Др Војислав Шешељ

ЕВРОПСКА УНИЈА
САТАНИСТИЧКА ТВОРЕВИНА

Српска радикална странка
Београд 2006.

Др Војислав Шешељ

ЕВРОПСКА УНИЈА САТАНИСТИЧКА ТВОРЕВИНА

Рецензенти
Вјерица Радета
Зоран Красић

Директор издавачког сектора
Огњен Михајловић

Редакција
Ивана Борац, Љубинка Божовић, Љубица Давидовић, Весна Зобеница, Зорица Илић, Весна Марић, Љиљана Михајловић, Биљана Мичић, Северин Поповић, Злата Радовановић, Марина Ристић, Златија Севић, Бранкица Терзић, Драгица Томић, Милица Шешељ

Издавач
Српска радикална странка
Трг победе 3, Земун

За издавача
Др Војислав Шешељ

Штампа
Штампарија ДОО „Драгић", Зрењанин

За штампарију
Момчило Драгић

Тираж
1000 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

061 . 1EU
341 . 217(4-672EU)
327 . 7/ . 8(497 . 11)
323(497 . 11)

ШЕШЕЉ, Војислав
Европска унија сатанистичка творевина / Војислав Шешељ. - Земун : Српска радикална странка, 2006 (Зрењанин : Драгић). - 1000 стр. ; 21 cm. - (Сабрана дела Војислава Шешеља ; 76)

На насл. стр. назив места издавања: Београд. - Тираж 1.000. - Стр. 3-4: Предговор / Марина Рагуш.

ISBN 86-7886-003-0

а) Европска унија б) Српско питање - Међународна заједница ц) Србија - Политичке прилике

COBISS.SR-ID 132483596

Предговор

„12. И десет рогова које си видео, то су десет царева, који још не примише царства, али ће власт, као цареви, примити са звери за један сат.
13. Ови су једномишљеници, па дају своју силу и власт звери.
14. Ови ће ратовати против Јагњета, и Јагње ће их победити, јер је оно господар над господарима и цар над царевима, а с њим су позвани и изабрани и верни".

(Откровење Јованово 17:12-14)

У времену када се моралност своди на корист и када лепота мисли и дела бива прогнана чак и из најскровитијих делова духа, тешко је разумети подвиг Војислава Шешеља, који се одрекао слободе у име одбране права на истину.

Тешко је чак (а многима и незамисливо) одговорити на питање: Шта је то толико јако и толико свето да неко поднесе такву жртву, остави иза себе све лепоте овога света, своју породицу, своје пријатеље, своје стазе и да робија за нешто толико апстрактно као што је Истина?!

Уколико нисте били у старој српској колевци, у Херцеговини, а трагате за одговором на већ написано питање...пођите што пре. Тамо у херцеговачком кршу, кад застанете да одморите уморно тело од тешког хода и кад вам пред очима пукну стазе нацртане по људском нагону а угажене по муци, као конци и гајтани који су исплели (по неком давно заборављеном рустичном везу) мрежу у коју се хвата све што је икада пошло у потрагу за тако силном идејом о слободи...тада све постаје јасно.

Тек тада схватите да он сваки свој корак одмерава баш према тим стазама којима је некада давно кренуо. То су исте оне врлети којима су на самом почетку времена мереног према Христу и многи свеци одлучно кренули. Ту негде, где се многе од тих стаза укрштају и сливају у почетак пута који хрли ка цивилизацији, родио се и један од највећих српских светитеља, свети Василије Острошки...ту негде је и много пре свог времена најпознатији дисидент новог светског поретка и један од најистакнутијих српских националиста разрешио своје дилеме у кршевитој суровости. Сва лепота универзума саткана само у једној идеји урезала је тај судбински пут заточника сопствене савести!

Слобода нема конкуренцију-правда је њено наличје. Обе су потписале књигу живота човека, коме се суди због гласно изговорене мисли;

коме суде јер их је заједно, све удружене, препознао; коме се суди јер је урлао о злочину који су „скројили' српском народу; коме се суди јер је читавог свог живота био само Србин који се борио за једину отаџбину коју има, мајчицу Србију!

И ево, пред вама ће се ређати странице процеса у којем ћете бити сведоци злочина над српским слободарским духом, над идејом толико великом колико и сам универзум; толико старом колико и сам Христ а јесте Слобода!

Бићете поротници у историјском суђењу човеку који никада није продао сећање на ложницу у којој је настајала његова отаџбина, који није могао да поднесе да му неко далек и стран отме векове суза и ропаца, изобиља и немаштине, радости и кајања, поноса и стида, тамјана и смирне, Тврдошких и Дечанских иконостаса, ратничке славе и покајаничких суза, звука тешких звона који са планина зову на небеску литургију...стазе...те стазе које су муком утабале генерације поносних Срба које је сам Господ сместио у просторе и предао на (о)чување.

Да, бићете сведоци борбе и суочавања старог колико и сама прича о страдању Христа.

На овом Армагедону, с једне стране, налазе се легије најмоћнијих земаља Европе и света обучених у лепа и скупоцена одела политичара, бизнисмена, експерата, проповедника, промотера цивилног сектора, новинара, публициста...свих оних који су слушајући пориве свога трбуха продали све оно у шта су можда некада веровали, или су их бар томе учили њихови преци.

С друге стране, налази се истина (она (не)званична о страдању српског народа, коју ових дана и година покушавају да убију у Хагу) као савезница човеку који се заветовао да је одбрани до краја, макар то значило да и свој живот за њу да! С те (исте) стране, полако али сигурно све је видљивија та литија свих српских жртава, мученика и страдалника...немо посматрају борбу овога човека чије дело полако али сигурно кади сваку стопу свете српске земље и буди Србе из лепљивог хипнотичког сна и уздиже се ван граница те мале Србије и малог Балкана и ево, окупља сав слободарски свет под шатор који је само небо прострло и закрилило сабор оних који су одлучили да се ропства ослободе!

Како се одлучно овај човек бори, чини се да ту литију он (одавно) ипак најјасније види...чини се да овај становник Велике Србије поодавно живи своју визију Србије коју ми овако мали, тек треба да заслужимо!

Пред вама се, поротници, налазе докази најстрашнијег и најстравичнијег злочина који су заједно осмислили, подржали и спровели савремени инквизитори, архитекте новог поретка света. Њихово име је Европа, презиме Америка, а само њихово срце откуцава у мрачним собама Ватикана. Настала у мрачним умовима светских владара, идеја о геноциду над Србима, настала је из саме потребе да се угаси последње светло у овом тунелу. Једино тако робови ће временом заборавити да у ствари робују сили чије се име наопако изговара и трује све на шта наиђе.

Дакле, на самом крају процеса који пише ова књига, ипак ћете ви, као припадници ове велике пороте историјског процеса, одлучивати између сатанистичке природе Европе и Христолике Србије; у процесу др Шешељ вс политички суд новог светског поретка!

Ево, како је почела још једна у низу хајки на јеретика...

Марина Рагуш

I

ЗАЈЕДНИЧКИ ЗЛОЧИНАЧКИ ПОДУХВАТ

Архитекте новог светског поретка осмислиле су свет из којег су прогнали слободу мишљења, изражавања, кретања и уопште, било какве акције. Свако ко се дрзнуо да гласно говори о свим подмуклостима лепрозне и лепљиве стигме савремених освајача – поништен је из популационе статистике.

У реду прогнаних на првом месту нашао се српски народ!

„Чувари источне капије", по ко зна који пут, нашли су се на путу поробљивача који су кренули ка великој Русији, а инквизитори, крсташи прошлог и почетка овога века, ипак су се саплели на становницима Велике Србије!

Србима православне, католичке и муслиманске вероисповести и онима који у Господа не верују, неко сасвим далек и стран пореметио је вишедеценијски миран и спокојан живот у братској-христоликој љубави, стављајући их у добро познату историјску епизоду братоубилачких ратова. Поново смо платили због своје наивности и због неспособности да гледамо њиховим очима – погледом мржње и презира према свему и сваком ко не припада „групи одабраних, групи Аријеваца!"

Да се ради о добро припремљеном сценарију (али не о тако савршеној режији) сведоче сада многе публикације страних и домаћих аутора из разних области, који су се одлучили да гласно говоре и пишу о незапамћеном злочину најмоћнијих држава света предвођених САД, Немачком и Ватиканом проведеним над малим Христоликим, европским народом!

Од санкција које су увезле сиромаштво (типа) земаља трећег света, болести и глад, криминал и корупцију десетинама милиона недужних становника државе која се некада звала Југославија – до бомбардовања и коначне окупације НАТО трупа – српски народ је послужио за пример целокупној планети како пролазе они који се не повинују вољи моћних!

Упаковани у акције „Бљесак, Олуја и Милосрдни анђео" јуришници Novus ordo seclorum су потписници највећег и најгуснијег етничког чишћења српског народа: 500 000 Срба је протерано из Републике Српске Крајине. До августа 1995. године верификовано је око 6 791 погинулих и несталих са територије Републике Хрватске и Републике Српске Крајине, а од тога броја 5805 је мушкараца, 986 жена, 2429 цивила, 4179 војника и 183 полицајаца. Највише их је нестало у току 1991. и 1995. Према деловима територије то изгледа ова-

ко: северна Далмација 1635, Банија 1210, Лика 1 152 и Западна Славонија 1090. За време док је РСК била под заштитом УН (УНПА) погинуло је 4 277 људи (подаци документационо-информационог центра Веритас).

У периоду 1992-1995. на територији Сребренице погинуло је 3287 Срба; у Сарајеву 2435, а 575 је несталих (подаци борачке организације РС, Савеза логораша РС и Удружења породица жртава рата); 250 000 Срба је протерано са територије Косова и Метохије, а око 1500 убијених. Нажалост, све су ово тек прелиминарни подаци о српским жртвама које тзв. међународна заједница заобилази у помињању.

Дакле, овде ћемо на конкретан начин показати заједнички злочиначки подухват САД, Немачке, Велике Британије, Ватикана и свих њихових сателита у растурању бивше Југославије, етничком чишћењу српског народа, фалсификовању историјских чињеница, фингирању оптужница српском војном и политичком руководству.

Показаћемо да су демо(но)крате са Запада осмислиле, подржале и провеле највећи савремни етнички злочин, користећи сва расположива средства, од обавештајних и контраобавештајних агенција, невладиних организација, мас-медија и ПР агенција, до коначне употребе оружане силе у поробљавању и окупацији територија на којима је српски народ одувек живео.

Примери који ће се ређати пред вама, којима је до истине стало су примери ислеђивања слободе говора и изражавања става мене, опозиционог политичара који од самог почетка свог интелектуалног рада и политичког ангажмана, био само Србин чисте и дефинисане визије будуће заједнице српског народа ослобођеног од окупације савремених хегемона, заједнице у којој ће Срби православне, католичке, муслиманске вероисповести, а и они који у Бога не верују, живети на равноправним основама у братској – Христоликој љубави – заједнице којој, пре настанка, суде пред политичким судом у Хагу, познатијој као Велика Србија!

Дакле, врло прецизно ослобођено од било какве сувишне емоције, имаћете прилику да се сами уверите у методологију рада оних који су се намерили да поробе цео слободарски свет, не бирајући притом средства у остваривању циља.

С намером врло јасном, да се унапред избије аргумент свих оних који ће удружени повикати „он опет о завери", овде ћу се у највећој мери ослањати на аргументе и доказе страних аутора који су лично сведочили о завери против Срба. Својевремено, када су покушали да „провуку" истину о страдању Срба у свет, били су проглашавани „српским агентима". Данас они јесу део све бројнијег слободарског света који полако диже главу и буди се из хипнотичког сна и гласно говоре (јер ћутати о злочину је исто што и учествовати у њему) о најстрашнијем злочину који се „десио Србима!"

Већ сам три године у Хагу, стрпљиво чекајући да им демонтирам фингирану оптужницу и тако до краја разголитим праву природу Трибунала и дискредитујем оно што су намерили да наметну као оквир целом свету и правној науци и пракси... Неко је то морао да уради, мене је живот ето, ставио у ту по-

зицију... Иначе, припремање политичког процеса који би требало да пресуди слободи мисли и говора, почело је деведесетих година прошлог века и ево како је заједнички злочиначки подухват почео...

Строго поверљиво

У среду, 5. фебруара присуствовао сам расправи о Југославији у америчком конгресу... Гост конгресне комисије био је холандски амбасадор Дирк Јан ван Хоутен, који је до 1. јануара био шеф Европске посматрачке мисије у Југославији.

У почетку је покушавао да остави утисак неутралног посматрча, међутим, када је пао у ватру и престао да се контролише, показао се као велики србомрзац... Основни циљ садашње политике Европске заједнице је уништавање, односно, распуштање комунистичке ЈНА. Други циљ је обарање Владе у Србији.

Ови циљеви биће остварени постепеним померањем политичког, а ако је потребно и војног, фронта ка Београду. Све се одвија по фазама, од којих је словеначка фаза била прва. Свака фаза подразумева изазивање нереда на једном делу југословенске територије, прављење медијске кампање, у којој се ЈНА приказује као агресор и оптужује за масовна убиства и кршења људских права. После захтева за независношћу неке територије, ЈНА се под претњама повлачи, присиљава да напусти ту територцју. У фази повлачења ЈНА са једне територије, врше се припреме за сукоб на другој територији. Наредна фаза се увек држи под контролом, док се не обезбеди успех претходне фазе. Процес ће трајати све док се ЈНА не сабије у ужу Србију и тамо изгладни и присили на распуштање.

Да не би дошло до формирања локалних српских армија, које би овај план учиниле неостваривим, Европска заједница је издејствовала да САД у овом моменту не признају Словенију и Хрватску, пошто ово „непризнавање" код Срба и Владе Србије ствара утисак да су Сједињене Америчке Државе неутралне.

Политички и економски притисци на Србију се овим неће завршити. Европа се нада да ће масе избеглица и официра ЈНА бити толико оптерећење за Србију да ће у њој настати економски хаос. Тај хаос ће, вероватно, по мишљењу Европе, бити довољан да угуши садашњи режим...

Поздрав, Јован Б. Ђорђевић (Њујорк, 8. фебруар 1992. године)

Званично: ово се никада није десило!

Међутим, оно што је најдрастичнији и најпластичнији доказ директне умешаности америчке администрације у крвавим догађајима на простору бивше Југославије, нашло се у поседу Српске радикалне странке, а ми то преносимо овде јер нам је циљ да докажемо заједнички злочиначки подухват Сједињених Америчких Држава, Немачке, Аустрије, Велике Британије, Ватикана и осталих сателита, прво у разбијању Југославије, а онда и у разбијању и уситњавању српског националног бића.

Званично: ово се никада није десило!

Стотину и седми конгрес Сједињених Америчких Држава
Одбор за међународне односе
Заступнички дом
Washington, DC 20515
(202) 225-5021
9. свибња, 2002. године
Уважени Colin L.Powell
Главни тајник
Министарство ванъских послова САД
2201 C Street, N.W.
Washington, D.C. 20520

Поштовани господине главни тајниче,

Желимо вам обратити позорност на недавне догађаје везане уз Међународни казнени суд за подручје бивше Југославије (МКСЈ).

Дана 28. вељаче 2002. године, Одбор за људска права одржао је саслушање на тему рада ад хок судова Уједињених Народа за бившу Југославију и Руанду. Ваш изасланик за питања ратних злочина, Пјер Ришар Проспер, свједочио је пред Одбором, како администрација у потпуности подржава оба ад хок суда са жељом да доврше посао до 2007. и 2008. године.

Снажно подупиремо покушаје администрације да помогне ад хок судовима у довршењу њихова мандата до фиксног датума у не тако далекој будућности.

У ту сврху вас потичемо на наставак сурадње с нашим савезницима и владама у регији у сврху скорог ухићења појединаца попут Ратка Младића и Радована Караџића, чији поступци морају бити довршени прије но што МКСЈ доврши свој посао.

Тијеком саслушања, предложено је да главна тужитељица МКСЈ, Карла дел Понте, смије истражити америчко цивилно и војно особље у вези с радњама које су подузели у службеном својству тијеком 1995. године у Републици Хрватској.

Према наводима из чланка тједника „Њусвик", из коловоза 2001. године, којег је написао Рој Гутман, Клинтонова администрација пружала је обавјештајну и другу потпору Републици Хрватској, у вези с офанзивом из коловоза 1995. године, против савезничких снага Слободана Милошевића под именом операција „Олуја".

МКСЈ је подигао оптужницу против хрватског генерала Анте Готовине за ратне злочине и злочине против човјечности. Ове оптужбе темеље се на извјештајима како је пропустио интервенирати у сврху заустављања снага под његовим заповједништвом у намјерном прогону тисућа српских цивила из њихових кућа тијеком ове операције.

Тијеком нашег саслушања, дат је исказ који доводи у питање чињеничну основу ове оптужнице, те доиста, велепосланик САД у Хрватској тијеком ове операције, Петер Галбрајт, наводи како српски цивили нису присиљени на бијег. Успркос томе, дознајемо како постоји могућност да МКСЈ истражи ду-

жноснике САД за потенцијалну заповједну одговорност у свези с операцијом „Олуја".

Господине главни тајниче, упознати сте с великом забринутошћу Конгреса у вези с Међународним казненим судом као и с опасношћу да би могао истражити и оптужити особље САД.

Истрага МКСЈ, која је у тијеку, везана уз операцију „Олуја" може представљати сличне опасности.

Сукладно томе, позивамо администрацију на пажљиво праћење случаја Готовине као и свих истрага везаних уз овај случај, како се не би истражио нити оптужио било који дужносник САД од стране овог суда УН због формулирања или провођења политике Владе САД.

С поштовањем,

Henry J. Hyde Christopher H. Smith
Предсједник Одбора, потпредсједник Одбора

(www.antegotovina.com)

Оно што би требало да буде званично општеприхваћено о догађајима који су заувек променили односе у делу света који се некада звао Југославија, управо је „истина" коју би требало да утврди политички суд у Хагу.

Пре свих, почетак процесуирања, српском народу, такозвани невладин сектор односно влада страних земаља, фабриковао је материјал који је послужио као грађа оптужницама војном и политичком руководству српских земаља, као и свим истакнутим српским националистима, то јест као прилог прекројене савремене српске историје...

Милошевић vs Југославија

Чини се да је тек сада дошло време, не само код нас већ и у свету, када почињу озбиљна промишљања о југословенским ратовима. У свету су написане бројне књиге, као спонтана реакција на крвави распад земље, без озбиљног улажења у суштину која је до распада довела. Мало која књига је завирила у суштину друге, али и прве Југославије, без чега нема разумевања ратова из последње деценије. Проблем је у томе што се стално промовише једна истина, било да је она партизанска, четничка, унитаристичка или југословенска. Међутим, све су то само фрагменти историјске истине коју нећемо утврђивати ми – савременици. На нама је да дамо прилоге за грађу коју ће људи сагледавати и проучавати, не на основу емоција, што је за нас савременике неизбежно, већ рационално, што историјска дистанца подразумева. Чак и они који теже истини, суочени су са оптерећењима различите природе. Међутим, они којима истина није примарни циљ у најтежој ситуацији су: Задовољавајући само сопствену интерпретацију, они отварају нови јаз између својих уверења и света. Сваки компромис са властитим уверењем само их удаљава од истине.

Књига „Милошевић vs Југославија" настоји да осветли ратове 1991-1999. кроз суђење Слободану Милошевићу у Хагу. Ради се о документацији која се састоји од експертских извештаја, сведочанства, Срба „инсајдера", пре свега,

који су у и сами учествовали у пројекту, те пресретнутих телефонских разговора главних протагониста рата. Сви документи јасно указују на повезаност ЈНА, полиције и паравојски у спровођењу плана чији је оперативни извршилац био Слободан Милошевић. Југославија се распала у неофашизму насталом у распаду комунизма. У том распаду главну реч су, када је у питању Србија, имали генерали ЈНА, Српска академија наука и уметности, Српска православна црква, медији и многе друге националне институције. Они су припремали рат целу деценију унапред, од тренутка када је, након Титове смрти, било јасно да је у току борба за Титово наслеђе. Хуманистичка елита у Србији је, уместо залагања за демократизацију, инсистирала на решавању српског националног питања, тврдећи да је оно предуслов за развој демократије. И сада је процес демократизације на почетку, јер је очигледно да одређене структуре још нису одустале од овог пројекта. Устав из 1974. је, рекло би се, трауматска тачка српске елите. Године 1977. се појављује „Плава књига" која је тражила промену Устава, за шта није било подршке у другим републикама. На том послу су се касније нашли догмати из партије, националисти свих врста, на челу са Добрицом Ћосићем. Након што је избачен из ЦК Србије, он постаје сива еминенција националног пројекта, што је у суштини и дан-данас.

Вештим меандрирањем између власти и опозиције (по његовом властитом исказу, језгро те београдске и србијанске опозиције били су он, Љуба Тадић, Михајло Марковић и Светозар Стојановић) они су определили Србију против Југославије, а за прављење српске државе према Мољевићевом програму „Хомогене Србије". Зато је Србија тако лако одбила понуду Лорда Карингтона на Хашкој конференцији 1991. године, која је била оптимално решење за све југословенске народе, посебно за Србе, због чињенице да су живели у свим републикама бивше Југославије.

Припреме за „обрађивање" српског народа у том правцу почеле су осамдесетих година, најпре кроз антијугословенску кампању и удаљавање српског народа од суседа са којима је живео у јединственој држави готово цели XX век. Параноичним истицањем Срба као трагичних жртава историје, припадници елите су угушили демократски живот и поништили праву опозицију. Тако се и догодило да је Милошевић извео етничку хомогенизацију уз пристанак народа. Србија и данас живи у ксенофобији са истим вредносним кодом. Међутим, Србија још увек није спремна да успостави хронологију злочина. Уместо тога, она још увек организује оплакивање својих жртава злочина. Опирање сарадњи са Хагом најбоље очитује стање духа у њој. Данас, чини се, Срби треба да се бране сами од себе.

Интенција ове књиге је да буде тек предоаје за будућа темељна истраживања која ће обухватити цео век, с обзиром на многе фалсификате који се данас третирају као објективна историја Србије. Не ради се само о сагледавању недавне прошлости, већ читавог двестагодишњег периода модерне историје Србије. Тек тада ће бити могуће промишљати будућност Србије. И међународна заједница је суочена са истим проблемом. Њено понашање у југословенским ратовима у великој мери је било оптерећено београдском оптиком. Осим тога, међународна заједница, која је била затечена бруталношћу догађаја, до

краја је подржавала опстанак Југославије на коју је гледала као на земљу са посебном улогом у транзицији, од комунизма ка капитализму. Отуда и многа оклевања када је у питању решавање југословенског случаја. Међународна заједница је током последње деценије постала активан чинилац југословенских ратова, од мировних мисија, хуманитарних интервенција, закључивања мировних уговора, до њихове имплементације. Значи, она је створила нови оквир за све новонастале земље: од асоцијације са ЕУ, чланства у Савету Европе и Партнерству за мир, до сарадње са Хашким трибуналом. То су одреднице за будућност региона. Међутим, попуњавање свега тога одговарајућом садржином у великој мери зависи од нас самих, јер није могуће да се све уради споља.

Међународна заједница, пре свега ЕУ и САД, и сама је током последњих година лутала, оклевала, доносила погрешне одлуке, али се ипак чврсто држала неких темељних принципа. Они, давно утемељени, у југословенском случају били су на провери, и наша је срећа што је Запад на њима истрајао. Решења која нам се нуде враћају нас тамо где смо били – на Устав из 1974, што доказује да је тај Устав, када је у питању федерални концепт Југославије, дао оквир који је издржао пробу времена. Сада се, наравно, више не може говорити о државном оквиру Југославије, али решења која је међународна заједница наметнула на трагу су истих и она вуку свој корен из промишљања која су довела до тог устава, јер су она била историјски утемељена.

Хашки трибунал ће направити увид у злочине и онемогућити њихову митологизацију. Међутим, на нама је да сачинимо прави увид у разлоге за бестијални рат у последњој деценији прошлог века. Разлози су сигурно комплексни, али ипак остаје чињеница да је ЈНА одиграла кључну улогу у одређивању карактера овог рата. (Соња Бисерко)

„Извештавање о 'српском геноциду' постало је високопрофитабилна индустрија која је произвела Пулицерове награде и бестселере вредне милион долара. Медијске каријере и судбине, биле су креиране кампањом антисрпске мржње и хистерије која није дозвољавала нити један одговор српске стране..."(Проф. Raju G. C. Thomas, аутор и издавач десетине књига као и последње: „Неоткривена Југославија: Суверенитет, самоопредељење, интервенција," Lexington Books, 2003. (Media Cleansing: Dirty reporting, Journalism and tragedy in Yugoslavia, Peter Brock, GM Book, LA, California)

Ово је, дакле, увод у почетак креирања оквира фингираних оптужница које би требало да оправдају највећи злочин у савременој историји који су, заједно удружени провели, и подржали лидери европских и светских најмоћнијих земаља.

Званично: ово се никада није десило!

Ко је заправо, Ренад де ла Брос, који је на захтев Тужилаштва приредио извештај о пропагандном рату, може се закључити, из његовог сведочења у процесу против Слободана Милошевића, одржаног од 18. до 26. маја 2003. године.

Ово је, такође, још један у низу прилога који ће на крају доказати заједнички злочиначки подухват против српског народа од стране САД, Велике Британије, Немачке, Ватикана и свих њихових сателита...

Тужилаштво: Ви сте овде да сведочите о пропаганди. Доставили сте нам врло детаљну биографију која је доступна судијама као доказни предмет у овом поступку, а биће доступна и другима јер је поднесена као јавни документ. У њој се наводи релевантни део вашег радног искуства. Да ли се бавите знанствено-истраживачким радом, односно да ли истражујете улогу штампе у политичким транзицијама и кризама још од 1991. године?

Сведок Ренад де ла Брос: Да, ја се занимам за улогу медија уопште и за њихово место у политичким променама које су се догодиле у источној Европи и у Африци крајем 1980. и почетком 1990. године. То је, иначе, и тема моје докторске дисертације.

Тужилаштво: Током вашег истраживачког рада, ви сте се бавили не само традиционалним темама као што су армија, нацистичка Немачка, већ сте вршили истраживања на читавом низу конкретних локација.

Сведок Ренад де ла Брос: Да. Ја сам од 1994. године био задужен за такву једну врсту посла. Објавио сам читаву серију чланака који се баве улогом медија у слању порука мржње, нацистичких порука и томе слично. Ја сам у том смислу изучавао случајеве Руанде и Бурундије у Африци, али исто тако и у Европи. Бавио сам се случајем Румуније и бивше Југославије, као и неким случајевима на Блиском истоку, као што су Палестина, Египат, а чак и у случајевима кавкаских земаља.

Тужилаштво: Да ли је ваш рад прихваћен од стране УНЕСКО и у неким другим студијама о питањима западне Африке, као и од стране Европске уније и њиховим студијама о сличним темама?

Сведок Ренад де ла Брос: Ја сам имао прилику израдити неколико студија за УНЕСКО и Европску комисију, последњу студију за Европску комисију урадио сам у септембру 2002, а реч је била о субсахарској Африци и проблему комуникације у том делу континента.

Тужилаштво: Да ли сте икад тако припремили један извештај за новинаре, репортере без граница?

Сведок Ренад де ла Брос: Да, ја сам радио за њих једну емисију о Африци, о Гвинеји Бисао 1994. године. Исто тако, учествовао сам у реализацији једног извештаја за једно француско министарство о развоју медија у Африци. За француско Министарство одбране.

Тужилаштво: У време када смо ми од вас тражили да нам припремите извештај о пропаганди током једног дужег временског периода, у бившој Југославији, и да ли сте имали на располагању неки материјал који се односио на бившу Југославију, а који је резултат ваших ранијих истраживања.

Сведок Ренад де ла Брос: Да, ја сам почео радити на случају бивше Југославије негде 1994. године. Ја сам баш директно тада радио на том случају, али сам и водио један низ таквих радова. Исто тако, у том смислу објавио сам један чланак у једној колективној студији, а један од ...генерал Жон Кот 1997. године.

Радио сам, такође, на пропаганди. То сам објавио у једном чланку касније у вези са Косовом, ратом на Косову. Такође ме је занимала и пропаганда путем медија на афричком континенту.

Тужилаштво: Када је од вас затражено да саставите тај извештај, да ли је Тужилаштво доставило и додатне материјале, као што су новине, видео снимци и друга врста докумената и материјала, који су садржани у доказним предметима у овом предмету, конкретно, под табулатором 2.

Сведок Ренад де ла Брос: Осим своје властите архиве, добио сам неколико докумената на располагању, докумената из прве руке, било да је реч о новинским чланцима или исечцима ТВ емисија.

Тужилаштво: Реч је о документима под табулатором 3, не 2. Захваљујем се нашој референтици за предмет, госпођи Диклић. Пре него што се позабавимо самим вашим извештајем, реците ми, овај извештај је поднесен јавно, као део овог предмета, негде у фебруару ове године.

Да ли је било икакав негативних коментара од људи који су имали приступ том документу и који су га прочитали?

Сведок Ренад де ла Брос: Јесам чуо за један чланак у једној берлинској новини. Мислим да је био доста позитиван. Међутим, такође је био један чланак на интернету. Осим тога, било је коментара неких људи из Ројтерсовог уреда у Београду, односно људи који су били задужени за „Ројтерс" у Београду 1991. године.

Они су то спорили. Реч је заправо о једној особи. Он је написао један такав чланак објављен у „Политици", чланак који се наводи у извештају. Ја сада немам датум и немам тај чланак. Реч је о оном наводном масакру 41 бебе од стране усташа у Вуковару у новембру 1991. године.

...Ја сам покушао, и надам се да сам успео, да покажем структуру разних механизама пропаганде, да покажем како они функционишу. Ја нисам стручњак за догађаје који су се одвијали у бившој Југославији и да ли је њихова верзија исправна или не, није на мени да квалификујем и одлучујем. Оно што мене занима, као некога ко проучава пропаганду, јесте начин на који се презентирају и тумаче тачне или нетачне чињенице.

Слободан Милошевић: Ево, тај папир који држите у руци као пример пропаганде, односно искривљеног представљања истине, а шта ћемо ако је то, ако је то којим случајем стварно истина. Зашто би се то онда сматрало нечим што је непримерено извештавање јавности. Ја чак мислим, на пример, да је врло благо речено да су само терористи. Ту је пропуштено да се каже да је реч о нарко-мафији и о многим другим облицима најгорег криминала који је био у оквиру те тзв. УЧК.

Сведок Ренад де ла Брос: У реду, мислим да треба да се вратимо на значење овога свега и на обавезну лектиру ... која је наметнута новинарима, тј. начин на који се третирала информација и слободу која је дата новинарима. Они нису имали никакву слободу у интепретирању информација.

Враћамо се контексту времена када су независни медији већином били или тотално забрањени или су због ове обавезе, били јако ограничени у свом

третирању информација. Оно што сам ја нагласио, то је начин на који је српска јавност сазнала за оно што се дешава на Косову. То је био једнострани приступ, једносмерна улица. И због тога овде видимо пример једне пропагандне технике.

Ја не просуђујем да ли је нешто истина или није истина. Да ли је УЧК била терористичка организација или не.

Слободан Милошевић: Како сте донели суд о томе да медији нису имали никакву слободу, да новинари нису имали никакву слободу. Откуд вам та идеја. Да ли ви то знате. Само ми кажите, тврдите то и да идемо даље. Доћи ћемо на та питања.

Сведок Ренад де ла Брос: Ја сам овде пружио један списак разних мера које су коришћене да се ограниче новинари, или да се они уђуткају, тако што је ограничена њихова слобода говора. То сам поделио на неколико категорија у документу који вам је поднет и то је управо оно што ми је послужило као основа за ове тврдње.

Слободан Милошевић: Дакле, ви тврдите да новинари нису имали никакву слободу. Врло добро. Зашто сматрате, на пример, да су извештавања о разним зверствима пропаганда, ако је истина да су се та зверства догодила. Да ли сматрате да је штампа требало да их прећути? А ако их не прећути да је то пропаганда. Говорим о низу примера који су овде приказани.

Сведок Ренад де ла Брос: Можете ли бити прецизнији.

Слободан Милошевић: Па, на пример, имали сте ево један од најсвежијих примера видео-траке где се показују они извађени зуби, где се говори о зверствима, о масакрирању људи и тако даље. А шта ћемо, господине Де ла Брос, ако је то заиста истина? Да ли је, по вашем мишљењу, вама, као стручњаку за медије, ту истину требало медији да прећуте, ако се ради о зверствима извршеним над Србима?

Сведок Ренад де ла Брос: Пример на који се ви позивате, мислим да се ради о инсерту где су приказани они зуби који су наводно зуби неког Србина, који су му извађени од стране хрватских бораца и мислим да се позивате такође на онај интервју са старцем у униформи. Да ли је то, то о чему говорите?

Слободан Милошевић: Да, то је то о чему говорим. Дакле, моје је питање зашто извештаје о догађајима, о стварним зверствима, сматрате пропагандом. Да ли је по вама, као стручњаку за медије, то требало прећутати да се не би узнемиравала јавност?

Сведок Ренад де ла Брос: Проблем са тим примером који ви цитирате је, као што сам нагласио, начин на који се информација сервира. То није поуздана, чврста информација због тога што се не ради о неком сведоку који је све то лично видео и нема никаквог доказа који се пружа да поткрепи тврдњу из извештаја да се то десило или не. Да ли схватате у чему је разлика?

Председавајући судија Ричард Меј: Овде он вама поставља питања, не ви њему. Међутим објаснили сте то шта сте хтели.

Слободан Милошевић: Схватам у чему је разлика, јер је и ово ваше сведочење у функцији демонизације Срба која је вршена читаву једну деценију. Схватам ја у чему је разлика. Да поставим још неколико питања.

„Њујорк тајмс" пише: 10 хиљада кућа у Хрватској је дигнуто у ваздух динамитом и закључује – Хрватска, ван оних простора који су били заштићена зона УН, данас је етнички потпуно чиста. 10 хиљада кућа дигнутих динамитом. И то, наравно, спада у пропаганду, вероватно српску пропаганду која има утицај на „Њујорк тајмс", а ствар је обратна.

Да ли схватате да сте ствари потпуно поставили на главу?

Сведок Ренад де ла Брос: Не, апсолутно не. Враћам се на циљ овог извештаја, а то је показати какви су механизми оперирали у овом смислу. Ја сам у потпуности свестан чињенице да нисам савршено упознат са историјатом и хронологијом тог сукоба, ја само дајем одређени број примера у свом извештају у којима се наводе чињенице у односу на које не могу бити сигуран јесу ли се догодиле или не.

Оно што је мене конкретно занимало, и што је била сврха мог рада, јесте да укажем на који начин су се те чињенице третирале.

Дакле, није било на мени, нити је на мени да се очитујем о евентуалној истинитости, односно неистинитости тих чињеница. С друге стране, у потпуности је могуће да чланак који сте споменули, који ја нисам читао, исто тако, преноси неке поруке пропагандног типа. И то је могуће. Међутим, то није био циљ мог рада.

Није било на мени да потврдим да ли су се неки догађаји уистину догодили или не.

Слободан Милошевић: Али ви о њима заузимате став, господине Де ла Брос. Подразумевајући да се ради о голој пропаганди и да се догађаји нису догодили. Па ја вам кажем, дакле, наводим вам један пример где један лист који нимало није био наклоњен Србији пише да се то догодило.

И шта ћемо ако се то догодило, господине Де ла Брос? Је ли то онда у функцији ширења мржње или извештавања о догађајима и реаговањима на догађаје који су се догодили? Или, вероватно, штампа не треба да реагује на догађаје који су се догодили?

Сведок Ренад де ла Брос: Можемо ли неки конкретни пример погледати? На што мислите, на који пример? Сада сте поменули нешто у смислу примера.

Слободан Милошевић: Рекао сам вам пример о коме пише „Њујорк тајмс", не пише о примеру, него о 10 хиљада кућа дигнутих у ваздух динамитом у Хрватској, од чега је огромна већина српских кућа и о етничком чишћењу Хрватске од Срба, констатацијом да је Хрватска најчистија етнички земља у овом тренутку у Европи. Као последица тих злочина. Дакле, да ли ви то сврставате у српску пропаганду, диктирану, од стране владе у Београду? И мене као председника Републике? То што на пример пише „Њујорк тајмс"?

Сведок Ренад де ла Брос: Хтео бих да ми се омогући време да прочитам чланак из „Њујорк тајмса".

...Ја сам радио на изворима који су се мени чинили објективним изворима, који су, по мом мишљењу, разноврсни. То је, наравно, моје лично мишљење. Радио сам на основу великог броја извештаја, и то врло разноврсних организација чија је сврха и главни циљ рада заштита људских права.

Радио сам на службеним извештајима Уједињених народа. Према томе, мислим да сам имао приступа разноврсним и објективним изворима.

Слободан Милошевић: Али, очигледно, нисте направили никакву анализу садржаја српских и југословенских медија, већ и сами сад потврђујете да сте селективно користили један број књига који се уклапају у ову вашу поруџбину за рачун оне супротне стране, као што сте написали на насловној страни свога рада – на захтев Тужилаштва, како сте сами рекли. Је ли тако или не?

Амикус кури Бранислав Тапушковић: Ја ћу се, господине Де ла Брос, трудити да вам предочим само одређена питања. Да ли сте ви, с обзиром да сте живели, односно радили на простору бивше Југославије, толико времена, да ли сте знали једну заиста ноторну чињеницу у то време, да Албанци на Косову нису излазили на изборе готово читаву деценију, сасвим сигурно, 1990. и 1992. године. Да ли сте знали ту неспорну чињеницу да Албанци нису излазили на изборе?

Сведок Ренад де ла Брос: Не.

Амикус кури Бранислав Тапушковић: Нисте знали тако нешто, а провели сте толико времена. Да ли можете да упоредите пропаганду у којој сте говорили у вашем извештају са пропагандом која је употребљена да се на изборе уопште не излази и факат Албанци нису излазили на изборе готово 10 година. Али, за мене је важна 1990. и 1992. година. Да ли сте чули за пропаганду која је довела до тога да Албанци не учествују у парламентарном животу Србије?

Сведок Ренад де ла Брос: Да прецизирам, ја сам почео радити 1994. године. Радио сам компаративно када је реч о радовима који се односе на пропаганду дакле, ја сам у свему томе радио 1994. и 1995. године. Затим сам 1996. објавио још један чланак и никада нисам нигде рекао да сам провео читав низ година у бившој Југославији.

Амикус кури Бранислав Тапушковић: Господине Де ла Брос, ја морам да објасним зашто вас ово питам. Ви сте закључили у свом параграфу 111, немогућност демократске смене власти. Дали сте један закључак. Ја бих вас вратио само на 1992. годину. Ви сте спомињали Милана Панића, који је 1992. године био кандидат, противкандидат Слободана Милошевића и Слободан Милошевић је мало више гласова, по мом сећању, добио од Милана Панића.

Слободан Милошевић: Само милион.

Амикус кури Бранислав Тапушковић: Милион гласова разлике. Да ли је вама познато да је демократска опозиција у Србији, 1992. године, била већ солидна, да је већ имала добар одзив у међународној јавности за оно што је она радила. Да ли вам је то познато.

Сведок Ренад де ла Брос: Ви сте споменули два круга избора, односно изборе 1990. и 1992. године. Да се вратимо на наш релевантни параграф 111. Ја сам говорио о изборима 1990, односно кампањи, током које опозиција није имала равноправни приступ медијима државе. Напомињем да је држава најзначајнији, у медијском смислу, извор информација за велику већину српског народа и ту није постојала равноправност. Ја спомињем студију ... Србија у то време.

Ренад де ла Брос: Политичка пропаганда и пројект „Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе [1)]

1. Из бројних извештаја, студија, чланака и сведочанстава произлази да је заједничка црта националних политичких програма у бившој Југославији, присутних од краја осамдесетих година па до првих година трећег миленијума, то што су их подржавали и омогућили медији који су постали највернији службеници националистичких странака на власти у појединим републикама.[2)]

2. Тадеуш Мазовијецки, специјални извештач кога је именовала Комисија за људска права Уједињених нација, рано је упозорио на негативни утицај одређених средстава јавног информисања на југословенско јавно мњење. У свом „Специјалном извештају о медијима" из децембра 1994. он објашњава нарочито следеће: „Од почетка сукоба, информације које су објављивали медији у бившој Југославији у суштини су се састојале у националистичком дискурсу и свеприсутним нападима и увредама упереним против других народа. Не изненађује", додаје он, „што је тај феномен директно довео до ужасних зверстава на бојиштима, као и на целој територији".[3)]

3. Нове власти настале након слома бивше Југославије заиста су се послужиле медијима, као оружјем које може да допринесе остварењу њихових краткорочних и дугорочних политичких циљева. Да би то остварила, свака власт је у својој републици настојала да завлада медијима на својој територији, а нарочито телевизијом, претварајући их у инструменте режимске пропаганде са задатком да се становништво „придобије" за своје политичке замисли и акције.

4. Националистичка политичка пропаганда, чији су носиоци били средства информисања, припремила је и кондиционирала јавно мњење за рат, идући на тај начин на руку најгорим насиљима почињеним у оквиру националних политичких програма. Неколицина ретких професионалаца из средстава јавног информисања – управо су они били очевици у средишту збивања – први су се над тим забринули. Један од њих био је на пример Ненад Пејић, директор програма Телевизије Сарајево до априла 1992, по чијем мишљењу, „без средстава јавног информисања, нарочито без телевизије, не може се замислити рат у бившој Југославији".[4)]

У Србији, Слободан Милошевић је свесно користио и контролисао медије за наметање лајтмотива националистичке пропаганде, како би у очима грађана оправдао стварање државе, унутар чијих би граница живели сви Срби, али и ојачао сопствену власт. Да би пропаганда ширена путем штампе и аудиовизуелних медија досегла пуну ефикасност, Милошевић се лично побринуо за контролу над средствима јавног информисања, ограничио слободу речи постојећим независним медијима – онемогућавајући их на све начине да информишу грађане – и будно пазио на то да се новинари држе званичне линије и прихватају идеје и програм власти, укратко, да поштују наметнуту дисциплину. Сведочанство једног од његових најближих сарадника, Борисава Јовића,

најбоље расветљава на који се начин Милошевић послужио медијима, како би учврстио свој националистички политички програм. „Годинама је", пише Борисав Јовић, „највећу пажњу посвећивао средствима информисања, нарочито телевизији. Лично је одабирао главне уреднике новина и информативних програма, а поготово директоре радија и телевизије. Можда нигде као у овој области није на директној вези држао све уреднике који су 'хранили' јавност вестима, коментарима и уопште информацијама. Био је дубоко убеђен да грађани своје гледање на политичку ситуацију формирају на основу онога што се њима сервира, а не према њиховом стварном материјалном и политичком положају. Оно што није објављено, није се ни догодило – то је била Милошевићева девиза".[5] Милошевић је користио разне врсте средстава и притисака да би вршио чврсту контролу[6] над средствима информисања и људима из те бранше. Међу методима којима се Милошевићев режим највише служио могу да се наведу нарочито следећи:

– постављање новинара за које се сматрало да су превише независни на ниже положаје у јавним медијима и, упоредо с тим, унапређивање оних који су ревносно служили власти. Ако не би напросто добили отказ, најупорнији независни новинари били би изложени јавној осуди;

– увођење великих пореза и новчаних казни, повлачење дозвола за емитовање, одбијање дозвола за коришћење јачих одашиљача, обустављање снабдевања опремом неопходном за рад новина и радио-станица, организовање батинашких акција ради ограничавања, а понекад и онеспособљавања независних медија да српској јавности пруже алтернативне информације;

– напади на независне новинаре, од којих су неки хапшени, осуђивани, злостављани и оптуживани за издају због својих написа;

– коришћење утицаја на економски сектор и на правосуђе од стране политичких власти за вршење притиска на независне медије и новинаре.

Овде поменуте мере биле су коришћене кроз цео период док су на власти били Милошевић и његов режим, а у сврху регулисања ширења јавне речи и обезбеђивања контроле над садржином порука које преносе медији. За пример који илуструје ту чињеницу може се навести посебно агресивна кампања против независне штампе, вођена од 1998. године, пре интервенције међународне заједнице на Косову и у Србији, која се састојала у ућуткивању сваког критичког гласа, у забрани независних медија,[7] или, пак, у усвајању новог закона о информисању у октобру 1998. који је професионалцима и средствима информисања запретио најстрожим економским репресалијама[8] у случају супротстављања режиму.[9]

5. Међутим, колико су медији припремали рат који је избио са проглашењем независности Словеније и Хрватске 25. јуна 1991, толико су га телевизијске и радио-станице, као и новине, једнако свесно и одржавале, стављајући се у службу рата, покрећући интензивну медијску битку која се састојала у ширењу мржње, тенденциозних и лажних информација. У вези с тим, као примере можемо да поменемо лажне информације које су преносила српска средства информисања, а о наводним покољима (српских) беба, односно деце од стране Хрвата или муслимана.

Дана 20. новембра 1991, поткрај опсаде Вуковара од стране савезне армије и српских трупа, у тренутку кад су у Београду заређале антиратне демонстрације, објављена је информација дописника Ројтерса, Вјекослава Радовића, о покољу 41-ог детета српског порекла, старости од пет до седам година, у једној основној школи у Борову Насељу.[10] Телевизија Београд ће сате програма посветити тој непотврђеној информацији: први пут објављена у једној репортажи са ратишта, она ће као ударна вест бити даље преношена у вечерњим дневницима[11] и телевизијским емисијама. У једној специјалној информативној емисији, посвећеној догађајима у Вуковару и Западној Славонији, гост је фотограф слободњак Горан Микић, који је први пренео ту информацију. Током разговора с њим[12] емитоване су фотографије измасакрираних одраслих људи, али ниједан фотос покоља деце.

Наредног дана, 21. новембра, објављен је деманти од стране федералне армије, да би за њим уследио и деманти Ројтерса,[13] управо у тренутку када у етар иде наставак информативне емисије посвећене том покољу – тако да је водитељ приморан да се оправда и извини.[14] Премда је агенција Ројтерс брзо демантовала ту вест, а њен службеник од кога је информација потекла био отпуштен, да би затим наводно добио посао Танјуговог дописника из Њујорка, њу су у међувремену нашироко пренела средства информисања под контролом београдског режима.[15] Нико од новинара из њих није се тада запитао о вредности информације која потиче из села, које је већ више месеци под опсадом, из којега су деца евакуисана и које се налази у ратној зони у којој већ одавно не ради ниједна основна школа. Врло јака медијатизација „смрти" 41-ог детета које су „поклали крвожедни Хрвати" показаће се врло корисном за учвршћивање слике о „злочиначком и геноцидном хрватском народу", као и за пригушивање гласова противника рата и привлачење нових добровољаца на фронт.[16]

Још једна лаж смишљена за потхрањивање мржње према непријатељу коју су проносили српски медији, била је да муслимани у Сарајеву под опсадом, изгладнеле животиње у градском зоолошком врту хране српском децом. Ту лажну информацију коју је објавила ТВ Пале, односно гласноговорник режима Радована Караџића на њој, водитељ Ристо Ђого,[17] а такође и прес-агенција СРНА, без икакве провере ће да преузму Танјуг и медији под контролом Милошевићевог режима. ТВ Београд, у свом дневнику у 19:30 часова, који гледа више милиона гледалаца, тако објављује информацију коју је радио-везом из Сарајева дојавила његова репортерка која се налази на лицу места: „Муслимански екстремисти смислили су најстравичнији начин на свету да муче људе. Прошле ноћи, бацали су српску децу лавовима у градском зоолошком врту. Тако јавља српска патрола."[18] Одређени политичари и политички актери, уз саучесништво „професионалаца" из система информисања, смишљено су, дакле, медије скренули са њихове првенствене вокације информисања и забаве да би их претворили у пука пропагандна средства посвећена њиховим циљевима.

6. Неоспорно је да је на свим странама – у организацији правих стручњака за пропаганду – било манипулисања и инструментализације осећања и ани-

мозитета народа у саставу федерације, са циљем да се стигматизују различитости идентитета и онемогући било какав будући заједнички живот у оквиру југословенског простора. Добар пример за то је систематско оцрњивање босанских муслимана у српским средствима информисања у Босни и Херцеговини, које су даље преузимала средства информисања у Србији. Ристо Ђого, водитељска звезда ТВ Пале, био је дакле проповедник српске супериорности и муслиманске дегенерисаности, при чему су његови стални напади имали за циљ најгрубље вређање муслимана као националне заједнице и, с друге стране, навођење свих делова српске јавности да посумња у припадност муслимана људском роду. Новинарка Катарина Субашић тако преноси следеће: „Један од најторнијих примера Ђоговог телевизијског рада био је избор слика мајмуна, којима је пропраћен тонски снимак говора (босанског председника) Алије Изетбеговића."[19]

„...Улогом коју су играли западни новинари у извитоперивању истине поводом онога шта се заиста десило током распада Југославије... истиче се ужасна снага медија који су утицали на доношење погрешних политичких одлука, које су утицале на сам ток историје. Такође се показује уска повезаност медија и влада. Обе су способне за фабриковање лажи и обе су неспособне да признају грешке..." (Џејмс Бизе, некадашњи канадски амбасадор у Југославији 1990-1992)

Званично, ово се никада није десило!

Пропаганда као средство: историјат и дефиниције

7. Посезање за пропагандом од стране протагониста сукоба у Југославији није само по себи новина: овом приликом само су поновно коришћене одређене технике и рецепти испробани у неким другим контекстима, а нарочито у нацистичкој Немачкој тридесетих година, где су технике манипулисања маса путем пропаганде и дезинформисања[20] припремиле и кондиционирале немачко јавно мњење за Други светски рат и геноцид који га је пратио.

8. Суштину пропаганде тешко је објаснити само у једној, нужно превише једностраној дефиницији. Због тога ћемо феномен „пропаганде" радије описати полазећи од више постојећих дефиниција, од којих свака нагласак ставља на одређени аспект или карактеристику.

9. Израз пропаганда изворно је имао религијско значење – конкретно, налазимо га у контексту congregatio de propaganda fide (Конгрегација за ширење вере) коју је црква основала у оквиру контрареформације – и своје је данашње (световно) значење стекао тек на крају 18. века, са Француском револуцијом. Наиме, у то доба, у контексту Европе изразито несклоне новом републиканском поретку, идеологија ће се удружити са оружјем да би повела рат у модерном смислу, а пропаганда ће постати помоћно средство стратегије. [21] Радило се не само о томе да се међу становништвом и војскама шире револуционар-

не идеје (што ће се спроводити путем разних удружења за „пропаганду") и да се ствара и јача национална републиканска кохезија, него и да се на страни противника изазове страх и пометња. Историјски гледано, политичка пропаганда је фактички уско повезана са ратом и сасвим се извесно може сматрати наставком рата другачијим средствима.

10. Опште узев, о пропаганди говоримо онда када се ради о „деловању на јавно мнење како би се оно навело да усвоји одређене политичке и друштвене идеје, да подржава одређену политику, власт или представника".[22] Служећи се специфичним техникама, пропаганда има за циљ да изврши утицај на основни став појединца: у том смислу, она је „покушај утицања на мишљење и понашање заједнице са циљем да појединци усвоје одређено мишљење и понашање".[23]

11. Технике које омогућују такав утицај знатно су напредовале упоредо са у међувремену оствареним научним прогресом. У двадесетом веку се догодио квантитативни и квалитативни скок у том погледу: фотографија, кинематографија, високотиражна штампа, а нарочито радио и, касније, телевизија, заменили су традиционалне носиоце пропаганде као што су музика, говорништво, поезија, па чак и скулптура. Нови медији, односно материјална средства политичке пропаганде, данас се обраћају и допиру до далеко већег броја појединаца – чему помаже феномен урбанизације – са новим техникама (тренутно преношење звука и, посебно, слике), фаворизујући више емоцију него доказивање и тежећи пре сугерисању него објашњавању. Такав развој, који је доживела и реклама, а од које пропаганда преузима технике, наводи нас и на трећу, обухватнију дефиницију која каже да је пропаганда „језик намењен маси (који) се служи речима или другим симболима преношеним путем радија, штампе, филма.[24] Циљ онога ко шири пропаганду јесте да утиче на став маса о темама које се пропагирају, које су предмет мнења".[25]

Дозвољена и недозвољена пропаганда

12. Сваки политичар и свака власт природно настоји да даде утемељење свом легитимитету, да своје идеје пренесе на друге и да добије подршку што већег броја појединаца: посезање за политичком пропагандом као средством да се то постигне је, дакле, свеприсутна појава, и то без обзира на врсту посматраног политичког режима. Пропаганда постаје заиста штетна и за сваку осуду онда када се користи на тоталитарни начин и за промовисање политичких циљева противуречних правима човека и супротних међународном праву.[26] Ефикасност доказана кроз историју.

13. Историјска искуства илуструју ефикасност политичке пропаганде и огромне штете које она може да изазове. Стаљинова пропаганда, нарочито она под палицом Андреја Жданова, прожела је све сфере друштва (политику, науку, кинематографију, спорт, сликарство, књижевност, музику и др.), најављујући долазак „новог човека", „бића" које је тек требало да се изгради и којем је на жртву принесен сваки облик опозиције – методом политичких чистки, депортација целих група становништва и убистава опонената на друге начине. Опсесивно усредсређеној на култ Вође (Стаљина) и на понављање дог-

ми и парола, Стаљиновој пропаганди – која се може повезати са маоистичком пропагандом – својствена је цензура, централизовано управљање инструментима дифузије (средствима јавног информисања), инструментализација вести или масовне приредбе које не трпе никакву другу форму критичког израза.[27)]

14. Међутим, нацистички режим је тај који је под утицајем углавном Хитлера и Гебелса, донео највеће иновације у коришћењу пропаганде као самосталног оружја[28)] за мобилизацију немачких маса око парола као што су освајање животног простора и одбрана немачког народа (сматраног аријевским, тј. чистим и супериорним делом беле расе) – што је све била увертира за успостављање хиљадугодишњег аријевског царства... За разлику од пропаганде комунистичког типа, која мобилизацију обично утемељује на конкретним циљевима, нацистичка пропаганда није дефинисала прецизне циљеве него је пре тежила да изазове емоционални шок, увелико играјући на карту ирационалности масе. Она је настојала да у маси пробуди успавану мржњу и тежњу за моћи. Карактеристична црта те пропаганде јесте то да се мање ишло за идејом, а више за тим да се у маси изазове психолошки шок, и то коришћењем техника и поступака који комбиновано делују на психу, физиологију и несвесно масе.

15. Видели смо да су Стаљинова и нацистичка пропаганда биле у целости усмерене на постизање тоталитарних циљева, на долазак „новог човека" односно хиљадугодишњег аријевског царства. Дочим, тоталитарна димензија и специфичан циљ пропаганде коју је покренуо режим Слободана Милошевића почев од 1987. године укључују тежњу да се српски народ обједини унутар само једне државе[29)] – дакле, имплицитно, да се несрби протерају са свих територија на којима живе Срби, а који има да се припоје „историјској Србији". Пажљиво проучавање садржаја преношених путем медија у Србији у то време показује да је „неопходност" да се истерају несрби у медијима стално понављана тема[30)] – и да ту поруку проносе политичари, интелектуалци, војна лица, новинари, итд. Сва штампа систематски и једногласно преноси запаљиве изјаве у којима се истичу опасности[31)] које прете Србима и у којима се, експлицитно или имплицитно, несрбима прети репресалијама.[32)]

Пропаганда и „Сви Срби у једној држави"

16. Ова политика, која је за циљ имала стварање државе у којој ће живети сви Срби, била је праћена националним политичким програмима оправдаваним у српском јавном мњењу вештом пропагандом. Треба да се нагласи да су медији могли да буду једно од главних средстава те пропаганде зато што је њихово стављање у службу политичке власти олакшао специфични контекст. Наиме, у предузећима за јавно информисање која су била у власништву друштвених организација, запослени новинари су сматрани „политичким радницима"[33)] чији је задатак да бране идеје Партије, док се свака критика строго кажњавала. Са сломом Федерације, независношћу република и избијањем рата, професионалци су се претворили у национал–„патриоте".[34)] „Издајници" нације у пак, систематски одстрањивани.[35)]

17. Ситуацију у којој су медији били под Комунистичком партијом – која је контролисала све канале дифузије вести, у којој је контрапропаганди преостајала само илегала – заменила је ситуација у којој су медији, у контексту политичке транзиције, прешли под контролу нових националистичких власти у републикама.[36] У Србији ће, у корист Слободана Милошевића медијски простор контролисати његова политичка групација.[37] Иако није раскинула са комунистичком идеологијом, та ће групација у периоду 1986 – 1987. доживети националистички заокрет, са којим ће медији бити уско повезани. Под контролом Милошевића и његове партије, управо ће медији добити задатак да засеју отров мржње и страха међу Србе, које пропаганда приказује као непосредно и у самом свом бићу угрожене присуством других мањинских националности.[38] Како би то остварио, Милошевићев режим ће прибећи класичним техникама и принципима пропаганде, проверенима на другим местима и у другим временима.

Основни принципи сваке пропаганде

18. Историја политичке пропаганде бележи известан број основних техника, које ћемо у комбинованом облику наћи и у штампи, на радију, телевизији, визуелном материјалу, кинематографији и представама у бившој Југославији.

Симплификација

19. Први, основни принцип јесте симплификација. То значи да је, како би јавност засигурно упамтила оно што пропагандиста жели да она упамти, ефикасније објавити једну кратку и сажету поруку која резимира или по потреби карикира одређени програм, политику или идеју. Таква порука – сходно принципу рекламе – преноси се разним кратким и упечатљивим формулацијама, „крилатицама" – каквим су се служили и војсковође да би мобилисали војску око својих наређења – је сажета формулација циља који треба постићи и имају вредност заједничког задатка свих чланова неке странке, групе или заједнице...; „слогана" који је пак сличнији ратном покличу и има много острашћенији садржај (више рачуна на мржњу, егзалтацију и сл.); или симбола (слика, цртеж, мелодија...) који за дату друштвену групу (заједницу, националност, народ) има магијску или мистичну евокативну вредност. У основи, потребно је да се пронађу кратке и лако разумљиве формуле којима може да се сажме одређени политички програм или доктрина и које ће маса лако моћи да упамти.

20. Ово правило симплификације важи тим више када противник или непријатељ треба да се стигматизује тако што ће му се дати што пежоративнији атрибути.[39] На пример, одредивши као циљ да се у очима свог народа или своје заједнице сатанизују непријатељски борци, настојаће се да се оцрни и обезвреди целокупна друштвена заједница непријатеља. У том смислу, пропаганда не воли нијансе, увек је склонија крупним потезима да би била упечатљивија.

21. Често се до крајности сажето, у виду пароле, изричу недаће са којима се власт суочава и кривица која се настоји приписати бројним противницима. Тада се посеже за теоријом завере, методом врло погодним да се сви непријатељи, без обзира на боју, стрпају у исти џак[40] – на слику и прилику Хитлерове пропаганде која је инсистирала на наводној завери „демократа", „плутократа" и „бољшевика" против Европе...

Пројицирање сопствених недостатака на друге

22. Други, врло често примењивани принцип почива на пројекцији властитих недостатака на непријатеље, или на приписивању непријатељу жеље да учини оно што се сами спремамо чинити. У том регистру класичан је пример видети како се неки од најратоборнијих режима куну да не желе рат и да је за рат заправо крива супротна страна. Та обмањивачка логика завршава тако што се пред сопственим јавним мњењем напад приказује као једина могућа одбрана и као нешто што нам је наметнуто, па преостаје само избор између живота и смрти... Добар пример за то је кампања придобијања јавног мњења посредством медија, како би се оправдао рат против Хрвата. У свом специјалном броју, из месеца јула 1990, ревија „Дуга" се тог задатка прихвата на себи својствен начин. Из пера Михајла Марковића, марксистичког идеолога и филозофа и блиског сарадника српског председника,[41]) може да се прочита следеће: „Трагедија Срба у Хрватској се није завршила – она траје до дана данашњег и могла би бити још већа у блиској будућности."[42] У истом броју, доктор Јован Рашковић, вођа Српске демократске странке у Крајини, пише у истом духу: „Положај српског народа у Хрватској је гори од положаја било које, макар и најмање, националне мањине у Југославији. Сви имају право на језик, културу, своје мас-медије итд. А једино то право немамо ми – Срби у Хрватској. Укинути једном народу право на матерњи језик, на народно писмо, једна је врста злочина".[43]

Инструментализација вести у сопствену корист

23. Трећи принцип јесте окретање вести у сопствену корист како би се усмеравало мишљење људи, нарочито захваљујући чврстој контроли над медијским простором. И овде се ради о увеличавању важности или значења онога о чему се извештава – на пример стављањем наслова или коментара који играју на карту одушевљавања или мржње – или извртањем смисла те чињенице (нарочито коришћењем цитата истргнутих из контекста), или тако што ће се прећутати[44] оно што противречи званичној верзији ствари...[45]

Упорно понављање поруке

24. Даља карактеристика сваке политичке пропаганде јесте систематско понављање једне или више главних тема и стално враћање на њих, на начин да се тиме остави неизбрисив траг у главама људи.[46] Како се маса не би заморила, форма поруке (смисла) ипак ваља мењати и прилагођавати карактери-

стикама сваког типа публике сваки пут кад је то потребно. Да би било која врста пропаганде била ефикасна, неопходни су дакле прецизност и континуитет, инструментализација која пропаганду храни стално новим информацијама, „доказима", открићима, шокантним формулацијама, што јој даје замах кад се појави неки догађај сматран маркантним.

Ослањање на митове и историју

25. Да би била потпуно ефикасна, пропаганда мора да се, уз остало, ослања и полази од већ постојеће подлоге или тла: она најчешће посеже за митологијом или користи свесна и несвесна осећања (омразе, историјске предрасуде) присутне у психи народа – слично нацистичкој пропаганди која је са познатим успехом користила тај проседе како би заоштрила антагонизме између Хрвата и Срба... Пропаганда увек подилази предубеђењима, предрасудама и априорним ставовима и тим је ефикаснија што учвршћује масе у њиховим уверењима и убеђује их у исправност њихових мишљења.[47)]

Изградња националног консензуса

26. Једна од функција или карактеристика пропаганде је и настојање да се међу становништвом развије осећање једнодушности, срачунато на то да се индивидуална мишљења конформишу са јавно прокламованим мњењем. Општу сагласност пропаганда настоји да постигне управо помоћу медија или манифестација и парада друге врсте. У функцији остваривања тог конформизма мишљења, често ћемо видети како се за пример показују интелектуалци, спортисти или естрадне звезде: због угледа који они уживају, њихово пристајање уз то што се представља као опште мњење (или заједничка ствар), може да произведе ефект повођења или заразе.[48)] Исто тако, помоћу медија и масовних приредби, пропаганда може да у појединцу побуди страх или егзалтацију. Декларисани циљ овде је наравно освајање терена, учестало демонстрирање снаге, показивање надмоћи над противником. Таква логика природно наводи на раскринкавање као издајника оних који ту пропаганду, односно заједничку ствар, доводе у сумњу или јој се супротстављају.

Под Милошевићевим режимом, медији су тако стекли функцију денунцијације[49)] и остракизма оних који су се у овом или оном моменту усудили да јавно ставе у питање околни ултранационализам или устану против њега. Због тога ће независни медији, једина средства информисања отворена за опозицију, постати главном метом оптужби за издају, нарочито у време изборне кампање.

Новинар-коментатор Стефан Грубач, један од најистакнутијих гласноговорника националистичке пропаганде на Телевизији Београд, 5. децембра 1992. изјавио је, на пример, следеће: „Такозвани независни новинари сарађују са иностраним снагама и непрестано издају своју отаџбину. Медији у којима ти људи раде, данас су на страни оних који желе грађански рат у Србији и који желе рат на Косову..." Одмах затим, „стручњак" за религију, др Милан Јевтић, изјављује: „Ако постоји неко кога треба кривити за рат у Босни, то су та-

козване независне новине „Борба" и „Време" из Београда. Проповедајући мир они су заправо Србе онемогућили да се припреме за борбу са муслиманима како треба. Тако да су они одговорни за тако много погинулих Срба."[50]

Аналогни поступци користиће се и против других компонената цивилног друштва и политичке опозиције, који су се супротстављали рату у Босни. Тако је 3. априла 1993. Стефан Грубач, у свом коментару једне мирне демонстрације коју је тога дана организовао Грађански антиратни покрет, на РТС-у демонстранте денунцирао као антисрпске: „Београдски интелектуалци и такозвани антиратни активисти под заштитом су Изетбеговића. Они у срцу не носе босанске Србе, него муслимане и новац агенција из иностранства." Често етикетирани као издајице Србије и шпијуни – плаћеници ЦИА-е, припадници опозиције биће редовна мета напада Телевизије Београд, као на пример 26. септембра 1992, када један коментатор о њима изјављује следеће: „Они су само такозвана опозиција, они желе да продају нашу браћу Србе у Хрватској и Босни, они хоће власт само да би нашим непријатељима помогли да униште Србију и Србе."

Основне црте српско-југословенске пропаганде

27. Да би ти разни основни принципи могли да у потпуности функционишу, а што је предуслов успешне пропаганде, нужно је онемогућити и спречити изражавање алтернативних информација или идеја – или постићи барем то да оне остану у уском кругу, да не прекораче праг масовних медија. Попут других, режим Слободана Милошевића је на то прионуо, обезбеђујући тоталну контролу над медијима у власништву државе или друштвених установа, ограничавајући слободу независне штампе и свим средствима је спречавајући да информише грађане, вршећи сталан притисак на новинаре, са циљем да поштују одређене границе које не смеју да се пређу, као и да пристану на подржавање програма и идеја власти, да се покоре дисциплини.

Милошевић је, наиме, врло рано увидео од колико је за њега интереса контрола и коришћење Партије и медија за освајање и очување власти. Он ће то остваривати замењујући страначке кадрове властитим снагама и лично ће бдети над тим да на чело јавних медија буду постављени његови најверни[51] савезници из Партије: руководиоци програма радија и телевизије, као, уосталом, и директор новинске Групе Политика, увек су, наиме, чланови Централног комитета Партије.

Милошевић ће се у септембру 1987. године ослонити на ревију „Дуга"[52] а нарочито на дневнике „Политика" и „Политика експрес" – на челу којих су били Живорад Миновић, односно Слободан Јовановић,[53] блиски политички савезници Милошевића. На функције главног и одговорног уредника 1986. поставио их је Савез комуниста Србије, – са циљем да унутар Централног комитета Савеза комуниста Србије,[54] елиминишу сваку опозицију својим националистичким ставовима у погледу Косова. Осма седница Савеза комуниста Србије, која је убрзо након тога обележила дефинитивну победу Милошевића над противницима, за њега је била прилика да састави списак новинара који треба да се отпусте зато што га тада нису подржали. Иван Стојановић, ге-

нерални директор Групе Политика, тада је смењен и на његово место је у новембру постављен Живорад Миновић. А Живорад Миновић тада заводи ред у публикацијама те новинске куће – промењена је редакција „Света", укинута су издања за младе као „НОН", „Младост" и „Студент"...

Исту судбину доживљава и Мирко Ђекић, главни и одговорни уредник НИН-а (издања Групе Политика), реорганизацију чије редакције је Милошевић прижељкивао неколико месеци раније,[55] а исто се догодило и са Михајлом Ерићем, главним уредником информативног програма Телевизије Београд (РТБ)... Аутономне покрајине нешто касније, такође бивају погођене тим чисткама, које се спроводе у медијима. У Војводини, после „јогурт-револуције" бивају смењени водећи новинари Радио Телевизије Нови Сад, и дневног листа „Дневник". На Косову влада Србије заводи чврсту контролу над медијима у лето 1990: 5. јула смењен је главни уредник Радио Телевизије Приштина, а одстрањено је неких 1300 људи. Дневник „Рилиндја", једине новине на албанском језику, бива затворен, чиме је отказ добило 200 новинара. Затворено је и шест локалних станица на албанском језику. Преузимање контроле над аудиовизуелним медијима од стране Милошевићевог режима предузето 1986 – 1987, довршено је у лето 1991. године. Непосредно након марша опозиције, организованог у Београду 9. марта 1991. у знак протеста управо против контроле Милошевићеве партије над Телевизијом, Милошевић даје на усвајање нови закон којим се обједињују радио и телевизија на целој територији Републике: центри Нови Сад, Приштина и Београд тада постају делови само једне мреже која се лакше контролише. Нови закон о радију и телевизији Србије имовину РТС-а преноси на државу која тако постаје њен власник, а фактички је то Милошевићева партија... Цело руководство радија и телевизије је смењено и донесене су одлуке о новим именовањима.[56]

Медији као главно оруђе пропаганде

28. Медији су били коришћени као ратно оружје, час за остварење политичких циљева – нпр. за лансирање и одбрану лајтмотива „Сви Срби у једној држави" – час за остварење стратешких циљева – какви су освајање територија силом,[57] пракса етничког чишћења или разарање циљева представљених симболичким и приоритетним... Како би се ти циљеви остварили, Милошевићев ће режим, дакле, учинити све да би обезбедио контролу над телевизијом, радијом и штампом: након преузимања главних средстава дифузије информација, уследиће метод који комбинује пропаганду, делимичне (и пристрасне) информације, лажне вести, манипулисање, неинформисање о одређеним чињеницама, итд. Цео тај арсенал биће мобилисан у функцији оправдања стварања јединствене државе свих Срба[58] и, сходно томе, давања легитимитета националном политичком програму приказаном као борба за слободу, мера за заштиту родне груде српског народа те, напослетку, јачања власти и позиција Милошевићевог режима.

Милошевић је тако и сам понекад изрицао врло недвосмислене претње онима који би се успротивили српском јединству. Дана 16. марта 1991, обраћајући се председницима општина Србије, он је на пример изјавио: „Ми морамо

обезбедити да имамо јединство у Србији ако желимо да као република која је највећа, која је најбројнија, диктирамо даљи ток догађаја. То су питања граница, према томе, суштинска, државна питања. А границе, као што знате, увек диктирају јаки, никад не диктирају слаби. Према томе, основно је да морамо бити јаки. Да бисмо били јаки, морамо бити јединствени на овим нашим националним интересима. (...) Ја сам наредио још јуче мобилизацију резервног састава милиције. Даље, ангажовање и формирање нових снага милиције, а влада је добила задатак да припреми одговарајуће формације које ће нас учинити у сваком случају безбедним, односно учинити способним да бранимо интересе наше републике, а богами и интересе српског народа ван Србије...Ја сам био на вези са нашима из Книна, из Босне, огромни су притисци. (...) надам се да неће бити толико луди да се са нама туку. Јер, ако не умемо да радимо и привређујемо, бар ћемо знати добро да се тучемо."[59]

Опште узев, медији ће се користити за то да би се несрби одвратили[60] од останка на територијама сматраним историјски српским – па да се оне очисте[62] и под цену примене силе.[61]

Правило: завадити југословенске заједнице

29. Сталном употребом одређених кључних речи настојала се међу српским грађанима побудити одбрамбена реакција и подршка пројекту државе за све Србе који је покренула власт. Можемо навести, на пример, изразе као „усташке фашисте" и „кољачи" употребљаване за стигматизовање Хрвата, или „исламске усташе" и „џихад-ратници" којима су пежоративно називани босански муслимани...[63] Систематско посезање за таквим кључним речима, за терминологијом коју је медијима наметнуо Милошевићев режим, без сумње је изазвало и одржавало реакције мржње према несрпским заједницама.

Коришћење медија као оружја у правом смислу

30. Како ћемо покушати показати нешто касније, инструментализација медија за националистичке сврхе била је смишљена као равноправни елемент војне кампање, у смислу да се заиста може говорити о „ратним медијима". Фабрикујући лажи, измишљајући разлике и преувеличавајући супротности између националних заједница, телевизија, радио и штампа упустили су се у опасну игру. Систематска употреба лажних информација, полу-информација, одсуство медијског покривања одређених догађаја омогућило је да се међу националне заједнице удахну и улију мржња и страх. Медији су припремили психолошки терен за нарастање међунационалне мржње, претворивши се у оружје када је избио рат.

31. То може да се илуструје са неколико примера на које ћемо се детаљније вратити касније. С једне стране, мистификоване су историјске чињенице како би могле да послуже националистичким циљевима и како би се постигло да српски народ осети и испољи жељу за осветом према онима који су му приказани као непријатељи – Хрватима и муслиманима – који бивају сатанизовани. У контексту патриотске еуфорије, медији под контролом режима су,

с друге стране, навелико ширили лаж да су за све недаће које су снашле Србију одговорни политичка опозиција и независни медији. Најзад, под притиском политичких власти, медији су морали покушати да српске грађане убеде да су они жртве међународне завере, која има за циљ да елиминише Србију и избрише је са лица земље... Конструисање таквих стереотипа пуних мржње од стране медија, а посебно од стране државне телевизије,[64] неоспорно је положило емоционалне темеље за вођење ратне пропаганде.

II. Медији у служби рата

32. Сукоб у бившој Југославији илуструје чињеницу да рат данас више не може без крилатице, без слогана па, дакле, ни без пропаганде и комуникације. Нарочито у Србији, инструментализација медија у служби националистичких циљева и интереса резултат је зрело промишљеног плана – који је и сам интегрални део стратегије освајања и афирмисања идентитета.

33. Израз „медијски рат" овде добија свој целокупни смисао јер, као у свакој ратној ситуацији, посреди је контекст сучељавања и сукоба повезаног с политичким циљевима и сврхама који не подразумевају само стратешке циљеве (освајање територија, заузимање или уништавање одабраних циљева, етничко чишћење...) и одговарајућа средства (контрола медија), него захтевају и метод, тактику да се „допре" до противника (пропаганда, дезинформисање, манипулисање, лаж, итд.).

34. Што се тиче временског аспекта тог медијског рата, ваља разликовати три типа примењених деловања.[65] Пре свега, то је дугорочно едукативно деловање, кондиционирање мишљења и моделирање менталитета – речју, контаминација – што у грубим цртама одговара фази развитка српског национализма од почетка осамдесетих година до јуна 1991. године.[66] Ту фазу обележава настојање да се искористи и манипулише историја како би се српско јавно мнење мобилисало против нових опасности. Ти мотиви преносе се кроз целу српску интелектуалну и уметничку сцену – било да посматрамо позориште, књижевност, сликарство и сл. Затим, 1986 – 87. године креће средњорочно деловање у форми кампања на јавно мњење са сврхом да се пропагирају извесне теме или извесне идеје, а у духу јасно дефинисаних циљева. Рубрика „Одјеци и реаговања"[67] у дневнику „Политика" у том је смислу одиграла суштинску улогу дајући српском национализму „научно" рухо: висок ниво сарадника (академици, доктори, универзитетски наставници, представници власти итд.) придали су му одређени ауторитет, односно легитимитет, у очима српског јавног мњења.[68] И напослетку, директније повезано са почетком непријатељстава, ту је тактичко деловање у конкретној ситуацији, неодвојиво од претходних типова деловања, као што је ширење гласина и лажи...

Манипулисање историјом у корист националистичких интереса

35. Клима неповерења, а затим мржње према другоме, која се хранила вековним страховима и играла на карту крајњег национализма, постепено је од

краја осамдесетих година почела да се испољава у свим републикама. Колико год нас чудила пријемчивост јавних мњења на симплистичке и ксенофобне поруке које су лансирали медији, она заправо може да се објасни постојањем изузетно повољног тла. Наиме, утицај медијских порука могао би да се упореди са дејством халуциногених дрога на јавно мњење још обележено ратним раздорима из четрдесетих година, драматичним догађајима за које је познато да су били потпуно „потиснути" и заташкани напором федералне власти и вољом једног човека, Тита, из страха да би свако подсећање, свака алузија на те догађаје, могло да пробуди најгоре демоне и доведе до распада федерације.

36. Управо одржавање овог табуа током деценија и непредузимање спасоносног колективног егзорцизма по окончању рата – помоћу једног правог друштвеног историјског пројекта анализе чињеница и одговорности за њих – олакшало је манипулисање историјом[69] од стране националистичких политичких странака које су након слободних избора из 1990. године освојиле или задржале власт у бившим федералним републикама.

37. Сама структура федералног система јавног информисања успостављена за време Тита – којој је била својствена јака децентрализација са циљем да би се свакој култури загарантовао простор за изражавање, захваљујући којој је свака република развијала сопствене медијске комплексе[70] – ишла је на руку националистичким странкама у преузимању контроле над медијима које су већ сматрале својима...

Одговорност интелектуалаца

38. У Србији је национално питање отворено постављено средином осамдесетих година, у контексту економске стагнације и друштвене кризе. Почетком 1986. године, под утицајем српског књижевника и академика Добрице Ћосића, Удружење књижевника Србије претворило се у гласноговорника тражења афирмације српског идентитета, нижући апеле и манифестације за потписивање петиције која је разобличавала „геноцид", којег је жртва, како се говорило, било српско становништво на Косову.

39. Но фитиљ ће планути и српско национално питање ће бити јавно постављено тек неколико месеци касније, када је објављивањем у „Вечерњим новостима",[71] у јавност процурило неколико извода из Меморандума о актуелним друштвеним питањима у нашој земљи Српске академије наука и уметности. У том тексту, у чијем је писању учествовало шеснаест чланова Академије, увелико инспирисаном од стране Добрице Ћосића,[72] поново су – кроз анализу кризе социјалистичког федералног система – биле изложене све националистичке тезе које ће хранити међунационалну мржњу и изазвати рат. Меморандум је, дакле, разобличавао дискриминацију – политичку, друштвену, економску[73] и културну – од стране других република у оквиру федерације чија је жртва српски народ.[74] Антисрпска коалиција је захваљујући Уставу из 1974. Србију и Србе наводно ставила у инфериорни положај: полазећи од специфичних интереса српског народа, шеснаест академика позвало је дакле на враћање изгубљених територија и обнављање српске контроле над аутономним покрајинама Косово и Војводина. У том апелу на јединство, упућеном

Србима расутим по целој Федерацији – који су не само на Косову, него и у Хрватској и Босни и Херцеговини, жртве „културног геноцида", „истребљења" или „присилне асимилације" – захтевало се да Срби добију сопствену државу и да њоме управљају, па и по цену посезања за силом, и ставе у питање границе са осталим републикама у федерацији.[75)]

40. Слободан Милошевић је успео да постигне да се Централни комитет Савеза комуниста Србије не изјасни о том експлозивном тексту – није било никаквих смена ни уклањања људи. Он сам неће се изјаснити одмах, нити ће лично осудити Меморандум. Постоје индиције[76)] на основу којих може да се претпостави да све то није процурило у „Вечерње новости" без знања Милошевића и његовог круга: чињеница да се угледна Српска академија бави односима међу партнерима у федерацији и поставља питање о положају Србије у склопу Југославије послужиће као легитимација изласку антијугословенског националистичког програма у јавност и на политичку сцену. Архитект Богдан Богдановић, који је 1981. иступио из Српске академије, тако на пример потврђује да је, према његовом мишљењу, објављивање тог документа израз саучесништва одређених политичких кругова и београдских интелектуалаца, те да Меморандум представља охрабрење и научно покриће српском национализму: „Такав документ није могао да се појави без сарадње академика – националних вођа и појединих чланова партије. Свакако не Стамболићеве (...) У Београду је дочекан као знак за почетак трке: 'наши интелектуалци кажу нам да кренемо'. У шта? У Велику Србију, разуме се. У ратове за остварење наших великих идеала наше традиције, итд. „[77)]

Милошевић ће касније тај програм преузети за свој рачун и искористиће га за освајање власти, да би почео да га заиста спроводи, уз директну сарадњу неких чланова Академије,[78)] након што је био изабран за председника Србије. А у освајању власти као и у инструментализацији српске историје и митологије, испоставиће се да су му медији најдрагоценија помоћна средства.

Милошевићево ослањање на медије у сврху освајања власти

41. У одлучној бици против реформаторског крила Комунистичке партије Србије у септембру 1987. у којој је победу однео С. Милошевић (прво упереној против Драгише Павловића, председника београдских комуниста, а затим против Ивана Стамболића, српског председника) главни медији у Србији заиста ће одиграти кључну улогу. А Душан Митевић, други човек Телевизије Београд и Милошевићев интимус,[79)] и Живорад Миновић, главни уредник „Политике",[80)] као и Слободан Јовановић, директор „Политике експрес", подржаће Милошевића у сукобу са његовим противницима унутар партије, оптуженим за антититоизам и антијугословенство...

Остварена у огорченој бици на једној седници Централног комитета партије, победа Милошевића над реформаторским крилом партије омогућиће извођење пуча у медијима у организацији Душана Митевића који је уследио убрзо затим:[81)] „осма седница" Партије била је прилика за први „директан" телевизијски пренос догађаја те врсте милионима српских тв-гледалаца који ће

бити сведоци преузимања контроле над Комунистичком партијом Србије од стране Слободана Милошевића.[82)] Борисав Јовић, верни Милошевићев савезник и бивши председник југословенске федерације потврдио је касније да је медијатизација те „осме седнице" био важан чин давања легитимитета Милошевићевом преузимању контроле над партијом.[83)]

42. Режија те представе подсећа на једну другу, ону од 24. априла 1987, на којој ће Милошевић, послат на Косово да би се састао са српском мањином која се жалила на иживљавања албанских аутономних власти, изградити легенду о себи као браниоцу косовских Срба, а на основу унапред смишљеног инцидента и говора.[84)] Наиме, инцидент који је наводно до детаља изрежиран у сарадњи са локалном полицијом, који ће за њега бити прилика да изговори оно „Нико не сме да вас бије" упућено српској мањини, снимала је Телевизија Србије, која се на лицу места затекла заслугом Душана Митевића.[85)] Емитоване и стално изнова репризиране на телевизији, опширно коментарисане на ступцима штампе, те слике су овековечиле лик Милошевића као спаситеља и ујединитеља српског народа и учврстиле његову моћ унутар партије.

„Угроженост српског идентитета"

43. Након те прве манифестације дослуха између Милошевића и српских медија, уједињених на националистичким циљевима, уследиће од лета 1987. па до 1990. године интензивна медијска кампања са циљем подизања Срба против албанске већине на Косову, окривљене за све недаће.

44. Приказивање српског идентитета као угроженог од суседа, а на првом месту од Албанаца, навелико ће искоришћавати дневни лист „Политика", који ће постати један од главних инструмената манипулације и дезинформисања под контролом режима.[86)] Преносећи најгоре гласине без провере и приказујући их као проверено истините, тај дневник је сликао апокалиптичну ситуацију која није имала ништа заједничко са стварношћу Косова, али која је калила српски реваншизам и истовремено подстицала на мржњу и насиље. Такво деловање преузело је технику, већ коришћену у нацистичкој пропаганди, како би се унапред оправдала агресија на Чехословачку и Пољску у име одбране немачких мањина: „информације" и „извештаји" тих људи, у којима су истицана насиља које су те мањине трпеле, били су верно репродуковани у немачкој штампи, што им је придавало аутентичност[87)]...

45. Од 1987. године, Милошевић ће се у власти ослањати на медије, којима се директно и цинично служио за наметање својих опсесивних тема. Белгијски новинар Jean Paul Collette тако тврди да је „према већем броју сведочанстава" он „сам давао инспирацију за пропагандне поруке на телевизији кроз које је ширио своју националистичку хистерију".[88)] То Милошевићево истинско преузимање у своје руке медија и њиховог садржаја такође је потврдио Борисав Јовић, један од његових најближих сарадника, на пример белешком од 2. августа 1990. у својем дневнику који је водио као потпредседник, а после председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије: „Написао сам серију од три чланка 'Истина о Анти Марковићу' и послао Слободану. Он је то дао да се објави у 'Политици'. Објавиће се 5, 6. и 7. у наставцима под не-

чијим псеудонимом. Морамо га разобличити, јер је народ у великој заблуди ко је он и шта је он. Многи у њему виде неког спасиоца, али он је обичан преварант и непријатељ српског народа".[89]

Српска мистика у служби власти

46. Коришћење историје и оживљавање древних српских митова у националистичке сврхе створиће тада контекст за организовање културно- политичких манифестација са циљем мобилизације српских маса. Нацистичка пропаганда је показала да митови имају снажан кохезивни ефекат на масе: управо је митовима, дакле позивањем на силе несвесног, на страх и страву, на инстинкт за моћи, или на изгубљено заједништво, пропаганда коју је организовао Гебелс успела да освоји Немце и стопи их у компактну масу. Српски ће режим употребити сличан рецепт: да би се закалило јединство народа, званична пропаганда је црпела на изворима српске мистике, мистике о народу – жртви и мученику према којем се историја маћехински понела, те мистике Велике Србије недељиве од православља.[90]

47. Дакле, 1987. године су се највећи националисти међу интелектуалцима смењивали на телевизији са хвалоспевима прошлости српске нације, док су се новине пуниле фељтонима са историјским темама[91] у којима се величала средњовековна Велика Србија, и текстовима у којима су низане неправде и напади уперени против Срба,[92] од битке на Косову пољу 1389. године – у којој је победом Турака окончана самосталност Србије – па до „геноцида", који је над српским становништвом 1941. починила Независна Држава Хрватска,[93] призната од Хитлера и Мусолинија, на чијем челу је био Анте Павелић, вођа националистичког усташког покрета, одговоран за атентат на краља Александра 1934. године... На пример, 9. фебруара 1990. „Политика" је објавила писмо које је потписао Војислав К. Стојановић, председник Удружења универзитетских наставника и научних радника Србије, у којем он очигледно претерује у погледу броја српских жртава у Другом светском рату, односно бројки које описују наводну демографску експлозију албанског становништва на Косову: „Српски народ никад није био освајачки народ и никад није тежио угњетавању других народа. Али други народи су неком злом судбином настојали да потчине и угњетавају њега (...) у злочину геноцида који су починили хрватски ултранационалисти, српски народ је изгубио више од два милиона невиних жртава пострадалих само зато што су били Срби (...) Албанци су делали на неморалан и нехуман начин: разрадили су нечувену кампању за плодност својих јадних и сиротих жена, те је управо тако код њих дошло до још невиђене демографске експлозије, највеће на свету. Они су тако свој број на Косову и Метохији повећали педесет пута за само четрдесет година."

Медијатизација „политичких литургија"

48. У целој земљи ће се организовати све бројније уметничке, верске и ритуалне церемоније у сврху комеморисања „српских жртава" кроз историју. Милошевић, који је познавао психолошки ефект таквих приредби на масу и

који је сматрао важним да им и лично присуствује, свесрдно је бринуо да оне буду уврштене међу ударне теме у медијима.[94] Тако су, на пример, у априлу 1990, две уреднице из информативног програма Радио Телевизије Нови Сад (Војводина) добиле отказ, јер нису као ударну тему објавиле вест о прослави једног српског празника којој је присуствовао Слободан Милошевић[95]...

49. Са симболичког аспекта, најуспелија „политичка литургија" неоспорно је била од режима организована прослава шестстоте годишњице пораза на Косову пољу, којим су Турци за више векова обезбедили своју власт у региону, одржана 28. јуна 1989. Пред милионом Срба који су се том приликом окупили, Слободан Милошевић је српском народу обећао „нове битке", којима ће се надокнадити тај пораз у којем је на жртву принесено више десетина хиљада мртвих и позвао на буђење нације. Телевизија Србије, као уосталом и средства информисања у целини, придаће посебну важност тој манифестацији која је Милошевића представила као спаситеља који је српском народу вратио колективно достојанство повративши „изгубљени рај" древне Србије.[96] Како исправно оцењује Флоренс Артман, „режимска пропагандна машина играла је на емоције, глорификовала прошлост, манипулисала меморију заједнице да би духове припремила на рат који је Слободан Милошевић управо најавио".[97] У том погледу, посебно место заузима дневник „Политика" и његова рубрика „Одјеци и реаговања", чувена по проповедању мржње и ксенофобије. Од јула 1988. до марта 1991. године, у тој је рубрици изашло више од 4.000 прилога из пера интелектуалаца, синдикалиста, војних лица, наставника, лекара, итд, али и људи из јавних институција. Мотивисана различитим темама – директно инспирисаним притужбама или циљевима изнесеним у Меморандуму српске академије из 1986,[98] неуморно се као лајтмотив преносила иста порука, порука о историјским неправдама нанесеним српском „народу"[99]..., подразумевајући да је дошло време за репарацију. „Садржај те рубрике, која је играла главну улогу у манипулацији српским јавним мњењем, преносили би у главним цртама електронски медији под контролом власти, ТВ – Политика и ТВ – Београд. Многобројни прилози били су представљени као израз воље српског „народа" и у исти мах су служили као оправдање за спровођење у дело националистичких теза Милошевићевог режима – што је класичан пропагандни поступак који смера на вештачко стварање једнодушности, односно кохезије око једног вође и његове политике.

Напад на медије

50. Званична пропаганда режима постала је још ефикаснија када је Слободан Милошевић преузео контролу[100] над београдском телевизијом, што се догодило непосредно након што се „наметнуо" као челник комунистичке партије:[101] руководство је замењено људима од поверења и члановима партије задуженим да појачају идеолошки притисак у корист „српске националне обнове".[102] Неколико стотина новинара, који нису пристали уз политику Слободана Милошевића, отпуштени су са телевизије[103] и из новина у Београду, Новом Саду и Приштини.[104]

51. У јулу 1990, надовезујући се на декрет којим је окончана аутономија Косова и распуштени влада и парламент, одлучено је да се укину радио и телевизијски програми на албанском језику у покрајини, чиме је више од два милиона Албанаца лишено информисања на матерњем језику, а забрањене су и дневне новине „Рилиндја".[105] Упоредо с тим, власти из Београда су ухапсиле и затвориле двадесетак новинара албанског говорног подручја, а отказ је добило око пет стотина новинара који су радили на Радио Телевизији Косова...

Телевизија, главна полуга машинерије

52. Ова такорећи тотална блокада медија омогућиће српском вођу и његовој партији, Социјалистичкој партији Србије да без проблема добију прве слободне изборе у децембру 1990...[106] Поред новинско-издавачке групе Политика, показаће се да је главни преносник мистификације историје у Србији телевизија. Као традиционални пропагатор званичне идеологије, телевизија наиме прераста у најважнији медиј, и то без конкуренције, јер је дуго представљала[107] једини извор информација за више од 90 одсто Срба.[108] Дакле, пишући историју наново, базирајући се на фрагментима стварности – тј. примењујући селективну меморију која се састоји „у скидању одговорности са себе (за сопствене) злочине подстичући сећање на злочине које су починили други"[109] – та ће средства информисања допринети сатанизацији других националних заједница, нарочито косовских Албанаца, Хрвата и босанских муслимана.

53. Године 1990, како би се припремило и оправдало Милошевићево преузимање покрајине Косово[110], српска телевизија је путем низа уопштавајућих коментара покренула кампању против косовских Албанаца оптуживаних „да трују бунаре и кољу децу". Штафетну палицу је преузела „Политика" која је објављивала писма читалаца – у стварности често лажна – потврђујући тим писмима чињеницу да Албанци тамо силују на стотине Српкиња.[111] У „Политици" од 9. фебруара 1990, из пера Војислава К. Стојановића, председника Удружења универзитетских наставника и научних радника Србије, можемо прочитати следеће: „(...) Данас су се бестијални албански терористи разуларили на Косову и Метохији, уништавајући и нападајући све српско, упадајући Србима у куће и тероришући оно мало што их је тамо остало. На Косову и Метохији влада терор терориста наоружаних до зуба (...)".

Слободан Милошевић ће лично учествовати у стигматизовању косовских Албанаца, нуђењем крајње манихејске представе о ситуацији и затварајући врата за свако ненационалистичко решење у тој аутономној покрајини. Тако ће, на пример, он у једном говору, који је пренела ТВ Београд, изјавити: „Свако дете зна истину о Косову и Србији и управо зато о томе немам потребе да говорим, а онима који мисле да има потребе, одговорио бих да нећу о томе да говорим, јер не бих прихватио никоме да се правдамо зашто Република Србија не допушта да на Косову и Метохији поново убијају Србе и Црногорце и зашто нисмо спремни за дијалог о могућности стварања албанске државе на тлу Србије. Да не буде забуне, желим отворено да кажем да свако ко на овим питањима тражи одступање, може зато да се избори само обарањем садашњег руководства Србије".[112] То затварање врата, за било какав разговор,

уродило је у јулу 1990. проглашењем Републике Косово, одмах након чега су српске власти распустиле Скупштину у Приштини, а увеле и привремене мере на ТВ Приштина и у новинама на албанском.

54. Опште узев, пре него што су поступци Србије довели до рата, београдски електронски медији емитовали су велики број емисија посвећених подсећању на историјске догађаје, увек повлачећи паралелу са прогонима којима су, како се тврдило, били изложени Срби у Хрватској и Босни. Долазак на власт ХДЗ-а у Загребу, након избора у априлу – мају 1990. у том ће смислу убрзати развој догађаја. С оправдањем да нови устав изгласан у Хрватском сабору Србе претвара у националну мањину, на сигнал који им је Милошевић дао у свом говору у Скупштини Србије и који је пренела ТВ Београд[113] – Срби крећу у организовани отпор на терену. На Телевизији Србије тада стасава нови тип „ратног репортера" – пропагандисте, снимају се и емитују бројни разговори са Србима из Хрватске који сви иду у правцу заоштравања ситуације на терену[114] – право грађанства имају само најекстремнији ставови. Упоредо са таквим репортажама које постају ударни део телевизијских вечерњих информативних емисија, ређају се специјалне емисије, неке у трајању и од 90 минута, чији је првенствени циљ да српску јавност окрену против непријатеља који јој се маркира и да припреме терен за рат.[115]

Још један покушај застрашивања јавног мњења поткрај јануара 1991. било је емитовање на Телевизији Србије документарца „Шта је истина о наоружавању терористичких формација ХДЗ-а у Хрватској", који је средином октобра 1990. направила контраобавештајна служба војске (КОС), а који је требао да буде „доказ" директне одговорности руководилаца на власти у Загребу за илегално наоружавање. У том документарцу, снимљеном у црно-белој техници, гледаоци су могли да виде хрватског министра одбране, Мартина Шпегеља како, сниман сакривеном камером, износи свој план акције против касарни југословенске војске и обећава ликвидације. Тако барем преноси Телевизија Србије, јер су речи које изговара Мартин Шпегељ неразумљиве, а за српске гледаоце понавља их спикер у off-у: „А ово, ако до нечега дође, онда само дај директиву свим својима које познаш: убијати екстреме. На лицу места. На улици, усред круга касарнског, било гдје другдје, само пиштољ, и у стомак. То неће бити рат, него ће бити грађански рат у коме нема милости ни према коме, ни према жени, ни према дјеци. Стан, једноставно бомбе у стан породични..."[116] Фалсификат или истина, тај документ, емитован два пута у току исте вечери, створио је жељени ефект, односно деловао као електрошок на српско јавно мнење за које је ово била потврда иманентне негативности власти у Загребу...

Највећи српски морални и интелектуални ауторитети били су главни фактор кондиционирања јавног мњења за оправдавање предстојећег рата са Хрватском. На државној телевизији, са висина својег неоспорног ауторитета, те личности учествују у тумачењу виталних интереса Србије. Непрестано подсећање на Независну Државу Хрватску и на зверства која су починиле усташе, служе као алиби за политичке циљеве режима и основ су развијања и интензивирања међунационалне мржње. Тако на пример 4. августа 1991. једна је

тв-репортажа била посвећена искапању посмртних остатака мученика страдалих у усташким злочинима – гледаоцима показаних у десетинама омањих сандука, а под покровитељством академика Добрице Ћосића: „Један од највећих грехова нараштаја коме припадам јесте и ова сахрана коју после педесет година обављамо, сахрана пребиловачких мученика. А тај грех починисмо зато што смо заблудно веровали да је заборав злочина усташког служба братству српског и хрватског народа."[117] Паралела између прошлости и садашњости, којом се поистовећују режими Фрање Туђмана и Анте Павелића, има за циљ терање, до пароксизма, мржње против Хрвата. Тако ћемо у то време на Телевизији Србије видети Јована Рашковића, психијатра, академика и вођу Срба у Хрватској, како на једном митингу изјављује: „Геноцид је почео, а о српском народу у Хрватској, о Србима, о међународном фактору, о Европи и о свијету овиси хоће ли тај покрет поновно отварати концентрационе логоре, а већ их помало и отвара, хоће ли поново користити јаме. Само је сигурно једно: да више Срби неће на јаме ићи вођени од двојице или тројице усташа, да Срби дају велики отпор и да ће геноцидна идеја пропасти заједно са геноцидном државом Хрватском."[118]

Кад је почео рат са Хрватском, та ће се тенденција само појачати: пример за то нарочито је емитовање документарца под насловом „Уметници у геноциду"[119], који служећи се мноштвом сведочанстава, приповеда о зверствима хрватске власти Анте Павелића 1941. године, а са сврхом да у колективном памћењу пробуди осећање прогоњености, идентично оном које су Срби искусили током Другог светског рата, на кључној тези криминализације целог хрватског народа[120]...

55. Иконографија у вези са Турцима и њиховом вековном владавином у Србији такође ће се обилато користити за оцрњивање босанских муслимана, који су приказивани као мостобран природног експанзионизма Турака, те дакле као опасност обнове некадашњег Османлијског царства.

56. Та медијска пропаганда била је посебно успешна јер је играла на карту најдубљих емоција, ослањајући се на осећања трајно укорењена у свести српске заједнице. Насупрот српског народа, квалификованог као невиног и праведног, систематски су постављани они који су узрок његовог вековног страдалништва и које ваља зауставити како га не би задесиле нове несреће.[121] У том смислу, небројене и сумњиве „историјске паралеле" су из дана у дан заиста јавно мњење припремале за избијање сукоба.

57. Увеличавањем неких чињеница, симплификацијама других, сва су та средства информисања постала носиоци српске националистичке идеологије. Стварајући „једноставне опозиције, јасно именујући противнике, користећи ударне пароле и добро циљане речи", она ће милионима људи, иначе комплексну и вишезначну стварност, презентирати на редукционистички и упрошћен начин.[122]

58. Након антиалбанске пропаганде уследила је затим антисловеначка, антихрватска, па онда антибосанска – пропаганда, са много лица, али у служби једног и истог политичког циља: стварања државе у којој ће живети сви Срби. Упоредо са пропагандом усмереном против спољњег непријатеља, тотална

контрола Социјалистичке странке над Телевизијом Србије, Милошевићу омогућава да ућутка несагласне гласове изнутра. Када нису напросто игнорисане, акције опозиције се систематски искривљавају и поистовећују са чиновима издаје Србије. Овај типичан проседе дезинформисања, на делу увек када се ради о томе шта медији прате, савршено илуструје начин на који је ТВ Београд гледаоцима телевизије приказала велику демонстрацију опозиције од 9. марта 1991. године. У тренутку када се пред седиштем РТС-а у Београду окупило 200.000 особа, тражећи да оде њен управни одбор, скуп се промеће у сукоб током којег је погинуо један полицајац и један демонстрант. Исте вечери водитељ тв-дневника догађаје приказује на окрњен начин:[123] оса дневника је погибија полицајца, у првом плану су слике удовице у сузама коју придржавају да би могла да ходе. Напротив, о другој погибији – младог демонстранта старог 17 година – не каже се ништа, баш као ни у саопштењу Министарства унутрашњих послова, које се чита на телевизији.[124] Слике које снима и емитује независна телевизијска станица НТВ Студио Б, чији радијус емитовања покрива само подручје престонице, показују, међутим, верзију врло различиту од службене истине. Те слике, наиме, показују масу људи како мирно слуша говоре првака опозиције и сведочи да је проливање крви започело тек када су снаге реда употребиле сузавац, како би распршиле демонстранте. Те слике, које противурече званичној истини, неће показати државна телевизија која цензурише призоре бруталности полиције и гледаоци ће моћи да виде само слике које „доказују" да су виновници насиља припадници опозиције. Док одмах сутрадан почиње протестна демонстрација студената, у телевизијским вестима доминирају јучерашњи догађаји: нашироко се емитују слике из Скупштине, у којој говори Милошевић и пита се није ли у акцију опозиције умешана „страна рука".[125] Упоредо с тим, режим подстиче све делове друштва да га подрже и осуде демонстрације студената и опозиције. Државна телевизија таквима широм отвара своја врата, нарочито у телевизијском дневнику у којем се читају позиви на учествовање у великој демонстрацији подршке, која треба да се одржи истога дана.[126] ТВ Београд опширно ће пратити ту демонстрацију подршке, а централно ће место дати говору Михајла Марковића, академика и потпредседника владајуће странке, који стигматизује издајнике Србије, а Слободану Милошевићу упућује хвалоспев: „Управо у часу када се неоусташки специјалци припремају за одлучујући напад на Книн, управо у томе часу нека невидљива рука је овде, усред Београда, покренула механизам за разбијање Србије. Од Петра I до данас имамо срећу да се на нашем челу налази један изузетно способан, честит и храбар човек, Слободан Милошевић".[127]

Средства информисања у средишту југословенског рата

59. Пропагандистичко деловање на становништво са циљем да се људи наведу да прихвате ратнохушкачке националистичке политичке програме прерасло је у праву кампању на јавно мнење. Зависно од тренутка, час је требало оправдати освајања територија сматраних земљом предака под непријатељском окупацијом – непријатеља који свакако треба да се „потера", час оцрнити неку народност или народ да би се легитимисала употреба насиља

против њега (што ће рећи, представити себе као жртву туђег национализма како би се имало чиме потхрањивати сопствени...), или је пак требало да се до корена сасече било која форма опозиције[128] националистичким властима у свакој од република.

Милица Лучић Чавић, новинарка која је током рата радила у аудио-визуелном сектору у Србији, врло добро резимира застрањење државне телевизије и неких новинара професионалаца у деловање каквом су се одали за време сукоба: „У овим ратним годинама, телевизија је потпуно потиснула своју информативну, првенствену своју функцију, и постала је пропагандно средство, пропагандни сервис власти. Многи новинари су тада на телевизији заборавили да постоји кодекс, да постоји обавеза новинарска о тачном и објективном извештавању, и послужили су неким другим циљевима. Ти други циљеви били су изазивање ратног расположења, изазивање етничке мржње. То је, наравно, олакшало да се тај рат распламса, да се води, да се оцрне сви други. У тим новинарским исказима, у тим репортерским извештајима, увек је било оно – постоје добри и лоши момци. Добри су наши, они нису агресори, нису убице, припадници су небеског народа, херојског народа. Други су убице, други су чинили злочине нама, иза других стоји светска завера, стоји Ватикан, Америка, ЦИА, КГБ, масони и ко све не.”[129]

Рат ће убрзати то застрањење професионалаца који делују попут актера, да не кажемо војника у сукобу. Противно професионалној етици, видећемо пример како се репортери упуштају у ислеђивање хрватских и/или босанско-муслиманских заробљеника,[130] отворено стају на страну једног од протагониста сукоба,[131] приказују као сведоке злочина особе које су исувише близу или исувише далеко од догађаја о којима извештавају итд. Побуђивање емоција у јавном мњењу путем емитовања слика лешева невиних српских цивилних жртава или путем препричавања таквих догађаја, техника је којом ће се Телевизија Србије нашироко служити да би изазвала реакцију згражања над непријатељем и контрареакцију подршке режиму – без обзира ради ли се о рату у Хрватској или у Босни. Телевизија игра на емотивност јавности, приказујући трагедије појединаца са којима тв-гледалац не може а да не саосећа, за које не постоји никакав одбрамбени механизам – нарочито када је реч о најрањивијим бићима као што су деца. Ово могу да илуструју следећа три примера: док у Хрватској бесне борбе, Телевизија Београд емитује „сведочење” једног достојанственика православне цркве, оца Филарета из манастира у Земуну, који, седећи за столом на којем се налази поцрнела људска лобања, коју камера стално поново зумира, казује овако:

„Усташе су дошле у српско једно село, ту код Кукурузара. И ухватили су малога Илију, на очиглед мајке су га заклали и однијели тако. Мајка му се зове Милица.”

Репортер: „То је било на његов рођендан?”

„На рођендан, 2. августа ове године. Мајка је трчала за њима да барем мртво јој дијете дају. Нису јој дали дијете, однијели су га и послије су га спалили. Од тога свега је остала само лобања. Не би ни ту лобању нашла да једна жена друга, која је – овако – римокатолкиња, али колико-толико је имала у себи

неког људског осјећања и казала 'Ја знам гдје су вам спалили дијете, ја ћу вам казати гдје је њезин гроб, од дјетета.' И отишла је тамо и од свега тога што је могло да се нађе, нађена је ова лобања."[132]

Други пример је „репортажа–портрет" једног српског дечака из Босне о којем овако говори ратни репортер Телевизије Београд: „Ово је мој нови другар, Цветко. На брдима изнад Скелана са њим ме упознао – рат. А боље да није на такав начин. До рата, Цветко Ристић је ту живео и имао све. (приказане су слике похаране куће). А данас, има само четрнаест година и ништа више. И никог више. (слика замишљеног дечака како обилази три гроба, уз примерену музичку кулису).

Субота, 16. јануар 1993, у седам изјутра. Тог дана су муслиманске јединице напале његово село. Мајка Иванка, отац Новак, сестра Митра, од старијег брата ни трага ни гласа. Цветко Ристић, тек да се не заборави: судбина једног малог дечака – судбина једног малог народа."[133]

Трећи пример, репортажа са ратишта о погибији два српска дечака за време борби у Теслићу, у Босни, коју је емитовао РТС: „Умјесто примирја, у Теслићу нове жртве (...). У нападима Алијине војске из вишецијевних ракетних бацача из правца Тешња, у центру Теслића, погинула су два дјечака, деветогодишњи Марко Паровић и Игор Јотановић, стар дванаест година." (емитују се снимци гробова пуних цвећа и фотографије деце). Следе снимци оца једног од дечака испред његове куће, како скрхан болом, репортеру говори: „Ајдемо кући, молим те... Јао, мали се овде играо... Јао, усташе се гађале... Јао, мајку им јебем...! „ Затим је отац пограбио микрофон од репортера и у њега викнуо: „Јао, осветићу га, јао, заклео сам се на гробу мртвог сина...!" Камера затим тв-гледаоце уводи у кућу. Снимак фотографије дечака прати звучни снимак мајке која плаче: „За твојих девет година, твоју младост, твоју радост! (...) Како ће баба, како ће сине, (без тебе)? ... Боже, има ли те где? Боже, ако те има, помози...!". Затим поново снимак оца, „Свет не види, проклет био! Америка не види, проклета била! Јој, Милошевићу, злато моје, помози нам, молим те!"[134]

Оправдања за коришћење силе против непријатеља

60. Служећи као средства за легитимисање употребе силе и насиља, српски медији су били подршка војно-политичком циљу стварања државе у којој ће живети сви Срби, чије остварење изискује припајање босанских и хрватских територија на којима живе Срби. Милошевић ће одабрати Телевизију Србије и у јулу 1991. како би у једном свом говору дао сигнал да је рат сада неизбежан.[135] Исто тако, много простора на малом екрану тада заузимају највише војне власти – ређају се извештаји о Милошевићевим посетама оружаним снагама и о високом степену њихове спремности у случају потреба, а управо министар одбране, Вељко Кадијевић, у једном говору који је пренела државна телевизија, најављује одлуку да се интервенише у Хрватској. Са тим тренутком учињено је све како би јавно мњење чврсто стало иза режима, РТС је преплављена сведочанствима подршке као на пример у прилици када армијски конвој излази из Београда уз „бодрење студената" и креће према непри-

јатељском фронту: „Ову дугу колону забележили смо јутрос, нешто пре два часа на аутопуту Београд – Загреб. Код Студентског града је више стотина студената изашло на аутопут и одушевљено поздрављало колону Југословенске народне армије." Сутрадан, снимљена пред бескрајном колоном војних возила, на екрану се нижу пробрана сведочанства српских грађана са циљем да се наелектрише јавно мњење и поспеши стварање јединственог заједничког фронта: „Ово је требало давно да буде. Ово је право стање. Ноћас ћемо сви у одбрану наше земље"; „Да ли сте и ви спремни да кренете?" – „Спремни у свако доба, ако треба, и сад".[136)]

У буци оружја и борби што је уследила, право грађанства имаће само мишљења највише опредељена за циљеве територијалних освајања. Систематски ће се објављивати ставови човека као што је Војислав Шешељ, попут ове изјаве у Скупштини Србије из септембра 1991. коју је емитовала Телевизија Београд: „Карлобаг – Огулин – Карловац – Вировитица мора да буде наше опредељење и то је граница на коју армија мора повући све своје трупе. Ако није у стању без борбе да их повуче из Загреба, треба их под борбом повлачити, уз бомбардовање Загреба. Армија има још капацитете које уопште није употребила. Ако су јој трупе угрожене, она има право да употреби напалм-бомбе и све друго што има на својим лагерима. И ту се не смемо играти. Важније је спасити једну војничку јединицу него се бојати 'оће ли тамо неке случајне жртве пасти. Па ко им је крив. Хтели су рат, имају рат."[137)]...

61. Београдска телевизија је систематски радила на оправдавању потребе да се Срби послуже силом, дакле насиљем, засипајући јавност симплицистичким тврдњама које су тек ретко садржавале прецизне информације или индикације – понекад чак ни датум, или место догађаја. У том смислу нарочито је илустративан начин како је Телевизија Србије пратила борбе у Вуковару: по том начину приказивања догађаја, а нарочито губитака који су нанесени непријатељу, све је урађено тако да се јавност убеди да Срби бране град. Кроз репортаже и коментаре опремљене сликом, телевизија се труди да гаји међунационалну и верску мржњу према Хрватима, католицима: паушалним судом представља их као нељуде – што олакшава, дапаче даје легитимитет њиховом се понижавању, уништавању и елиминацији. Да би се то постигло, специјални дописници масовно производе разговоре са војницима и цивилима. У том смислу, разговор са Илијом Којићем, командантом штаба Територијалне одбране за Славонију и Барању, пред самом линијом фронта, сведочи о учествовању Југословенске савезне армије у том пројекту сатанизације. На питање новинара Телевизије Србије о томе да ли усташе српске жене и децу користе као живи штит (примећујемо да питање нема упитну форму...), ово војно лице то потврђује не поткрепљујући ту тврдњу никаквим доказом: „Па, то је нажалост тачно, то је доказ њихове немоћи, то је доказ њихове нељудскости, то је доказ чиме се они све служе, они кроз то жртвују не само Србе које су затворили, похапсили и држали као таоце, већ и све оне Хрвате који нису стали на њихову страну"...[138)] Сведочења цивила која у Вуковару прикупљају репортери на лицу места, о наводним зверствима која су извршиле „усташе", не садрже никакав доказ тих тврдњи, а сведоци никад нису „из прве

руке". У једној репортажи посвећеној тој теми, новинар пред камером показује златне зубе на свом длану и тврди: „У руци имам златне зубе. Рекоше ми да су ови зуби вађени ножем практично живим људима који су касније поубијани." После тога, новинар наставља репортажу разговором са једним старцем у зеленој униформи:

– Да ли имате примера да су некога убили, преклали или нешто му урадили, од таквих примера злодела која су чинили?

– Ја сам раније отишао, ја нисам, али, како знам, да је било и каквих још мучења и шта су радили.

– Шта је било?

– Па, клања, очи копали, прсте сјекли. Нокте од дјеце, дјеци... у тепсијама смо налазили дјецу коју су хтјели пећи – сјекли – у тепсијама смо налазили на слободним територијама. Војницима глава одсјечена, распорен, који је био рањен па су га докрајчили ... и територијалцима.

– Немају милости ни према рањеницима, ни према никоме?

– Ни према никоме немају милости, ја не знам какве су то животиње или шта су то, то нису људи.[139)]

Чини се све да би се стигматизовао противник. Кроз такву призму, српски медији стално стављају акцент на злочине које је хрватски режим починио у Другом светском рату – тв-гледаоце, на пример, убеђују да је хрватски народ као целина геноцидан – српска јавност тада је већ кондиционирана за међунационалну мржњу. И овом приликом, у вези са опсадом Вуковара, Телевизија Србије – у добро одабраном моменту – обавештава да је управо објављено једно још необјављено историјско сведочанство из италијанских извора, према којем је усташка Хрватска заиста у Другом светском рату намеравала да затре српски народ – при чему се подразумева да је Туђманова Хрватска носилац истог хтења: „Ових дана у јавности се појавило једно изузетно историјско сведочанство о усташким злочинима из времена такозване Независне Државе Хрватске.

У досад непознатим тајним документима италијанске армије се између осталог тврди да је Загреб имао верско-државни пројект тоталног уништења Срба (...). У тих неколико месеци 1941. године, практично од успостављања Ендехазије, од 10. априла, па до априла и маја 1942. године, колико су Талијани имали прилике да то бележе, могло би се доћи до бројке вероватно веће од 80.000. Сваки озбиљнији истраживач би то могао лако да поткријепи, али, независно од те бројке, овде је уписано 46.286 људи – Срба, са даном, датумом, местом, под документима заведени, ко је то пријавио, где та документа чувају и ко је извршио злочин." [140)]

Још један пример је, овог пута у вези са Босном, тврдња водитеља телевизијског дневника од 2. августа 1992. „да хрватске и муслиманске снаге желе да тамо елиминишу све што је српско. Њихова политичка и војна перспектива укључује терор, фанатичну мржњу, физички и духовни геноцид над босанским Србима, нападе на српску територију".

62. Да би такве тврдње имале већу тежину, начин монтаже емитованог сликовног материјала у пуној мери је играо на карту страдања мушког и же-

нског становништва како би се побудила мржња. У тв-дневнику у 19:30 часова, дакле у време када пред малим екранима верно седи 2,5 милиона Срба, РТБ ће показивати неподношљиве слике (лешеве мушкараца, жена и деце – за које се каже да су Срби, али који се ни по чему нису могли идентификовати као такви – са размрсканим мозговима, распаднутим телима и сл. у првом плану; разорене куће и цркве, оскрнављене гробове...), и све то као доказ агресије чије су жртве Срби. Као да ни то није довољно, те слике биле су праћене и документоване симплицистичком, али ефикасном ратнохушкачком реториком, чији је задатак био да покаже ко су непријатељи српског народа. муслимани су називани „муџахединима", „џихад-ратницима" или „муслиманским фундаменталистима", а све те квалификације очигледно навођене паралелно са подсећањем на турску окупацију и присилну исламизацију коју су спроводили Турци ...

Стигматизација противника

63. Из коментара које су писали српски новинари, укључујући и новине, изрази „босански" или „босанске снаге", избачени су у корист пежоративних израза и израза са најнегативнијим конотацијама: између осталих, поменимо пример „Алијиних бојовника[141)] које наоружава Садам Хусеин", а који воде „свети рат у име ислама". Дана 17. августа 1992. новинар Телевизије Београд Ранко Елез, на пример, снаге босанских муслимана паушално назива „исламским фундаменталистима", „исламским шовинистима" и жигоше их као „Алијине сурове хорде 'Изетбеговићеве'".[142)] На то се надовезивало приказивање Србије као историјског бедема против инвазије ислама на Европу...

64. Са друге стране, Хрвати и њихови борци без разлике се називају усташама[143)] или фашистима који се боре у име Немачке. Српска штампа и телевизија настојале су својој јавности показати да хрватска власт, на челу са председником Туђманом, није ништа друго до копија некадашње усташке власти из Другог светског рата. „Политика експрес" ту паралелу повлачи у издању од 27. јула 1991. када извештава о страху Срба у Хрватској од „хрватске паравојске" и њеног амблема (шаховнице) инспирисаног заставом фашистичког режима у Хрватској који је био савезник Хитлеровог СС-а ... Опште узев, извештаји са ратишта које су производили репортери Телевизије Србије са лица места, били су у целости оријентисани на тај циљ стигматизације непријатеља. У једном од првих извештаја са ратишта, посвећеном борбама у Хрватској и емитованом у дневнику у 19:30 часова, опис противничке стране који се даје тв-гледаоцима симптоматичан је за начин на који ће медији месецима пратити догађаје: „Избезумљени Туђманови плаћеници и зликовци, који себе називају гардистима, забарикадирани су у строгом центру Костајнице одакле неконтролисано отварају ватру. Сазнајемо такође да се данас из Загреба на ратиште Баније запутила и једна сатнија кољача Туђманове Црне легије. Банда плаћеника и убица жељних српске крви забункерисаних у Костајници, изгледа, све више увиђа да је отписана."[144)]

65. Непријатељи Срба се пореде са демонским силама, коришћењем речника простудираног за уливање страха и мржње.[145)] Једна репортажа Теле-

визије Београд са хрватског фронта српским тв-гледаоцима 21. јануара 1993. даје овакво упозорење: „С усташама будите на опрезу. Чак и мртви вас могу убити".[146] Манихејска опозиција добри – зли примењује се једнако и у описивању борби. У репортажама које говоре о покретима српских снага нема ниједне слике разарања ни цивилних жртава. Када српске снаге нападају неки град, акција се приказује као одбрамбена: према званичној фразеологији, Срби никад не нападају први.[147] Те репортаже у еклатантном су контрасту са репортажама које извештавају о офанзивама хрватских снага, које не штеде ништа, разарају све и систематски кољу српске цивиле! Насупрот хрватским и муслиманским војницима – „прљавим, дрогираним кукавицама" – велича се храброст и неустрашивост српских бораца, увек спремних да притекну у помоћ жртвама и невинима.[148] А ако се догоди да умивена слика буде озбиљније нарушена, као на пример када „New York Newsday" 2. августа 1992. открива постојање српских логора у Босни и Херцеговини и када међународна заједница посредством УН 14. августа именује специјалног извештача Комисије за људска права, РТС ће притећи у помоћ Радовану Караџићу. У једном интервјуу уживо у вечерњем дневнику, Караџић ће те оптужбе не трепнувши демантовати, не показујући ни знака непријатности на питања водитеља или сведочења противуречна његовим изјавама[149]

66. Како сматра Catherine Humblot, новинарка дневника „Le Monde", овде се штавише ради о правој „елаборацији једне митологије рата, посредством београдске телевизије, глорификоване кроз јунаке достојне стрипова, као што су капетан Драган и његова паравојска искрсла из дубине мрачних векова"[150]... У овом погледу РТС и штампа носе нарочиту одговорност за ту травестију ратних злочина у херојске акције „господара рата" (попут Аркана, Драгана и Шешеља,[151] које су уздигле у примере или узоре у очима тв-гледалаца и читалаца.[152]

67. Што се тиче хрватских или босанских средстава информисања, ни она не могу да се изузму из критике, јер су такође користила и злоупотребљавала изразе којима се дискредитују Срби, поред осталог и израз „четнички терористи[153]". Ако упоредимо српску, хрватску и босанску националистичку пропаганду, констатује се да првонаведена надмашује друге две, како по степену, тако и по садржини преношених медијских порука.[154]

Западни медији нису могли да воде кампању која би, према свим правилима, требало да буде забрањена током југословенских ратова, јер су „покривали" вести које су се даље дистрибуирале директно из ратне собе смештене у Улици К., преко фирми које су се бавиле односима са јавношћу за високе доларске износе... Овако су ратну стратегију осмислили за медијску офанзиву стратези америчких фирми за односе са јавношћу за Словенце, Хрвате, босанске муслимане и косовске Албанце као клијенте. Било је сасвим лицимерно да изјављују, попут Фина, да су то радили бесплатно, јер су симпатисали све њих. (Питер Брок)

Званично, ово се никада није репродуковало као истина.

Уместо тога, наручивали су се шаблони унапред смишљених одговора...

Параноја завере

68. Међутим, оно по чему се српски национализам суштински разликује јесте његова параноичност. То можда илуструје – како у средствима информисања, тако и у говорима политичара – непрестано присутна идеја завере против српског народа. Главни носилац тезе о међународној завери наводно упереној против Србије, Радио Телевизија Србије, ову тезу систематски ставља у први план у својим репортажама и раскринкава „свет" који жели да савијемо кичму, да жртвујемо своју част и нашу браћу у Босни и Хрватској", пратећи је сликама Срба у избеглиштву и масакрираних српских војника[155]... Убрзо након почетка рата у Хрватској, реагујући на подршку коју су Хрватској исказали неки делови међународне заједнице, Телевизија Београд ће често узимати на нишан Ватикан и Немачку, сматране историјским савезницима Хрватске. Тако ће бити емитован извештај о једној уличној демонстрацији на којој је Ватикан оптужен да подржава „усташки фашистички режим". Једна старија жена, машући транспарентом на којем је исписана парола „Ватикан – сатана", узвикује: „У Јасеновац да иде папа! Папа – усташа!". У истом извештају емитује се снимак историчара Ратка Петровића како, са мегафоном у руци, демонстранте подстиче овим речима: „Геноцид над српским народом одвијао се под окриљем католичке цркве, односно под окриљем Ватикана. Неће више!...".[156] Такорећи у истом тренутку, српски министар одбране Вељко Кадијевић, чије се саопштење чита у телевизијском дневнику ТВ Београд, Немачку директно оптужује да предводи ту заверу: „Врло отворено и са наглашеним нестрпљењем, Немачка по трећи пут у овом веку напада на нашу земљу. Сада то чини методама примереним новом времену, мада су у употреби методе којима је фашизам наступао у Другом светском рату. Немачка се тада користила такозваном петом колоном, а сада стратегијом посредног наступања и читавом лепезом специјалног рата, припремајући економски, а затим и војни наступ."[157] Штампа такође преноси ту идеју о завери – наводно смишљеној извана – која се понавља као лајтмотив.[158]

69. Ова завера појављује се у различитим облицима, зависно од контекста који и сам доживљава еволуцију – у крајњој линији, мало је важно ко је изворни кривац за настанак завере, будући да је сврха ове класичне технике увек то да се пажња српског јавног мњења одврати од правих криваца за тешкоће са којима се становништво бори на унутрашњем плану. Сад Београд, сад Срби у Босни и Хрватској, преузевши тезу, непрестано ће подсећати на постојање „ватиканско[159] – усташко – немачке"[160] завере, чиме се директно алудира на убијања Срба за време Другог светског рата, а исто тако и на америчку заверу (овде упозоравамо на преузимање мотива комунистичке пропаганде), при чему је најконкретнија манифестација тих међународних завера наводно био ембарго за Србију, који су у мају 1992. прогласиле Уједињене нације.[161]

Како став међународне заједнице према Србији и Српској Републици Босни и Херцеговини постаје све тврђи, а нарочито након ваздушних удара на српске циљеве код Горажда, РТС и српска средства информисања у Босни враћају се на идеју геноцидне међународне завере против Срба. Након НА-

ТО-вих бомбардовања, водитељ ТВ дневника објашњава гледаоцима: „Бомбе бачене на Србе код Горажда погодиле су зграду Уједињених нација у Њујорку. Сједињене Државе, главни иницијатор напада на српске положаје, разориле су, уствари, зграду Уједињених нација у намери да преузму улогу господара мира и рата у свету. Тиме је можда отпочела ера модерног колонијализма, колонијализма XXI века, а сваки колонијализам, па и овај, подразумева геноцид. Нажалост, први геноцидни акт тог другог колонијализма извршен је над српским народом. Без обзира што су гађани војни положаји, страдање цивилног становништва целој ствари даје геноцидну димензију..." У истом духу су и речи академика и писца Добрице Ћосића, изречене приликом једног његовог сусрета, у својству председника Југославије, са руководством Српске Републике Босне и Херцеговине, емитоване на РТС-у, а у којима се такође истиче ова опсесивна тема: „Реч је о једном тоталном рату који се води против нашег народа, тоталном рату. Над нама се врши физички геноцид и истребљење, духовни геноцид, и морални геноцид, поништавањем наше целокупности. Води га војска, води га политика, води га црква, воде га мас-медији, води га читав један свет који је уједињен око тог..., који је заинтересован да тај рат добије, или да ми тај рат изгубимо. Верујем да је прва ствар учинити све да се одбрани истина. Ми морамо рећи том свету да је ово време стида, време лажи, и да у том времену стида и лажи не бирају се никаква средства да се један народ духовно поништи. И у том духовном геноциду над нашим народом учествује једна цела цивилизација у средствима такозваних и енергијама такозваних мас-медија који ту цивилизацију чине изузетном."[162]

70. Упоредо с тим, мировни планови које је један за другим предлагала међународна заједница, раскринкавани су као макијавелистичке варке са сврхом да Срби изневере своју браћу у Босни и Хрватској. Српска телевизија је 10. априла 1993, посредством гласа свог спикера, изнела тврдњу да би потписати Венс-Овенов план значило исто што и издати дозволу за „етничко чишћење над Србима"... Под притиском и претњама међународне заједнице, медијска пропаганда ће касније ипак направити заокрет, у истом тренутку кад и Слободан Милошевић – који је почетком маја босанске Србе позвао да ратификују речени план.[163] Милошевићева власт над РТС-ом још ће једном да се потврди и овом приликом: новинарски коментари Венс-Овеновог плана доживеће у периоду од само месец дана заокрет од 180 степени – верно следећи обрт ставова српског вођа. Милица Пешић о томе бележи следеће: „Почетком априла 1993. босанским Србима понуђено је ново решење: Венс-Овенов план. Српски режим је био против тог плана. Па тако и ТВБ. А 2. априла коментатор Ратко Дмитровић[164] каже: „Преко плана који су срочили Венс и Овен отварају се врата за етничко чишћење Срба у Босни и Херцеговини. (...) Потписивањем, Срби изван Србије извршили би национално самоубиство. Одвојени од матице, Србима би преостао горак избор, да пређу на католичанство, односно ислам, или да се иселе". Само месец дана касније, након што је Милошевић променио став у односу на тај план и постао његовим заговорником, све информативне емисије ТВБ врвеле су политичарима и обичним љу-

дима који апелују за потписивање плана јер је Србима у Босни 'доста рата тамо и сада је дошло време за мир' „.[165] Исти обрт десиће се и на првом програму Радио-Београда. Док је у априлу на врхунцу била пропаганда за рат, а мапе са Венс-Овеновим планом биле представљане као неправедне и антисрпске, почетком маја, тон се из корена мења.[166]

71. Још један аспект ове антисрпске махинације била је и наводна завера коју су организовале „издајице" изнутра:[167] новинари оптужени да не подржавају Милошевићеву линију[168] биће, дакле, смењени са својих радних места, након што су их гласноговорници режима поименце жигосали као „издајнике". Тако ће ултранационалиста Војислав Шешељ, вођа Радикалне странке, који је унапред објављивао праве намере српске власти,[169] на конференцијама за штампу које су преносила званична средства информисања, у више наврата износити спискове „недисциплинованих или страначки обојених" новинара, а који ће затим заиста бити одстрањени.[170] Након шестодневног штрајка на другом програму радија (са културним и музичким програмом) у априлу 1992. организованим из протеста против стављања програма под политичку контролу, Војислав Шешељ је на једној конференцији за штампу објавио списак новинара који по његовом мишљењу треба да се одстране са радија и телевизије.[171] Списак је прочитан у телевизијском дневнику у ударном термину. Већина новинара-штрајкача, као нпр. Ана Котевска, која је приказана као „пробугарски настројена", након тога је потерана на принудни одмор или програмски маргинализована.[172] На конференцији за штампу 6. јануара 1993, Војислав Шешељ је најавио још једну чистку уперену против „недисциплинованих и страначки обојених новинара" неопходну „да би се потпуно средило стање у РТС", и запретио овако: „Свуда где смо на власти и где учествујемо у власти – уследиће чистка".[173] Дана 9. јануара 1993, један високи функционер Милошевићеве партије, Горан Перчевић, у телевизијском дневнику је дао сличну изјаву, објашњавајући да сви они „који не мисле као ми" не могу да раде у државним институцијама. Неколико дана након тих јавних упозорења 1.500 новинара и другог техничког и административног особља добило је забрану уласка у зграду радио-телевизије и послано је на „принудни одмор". Отпуштени новинари, најчешће чланови независног новинарског синдиката, били су замењивани новајлијама, чија је нестручност и неискуство било мање важно од њихове послушности и „патриотизма", што је изазивало напетости унутар редакција.

Међу тим придошлицама истицао се, у информативном програму ТВ Београд, новинар Александар Љубичић који ће постати уредником „Дневника" и који је имао навику да својим револвером прети онима који мисле „другачије"...[174] Независни медији нису били ништа мање „раскринкавани" и излагани нападима као издајници. Дана 27. маја 1992, у другом издању Дневника београдске телевизије (РТС), водитељ је на пример изрекао следеће речи: „У Београду, први пут од почетка рата, тобожњи заговорници мира носе црне траке у знак жалости. Светски медији такмиче се у антисрпској хистерији. А и у земљи, београдски листови „Борба" и „Време" сада раде исто"...

Тријумф дезинформације

72. Ако се дезинформисање заиста састоји у томе да се „технике информисања – нарочито масовног информисања – примењују са циљем довођења у заблуду, сакривања или фалсификовања чињеница", онда заиста оправдано може да се говори о тријумфу тих проседеа у контексту југословенског сукоба. Без обзира коју технику посматрали – чак и ако је истина да се српски медији и у овоме „истичу" – сви или готово сви медији (новинске агенције, новине, радио-телевизија...) редовно су посезали, било за фалсификовањем истине, било за наметањем ћутања о одређеним „кључним" информацијама, било за произвођењем лажних вести... Нека „средства информисања" користиће, без разлике, све могућности које пружају поменуте три технике.

73. Опште узев, свака информација у супротности са званичном пропагандом била је методично одстрањивана. Један од најеклатантнијих примера за то без сумње је бомбардовање Сарајева и Дубровника од стране српских снага. Емитоване слике у вези са Дубровником биле су праћене коментарима у којима су нарочито западни снимаљи оптуживани за манипулације, да пред камерама пале аутомобилске гуме како би убедили људе да град гори[175]... Што се тиче граната сланих на Сарајево и њима узрокованих штета, оне за очи српских ТВ-гледалаца напросто ни не постоје, јер београдска телевизија, са циљем да порекне њихово постојање, емитује снимке града старе неколико месеци, па и година.[176] ТВ Пале, пак, са своје стране, посредством свог водитеља Ристе Ђоге, кроз све време опсаде града тврди да се муслимани „сами гранатирају".[177] Ту „негацију – реконструкцију" стварности оберучке ће преузети Телевизија Београд која ће нпр. 26. децембра 1992. објавити тврдњу да Сарајево у опсади држе муслимани: „Муслимани држе Сарајлије под опсадом изнутра из града, а Срби само штите своја брда око града"... У истом регистру, приликом пожара у Универзитетској библиотеци у Сарајеву, за који, по ТВБ, одговорност треба да се припише муслиманима, њена дописница овако ће известити о том догађају: „У Сарајеву је ноћас запаљена Вијећница, Универзитетска библиотека. Срећна је околност што је непроцјењиво благо домаће и свјетске културне баштине из ње исељено још прије два мјесеца. Тешко је утврдити како је пожар избио. Тачно је да су се ноћас у непосредној близини на обронцима Требевића одвијале јаке борбе. Нас више извјештача из Сарајева гледали смо данас зграду Вијећнице са најближег локалитета, али нисмо видјели на њој оштећења од граната. Посматрајући зграду Вијећнице уочили смо да на ној нема спољних оштећења те да се пламенови пожара вију на неколико различитих мјеста у унутрашњости зграде. Све указује да се ради о новој манипулацији муслиманских власти сличној оном паљењу гума из Дубровника коју смо већ некада гледали."[178]

Систематско минимизирање или искривљавање узнемирујућих вести

74. Једнако честа појава било је и минимизирање значаја неке узнемирујуће вести. О паду енклаве Сребреница у јулу 1995. РТБ је објавила само кра-

тку вест на крају телевизијског дневника,[179] далеко после главних информација тога дана: о економској ситуацији у земљи и рату у Чеченији... Значење које су том догађају придали српски медији било је у најмању руку искривљено. Катарина Субашић тим поводом пише: „Док је пажња света била усредоточена на масовну депортацију муслиманских цивила и још увек нејасан број жртава који се процењивао на бројку између шест и осам хиљада, српска средства информисања из Босне и Милошевићеве испоставе у Србији то су описивали као 'ослобођење града под управом исламских фундаменталиста', уопште не помињући ни једно од огромних насиља извршених током недеља у којима је вршена српска офанзива"...[180]

75. А кад упркос свега успеју да се пробију кроз филтере, одређене информације које директно отварају питање српске одговорности за почињена насиља бивају искривљене. Дана 27. маја 1992, седамнаест становника Сарајева је погинуло, а 150 их је рањено од српског пројектила док су стајали у реду за хлеб. Слике тог масакра РТС ће приказати тек много касније, пропраћене званичном верзијом према којој Срби владу у Сарајеву оптужују да је све то сама организовала како би изнудила западну интервенцију...[181] А из Сарајева, уз слике крвопролића, новинарка изговара следећи коментар: „Сарајево је данас доживјело још један незапамћени масакр. У сами центар града, у улицу Васе Мискина, јутрос око 10 часова, међу грађане који су чекали у реду за хљеб изненада је пала граната од чијих гелера је, према подацима здравствених организација, погинуло 12 особа, а више од стотину их је рањено. Призор који је остао након овог догађаја, шокирао је овдашњу јавност. У поводу данашњег незапамћеног масакра, генерал Нењо Бошковић, који се налази у Сарајеву на преговорима око исељавања касарни, за телевизију Босне и Херцеговине изјавио је да не може да схвати да се нашао такав монструм који је могао да пуца на народ који је из подрума и склоништа изашао да купи хљеб како би преживио. Тај који је то направио, рекао је Бошковић, мора бити откривен као и онај који му је издао такво наређење. С обзиром да није био на лицу мјеста и нема увида одакле је могла доћи граната, Бошковић је рекао да би било необјективно рећи ко је то учинио." Иза овога следи разговор са Момчилом Крајишником, председником Народне скупштине Српске (Републике)Босне и Херцеговине, који каже: „Ја одговорно тврдим, а прикупио сам информације за ово вријеме откако је та вијест објављена, да српска војска ниједну гранату није испалила у данашњем дану на Сарајево, нити је прекршила споразум који смо јуче договорили, да се од јутрос од шест сати поштује примирје и да свакако сачувамо мир у Босни и Херцеговини и у Сарајеву." Нешто касније, у једном другом извештају из Сарајева, ТВ Београд емитује следећи коментар, оспоравајући да је узрок тог крвопролића могла да буде граната и оптужујући босанску страну: „Стручњаци из Министарства унутрашњих послова Српске Републике тврде да су тамо биле постављене нагазне распрскавајуће мине, које су донесене ноћ раније када је овај дио града чишћен. У српском министарству тврде такође да имају све доказе да су ову акцију водили Мирза Јамаковић, иначе специјалиста у ранијем МУП-у баш за ту врсту задатака, и Русмир Халил. Да је била ријеч о експлозивној направи, а

не о гранати, кажу стручњаци, показује податак да је плочник је остао нетакнут, да су код људи који су страдали углавном страдали доњи екстремитети. Балистички стручњаци доказују да је немогуће са било кога од српских положаја погодити баш тај дио улице завучен између много зграда." И као да таквој интерпретацији хоће да се дода на тежини, ТВ Београд ће емитовати и саопштење армије босанских Срба: „Током данашњег дана, 27. маја ове године, јединице Војска Српске Републике Босне и Херцеговине нису отварале ватру ни из пјешадијског, ни било каквог другог оружја на ширем простору Сарајева. Поводом емитованих снимака наводних експлозија у центру Сарајева, сигурни смо да се ради о перфидном пропагандном подметању срачунатом на унутрашње и међународне ефекте баш у овом моменту, и то подметању које је још перфидније од наводног бомбардовања Банских двора, Дубровника и слично."[182]

Три месеца касније, 8. септембра 1992, када су у једној експлозији у Сарајеву пале четири жртве, новинарка РТС-а Лидија Дуванчић одговорност за њу је, не чекајући евентуалну потврду вести, приписала муслиманима који „настављају са својим добро познатим сценаријем сатанизације Срба у Босни, у намери да испровоцирају међународну војну интервенцију".

76. РТС није била једина која је тако радила, и лист „Политика" је непрестано оправдавао ратни напор на страни босанских Срба, сматрајући веродостојнима само информације које су од њих потицале. Тенденциозном презентацијом и без икакве анализе сукоба, нарочито потпуним одсуством објашњавања позиције босанске владе, и те београдске дневне новине су активно допринеле заслепљивању српског јавног мњења.

Ширење лажних вести да би се непријатељ још више стигматизовао

77. Још један облик дезинформисања, без сумње најпогибељнији, јесте произвођење лажних вести. СРНА, телевизија босанских Срба, говорила је у време када је Сарајево било одсечено од света, „о изгладнелим лавовима из сарајевског зоолошког врта" које „муслимани хране српском децом и женама".[183] Ту пропагандну технику већ је опробала нацистичка Немачка, кад је понављање истих речи и истих израза имало сврху да их масе почну сматрати истином. Рат у Босни биће Телевизији Београд посебно добра прилика за измишљање дезинформација и грубих лажи, као што је, на пример, била вест објављена у ТВ дневнику од 20. августа 1992, у којој репортер послат на лице места тврди да Србима на левој обали Дрине, њих 4.000, прети геноцид, или алармантна информација објављена међу вестима од 16. октобра 1992, у којој се извештава о плану муслиманских власти у Сарајеву да побију око 200 Срба...[184]

78. Фабриковане су и друге, једнако безумне лажи које су српска средства информисања преносила без икакве провере – нпр. о томе да постоје „огрлице које Хрвати раде од одсечених прстију српске деце",[185] а са циљем да се Срби распршени на разним територијама фанатизују и како би се напослетку оправдала освајачка политика и политика етничког чишћења.[186] Кроз те грубе фалсификате провејава идеја да су сва средства дозвољена пред таквим злодусима...

III. Дисциплиновање целокупног алтернативног информисања и јавног мњења као предуслов успешности званичне пропаганде

79. У оквиру датог режима, званична пропаганда има то већи ефект ако насупрот њој не постоји „контра–пропаганда", или барем ако противне политичке идеје и мишљења не могу да се изразе кроз канале дифузије који им омогућују да допру до масе грађана. Режим С. Милошевића то је добро разумео, тако да је, у зависности од тренутних политичких околности, систематски будно пазио да постојећу независну штампу, која је још била у повојима, задржава у уским границама. Посезање за законским и ванзаконским средствима да би се уђуткали несагласни гласови, као и притисци режима на професионалце у систему информисања у крајњој линији представљају објашњење зашто се није појавио реални јавни простор дискусије и омогућују да се схвати лакоћа са којом ће главнина српског становништва бити свесно манипулисана више од десет година. У том смислу, то ће се последњи пут показати на примеру пропаганде развијене током рата на Косову.

Српска штампа под строгом паском

80. Видели смо како је Милошевић већ 1987. приону на то да за своје потребе инструментализује медије у власништву државе или медије под државном контролом. Манифестација тог преузимања информисања у своје руке, пре свега је било именовање на руководеће дужности њему блиских, па чак и приватно блиских сарадника, све припадника Милошевићеве политичке формације – на пример Душана Митевића, Милорада Вучелића,[187] Драгољуба Милановића, Ратомира Вице[188]..., постављених на РТС – који су лично бдели над спровођењем директива које је издавао сам Милошевић. Упоредо с тим, у новинским предузећима су организоване чистке да би се здраво жито („патриотски" новинари) одвојило од кукоља (новинара оцењених сувише независнима и привржених објективном третману информација) ...[189]

Психолошки притисци на непослушне новинаре

81. Опште узев, режим ће се служити целим арсеналом психолошког терора, већ опробаним од стране фашистичких режима између два рата, и намењеним за убеђивање најтврдоглавијих да прихвате Милошевићеву националистичку политику „отпуштањем новинара преко ноћи или излагањем новинара прогонима, физичким претњама, застрашивањем, анонимним телефонским позивима"[190]... Имена неких новинара доспела су чак на црне листе „непријатеља Србије" који треба да се елиминишу.[191]

Одбацивање свих средстава информисања савезног карактера

82. Такође треба да се нагласи да ће Слободан Милошевић, у свом хтењу да задржи апсолутни монопол над информисањем у Србији, учинити све да би се испречио пројекту телевизијског програма Јутел за који се залагао председник југословенске владе Анте Марковић, желећи да се за целу земљу емиту-

је непристрасни информативни програм. Од почетка рада Јутела 23. октобра 1990, пројект су саботирале српске власти које су наредиле демонтажу покретних предајника на целој територији републике и шире.[192] Неколико месеци касније, просторије Јутела у Београду биле су демолиране, а особље је малтретирала група командоса из српског екстремистичког покрета „Бели орлови".[193]

План деловања против независне штампе

83. Насупрот медијима који су били под директном контролом власти, неколико ретких независних средстава информисања покривало је тек нешто више од десетине националног медијског простора.[194] Главни разлог за одржавање односно толерисање тих медија (занемаривог значаја) били су, како се чини, интереси ванъске политике: Србија је те медије показивала са циљем да пред међународном заједницом о себи, по потреби, даде утисак демократичности...[195]

84. Упркос очигледној бризи за утисак респектабилности, београдски режим је користио, па и злоупотребљавао, законска и ванзаконска средства како би осујетио те ремећење гласове.[196] Без приступа државним медијима, опозиција председнику Милошевићу успела је да се огласи управо захваљујући тим независним медијима. Епизода са победом опозиционе коалиције „Заједно" на општинским изборима 17. новембра 1996, коју ће власт признати тек након три месеца готово свакодневних демонстрација опозиције у великим градовима, биће само потврда да режим, чим се нађе у политичким тешкоћама, чини све да би затворио врата која је оставио одшкринута, не би ли замазао очи међународној заједници.

85. Преузимање независне штампе у сопствене руке почеће крајем 1994, ударом на дневни лист „Борба" – онај исти који се осмелио да „разоткрије одговорност београдског режима за рат у Босни" или „да осуди гранатирање Вуковара и Сарајева".[197] Након што је деоничарско друштво које је издавало те новине проглашено незаконитим, на чело новина је постављен савезни министар информисања, Драгутин Брчин.

Директно учешће брачног пара Милошевић

86. Међутим, и шире од тога, цео сектор штампе у приватном власништву тада се нашао под будним оком режима, како је више-мање званично и било најављено почетком јануара 1995. у хроници Мире Марковић, супруге и идеолога председника Милошевића, у недељнику „Дуга".[198] Ту су се на независне медије и професионалце који су у њима радили осуле најжешће оптужбе а, сходно класичном пропагандном методу, сликају их као издајнике Србије:[199] „Врло ће се брзо сазнати ко је учествовао у финансирању неких странака и неких средстава информисања у Источној Европи. Међутим, кад сазнамо ко су финансијери, сазнаћемо и кога су финансирали, ко је био плаћен да своју земљу претвори у колонију (...). Живи или мртви, није важно, они који су то учинили неће умаћи суду историје.. Наравно, жалосно је што ће њихови потомци

неизбежно да носе жиг срамоте (...). Ти плаћеници и доушници, који за чврсту валуту оснивају 'демократске' странке и 'независне' медије, наивно верују да њихова дела никад неће бити обелодањена (...). Издајници су одувек покушавали да своју издају представе као чин одбране највиших интереса нације. На срећу, већина њих није успела у томе. Исто тако, у томе неће успети ни политичари и новинари који данас служе као емисари модерних конквистадора у Источној Европи'[200]...

87. У перспективи почетка изборне кампање за општинске изборе у новембру 1996, посежући за истим методом примењеним против „Борбе" у децембру 1994, те недељника „Светлост"[201] у септембру 1995, у фебруару 1996. контролу над приватном телевизијском станицом НТВ Студио Б, тада главној трибини опозиционих партија, режим поверава градским властима Београда.[202]

88. На трагу исте логике, почетком децембра 1996, Слободан Милошевић даје да се на 48 часова затворе две последње радио-станице које су извештавале о свакодневним демонстрацијама против владе – Б92 и Радио Индекс, београдска студентска радио-станица.[203] Од новембра 1996. до марта 1997, државни медији, напротив, смишљено заташкавају демонстрације опозиције[204] по угледу на РТС који ће, за време гигантских демонстрација за новогодишње празнике, на којима се у Београду окупило 250.000 људи, а у другим великим градовима у земљи још хиљаде њих, у свом тв-дневнику емитовати кадрове из Лондона и Њујорка.[205]

89. На удару власти наћи ће се и електронски медији, чији је број након Дејтонског споразума у свим српским градовима порасао. Њихов непрецизно дефинисан правни статус представљаће погодност за власт и омогућити јој да у пролеће 1997. омета или обустави деловање тих општинских или приватних радио и телевизијских станица,[206] а са циљем да се разбије опозициона коалиција. Том приликом ће режим, заправо, вратити власт у многим градовима, коју је у новембру 1996. освојила опозиција. Упоредо с тим, много електронских медија је елиминисано путем процедуре за одобравање дозвола за емитовање, коју је требало проћи сваке године: „тако су у јуну 1997. власти затвориле 55 радио и телевизијских станица".[207]

90. Иза тог општег стезања шаке налазио се лично Милошевић. А он, ће нетом изабран за председника Савезне Републике Југославије (15. јула 1997.) јавно изразити своју аверзију према независним медијима, који сметају зато што су ван контроле и јер се финансирају извана:[208] пред Скупштином Југославије, 23. јула изјавиће да је „крајње време да се средства информисања доведу у ред, треба да се одмах предузму мере у том правцу'[209]...

91. Са ерозијом политичке ситуације и климе која је почела поткрај 1997. године, Милан Милутиновић, Милошевићев кандидат, тешком муком добија председничке изборе у Србији; формира се коалициона влада са Српском радикалном странком (СРС) Војислава Шешеља и Југословенском уједињеном левицом Мире Марковић; појављује се тежња за независношћу у Црној Гори; и, нарочито, показују се први знаци сукоба на Косову – у опасности су се нашла последња острва слободе. И у овој прилици, „примењени методи пропа-

ганде уклониће и последњи траг сумње у циљеве режима: остварити потпуну контролу над потенцијалним простором оспоравања".[210] Према већ опробаној техници, стално ће се као изговор користити ванъска претња како би се ућуткали несагласни гласови у земљи.

Ратна пропаганда и национална кохезија за време рата на Косову

92. За време кризе која је претходила рату и за време самог рата, сви напори режима Слободана Милошевића састојали су се у томе да се ојача национална кохезија око програма ауторитарне власти,[211] која је изгубила на угледу како због пораза у протеклим ратовима – у Хрватској и Босни и Херцеговини – и начина на који се носила са привредним и социјалним проблемима земље, тако и због личног богаћења руководилаца, док је већина српског становништва бивала све сиромашнија... Београд је овом приликом поновно стао да проводи стратегију комуникације већ опробану у прошлости, а која се састојала у дејствовању против независних новинара, али и против опозиције. То вреди и за стране и за српске новинаре, којима је онемогућен сваки слободан приступ информацијама о томе шта се стварно догађа на Косову. Упоредо с тим, медији под контролом власти, који су осетно доминирали у националном информативном простору, били су веома заокупљени раскринкавањем унутрашњег (политичке и медијске опозиције Милошевићу) и спољног непријатеља (Атлантског пакта и западних средстава информисања)... Српски грађани постепено ће бити класификовани у две категорије, патриоте и издајнике, зависно од тога да ли подржавају или критикују власт.

Правила „читања"

93. На страни независне југословенске штампе – или барем онога што је од ње остало након десет година тешке репресије и завођења реда у организацији Слободана Милошевића лично – обруч се затегао почетком 1998, када се кренуло са мноштвом напада на медије и на плурализам у информисању. У месецима који су претходили ваздушним ударима започетим 24. марта, забрањене су биле четири радио-станице и један телевизијски програм, а истовремено је престала да излази „Наша борба", најугледније дневне новине у Србији.[212] Одбијајући да се покори „правилима за читање" догађаја на Косову, које је новинарима слободне штампе 10. марта 1998. покушао да пропише министар за информисање – који су за ту прилику позвани да се јаве у полицију – „Наша борба", баш као ни касније „Данас" или „Дневни телеграф", неће успети да идућег октобра преживи нови Закон о информисању којим су предвиђене високе новчане казне за све гласове који одударају.[213]

Репресивна политика против „издајника"

94. Са првим ваздушним ударима, свим средствима информисања биће наметнута фактичка цензура, тако да ће се медији – због великих казни које

су се примењивале од проглашења новог Закона о штампи из октобра 1998. – задовољити репродуковањем званичних саопштења Владе и Генералштаба армије. Војна лица ће бити распоређена у редакције свих средстава информисања и будно пазити да коментари о Косови буду у складу с идеологијом и са званичним директивама које је медијима достављало Министарство информисања. Први удари Атлантског пакта режиму ће дати повод да затвори београдски Радио Б92, последње независно средство информисања у Србији. Неколико дана касније, 11. априла, Славко Ћурувија, власник „Дневног телеграфа", човек близак режиму који је „променио страну" неколико месеци раније, убијен је у Београду на улици, недуго након што га је један локални дневник, а што је затим пренела и Радио Телевизија Србије, оквалификовао као издајника[214] који треба за то да „плати"[215]... На самом Косову, локална независна штампа такође нестаје,[216] као нпр. „Koha Ditore", главне дневне новине на албанском језику које су престале да излазе већ 23. марта.

95. Затварање или довођење у ред тих ретких независних средстава информисања, од којих ни једно, да подсетимо, није покривало целу националну територију, учиниће сасвим немогућим било какво информисање различито од оног које су вршили пропагандни медији задужени за ширење званичне истине. Ситуација у којој постоји само једна врста штампе објашњава зашто су српски грађани тада у масакрима и пљачки вршеним над косовским становништвом видели само уништавање база УЧК-а у оквиру „операција пацификације", а у егзодусу тог становништва само несрећнике који не беже од насиља полиције и српских оружаних групација, него од „НАТО – вог бомбардовања"[217]...

Србија – жртва незнано које по реду међународне завере

96. Српском јавном мњењу, којем су прећутана насиља почињена на Косову и сведочења избеглица, сервирана је ефикасна пропаганда – чији главни стуб остаје Радио Телевизија Србије[218] – која игра на карту националистичког осећања, а ваздушне ударе своди на међународну заверу против Србије. „Пропаганда је интензивна", пише Natalie Nougayrede, специјална дописница Le Monde-a која се након првих удара још увек налазила у Београду, „званични билтени су прилично чести, а измењују се са музичким интермецима, спотовима који приказују величанственост оружаних снага, или са филмовима о борби српских бораца против нацизма у Другом светском рату".[219] Стапањем Била Клинтона и Адолфа Хитлера у једно, емитовањем култног Чаплиновог филма „Велики диктатор", на пример, српска јавност се убеђује да је још једном постала жртвом нацистичке агресије, дакле, да је угрожена у самом свом бићу.

Нови рат „против српског народа"

97. Ратна пропаганда која почива на мржњи према непријатељу који има више лица наставак је пропаганде која је пратила распад бивше Југославије почетком деведесетих година. Уосталом, по мишљењу истраживача Jacquesa

Sémelina, та пропаганда директно се уклапа у историју Србије, и то, како он пише, историју „барем од Другог светског рата".[220] Приоритет Милошевићевог режима у том је моменту заиста „убедити јавно мњење да НАТО води рат против српског народа, а не против режима и његове ратне машине".[221]

98.Ова констатација објашњава зашто српски медији настављају да игноришу драму Косовара, зашто режим, који одбија да новинарима из савезничких земаља дозволи да извештавају о рату, организује специјално за њих конвој да би им показао олупину једног америчког невидљивог авиона Ф-17 који се срушио због техничког квара, или га је оборила противваздушна одбрана ... И најмања „колатерална штета" за коју је одговорна савезничка авијација бива медијски експлоатисана циљано, како према унутра тако и према споља, а да би се поткрепила идеја да се стварно ради о рату против цивилног становништва.

99. Опште узев, режимска пропаганда игнорише чињенице и производи сопствену „стварност", као што то, између осталог, показује састанак Слободана Милошевића и косовског лидера Ибрахима Ругове, који је за ту прилику изведен из кућног притвора у Приштини емитован на РТС-у: чудноват и надреалан разговор, чија је сврха да се поверује у српску спремност да се обнове преговори у тренутку када се на терену интензивирају операције етничког чишћења.

100. Дакле, од првих ваздушних удара до најаве мировног плана, српски медији ће преносити пропаганду која замењује чињеничну истину,[222] док дисциплиновање независних гласова (који једини могу да просвете српско јавно мнење) онемогућава било какво поштење и уравнотеженост у третману информација о сукобу на Косову и о интервенцији Атлантског пакта.

Карантин за међународну штампу

101. Паралелно са упокоравањем домаће штампе, са почетком ваздушних удара НАТО-а, српска страна, путем небројених објективних ограничења на вршење новинарске професије, страним новинарима врло брзо готово сасвим или сасвим онемогућава приступ информацијама на терену у Косову и Србији.

102. Одмах након првих удара, српска полиција у Београду хапси тридесетак западних новинара који ће након испитивања, у већини случајева бити протерани из Југославије:[223] то се догодило са дописницом листа „Либерасион", дописником листа „Л соар", продуцентом АВС Њуза, односно новинаром „Washington Posta"...

103. Упоредо с тим, српске власти настоје да спрече слободну циркулацију слика, тако што затварају сателитски предајник Европске уније за радиодифузију (UER/EBU) односно дајући Радио Телевизији Србије налог да америчком Си-Ен-Ен-у ускрати коришћење техничких услуга за емитовање својих репортажа.[224]

104. Репресивне мере примењене против страних дописника биле су најригорозније на Косову и у његовом главном граду Приштини, а у складу са саопштењем Министарства за информисање Србије од 25. марта, у којем се

каже: „На основу члана 8. Закона о одбрани Републике Србије, Министарство за информисање издаје следећи налог: да се протерају новинари иностраних средстава информисања из земаља које учествују у агресији снага НАТО-а на нашу земљу, или чија је територија за њу коришћена".[225] Паул Вотсон из „Лос Анђелес тајмс" биће једини независни новинар који ће успети да се пробије и да обилази Косово[226] током готово целог периода од 78 дана колико су ваздушни удари трајали, док су се остали страни дописници морали повући у Македонију, Албанију или у Црну Гору одакле су могли да извештавају само о проблемима избеглица...

105. На практичном нивоу, услови неопходни за минимум транспарентности у информисању нису постојали: укинута је слобода кретања, а тиме је онемогућена провера чињеница, као и разговори са очевицима на лицу места у сврху поређења или спровођења истраживања. А управо то што, по дефиницији, чини суштину новинарског посла – прикупљање информација, потврђивање и унакрсну проверу чињеница, а након тога њихово процесирање – Милошевићев режим је тада страним новинарима ускратио. Немогућност новинара да прикупљају и процесирају информације објашњава зашто се тада створила ситуација у којој су постојале само информације „из друге руке", које су подразумевале ризик грешке и непрецизности, поготово кад се радило о извештавању о текућем етничком чишћењу... Новинари су у тој ситуацији могли само да слушају, али не и да сопственим очима виде шта се тада догађало на Косову, претвореном у седницу затворену за јавност.[227]

Разлози утицаја пропаганде на јавно мњење

106. Панорамски преглед пропагандистичких проседеа који се могу запазити у бившој Југославији током рата у Хрватској и Босни, па и шире, показује до које је мере рат данас, више него икада, повезан са контролом информација и комуникација. Без обзира на то да ли је контрола медија била циљ сама по себи или додатно средство за остваривање већ задатих циљева, поново се потврђује важност „информације" и „индоктринације". Потпуно, или готово потпуно, одсуство алтернативних информација, блокада медија, огромна моћ телевизије – Сви ти фактори појашњавају зашто велика већина српског становништва није могла да усвоји перспективу са одмаком и зашто је усвојила званичне тезе.

Дезоријентисано становништво у контексту свеопште кризе

107. Да би се објаснила ефикасност званичне пропаганде и схватила постојаност њеног утицаја на становништво, треба да се подсетимо на ванредно повољан контекст ситуације на крају осамдесетих година. На тешку економску и друштвену кризу у којој се нашла Југославија, а нарочито Србија која није успела да модернизује своју индустрију, надовезало се, као свугде у централној и источној Европи, постепено довођење у питање идеолошког карактера режима. Наиме, дубоке трансформације економских и друштвених структура које су се директно одражавале на свакодневни живот становни-

штва пратио је губитак оријентира створених у деценијама комунизма у Југославији. Дезоријентисано у односу на своја колективна веровања, српско становништво ће, дакле, постати лаким пленом националистичке пропаганде. Слично ситуацији кризе у царској Русији у другој деценији 20. века, или у Немачкој тридесетих година, неповољна политичка, економска и друштвена ситуација у Србији на крају осамдесетих година била је погодан терен за настанак и напредовање проповедника национализма и ксенофобије.

Подршка режиму главних фактора креирања јавног мњења

108. Пропаганда пропуштена кроз средства информисања као што су „Политика" или Радио Телевизија Београд (касније Радио Телевизија Србије), која је припремала и манипулисала јавно мњење, Милошевићевом је режиму омогућила да оствари политички консензус нације. Постизање тог консензуса олакшала је подршка коју су му осигурали други креатори јавног мњења, било да се ради о подршци интелектуалаца,[228)] синдиката, просветних установа или посебно православне цркве. Довољно је навести само један пример. Очигледно је да је помоћ цркве режиму у организовању шестогодишњице битке на Косову пољу 1980, тиме што је црква организовала путујућу изложбу мошти кнеза Лазара, праћену јаком медијском подршком и њихову сахрану на том симболичком локалитету, многе Србе навела да прихвате националистички програм. Ако знамо да су појединци већином склони да се опредељују следећи превладавајући став групе којој припадају, схватићемо да су креатори јавног мњења као што су православна црква, интелигенција и други, раме уз раме са државним медијима, допринели изградњи општег консензуса око српског националног питања. У атмосфери консензуса се питање утемељености и могућих лоших последица таквог пројекта, неће ни постављати, барем не у оквиру главних носилаца креирања јавног мњења којима су масе Срба имале приступ. Независна штампа ће, с друге стране, тешком муком одолети рефлексу идентификације. Како пише Ан Мадлен, „кад је посреди колективни идентитет, 'независни' медији често имају проблема да избегну рефлексну реакцију поистовећења са њим и осигуравају плурализам. „Рат", каже даље ауторка, „може само да појача тај феномен, а колико се рат храни пропагандом, толико се пропаганда храни ратом"[229)]...

Државни медији: једини извор информација за 90 одсто Срба

109. Алтернативне информације и мнења, који су ипак били присутни у српском друштву, никад нису били приступачни главнини популације. Први фактор којим то може да се објасни јесте чињеница да су једини медији који су покривали целу територију Србије били државни радио и телевизија.[230)] Иако су неки и били дозвољени и толерисани, независни електронски медији имали су само ограничен, па и минималан радијус емитовања: радио Б92, на пример, иако је био главни носилац оспоравања режима и трибина за опозицију, могао је да се чује само у Београду и у неким већим градским центрима, али у остатку Србије, заправо не. Сваки покушај да се чујност повећа власт би

увек осујетила (заплена одашиљача, забрана преношења програма других радио-станица, итд).

110. Други разлог да се брижно пази на то да остатак Републике остане без независних медија каква су постојала у већим градовима, а пре свега у Београду – просторима опозиције режиму – био је то што је управо тамо био главни резервоар Милошевићевих присташа. Београд је свакако био најбоље покривен независним медијима, али „Милошевићева власт се ослањала на српску провинцију, којом су пак доминирали државни медији".[231] У том смислу, државна телевизија је заузимала посебно место као главно средство информисања у земљи.[232] Званична пропаганда је на тај начин свако веће допирала до више од 3,5 милиона људи и за тридесет одсто (30 одсто) становништва без завршене основне школе представљала једини и искључиви извор информација ...[233] ТВ-аутор Лазар Лалић даје пример који добро резимира утицај пропаганде РТС на одређене делове њене публике. На питање постављено од стране РТС о разлозима који су је навели да се јави за добровољца и оде да се бори у Вуковар, једна млада Српкиња у униформи, мајка двоје деце, објашњава: „Па ето, кад гледам телевизију, видим шта се ради (...), и вреди жртвовати за ову нашу Србију, свој живот....'[234]

Немогућност демократске смене власти

111. Монопол над информисањем који су држали државна телевизија и, у мањој мери, државни радио, били су за Слободана Милошевића капитал из којег је он вукао непроцењиве политичке камате. Глас опозиције није излазио из оквира урбаних центара – тј. из дела јавности у којем је она већ стекла већинску подршку – а само је изузетно допирао до српског села. То медијско преимућство дакако ће се исплатити много пута приликом избора. Тако је било на изборима у децембру 1990,[235] а исто ће се поновити и на изборима у децембру 1992. године.[236] Уочи и током изборне кампање, званични медији подвостручиће своје напоре са циљем да победе досадашњи носиоци власти, Слободан Милошевић и Социјалистичка партија Србије, ма и по цену игнорисања или искривљавања порука опозиције.[237] Ту еклатантну неједнакост услова за вођење кампање разоткрио је један званични извештај који је саставило стотину деветнаест (119) посматрача посланих од стране Конференције за европску безбедност и сарадњу (КЕБС), који су се критички осврнули нарочито на „срамотну пропаганду коју врше медији под државном контролом, а на првом месту телевизија која је игнорисала или модификовала поруке опозиције „.[238]

112. Са своје стране, независни штампани медији нису имали већи утицај на српско становништво. Тешко погођена међународним ембаргом за време рата (папир), штампа остаје резервисана за одабрану урбану елиту. Колико год симболички важној за демократе – којима је била средство за очување „менталног здравља" – штампи су се тиражи током тих десет година истопили под притиском разних сметњи које јој је на пут испречавала власт, а читаоци су се финансијски исцрпели. За разлику од Срба из сеоских подручја, последице међународног ембарга и рата на Косову заправо су највише осетили становници градова...

Посвемашње одсуство критичког духа

113. Све те карактеристике медијске слике Србије делимично омогућавају да схватимо крајњу пријемчивост становништва на режимску пропаганду. А она је успешно уништила сваки критички дух, што јој је било тим лакше јер су масе у целој бившој Југославији већ искусиле обраду из деценија комунистичке пропаганде... Одсуство информација, односно једностране информације, објашњење су послушности српских маса националистичком режиму и политици чији злочиначки карактер оне нису увиђале; становништво, било да није хтело да види шта се догађа, било да се задовољавало само званичним изворима информисања, држано је и одржавано у незнању о томе шта се стварно дешава у федерацији и у самој Србији, те је имало психолошке диспозиције да поверује у сваку лаж. Флоренс Артман преноси један, у том смислу речит експеримент, који је у јулу 1992. године извршила једна екипа Института за политичке студије у Београду. Резултати том приликом спроведене анкете били су да је „само 20 одсто испитаника тачно одговорило на питање 'ко је у мају и јуну гранатирао Сарајево са врхова који доминирају над градом?'".[239] Оних 80 одсто , односно огромна већина испитаника, на основи само званичних извора, били су обманути од стране режимске пропаганде.[240] Та драматична ситуација, која демократској опозицији није остављала никакву шансу да изрази своје критике, као ни да јавно мњење убеди да њој повери власт, била је могућа захваљујући тежини који је државна телевизија имала у српском друштву као целини. „Телевизија", пише новинарка „Л монда", „у Србији игра све важнију улогу у формирању јавног мњења. Њено намерно манихејство се, дакле, одражава на целину друштва које је пред малим екраном изгубило сваки критички дух. Учинци су забрињавајући, оцењују стручњаци, говорећи о хипнотизованости тв-гледалаца и о њиховој невероватној лаковерности. Нека истраживања", закључује ауторка, „тврде да 60 одсто становништва 'слепо верује' у информације које му преноси телевизија".[241]

Тај веома неповољан контекст објашњење је умножавања и успеха, целим током деведесетих година, видовњака свих врста и њиховог присуства свагде у српским медијима. Милошевићев режим, назревши потенцијалну вредност „окултних наука", послужиће се њима баш као пре њега Јозеф Гебелс који је у свој приватни календар чак и забележио „потребу да се окултисти уклопе у нашу пропаганду (...) морамо да на све видовњаке извршимо притисак да раде за нас."[242] Новинска кућа Политика, која има и много издања из домена магије, тако је послужила као база за готово стотинак видовњака и гатара већ од 1994, од којих су, према сведочанству власнице једне београдске агенције за прорицање будућности „људи из власти могли затражити да не говоре ружно о власти и да шире позитивну енергију"...[243] Један међу многим примерима је „Треће око", један од најстаријих магазина за магију, који је основала југословенска власт, а који ће у својој рубрици „Хороскоп" написати да је судбина Слободана Милошевића да стоји на челу Југославије: „Звезде су наклоњене Слободану Милошевићу. Он има много непријатеља, али то се могло и очекивати. Он је најбољи човек, дакле, нормално је да га многи желе потерати са власти. Рођен је у знаку лава, а Југославија у знаку би-

ка, што је доказ да то двоје не може да се једно од другог одвоји."[244] Но и опет ће РТС бити та која ће до врхунца дотерати инструментализацију парапсихологије за пропагандне сврхе, побринувши се да се поруке мржње емитују у ударним терминима. Почетком 1993. емисија „Миљин хороскоп" – реч је о Миљи Вујановић, која се представља као астролог, историчарка и репортерка (иначе познатој као глумици и „Miss Југославије") – која се емитовала једном недељно поткрај програма на трећем каналу РТС – а (3К) биће померен у најгледанији термин, у 20:15 часова уторком. Истраживачи Елена Поповић и Владимир Бадовинац који су спровели истраживање о емисијама о политичкој астрологији, у периоду од марта до маја 1993, овако објашњавају њихову улогу: „Оно што тумачи Миља Вујановић, без обзира на пригодно позивање на астролошку симболику (...), веома је лако превести на језик дневне политике. Овде је на ствари глорификовање српске нације, тотална негација свега што је другачије и оправдавање ширења политичких програма ове државне власти. И тако, астрологија се обично може наћи у улози инструмента говора мржње."[245]

Жена која је о Србима говорила као о „народу кога је небо одабрало" и која је говорила „о сатанској природи" западних сила у моменту кад је савезна армија јесен 1991. бомбардовала Вуковар, током једне деценије ће радити за београдски режим. А он ће знати да јој се одужи: након што је, у пролеће у пролеће 2000. њен муж пуцао на њу и ранио је, „Вечерње новости", једне од водећих режимских дневних новина, недељама ће објављивати билтен о здравственом стању бивше „Miss Југославије"... Флуидност те границе између информисања, астрологије и пропаганде најбоље илуструје „новогодишња честитка" српским гледаоцима упућена у дневнику РТС 1993. године, у моменту када у Хрватској и Босни бесни рат: Магазин „Дневник" у свом новогодишњем броју преноси предвиђања за ову годину Зорице Цветковић, астронумеролога из Београда, чија су се предвиђања о овом рату показала истинитим. Она претсказује ширење граница треће Југославије и да ће Срби живети у конфедерацији."[246]

Фусноте:

1) На захтев Тужилаштва Међународног кривичног суда за бившу Југославију, извештај, јануар 2003. саставио Renaud de La Brosse, редовни професор на Универзитету Reims Champagne – Ardenne (Француска)
2) Нарочито се мисли на, падајућим редоследом, Србију, Хрватску и Босну и Херцеговину.
3) *Специјални извештај о медијима* Tadeusza Mazowieckog, специјалног извештача УН-а именованог Резолуцијом 1994/72 Комисије за људска права УН-а, Е/ЦН 4/1995/54, 13. децембра 1994, стр. 35.
4) Види интервју Anne Brucy са Ненадом Пејићем, у *La Lettre de Reporters sansfrontizeres* /*Писмо Репортера без граница*/, децембар 1992, стр. 24.
5) Цитирано према Борисав Јовић, *Књига о Милошевићу*, ИКП „Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 15. /аутор овај цитат на енглеском језику преноси према *Last Days of the SFRY,* радној верзији превода на енглески записа Б. Јовића који је за потребе МКСЈ-а направио David Stephenson, стр. 15.
6) „*(...) јер је Милошевић имао потпуну доминацију над средствима информисања (...)*". *Идем,* стр. 135.

7) *The International Committee to Protect Independent Media in Federal Republic of Yugoslavia /Међународни комитет за заштиту независних медија у Савезној Републици Југославији/* извештава нпр. да је 21. априла био забрањен *ТВ Пирот* (из Пирота), 2. јула *Радио Контакт* (из Приштине), 18. августа *Радио City* (из Ниша), 9. октобра *Радио Сента* (из Сенте), 10). октобра *Радио Индекс* (из Београда), 13. октобра листови *„Данас"* и *„Дневни телеграф"*, 15. октобра *„Наша борба"*, а 8. октобра је забрањено и емитовање информативних програма на српском језику међународних средстава информисања као што су *Voice of America*, *BBC*, *RFI*, итд.
Види http://www.free2000.opennet.org/bans98.html.

8) *Хелсиншки одбор за људска права у Србији* је тако израчунао да је од усвајања тог закона у октобру 1998. до 1. новембра 1999. новчане казне у укупном износу од 18 милиона динара, што је еквивалентно износу од 1,125 милиона америчких долара морало платити тридесет средстава информисања. Види *Извештај о ескалацији репресије у Србији*, стр. 7-8.

9) И овде једно од најексплицитнијих сведочанстава о стварним намерама власти даје Борисав Јовић: „*Како су се политички и социјални проблеми земље увећавали, тако је информисање јавности било под већом контролом, док није донет закон по коме се свакоме, без судске процедуре, по кратком прекршајном поступку могла одузети сва имовина, уколико би објавио нешто што власт сматра да је неистинито, односно што јој није по вољи.*" Цитирано из Борисав Јовић, *Књига о Милошевићу*, ИКП „Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 16.

10) „*41 Children Found Dead in School after Croats Flee*" /"*41 мртво дете нађено у школи након бекства Хрвата*"/, *Reuters,* 20. новембар 1991.

11) У вечерњем дневнику водитељ овако објављује ту вест: „*Вест о масакру 41 детета у основној школи у Борову Насељу у центру је пажње домаће и иностране јавности, домаћих и светских агенција и средстава информисања. Независна британска телевизија ITV преноси извештај фоторепортера Горана Микића, према коме су припадници Хрватске гарде, повлачећи се из Вуковара, у Борову Насељу извршили правн покољ, читавих српских породица. Преноси да је цело Борово Насеље пуно лешева људи који су убијени ножевима или секирама. ITV јавља да овај фоторепортер преноси изјаве војника Југословенске народне армије који кажу да је 41 српско дете заклано. Ова вест на телетексту ITV-а даје се као хитна. То је први пут да се јавља о масакрима које врше хрватски гардисти. Ројтерс јавља да су хрватски војници оптужени за масакр 41 детета приликом повлачења испред снага Југословенске народне армије. Репортери Телевизије Београд а, колико смо данас обавештени, и телевизијских станица из готово читавог света, чине све да о овом стравичном масакру јавности што пре доставе и документарне снимке.*"

12) Разговор: – Горан Микић: „*Видели смо најлонске вреће пуне малих лешева. Ја сам успео да се допузам на једно двадесет метара до њих. То се веома лако може видети да су то деца од пет-шест година, преклана, пуна крви око главе. То је тако мучан призор да и оним војницима су сузе текле, заиста, и под цену живота смо хтели то да...*"
- Водитељ: „*Имаш ли неку процену колико је тих лешева који би се могли назвати дечјима?*"
- Горан Микић: „*Па, они су повадили то из подрума, то је било на гомиле. Спајали су главе, тела, то је све стравично изгледало, било је сигурно око четрдесет, верујем њиховом броју, прецизније нисам могао да бројим, али...* ."
- Водитељ: „*Имао си фото-апарат, јеси ли пробао да снимиш?*"
- Горан Микић: „*Пробао сам да снимим, устао сам, међутим, притали су мени око мене, један војник репетирао је пушку у мене и наредио ми да се спустим, јер би осталом и ја погинуо....*"
- Водитељ: „*Теби је изричито забрањено било да то снимиш? Имаш ли неку представу да ли је неко успео да то сними?*"
- Горан Микић: „*Па, не знам, претпостављам да је војска то урадила, то би било реално и требало је да се то уради.*"

13) „*Фотограф повлачи главне моменте извештаја о масакру.*" Даље у тексту се прецизира овако: „*Југословенски фотограф који је известио да је код Вуковара измасакрирано 41 дете, наводно од стране хрватских војника, у четвртак је повукао главне елементе своје приче, признавши да није видео нити избројао никаква тела. Reuters, који је у среду објавио ту вест под насловом „41 дете нађено мртво након бекства Хрвата" повукао је тај извештај због тога што садржи нетачне информације и извинио се својим претплатницима...*"
14) Водитељ специјалне емисије: „*Лако је примити новинарски грех. Човек је био – тај момак, фоторепортерРојтерса – врло уверљив, пре свега јер је имао више десетина фотографија из непосредне близине које су драстичне по оном што приказују. Он је млад, мене се дојмио врло коректно и врло узбуђен је био цело то време... Ако је већ уверио Reuters... Ми смо прво преко Танјуга већ добили вест италијанске телевизијске мреже ANSA. Ми смо трагом те вести нашли човека и баш се онако новинарски радовали, ево, брзо реагујемо, ево човека на кога се позивају светске агенције. Под претпоставком да то и није тачно – сад не можемо рећи јесте тачно ни није тачно јер ни за једно ни за друго немамо уверљиве доказе, а најлакше се извинути... И кад си у најнормалнијим условима отме ти се информација, а камоли у овој ратној психози где има људи који понекад и халуцинирају у тој муци, у том стравичном амбијенту.* „
    Сви ови разговори цитирани према *Речи и слике мржње: Вуковар 1991,* Лазар Лалић, Архител, Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995.
15) У броју од 22. новембра „*Политика*" је на првој страници објавила чланак под насловом „Злочин пред очима света" у којем се у суштини тврди то да новинари целог света извештавају о убијању Срба и да је хрватски фашизам одузео стотине живота... На страници два извештава се о покољу 41 српског детета. У броју од 23. новембра демanti је – у облику колико кратке, толико и неупадљиве вести – објављен на задњим странама новина.
16) О овоме види Катарина Субашић, *Role of the Media and the Internet as Tools for Creating Accountability to Poor and Disadvantaged Groups: Former Yugoslavia* /*Улога медија и интернета као средстава за развијање друштвене одговорности сиромашних и маргинализованих група: Бивша Југославија*/, у Human Development Report Office, Occasional Paper, Background for HDR 2002, 2002/18, United Nations Development Programme, p. 13; и Лазар Лалић, *Три ТВ године у Србији*, Независни синдикат *РТС*, Београд, 1995, стр.. 106-107 et 111-112.
17) Златко Диздаревић, „Macedonian Media War" /"Медијски рат у Македонији"/, *Institute for War and Peace Reporting's, Balkan Crisis Report* /*Извештај о кризи на Балкану Института за рат и мир*/, н° 284, петак, 28. септембра 2001.
18) Цитирано из *Слике и речи мржње: Други дневник*, видео и филмска продукција Б92 и Фондација за право на слику и реч, аутор Лазар Лалић, Архител, 1998. /цитат је преведен с енглеског/
19) *Op. cit*, стр. 16.
20) У том погледу, види Tchakhotine Serge, *Le viol des foules par la propagande politique* /Чакотин, Сергеј, *Насиље над масама путем политичке пропаганде*/, 1939.
21) Jean–Marie Domenach, *La propagande politique* /*Политичка пропаганда*/, библ. „Que sais–je?", П.У.Ф, 1973, стр. 18.
22) Дефиниција из *Le Nouveau Petit Robert*, речник француског језика, Париз, 1993.
23) Barlett, *Political Propaganda* /*Политичка пропаганда*/, цитирано према Jean–Marie Domenach, *op. cit,* стр. 8.
24) Да би дефиниција била потпуна, овом списку медија данас треба да се додају телевизија и интернет.
25) *Propaganda, communication and public opinion* /*Пропаганда, комуникација и јавно мњење*/ (Princeton), цитирано према Jean–Marie Domenach, *op. cit,* стр. 8.
26) Овим поводом треба да подсетимо да елементи дефиниције постоје и у међународном праву. На пример, наћи ћемо их у члану 20. *Међународног пакта о грађанским и по-*

литичким правима који је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила Резолуцијом 2200 A (XXI) 16. децембра 1966, а који је ступио на снагу 3. јануара 1976. и којим се утврђује следеће: „Свака пропаганда у корист рата законом ће се забранити", као и: „Законом ће се забранити свако заговарање националне, расне или верске мржње које представља подстицање на дискриминацију, непријатељство или насиље". (Међу државама које су потписале и ратификовале тај пакт налази се и Југославија.) А чланом 4. *Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације*, коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила Резолуцијом 2106 A (XX) од 21. децембра 1965. и која је ступила на снагу 4. јануара 1969, државе потписнице „*осуђују сваку пропаганду и све организације* (...) *које желе да оправдају или подрже сваки облик расне мржње или дискриминације*", и позивају се да „*утврде као кривично дело свако ширење идеја заснованих на супериорности или расној мржњи, свако подстицање на расну дискриминацију, као и сва дела насиља, или изазивање на таква насиља, уперена против сваке расе* (...)" /цитирано према *Људска права, Пет деценија од усвајања опште декларације о правима човека,* Међународна политика – Службени лист СРЈ – Правни факултет – Факултет политичких наука, Београд, 1988, стр. 142 188-189./ Иначе, може да се примети да је међународна заједница врло рано увидела да пропаганда путем радија има огромне ефекте. Наиме, државе чланице Друштва народа (ДН) покушале су да предузму мере предострожности и заштите усвајањем конвенције о забрани дифузије пропагандних програма на територији других држава. Потписана у Женеви 23. септембра 1936. и ступила на снагу 2. априла 1938, „Међународна конвенција о коришћењу радиодифузије у интересу мира" утврђује нарочито следеће:

Члан 1: „Државе-потписнице узајамно се обавезују да ће забранити и по потреби на својим територијама одмах обуставити свако емитовање које би, противно духу међународног разумевања, становнике било које територије могло подстицати на деловање против унутрашњег реда и мира или безбедности територије неке од држава-потписница".

Члан 2: „Државе-потписнице узајамно се обавезују да ће будно пазити да програми емитовани од стране станица на њиховој територији не представљају ни подстицање на рат против неке друге стране-потписнице, ни подстицање на дела која би могла до њега довести".

Види *Recueil des Traités /Збирка међународних уговора/* (1938), Société des Nations, Женева, стр. 302.

27) Види Louis Bodin, Jean Touchard, Pierre i Irène Sorlin, *Lénine, Trotski, Staline: la presse et l'évolution du pouvoir en Russie soviétique. 1921-1927 /Ленин, Троцки, Стаљин: штампа и развој власти у совјетској Русији. 1921-1927./*, Librairie Armand Colin, Collection Kiosque; i Georges Mond, *Le système d'information et de propagande en URSS et dans les Pays de l'Est /Систем јавног информисања и пропаганде у СССР-у и земљама Источне Европе/*, Polycopiés, Institut Français de Presse, Université Paris II. 28) Види Alfred Grosser, *Hitler, la presse et la naissance d'une dictature /Хитлер, штампа и рађање једне диктатуре/*, Librairie Armand Colin, Collection U2, 1972.

29) Медији су систематски преносили бројне изјаве високих српских функционера пуне тешких речи претње и кроз које је имплицитно и експлицитно провејавала идеја да несрби морају да напусте територије на којима живе Срби или да се повинују...

Слободан Милошевић:

Косовска легенда је ујединила цео српски народ расут широм Југославије (...) *Она и данас има значајну улогу у односу на положај српског народа на Косову, али и у целој Југославији* (...) „*Шест векова касније, данас, опет смо у биткама и пред биткама. Оне нису оружане, мада и такве још нису искључене*". („*Политика*", 29. јун 1989). „*Они који овде, у Југославији, подржавају терор на Косову задају ударац и Србији и Југославији* (...) *Срби и Црногорци на Косову нису ових дана били сами у својим теškoћама.* (...) *Свака кућа у Србији је уз њих. И свака кућа у Србији је спремна да су-*

тра крене за Косово (...). *Јер они знају* („албански шовинисти") *и убудуће требају да знају, да никада ни један педаљ земље Србије неће нити добити нити освојити. А поготово неће добити нити освојити Косово и Метохију.*" („*Политика*", 6. фебруар 1990.)

„*О судбини Југославије имају право да одлучују само народи те Југославије, јер Југославију нису створиле републике него народи* (...) *Што се тиче српског народа, он жели да живи у једној држави. Зато је свака подела на више држава, која би одвојила делове српског народа који живе у оквиру више суверених држава, по нашем мишљењу неприхватљива, односно – да будем прецизнији – на то не може ни да се помишља.*" /превод с енглеског/ („*Данас*", 15. јануара 1991) Војислав Шешељ, председник Српске радикалне странке: „*Наш став је савршено јасан. Ми се залажемо за обнову српске државе на Балкану, државе која ће ујединити све српске земље: данашњу српску федералну јединицу, српску Македонију, српску Црну Гору, српску Босну и српску Херцеговину, српски Дубровник, српску Далмацију, српску Лику, српски Кордун, српску Славонију и српску Барању.*" (превод с енглеског) Интервју Бранка Акармича, *Трибуна*, 1. октобар 1990. „*Немамо ми ништа против тога да нови устаички 'поглавник' Фрањо Туђман створи своју Независну државу Хрватску, али само западно од линије Карлобаг-Огулин-Карловац-Вировитица. Осветићемо српску крв и испоставити рачун новом устаашком покрету за све злочине и за милион српских жртава. Свеколико Српство; Српство нема цене!* /превод с енглеског/ (...) *Из Србије треба да оде 100.000 Хрвата. Напросто без тога Србија не може сместити несрећне Србе протеране из Хрватске. То је обична размена становништва под принудом хрватског државног терора.*" („*Политика*", 14. мај 1991.)

„*Муслимани треба да знају да би за њих било најбоље да живе у само једној држави, као Срби. А ако то не желе, нека направе своју џамахирију на подручјима где имају већинско становништво, али чак ни онда не могу да имају компактну целину. Остаће расцепкани; иначе, преселили бисмо становништво. Срби са подручја с апсолутном муслиманском већином били би пресељени, и обрнуто, али ниједан Србин неће да живи под џамахиријским режимом.*" (превод с енглеског) Интервју Оливере Милетовић, *ОН*, 1. март 1992. „(...) *Што се тиче оних који су хрватске националности, сви осим оних који су се са нама борили за слободу српске Славоније, тј. оних који су отишли на фронт у саставу резервних снага, мораће да оду у складу са принципом одмазде као дужности. Ако је Туђман протерао више од 300.000 Срба, шта чекају Хрвати у Србији? Тим Србима морамо да негде обезбедимо смештај.*" /превод с енглеског/ *ТВ „Политика"*, интервју Вере Радовић са Шешељем, 12. јун 1992. Мирко Јовић, председник Српске народне обнове: „*Ако икада будемо имали право да одлучујемо у својој држави, нико неће моћи да се изјасни као Македонац, муслиман или Црногорац* (...) *У будућој Србији за коју се залажемо, они* (Македонци) *могу да се изјасне и као ванземаљци, али то нека задрже за себе. Ми знамо да су они Срби.* „ /превод са француског/ („*Недељна Далмација*", 20. мај 1990) „*Срби морају да схвате да овај рат* (рат у Босни) *не може да заврши споразумом. То је рат за територије, а тамо где се у овом часу одвијају борбе, или више неће бити муслимана, или више неће бити Срба*". /превод са француског/ („*Политика*", 27. мај 1992)

Радован Караџић, председник Српске демократске странке из Босне: „*Ово је трећа четврта република која не жели бити у Југославији... Пут којим су кренули је иста ауто-страда која је водила Хрватску у пакао, само што би тај пакао рата у БиХ био тежи, а у коме би и муслимански народ можда могао нестати. Зато немојте по Европи настојати да испослујете нешто на шта немате право*". (*Вечерње новости*, 16. октобра 1991) Божидар Вучуревић, председник самопроглашене области Источне Херцеговине: „*Хтео би да обзнаним српском народу да ћемо исправити све неправде у односу на границе које је зацртао Јосип Броз, из досаде, својим прљавим прстом. Јефтино је Хрватима и муслиманима дао српске земље. Муслимани представљају занемариву мањину која мора да се повинује већинском српском народу.*

Нећемо се зауставити, тераћемо их све до Загреба ако треба. Освета нам је у крви и у заклетви." (*Данас*, 29. октобар 1991). Вук Драшковић, председник Српског покрета обнове: „*Залажемо се за Србију која* (...) *обухвата прво садашњу територију Србије, наравно са две своје покрајине које више неће имати статус покрајина; затим Барању, Македонију, односно јужну Србију, и Црну Гору. Сем тога, Српска народна обнова тражи припајање Србији историјских и етничких земаља нашег народа у Босни, Славонији, Херцеговини, Лици, на Кордуну, у Банији и у Книнској крајини* (...) *Ни један погинули или рањени Србин не сме да остане неосвећен. Они у Хрватској који најављују нове прогоне морају да знају да ти српски гробови још нису освећени. Морамо да направимо списак наших непријатеља.*" (Цитат према *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe*, текстове сабрали, превели и коментарисали Mirko Grmek, Marc Gjidara и Neven Simac, Fayard, Paris, 1993, стр. 316. /*исп.* ГрмекГјидараШимац, *Етничко чишћење: Повијесни документи о једној српској идеологији*, „Глобус", Загреб, 1993./

30) Добар пример за то је изјава академика и књижевника Добрице Ћосића који вештом применом реторичког обрта прво каже да он не позива на етничко чишћење, да би га затим заправо пожелео: „*Не тежити етнички чистој Србији, али ослободити оне који се са Србима не осећају слободним и који Србима ограничавају и загађују слободе на њиховој земљи*" (*Промене*, Дневник, Нови Сад, 1992, стр. 176). Момчило Селић, ултранационалистички историчар, позива пак на протеривање не-Срба: „*Нема нама ничег док не отерамо све куда им је место, затворимо границе као некада Енвер Хоџина Албанија, направимо унитарну, праву Србију, па нека цичи како ко хоће*" („*Дуга*", 12-26. септембар 1992). Са друге стране, Мирко Кулић, посланик Милошевићевог СПС-а, колеба се између истеривања уз узимање у обзир хуманитарних критерија и радикалнијих мера: „*У овој ситуацији кад Хрвати спроводе геноцид над Србима објективно се намеће питање да ли ми треба тако да реагујемо према Хрватима... Нисам за исте мере јер би то подразумевало да и ми кољемо, убијамо Хрвате у Србији, али би се могло по принципу добровољности извршити размена, пресељење становништва*" („*Борба*", 3. април 1992). Генерал Андрија Биорчевић, командант Новосадског корпуса Војске Југославије залаже се за енергично деловање: „*Све српске земље и српски народ мора да буде у једној држави. А ви ако то не будете омогућили дипломатски, ми ћемо ратом омогућити то. И биће крви до колена...*" („*Време*", 30. март 1992). Што се тиче Радована Караџића, вође босанских Срба, постојање унитарне српске државе не сме ни да дође у питање: „*Нема те силе која може да нас спријечи да створимо српску државу... осим Бога, а Бог неће, јер Бог је на нашој страни*" (*Радио-Београд II*, 1. март 1993). Митрополит Амфилохије Радовић о уједињењу српских територија каже овако: „*Кичмена можданина тих Уједињених земаља већ се зна и она се – и поред свих тегоба – поново обликује, а то је Србија и Црна Гора. Затим ту спада источна Херцеговина, један добар део Босанске Крајине, Српска Крајина... Контуре тих српских земаља већ су се назреле тако јасно у свим овим збивањима и само је велика несрећа што на вапај и крик Српске Крајине није услишено у правом тренутку...*" („*Дуга*", 20. април 1992).

31) „*Деценијама Срби у социјалистичкој Хрватској немају она национална права која су имали у Аустроугарској монархији. Они то трпе као небеску казну, а ми, њихови сународници, ћутимо из страха, равнодушности, похлепе /.../ Зар је судбина Срба у ратју у Хрватској геноцид, а у социјалистичком миру дискриминација и асимилација?*", „*Дуга*", бр. 406, 16-29. септембар 1989.

32) „*Срби не смеју, ни по коју цену, одустати од вековног циља: да живе у једној држави. Тај идеал нема цену. Ми се морамо понашати као и други озбиљни историјски народи у сличним приликама.* (...) *Српски народ мора повратити своје самољубље и самопоуздање. И мора се бранити. Макар остао сам на свету или против целог света*", Гојко Ђого, песник („*Политика експрес*", 6. април 1992). „(...) *Српски народ не прихвата Изетбеговића као свог председника. Он њега неће и нема те силе која би га натерала да прихвати Изетбеговића. Српски народ је морао да се наоружа и*

организује у војне јединице. А наша заједничка дужност је била да им дајемо подршку колико год нам то околности дозвољавају: у опреми, финансијски, у оружју, слањем добровољаца итд, јер су то наша српска браћа. „ /превод с енглеског/ Војислав Шешељ, *Студио Б,* новембар 1990. „*У Загребу и неким другим градовима у Хрватској већ смо распоредили неколико група четника обучених за диверзантско-терористичке акције, а ако би дошло до покоља српског цивилног становништва, четници ће свом снагом ударити на Загреб и друга хрватска упоришта. Видите, освета је слепа током процеса одмазде. Могле би страдати невине жртве, међутим, без тога се не може. Нека Хрвати прво размисле. Ми нећемо ударити први, а ако они ударе, више нећемо да пазимо на што нишанимо. Ако војска хитно не разоружа усташе, биће проливено много крви.* „ Интервју Верице Миљевић, *ОН,* 24. мај 1991.

33) Милица Пешић, новинарка *Телевизије Београд* и *Радио-телевизије Србије* од 1983. до 1992, то овако појашњава: „*Према Кодексу новинара Југославије, новинар је био дефинисан као „друштвено-политички радник" који, свесно усвајајући марксистичко-лењинистичке идеје* (...) *учествује у изградњи социјалистичког самоуправног друштва.*" Цитирано из *Manipulations on Television Belgrade /Манипулације на ТВ Београд/*, дисертација из међународног новинарства пријављена на Одељењу за журналистику Градског универзитета као део услова за стицање наслова магистра друштвених наука, Department of Journalism, City University, London, септембар 1994, стр.12.
34) О овој метаморфози појма новинара види „Libre parole, libre media: des droits menacés?" /"Слобода говора, слобода медија: јесу ли та права угрожена?", излагање Драгице Мугоше из АИМ-а, Алтернативне информативне мреже, на јавној седници Комисије за иностране послове, безбедност и политику одбране, Поткомисија за људска права Европског парламента, Bruxelles, 25. април 1996, види Интернет-страницу http://www.europarl.eu.int/hearings/speech/reseau_en.htm.
35) Чистке су биле најомиљеније средство за одстрањивање непослушних новинара. Након што је Милошевић преко Живорада Миновића стекао контролу над „*Политиком*" (види фусноту на крају пар. 41, са функција је смењено више од 70 уредника. Бројним чисткама нису измакли ни новинари из електронских средстава информисања, чим би показали превелику независност. У плавој књижици, под насловом *Чистке у Радио-телевизији Београд*, коју је у априлу 1993. објавио независни синдикат Радио-телевизије, сакупљени су детаљни подаци о чисткама, са датумима, именима и функцијама дотичних особа, итд.
36) Сама структура медијског простора бивше Југославије олакшала је тај развој у националистичком правцу у медијима. У том смислу речита је забелешка од 17. октобра 1990. једног од најближих Милошевићевих сарадника и тадашњег председника југословенске федерације, Борисава Јовића: „Талас мржње и националних предрасуда прети да нас врати у крваву прошлост. То је постала највећа опасност за безбедност и интегритет земље. Свему томе доприноси и отворени информативно-пропагандни рат на потпуно издељеном југословенском информативном простору. Односи између појединих федералних јединица толико су погоршани да су контакти на нивоу одговорних органа прекинути или сведени на конфронтирање преко средстава јавног информисања." Слично се каже и у његовој оставци на функцију председника Председништва СФРЈ-а којом се посредством Телевизије Београд обратио грађанима: „(...) Потпуно подељени информативни простор и медијски рат су таквог интензитета као да су у питању зараћене стране (...)." Види *Последњи дани СФРЈ*, *Изводи из дневника*, изд. Компанија „Политика", Београд, стр. 210-211 и 305.
37) Српске медије су чланови Милошевићеве партије и њени радикално националистички савезници замислили пре свега као инструменте политике за подршку режиму, са дужношћу да учествују у заједничком раду на остварењу његових ултранационалистичких циљева. Неколико цитата из изјава политичара и/или новинара који следе показују колико је јака њихова вера у моћ медија и, сходно томе, колико је у њиховим

очима важна контрола над њима: „(...) *као главни уредник имам одређене дужности и одређена овлашћења, мој приоритет је спровођење и остваривање политике Савеза комуниста... Кажем, ја имам обавезу да спречим да у* Политици *изађе било што што није на линији Савеза комуниста и у складу са његовом програмском политиком*" Живорад Миновић, главни и одговорни уредник *„Политике"*, у Миодраг Маровић, *„Политика" и „Политика"*, Хелсиншки одбор за Југославију, у припреми. *„Деветог марта направљена је једна велика подвала српском народу. Деветог марта у Београду организовао је Анте Марковић и стране обавештајне службе!... Онај који јуриша на телевизију, тај јуриша да преузме власт. Онај ко заузме телевизију, узео је власт! А нигде у свету државну телевизију режим неће пустити без проливања крви. Значи, Драшковић је главни кривац за крвопролиће*", др Војислав Шешељ, четнички војвода, *„Дуга"*, 13. април 1992. *„Српски народ одлично зна ко је какав допринос дао борби за успостављање јединствене Србије, а „Експрес" је био барјактар те борбе и зато неће тако лако дозволити да се творци такве „Политике", која је и довела до данашње демократије, безразложно прогањају*", Томица Раичевић, члан Извршног одбора СПС-а, *„Политика експрес"*, 22. април 1992. *„Дух демократије заживео је и у нашем Закону о јавном информисању и у информативним кућама. Ми смо били иницијатори кадровских промена у Радио-телевизији Београд*", Радослав Златановић, посланик СПС-а у Народној скупштини Србије. *„Незадовољан сам што појединци клевећу кућу у којој зарађују хлеб, а неће из ње да оду. Господо, идите за својим убеђењем, то је поштено. Не сањарите, ослободите се илузије да ћете извршити преврат у Телевизији* (...) *Шта хоће ти људи? (Пре)Прво, примају плату, имају стимулативни део, све елементе друштвеног стандарда, укључујући и летовалиште на Златибору* (...) *Задовољан сам што је РТВ Србије закорачила у свет и постала светска телевизија, ослобођена протектората хрватске телевизије. Имамо свој канал у свет, који користе и Црна Гора, Македонија и БиХ. Задовољан сам што смо помогли српском народу у Хрватској да га усташе не убијају два пута: једном духовно, други пут физички. Покрили смо целу Хрватску у погледу чујности и гледаности РТВ програма. Срећан сам што смо српском народу у Хрватској, посебно у Крајини, помогли у стварању властитог радио и ТВ-програма*", Добросав Бјелетић, в.д. генералног директора РТВ Србије у интервјуу у *„Вечерњим новостима"*, 30. март 1992.

38) Што показују запаљиве изјаве Војислава Шешеља, систематски преношене у медијима:

- „... *Десе ли се у Санџаку барикаде или некакав муслимански устанак, ето тамо одмах наших добровољаца прекаљених у рату, па нека онда муслимани гледају шта ће и куда ће. До Анадолије се неће зауставити. Нека знају муслимани, најжешћи исламски фанатици из Новог Пазара, Сјенице и Тутина већ су изгинули као хрватски плаћеници или као Изетбеговићеви војници у Босни*", *„Борба"*, 17. мај 1992.
- „*Сматрам да сви Хрвати треба да се селе, осим оних који су се одазвали мобилизацији. Треба изузети Србе католике (Шокце и Буњевце) који уживају пуну равноправност. Хрватима ћемо дати адресе прогнаних Срба из Загреба и Вараждина*", *„Вечерње новости"*, 17. април 1992.
- „*Хрвате бих протерао из више разлога. Први што су они крајње нелојални као становници Србије, што је огромна већина у ХДЗ, или у функцији његових столних сарадника, што све чине да дестабилизују унутрашње прилике у Србији. Они су непосредни сарадници усташа. Морамо применити реторзију према Хрватима, јер је Туђман протерао 160 хиљада Срба. Ако су све то урадили Србима, шта чекају Хрвати у Србији? Трећи разлог је што је највећи број Хрвата који данас живи у Србији, Анте Павелић населио у Земуну, Сланкамену и још неким местима... то је једноставно принцип државног разлога у ситуацији у којој је држава у крајњој опасности. Ми ту петту колону морамо сузбити. Радили бисмо то на крајње хуман начин. Дали бисмо им адресе избеглих Срба из Хрватске. То су једноставна, чиста и крај-*

ње хумана решења. Не можемо бити хумани према Хрватима а нехумани према сопственом народу", *Осмица*, 22. април 1992.
- „*... припадници свих националних мањина имаће иста права која имају грађани Србије... Мађаре позивамо да не следе авантуристе попут Андраша Агоштона јер се неће добро провести. И нека не забораве да нема већег инатa од српског и већег пркоса од српског и да ћемо, ако треба, одговарати оружјем. Истовремено, Шешељ се заложио и за протеривање Хрвата из Војводине и Србије, као и омогућавање повратка српским избеглицама на српске територије којима ће уосталом и присуство плавих шлемова „обезбедити" плебисцитарно изјашњавање за српске границе која није у Карловцу, али јесте у предграђу Карловца, није у Вировитици али јесте у Пакрацу. Рекао је да ће се прикључењем СРК и РС БИХ новорфомирана Југославија лако прогласити за савезну државу Србије и тако коначно добити своју српску војску.* (...) *Ми се боримо за државу која ће се звати Србија, али смо прихватили концепт ове скраћене Југославије због међународних околности*", *Борба*, 3. мај 1992. Још један пример: послат у Војводину са задатком да направи репортажу о наводним аутономашким захтевима Мађара, један репортер *РТС-а* ће, уместо да разговара са властима и локалним становништвом, напросто ће изнети следећу тврдњу: „Они (Мађари) никад нису престали да сањају о томе да поново буду део Аустроугарске царевине. Они чак желе да промене називе улица у овом граду и да старом тргу врате назив који су му у Другом светском рату дали Немци – Хитлеров трг!" Цитирано према Милица Пешић, *op. cit,* стр. 35.

39) Медији под контролом власти у Београду тако су преносили многе симплификаторске, карикатуралне и пежоративне националистичке политичке изјаве које су ишле за дискредитовањем Албанаца, Хрвата или муслимана. У ревији *Дуга*, у броју од 5. јула 1991, објављене су речи радикалног ултранационалисте Војислава Шешеља изговорене у оквиру кампање, да „*Хрвате не треба убијати ножем него зарђалом кашиком*". Уочи 4. јула, у листу „*ОН*", Шешељ је изјавио шта би он учинио да се налази на челу Србије: „*Ја бих најпре наредио Армији да повуче трупе и наоружање са подручја данашње Словеније и омогућио отцепљење Словеније. Затим бих наредио ампутацију Хрватске и повлачење Армије и наоружавање на линији Карлобаг-Огулин-Карловац-Вировитица. Укинио бих све органе савезне власти и формирао Комитет српског националног спаса, који би имао све ингеренције у ванредном стању до избора за уставотворну скупштину, а избори би се заказали до краја године. То би било безболно. Јер би се Хрвати посакривали у мише рупе. То је кукавички народ. У генима су кукавице. У западном Срему 22 Србина су потукли више од 300 усташких специјалаца. Босна је несporно српска, а коме се тио од муслиманских фундаменталиста не свиђа, мораће да пакује кофере на време и да се сели. Ја сматрам да је српски народ самим својим генетским бићем увек спреман за ратовање. Сваки Србин кад се роди, роди се као војник, а то зна и Европа. Многи су овде на Балкану платили горка искуства зато што су потцењивали српски народ. Не верујем да ће се неко наћи тако брзо да нам насилно намеће нека решења која нису у складу са нашим националним интересима.*" „*Хрвати су труо народ. Још нисам срео пристојног Хрвата*" /превод са француског/, изјавио је он још 6. августа 1991. у интервјуу за *Der Spiegel* (што је онда пренела агенција *Танјуг* из Београда у свом билтену од 8. августа, стр. 14-15). У изјави листу „*Искра*" (Бирмингхам), 1. децембра 1991. у истом је стилу рекао следеће: „*Хрвати су декадентан народ. Никад нисам срео поштеног Хрвата*" (стр. 4-6). Још један пример даје изјава Биљане Плавшић коју је 8. фебруара 1993. пренела „*Борба*": „*Силовање је, нажалост, стратегија ратовања муслимана и дела Хрвата према Србима. За ислам је тио нормално јер толерише полигамију. Историјски, кроз 500 година турске окупације, сасвим је нормално било право бега или аге на прву брачну ноћ са женом из популације раје. Такође, исламска религија одређује да се нација детета одређује искључиво по оцу.*"

40) Види на пример изјаву Добрице Ћосића у „*Нади*" из јула 1994: „*Растурањем Југославије националним сецесијама, уз одлучујућу улогу Немачке у савезништву са Европ-*

ском заједницом и Америком, и потом исламских сила, објављен је трећи светски рат са оним истим циљевима /... као/ *у оба светска рата. Српски народ је одговорио одрамбеним ратом, ратом за свој опстанак и своју демократску државу. Упркос свему, или баш зато, Срби ће опстати и остварити своје основне животне и националне циљеве. Срби ће створити нову државу која својим карактером треба да пориче и превазилази националне и идеолошке циљеве свих страна и учесника у српском грађанском рату, вођеном под окупацијом од 41-45. Овај садашњи рат и његов циљ – јединствена држава српског народа – требало би да укине наше идеолошке антагонизме и расколе из грађанског рата и Другог светског рата. ... Дакле: национално помирење извршила је сама историја.*" Види и следеће чланке објављене у *„Политици"*:

„'Све што је српско, мени је мрско'. Ово је генетски мото под којим се и данас, на жалост, групише непринципијелна коалиција. Очигледно, антисрпство је на „западу" *у одређеним круговима данас у високој моди политичког „цет сет"-а. Додуше, увек је и било присутно на политичкој сцени, али од Другог светског рата не тако отворено, агресивно и деструктивно. 'Западним' политичарима и теоретичарима је више неиздржљив српски синдром ослободитеља, па се зато и труде свим силама сузбити и онемогућити даљи развој и просперитет Србије*", Ранђел Јанићијевић, *„Политика"*, 26. мај 1989. *„Антисрпска хистерија у Хрватској, Словенији и БиХ – имала је и има великог утицаја на део иностране јавности, оне која је традиционално под утицајем великокатоличких кругова, жестоко непријатељски настројених према Србима, као жишмаџицима', и оне која је под утицајем великомуслиманских (фундаменталистичких) центара, који раде свим средствима на исламизацији планете. Додуше, многи написи против Србије у иностранству, у којима се лажно тврди да је Србија жлишила' косметске Албанце њихових 'основних аутономних права' – пишу људи богато награђени из трезора моћне албанске нарко-мафије и из каса Албаније*", Батрић Јовановић, *„Политика"*, 31. мај 1990.

„У Југославији се већ одавно води политички рат. ... Али, пре свега, какви су узроци, политички циљеви и планови, па и карактер евентуалног оружаног рата. /.../ Све то је у функцији разбијања Југославије, односно обнове Аустроугарске и формирања велике Албаније. Значи у току је организовање политичког рата против Југославије на антисрпској основи. На стварању овакве поделе ангажују се САД, НАТО и Ватикан, попут Немачке, Италије и Велике Британије у прошлом рату. Послератна антисрпска политика ових спољашњих фактора предвиђала је да у случају новог рата геноцид над српским народом буде неупоредиво већих размера од оног који је извршен у Другом светском рату. Уводна фаза тог геноцида одвијала се не само на Косову и Метохији, него и широм земље. Она би била апсолутно немогућа без очигледне и пресудне подршке тих спољашњих фактора", Радивоје Јовановић-Брадоња, *„Политика"*, 4. децембра 1990.

41) Као члан Академије, 1985. био је именован за члана *Одбора за припрему Меморандума о актуелним друштвеним питањима,* а одмах по оснивању СПС-а у јуну 1990. постао је његов потпредседник. Наредних месеци и како су се приближавали избори из децембра 1990, и сам је путовао како би промовисао СПС у Неготину, Новом Саду, Крушевцу, Смедереву, Нишу и Ужицу. О овоме види текст историчарке Оливере Милосављевић, „Злоупотреба ауторитета науке", у *Српска страна рата. Траума и катарза у историјском памћењу,* уредио Небојша Попов, Самиздат Б92, Београд, 2002. (II издање) /аутор оригинала цитира из француског издања, „Du mauvais usage de l'autorité scientifique", *Radiographie d'un nationalisme: les racines serbes du conflit yougoslave,* Les Editions de l'Atelier, Париз, 1998, стр. 220; сви цитати на српском преузети су из електронске верзије са странице http://www.b92.net/doc/projekti/knjige/; о блискости Марковића и Милошевића, види Florence Hartmann, *Milosevic, la diagonale du fou*, Denoël, Paris, 1999, pp.77, 176, 234, 320, et 372. /*уп.* Флоранс Артман, *Дијагонала лауфера,* Дан Граф, Београд, 2001/.

42) Нешто даље, он каже: *„Срби су данас грађани другог реда. Отворено се заступа теза да у републици Хрватској једино хрватски народ ужива сувереност, док се Срби*

третирају као 'пучанство' – које хрватској држави дугује лојалност – без икаквих националних права. Оно што егзистенцију српског народа у Хрватској чини крајње несигурном је систематско порицање и омаловажавање геноцида који је над њим извршен у току рата. Одбијање одговорности за злочин отвара могућност да се он понови"...

43) Види и следеће примере:
„*Мора свакоме да буде јасно да се Србија и српски народ морају бранити у Хрватској, иначе ћемо се сутра од Туђмана бранити у Земуну*", Павић Обрадовић, потпредседник Народне скупштине Србије, на збору у Краљеву, *ТВБ – Дневник*, 23. септембар 1991.
„*Српски народ (ће), у својој одбрани, од Беча направити – Хирошиму*", Војо Купрешанин, председник САО Босанска Крајина, „*Вечерње новости*", 27. октобар 1991.
„*Ова варијанта крње Југославије је прва паметна игра коју Срби играју, и која има велике шансе да успе. По први пут стварамо државу која ће бити већа од Душановог царства, уз минимум напора и минимум људских жртава... Ми у овом рату морамо да осветимо Јасеновац, Голубњачу и све оне јаме у којима се Срби налазе... Овако, нека Црногорци преко Дубровника, а ми преко Товарника, кренемо, па ћемо се срести у Загребу. Тек кад потпуно војнички поразимо Хрвате, можемо да на миру створимо своју државу*", Мирко Јовић, председник СНО-а, *Погледи*, 29. новембар – 13. децембар 1991.
„*Мислим да је наш живаљ у крајинама сада de facto изузет од хрватске власти, што је веома значајно, јер би га та власт иначе уништила*", Иринеј Буловић, владика бачки, *НИН*, 20. март 1992.
„*Двадесет и седам чланова моје породице убијено је у прошлом рату. Мајка ми је одрасла у дому за ратну сирочад у Београду. Кроз трагедију мојих деда и бака умешан сам у читаву ту причу... Мени је жао младих усташа док их водимо на стрељање... Када сам на фронту, док се борим и видим моје противнике како падају, јавља ми се осећај среће, јер људи који угрожавају мој народ бивају тиме потиснути. Ту није реч о убиству... Хрвати користе све, фашизам, демократију, грађанско друштво да би промовисали идеју уништења Срба на овим просторима*", Драгослав Бокан, вођа „Белих орлова", *Дуга*, 29. март – 11. април 1992.

44) На пример, 16. јануара 1993, када је у, не зна се којем по реду, масакру у Сарајеву погинуло осам људи, а 18 их било рањено, и када је у босанском селу Скелани дошло до убијања Срба, *Телевизија Београд* је извештавала само о другопоменутом догађају. *Телевизија Београд* такође је у целости прећутала одређене информације: тако на пример 5. фебруара 1992. није објављена никаква информација о чињеници да је у Београду претучен један врло угледни глумац, босански муслиман, као и то да је у Сарајеву 19. октобра 1992. погинуло 17 људи, а 150 их било рањено, или да су Срби у Бијељини 18. марта 1993. уништили пет џамија од којих је једна била под заштитом U.N.E.S.C.O.-а. Цитирано према Милица Пешић, *op. cit.* стр. 25.

45) *РТС* ће тако прећутати присилни егзодус Хрвата из села Хртковци у Војводини лета 1992. године; колико се види у репортажи емитованој 20. августа, нико од људи са којима се разговарало неће показати забринутост за судбину Хрвата. Види Раде Вељановски, „Le revirement des médias audiovisuels", у *Radiographie d'un nationalisme: les racines serbes du conflit Yougoslave*, приредио Небојша Попов, Les Editions de l'Atelier, Париз, 1998, стр. 316 /"Заокрет електронских медија", у *Српска страна рата,* Самиздат Б92, Београд, 2002, стр. 178/. О истом види и Милица Пешић, *op. cit,* стр. 26. Другом приликом, на пример када су српски резервисти заузели Зворник, у Босни, српски медији су објавили „ослобођење" града не рекавши ни речи о неколико хиљада лешева који су лежали по улицама. Паравојне снаге више од три месеца нису западним телевизијама дозвољавале улазак у зону... Флоренце Хартманн, *op. cit*, стр. 265 и 271. Може да се помене и кратка вест са Косова од 3. септембра 1987. која ће у српској штампи постати предмет антиалбанске политичке инструментализације чињеница. Тога дана један млади регрут Албанац испразнио је шаржер свог оружја на дру-

гове из своје спаваонице, при чему су живот изгубила два муслимана, један Хрват и један Србин. Упркос томе што то очигледно није био случај, српски медији су тај злочин оквалификовали као политички и дали му велики публицитет. Током наредних дана, *„Политика"* му је, на пример, посветила четири странице, од чега једном насловну.

46) У том погледу можемо да цитирамо пропагандне напоре који врве речима претње којима су разни медији комбиновано деловали настојећи муслимане одговорити од изласка из југословенске федерације:
„Тачно је да Словенци и Хрвати желе да се издвоје. /.../ Мислим да муслимани немају интереса да се издвајају из Југославије. Што се тиче муслимана, ту постоји у једном делу муслимана велика индоктринација, али су наше оцене да већина муслимана жели један добар, толерантан, културан и, рекао бих, грађански, суседски и пријатељски однос и кад је реч о српском народу и кад је реч о другим народима у Југославији... Ни њима није стало до растурања Југославије, а да не говорим о веома дубоким коренима, крвним везама и свему другом што ту постоји", Слободан Милошевић, *НИН*, 12. април 1991.
„Са Србима се треба договорити док су они још спремни за то. Са Србима не треба ратовати. Са њима је живети дивно, а ратовати погибељно. Нећемо бити мирни док се Херцеговини не припоје Фоча, Горажде, где историјски и географски припадају", Биљана Плавшић, *Интервју*, 21. септембар 1990.
„Рат у БиХ се може избећи, јер се муслиманима шак не ратује. Муслимани су у Босни већинско становништво, али живе само на 18 одсто територије, углавном око реке Босне и то је једино на шта могу да рачунају ако желе да формирају самосталну Џамахирију. Муслимани, у већини нису против заједничког живота са Србима", Војислав Шешељ, *НИН*, 21. јануар 1992.
„Ја бих највише волела да источну Босну очистимо, немојте да ме неко ухвати за реч, па да мисли да говорим о етничком чишћењу. Они су нам једну сасвим природну појаву подметнули под нај назив и оквалификовали то као ратни злочин. Све и да задржимо 70 одсто територије ту нема мира. За све нас нема мира. Ја њима, овако да кажем, не мислим ништа добро. Али, да ја будем мирна, морам им дати нешто, да имају где сами да организују живот, да не би мене цело време узнемиравали. Тако ја схватам оних 30 одсто „„ Биљана Плавшић, *Свет*, 6. септембар 1993, Нови Сад.
„Муслимани су генетски кваран материјал прешао у ислам. И сад, наравно из генерације у генерацију се једноставно тај ген кондензује. Постаје све гори и гори, изражава се једноставно, диктира начин размишљања и понашања. То је у генима већ усађено", Биљана Плавшић, *„Свет"*, 6. септембар 1993, Нови Сад.
„Узнемирује нас чињеница повећања броја склопљених бракова између Срба и муслимана.. Јер кроз мешовите бракове долази до размене гена између етничких група, а то доводи до дегенерације српске националности", Биљана Плавшић, *„Ослобођење"*, мај 1994, Сарајево.

47) То је био случај у погледу злочина из Другог светског рата приписаних Хрватима, што илуструју следећи примери:
„Једна од најнечаснијих, најнехуманијих и најнедемократскијих радњи је геноцид. Геноцид је у другом светском рату вршен у Хрватској (ондашњој НДХ) од стране усташа над Србима, Јеврејима и Ромима. Нико не може да васкрсне убијене у Јасеновцу, Старом сајмишту, Јадовну и осталим стратиштима. Али могуће је макар малим гестом добре воље још једанпут доказати да данашњи становници Хрватске не прихватају ту идеологију – идеологију геноцида", др Стојан Адашевић, *„Политика"*, 5. март 1990.
„Мит устаништва, стрепим, изнова се рађа. То мора да забрине све Југословене, без обзира на националност, веру и политичка убеђења. И Хрвати морају да се забрину, не само Срби у тој републици. Да се разумемо, не може се поновити 1941, али крв може опет пасти. Нисмо за освету, као ни за заборав, иако већ деценијама настојимо да опростимо злочине. А синови оних који су то починили требало би да се ути-

тају куда их води данашње ескалација великохрватства. А посебно господин Туђман, харизматски вођа ХДЗ, који ступа на политичку сцену Хрватске и Југославије. Злочин националистичког лудила не припада тако далекој прошлости да би био заборављен", Дара Слоботка-Пелеш, „*Политика*", 22. мај 1990.

48) Тај проседе *Телевизија Србије* користиће нарочито у време рата у Хрватској, са циљем да се јача дух националног јединства и стимулишу добровољци за борбу. Како би то постигла, она ће често за пример узимати „узор-појединце" с којима води интервјуе у намери да изврши утицај на понашање и/или начин мишљења масе тв-гледалаца. Овде цитирамо два примера из периода опсаде Вуковара. У првоме, приказан је један посланик у Скупштини Србије који је цивилно одело заменио униформом и изабрао да својој земљи служи радије на фронту него у посланичким клупама...:
- Водитељ вести: „*Међу добровољцима и резервистима који одлазе на ратишта у Хрватску налазе се и народни посланици Скупштине Србије. До сада је више од двадесет посланика обукло војничку униформу. На територији западног Срема је и народни посланик Драгослав Алексић.*"
- Драгослав Алексић: „*То је патриотска дужност и зато сам и ја ту, и са намером да се изборимо заједно сви са Југословенском народном армијом, да се изборимо за Србе ван Србије, као и да спречимо евентуалне упаде непријатељских јединица на територију Републике Србије, што се сад нажалост дешава у последње време. Али сматрам да уз одговарајућа дејства, као и уз једно јединство које је неопходно, јединство у Србији, да можемо да остваримо циљеве које имамо.*"
- Репортер: „*Где је теже, у Скупштини или на фронту?*"
- Д.А.: „*У Скупштини.*"
- Репортер: „*Зашто?*"
- Д.А.: „*Зато што је овде јединственије. Тамо је сасвим другачија ситуација, нажалост.*"
Други пример је, као не баш обична ствар, интервју са једном младом женом у униформи која објашњава разлоге који су је навели да се укључи у српске борбене снаге:
- Репортер: „*Ово је мало неуобичајено, девојка па на фронт. Је ли јесте или није? Како ти гледаш на то?*"
- Млада жена: „*Мислим да није, и да треба сви да се одазовемо овом позиву, ја сам мајка двоје малолетне деце.*"
- Репортер: „*Одакле сте?*"
- Млада жена: „*Из Пирота.*"
- Репортер: „*Колико година имате?*"
- Млада жена: „*Тридесет и три.*"
- Репортер: „*Како сте се одлучили?*"
- Млада жена: „*Па ето, кад гледам телевизију, видим шта се ради и желим да помогнем, и вреди жртвовати за ову нашу Србију, свој живот....*"
За оба наведена примера, види *Слике и речи мржње: Вуковар 1991*, аутор Лазар Лалић, Архител, Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995.

49) И за ову сврху медији и ултранационалисти – без обзира о коме је реч, о политичким функционерима, великодостојницима Православне цркве, интелектуалцима, итд. – радили су раме уз раме да би пренели поруку и поспешили хомогенизацију српског друштва, док су, са друге стране, тек ретки независни медији настојали да њих разобличе. Добар пример за то су изводи из штампе који следе:
„*Тамо где се проспе српска крв и где падну српске кости по мора бити српска земља. Онај ко друкчије мисли, на страни је непријатеља*", владика Никанор, *Борба*, 3. април 1991. – „*У Србији, хвала Богу, нисмо сложни, иако слога треба да постоји у тренуцима одбране голе егзистенције народа, а ко није уз свој народ, онда је ништа друго него издајник*", Љубомир Тадић, „*Дуга*", 5-29. јул 1991.
„*Чини ми се да је у овом тренутку Београд, нажалост, прави петоколонашки град, пун смутљиваца, кукавица, лажних пацифиста, навијача за супротни табор, али то*

није читашва ова земља Србија, која може себи и у оваквом тренутку да дозволи тај луксуз и тући ту менажерију на својој грбачи са које може да је стресе као онај ветар са Карађорђеве заставе који стреса досадне буве", Мома Капор, *„Борба"*, 7-8. март 1992.

„Можда Вуковар и не треба обнављати, већ га оставити као упозорење нашим потомцима, ако нас Јасеновац није упозорио можда неће њих Вуковар. Треба овде довести све српске издајнике који су сопствени народ довели на руб опстанка и судити им овде у сенци рушевина, пред аветима преклане деце", Срђан Станишић, „Дрво за Ђиласа", *Погледи*, 27. март – 10. април 1992.

„Ми говоримо о потурицама у временима турског робовања, а превиђамо једну веома битну чињеницу: да су наше модерне потурице много опакије и опасније неголи потурице прошлих векова... њихова издаја је много опаснија за биће српског народа неголи, ако хоћете, издаја потурица пре њих", митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, *Борба*, 28-29. март 1992.

50) Милица Пешић, *op. cit,* стр. 23.
51) Како потврђује Борисав Јовић, верност њему била је Милошевићев главни критериј за избор сарадника: *„За њега је било пресудно у кога он има поверење, а не у кога народ има поверење. Није било важно да ли је способан и поштен, да ли је радан и активан, важно је било да је њему веран.*", *Књига о Милошевићу*, ИКП „Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 26.
52) Подвргнута критици Савеза комуниста Србије 1985. године, *Дуга* усваја нову националистичку уредничку „Политику" након што је у пролеће 1987. смењен главни уредник.
53) Исти тај Слободан Јовановић ће неколико година након тога угледну пресагенцију *Танјуг* претворити у агенцију у служби искључиво Милошевића.
54) Види параграф 41.
55) *„Промењен је главни уредник* Дуге, *али ситуација у* Дуги *неће се променити пре него што се у редакцији* Дуге *догоде промене у ширем смислу. Разговарамо и о новом уреднику* НИН-а. *Без обзира какве одлуке буду донесене, проблеме у* НИН-у *нећемо решити без озбиљне реконструкције целе редакције*", изјава на састанку Градског комитета Савеза комуниста 18. фебруара 1987.
56) У августу је за генералног директора именован Добросав Бјелетић, бивши извршни секретар Централног комитета Савеза комуниста Србије, а Крсте Бјелић, неко време задужен за ратну пропаганду за Републику Српску Крајину, именован је за главног уредника информативног програма...
57) У тренутку кад почиње рат у Словенији и кад су у Хрватској заређали сукоби између хрватских снага и српских аутономаша, целокупна пропаганда београдског режима прионуће на посао да своје јавно мнење припреми на неопходност заштите Срба ван Србије, дакле, за рат са Хрватском. У интервјуу за *Телевизију Србије*, Војислав Шешељ, вођа Српске радикалне странке, изјавио је: *„Сматрам да се не сме на силу спречавати излазак Словеније из Југославије. Нек' иду одмах, то је добро и за нас и за њих. Што се тиче Хрватске, ту се треба другачије поставити. Не сме, дакле, бити исти однос и према Хрватима и према Словенцима. И Хрвати могу да иду, али не могу ниједну српску територију да понесу са собом. Ја сматрам да надлежни државни органи Србије, пошто савезна власт већ практично и не постоји, морају преузети све ингеренције државне власти на читавој територији остатка Југославије, позвати Генералштаб да прихвати те ингеренције. Ако Генералштаб не прихвати, армија ће се распасти. Али српска армија може у року од 48 сати да се формира јер сви ти официри из садашње армије, српске националности, разуме се, уз неке ретке изузетке, би се прикључили српској армији. И да се нареди повлачење трупа и оружја на линију Карлобаг-Огулин-Карловац-Вировитица да се изврши ампутација Хрватске.*" Управо на телевизији најистакнутије личности режима најављују циљеве на којима треба да се ради – као на пример Михаило Марковић, академик и потпредседник странке на власти, који у једном разговору на телевизији изјављује: *„Хр-*

ватиско врховништво, као што постаје већ сваким даном све јасније, неће имати имати снагу да наметне своју вољу и власт Србима Крајине, Славоније, западног Срема и Барање. Успостављањем нове границе, нове етничке границе, и повлачењем Југословенске армије на ту нову границу Југославије биће онемогућено да се продужи овај садашњи рат." Види *Слике и речи мржње: Година друга,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

58) Види и примере наведене у параграфу 15.
59) *НИН*, 12. април 1991, стр. 40-41.
60) „*Нама не треба велика Србија већ само реалне границе у којима ће живети Срби и владати собом*", изјава др Јована Рашковића у Чачку, „*Политика*", 15. мај 1991.
61) „*Оно што ми освојимо то је наше. Освајамо само оно што је наше. Ко хоће са нама, у реду, ко неће, метак у леђа!*", генерал Андрија Биорчевић, командант корпуса Војске Југославије, *НИН*, 21. август 1992.
62) „*Ја бих највише волела да источну Босну очистимо, немојте да ме неко ухвати за реч, па да мисли да говорим о етничком чишћењу. Они су нам једну сасвим природну појаву подметнули под тај нај назив и оквалификовали то као ратни злочин*", Биљана Плавшић, *Свет*, 6. септембар 1993, Нови Сад.
63) Типичан пример тог проседеа је репортажа снимљена у Братунцу у Босни и Херцеговини (емитована 31. јула 1992. на *РТС*) где је, како се изразио новинар, „у име Алаха" измасакрирано 114 Срба.
64) Писац Филип Давид, отпуштен са *РТС-а* 1993. године, коме је у грех уписано нарочито његово учествовање у оснивању независног синдиката на телевизији, као привилеговани посматрач изнутра, добро резимира специфичну улогу *Телевизије Србије:* „*Данас је свима јасно да, без улоге коју је одиграла телевизија, тог рата можда не би ни било, или би бар био другачији, не би био тако крвав и суров какав је био. Кључну улогу у стварању говора мржње одиграла је телевизија, значи у припреми рата и после, у ратној пропаганди. А та улога исказивала се у стварању стереотипа. Рецимо, један од стереотипа био је о геноцидности Хрвата, други о сущидности муслимана, онда је ту стереотип о постојању међународне завере против Србије, стереотип о томе да су сви независни новинари и независни интелектуалци у служби страних обавештајних служби, и слично. Свако ко је писао, ко је говорио, морао се држати оквира ових стереотипа. Ако сте покушали да нешто радите, пишете или размишљате изван ових стереотипа, били сте проглашавани издајником.*" У *Слике и речи мржње: Вуковар 1991,* Лазар Лалић, Архител, Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995.
65) Види чланак адмирала Pierrea Lacostea, „La guerre médiatique" /"Медијски рат"/, у *Défense Nationale*, децембар 1987, стр. 25-33.
66) Неки аудиовизуелни програми, у којима су се отворено повлачиле паралеле између прошлости и садашњости, допринели су дакле – а уз помоћ и политичког контекста – да се убрза буђење српског националног осећања, на пример емисија „*Кад свеци марширају*" емитована на Радио Београду и Радио Новом Саду 1988, или драма „*Добродошли у Галипоље*" емитована на другом програму Радио Београда 11. априла 1991. у којој се говори о светлим и тешким тренуцима судбине српске армије у Првом светском рату.
67) Види параграф 49.
68) За историчарку Оливеру Милосављевић, „*Активности и укључење интелектуалне елите* (у *Политици*) *давало је привид објективности – не политичког већ стручног говора – и утолико је имало већу тежину од отвореног говора политичких пропагандиста, иако се садржина њихових исказа сводила на исто*". Њен чланак „Злоупотреба ауторитета науке", у *Српска страна рата. Траума и катарза у историјском памћењу,* уредио Небојша Попов, Самиздат Б92, Београд, 2002. (II издање) /*op. cit.*/
69) Види у вези са овим чланак Гордане Игрић, „Relectures guerrières de l'histoire yougoslave" /"Ратно тумачење југословенске историје"/, у *Le Monde Diplomatique,* септембар

1995. У чланку се описује демонтажа историје Федерације на примеру нових школских уџбеника. Тако нпр. „(...) мали Срби већ од десете године уче да је хрватски устав презро њихове 'сугрђане', свео их на ниво националне мањине и лишио их њихових права. Што се тиче *'Католичке цркве и њених фанатизованих верника'*, они су *'кренули у борбу против православне цркве и Срба'*. Затим на сцену ступа непријатељ: *'Због пристрасности Европске заједнице, а пре свега Немачке, која је најутицајнији и најагресивнији њен члан, борба не престаје (...). По трећи пут у 20. столећу, Немачка и Аустрија понављају свој 'Drang nach Osten' ('продор на исток'), али овај пут политички и економски, подржавајући сецесионистичке снаге у југословенским републикама.'* Србија и Црна Гора тада су стале у одбрану Југославије борећи се раме уз раме. А то је *'изазвало бес и освету инспиратора новог светског поретка који су одлучили да их казне'*. На часовима географије, српски ученици у доби од четрнаест година уче не само природне особине *'Републике Српске Крајине'* и *'Српске Републике Босне'*, него се од њих тражи и да знају објаснити распад Југославије: *'Република Српска Крајина створена је током верског рата у Хрватској који је започео 1991. и још увек траје* (...). *Хотећи окончати национални и верски рат, Уједињене нације су донеле одлуку да Крајину ставе под заштиту својих оружаних снага'*."

70) Довољно ће бити навести пример само телевизије: *Југословенска радио-телевизија* (ЈРТ) заправо је била само координациона мрежа осам тв-центара у разним републикама. Централа са седиштем у Београду, ЈРТ, бавила се координацијом програмске размене међу тим центрима.

71) 25. и 26. септембра 1986.

72) Не само као академик и књижевник, него и као бивши главни човек за пропаганду Комунистичке партије Србије, Добрица Ћосић заузима посебно место у инструментализацији српских фрустрација и успона национализма. Већ 1977. године, у својој наступној речи приликом пријема у Академију, 29. марта, он је истакао „*трагичност*" судбине српског народа (нарочито на Косову) који је „*увек добивао у рату, а губио у миру*"... Вишекратним изношењем својих антијугословенских позиција, својим бројним нападима на несрбе, Добрица Ћосић је директно одговоран за раст међунационалне мржње, још и доливајући уље на ватру за време рата у Хрватској и Босни и Херцеговини. Дана 20. јуна 1989. у једном интервјуу у ревији „*Данас*" он је изјавио: „*Већ дуго нисам више убеђен да је југословенство* а приори *у српском интересу, а још мање у то да је југословенство еквивалент демократије и социјализма* (...) *Српско југословенство, како се манифестује сада, други југословенски народи доживљавају као његову супротност: оно изазива анти-југословенство и анти-српство. Не видим никаквог разлога зашто би ми, Срби, били више за Југославију него било који други југословенски народ* (...)". А у тренутку када се у Хрватској распламсавао рат, Ћосић је у *Политици* 15. септембра 1991. изјавио следеће: „*Држава нам се претворила у земљу несреће и срамоте: мир нам се преобратио у рат; народи које смо сматрали братским узвраћају нам небратском, усташком и вмровском мржњом и непријатељством; комшије нам поново постадоше гониоци и убице; српски народ у Хрватској пред усташама бежи у збегове и води одбрамбени рат, а стотињак хиљада у Србији спасава главе. У овом нашем продуженом времену зла, ми нисмо само жртве; и ми наносимо патње другима, мало је, свеједно зашто и колико* (...) *Једна Европа, која наступа као нова Европа, према Србији се понаша као стара Европа: шовинистичку лаж прима за политичку истину, нацизам за демократију, жртве проглашава крвницима* (...)". Такође, у тренутку кад су се одвијале борбе у Босни и Херцеговини, он се овако обраћа својим колегама у Академији: „*Снашло нас је најгоре: растурањем Југославије поништавају нам се два века ослободилачке борбе за живот Срба у једној држави; Срби у Хрватској и Босни и Херцеговини угрожени обновом усташтва и милитантног ислама, престрашени новим геноцидом, принуђени су на стравичан одбрамбени рат против шовинистичко-усташке Хрватске и муслиманског џихада; кажњени смо изгоном из светске заједнице; осуђени смо на дуго страдање, понижења, егзодусе, асимилацију. На злочине који нам се чине, узвраћамо*

злочинима и обешчовечујемо се понекад до непрепознавања себе." „*Политика*", 16. јуна 1992, стр. 7.

73) На ступцима „*Политике*" се врло рано почела раскринкавати наводна економска експлоатација Србије и Срба. Економска експлоатација чије су наводно жртве Србија и Срби врло ће рано почети да се разоткрива на ступцима „*Политике*":
„*Захтевам захвалност (од незахвалних) у име свих радника фабрике камиона „Прага" у Раковици, који су остали сви до једног без радног места кад је њихова фабрика (одмах после рата) потпуно демонтирана и пренета у Марибор да се оснује садашњи „ТАМ". Дакле, Србија је морала да буде „добровољни давалац крви" за оне који је сада вређају! Да своју скромну индустрију даје за индустријализацију чисто сељачке Словеније!*", инжењер Сава Максимовић, „*Политика*", 15. новембар 1988.
„*Никада нисам разумео прави циљ малограничног промета, међутим, схватио сам његове резултате. Он је омогућио да на једној малој, неразвијеној територији никну врло снажне комерцијалне фирме које су, под плаштом малограничног промета, згртале огромна богатства увозећи из Италије, Аустрије, Немачке, Швајцарске, Француске, Енглеске и других држава које „се граниче" са Словенијом, а за рачун „пограничног појаса", у који, међутим, улазе сем Словеније – Хрватска, БиХ, Србија, Црна Гора и Македонија. Надам се да није потребно објашњавати који новац су Србија и остале територије СФРЈ морале дати снажној словеначкој комерцијалној машинерији за ове услуге. Наравно, ланац се ту не задржава, јер на нама нису зарадили само Словенци на овај начин, него и безбројне мешетарске италијанске фирме*", Момчило Гачић, „*Политика*", 22. април 1989.
„*Остало ми је у сећању да је један високи функционер, чије име нећу наводити јер није међу живима, али који није из тзв. јужних делова Југославије, одлуку да се фабрика ТАМ у Марибору подигне баш тамо образложио тиме што ће та заједничка средства, с обзиром на расположивост стручне радне снаге, најпре да се искористе за добробит свих крајева наше земље!*", Илија Девић, „*Политика*", 12. мај 1989.
„*Информација да је Војводина и део Србије требао бити потопљен у периоду притиска Информбироа на Југославију изазвала је огорчење и разочарање код становништва. Овај народ није био свестан каква се завера кује против њега. Веровао је овај народ да све што се ради, да је то за добробит социјализма и радних људи. Требало је да прође дуго времена да би се сазнала истина да су економски и војни стратези испланирали заграђивање Дунава, односно Ђердапске клисуре, како би на тај начин Војводину и део Србије за сва времена избрисали са карте света*", Димитрије Говедарица, „*Политика*", 27. август 1989.
„*Недавно је у јавности било говора да дуг СФРЈ према иностранству износи 15 милијарди америчких долара /.../. Отплату дуга од 15 милијарди америчких долара врши Народна банка Југославије, тј. из једне државне касе, девизним средствима наплаћеним од извоза робе и услуга и девизне штедње грађана*", Ружица Деспотовић, „*Политика*", 6. новембар 1990.

74) Академици то образлажу у четири основне тачке, односно приговора: први је „*доследна дискриминација привреде Србије у послератном периоду*" и кумулативно заостајање у односу на друге републике, а нарочито Хрватску и Словенију; други је „*недефинисан и пун унутрашњих конфликата уставни положај Србије*", који онемогућава њену „*политичку консолидацију*"; трећи скреће пажњу на „*физички, политички, правни, културни геноцид над српским становништвом Косова и Метохије*" који је „*најтежи пораз у ослободилачким борбама што их је водила Србија од Орашца 1804. до устанка 1941. године*"; а последњи раскринкава „*дискриминацију*" и „*рафиновану и делотворну политику асимилације*" којој је изложен „*српски народ у Хрватској*". Види *Mémorandum fait par un groupe d'académiciens de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts sur des questions sociales actuelles de notre pays, Deuxième partie: La position de la Serbie et du peuple serbe* /"Меморандум групе академика из Српске Академије наука и уметности о актуалним друштвеним питањима у нашој земљи, Други део: Положај Србије и српског народа/, објављен у *Le nettoyage ethnique. Docu-*

ments historiques sur une idéologie serbe /*Етничко чишћење: Историјски документи о српској идеологији*/, приредили, превели /на француски/ и коментарисали Мирко Грмек, Марц Гјидара и Невен Шимац, Fayard, Paris, 1993. /Цитат преузет из *Нацрта меморандума* на српском језику, документ ЕРН 00251117-00251191, стр. 41, 50, 54 и 58./

75) Академици то овако објашњавају: „*Успостављање пуног националног и културног интегритета српског народа, независно од тога у којој се републици или покрајини налазио, његово је историјско и демократско право. Стицање равноправности и самосталан развој за српски народ имају дубљи историјски смисао. За мање од педесет година, у двема узастопним генерацијама, два пута изложен физичком уништењу, принудној асимилацији, покрштавању, културном геноциду, идеолошкој индоктринацији, обезвређивању и одрицању од сопствене традиције под наметнутим комплексом кривице, интелектуално и политички разоружаван, српски народ је био изложен претешким искушењима да то не би оставило дубоке трагове у духовном стању* (...). *Уколико рачуна са својом будућношћу у породици културних и цивилизованих народа света, српски народ мора добити могућности да поново нађе себе и постане историјски субјекат, да изнова стекне свест о свом историјском и духовном бићу, да јасно сагледа своје економске и културне интересе, да дође до савременог друштвеног и националног програма којим ће се надахњивати садашње и будуће генерације* (...)". *Ибид,* стр. 265-266 /70/.

76) Иако се Слободан Милошевић није изјаснио о свом личном ставу у моменту када су *Вечерње новости* објавиле изводе из *Меморандума*, и мада је успео да избегне доношење било каквих осуда на Централном комитету Савеза /комуниста/, он ће неколико година касније Академији јавно признати право да се меша у српску политику: „*А што се тиче Српске академије наука, не видим заиста зашто она не би имала утицај на политику у Србији. Који је то народ у свету, која је то разумна држава која се стиди своје Академије наука.*" („*Политика",* 22. децембар 1989) То саучесништво с Академијом је узајамно: на својој годишњој скупштини, Академија ће изјавити: „*Србија је задивљујућим јединством и борбом свог народа, одважним, смелим и поштеним ставовима и јединством новог партијског и државног руководства на челу са председником Слободаном Милошевићем, повратила своју суверености, државности, јединство, и постала равноправна чланица наше федеративне социјалистичке вишенационалне заједнице, Академија је те напоре и програм новог српског руководства подржавала и данас подржава.*" Ове речи је 26. маја 1989. пренела „*Политика",* сажевши њихову поруку у масно штампаном наслову чланка „*Академија је подржала и подржава програм новог српског руководства*"... Од 1990. године Милошевић ће уосталом јавно показивати да има контакте са ауторима *Меморандума* – како би испитао њихово расположење у односу на свој пројект обједињавања целог српског народа у оквиру једне државе. Борисав Јовић пише да је Милошевић током зиме 1990. више пута примио Добрицу Ћосића (види *Последњи дани СФРЈ- Изводи из дневника*, „Политика", Београд, 1995, стр. 118. У априлу 1992. Милошевић ће Добрицу Ћосића, правог инспиратора *Меморандума*, довести на чело целе нове југословенске федерације... У јануару 1992, академик и посланик Милошевићеве Социјалистичке партије у српском парламенту, Антоније Исаковић, изјавио је следеће: „*Основно је то да је „Меморандум" утицао – неко га је прихватио, а антисрби су углавном били против*", академик Антоније Исаковић, *Дуга*, 1-14. фебруар 1992. Још једна индиција дослуха између Милошевићеве групе и инспиратора *Меморандума* обелодањена је у јуну 1992. када ће неки академици на своју несрећу затражити да Милошевић поднесе оставку. Радош Смиљковић, руководилац Социјалистичке партије и човек одан Мири Марковић (Hartmann, *op. cit,* стр. 31), Милошевићевој супрузи, тада ће изјавити: „*Чланови Академије, потписујући петицију којом траже оставку председника Републике, не смеју да на тај начин ситне положају ове институције у животу нације. Академици не могу да у Меморандуму траже једно, а сада нешто сасвим супротно*". /превод са француског/ „*Политика",* 15. јуна 1992, стр. 11. Исте вечери након апела Милошевићу да даде оставку од стране 65 чланова Академије, Михајло Марковић, академик и потпредседник Милошевићеве странке, у једној емисији

је на државној телевизији изјавио: „(...) *Отварајући питање положаја Срба на Косову, у Хрватској и Босни, Академија се изјаснила за почетак битке која нас је довела у ситуацију у којој се налазимо данас. Из самог начина на који су та питања постављена било је очигледно да се морамо борити за право Срба на опстанак у тим крајевима. А ми смо морали да изразимо нашу људску солидарност, чиме смо ушли у сукоб са великим силама и новим светским поретком. Због тога је неморално да неки припадници овог народа који су устали у име целе нације, који су, са ретким изузецима, добили поштуни консензус, кривицу за последице те политике данас свалују на друге. Цела та ствар је неморална, она се може оправдати прагматичним разлозима, страхом од последица, потребом да се попусти пред онима који су јачи, али не и моралним разлозима.*" /превод с енглеског/ Види документарни филм *Академици,* режисер Мирко Бојовић, продуцент Лазар Лалић, Архител, 2002. Најзад, ваља подсетити да је елиминисање Драгише Павловића из политичког живота, које је у септембру 1987. организовао Милошевић, директно повезано са Павловићевим нападом на Српску академију наука и уметности и њен *Меморандум*... О томе Борисав Јовић пише овако: „*Драгиша Павловић је био у то време највише експонирани српски политичар који је нападао Српску академију наука и уметности, због садржаја познатог нацрта Меморандума, али и зато што се ставио отворено против самог Милошевића у питању односа према решавању српских проблема на Косову и Метохији.*" Види Борисав Јовић, *Књига о Милошевићу*, ИКП „Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 8.

77) *Академици, op. cit.* /цитат преведен с енглеског/

78) Богдан Богдановић појашњава следеће: „*Ово ће можда страшно да звучи, али мислим да је истина. Чуо сам да су имали комисије демографа, историчара, психолога, да би утврдили – јер су били сигурни да ће рата бити – колико живота српска нација може поднети да изгуби, колики би били српски губици у рату. Можете ли да замислите тај ужас? Да старци рачунају колико младих људи могу да пошаљу у рат да буду убијени!*". *Идем.* /превод с енглеског/

79) „Mira Markovic: Power behind Milosevic", *BBC News* /"Мира Марковић: Снага иза Милошевића"/, субота, 13. јануар 2001.

80) Управо ће Живорад Миновић обезбедити подршку *„Политике"* Милошевићу у борбама за власт унутар Савеза комуниста Србије. Након Милошевићеве победе, он ће бити именован за генералног директора Групе, уместо Ивана Стојановића - а упоредо с тим ће у оквиру Централног комитета бити задужен за „душе" и „мозгове" јер су сада њему поверена два задужења – „за идејно-политички рад" са кадровима и „пропаганда и агитација". Управо ће он издања Групе *„Политика"* претворити у идеолошко оружје српског режима. Види Mark Thompson, *Forging War. The Media in Serbia, Croatia and Bosnia–Hercegovina*, Article 19, International Center against Censorship, Avon, мај 1994, стр. 69 /*цф. Ковање рата. Медији у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини*, изд. ХХО и Грађанска иницијатива за слободу јавне ријечи – Загреб и Article 19, International Centre Against Censorship, London-Загреб, 1995./

81) Душан Митевић ће његову функцију објаснити у разговору са екипом ВВС-а вођеном 29. септембра 1994. у оквиру снимања документарног серијала *Смрт Југославије*: „(...) *У социјалистичким земљама, као што знате, седнице се нису преносиле уживо. Са седница смо извештавали, али није било преноса уживо. Са овом је учињен преседан. Трајала је два дана, а преношена је уживо на једном од наших канала. Одлуку о томе сам донео лично ја јер сам мислио да је боље да се она емитује, него да имамо велик број тв-екипа које о њој извештавају. Али, основни разлог зашто је ту одлуку било могуће спровести било је то што никога нисам ништа питао, за преношење заправо није постојала никаква забрана* (...). *А председник Милошевић је тиме остварио велики поен, јер је тај пренос за људе био прилика да га подрже, а њему је то знатно олакшало ствари јер, знате, месец дана након тога смењени су неки од највиших државних руководилаца, укључујући Ивана Стамболића, тако да је јавност била унапред припремљена тим преносом седнице уживо.*" /превод с енглеског/

82) Florence Hartmann, *Milosevic*, *la diagonale du fou*, Denoël, Париз, 1999, стр. 19-21.
83) Борисав Јовић о томе каже следеће: „*Одјек расправе на седници ЦК био је огроман. Сва средства информисања, телевизија, радио и дневна штампа, преносила су сваку изговорену реч. Грађани су се 'заковали' поред својих ТВ и радио пријемника и почели су масовно да се укључују у дебату слањем телеграма подршке Милошевићу и критике допадашњем начину вођења политике. Ти су телеграми читани на седници да би се са њима упознали сви чланови ЦК, што је изазвало оштор и негодовање Стамболићеве групе, али и нове телеграме, и тако унедоглед. Наслови у дневној штампи као никада дотле, такорећи од прве до последње стране, били су крупни као на плакатима, са главним акцентима из излагања свих говорника. Политизација је достигла врхунац. Јавним гласањем је прихваћена Милошевићева политика и одговорност Драгише Павловића, са свега седам гласова против.* „ Види *Књига о Милошевићу*, ИКП „Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 39.
84) Daniel Vernet, „Milosevic, l'homme du malheur serbe" /"Милошевић, човек који је Србима донео несрећу"/, *Le Monde*, 7. октобар 2000. 85) Rémy Ourdan, „Les guerres perdues de Slobodan Milosevic" /"Изгубљени ратови Слободана Милошевића"/, *Le Monde.фр*, 31. март 2001.
86) Овде може да се цитира пример, како се тврди, експоненцијалног раста албанског становништва који је наводно био део свесног плана и који представља опасност за присуство српског народа на Косову, приказиваном као његова историјска колевка:
- „*Садашња бројна надмоћ Албанаца у САП Косово и неким другим областима је озбиљан аргумент у прилог великоалбанских захтева. Међутим, њихова бројна надмоћ и висок наталитет нису природна последица историјског развитка, већ политичке воље. То је очигледно и што не треба доказивати (смишљено се досељавају и насељавају, пропагира се висок наталитет, толерише се бигамија, итд.). Битно је да је то својеврсно насиље над уобичајеним токовима друштвеног развитка са одређеним политичким циљевима, те тако према томе треба и приступити – као према насиљу. /.../ Док је стварање „Велике Албаније" јавно изнет циљ албанске иредентe, прикривен а очигледан циљ у догледној будућности, јесте разбијање Југославије. О томе јасно говори правац албанског насељавања. Упадљиво је да у СР Македонији Албанаца нема у крајевима који су имали да припадну Бугарској после Првог балканског рата према уговору. Такође, приближава се тренутак када ће српски и македонски народ коначно бити раздвојен тампоном несловенског становништва, те ће Македонци бити практично изоловани од Југославије. Нешто слично као да се одиграва и у Санџаку, који је некада био управо спона између Србије и Црне Горе*", Ђорђе Јанковић, „*Политика*", 5. новембар 1988.
„*Свака држава, поготово ако у њој постоји велики несклад у равномерном обнављању становништва, мора да води рачуна и о националном „распореду" беба. То, увелико, мора да важи и за Југославију, државну заједницу у којој чак две целе републике, уз „помоћ" једне овеће покрајине (САП Војводине), не могу да достигну у наталитету покрајину Косово. У питању су, иначе, СР Словенија, СР Хрватска и САП Војводина. У свим овим федералним јединицама роди се мање деце него на Косову! /.../ Дакле, „неотуђиво" је право сваког нашег човека да се вишеструко и лично, а и национално и продужује и умножава, али је исто тако незаобилазна и његова обавеза да се стара о будућности све деце Југославије. Очигледно је, међутим да нарушена биолошка схема обнављања становништва СФРЈ треба, ако је правде и жеље да се хармонично живи у заједничкој „кући", да забрине не само нисконаталитетне, него и народе (народности) које такву шему нарушавају. Висок наталитет једног народа у заједничкој држави, у ствари, могао би да се прихвати само ако се са свим обавезама које он доноси сагласе други народи, који ће, да упрошћено кажемо, прихватити да „издржавају" повећани број деце и, евентуално, деле с њима своје просторне и све друге ресурсе. Свака присилна социјализација, била би, у ствари, у супротности са једном кристално чистом демократијом, коју је управо друг Кардељ формулисао: да су жирава сваког грађанина СФРЈ ограничена само правима других људи у њој*"„ Миодраг Д. Игњатовић, „*Политика*", 20. новембар 1988.

„Сатерани у мишју рупу, преживели албански националисти и сепаратисти после Другог светског рата нису одустали од својих безумних циљева. Променили су тактику, али им је стратешки циљ остао исти као 1912, 1919. и 1944-1945. године. Оружану побуну заменили су паклени планови освајања животног простора Јужних Словена (уцртаног у мапи „Велике Албаније") помоћу демографске експлозије албанског становништва у нашој земљи, срачунате на стварање „етнички чистог Косова". Ову стратегију преточили су у све врсте перфидног и отвореног притиска на исељавање старосједелаца – Срба и Црногораца, у продирање сепаратиста у све институције друштвеноекономског система на Косову и Метохији, у мере за албанизацију Космета и одвајање ове покрајине од СР Србије, у планове легалног претварања Косова и Метохије у републику, отцепљења овог дела СР Србије и СФРЈ и његовог припајања НР Албанији", др Гавро Марјановић, *„Политика"*, 6. децембар 1988.

„Док наталитет српског народа непрекидно опада, албанска демографска експлозија је већ годинама економски и политички проблем број 1 Југославије. Раније је то била тзв. табу тема. Јавност је попут ноја завлачила главу у песак, док су поједини изјављивали како их је стид што морају да дискутују о томе ко колико рађа. Албанце, међутим није стид што им је наталитет највећи у Европи, већ се труде да буде највећи и на свету. (...)Наш савезни Устав гарантује право на слободно рађање, али заборавља да дода жу складу са економским могућностима друштва"", мр Душан Николић, *„Политика"*, 30. октобар 1989.

Политика руководства Југославије према Албанији, од средине шездесетих година, па до 1981. то јест, до петоколонашког бунта албанских сепаратиста и шовиниста – доживјела је сраман крах: она је много допринијела насилном мијењању етничке карте Косова и Метохије, односно, насилној албанизацији тог стародревног центра српске државности и духовности", Батрић Јовановић, *„Политика"*, 5. мај 1990.

Сличан механизам ће бити примењен против Хрвата, који ће бити представљени као наследници криваца за злочине над другим народима, међу којима и над Србима, за време Другог светског рата. Увредљива поређења такође су дала свој допринос манипулисању и дезинформисању јавности:

„Свет о овоме геноциду усташа није довољно обавештен, јер да јесте, не би неке земље толерисале њихове настављаче, а Јасеновац не би био изостављен при набрајању највећих европских гробилишта за време Другог светског рата. Не знам да ли је у њему убијено највише људи, али сам сигуран да су смрти у њему биле најстрашније", др Љубомир Рамчевић, *„Политика"*, 8. мај 1989.

„Хрватска тзв. демократска заједница поноси се Антом Старчевићем! Чега се мудар стиди, тиме се луд поноси – каже народна пословица. Поноси се она и тзв. Независном Државом Хрватском, припремајући потајно и јавно нови покољ Срба у Хрватској, Босни и Херцеговини. Уколико онај поштени део Хрвата дозволи својом пасивношћу и равнодушношћу да у Хрватској дођу на власт Туђман и његове присталице, тада ће доћи до најкрвавијег грађанског рата у Југославији, то је јасно као дан, јер је Туђманом заменик Шекс изјавио у иностранству да ће макнути све унитаристе у Хрватској", Радослав Благојевић, *„Политика"*, 3. март 1990.

„Ваша намера је да приморате цео хрватски народ да се осећа одговорним за геноцид који су починили екстремни елементи хрватског народа, усташе. Ви, као и ваш пријатељ усташа и именљак др Фрањо Кухарић, имате довољно дрскости да поменете 'само' 40-50.000 жртава у концентрационом логору Јасеновац, иако је до данас у масовним гробницама у Градини откривено шест пута више жртава", Чедомил Хубер, „Отворено писмо др Фрањи Туђману", *„Политика"*, 8. март 1990.

„Забораву геноцида знатно је допринело и највише државно и партијско руководство Југославије, а нарочито појединци на највишим функцијама, сопственим несећањем и нечињењем. /.../ Гест сличан Брантовом, шеф наше државе никад није учинио. Нису учињени ни много мањи гестови поште и сећања, а у онима који су чињени увек се више наглашава општехуманистички него конкретно – историјски аспекти догађаја", мр Мирослав Живковић, *„Политика"*, 5. јун 1990.

87) Судија Antoine Garapon и универзитетски професор Muhamedin Kullashi спровели су детаљну анализу примене тог проседеа на Косову, у свом чланку „Les ressorts du discours de la haine autour du Kosovo" /"Полуге дискурса мржње у вези са Косовом"/, као на пример: „*Поновно уједињавање остварује се на сатанизацији Албанаца, прецизније, на три теме које понављају до изнемоглости како медији, тако и сами интелектуалци, који су одиграли одлучујућу улогу као њихови преносници: инвазија, 'геноцид', 'егзодус'." На основу тих тема може се схватити да се не ради о обичном национализму који својата неку територију, него о нечем дубљем, о расистичком дискурсу, тј. дискурсу темељеном на демонизацији другога супротстављеног у туђинца. Пропаганда се служила класичним поступцима, а нарочито конструисањем велике лажи на основу „малих истина" (приватни спорови грађана систематски се приказују као међунационални сукоби, а објективне напетости између Албанаца и Срба као политичка и економска криза), извештајима о зверствима на основу измишљених или већим делом фалсификованих чињеница, а посебно непрестаним понављањем лажи ('геноцид', 'терор', 'етничко чишћење') које се у очима српског јавног мњења с временом почињу изгледати као истина.*"
http://www.col.fr/cera/pays/kosovo.htm.

88) У тексту „Un monstre d'opportunisme" /„Опортунистичко чудовиште"/, online издање дневних новина *Le Soir*, 12/02/2002. http://www.educweb.org/Alterfocus/Dossiers/Delponte/Milosevic.htm.

89) *Последњи дани СФРЈ,* Изводи из дневника, *op. cit,* стр. 173. Борисав Јовић даје још један интересантан пример: „*Догађало се врло често да Милошевићу долазе у посету и на разговоре разни светски државници, који су о претпираним темама имали другачија мишљења и ставове од њега. Правило је било да се не излази пред камере, да свак изнесе своје ставове, него да се изда саопштење, које би лично редиговао Милошевић и у коме би његово мишљење и његови ставови фигурирали као оно о чему је разговарано, али без ставова друге стране.*" *Књига о Милошевићу*, Београд, 2001, стр. 14.

90) Од лета 1991. године на *РТС* је била забрањена сва музика коју су компоновали или изводили несрпски аутори, а све је важније место давано православној вери и њеним представницима. Систематски су емитоване репортаже о православним светковинама.

91) Наводећи пример „*Политике*", Mark Thompson пише овако: „Од 1987. године, „*Политику*" су монополизовали чланци који су хушкали на мржњу – и страх – у којима се помињао све дужи списак унутрашњих и ванских непријатеља (косовски Албанци, а касније и Хрвати, Словенци, босански муслимани, Ватикан и ЦИА). Последње странице новина су у међувремену препуштене 'бескрајним написима у наставцима о српској прошлости: о њеним биткама, династијама, неупоредивим патњама'". Види *Forging War. The Media in Serbia, Croatia and Bosnia–Hercegovina*, Article 19, International Center against Censorship, Avon, мај 1994, стр. 69.

92) Међу многим емисијама с историјским садржајем на телевизији и радију, чија је сврха била да се покажу претње које су се надвиле над српски народ, те да се оправдају напади на несрпско становништво у Хрватској и Босни и Херцеговини, можемо навести на пример следеће:
„Црвено је небо", драмски документарац емитован у августу 1991. на *Радио-Београду*, који је, уз поткрепу сведочанстава, говорио о егзодусу српског народа из Хрватске; емисија *ТВ Београд* о „Освећењу јаме на Купрешком пољу" у коју су бацани поклани Срби током Другог светског рата; репортажа „Споменик" емитована на другом програму *Радио-Београда*, у којој се говорило о „чишћењу" једног српског села у Херцеговини у Другом светском рату; или пак „Покорну главу сабља не сече", радио репортажа у којој се садашњост чита кроз призму прошлости и у којој се евоцирају злосрећни Срби које су побили усташе... За више детаља, види Раде Вељановски, *op. cit,* стр. 314-415.

93) Само један од могућих примера је чињеница да је током лета 1990. дневни лист „*Политика*", кроз своју рубрику „Одјеци и реаговања", пет од њених шест страница по-

светио чланцима у којима се наводи списак „усташких" злочина током Другог светског рата.

94) Социолог Véronique Nahoum–Grappe тако подсећа да је „*'препород српског народа' био главна тема православне пропаганде од 1987. надаље. Верске церемоније 'поновног сахрањивања мртвих' (стара антрополошка тема), српских страдалника, жртава геноцида из прошлости, чијим је мртвим телима обележена 'српска земља', навелико је преносила Телевизија Београд на којој се махало костима тих мученика*". Цитирано према *Les viols systématiques en ex–Yougoslavie – 1991-1995* /*Систематска силовања у бившој Југославији – 1991-1995.*/, Међународни симпозијум „Деца рата. Развој, памћење и трауматизам", у организацији Међународног центра за дете и породицу /Centre International de l'Enfance et de la Famille/, Program CEDRATE, 6-8. март 1997, Париз. http://psydocfr.broca.inserm.fr/colloques/cr/cedrate/intervcedrg.html

95) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1991.* /*Слобода штампе у свету. Извештај за 1991*/, стр. 179.

96) Дана 28. марта 1989. усвојене су измене Устава Републике Србије којима је покрајинама Косову и Војводини одузета аутономија коју су те покрајине добиле 1974. године.

97) *Op. cit,* стр. 53.

98) Треба да се напомене да су чланови Академије дали свој обилати допринос тој рубрици. Први прилози у „Одјецима и реаговањима" потичу из новембра 1988. и дају подршку тадашњој политици власти, а обележени су пропагирањем антисловенских и антиаутономашких осећања. Види чланке академика Дејана Медаковића („Никоме нећемо да дозволимо да нас лиши наше будућности", специјално издање *Борба за истину* од 19. новембра 1988) и Василија Крестића („Историјски темељи аутономије Војводине", 4. и 5. новембра 1988).

99) Ево неколико примера прилога интелектуалаца рубрици „Одјеци и реаговања" у којима се обрађују разне теме, али где се у потки увек налази иста порука – порука о народу-жртви: проф. др Марко Младеновић, књижевник Радомир Смиљанић

„(...) *Данас егзодус Срба са југа поптомаже Европа, првенствено католичка, јер се нада да ће подриком муслиманским Албанцима у Југославији (Албанци су 98 одсто муслимани, а на Западу буквално лажу да их има 40 одсто) стећи њихове симпатије, па ће у следећој фази развоја, сви одреда постати хришћани, наравно – католици, који би другi, заборављајући при том да је муслиманство и православље вековима било у првом суседству и живљењу, па према томе и ближи. Ватикан би, тако, забо Србима (и Словенима) нови глогов колац, пошто је то већ у ранијој историји учинио са суровим латињењем Словенаца и Хрвата.*' (...) *А Хрвати? Што они ћуте? И да ли они, уопште, ћуте? Опрезно се једино истрчао Шувар да неопрезно добаци (ко кобац пилету) да како неко некога не воли више да и не морају више бити заједно*'*! Па, што су, онда, ти исти Словенци и Хрвати 1918. кукумавчили да уђу у Југославију, иако смо знали да нас баш нису волели толико да би морало долазити до уједињења са њима? Знало се – хтели су да приграбе 'своје*' *територије испред српске победничке војске. А опет нису могли без ње што учинити. Они су били силом историјских прилика на супротној страни, па смо ми Срби тако разумели, те их примили у исту државу. Кад они, у последњем рату, за љубав нам вратише чакијом и херцеговачким и далматинским јамама.* (...)", „*Политика*", 13. децембра 1989.

„(...) *Међутим, и у свему томе је нејасан амерички став, тј. поступање америчке дипломатије која евидентно срља у дипломатски банкрот, супротстављајући се српској нацији као највећој и најдржавотворнијој на Балкану. Да ли Америка зна да је она још увек у ратном стању са Хрватском преко злогласне НДХ, која јој је крајем 1941. објавила рат, а ХДЗ јој је природни настављач њених права (и обавеза)?*", „*Политика*" 3. јун 1990.

„*Данас, у срцу Европе, свог дојучерашњег савезника из оба светска рата – Србе, Запад види преко своје ватиканске бесомучне пропаганде (кроз хрватско-словеначки трабантизам) најогорченијег противника демократије. Спор је, наравно, Косово,*

за које је и западњачка и коминтернашка политика чврсто била решила да се преда Албанији, иначе најназаднијој и најмрачнијој творевини данас у свету (мени је одувек било жао наших косовских Шиптара када се једног дана нађу у својој држави с оне стране Проклетија – како ће живети). Причају још западњаци како се међу Србима зацарио ортодоксни бољшевизам, па никако да га испраше отуда, сироти. (...) *Црна судбина Срба на Косову и Хрватској као да није довољна опомена за најављени гнев. Срби постају озлоглашени како смо дали шиптарској националној мањини далеко више него што је она по било којим мерилима заслуживала (добијена Академија наука, Универзитет, национална библиотека, телевизија, радио, штампа, све на матерњем језику) и још дозвољавамо да нам по земљи вриљају комисије туђих држава, као да због такве једне, што је нисмо хтели пустити, нисмо и заратовали 1914. Одбацили смо тај ултиматум и цео свет је морао ући у рат! Сматрало се да се морало тако поступити због очувања достојанства једног народа.* (...) *Милошевић је постао симболом тек повраћеног достојанства Срба, и не значи, ако његова новооснована странка не добије ни трећину на следећим изборима, да он неће бити централна личност у избору шефа државе. Он се једини може истаћи као најозбиљнији кандидат у општем народном референдуму: република или краљевина. Ја сам са њим једном разговарао пуних шест сати и нисам могао грешке да му пронађем*", *„Политика"*, 6. септембар 1990. Др Милета Марковић, Загреб (писмо Председнику Европског парламента у Страсбургу)

„(...) *То је исто као када би за геноцид над Јеврејима питали нацисте, а не Јевреје. На Косову, наиме, није прогоњен албански, већ српски народ. То траје, са мањим прекидима, више од триста година. Премда може звучати парадоксално, чињеница је да се највећи прогон и највећи изгон српског народа збио у поратној социјалистичкој Југославији. А није реч само о српском народу: угрожени су и сви други словенски и несловенски народи на Косову и у ширем распону око Косова (Црногорци, Македонци, муслимани, Турци, Хрвати, Роми), све до граница тзв. 'Велике Албаније', замишљене и постепено остваривање 'огњем и мачем' у режији власти држава из Тиране.* (...) *Према попису становништва из 1948. године, Албанаца је било на Косову 58 одсто (350.000), а Срба и свих осталих народа 42 одсто (око 300.000)! И сада се, почев од 1948. до данас, догађа невероватна ствар: Албанаца данас на Косову има близу два милиона, а свих осталих око 300.000! Како је до тога могло доћи? Могло је доћи јер су, кривицом политичког и државног руководства Југославије, на Косову подметнуте три 'бомбе'. – Прва 'бомба' је наталитетска: албанско становништво на Косову (и ван њега) има највећи европски наталитет, а међу највећим у свету. Овакав наталитет свим средствима подстичу албански сепаратисти, због чега је дошло до правог демографског рата за освајања туђих територија. О томе су изнети прецизни подаци у Белој књизи која је управо изашла из штампе. –Друга 'бомба' је изражена у механичком прираштају становништва. Иако је НР Албанија од 1948. непријатељски расположена према Југославији, преко заједничке границе из Албаније непрекидно су прелазиле читаве породице са свом покретном имовином, а да их нико није спречавао. Напротив, сви они одмах су добијали кућне и имовину старосе делаца (Срба, Црногораца и др.), чак и знатну социјалну помоћ. Нико ни данас не зна колико је Албанаца, наводно илегално, емигрирало у Југославију, а да за то време није успело ни једном Србину или Црногорцу (којих има у знатном броју у Албанији) да побегну у Југославију, иако им се у Албанији не признају никаква национална, културна и верска права. – Трећа 'бомба' је политичка: Уставом СФРЈ од 1974. СР Србија је подељена на три дела чиме, је практично створена још једна албанска држава на Балкану. Тако су Срби и други народи на Косову постали национална мањина, а Албанци владајућа нација, јер је Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово практично постала држава у држави. То није грешка Албанаца, већ погрешног концепта југословенске (кон)федерације. Био је то врло ризичан /експеримент/*", *„Политика"*, 1. јула 1989. Радомир Смиљанић

„(...) *И слепом и глувом је јасно да антемарковићевски излазак из кризе подразумева даље „искоришћавање свих предности" за Словенију и Хрватску а на штету средишње и јужних република СФР Југославије. Депрецијација цена струје, енергија, угља (највише се производи у Србији), затим железничких и ПТТ услуга (најдуже линије кроз Србију и југ Југославије), потом црне и обојене металургије (Србија, БиХ, Црна Гора, Македонија су заједно највећи произвођачи исте) итд. јасно показује за кога ради савезна влада у чијем тиму је од шест република и две покрајине – преко пола састава из само две, северозападне републике – Хрватске и Словеније*", „*Политика*" 24. децембра 1989.

„(...) *Уколико би, како нескривено произилази из многих понашања туђмановаца, дошло до хрватске сецесије, до разбијања Југославије и изласка Хрватске жнајхрватскијих Хрвата' из ње, Срби ће онда такође остварити своје право да бирају где ће и са ким живети изван десничарске, неонацистичке Хрватске у којој би њихова егзистенцијална угроженост, јер исувише је блиско памћење на стравични геноцид у Павелићевој Хрватској такође 'најхрватскијих Хрвата' (Туђман је назива 'повијесним сном Хрвата'). Можда да се, користећи и сами своје право издвајања као народ, какво су право Хрвати, као народ, искористили да се издвоје из Југославије, и Срби издвоје из Хрватске и припоје највероватнијем жостатку' Југославије према Босни на пример*", „*Политика*" 22. август 1990.

„(...) *Госпођу министарку из Словеније морао сам још да упитам каква ће то бити самостална словеначка спољна политика када је општепозната чињеница да нпр. Осимски споразуми Југославија-Италија ('Југославија заправо више и не постоји' – рече она) остају на важности само док траје јединствена југословенска федерација. А Италија је – и то је познато – пре рата имала своје легитимне територије на целој Истри до Сушка, па и Задар и многа још острва и полуострва. Словенија поново, дакле, не би имала море (као што га без Срба никада није ни имала), а Хрватској би запала једна петина садашње обале*", „*Политика*", 22. октобра 1990. Вељко Губерина

„(...) *После Другог светског рата, српски народ је био први који је прихватио пароле 'братство и јединство'. И уместо да се српском народу пружи подршка у оправданој борби за она права која имају остали народи у овој земљи – пошло се у најтежи и најружнији напад против српског народа иако му је једина кривица што је после дугогодишњег ћутања устао против дискриминације свог живља од стране албанске националне мањине који у овој земљи имају већа права него било која национална мањина у Европи, већа права него српски и црногорски народ на Косову...*", „*Политика*", 20. јануар 1989.

„(...) *Словенија, која проглашава свој пуни суверенитет, треба да буде спремна да брани свој територијални интегритет. Свесна да то не би могла постићи, она жели конфедерацију да би кроз ту форму осигурала српског војника (који је познат у свету по својим квалитетима) као чувара својих граница у односу на крајеве које је добила захваљујући постојању југословенске државе! Ако она не жели Југославију, онда више не може рачунати ни на Србију*", „*Политика*", 9. октобра 1990.

„(...) *А кога ови данашњи челници имају иза себе? Свега пет милиона људи оптерећених тешком хипотеком из скоре прошлости. Народ који у историју није ушао са великим ратним победама, славним војсковођама или створеним царствима, већ са 1102. годином када је на тањиру дао своју слободу туђину. Да нису 1918. године у Хрватску дошли српски војници никада је не би ни повратили*", „*Политика*", 25. јануар 1991.

„(...) *Поводом тога потребно му је објаснити две ствари, које би он требало већ да зна: Шиптари су код нас национална мањина, али имају већа права него било која национална мањина другде у свету, а дата су им у време када је владала ватиканско-цесаробечка и коминтерновска харанга против Србије и српског народа, а друго откуд их има три милиона! Ваљда мисли на златно Титово време када су све Роме, му-*

слимане, Турке, Горанце итд. који су живели на Косову и Метохији једноставно проглашавали Шиптарима", „*Политика*", 21. фебруар 1991.

100) Та ће контрола још да се појача у јулу 1991. усвајањем *Закона о радију и телевизији* којим је створено јединствено предузеће (*Радио-телевизија Србије*) у друштвеном власништву – тако да је *РТС* у потпуности припао власти.

101) Новинарка Véronique Soulé тако нпр. објашњава да је у првих неколико недеља након Осмог пленума Савеза комуниста Србије, „*нови шеф КП Србије на чело главних средстава информисања поставио своје људе: на Телевизију Београд (два програма емитована за целу Србију* (...)) *и у моћну Групу* „*Политика*" *која је власник двеју дневних новина и око десетак недељника*". *Libération*, 21. март 1991, стр. 20.

102) Сведок са најбољег места за посматрање те пупчане везе између Милошевићеве странке и *РТС-а* – јер је тамо радила од 1983. до 1992. године – новинарка Милица Пешић то овако прецизира: „*Званично и формално, РТС је јавно предузеће. Међутим, у пракси је то телевизијска станица под контролом првенствено српске власти – другим речима, Социјалистичке партије Србије (СПС-а) – странке на власти – и њених савезника. Све челне људе РТС-а, уместо да их именује Скупштина Републике, како предвиђа меродавни закон, заправо бира владајућа странка (СПС). А степен у којем су повезани РТС и режим илуструје следеће: директор РТС-а, Милорад Вучелић, истовремено је члан Главног одбора Социјалистичке партије Србије. Многи новинари такође су функционери или чланови СПС-а, у супротности са Законом о јавном информисању*", *оп. цит*, стр. 16.

103) Чистке у *РТС-у* постаће редовна пракса: у јануару 1993, на пример, управа је фактички отпустила – на основу политичких и националних критеријума – 1.500 новинара, службеника и техничара, којима је био забрањен улаз у зграде телевизије у Београду и Новом Саду. Судско оспоравање те одлуке од стране оних који су њоме били погођени завршило је тако што је одлуку у септембру потврдио Врховни суд /*sic*/ у Београду. Пренесено према наводима Репортера без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1994* /*Слобода штампе у свету. Извештај за 1994*/, стр. 391. Види и како о томе сведочи Милица Пешић, *op. cit*, стр. 48-51. Уклањање новинара који су се супротставили ратнохушкачкој програмској линији на *РТС-у* овако је оправдао Вукашин Јокановић, председник Управног одбора: „*РТС као национална и државна телевизија има и посебан значај. Она не може у оваквом времену притисака, геноцида који се спроводи над српским народом и ускраћивања његових основних националних и људских права, да сада буде анационална, да не штити витални национални интерес... У нашим информативним кућама раде људи који су у разним периодима ту дошли, а нико није отишао. Рецимо, Радио Телевизија Београд била је више југословенска, него кућа Београда и Србије. То је случај и са једним бројем листова и часописа. У тим средствима информисања има људи који у ствари раде – против Србије. То су разни Антини Срби, који подривају, стварају лоше односе, међусобно се обрачунавају што све слаби те куће да се на прави начин организују*", *Епоха*, март 1992.

104) Цела редакција *Нина*, најпознатијег недељника у Србији, промењена је у јуну 1988. на налог Милошевића, који ће одабрати управо тај лист да би у интервјуу 30. јуна најавио „буђење пониженог српског народа", напуштајући у свом програму свако позивање на комунистичку идеологију...

105) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1991*, стр. 180.

106) Упркос увођењу вишепартијског система, званични медији ће остати затворени за опозицију у настајању, неће јој дати никакву шансу и настојаће да је дискредитују: „*Телевизија се такорећи ни не осврће на демонстрације којима присуствује више хиљада људи, а потенцијални Милошевићев ривал, Вук Драшковић, председник Српског покрета обнове, карикирано се представља као опасна усијана глава.*" *Идем.*

107) Наиме, ограничени плурализам информисања који је у Србији постојао до почетка 1995. – са нешто мало независних средстава информисања, али врло ограниченог домашаја дифузије па стога и са малобројном публиком – био је угроженији него икада пре. Након преузимања у своје руке „*Борбе*", јединих независних дневних новина (на

почетку 1995) и „*Светлости*", регионалног листа са највећим тиражем у Србији у септембру, у фебруару 1996. била је национализована независна телевизијска станица *Студио Б* (чије је емитовање било ограничено само на Београд).

108) У вези с овим, новинарка Nicole du Roy напомиње да су „*у тој земљи (Србији) са 46 одсто неписмених (готово сваки други становник), једине информације које покривају целу територију и допиру до села, информације државне телевизије*". Цитирано према „Serbie: la télé parano" /"Србија: параноидна телевизија"/, *Télérama*, бр. 2257, 14. април 1993, стр. 12.

109) Станко Церовић, „L'information est–elle possible face à la propagande?", у *Dialogues et documents pour le progrès de l'homme/Expériences et réflexions sur la reconstruction nationale et la paix* /"Да ли пропаганда оставља места информисању", у *Дискусије и документи о људском напретку /Искуства и размишљања о националној обнови и миру*/, Documents de travail de la Fondation pour le progrès de l'homme /Радни документи Фондације за напредак човека/, бр. 64, стр. 190.

110) Дана 28. септембра 1990. у Београду је проглашен нови Устав којим се укида аутономија двеју покрајина, Војводине и Косова.

111) Види Catherine Humblot, „La manipulation de la mémoire" /"Манипулисање памћења"/, *Le Monde*, 22. јула 1993.

112) Види *Слике и речи мржње: Година прва*, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1996.

113) „*У последњим догађајима, а пре свега тешким сукобима и актима државног терора у Хрватској, државна и политичка криза у Југославији у којој су дуго присутни међунационални сукоби, добила је облик оружаног обрачунавања са елементима грађанског рата. Расте број погинулих и рањених, жене и деца у збеговима и бекству, прекиди саобраћаја, снабдевања... У тим условима на сцени је природна, легитимна и историјском достојанству народа својствена самоодбрана. Покушаји да се она великом и добро организованом пропагандном галамом квалификује као бандитизам и одметништво најбољи су знак неконструктивности и неспособности једног шовинистичког и профашистичког концепта који се ломи на народном интересу и достојанству људи и народа и на њиховој праведној борби за грађанску и националну равноправност.*" *Слике и речи мржње: Година прва,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1996.

114) Након што је разговарао са више Срба, грађана Хрватске, репортер, пред камером и са гомилом српских аутономаша у позадини, овим речима закључује своју репортажу: „*Да ли овако мисле и размишљају сви Книњани, сви житељи Книнске крајине, сви Срби у Хрватској тешко је рећи. Група људи са којима смо разговарали није одвећ репрезентативан узорак,*

115) У тим емисијама налазимо исте оне мотиве српског незадовољства који су изражени у *Меморандуму* Академије у Београду 1986. године. И у њима се неуморно нижу разговори са Србима из Хрватске. Једна је жена, на пример, изјавила:
„*Српски народ је био спреман да заборави и своје име и своје поријекло, своје прехке, у интересу братства и јединства, своје јаме и своје Јасеновце... И мојих предака има доста у тим јамама. Међутим, да је настављена политика која је вођена према Србима у Хрватској...*"
„*Мислите, ова комунистичка политика?*"
„*Да, мислим на ту политику, чини ми се да би за десетак година или можда и мање, највећи дио Срба био би асимилиран.*"
Један мушкарац, пак, у разговору изјављује следеће: „*Мислим да Барања и западни Срем и по етно и по историјском принципу апсолутно припадају Србији ... српском народу. /.../ и апсурдно је постављати питање да сад неко посрбљава Хрватску или неку другу државу*"... На питање како би, према његовом мишљењу, морале да изгледају границе нове српске државе, неко други је одговорио: „*Границе српске аутономне области ће бити... Мислим, постоји један историјски континуитет. Тамо куда је капала крв, српска крв са усташког ножа, то ће бити наше границе.*" У још једном

разговору, неко трећи објашњава: „*Ако Хрвати желе заиста да створе независну државу, нека је стварају на свом етничком простору. Зар можете да замислите да ће нестати овде српског народа, да ће пасти ове планине, а поготово зар можете заиста да замислите ситуацију да се овде на тврђави уместо српске заставе вије хрватска шаховница?*" Види *Слике и речи мржње: Година прва,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1996.

116) *Идем.* Види и F. Hartmann, *op. cit,* стр. 107-109.

117) *Слике и речи мржње: Година друга,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

118) *Идем.*

119) Међу изворима идеје о „геноцидности" хрватског народа налазимо рад једног психијатра, Србина из Хрватске, Јована Рашковића, који ће својом књигом *Луда земља* допринети буђењу српског народа и оправдавати стварање Велике Србије. Ни једна дебата нити емисија српске телевизије посвећена проблему српске мањине у Хрватској, Босни и на Косову, није прошла без тог почасног госта и стручњака за ова питања... Иначе, његова књига дистрибуирана је 1990. године у целој федерацији, а помоћу медијске кампање (у новинама и на телевизији) која је аутора представљала као највећег научника и психијатра свога доба. Радовану Караџићу, његовом студенту у области групне психологије у Загребу 1988-1989. године, Рашковићева идеологија врло ће добро послужити за узбуњивање српског становништва у Босни пред опасношћу од геноцида што се надвила над Србе, а којом прете босански муслимани. Караџић, који је на чело СДС-а дошао као Рашковићев штићеник, у својем и деловању своје странке ићи ће његовим стопама. Види например његову изјаву „народ и држава изнад свега" из Скупштине на Палама из јуна 1996; *SRNA News,* 28. јуни 1996. (http://www.4cbiz.net/kosta/tar/RS/dean/RS_news/RS_news_info.html).
Ту „урођену геноцидност" хрватског народа нарочито ће да инструментализује ревија *Дуга*, у колумни новинара и интелектуалца Бране Црнчевића. Радикал Војислав Шешељ сам ће у више наврата изјавити да су Хрвати, као генетски кукавички народ, склони упражњавању геноцида. Приликом једног сусрета са владиком Лукијаном у Борову Селу, код Вуковара у Хрватској, у септембру 1991, он је Хрвате јавно назвао „*геноцидним*" и „*урођено перверзним*" народом. Види *Став*, бр. 82, 9. септембра 1991, стр. 29.

120) Florence Hartmann пише овако: „*У једној емисији београдске телевизије, емитованој у ударном термину 27. јула 1991, једни уз друге су монтирани говори Франје Туђмана и Анте Павелића, Хитлеровог и Мусолинијевог савезника. Штампа је објављивала фељтоне у којима се реактуализују масакри које је починила Павелићева хрватска држава, а путем малих екрана београдска је телевизија непрестано преносила српско мученштво, подсећала на прошлост, што је на крају у главама људи избрисало садашњост и поистоветило некадашње прогоне Срба у Хрватској са садашњим, давши тиме свој допринос подстицању и оправдавању насиља које ће уследити. Под утицајем пропаганде, Срби су за Хрвате престали да употребљавају било који други назив сем усташе и фашисти, сматрајући их инструментима немачке хегемоније која тежи да створи Четврти Рајх*". *Milosevic*, *op. cit,* стр. 172.

121) Како пише Станко Церовић, исто тако није случајно што је „(...) *пре него што је Србија започела рат, српска телевизија емитовала само стравичне извештаје, све редом измишљене, са 'фабрикованим' сведоцима ради потврде злочина и силовања које су починили муслимани или Хрвати (...)*". У „L'information est–elle possible face à la propagande ?", *op. cit,* стр. 190.

122) О томе како су деловали ти процеси, види Henri Madelin, „Information et idéologie, Télévisions en guerre" /„Информисање и идеологија, зараћене телевизије", *Le Monde Diplomatique*, октобар 1990.

123) „*Захваљујући налету вандала, данас је у Београду према првим подацима у ургентном центру 76 особа затражило лекарску помоћ. Међу њима је највише милиционара. А један је од њих, чувајући јавни ред и мир, остао заувек на плочницима главног*

града Југославије. Отац двоје деце, Недељко Косовић, убијен је од масе демонстраната. Наша екипа је посетила породицу Недељка Косовића... „

124) „*Приликом супротстављања и спречавања рушилачких похода демонстраната Српског покрета обнове на згради Телевизије Београд, Народне Скупштине и Председништва Републике током, у досадашњем току демонстрација СПО-а у Београду, повређено је неколико десетина милиционара Министарства унутрашњих послова Србије, а повредама на путу за болницу подлегао је један припадник милиције. Министарство унутрашњих послова Србије је у овом саопштењу упозорило да, уколико се са рушилачким и терористичким акцијама демонстраната СПО-а одмах не престане, мораће се у циљу заштите уставног поретка, живота и сигурности грађана и припадника органа унутрашњих послова, употребити сва расположива средства, укључујући и оружје.*"

125) „*Нема грађанина у Србији нити међу Србима изван Србије који свој интерес може да нађе у рушењу мира и демократских институција у Србији. Такво нешто може бити циљ само непријатеља Србије: да изнутра поцепају и заваде грађане Србије и српски народ, да се српски народ бави собом и међусобном свађом уместо да остварује прогрес и благостање, да Србије као јединствене или сложне државе нема, или да на власт у њој дође послушнички марионетски режим који би беспоговорно спроводио туђе налоге.*"

126) „*Покрет жена за очување Југославије позива све жене и све грађане којима је у срцу слободарска и поносна Србија да дођу на митинг који ће се одржати данас, 11. марта 1991. године у тринаест часова, на Ушћу. Тамо ћемо бранити Србију и председника Републике Србије који су завером свих непријатеља Србије данас угрожени више него икада.*"

127) За овај и претходне цитате види *Слике и речи мржње: Година прва,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1996.

128) Што се тиче јавног информисања, формирање *Савета за информисање* као владиног тела у марту 1993. у Београду, чији су чланови углавном били новинари-"патриоте", обележава ново појачавање контроле информисања. Тај савет је основан на иницијативу Бране Црнчевића, националистички оријентисаног интелектуалца блиског власти и сарадника ревије *„Дуга"...* Упоредо с тим, у априлу месецу започела је битка против страних дописника, тако што су уведене обавезне визе за улазак у Југославију.

129) Цитирано из *Слике и речи мржње: Вуковар 1991,* Лазар Лалић, Архител, Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995.

130) *Слике и речи мржње: Година друга* и *Година трећа, op. cit.*

131) Наведимо као пример репортажу новинарке *Телевизије Нови Сад* која овако разговара са једним артиљерцем, Србином или Црногорцем, док овај туче по непријатељским линијама на фронту око Дубровника:

- Репортерка: „*Колико сте дуго овде? Је л' вас неко посећује?*"
- Артиљерац: „*Ми смо овдје... други мјесец. Већ мјесец и по дана, у ствари други мјесец.*"
- Репортер: „*Је л' било овде неких новинара, телевизије или неког?*"
- Артиљерац: „*Изузев телевизије Нови Сад која је управо сад овдје, нико није долазио.*"
- Репортер: „*ТВ Нови Сад вам жели срећно.*"

А артиљерац пред објективом камере наставља паљбу. *Слике и речи мржње: Година друга, op. cit.*

132) *Слике и речи мржње: Година друга*, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

133) *Слике и речи мржње: Година трећа*, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92- Архител, 1999.

134) *Идем.*

135) „*Србија се не може заштитити од рата коме може бити изложена ако за тај рат није спремна, односно, ако буде успавана у уверењу да се он не може догодити. Њена спремност засада треба да се изрази, прво, у оквиру Југословенске народне армије и, друго, у оквиру сопствене оружане силе коју сачињавају јединице Територијалне од-*

бране Србије које су оспособљене да у свако доба преузму на себе одбрамбене задатке Републике Србије. Снаге Територијалне одбране Србије модерно су опремљене, а по броју и обучености људства надмоћно превазилазе сличне снаге изван Србије, укључујући и њихове такозване 'паравојне јединице'. Грађани Србије то треба да знају и да с тим рачунају. „ *Слике и речи мржње: Година друга,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

136) *Идем.*

137) *Ибидем.*

138) Види *Слике и речи мржње: Вуковар 1991,* Лазар Лалић, Архител, Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995.

139) *Идем.*

140) *Слике и речи мржње: Вуковар 1991, op. cit.*

141) Мисли се на Алију Изетбеговића, председника босанске државе.

142) Милица Пешић, *op. cit,* стр. 36.

143) Назив за хрватске фашисте, савезнике нацистичке Немачке и Мусолинијеве Италије, током Другог светског рата.

144) Види *Слике и речи мржње: Година друга,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

145) Речник коришћен за стигматизацију непријатеља медијима су путем прећутних директива наметнули политичари. Речено им је да не дају коментаре на начин „хрватске снаге напале су то и то село", него да уместо тога кажу да су село напале „усташке хорде" или „варварске фашистичко-ватиканске хорде"... Види нпр. сведочанство новинара агенције *Танјуг* Бањка Диклића које преноси Catherine Humblot у свом чланку „Ex–Yougoslavie: médias fauteurs de guerre II. L'hystérie 'patriotique'" /"Бивша Југославија: ратнохушкачки медији II. 'Патриотска' 'хистерија'"/, *Le Monde*, 23. јула 1993, стр. 5. Треба да се напомене да такав речник неће остати без утицаја на начин мишљења и говора јавности уопште. Речник који су створили српски контролисани медији, а првенствено *РТС*, заиста се наметнуо до нивоа индивидуалног начина изражавања људи. У више него бројним сведочанствима цивила и разговорима са њима чуће се стално понављани исти изрази, исте фразе. Као на телевизији, немилице се користи реч „геноцид". То ће нам упасти у очи у репортажи о блокади у Љубовији конвоја хуманитарне помоћу УН-а на путу за Сребреницу и Братунац, у којој новинар са више српских жена разговара о томе што их је на то навело. Њихови одговори такорећи су копија дискурса пропагандистичког новинарства: *„Изгинула су нам дјеца, син ми је погинуо...И пустити сад да ми храни душмане, комшије усташе! Геноцид су вршили над Србима, клали, широјили, да извинете, очи вадили, и сад треба да их пустимо да их нахране да побију и ово...!"*; *„Мени је син јединац погинуо, унук од 22 године погинуо! Нећу...*

146) Цитирано према Милица Пешић, *op. cit,* стр. 36.

147) На пример, у моменту заузимања Вуковара, у Славонији, у вечерњем тв дневнику на првом каналу ТВ-Београда та се битка победничким тоном приказује овако: *„Наша армија контролише ситуацију; усташки фашисти су морали да се повуку"* /превод са француског/. Цитирано према Jean Ariel, „L'écran non aligné" /"Несврстани екран"/, *Télérama*, бр. 2180, 23. октобар 1991, стр. 68. Истина, *Телевизија Србије* увек је борбе у Вуковару приказивала као акцију „ослобађања" града – што доказује следећи одломак из репортаже једног од њених специјалних извештача са лица места направљене када су контролу над једним делом града преузеле српске снаге: *„Још једна у низу ратних победа у бици за Вуковар: пало је и фамозно Милово брдо, последња оаза усташких бојовника у горњем делу града, чиме су се проценe војних кругова показале апсолутно реалним. На највишој коти града од данас се вијори југословенска застава, а грађани из овог дела града изашли су из својих склоништа да загрле тако дуго чекану слободу. У овој акцији, поред јединица Југословенске народне армије, учествовао је и храбри одред Територијалне одбране Лева Суподерица. Ова успешно изведена акција, сврстава се у ред значајнијих победа у борби за ослобођење Вукова-*

ра. Истовремено армија и територијалци, учинили су значајан продор у Пионирску улицу, освојивши је у целости и тако се спојили са ослободиоцима Миловог брда. Треба истаћи да је непријатељски отпор сломљен без губитака. У току је извлачење изнемоглих грађана из новоосвојених простора и њихово размештање на безбедња места. Патњу и страх у њиховим очима замениле су сузе радоснице, пољупци и загрљаји са ослободиоцима уз хиљаду и једно 'хвала вам, хвала вам'." Види *Слике и речи мржње: Вуковар 1991,* Лазар Лалић, Архител, фондација Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, 1995. Новинарски коментар српској јавности сервиран у оквиру дневника *ТВ Београд*, као упутство за тумачење сукоба, не показује се ништа умереним и на рубу је карикатуралности: „*У Вуковару су хрватски неофашисти заклали засада неутврђен број Срба. Страхује се да је у питању више од хиљаду људи. Досада је познато да је од усташког ножа страдало неколико десетина дјеце. Буквално на кућном прагу припадници Југославенске народне армије и српски територијалци налазили су и још увијек налазе убијене читаве српске породице. Ово је град великог српског страдања, град на чијој се периферији мјесецима завршавала територија огромног концентрационог логора. Слике и речи мржње: Година друга*, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

Још један пример, из емисије „Нико као ја" емитоване 12. децембра 1991. на другом програму *Радио-Београда*, у којој је Милош Бојовић, посланик СПС-а, изјавио следеће: „*Не знам зашто ме то питате? Ваљда и ви знате да Србија није у рату! Србија није у рату! Није у рату ни Крајина. У рату је усташоидна власт у Хрватској, која је, једноставно, ви сте видели, истина избила на начин како то иначе чине усташе, значи лукав, перфидан, спремиле геноцид српске вере, једноставно желеле Србе да униште. И да вам кажем да је избила једна друга велика истина, да устварі то више није рат, јер Немачка, Аустрија и Италија имају своје интересе; тако је увек било са малима, даје им се шака долара и ради се шта год се хоће. Српски народ је други народ. Не може се поткупити, ни купити, и без икаквих разговора и без каквих дилема бране своју слободу, своју државу. То је историја, то је историјско наслеђе у генима Срба. Али се испоставило сасвим, карте се откривају, сад је на столу све јасно: та ми се чини, знате, постоје три верске концесије, овај, најјаче: муслиманске, католичанство и наше најлепше, кажу да бог њега воли највише, то је православље, та ми се чини да се све чини, у ствари ради с намером да се наш народ који живи на свим овим просторима, православни народ, не само Срби, једноставно стера у мишју рупу, да се то он начини робљем, да се пошаље једног дана на нека мора да веслају галијама. То се неће догодити!*"

148) Тај проседе илуструју два ратна извештаја емитована на *ТВ Београд* из Мостара. У првоме се говори о рушењу једне касарне: „*Недавни догађај из Мостара антиципирао је оно што се сада дешава у Босни. Нетом након мировних преговора и уочи самог Бајрама, дигнута је у зрак касарна 'Северни логор'. План су смислиле усташе, а извршили га џихад-ратници, са суровошћу типичном и за једне и за друге. То је прво појављивање џихада на европском тлу.*" /превод с енглеског/ У другом извештају садашњи непријатељ експлицитније се пореди са непријетељем из прошлости: „*Дан је на мостарској линији фронта протекао релативно мирно, без значајнијих војних провокација. Међутим, усташе се местимично упуштају у повремене нападе, али су очигледно преслаби да би организовали општу офанзиву. Њиховој специјалној јединици сада се прохтело да пустоши ослобођену територију. Нарочито забрињавајући су извештаји о томе шта се дешава са Србима из Рошке Горе и Богодола где су две или три стотине Срба зверски измасакрирани, а сва њихова имовина уништена. Тај злочин сличи онима какве су усташе вршиле 1944. године.*" /превод с енглеског/ *Слике и речи мржње: Година трећа,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1999.

149) Водитељ: „*Г. Карацићу, /.../ добро вече. Ја бих вас замолио ваш коментар о наводним логорима у којима Срби малтретирају Хрвате и муслимане?*" Радован Карацић: „*Добро вече. /.../ Ми смо позвали новинаре из Велике Британије током нашег борав-*

ка у Лондону да посјете свако мјесто које је индицирано као мјесто које има концентрациони логор. Они су били у четири мјеста у Србији, укључујући Лозницу, били су на Палама гдје би требало да постоји логор, увјерили су се да нема. Видјели су један затвор за криминалце и ратне заробљенике у Кули који је врло пристојан, а отишили су и данас су били у посјети у Крајини. Мислим да су тамо видјели Омарску и затвор у Приједору. Ми држимо отвореним сваки кутак српске Босне и Херцеговине за све међународне институције. „ *Слике и речи мржње: Година трећа,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1999.

150) *Le Monde*, 23. јул 1993.

151) „*Политика експрес*", у напису о Шешељу и његовим јединицама, а у вези са догађајима у Борову Селу код Вуковара, у свом броју од 4. априла 1991. велича „*ове добровољце у одбрани угроженог српског народа*"... Нешто касније, служећи се праксом спајања и извртања чињеница, Шешељ је 3. маја за *НТВ Студио Б* дао следећу изјаву, коју је 10. маја пренела *Борба*: „*Видите на примеру Борова Села да су Срби наоружани... Убили су дванаест усташа. То је српско јунаштво... Ја имам телефонску везу са Боровим Селом... Највећу улогу у Борову Селу одиграо је четнички покрет. Четничко оружје је тријумфовало 2. маја у Борову Селу, ни 15 усташа није довољно да савлада једног српског четника. Наше добровољце смо послали широм земље, има их и у Загребу, и тамо су они најбољи, оспособљени за диверзантско-терористичке акције*".

152) „*Срела сам Аркана и пољубила се са њим. Ја се увек љубим с јунацима*", Биљана Плавшић, „*Дуга*", 22. јануар – 4. фебруар, 1994.

153) Српски екстремисти.

154) То српско „савршенство" и „умеће" својеобразно је у бившој Југославији свој израз нашло у фрази која каже да је у поређењу са Србима „Goebbels био дете" – чиме се подразумева да је српска пропаганда била још ефикаснија од нацистичке пропаганде и њеног главног творца...

155) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993 /Извештај за 1993./*, стр. 338-339.

156) Види *Слике и речи мржње: Година друга*, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Архител, 1997.

157) *Идем.*

158) Види следеће примере:

„*Судбина државе у којој живимо више не зависи од наше воље, храбрости и памети, поштења, опредељења за царство небеско и свих оних врлина које су нас красиле кроз историју. Зависи сада од белосветских мешетара, трговаца, финансијера, планера такве политике који су се чак дрзнули да растурају државе на крви засноване и крвљу створене*", академик Радован Самарџић, *Епоха*, 5. новембар 1991. „*Свети Сава се определио за политички понижену и ослабљену Византију јер је у њој видео несаломљиви дух Православља, а окренуо је леђа на изглед свемоћном Риму одакле су већ смрделе прве ломаче, наговештаји Аушвица и Јасеновца... Бојимо се да је нови светски поредак на помолу, заснован на трилатералном савезу Америке, Европе и Јапана, да је почетак стварања планетарног мравињака у коме важе једино закони уживалачког друштва... Треба да се кроз покајање удостојимо да би нам Бог дао побожног краља и цара у Србији и Русији... То није питање враћања формалном обреду (чега смо данас често сведоци)...*", господин Данило Крстић, епископ будимски, „*Погледи*", Крагујевац, 18. октобар – 1. новембар 1991.

„*Боље је изгинути до последњег, него прихватити сумњива решења странаца о нашој судбини*", Момчило Ђујић, четнички војвода, „*Борба*", 14. јануар 1992. „*Међународна заједница је неморална, она ће нас све поклати*", владика Амфилохије Радовић, „*Борба*", 13. јул 1993. „*Растурањем Југославије националним сецесијама, уз одлучујућу улогу Немачке и у савезништву са Европском заједницом и Америком, и потом исламских сила, српском народу, дефакто, објављен је трећи светски рат са оним истим циљевима с којима су Централне силе и државе Тројног пакта наступале против њега у оба светска рата*", Добрица Ћосић, *Нада,* 29. јун 1994.

159) „*Политика*" ће у свом издању од 10. фебруара 1991. изнети тврдњу да је Хрватска од Ватикана добила позајмицу у износу од 4 милијарде америчких долара за растурање Југославије... На пример, 21. септембра 1992. Драган Кривачевић, уредник-водитељ ТВ дневника, изјавио је следеће: „*Међународна заједница предвођена Ватиканом жели да Срби клече пред њом. Заједно са нашим унутрашњим непријатељима, муслиманима и Хрватима из Србије, жели да молимо. Али, тај призор неће моћи да виде.* „ Милица Пешић, *op. cit,* стр. 34.

160) На пример, 30. августа 1995. *ТВБ1* је емитовао одломке из репортаже једног немачког тв-канала, у којој млади нацисти изражавају своју мржњу према Србима и хвалишу се како су се борили са Хрватима и истребили немали број Срба... У истој репортажи приказани су и нацисти из Француске и Италије, а кроз ликове тих екстремиста хтело је да се сугерише да је истребљење српског народа програм проистекао из завере на светском нивоу.

161) Ембарго и његове последице најчешће ће бити приказивани на пристрасан начин. На пример, 20. новембра 1992, у телевизијском дневнику, водитељ Стеван Грубач искривљава садржај једне резолуције Савета безбедности – у којој се из ембарга изузимају прехрамбени и фармацеутски производи – тумачећи је тв-гледаоцима овако: „*Они* (странци) *не дају храну него вести, а уместо лекова новинске коментаре.* „ Цитирано према Војин Димитријевић и Јелена Пејић, Правни факултет Универзитета Београд, у чланку „*The Effects of UN Sanctions Against Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*" /"*Последице санкција УН-а против Југославије (Србије и Црне Горе)*"/, фуснота 43, http://www.ukc.ac.UK/politics/publications/journals/kentpapers/dimitri.html.

162) *Слике и речи мржње: Година трећа,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92, Архител, 1999.

163) Борисав Јовић прича како се Милошевић, не би ли Карацића натерао на послушност, служио свим могућим средствима и организовао кампању сатанизације у којој су учествовали медији: „*Када Радован Караџић, председник Републике Српске, није пристао да прихвати тзв. Венс-Овенов план, за шта се залагао Милошевић, овај је организовао такву његову сатанизацију, да је то било испод моралног достојанства личности, а не само високих функција које обојица заузимају*." Види *Књига о Милошевићу*, Београд, 2001, стр. 26. Још једна интересантна епизода која осветљава потчињеност медија Милошевићу одиграла се управо на *РТС-у*, у моменту преговора о Венсовом плану 1991-1992. године. Оцењен као превише близак Милану Бабићу, „председнику" Републике Српске Крајине, који је одбијао Венсов план и супротстављао се Милошевићу, главни уредник *РТС-а* Крсте Бјелић добио је отказ, а на његово место је постављен Драгољуб Милановић из дневног листа „*Политика експрес*"... Занимљиво је да се напомене да су, од часа када је Милошевић прихватио Венсов план, пежоративни изрази „*усташе*" и „*кољачи*" замењени изразом хрватски војници, односно хрватска војска – иначе, ратни извештаји постају краћи и померају се у последње минуте телевизијског дневника... *Телевизија Србије* се тада труди да Венсов план прикаже као победу остварену залагањем Србије и њеног руководиоца. У свом уводнику, у тренутку прихватања плана, уредник ТВ-дневника државне телевизије каже следеће: „*Снажну тежњу српског народа за миром ових дана је убедљиво још једном потврдила званична политика Србије. Прихватање плана Cyrusa Vancea који је у функцији личног изасланика генералног секретара УН-а и са несумњивом подршком САД-а у тој мисији, Србија је са свога лица, уверени смо коначно, скинула рапину кацигу коју су јој навукле усташке и неонацистичке снаге Хрватске и Европе. Ако је један балкански народ сазрео у рапној патњи и страдањима за слободу и мир, онда је то српски народ. Од таквог народа и његове владе није се ни могла очекивати другачија политика до политика мира. Али, истовремено од таквог народа и његове владе није се могла очекивати ни политика националне капитулације и одрицања од свога достојанства и права, а све у име туђег и само привидног мира. Српска политика мира није зато никакво спашавање образа или страх за власт или очување режима, већ оличава пуну моралну, политичку и историјску до-*

следност. Досадашња политика Републике Србије и њеног председника Слободана Милошевића не пружа чак ни могућност ситног подозрења када су у питању интереси целине српског народа и њихова пуна заштита." Борисав Јовић износи још један интересантан пример пупчане везе између Милошевића и његових „медија". Супротставивши се ступању Слободанке Груден на дужност председника за Београд /као у оригиналу/, Милошевић, који је имао другог кандидата, користио је против ње сваки детаљ у медијској кампањи покренутој са сврхом да јој уништи углед: „*Како су средства јавног информисања била под потпуном контролом и утицајем Слободана Милошевића, а пошто је Слободанка изабрана противно његовој вољи, почео је да ради опробани механизам изолације и дискредитовања. Ту се јасно показало колико је Слободан моћнији од нас у руководству СПС, који смо му благонаклоно и са поверењем препустили утицај у средствима информисања. (...) Започела је у средствима информисања хајка да је Слободанка Груден подмићена за доделу локација Дафини Милановић, власници Дафимент банке, што никада и ничим није доказано. Само да је се обрука и да се створи фама о оправданости прогона и смене. Машинерија за компромитовање радила је све дотле док Слободанки није дојадило и док није поднела оставку.*" *Op. cit,* стр. 109 и 110-111.

164) Ратко Дмитровић, дописник „*Политике*" из Загреба, нарочито се истицао својим ратнохушкачким ставовима, и пре него што ће постати амблемом ултранационализма на малим екранима: „*Упркос тврдњама неких војно-политичких аналитичара да артиљерија и ракетни напади на поједине градове неће донети ратну победу, нити Крајини помоћи да превлада у оружаним сукобима, склон сам мишљењу да је то за Крајину најбољи начин да Хрватску држи у мат-позицији. Српска тешка артиљерија тако може да контролише Сисак и велику индустријску зону (рафинерију, железару, термоелектрану, кемијску индустрију 'Радоња'), Карловац и његове индустријске капацитете, Задар, Шибеник, Осијек...Што се тиче Загреба, он се налази на само 25 км од линије домета српске тешке артиљерије.* „ /преведено с енглеског/ *Аргументи,* јул 1994. Цитирано према Петар Луковић, *Хелсиншки комитет за људска права у Србији,* http://www.helsinki.org.yu/authors_singletext.php?lang=en&id-teksta=448.

165) *Op. cit*, стр. 23.

166) Лола Стаменковић, која је спровела анализу програма *Радио-Београда* од фебруара до маја 1993. (/информативних/ емисија у 15:00 и 19:00 часова), бележи следеће: „*Након скупа у Бијељини, стил извештавања о рату у Босни и Херцеговини се мења. За разлику од претходног периода, нови стил обележава емитовање изјава које у целости подржавају Вансе–Овњенов план и указују на опасност од настављања рата и могуће војне акције против Југославије ако се мир не постиже. Изјаве вођа Срба у Босни да Ванс-Овенов план није гаранција мира критикују се. Извештајима са ратишта посвећује се мање радио и телевизијског времена, репортери се позивају да цитирају нове изворе информација (дипломатске изворе и сл).* /цитат преведен с енглеског/ Види њен чланак „Први програм Радио Београда – Доминација етничких стереотипа", у *Говор мржње. Анализа садржаја домаћих медија у првој половини 1993,* Центар за антиратну акцију, Београд, 1994, стр. 38.

167) Док је унутар цивилног друштва у Србији почињала критика рата у Хрватској, и у моменту када је требало да се консолидује нова граница остварена освајањем територија, на *Телевизији Србије,* у једном њеном вечерњем дневнику, биће прочитано саопштење владајуће Социјалистичке партије које звучи као упозорење гласовима који одударају: „*Социјалистичка партија Србије даје пуну подршку ЈНА и све своје чланове, присталице и грађане позива да се одазову својој грађанској и патриотској обавези, одбрани домовине од надирања фашизма и уништења српског народа у Хрватској. Српски народ је увек у својој историји умео да препозна и елиминише издајнике, па ће, верујемо, то са успехом учинити и овог пута.* „ Види *Слике и речи мржње: Година друга,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92-Arhitel, 1997.

168) Ти политички притисци на независне новинаре нису специфичност само Србије, налазимо их на пример и у Хрватској, Босни и у Црној Гори.

169) Овај дослух, да не кажемо претапање између Социјалистичке партије и Радикалне странке, био је ноторна ствар и за јавност, о чему сведоче следећа три примера:
„*Шешеља ценим зато што је доследан у својим политичким уверењима и зато што сам убеђен да се он и његова странка не финансирају из иностранства.*" /превод са француског/ Слободан Милошевић, *Танјуг*, Београд, 22. март 1992.
„*Ми са радикалима имамо заједничко и Србију, и патриотизам, и ваздух који удишемо*", Радован Радовић, посланик СПС-а, на седници Скупштине, *РТС*, 28. јануар 1993.
„*Милошевића чини моћним снага његове странке и подршка друге по снази партије – Српске радикалне странке*", Војислав Шешељ, *НИН,* 20. август 1993.

170) John Mckay, „Working for a Beta day", у *War Report* /*Ратни извештај*/, мај 1995, стр. 18.

171) Милица Пешић, *op. cit,* стр. 18.

172) Види C. Humblot, „Résistances et purges" /"Отпори и чистке"/, *Le Monde*, 24. јула 1993, стр. 4.

173) *Политика*, 7. јануар 1993.

174) Пренесено према Милица Пешић, *op. cit,* стр. 18.

175) Председник управног одбора *Телевизије Београд* признао је 11. августа 1992. да су граду нанесене штете, али уз следеће појашњење: „*У Дубровнику су срушене само четири куће, и то куће чији су власници Срби...*".

176) Новинар Daniel Deluce, бивши дописник *Reutersa* у Сарајеву, тим ће поводом написати следеће: „*Српска радио-телевизија је конструисала неки чудан свет у којем Сарајево, босански главни град, никад није било под опсадом, док је разорени хрватски град Вуковар 'ослобођен'. Медијска офанзива из Београда*", каже се даље, „*допринела је томе да се и у другим југословенским републикама појаве једнако гнусне пропаганде, чије ће се последице осећати годинама*". У „La guerre des médias" /"Медијски рат"/, *Revue de l'OTAN* /*часопис НАТОа*/, т. 48, бр. 3, зима 2000-2001, стр. 16.

177) Катарина Субашић, *op. cit,* стр. 16.

178) *Слике и речи мржње: Година трећа,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92 – Архител, 1999.

179) Док се тада већ поуздано зна, како пише Rémy Ourdan, да „*Младићеви војници ватром из митраљеза засипају колоне избеглица, убијају и кољу*". У „Ratko Mladic le barbare" /"Ратко Младић варварин"/, *Le Monde*, 9. фебруар 1996.

180) *Op. cit,* стр. 17.

181) Исти ће се сценарио поновити са 68 погинулих и 142 рањена лица, од гранате испаљене на сарајевску пијацу 5. фебруара 1994. Дана 9. фебруара, „*српска телевизија са Пала емитовала је снимке западних телевизија коментаришући сваки детаљ замрзнутих кадрова, и сваку чињеницу коју су Срби сматрали доказом да су све то изрежирали Босанци*". *Види у вези са овим један занимљиви дипломски рад, „Le rôle de la télévision d'État dans la montée du nationalisme extrémiste en Serbie*" /"Улога државне телевизије у успону екстремистичког национализма у Србији"/, Соња Миленковић, Université Paris II Panthéon–Assas, 1994/1995, пп 79-82.

182) *Слике и речи мржње: Година трећа,* фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92 – Архител, 1999.

183) Цитирано према „Les émules de Goebbels" /"Goebbelsovi takmaci"/, *Ла Lettre de Reporters sans frontières*, Јелена Понорац, новембар 1992, стр. 7.

184) Милица Пешић, *op. cit,* стр. 28.

185) C. Humblot, *Le Monde*, 23. јул 1993.

186) У свом извештају *Restriction on the Broadcast Media in FR Yougoslavia* /*Рестрикције електронских медија у СР Југославији*/, Међународни одбор за заштиту независних медија у Савезној Републици Југославији (The International Committee to Protect Independent Media in Federal Republic of Yugoslavia) овим поводом се каже: „*Информативни програми модификују или чак стварају информације како би оне одговарале политичким циљевима власти. А тај циљ често је производњење и потхрањивање међу становништвом слика непријатеља. Пре и за време рата у Босни и Хрватској,*

РТС је потпиривала српски национализам дехуманизовањем несрба и промовисањем визија српске историјске величине. Циљ те медијске кампање био је усађивање и потхрањивање страха у јавности, осећања угрожености, беспомоћности и неопходности отпора." /превод с енглеског/ Free Слободна 2000, септембар 1998, стр. 7.

187) Вучелић је био и потпредседник СПС-а. Иначе, за време рата са Хрватском био је руководилац *ТВ Нови Сад,* која је емитовала суштински део српске ратне пропаганде према Хрватској. Добро обављени посао на тој дужности привредио му је именовање на *РТС* након рата са Хрватском.

188) Дотада главни уредник политичког програма *Радио Београда*, у априлу 1982. Вицо постаје члан председништва Градског комитета Савеза комуниста Београда. Касније ће постати министар за информисање.

189) Marie–Claude Vogrić на пример извештава да су „*Танјуг, чувена прес-агенција коју је основао Тито, (...) најчитаније дневне новине, „Политика експрес", „Вечерње новости", доведени у ред 1987. године, након чистке директора и главних уредника окривљених да не подржавају Милошевића*". У „La presse de Belgrade sous la férule de Milosevic" /"Београдска штампа у власти Милошевића"/, *La Lettre de Reporters sans frontieres*, фебруар 1995, стр. 16.

190) Jean–Claude Raspiengeas, „Le dernier espoir démocratique" /"Последња демократска нада"/, *Télérama*, 17. фебруар 1993.

191) То потврђује на пример сведочанство Ненада Пејића, бившег директора програма *Телевизије Сарајево*, који каже: „*Крајем априла 1992, српска телевизија је емитовала репортажу о новинарима за одстрел. На листи је било и моје име*". *La Lettre de Reporters sans frontieres*, *op. cit,* стр. 24.

192) Jean Ariel*, op. cit,*

193) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1992*, стр. 321.

194) Види „Situation of the media in former Yougoslavia" /"Положај медија у бившој Југославији"/, *Report to the Commission of the European Union /Извештај Комисији Европске уније/*, AIM, Париз, март 1995, стр. 1.

195) Véronique Soulé говори управо о тој стратегији када каже да „*радије него забранама, она (власт) се према независним медијима служи финансијским и правним притисцима; ређе се дешава да српска полиција врши запљене или рације. Циљ је да се максимално ограничи њихова публика, одржавајући истовремено привид плурализма што га Београд показује пред очима међународне заједнице како би се пренела порука да у Београду има више демократије него у Загребу* ". У „Serbie: la difficile survie de la presse indépendante" /"Србија: мукотрпно преживљавање независне штампе"/, *Libération*, 10. јануар 1996. 196) Године 1993, на пример, у време кад је ембарго показивао свој пуни ефект, нарочито што се тиче независних медија, савезни министар информисања водио је поступак за измену закона о информисању на начин да се савезном парламенту омогући улагање вета на помоћ средствима информисања из иностранства... Види Милица Пешић, *op. cit,* стр. 19.

197) Florence Hartmann, „Le quotidien serbe 'Borba' tente de résister à Slobodan Milosevic" /"Покушај отпора Милошевићу српског дневника 'Борба' ,/, *Le Monde*, 12. јануар 1995. 198) Ревија „*Дуга*" прешла је под контролу власти у пролеће 1987, када је промењена редакција, и отада је објављивала текстове у прилог Милошевићевим националистичким тезама. У својој колумни – коју су њени критичари хумористички назвали „хороскопом" – Мира Марковић је систематски најављивала одлуке које ће донети власт. Блиски сарадник Слободана Милошевића, Борисав Јовић, овако пише о томе: „*То се показало у пракси већ почетком деведесетих година. Милошевићева супруга је започела да објављује серију написа у часопису 'Дуга' у виду дневника и размишљања, у којима се дотицала бројних политичких и друштвених питања, али је и најављивала шта би се могло даље догађати или шта би требало да се догађа. Све што је она најављивала, заиста се и догађало. Што је оспоравала, било је јавно нападано, кога је критиковала, био је смењиван. То се могло догађати на један једини начин, што је иза њених писања наступала државна и политичка машинерија, на чијем је*

челу био њен супруг, и спроводила оно што је она само најављивала. (...) *Њени су текстови већ тада изазивали огромну пажњу. У њима су често између редова садржане стварне намере и назнаке на кога се текстови односе. Над људима је већ тада лебдела авет која их може сатрти само једном једином реченицом. После сваког новог броја 'Дуге' главни предмет анализе политичке јавности био би нови текст Милошевићеве супруге, са нагађањима шта је сада хтела да каже и шта ће се после тога догађати.*" Види *Књига о Милошевићу*, Београд, 2001, стр. 20.

199) Ту хронику делимично су преузимале „*Вечерње новости*", дневне новине с највећим тиражом у СРЈ-у, 230.000 примерака (*БЕТА News Agency*, 10. јануар 1995).

200) Цитирано у *La Lettre de Reporters sans frontières*, фебруар 1995, стр. 18 /цитат преведен са француског/.

201) Тај лист из Крагујевца, града 120 километара јужно од Београда, био је један од двадесетак плуралистичких опредељених листова који су излазили у провинцији.

202) *Correspondance de la Presse*, понедељак 19. фебруар 1996.

203) *Correspondance de la Presse*, среда 4. децембра 1996.

204) *AIM*, у свом децембарском издању каже о томе следеће: „*Медији под контролом државе игноришу масовне протесте у Србији, али велики простор посвећују онима у ... Загребу. „Политика" је своје читаоце информисала само о томе да су присташе опозиције 'демолирали' њену зграду....*". У „The struggle for the cities" /"Борба за градове"/, *AIM Review*, бр. 43, децембар 1996, стр. 5-6.

205) „Serbie: propagande, mode d'emploi" /"Србија: рецепт за пропаганду"/, у *La Lettre de Reporters sans frontières*, 13. јануар 1997.

206) Мирко С. Мандрино нпр. пише: „*Већина 'приватних', 'независних' или 'локалних' станица нема дозволу за рад, дакле, у односу на домаће и међународне прописе раде илегално. Једини изузеци су станице чији су власници или њима управљају људи блиски власти (нпр. Чланови породица високих функционера). Остале немају уредне папире, тако да власти с времена на време организују полицијске рације на њихове просторије и запљене опреме. Последња полицијска рација, боље организована и до-тад невиђених размера, десила се у мају-јуну 1997. године. Уз помоћ полиције, те муњевите рације вршили су инспектори државног радија 'у службеном својству', у пратњи инжињера и техничара којима су издате привремене полицијске легитимације. Најчешће се сигнал не би зауставила само на печатњу просторија, него би била и запљењена сва опрема. Такве 'посете' добило је 100 радио-станица и педесетак телевизијских станица – међу којима – Радио Бум из Пожаревца, Радио Велика Кикинда из Кикинде, Радио Н из Ниша, Радио 021 из Новог Сада, Независни ТВ из Панчева, ТВ из Ниша, и многе друге*". Цитирано према *InteRadio*, т. 9, бр. 2, A.M.A.R.C.-ova страница на Интернету: http://www.amarc.org/interadio/Vol9_No2/Francais/html/europe.htm Види и „Independent media under pressure from all sides" /"Независни медији под притиском са свих страна"/, *AIM Review*, бр. 49, јула 1997, стр. 5.

207) Репортери без граница, *Dossiers et rapports de missions, RFY: un Etat de censure* /*Досјеи и извештаји са терена. СРЈ: Држава цензуре*/.

208) Против медија финансираних из иностранства, названих „издајницима Србије", биће покренута кампања мржње. „*Политика*" ће тако објавити списак независних средстава информисања која су добила финансијска средства од Европске комисије (*Време*, *Наша борба*, *AIM*, итд), а за неке од њихових уредника пише да возе мерцедесе и живе у луксузним вилама које су стекли субверзивним радом против Србије... Пренесено из Гордана Игрић, „The regime's operation 'media'" /"Режим проводи операцију 'Медији'„/, у *AIM Review*, бр. 35, Април 1996, стр. 10.

209) Пренесено према Bénédicte Chesnelong, *Serbie. Le trou noir des Balkans* /*Србија. Црна рупа Балкана*/, Извјештај на основу истраживања спроведеног од стране Међународне федерације за људска права /Fédération Internationale des Droits de l'Homme/ (19-22. септембра 1997). Цитирано са интернет-странице http://www.fidh.imagenet.fr/rapports/r251–2.htm

210) Anne Madelain, „Les médias indépendants en RFY: Où se trouve la société civile ?" /"Независни медији у СРЈ-у: Где ли се денуло цивилно друштво"/, у *Le Courrier des Balkans*, 9. мај 1999.

211) Небојша Попов, главни уредник часописа *Република*, показује до које се мере „нова" српска власт у целости, која почива на „ауторитарном плурализму" – у том тренутку концентрисала на рат са опозицијом у Србији. Он тумачи нарочито следеће: *„Два месеца пре НАТО-вих бомбардовања која су почела 24. марта 1999. на једном се скупу разоткрила сва истина о проблемима демократије у Србији. Три потпредседника Владе Србије, доктора наука, па и универзитетска професора – г. Ратко Марковић (Социјалистичка партија Србије, СПС), Војислав Шешељ (Српска радикална странка, СРС) и Милован Бојић (Југословенска уједињена левица) – одржали су конференцију за штампу током које су напали осам стубова демократије: опозицију, средстава јавног информисања, Универзитет, студенте, синдикате, невладине организације (НВО), судије и чланове будућих изборних комисија. Претња са њихове стране, по њиховом мишљењу, захтева мобилизацију највиших инстанци у земљи. То је био начин на који је створен цео апарат, прво идеолошки и пропагандни, а затим и управни, са циљем да се елиминише 'баук демократије'*". У „La voix étouffée des démocrates serbes" /"Угушкани глас српских демократа"/, *Le Monde Diplomatique*, јун 1999, стр. 6; http://www.monde–diplomatique.fr/1999/06/POPOV/12121.html.

212) Упореди Hélène Despić–Popović, „Belgrade a décrété l'état de guerre: Milosevic muselle les médias indépendants" /"Београд прогласио ратно стање: Милошевић ставља катанац на уста независних медија"/, *Libération*, 25. март 1999, стр. 3.

213) *Наша борба* ће бити суспендована зато што је на насловној страници објавила службени допис органа власти у којем се дају упуте за „читање" догађаја – тј. зато што је, с једне стране, одбила да УЧК третира као „терористичку банду" односно да њене активности квалификује као „криминалне" или, с друге стране, да пише о „операцијама одржавања реда" и „мира" које је спроводила српска полиција... Види, Florence Amalou, „Comment Belgrade a progressivement muselé la presse libre" /"Како је Београд постепено угушкао слободну штампу"/, у *Le Monde*, 2-3. мај 1999, стр. 21.

214) У вези са политичком манипулацијом појмом издаје коју је вршила власт, види Александар Ћирић, „Postwar Serbia. Hunting Traitors" /"Србија после рата. Лов на издајнике"/, *AIM Подгорица*, 22. јун 1999.

215) Упореди Hélène Despić–Popović, „Slavko Curuvija, l'homme qui en disait trop" /"Славко Ћурувија, човек који је превише причао"/, *Libération*, 15. април 1999, стр. 10.

216) Упореди „Kosovo: mort de l'information indépendante" /"Косово: смрт независног информисања"/, у *La Lettre de Reporters sans frontières*, април 1999, бр. 137, стр. 1.

217) *Le Monde*, уводник уредника, 13. април 1999, стр. 19.

218) Види преглед који о томе даје Marc Semo, „La RTS, télé haine" /"РТС, тв мржња"/, у *Libération*, 26. април 1999.

219) „La population est privée d'informations indépendantes" /"Становништу је ускраћено независно информисање"/, *Le Monde*, 28-29. март 1999.

220) „Les médias dans la guerre au Kosovo" /"Медији и рат на Косову"/, у *Le Monde*, 25. јун 1999, стр. 17.

221) Florence Hartmann, „Une semaine devant la télévision serbe" /"Недеља дана са српском телевизијом"/, у *Le Monde Télévision*, 4-5. април 1999, стр. 5.

222) Како би се добио прецизнији и исцрпнији преглед начина на који је главно средство режимске пропаганде реинтерпретирало чињенице, упућујемо на хронику „Vu à la télévision serbe" /"Гледали смо на српској телевизији"/ коју је водио новинар *Le Mondea* Hector Forest од почетка априла па све до објављивања мировног плана наредног јуна.

223) *Libération*, 22. март 1999, стр. 5. Види и *La Lettre de Reporters sans frontières*, мај 1999, бр. 138, стр. 4.

224) *Le Monde*, 26. март 1999.

225) Цитирано према Denis Hautin–Guiraut, *Le Monde*, 27. март 1999.

226) *Cf.* Paul Watson, „Témoin de guerre" /"Сведок рата"/, у *Les Cahiers de Médiologie, Croyances en guerre: l'effet Kosovo*, бр. 8, друго полугодиште 1999, стр. 111-119.

227) Jean–Paul Marthoz ово добро илуструје на следећи начин: *„Тако смо рат доживели са 'помаком у фази', информације о стању на Косову стизале су само на капаљку, посредством избеглица са којима су разговоре обављали представници хуманитарних организација који су радили у Албанији и Македонији. Колико год драгоцене, те информације давале су само делимичну и закаснелу слику насиља од стране српских снага и последица бомбардовања*". Види „Une presse qui a refusé le garde–à–vous" /"Штампа која је одбила да стане мирно"/, у *La guerre du Kosovo: éclairages et commentaires /Рат на Косову: разјашњења и коментари/*, ур. Бернард Адам, ГРИП, Editions Complexe, Bruxelles, 1999, стр. 141.

228) Новинар Станко Церовић интелектуалцима приписује важну улогу објашњавајући узроке пасивности маса. Наиме, по његовом мишљењу, *„улога и колаборација интелигенције су детерминантне у идеолошким системима. Без доприноса интелектуалаца не може да преживи ниједан тоталитарни систем. У случају бивше Југославије, 90 одсто интелектуалаца се, пре или касније, сврстало уз Милошевићеву власт и бранило пројекат националистичког прочишћавања. Та друштвена класа има неизмеран утицај на људе*". Цитирано из „L'information est–elle possible face à la propagande?" /"Да ли пропаганда оставља места информисању", Fondation pour le progrès de l'homme, радни документ, бр. 64, стр. 191.

229) „Où se trouve la société civile?"*, op. cit.*

230) „Milošević veut serrer la vis aux médias privés" /"Милошевић хоће да затегне узде приватним медијима"/, *Libération*, 11. март 1997.

231) Véronique Soulé, „Serbie: la difficile survie de la presse indépendante"*, op. cit.*

232) *Алтернативна информативна мрежа* износи врло занимљиве статистичке податке о гледаности информативних програма: *„Истраживање показује да је ТВ Београд (...) био најзначајније средство јавног информисања. У октобру 1990, главну информативну емисију ТВБеограда, 'Дневник 2' (у 19.30 часова), на територији Србије без покрајина гледало је 2.5 милијуна људи, тј. више од 50 одсто становништва (Плавшић, П, Маврић, Г, 1991). Годину дана касније, у пуном замаху рата у Хрватској, та је бројка достигла 3 милиона, односно 60 одсто становника Србије изнад 10 година (Група аутора, 1992). Ако се томе додају хиљаде гледалаца у Војводини (према подацима РТВ Нови Сад), крајем 1991. године на територији Србије тв-дневник је гледало најмање 3.5 милиона гледалаца.*" *Situation of the media in former Yugoslavia, Report to the Commission of the European Union*, AIM, март 1995, стр. 57-58.

233) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993*, стр. 338.

234) *Op. cit,* стр. 92.

235) Душан Митевић, човек близак Милошевићу и генерални директор *РТС-а*, пред одржавање првих вишестраначких избора децембра 1990. отворено је изјавио следеће: *„Ми морамо да учинимо све да социјалисти победе*", цитирано према Раде Вељановски, *op. cit.* Убрзо након избора у децембру 1990, Предраг Витас, главни уредник информативно-политичког програма *РТС*, јавно је изјавио да је *РТБ* Милошевићу помогао да дође на власт (Милица Пешић, *op. cit,* стр. 16)

236) Ево још једног примера пристрасности медија: Милан Панић, председнички кандидат и Милошевићев противник, биће приказиван као савезник непријатеља Србије и описиван као *„тајани морнар који лута морима тражећи иностран подршку својој политици*" у дневнику *Радио Београда* од 1. децембра 1992. *Идем.* стр. 318.

237) Такав проседе примењен је већ 30. јуна 1990. у време првог митинга опозиције Милошевићевом режиму: окупљени пред седиштем телевизије, захтевајући слободу штампе и вишестраначке изборе, демонстранте је полиција разјурила ударцима палица. Исте вечери, у дневнику *ТВ Београд* неће моћи да се види ништа од те сузбијене демонстрације. Уместо тога, биће прочитано саопштење министра информисања: *„Митинг је прошао, а од његове величине и одзива народа остале су само велике речи. Тако се на Тргу републике, у по бела дана, пред лицем јавности показало да удруже-*

на опозиција Србије нема легитимитет у српском народу. Нису помогла ни сва блаћења власти ни изливи најпримитивнијег антикомунизма. Удружена опозиција Србије јасно је показала да би у име борбе за власт жртвовала и истинску демократију и уставно јединство Србије, па чак и њен територијални интегритет. У свом слепилу и жељи да свим средствима дође на власт, жртвовала би и Косово. Зато је поука данашњег митинга у Београду да ниједна странка у Србији, ма у какве се одоре наводне демократије увила, а притом занемарује виталне националне интересе своје државе, не може добити подршку српског народа." Види *Слике и речи мржње: Година прва,* фундација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Б92 – Архител, 1996.

238) Репортери без граница, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993*, стр. 343.

239) „La presse serbe sous haute surveillance. M. Milošević contrôle les médias officiels et fait pression sur les indépendants pour promouvoir ses buts de guerre" /"Српска штампа под строгом паском. Господин Милошевић контролише званичне и врши притисак на независне медије у сврху промоције својих ратних циљева"/, *Le Monde*, 21. новембра 1992.

240) У свом извештају *Situation of the media in former Yugoslavia, Report to the Commission of the European Union,* о степену у којем становништво верује информацијама које емитује телевизија, Алтернативна информативна мрежа каже следеће: „*Централизоване информације ТВ Београда истичу се великом веродостојношћу. Према подацима које је прикупила сама телевизија, њеним информацијама апсолутно верује 33,7 одсто гледалаца, а неповерење изражава само 13 одсто (Тимотић, М, 1991). Млађи гледаоци изражавају много веће неповерење у то средство информисања. (Б. Цуверовић ет ал, 1992)*", *op. cit,* стр. 58.

241) *Идем.*

242) Цитирано према Јелена Грујић, „Milosevic wields psychic weapon" /"Милошевић посеже за парапсихолошким оружјем"/, *The Institute for War & Peace Reporting*, 6. јун 2000.

243) *Идем.*

244) *Ибидем.* /цитат преведен са француског/

245) „Канал три *РТС-а*. Астрологија у функцији мржње", у *Говор мржње. Анализа садржаја домаћих средстава информисања у првој половини 1993,* Центар за антиратну акцију, Београд, 1994, стр. 62. /цитат преведен с енглеског/

246) *Слике и речи мржње: Други дневник,* Б92, фондација Право на слику и реч, Лазар Лалић, Архител, 1998.

(www. hrw.org.yu, Renaud de la Brosse)

Нова звер, с главом у Вашингтону, канџама кида цивилизацију, а зубима дроби све оне којима је стало до слободе, достојанства, аутохтоности, самосталности и независности. Најновији облик ропства конципиран је тако да су робови, пре свега, обавезни да бескрајно изражавају срећу и задовољство због својих ропских ланаца.

Нови светски поредак прети да уништи човечанство тако што ће вештачки да измени изворну људску природу и да негира све традиционалне вредности, пре свега свест о слободи, правди, моралу, поштењу и помирењу. И деца се бестијално бомбардују „хуманитарним мотивима". Право се баца под ноге, норме извргавају руглу и примат даје вољи моћника и силника, који људе усрећују тако што им уништавају душу. Међународна заједница се већ отворено своди на једну светску силу и њене послушнике.

Српски народ се нашао на путу тој аждаји и она, већ десетак година, покушава да га прогута. Прво целог, а како то због очајничког отпора није могла, онда га черечи део по део. Отели су нам српску Босну, српску Херцеговину, српску Македонију, српски Дубровник, српску Далмацију, српску Лику,

српску Банију, српски Кордун, српску Славонију, српску Барању, а сада су окупирали Косово и Метохију. Наговештавају да би ускоро могли да крену и на Црну Гору, Рашку област и Војводину. Ни срце Србије није сасвим сигурно, пошто су ангажовани сви инструменти социјалног и психолошког рата и унутрашњих субверзија – блокаде, санкције, прогони.

Срби се упорно супротстављају и бране отаџбину. А Русија спава. Бранимо и Русију, истовремено се трудећи да је пробудимо. Боримо се речју и оружјем, срцем и мозгом. Повремено смо се и повлачили, јер је голема сила на нас ударила. Знамо да је Бог сувише високо, а Русија далеко. Али, нада нас не напушта и, с вером у победу, истрајавамо... Што се мене тиче, борба се наставља, па макар до последњег даха.

Овакав „нови" глобални тоталитаризам у униформи НАТО и хиљаде окупационих трупа створили су међународну полицијску државу која потпомаже и подстиче организовани криминал и црно тржиште, манипулише нелегалним пошиљкама софистицираног наоружања (са биолошким и хемијским карактеристикама) и која је иницирала верски, грађански рат, револуцију, тероризам и геноциде на Балкану – који је живео све до последње деценије у релативном мирном и просперитетном друштву.**(Питер Брок, „Медијско чишћење: Прљавао извештавање, новинарство и трагедија у Југославији")**

Избеглице – жртве етничког инжењеринга

И нови миленијум, нажалост, почиње са огромним масовним егзодусом становништва широм света; најновији случајеви су Источни Тимор, Авганистан, Судан и други. Избеглиштво је увек болно и тешко искуство, што су показали и ратови на територији бивше Југославије. Осим тога, повратак никад није масован, без обзира на велику жељу избеглица да се врате. Интенција Дејтонског споразума (Annex VII) да, пре свега, поништи резулатате рата и обезбеди такав процес, није дала велике резултате. Разлози за то су бројни. Први је, свакако, то што су починиоци и креатори овог злочина још увек носиоци власти на тим просторима, а други, исто тако значајан, је то што су се бројне избеглице већ интегрисале у нове средине, многе у трећим земљама.

У односу на повратак, југословенско искуство је показало и неке изузетке. То се првенствено односи на косовске Албанце, који су се након повлачења југословенске армије, паравојски и полиције масовно враћали својим кућама, упркос чињеници да су њихова села махом била спаљена и девастирана (српске снаге су спалиле више од 100.000 албанских кућа). Други пример су Срби из Хрватске, који су уточиште нашли у Србији. Њихова жеља за повратком је опструирана, како са хрватске, тако и са српске стране. Упркос томе, повратак Срба у Хрватску је процес који још увек траје, са могућношћу да се у будућности интензивира. Сада су, наиме, безбедносни услови задовољавајући, и, што је још важније, хрватска власт је променила своју политику према Србима. До ове промене је дошло након што се Хрватска кандидовала за

чланство у ЕУ, што је као услов наметало не само сарадњу са Хагом, већ и повратак српских избеглица.

Осим безбедносних услова, који су за сада проблематични углавном на Косову, за што бржу интеграцију избеглица у средине у које се враћају, или тамо где намеравају да остану, неопходни су и економски услови. Први услов везан је за општу атмосферу заједнице у коју се избеглице враћају. Стварање адекватне атмосфере, неопходне за процес укључивања и нормализацију односа није могуће без дефинисања природе сукоба и идентификовање починилаца злочина. То је у великој мери до сада изостајало, јер ни сама међународна заједница није била доследна у дефинисању сукоба на простору бивше Југославије. Тек након НАТО интервенције на Косову, западне владе су коначно дефинисале карактер режима у Београду и његову десетогодишњу политику.

Опредељење међународне заједнице за обнављање мултиетничког карактера простора бивше Југославије, без обзира на то што то звучи као илузија, неопходно је као порука Европе балканским народима – какав Балкан она, дугорочно гледано, жели. Само тако се може спречити стварање моноетничких држава које су по дефиниције искључиве.

Процес против Слободана Милошевића у Хашком трибуналу разобличује хронологију рата и открива његове циљеве, идеологе и архитекте. Милан Бабић, бивши председник тзв. Републике Српске Крајине је као активни учесник реализације пројекта у Хрватској, у свом сведочењу веома убедљиво показао како је програм био детаљно припреман у институцијама система као што су војска, полиција, Српска академија наука и уметности (САНУ), медији. У Хагу се јасно разоткрива чињеница да је етничко чишћење био циљ рата, а не његова последица. Оно је било у функцији, како то каже академик Миодраг Јовичић, „окупљања свих Срба у једној држави", из чега би следило да би се Република Српска и тзв. Република Српска Крајина, које су створене „борбом тамошњег српског народа", морале ујединити са Србијом и Црном Гором, под називом, како он сугерише, Уједињене српске земље.

У трагању за одговором на питање зашто се Србија крајем XX века определила за стварање српске етничке државе, која није могућа без етничког чишћења и масовних ратних злочина, неопходно је дефинисати карактер балканских држава. Суштина разумевања модерне државе на Балкану јесте концепт етничке државе, која по дефиницији подразумева злочиначке методе у њеном остваривању. Након колапса комунизма, због помањкања демократског потенцијала неопходног за функционисање и трансформацију комплексних државних заједница дошло је до распада социјалистичких федерација (ЧССР, СССР и СФРЈ). У вакууму до којег је дошло, пре свега у погледу идентитета појединих народа, национализам је имао важну мобилизирајућу улогу у периоду транзиције, али је у појединим случајевима деловао као окидач сукоба.

Српски национални програм био је окидач ратова у Југославији, јер су српски националисти сматрали да је дошао тренутак да Срби најзад заокруже своју националну (етничку) државу. Трансформација Југославије у лабаву фе-

дерацију или конфедерацију за њих није била прихватљива. Југославија је сматрана решењем српског питања,[1] само под претпоставком да је она централистичка и унитарна држава. Перцепција Југославије, у којој би Срби били тумачи интереса других народа, никада није била прихваћена од оних на које се односила. С друге стране, Срби никада нису прихватили идеју комплексне државе у којој би сви народи били једнаки. Стварање „нове српске државе" подразумевало је територијалну експанзију према северозападу, односно према деловима Хрватске (трећина територије) и БиХ (две трећине те бивше централне југословенске републике). Та идеја, чији је идеолог био Добрица Ћосић, добила је широку подршку српске елите крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века.

Сценарио за растурање Југославије био је испланиран у детаље. То је било видљиво и по томе што су се догађаји смењивали великом брзином, што није остављало времена другим републикама да се организују и на одговарајући начин реагују. Ерупција српског национализма, који је посредством медија био вешто манипулисан, стављена је у функцију мобилисања српског народа у целини, пре свега у Хрватској. Остваривање ратног циља – „сви Срби у једној држави" – одложило је питање демократизације, под изговором да се „буђењем органских енергија српског националног бића" може омогућити стварање српске националне државе.

У суштини, окупљање око српског националног програма, како га је дефинисала група око Добрице Ћосића, почиње након усвајања Устава СФРЈ из 1974; усвајању је претходила широка јавна дискусија у целој СФР Југославији. Овај устав је сувереност пренео на републике – чланице федерације, чиме се, по суду већине Срба, српско национално питање у Југославији још више удаљило од правих решења. Конфедерализацију Југославије, коју је Устав из 1974. санкционисао, српска елита је третирала као покушај потпуне дезинтеграције српског народа; тај став је почивао на тези да границе Србије „нису ни националне ни историјске", те да су, у том смислу, „границе свих република више административног него политичког карактера". Михајло Ђурић, професор београдског Правног факултета је, на пример, сматрао да је схватање тих граница као државних, произвољно и неодрживо, тврдећи да „ни за једну републику у Југославији, изузев, можда Словеније, постојеће границе нису адекватне, а поготово не за Србију", те да српски народ у случају поделе остаје да живи у четири-пет република, а ни у једној „он не може да живи својски".[2] Устав из 1974. је доживљен као позив Србима да се боре за свој „опасно угрожен национални идентитет и интегритет, што је основни предуслов даљег историјског самоодржања". Српски националисти већ тада развијају тезу да српски народ у суштини нема претпоставке за суживот са другима, јер нема могућност да се служи „ћириличним писмом" у Босни и Херцеговини, док у Црној Гори нема право на „властито име", те да српски народ мора да се отрезни од заблуда прошлости да би могао да „мисли на свој опстанак". Ова аргументација се користила и у антибирократској револуцији, која је, уз Меморандум САНУ, маркирала будуће границе српске државе.

Неспремност за решавање отворених питања и отпор променама, довели су до хомогенизације српског народа на националној основи, који је реконструкцију Југославије у новим околностима доживљавао као губитак своје јединствене државе. Инструментализовање етничког идентитета (српског) под паролом „прво држава, па онда демократија", блокирало је демократизацију и спречило нужну плурализацију интереса. Српска елита се поново враћа свом националном програму који се на неформалном нивоу припрема већ почетком седамдесетих, а артикулише у програм 1986, када је објављен Меморандум Српске академије наука и уметности.

Истовремено је пласирана и теза да су крајеви (у Хрватској) насељени Србима намерно економски запостављени „осмишљеном политиком хрватског руководства". Истиче се да су „Срби у Хрватској изложени неминовности постепене асимилације", те да су „грађани другог реда", да се „омаловажава геноцид који је над њим извршен, што отвара могућност да се он понови". Посебно се истиче да би конфедерализација довела до распуштања ЈНА, уз формирање републичких армија, чиме се српски народ у Хрватској „доводи у огромну опасност која више никога не може оставити равнодушним". У том случају Срби у Хрватској „имају право да одмах траже територијалну аутономију уједињених општина у којима живи већина српског народа – дакле, у Банији, Лици, Кордуну, северној Далмацији и Славонији". Односно, уколико Хрватска прогласи отцепљење од Југославије, српски народ има „право да се отцепи од Хрватске".

Инсистирањем на неповољном положају Срба у Југославији, српска пропаганда инсистира и на томе да је Србија одувек била антикомунистичка. На пад комунизма реагује се новом тезом по којој „авнојевске границе губе сваку историјску заснованост, а немају никакву међународно-правну регуларност". Сматрало се да се не може срушити друштвени поредак који је створила Комунистичка партија, а да се „не сруши и његова историјско-политичка одредница – авнојевске границе". Добрица Ћосић такође сматра да „српски народ не може да прихвати конфедерацију садашњих република, јер њихове границе нису легитимне ни у историјском, ни у државно-правном смислу, те су границе одређене политичким циљевима и критеријумима Комунистичке партије Југославије и брионским уставом".[3)]

Решеност Србије за растурање Југославије најбоље илуструје настојање САНУ да декуражира сваки напор међународне заједнице током 1991. године да спасе њен опстанак. На пример, Добрица Ћосић се у свим кључним тренуцима обраћао јавности преко листа „Политика". У два наврата 1991. (у јануару и у јулу), он даје интервјуе том листу, оба пласирана на ударним местима, у којима сугерише да је „опстанак Југославије утопија", те да „спашавање Југославије политичким уценама и економским притисцима спољних чинилаца у име фиктивне антикомунистичке идеологије и европске констелације неће ни југословенским народима, ни Европи, донети трајно добро". Ћосић даље сугерише да „Срби немају национални и демократски разлог и право да спречавају Хрвате и Словенце да се отцепе од Југославије и створе своје самосталне државе", али истовремено указује да они „заснивање самосталних др-

жава могу да изврше само на својим етничким територијама", те ако „заснивање држава врше и анексијом српских етничких територија, они ће бити завојевачи и изазивачи рата". Након пада Вуковара крајем 1991. године и одлуке о распоређивању међународних снага (УНПРОФОР) у Хрватској, када је постало јасно да ће БиХ такође поћи путем независности, почиње организована кампања застрашивања муслимана, не би ли остали у крњој Југославији, уз истовремено предочавање крвавог грађанског рата. Бројним јавним иступима српских боснаских лидера (Биљана Плавшић и Радован Караџић), као и низа јавних личносту у Србији (Добрица Ћосић и други академици) и овдашњих политичара, који су се већ показали као способни ратни хушкачи у Хрватској, попут Војислава Шешеља, Босни и Херцеговини је јасно предочено шта је чека.

У јеку расправа о могућој трансформацији Југославије у лабаву федерацију или конфедерацију, Биљана Плавшић 1990. године износи да је „услов да Србин не буде одвојен од целине Српства конфедералном државном границом. Кад га неко одваја, он се, у рефлексу да постане мањина, удаљује од муслимана, уместо да им се приближава. Та претња конфедералним границама је, мислим, више раздвојила народе на просторима БиХ него што их је зближила".[4] Војислав Шешељ је био и званични гласноговорник Милошевићевог режима. Он је обзнанио циљеве рата и границе нове државе. Између осталог, он каже: „Наша Србија није ограничена Дрином. Дрина је српска река која протиче кроз центар Србије."[5] У низу јавних иступа и интервјуа, Шешељ детаљно елаборира границе нових држава у настајању; тврди да „један део муслимана опет себи дозвољава да буде оруђе у хрватским рукама. Као што су учинили у Другом светском рату. Ми смо им поручила да се не играју. Овога пута неће бити опроштаја. Ми их упозоравамо да остану по страни српско-хрватског сукоба. Очигледно Изетбеговић и онај Ченгић то одбијају, нажалост. Определили су се и суочиће се са последицама. Три државе: Велика Србија, мала Хрватска и још мања Словенија. О српским западним границама разговараћемо директно са Италијом. А Македонија? Она је увек била српско подручје. Цела."[6]

У плашењу других народа, Шешељу никада није мањкала машта. У свим тим претњама провлачи се амбивалентна порука: Срби као жртве, или успешни ратници. Шешељ поручује муслиманима: „Босна је неспорно српска а коме се то од муслиманских фундаменталиста не свиђа, мораће да пакује кофере и да се сели. Ја сматрам да је српски народ самим својим генетским бићем увек спреман за ратовање. Сваки Србин кад се роди, роди се као војник, а то зна и Европа. Многи су овде на Балкану платили горка искуства зато што су потцењивали српски народ".[7]

Питање будуће српске државе доминирало је у изјавама свих босанских лидера, па се муслиманима скреће пажња да је са Србима боље не ратовати. Биљана Плавшић истиче да ће Срби знати бранити Југославију и све Србе и да ће „Срби своје регије у БиХ одржати и развити. Срби ће се увијек одазвати на мобилизацијске позиве ЈНА. Срба у Југославији има много, колико свих осталих заједно. Са Србима не треба ратовати. Са њима је живјети дивно, а

ратовати је погибељно. Нећемо бити мирни док се Херцеговини не припоје Фоча, Горажде, где историјски и географски припадају".[8]

Муслимани се у српској пропаганди пежоративно називају балијама и истиче се да су „муслимани генетски кваран народ који је прешао у ислам, и сада се, наравно из генерације у генерацију тај ген једноставно кондензује. Постаје све гори и гори, изражава се једноставно, диктира такав начин размишљања и понашања. То је у генима већ усађено".[6] У свим јавним наступима проминентних лидера и интелектуалца рат и етничко чишћење пропагирани су као легитимно средство за остваривање оправданих циљева. Биљана Плавшић је запамћена и по следећој изјави: „Ја бих више волела да потпуно очистимо источну Босну од муслимана. Када кажем очистимо, немојте да ме нико ухвати за реч, па да мисли да говорим о етничком чишћењу. Али, они су нам једну сасвим природну појаву подметнули под тај назив етничко чишћење и оквалификовали то као ратни злочин".[7] Биљана Плавшић је, наравно, полазила од бројне надмоћности Срба и рачунала да босански рат могу да добију само Срби, јер: „Нас је 12 милиона, па нека шест милиона страда, осталих шест милиона ће поштено да живи". Писмо Добрице Ћосића Конгресу српских интелектуалаца (26. марта 1992) сажето формулише стратегију. У њему се каже: „Распад Југославије коју су Срби седам деценија сматрали својом отаџбином, истовремено са крахом брионског социјализма, приморао је српски народ да трећи пут у овом веку, под најнеповољнијим спољним и унутрашњим условностима, увиђа заблуде и грешке у стварању и одбрани Југославије, гради себи нову државу – слободну, демократску, цивилизовану заједницу... Ми Срби, муслимани и Хрвати уважавањем историјских искустава и садашњег стања међу нама, морамо се што праведније разделити и разграничити да бисмо уклонили разлоге да се мрзимо и убијамо и да сутра можемо са што мање препрека да се уједињујемо у свему што нам је обострано разумно и корисно."

У тиражном листу „Вечерње новости" објављени су изводи из Ћосићеве књиге Промене (издање новосадског „Дневника", 1992) у којој се српско национално питање сагледава искључиво као територијално питање: „Срби су распадом Југославије приморани да пронађу државно-политичку форму решења свог националног питања. Ја је сада видим у федерацији српских земаља. У ту федерацију треба да уђу не 'сви Срби', него српске етничке области". Радован Караџић још 1990. године каже: „Ми сад отворено говоримо оно што се раније није смело ни шапутати: „Срби у БиХ све своје наде вежу за своју матицу Србију и никад неће дозволити да од Србије буду одвојени некаквом државном границом. Нека се сви народи у Југославији у државном погледу распореде како сами желе. И српски народ ће то учинити и наћи начина да остане на истој, простој или сложеној, држави у којој је и Србија."[9]

О одлучности Срба да створе своју нову државу Р. Караџић каже: „Треба почети припреме за стварање савеза српских држава као реаговање на намеру да ЕЗ испарцелише српски народ. Ми Срби смо на прекретници. Два века смо потрошили на борбу за отаџбину и слободу. Сада нема много разлога ни смисла за дезертерство ни лажно миротворство. Ми јесмо за мир, али нипо-

што за мир у којем би цена била Србија, српски народ и српска држава и уопште српско питање као целина на Балкану".[10)]

Жељко Ражнатовић Аркан је на терену био извођач радова етничког чишћења и у то време веома често давао интервјуе, објашњавајући политику Милошевићевог режима. Он каже: „Ми смо одбранили наш народ на просторима Славоније, Барање и западног Срема. Ослободили смо колико смо могли та наша српска села. Водили смо одбрамбени рат. Дигла се, као што знате, велика прашина око Бијељине. Међутим, она би сада била муслиманска и граница би била поново на Дрини. Исто тако, реаговали смо на време и што се тиче самог Зворника."[11)]

Пошто није успео да „окупира" Југославију кроз партијски систем, Слободан Милошевић је обелоданио паралелни програм, а то је да се „Србија мора припремити за живот без Југославије". Њен циљ је да „успостави границе у оквиру којих неће бити рата", јер ван тих граница „није могуће избећи рат".[12)]

Усвајање новог Устава Републике Србије 28. септембра 1990. године означило је крај прве фазе припрема за растурање Југославије. Тај Устав је узурпирао две кључне савезне функције: националну одбрану и међународне односе (члан 72(1 и члан 72(3); такође је укинуо уставне функције двема аутономним покрајинама (чланови 108-112) и искључио је Србију из правног система СФРЈ (члан 135). То је био први сецесионистички документ, посебно кроз формулацију у члану 135, који каже да ће Србија примењивати савезне законе само уколико нису „супротни њеним интересима". У ствари, тај Устав поништава све обавезе Србије према осталом делу земље. С друге стране, Србија је наставила да користи сва права која произлазе из савезног устава, пре свега, она најважнија која јој омогућавају репрезентацију (три члана, укључујући и аутономне покрајине) у Председништву СФРЈ, што је Србији омогућило да блокира рад савезних органа. Слободан Милошевић је у то време чак обзнанио у једном говору на РТС (15. марта 1991) да „Југославија више не постоји". Тај Устав је помогао Милошевићу да буде безбедан у Србији „која није била у рату" и да, наводно, нема ништа са долазећом „трагедијом". У тим критичним годинама за будућност Југославије, Слободан Милошевић је успео да, махинацијама и подвалама, ослањајући се на контрадикције и неприпремљеност његових партнера у Хрватској и Босни и Херцеговини, изађе као победник из сваке ситуације, било да ју је сам испровоцирао, или је до ње дошло спонтано. Пошто није успео да рецентрализује Југославију, Милошевић је прешао на план који је јавно обелодањен преко других партија. Оне су објавиле ратне циљеве Србије кроз своје програме. То су пре свега Српски покрет обнове Вука Драшковића (СПО),[13)] Српска радикална странка (СРС)[14)] Војислава Шешеља и Српске народне обнове (СНО) Мирка Јовића. Све три партије заступале су и промовисале четнички покрет и ослањале се на његову традицију из Другог светског рата. Могућност конфедерализације Југославије одбиле су све српске партије, као што су одбиле и Хашку конференцију (1991) која је понудила најоптималније решење, како за све југословенске народе, тако и за мањине, за које је био предвиђен специјални статус. Слободан Милошевић је имао пуну подршку свих фактора на српској сцени –

опозиционих партија, армије, цркве, Академије, Удружења књижевника и медија – да одбије план лорда Карингтона.

Милорад Екмечић, проминентни српски историчар, тада каже да је „конфедерација Југославије могућа само уз нову деобу територија, од мађарске границе до Јадранског мора. Не дај боже, јер у то ћемо морати да уложимо нових најмање милион живота".[15] Уједињавање свих Срба у једну државу био је главни политички циљ београдског режима и у том смислу судбина избеглица је неодвојива од политичког пројекта, а у каснијој фази неодвојива и од фијаска тог пројекта. Измештање огромног броја људи као својеврсни етнички инжињеринг, од почетка је било уграђено у пројекат стварања националне државе. Као концепт „хуманог пресељења", практично размене становништва, дефинисао га је писац Добрица Ћосић, који је касније, док је био председник СРЈ (1992–1993), на тој основи постигао споразум и са хрватским председником Фрањом Туђманом. Договорили су се да „све учине, не само да омогуће већ и да препоруче добровољно и цивилизовано премештање (становништва) како би решили проблеме у крајевима где је угрожен опстанак неке заједнице, било у Србији, било у Хрватској". Тај договор тајно подржава и Слободан Милошевић (а током рата је и функционисао), што се најбоље може пратити по томе како су стварани таласи избеглица који су за собом остављали етнички чисте територије. Он је предвиђао размену хрватске мањине у Војводини и неким селима на Косову,[16] и српске мањине у Хрватској, која „никада неће прихватити да живи у демократској и независној Хрватској".

Да би се постигли циљеви овако замишљеног пројекта, од самог почетка рата стваране су српске избеглице у Западној Славонији, које су биле доказ да „заједнички живот није могућ". Истовремено, протеривани су сви несрби са територија које су биле проглашене етнички српским територијама. Избеглице је требало да послуже за консолидацију српских етничких територија, што би задовољило тежњу српских националиста за померањем државе на северозапад. Када је реч о Србима са Косова, они су били инструментализовани од почетка осамдесетих година када је, након албанских демонстрација 1981, отворена, боље рећи, динамизирана југословенска криза. Српски националисти инструментализовали су косовске Србе, не да би решавали косовско питање, већ да би отворили српско питање у Југославији. Већ тада је група око Добрице Ћосића заговарала политику поделе Косова. Од тада датира злоупотреба косовских Срба, пре свега кроз пропаганду о геноциду над Србима на Косову. Та теза била је заступљена и у Меморандуму. Ћосић је о будућности Косова говорио и на састанку Синода Српске православне цркве 6. новембра 1998. године. Његова полазна позиција била је да је „Косово изгубљено као територија и да се треба борити за очување хришћанских споменика и преосталих српских енклава". Осим тога, изнео је да „граничне општине, са српским живљем, треба припојити њиховој матици, где су некада и биле". Његово тумачење ратова у последњој деценији прошлог века своди се на прављење нове српске државе која би се померила на северозапад.

Ћосић каже: „Настаје период територијално-етничког прекомпоновања и консолидовања балканског простора, време принудног прилагођавања ко-

је ћемо морати да прихватимо као животну реалност. Епохалне промене довеле су српски народ у положај да се згусне на територији на којој може да живи, коју може цивилизацијски да покрије и одакле никоме није непријатељ. И у овој несрећи рађа се нешто корисно, а то је етничко смиривање овог простора. Српски народ се интегрише и хомогенизује; сабија и заокружује свој животни простор који добија етничке границе. Та промена је условљена стварањем нове националне државе, са територијом која само за агресоре може бити спорна. Дакле, приморани смо да стварамо државу по сопственој мери и снази".[17] Српски националисти, посебно они око СПЦ и Добрице Ћосића, спроводе политику на Косову која као коначно решење види поделу Косова. Овакав однос према судбини Срба са Косова посебно је дошао до изражаја након НАТО интервенције 1999. године. Повлачење Срба из јужног у северно Косово је било такође планско, или, како каже Душан Батаковић – „у веома кратком року Косово је било спонтано кантонизовано, и то на начин који се доста поклапао с картом пројекта канотнизације, иза које су, знатно пре отпочињања ратних дејстава, стали и Српска православна црква и Српски покрет отпора са Косова. Од предвиђених пет кантона остала су четири. Највећа и најзначајнија концентрација Срба, на северу Косова, обухвата и највећу српску енклаву, која се простире од Косовске Митровице и Звечана до Лепосавића и Зубиног Потока. Захваљујући, пре свега, француским трупама из састава КФОР, није извршено поновно уједињење Косовске Митровице".[18] Срби су се, пре доласка међународних трупа, на команду ЈНА и МУП Суве Реке повукли из Призрена и других делова, који су очигледно били предвиђени као албански кантони.[19] Душан Батаковић каже да је Србима на Косову, након уласка КФОР, објашњен план кантонизације, којим се предвиђа и очување посебних веза српских зона на Косову са државом Србијом, што су они „бурно поздравили". Подршку пројекту кантонизације пружила је већина опозиционих партија. Сада у Србији има око 400.000 избеглица, а у неким претходним фазама било их је знатно више. Многе избеглице су отишле у треће земље, као што су земље ЕУ, Аустралија, Нови Зеланд, САД, Канада, Јужна Африка, те неке земље Латинске Америке. Избеглице се могу сврстати у неколико категорија, а то је опредељивало њихов третман и употребу. Најпре су дошле избеглице из Хрватске 1991, односно Западне Славоније, под патронатом ЈНА; затим, оне са територија које су биле под контролом хрватских снага, и оне су уживале све привилегије, укључујући и избеглички статус; затим, избеглице из тзв. Републике Српске Крајине, које нису могле остварити избеглички статус, јер су у Србију дошле својом вољом. У другом таласу, почетком рата у Босни (1992), долазе избеглице из Босне и Херцеговине, и то из делова које нису контролисале српске војне снаге (значи, мање од 30 одсто територије Босне и Херцеговине), које су такође добиле избеглички статус. Међутим, избеглице из Републике Српске нису добијале избеглички статус, јер су такође долазиле својом вољом. Након операције „Олуја" долази до највећег егзодуса Срба, који се настањују на територији Републике Српске и Србије и који добијају статус изгнаника. Након потписивања Дејтонског споразума подстакнут је егзодус Срба (од стране паљанског руково-

дства) из Сарајева и околине, с тим што су те избеглице задржане у Републици Српској. Такође су повучени Срби из дела Босанске крајине који је Дејтонским споразумом припао Федерацији БиХ. Тако су, уз остале, највеће жртве великосрпског пројекта Срби из Хрватске и Босанске крајине.

Најдраматичнији егзодус је био покретање Срба из тзв. Републике Српске Крајине 4. августа 1995, непуних месец дана после пада Сребренице. Тада је у Међународном црвеном крсту регистровано око 150.000 Срба који су веома плански били распоређени по Војводини и околини Београда. Кључну улогу, према речима Косте Чавошког, у припреми војног слома Крајине одиграли су генерали и виши официри тзв. Републике Српске Крајине и Републике Српске, који су искључиво поступали по поверљивим налозима из Београда.[20)] Милан Ст. Протић у то време на следећи начин коментарише пад Крајине: „Милошевић је охрабрио Хрвате да заузму Книн и Крајину војним средствима, а спречио Крајишнике да се томе оружано супротставе".[21)]

Очигледна је била намера да се избеглице из Хрватске и Босне и Херцеговине разместе, било у Републику Српску или у саму Србију (у Србији, пре свега, у подручја насељена мањинама, као што су Војводина, Санџак, Косово и мање насељена подручја, као што је, на пример, источна Србија). Тако је највећи број избеглица из Хрватске плански размештен у Војводину и то у областима где су настањени Хрвати и Мађари. То је довело до својеврсне интеракције, односно тензија између мањина и избеглица. Велики број Хрвата, који су иначе били под сталним притиском од почетка рата, иселио се почев од 1991. до 1995, а у њихове куће су се уселиле избеглице (Хртковци, Земун, Земун Поље). Мађари, као најбоље организована мањина, дуго су се одупирали притисцима, али су сада принуђени да и сами заузму радикалнији став у погледу свог статуса. Повратак избеглица, посебно у Хрватску, био је плански опструиран и декуражиран, јер, како каже Михајло Марковић, „у садашњим приликама масовни повратак би значио не само губитак територије већ и народа. Деца повратника би била покатоличена и говорила хрватским језиком, а многи унуци би постале усташе – као што се десило у западној Херцеговини".[22)]

Покушај режима да се избеглице усмере на Косово како би се изменила демографска структура Косова није успео.[23)] Само око 30.000 избеглица (највише из Крајине) је у једном тренутку завршило на Косову (они који нису имали где), с тим што је половина током времена успела да напусти Косово. Почетком оружаних сукоба на Косову и преостали број избеглица је исељен, углавном у треће земље. Режим је у то време оптужио УНХЦР и друге међународне организације, које су помагале крајишким Србима да нађу уточиште у трећим земљама, за етничко чишћење Косова од Срба. Последњи талас избеглица са Косова (према подацима УНХЦР око 165.000) углавном се сместио по ужој Србији код рођака или у властите куће које су грађене много раније. Један број је смештен по камповима. Режим им не признаје статус избеглица или измештених лица, па због тога и није познат број оних који немају где да се сместе. Намера београдских власти (још увек је) да се један број тих људи врати на северно Косово и у енклаве за које се сматра да би поделом Косова припале Србији. Да су Срби са Косова одлазили са Косова пре свега из

економских, али и из етничких разлога, позната је чињеница. Велики број Срба је за енормне своте продао своју имовину Албанцима, упркос забрани продаје некретнина баш њима. Влада Србије је, наиме, донела Закон о ограничењу промета непокретности (Службени гласник СР Србије бр. 30(89) који изузима Војводину. У члану 3. Закона стоји да ће „Комисија коју образује Скупштина СР Србије одобрити промет непокретности кад оцени да се тим прометом не утиче на промену националне структуре становништва или на исељавање припадника одређеног народа, односно народности и кад тај промет изазива неспокојство".

Резултати пројекта „сви Срби у једној држави" су погубни, не само за регион, него и за Србе. Људске жртве: у току рата у Словенији (1991) било је 70 жртава. У Хрватској број мртвих износи 23.000 са обе стране. У БиХ погинуло је 258.000 људи, плус 16.000 на српској страни кроз ЈНА и паравојске које су долазиле из СРЈ, што укупно чини 297.000 људи. У косовском рату је погинуло више од 10.000 људи. Укупан број избеглица и расељених лица у Хрватској износи око 513.000, од чега је 158.000 Хрвата и 355.000 Срба. У БиХ је 1995. било 1.282.000 расељених и око 1.200.000 избеглица. У Србији је велики број припадника националних мањина под притиском напустио земљу; Хрвата: око 60.000, Мађара 50.000, Албанаца 300.000. Треба напоменути да је око 300.000 грађана Србије, углавном младих људи, напустило земљу због страха од мобилизације, а касније због економских разлога. Највећи број Албанаца, од 800.000 протераних за време интервенције, се вратио, али значајан број је остао по свету. Око 4.400.000 људи односно око 20 одсто становништва, је променило место боравка. Одлазак младих људи из региона и даље се наставља. Осим тога, СРЈ је претрпела материјални губитак који за период 1990-1995. износи око 60 милијарди долара. Све у свему, индиректна економска штета изазвана ратом за цео регион процењује се на око 125 милијарди долара.[24)]

Српски национални програм крајем XX века доживео је историјски пораз. Међутим, српска политичка елита, односно њен већи део, још није одустао од својих претензија, стално се надајући да ће се променити међународне околности које би омогућиле реконструкцију Балкана у којој би Србија добила Републику Српску, Црну Гору, део Косова и Македоније. Република Српска се још увек третира као ратни плен, односно као „једина светла тачка у процесу разбијања СФРЈ".[25)]

Највећу опасност за опстанак Републике Српске српски националисти виде у Анексу VII Дејтонског споразума, тј. у Споразуму о избеглицама и расељеним лицима, јер се његовим спровођењем губи кохезиона моћ Републике Српске, а јача улога оних који Републику Српску „утапају" у јединствену државу БиХ, и „интересе српског народа потчињавају интересима муслимана". И сада када је Влада Републике Српске, додуше под притиском, објавила властити извештај о масакру у Сребреници 1995, српски националисти у Србији са жаљењем констатују да је процес интеграције РС у БиХ дефакто процес нестанка РС која „дефинитивно губи најважније полуге државотворног ентитета у саставу БиХ, што ће је довести до самоукидања".

***

У закључку се може рећи да Балкан никада у својој историји није заокупљао светску пажњу као у последњој декади XX века, када је свет у суштини први пут постао свестан његове разноврсности и комплексности. Исто тако може се рећи да је Балкан постао парадигма свих међународних проблема у постбиполарном свету. Међутим, балканско питање још није решено, јер није завршен процес распада Југославије. И поред дугогодишњег бављења распадом Југославије, свет је пропустио да сагледа разлике између југословенских република, што је отежало и разумевање суштине распада Југославије. Захтев за истинском федерализацијом Југославије био је суштински разлог за њен распад, јер Србија то никад није прихватила. Фрагментација, или децентрализација Балкана је део процеса глобализације. Балканске државе су суочене са истим проблемом – транзицијом. Када је реч о Србији, она је, осим тога, суочена и са питањем ратних злочина, а одбијање суочавања са њима главна је опструкција транзицији. Криминал и корупција су заједнички проблеми региона. Етничка рекомпозиција која је обављена у региону има огромне последице на будућност самог региона, као што се види из наведених података. Међутим, Балкан је и даље остао мултиетнички простор који треба сачувати, упркос томе што новостворене државе још увек инсистирају на етничким државама. Та њихова амбиција најбоље се види у њиховом односу према мањинама и избеглицама, као главном инструменту, односно сметњи за консолидацију етничких територија.

Фусноте:

1) У бившој СФРЈ под истим државним кровом био је окупљен практично цели српски национални корпус, што је и у Европи и поготово на Балкану, случај без преседана.
2) *Правни анали*, Београд 1971, Но 3, п. 232
3) Интервју Ћосића *Политици*, 21. јануар 1991. Тезу о промени авнојевских граница први је изнео Коста Чавошки у *Књижевним новинама,* а подржао је велики део правне елите као, на пример, др Будимир Кошутић, др Војислав Коштуница, др Радослав Стојановић и многи други.
4) *Интервју*, 21. децембра 1990.
5) *Свет*, 30. мај. 1990.
6) *Ревија 92*, 31. јануар 1990.
7) *Он*, 4. мај 1991.
8) *Политика*, 22. септембар 1991.
6) *Свет*, 6.септембар 1993. Биљана Плавшић, један од три водећа босанска лидера оптужена за ратни злочин.
7) *Ибид.*
9) *НИН*, 9. новембар 1990.
10) *Политика*, 23. јануар 1992.
11) *Интервју*, 13. новембар 1992.
12) Борисав Јовић, *Распад Југославије*, стр. 131.
13) Програм СПО је полазио од тога да се Хрватска не може конфедерализовати у својим границама док од Барање, делова Славоније, Кордуна, Лике, Баније и северне Далмације не буде образована аутономна покрајина Српске крајине и док не буде гарантована аутономија Истри и Дубровнику. У случају да се Хрватска ипак отцепи од Југославије, програм СПО предвиђа да „аутономна покрајина Српске крајине уђе у

састав српске државе". Када је у питању Косово, у случају конфедерализације Југославије или њеног распада, СПО се залагао за „укидање аутономног статуса Косова и Метохије, укидање албанског језика као службеног, затим права Шиптара на албанску заставу, као и антисрпски устројене школе, полицијску службу, болнице, поште и судове."

14) Радикали су јасно дефинислаи западну границу српске државе, слично СПО, и посебно се фокусирали на решавање албанског питања. Једна од првих мера коју су предвидели била је „протеривање 360.000 албанских емиграната и њиховоих потомака", затим, да се на Косову и Метохији „прогласи ратно стање и заведе војна управа и установе које се финансирају из државног буџета, а делују на албанском језику попут Универзитета, Академије наука и уметности, издавачких новинских кућа" и сл. Да се свим „Шиптарима, српским држављанима, који бораве у иностранству и тамо делују са сепаратистичких позиција, одмах одузме српско држављанство и забрани повратак", те да се свим „Шиптарима, који то желе, изда исељенички пасош„. СРС је у свом програму посебан фокус ставио на „пресељавање војне и полицијске академије и свих војних установа које нису директно за командовање појединим армијским областима, као и читав низ других државних установа, чиме би се створили услови за пресељавање десетина хиљада официра, подофицира, полицијаца, државних чиновника, чланова њихових породица и комплетне пратеће инфраструктуре". Радикали су предвиђали и друге мере у циљу охрабривања Албанаца на емиграцију, као што је изградња путева „који би намерно прелазили преко најнасељенијих албанских имања, затим изградња насеља за досељенике како би се прекинуо шиптарски етнички простор, како би изгубили простор у дубину, што је важан елемент њиховог осећања сигурности". Програм радикала предвиђа и такве гротескне детаље, као што је пресецање електричне енергије кроз „саботажу", као и дотока воде како би им се „живот учинио немогућим". Други методи укључују честе провере финасијске полиције, затим увођење разних обавезних дозвола, инфилтрирање људи из ДБ у разне албанске организације како би утицали на њихове „активности, ако не и управљали њима".
15) Милорад Екмечић, ТВ Студио Б, 14. XII 2002 (реемитовање раније изјаве, дате пре почетка рата).
16) Исељени су скоро сви Хрвати, односно Јањевци са Косова током 1994. и 1995. године уз пуну подршку хрватске владе и католичке цркве.
17) Добрица Ћосић, *Ловљење ветра*.
18) *Српска политичка мисао*, Вол. VI, 1999, но. 3-4.
19) Из разговора са свешетеником СПЦ у Призрену, августа 1999.
20) Коста Чавошки, Затирање Српства, *Хришћанска мисао*, Београд-Ваљево 1996, стр. 71-78.
21) Милан Ст. Протић, Ми и Они, *Хришћанска мисао*, Београд-Ваљево-Србиње 1966, стр. 97 – 106.
22) Михајло Марковић, *Друштвена мисао*, Службени лист СРЈ, Београд 1999, стр. 241.
23) Михајло Марковић, *Друштвена мисао*, Службени лист СРЈ, Београд 1999. Он каже да „не треба заборавити демографски значај овог прилива једне реалтивно младе и виталне популације. У прилично суморну слику коју пружају све досадашње анализе наших демографских кретања у Србији – избеглице уносе неке светлије тонове". Стр. 242.
24) Жарко Папић, *Босна и Балкан, Могућности и услови опоравка*, Сарајево, Босна Форум 17(02, стр. 43-45.
25) Рајко Гњато, Геополитчке перспективе опстанка Републике Српске, стр. 575, *Геополитичка стварности Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

(www. hrw.org.yu; библиотека Сведочанства 21, Борис Делић, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Соња Бисерко)

„Фирме које су се бавиле лобирањем и односима са јавношћу су биле карика између Владе и бизниса, које је председник Клинтон држао тако близу. Није баш најјасније како ће он да постигне овај циљ, када су толики његови врхунски службеници, укључујући Рон Брауна и Хаурда Пастера, који то схватају „послом какав је и сваки други", заправо вашингтонски инсајдери. (Carlisle „Public Relationship: Hill&Knowlton, Robert Gradge and CIA", Covert Action, пролеће 1993)

„Док употреба америчких медија од стране Ције има дугу и добро документовану историју, улога ПР фирми је новост... Репортери је плаћала Ција, понекад и без знања њихових послодаваца, како би одређени материјал прошао у штампи или у етру. Али, остале новинске организације су наложиле својим запосленима да сарађују са Цијом... Да би избегла директан однос са медијима, Ција је регрутовала појединце у ПР фирмама, попут Hill & Knowlton, да се понашају као посредници за оно што је Ција хтела да дистрибуира." (Carlisle in Covert Action, citat Susan B. Trento The Power House; Robert Keith Gray and the Selling of Access and Influence in Washington, New York: St Martin's Press, 1992)

Часопис „Њујоркер" је копао дубље у Сорошеву мистериозност, описујући га као „нерегулисаног милијардера са месијанским комплексом." У маратонском чланку од двадесет четири стране, под насловом „Свет према Сорошу"...Рој Гатман га је описивао као некога ко би могао да буде „државни секретар" (Гатман, говор на форуму посвећеном слободи, 4. октобар 1994. године)

Међутим, „Њујоркер" је оштро скренуо пажњу на Сорошев независни политички портфолио:

„Он је отворно Вашингтонску канцеларију" која је, како је то један Сорошев сарадник рекао, функционисала као „Стејт департмент" ...Мортон Абрамович, некадашњи амерички амбасадор у Турској, који је сада председник Карнеги фондације за међународни мир, учествовао је у заступничкој групи коју је финансирао Сорош на Балкану. Постао је играч, мада пре мислим да је нови феномен... он је необучен, он просто дође и обави посао, и нема стрпљења за владу. Као што уобичајено могу да кажем за Џорџа, он је једини човек у Америци који има сопствену спољну политику и који може да је проведе... (Брук)

„Њујоркер" је такође забележио да је „Сорош годинама био велики донатор Хелсинки воча и, према једној особи, скоро се дугорочно обавезао Савету за спољне послове, под условом да ипак буде анонимни донатор". Елитни унутрашњи рад Савета је обавијен велом тајни, без обзира што стоје иза журнала „Форин аферс", који је стално објављивао есеје о југословенској трагедији, оптужујући само Србе и српске лидере, заобилазећи притом објашњења дубљих интрига поводом распада Југославије.

„Када је Сорош, феноменално успешан Мађар, рођени финансијски спекулант, одлучио, децембра 1992. године, да упути 50 милиона хуманитарне помоћи у Босну, тражио је савет како да се осигура да ће новац бити искоришћен у најбоље сврхе. Max Malloch Brown и Waxler Group су понудиле савет.. .Абра-

мович је одиграо значајну улогу у остваривању контаката и обликовању стратегије. Нова група Action Council for Peace in the Balkans формирана је са посматрачким комитетом различитих имена у целом политичком спектруму.

Бивши државни секретари Edmund S. Muskie и George P. Schultz, потписали су, као и бивши саветници за националну безбедност Збигњев Бжежински и Френк Карлучи, списак на којем је поред ових и подужи списак, који укључује половину чланова америчког конгреса.

Сорош је, сасвим сигурно, покретао медијске воде покушавајући да лебди над њима. Настављао је са пумпањем милиона долара у опозиционе медије у Београду, попут НИН-а „Времена", Студија Б, заједно са сарајевским „Ослобођењем". Године 1993, Југословенска Фондација „Сорош„ је објавила, „према демократском емитовању", рад сумњиве вредности како би прославили Сорошеву медијску филозофију и дали пример онима који су хтели Сорошеву платну листу. **(Хадар „Улога репортера и новинара у источној Европи")**

Медији као део антиевропског фронта штампе: непромењена матрица

Анализа медија у Србији указује да се није одустало од илузије о уједињењу српских земаља и концепта српске нације као „природне заједнице". Иако је тај пројекат дефакто поражен, кроз медије се сугерише да је тај циљ само одложен тако што се опстаје на истој политичкој пропаганди, стереотипима, образовању, науци и култури који интериоризују ту идеологију. Суочавање с ратном прошлошћу и политичком и моралном одговорношћу за рат, као један од важних процеса у оквиру транзиције друштва, није озбиљна тема ни у једном медију. Напротив, преовлађује релативизација или игнорисање прошлости. Тако медији одржавају континунитет са временом Слободана Милошевића. Они нису фактор промена, већ само терен за рехабилитацију старог режима и његову нормализацију.

Утицај лобија антихашког и мафијашког, као и људи из Милошевићевог окружења на медије и даље је веома снажан, што се види у уређивачким концептима. У том смислу треба посматрати и нетранспарентност власничке структуре већине штампаних медија у Србији. Неки медији су само продужена рука, или нека врста билтена појединих служби који преко њих шире гласине и праве афере.

Након 5. октобра није било покушаја преобликовања јавног мњења. Јавно мњење креирано кроз националистичку пропаганду још крајем осамдесетих и почетком деведестих пертифицирано је. Стога су довољне врло краткотрајне националистичке кампање да оживе стари анимозитети према суседима и према мањинама у Србији, као и према политичким неистомишљеницима.

У медијима је регистрован веома низак професионални ниво новинара и општа неинформисаност о појединим темама о којима извештавају, што значајно отупљује критичку способност према саговорнику, неинвентивност у избору тема и фокусирање на одређене догађаје и процесе. Медији немају

критичку функцију и не отварају важна питања која се тичу реформе друштва, а популизам доминира и у форми и у садржају поруке.

Штампа често најављује политичке догађаје и практично припрема јавно мњење и за најретроградније одлуке политичара и директно учествује у радикализацији друштва.

На медијској сцени не постоји довољно снажан и утицајан алтернативни медиј који би се супротставио доминантном медијском понашању, чиме је друштво лишено другачијег погледа на догађаје и на процесе у друштву. У готово свим медијима постоји консензус о главним политичким и друштвеним питањима.

Главни носилац националистичке и конзервативне оријентације су „Вечерње новости", лист са више од 200.000 тиража, док се остали медији могу посматрати на лествици: с једне стране – радикалније од „Новости" (по начину изражавања) и, с друге стране – (преношење исте поруке само на суптилнији начин).

Медији који би могли да се издвоје из те идеолошке матрице, нису успели да наметну радикално другачији уређивачки концепт и често и сами повлађују конзервативном и националистичком јавном мњењу и праве излете у сензационализам карактеристичан за „жуту штампу".

Лаж коју шири највећи број медија деформисала је друштво које живи у дубокој заблуди. Константна пропаганда највише служи да се спречи било какво осећање одговорности и кајања. Промовише се самосажаљење и осећање сталне угрожености због наводне неправде међународне заједнице према српском народу.

Препоруке

Неопходна је професионализација медија кроз сталне семинаре и школе са нагласком на вишим професионално-етичким стандардима, а не само занатским, као и кроз едукацију о одређеним темама које су кључне за реформске процесе у Србији.

Комерцијализација појединих медија који би могли да функционишу у другачијем вредносном оквиру у односу на доминантни, имала би негативне последице јер би их водила прилагођавању конзервативном и националистичком јавном мњењу. Стога је подршка овим медијима и даље потребна како би се у Србији створили услови за преобликовање јавног мњења и грађанима понудила и другачија опција. У ове процесе, међутим, неопходно је укључити и Радио телевизију Србије која би се што пре морала трансформисати у јавни сервис са потпуно другачијом уређивачком политиком од садашње, усмереном на озбиљно суочавање са прошлошћу а не њену „нормализацију".

Неопходна је примена и усавршавање постојеће законске регулативе која би ефикасно штитила грађане, па и јавне личности, од манипулација и уцена, као и обуздала ширење говора мржње.

У циљу што брже унутрашње интеграције региона пожељно је почети рад на стварању регионалних медија који би изражавали заједнички интерес

грађана у земљама региона, а посебно постјуголсовенских земаља. Један од тих интереса је свакако и улазак у Европску унију.

Полазећи од основних етичких принципа, медији имају моралну обавезу да прпознају говор мржње и да снажно презетнују ставове који се том говору супротстављају.

Медијска конструкција Србије – раскошни спектакл националне беде

„No matter how paranoid you are, you can never be paranoid enough."Peter Knight , Conspiracy Culture, 2001.

Пред читаоцима се налазе архивирани новинарски садржаји који су у периоду од марта до септембра 2004. године обележили дневну и недељну штампу Србије. Мада се извештај Хелсиншког одбора за људска права односи на релативно кратак временски период, он представља значајан приказ најновијих прилика у српској штампи. Скупљена новинска грађа упућује на семантички оквир који стоји у основи Медијске конструкције Србије. У том оквиру је настала новинарска производње оне реалности у којој су „ослобођене" етничке и симболичке страсти доведене до својих крајности. Ради се о стварности неодмереног преплитања национализма и бестијалности која је годинама обликована у медијској џунгли Србије. Национални медији су ступили у последњу фазу егзалтиране промоције 'ослобађања' на свим пољима: политичко и тржишно ослобођење, медијско и сексуално ослобођење, ослобођење жена и деце, ослобођење производних и деструктивних снага, религијско и национално ослобођење. Проблем је у томе што егзалтирана промоција 'ослобађања' долази у тренутку у којем су главне друштвене, политичке и националне игре већ одигране. Медијима је преостало да паразитски ретуширају и рециклирају спорну слику прошлости. Ослобођено новинарство наставља да медијски симулира еруптиван национални занос, правећи се да српска држава и друштво ужурбано хитају у истом, хомогеном правцу, мада добро знају да је на делу убрзавање у празнину.

Србија се доиста медијски налази у хипертрофираном стању тоталне симулације, и дакако неутрализације, оног деструктивног сценарија који се стварно десио. Ваља и даље живети као да се националистичко зло није догодило: „ослобођени" медији су преузели задатак да и даље рециклирају 'херојску борбу' (носталгија за фронтом) која је, захваљујући међународној интервенцији, неопозиво иза нас. Услед инерције чистог кружења већ одигране националне приче, домаћи медији су постали велико уточиште националне наде, сабирно место свих српских илузија. Данашње новинарство у Србији не представља узоран коректив поражавајуће јавности, примитивне и необразоване публике, већ обрнуто, њен аутентичан медијски и политички концентрат.

Журналиситичку популарност црпи из присилног умножавања и кружења истрошеног националистичког дискурса кога обнављају посредством властите производње и потрошње. Данашњи медији у Србији живе од унутрашње метастазе, једне грозничаве националистичке самозатрованости, која се испољава у дизајнираном поигравању с националном катастрофом. Нео-

пходно је реконструисати услове и последице медијске конструкције Србије која живи од зараћене логике истине и лажи, од истребљења очигледности и 'убиства реалности'.

Штампа: Непромењена матрица

Хелсиншки одбор за људска права у Србији пратио је свакодневно неколико дневних и недељних листова у периоду од 1. марта до 31. августа 2004. године у циљу уочавања доминантног приступа одређеним темама и главних идеолошких опредељења. Хелсиншки одбор се определио за ову анализу из још једног разлога: с обзиром на пропагандну улогу коју су медији имали у предвечерје ратова и током Милошевићевог времена, и њихов генерални утицај на јавно мњење, они могу имати једну од кључних улога у реформи српског друштва и државе. Хелсиншки одбор сматра да без увида у њихов досадашњи садржај није могуће направити нови концепт и променити медијску сцену.

За утврђивање доминантног медијског дискурса одабрано је неколико тема, које су према истраживањима и анализама Хелсиншог одбора од кључног значаја за период транзиције и трансформацију друштва из конзервативног, ратнички и националистички опредељеног, у модерно либерално и тржишно оријентисано друштво и државу која би пружила снажан оквир и била гарант поштовања људских права. Тако је са становишта суштинских реформи, посебна пажња посвећена следећим темама: однос према суседима (пре свега Босни и Херцеговини), Косово, Војводина, мањине, Хашки трибунал, суђење оптуженима за убиство премијера Зорана Ђинђића, говор мржње и однос према невладиним организацијама и цивилном друштву.

За истраживање су одабрани штампани медији, јер се кроз њих најбоље разоткрива владајући јавни дискурс о кључним темама обухваћених и овом студијом.

С друге стране, пошло се од претпоставке да радио и телевизија само прате дискурс који диктирају штампани медији. За разлику од штампаних медија који су од огромног утицаја на креаторе јавног мњења (пре свега дневници и недељници који претендују да буду и аналитички, а не само информативни), електронски имају више популистички карактер и тиме утичу на шире слојеве становништва. **(www. hrw.org. yu, август 2004. године)**

Увод

До које мере је истина о српским злочинима у ратовима у бившој Југославији и даље табу и колико је јавна сфера загађена националистичким популизмом...

Хаг

„Као да смо се јуче растали". Под тим поетичним насловом „Вечерње новости" (7. августа) на пола стране објављују интервју с потпредседником

Српске радикалне странке Томиславом Николићем, направљен поводом Николићевог сусрета са Војиславом Шешељом и Слободаном Милошевићем у Хагу. У интервјуу смо од Николића сазнали да су „Војине политичке процене непромењене", да ће „издајници бити сви Срби који изађу на изборе на Косову", да је „Милошевић здрав и сигуран у своју победу" итд.

Новинар „Вечерњих новости" је, очигледно, Николића питао само оно што би он желео да буде питан, као и оно што дира „сентимент" обожавалаца Шешеља и Милошевића.

На пример: „Како Војислав Шешељ изгледа, каквог је здравља?", „Како вам је деловао Милошевић?"...Баналност интимизирања новинара и, уопште, „Вечерњих новости" са Николићем и „кумом му Шешељом", огледа се у антрфилеу који носи наслов „Крменадле".

Под тим „месарским" насловом сазнајемо одговор на питање: „Како је протекао Ваш сусрет са Шешељем?" Николић, дакле, одговара: „У разговору. Два пута смо јели. Воја је за доручак донео крменадле. Појели смо и затворски ручак, кромпир, рибу и салату. Био је то један затворски дан."

Дан пре него што су се читаоци „Вечерњих новости" уверили да се Милошевић и Шешељ „добро држе", читаоци „Политике" (6. август) добили су објашњење о „агонији хашког процеса".

Мисли се, наравно, на процес против Слободана Милошевића. „Агонија хашког процеса" је и у наднаслов извучена тема текста којим ауторка Зорана Шуваковић, која иначе редовно пише о раду Хашког трибунала, под насловом „Притисак расте, судница се празни" практично подиже надгробни споменик том суду који су основале Уједињене нације, резолутно оцењујући да неће успети да испуни сопствену, преамбицизно замишљену сврху.

„Смрт судије Меја, која је услед неизлечиве болести наступила нагло, и хронично побољевање Слободана Милошевића (опасно висок притисак), само су на најдрастичнији начин показали оно што се могло очекивати од самог почетка.

То је суђење које по свом обиму и замишљеним дометима превазилази способности било ког човека на земаљској кугли," један је од аргумената новинарке „Политике".

Како се догодило да се међународна правда нашла суочена са случајем који не може да реши, „Политика" објашњава, подсећајући, наравно, и на чињеницу да су на „пропали процес столећа" потрошена „огромна средства међународне заједнице": „Грешка је, по многима, због мегаломанских амбиција била начињена на самом почетку када су три оптужнице, ратови у четири државе и десет година кризе стрпани под капу истог процеса и на терет једном човеку.

Врло брзо се показало да сви ти неразмрсиви балкански чворови (историјски, национални, социјални, политички) не могу да стану ни у једну судницу, па била она и свемирски опремљена као што је ова хашка."

Као стратегију излаза из „агоније" Трибунала, „Политика" види у томе да се „пажња светске јавности усредсреди на неког новог звучног дошљака у

притворску јединицу Шевенинген. Спас за Хаг били би један од двојице најпознатијих: Караџић или Младић.

И кад би они још стигли до краја августа, нико се више не би ни бавио старом причом без краја: суђењем Милошевићу."

Другим речима, Хаг не потражује тако упорно Караџића и Младића зато што су већ оптужени за најтеже ратне злочине почињене у Босни и Херцеговини, него зато да би терао „дим у очи" светске јавности и прикривао сопствени неуспех у случају Милошевића.

Анимозитет према Хашком трибуналу много је, наравно, отворенији у корупусу политичких таблоида. „Балкан" (4. август) тако, као умесно за кандидате за градоначелника Београда делегира питање: „Да ли бисте подржали дочек хашких оптуженика, као што су то урадили Хрвати?" Анкетирани су сами кандидати, односно неки од њих, али и грађани насумице бирани на улицама, те „Балкан" закључује: „Грађани храбрији од политичара, већина сматра да је Хашки трибунал једностран."

Пошто се троје од петоро анкетираних грађана изјаснило за помпезан дочек хашких оптуженика (иако се о повратку дотичних може говорити само крајње хипотетички, што „Балкан", очигледно, није омело у спровођењу анкете), а двоје против тога, „Балкан" је у наслов издвојио поруку: „Шешеља и Милошевића дочекати као хероје."

И сам министар правде Зоран Стојковић, како нам је „Балкан" (7. август) пренео, заступа становиште да оптужени пред Хашким трибуналом не бране само себе, него државу. „Стојковић је рекао да се не сме дозволити да се наши грађани у Хагу осећају одбачени од државе, јер у том случају они не осећају потребу да штите државу. Погледајте Хрвате. Ниједан није рекао ништа против Хрватске, јер се не осећају одбаченим од своје државе.

А да би предупредили да их држава одбаци, оптужени који одбијају да буду испоручени Хагу настављају своју медијску антихашку кампању, која каткад, поприма крајње патетичан тон. На скоро целој насловној страни „Курир" (3. август) доноси нову „поруку" генерала Небојше Павковића: „Генерал Небојша Павковић поручио српској влади – Имам бомбу, убићу се!"

О чврстини официрске речи генерала Павковића и, уопште, о својеврсној игри мачке и миша коју он и његов табор играју са целокупном јавношћу, говори и то што је само два дана након цитираног наслова у „Куриру", „Глас јавности" објавио сасвим другачију Павковићеву поруку: „У странци генерала Павковића тврде да му на памет не пада да се разнесе бомбом; предаће се, ако одлуче грађани." Од „Гласа јавности" сазнајемо и следеће: „Павковић није ни за то да се ухвати Ратко Младић и да се глава ратног команданта босанских Срба трампи за његову. Само ако се грађани Србије на референдуму одлуче да генералима треба судити у Хагу, Павковић ће се добровољно предати." Српска штампа остаје верна и стратегији подривања кредибилитета Трибунала ширењем гласина о закулисним диловима који се праве у Хагу. „Интернационал" (1. август) преко целе насловне стране доноси „сазнање": „Договор са Хагом: Јовица и Френки помажу у хапшењу Ратка Младића." Мисли се, наравно, на Јовицу Станишића, бившег начелника Ресора државне безбедности,

и Франка Симатовића, бившег команданта Јединице за специјалне операције. „Интернационал", дакле, тврди да ће овај двојац од изузетног Милошевићевог поверења бити пуштен из шевенингенског притвора упркос противљењима Тужилаштва.

Ствар је, по „Интернационалу", готова, договорена, а у тим тврдњама „Интернационал" се позива на изворе „у дипломатском кору". На истој страни на којој образлаже како су се Милошевићеви високи обавештајци нагодили да помогну у хапшењу Карацића и Младића, као и у преговорима с генералима Павковићем, Лазаревићем, Лукићем и Ђорђевићем око њихове предаје, „Интернационал" доноси и текст под „пркосним" насловом „Шешељ не моли", у којем се демантује да је Војислав Шешељ икада тражио да га Хашки трибунал пусти на слободу. „Шешељ је досад од Хага тражио само да му омогући посете чланова породице и комуникацију с њима. Доскора му је и то било онемогућено, уз образложење да би могао да утиче на рад Српске радикалне странке." Уз овај невелики текст о Шешељевим мукама и поносу, осим Шешељевог портрета, објављене су још три фотографије, са следећим потписима: „Добровољан одлазак у Хаг", „Прво појављивање у судници" и „Када ће бити поново заједно?". Изнад последње наведеног потписа је фотографија на којој се виде Шешељ, Томислав Николић и Александар Вучић како седе испод логоа Српске радикалне странке. Кампања подршке Шешељу у „Интернационалу" није минула до краја месеца.

Број од 27. августа доноси Шешељеву фотографију преко целе насловне стране, уз памфлетску поруку: „Шешељ – Вођа радикала одговара у Хагу због ових оцена: Карацић прави Србин, Младић частан официр, Милошевић издајник, Клинтон кривац за рат, Аркан мали Ал Капоне; Папа ратни хушкач."

Нешто ситнијим словима одштампана је препознатљива, „шешељевска" изјава: „Ако желимо да говоримо о криминалцима, онда су то Клинтон, Геншер, Де Микелис, заговарачи рата на Балкану. Додао бих чак и папу, који је позивао на бомбардовање наших села."

Додатак 1
Улога медија у припреми српског јавног мњења за ратове деведесетих година века

Разумевање улоге медија у југословенској кризи није могуће без разумевања политичког контекста, као и разумевања друштвене улоге медија у социјалистичким једнопартијским системима. Медији и новинари су били пропагандни сервис режима, њихова улога је свакако била и остала у функцији заштите система.

Новинари су због тога били формално и нека врста друштвено-политичких радника са специјалном друштвеном и политичком мисијом. Међутим, током година новинарство је остварило завидан ниво професионалности. Њихова улога за време Милошевићевог режима остала је иста с тим што су своју идеолошку премису заменили националистичком.

Медијски простор био је регулисан посебним Законом о информисању из 1978. који је био на делу све док га Милошевић није променио 1998. године. Свака од република и две покрајине је имала властити тв и радио информативни систем (Радио-телевизија Скопље, РТВ Љубљана, РТВ Нови Сад итд.) затим по једну већу издавачку кућу (Политика у Београду, Вијесник у Загребу, Дело у Словенији и сл.) све су оне биле гласноговорници републичких или покрајинских влада.

Уређивачка политика и водећи новинари, посебно у електронским медијима, били су под будним оком централних комитета СК, било републике или покрајине. Директори водећих ТВ и радио кућа традиционално су били чланови централних комитета КП-СК. Међутим, тржиште штампаних медија превазилазило је републичке и покрајинске границе и може се рећи да су осамдесете биле ера велике циркулације медија између република. Крајем осамдесетих недељник „Данас" из Загреба достизао је тираж изнад 180.000 са великом продајом изван Хрватске.

Слично је било и са београдским НИН-ом који је достизао тираж до 200.000, док је љубљански омладински провокативни лист „Младина" достизао тираж од 100.000, био продаван изван Словеније упркос језичкој баријери.

Крајем осамдесетих медији у Југославији, посебно у Хрватској, Словенији и Босни („Борба" у Србији), посебно у време баршунастих револуција у Источној Европи (после којих је дошло до вишепартијских избора у овим републикама), штампани медији уживали су високи степен слободе, све до почетка српске ратне пропагнде против ових република.

Републичке владе скоро две године нису биле способне да одговоре на Милошевићеву ратну машинерију и националну хистерију и на тај начин су код своје јавности створили утисак беспомоћности и конфузије. У Хрватској је неспремност да се реагује на београдске провокације квалификовано као „хрватска шутња".

Након вишепартијских избора на којима су победиле националне партије, у Словенији и Хрватској се ситуација у медијима променила јер је направљен заокрет ка националним партијама.

Националне партије су касније победиле и у Босни и Македонији, док су у Србији и Црној Гори победиле комунистичке партије које су декретом трансформисане у социјалистичке, али су медији били не само националистички, већ, у складу са прокламованим политичким платформама, и ратно оријентисани.

Након Титове смрти, југословенско друштво кренуло је путем брже либерализације, што се одразило и на медије. Неки од њих су се охрабрили и заузели су либералнији и демократскији поглед на друштвену стварност као што је нпр. био недељник „Данас" из Загреба, НИН из Београда, двомесечник „Старт" из Загреба или, пак, алтернативна омладинска новина „Младина" из Љубљане. Титовом смрћу Југославија је, међутим, остала без јединог политичког арбитра. Монолитно јединство више није било могуће. Кључно је постало питање метода решавања спорних питања. Борба за Титово наслеђе по-

чиње још седамдесетих, када постаје јасно да није могуће сачувати Југославију као централизовану федерацију.

Међутим, Срби су Југославију видели само као такву и сваки покушај да се она трансформише доживљавали су као атак на српски народ. Брионски пленум 1966, студенстке демонстарције 1968, прве албанске демонстрације 1968, те усвајање Устава 1974, све су то кључне тачке које су битно утицале на ток збивања осамдесетих.

У таквој политичкој атмосфери полако се инструментализују и медији који су попуштање контроле искористили за отварање свих табу-питања југословенског друштва.

Српски медији су почетком 80-тих пратили исти тренд који је доминирао на територији целе Југославије. Међутим, када је у Србији постигнут консензус око српског националног питања, улога медија у хомогенизацији српске нације и припремама за рат добила је прворазредну улогу.

На чело Србије, након Титове смрти, долази генерал Никола Љубичић, који од војника постаје српски државник. Пре тога је 13 година био на челу ЈНА. Његово становиште „Југославију ће бранити Срби и ЈНА" садржи схватање да је Југославија српска држава, а ЈНА њена војска. Титов одлазак и нестанак његове личне власти, уз слабљење идеологије као везивног ткива, јачали су ослонац на Армију, која је већ од седемадесетих (учешће у сламању реформских покрета) имала прворазредну политичку улогу. Албанске демонстарције на Косову 1981. искоришћене су за отварање српског националног питања и за покретање српске националистичке еуфорије. ЈНА отворено излази на политичку сцену и у суштини врши окупацију Косова. Неспремност за решавање отворених питања и отпор променама довели су до хомогенизације српског народа на националној основи, који је реконструкцију Југославије у новим околностима доживљавао као губитак своје јединствене државе. Инструментализовање етничког идентитета (српског) под паролом „прво држава, па онда демократија", блокирало је демократизацију и спречило нужну плурализацију интереса.

Српска елита се поново враћа свом националном програму који се на неформалном нивоу припрема већ почетком седамдесетих, а артикулише у програм 1986, када је објављен Меморандум Српске академије.

Меморандум је имао огроман утицај на стварање политичке климе у Србији.

Српско национално питање формулисао је као државно питање, што значи да је његово решавање могуће само прављењем нове државе на темељима старе Југославије.

Основна теза за овакав приступ састојала се у томе да Срби након распада Југославије не могу живети као мањина у Хрватској, односно у Босни, при чему се у старту и хрватско и муслиманско питање доживљавају као антисрпско. Меморандум је у другим југословенским републикама дигао узбуну, док је у самој Србији дошло до политичке поделе у руководству. Иван Стамболић, предесдник ЦК Србије, окавлификаовао га је на следећи начин „То је тачка нашег дефинитивног разлаза у Србији и увод у политички обрачун".

Положај Србије и српског народа, према Меморандуму, суочавају се, поред заједничких, са три додатна проблема: „економском заосталошћу Србије, неразрешеним правним статусом са Југославијом и покрајинама, и геноцидом на Косову." Каже се даље да је Србија у инфериороном полажају у односу на Хрватску и Словенију, које су све подредиле својим интересима. У делу који се односи на српски народ изричито се каже да је српска популација на Косову „жртва физичког, политичког, правног и културног геноцида", док је српски народ у Хрватској „изложен асимилацији".

Основна теза Меморандума је да је југословенска децентрализација корен, како југословенске кризе, тако и проблема српског народа. Меморандум је јасно дефинисао главне теме које су у медијима добиле прворазредни значај и најавиле припреме за рат.

Појава Милошевића била је победа доминантне догматске струје у партији и националистичке опозиције чији је идеолог био Добрица Ћосић. Милошевић се учврстио као вођа кроз популистички покрет који му је доделио националну мисију и кроз „савез елита" који га је подржао, почев од Академије, Српске православне цркве, Удружења књижевника, Војске и др. Осма седница ЦК СКС није била само унутарпартијски комунистички конфликт, већ важан догађај у постројавању снага за предстојећи обрачун у Југославији.

Појаву Милошевића, који се одликовао енергијом и одлучношћу, многи су тумачили као могућност поновне централизације Југославије. Највећу подршку је добио у ЈНА, а Никола Љубичић, претходник Ивана Стамболића на кормилу Србије (пре тога 13 година на челу ЈНА), имао је важну улогу у инсталирању Слободана Милошевића. Иван Стамболић је накнадно оценио његов мандат као „војну окупацију Србије". Слободан Милошевић је дошао на готов пројект који је већ био разрађен до детаља у академским, војним, партијским и црквеним круговима. Слободан Милошевић је брзо схватио да постоји политички вакуум, као и да јавно мњење очекује конкретне и резолутне мере за излазак из кризе.

Он је искористио и неспремност савезног врха да му се директно супротстави, убрзано је рушио све пред собом – „институционално и ванинституционално". Његова снага лежала је, пре свега, у исторошености социјалистичког модела и одсуству спремности да се он суштински мења.

Масовна подршка коју је Милошевић добио брзо се претворила у национални покрет у Србији. Управо користећи енергију тог покрета, Милошевић је успоставио ауторитарни поредак, што му је омогућило да српско питање у Хрватској и Босни отвори и као државно питање, које се може решити само стварањем државе српског народа у тим републикама управо на тезама које је Добрица Ћосић и круг око њега промовисао у Меморандуму: угроженост срспког народа у Хрватској и на Косову, истрошеност југословенског оквира, те потреба промене Устава из 1974, по којем је Србија стављена у неравноправан положај у односу на остале републике.

Слободан Милошевић је врло брзо схватио моћ медија и партијског апарата у освајању власти. Зато је његова пажња већ на самом почетку била фокусирана на промену партијске структуре и освајање медијског простора. Он

регенерише партију својим кадровима, што му обезбеђује јединство, мобилизира је и враћа на јаку централизацију.

Док се истовремено социјалистички лагер распада, у Србији се етаблира догматска-конзервативна струја партије, коју карактерише волунтаризам и хајдучија (упад у монетарни систем Југославије на самом почетку била је једна од првих акција пљачкашког похода на Југославију). Слободан Милошевић заговара „беспартијски плурализам" односно онај који садржи „плурализам социјалистички орјентисних снага" чији је идејни творац филозоф Михајло Марковић. Подршку му даје и Мира Марковић која у то време своје верование у социјалистичку будућност формулише на следећи начин: 1. У Меморандуму стоји да је „Физички, политички, правни, културни геноцид над српским становништвом Косова и Метохије најтежи пораз у ослободилачким борбама што их је водила Србија од Орашца 1804. до устанка 1941". 2. За Србе у Хрватској у Меморандуму између осталог стоји да су „Лика, Кордун и Банија остали најнеразвијенија подручја у Хрватској, што је силно подстакло емиграцију Срба у Србију, као и сеобе у друге крајеве Хрватске, где су Срби, као дошљачка, мањинска и друштвено инфериорна група, веома подложни асимилацији. Уосталом, и иначе је српски народ у Хрватској изложен рафинованој и делотворној асимилационој политици. Мобилизација те већине на основу науке, и у оквиру политике, простор је у коме социјализам добија битку без тешкоћа, и наставља свој историјски, цивилизацијски пут ка заједници слободних људи у комунизам".

Значај масовних медија у припреми рата огледа се у дефинисању кризе и, идентификовању њених главних аспеката и актера. Они су лако инструментализовани и претворени у производни погон владајуће идеологије. Погон је функционисао усаглашено, што је омогућило прилагођавање медијског, а потом и укупног јавног говора, у сагласности са политичким пројектом владајућег режима. Своју офанзиву на медије Милошевић је почео са „Политиком" као „далеко најјачем листу по утицају на јавност Србије и, у немалој мери, и на српску политичку еволуцију у XX веку" (Српска страна рата, Саша Ненадовић, стр. 151). „Политика" је служила и као незаобилазна „јавна трибина за свакога коме је стало до друштвеног легитимитета".

Поред тога што је „Политика" била високо тиражни и професионални лист, она је имала велико поверење читалаца, што је допринело њеном значајном утицају на формирање мишљења најпросвећенијег дела нације, понајвише политичко-културне елите.

Буђење „националне свести" брзо је освојило уреднички састав „Политике", поларизацију унутар листа продубљивале су бројне афере, попут, вероватно оне најважније, објављивање хумореске под насловом „Војко и Салве" којом су на најсрамнији начин нападнути и супротстављени људи који се нису приклонили Милошевићу.

Под искривљеним именима крила су се два академика, Гојко Николић, лекар и генерал, и Павле Савић, светски познати физичар. Тај увредљиви текст имао је за циљ застрашивање све гласнијих критичара система. Ова афера је наишла на оштру осуду у једном делу јавности која је захтевала да се

обелодани име аутора (које ни до данас није са сугурношћу познато). Петицију је потписало 67 новинара „Политике", коју, међутим, нису објавили ни „Политика" ни „Експрес политика". Живорад Миновић, тадашњи главни уредник „Политке", уместо ограђивања од текста, одбацио је могућност да се ова афера расправи, уз објашњење да „као главни уредник ја имам одређене обавезе и одређена овлашћења и на првом мјесту ми је обавеза да спроводим и реализујем политику Савеза комуниста...Кажем да имам обавезу да не допустим да било шта, што није на линији Савеза комуниста, што није његова програмска политика, да се у „Политици" не објављује"

Овај извод из Миновећевог говора на партијској расправи јасно указује да је хумореска објављена на сугестију ЦК и да је текст био у прилог „програмској политици" владајуће партије.

У то време Милошевић се јавно још увек залаже за Југославију и напада национализам. Још увек није познат његов однос према Меморандуму, још увек брани СК од његових дисидената.

Овај догођај је био прекретница у понашању листа „Политике", која убрзо мења свој уређивачки концепт.

Ставља се у службу српског популизма и национализма управо у време када почиње акција око петиције Срба и Албанаца са Косова. „Политика" тада извештава само о албанском сепаратизму. Улога тужиоца припада Албанцу, професору за албански језик и књижевност на Филозофском факултету, др Халиту Трнавцију, чије је име потписано на фељтону у „Политици", а који су написали Мирослав Ћосић и Миодраг Булатовић. Тада почињу акције за „усправљање Срба" и „подизање духа српског народа".

Већ у јесен 1988. „Политика" добија нову улогу на јавној политичкој сцени. Милошевић је ставља у функцију обрачуна са својим политичким противницима. Лист не преза од објављивања фалсификата како би се компромитовале поједине политичке личности, као што су Драгиша Павловић и Радмило Кљајић. Паралелно са чишћењем Савеза комуниста одвијају се кадровске промене у електронским медијима и штампаним гласилима. „Политика" у њима има двојаку улогу: Милошевићевог повереника за „прочишћавање" и дисциплиновање властите куће , као и у кадровском попуњавању других редакција у Београду које су се супротставиле политици Слободана Милошевића.

У то време „Експрес" и „Вечерње новости" већ су били гласници режима, али Милошевић је веома брзо схватио да Политика и Телевизија имају највећи домет и највише утичу на јавно мњење.

„Политика" је традиционално била лојална режиму, али је имала и неке своје специфичности и била је једна од најчитанијих и најутицајнијих новина у Србији. Милошевић је показао много вештине у покоравању овог листа и може се рећи да је то једна од његових највећих победа у освајању и учвршћивању, а касније и спашавању власти. Живорад Миновић је одиграо важну улогу у стварању послушних уредничких тимова, што је Слободану Милошевићу омогућило да направи праву чистку у новинарству. Сменио је око 70 уредника. То му је обезбедило неприкосновену позицију у даљем освајању власти. Уништени су листови „НОН" („Независне омладинске новине"), „Младост" и

„Студент". Преузето је Удржење новинара Србије и одмах смењен тадашњи председник Југ Гризељ, један од најпознатијих југословенских новинара. Ова хајка је вођена под окриљем Социјалистичког савеза, на чијем челу се тада налазио Богдан Трифуновић.

У то време „Борба" објављује све што „Политика" прећуткује. Оснивач „Борбе" била је Савезна конференција Социјалистичког савеза и лист је био ближи савезној влади, на чијем челу се тада налазио Анте Марковић. Због тога Милошевић није био у ситуацији да дисциплинује и ову дневну новину. Главни уредник „Борбе" у то време био је Сташа Маринковић. „Борба" тада посебно успешно анализира технологију освајања власти Слободана Милошевића. Био је покушај да се „Борба" дестабилизује преко графичких радника које су „Политика" и „Експрес политика" подстицали на штрајк.

Политика тим поводом пише „како Борбини графичари под изговором да им редакција не измирује дуговања, у ствари, одбијају уређивачку политику овог листа непријатељског према Србији".

И НИН се укључио у хајку против „Борбе" тако што је објавио текст у коме неке од уредница „Борбе" оптужује да су „својим чарима постигле каријеру преко кревета, решавајући тако и своје стамбене проблеме". „Борба" је све време била изложена разним притисцима, касније све више и финансијским, док није престала да излази, у октобру 1998. непосредно уочи НАТО интервенције.

Одмах након Осме седнице ЦК СК Србије (септембар 1987.) долази до „диференцијације", односно политичких обрачуна у медијима. После дисциплиновања омладинских новина на ред су дошле најпре разна Политикина издања.

Тада је основан Међуредацијски колегијум, замишљен као координационо уређивачко тело које у суштини делује као новинарски политбиро који суди и пресуђује, на основу чега су се после доносиле одлуке о „одстрелу" уредника.

Прва жртва био је недељник „Свет" под изговором да је направљен „политички промашај", те да је „таквом уређивачком политиком „Свет" нанео штету Новинској организацији Политика, низом подметања и недоказаних тврдњи". Разлози су били: критика хумореске, супротстављање Политикином мешању у друге редакције и сл. НИН, најпознатија недељна новина у Србији, постао је плен приликом реизбора главног уредника Мирка Ђекића.

Акцију поново води „Политика". Истовремено, Слободан Милошевић 18. фебруара 1987. на затвореној седници Градског комитета у свом излагању каже: „Промењен је главни уредни"Дуге", али се стање у „Дуги" неће променити док не дође до промене у редакцији „Дуге", у ширем смислу. Разговарамо и о новом уреднику НИН-а. Без обзира на решење до кога дођемо, нећемо решити проблеме у НИН-у ако не дође до озбиљне реконструкције читаве редакције..."

После овог састанка поновљен је конкурс за главног уредника, без претходних кандидата, а за главног уредника је постављен Предраг Вуковић.

НИН је након тога прошао кроз турбуленције од којих се никада није опоравио. Отпор редакције која одбија разне квалификације, као што су „анархо-либерално гласило, орган опозиције и распиривач националне мржње" принудио је Милошевића да потражи ново решење, па на чело НИН-а долази писац и партијски човек Ђоко Стојчић. Редакција и њега бојкотује, па је лист принуђен да излази са текстовима групе проверених, углавном новинара из „Политике" и „Експреса". После је кроз Другарско веће које је формирао Општински комитет СКС Старог града, искључен највећи део редакције.

Тако „очишћеном" НИН-у Милошевић даје свој први већи интервју 30. јуна 1988, који представља политичку платформу новог националног програма. Милошевић напушта своју комунистичку реторику и постаје тумач идеологије о „исправљању пониженог српског народа".

„Политика" одмах након овог интервјуа у својим просторијама прима делегацију САНУ изражавајући пуну подршку њиховом програму изнетом у Меморандуму. После тога се престаје са критиком академика, али и са критиком Меморандума. Милошевић се након обрачуна са политичким неистомишљеницима окренуо националистима.

Радио-телевизија Србије

Медијски рат који је у штампаним медијима већ увелико трајао, полако се проширио и на електронске медије. И поред извесносг опирања Радио-телевизије Београда, било је немогуће не посветити пажњу и медијски простор догађајима (тзв. митинзи истине, пре свега), а који су сами по себи деловали на формирање колективне свести о угрожености српског народа и „непринципијелној коалицији" која је створена против њега. Посета Слободана Милошевића Косову Пољу 24. априла 1987. године, Осма седница, те тзв. митинзи истине који су се одржавали по целој Србији, уклањање руководства Војводине („јогурт револуција") а затим Косова, 17. седница ЦК СКЈ о Косову и многи други догађаји, били су медијски праћени, а седнице политичких форума биле су директно преношене или презентиране кроз веома екстензивне извештаје или специјалне емисије.

Главна порука са ових догађања је била да српском народу прети опасност, затим о Србији као „победнику у ратовима а губитнику у миру" (Ћосић), о Југославији у којој су „сви народи добили, а Срби изгубили"... Електронски медији су будили митове о „небеској Србији" и обесправљеном српском народу кроз разне тв емисије као што су: „Дневник", „Вести", „Актуелности" и радијске емисије „Новости дана", „Дневник", „Вести" и друге.

У то време радио и телевизија отварају теме које до тада нису биле у њиховим програмима, а то се тумачило као „општа демократизација медија", па тако неке табу-теме добијају примат: Голи оток, однос партизана и четника и њихове улоге у Другом светском рату.

Политичке разлике између републичких и покрајинских руководстава налазе своје место и на електронским медијима. Прослава 600-годишњице Косовске битке (1989) била један од значајнијих догађаја који су допринели „националном буђењу". Читав догађај телевизија је директно преносила, по-

свећено му је више специјалних емисија, док је говор Слободана Милошевића више пута реемитован.

Тај говор је, иначе, био посебно поентиран. Његове поруке су биле једноставне и директне и биле су усмерене на мобилизацију Србије за „нове победе". Оне су биле веома пријемчиве за српски народ који је већ тада у Слободану Милошевића гледао вођу који ће му обезбедити ново место у Југославији и Европи.

Милошевић је вешто пласирао своје поруке, које су иначе биле веома једноставне, као што су „Србија је повратила своју државу и своје достајанство" (доношење новог Устава Србије), те Србија само кроз „слогу може да омогући просперитет српског народа" (хомогенизација). Кључна реченица тог говора, а која је узнемирила све друге југословенске народе била је: „шест векова касније, данас, опет смо у биткама. Оне нису оружане, мада и такве још нису искључене". (Од Газиместана до Шевенгинена, Београд, 2001). Ова реченица је изазвала велико узнемирење код других југословенских народа.

Вишестраначки избори су постали неизбежни, па је српско политичко руководство зато настојало да на време за себе веже најутицајније медије. Тадашњи директор РТС Душан Митевић на разним састанцима Програмског и Пословодног колегија стално истиче: „Ми морамо да учинимо све да социјалисти победе", док се истовремено врши антијугословенска пропаганда: „Нема ништа од Југославије" и „Србији није потребна Југославија".

Оваква пропагнада у то време управо спречава опозицију, да јасно артикулише свој политички програм јер је и сама имала исте позиције када је био у питању српски национални програм. Национална идеологија је била једини покретач јединства. СПС је веома вешто искористио РТС у ту сврху. (као и ЈНА). Након мартовских демонстрација у Србији (9. март 1991.) Милошевић је кренуо ка пуној централизацији медија, посебно њему најважније РТВ мреже у Србији.

Након усвајања новог Устава Србије и укидања аутономије Косову и Војводини, где су деловале покрајинске телевизије, он обједињава целокупну радио и тв-мрежу републике. Скупштина Србије 31. јула 1991. године по хитном поступку усваја Закон о Радио-телевизији Србије. Три ранија центра – у Београду, Новом Саду и Приштини, укључујући и мрежу локалних РТВ, се обједињују и ствара се јединствена информативна мрежа под јединственом контролом.

У августу Влада Србије именује нове руководиоце обједињеног електронског медија. За генералног директора постављен је Добросав Бјелетић, претходно извршни секретар ЦК СКС; за директора ТВ Србије постављен је Чедомир Мирковић, а за главног уредника Информативног програма Крсте Бјелић, који је запамћен по ратнохушкачкој пропаганди из тзв. РСК. Гледаоци Телевизије Београда су протествовали због његових извешатавња.

За директора Радио Беогарада постављен је некадашњи уредник партијског гласника „Комунист", Војислав Мићовић. Докторирао је на тему „Специјални рат против Југославије". Главни уредници Првог и Другог програма радија постали су Момир Бркић и Ђорђе Маловразић.

Нова решења владе изазвала су протест новинара, инжењера, техничара и осталих запослених у РТВ Београд, сви уредници у Радио Београду подносе оставке, а на протестном скупу тражи се повлачење владине одлуке о именовањима.

У знак протеста новинари ТВ Србије организују сваке вечери на Теразијама свој ТВ дневник на отвореном простору, са текстовима које уредници не пуштају на РТС. Разбуктавање рата и репресија над новинарима-учесницима протестних окупљања практично је угасила протесте, а велики број најпознатијих новинара напустило је РТС.

Истовремено, на самој РТС се одвија сукоб две супротстављене концепције улоге медија, које су персонификоване у директору Чедомиру Мирковићу и главном уреднику Крсти Бјелићу. Концепција Крсте Бјелића побеђује. Међутим, први сукоб између Милошевића и руководства тзв. РСК око мировног плана Венс-Овен, односно са др Миланом Бабићем, довео је до смене Крсте Бјелића због његове блискости са др Бабићем. На његово место долази Драгољуб Милановић из „Експрес политике". Генерални директор постаје Милорад Вучелић, који доводи новинарску тв-екипу из „Политике". Слободан Игњатовић, новинар Експреса, постављен је за директора РТС, уместо Чедомира Мирковића.

Закон о радио телевизији, усвојен 31. јула 1991. године, био је дефинитиван пораз демократских снага у РТБ-у. Смењено је целокупно руководство Радија и Телевизије, створен је један огроман центар од Београда, Новог Сада и Приштине, која у то време има око 8000 запослених. Целокупна имовина је подржављена, а све ингеренције над РТС-ом добила је влада, која је тада, а и касније, са малим изузецима, била једностраначка.

Отпуштени су сви који су се противили ратнохушкачкој уређивачкој политици (око 1500 новинара). Председник Управног одбора Вукашин Јокановић је за лист „Епоха" изјавио: „РТС као национална и државна телевизија има и посебан значај. Она не може у оваквом времену притисака, геноцида који се спроводи над српским народом и ускраћивања његових основних националних и људских права, да сада буде анационална, да не штити витални национални интерес...У нашим информативним кућама раде људи који су у разним периодима ту дошли, а нико није отишао. Рецимо, Радио-телевизија Београд била је више југословенска, него кућа Београда и Србије. То је случај и са једним бројем листова и часописа. У тим средствима информисања има људи који у ствари раде – против Србије. То су разни Антини Срби, који подривају, стварају лоше односе, међусобно се обрачунавају, што све слаби те куће да се на прави начин организују" (I, 407, март 1992:4).

Деловање РТБ(РТС у периоду осамдесетих година до 1992. може се поделити у три фазе: прва се може дефинисати од косовских демонстрација 1981. до 1987. односно Осме седнице.

Друга почиње Осмом седницом и траје до средине 1991, односно до усвајања новог Закона о радију и телевизији. Трећа почиње са новим законом којим се обједињују сва три ТВ центра (Београд, Приштина, Нови Сад). Дисциплиновање ТВ је уследило након што су „Политика" и сва њена издања била стављена под контролу.

„Политика" је већ припремила отварање свих „табу-тема" и значајно је допринела разбуктавању српског национализма.

Међутим, треба напоменути да је дисциплиновање радија и ТВ ишло теже и да нису све редакције и сви програми подједнако учествовали у пропаганди. У одређеним периодима постојала је знатна разлика између Радио Београда и Телевизије Београд. Отпуштање са посла и слање на „принудни одмор", вршено је под већ опробаном формулом „рационализације пословања".

Војислав Шешељ, председник Српске радикалне странке је, по већ познатом обрасцу, саопштавао праве намере власти. Тако је на својој конференцији за штампу 6. јануара 1993. године, рекао да се ради о „чистки недисциплинованих и страначки обојених новинара", како би се „потпуно средило стање у РТС". Тиме је „одстрел" једног броја новинара и јавно промовисан. Он је најавио да „свуда где смо на власти и где учествујемо у власти – уследиће чистка" („Политика", 7. јануар 1993.). Горан Перчевић, руководилац СПС, је такође веома слично изјавио да у државним установама не могу радити они „који не мисле као ми" (ТВ Дневник, 9. јануар 1993.). Шешељева „листа за одстрел" прочитана је на ударном ТВ Дневнику априла 1992. године, у време штрајка Другог програма радија. То је уједно био и један од најизразитијих примера јавног разврставања новинара у РТБ по националној и политичкој основи. „Чистка програма од новинара", каже се у Резимеу Независног синдиката РТБ, (чистке у РТБ – јануар 1993, Независни синдикат РТБ) „била је део процеса завођења апсолутне контроле, пре свега, над кључним информативно-политичким програмима Радија и Телевизије и критичким магазинским емисијама.

Истовремно, наметан је популистички концепт културним и музичким емисијама. Тек започето отварање појединих програма РТВ замењено је највулгарнијом пропагандистиком владајуће странке.

Производња завереничке слике света и обрачун са неистомишљеницима на домаћој сцени били су у основи новог уређивачког концепта.

Тек започету плурализацију програма прекрио је у потпуности један идеолошки и професионално анахрон говор".

Програм РТС, РТБ и ТВ Новог Сада могли су се пратити у свим деловима Хрватске и БиХ који су били под контролом српских снага, односно ЈНА. То је постигнуто заузимањем телевизијских релеја широм подручја под српском контролом, укључујући и релеј на Козари као најважнији. Њега је заузела паравојна формација „Вукови", која је деловала у потпуној сарадњи са војском и политичким лидерима. Последица тога била је да становници БиХ и Хрватске нису могли пратити телевизијске програме из Сарајева или Загреба, већ само из Србије, са Пала и из Бањалуке.

Пропагандни рат

Српска национална стратегија почиње да се артикулише већ 1981. и траје до 1990. Демонстарције Албанаца на Косову биле су окидач пропагандног рата који се базирао на својеврсној „реторичкој стратегији" која своју теорију базира на „етничком чишћењу" Срба са Косова, што је послужило за увођење репресије на Косову, а касније се слична реторика примењује у Хр-

ватској и Босни као изговор за рат и ратне злочине. Другу фазу карактерише прелазак са речи на дела, која је требало да упечатљиво приближи читаоцима садашње злочине над српским народом – стварне или умишљене – а све у функцији подршке рату и војним акцијама које су вођене у Словенији, Хрватској и Босни. Српски националисти су своју пропагандну стратегију вешто пласирали како у домаћој тако и у светској јавности. Користећи се неким тачним чињеницама (сви народи у Југославији имали су оправдане разлоге за неке своје захтеве), али су те чињенице обилато подупиране фабрикатима, полуистинама и лажима, што је често доводило до тога да се властити злочин приписује другој страни.

На „округлом столу" љубљанског „Телекса" и београдске „Дуге", Брана Црнчевић је изнео став: „Будући да још увек нисмо слободна штампа, ни ви, ни ми, будући да смо омеђени важећим законима о узнемиравању јавности, ми у новинама пишемо пипаво и трудимо се да се дописујемо између редова. Дописивање између редова је упутно у једном језику, али у два је тешко. А оно што пишемо између редова Словенцима и они нама, то разуме мањи део. Другови из Хрватске нису ту да бисмо играли троједину, него да једноставно кажемо једни другима шта мислимо, па да видимо шта је у тим мислима ваљано.

Јер, не верујем да је Југославија у овом стању у каквом је сада надлежна да својим грађанима узима реч и да им каже да ћуте. Дуго су ћутали, дуго су говорили глупости. Па, према томе, ако хоћемо истину, онда да водимо другачије овај разговор" („Дуга", бр. 365, 20. 2. – 4. 3. 1988).

Убрзо након тога настаје прави медијски рат кроз политизоване „случајеве", предочавају се шокантне „истине". Кроз добро осмишљену дехуманизацију тзв. непријатеља, дојучерашњих комшија, стварани су предуслови за њихову деструкцију.

Покретање иницијативе за уставне промене и равноправност Србије у федерацији је увод у медијски рат. У редакцијама се задужују посебни новинари који су пратили положај Срба ван Србије, почиње организована кампања о угрожености Срба, прво на Косову, а потом и у Хрватској. Геноцид се уводи у јавни дискурс након објављивања књиге Ватикан и Јасеновац, 1987. (Љубомир Кљакић, ТВН, бр.1322, 27. 4. 1990). Почетком 1989. открива се угроженост Срба у Хрватској. Све су чешћи написи на ту тему, али је свакако индикативан и говор Добрице Ћосића на протестној вечери у Француској 7 поводом хапшења Јована Опачића. „Деценијама Срби у социјалистичкој Хрватској немају национална права која су имали у Аустро-Угарској царевини. А они то трпе као небеску несрећу и ми њихови сународници о томе ћутимо из страха, равнодушности, користољубља....

Зар је српска судбина у Хрватској у рату – геноцид, а у социјалистичком миру – дискриминација и асимилација". („Дуга", бр. 406, 16-29. 9. 1989.) Коришћење лажи сматрало се легитимним начином за остваривање „праведних циљева", јер „in Serbian history a lie had served Serb nation as many times as courage" (Добрица Ћосић у говору у Црној Гори). Презентовање истине о Србији најбоље је елаборирано на једном од скупова националних стартега на којем се чуло да треба „размислити коју истину о себи желимо да доставимо За-

паду, што подразумева договор о минималном националном циљу и успостављању скромне „делимичне истине" коју ће бранити сви и свуда, на исти начин. То је једини начин, „како је речено", да Срби постану 'разумљиви страном свету'. Тај задатак треба да превазиђе политику и информацију: ради се о реалном пресеку српске стварности у коме сви морају учествовати."

У првој фази ратне пропаганде доминирао је језик мржње који је био усмерен на Албанце, Словенце и, пре свега, Хрвате и рефлектовао је њихово виђење будућег расплета југословенске кризе.

То је значило: припрема истеривања Словеније из Југославије, ратни обрачун са Хрватском ради заузимања „етничких српских територија" и перманентне војне управе на Косову. Муслимани и БиХ долазе на дневни ред тек након што је рат већ почео, јер се очекивало да ће БиХ заједно са Македонијом остати у крњој Југославији.

Мобилизација Срба широм Југославије, посебно у Хрватској, служила се свим средствима: од злочина почињених над Србима у Другом светском рату, преко обнављања митова из турске окупације, до измишљених и фабрикованих неистина. Увек је истицана српска надмоћ и способност да организују државу. Јован Рашковић, психијатар из Шибеника, сигурно је један од најодговорнијих за хомогенизацију Срба у Хрватској (што је касније и сам јавно признао), али и у Босни. Дугин коментатор, Брана Црнчевић, је у својој колумни „Српска посла" најчешће експлоатисао тезу о „геноцидној природи хрватског народа".

Друге типичне приче у „Дуги" или „Експрес политици" у том периоду, везане за Хрватску (и Словенију), односиле су се на економску експлоатацију Србије од ове две републике током педесет година, као и промовисању сасвим неистините тврдње да су српске фабрике биле дислоциране одмах након Другог светског рата у Словенију због стратешких разлога...

Антихрватска и антисловеначка кампања била је помогнута од стране проминентних интелектуалаца и академика. Тако је академик и песник Матија Бећковић говорио о „остатку закланог народа" (мисли на Србе у Хрватској и Босни). Антихрватска хистерија је свој врхунац доживела пред прве вишепартијске изборе. Почетком 1990. године „Политика" и „Дуга" су писале о новоформираним хрватским партијама, укључујући и ХДЗ, као „ултрадесничарским" или „проусташким" партијама.

Истовремено, о Србима у Хрватској се писало као о групацији која је дискриминисана, чија су основна људска права угрожена итд. О њима се писало као „голоруком народу" (који је ЈНА наоружала већ током 1990. године). Српска православна црква је активно учествовала у мобилисању српског народа, са моштима кнеза Лазара кренула је у народ и за народ, од места до места са, до у танчине разрађеним верским и националним понашањем, јер Срби су небеска душа и једини Божији изабрани посланици. Црквене литије и ношење моштију кнеза Лазара Хребљановића било је у оквиру припрема за обележавање 600 годишњице Видовдана. Паралелно са прославом на Косову, организована је и свечаност код Лазарице, у далматинском Косову (1989), што је истовремено послужило рехабилитацији и промоцији четништва.

Срби у Храватској добили су посебну улогу у „антибироктратсјкој револуцији" о чему су се изјашњавали сви виђенији акладемици. У специјалном издању листа „Дуга" „Срби у Хрватској", јули 1990. године, сложени су сви аргументи који су касније коришћени у пропагандном рату против Хрватске. Износи се теза да су „међунационални односи у мешовитим срединама у Хрватској гори него уочи Другог светског рата, кад је започео усташки „магнум кримен", затим да се „конфедерализација Југославије не може обавити, а да се претходно не подмире међусобни (економски) рачуни", али исто тако се истиче да „конфедерализација значи и мењане граница" („Дуга", јули 1990, Драган Барјактаревић).

Василије Крестић, академик, пише о Србима у Хрватској: „Непроменљиве вредности којих се српски народ у Хрватској, Славонији и Далмацији држао током свог заједничког живљења са Хрватима могле би се свести на чињенице да му је изнад свега и у свим тренуцима стало до заштите своје српске националне посебности и до очувања своје православне вере. Корелација између вере и нације била је потпуна, јер чувајући веру, Срби су бранили нацију – штитили веру и тако, стојећи на бранику вере и нације, спашавали су се бројних и силних насртаја којима је била сврха преверавање и асимиловање. Српско име, било онда кад је реч о народу, језику или цркви, које је систематски и смишљено изостављено, брисано и мењано, налазило се у жижи свих српских захтева, петиција и националнополитичких програма... Однос српског руководства, овог данашњег, или било ког будућег, према српском народу у целини биће нека врста лакмусовог папира којим ће се мерити степен њихове мудрости и патриотизма, биће мерило његове способности или неспособности, доследности или недоследности у решавању прворазредних националних задатака".

Академик Јован Рашковић је имао свој прилог у овом специјалном броју „Дуге" у којем поручује српском народу: „Мало је народа у свијету, изузимајући Јевреје, Јермене и Цигане, које је хисторија раселила диљем свијета, као што је случај са Србима. А народ који је у расељењу, у сеобама, увијек и перманентно је изложен мукама. Страдање Срба је било правило хисторије...Једино што се Србима догађало од боја на Косову до данас, било је велико страдање. Само је Божја Правда спасила Србе од уништења, од потпуног брисања српског имена...У сваком вијеку су стотине хиљада, или милиони, најбољих међу Србима, оданост својој вјери и нацији плаћали властитом главом. Шест вјекова је српски народ био силно уништаван...Данас је мало живих Срба, а мртвих премного. Мртви Срби, чија енергија није отишла у прах и пепео, јер је енергија вјечна, помажу данас живим Србима да васпоставе своје духовно, културно и национално биће...Вадићемо кости из проклетих јама, из тих дубина пакла.

Око јама ћемо градити росаријуме српских душа дајући тим мученичким костима достојно српских душа мјесто. Њима није мјесто при паклу, већ при небу, јер је српски народ увијек био народ неба и смрти..."

У српској пропаганди полазило се и од нових међународних околности, посебно колапса комунизма и у том смислу посебан нагласак се стављао на

чињеницу да је Србија одувек била антикомунистичка. Међутим, „у паду комунистичког режима и пропасти комунизма" формулише се нова теза по којој „авнојевске границе губе сваку историјску заснованост, а немају никакву међународно-правну регуларност".

Сматрало се да се не може срушити друштвени поредак који је створила Комунистичка партија, а да се „не сруши и његова историјско-политичка одредница авнојевске границе". Ову тезу је први лансирао Коста Чавошки у „Књижевним новинама", а подржао је велики део правне елите (др Будимир Кошутић, др Ратко Марковић, др Војислав Коштуница, др Радослав Стојановић и многи други).

Права ратна пропаганда против БиХ, односно муслимана, почела је крајем 1991. године, након пада Вуковара и одлуке о распоређивању међународних снага (УНПРОФОР) у Хрватској и када је постало јасно да ће БиХ такође поћи путем независности. Кроз бројне интервјуе српских боснаских лидера (Биљана Плавшић и Радован Караџић), као и низ јавних личносту у Србији (Добрица Ћосић, и многи други академици), те бројних политичара попут Војислава Шешеља, који су се већ показали као способни ратни хушкачи у Хрватској, води се организована кампања застрашивања муслимана, не би ли остали у крњој Југославији, а истовремено предочавајући им крвави грађански рат.

Радован Караџић у БиХ Парламенту приликом усвајања „Меморандума", документа који БиХ дефинише као суверену државу, а који легализује став да БиХ више не признаје одлуке крње Југославије, прети муслиманима: „Меморандум доводи БиХ на руб пропасти и грађанског рата...Немам право да вас заваравам да ће српски народ пристати. Јер, ми смо се определили – остајемо у Југославији. Ко има техничке могућности нека изађе из Југославије, нећемо га спречавати. Србе не можете натерати да то учине, осим да нас побијете. Али, ко то може да побије 35 посто становништва? Не уносите немир у људе. Одрекните се независне БиХ, као што смо се ми одрекли Велике Србије, јер то су два максимална захтева" („Вечерње новости", 12. октобар 1991.)

У дискусији која је вођена у Парламенту БиХ , медији су опширно преносили иступање Радована Караџића, посебно део у којем он каже „Ово је трећа, четврта република која не жели бити у Југославији... Пут којим су кренули је иста аутострада која је водила Хрватску у пакао, само што би тај пакао рата у БиХ био тежи, а у коме би и муслимански народ можда могао нестати. Зато немојте по Европи настојати да испослујете нешто на шта немате право". („Вечерње новости", 16. октобар 1991.)

Писмо Добрице Ћосића Конгресу српских интелектуалаца (26. марта 1992.) сажето формулише старатегију. У њему се каже „распад Југославије коју су Срби седам деценија сматрали својом отаџбином, истовремено са крахом брионског социјализма, приморао је српски народ да трећи пут у овом веку, под најнеповољнијом спољним и унутрашњим условностима, увиђа заблуде и грешке у стварању и одбрани Југославије, гради себи нову државу – слободну, демократску, цивилизовану заједницу...Стране силе нас растурају у име

њиховог мира и њихове користи. У то име, у име „новог европског поретка" одређују нам идентитет и границе; а те границе нису границе права, правде и мира, него ровови сутрашњих и будућих ратова. Према југословенским народима и народима Босне и Херцеговине страни чиниоци поступају данас како су одувек поступали у Источном питању: на нашу штету, неправедно, раздорно. Ако сада југословенски народи и народи БиХ не увиде да се вазалством великим силама не служи будућности него прошлости, потврдиће своју историјску непунолетност и продужити себи и Европи Источно питање. Свет, 6. септембар 1993, Биљана Плавшић, један од три водећа босанска лидера оптужена за ратни злочин:

„Ми Срби, муслимани и Хрвати уважавањем историјских искустава и садашњег стања међу нама, морамо се што праведније разделити и разграничити да бисмо уклонили разлоге да се мрзимо и убијамо и да сутра можемо са што мање препрека да се уједињујемо у свему што нам је обострано разумно и корисно. Историјско искуство нам налаже да у стварању нове државе ускладимо начело јединства српског народа са начелом демократског полицентризма у организацији државе и друштва.

...У овим данима више се не делимо на Србијанце, Славонце, Херцеговце, Војвођане, Црногорце, Крајишнике, Косовце, Банијце, Кордунаше, Шумадинце; чувајући и негујући своје завичајне оригиналности и различитости у овим временима, постајемо један политички народ са разноликом, а истовремено мишљу и истом разумном вољом у одбрани слободе и својих права". У тиражном листу „Вечерње новости" објављени су изводи из Ћосићеве књиге Промене (издање новосадског Дневника, 1992) у којој се српско национално питање сагледава искључиво као територијално питање: „Срби су распадом Југославије приморани да пронађу државно-политичку форму решења свог националног питања. Ја је сада видим у федерацији српских земаља. У ту федерацију треба да уђу не „сви Срби", него српске етничке области". Радован Караџић још 1990. године каже: „Ми сад отворено говоримо оно што се раније није смело ни шапутати: Срби у БиХ све своје наде вежу за своју матицу Србију и никад неће дозволити да од Србије буду одвојени некаквом државном границом.

Нека се сви народи у Југославији у државном погледу распореде како сами желе. И српски народ ће то учинити и наћи начина да остане на истој, простој или сложеној, држави у којој је и Србија". (НИН, 9. новембар 1990. године).

О одлучности Срба да створе своју нову државу Р. Караџић каже. „Треба почети припреме за стварање савеза српских држава као реаговање на намеру да ЕЗ испарцелише српски народ. Ми Срби смо на прекретници. Два века смо потрошили на борбу за отаџбину и слободу. Сада нема много разлога ни смисла за дезертерство ни лажно миротворство. Ми јесмо за мир, али нипошто за мир у којем би цена била Србија, српски народ и српска држава и уопште српско питање као целина на Балкану". („Политика", 23. јануара 1992.) Жељко Ражнативић Аркан је на терену био извођач радова етничког чишћења и у то време веома често даје интервјуе објашњавајући политику Милошевићевог режима. Он каже „Ми смо одбранили наш народ на просторима Сла-

воније, Барање и западног Срема. Ослободили смо колико смо могли та наша српска села. Водили смо одбрамбени рат. Дигла се, као што знате, велика прашина око Бијељине.

Међутим, она би сада била муслиманска и граница би била поново на Дрини. Исто тако, реаговали смо на време и што се тиче самог Зворника." (Интервју, 13. новембра 1992.) **(www. hrw.org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, аутори: Соња Бисерко, Радован Купрес, Немања Стјепановић, Изабела Кисић, Обрад Савић, Београд, децембар 2004. године)**

СФРЈ је постојала, као суверена држава, до 27. априла 1992. године, када је усвојен Устав Савезне Републике Југославије којим је замењен Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974. године. Проглашењу Савезне Републике Југославије претходило је међународно-правно признање, на нелегалан начин, Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Македоније. Зашто кажем на нелегалан начин? По међународном праву, није се могла признати независност новостворених држава на територијама које нису биле под контролом централне власти. Хрватска је призната, пре свега, од стране Ватикана и Немачке, а онда и осталих западних сила као независна држава, мада централна власт у Загребу није контролисала трећину територије Хрватске. Две трећине је контролисала трећину није контролисала...

Крајем јуна 1991. године, СФРЈ је почела да се распада у ратовима који су уследили један за другим у Републици Словенији, Републици Хрватској и Босни и Херцеговини. Словенија је, 25. јуна 1991. године, прогласила независност од СФРЈ, што је довело до избијања рата. Мировни споразум постигнут је 8. јула 1991. године. Хрватска је своју независност прогласила 25. јуна 1991. године, што је довело до борби између хрватских војних снага, с једне стране, и ЈНА, паравојних јединица и Војске Републике Српске Крајине, с друге стране. Босна и Херцеговина прогласила је независност 6. марта 1992. године.

ЈНА није могла бити окупатор. Била је једина легална војна сила, а Војна служба безбедности је документовано презентовала јавности (то је било на свим телевизијама још у јануару 1991. године) податке о илегалном наоружању хрватских паравојних формација, пре свега такозваног Збора националне гарде. Огромне количине наоружања стизале су преко Мађарске. То наоружање је мањим делом било мађарске производње, а највећим делом наоружање складишта бивше Источне Немачке, које је немачка влада желела што хитније да расформира, ликвидира, а добро јој је дошло да своје савезнике међу хрватским сепаратистима на тај начин наоружа. О томе постоји детаљно сведочење хрватског генерала Мартина Шпегеља, који је претходно био генерал Југословенске народне армије и командант Загребачке армијске области, потом командант Територијалне одбране Хрватске.

Опозиционе политичке странке, су поводом помоћи ЈНА, у смислу слања добровољаца (осим Српске радикалне странке) које су учествовале у договору, накнадно су изиграле договор. Српска народна обнова Мирка Јовића формирала је паравојну организацију „Бели орлови", али ти „Бели орлови" се убрзо осамостаљују и отимају испод контроле Мирка Јовића и почињу деловати

самостално, као једна паравојна организација ограниченог броја припадника, али су их неки људи инструисали за сопствене политичке, често нечасне потребе. На пример, Вељко Ђакула, тадашњи председник Скупштине Западне Славоније, довео је „Беле орлове" у Западну Славонију. Били су ангажовани на још неким местима, колико сам ја упознат, али моја сазнања нису непосредна, него према казивању одређених људи с којима сам контактирао и о томе разговарао. Затим, Српски покрет обнове је одлучио да формира тзв. Српску гарду и непрекидно сва медијска средства засипао информацијама како њихова Српска гарда већ има 60.000 чланова, што је била лаж, било их је отприлике до 1.000. Онда је регрутовао најгоре криминалце са београдског асфалта и за команданта Српске гарде поставио једног од најопаснијих криминалаца Ђорђа Божовића Гишку.

Он је радио прљаве послове за савезну службу Државне безбедности 80-тих година ликвидирајући неке политичке емигранте по Западној Европи. Његов заменик је био други опасни криминалац Бранислав Матић Бели. За команданта тзв. Комитских одреда поставили су опет једног великог криминалца, Миодрага Бркића званог Лале, робијаша, који је познат и по томе што је као осуђеник у затвору Забели силовао неког мушкарца–осуђеника, па је добио додатних шест година затвора.

Српска радикална странка је била једина опозициона политичка партија, која се стриктно држала закона и искључиво своје добровољце упућивала у ЈНА и нема ниједног случаја у рату да су добровољци Српске радикалне странке деловали ван контроле ЈНА.

Званично: ово се никада није десило!

Сценарио за Босну и Херцеговину – оквир за Хашке оптужнице

Паравојне формације у Срба (период 1990 – 2000): Термин паравојна формација у нашој историји од 1990. до данас увелико је изгубио изворно значење и стекао ново, па се овде нећемо бавити етимологијама. Паравојне формације, међутим, нису настале код нас: српске и бугарске комите са почетка века, разне латиноамеричке војно-полицијско-вигилантске дружине, немачке ветеранске и омладинске организације за војну и спортску обуку између два рата – све је то добро познато. Ратови у бившој Југославији не могу се, међутим, разумети без разумевања паравојних формација из простог разлога што без њих нису могли да започну. Само постојање таквих формација доказује да је већина грађана била против рата и – што је још важније – да се тим формацијама управљало у функцији потребе одржања и ширења личне власти. Како је лепо објаснио капетан Драган Васиљковић (Daniel Snedden), инструктор и плаћеник, „није постојала ни једна паравојна формација која није била под контролом полиције или војске".

Иронијом историје десило се да је Милошевићева употреба паравојних формација у Хрватској и Босни и Херцеговини била понављање тактике „Цр-

не руке" с почетка века, после Мајског преврата, у Македонији и на Косову (1903 – 1912). Наиме, организација, командовање, контрола, наоружавање, логистика и тактика комитских одреда „Црне руке" и паравојних формација под контролом Службе (касније Ресора) државне безбедности МУП Србије (СДБ) подударају се у много сегмената. То је вероватно последица сличних или истих политичких циљева: инфилтрације и субверзије путем харангирања и гурања у оружани сукоб српских етничких група у суседним земљама. Сличности су очигледне: ангажовање професионалаца, официра у случају „Црне руке" и полицајаца у случају СДБ; ослањање на локалне шовинистичке фанатике; наоружавање, финансирање и опремање формација из државних ресурса Србије; тактика компромитације локалних етничких заједница код тамошње власти, не би ли се изазвао стални сукоб и створио изговор за даље мешање, субверзију и интернационализацију кризе; пропаганда на бази застрашивања, сејања верске и националне мржње и потезања сумњивих историјских митологија. Главна разлика између та два историјска феномена, међутим, јесте систематско ангажовање криминалних и лумпенпролетерских елемената у паравојним формацијама под контролом Милошевићевог режима. У доба „Црне руке" и српског националног препорода после Мајског преврата 1903, у тим се пословима позивало на ослобађање српских заједница под турском влашћу на Косову и у Македонији, а све у контексту тада емотивно обојеном свесловенским и југословенским идејама; тако се експанзионизам „Црне руке" нужно проширио и на Босну и Херцеговину, што је на крају завршило Сарајевским атентатом, на Видовдан 1914.

Настајање и употреба паравојних формација под Милошевићем последица су другачијег политичког контекста и различитих политичких циљева. Уместо обећања нове Југославије, Милошевић и другови нудили су Велику Србију са имплицитним (а често и сасвим експлицитним) обећањем етничке чистоће до линије Карлобаг-Огулин-Карловац-Вировитица; занимљиво је да је сличну линију разграничења, али са другачијим политичким садржајем („братство-јединство јужнословенских народа на основама научног социјализма") тада, почетком 1991, нудио и Савез комуниста – Покрет за Југославију, пре него што ће га Мира Марковић ликвидирати чисткама и утапањем у ЈУЛ. Очигледни проблем постојања Хрвата и Бошњака-муслимана на пројектованој територији Милошевићеве Велике Србије апсолвиран је кобно олако: Хрвате ћемо „хумано разменити" (Добрица Ћосић и Фрањо Туђман), а Бошњацима-муслиманима остављен је Караџићев избор – или смрт, или прогонство, или „повратак у вјеру прађедовску". Таква политичка стратегија не би била ефикасна ни у 19. веку, а камоли данас, али то „велике стратеге" Српске академије наука и уметности и Средишњице ХДЗ није нимало омело.

Друга околност која је одлучила о улози паравојних формација у ратовима 1990 – 2000. била је мобилизацијска криза 1991-1992. (видети студију овог аутора и сарадника, „Република"). Суочена са систематским избегавањем одзива на делимичне мобилизације из 1991, тадашња ЈНА подлегла је притисцима и искушењима Милошевићевог апарата и допустила ангажовање паравојних јединица у свом саставу, али под туђом командом и контролом.

Трећи елемент је систематско ослањање Службе државне безбедности МУП Србије на фудбалске навијаче, криминалне, психопатске и фанатичне елементе у врбовању људства за паравојне формације под командом професионалних полицајаца. И то је делимично последица потпуног недостатка националног романтизма у нормалних Срба, али и свестан избор: криминалци су – пре свега – свет с којим је полиција научила да се бави и познаје их; они не постављају принципијелна питања („а зашто да убијамо ненаоружане цивиле?"), нити их занима политика, него само пљачка; они су вични насиљу, а и склони су му – под условом да им се зајамчи имунитет. Криминалци су, дакле, били идеална друштвена група за попуњавање паравојних формација чија је улога била да обаве тако сумњив посао какав је етничко чишћење, које је циљ, а не последица балканских ратова 1990-2000.

Сличан приступ, уосталом, имали су и други. ХДЗ се од почетка ослонио на сличне елементе: криминалце, фудбалска навијачка племена и шовинистичке фанатике. За разлику од Милошевићевог режима који је такве држао ниже на лествици друштвеног угледа, ХДЗ је допустио да му криминалци, бивши легионари и сличан полусвет напуне генерални и официрски кор војске и добар део полиције. Промена власти из јануара 2000. једва да је нарушила утицај и стварну политичку моћ тих криминалних елемената у Републици Хрватској, као што се види и из најновијих напетости око суђења за ратне злочине, сарадње са Хашким трибуналом и судског рашчишћавања случајева организованог криминала и злочиначких организација.

Током критичног периода у пролеће 1992, када је Караџић напао Сарајево свом снагом, СДА БиХ мобилисала је подршку сарајевске криминалне средине, тзв. „махалске првоборце" и „јалију", који су се убрзо толико обезобразили да је већ у лето 1993. одлучено да се уклоне. После пажљиве припреме и уз све мере оперативне безбедности, полиција и Армија БиХ успеле су да октобра 1993. похапсе или у покушају хапшења побију скоро све „махалске првоборце", уз нешто жртава на страни органа реда. Тек тада је Сарајево одахнуло, упркос Караџићевог бомбардовања које ће потрајати још две године.

Све те паравојне формације из наших најновијих ратова имају неке заједничке црте. Све су се како-тако и колико-толико угурале у званичне структуре власти током времена, највише у Хрвата и Срба, а најмање у Босни и Херцеговини. Све су се, на крају крајева, свеле на злочиначке организације, јер су се убрзо лишиле шовинистичких фанатика и национал-романтичара; такви су лоши за посао, па су се најбрже и потрошили у борбама, уз мало помоћи својих сабораца. Све су – без разлике – на свом борбеном путу оставиле смрдљив траг пљачке, ратних злочина и злочина против човечности. Све су се – што је овде веома значајно – по прекиду ратних дејстава окренуле пљачкању својих сународника, јер криминалци, као што је познато, немају етничке или верске предрасуде: они пљачкају свакога без разлике. Сејфудин Токић, потпредседник СДП БиХ, наводи један илустративан случај: група паравојне „фукаре" из ХВО пресретне 1996. аутобус са избеглицама који иду у Ливно да посете своје куће и гробље, уђе унутра и почне да им отима новац и драгоцености; у аутобусу је био и један Хрват који покаже путовницу и каже:

„Али, ја сам Хрват", а вођа разбојника одговара: „Господине, ово није попис становништва, ово је пљачка". Исто тако би Арканове рекеташе потресао власник дућана у центру Београда, који би се бунио да је Србин, па да зато не мора да плаћа рекет.

Пролог

Још давно, када је косовска ситуација почела да ескалира (1986-1987), под утицајем кругова око Добрице Ћосића и САНУ, „кабинетских" и „славских" националиста, групација косовских Срба почиње да се „самоорганизује". У том тренутку влада политичка парализа на Косову, али и иначе: комунистичка власт не уме ни да препозна, а камоли да концептуализује политички аспект кризе која је почела нередима из 1981. и да са њим изађе на крај. Поменути Срби с Косова не припадају баш „структурама", али нису ни далеко; вешто користећи догађаје на терену они кукају, прете исељавањем свих Срба с Косова и траже помоћ. У политичком контексту тадашње Србије Драже Марковића и Ивана Стамболића, косовска криза одиграће кључну улогу, која је позната.

У једном тренутку 1985. лидери косовских Срба – Мирослав Шолевић, Коста Булатовић, Бошко Будимировић и још неки – долазе код Добрице Ћосића да се жале. Да ли је то било спонтано или их је неко упутио, није јасно, мада се чини да ће пре бити ово друго. Ћосић каже да их је саветовао да организују потписивање петиције. Тако је и било, и око 50.000 Срба са Косова потписало је ту петицију. Није дуго требало да се тај покрет институционализује: када је 2. априла 1986. полиција привела Косту Булатовића на информативни разговор, остали лидери долазе – од свих људи – Вуку Драшковићу, тада још само писцу. Он их води код Добрице Ћосића, а Ћосић телефонира Душану Чкребићу, тадашњем председнику Председништва Србије, кога одједном познаје. Чкребић их прима у Скупштини СР Србије и изговара кључну реченицу: „Сада сте на правом месту". Надлежне партијске и државне службе очито су се определиле. Наступа сезона масовних митинга око Косова, што води равно у Осму седницу ЦК СК Србије.

Ова организација косовских Срба тешко се може назвати паравојном формацијом, али су неке карактеристике будућих паравојних структура већ видљиве. Под наводним „самосталним и спонтаним" организовањем спроводи се политика оних који имају интереса да се у тој ствари не појављују отворено. Реч је о премошћавању постојећих институција и правила политичке игре путем „спонтаног" притиска „народа" са терена; онај на кога се притисак врши није у стању да се одупре на институционалан начин. Осим тога, Служба државне безбедности преко својих органа, оперативаца и сарадничких веза на терену прати, саветује, усмерава, снабдева, организује превоз, сендвиче и камионе са камењем кад затреба.

Кад је Милошевић тако победио на Осмој седници – даље је било лако. На ред долазе Војводина и Црна Гора; Шолевић и његова екипа више нису довољни и формирају се организације истог типа на другим местима. Нова Пазова постаје кадровско гнездо Милошевићеве „антибирократске револуције"

из 1988-1989: из удружења „Сава", које је основао Мирко Јовић, колониста из источне Босне и „мали привредник" са дебелим досијеом у полицији („превртнут" у доушника путем уцене), убрзо ће се размножити језгро српске националистичке опозиције – Српска народна обнова Мирка Јовића, из које ће се профилисати Српски покрет обнове Вука Драшковића и Српска радикална странка Војислава Шешеља. Преглед имена везаних за касније паравојне формације показаће да су се практично сви активисти из Нове Пазове ангажовали у њима, као и низ лица из оригиналне поставе косовских Срба.

Ликови из Нове Пазове и остали професионални митингаши описивани су у режимским и партијским медијима као „људи са стране" и „манекени Телевизије Загреб"; носили су браде, шајкаче, кокарде, слике Његоша и Вука Караџића и певали „Ко то каже, ко то лаже..." Званична Србија и њен Савез комуниста ограђивали су се од њих и истовремено им обезбеђивали аутобусе, подршку, имунитет и логистику. Поред катализаторске улоге у извођењу „антибирократске револуције", те су групације одиграле још једну важну улогу: инфилтрацију и контролу изнутра новонастајућих опозиционих странака – прво СНО, па СПО, па СРС и осталих клонираних великосрпских странака.

Покушај извоза „антибирократске револуције" у Словенију и Хрватску 1989. није успео, па је Милошевић решио да примени друге методе.

Историја

На званичном нивоу бивше СФР Југославије проблем паравојних формација јавља се у јавности почетком 1991, поводом чувене седнице Председништва СФРЈ од 10. јануара. Већ тада је тема била увелико закаснила, јер је паравојно организовање започело још 17. августа 1990, када су се први наоружани људи појавили на барикадама пред Бенковцем, а као одговор јавља се ширење бројног стања и допунско наоружавање резервне полиције МУП Хрватске. Обе појаве имају своју предисторију, без чијег се разумевања предмет седнице Председништва СФРЈ не може схватити како треба.

По подацима до којих се касније дошло, СДБ МУП Србије, још за време начелника Зорана Јанаћковића (кога је Милошевић поставио после Осме седнице, кад и Радмила Богдановића, министра), инфилтрирао је своја два прва оперативца на територију Хрватске одмах после победе ХДЗ на тамошњим парламентарним изборима, дакле јуна 1990, са циљем да започну припреме за оружану побуну Срба у северној Далмацији. Та двојица – Радован Стојчић Баџа и Франко Симатовић Френки – јављају се на територији Книна под лажним именима и новинарском „легендом" (у стручном жаргону: лажним идентитетом). Тамо налазе плодно тло међу екстремним српским националистима како четничке, тако и комунистичке провиниjенције. И једни и други – као и већина српског становништва, уосталом – били су већ психолошки припремљени барем трогодишњом пропагандном кампањом застрашивања београдских режимских новина. Ратнохушкачка кампања, потпомогнута носањем моштију кнеза Лазара, копањем по јамама из Другог светског рата и уопште великосрпском шовинистичком пропагандом, унела је немир и нервозу међу Србе у Хрватској; ХДЗ, са своје стране, једва је дочекала да уве-

ћа постојећи страх Срба сталним евоцирањем Независне Државе Хрватске као „тисућлетног сна хрватског народа" (Фрањо Туђман). Баџа и Френки полако стварају мрежу агената: од партизана Симе Дубајића, преко полицајца Милана Мартића и његових колега из книнске милиције, па до разних четничких носталгичара, настављача традиције попа Момчила Ђујића. Индикативно је да је СДБ МУП Србије одабрала управо Книн и околину за стварање тактичког мостобрана за инфилтрацију у Хрватску: то је традиционално четнички крај. Много више проблема имали су при инфилтрацији и субверзији Лике, Кордуна и Баније, традиционално партизанских крајева. До јануара 1991. борбени поредак у Хрватској био је већ јасан, а будуће црте разграничења видљиве. С једне стране се јавља оно што ће се касније назвати Милицијом Крајине, дакле састав активне и резервне милиције већинских српских општина окупљених у заједници општина и њихове пратеће снаге лабаво везане за структуру територијалне одбране тих општина, из чега ће касније настати Српска војска Крајине (СВК). С друге стране је структура МУП Хрватске, активна и резервна; из резерви милиције МУП Хрватске касније ће настати Збор народне гарде, од кога ће ускоро постати Хрватска војска. Главна оптужба Председништва СФРЈ и ЈНА за стварање паравојних формација у Хрватској била је уперена према резервној милицији МУП Хрватске; паравојно организовање Срба и серија побуна станица милиције у српским општинама били су игнорисани на нивоу Федерације и њених органа. Хрватска је одговорила да у Савезном закону о унутрашњим пословима нема ограничења бројности резерви милиције, па да они не разумеју о чему је реч. што се наоружавања резерви милиције тиче, Хрватска је доказала да је лепо тражила да од крагујевачког арсенала купи оружје за своју резервну милицију, али је то ЈНА забранила, па су морали да се снађу на другом месту (Словенија, Сингапур, Мађарска, Немачка, Белгија итд. (тим редом). Ствар није нигде доспела, упркос великој галами у јавности и чувеном филму ССНО о илегалном наоружавању Хрватске, приказаном 25. јануара 1991.

Али, да се вратимо на тему. Паравојне формације Срба у Хрватској наоружавале су се и организовале прво по линији локалних станица милиције и снабдевале из њихових складишта за резервну милицију. Око тих складишта ускоро су избили и сукоби између српских и хрватских полицајаца: обе стране имале су људство, али не и оружје. Тај је извор тако ускоро и пресушио, па се прешло на шверц из Србије, јер се ЈНА још није била одлучила да их наоружава, све надајући се очувању Југославије и комунизма. Већ крајем новембра 1990. милиција у Двору на Уни хапси лице по имену Ражнатовић Желько, звани *Аркан*, осуђиван више пута, са важећих више потерница Интерпола на своје име. Лице је затечено у поседу наоружања забрањеног за цивиле, а у друштву још три лица. Касније ће се испоставити да су та лица (а нарочито Ражнатовић и Зоран Стевановић) била упетљана у лукративни посао илегалног откупа трофејног и комерцијалног ватреног оружја по Србији за мале паре и продаје истог оружја Србима у северној Далмацији за велике паре. Данас је извесно да је Ражнатовић пуштен у пролеће 1991. да се брани са слободе на основу дискретног договора Милошевића и Туђмана. Тај ће потез имати да-

лекосежне последице по све актере те афере, нарочито Ражнатовића и Стевановића – обојица ће касније погинути у атентатима. Ражнатовић је током суђења изјавио да га је Милан Мартић звао у Книн не би ли добио појачање од навијачког племена „Црвене звезде", „Делија", чији је Аркан био вођа. Зна се, међутим, да се у то време по Книну и северној Далмацији мувају и своје услуге нуде разни млади људи који се представљају као „Срби са Косова", иако говоре са уочљивим београдским нагласком. У исто време Симо Дубајић купује од фабрике наменске производње „Црвене заставе" у Крагујевцу неких 600 ловачких карабина и дели их (или препродаје) Србима у северној Далмацији. Ускоро ће подручје северне Далмације, дакле, од Грачаца до Сиња, бити потпуно одвојено од остатка административне територије Хрватске. Лика, Кордун и Банија одвојиће се тек касније, у касно лето 1991.

Права прича о паравојним формацијама Срба почиње, међутим, тек у фебруару 1991. у Источној Славонији. Наиме, војно организовање Срба у Хрватској некако се даде подвести под концепте резервне милиције и територијалне одбране – технички-формално барем, јер се о томе тада јако водило рачуна, да би све остало у некаквим југословенско-легалистичким оквирима. И то је било у реду – са тачке гледишта СДБ МУП Србије: Баџа и Френки поставили су мрежу и успоставили контролу, прво над северном Далмацијом, а затим полако према Лици, Кордуну и Банији, пажљиво бирајући с ким шта и како раде, застрашујући неодлучне, корумпирајући амбициозне, да би касније отворено хапсили и(или) ликвидирали неистомишљенике. Миле Мартић им је био главни локални експонент, уз сарадњу разних војно-полицијских ликова попут Аце Драче, начелника СДБ Крајине, Милана Јањанина на Кордуну, Љубице Шолаје и Бошка Божанића у Лици и низа локалних дахија по мањим местима и селима. Од његовог Међуопштинског СУП Крајине настаће Милиција Крајине и Служба државне безбедности Републике Српске Крајине.

У источној Славонији, Барањи и западаном Срему, међутим, ситуација је била другачија: међунационални односи били су мање оптерећени прошлошћу, а близина Србије пружала је осећање сигурности. Ту се требало много више потрудити око стварања страха и мржње. На том терену јављају се прве српске паравојне формације, које одговарају данашњем разумевању тог појма. Почело је од дизања лажних узбуна, ширења панике око „геноцида" који само што није наступио, евоцирао се Други светски рат, усташки терор итд. Приређиване су и вежбе евакуације забезекнутог народа по аутобусима и скелама у Војводини. Већ у фебруару 1991. на терену источне Славоније појављује се Радован Стојчић Баџа, конспиративно. Придружиће му се и неколико других активних полицајаца под лажним именима. Они организују и наоружавају локалне екстремисте – Србе, али у Београду и Срему већ полако окупљају језгро будућих паравојних формација из екстремно-шовинистичких кругова око друштва „Сава" из Нове Пазове, из екипа блиских Мирку Јовићу (Српска народна обнова), Војиславу Шешељу и Вуку Драшковићу. Служба државне безбедности по Србији регрутује криминалце, прочешљава и одабире из чланства националистичких странака најжешће фанатике, тражи међу Србима досељеним из Хрватске, Босне и Херцеговине оне задојене мржњом

из Другог светског рата. Један од најпоузданијих ресурса за регрутовање „добровољаца" су фудбалска навијачка племена, већ стављена под контролу Жељка Ражнатовића Аркана. Њега је, наиме, српски министар унутрашњих послова Радмило Богдановић још раније био задужио да преузме контролу над навијачким племенима и „не препусти их стихији", како кажу комунисти. „Стихија" су у овом случају били Вук Драшковић и његова странка СПО.

Оружје за то време путује дискретно, „ноћом, крадом, поистиха" према Книну, према Глини, Петрињи, Кореници, али и према Требињу, источној Босни и другим местима. Човек задужен за то је Михаљ Кертес, тадашњи Милошевићев „министар за народ", то јест за наоружавање народа. На основу трагова оружја најбоље се прати ширење паравојних формација по „свим српским земљама", јер се порекло оружја релативно лако установљава. Оружје има серијске бројеве, познате произвођаче, лако му се установљава старост итд. Не верујући много у тада још колебљиву ЈНА, МУП Србије посегао је за наоружањем из складишта резервне милиције. Реч је о застарелом, чак и трофејном наоружању које је ЈНА отписивала током година и уступала органима територијалне одбране и унутрашњих послова. О том наоружању вођена је веома брижљива и прецизна евиденција о пореклу, серијским бројевима и кретању, што ће касније олакшати откривање узрочно-последичних веза између полиције и паравојних формација. У околностима када полицајци МУП Србије раде на терену под лажним именима и у пуној конспиративности, траг оружја био је једини криминалистички доказ.

Почетком марта 1991. Милошевић инсценира *Паркрачки инциденти*, у намери да осујети митинг опозиције најављен за 9. март. То му не полази за руком, мада подиже међуетничке напетости у Хрватској и донекле у Србији. Први озбиљан корак у ескалацији приређује Миле Мартић окупацијом Плитвичких језера, 26. марта. МУП Хрватске предузима неколико дана касније операцију ослобађања Плитвица и у ноћи између 31. марта и 1. априла 1991. падају прве жртве рата: један хрватски и један српски полицајац. Сутрадан, 2. априла 1991. долази до прве јавне појаве српских паравојних формација: неколико маскираних лица поставља барикаде по источној Славонији. Наоружани су чудним оружјем: руским војничким пушкама „Мосин-Нагант" М-1896, америчким аутоматима „Thompson" М1-А1, југословенским аутоматима М-56 и пушкама репетиркама М-48. Реч је о оружју застарелом и отписаном, али војничком, а не комерцијалном и приступачном цивилима. Од тога дана паравојне формације су дефинитивно „ушле у моду". Одједном се сви српски и српски националистички политичари хвале како оснивају или већ имају „гарде", „одреде", „војске". Војислав Шешељ лупета о „хиљадама четника" и „Динарској дивизији"; Вук Драшковић прети „Српском гардом"; Мирко Јовић и Драгослав Бокан бунцају о „Белим орловима"; „одбрана Српства васколиког" је тема дана. Радмило Богдановић, Милошевићев Фуше из сенке, Јовица Станишић, његов нови шеф Државне безбедности и Михаљ Кертес ћуте о томе. Циљ је постигнут: будале су населе, а наши људи воде игру.

Током априла 1991. инфилтрација, наоружавање и регрутовање настављају се у источној Славонији појачано, мада још увек дискретно. Главни ци-

љеви су Вуковар и Осијек, а оперативни центри Борово Село и Тења; развојни центри су Бачка Паланка, Оџаци, Шид и Нова Пазова. Обука, опремање и наоружавање паравојних јединица обављају се у Бубањ потоку под Авалом, у организацији МУП, у потпуној тајности. Тадашње Министарство одбране Србије (касније укинуто) помаже целу операцију; министар Томислав Симовић касније ће причати како је био уверен да се то организује нова Српска војска. За такво уверење имао је добре разлоге: унутрашња „партијска линија" СПС тада је била да ће се Србија отцепити од Југославије.

Онда, почетком маја 1991, долази до Боровоселског инцидента, прве крваве акције паравојски: 12 мртвих и 27 рањених хрватских полицајаца који су у злочиначком немару послати у Борово Село да траже двојицу несталих колега (који су у том тренутку били безбедни). Била је реч о стручно припремљеној заседи паравојних јединица, под командом, и са учешћем професионалних полицајаца, у коју су хрватски полицајци упали сасвим аматерски. После је Војислав Шешељ себи и својим „четницима" тај масакр уписао у „заслугу", све мерачећи над крвавим детаљима; поред њега у то су се гурали и Мирко Јовић и Драгослав Бокан. Истина је, међутим, да је цела ствар обављена под командом и у организацији полицијских професионалаца, а не некаквог Вукашина Шошкоћанина, локалног сељака. И он и Шешељ и остали били су само пропагандни фронт и политичка „лажна застава" (*falce flag* – стручни термин у жаргону специјалних операција). Да је искључиву команду и контролу над паравојним формацијама Срба имао само МУП Србије, потврдиће касније Шешељеви оперативци из „војне линије СРС" на терену, Љубиша Петковић и Бранислав Вакић.

У том првом периоду активности српских паравојски – од априла до јула 1991, изгледало је као да су оне под контролом различитих политичких фактора. Шешељ је тврдио да су то његови борци, Јовић и Бокан такође, Вук Драшковић их је својатао, али и СКПЈ је радио на терену, организујући и наоружавајући мањи број људи, претежно у Западној Славонији, преко генерала у пензији Радојице Ненезића, у Славонији и на Кордуну преко генерала Душана Пекића. Сви су они, међутим, били под командом и контролом онога што ће се касније назвати „војна линија" МУП Србије: посебна група високих функционера из оног дела милиције који је завршио и Војну академију копнене војске ЈНА. Имена тих официра су позната.

Већ почетком лета 1991. профилишу се главне паравојне формације пореклом из Србије. Аутохтони Срби из Хрватске већ су организовани у оквирима Милиције Крајине и Територијалне одбране, а Хрватска већ има и војску – Збор народне гарде, тако да те две групације сада излазе из оквира ове студије. Под заставом Српске радикалне странке јављају се разни „четници" у више одвојених јединица, али и у саставу ЈНА као резервисти и „добровољци". Као „Бели орлови" јављају се посебне јединице које се везују за СНО Мирка Јовића из Нове Пазове и дејствују мимо ЈНА, мада у уској сарадњи са Србима из Хрватске, поготово у Западној Славонији. Покушај Вука Драшковића и СПО да и они формирају своју паравојску, „Српску гарду", био је наиван и глуп: МУП их је пустио да почну, а онда преузео изнутра команду и ко-

нтролу, да би се „Српска гарда" убрзо растурила и маргинализовала, после погибије њеног команданта Ђорђа Божовића Гишке, под Госпићем. Жељко Ражнатовић Аркан основао је „Српску добровољачку гарду" под најдиректнијом командом и контролом СДБ МУП Србије и та ће јединица остати до краја (1995) најбоље профилисана и најзначајнија оружана рука Милошевићевог режима међу Србима ван Србије. Сам Жељко Ражнатовић, уосталом, био је припадник СДБ до краја живота. Да оснивање паравојних јединица није било тек тако спонтана ствар најбоље сведочи покушај Милана Парошког, новосадског екстремно-националистичког политичара, да и он оснује своју паравојску у лето 1991. Успео је да окупи двадесетак истих таквих као и он и да почне да их увежбава негде око Оџака у Бачкој. За трен ока их је покупила милиција, разоружала и растерала кућама – нису били у систему. Прича о томе да је свако могао да оснива паравојне формације, заблуда је: могла је само једна једина установа – МУП Србије. Тај се посао није „препуштао стихији".

Најзначајнија и најмоћнија од свих паравојних формација, међутим, била је она Службе државне безбедности – најпознатија под именом „Црвене беретке". Та се јединица први пут јавља у у јавности у лето 1991, када је у мутњевитом препаду заузела станицу милиције у Србобрану, (Војводина) разоружала састав станице, нешто обавила унутра и нестала. „Црвене беретке" је име јединице из те акције; иначе се она облачи како хоће, носи униформе и ознаке за једнократну употребу, користи возила без таблица и уопште избегава идентификацију било које врсте. Тек много година касније та ће формација бити институционализована под именом ЈСО – Јединица за специјалне операције Ресора државне безбедности МУП Србије. Њен настанак везује се за име Михаља Кертеса; први познати командант био је Франко Симатовић (до 1995), а кроз јединицу су продефиловали разни колоритни ликови полицијско-обавештајног полусвета, од Васа Мијовића (сада у МУП Црне Горе) до Раја Божовића (такође). Један од првих 57 припадника био је и Милорад Улемек (Луковић) Легија, претпоследњи командант (1995 – 2001). „Црвених беретки" било је свуда где је било рата, од Хрватске до Босне и Косова; била је то јединица за зачепљивање рупа и решавање проблема од Војводине до Велике Кладуше и Дренице. У паравојне формације сврстана је зато што нема никакве законске подлоге за њено постојање унутар Државне безбедности и зато што и дан-данас постоји изван законских и формацијских оквира органа унутрашњих послова.

И на крају, са стриктно правне тачке гледишта – што је веома важно за, на пример, Хашки трибунал – паравојне формације са српске стране не постоје као правни појам. Савезни закон о народној одбрани СФРЈ каже да ће се „свако ко узме оружје у одбрани земље сматрати за припадника оружаних снага, са свим правима и одговорностима". У том смислу је јула 1991. ССНО издао – додуше тајну – Наредбу да се добровољци имају сматрати припадницима ЈНА. Та је Наредба била изнуђена с једне стране мобилизацијском кризом, а с друге стране политичким притиском Србије на војни врх. Десило се, међутим, да су „добровољци" одбили појединачно распоређивање у јединице и остали у групама под контролом људи из МУП; убрзо су се истакли неди-

сциплином, непоштовањем старешина, неуредношћу, пљачком и ратним злочинима. Тако је ЈНА у своје редове практично прихватила паравојне формације, које је у интерној комуникацији називала „страначким". Тај еуфемизам требало је да прикрије стварну командну линију. Официри ЈНА на терену имали су са „добровољцима" великих проблема и у службеним депешама жалили су се на њих, али без успеха. Нико у ЈНА није био у стању да дисциплинује „четнике", „добровољце" и осталу криминалну фукару коју им је МУП Србије увалио. Што се „права и одговорности" тиче, имали су сва права и никакву одговорност; тек после ратова ће им се ЈНА/ВЈ осветити тако што им не признаје никаква ветеранска права. За разлику од редовног и резервног састава ЈНА, ти „добровољци" кршили су сва правила ратовања и све конвенције. Највећи део ратних злочина и злочина против човечности приписује се њима и „слободним стрелцима" (*franc-tireurs* у међународном ратном праву), тј. паравојним формацијама.

Модус операнди

Сврха паравојних формација о којима је овде реч била је да учине оно што нормална војска, полиција или нормални људи уопште неће да чине. Њихов први тактички задатак био је да локално српско становништво подстакну, присиле или компромитују код локалних органа; други задатак био је да врше егземпларне злочине и етничка чишћења, не би ли несрпско становништво натерали на исељење. Може се слободно рећи да је – у војном смислу – улога паравојних формација Срба била пре свега психолошко ратовање: показивање примера – ево, шта се дешава где ми прођемо. Зворник и Бијељина, 1992, типичне су илустрације: Арканова СДГ улети, уз снажну подршку ЈНА, побије „колико треба" локалног становништва, све пазећи да се прича прочује, да медији буду присутни и да остатак становништва побегне да прошири приче страве и ужаса. Када се идући пут прочује да Аркановци долазе, несрпско становништво неког будућег насељеног места у Босни неће чекати на њих...

У подручјима где је српско становништво било довољно преплашено или узбуњено пропагандом из Београда да се самоорганизује и прими понуђено оружје, паравојне формације нису имале посла. Тактика је, уосталом, позната из многих досадашњих ратова. Циљ је да се инцидентима изазову репресалије власти, које ће пак довести до непомирљивог сукоба. Ако се народу не ратује, треба га уверити – ту паравојне формације долазе до изражаја. Комшија ће тешко дићи руку на комшију, а поготово после пола века мирног живота; зато се доводе људи са стране, којима комшија не значи ништа. Ти људи треба да буду спремни да убију некога кога први пут виде – тек тако, без размишљања. То не може свако, па су потребни „стручњаци", то јест криминалци; за узврат им се обећавају пљачка и имунитет. То је било правило у свим балканским ратовима од 1990. до 2000.

У пракси (узећемо пример из сопственог искуства) то изгледа овако: пошто Срби из Тење (6 км јужно од Осијека) нешто нису били вољни да се побију са својим хрватским комшијама, ишло се постепено. Организовали су се, додуше, у страху којим су их засипали српски државни медији, али им се

није борило. Онда се јуна 1991. појављују људи у комбију без регистарских таблица и доносе сандуке са аутоматима „Thompson" М1-А1. Локални Срби оклевају; људи им кажу да узму, „за сваки случај, ваљаће им"; зар не читају у „Политици експрес", зар не виде на РТС шта све усташе раде? Преко воље примају оружје, али не мрдају даље од тога. Онда се, у ноћи 29. јуна, ти исти људи који су оружје донели, инфилтрирају тихо у Тењу и постављају заседу у једној напуштеној кући у главној улици. У заседу упада патролно возило осијечке полиције, људи пуцају и лакше рањавају два полицајца који успевају да се извуку и радио-везом затраже помоћ. Док је из Полицијске управе осијечке стигло појачање, нападачи су већ побегли и оставили локалне Србе са оружјем у кућама да се објашњавају са полицијом... Ствар је веома лукаво замишљена, јер су локални Срби у великој дилеми: с једне стране заплашени су медијском вриском из Београда о томе да им следује нови геноцид као 1941, али и трапавом претећом политиком ХДЗ и шовинистичким испадима у хрватским медијима и атмосфером у којој им се не чини сигурним да оружје предају и смире се; с друге стране знају да су 45 година живели са комшијама Хрватима у миру и да не виде смисао рата ни због чега. У Тењи је, запазите и то, СКПЈ био јак... Допунски смирујући елемент у овом случају био је начелник Полицијске управе осијечке, Јосип Reichl-Kir, човек који је локалне Србе обилазио, смиривао, јемчио им сигурност. Криза у Тењи била би разрешена мирно да један хрватски екстремист-емигрант није 1. јула убио Јосипа Reichl-Kira на самом улазу у место. Тај злочин, иначе инспирисан из срца ХДЗ, уверио је Србе из Тење да оружје задрже, направе демаркациону линију и прихвате паравојне формације у своју средину. Арканова СДГ дошла је прва.

На другим местима ишло је на мање-више сличан начин, чак још лакше, јер је Reichl-Kir био једини такав у хрватској власти. У Вргин Мосту, на пример, председник општине Дмитар Обрадовић, изабран на листи СКХ(СДП, пружао је отпор инфилтрацији паравојски и дизању на оружје. Тај човек био је политички отворено устао против Мила Мартића и његових тутора из Београда. Покушали су да га компромитују на јефтин начин (да је Туђманов агент и сличне глупости); кад није успело, убијен је из заседе и Вргин Мост је пао у Мартићеве руке.

Ескалација рата у источној Славонији наступила је после кључног, можда најзначајнијег датума Милошевићевог режима – 19. августа 1991. Тога дана је неславно пропао покушај пуча у Москви, у организацији Милошевићевих савезника и пријатеља, маршала Јазова и председника КГБ Крјучкова. Донекле преурањена радост СПС спласнула је одмах и Милошевић је морао да се одрекне пусте наде да ће уз помоћ „препорођеног" СССР да завлада целом Југославијом. Наступио је час да отме шта може, па ће после видети шта ће с тим – типична Милошевићевска краткорочна тактика. Улога паравојних формација у славонским операцијама тада ће се коренито променити (линије српско-хрватског разграничења у остатку Хрватске већ су постављене).

Прве информације о ратним злочинима паравојних формација на том терену потекле су из редова ЈНА: у депешама са терена, официри се жале на убијање цивила и ратних заробљеника, на пљачку, недисциплину, претње

оружјем. Помињу се „Бели орлови", Шешељеви „четници" и локалне банде, Аркан и његови гардисти такође. Локалитети су: Ћелије, Ласлово, Ернестиново, Тења итд. У Ласлову су – према депеши пук. Милана Еремије (Прва армија) – „Бели орлови" натерали локалне цивиле, Хрвате, да ходају кроз минско поље – 17 жртава. И тако даље. Пљачка и убијање цивила и ратних заробљеника јављају се као уобичајене активности паравојних формација током целе славонске кампање, до почетка 1992. Пад Вуковара и Западна Славонија најдрастичнији су примери. До почетка офанзиве ЈНА на Вуковар, паравојне формације бавиле су се прогоном несрпског становништва на спорним подручјима. Када је офанзива почела, преоријентисале су се на пљачку и спорадичне масакре цивила. Метод рада био је конзистентан, по истој матрици свуда где су паравојске следиле ЈНА: чим редовна војска заузме село и крене даље, паравојска упада, пљачка, протера или побије преостало несрпско становништво и успоставља неку врсту власти. Пљачка је, међутим, била главни посао тих формација. Неки су пљачкали стихијски, а неки организовано. Аркан и СДГ од пљачке су били направили индустријску грану: имали су сасвим феудално право на прва 24 сата по заузимању места; приоритети су били девизе, новац, злато и скупа техника, али и аутомобили и – нарочито – поште, банке и полицијске станице (због бланко чекова и образаца за документа). У Барањи и Славонији Аркан је заузимао винске подруме и организовао снабдевање Београда винима. Све остало препуштано је касније локалним снагама: пољопривредне машине, намештај, бела техника итд. На Београдском сајму, у једној од хала, био је центар за поправку, фарбање и регистрацију опљачканих или украдених возила из Хрватске. У тој хали вијани су и неки значајни „национални радници" чија су имена позната. МУП Србије активно је учествовао у легализацији опљачканих аутомобила.

Пад Вуковара, 18. новембра 1991. отворио је сезону пљачки на велико, али је довео и до највећег појединачног злочина у том рату, оног на Овчари. У организацији и под заштитом извесних официра ЈНА, припадници паравојних јединица из Србије и из Славоније побили су око 260 ратних заробљеника и цивила. О том случају постоји оптужница Хашког трибунала са свим детаљима. Имена организатора и извршилаца позната су. Још један страшан злочин десио се у исто време у Западној Славонији, у Миоковићеву и Воћину. Било је то време када је „процењено" да Србе треба евакуисати из тог региона, мада за тим није било тактичке потребе, јер су Хрвати били војно слаби. У организацији и уз учешће ЈНА око 38 000 српских цивила евакуисано је ка Бањој Луци и даље ка Славонији и Барањи, са циљем размене становништва. У терању цивила учествовала је и једна паравојна јединица из Србије, састављена од „добровољаца" под заставом и са ознакама „Белих орлова". На два поменута локалитета та је јединица побила на десетине Хрвата, углавном старијих лица, на најсуровији начин. Убили су и известан број Срба који су покушали да спрече покоље. Увезени паравојни елементи одиграли су веома прљаву улогу у низу злочина против цивилног становништва широм територије Републике Српске Крајине, јер им је било лакше него локалном становништву да убијају своје комшије.

Када су територијална освајања у Хрватској консолидована и интернационализована Венсовим планом из 1992, паравојске су се вратиле у Србију, али је Арканова организација остала у Ердуту, у својству „специјалне полицијске јединице", бавећи се винима, нафтом и сечом славонске храстовине за продају, као и успутним терорисањем локалног становништва. После операције „Бљесак", маја 1995, и пада Западне Славоније, Аркан је по наређењу Милошевића силом спречио седницу Народне скупштине Крајине у Белом Манастиру и – нико није смео ни да писне.

Припреме за рат у БиХ биле су почеле знатно раније, почетком 1991, али су се у пролеће 1992. интензивирале. Већ у марту 1992. Арканова СДГ развија се у Мачви, спремајући се за упад у источну и северну Босну. Локалној милицији показан је документ са потписом тадашњег команданта Новосадског корпуса ЈНА, ген. Андрије Биорчевића, где пише да је СДГ „део Новосадског корпуса" и под генераловом командом. Истовремено се паравојне јединице разних „добровољаца" мобилишу поново и развијају према Дрини. Априла 1992. упадају у источну Босну. У ускоj сарадњи са локалним паравојскама, те јединице врше покоље муслимана по целој левој обали Дрине, од Вишеграда до Зворника, незапамћене од Другог светског рата. Аркан и његови упадају – уз подршку ЈНА, као и обично, у Бијељину и врше егземпларни покољ са циљем ширења фаме о себи; нешто касније то понављају и у Брчком. Током целог рата у БиХ, али и касније, до данас, паравојне јединице из Србије присутне су на терену онога што ће се назвати Република Српска, неке стално, а неке повремено – по потреби. У то време јавља се и феномен „викенд ратника": дођу из Србије на Требевић, мало пуцају по Сарајеву, па оду кући. Тада паравојне формације Срба ван Србије почињу да се попуњавају и активним припадницима МУП Србије – милиције и СДБ. Милиционари пореклом ван Србије суочени су са уценом: да ратују у БиХ у сменама – или да добију отказ. Највише посла имале су „Црвене беретке" у западној Босни. Сматра се да без њихове помоћи Фикрет Бабо Абдић никада не би створио и очувао своју државицу АПЗБ (Аутономну покрајину Западну Босну): Франко Симатовић провео је са својим људима тамо већи део рата, све до пораза у операцији „Олуја" 1995, када се једва извукао са својима.

Једина паравојна јединица која је имала колико-толико војног значаја на терену био је остатак „Српске гарде" (СПО) који се под командом Бранка Лаиновића Дугог (новосадског гангстера са европском каријером) борио у Херцеговини и деловима источне Босне. Сведоци ће касније изјавити да је та јединица била углавном коректна и да је у Фочи чак спасавала цивиле од покоља. За разлику од њих, широм Босне намножиле су се – под разним животињским именима – паравојне групације пљачкаша и убица; требало је да протекну године да се све то, или разјури, или стави под неку контролу власти Републике Српске. Посебан проблем биле су пљачкашке банде под разним „четничким" и другим заставама, које су се слободно инфилтрирале из Србије да „помогну браћи у невољи". Чак се и Ратко Младић у више наврата јавно жалио на „патриоте који ослобађају златарске радње уместо српских земаља".

У средњој Босни и на другим линијама додира са Хрватима у БиХ, паравојске обе стране – српске и хрватске – сарађивале су како тактички, тако и у пљачкању Бошњака-муслимана. Једна паравојна јединица веома блиска СДБ МУП Србије координирала је у зони Киселјака и Крешева веома успешно са тамошњим ХВО под командом злогласног Ивице Рајића (оптужен у Хагу, у бекству). Постоји основана сумња да је та сарадња коштала имовине и живота стотине цивила из средње Босне.

Последња значајна епизода ове приче догађа се у пролеће-лето 1995. и добро илуструје ароганцију Милошевићевог режима. Тада је полиција по Србији почела лов на избеглице из Хрватске и Босне, кршећи све домаће и међународне законе и обавезе. Јадници похватани код кућа или на улици предавани су паравојним формацијама да их воде у Босну и Хрватску, не би ли попунили редове тамошњих војски, истањене систематским дезертирањем младих и способних мушкараца (просечна старост пешадијске чете тамо је већ достигла скоро 40 година, а попуњеност јединица око 50 одсто, што је довољно кобан податак). Тај злочин, у коме су се истакли Аркан и СДГ, „Црвене беретке" и још неке њима блиске групе, није донео никакав војни резултат: похватане избеглице нису биле вољне да ратују, бежале су и забушавале. Нешто их је изгинуло, а држава Србија сада плаћа одштете онима који су је тужили.

Закључак

Војна улога паравојних формација у ратовима 1990 – 2000. била је занемарљива у ужем, тактичком, смислу. Осим ретких изузетака (Арканова СДГ и „Црвене беретке"), паравојне формације биле су недисциплиноване, неуредне, стално полупијане и склоне да избегавају борбу у корист пљачке. „Најбоље је ратовати уз четнике", каже један капетан ЈНА који је остао у Босни, „Најбоље се једе и пије и најдаље си од фронта". Најуспешније су те јединице биле у борби против ненаоружаних цивила, што им је, заправо, и био главни задатак. Психолошки учинак у етничком чишћењу био је велики због злочина и осталих активности тих формација. Због недисциплине и криминалне прошлости (многи су пуштани из затвора да би се придружили паравојскама), веза Милошевићевог режима и администрације са паравојним формацијама и њиховим злочинима детаљно је документована. Хашки трибунал пун је података о томе, као што се већ види из разних судских поступака, а видеће се још и више. Цела замисао била је аљкаво и неспретно планирана и изведена: типови и серијски бројеви оружја у рукама паравојних формација одмах су указали да оружје потиче из складишта резервне милиције МУП Србије и Црне Горе, или из резерви локалних органа територијалне одбране у тим републикама; људи који су под лажним именима командовали тим паравојним фромацијама убрзо су идентификовани као овлашћена службена лица органа унутрашњих послова Србије. После неког времена више се није водило рачуна ни о елементарној конспирацији и оперативној безбедности: читуље у новинама, осмртнице на вратима станица милиције и приче огорчене родбине погинулих, давале су праву слику ствари – да у паравојскама ван Србије ратују милиционари и, понекад, војници из Србије, Црне Горе и касније СР Ју-

гославије. То је било јасно и читаоцима новина, а камоли стручнијим аналитичарима, тако да истражитељима Хашког трибунала није било тешко да успоставе очигледне везе.

Сумрак и нестајање паравојних формација почињу после Дејтонског споразума, новембра 1995. Аркан и његова организација задржали су се у Славонији и Барањи да тамошње Србе одрже у послушности Београду, али и да доврше послове са нафтом, храстовином, винима и шверцом цигарета, аутомобила и осталог. Остали су се вратили својим ранијим криминалним пословима, али сада овенчани „славом бораца за Српство". Служба им је пружила шансе за лукративне послове, али их је међусобни рат за монопол над дрогом, коцкарским аутоматима, шверцом разних роба и рекетирањем десетковао. Страховлада тог новог феудално-ратничког племства у Србији није дуго потрајала: полиција је са олакшањем посматрала међусобне обрачуне, јер би свако суђење таквим лицима водило компромитацији државе и власти. Страдали су и Радослав Стојчић Баџа и Жељко Ражнатовић Аркан, у нерасветљеним атентатима; у споровима око оставинских маса и монопола изгинуло је много разних паравојних и сличних ликова; сва та убиства још су нерасветљена, а не види се ни нека воља да се расветле. Остаци неких паравојних формација активирали су се и на Косову 1998-1999, у псеудолегалном оквиру Посебних јединица полиције МУП Србије, на посебан позив власти. И тамо су се понашали као и раније – убијали су и пљачкали цивиле.

Општа оцена улоге паравојних формација у ових десет година најновије историје Срба неодвојиви је део укупне историјске оцене стратегије Милошевићевог национал-социјалистичког режима и његових фашистичких помагача. За такву укупну оцену није потребна никаква „историјска дистанца": резултати су видљиви и опипљиви. Улога паравојних формација у ових десет година српске историје мање је срамна само од улоге Милошевића и труста „мозгова" његових интелектуалних помагача, који су покушали да осмисле и остваре анахрони пројект Велике Србије. Паравојне формације са „српским" префиксом, састављене од шовинистичких фанатика, патолошких убица, ослобођених робијаша, обичних гангстера и пљачкаша који се никада не би усудили да раде то што су радили без обећања имунитета, а под вођством полицијских функционера МУП Србије, оставиле су за собом смрдљиви траг злочина широм „свих српских земаља". Настанак тих злочиначких организација, међутим, неодвојив је од идеологије етничке искључивости и политичких програма странака које су ових десет година владале Србијом – СПС, радикала, ЈУЛ и других – али и других институција које су те програме подржавале: Академије, Војске, Српске православне цркве, Удружења књижевника Србије, режимских медија и многих других. Те су странке и институције подстицале и подржавале злочин, а и данас се нерадо од њега дистанцирају. Преврат од 5. октобра није на том плану донео одлучујуће промене, упркос напорима неких странака да се ратни злочини расветле. Извесне странке коалиције ДОС, које су од 1990. на даље подржавале ратне злочинце Милошевића, Карацића, Младића, Мартића и друге, и даље су на истој политичкој линији, као што се види из мање-више потмулих и подземних политичких суко-

ба у оквиру ДОС око сарадње са Хашким трибуналом и још неких питања (Косово, Војводина итд.). Стиче се утисак да те снаге зазиру од погледа у огледало прошлости, преплашене од онога што ће тамо видети. **(www. hrw.org.yu, из свеске 09, Стипе Сикавица-Хелсиншки одбор за људска права, Војска Југославије у функције ратне и у мирнодопске злоупотребе, аутори Милош Васић, Филип Шварм, август 2001. године)**

Неки од нас, који су служили као команданти снага Уједињених нација у Босни, схватили су да је већина медијских извештаја била, у најмању руку, пристрасна. Кадгод смо покушали да дамо објективан извештај, називали су нас „српским агентима..." (Louis MacKenzie, генерал-мајор УНПРОФОР, Chief of Staff and Commander Sector Sarajevo, March to August 1992, Autor Peacekeeper: The road to Sarajevo, 1993)

У „игри бројки", коју су одиграли западни медији и функционери разних влада, поводом броја силованих жена у Босни, Рој Гатман, поново је одиграо главну улогу користећи врло сумњиве изворе. Други су говорили о оптужбама о „60 000 и више силовања муслиманки од стране српских војника, укључујући овде и Чарлс Лејна „Њузвика" и остале колеге, да покрију приче Judy Bachrach, „Филаделфија инквајерс". Завера је игнорисана тада и касније, како је Брок указао, поводом 800 силованих Српкиња, а што је документовано пред Уједињеним нацијама. (Као што је и случај са Бориславом Хераком, кога је Међународни кривични трибунал у Хагу одбио да оптужи, пошто се прича распала у делиће, па је Трибунал одбио да испита и једну од главних сведока силовања пошто се испоставило да је користила пет идентитета...)

Ускоро је постао „највећи масакр у Европи после Холокауста," био је главни новински наслов. Оно што смо искусили са Сребреницом и у осталим случајевима растућих бројева, јесте реторичка калкулација бројкама од стране медија у сарадњи са невладиним организацијама и разним владиним агенцијама. Невероватна калкулација је очигледно настала из разлога што не можете имати геноциде, или оптужницу Тужилаштва у Хагу, док не „умешате хиљаде." Исти резон се појавио и на Косову током кризе 1999. године, где су званичници америчке владе у једном моменту говорили о 100 000 убијених Албанаца. (Давид Биндер, „Њујорк тајмс")

Поводом интервенције 1995. у БиХ: „Губици су били минимални и нико није доводио у питање да је то било достигнуће медијске френетичне кампање за војном интервенцијом током пет наступајућих година и пет грађанских ратова у бившој Југославији. Репортери и коментатори су поздравили то што су НАТО и међународна заједница пронашли своју савест.

Али, то су били западни медији – и посебно самоулагивачка професија америчког новинарства – које је изгубило своју објективност!

„Ваздушни напади НАТО на босанске Србе могу да изазову и ненамеран ефекат: крај руског пријатељства са Западом..." (Chrystia Freeland, „The Financial Times of London", 14. септембер 1995. године)

„Рат у бившој Југославији... је наметнуо највећи изазов руско-америчким односима од совјетског колапса пре четири године. Русија се жустро успротивила ваздушним нападима...” (Deborah Seward, 15. септембар 1995. године)

„Американци ће бити тешко наоружани како би казнили оне који крше мир. И имаће зелено светло да пуцају – не само да казне, већ да поразе прекршиоце мира... Председник Клинтон је рекао да ће, уколико се успостави мир, Сједињене Америчке Државе обезбедити половину трупа за очување мира НАТО – до 25 000 америчких војника, који би могли да остану тамо месецима.” (Роберт Бурнс, „Асошиејтед прес” News service, 16. септембар 1995. године)

„Сумња је пала на босанске Србе који су држали под опсадом Сарајево током 40 месеци и онда одбацили претходне мировне напоре.” (Срећко Латал „Асошијетед прес”, 28. август 1995. године)

„Пуковник Андреј Демуренко, артиљеријски специјалиста је провео сопствену истрагу 28. августа поводом експлозије и утврдио да ’Срби нису криви за напад’.”

„Заиста је ретко да се официри УН, посебно они ранга Демуренка, јавно успротиве поводом питања такве важности... Рекао је да је на основу његове анализе утврђено да 120-милиметарска граната није могла да дође са српских позиција.” „Руско неслагање са извештајем Уједињених нација поводом гранатирања”. („Асошијетед прес” и „Ројтерс”, „Интернешнел хералд трибјун”, 4. септембра 1995. године)

Ефектнији маневар да Србе представе као „лоше момке” и да се оправда двонедељно бомбардовање Републике Српске, није могао бити смишљен. Испоставило се, такође, да је вођење преговора са Слободаном Милошевићем чување образа Беле куће, а не суочавање са истинама Радована Караџића и руководства босанских Срба поводом отвореног кршења ембарга на увоз оружја од стране Запада, које су здушно вршиле хрватске трупе и босански муслимани, уз помоћ својих међународних манипулатора. Ужаснут претходним једностраним извештавањем, Караџић је претходно протерао неколико западних новинара, укључујући репортере Си-Ен-Ена средином 1994. („Асошијетед прес”, 16. април 1994. године)

„Лепрозна синтагма ’ратни злочинац’, скројена према новинским насловима, на одговарајући начин, била је обезбеђена оптужницом против Караџића и осталих 25. јула 1995. године, иако је виши тужилац Трибунала Мина Шрег, на Правном факултету Универзитета у Вирџинији, на конференцији у марту 1995, рекла да Хаг ’нема доказе’ да оптужи руководство босанских Срба! Али, само месец дана касније, 24. априла 1995. године, Караџић и остали су били изненада и званично проглашени осумњиченим за ратне злочине, чиме су спречени да се појаве на месту одржавања мировних преговора, јер би били ухапшени истог момента. Новинари су то ’намирисали’, али су ублажили објашњавањем да је реч о ’легалном маневру’ који би могао да прузрокује даље ометање помоћи од стране Уједињених нација у Босни.” (Абнер Катзман, „Асошијетед прес”, 24. април 1995. године)

Министарство унутрашњих послова босанских Срба: Генеза, учинак, команда и контрола 1990-1992. [1)]

После вишестраначких избора у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини (СРБиХ) одржаних новембра 1990, функције у оквиру републичког Министарства унутрашњих послова (СРБиХ МУП) расподељени су између Српске демократске странке (СДС), (муслиманске) Странке демократске акције (СДА) и Хрватске демократске заједнице (ХДЗ). (Параграфи 9-10)

Стална борба за положаје прво је постепено појачавала трвење међу странкама и међусобна отпуживања, да би на крају довела и до отвореног непријатељства. Напетости између СДА и СДС-а биле су изразите, јер потоња оптуживала СДА да је маргинализовала босанске Србе, и да покушава да образује босанске (муслиманске) полицијске снаге или чак и армију преко СРБиХ МУП-а. Рат у суседној Хрватској је још више појачао те напетости. (Параграфи 11-14)

Јесен 1991. за СДС и српске службенике у СРБиХ МУП-у обележена је обазривим и тајним корацима ка консолидовању њихових положаја у СРБиХ МУП-у. У те кораке спадало је и разматрање програма децентрализације и регионализације полицијског система у Босни и Херцеговини (БХ). (Параграфи 15-40)

Октобра 1991. водећи СДС званичници и српски службеници у СРБиХ МУП-у почели су да разматрају могућности за оснивање одвојеног, „Српског МУП-а" у БХ. Током њихових интерних дискусија они су разматрали и сценарио оружаног сукоба. Средином децембра 1991. СДС је дао низ инструкција које су предвиђале оснивање партијске власти СДС-а на општинском нивоу. Спровођење ових упутстава повлачило је за собом мобилизацију полиције. (Параграфи 41-46)

Крајем 1991. и почетком 1992. међу свим националностима у СРБиХ МУП-у постојао је општи консензус да се безбедносна ситуација у БХ погоршава и да се политичке и полицијске структуре фрагментују по етничким линијама. (Параграфи 47-53)

У прва четири месеца 1992. године, СДС челници и српски службеници у СРБиХ МУП-у обавили су припреме за оснивање Српског министарства унутрашњих послова у БХ. Покушаји да се постигне политичко решење за СР БиХ МУП прихватљиво трима главним политичким странкама су се изјаловили. (Параграфи 54-67, 84-90)

Већ крајем лета и почетком јесени 1991. године Срби у СРБиХ МУП-у помагали су у ономе што су они признали да је била нелегална дистрибуција оружја босанским Србима у БиХ општинама које је контролисала СДС. И та незаконита расподела оружја настављена је до априла 1992. (Параграфи 66-73).

28 фебруара 1992. Скупштина српског народа у БиХ донела је Закон о унутрашњим пословима, чиме су постављени темељи за формално оснивање Министарства унутрашњих послова босанских Срба. Истога дана та Скупштина је усвојила и Устав. Нови Закон о унутрашњим пословима заснивао

се великим делом на – СРБиХ-а – Закону о унутрашњим пословима који је исправљен и 17. априла 1990. (Параграфи 91-169)

Крајем марта 1992. СРБиХ МУП је био близу распада. Момчило Мандић, босански Србин и помоћник министра у МУП-у СРБиХ-а, 31 марта, објавио је оснивање Министарства унутрашњих послова босанских Срба (РС МУП). (Параграфи 74-90)

Поред Закона о унутрашњим пословима, у Правилнику о унутрашњој организацији МУП-а РС биле су изнете и активности истог. (Параграфи 170-182)

Министарство унутрашњих послова РС у великој мери је учествовало у борбеним операцијама од априла 1992. до краја те године. То Министарство је било саставни део оружаних снага Републике Српске. До оснивања Војске Републике Српске (ВРС) 12. маја 1992, РС МУП је био једина оружана снага под изричитом контролом власти РС. После оснивања ВРС, РС МУП је координисао оружане и друге активности са ВРС током 1992. (Параграфи 183-189, 226-233)

У сагласности са ЈНА и ТО, а касније с са Војском Републике Српске (ВРС), РС МУП био је ангажован на разоружавању несрба у пролеће и лето 1992. Како општински тако и регионални кризни штабови издавали су релевантна наређења. За време кампање трагања за „илегалним оружјем" и одузимања истог од несрпске популације, оружане снаге РС су малтретирале, приводиле и на крају и изгониле велики део те популације из РС. (Параграфи 190-193)

После образовања МУП-а РС, несрби у полицијским снагама у Републици Српској били су или отпуштени или приморани да положе заклетву оданости РС. Крајем јуна 1992, у МУП-у РС-а било је још само шест не-српских службеника. (Параграфи 185, 197)

Широм Републике Српске постојала је сарадња између полицијских, војних и цивилних власти. У оквиру те сарадње водећи полицијски званичници су често именовани за сталне чланове локалних кризних штабова или ex-officio чланове, који су присуствовали састанцима, како би брифовали те штабове, или друга владина тела о тренутној безбедносној ситуацији. (Параграфи 194-200)

Већ средином априла 1992, Министар унутрашњих послова РС, Мићо Станишић, устврдио је да на хиљаде активних и резервних полицијских официра помажу у контролисању „скоро 70 одсто територије бивше Босне и Херцеговине." 15. маја 1992, Станишић је наредио да се сви службеници формално организују у ратне јединице. Тиме се и озваничила сарадња МУП-а РС са војним структурама. (Параграфи 201-205)

Током 1992. МУП РС основао је бројне специјалне полицијске јединице на централном, регионалном, и општинском нивоу. Ове специјалне полицијске јединице активно су учествовале у борбеним операцијама, а биле су опремљене тешким наоружањем. Интерни извештаји МУП-а РС говоре о великом броју случајева у којима су се ове јединице лоше владале или ангажовале у вршењу незаконитих активности. (Параграфи 206-220)

Само неколико недеља по оснивању МУП-а РС ово министарство је донело низ прописа у вези са извештавањем о догађајима који утичу на безбедносну ситуацију на терену. (Параграфи 221-225)

Већ средином априла 1992. било је назнака у извештајима МУП-а РС да министарство не успева у довољној мери да одржи под контролом ред и закон на територији под својом јурисдикцијом. У извештајима поднетим до краја те године, МУП РС наводи да је велики ангажман полиције у борбеним операцијама препрека за вршење обичних дужности полиције, нарочито оних везаних за спречавање злочина. МУП РС у више наврата је признао да су полицијски официри учествовали у пљачкању, упркос покушаја да се ова пракса искорени. (Параграфи 234-252)

МУП РС основао је бројне центре за притвор и надгледао њихово функционисање. РС – полицијски официри командовали су и чували ове центре уз знање њихових претпостављених у министарству. Званичници МУП-а РС у сарадњи са официрима ВРС управљали су Мањачом – центром за притвор. (Параграфи 253-259)

Већ средином јула, целокупна хијерархија МУП-а РС била је потпуно свесна неподношљивих услова у том центру, као и чињенице да су већина притвореника несрби. Многи полицајци су учестововали у испитивању и убијању притвореника, како у самом центру, тако и у конвојима заробљеника. Министарство и сам министар су били обавештавани о тим догађајима. Расположива документација не указује на то да је министарство повело свеобухватну истрагу у вези са тим догађајима. (Параграфи 260-280)

Већ крајем јула, званичници МУП-а РС на свим нивоима министарства били су свесни да велики број притвореника несрба није крив, нити осумњичен за активности усмерене против РС. Званичници МУП-а РС дозвољавали су да центар напусте само они појединци који су намеравали да емигрирају или они предложени за размену са Србима, заробљеним од стране муслиманских или хрватских снага. (Параграфи 281-288)

Већ у јулу 1992. челници МУП-а РС дошли су до закључка да се цивили и политичари исувише мешају у рад министарства. Министарство је стога решило да спроведе централизацију унутрашњих послова у РС. (Параграфи 289-299)

У оквиру МУП-а РС, Служба за националну безбедност вршила је обавештајни полицијски посао, који је укључивао извештавање о обавештајним питањима и вођење контраобавештајних операција. (Параграфи 300-313)

МУП РС координисао је свој рад са МУП-ом Србије, МУП-ом Црне Горе и са Савезним секретаријатом за унутрашње послове у Београду од априла 1992. до краја те године, а и сарађивао је са њима. Та сарадња је укључивала и материјалну помоћ. (Параграфи 314-317)

Расположива документација указује на то да је МУП РС предузео врло мали број конкретних акција да заустави парамилитарне нападе на несрбе у Босни и Херцеговини. У многим случајевима јединице МУП-а РС сарађивале су са паравојним снагама босанских Срба, уз одобрење водећих званичника министарства. Мада је министарство почело да обуздава парамилитарне

групе у лето 1992. поједине јединице и команданти у оквиру МУП-а РС наставили су да подржавају парамилитарне активности. Покушај да се ове поменуте групе обуздају учињен је само ради спречавања напада на босанске Србе и вршења злочина над њима. (Параграфи 318-330)

Списак акронима и скраћеница

ОО – Област одговорности, АРК – Аутономна регија Крајина, БХ – Босна и Херцеговина, ЦСБ – Центар служби безбедности, ХДЗ – Хрватска демократска заједница, МКЦК – Међународни комитет Црвеног крста, ЈНА – Југословенска народна армија, МУП – Министарство унутрашњих послова, ОСУП – Општински секретаријат за унутрашње послове, РБиХ – Република Босне и Херцеговине, РО – Ратно одељење, РС – Српска република Босне и Херцеговине или Република Српска,[2)] РСМ – Резервна станица милиције, САО – Српска аутономна област, СДА – Странка демократске акције, СДБ – Служба државне безбедности, СДС (БиХ) – Српска демократска странка (Босне и Херцеговине), СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија, СГРС – Службени гласник Републике Српске, СЈБ – Станица јавне безбедности, СМ – Станица милиције, СНБ – Служба националне безбедност, СРБиХ – Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, ССДБ – Сектор Службе државне безбедности, ССЈБ – Сектор Службе јавне безбедности, ССНО – Савезни секретаријат за народну одбрану, ССУП – Савезни секретаријат за унутрашње послове, СУП – Секретаријат за унутрашње послове, ТО – Територијална одбрана, ВРС – Војска Републике Српске.

Увод

(3) Успостављање контроле над полицијским снагама Босне и Херцеговине било је кључни елемент у покушају руководства босанских Срба да постигну своје главне циљеве. Током 1991. и прва три месеца 1992, полицијски официри босанских Срба стекли су негативно мишљење о Министарству унутрашњих послова Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине. Српска демократска странка (СДС) и њени представници у владајућим структурама и у полицији, сагледавали су ово министарство као пристрасну и мањкаву институцију. Они су сматрали да босански Хрвати и муслимани покушавају да маргинализују босанске Србе у редовима полиције. Стекли су уверење да ће Хрвати и муслимани загосподарити Србима, па чак их и егзистенцијално угрозити, ако босански Срби не предузму превентивну акцију. На самом почетку кризе, Србима се учинило да је једини практичан и прихватљив одговор поновно успостављање етничког паритета у редовима (а посебно у највишој хијерархији) МУП СРБиХ. Но, то решење је постепено одбацивано, баш онако како су јачали захтеви за директним оснивањем потпуно српског МУП.

(4) Развој оваквог гледишта мора се сагледати у целокупном контексту идеологије босанских Срба 1991-1992. Наиме, СДС је стално изражавао незадовољство корацима које су предузимали политичари из редова босанских Хрвата и босанских муслимана, јер су исти по њиховом мишљењу спречава-

ли републички пут ка независности. Учешће СДС и Срба у званично постојећим полицијским органима СРБиХ, како на локалном тако и на централном нивоу, наставило се и онда када су СДС и босански Срби у редовима полиције започели оснивање паралелних централних органа власти почетком октобра 1991.

(5) СДС и босански Срби у СРБиХ МУП-у изјавили су да је њихово често истицање присуства хрватског и муслиманског екстремизма, уз све јаче апеле за професионализацијом министарства, било дело њихове свесне стратегије. Како на целокупној политичкој сцени, тако и у МУП СР БиХ, босански Срби су били уверени да су они једини протагонисти који се искрено залажу за интегралну полицију, као и да су они једини стварни браниоци БиХ (и Југославије).

(6) Циљ овога извештаја је да пружи анализу оснивања Министарства унутрашњих послова Републике Српске, при чему се као полазна, хронолошка тачка у том догађају узимају избори одржани новембра 1990. Наиме, ти вишестраначки избори директно су довели до вишестраначког споразума о расподели места у оквиру Министарства унутрашњих послова. Овај процес је заузврат довео до слома МУП СРБиХ и избијања оружаног сукоба у БиХ. У овом извештају се специјална пажња посвећује активностима и организационој структури МУП РС од априла до краја 1992. Колико год је БиХ, као држава, била у стању онога што је Скупштина Републике Српске назвала „међуетничким и међурелигијским ратом" све време поменутог периода, толико се овај извештај фокусира на улогу МУП РС у овом конфликту.[3)] Овај извештај се завршава покривањем догађаја са краја 1992.

(7) Овај извештај покушава да опише de jure и de facto структуре МУП РС, командне као и контролне односе између војске, полиције и СДС у 1992. години. Овај извештај бави се и сарадњом између МУП, Војске Републике Српске и СДС, као и РС владом почетком априла 1992. Он указује на ривалитет и распад односа између ове три организације.

(8) Овај извештај се базира на анализи расположивог документарног материјала о полицији, војсци, и политичким структурама РС, и не представља исцрпну анализу свих аспеката догађаја у БХ у периоду између новембра 1990. и краја 1992. Цитирани су и важни новински чланци из тога периода. У извештају је посебна пажња посвећена оснивању и операцијама Министарства унутрашњих послова босанских Срба на територији коју су они прогласили Аутономном регијом Крајине, због богатства доступне документације из те области. Међутим, у писању овога извештаја ми смо се исто тако служили релевантном документацијом везаном за догађања и ван АРК.

И. Фрагментација Министарства унутрашњих послова Србије (новембар 1990. до априла 1992)

(9) Новембра 1990. су у Босни и Херцеговини одржани вишестраначки избори. Три етнички дефинисане странке – Српска демократска странка, Хрватска демократска заједница и муслиманска Странка демократске акције биле су главни победници избора. СДС је добио апсолутну већину у 37 општина, а поделио је власт у многим другим.[4)] После избора ове странке су предузеле кораке да постигну договор о подели места у влади.[5)] Дана 22. децембра је постигнут

специфичан договор о подели места у општинама и одељењима.[6] У оквиру Министарства унутрашњих послова СР БиХ, извршена је оваква подела места: министар унутрашњих послова: Алија Делимустафић (СДА); заменик министра: Витомир Жепинић (СДС); подсекретар Службе државне безбедности: Бранко Квесић (ХДЗ); заменик подсекретара Службе државне безбедности: Боро Сушић (СДС); помоћници подсекретара Службе државне безбедности (2): (СДА/ХДЗ), помоћник министра за питања полиције: Авдо Хебиб[7] (СДА), помоћник министра за откривање и спречавање злочина: Момчило Мандић (СДС); помоћник министра за комуникације: (СДА); помоћник министра за особље: (СДА/ХДЗ); помоћник министра за набавку и финансијске послове: (СДА); помоћник министра за аналитичке и информационе послове: Драго Вуковић (касније Богдан Косарац) (СДС); помоћник министра за правна и административна питања, и странце: Хилмија Селимовић (СДА);[8] главни републички противпожарни инспектор: (ХДЗ); два министарска саветника (јавна безбедност – СДС) (државна безбедност – СДА); шеф центра за образовање и обуку: СДА. Као што горњи списак показује, сви водећи положаји у МУП СР БиХ нису у почетку били попуњени одређеним особама, а расподела места између три странке је била очигледна. Мада су кандидате именовале ове три странке, они нису морали нужно да буду њихови чланови.

(10) Регионална организација МУП заснивала се на девет Центара служби безбедности (ЦСБ),[9] лоцираних у Бихаћу, Бања Луци, Добоју, Тузли, Ливну, Мостару, Зеници, Сарајеву и Горажду. Сваки ЦСБ је обухватао Сектор Службе државне безбедности, (ССДБ) и Сектор Службе јавне безбедности (ССЈБ).[10] У складу са наведеним постојала су три највиша положаја у сваком ЦСБ: шеф самог ЦСБ-а и шефови њему подређених ССДБ и ССЈБ. СДС је добио ЦСБ (Бања Луку, Добој и Горажде),[11] три ССДБ (Бања Луку, Бихаћ и Ливно) и четири ССЈБ (Сарајево, Тузлу, Мостар и Горажде).[12] СДС је стога био најјаче заступљен у Бања Луци и Горажду.[13] Са друге стране он није имао ни једног свог водећег званичника у ЦСБ Зеници.[14] СДС је исто тако припао положај шефа Секретаријата за унутрашње послове (СУП) за град Сарајево,[15] који је био подређен ЦСБ у Сарајеву и сносио одговорност за десет општина које су заједно чиниле град.[16] ЦСБ су били посебно значајни јер „су обједињавали Службу јавне и Службу државне безбедности, а оне су биле задужене за координирање и управљање функцијама у вези са станицама јавне безбедности.''[17]

(11) После избора у новембру 1990, све три странке су покушале да максимализују број и значај својих кандидата за положаје у Министарству унутрашњих послова СР БиХ. Та борба за положаје довела је до међупартијског трвења и рађања нетрпељивости. Вишестраначки споразум је дошао у сукоб са улогом коју је играла персонална администрација министарства баш због тога што је даван приоритет политичкој подршци уместо професионалном полицијском искуству. То је било посебно значајно са тачке гледишта СДС, јер је тај део администрације контролисала СДА и ХДЗ.

10. Током 1991. Срби запослени у МУП СР БиХ и руководство СДС су посебно били незадовољни развојем „персоналних питања'' у министарству,

било је доста неслагања око наименовања и отпуштања Срба у министарству. У писму послатом Савету СДС у Сарајеву, јула 1991, Горан Зечевић, босански Србин и бивши службеник МУП СРБиХ МУП, изнео је читаву литанију притужби.[18)] Он је устврдио да су СДА и ХДЗ, успели да маргинализују Србе у министарству кроз мешавину нових наименовања и реорганизацију одговорности. Посебно се жалио на „губитак" СУП Сарајево и контроле над полицијом која је сада била у рукама Авде Хебиба из СДА.

(12) У свом писму, Зечевић је предложио лекове, који јасно указују на будући став руководства босанских Срба према МУП СР БиХ. Одобравао је постављање барикада у неким областима републике. Понудио је специфичну препоруку у вези са персоналном политиком: важно је запошљавати људе који немају никаквих политичких или професионалних мрља, било да су формално постали чланови СДС или не. По мом мишљењу (Зечевића – прим. В.Ш.), ако је потребно да се одупремо агресивној политици доминације коју воде СДА и ХДЗ у МУП, исто тако је нужно да се у службу приме људи који су доскора водили службе органа унутрашњих послова и српске су националности, без обзира на околности под којима су напустили службу. Они имају драгоцено искуство и знање, имају информације од непроцењиве важности, и поседују право искуство за организовање и операционализацију службе.

(13) Зечевић је наговестио да је за СДС од великог значаја да има Србе – ако је могуће, квалификоване Србе, за службенике у МУП СР БиХ, било да су они чланови СДС, или не. По његовом мишљењу, запошљавање већег броја Срба требало би да буде контрамера у односу на наводно формирање тајних муслиманских полицијских снага састављених од 1.000 мушкараца из Санџака.

(14) У лето и јесен 1991, главни челник СДС, Радован Караџић, често је разговарао са кандидатима СДС у МУП СР БиХ у вези са персоналним питањима. Његови најважнији саговорници били су заменик министра Витомир Жепинић[19)] и помоћник министра Момчило Мандић.[20)] Караџић је био веома заинтересован за персоналну политику МУП СР БиХ и редовно је покушавао да сам врши именовања Срба на места у том министарству. Крајем маја 1991. одлучио је да се све персоналне одлуке такве природе морају доносити у СДС центру (Главни одбор).[21)]

(15) Током расправа у вези са персоналном ситуацијом у МУП, Караџић је рекао Жепинићу да би требало дозволити СДС да постави своје људе на 35,65 одсто места у МУП СР БиХ.[22)] Караџић је био посебно забринут због именовања на места у Служби државне безбедности. Мандић је 17. јуна 1991. рекао Караџићу да то питање треба што пре резрешити, јер „у противном ћемо бити упропашћени. „[23)] Дана 18. септембра 1991. Караџић је рекао Жепинићу да је коначно схватио да ситуација не би била ништа боља ни да је у МУП СР БиХ запослено 90 одсто Срба. Караџић је тада и устврдио да Срби на своју штету претерано следе слово Закона о унутрашњим пословима и интерну регулативе МУП СРБиХ.[24)]

(16) У бројним телефонским разговорима у вези са персоналним питањима МУП СР БиХ, Караџић је испољавао своју нестрпљивост ('кратак фи-

тиљ') када се ствари нису разрешавале како је он желео. Његов бес су често пратили вербални испади у виду претњи да ће почети да припрема насилне алтернативе. Јула 1991. је рекао Жепинићу да „се не може извршити ни једно једино наименовање у МУП СР БиХ без потпуне сагласности свих Срба запослених у овом телу."[25] Инсистирао је да се Жепинић састаје са Стручним колегијумом МУП СР БиХ сваки дан, како би се разрешила ванредна питања. Карацић је упозорио да „ће припремљена алтернатива, у случају да муслимани и Хрвати одбију да прихвате СДС кандидате, бити – ужасна." Он је исто тако упозорио Жепинића да је претходно вече имао састанак са Адилом Зулфикарпашићем из муслиманско-босанске организације (МБО) и Алијом Изетбеговићем из СДА.

'Рекао сам им у лице да ћемо формирати паралелну владу и паралелне полицијске снаге. Ми ћемо повући наше људе и влада ће морати да их плати. Ми ћемо повући све наше људе из војске. Ако наставите да нас зафркавате, ми ћемо формирати потпуну паралелну владу. А они су ме само гледали трепћући, а ми, то што сам рекао, намеравамо да урадимо. Бог, наш отац, не може да нас спречи у том науму, јер су они почели да роваре против нас, и да нас зајебавају. И ми ћемо то без одлагања урадити за недељу дана. Па, нека буде рат, да, нека буде рат, али ми ћемо тај посао завршити једном за свагда.'

(17) У истом разговору Карацић је јасно указао да су једини прихватљиви Срби у МУП СР БиХ они које је директно одобрила СДС и други Срби у том министарству.[26] Карацић је надаље захтевао да се водећи Срби у МУП СР БиХ састају на кафи свако јутро, да би размотрили персонална питања, и Жепинић се сагласио са тим захтевом. Карацић је поновио тај свој став више пута у другим разговорима. Исто тако је инсистирао да српски кандидати заузму важне положаје у министарству.[27]

(18) Као заменик министра МУП СР БиХ, Витомир Жепинић је имао виши ранг од Момчила Мандића који је био помоћник министра за откривање и спречавање злочина. Међутим, како је време пролазило Карацић је почео да сумња у ефикасност Жепинића.[28] Карацић је 2. септембра 1991. оптужио Жепинића да дозвољава Авду Хебибу и другим мулсиманима да праве муслиманску армију из редова МУП СР БиХ, и то иза леђа Срба.[29] Због тога је Карацић почео све више да верује Мандићу. Но, у јесен 1991. Карацић је наставио јавно да третира Жепинића као главног босанског Србина у МУП СР БиХ. Децембра 1991. Жепинић је био наименован за члана Савета министара који је створила Скупштина босанских Срба. То је у ствари био „кабинет у сенци" који је формирао СДС.[30]

(19) Поред брифинга од стране Мандића и Жепинића, Карацић је примао информације о ситуацији у републичком МУП од барем још једног општинског одбора СДС. Ови одбори могли су да предложе кандидате за места у СЈБ и ЦСБ.[31]

(20) Само неколико дана после слања Зечевићевог писма Савету СДС, Стојан Жупљанин, шеф ЦСБ Бања Лука, написао је писмо Биљани Плавшић, босанско-српском члану Председништва СРБиХ, у својству председнице Савета за заштиту уставног поретка СРБиХ.[32] Жупљанин је тада уствр дио

да Авдо Хебиб, помоћник министра за полицију, и Хилмија Селимовић, помоћник министра за правне и административне послове и странце, кују завереру ради оснивања чисто муслиманске „војске" из редова полиције. Жупљанин је написао да су он и његове српске колеге предложиле да МУП СРБиХ узме нове службенике било из редова бивших (српских) чланова хрватског МУП или из редова бивших (српских) службеника МУП СР БиХ који су наводно, „перфидним методима" одстрањени из службе. Те особе биле би унајмљене уместо да се обучавају нови регрути, а тиме би се уједно уштедео новац министарства. Но, Жупљанин је устврдио да су Хебиб и Селимовић уместо тога инсистирали на 400 нових кандидата, од којих је 80 одсто било пореклом из Санџака. Жупљанин је приложио изјаву брата муслиманског полицијског официра који је устврдио да се ситуација погоршава тиме што се муслимани шаљу на обуку у Хрватску.[33)] Жупљанин је замолио Плавшић да оконча ову „перфидну игру" у којој су „српски кадрови и српски народ" жртве. Неколико телефонских разговора између Радована Караџића и Биљане Плавшић потврђује да је Биљана Плавшић потегла то питање на састанку Савета за заштиту уставног поретка 26. јула 1991, и да је Караџић био свестан овога проблема.[34)]

(21) Рат у Хрватској имао је велики утицај на МУП СР БиХ и односе између српских и муслиманских полицијских официра у северозападној Босни. Почетком јула 1991. Жупљанин је захтевао да се полиција под хитно и у потпуности мобилише у АОР ЦСБ Бања Луке.[35)] Он је устврдио да је та мера неопходна с обзиром на све гору безбедносну ситуацију и ризик преливања рата из Хрватске. Када је Делимустафић одбио да одобри поновљене захтеве Жупљанина, потоњи је реаговао тако што је извео „вежбу мобилизације" целокупног активног и резервног официрског особља под његовом јурисдикцијом.[36)]

(22) Дана 9. септембра 1991. група „водећих службеника српске националности МУП СР БиХ" у јавној изјави критиковала је реакцију министарства на недавни коментар „Ослобођења" у вези са Радованом Караџићем.[37)] У изјави се тврдило да Стручни колегијум МУП СР БиХ није био ваљано консултован у вези са тим питањем. Пошто је ова изјава била уједно и прилика да се наведу и друге притужбе, њени састављачи изнели су и тврдњу да се заменик министра МУП СР БиХ Витомир Жепинић, Србин, наименован од стране СДС – заобилази при доношењу важних персоналних питања. Посебно тугаљиво питање је било именовање и ротација персонала Службе државне безбедности. Срби су се жалили да је положај заменика подсекретара СДБ, који је на основу међустраначког договора додељен Србима, у међувремену елиминисан. Иако је СДС тврдио да је једини арбитар персоналних питања везаних за Србе у МУП СР БиХ, у изјави се наводи да се „послушни Срби" постављају на положаје без консултација са СДС. Друге притужбе односиле су се на наводно неваљано коришћење специјалне полицијске јединице МУП СР БиХ, присуство изразитог „анти-армијског" (то јест, анти-ЈНА) осећања, и наводно нелегално издавање идентификационих карти МУП СР БиХ. У изјави се закључује да „такви једнострани и непрописни потези штете српској нацији и доводе до подела у министарству. То све може да има тешке последице, за које спрски кадар не жели да сноси одговорност."

(23) У позно лето и јесен 1991. коментари руководства босанских Срба и водећих званичника босанских Срба у МУП СР БиХ углавном су били обележени њиховим изразитим незадовољством у вези са кадровским питањима.[38] Почетком октобра 1991. избила је расправа у Сребреници у вези алокације места у полицији.[39] Виши српски официри у МУП СР БиХ су известили о наводним муслиманским и хрватским терористичким активностима усмереним ка нарушавању безбедности и добробити српског народа.[40] Истовремено, у неким областима, рецимо у приједорској регији, несрпски полицијски званичници извештавали су о „проблематичним" и напетим односима са војним (ЈНА и ТО) властима.[41] Напетост је порасла када је Милан Мартић, министар унутрашњих послова РСК, био ухапшен од стране полиције у Босни и Херцеговини, 9. септембра 1991,[42] на основу хрватског налога за хапшењем.

(24) Радован Караџић и други челници босанских Срба наставили су да разматрају – али између себе – могућност формирања засебног Министарства унутрашњих послова. Караџић је 9. септембра 1991. рекао и Николи Кољевићу и српском председнику Слободану Милошевићу да су Срби сатерани у ћошак и да ће морати да реагују тако што ће формирати своју сопствену полицију. Биљана Плавшић је 17. септембра 1991. замолила Караџића да обавести Изетбеговића да ће Срби извршити кантонизацију СУП Сарајева због њиховог незадовољства етничком расподелом места у оквиру МУП СР БиХ.[43]

(25) Министар унутрашњих послова, Алија Делимустафић, покушао је у неколико наврата да стане на крај највиднијим злоупотребама.[44] Но, његови напори нису дали плода. После прегледа докумената који се тичу министарства у 1991. години, стиче се утисак да је министарство и особље почело убрзано да се раслојава. Растао је број службеника на свим нивоима министарства који су преносили своју оданост на специфичне странке, па чак и особе. Информације су се неравномерно делиле и дистрибуирале, како између владиних органа и министарства, тако и у самом министарству.[45] Исто тако, министарство је оптужено да не следи добро утемељене правне смернице за сарадњу са другим органима републичких и савезних власти.[46]

(26) Делимустафић је 10. јула 1991. упозорио све СЈБ и ЦСБ на незаконито ангажовање резервних полицијских снага и уручио им копије правних одредби које су регулисале околности под којима се могу ангажовати те снаге. Према тим прописима МУП СР БиХ може да ангажује те снаге за време ванредног стања.[47] Још једна индикација фрагментације МУП изашла је на видело 20. септембра 1991, када је Делимустафић послао упутство свим огранцима ЦСБ и СЈБ да су обавезни да министарству пријаве све важне безбедносне догађаје и мере предузете у вези са тим. Те мере очигледно нису биле предузете у неким случајевима.[48]

(27) Делимустафић је 23. септембра присуствовао 10. седници Савета за заштиту уставног поретка.[49] Седници су присуствовали, између осталих, и Биљана Плавшић, Миодраг Симовић и Зијад Кадић. Прва тема дебате била је безбедносна ситуација у републици, на коју су посебно утицали догађаји у Хрватској и присуство ЈНА – резервиста из Црне Горе на територији Херцеговине. Савет је подржао напоре МУП СР БиХ да се одржи мир и одлучио да и

даље пружа подршку овом министарству. Предложено је да се за време мобилизације резервних полицијских снага обрати пажња на национални састав резервних јединица, као и да се обезбеди мултиетнички састав патрола редовне и резервне полиције, како би се умирило становништво. Савет је исто тако пристао да предложи политичким странкама да појачају своје активности са циљем смањивања међуетничких тензија и неповерења. Такође је исто тако разматрао инциденте у Чапљини у вези са СЈБ и расподелом оружја. Тема је била и информација о активностима у земљи и иностранству усмереним ка насилним променама уставног поретка. Савет је предложио да СДБ појача свој рад у овој области и да сарађује са службом безбедности ЈНА. И на крају разматрани су организација и задаци Јединице за специјалне намене (специјалне полиције) у МУП. Делимустафић није учествовао у расправи. Тада је одлучено да се ова јединица може ангажовати једино на основу одлуке министра унутрашњих послова. Савет је исто тако наложио да се води рачуна о националном саставу МУП органа, посебно руководственог особља.

(28) Дана 26. септембра 1991. Делимустафић издао је упутства МУП СР БиХ у вези са мобилизацијом резервне полиције, на основу наређења Председништва. Те резервне снаге сматрале би се за акредитовану полицију за време вршења њихових дужности. Делимустафић је додао да резервисти понекад нису деловали у складу са законом и регулацијама, на пример, док су носили униформе, или за време баратања оружјем, али и у извештавању о активностима. Због тога је Делимустафић наредио да сви огранци МУП обезбеде да се резервна полиција понаша у складу са прописима и да се врши ваљана контрола над резервном полицијом као и командовање истом.[50)]

(29) Делимустафић је касније устврдио да мобилизација нија била у потпуности успешна, јер република није имала новац да плати резервну полицију.[51)] У једном недатираном наређењу Делимустафића, МУП наглашава да се „резервне полцијске снаге не смеју користити на начине и у ситуацијама који нису предвиђени законом.” Непоштовање ових одредби повлачило је легалне санкције против кршилаца одредби. Подређеним ентитетима дато је упутство да се резервне снаге могу обучавати кроз професионалне программе, и ангажовати, уз претходно одобрење МУП СР БиХ, у вршењу специјалних безбедносних задатака и пружању помоћи у случају природних непогода. У посебним околностима МУП СР БиХ могао је да ангажује резервне снаге у складу са Законом о општенародној одбрани.[52)]

(30) Крајем октобра 1991. МУП СР БиХ сарађивао је са Службом војне безбедности ЈНА, Савезним Секретаријатом за унутрашње послове (ССУП) и ЈНА у заједничкој акцији названој „Пункт ’91.” Ова акција имала је за циљ успостављање контроле над свим саобраћајним токовима који су водили у, или из СР БиХ, како би се спречила нелегална трговина робом и оружјем, и кретање наоружаних појединаца и парамилитарних група.[53)] Међутим, у исто време СР БиХ МУП СДБ је примао извештаје да извесни Срби у министарству – нарочито они у СЈБ Пале – тајно покушавају да прибаве оружје и помогну у образовању Српске аутономне области, или САО.[54)] САО су формирани почетком септембра 1991.[55)]

СДС и „децентрализација" унутрашњих послова у БиХ

(31) Јесен 1991. за СДС и српске кадрове у МУП СРБиХ била је обележена опрезним корацима у правцу консолидовања њихових положаја у МУП. Да би се разумео овај процес, он се мора посматрати у ширем контексту СДС политичких потеза у Босни и Херцеговини 1991. СДС и водећи Срби у МУП СР БиХ залагали су се за „професионализам" у полицији.[56] Српски полицијски званичници су се 1991. највише жалили на мањкаву обуку, недовољно особље, а посебно на дебаланс у етничкој структури полицијских кадрова у Босни и Херцеговини.

(32) Пре него што наставимо, требало би да приметимо да је већ фебруара 1991. СДС јасно почела да разматра могући сценарио после престанка функционисања СР БиХ.[57] У страначким документима се тврдило да СДС органи неће „нарушавати рад већ организованих служби", већ ће се трудити да „да повећају ефикасност легалних органа."[58]

(33) У радном папиру који је припремила СДБ МУП СР БиХ септембра 1991. разматра се могућност децентрализације унутрашњих послова у БХ,[59] за коју се сматра да може да има негативне последице по босанске Србе. Према овом папиру „илузија је спроводити децентрализацију унутрашњих послова у условима грађанског рата у земљи." У таквом контексту та децентрализација би укључивала формирање етнички сегрегираних полицијских снага и њихов ангажман у оружаним конфликтима. Ове снаге би „се врло брзо и лако трансформисале у парамилитарне јединице и формације, а то је пут ка братоубилачком рату у тим областима."

(34) Аутори папира су оптужили муслимане и Хрвате да су већ прионули на формирање етнички заснованих полицијских снага, због чега Срби морају да предузму одговарајуће кораке, између осталог и тешњу сарадњу са ЈНА. „Тренутно стање безбедности српске нације ће и даље у великој мери зависити од успешности сарадње између МУП и ЈНА, а посебно у општинама где српска нација представља мањину." Нови ЦСБ могли би да се формирају у складу са САО."Са васпостављањем ЦСБ за територије САО, дефакто би се створила министарства унутрашњих послова ових региона." Било каква друга децентрализација није била у интересу босанских Срба, јер би она „претпостављала оснивање органа унутрашњих послова само у општинама са српским већинским становништвом."

(35) Следеће питање аутора је било реторичке природе: „Како и на који начин се може обезбедити потпуна сигурност српске популације у општинама у којима су Срби мањина?" И одговор је дат: „Такву функцију може да обави једино експертско тело на нивоу републике", што је значило да се мора створити „српски МУП." То је онда отварало питање односа између „српског МУП" и постојећег МУП СР БиХ. Уз то је било које ново МУП морало да се финансира из истог извора. То није уопште било неважно питање, јер су унутрашњи послови конзумирали огромна финансијска средства – 60 одсто буџета СР БиХ, у случају МУП те републике.

(36) С обзиром на дату политичку и безбедносну ситуацију и тешко прибављива финансијска средства за децентрализацију унутрашњих послова, у

радном папиру су предложена четири корака, у контексту максималног коришћења савезних установа:

1. Наставак сарадње са ЈНА или ССУП и пружање подршке овој сарадњи од стране САО;

2. Активан ангажман српских посланика у СР БиХ скупштини у вези са предложеим законом о амандманима на Закон о унутрашњим пословима, посебно у циљу оснивања ЦСБ који би одговарали потребама САО;

3. Активан ангажман Срба у СР БиХ влади у вези са доношењем нацрта новог Правилника о унутрашњој организацији МУП СР БиХ, са акцентом на оснивање станица милиције и постаја у областима са већинским српским становништвом у оквиру општина где су Срби мањина;

4. Активан ангажман Срба, како у влади, тако и у скупштини СР БиХ у вези са доношењем новог Правилника о ратној организацији МУП СР БиХ, са акцентом на повећању броја полицијских резервиста у полицијским станицама лоцираним у областима у којима су Срби већина.[60]

(37) У случају блокаде или немогућности имплементирања ова четири корака, радни папир је предложио алтернатву, далеко драстичнији, смер акције:

1. Оснивање Општинских секретаријата унутрашњих послова (ОСУП) или трансформисање СЈБ у ОСУП;

2. У областима САО оснивање ЦСБ који би имали секторе државне и секторе јавне безбедности и вршили најкомпликованије операционе задатке, а уједно и усклађивали рад ОСУП у општинама ;

3. Оснивање српског МУП на републичком нивоу.

(38) Као што то јасно указују наведене опције, босански Срби, противили су се укидању ОСУП, предвиђеним Законом о унутрашњим пословима СР БиХ који је донет пре 1990. Но, чак су и аутори овога папира признали да су ОСУП били укинути, јер општине нису могле да их финансирају из општинског буџета. То, а не било који други покушај да се контролишу унутрашњи послови у Сарајеву, био је примаран фактор ове реформе.

(39) У случају предузимања драстичније акције, аутори радног папира предвиђали су гласан отпор босанских муслимана и босанских Хрвата, као и последично погоршање безбедносне ситуације у Босни и Херцеговини. „У таквим околностима помоћ савезних институција, а пре свега ЈНА и ССУП, као и МУП Србије и Црне Горе биће нужна за српску службу безбедности" у БХ. „Стога ми морамо да успоставимо контакт са тим органима у вези са тим питањем и кажемо им да размотре конкретне мере и могућности за помоћ у вези са персоналом и опремом."[61] За попуњавање било ког новог ЦСБ или министарства, аутори су предложили ослањање на активне босанске Србе у МУП СР БиХ, као и на српске пензионере овог Министарства.

(40) Можда је најважнији корак у вези са полицијом било издавање „изразито тајног" документа, октобра 1991, насловљеног „Могућности за организовање српског Министарства унутрашњих послова."[62] Тај документ је предвиђао четири алтернативе:

1. Скупштина српског народа и „Српска влада" (коју скупштина још увек није васпоставила) би прво именовале српског министра и његове помоћни-

ке, који би онда наименовали Србе на све друге кључне позиције у министарству; српски МУП би онда радио у сарадњи са постојећим МУП на питањима од обостраног интереса, рецимо коришћењу канцеларијског простора, возила, и фондова; речено је да ова алтернативе избегава организациону поделу МУП, и само доприноси стварању „српског МУП-а у сенци" у оквиру БиХ МУП.

2. Друга алтернатива је слична првој, али укључује физичко раздвајање две организације које би имале сопствене просторије, опрему, возила и финансије, али уједно одржавале односе с циљем разматрања спорних питања и предузимања заједничких операција.

3. Трећа алтернатива је била организациона сепарација извесних компоненти МУП, рецимо ЦСБ у Бањалуци, Добоју и Горажду, и њихово претварање у независне јединице на основу одлуке Српске скупштине и Владе; ти ЦСБ би онда морали да себи обезбеде изворе финансирања; у папиру се примећује да би у ова три ЦСБ, и у новом, формираном у Требињу, радило преко 3,000 службеника. Тај предлог закона је већ био поднет Скупштини СР БиХ .

4. И на крају, Српска скупштина и влада могли би да прогласе неважећим амандмане из 1989. на Закон о унутрашњим пословима; тиме би се поново васпоставили стари СУП који су били далеко независнији од републичких МУП, а били подређени општинским скупштинама, а не министарству.[63)]

(41) Требало би приметити да прве две алтернативе претпостављају сарадњу са постојећим МУП- СР БиХ, док се последње две базирају на тотално независним иницијативама Српске скупштине и „владе." У реалности СДС се касније упутио овим другим путем, мада не баш тако прецизно као што је било изнето у октобарском папиру. Први већи корак је учињен када је Скупштина српског народа оформила свој „Савет министара" 21. децембра 1991. Витомир Жепинић и Мићо Станишић, високи функционери МУП СР БиХ именовани су за чланове савета, Жепинић као „министар унутрашњих послова", а Станишић као „министар без портфеља."[64)] Станишић је наименован, после притужби два посланика на Жепинићево именовање. Ови посланици су били незадовољни радом Жепинића у својству заменика министра унутрашњих послова у МУП СР БиХ.[65)] Један од посланика, Бјелошевић, отворено је заговарао одстрањивање Жепинића са овог високог положаја, а и изражавао жељу да се српска полиција ускоро формира у Босни и Херцеговини. Бјелошевић је инсистирао да Станишић замени Жепинића. Тада је Момчило Крајишник, председник Скупштине, предложио именовање како Жепинића, тако и Станишића.

(42) Као што је већ напоменуто, планови за поделу МУП СР БиХ и оснивање „Српског МУП" били су изнети у другим важним документима руководства босанских Срба, као и босанских Срба који су радили у МУП СР БиХ у том периоду. У јесен 1991. један или више службеника СДБ МУП СР БиХ припремили су један веома тајни радни папир.[66)] Мада је тај извештај био анониман и недатиран, тон, контекст, и тезе аргумента указују на то да је урађен септембра 1991. и да су га написали босански Срби из Службе државне без-

бедности МУП СР БиХ. По свом тону и садржају овај радни папир је веома сличан СДС документу о унутрашњим пословима, написаном октобра месеца.

(43) Радни папир о децентрализацији унутрашњих послова у Босни и Херцеговини представљао је матрицу за будуће догађаје. Вероватно су га прочитали и подржали они који су 17. октобра 1991. написали СДС документ о могућности организовања српског министарства унутрашњих послова у Босни и Херцеговини. Штавише, резони изнети у радном папиру, а посебно сугестија да ће смерови акција можда бити различити у зависности од тога да ли општина има већинско или мањинско српско становништво, антиципирају касније СДС упутства.

(44) Преузимање контроле над локалним органима унутрашњих послова било је интегрални део „Упутства за организацију и активности органа српског народа у Босни и Херцеговини под ванредним околностима" које је СДС обелоданио 19. децембра 1991. Ова Упутства у ствари предвиђају потпуну поделу Босне и Херцеговине дуж ентичких линија.[67] Оне предвиђају престанак поштовања СР БиХ закона од стране општина којима су доминирали босански Срби или СДС (у документу зване општине Варијанте А). Овим општинама се налаже да игноришу друге странке и њихове представнике и да само слушају и спроводе наређења паралелних српских власти, као и да СДС одмах формира у свакој општини Кризни штаб у који би одмах ушли и локални шефови СЈМ и СМ. У мањинским српским општинама (званим Варијанта Б) они би онда покушали да оснују српске институције и на тај начин изврше поделу општина. Кризни штабови основани у тим општинама укључивали би СДС кандидате за шефове СЈБ или СМ.[68]

(45) Знало се да би примена ових упустава изазвала политички конфликт. Све институције поменуте у Упутствима биле би у потпуности контролисане од стране босанских Срба, а посебно од стране СДС. Међутим, у документу је речено де ће наређење за имплементацију упутстава бити издато касније. Та имплементација би укључивала мобилизацију полиције, ТО и ЈНА.

(46) Важно је поменути да су ове одлуке донете под околностима погоршане безбедносне ситуације у Босни и Херцеговини. Ситуација је била посебно критична у областима које су се граничиле са конфликтним зонама у Хрватској. Месечни извештај ЦСБ Бања Лука за период 30. децембар 1991- 30. јануар 1992. говори о нараслим напетостима, као и о честим, али мањим инцидентима са ватреним оружјем у скоро свакој општини под јурисдикцијом ЦСБ.[69] Многи од ових инцидената изазвани су од стране резервиста ЈНА.

(47) Децембра 1991, МУП СР БиХ издао је аналитички извештај насловљен „Информације о активностима у земљи и иностранству усмерене ка насилној промени или угрожавању поретка потврђеног Уставом."[70] На самом почетку извештаја каже се да су етнички засноване организације главна претња реду и закону у Босни и Херцеговини. Ове организације појавиле су се у виду „цивилиних стража," „добровољних група" и других врста формација. Мада су те организације постојале и раније, оне су у другој половини 1991. постале врло софистициране, а почеле су и да се ангажују у формирању „паралелних (националних) власти." Коришћење илегалног оружја била је распро-

страњена појава.[71] Као што је већ виђено у Сребреници, и у неким другим општинама, етничка расподела места у милицијским станицама допринела је расту напетости.[72]

(48) Многе организације идентификоване у извештају из децембра 1991. појавиле су се на босанској сцени после избијања оружаног конфликта у Хрватској. Међу њима су били Српски четнички покрет Војислава Шешеља, који је вршио провокације у општинама Сребреница и Братунац. Неке од ових група сарађивале су са ЈНА и добијале опрему од ње. На тај начин вође таквих парамилитарних група покушавале су да „легализују" своје активности. Списак наоружаних Срба наводно је постојао, а било је речи да ће га МУП СР БиХ предати команди ЈНА у Сарајеву. У неким областима појавиле су се „Српске снаге територијалне одбране". Ове наоружане групе имале су намеру да изазову рат у Босни и Херцеговини. Уз то су честа кретања ЈНА конвоја у Херцеговини створила утисак да ЈНА „врши окупацију БХ" и да помаже „наоружавање српске популације."

(49) У извештају се тврди да су активности оружаних српских група биле врло добро усклађене са политичким покушајима Срба да регионализују и етнички хомогенизују власт у Босни и Херцеговини. САО Романија је истакнута као центар субверзивних активности. Мада су нове, оружане групе предузимале непријатељске активности углавном против несрба, оне су исто тако малтретирале Србе који нису отворено подржавали оснивање „нових српских области". У извештају се даље примећује да су неки регионални СДБ центри, попут СДБ ЦСБ Бања Лука, престали да шаљу релевантне информације Сарајеву. То је отежавало правилно процењивање ситуације.

(50) У извештају се помињу и активности хрватских парамилитарних формација, попут оних које је вршила Хрватска странка права, или ХСП. По питању босанских муслимана, у извештају се помињу само недавне активности „муслиманских екстремиста" као реакција на проглашавање САО и на формирање српских парамилитарних формација.

(51) Сличан извештај који је написала СДБ МУП СР БиХ у одговору на захтев од 26. децембра 1991. слаже се са поменутим закључцима.[73] У њему се примећује да су у току покушаји да се легализују оружане формације три главне политичке странке (СДА, СДС и ХДЗ). Исто тако се примећује да су полицијске и ТО снаге у многим областима Босне и Херцеговине „потпуно" потпале под утицај странака. У извештају се закључује да се организатори парамилитарних организација у Босни и Херцеговини углавном налазе у политичким структурама постојећих власти у БХ. Формације ХДЗ и СДА имају негативан став док парамилитарне формације СДС подржавају ЈНА.

(52) У извештају се закључује да је тренутно немогуће разоружати муслиманске и хрватске групе које имају негативан став према ЈНА. То се може једино урадити ако се прихвати „присилан" приступ ситуацији у Босни и Херцеговини, и ако се армијски редови очисте од особа која имају двојне лојалности.

(53) Почетком фебруара 1992, Радован Караџић написао је дугу притужбу на положај Срба у МУП СР БиХ.[74] То писмо, датирано 6. фебруара 1992, послато је широкој групи прималаца, укључујући Председништво СРБиХ,

владу СРБиХ, скупштину СР БиХ, МУП СР БиХ, Танјуг-у и РТВ Сарајево. У подужем списку притужби, Караџић је навео одсуство ЦСБ у Требињу, прислушкивање телефонских линија од стране Мунира („Муње") Алибабића из СДБ МУП СР БиХ и непостављање српских кадрова на низ положаја који су наводно били резервисани за Србе. У том смислу значајно је то што је Караџић овластио Момчила Мандића да „учествује у име СДС у разрешавању кадровских и организационих питања у МУП БХ." Ова објава само је потврдила већ познату чињеницу, јер се Караџић увелико консултовао са Мандићем о персоналним питањима МУП већ од лета 1991.

(54) Следећи важан корак је предузет на састанку српских функционера МУП одржаном у Бања Луци 11. фебруара 1992.[75] Стојан Жупљанин отворио је састанак којем су присуствовали како Мандић тако и Станишић. Скоро сви учесници су касније постављени на важне положаје у МУП РС: Чедо Кљајић, Славко Драшковић, Станко Стојановић, Андрија Бјелошевић, Ненад Радовић, Владимир Тутус, Крсто Савић, Горан Жугић, Драган Деведлака, Горан Радовић, Милан Крњајић, Нешо Влашки, Малко Короман, Предраг Јешурић, Недељко Кесић, Игор Велашевић и Васо Шкондрић.

(55) Жупљанин је нагласио потребу да се у МУП запосли око 600 српских полицијских функционера из Хрватске. Станишић је рекао учесницима да „Савет министара" жели да се српска власт осећа у оним деловима Босне и Херцеговине који су под српском контролом, пожалио се на муслиманску доминацију у МУП СР БиХ и изјавио је да је нужно да се оснује српски МУП, на свим нивоима, почев од општинских и регионалних организација па навише, до највишег нивоа, српског министарства. Станишић и неколико других говорника видно су инсистирали на томе да муслимани, а не Срби, предводе покушаје да се разбије МУП СР БиХ. Изречене су и тврдње да су муслимани ангажовани у илегалном трговању оружјем.

(56) Кљајић се жалио на то да су неки инспектори наименовани и послати на терен без његовог знања. Такође је сматрао да треба јавно рећи да у МУП БиХ више нема јединства. По његовом мишљењу само су Срби поштовали закон.

Рекао је да не верује да СДА и СДС могу да раде заједно у МУП СР БиХ и запретио је да ће дати оставку ако се српски МУП не образује у року од недељу дана. Један други учесник, Ненад Радовић, обавестио је састанак да је Скупштина српског народа већ донела одлуку о формирању српског МУП. Онда је Горан Жугић, службеник СДБ у Тузли, рекао присутнима да „би пре усвајања Закона о унутрашњим пословима требало консултовати агенте који раде на терену. Законе треба писати као да смо у рату, а треба их примењивати као да су на снази ратни услови."[76] Предраг Јесурић из Бијељине приметио је да је у контакту са МУП Србије у вези са „материјалном помоћи."

(57) Главни закључци састанка одржаног у Бања Луци 11. фебруара 1992. тицали су се стварања „Српског саветодавног одбора", на чијем би челу био Мандић, у оквиру МУП СР БиХ. У записнику стоји: „Налаже се Српском стручном колегијуму МУП СР БиХ да изврши све припреме за функционисање МУП после усвајања устава Републике Српске БиХ."[77] Витомир Жепи-

нић није присуствовао овом састанку, нити је био заступљен у новом стручном колегијуму. Андрија Бјелошевић из Добоја критиковао је Жепинића на састанку због наводног фаворизовања муслимана. Све то је указивало на несигурност Жепинићевог положаја.[78)]

(58) На крају састанка усвојена је дуга листа одлука и предлога, укључујући наименовање Мандића за шефа Српског стручног савета при МУП СР БиХ, и неколико предлога везаних за оснивање Српског министарства унутрашњих послова у Босни и Херцеговини. Потврђујући своју склоност ка формирању сопственог министарства, учесници састанка су у више наврата помињали „активности и одлуке српског МУП-а", мада то министарство још увек званично није било формирано.

(59) Два дана после састанка у Бања Луци, Мандић је у депеши послатој Жупљанину (Бања Лука), Бјелошевићу (Добој), Стојановићу (Горажде), Савићу (Невесиње/Требиње), Цвјетићу (Соколац), Јесуришу (Бијељина) и Станишићу (СУП Сарајево) поменутима наложио да организују састанке са водећим особљем у областима под њиховом јурисдикцијом. Циљ таквих састанака требало је да буде имплементација закључака постигнутих на састанку од 11. фебруара. Караџић је 14. фебруара, наводно, дао сигнал члановима СДС да започну другу фазу припрема антиципираних у Упутствима од 19. децембра 1991.[79)] Као даљи наговештај да се планови спроводе у дело, био је извештај од почетка марта 1992. који је Жупљанин написао у вези са безбедносном ситуацијом у његовом АОР и предао га Скупштини аутономне регије Крајина под контролом СДС.[80)] Прописи МУП СР БиХ нису обавезивали на подношење извештаја овим самопрокламованим регионалним скупштинама. Но, такво извештавање је било, међутим, предвиђено Законом о унутрашњим пословима који је донела Скупштина босанских Срба.[81)]

(60) СДС кризни штаб исто тако је изразио своје незадовољство у вези са персоналном политиком МУП СР БиХ. Испало је да Кризни штаб сматра расправе у МУП СР БиХ главним узроком проблема у целој Босни и Херцеговини. СДС Кризни штаб је 2. марта 1992. објавио листу „услова за преговоре," међу којима је био и захтев за „кадровском трансформацијом" у року од 24 часа.[82)] То је довело до кризе која се манифестовала убиством једног госта на српском венчању у старом делу Сарајева. Срби су одговорили дизањем барикада око Сарајева.

(61) СДБ МУП СР БиХ представила је 6. марта 1992, анализу догађаја у Сарајеву од 1- 4. марта Председништву СР БиХ, скупштини, влади и Савету за заштиту уставног поретка.[83)] Прве барикаде су дигнуте „од стране особа српске националности", што је пак изазвало „особе муслиманске националности" да и оне узврате на сличан начин. Узимајући у обзир чињеницу да су Срби који су чували барикаде били наоружани, опремљени комуникационом техником, и снабдевени храном, у извештају је закључено да барикаде нису спонтано дигнуте. У извештају се тврди да је руководство Кризног штаба СДС играло важну улогу у подстицању дизања ових барикада. Пресудну улогу у том чину играли су Рајко Дукић, Данило Веселиновић, Јован Тинтор, Драган Вучетић, Јово Јовановић, Ратко Аџић и други. „Уз то, доста расположи-

вих информација указује на то да је већи број српских активних и резервних официра из МУП СР БиХ директно ангажован у дизању барикада и осталим активностима." У следећој, интерној студији МУПа СР БиХ у вези са барикадама закључује се да су 24 службеника МУП СР БиХ директно учествовала у овом инциденту. Међу њима су поменути и Мандић и Станишић.[84)]

(62) Биљана Плавшић рекла је Рајку Дукићу 2. марта 1992. да су муслимани пристали на захтеве у вези са МУП СР БиХ,[85)] то јест, на расподелу места у министарству у складу са „договорима постигнутим одмах после новембарских избора 1990." Уз то је СДС тражио да МУП СР БиХ не потеже никакву акцију против барикада које су постављене, нити против Срба у Босни и Херцеговини.[86)]

(63) Ради решавања кризе 3. марта је сазван хитан састанак Председништва и представника ЈНА и МУП СР БиХ. Један од практичних резултата који је проистекао из овог (кратковечног) покушаја да се смире напетости било је формирање патрола састављених од Срба и муслимана, регрутованих како из полиције тако и из војних јединица стационираних у сарајевској области.[87)] Дана 12. марта, на састанку Савета за заштиту уставног поретка, договорено је да се под хитно све парамилитарне групе „свих тријy народа" Босне и Херцеговине ставе под заједничку контролу МУП СРБиХ и ЈНА, с циљем да се онда те групе расформирају.[88)] Савет је подвукао потребу за наставком сарадње између МУП СРБиХ и ЈНА, и затражио да се све важне одлуке у Министарству унутрашњих послова СРБиХ доносе консензусом представника Срба, муслимана и Хрвата. Савет је исто тако приметио да је ради ваљаног функционисања државе нужна „деполитизација" свих државних органа.

(64) Истога дана, 12. марта 1992, Делимустафић наредио је свим ЦСБ и СЈБ да скупе нове статистичке податке о свом особљу.[89)] Тај потез је требало да обезбеди да етнички састав полиције одговара етничкој расподели становништва у одговарајућим областима операција. Требало би приметити да су ова упутства праћења примедбом да су у новијој персоналној политици МУП СРБиХ примећене бројне неправилности. Но, у међувремену српска полиција у СЈБ Стари град у Сарајеву наставила је да изражава незадовољство својом ситуацијом.[90)]

(65) Документи објављени у „Слободној Босни" 12. марта указују да су Драган Кијац и Момчило Мандић били главни српски функционери из МУП СР БиХ који су били умешани у подизање барикада и да је Кијац редовно звао СДС у „Холидеј Ину", како би обавештавао о ситуацији.[91)] У чланку насловљеном „Зашто Делимустафић штити Жепинића?", аутори чланка (потпис је био колективан: редакција „Слободне Босне") оптужили су „високе полицијске функционере" српске националности, укључујући Момчила Мандића и Драгана Кијаца (шефа полиције у Сарајеву), за организовање блокаде у Сарајеву почетком месеца. Ударни део чланка био је фотокопија документа који је наводно представљао списак телефонских позива које је примио Рајко Дукић у „Холидеј Ину" за време блокаде. Аутори текста су оптужили Делимустафића да је пружио заштиту Жепинићу (и другим Србима у МУП СР БиХ). Исмејавајући концепт по коме су Жепинић и Делимустафић предста-

вљали тандем „Боро и Рамиз" који је држао на окупу све секторе МУП СР БиХ – и последично, одржавао јединство Босне и Херцеговине, аутори су недвосмислено кривили ову двојицу функционера за предстојећу катастрофу.[92] У пропратном коментару аутори су надаље оптужили Момчила Мандића да је осмислио писмо притужби српских службеника СЈБ Стари град написано 5. марта. У истом чланку се каже да је Делимустафић оформио трочлану комисију са задатком да истражи разлоге који стоје иза притужби Срба у МУП СР БиХ .

(66) У реакцији на расправу у СЈБ Стари град, српски полицијски фукционери у СЈБ Пале и СЈБ Соколац 23. марта су захтевали да сви муслимански полицајци врате оружје и униформе и да престану да раде у овим станицама. На основу притужбе коју су поднели муслимани, Срби су предузели ове кораке у дослуху са кризним штабовима „Српске области Пале" и САО Романија. Због инцидената на Палама и у Соколцу, МУП СР БиХ оформио је комисију која је требало да истражи узроке истих.[93]

(67) Упоредо са оваквим развојем ситуације, Срби који су служили у полицијским снагама сарајевске области почели су активно да се припремају за оружани конфликт. У документу–препоруци за бившег команданта (а касније шефа) СЈБ Илица, Томислава Ковача, писаном септембра, исти се похваљује за организовање „илегалних састанака" 1991, у својству ондашњег команданта СЈБ Илица. „На тим састанцима који су одржани у Добрињи, Илици и Блажују, поред обавезе да мобилише Србе и припреми их за рат, договорено је да се интензивно ради на наоружавању грађана српске националности. Снабдевање оружјем је вршено из Равне Романије, Пала, Сокоца, Калиновика, Недавица села, Трнова села, Тошића, Хаџића, Јусуф Џонлагић касарне, Лукавице и Неђарића. Складиште оружја МУП у Доњем Потоку је 3. марта 1992. било блокирано, над њим је преузета контрола, а оружје и муниција су подељени српском народу."[94] У документу се даље описују припреме за рат. „Један од главних задатака је био јачање резервних полицијских станица Центар-Илица, Лучани и Блажуј, које су покривале урбани део општине, имали највећу стратешку важност, и биле задужене за протеривање муслимана из СЈБ. То су били предуслови за стварање српског СЈБ."[95] Судећи по једном предлогу РС МУП из 1993. да се похвале полицијски официри у СЈБ Илица, овај СЈБ је предњачио у припремама за оснивање Министарства унутрашњих послова босанских Срба.[96]

(68) Поменути „илегални" састанци на Илици били су одржавани у сарадњи са локалним представницима СДС и на основу директива СДС.[97] Под Ковачевом управом, српски полицијски официри на Илици су разоружали муслиманске „Зелене беретке", а онда заплењено оружје поделили члановима СДС .[98] Локални Срби на Илици обезбедили су скровишта за ускладиштење оружја које је транспортовано у сарајевску област.[99]

(69) Похвала уручена Томиславу Ковачу за његову улогу предратног командира СЈБ Илица, и ратног шефа СЈБ Илица, баца додатну светлост на оснивање МУП РС и његове ране операције у сарајевској области. У једној препоруци каже се да је Ковач „дао велики допринос припремама српске на-

ције за одбрану" тиме што је „формирао станицу српске јавне сигурности, организовао илегалне активности и наоружао српски народ."[100] У другој похвали, Ковач се назива „особом на коју се ослањао цео регион Сарајева.... Способност господина Ковача најбоље се манифестовала априла 1992. када је очистио СЈБ од муслимана и јасно рекао Алијиној клики да ми не желимо и не можемо да живимо заједно."[101] У трећој похвали наглашава се персонална политика спровођена у СЈБ Илица у периоду од септембра 1991. до априла 1992. „На основу наређења Томислава Ковача, број полицијских официра муслиманске националности свакодневно се смањивао, док је растао број службеника српске националости, тако да је рат почео искључиво са српским полицијским официрима, и само двојицом полицијских официра хрватске националности."[102]

(70) „Илегално" наоружавање Срба није било ограничено само на сарајевску област. У приједорском годишњем извештају за 1992. наведено је да су се српски полицијски официри самоорганизовали „у строгој илегалности" како би „припремили особље за Српско министарство унутрашњих послова."[103] Активности су се у том смислу центрирале на област звану Циркин Поље. „Главнина активности била је усредсређена на илегалну организацију и оснивање полицијских станица у сенци, као и на наоружавање и материјално-техничко опремање персонала. На тај начин формирано је 13 полицијских станица са приближно 1,500 чланова. Оружје, муниција, и друга материјално-техничка средства била су прикупљана из разних извора, али углавном из војних. Она су била прикупљана тајно, углавном ноћу, а онда транспортована, ускладиштавана и дељена особљу да их сакрије и користи код куће. „

(71) Срби из СДБ МУП СРБиХ су у строго поверљивом документу из марта 1992. јасно артикусали своје примедбе и незадовољство.[104] Они су у документу устврдили да су Срби стално маргинализовани у Служби државне безбедности. Несрби и „сервилни Срби" напредовали су у служби, док су Срби – фаворити СДС, били потискивани, или приморавани да напусте СДБ. Истраге у вези са антидржавним активностима углавном су се фокусирале на Србе, а посебно на чланове СДС. „Постоје јасни покушаји да се активности екстремиста из несрпских етничких група минимизују, то јест прикажу само као реакција на српски екстремизам." Срби су исто тако тврдили да наводне екстремистичке активности Срба нису биле добро документоване, па су се зато доносили и неодговарајући закључци. Интересантно је приметити да после набрајања великог броја притужби, аутори документа закључују да је „најодговорнији појединац" за све проблеме и нечасне радње заменик Министра унутрашњих послова СР БиХ, Витомир Жепинић, Србин и постављеник СДС.

(72) У својим закључцима, овај документ из марта 1992. указује на то да „би требало користити добро обучене Србе у СДБ који би се бескомпромисно борили за интересе српске нације у оквиру уставних и других законских ограничења." Горње је требало да буде узето у обзир кад год је СДС давао препоруке за наименовања у МУП и СДБ. Приликом доношења одлука у вези са тим наименовањем требало је консултовати поуздане Србе већ запослене у СДБ.

(73) На Једанаестој седници Скупштине босанских Срба одржаној 18. марта 1992, Момчило Крајишник, председник Скупштине изразито се заложио за „етничко раздвајање на терену.”[105] Мирослав Вјештица, делегат СДС из Босанске Крупе осврнуо се на потребу за оснивањем српских полицијских снага и „српског МУП”, како би Срби могли да преузму контролу над „својим територијама.” Интересантно је приметити да је Вјештица рекао да су босански Срби из Босанске Крупе већ у некој мери дефакто остварили контролу над својом територијом у току протеклих шест месеци. [106]

(74) На крају Једанаесте седнице Скупштине босанских Срба Караџић је направио алузију на чињеницу да ће босански Срби ускоро објавити повлачење из МУП СР БиХ. Он је заиста јасно указао да су одговарајуће ознаке родова за нови МУП већ наручене. По Караџићу „наша полиција мора да се понаша легално. Никоме не сме да фали длака са главе, без обзира на религију, националну припадност. Свако мора да се осећа потпуно безбедно.” Крајишник је замолио посланике да до следећег заседања скупштине озбиљно размисле о својим најбољим регионалним кандидатима за српски МУП.

(75) Радован Караџић, у својству председника СДС, послао је 23. марта, циркуларно писмо свим општинским председницима СДС,[107] у којем је назначио да је операциони центар већ васпостављен на републичком нивоу. Он је наредио да на општинском нивоу СДС функционери на дужности сарађују 24 часа, 7 дана у недељи, са релевантним СЈБ.

(76) Током Дванаесте седнице Скупштине босанских Срба, одржане 24. марта 1992, неколико говорника, укључујући Радована Караџића, дало је известан број изјава у вези са настајућим Министарством унутрашњих послова босанских Срба. По Караџићу, од великог значаја су биле такве полицијске снаге. Он је исто тако истакао да ниједан међународни споразум не ограничава величину редовних и резервних полицијских снага. Осврћући се на нови Закон о унутрашњим пословима Републике Српске, Караџић је рекао: „Ми имамо законску основу у Закону о унутрашњим пословима, ми исто тако имамо бећеве, а када дође прави тренутак то ће се ускоро догодити – ми ћемо моћи да формирамо шта год желимо. Постоје разлози због којих ће се то десити за два-три дана, ја сада не могу да вам откривам те разлоге. У том тренутку све српске општине, како старе тако и нове, буквално ће преузети контролу над целом територијом општина у питању. Општина Зворник ставиће под своју контролу све оно што представља српску општину Зворник. Онда, у том тренутку, за три до четири дана имаћемо јединствену методологију и ви ћете моћи да је примените у општинама које представљате. Наш метод рада и задаци биће превасходно усмерени на следеће: раздвајање полицијских снага, преузимање фондова који припадају српском народу, и успостављање контроле.” На крају коментара, Караџић је истакао оно најважније: „Полиција мора бити под контролом цивилних власти, мора их слушати; то је ван сваке дискусије – тако једноставно мора бити .”[108]

(77) Раније истога дана, председник Скупштине Момчило Крајишник, најавио је да оснивање полицијских снага босанских Срба следи ускоро. Мирослав Вјештица пожалио се да је оно већ било договорено за тај дан. По њему

није било валидних разлога за ново одлагање. Вјештица је инсистирао да Скупштина ради ако је потребно и целу ноћ да би се донела коначна, званична одлука о формирању српских полицијских снага и о наименовању министра унутрашњих послова. „Онда бисмо могли да одемо кући да радимо домаћи задатак: преузимање власти у нашој Српској Републици Босне и Херцеговине." Крајишник је потврдио да је формирање таквих снага заиста било на дневном реду.

(78) Тринаеста седница Скупштине босанских Срба одржана је истога дана када и дванаеста, то јест, 24. марта 1992.[109)] Мићо Станишић именован је за министра унутрашњих послова, и он је тај положај и прихватио. Само један посланик гласао је против овог постављења. У говору у којем је прихватио именовање, Станишић је поновио све већ стандардне притужбе босанских Срба на МУП СР БиХ. Он је исто тако устврдио да се МУП СРБиХ користи за дељење оружја новој армији Босне и Херцеговине, док Срби не добијају ни оружје ни муницију. Станишић је дао реч да ће бити на челу професионалних полицијских снага, „државне администрације која ће у ствари штитити имовину, животе, тела и друга богатства која се морају штитити."

(79) Активирање српског МУП започето је тек после церемонијалног доношења Устава босанских Срба, 27. марта. У међувремену су српски челници, попут Витомира Жепинића и Биљане Плавшић, наставили да учествују у републичком процесу доношења одлука. Они су, на пример, присуствовали Тринаестој седници Савета за заштиту уставног поретка, на којој је поново стављен акценат на одржавање принципа професионализма у раду МУП СР БиХ. „Савет је проценио да све одлуке, средства и активности МУП морају да буду резултат споразума између најодговорнијих званичника МУП, а посебно представника све три нације."[110)]

(80) Средином марта 1992, скандал већих размера погоршао је ионако напету ситуацију у МУП СРБиХ. Наиме, у једном интерном извештају о корупцији, наведено је да је извршено прање 20 милиона немачких марака. Исто тако је изнета тврдња да се оружје илегално продавало и делило.[111)] Делимустафић је наредио оснивање комисије која би истражила послове помоћника министра Момчила Мандића. Међутим, Мандић је одбио да сарађује са комисијом.[112)] Поред тога, Мићо Станишић је посебно оптужен за продају оружја Србима на Палама.[113)] Сарајевски медији су, штавише, известили да је Витомиру Жепинићу, једном од идејних твораца извештаја, понуђен један милион немачких марака да прекине истрагу о корупцији.[114)]

(81) Бројни телефонски разговори између Момчила Мандића и разних саговорника у првој половини марта 1992. откривају да је Мандић приватно бесно реаговао на ове наводе. Посебно су значајни разговори између Мандића и „Самира" обављени 13, 17, 18, 19, 24. и 29. марта.[115)] Самиров идентитет није познат. Не зна се чак ни да ли је био Србин или муслиман. Међутим, јасно је да је радио за МУП СРБиХ на високом нивоу. Мандић и „Самир" су се договорили 13. марта, да МУП СРБиХ не може више да оперише ако Жепинић остане на свом положају. Мандић је мислио да Жепинић изврга ругли цело министарство. Мандић је исто тако често оптуживао Делимустафића да је

упетљан у корупцију и продају и (коришћење) наркотика. Мандић је 17. марта 1992, претећи рекао „Самиру" да ће њих двојица показати Делимустафићу и Жепинићу ко су прави „Боро и Рамиз." Мандић је 18. марта рекао „Самиру" да ће Скупштина српског народа ускоро почети процедуру званичног дистанцирања од Жепинића. Мандић је веровао да ће Скупштина одлучити да Мићо Станишић замени Жепинића. 19 марта, „Самир" се састао са Делимустафићем и отворено му запретио. Чак му је рекао да му је ово последња шанса да избегне пораз. Делимустафић му је узвратио да има доказе да Мандић покушава да испровоцира Србе у полицији да се побуне. „Самир" је 29. марта 1992, на најпровокативнији могући начин питао Мандића када ће доћи до „отварања карата." То је очигледно била алузија на скорашње обелодањивање МУП босанских Срба. Мандић је приметио да је пропао последњи покушај да се Жепинић намами да пређе на српску страну. Мандић је онда изјавио да ће се то вече састати са Рајком Дукићем или Радованом Караџићем ради даљих инструкција. По Мандићевом мишљењу, оптужбе против њега биле су лажне и служиле су да се преко њих забашуре недела правих криваца – Жепинића и Делимустафића. Мандића је бринула могућност да он и његови савезници не буду „изоловани" у оквиру МУП СРБиХ. Сигнализирао је да је сада прави тренутак за одлучно кретање ка образовању одвојеног МУП-а.

(82) Мандић је јавно негирао све отпужбе, и износио противоптужбе да СДА и Делимустафић убрзано наоружавају муслиманске парамилитарне формације. Он је уз то оптужио Мирсада Сребренковића, који је заменио Хилмију Селимовића на месту помоћника министра за особље, да је главни кривац.[116] Надаље је устврдио да су комисије основане у оквиру МУП СР БиХ ради разрешења спорова само – козметичко средство. Дана 18. марта 1992, Мандић је послао факс свим ЦСБ и СУП Сарајево у коме се пожалио да је Жепинић злоупотребио своја овлашћења тиме што је заобишао Мандића у захтеву за документацијом о корупцији.[117] Крајем месеца, у интервјуу датом гласилу СДС „Јавност", Мандић је изјавио да уједињени МУП нема никакву будућност. Он је, исто тако, рекао да ће прихватити одлуку Скупштине српског народа да образује српски МУП. У истом интервјуу он је директно назвао Жепинића издајником српске нације.[118] Распад МУП СР БиХ.

(83) Крајем марта 1992, СР БиХ била је на рубу распада. Покушаји да се очува јединство били су неделотворни.[119] У интервалу између доношења закона о новом српском Министарству унутрашњих послова и ступању на снагу истог (31. март), СДС је повукао Жепинића из МУП СРБиХ после избора Станишића за првог Министра унутрашњих послова.[120] У писму од 4. априла 1992. председнику Скупштине босанских Срба Жепинић је понудио своју оставку.[121]

(84) Мандић је 31. марта послао циркуларно писмо свим централним и теренским канцеларијама МУП обавештавајући их да у складу са потезом Скупштине српског народа од пре четири дана српски интерни Закон о унутрашњим односима почиње да се примењује од 1. априла, као и да је Станишић наименован за министра.[122] Међутим, пошто је Витомир Жепинић одбио да прихвати место „координатора" у новом министарству, он је остао без положаја у новом „српском Министарству унутрашњих послова."[123]

(85) Прочитавши Мандићев телекс, Делимустафић је одлучио да пошаље ноту свим канцеларијама МУП СР БиХ. Делимустафић је рекао да је Мандићев потез незаконит и за жаљење, а замолио је све канцеларије да и даље слушају само МУП СРБиХ.[124)]

(86) Витомир Жепинић је понудио „причу из прве руке" о распаду МУП СР БиХ људима из Службе националне безбедности РС који су га интервјуисали крајем августа 1992.[125)] Као што је већ поменуто, Жепинић није прихватио никакву функцију у МУП РС, мада је био босански Србин, а и заменик министра унутрашњих послова СР БиХ. Жепинић је обавестио агенте СНБ о састанку који је у својој канцеларији сазвао Момчило Крајишник, председник Скупштине српског народа, 5. априла 1992. Састанку су присуствовали Радован Караџић, Никола Кољевић, Алекса Буха, Бранко Ћерић, Миодраг Симовић, Момчило Мандић, Мићо Станишић и Миленко Каришик. На том састанку Жепинић је нападнут зато што је пристао да посети базу специјалне полиције МУП СР БиХ заједно са Алијом Делимустафићем. Жепинић је тврдио да се специјална полицијска јединица не може поделити дуж етничких линија. Он је понудио своју оставку.[126)] Остатак присутних онда је замолио Жепинића да позове челнике босанских Срба из те специјалне јединице и замоли их да пристану на формирање специјалне полицијске јединице формиране само од босанских Срба. Жепинић је прихватио тај предлог. Други састанак је уприличен у Крајишниковој канцеларији истога дана. Жепинић је информисан да ће седиште СДС „из безбедносних разлога" бити пребачено на Пале, али да ће странка надзирати Жепинићев трансфер на место саветника у ССУП.

(87) Распад МУП СР БиХ није се десио преко ноћи. Мандић није успео да убеди све Србе да се придруже новом, српском МУП. У СЈБ Зворник, на пример, службеници су апеловали на ред и мир и професионализам. Они су изјавили да не желе никакву етничку поделу полиције.[127)] Министар унутрашњих послова РС, Мићо Станишић 3. априла 1992, у писму послатом свим ЦСБ и СЈБ на територији „Српске Републике" подсетио их је да они морају да слушају само наређења МУП РС.[128)] Са друге стране, неке општине, попут Пала и Сокоца, већ су истерале из полицијске службе све несрбе. Слична акција била је предузета у СЈБ Илица 31. марта.[129)] Драган Викић, босански Хрват и шеф специјалних снага МУП СР БиХ, одбио је да јавно коментарише распад министарства. Сличан став су заузела два високо рангирана Хрвата у министарству, Бруно Стојић и Бранко Квесић.[130)]

(88) МУП СР БиХ и босанска влада очајнички су покушавали да се одупру формирању српског МУП. Почетком априла 1992, Ејуп ГАНИЋ, члан Председништва СР БиХ, упозорио је да они службеници који напусте министарство могу да сматрају да су заувек изгубили посао.[131)] МУП СР БиХ званично је 5. априла отпустио Момчила Мандића.[132)] Истога дана МУП Републике Српске издао је проглас у којем је оптужио босанске муслимане из „бившег Министарства унутрашњих послова" да покушавају да преузму контролу над министарством и зградом Кртељ, у којој је била смештена специјална јединица МУП СР БиХ.[133)] Муслиманске „Зелене беретке" су, наводно, истерале све српске официре из министарства и започеле напад на Кртељ.

Муслимани, предвођени Јусуфом Пучином, онда су наводно запленили оружје и опрему специјалне јединице. У закључку прогласа МУП РС моли „српску нацију и све добронамерне грађане Сарајева" да не предају своје оружје нити да верују „пропаганди" коју је СДА ширио о Србима.

(89) Мере које је МУП СР БиХ предузео да спречи формирање Министарства унутрашњих послова босанских Срба биле су узалудне. Момчило Мандић, нови заменик министра МУП РС, организовао је 6. априла 1992, преузимање полицијске академије у Враци. Та зграда постала је прво седиште МУП РС. Ову операцију је координисао и предводио Миленко Каришик, Србин који је донедавно био помоћник Драгана Викића у специјалној полицијској јединици. Мандић је касније изјавио: „Када смо кренули ка Враци да преузмемо полицијску академију, знали смо да у случају неуспеха могу да нас убију као терористе. Ми смо знали да ће БХ бити призната 7. априла. Да ја и Каришикова специјална полицијска јединица нисмо извршили тај напад, били бисмо извесно проглашени за терористе, а БХ држава би нас погубила." Мандићу је било стало да спречи да оружје падне у руке Викићеве јединице, те је у покушају да спречи такав развој догађаја позвао и генерала Кукањца и пуковника Вукоту Вукотића. Напад на Враце извршен 6. априла, босански Срби су сматрали за дан васпостављања МУП РС, и као такав је слављен касније.

Фусноте:

1) Истраживачки извештај припремљен за случај Крајишник (ИТ-ОО-39)
2) Име ове републике званично је промењено августа 1992, када је „Српска република Босне и Херцеговине" постала „Република Српска." Амандмани VII и VIII на Устав Републике Српске, 02-802(92, 12 август 1992, *СГРС*, I, бр. 15 (29 септембар 1992), 569 (0044-7014. Види I 0149-0881-0149-0881).
3) Видети члан 1 „Декларације о крају рата," бр. 02-1954(92, 17. децембар 1992, *СГРС,* I, бр. 19 (18. децембар 1992), 781 (0044-7231-0044-7231).
4) По Карацићу, јул 1991, Записник са седнице скупштине СДС (0092-8629-0092-8749; посебно странице: 0092-8643). Види и Суад Арнаутовић, *Избори у Босни и Херцеговини 1990: „Анализа изборног процеса"* Сарајево: Promocult, 1996. (0089-6646-0049-6663).
5) Видети списак положаја у влади и скупштини: јануар 1991. (CA03-2086-CA03-2096).
6) „Критерији за расподелу места у општинама и одељењима између народних странака СДС, СДА, ХДЗ," 22. децембар 1990. (0030-6526-0030-6527). Види и „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а МУП СРБиХ," (CA03-2103-CA03-2104).
7) Поменуто у писму шефа ЦСБ Бања Лука, Стојана Жупљанина, председнику Савета за заштиту уставног поретка СРБиХ Биљани Плавшић, 25. јули 1991 (CA04-0284-CA04-0285).
8) Поменуто у писму шефа ЦСБ Бања Лука Стојана Жупљанина председнику Савета за заштиту уставног поретка СРБиХ Биљани Плавшић, 2. јула 1991. (CA04-0284-CA04-0285). У телефонском разговору између Радована Караџића и Витомира Жепинића 2. септембра 1991, Караџић је изјавио да је Селимовић био помоћник министра за особље (0323-2817-0323-2830).
9) „Могућности за организацију Српског министарства унутрашњих послова," Сарајево, 17. октобар 1991. (CA02-3707-CA02-3712); видети и члан 28 „Закона о унутрашњим односима," *Службени листи СРБиХ*, XLVI, Но. 18 (29. јуни 1990), 491-506 (П003-5093-П003-5108).
10) „Могућности за организацију Српског министарства унутрашњих послова," Сарајево, 17. октобар 1991, (CA02-3707-CA02-3711).
11) Ненасловљена листа, МУП БиХ, ЦСБ Сарајево; „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а БиХ," н.д. (CA03-2103-CA03-2104).

12) „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а БиХ" н.д., (CA03-2103-CA03-2104).
13) „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а БиХ," н.д., (CA03-2103-CA03-2104).
14) „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а БиХ ," н.д., (CA03-2103-CA03-2104).
15) „Међустраначки договор у вези са ЦСБ МУП-а БиХ ," н.д., (CA03-2103-CA03-2104); „Могућности За Организовање Српског Министарства унутрашњих послова," 17. октобар 1991. (CA02-3707-CA02-3711).
16) „Могућности за организовање Српског министарства унутрашњих послова," 17. октобар 1991. (CA02-3707-CA02-3711).
17) Недатирани документ СДБ МУП-а СРБиХ о могућностима децентрализације унутрашњих послова у Босни и Херцеговини (0323-7660-0323-7668).
18)Горан Зечевић, потписао је писмо у вези Срба у МУП-а СРБиХ , 22. јула 1991. (CA03-0861-CA03-0864; и у CA04-1011-CA04-1014 са руком писаном белешком).
19) Важни разговори између Витомира Жепинића и Радован Карацића о персоналним питањима у МУП-у СРБиХ били су обављени: 21. маја 1991. (0322-3402-0322-3406), 17. јуна 1991. (0323-6121-0323-6131), 24. јуна 1991. (0322-3522-0322-3528), 24. јула 1991. (0322-6330-0322-6338), 27. августа 1991. (0322-6021-0322-6023), 2. Септембра 1991. (0323-2817-0323-2830), 16. септембра 1991. (0323-3159-0323-3165), 18. септембра 1991. (0323-3175-0323-3180).
20) Важни разговори између Момчила Мандића и Радована Карацића о персоналним питањима МУП-а СРБиХ обављени су: 4. јуна 1991. (0322-3131-0322-3136), 17. јуна 1991. (0322-3279-0322-3283), 24. јуна 1991. (0322-3522-0322-3528), 24. јуна 1991. (0322-3483-0322-3485), 22. јула 1991. (0322-6229-0322-6235), 23. јула 1991. (0322-6266-0322-6269), 23. јула 1991. (0322-6347-0322-6348), 26. августа 1991. (0322-5951-0322-5954), 27. августа 1991. (0322-5955-0322-5957), 28. августа 1991. (0322-6024-0322-6026), 17. септембра 1991. (0323-3121-0323-3124).
21) Разговор између Радована Карацића и Воје Крунића , члана СДС из Горажда, 29. маја 1991. (0322-3567-0322-3568).
22) Разговор између Витомира Жепинића и Радована Карацића, 17. јуни 1991 (0323-6121-0323-6131). Датирање овог разговора није прецизно, он је вероватно обављен 13. октобра 1991.
23) Разговор између Момчила Мандића и Радована Карацића , 17. јуна 1991. (0322-3279-0322-3283). Цф. разговор између Витомира Жепинића и Радована Карацића, 24. јули 1991. (0322-6330-0322-6338).
24) Разговор између Витомира Жепинића и Радована Карацића, 18. септембар 1991 (0323-3175-0323-3180).
25) Разговор између Витомира Жепинића и Радована Карацића, 24. јули 1991. (0322-6330-0322-6338). Краћа верзија истог разговора носи датум 8. јула 1991 (0322-4664-0322-4666).
26) Карацић је рекао Жепинићу да наложи Драгану Деведлаки, српском оперативцу из СДБ МУП СРБиХ да не може да врши никаква наименовања без претходног одобрења СДС. У посебном разговору обављеног истога дана Карацић је дао исту напомену самом Деведлаки. Разговор између Радована Карацића и Драгана Деведлаке, 24. јула 1991. (0322-6339-0322-6340).
27) 2. септембра 1991, Карацић је рекао Жепинићу да чињеница да Срби држе 5 од 7 важних положаја у полицијској администрацији нема никаквог значаја с обзиром на то да је муслиман, Авдо Хебиб, на челу администрације. Разговор између Карацића и Жепинића, 2. септембра 1991. (0323-2817-0323-2830).
28) 2. септембра 1991, Карацић је прекорео Жепинића у вези са спорним персоналним именовањем које је коначно разрешено. „Вито, рекао си ми већ сто пута да ствари стоје тако и тако, али то није било тачно." Жепинић је узвратио оптужбом да Карацић прислушкује друге. Жепинић је исто тако рекао Карацићу да наименује неког другог ако је већ незадовољан његовим учинком. Разговор између Карацића и Жепинића, 2. септембар 1991. (0323-2817-0323-2830).
29) Разговор између Карацића и Жепинића , 2. септембар 1991. (0323-2817-0323-2830).

30) Одлука о формирању и избору Савета министара Скупштине Српског народа у Босни и Херцеговини, бр. 02-70/91, 21. децембар 1991, *СГСНБиХ*, И, Но. 1 (15. јануар 1992), 10 (0040-7988).
31) СДС општински одбор, „ Желинац, МУП-у СРБиХ, са копијом Радовану Караџићу, 10. јуни 1991. (CA02-2708-CA02-2708).
32) Писмо шефа ЦСБ Бања Лука Стојана Жупљанина председнику Савета за заштиту уставног поретка СРБиХ Биљани Плавшић 25. јула 1991. (CA04-0284-CA04-0285).
33) Званична нота написана у ЦСБ Бања Лука од стране Војислава Пећанца, 25. јула 1991. (CA04-0286-CA04-0286). Јуна 1991, кружиле су гласине да се муслимани обучавају у Хрватској и да учествују у борбеним акцијама против Срба у Хрватској. Те гласине су се показале лажним, пошто је разјашњено да су муслимански полицијски официри присутни у Хрватској у оквиру рутинске обуке. Но ипак, СДС је искористио ове гласине у пропагандне сврхе. Разговор између Радована Караџића и Зике, 20. јуни 1991. (0322-3359-0322-3361), разговор између Радована Караџића и непознатог мушкарца, 20. јуни 1991. (0322-3364-0322-3366).
34) Видети три телефонска разговора обављена између Радована Караџића и Биљане Плавшић 26. јула 1991. (0321-9593-0321-9603). У току разговора чини се да Караџић и Плавшићка разматрају да ли да обелодане неку нову тактику према МУП-у СРБиХ. Међутим, оклевају у страху од неуспеха, а тактику не желе да испробају јер нису сасвим сигурни да ће бити успешна. Караџић предлаже да се на састанак сазван од стране Б. Плавшић позову Делимустафић и Жепинић после недеље (28. јули 1991), да би им се на том састанку саопштило да је очување етничке пропорционалности у МУП-у СРБиХ императив.
35) ЦСБ Бања Лука, „Информација о тренутној безбедносној ситуацији и другим околностима за мобилизацију резервног састава полиције," 11. јули 1991. (CA04-0532-CA04-0536).
36) ЦСБ Бања Лука, „Информација о тренутној безбедносној ситуацији и о околностима мобилизације резервног састава полиције," 11. јули 1991. (CA04-0532-CA04-0536).
37) Јавна изјава водећих службеника МУП – БиХ српске националности," 9. септембар 1991. (0216-7017-0216-7017). Чланак у *„Ослобођењу"* (0291-8677-0291-8678) је био објављен 7. септембра а реакције на Караџићеве коментаре исказане су на конференцији за штампу одржаној 5. септембра у Сарајеву. По овом чланку, насловљеном „Подстицање на рат," Караџић је оптужио МУП СРБиХ да представља „тврдо језгро" нових оружаних снага у Босни и Херцеговини. Караџић је исто тако устврдио да Срби у неким областима више немају поверења у ово министарство. У својој, пак, јавној изјави, министарство је замолило Караџића да, као вођа једне од главних странака у Босни и Херцеговини, буде одговорнији у својим јавним исказима.
38) Видети на пример расправу од 4. августа 1991. између Плавшић и Караџића у вези са телексом који је Плавшић примила од Жупљанина (0207-8945-0207-8946). Телекс обавештава о упражњеном месту у државној безбедности у ЦСБ Бања Лука, на које су обоје желели да поставе Недељка Кесића. Караџић се пожалио да постојећи споразум о подели места у Министарству унутрашњих послова између три националне странке не покрива посланике. Та ставка о посланицима, по његовом мишљењу, требало је што пре да буде унета у споразум. Караџић је обећао да ће размотрити ову ствар са Алијом Изетбеговићем и Стјепаном Кљујићем.
39) Види и 1. октобар 1991. разговор између Караџића и Славка у вези са проблемом расподеле места у МУП-у у Сребреници. (0321-9763-0321-9767). Цф. Притужба СДА Изетбеговићу, Делимустафићу, Жепинићу, Хебибу Селимовићу, и Мандићу, 8. октобар 1991. (CA00-8550-CA00-8552).
40) Видети, на пример, извештај Стојана Жупљанина, датиран 20. септембра 1991, послат Биљани Плавшић, Миодрагу Симовићу, Витомиру Жепинићу, и Николи Узелцу, 23. септембра 1991. (CA02-0124-CA02-0132).
41) Извештај о ситуацији и проблемима у области која је под јурисдикцијом приједорског СЈБ, 6. септембар 1991. (П002-3979-П002-3990); писмо Хасана Талунџића, шефа При-

једорског СЈБ-а Министру МУП СРБиХ Делимустафићу и бањалучком шефу ЦСБ-а Жупљанину, 23. септембар 1991. (0031-1381-0031-1382).

42) То хапшење је унето у извештај МУП СРБиХ МУП од септембра 1991. (0323-7669-0323-7672).
43) Разговор између Плавшић и Карацића, 17. септембар 1991. (0207-8969-0207-8971).
44) Међутим, он вероватно није био имун на манипулације МУП СРБиХ ради личне и политичке добити. Непотврђени извештаји у босанским медијима наводе да је *Слободна Босна,* 3. октобар 1998. (0065-5932-0065-5939).
45) Тако је, на пример, Председништво СРБиХ, на 6. седници Савета за заштиту уставног поретка, у првој половини 1991, било приморано да се жали на мањкаво слање информација од стране МУП. Шеста седница Савета за заштиту уставног поретка, нема датума, али вероватно прва половина 1991. (СА04-0977-СА04-0979). У септембру 1991, Делимустафић је обавестио да је незадовољан извештавањем извесних регионалних и општинских полицијских органа. Делимустафић свим ЦСБ, СЈБ и СУП Сарајево, 20. септембар 1991. (П002-2378-П002-2379).
46) Видети на пример записник Осме седнице Савета за заштиту уставног поретка, 24. јуни 1991. (СА02-0554-СА02-0559).
47) Извештај датиран 10. јули 1991, Министра унутрашњих послова СРБиХ Алије Делимустафића (П003-1451-П003-1451).
48) Министар Алија Делимустафић шефовима свих ЦСБ И СЈБ и Секретару СУП Сарајево, 20. септембар 1991. (П002-2378-П002-2379).
49) Записник са 10. седнице Савета за заштиту уставног поретка, 23. септембар 1991. (СА04-0469-СА04-0475).
50) Извештај Министра Алије Делимустафића, 26. септембар 1991. (П002-2353-П002-2355).
51) Lidija Soldo, „Преговарачу до Судњег дана: интервју са Алијом Демустафићем, Министром унутрашњих послова БиХ-а," *НИН*, 20. децембар 1991, као што је забележено у ФБИС-ЕЕУ-92-004, 7. јануар 1992.
52) Извештај Министра Алије Делимустафића, 10. јули 1991. (П003-1451-П003-1451).
53) „Информације о активностима и примећеним проблемима у функционисању акције Пунт 91," 15. новембар 1991. (0323-7719-0323-7722).
54) Званична нота ЦСБ Сарајево, СДБ Сектор (РО СДБ Пале), 21. октобар 1991. (0323-7827-0323-7831).
55) САО Херцеговина је била формирана 12. септембра 1991. „Одлука скупштине општина Источне и Старе Херцеговине (:(Формирана САО Херцеговина"), *Јавност*, 14. септембер 1991, п. 3 (0089-6735-0089-6735). 16. септембра 1991, Аутономна регија Крајине је прокламована у Бања Луци. Одломак из записника са Седме седнице Заједница општина Босанске крајине, 16. септембар 1991. (0040-3584-0040-3585). 19. септембра 1991, основана је САО Североисточна Босна. . „Бијељина (:(Регионализација – Воља народа ," *Јавност*, 28. септембар 1991, п. 2 (0089-6736-0089-6736). Средином септембра формирана је САО Романија. „Босна и Херцеговина (:(Живот као САО," *Јавност*, 21. септембар 1991, п. 5 (0089-6731-0089-6731). 4. новембар 1991, одржана је прва седница скупштине САО Северна Босна. Одломци из записника оснивачке скупштине Српске аутономне области Северне Босне, 4. новембар 1991. (0051-6732-0051-6374). Почетком новембра, САО Бирас је формирана. „Живот као САО (:(Конституисана Српска Северна Босна „ и „Бирач се одлучио," *Јавност*, 9. Новембар 1991, п. 2 (0089-6737-0089-6737).
56) Плавшић је покренула питање „професионализма „ у телефонском разговору о МУП 19. јуна 1991. (0212-8426-0212-8431). У разговору са Момчилом Мандићем 8. октобра 1991, Радован Карацић је рекао да Срби , „изнад свега", морају да поштују закон. „Нека се Срби и муслимани такмиче у томе ко ће боље да поштује закон, а не у томе ко ће боље да га крши." (0212-8909-0212-8914).
57) У СДС тајном документу о ставовима странке, од 23. фебруара 1991, „Модус Операнди општина под условима у којима престају да функционишу републички органи,"

тврди се да ће власт бити враћена општинским телима која ће сарађивати са савезним агенцијама ако републички органи престану да функционишу (CA02-8819-CA02-8822). У истом документу се предвиђа коришћење ЈНА и снага безбедности у таквој ситуацији. Видети и радни документ СДС-а у вези организације цивилне заштите. „Цивилна заштита," фебруара 1991. (CA02-9148-CA02-9152).

58) „Цивилна заштита ," фебруар 1991. (CA02-9148-CA02-9152; цитат у CA02-9149).
59) Недатирани документ СДБ МУП СРБиХ о могућностима децентрализације унутрашњих послова у Босни и Херцеговини (0323-7660-0323-7668).
60) Документ који је говорио о кретању у овом смеру пустио је у циркулацију Заменик министра унутрашњих послова Витомир Жепинић 26. септембра 1991. (0063-7282-0063-7288).
61) Радни папири садрже прецизно разматрање типа и начина такве сарадње. У вези овога, видети део овога извештаја насловљен „Сарадња МУП РС са С(Ф)РЈ и српским властима."
62) „Могућности организовања Српског министарства унутрашњих послова," 17. октобар 1991. (CA02-3707-CA02-3711).
63) „Могућности за организовање Српског министарства унутрашњих послова," 17. октобар 1991. (CA02-3707-CA02-3711).
64) „Одлука о образовању и избору Савета министара Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини," број. 02-70/91, 21 децембар 1991, *Службени гласник српског народа у Босни и Херцеговини*, I, бр. 1 (15 јануар 1992), 10. Станишић је у то време био и члан СДС Кризног штаба за Сарајево (CA02-6744-CA02-6744).
65) Стенографски запис Четврте седнице Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини, 21. децембар 1991. (0224-1743-0224-1850).
66) Недатирани документ СДБ МУП СРБиХ о могућностима децентрализације унутрашњих послова у Босни и Херцеговини (0323-7660-0323-7668).
67) „Упутства за организацију и активности органа српског народа у Босни и Херцеговини под ванредним околностима," Сарајево, 19. децембар 1991. (избројана копија 100), у даљем тексту: 19. децембар 1991. Упутства (0018-4274-0018-4283).
68) 19. децембар 1991. Упутства (0018-4274-0018-4283).
69) ЦСБ Бања Лука, Месечне информације, 30. јануар 1992. (П005-6504-П005-6504).
70) МУП СРБиХ, „Информације о активностима у земљи и иностранству усмереним ка насилној промени и угрожавању уставом потврђеног поретка," децембар 1991 (0323-7723-0323-7739). Ова посебна верзија извештаја изгледа да садржи руком писане коментаре у којиме се критикују налази извештаја. Видети и ЦСБ Бања Лука, сектор СДБ, „Информације и обавештајни подаци у вези постојања и активности парамилитарних формација и других актуелних догађаја од интереса за обавештајни сектор," 29. децембар 1991. (Б004-7574-Б004-7581.
71) У извештају је пријављено 155 инцидената тј. експлозије у 45 различитих општина.
72) У општини Сански Мост, неки полицијски функционери отворено су се пре рата придружили националистичким странкама. СЈБ Сански Мост, „Извештај о раду СЈБ Сански Мост у првих 6 месеци 1992," 20. јула 1992. (0049-3712-0049-3729).
73) Недатирани извештај СДБ МУП СРБиХ МУП или службе војне безбедности ЈНА (0323-7740-0323-7745). У првој реченици овога извештаја наводи се да је посреди одговор на депешу (строго поверљиво 30-156) од 26. децембра 1991.
74) Писмо Радована Караџића, 6. фебруара 1992. (CA02-4201-CA02-4202).
75) „Записник са састанка одржаног у Бања Луци 11. фебруара 1992." (CA00-6590-CA00-6597). Караџић је најкасније сазнао за састанак 13. фебруара 1992, као и да је истом присуствовао Мандић. Жупљанин је дошао неколико дана касније, тачније 14 фебруара на састанак СДС у Сарајево. Телефонски разговор између Радована Караџића и Јована Цизмовића, 13. фебруар 1992. (0324-5475-0324-5480).
76) „Записник са састанка одржаног у Бања Луци 11. фебруара 1992." (CA00-6590-CA00-6597).
77) „Записник са састанка одржаног у Бања Луци, 11. фебруара 1992." (CA00-6590-CA00-6597).

78) Постоје јаки докази да су Мандић и други највиши српски функционери имали своје сумње у вези Жепинића већ почетком лета 1991. У разговору са Радованом Карацићем, Биљана Плавшић је 17. јуна 1991, изразила незадовољство учинком Жепинића. (0207-8935-0207-8936). Видети разговоре између Карацића и Мандића, и разговоре између Радована Карацића и Витомира Жепинића, наведене у фуснотама 17 и 18.
79) У вези суштине састанка одржаног 14. фебруара 1992, видети белешке које је очигледно тога дана записао функционер СДС из општине Босански Петровац, Јово Радојко (или његов помоћник), који је присуствовао састанку у непознатом својству. (0059-2512-0059-2646; 0059-2531, специфична страница). Упоредити са записником Општинског одбора СДС-а на састанку одржаном у Приједору 13. и 17. фебруара 1992. (П003-7444-П003-7550; П003-7530-П003-7536, специфична страница), и са записником са састанка СДС Општинског одбора Братунца, одржаном 24. фебруара 1992. (0219-2723-0219-2725, специфичне странице; комплетни записник са састанка, 1991-95: 0219-2709-0219-2806).
80) Резиме *Дневника*, Радио Бања Луке, 5. март 1992. (Б002-2344).
81) Видети поглавље извештаја које се тиче Закона о унутрашњим односима РС.
82) „Услови за преговоре ," Кризни штаб српског народа БиХ, 2. март 1992. (СА04-1161-СА04-1161).
83) Извештај СДБ МУП СРБиХ, 6. март 1992. (0323-7746-0323-7757).
84) Писмо са приложеним извештајем Подсекретара СДБ-а, Бранка Квесића, послато Министру унутаршњих послова Делимустафићу, 13. март 1992, приложене информације тичу се 19 МУП радника, како муслиманске тако и српске националности, који су учествовали у подизању Сарајевских барикада. Међу њима су били и Момчило Мандић, Чедо Кљајић, Драган Деведлака, и Малко Короман. Поред тога пет особа, укључујући Мандића и Мићу Станишића, идентификоване су као учесници на састанку СДС Кризног штаба на коме су дата упутства опертивцима на терену. (7355-0063-7359). Садржај Квесићевог писма је некако процурио до *Слободне Босне*, која је објавила резиме налаза извештаја од 19. марта 1992. (0208-3566-0208-3567). У истом чланку је исто тако примећено да Момчило Мандић поново плени пажњу јавности у Босни и Херцеговини после мартовских немира у Сарајеву. Током нереда он је добио важне и велике задатке од *Кризног штаба Српске демократске странке.* Био је задужен за подизање барикада и регрутовање прекаљених криминалаца да наоружани до зуба чувају барикаде. Не би било згорега да кажемо да се у једном интерном извештају-анализи мартовских догађаја МУП БиХ установљује да су 24 службеника Министарства унутрашњих послова учестовавала у организовању и функционисању барикада у Сарајеву. Момчило Мандић који никада није негирао своје учешће у блокади Сарајева, после смиривања ситуације, наставља своје медијске активности, истичући у прави план потребу за реконструкцијом
85) Разговор између Биљане Плавшић и Рајка Дукића, 2. март 1992. (0207-9054-0207-9057).
86) Недатирани извештај „кризног штаба српског народа Босне и Херцеговине, „Услови за преговоре „ (СА04-1161-СА04-1161).
87) „План за рад на образовању заједничких патрола МУП БиХ и ЈНА на територији БиХ," потписан од стране генерал-пуковника Милутина Кукањца и Министра Алије Делимустафића, 8. март 1992. (0063-7344-0063-7345). Видети исто тако виђење „Кризе 3 марта" у чланку „А сада сви на спавање!," *Слободна Босна*, 5. март 1992. (0210-0563-0210-0566).
88) Записник са Тринаесте седнице Савета за заштиту уставног поретка, 12 март 1992 (СА02-0671-СА02-0675).
89) Делимустафић шефовима свих ЦСБ и СЈБ, 12. март 1992. (0063-3199-0063-3208).
90) На пример, српско особље које је радило у СЈБ Стари град у Сарајеву жалило се да се суочава са све гором ситуацијом од новембарских избора 1990. Они су надаље оптуживали своје муслиманске колеге и њиховог командата Исмета Дахића да подржава-

ју „Зелене беретке" и друге муслиманске парамилитарне формације. Писмо српских службеника СЈБ Стари Град МУП- у СРБиХ, ЦСБ Сарајево и СУП-у Сарајево, 5. март 1992. (0084-5078-0084-5082).

91) „Зашто Делимустафић штити Жепинића?", *Слободна Босна*, 12. март 1992. (0210-0549-0210-0552).
92) „Боро и Рамиз" је референца на стару партизанску причу о партнерству између Србина (Боре) и Албанца (Рамиза).
93) Изјава полицијских функционера муслиманске националности о њиховом отпуштању из СЈБ Пале и СЈБ Соколац," 24. март 1992. (0204-8150-0204-8151).
94) СЈБ Илица, 20. септембар 1993. (0297-0064-0297-0072).
95) СЈБ Илица, 20. септембар 1993. (0297-0064-0297-0072).
96) Номинације за препоруке РС МУП-а, 1993. (0297-0050-0297-0062).
97) РСМ Блажуј, 11. септембар 1993. (0297-0039-0297-0047).
98) Недатирана похвала за Срету Самарџију (0297-0034-0297-0036).
99) Недатирана похвала за Срету Самарџију (0297-0034-0297-0036).
100) СЈБ Илица, 20. септембар 1993. (0297-0064-0297-0072).
101) РСМ Лузани, номинације за похвале, 1993. (0297-0074-0297-0076).
102) РСМ Центар Илица, номинације за похвале, 1993. (0297-0028-0297-0031). На основу ове и напред поменутих номинација за похвале, Радован Караџић је 1993. уручио Томиславу Ковачу Немањин орден, највећи орден у РС. (Други добитници овога ордена су МУП РС, Мићо Станишић, Момчило Мандић и Миленко Каришик.) Декрет председника РС о подели награда, 1993. (0296-9857-0296-9871).
103) СЈБ Приједор , Извештај о раду приједорске Станице јавне безбедности током последњих девет месеци 1992, јануар 1993. (0063-3747-0063-3762).
104) „Информација о злоупотребама, неправилностима, и манипулацијама од стране СДА и ХДЗ кадрова у персоналној политици, новој организацији, и систематизацији Службе државне безбедности МУП СРБиХ МУП, и једнострано коришћење метода и средстава за рад службе у интересу СДА-ХДЗ савеза на штету српске нације и политике СДС – предлози за превазилажење ових проблема," март 1992. (0323-7758-0323-7764).
105) Стенографски записник са 11. седнице Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини (CA02-5710-CA02-5780).
106) На Шестој седници скупштине, 26. јануара 1992, Вјестића је исказао потребу да се настави сарадња у писању, доношењу и спровођењу законских прописа на нивоу аутономних регија и Скупштине, „тако да ми на терену, у СДК, у СУП-у, и Народној одбрани можемо да преузмемо власт." Транскрипт траке са Шесте седнице Скупштине Српског народа у Босни и Херцеговини. (CA02-5232-CA02-5305).
107) Радован Караџић општинским председницима СДС-а, 23. марта 1992. (0040-7959-0040-7960).
108) Италика је ради нагласка. Навод Радована Караџића на основу стенографског записника Дванаесте седнице Скупштине Српског народа у БиХ, 24. марта 1992. (0089-6856-0089-6902).
109) Стенографски записник са Тринаесте седнице Скупштине Српског народа у БиХ (CA01-1109-CA01-1120).
110) „Транскрипт Тринаесте седнице Савета за заштиту уставног поретка Председништва СРБиХ," Сарајево, 9. март 1992. (CA02-0671-CA02-0675).
111) Резиме садржаја извештаја објављен је 1. априла 1992. у *Ослобођењу* . Извештај има 69 страница и „више од 400 докумената" у једном додатку. У њему се описује пљачка фондова, као и велико уништавање новца (процењена штета од 27,7 милиона динара).
112) „Мандић ће пасти, али кога ће повући са собом ?!," *Слободна Босна*, 19. март 1992. (0208-3566-0208-3567). Скандал се тицао наводно нелегалне конфискације новца и имовине грађана од стране Мандића за његову личну употребу. Он је наводно извршио конверзију веће количине ових фондова у тврду валуту, иако је он тврдио да је спалио тај новац.

113) Станишић је у једном тренутку у марту 1992. наводно притворен, а оружје је нађено у његовим колима. „Подела у МУП-у," недатиран чланак, за који се не зна ни где је објављен. (0210-0221-0210-0222). Исто тако видети „Ипак Српски МУП," *Вечерње новине*, 1. април 1992. (0210-0212-0210-0213).
114) С. Хоџић , „Опрано 20 милиона марака ," *Ослобођење*, 24. март 1992. (0291-8787-0291-8788).
115) Разговор између Момчила Мандића и „Самира", 13. март 1992. (0111-3407-0111-3416); разговор између Момчила Мандића и „Самира" 17. март 1992. (0111-3426-0111-3435); разговор између Момчила Мандића и „Самира," 18. март 1992. (0111-3446-0111-3457); разговор између Момчила Мандића и „Самира," 19. март (0111-3458-0111-3468); разговор између Момчила Мандића и „Самира," 24. март 1992. (0111-3477-0111-3480); разговор између Момчила Мандића и „Самира," 29. март 1992. (0111-3426-0111-3435).
116) Отпуштање Сребренковића био је један о захтева Караџића у његовом писму датираном 6. фебруар 1992 (CA02-4201-CA02-4202).
117) Момчило Мандић свим ЦСБ – има и СУП-у Сарајева, 18. март 1992. (0063-7180-0063-7180).
118) „Обједињени МУП припада – прошлости ," *Јавност*, 28. март 1992. (0210-0210-0210-0211).
119) Независни синдикат радника МУП-а СРБиХ, „Извештај са Четврте седнице Републичког одбора, одржаној 17. марта 1992," 29. (26) март 1992. (П004-4315-П004-4318).
120) „Жепинић се повлачи из МУП БХ ," *Глас* (Бања Лука), 31. март 1992. (CA04-6954-CA04-6954).
121) Витомир Жепинић председнику Скупштине Босанских Срба, 4. април 1992. (CA02-6813-CA02-6813).
122) Телекс порука Момчила Мандића, помоћника министра унутрашњих послова, МУП СРБиХ УЗСК, број 02-2482, 31. марта 1992. (0049-0125-0049-0125).
123) „Жепинић се повлачи из МУП БиХ" *Глас* (Бања Лука), 31. март 1992. (са 04-6954-са 04-6954).
124) Делимустафић телекс, 31. март 1992. (0049-0126). Изјаве Мандића и Делимустафића су објављене у *Вечерњим новинама,* 1. април 1992. (0210-0212-0212-0213).
125) Изјава Витомира Жепинића, 27. август 1992. (0323-8738-0323-8749).
126) Требало би приметити да је у Жепинићевом сећању он дао отказ дан касније, а не како је наведено у његовом писму оставке од 4. априла 1992.
127) СЈБ Зворник МУП-у СРБиХ, 31. март 1992. (CA04-0273).
128) Станишић свим ЦСБ И СЈБ, 3. април 1992. (П004-4288). Станишић је одговарао на очигледан покушај МУП-а СРБиХ да пошаље телекс у Мандићево име, а у којем се захтева од свих особа да се одмах врате на своје редовне дужности. .
129) „The SAOfikacija policije," *Ослобођење*, 1. април 1992. (0210-0215-0210-0218)
130) „Јасније-Касније," *Ослобођење,* 1. април 1992. (0210-0219-0210-0220). Исти чланак говорио је о гласинама да ће Хрвати следити пример Срба у формирању засебног МУП-а 5. априла.
131) „Јасније – Касније ," *Ослобођење*, 1. април 1992. (0210-0219-0210-0220).
132) Депеша Делимустафића, 8. април 1992. (П004-4267-П004-4267).
133) МУП РС проглас потписан од стране министра Мића Станишића, 5. април 1992. (032-4-6514-0324-6515).

МУП РС и рат у БиХ

(182) Током априла 1992. Босна и Херцеговина се суновратила у оружани сукоб. Прве недеље априла 1992. безбедносна ситуација у БиХ драматично се погоршала, а оружани сукоб се брзо ширио. Дана 8. априла, Председништво СР БиХ прогласило је непосредну ратну опасност.

(183) МУП РС играо је велику улогу у рату у Босни и Херцеговини 1992, и као активни учесник у сукобима и као главни безбедносни чинилац у свакодневном животу становништва Републике Српске. До оснивања Војске Републике Српске, или ВРС, 12. маја, „оружане снаге" у оквиру МУП РС биле су једине оружане снаге под директном и ексклузивном контролом руководства Републике Српске. Функционери МУП РС били су поносни на ову чињеницу и нису се либили да је истакну у каснијим извештајима о операцијама из 1992. То је и Биљана Плавшић изјавила у Скупштини Српског народа већ 26. јануара 1992: „Ово су времена, до референдума, када српски народ мора направити државу од својих сопствених области. А зна се шта значи прављење државе. Прво ће Министарство унутрашњих послова урадити све што је потребно да би направило своју сопствену војску." Све време рата у Босни и Херцеговини Министарство унутрашњих послова је сматрано делом оружаних снага Републике Српске.

(184) Током прве половине априла 1992, полиција новонасталог МУП РС добила је свој облик. МУП РС прихватио је нове, српске симболе.[177)] У складу са новим Законом о унутрашњим односима РС, основани су ЦСБ.[178)] Истовремено је полицајцима у областима које су контролисали Срби наређено да потпишу заклетве о лојалности. Оне који су одбили то да учине, нови МУП босанских Срба, ставио је на присилни „годишњи одмор" и наређено им је да предају службено оружје и другу опрему.[179)] Ни једном од њих касније није дозвољено да се врати у службу. Штавише, ретроактивно су отпуштени, а као дан отказа наведен је 1. април 1992, дан када су заклетве о лојалности први пут најављене.[180)] На конференцији за штампу 3. априла 1992. у Бањалуци, Стојан Жупљанин јасно је рекао да сви ЦСБ службеници морају да потпишу ове заклетве до 6. априла 1992. Тај крајњи рок је касније продужен до 15. априла, али су службеници невољни да потпишу заклетве о лојалности и даље отпуштани.[181)] Делимустафићева тврдња да је заклетва о лојалности МУП РС у целини нелегитимна и незаконита била је узалудна.[182)] Требало би приметити да у неким областима Републике Српске муслиманским полицајцима није било ни понуђено да потпишу ове заклетве.[183)]

(185) Као што је доказано записником од 14. априла 1992. са састанка Стручног колегијума МУП РС сви водећи функционери новог министарства били су службеници МУП СР БиХ.[184)] На састанку учесници су потврдили материјалну сарадњу са ССУП и МУП Србије. Исказујући забринутост због обима војног терета који је пао на плећа МУП РС, Чедо Кљајић, подсекретар јавне безбедности, изјавио је да би требало постићи споразум са Министарством националне одбране како полиција не би морала да иде у рат. Поред Кљајића, Ненад Радовић, Драган Кезуновић и Миодраг Репија задужени су за организовање рада министарства.

(186) На почетку рата МУП РС је мислио да ће уживати у предности коју му је пружала његова оружана снага. То је било евидентно из телефонских разговора водећих функционера МУП РС у Сарајеву. 17. априла, заменик министра МУП РС Момчило Мандић рекао је Антуну Талајићу да Срби могу за један сат да збришу са мапе Сарајево користећи своје оружје.[185)]

(187) МУП РС је био ангажован у протеривању несрба из делова Сарајева које су Срби држали и био је упознат са тим акцијама. 5. маја 1992. Петар Михајловић, координатор Савезног СУП, позвао је Београд из седишта МУП РС на Врацама.[186)] Михајловић је обавестио „Секретара" у Београду да Територијална одбрана – ТО – босанских Срба и полиција „чисте поједине делове града. Углавном се концентришу на чишћење Добриње. Дана 26. маја 1992. министар правде, Момчило Мандић разматрао је протеривање босанских муслимана са Илиџе са Томиславом Ковачом, командантом СЈБ Илиџа. Мандић се заложио за једног муслиманског судију, којег је очигледно лично познавао. У покушају да га заштити, Мандић је изјавио да ће се судија изјаснити да је Србин. Изгледа да Ковач није могао да помогне у том случају. Тврдио је да су цивилне власти прогласиле општу политику протеривања муслимана са Илиџе. То и скоро отворени сукоб између ВРС и МУП РС снага на Илиџи отежавало је, па чак и спречавало заштиту муслимана у том делу Сарајева.[187)]

(188) У разматрању активности МУП РС у 1992. корисно је имати на уму политички контекст који је створило руководство босанских Срба. На Шеснаестој седници Скупштине босанских Срба одржаној 12. маја 1992. председник Радован Караџић набројао је „стратешке циљеве" босанских Срба.[188)] Међу тим циљевима били су: раздвајање етничких заједница, подела Сарајева, добијање приступа или излаза на море, елиминација реке Дрине као границе, оснивање коридора између Семберије и Крајине и успостављање граница на рекама Уна и Неретва. Но, ипак треба приметити да ти стратешки циљеви нису били званично објављени до новембра 1993.[189)]

(189) МУП РС је заједно са ЈНА и ТО, а касније са ВРС, радио на разоружању несрба у пролеће и лето 1992. Кампања проналажења и одузимања „илегалног оружја" исто од несрпске популације развила се у кампању малтретирања, притварања, а касније и протеривања великих делова те популације из Републике Српске. Та политика је била формулисана од стране централног руководства босанских Срба на такав начин да омогући њено спровођење како од стране војске тако и од стране полиције. 16. априла министар националне одбране РС, Богдан Суботић, изјавио је да постоји стање непосредне ратне опасности и наредио потпуну мобилизацију. Суботићево наређење омогућило је властима да предузму „све потребне мере онако како то налаже ситуација."[190)] Када су регионалне и општинске власти под контролом босанских Срба почеле да функционишу, природа тих мера је постала јаснија. Дана 4. маја, Савет за националну одбрану АРК, испуњавајући Суботићево наређење, донео је декрет о општој мобилизацији, завео полицијски час и одредио 11. мај 1992. као крајњи рок за предају илегалног оружја.[191)] Неки општински кризни штабови предузели су сличне иницијативе тек крајем априла.[192)]

(190) Када је 4. маја 1992. Кризни штаб АРК наредио општу мобилизацију, увођење полицијског часа и предају оружја од стране парамилитарних формација, Жупљанин је пренео ово наређење свим СЈБ подређеним ЦСБ Бања Лука, а шефове СЈБ сматрао је лично одговорним за спровођење одлуке АРК.[193)] Жупљанин је 5. маја 1992, био постављен за члана новоформи-

раног Ратног штаба АРК.[194] Дана 6. маја Савет ЦСБ Бања Луке закључио је да „смо у свим нашим активностима обавезни да се придржавамо свих мера и да примењујемо све поступке које је наредио Кризни штаб Аутономне области.”[195] Кризни штаб АРК објавио је 18. маја 1992. да су „Кризни штабови сада највиши органи власти у општини,” што је било равно саопштењу да су општински Кризни штабови (у којима су били представници МУП РС) добили супериорнији положај у односу на СЈБ.[196]

(191) Средином маја 1992, Жупљанин и особље ЦСБ Бања Лука помагали су у конфискацији „илегалног” оружја онако како је то наредио Ратни штаб АРК.[197] ЦСБ Бања Лука о томе је дистрибуирао специфична упутства 14. маја 1992.[198] Кризни штаб АРК наредио је 18. маја 1992. ЦСБ Бања Лука да формулише упутства за разоружавање парамилитарних формација.[199] Слична ситуација се развијала у САО Семберија и Мајевица.[200] Ове операције су настављене у лето и јесен.[201]

(192) У неколико општина Кризни штабови налагали су релевантним СЈБ да спроводе одлуке о разоружању несрпског становништва.[202] Сама хијерархија полицијских снага јасно је указивала да локални и регионални Кризни штабови могу да издају наређења полицији.[203] Акције усмерене ка спровођењу одлука о разоружању често су еволуирале у шире и веће кампање протеривања несрпских цивила из општина под српском контролом. Полиција је изјавила да је разоружање несрба[204] нужно због тога што су они нападали Србе, ЈНА, ТО и ВРС. Но, ови углавном мали и изоловани инциденти били су у оштром контрасту са војним и полицијским операцијама предузетим против несрба у току кампање разоружавања.

(193) Осим што су издавали наређења, Кризни штабови су омогућили стварање српских полицијских снага у општинама, а и помогли у отпуштању несрба из полиције.[205] Онога тренутка када су формиране чисто српске полицијске снаге, Кризни штабови успоставили су тесну сарадњу са општинском полицијом, или је контролисали.[206] У свакој општини Републике Српске, руководилац локалног СЈБ Пале муслимански полицајци су били „обавештени о одлуци Кризног штаба општине.[207] У Санском Мосту, на пример, међу члановима Кризног штаба били су командант Шесте бригаде, командант Српског ТО, шеф полиције, и председник Клуба посланика СДС. Заменик председника Кризног штаба био је одговоран за „реализацију идеја СДС на нивоу републике, регије и општине.”[208] У Приједору је Симо Дрљача, руководилац СЈБ, послао списак одлука општинских и регионалних кризних штабова које је полиција примењивала општинским кризним штабовима, на дан 1. јула 1992.[209] У Босанском Петровцу, Драган Гаћеша, шеф СЈБ, учествовао је на састанцима Кризног штаба и помагао у оснивању центра за притвор.[210] А у Кључу је Кризни штаб тврдио да „су се сва важна питања из војног и полицијског домена решавала искључиво уз помоћ Кризног штаба.”[211] На регионалном нивоу, Жупљанин је био члан Кризног штаба АРК.[212]

(194) У упутствима за рад кризних штабова каже се да је „команда над Територијалном одбраном и полицијским снагама искључиво у домену професионалног особља. Стога је битно спречити било какво мешање са командом

ТО или употребом полицијске силе."[213] Но, важно је приметити да су односи између кризних штабова и полиције варирали од општине до општине. Постоје извесни докази да неки кризни штабови нису контролисали војску и полицију. У Новом Сарајеву, Кризни штаб је изјавио да се не бави полицијским питањима, нити то намерава да чини.[214] У Котор Вароши, кризни штаб је прегледао рад СЈБ. Но, ипак је закључио да нема права да се меша у професионални рад полиције и војске, нити то жели да ради.[215]

(195) Кризни штабови и МУП РС тесно су сарађивали у складу са наређењем Стојана Жупљанина. Кризни штабови су се развили из СДС партијске структуре, а СДС је имао велики утицај на Србе у МУП пре априла 1992, мада сви службеници МУП РС нису били чланови СДС. Мада се полиција повремено жалила на политичко мешање, стратешки интереси чланова СДС и МУП РС били су усклађени. По једном извештају о раду ЦСБ Бања Лука из 1992, „службеници органа унутрашњих послова схватили су да је реч о борби за стварање државе српске нације. У том смислу дали су све од себе, прихватајући СДС програм, мада велики број њих није био у чланству било какве политичке странке."[216]

(196) Један радио-извештај из Бања Луке, на дан 16. априла 1992. саопштио је да прелиминарни статистички подаци показују да је укупно 80 одсто службеника ЦСБ Бања Лука положило нову заклетву, од чега су 70 одсто муслимански, 87 одсто хрватских и сви српски службеници.[217] У извештају СЈБ Приједор о активностима у првој половини 1992. тврди се да су „сви радници муслиманске и хрватске националности одбили да потпишу заклетву о лојалности."[218] Списак из СМ Приједора датиран 29. маја 1992. показује да су Срби потписивали изјаву о лојалности, док су несрби одбијали да то учине.[219] Међутим, документи из СЈБ Приједор јасно показују да је бар један несрбин потписао заклетву.[220] У многим ЦСБ и СЈБ од несрба је затражено да положе заклетву лојалности у веома непријатељском контексту, често одмах после војног преузимања њихових места боравка, или радних места.

(197) До 22. јуна 1992, у Аутономној регији Крајина, на основу једне одлуке регионалног Кризног штаба тражени су даљи кораци ка успостављању чисто српске контроле над полицијом. Ова одлука коју је потписао председник АРК Радослав Брђанин, налагала је да полицију, као и све остале важне агенције, установе и организације у РС воде искључиво Срби који подржавају СДС.[221] Жупљанин је 1. јула 1992. послао циркуларним писмом ову одлуку свим СЈБ уз објашњење како да се она примени.[222] Све у свему, резултати те одлуке су били јасни. Крајем јуна 1992, на основу налаза МУП РС, само шест муслиманских службеника радило је у том МУП, док су сви остали службеници били српског порекла.[223] Пет муслимана радило је за МУП РС у Калиновику, а један у Љубињу. У годишњем извештају рада СЈБ подређених ЦСБ Бања Лука речено је следеће: „Важно је приметити да је више од 300 службеника (углавном муслиманске и хрватске националности) који су одбили да раде у МУП РС напустило ЦСБ од 4. априла 1992."[224]

(198) Развој догађаја у ЦСБ Бања Лука требало би добро испитати, јер је он сличан свим другим догађајима широм РС током прва три месеца егзи-

стенције ове нове државне творевине. На састанку одржаном у ЦСБ Бања Лука 6. априла 1992, Савет је одлучио да прихвати легитимност и законе Српске Републике Босне и Херцеговине.[225] Јурисдикција ЦСБ Бања Лука покривала је све општине у којима су (српске) општинске скупштине обелоданиле своју намеру да се прикључе Аутономној регији Крајине.[226] Службеницима ЦСБ Бања Лука и њему подређених јединица наређено је да прихватају једино упутства која је издало ово тело. У складу са већ постојећим захтевима Срба у МУП, на састанку је одлучено да слободна места буду попуњена, између осталог, и бившим (српским) службеницима хрватског МУП. Текст закључака јасно је указивао на то да ЦСБ Бања Лука очекује скори долазак отпуштених радника из других МУП и да се они могу надати послу.

(199) У неким областима Босне и Херцеговине, поготово на истоку, и на североистоку, снаге лојалне новопрокламованој Српској Републици преузеле су контролу над полицијом почетком априла 1992.[227] Као што смо већ раније поменули, босански Срби су већ покушали да истерају из других полицијских станица, попут Пала, несрпске службенике, пред само избијање оружаних сукоба. Међутим, нису сви СЈБ одмах потпали под контролу МУП РС, а то је био случај са неколико општина – Брчко, Приједор, Котор Варош и Сански Мост. Дана 8. априла 1992, на конференцији за штампу, Стојан Жупљанин је изјавио да је на проширеном састанку ЦСБ Бања Лука, одржаном два дана раније, једногласно одлучено да се организује Центар „у складу са Уставом и Законом о унутрашњим односима Српске Републике Босне и Херцеговине." СЈБ у општинама у којима су скупштине већ одлучиле да се придруже АРК биће под јурисдикцијом ЦСБ Бања Лука, као и 11 додатних СЈБ који нису тренутно у АРК.[228] Стојан Жупљанин изјавио је 16. априла 1992, да службеници свих СЈБ који спадају под јурисдикцију ЦСББања Лука морају да носе нове беџеве, осим службеника СЈБ Котор Варош и СЈБ Приједор. По Жупљанину, „ситуација" у овим општинама још увек „треба да се разјасни."[229] Снаге под контролом СДС узеле су власт у Приједору 29-30. априла.[230] Ово преузимање било је у тајности припремљено од стране Срба у СЈБ Приједор.[231] После тог чина муслимански шеф СЈБ, Хасан Талунџић, замењен је Србином, Симом Дрљачом. Ресор националне безбедности у оквиру ЦСБ Бања Лука је касније тврдио да је Талунџић у сарадњи са СДА покушао да створи екслузивно муслиманске полицијске снаге.[232] Уз то се СЈБ Сански Мост није у потпуности поделио дуж етничких линија све до 15. маја 1992.[233]

(200) У писму послатом сарајевским медијима 18. априла 1992. министар Станишић је тврдио да преко 4.000 активних полицајаца и „неколико десетина хиљада резервних полицајаца", контролише „скоро 70 одсто територије бивше БиХ."[234] У приватним телефонским разговорима садашњи и бивши МУП функционери жалили су се на недовољну помоћ ЈНА[235] и разматрали војне операције, па чак и експлицитно помињали области које ће бити следећи војни циљеви и као такве гранатиране. 23. априла 1992. Заменик министра унутрашњих послова МУП РС Момчило Мандић и шеф СЈБ Илиџа Томислав Ковач разматрали су војну ситуацију у Сарајеву. Мандић је рекао да Срби треба да узврате нападом на Соколовић Колонију ако снаге босанске владе на-

падну Илицу. Ковач и Мандић су се сложили да Соколовић Колонија буде потпуно збрисана са лица земље.[236] Мандић је показао директно интересовање за активности парамилитарних снага у Сарајеву. Он је, на пример, 21. априла 1992. био директно умешан у извлачење групе парамилитарних бораца Војислава Шешеља из Сарајева.[237]

(201) На самом почетку сукоба, МУП РС се ослањао на оружје полицијских станица под његовом контролом, као и на испоруке оружја од стране ЈНА, ТО и Савезног СУП. Станишић је 15. априла 1992, наредио свом ТО особљу на територији САО Романија да оформи комисију која би саставила списак свих „материјално-техничких средстава" које имају у Фалетић касарни, највећем депоу оружја и муниције у Сарајеву. Све то оружје је требало ставити на располагање МУП РС.[238]

(202) Команда и контрола постали су главно питање за МУП РС. Чак и пре оснивања ВРС, снаге МУП РС сарађивале су у великој мери са ЈНА и ТО. Станишић је 15. маја 1992, наредио свим службеницима МУП РС да се формално организују у ратне јединице.[239] Тим наређењем озваничена је сарадња између МУП РС са војском, а и објашњено како ће се та сарадња са ВРС одвијати.[240] Због отежале комуникационе ситуације Станишић је овластио шефове ЦСБ да спроведу ту одлуку. Једини изузетак је било Сарајево, јер је наложено да тамо одлуку спроведе полицијски командант. Ове јединице могле су да примају наређења од Министра унутрашњих послова, Полицијског команданта Министарства (за ЦСБ Сарајево) и од руководилаца ЦСБ. Полицијски командант и шефови ЦСБ морали су да известе Штаб министарства о сваком ангажману својих борбених јединица. Штаб је командовао колективним снагама министарства и радио у следећем саставу: Мићо Станишић, министар унутрашњих послова, командант, подсекретар за јавну безбедност и заменик команданта Чедомир Кљајић, подсекретар за националну безбедност и члан Слободан Кипина, помоћници министара: за кривичне послове Добро Планојевић, полиције Властимир Кусмук, комуникација и заштиту података Драган Кезуновић и за материјално-финансијска питања Богдан Коларац, чланови – командант полицијског одреда Миленко Каришик, заменик команданта полицијског одреда, шефови ЦСБ-а, шеф министрове канцеларије – секретар.[241]

(203) Током борби јединице су биле подређене „команди оружаних снага", али под условом да „јединицама министарства директно командују одговарајући службеници министарства." Наглашено је строго поштовање Закона о унутрашњим пословима и других војних и правних прописа. „Свако кршење прописа и неиспуњавање наређених задатака биће веома строго кажњено, а релевантне дисциплинске и кривичне санкције ће бити примењене." Само два дана касније, 17. маја, Станишић је наложио свим ЦСБ да му шаљу извештаје о имплементацији наређења од 15. маја.[242]

(204) Јединице МУП РС често су учествовале у борбеним дејствима.[243] То је нужно довело до смањивања ресурса намењених обичној полицији. У коментарима на састанак МУП РС, одржан у Београду 11. јула 1992, министар Мићо Станишић је приметио да је МУП РС повремено ангажован само у бо-

рбеним дејствима, а не у полицијским активностима, и да је бар 80 официра МУП РС већ изгубило животе током сукоба.[244)] Он је нагласио потребу да се строго поштују закони и прописи у вези са унутрашњим пословима. Порекло специјалне бригаде полиције и специјалних полицијских јединица ЦСБ.

(205) Републички МУП у СР БиХ имао је само једну специјалну полицијску јединицу. На основу наведеног јасно је да је распуштање ове јединице био важан корак у расформирању МУП СР БиХ. С обзиром на борбена дејства у којима је био ангажован за МУП РС је посебно важно било формирање специјалних полицијских јединица наоружаних минобацачима до 120 мм, јер је на тај начин сигнализирано да ове јединице неће бити ангажоване само у обичним полицијским операцијама.[245)]

(206) Као што је напоменуто, прва оружана операција коју је водио МУП РС која је од стране будућих генерација полицијских официра МУП РС сматрана формалним дебијем – било је запоседање полицијске академије МУП РС БиХ на Врацама, 6. априла 1992. На челу ове акције су били Момчило Мандић, нови заменик министра МУП РС и Миленко Каришик.[246)] Касније је ветеран специјалне полицијске јединице МУП СР БиХ постао командант првих специјалних полицијских снага МУП РС.[247)]

(207) Током 1992. Каришикова јединица, која се једноставно помињала као Одред милиције, деловала је више као борбена, него полицијска јединица.[248)] Овај одред је имао тешко наоружање и специјалну опрему. У прегледу платних спискова МУП РС за април, извршеног 21. маја 1992, помињу се две специјалне јединице.[249)] Једна, са 28 припадника, је идентификована као специјална јединица – Пале. Друга је идентификована као специјална јединица СМ-УП, савезног СУП, имала је 43 припадника. До маја 1992, на платном списку Каришикове јединице било је већ 170 припадника.[250)] Друга специјална полицијска јединица позната као „Специјалан вод Српског министарства унутрашњих послова„ оперисала је априла 1992. под командом Душка Маловића.[251)] Крајем јуна, МУП РС приметио је присуство специјалних полцијских јединица у Сокоцу и на Палама.[252)] До септембра 1992. Специјална бригада полиције имала је пет одреда, од којих је сваки био стациониран при једном од пет ЦСБ. Поред тога неки СЈБ, рецимо оне на Илиџи и у Новом Сарајеву, имале су своје специјалне полицијске јединице.[253)]

(208) Осим њиховог директног ангажовања у борбама, министар унутрашњих послова могао је да им даје разне задатке. Станишић је 15. јуна 1992. наредио одреду специјалне полиције из Сокоца да мобилише војне обвезнике у општини Ново Сарајево, у складу са наређењем Председништва босанских Срба од 20. маја.[254)]

(209) Почев од априла 1992. ЦСБ у РС почели су да оснивају своје сопствене полицијске јединице. Уместо да учествују у стандардним полицијским дужностима, ове јединице су се претвориле у јединице за лака борбена дејства, јер су имале тешке машинке и оклопна возила. Стојан Жупљанин, шеф ЦСБ Бања Лука, био је пионир у овом послу. Наиме, 15. априла он је најавио да се формирају високо обучене и опремљене специјалне јединице за антитерористичке акције.[255)] Стандардни термин полиције за ове „терористичке групе"

био је „диверзантско-терористичке групације". Жупљанин је 21. априла, замолио команданте подређених СЈБ да именују кандидате за нову специјалну полицијску јединицу. Кандидати су морали да буду верзирани у стрељаштву, борилачким вештинама, планинарењу и да су чланови бивших или садашњих специјалних јединица.[256] Жупљанин је 23. априла, послао захтев Генералу Милутину Кукањцу, команданту Другог војног дистрикта да му пошаље опрему за „јединицу за специјалне намене, која се формира у Центру служби безбедности у Бања Луци." Тражена опрема је укључивала војне хеликоптере, оклопна кола, муницију и униформе.[257] Кукањац је онда тај захтев проследио Савезном Секретаријату за Националну Одбрану (ССНО) са предлогом да му буде удовољено.[258]

(210) Дана 27. априла 1992, Скупштина АРК одобрила је предлог да се при ЦСБ Бања Лука формира „полицијски одред за посебне намене који би имао 157 плус три припадника."[259] „Глас" је 28. априла објавио да су Специјалне јединице формиране у складу са одлуком Скупштине и да је Жупљанин одговоран за персонал и организацију.[260] „Глас" је 29. априла, јавио да је Жупљанин објавио да је захтевана опрема стигла и да „ЦСБ има на располагању опрему која обухвата аутоматске пушке, оклопна кола, противавионску артиљерију и хеликоптере."[261] У истом чланку је примећено да су парамилитарне Српске одбрамбене снаге, или СОС, одлуком Скупштине АРК стављене под контролу ЦСБ Бања Лука.[262] Жупљанин је 6. маја информисао чланове Савета ЦСБ и шефове СЈБ у регији да је „основао специјалну антидиверзантску и антитерористичку полицијску јединицу од око 50 припадника која ће бити ангажована у разним регионима, у најсложенијим безбедносним операцијама."[263] Ова јединица је касније учествовала у биткама за „ослобађање српске територије."[264]

(211) Специјалном јединицом ЦСБ Бања Лука командовали су Љубомир (Љубан) Еђим и Мирко Лукић, а обојица су убрзо постали озлоглашени по суровом понашању на ратиштима.[265] Дана 26. јуна 1992, Кризни штаб Котор Вароши састао се да размотри, између осталог, притужбе у вези са понашањем ове јединице.[266] Локални представници ВРС, тако и чланови Кризног штаба, изразили су незадовољство владањем припадника ове јединице. Припадници Кризног штаба узалуд су тражили да ВРС интервенише против специјалне јединице ЦСБ Бања Лука. Саво Тепић, шеф СЈБ Котор Варош, изјавио је да је јединица оперисала по свом нахођењу и да је на све прекоре одговарала – претњама. Кризни штаб је намеравао да размотри ову ствар са Жупљанином. Дана 2. јула Кризни штаб Котор Вароши решио је да позове Еђима и Жупљанина на консултације.[267]

(212) Касније, у јулу 1992, специјални полицијски одред при ЦСБ Бања Лука доживео је јавни дебакл. Када су два припадника ове јединице ухапшена од стране регуларне полиције због вожње украденим возилом у Лакташима, јединица је захтевала да се они одмах пусте.[268] Предраг Којић, командант одреда, тврдио је да су ухапшени полицајци „часни" официри, који су се наводно борили „15 месеци" у Хрватској и Босни и Херцеговини. Када је Владимир Тутуш, шеф СЈБ Бања Лука, одбио да пусти ова два официра из затвора, чла-

нови одреда запретили су да ће напасти затвор. Тада је Жупљанин лично гарантовао ослобађање официра. Када се то није одмах десило, приближно тридесет припадника одреда опколило је затвор и запретило да ће упасти у њега. Затворске власти, суочене са могућношћу напада, одлучиле су да пусте ову двојицу. Одмах после инцидента, Тутуш се жалио да је овај инцидент нарушио владавину права у Републици Српској. Он је изјавио да „држава не може да се гради на насиљу."[269] У мају 1993, СЈБ Бања Лука издала је извештај о злочинима које су наводно починили многи припадници ове јединице током 1992. Међу тим кривичним делима била су убиства цивила, крађе, и „масовна пљачка напуштених муслиманских кућа."[270]

(213) Упркос таквим инцидентима и притужбама власти на понашање специјалних полицијских јединица РС, не постоје докази да су учињени покушаји да се ове јединице дисциплинују. Прописи Закона о унутрашњим пословима у вези са дисциплиновањем официра склоних лошем владању нису били примењени. Мада је министар Мићо Станишић у неколико наређења изјавио да ће његови подређени бити сматрани одговорним за испуњавање његових наређења, а уједно рекао и да је обавештен о умешаности службеника МУП РС у незаконите радње, попут крађа и пљачки, никаква дисциплинска комисија ни суд нису основани. Уместо тога, 23. јула, Станишић је издао строго поверљиво наређење у којем се позабавио овим питањем. Он је написао: „Предузети законске кораке да се из наших редова одстране сви службеници МУП који су починили кривична дела (осим политичких вербалних прекршаја) пре или од отпочињања борбених дејстава, или оснивања МУП Српске Републике Босне и Херцеговине и ставити те службенике на располагање Војсци РС."

1. Шефови администрација у њиховим седиштима, командант полицијског одреда, и шефови ЦСБ су одговорни за спровођење реда.

2. Пружити (до 31. јула 1992.) информације о предузетим мерама и у оквиру њих навести тачан број службеника који су отпуштени, врсте кривичних дела које су починили, итд. Дана 24. јула 1992, парафразирана верзија овога наређења послата је шефовима свих ЦСБ.[271] У АРК је Жупљанин испоставио наређење њему подређеним СЈБ 29. јула 1992, а у Приједору је Дрљача циркулисао то наређење следећег дана.[272]

(214) Изван АРК су исто забележени покушаји да се формирају специјалне полицијске јединице. 4. јуна 1992, премијер САО Семберија и Мајевица, Ђојо Арсеновић, замолио је МУП РС за дозволу да формира привремени центар за обуку специјалне јединице.[273] Није јасно да ли је његовом захтеву удовољено.[274] Међутим, 28. јуна, ЦСБ Бијељина је поменуо „Специјални вод бијељинске полицијске станице."[275]

(215) У источној Босни и Хецеговини, СЈБ Зворник је ангажовао специјалну полицијску јединицу наоружану аутоматским пушкама.[276] Ова јединица је учествовала у борбеним дејствима. СЈБ Зворник телефонирао је 21. априла 1992, ЦСБ Бијељина да извести да „полиција чисти Зворник".[277] О томе су обавештени и министар Мићо Станишић и његов заменик Момчило Мандић.

(216) У Херцеговини, ЦСБ Требиње је исто тако основао своју специјалну полицијску јединицу.[278] Међутим, она је распуштена крајем јула 1992, на захтев Ратног председништва општине Требиње.[279]

(217) Жупљанин је 14. августа 1992. распустио специјалну полицијску јединицу ЦСБ Бања Лука на основу наређења председника Српске Републике и захтева Скупштине српског народа, изнетих на седници од 25. и 26. јула 1992. У складу са тим МУП РС је дан касније, 27. јула 1992, издао наређење о „распуштању специјалне полицијске јединице ЦСБ." Особље и опрема ове јединице ће надаље припадати Команди Првог крајишког корпуса.[280)]

(218) Приближно два и по месеца касније, Жупљанин је издао наређење датирано на 27. октобар 1992, да се формира полицијска јединица на челу са Бранетом Пећанцем. Та јединица би била подређена Првом крајинском корпусу,[281)] а чинили би је полицијски официри из СЈБ Јајце, Кључ, Шипово, Сански Мост, као и из ЦСБ Бања Лука. Било је предвиђено да јединица у почетку има 158 припадника. СНБ Сектор Бања Лука напоменуо је 16. новембра постојање „специјалног полицијског батаљона" под контролом шефа ЦСБ Добој, Андрије Бјелошевића.[282)]

(219) Најмање једна специјална полицијска јединица имала је сукоб са војском. У јулу 1992. ВРС се пожалила на понашање специјалне полицијске јединице под командом Мића Давидовића (службеника Савезног секретаријата за унутрашње послове).[283)] По изјави Команде Источнобосанског корпуса, МУП РС јединица прекорачила је свој мандат у односу на војску, то јест била је умешана у крађу војне опреме и возила, а извршила је и неовлашћено хапшење официра ВРС. Реагујући на притужбу Источнобосанског корпуса, Мићо Станишић је наредио да се ухапшени војници пребаце на чување војној полицији ВРС.[284)] Станишић је подсетио шефа ЦСБ Бијељина да владавина права мора да се васпостави и да је МУП РС дужан да сарађује са војском у случајевима који се тичу војног особља.

Систем извештавања у оквиру МУП РС

(220) Само неколико недеља по свом оснивању, МУП РС је почео да се бави скупљањем и централизацијом информација о догађајима од утицаја на безбедносна питања на терену. Станишић је 16. и 18. априла 1992. наредио да ЦСБ свакодневно шаље факсом МУП РС билтен дневних догађаја и „других значајних безбедносних информација."[285)] Први такав билтен појавио се следећег дана.[286)] Станишић је 20. априла подсетио на обавезу слања дневног билтена.[287)] Истога дана је наредио свим ЦСБ и СЈБ да набаве факсмашине како би олакшали комуникације.[288)] „Још једном вас опомињем да сте дужни да мени, то јест Министарству свакога дана до 12:00 часова поднесете Билтен дневних догађаја са територије ваших Центара." Шефови ЦСБ били су дужни да упознају руководиоце СЈБ са овим наређењем. Дана 22. априла, на проширеном састанку Националног савета за безбедност, наложено је МУП РС да сваког дана извештава о ситуацији на територији Републике Српске.[289)] У извештају о раду МУП РС издатом крајем јуна, Министарство је приметило да је премијер РС већ примио скоро 60 таквих билтена.[290)] Станишић је 17. јула 1992. још једном подсетио ЦСБ да Министарству подноси извештаје свакога дана.[291)]

(221) Постоје индикације да највиши званичници МУП РС нису увек били задовољни квалитетом и квантитетом извештаја са терена. На пример, 26.

маја 1992. шеф ЦСБ Бања Лука, Стојан Жупљанин, прекорео је своје подређене што не подносе благовремено добре дневне извештаје.[292)]

(222) Генерално гледано, редовност извештавања у РС током пролећа и лета 1992. показује висок ниво организације полиције у Бања Луци. На сличан начин је одржавање велике полицијске параде у Бања Луци 13. маја 1992. у част Дана безбедности, било наговештај да је генерално ситуација под контролом и безбедна за све Србе.[293)] На паради је Жупљанин имао могућност да јавно рекламира формирање моћне нове специјалне полицијске јединице. Штампа је у својим извештајима приметила да „ће та јединица у будућности вршити најкомпликованије задатке, независно или у сарадњи са Армијом."[294)] Локални листови донели су низ фотографија са параде, на којима се виде многи наоружани полицајци, хеликоптери и оклопна кола.

(223) На Дан безбедности Жупљанин је такође прокоментарисао функционисање ЦСБ Бања Лука. Јурисдикција ЦСБ је проширена са раније 17 СЈБ на садашњих 26. Предраг Радић, градоначелник Бања Луке, искористио је ову прилику да говори о „другом рату" који је полиција водила у Бања Луци, далеко од војног фронта. Радић је био у пратњи највиших РС и АРК званичника, између осталог, председника скупштине АРК Воје Купрешанина, министра унутрашњих послова Миће Станишића, председника РС Радована Караџића и председника РС скупштине Момчила Крајишника.[295)]

(224) У покушају да регулише извештавање у оквиру МУП РС, Министарство је у октобру 1992. донело нацрт „Упутстава за хитно, редовно, повремено и статистичко извештавање органа унутрашњих послова."[296)] Она су прихваћена од стране Стручног колегијума МУП РС 5. новембра 1992.[297)]

Односи између МУП РС и ВРС

(225) После оснивања ВРС, на дан 12. маја 1992, МУП РС је позван да сарађује са новом армијом. Дана 28. маја 1992. ЦСБ Бања Лука је обавестио своје подређене канцеларије да шефовима СЈБ више није дозвољено да наређују „било какве оружане полицијске активности без претходног одобрења ЦСБ и одговарајућег команданта корпуса Српских оружаних снага."[298)] То се посебно односило на слање полиције на територију другог СЈБ. Жупљанинов факс од 28. маја представљао је покушај да се спречи неовлашћено и неорганизовано коришћење полиције у борбеним активностима.

(226) ВРС и МУП РС сарађивали су на успостављању „реда" у областима које је контролисала РС. Војна полиција ВС обавестила је 2. јула 1992. ратно председништво српске општине Босанска Крупа у вези с „масивном" умешаношћу службеника МУП у пљачкама.[299)] У извештају је примећено да локални СЈБ сарађује са војском у циљу разрешавања проблема.

(227) Барем једном ВРС је сматрао да је потребно да се супротстави бунтовним полицијским официрима. Пуковник Станислав Галић наредио је 6. јуна 1992. команди Првог крајишког корпуса да ухапси групу повезану са полицијом у Доњем Вакуфу.[300)]

(228) Главни штаб за администрацију обавештајно-безбедносних питања ВРС утврдио је 18. августа да су припадници СЈБ Дрвар пљачкали и спаљивали куће.[301)]

(229) У циљу да појасни кораке које би цивилна полиција требало да предузме у вези с војним официрима, починиоцима злочина, команда Првог крајишког корпуса издала је наређење војним официрима почетком септембра 1992. То наређење је ЦСБ Бања Лука проследио СЈБ Приједор 8. септембра 1992.[302] Ово наређење је налагало да сви СЈБ на територији коју покрива Први крајишки корпус имају обавезу да стално сарађују са Службом војне безбедности на одржавању безбедности у региону. У случају да су кривична дела починили припадници војске, Служба војне безбедности мора да буде одмах информисана и да одмах предузме одговарајуће правосудне мере.

(230) Као што је раније речено, у извештају МУП РС, његови функционери током целе године су се жалили на утицај честих и великих борбених ангажмана на свакодневне дужности полиције. Ову притужбу је артикулисао министар Мићо Станишић и разни други функционери МУП РС у ланцу команде.[303]

(231) Војни и полицијски официри су покушали да постигну компромис о овом питању. Дана 18. септембра 1992. ЦСБ Бања Лука информисао је подређене СЈБ и МУП РС да је постигнут споразум са регионалним представницима ВРС у вези са учешћем полиције у борбеним мисијама.[304]

(232) Крајем октобра 1992, Мићо Станишић је наредио свим ЦСБ и СЈБ лоцираним у општинама са активним војним дејствима да ставе своје резервне официре на располагање ВРС.[305] Број резервних официра је генерално био у паду. После тога регионални војни команданти требало је да буду обавештени да ЦСБ СЈБ више неће ангажовати полицијске официре на фронту. Борбени ангажман полицијских официра био је могућ само на основу наређења министра унутрашњих послова или ако је нека општина била под непосредном ратном претњом.

МУП РС и владавина закона у РС

(233) Већ средином априла 1992, појавили су се наговештаји да МУП РС не успева у потпуности да одржи ред и мир на територији под својом контролом. Станишић је 15. априла наредио идентификацију и дисциплиновање – до самог хапшења – особа које су учествовали у пљачкама, крађи, и „другим неовлашћеним активностима."[306] Два дана касније, 17. априла, Станишић се у писму шефовима ЦСБ жалио на незаконито пљачкање имовине.[307] И заиста, по мишљењу Министарства, неке пљачке су вршили припадници полиције. Станишић је обавестио шефове ЦСБ да такве акције неће бити толерисане, и да ће он сматрати шефове ЦСБ директно одговорним за примену ових упутстава. Они су замољени да одмах обавесте МУП РС о новим инцидентима те врсте. Но, требало би приметити да садржај Станишићеве поруке очигледно није био прослеђен свим полицијским органима под јурисдикцијом ЦСБ Бања Лука до 29. априла.[308]

(234) У другој половини маја 1992, влада РС се озбиљно забринула за драматичан пораст злочина у РС. Дана 25. маја, влада РС замолила је Министарство унутрашњих послова да „прикупи информације и преда влади извештај о безбедности људи и имовине на територији Српске Републике БиХ (пого-

тово у вези са чињеницама које се односе на возила из дворишта ТАС, нафте са Илиџе, итд.).[309)] У владином писму МУП РС нису изричито тражене информације у вези са кршењем људских права или међународног хуманитарног права.

(235) Делујући у складу са владиним захтевом, Станишић је 26. маја 1992. послао свим ЦСБ упутства у вези са прикупљањем података за извештај. У вези с тим владиним захтевом, Станишић је захтевао специфичније информације о крађи возила из ТАС и нафте са Илиџе. Поред тога, Станишић је тражио информације о озбиљним злочинима почињеним против Срба на територијама које је контролисао „МУП бивше СР БиХ."[310)]

(236) У одговору на упутства Станишића, ЦСБ Бијељина је 30. маја саопштила да су се злочини одиста драматично повећали у североисточној Босни, а посебно у општинама директно погођеним ратом.[311)] Нестабилна безбедносна ситуација изискивала је да полиција проводи време више на терену него у спречавању злочина.[312)] Међутим у покушају да се супротстави масовним пљачкама у општини Зворник, полиција је поставила рампе заједно са војним и парамилитарним групацијама (то јест „националним гардама").

(237) СМ Враца послали су 31. маја 1992. званичну ноту у вези са порастом злочина у АОР.[313)] У овом извештају одговорност је приписана особама које су и раније биле склоне чињењу кривичних дела. Оне то сада раде под заштитом униформе, као припадници полиције, ТО или војни обвезници. Поред тога, постоје особе, од којих је известан број из редова полиције, ТО, и војних формација, које су извршиле крађу јавне и приватне имовине.

(238) ЦСБ Бања Лука одговорила је 12. јуна извештајем на Станишићево наређење од 26. маја 1992.[314)] Извештај је укључивао информације о злочинима почињеним против српске цивилне популације. Као и ЦСБ Бијељина, тако је и ЦСБ Бања Лука приметила да су парамилитарне формације значајно допринеле драматичном повећању злочина.

(239) Јуна 1992. Аналитичко-информациона служба МУП РС написала је строго поверљив извештај о безбедносној ситуацији у РС.[315)] Мада се овај извештај није одређеније позивао на претходна документа, вероватно је он био крајњи резултат захтева владе од 25. маја 1992. да јој се подносе извештаји. У уводу МУП РС је изјавио да није могао да поднесе исцрпан извештај, јер је ситуација у РС веома промењива. Персонал је веома запослен, а комуникације са различитим регионима нису увек редовне.

(240) У извештају је примећено да ратно профитерство и пљачка и даље представљају озбиљан проблем. Многе злочине починиле су парамилитарне формације. То је довело до „незадовољства" и до пада борбеног морала како међу становништвом тако и међу оружаним снагама. У деловима извештаја посвећеним безбедносној ситуацији у разним регионима РС, примећено је да грађани и даље незаконито држе оружје које повремено користе за чињење злочина, а посебно, пљачки. Добро Планојевић, помоћник министра за питања спречавања и откривања злочина, 5. јуна 1992. подстакао је све ЦСБ да предузму оштрији став према злочинима.[316)] Тражена је добра сарадња са судским органима и војном полицијом. Планојевић је саветовао како да се на

најбољи начин документују ратни злочини. Он је исто тако приметио да полиција мора да се понаша у складу са међународним хуманитарним законом када су у питању ратни заробљеници и цивилна популација.

(241) Министарство је 8. јуна 1992. приметило да је порастао број кривичних дела везаних за имовину, као и да се ратни злочини и даље врше.[317] Службеници МУП РС опоменути су да енергично делују у спречавању тих недела и кажњавању њихових починилаца. Тражена је сарадња са судским властима и војном полицијом. Полицији је изричито наложено да идентификује и хапси починиоце ратних злочина и да документује активности појединаца и група које су починиле ратне злочине. Исто тако јој је наложено да, по откривању, сцене наводних ратних злочина фотографише, или да сними видео-камером тела жртви и, кад год је то могуће, уради аутопсију. Све у свему, полицији су дате инструкције да дела потпуно у складу са међународним законима рата који се односе на цивилну популацију.

(242) Оно што је МУП РС већ приметио било је потврђено са најмање два извештаја на регионалном нивоу. У шестомесеченом извештају ЦСБ Бања Лука наглашени су велики дисциплински проблеми, укључујући умешаност полицајаца у пљачке.[318] У годишњем извештају ЦСБ Бања Лука такође је примећен драматичан пораст злочина после априла 1992.[319] У складу са овим опсервацијама, Кризни штаб општине Приједор наредио је средином јуна 1992. СЈБ Приједору да формира специјалан вод како би спречио „пљачку и криминалне активности".[320]

(243) Овај раст злочина био је делимично последица присуства српских парамилитарних јединица и њихове сарадње са МУП РС. У резимеу извештаја о догађајима у СЈБ Бијељина, у периоду од 26. јуна до 25. јула, примећено је да су „лажни" чланови СЈБ, као и припадници Арканових јединица, украли опрему из станице.[321] У извештају је исто тако примећено да је СЈБ кратко време сарађивао са Аркановим јединицама, а да су потоње незаконито узеле материјал из станице, уз знање ондашњег шефа СЈБ Бијељина, Предрага Јешурића. Поред тога, велики број аутомобила украден је у време почетне фазе непријатељстава у Бијељини, Брчком, и Зворнику. Неки од тих аутомобила су били украдени ван Републике Српске, док су други незаконито регистровани од стране њихових нових „власника" у Бијељини.

(244) У извештају од 29. јула, послатом председнику Председништва Карађићу, каже се да „су чланови Српске добровољачке гарде чак ушли у Станицу јавне безбедности представљајући се лажно као инструктори, да би под тим изговором масовно вршили разне злоупотребе и флагранта кршења закона".[322] Даље је примећено да је 27. јуна 1992. једна експертска група из МУП РС стигла у Бијељину да спречи криминалне активности парамилитарних формација. Ова група је утврдила да „постоји затвор, наводно основан у сарадњи са војним властима...но, то је у ствари концентрациони логор који припада парамилитарним групама, а уједно и складиште за украдену робу". Међу овим парамилитарним групама су и „Црвене беретке" и „групе капетана Драгана Васиљковића." Цео извештај окривљује парамилитарне формације за злочине у Бијељини.

(245) У извештају од 7. јула, који је поднео СЈБ Бијељина, у вези са инспекцијом зграде „Нова кланица", каже се да је зграда била коришћена за ускладиштење украденог материјала, техничких залиха, хране и возила. Полицијски функционери из СЈБ Бијељина спровели су истрагу после које су ухапсили чланове Српске добровољачке гарде, чуваре зграде. Они су потом предати војним властима. Током инспекције полиција је, такође пронашла пет муслимана притворених у згради „Нова кланица".[323] Станишић је 6. септембра 1992. издао наређење у вези са конфискацијом имовине.[324] Наиме, овлашћеним официрима МУП РС било је наложено да конфискују само „објекте, ствари, итд." у складу са Законом о унутрашњим пословима и другим законским прописима и упутствима. Свака конфискована ставка морала је да буде прописно документована. Конфискована имовина није могла да буде дата општинским службама или другим општинским органима. Она је била на чувању у МУП РС и морала је да буде третирана у складу са „Упутствима о обавезној предаји резерви добара свог ратног плена и плена стеченог другим средствима".[325] Они за које се открило да су прекршили ово наређење мораће да се суоче са дисциплинским и правним консеквенцама и биће суспендовани са дужности за време дисциплинског или правног поступка. Правдајући ово наређење, Станишић се посебно осврнуо на претходне инциденте у којима је имовина била незаконито конфискована. Такве незаконите акције нарушиле су углед МУП РС и могле су, по његовом мишљењу, да ставе под сумњу способност МУП РС да обавља своје друге законске функције и обавезе. У АРК је ово наређење било испостављено шефу ЦСБ Бања Лука, Жупљанину 19. септембра 1992.[326] Жупљанин је 21. октобра подсетио своје подређене СЈБ да следе ове инструкције.[327]

(246) У извештају о раду СЈБ Приједор који је издат септембра 1992. има мало наговештаја о стабилизовању ситуације.[328] У овом извештају Дрљача је приметио да скоро свака особа у општини способна да носи оружје то и ради, али често са фаталним последицама. Пљачка исто тако није јењавала.

(247) У извештају из трећег квартала који је поднео ЦСБ Бања Лука, такође су наведени стални проблеми са оружаним групама.[329] Примећено је да се припадници оружаних група „често представљају као припадници полиције" ради извлачења новца од грађана или крађе. Ове групе су „украле све до чега су дошле," а нису оклевале ни да употребе оружану силу против оружаних снага, чак и против полицијских официра. У извештају се даље примећује да „ореол недодирљивости" окружује ове групе због њиховог учешћа у рату. То ставља припаднике „Службе јавне безбедности у врло деликатну ситуацију и не даје им простора за ефикасну заштиту безбедности имовине цивила".

(248) У октобарском извештају СЈБ Илица о протеклом кварталу примећено је да стално расте број злочина у општини.[330] Упркос упозорењу МУП РС, полиција је много више учествовала у борбама него што се бавила својим свакодневним дужностима. Последично, кривична дела су била у порасту. Највише је трпела имовина муслимана јер је била „незаштићена". У извештају је примећено да злочини против имовине муслимана често нису били документовани, пошто оштећене особе више нису живеле на територији општине.

(249) Поновљени захтеви високих функционера у вези са потребом за дисциплином у МУП РС очигледно нису водили ка побољшању ситуације. Већ крајем новембра 1992. министар Мићо Станишић потврдио је да редови МУП морају да буду очишћени од оних елемената који врше злочине некомпатибилне са радом министарства.[331]

МУП РС и функционисање Центара за притвор у РС

(250) Симо Дрљача, шеф СЈБ Приједора, делујући у складу са одлуком Кризног штаба, наредио је 31. маја 1992. оснивање „привременог центра за притвор" у комплексу рудника Омарска.[332] СЈБ Приједор требало је да обезбеди нужан број полицајаца за чување центра.[333] У наређењу се закључује да „имплементацију овога наређења треба да надзире шеф полиције Душан Јанковић у сарадњи са ЦСБ Бања Лука и уз подршку овлашћеног извршног особља". Штавише, Кризни штаб Приједора одредио је да шеф СЈБ има „ексклузивно право да потпише наређења за пуштање на слободу било ког затвореника".[334] Кризни штаб општине Приједор је 2. јула наредио општинском СЈБ да званично отпусти из службе притворене особе.[335]

(251) Сви функционери који су радили у Омарској имали су строга наређења да не одају информације о активностима у центру никоме, осим шефу СЈБ Приједор, којем су морали да шаљу извештај барем једанпут дневно. По проценама СЈБ Приједора до краја јуна 1992, приближно 3 000 особа „било је обрађено" у Омарској.[336] Та „обрада" је укључивала „саслушавање сваке особе".

(252) Јунски извештај СЈБ бави се активностима у вези са оснивањем центра Омарске, Кератерма и Трнопоља. У њему се наводи да су безбедност у прихватним центрима Омарска и Кератерм осигуравали „све време полицијски официри, који су сваког дана хапсили све више људи за које су постојале основане сумње, на основу исказа раније ухапшених лица, да су били ангажовани у непријатељским активностима".[337]

(253) Све у свему, три колективна центра била су основана на територији СЈБ Приједор: Омарска, Кератерм и Трнопоље.[338] Неколико хиљада људи прошло је кроз ове центре, а са њима су обавили око 6 000 „информативних разговора,, тимови полицајаца из ВРС и ресора јавне и националне безбедности.[339] После затварања појединаца у Омарску и Кератерм и њиховог саслушавања, СЈБ Приједор је давао податке локалним властима на основу којих су ове особе могле да буду отпуштене.[340] Више од 5 500 особа је у потпуности „обрађено". Од тога броја, њих 1 502 је било пребачено у логор ратних заробљеника у Мањачи.[341] У периоду до 21.августа 1992. 187 полицајаца радили су као стражари у овим центрима. Осим Трнопоља, други прихватни центри су расформирани 21. августа 1992, јер за њима више није било безбедносне потребе.[342] Прихватни центар Трнопоље затворен је тек у новембру месецу. Поред жена и деце, у њему је био велики број војно способних муслиманских мушкараца, од којих су неки већ провели извесно време у Омарској и Кератерму због директног ангажмана у „оружаној побуни". Полицајци су учествовали у пратњи конвоја заробљеника и били задужени за њихову безбедност.[343]

(254) У Годишњем извештају за 1992. који је издао СНБ Приједор, примећује се да су СНБ у Приједору, Санском Мосту, Новом Граду (раније знаном као Босански Нови) и Козарској Дубици (раније знаној као Босанска Дубица) обавили укупно 8 660 „информативних разговора" са укупно 5740 особа.[344] Од 25 маја 1992. службеници СНБ Ратних одељења су учествовали заједно са службеницима СЈБ Приједор и СЈБ Сански Мост у „раду" „истражних центара Омарска, Кератерм и Крингс". То је трајало до августа. „Током септембра и октобра интензивно се сређивала документација прикупљена током истражних поступака у поменутим истражним центрима." Међутим, ратна одељења су поднела током године само четири кривичне пријаве. У истом извештају се каже да су муслимански службеници „били одстрањени из службе" СНБ када је рат почео.

(255) Средином јула 1992. сви водећи функционери МУП РС били су потпуно свесни умешаности министарства у операције центара за притвор. Они су, штавише, знали да су у неким центрима животни услови више него страшни. На састанку водећих функционера МУП РС 11. јула, одржаном у Београду, Стојан Жупљанин је приметио да су Кризни штабови и ВРС у области АРК тражили „прикупљање" великог броја муслимана и оснивање „недефинисаних логора" који су стављени под контролу МУП.[345] Он је утврдио да су услови у овим логорима врло лоши.

(256) Жупљанин је даље рекао да је проблем центара за притвор само један од примера мешања цивилних власти у рад МУП.[346] У исто време МУП РС на територији АРК је зависио од фондова власти АРК. Комуникације су биле повремено тешке. Судови нису добро функционисали, а злочини су били распрострањени.

(257) Што се тиче умешаности МУП РС у борбене операције, улога полиције у тим „истражним или колективним центрима", како су их називали, била је временски и радно врло захтевна, тако да полицајци нису имали времена да се баве својим уобичајеним свакодневним пословима. Жупљанин је 20. јула писао о томе министру Мићи Станишићу.[347] Жупљанин је приметио да су се после „обраде" притвореници могли сврстати у три категорије. У првој су биле особе осумњичене за кривична дела. У другој, они осумњичени за помагање и подстицање оних из прве категорије. А у трећој „одрасли мушкарци о којима Служба није успела да прикупи релевантне безбедносне податке на основу којих би могли да се третирају као таоци". Жупљанин је замолио министра да се консултује са „највишим властима Републике Српске 20. јула- „како би заузео 'јединствен став' у погледу неколико важних питања". Жупљанин је препоручио дизање оптужница против осумњичених притвореника, као и њихово пребацивање релевантним судским органима. Он је затражио да се одлучан став заузме према старијим и малолетним притвореницима, као и инвалидима. Значајно је то што је у вези са притвореницима за које није постојала сумња да су починили кривична дела, Жупљанин предложио размену (војно способни мушкарци у поменутој трећој категорији размењивали би се са Србима које су под сличним околностима држале муслиманско-хрватске снаге). На крају је Жупљанин препоручио да особље

ВРС преузме контролу над центрима притвора, док се питање коначно не реши. Била је предвиђена даља сарадња између војске и полиције у испитивању притвореника.

(258) Два дана после слања поменутог писма, 22. јула 1992, питање притвореника је било разматрано и на седници владе.[348)] Радован Караџић издао је 23. јула наређење о третману несрба и нагласио да се Женевске конвенције морају поштовати.[349)]

(259) Ратно председништво општинске скупштине Приједора је 24. јула 1992. наредило да се смањи број резервних полицајаца и замолило да војска преузме безбедносне операције у Кератерму, Трнопољу и Омарској до краја месеца.[350)] Међутим, шеф СЈБ Приједор, Симо Дрљача, известио је да војска одбија да прихвати ову обавезу. Последица тога била је да је приближно 300 полицајаца наставило да чува ове центре све док нису расформирани, средином августа.

(260) У августу су власти РС, суочене са све већим бројем међународних притужби, биле присиљене да се позабаве питањем поменутих центара за притвор. Наиме, крајем јула 1992. МКЦК и страни новинари сазнали су за постојање ових логора и тражили од власти РС да им дозволи да их посете.[351)] Пре издавања такве дозволе за инспекцију Омарске, полиција је пребацила све затворенике из Омарске у Мањачу.[352)]

(261) Председништво РС разматрало је 5. и 6. августа 1992. третман ратних заробљеника.[353)] Записник са друге седнице Председништва био је срочен као Жупљаниново писмо од 20. јула Станишићу.[354)] Председништво је 6. августа наредило МУП РС и Министарству правде РС да испитају ово питање и да о томе известе Председништво у року од десет дана.[355)] Два дана касније Томислав Ковач, у новом својству помоћника министра за послове и задатке полиције, послао је у вези са овим питањем писмо Председништву и председнику РС.[356)] Ковач је том приликом устврдио да није довољно учињено у вези раздвајања притвореника у различите категорије. За разлику од Жупљанина, Ковач је сматрао да особе из треће категорије могу да имају „само статус избеглица". Ковач их није третирао као „таоце" или потенцијалне субјекте за размену са муслиманским или хрватским снагама.

(262) Председништво РС је 8. августа 1992. одлучило да ослободи из центара све старије затворенике и теже рањенике.[357)] Следећег дана влада РС основала је две комисије у које су ушли представници Министарства правде и МУП РС. Комисије су биле задужене за проверу стања у центрима за притвор.[358)] На челу комисија су били Војин Лале, помоћник министра правде и Мирко Еркић, полицијски инспектор МУП РС.

(263) Комисија је 17. августа поднела извештај о ситуацији у вези са притвореницима у АРК.[359)] Посетила је Трнопоље, Омарску, Кератерм, Мањачу, Крингс (Сански Мост) и Средњошколски центар у Босанском Шамцу. Позитиван опис услова у логору изнет у извештају био је у оштром контрасту са ранијим извештајима и интерним коментарима функционера МУП РС. Поред извештаја Комисије од 22. августа, влада РС је примила и извештај Министарства правде РС у вези са притвореницима на територији САО Хер-

цеговина. Извештај су заједнички написали Горан Сарић из МУП РС и Слободан Авлијаш из Министарства правде РС.[360]

(264) Током августа 1992. ЦСБ Бања Лука и МУП захтевали су и примили низ извештаја у вези са функционисањем центара за притвор. Шеф СЈБ Приједор, Симо Дрљача, известио је 5. августа 1992. шефа ЦСБ Бања Лука и министра унутрашњих послова да су ВРС и СЈБ Приједор завршили „обраду" ратних заробљеника.[361] Било је одлучено да 1466 заробљеника, за које је утврђено да сносе кривичну одговорност, буду пребачени под оружаном пратњом у Мањачу, а да се остали пребаце у Трнопоље. ЦСБ Бања Лука је 8. августа од СЈБ Приједор тражио детаље у вези са притвореницима који су остали у Омарској. Такође је 9. августа одговорио да је 175 ратних заробљеника остало у Омарској.[362] Дрљача је утврдио да полиција испуњава своје законске обавезе у вези са преосталим затвореницима. Он је исто тако приметио да се исте обавезе поштују у центру Трнопоље, који су чували припадници војске. Дрљача је 17. августа послао списак од 402 заробљеника команданту Мањаче,[363] где је требало да буду пребачени. Жупљанин је 19. августа наредио образовање досијеа за сваког затвореника који је СЈБ у својој јурисдикцији послао у Мањачу.[364] То је и учињено на захтев „највиших органа" РС. Дрљача је 22. августа одговорио да су затвореници одабрани у Мањачи пребачени у Трнопоље.[365] Истога дана власти у Приједору објавиле су да су затвориле Омарску, а Трнопоље ставиле под јурисдикцију Црвеног крста.[366] Дрљача је 23. августа потврдио да је послао тражене досијее команданту Мањаче.[367] Слична информација је послата 27. и 28. августа од стране СЈБ Сански Мост у Мањачу.[368] Већ почетком августа СЈБ Сански Мост је известио да војска притвара муслимане и да оснива центре за притвор без ваљане сарадње са полицијом. Војни и цивилни судски органи нису добро радили. Генерално гледано, није било ваљане сарадње између војске и полиције. Шеф СЈБ Сански Мост, Мирко Врућинић је због тога препоручио да се утврди која институција је одговорна за разне центре за притвор. Врућинић је исто тако препоручио оснивање затвора на „нивоу АР Крајине."

(265) У међувремену, 14. августа 1992, Стојан Жупљанин, у својству шефа ЦСБ Бања Лука, основао је комисију за испитивање стања у свим логорима, центрима за притвор, и другим сличним институцијама у општинама Приједор, Босански Нови и Сански Мост.[370] Комисији је наложено да поднесе извештај до 17. августа. Председник комисије био је Војин Бера, шеф одељења СНБ при ЦСБ Бања Лука.[371]

(266) Цитирајући одлуку Жупљанина, СЈБ Босански Нови је поднео извештај 15. августа.[372] У њему је детаљно описана генеза центара за притвор и њихове потоње операције. СЈБ Сански Мост поднео је извештај комисији 18. августа.[373] У њему је речено да је војска довела 90 одсто особа у центре у Санском Мосту. Чувари су били и војни и полицијски службеници, али војне су после интервенције Кризног штаба заменили полицајци. Од 1655 особа које су доведене у истражне центре у Санском Мосту, 1528 су били муслимани, а 122 Хрвати. СЈБ Приједор је такође поднео извештај комисији.[374]

(267) Берина комисија поднела је свој извештај 18. августа.[375] Тај извештај је био спој три извештаја послата из општина Сански Мост, Босански Нови и Приједор. У њему се тврдило да су логори у Приједору били основани с циљем да прихвате велики број особа које су заробљене од почетка операција ВРС, 24. маја. Међу њима су били они притворени због сумње да су починили кривична дела или били ангажовани у терористичким активностима и они који су „напустили своје домове и станове да би потражили храну и заштиту". Потоње су биле углавном особе муслиманске или хрватске националности.

(268) Комисија је тврдила да особе притворене у Трнопољу могу да оду када то пожеле у одредишта по избору. У извештају је исто тако речено да су Црвени крст и друге организације редовно давале помоћ оним притвореницима у Трнопољу који нису били подвргнути испитивању. У извештају се исто тако помиње велики број несрба који су „добровољно" напустили општину Приједор, као и да је већина њих то учинила из солидарности са муслиманским и хрватским екстремистима.

(269) Карацић је 19. августа 1992. наредио ВРС и МУП да третирају све заробљенике у складу са међународним стандардима и у сарадњи са међународним организацијама.[376] Ово наређење је издато као потврда председничког наређења од 6. јуна 1992, јер је примећено до потоње није било у потпуности поштовано.

(270) Истога дана, то јест 19. августа 1992, Жупљанин је проследио министарска наређења од 10. и 17. августа у којима се налазе подаци о одржавању добрих санитарних услова у центрима за притвор.[377] Станишић је изјавио да полицајци који служе у центрима за притвор морају да буду стављени на распоолагање војсци. Жупљанин је 20. августа послао министарски факс од 19. августа свим шефовима подређених СЈБ.[378] У факсу је Станишић наредио да све особље МУП РС које има посла са притвореницима мора да поштује релевантне домаће и међународне законе. Постојање било каквих „дивљих," то јест илегалних логора или центара за притвор, морало је одмах да буде пријављено министру. Против свих оних који не буду поштовали ово наређење биће поднете кривичне пријаве. Жупљанин је 21. августа наложио подређеним СЈБ да обезбеде повратак притвореника кућама и да им, по доласку, осигурају безбедност.[379] Жупљанин је 22. августа наредио да особе чији притвор у Мањачи не може да буде „оправдан било каквим материјалним доказима" буду пуштене на слободу.[380]

(271) Мићо Станишић је 24. августа 1992. проследио овај захтев свим ЦСБ и СЈБ захтевајући исто тако детаље о локацијама колективних центара, информације о властима које су наредиле њихово оснивање и о властима које су њима управљале.[381] Он је исто тако захтевао обавештења о броју заробљеника и ухапшених особа. Ове информације су морале да буду поднете министарству до 30. августа. Ово наређење је Жупљанин проследио својим СЈБ на дан 27. августа, уз додатни захтев да му се доставе информације о Србима притвореним од стране муслиманских снага.[382]

(272) Станишићев захтев за информацијама коинцидирао је са акцијама усмереним ка смањењу броја и величине центара за притвор у АРК. То је

омогућило функционерима МУП РС да „слободније" формулишу своје одговоре. Из Приједора, Дрљача је известио да тамо нема центара за притвор, осим Мањаче.[383] На тај начин је избегао да помене центре који су раније постојали. Из Кључа, Винко Кондић је одговорио да у његовој општини нема логора, затвора или центара за притвор, јер су сви притвореници слати у Мањачу.[384]

(273) МУП РС је писмом од 28. августа 1992. известио ЦСБ Сарајево, Бијељину и Требиње о доласку једне делегације ОЕБС. Ова делегација је намеравала да посети затворе на Палама, у Бијељини, Билећи, Требињу и Фочи. У факсу је примећено да је нужно да се сарађује са војском током ове посете и напоменуто да су „затвори под јурисдикцијом Министарства правде".[385] ЦСБ Бања Лука известио је 31. августа да је делегација ОЕБС посетила Мањачу и Трнопоље.[386] Почетком септембра делегација МКЦК – Међународног комитета Црвеног крста – такође је посетила Бања Луку да разговарао Мањачи и Трнопољу. Жупљанин је присуствовао састанку у својству „министра унутрашњих послова АРК".[387] Савет за националну одбрану скупштине општине Приједор препоручио је 29. септембра 1992. затварање центра у Трнопољу „јер он више није потребан, с обзиром на то да су све регистроване особе напустиле овај колективни центар".[388] Међутим, средином октобра, неки полицијски официри су још увек игнорисали наређења да сарађују са Међународним комитетом Црвеног крста.[389]

(274) Поред активности везаних за поменуте центре којима је управљала полиција, МУП РС је у сарадњи са ВРС властима водио и центре за притвор, попут Мањаче. Између осталог, полицајци су радили као стражари у логору.[390] Заменик шефа СЈБ Сански Мост Мирко Врућинић послао је 6. јуна писмо команданту Мањаче.[391] Позивајући се у писму на раније постигнути договор са командантом Бањалучког корпуса, пуковником Стевиловићем, Врућинић је изјавио да се група заробљеника шаље у Мањачу. СЈБ је уз конвој заробљеника слао и документацију у вези са њима. После испитивања у СЈБ Сански Мост, нова група ће бити послата у центар. То слање заробљеника у Мањачу је складу са наређењем Кризног штаба Санског моста од 6. јуна 1992.[392]

(275) У неким случајевима полиција је тражила од цивилних власти да помажу у питањима везаним за притвор. СЈБ Сански Мост је 7. јуна 1992. замолио Жупљанина да се консултује са властима АРК како би се разјаснио статус затвора, због великог броја муслиманских заробљеника који су држани у СЈБ Сански Мост и другим СЈБ као резултат „борби и операција разоружања, и других операција и активности везаних за испитивање и операциону обраду".[393]

(276) СЈБ особље је повремено учествовало у испитивањима вођеним у центрима за притвор и у логорима, чак и када су они били под управом ВРС. Винко Кондић, шеф СЈБ Кључ, 24. јуна 1992. писмено је обавестио команданта Мањаче да ће два полицијска инспектора бити упућена у центар Мањача да воде испитивање заробљеника.[394] У случају Кератерма неколико десетина полицајаца из приједорске резервне полицијске станице је добило дозволу да уђе у логор.[395] У Босанском Новом полиција је учествовала у операцијама центра, у којем су држани углавном муслимански мушкарци, мада се Боса-

нски Нови углавном није слагао са начином на који је центар основан.[396] На слободу су пуштени само они муслимани који нису били осумњичени за кривична дела и они који су били вољни да одмах напусте општину. (277) Извештај из СЈБ Приједора упућен ЦСБ Бања Лука 13. јуна 1992. потврдио је да је специјални одред МУП РС под командом ЦСБ био умешан у напад у Приједору, којом приликом су његови припадници починили недела. У извештају је исто тако наведено да је специјална јединица била умешана у „пљачке током операција чишћења" и да су неки њени припадници малтретирали заробљенике у центру за притвор Омарска. Мада је Симо Дрљача изразио захвалност овом одреду ЦСБ Бања Лука за помоћ, он је приметио да се његово присуство у Приједору и Омараској претворило у непријатност.[397]

Депортације/протеривања

(278) Као што је већ наведено, у лето 1992. многи несрби су могли да напусте центар за притвор једино ако су пристали да „добровољно" напусте своје домове. У таквим случајевима полиција је морала да потврди да они нису осумњичени за кривична дела. Поред тога, у складу са прописима које је наметнуо Кризни штаб АРК, полиција је веома ограничила имовину коју су појединци могли да понесу са собом. СЈБ Приједор се 5. јула осврнуо на Хрвате и муслимане који су желели да напусте АРК „добровољно".[398] Наиме, речено је да ће полиција регулисати њихов одлазак у сарадњи са општинским Секретаријатом за националну одбрану. Полиција у Кључу најавила је 4. августа да је ЦСБ Бања Лука примио одлуку Ратног председништва АРК. На основу ове одлуке, заробљеници који су напуштали АРК могли су са собом да понесу само 300 ДМ, а полицији је било наложено да проверава да ли је овај пропис прекршен.[399] Чак и пре ове одлуке, Ратно Председништво општине Кључ наложило је полицији да даје потврде оним појединцима који су заувек напуштали општину.[400] У другим општинама слична одлука је донета раније, а у Босанској Крупи већ 22. маја. Та одлука је налагала да цивилна и војна полиција изврши „евакуацију" преосталог муслиманског становништва. Ратно председништво је, наиме, сматрало да недавне изјаве председника Председништва РБиХ Алије Изетбеговића, онемогућавају да се гарантује безбедност муслимана у општини Босанска Крупа.[401]

(279) Мада су виши чланови политичког и безбедносног руководства РС понављали да РС кроз своје извршне и безбедносне органе власти намерава да заштити све грађане, расположиви документи говорили су супротно, то јест нису показивали да је МУП РС савесно покушавао да обезбеди равноправну заштиту за све грађане. На пример, у Дневном билтену МУП РС од 21. јула, каже се да су једну целу муслиманску породицу у општини убили „непознати починиоци".[402] То се догодило, иако је ова последња преостала муслиманска породица у тој области изразила лојалност властима Републике Српске. У истом билтену је примећено да су „све муслиманске куће" у селу опљачкане.

(280) У извештају који је СЈБ Приједор послао 5. јула 1992. ЦСБ Бања Лука примећује се да је је „у складу са факсом ЦСБ од јула 1992, у току провера свих особа муслиманске и хрватске националности као и оних српске националности који немају регистровану адресу или стално место боравка". Исто тако, се каже да „велики број Хрвата и муслимана жели добровољно да напусти регион". СЈБ Приједор је 18. јула примио факс из ЦСБ Бања Лука са напоменом да је организован одлазак конвоја од пет аутобуса из Трнопоља у Скендер Вакуф.[403] (Није јасно да ли се оба документа – од 18. и 19. јула – односе на исту групу људи која је поменута у документу од 4. јула). Уз то је 24. августа, ЦСБ Бања Лука изразио конкретну забринутост због насиља којем ови притворени по ослобађању могу бити изложени код куће.[404] Од службеника СЈБ Приједор тражено је да спречи било какав напад на ове повратнике из центара за притвор.

(281) Тврдња СЈБ Сански Мост изречена 17. августа 1992, да ће муслиманима и Хрватима бити дозвољено да положе заклетву лојалности ако желе да остану, мора се разумети у овом контексту.[405] Ратно Председништво општине Котор Вароши разматрало је 20. августа исељење притвореника. Одлучено је да СЈБ Котор Варош учествује у процесу доношења одлуке о томе ко може да напусти општину.[406]

(282) Радио Кључ је 31. августа 1992. пренео извештај о првом аутобусу „исељеника" који је напустио Кључ. Прво одредиште је било Београд, па онда Канада, као крајњи циљ.[407] Радио-саопштење је пренето на захтев СЈБ Кључа, тако да „остале заинтересоване особе" могу да искористе исту прилику. Почетком септембра, један ревизор је приметио да је СЈБ Приједор издао неколико хиљада дозвола муслиманима који су хтели да напусте општину.[408] СЈБ Приједор је 29. септембра саопштио да је примио и обрадио 15280 молби за исељење из општине.[409]

(283) Винко Кондић, шеф СЈБ Кључа, известио је крајем септембра 1992. да су муслимански становници застрашени и да се на њих врши притисак да напусте општину.[410] Мада је Кондић тврдио да су муслимани започели оружану побуну у Кључу 27. маја, он је приметио да су они били изложени кампањи терора, па чак и насилним нападима на њихове животе и имовину. Догодили су се „монструозни злочини," укључујући убиство четири муслимана. Примећене су „масивне крађе" у кућама оних муслимана који су већ напустили општину. Због интензитета оружаног сукоба, само мали број починилаца злочина је био ухапшен. У тим случајевима, једина казна која је уследила, била је слање починилаца на фронт.

Кондић је тврдио да је ситуација била таква да даљи наставак злочина може да наведе међународну заједницу да повећа притисак на босанске Србе. Кондић је стога захтевао да му се издају јасна упутства како да се понаша у таквим случајевима.

(284) Као што је раније речено, у извештају МУП РС је више пута наредио истраге у вези ратних злочина.[411] Бар у једном случају МУП РС је био свестан масовних масакара несрпских „избеглица„ у северозападној Босни и Херцеговини. Станишић је 31. августа наредио истрагу у вези са погибијом „о-

ко 150 муслимана" у Корићанским стијенама, у општини Скендер-Вакуф, на дан 21. августа.[412] По извештају ВРС, радило се о избеглицама у конвоју који се кретао из Трнопоља ка Скендер-Вакуфу преко планине Влашић.[413] У овом извештају ВРС, масакр који је уследио окарактерисан је као чин „геноцида". Уз то је примећено учешће полицајаца у „ликвидацији".[414] ВРС је наложио да ЦСБ Бања Лука одмах спроведе истрагу. Но, Жупљанин је тек 11. септембра пренео ово наређење Дрљачи.[415] Дрљача је 14. септембра одговорио да се истрага не може спровести, јер су инкриминисани полицајци тренутно ангажовани у борбеним дејствима. [416] Жупљанин је 7. октобра поново тражио информације у вези са овим убиствима од Дрљаче.[417] СЈБ Приједор је 13. октобра дао врло мало додатних информација о овом инциденту.[418]

(285) Расположива документација не показује да је било ко оптужен за учешће у масакру код Корићанских стијена. ВРС функционери наставили су да извештавају о масакру, али је Први крајишки корпус изразио олакшање због тога што међународна заједница нија сазнала све детаље масакра.[419]

Централизација унутрашњих послова у РС

(286) У почетку је СДС прибегао децентрализацији унутрашњих послова да би изнутра растурио СРБиХ МУП. Насупрот томе, већ јула 1992. врховни функционери МУП РС дошли су до закључка да је ниво свакодневног политичког мешања у рад новог министарства постао несносан. То гледиште је било изражавано другде и касније.[420] Препоручени лек је био јака (ре) централизација МУП РС.

(287) Као што је виђено, на састанку МУП РС функционера у Београду, одржаном 11. јула, неколико ЦСБ шефова је истакло проблеме у полицији. Стојан Жупљанин из ЦСБ Бања Лука, жалио се да се локалне владе мешају на непрописан начин у рад полиције.[421] Андрија Бјелошевић, шеф ЦСБ Добој, фокусирао се на проблеме финансирања МУП РС од стране општинских цивилних власти: „Онај ко плаћа жели да даје наређења." Због тога су се општинске власти мешале у рад МУП РС. По Бјелошевићу, ВРС је као по навици почео да доводи велики број заробљеника у МУП РС и то без документације о разлозима њиховог хапшења. Српски војни и полицијски официри и даље су вршили злочине, посебно крађе. Зоран Цвијетић, шеф ЦСБ Сарајево, сложио се са Жупљаниновим коментарима и изјавио да су они применљиви на све ЦСБ.

(288) После тих коментара на састанку у Београду, Мићо Станишић је нагласио да влада РС ради на новој расподели власти, која ће, по његовом мишљењу, смањити моћ САО. Он је додао да је претходно разлог свих поменутих проблема. Како МУП РС, тако и ВРС, морају више да раде на спречавању својих службеника од вршења кривичних дела. Станишић је рекао да припадници ВРС који су починили злочине, уопште нису били кажњени. Утицај политике на МУП РС мораће драстично да се смањи. МУП РС мора да буде професионлна институција, а не политичка полицијска снага. Станишић је истакао да је Председништво формално забранило „страначке активности"

под ратним условима. Он се заложио за вишепартијску власт после рата. У међувремену сарадња са ВРС је била нужна.

(289) Сви остали су се сложили са Станишићем. Властo Кусмук, помоћник министра за полицију, затражио је да се финансирање МУП РС обавља кроз државни буџет, а да се питања и проблеми у вези логора и центара за прихват решавају у сарадњи са Министарством правде.

(290) МУП РС ставио је 17. јула у оптицај строго поверљиви документ насловљен „Информација о неким аспектима досадашњег рада и предстојећих задатака."[422] Овај документ је у бити представљао парафразирану верзију интерног записника МУП РС са седнице одржане 11.јула у Београду. Копија овога документа послата је председнику Председништва и премијеру. У документу се наглашава велики ангажман службеника МУП РС у борбеним активностима.[423] Но, без обзира на ту чињеницу, МУП РС морао је да удвостручи напоре ка професионалном обављању својих редовних дужности. Садашња ситуација у којој војска „на улицама регулише саобраћај", док је полиција „у рововима" није био одржив. Слично томе, полиција није могла да оперише у миљеу у којем су „војни кругови или кризни штабови,то јест ратна председништва тражили да се што већи број муслиманских становника притвори или зароби, док су органима унутрашњих послова препуштани на управљање такви недефинисани колективни центри или центри за притвор. Услови у неким од ових логора су лоши – нема хране, неки појединци из полиције не поштују међународне норме, итд." МУП РС је био такође забринут због протеривања цивилног становништва. „Питање како разрешити исељење извесних становника, села, итд., мора посебно да се размотри, јер оно није у надлежности МУП, а они – војска и кризни штабови – желе да наметну ту обавезу МУП." У документу је исто тако речено да се МУП РС жали да судски органи не функционишу ваљано у великом делу Републике Српске.

(291) Документ од 17. јула 1992. указује на решеност да се стане на пут пљачкама и крађама које, између осталих, и врше службеници МУП РС. Стога би полицију требало ослободити од борбених дужности, јер њено присуство на фронту није нужно. Исто тако требало би истражити ратне злочине, чак и кад су их починили Срби. МУП РС мора да одржи више своју професионалну, него партијску функцију. Улога МУП РС је да изгради владавину права и отвори пут ка вишепартијском систему.

(292) Министар Мићо Станишић наредио је 19. јула 1992. шефовима свих ЦСБ да примене главне закључке састанка одржаног 11. јула у Београду.[424] До 25. јула сваки ЦСБ морао је да проследи извештај о следећем:

(а) Проблемима везаним за активности неких парамилитарних групација, поготово у случају када су оне починиле злочине, нарушиле у великој мери јавни ред и мир, затим о проблемима у вези заједничке команде и отпора властима, позитивних и негативних конотација на психолошко-пропагандном плану, могућности за сукоб и других релевантних чињеница и информација, као и предлога за начине разрешења тих проблема. Такође тражење подробније информације и чињенице, јер је донет закључак да се о свему томе у тајности мора обавестити Председништво и влада;

(б) Чињеницама и информацијама у вези са укључивањем полиције у борбене активности кад год је то потребно:

– број полицајаца ангажованих у борбама (дат по месецима – април, мај, јуни и јули), као и одговарајуће назнаке о броју полицајаца који су у исто време били ангажовани у редовним активностима у надлежности МУП;

– проблеми у вези сарадње и команде;

– број полицајаца убијен током борби са непријатељем.

(ц) Проблемима у вези спречавања и откривања кривичних дела и њихових починилаца, функционисања заједничких контролних рампи, конфискације возила за која се сумња да су илегално стечена или регистрована, заштита граница (стручна питања, борбена безбедност, итд.);

(д) Приступу и надлежности у вези третмана и чувања заробљеника, особа које су напустиле зоне борбених активности, оних у колективним центрима у које војска доводи муслиманско становништво без докумената који би разјаснили њихов притвор, и препуштање таквих недефинисаних логора органима унутрашњих послова;

(е) Рад у војних судских органа (питања под тачкама д и е биће покренута на састанку са судским органима, који се исто тако припремају);

(ф) Размени информација – обавестити о броју извештаја који су дати војсци и органима војне безбедности ;

(г) Другим питањима и предлозима у вези са новонасталим проблемима.[425)]

(293) Без обзира на тврдње изнете у документу од 17. јула и наређења која је издао Станишић 19. јула, током месеца МУП РС наставио је да се ангажује у раду центара за притвор и у операцијама протеривања несрпског становништва. Крајем јула су предузете акције против неких парамилитарних формација, вероватно у циљу спровођења закључака са састанка од 11. јула.[426)] Ове акције су експлицитно предузете да би се потврдила контрола власти РС над територијом РС. Издати су и други документи у вези примене закључака састанка од 11. јула, а за 20. август је био заказан састанак у ЦСБ Требиње да би се размотрио напредак у вези овог питања.[427)]

(294) 30. јула 1992, Стојан Жупљанин се пожалио на кривичне активности и недостатак професионализма у области операција ЦСБ Бања Лука.[428)] По Жупљаниновом мишљењу, део проблема су узроковале локалне власти са њиховим вршењем непотребног притиска на полицију и њене задатке. То је, како је он истакао, било у супротности са Законом о унутрашњим пословима Републике Српске. У складу са тим Жупљанин је наредио свим својим подређеним СЈБ да не прихвате наређења, одлуке, закључке, предлоге, итд. кризних и регионалних штабова и других органа и легалних ентитета која нису прошла кроз редовни поступак, а послата су полицијским станицама у писменом облику, или пак она која нису у складу за законом и општим прописима. То се исто тако односи на разне политичке одлуке које нису преточене у закон, и не морају да буду директно примењене од стране Службе.

(295) У интервјуу који је дао априла 1993, Симо Дрљача се жалио на распрострањено мешање у рад општинске полиције. Он је посебно био разгневљен због тога што је неколико чланова општинског СДС покушало да инте-

рвенише за неколико Хрвата и муслимана. Наиме они су желели да се ови Хрвати и муслимани пусте из притворских центара у општини.[429] Дрљачин коментар је помало неискрен, бар за период после 1. јуна 1992. Наиме, као што је речено, тога дана Кризни штаб Приједора је спецификовао да шефови СЈБ-а имају „ексклузивно право да потпишу наређења о пуштању било које притворене особе."[430] Стручни колегијум МУП-а РС је 9. септембра 1992. одржао састанак.[431] На самом почетку састанка Станишић је поновио своје често исказиване тврдње да је МУП РС до тад био углавном ангажован на бојиштима, рекао да се нада да ће се ситуација у том смислу ускоро изменити. На истом састанку Станишић је захтевао да сви службеници МУП који не испуњавају критеријуме за службу, буду отпуштени.

Службе националне безбедности Републике Српске

(296) Као што је горе наведено, Министарство унутрашњих послова РС било је подељено у два главна сектора: Службу јавне безбедности и Службу националне безбедности. Потоња, СНБ била је „потомак" Службе државне безбедности, или СДБ СРБиХ. Стога је СНБ изразито моделирао своју структуру по угледу на ону СДБ-а. Међутим требало би приметити да су српски службеници СДБ МУП СР БиХ престали да сарађују са тим министарством већ крајем 1991, иако је оно само престало да постоји тек априла 1992.[432]

(297) На челу СНБ МУП РС био је подсекретар за националну безбедност. Слободан Скипина је био први подсекретар СНБ.[433] Од 6. августа 1992, подсекретар је био Драган Кијац.[434]

(298) Дужност СНБ била је прикупљање обавештајних података у вези опасности које су претиле Републици Српској.[435] По акционом програму од 17. јула 1992. који је послат влади и Председништву РС, СНБ је намеравао „да превасходно користи своје надлежности, средства и методе за прикупљање података о активности непријатеља."[436] Он је покушавао да оснажи утицај и контролу Републике Српске на сопственој територији, истовремено слабећи утицај и контролу непријатеља на њој. Његов специфичан задатак био је спречавање Срба у областима контролисаним од стране муслимана и Хрвата да раде против интереса РС.

(299) У годишњем извештају за 1992, СНБ је изјавио да ће се служба трудити да допринесе брзом „законском и територијалном заокруживању Републике Српске."[437] Мада се у извештају наглашавају „скромни" персонални ресурси СНБ на почетку рата, исто тако се примећује да су Срби у СДБ МУП СР БиХ почели „много раније" да припремају тло за оснивање СНБ.

(300) Генерално гледано, сви документи у вези СНБ или које је ова служба издала, имали су већи степен тајности и ограниченију циркулацију од оних који су имали везе са Службом јавне безбедности. СНБ је имао засебан, тајни Правилник, који је написан током 1992.[438] Строгу тајност рада СНБ подржавао је министар унутрашњих послова. Бар једном министар Станишић је сматрао да је нужно да посаветује службенике СЈБ-а да немају овлашћења да интервенишу у рад СНБ или се распитују о њему.[439] Пре тога само је СНБ имао право да буде у директном контакту са Обавештајном службом ВРС.

СНБ, је са друге стране, морао да снебдева шефове СЈБ релевантним информацијама.

(301) На почетку рата СНБ је био организован у пет регионалних сектора. У сваком ЦСБ био је један „сектор„ СНБ. Испод тих сектора био је низ „јединица." Ова структура била је слична унутрашњој организацији бившег СДБ МУП СРБиХ, који је исто тако имао сложену хијерархију: администрације – сектори – одељења – секције – јединице.[440)] Током 1992, СНБ је надаље био организован географски у известан број Ратних одјељења, или РО.[441)] По извештају који је објавио МУП РС крајем јуна 1992, СНБ у АРК био је у могућности да се боље и лакше организује и оперише него рецимо СНБ у регији Сарајева.[442)] Претходно је било узроковано разликама у опреми, особљу, и борбеној ситуацији. Но чак је и СНБ у ЦСБ Сарајево успевао да обезбеди редован проток обавештајних података о активностима и плановима непријатеља,[443)] укључујући и бројне извештаје поднете Сарајевско-романијском корпусу.[444)]

(302) Организационо СНБ је био подељен у неколико функционалних делова, који су се званично звали Администрација или Одељење. Сваки од њих бавио се специфичним аспектима полицијског обавештајног рада и имао је свој сопствени систем обавештавања и хијерархију. У СДБ-у је било девет администрација/одељења:[445)]

1. Администрација за послове и задатке откривања и спречавања активности страних обавештајних агенција;
2. Администрација за послове и задатке откривања и спречавања непријатељских активности емиграната;
3. Администрација за послове и задатке откривања и спречавања активности унутрашњег непријатеља;
4. Администрација за операционо-техничке послове и задатке;
5. Администрација за послове и задатке безбедности извесних особа и места;
6. Администрација за питања и задатке дефанзивних припрема;
7. Администрација за аналитичко-информационе послове и задатке;
8. Одељење за послове и задатке тајног надзора;
9. Одељење за општа, правна, персонална питања и задатке.

(303) Документ који је издао РДБ Центар у Бања Луци у марту 1994. пружа ретроспективни преглед СДБ операција у ЦСБ Бања Лука пре и после априла 1992.[446)] Почев од 1. априла 1992, 28 Срба, пет Хрвата, девет муслимана и један Југословен радили су за СДБ Сектор у Бања Луци. Између априла 1992. и марта 1994, један Србин је напустио СНБ(РДБ, а један је био убијен. Од Хрвата један је одбио да потпише заклетву лојалности, тројица су отишла да раде за Службу јавне безбедности, а један је напустио службу. Од муслимана, шесторица су одбила да потпишу заклетву лојалности, један је напустио службу, један је отишао да ради за Службу јавне безбедности, а један је отишао да ради за РБиХ владу. После априла 1992. у центру СНБ Бања Лука било је 121 место. Овај центар је покривао 25 општина.

(304) У СНБ је број одељења био смањен на шест. Функције и дужности понеких су се преклапале.[447] То је посебно био случај започињања непријатељстава. Међутим, требало би приметити да регионални СНБ нису примали добре инструкције из центра. Октобра 1992, ЦСБ Бања Лука жалио се на „непостојање посебне програмске оријентације у раду Службе националне безбедности".[448] То ипак није значило да је СНБ Сектор у ЦСБ Бања Лука седео скрштених руку од свог оснивања. Напротив, оперативци СНБ су радили на разним питањима, и били ангажовани у обавештајном раду и у антитерористичким операцијама. Почетком априла 1992. оперативци СНБ у области Бања Лука објавили су извештаје о безбедносној ситуацији у разним АРК општинама.[449] Поред тога „је Сектор на позив СНБ и у складу са својим законским овлашћењима, заједно са Службом војне безбедности и Службом јавне безбедности учествовао у операционој обради, то јест, испитивању особа из колективних центара, у вези војне организације и илегалног наоружавања. СНБ је исто тако имао право да саслушава особе притворене у логору Мањача или да предложи њихово ослобађање. [450]

(305) У свом раду СНБ је тесно сарађивао са службом војне безбедности. Извештај за Линију 01 за период од априла 1992. до априла 1993. открива да су СНБ у АРК почели да сарађују директно са Службом војне безбедности ЈНА у исто време када је прекинута сарадња са МУП СР БиХ – то јест крајем 1991.[451] Маја 1992, по формирању ВРС, СНБ је почео да размењује обавештајне податке са обавештајном службом ВРС-а.[452] Током прве године операција, Линија 01 СНБ Сектора у Бања Луци израчунала је да је учествовала у саслушању „неколико хиљада особа" оптужених за противуставне активности, укључујући она обављена у Мањачи.[453]

(306) Поред редовног извештавања о борбеној активности у областима операција, Сектори националне безбедности у оквиру ЦСБ припремали су повремено извештаје о непријатељским снагама и „илегалном наоружавању истих".[454] У свом прегледу рада за 1992. СНБ Сектор у ЦСБ Бања Лука постигао је велики успех у борби против „муслиманско-хрватских екстремиста."[455] СНБ Сектор проценио је да је 10 000 екстремиста било у потпуности опремљено и спремно за борбу против РС снага у области Приједора, Кључа, Санског Моста и Јајца.

(307) Као део МУП, СНБ је био свестан да велики број несрба одлази са територије Републике Српске у лето 1992. Крајем октобра 1992. СНБ је приметио „масован одлазак" како муслимана, тако и Хрвата из општине Приједор. По процени СНБ Сектора у ЦСБ Бања Лука, 38 000 муслимана и Хрвата напустило је општину Приједор до данас.[456] Исто тако је примећено да су многа села у општини делимично или потпуно уништена, и да је „масовна пљачка" ових локација уследила по њиховом одласку. Хрватска и муслиманска имовина и верске институције су исто тако нападнуте. Мада су особе у војним униформама злоупотребиле несрбе, војна полиција је предузела мало конкретних корака да исправи ту неправду.

(308) Као и друга одељења МУП РС, СНБ је прикупљао материјал о ратним злочинима, и то углавном о злочинима почињеним против Срба.[457] Од

априла 1992. до краја године, сектор СНБ у ЦСБ Бања Лука, поднео је кривичне пријаве само против појединаца осумњичених за ратне злочине. У годишњем извештају СНБ Сектора за 1992. уопште се не помињу ратни злочини извршени против несрпског становништва у ЦСБ Бања Лука АОР.[458)]

(309) Као и Служба јавне безбедности МУП РС, СНБ је био упознат са озбиљним кршењима хуманитарног закона извршеним у РС. Поред ангажмана СНБ у саслушању несрба у центрима за притвор, СНБ је исто тако повремено извештавао о нападима на несрбе.[459)] СНБ је исто тако извештавао и о одласку великог броја несрба са територије коју је контролисала Република Српска.[460)]

Сарадња између власти МУП РС и власти С(Ф)РЈ и Србије

(310) МУП РС је, у сарадњи са снагама из СФРЈ и снагама из Републике Србије преузео је и одржавао власт на територијама које су потраживали Срби у Босни и Херцеговини. Извештаји које је припремила Савезна служба државне безбедности у марту 1992. потврдили су да је постојао званичан план за сарадњу између Савезног СУП и полиције босанских Срба у Босни и Херцеговини. Петар Михајловић је наименован за координатора ове операције. План координације укључивао је ангажман службеника МУП Србије и Савезног СУП-а у Босни и Херцеговини.[461)] Већ од краја јула 1991. босански Срби у МУП СРБиХ МУП сарађивали су са МУП-ом Србије у наоружавању српског народа на територији Босне и Херцеговине.[462)] После априла 1992, Савезни СУП је снабдевао оружјем МУП РС.[463)]

(311) У својим плановима за поделу МУП СРБиХ, босански Срби су специфично разматрали подршку од органа Федерације и Србије, укључујући ЈНА, савезни СУП, и МУП Србије.[464)] Руководство босанских Срба предвиђало је „бурну и енергичну реакцију" СДА и ХДЗ на било какав покушај да се децентрализују или поделе унутрашњи послови у Босни и Херцеговини. Босански Срби су схватили да ће у почетној фази операција МУП босанских Срба у великој мери зависити од „савезних институција." У припремама за поделу МУП, босански Срби су сматрали да је „потребно да се оствари контакт у вези овога питања, и са циљем предузимања конкретних мера и могућности за њихову помоћ у особљу и опреми."[465)] Штавише, сматрано је да ће бити потребно да Савезно председништво нареди директну акцију савезних снага безбедности. Очекивало се да ЈНА и Савезни СУП наставе да пружају материјалну подршку, као и ону у људству, све док безбедносне околности не омогуће новом МУП-у босанских Срба да оперише и дела независно. И коначно, опште мишљење је било да ће ова подршка омогућити оснивање српских снага безбедности.

(312) Босански Срби су били свесни да је „већи оружани конфликт" врло могућ током почетне фазе постојања МУП босанских Срба, и да ће он изискивати заједничку акцију са савезним снагама. У извештају који су објавили босански Срби стога се препоручује „хитно формирање" српских снага безбедности у Босни и Херцеговини. Наиме, на тај начин српска служба безбедности и ЈНА ће једна другој помагати, то јест заједнички испуњавати задатке,

заједнички планирати и вршити акције, делити посао, заједнички користити средства комуникација ЈНА, итд.[466] После избијања оружаног конфликта у Босни и Херцеговини, наставила се сарадња између новоформираног МУП РС са једне стране и савезног и српског МУП са друге. Целокупно руководство МУП РС састало се у Београду са координатором Савезног СУП Петром Михајловићем 11. јула 1992.[467] На овом састанку разматране су разне теме, укључујући питање парамилитарних снага, управљање центрима за притвор МУП РС, криивична дела, и ратни злочини.[468]

(313) Августа 1992. подсекретар СНБ Драган Кијач издао је упутства о комуникацијама са ССУП, МУП Србије, и МУП Црне Горе.[469] Кијач је забранио СНБ функционерима на регионалном и општинском нивоу да директно контактирају ССУП, МУП Србије или МУП Црне Горе. Сва комуникација те врсте морала је да се обавља преко МУП РС.

Односи између МУП РС и парамилитарних организација

(314) На почетку рата у Босни и Херцеговини, парамилитарне организације састављене од босанских Срба као и од Срба из Србије биле су активне у операцијама против босанских муслимана и босанских Хрвата.[470] Њихове активности су се често одвијале паралелно са војним или полицијским операцијама Републике Српске или после њих. Званичници МУП РС, и власти РС у целини, били су генерално свесни присуства парамилитарних организација и њихових активности.[471] У неким областима су вакууми у обављању редовних полицијских дужности, настао због ангажмана полицијских снага у борбама на фронту, попуниле су парамилитарне групације. Међутим, активности ових група у том својству, у ствари, водиле су ка погоршању безбедносне ситуације.[472]

(315) Како је време пролазило, власти РС заузимале су све негативнији став према овим парамилитарним организацијама. Како је РС почела да консолидује контролу над својом територијом, она је све више почела да сагледава негативне последице хаоса и насиља проузрокованих деловањем парамилитарних организација по сопствену државу. Последично су ВРС и МУП РС покушали да интегришу ове групације у регуларне јединице ВРС или МУП РС. Карацић је 13. јуна 1992. забранио „самоорганизоване наоружане групе и појединце на територији Српске Републике Босне и Херцеговине." Такве групе и појединци добили су рок од три дана да се потчине команди било ВРС или МУП РС.[473] У АРК је Жупљанин већ раније интегрисао припаднике парамилитарних СОС-а у нову специјалну јединицу коју је контролисао ЦСБ Бања Лука.[474]

(316) Но, без обзира на Карацићево наређење, у извештају Главног штаба ВРС крајем јула 1992. наводи се да је приближно 60 парамилитарних групација још увек активно на територији РС.[475] У извештају се примећује да су ове групе, често састављене од злочиначких и/или патолошких елемената, постале запажене по избијању оружаних сукоба, као и да оне имају мало војне вредности, а да су им напори углавном концентрисани на пљачку и ратно профитерство. Ове групе су често показивале екстремну мржњу према не-

србима. Мада у извештају није утврђена директна повезаност СДС са тим парамилитарним групацијама, примећено је да између њих постоје неке везе. Број парамилитарних организација, обим њихових активности, и чињеница да њихове активности нису осуђене, створио је утисак да их СДС подржава. Поред тога у извештају је примећена веза између ових групација и корупције у владиним институцијама. ВРС је стога закључио да „сваки наоружани Србин мора да се стави под команду војске, или да се разоружа, као и да се предузму правне мере."[476)]

(317) Упркос председничке забране парамилитарних формација ван структуре МУП РС или ВРС, ове групе наставиле су да оперишу у РС све до краја јула 1992. Као што је раније речено присуство ових група и ефекат њихових активности на морал било је разматрано на састанку МУП РС одржаног у Београду 11. јула 1992.[477)]

(318) У случајевима када интеграција није била могућа, предузете су мере да се ове парамилитарне групације разоружају. Крајем јула 1992. почела је кампања против тих парамилитарних снага. Специјална полиција МУП РС завела је 29. јула потпуну блокаду општине Зворник.[478)] То је урађено као реакција на проблеме које су даље узроковале парамилитарне групације у овој области, а посебно чланови „Жутих оса." 20. јула 1992. ЦСБ Бијељина је известио да парамилитарне формације доприносе проблематичној безбедносној ситуацији у општини Зворник.[479)] Ове парамилитарне групе, којима су командовали Жућо („Жуте осе"), „Пиварски" и „Нишки" оперисале су у општини. Прва групација, у чијем саставу су били како локални регрути тако и грађани Републике Србије, била је најмоћнија.

(319) Резултат зворничке операције било је хапшење неколико десетина појединаца. Они су саслушани у вези њихових активности у претходном периоду.[480)] Поднет је и извештај о криминалним активностима „Жутих оса".[481)] У извештају је напоменуто да официри војне обавештајне службе и СНБ имају податке о томе да је бар један члан „Жутих оса" „извршио масакр-геноцид против грађана муслиманске националности у Српској Републици Босни и Херцеговини". Исто тако су откривени докази да су „Жуте осе", до недавно, то јест до 11. јула, примале финансијску и другу помоћ од СЈБ Пале. Ухапшено је 65 припадника ове организације, али су кривичне пријаве поднете само против њих 11. Преостала 54 припадника ове организације стављена су на располагање оружаним снагама РС. Међутим, нема доказа да је ико од њих изведен на суд и осуђен због злочина извршених против несрпског становништва општине Зворник.

(320) У операцији предузетој јула 1992. МУП РС није успео да потпуно покори ову организацију. Септембра 1992, Горан Жугић, руководилац РО СНБ Бирач, известио је да су се Војин Вучковић (познатији као Жућо) и његове „Жуте осе" неколико пута појавиле у општини Зворник.[482)] Вучковић је поменуо да је припремао освету против понижења које је доживео јула 1992. С обзиром на ту изјаву, полиција у Зворнику је планирала контра-мере. Жугић је у вези овог питања затражио савет од свог претпостављеног, подсекретара СНБ Драгана Кијача. Кијач је одговорио истога дана, потврђујући приступ

који је већ усвојен, и саветујући Жугићу да одржи контакт са Миленком Каришиком, командантом Специјалне јединице МУП РС.[483] Забринутост у вези „Жутих оса" је поново исказана у извештају који је СНБ послао Председништву РС, влади РС, МУП и ВРС на дан 22. септембра 1992.[484]

(321) ЦСБ Добој известио је 27. јула 1992. о операцијама парамилитарних формација у свом АОР-у и послао дуг списак предложених контра-мера Министарству.[485] Међутим, касније су добијене информације о сарадњи између парамилитарних снага и ЦСБ Добоја. По извештају из новембра 1992, који је сакупио СНБ Сектор у ЦСБ Бања Лука, Андрија Бјелошевић, шеф ЦСБ Добоја, недавно је стигао на ратиште у општини Теслић заједно са члановима специјалне јединице ЦСБ Добој.[486] Уз дозволу локалног ВРС команданта пуковника Славка Лисице, Бјелошевић је сарађивао са припадницима парамилитарне организације Босанских Срба, познатије као „Мице." Међу њима су били већ кажњавани криминалци, а сама група је оптужена од стране СЈБ Теслића да је извршила нападе на несрпске цивиле.[487] СНБ је изјавио да је таква сарадња супротна упутствима МУП РС. С обзиром на раније сусрете са припадницима „Мица" у Теслићу, локално српско становништво са страхом и незадовољством је гледало на сарадњу између ВРС, ЦСБ Добој и „Мица."

(322) Дана 30. јула 1992, ЦСБ Требиње је завршио извештај о активностима парамилитарних организација на територији САО Херцеговине. ЦСБ Требиње послао је извештај МУП РС 4. августа[488] о томе да су активности српских парамилитарних група распрострањене у Херцеговини. Међу најистакнутијим групама били су следбеници Аркана и Војислава Шешеља. Уместо да помажу РС снагама у борбама, ове групације су радије малтретирале локално становништво и вршиле злочине. Многи припадници ових група имали су већ подебљи криминални досије. У извештају ЦСБ Требиње, из септембра 1992. каже се да се ове групације морају изгнати из источне Херцеговине.[489] У исто време, известан број проблематичних особа, укључујући криминалце, успео је да се убаци у редове полиције. Претходно и велики ангажман полицијских снага на фронту, онемогућивао је МУП РС да обавља своје редовне дужности, посебно у местима попут Билеће.

(323) Дана 5. августа 1992. СЈБ Сански Мост известио је да парамилитарне групације пале куће и из опортунизма пљачкају домове муслиимана и Хрвата у тој области.[490] Ове групе су биле састављене углавном од војника који су ратовали без дозвола њихових претпостављених. Око 90 одсто злочина у општини извршили су „војници или припадници војних и паравојних групација." Жупљанин је препоручио потоње акције усмерене против парамилитарних група у општини Сански Мост.[491]

(324) Но, у августу 1992. није постојао јединствен став МУП РС према парамилитарним организацијама босанских Срба. Мада је само министарство осуђивало активности ових организација, истакнути функционери министарства су наставили селективно да сарађују са њима без икаквих дисциплинских последица.[492] Дана 5. августа 1992. шеф СЈБ Илица, Томислав Ковач, послао је гневан извештај министру Мићу Станишићу у којем је на врло личан начин напао ВРС јединице на Илици због кукавичлука и непосвеће-

ности.[493] Ковач је приметио да су га ове околности навеле да се ослања на „српске добровољце", као што је то већ и чинио од почетка рата.[494] Ковач је приложио списак оружја и муниције подељен овим „добровољцима". Следећег дана Ковач је унапређен у помоћника министра и шефа администрације за питања и задатке полиције.[495]

(325) ЦСБ Сарајево је 17. августа 1992. пријавило да је било успешно у сузбијању дејстава парамилитараца у области јурисдикције овога центра.[496] То је урађено у сарадњи са полицијским одредом МУП РС. Примећено је да је резервно полицијско особље илегално учествовало у активностима ових паравојних формација. Средином августа ЦСБ Требиње је обавестило да су неке парамилитарне групације и даље активне у деловима Херцеговине под контролом босанских Срба.[497] Полиција, је исто тако, приметила да су ове групе биле ангажоване у борбама за власт у региону. Дана 8. септембра 1992. ЦСБ Сарајево је изјавио да су парамилитарци, неки чак из Србије, још увек активни у општини Братунац. „СЈБ ради на распуштању тих формација путем силе, и уз помоћ војних и цивилних власти покушава да их стави под команду Оружаних снага Републике Српске."[498]

(326) Дана 10. септембра 1992. СЈБ Сарајево Центра пријавила је инцидент у који су били умешани припадници једне „четничке организације".[499] По СЈБ, међу последицама инцидента је предстојеће ускраћивање гостопримства четницима. Само месец дана касније, ЦСБ Бијељина је приметио да су наоружани припадници Српске радикалне странке покушали да украду два тенка из војне касарне.[500]

Нацрт годишњег извештаја МУП РС за 1992.

(327) Јануара 1993. МУП РС је објавио извештај о својим активностима са намером да га представи влади РС.[501] У овом извештају размотрени су скоро сви важни аспекти рада министарства од његовог оснивања у априлу 1992. до краја године, а на неколико места су изнете информације о активностима српских полицијских официра у МУП СР БиХ 1991. и почетком 1992. Процена овога извештаја по мом мишљењу представља праву тачку за закључивање ове анализе МУП РС.[502]

(328) На самом почетку годишњег извештаја изнете су неке опште примедбе. Најважнија је свакако следећа: „Од самог почетка рата, скоро целокупно особље органа унутрашњих послова је било ангажовано у ратним активностима, усмереним ка ослобађању окупираних територија и заштити ослобођених спрских тетериторија. То исто се, у великој мери, догађа и данас." МУП РС, а поготово његове специјалне полицијске јединице дале су „значајан допринос борби српскога народа".

(329) Први део извештаја бави се стварањем МУП РС и његовим учешћем у борбеним активностима. Сви делови министарства „од самог врха у седишту министарства, па до Центара за државну безбедност и Станица за јавну безбедност„ учествовали су у овим активностима. У неким областима полиција је малтене непрекидно била ангажована у борбама. Месечни проек борбених активности службеника МУП РС говори сам за себе: „14 700 поли-

цијских официра, са преко 300 000 дана учешћа у борбама, или 1,451 полицијских официра, у просеку, сваки дан." Од свих ЦСБ, ЦСБ Бања Лука имао је највеће учешће у борбама – 29 одсто . Полиција из ЦСБ Бања Лука учествовала је „у борбама на скоро свим ратиштима Републике Српске." На захтеве других владиних институција, МУП РС је ставио 6,167 полицијских официра, углавном резервног особља, на располагање ВРС-е. Искључујући губитке у седишту министарства, 297 службеника МУП РС је погинуло у борбама, „што је значило да је сваки дан један полицајац губио живот" (776 официра је било рањено).

(330) У извештају се третирају засебно и редом догађаји у сваком региону, то јест области јурисдикције сваког ЦСБ . У „региону Бања Лука" полиција је разоружавала групе, „а придруживала се Армији Републике Срспке када је то било потребно." Снаге ЦСБ Бања Лука и ВРС сарађивале су у „сламању оружаног отпора муслиманско-хрватских снага." После оснивања независне полицијске бригаде, у новембру 1992, припадници ЦСБ Бања Лука учестововали су у борбеним акцијама чак у Рајловцу и Орашју. „Осим што је учествовала у борбама на првој линији фронта, полиција је директно вршила чишћење терена од преосталих непријатељских група и појединаца."

(331) У годишњем извештају се описују значајни и конкретни напори од стране босанско-српских службеника у МУП да поткопају то министарство. Међу тим активностима било је регрутовање српских службеника МУП СР БиХ за рад на „илегалној организацији Српског МУП," као и „илегално наоружавање потврђених активних службеника ради рада у Српском МУП". У неким деловима Босне и Херцеговине, Срби су уз помоћ Срба из МУП СР БиХ „илегално" наоружавани у општинама под контролом СДС-а.[503)] Осим тога, унилатералне акције Срба из МУП СР БиХ ишле су даље од илегалне расподеле оружја. „Потребно је нагласити да су већ у октобру 1991. сви СЈБ са територије источне Херцеговине ставили више од половине својих резервних снага на располагање ЈНА, без одобрења ондашњег МУП СР БиХ. Специјална полицијска јединица САО Херцеговине је послата на дубровачко ратиште. Она је касније учествовала у акцијама у општинама Чапљина и Мостар." Све је то допринело „припремама за финалну поделу МУП СР БиХ."

(332) По извештају, завршни чин припрема за оснивање МУП РС био је „слање факса особљу у којем се оно обавештава да ће радити у српском МУП (крајем марта), о припремама за Закон о унутрашњим пословима, о усвајању тог закона од стране Скупштине српског народа (средина марта), подели специјалне јединице, ослобађању школе у Врачима, итд."

(333) У засебном делу извештаја описује се рад Службе националне безбедности. Поред похвала, изречених на рачун обавештајног и контраобавештајног рада СНБ, у извештају се наглашава сарадња између СНБ и обавештајне службе ВРС. Међутим у извештају се исто тако примећује да је СНБ био предмет сумњи и нетрпељивости.

(334) Анализирајући протеклих осам месеци рада Службе јавне безбедности извештај признаје драматичан пораст злочина по избијању рата. У извештају су искрено поменуте многобројне пљачке, крађе и распростране-

но „ратно профитерство." Оружане и организоване групе су често вршиле ова кривична дела. У редовима криминалаца, пре свега парамилитарних групација, често су се могле наћи „униформисане особе , али и војни и полицијски резервисти. Уз то су поједини криминалци често носили камуфлажне униформе са обележјима ВРС и полиције." Полиција је уложила напоре да разоружа парамилитарне формације.

(335) У извештају је речено да је број финансијских кривичних дела значајно порастао.

(336) И на крају, у извештају је примећено да су почињени злочини против „хуманости и међународног закона." Регистровано је сто једно такво недело, а 93 кривичне пријаве је поднето против 321 особе, али се у извештају каже да је број тих недела вероватно већи. Појединости о тим особама или активностима су такође садржане у извештају. Стање документације окарактерисано је као „незадовољавајуће." Међутим, у извештају је наведено да министарство стално шаље захтеве за истрагом у вези ратних злочина.

(337) У извештају је примећено да су повремено лоше комуникације, погоршане ратним стањем, уз мањак квалификованог персонала, спречиле боље извештавање у оквиру министарства. Но ипак обиље спољних и унутрашњих извештаја у вези са унутрашњим пословима и безбедносном ситуацијом је написано. Међу њима и 150 издања „Билтена дневних догађаја„. Поред тога, премијер је примио око 90 различитих докумената, а председник и чланови Председништва примили су више од 80 докумената у протеклих осам месеци. Усвојени су и примењени прописи и правила о извештавању, унутрашњој организацији министарства и дисциплинској одговорности.

(338) Разматрајући ситуацију у вези са особљем у министарству, годишњи извештај наглашава да су „српски патриотизам и професионалност" били главни критеријум у имплементацији персоналне политике. Флуктуација у обиму особља је била прилично велика. Укупно је 210 службеника отпуштено из МУП РС, а 29 њих се суочило са кривичним оптужбама, док је 59 појединаца било суспендовано. У ЦСБ Бања Лука, 59 службеника специјалне полиције је отпуштено због њиховог одбијања да се ангажују у борбама ван њиховог региона. Што се тиче специјалних полицијских јединица у МУП РС, остварена је њихова централизација. ЦСБ специјалне јединце су расформиране у корист формирања „јачих, обједињених јединица."

Фусноте:

177) „Од данас нови амблеми," *Глас*, 8. април 1992. (0202-9743-0202-9743).

178) Бања Лука, *Дневник*, 8. април 1992. (Б005-2396-Б005-2396).

179) Жупљанин МУП-у РС и свим СЈБ и СМ на територији ЦСБ Бања Лука, 16. април 1992. (П004-4242-П004-4242). Међутим, новонастало Министарство унутрашњих послова РС захтевало је од свих својих службеника да положе заклетву лојалности Републици Српској. Помоћник министра унутрашњих послова СР БиХ Момчило Мандић МУП-у СР БиХ, 31. март 1992. (0049-0125). Те заклетве морале су да буду положене „без икаквог притиска до 15. априла 1992." Руководилац ЦСБ Бања Лука Стојан Жупљанин МУП-у СР БиХ, МУП-у РС и свим СЈБ, 10. април 1992. (П004-4255-П004-4255).

180) То је било признато у каснијој ЦСБ депеши, датираној на 28. мај 1992. (П004-3558-

П004-3558). 5. јуна 1992, Симо Дрљача приметио је да је служба оних који нису положили заклетву ефективно престала 31. марта 1992. Међутим, ови појединци су примили део априлске плате: Дрљача ЦСБ-у Бања Лука, 5. јуни 1992. (П000-3455-П000-3455).

181) „Захтеви СОС су прихваћени," *Глас*, 4. априла 1992 (0095-1933). У свом писму од 3. априла 1992. Жупљанин је тврдио да сви имају могућност да остану на својим радним местима. (П004-4289-П004-4289а). У депеши СЈБ Приједора од 16. априла 1992, у којој се наводи депеша ЦСБ Бања Луке од 10. априла 1992, каже се да је крајњи рок за полагање заклетве 15. април 1992: Хасан Талунџић, руководилац СЈБ Приједор, 16. априла 1992. (П000-3932).

182) Делимустафићева депеша МУП-у РС, 10. април 1992. (П004-4254). Истога дана Стојан Жупљанин је послао факс у којем је негирао Делимустафићеве речи.

183) Документ СЈБ Невесиње од 4. маја 1992, наводи да муслиманским службеницима у Билећи и Калиновику није било дозвољено да искажу своју лојалност РС (фи20-1967-фи20-1968).

184) „Записници са седнице Стручног колегијума Српског министарства унутрашњих послова, одржане 14. априла 1992." (0113-6674-0113-6676).

185) Телефонски разговор између Момчила Мандића и Антуна Талајића, 17. април 1992. (0111-3550-0111-3551).

186) Разговор са Петром Михајловићем и „Секретаром," 5. мај 1992. (0025-5556-0025-5557).

187) Разговор између Томислава Ковача и Момчила Мандића, 26. мај 1992. (0321-9265-0321-9268).

188) Записник са 16. седнице Скупштине Српског народа Босне и Херцеговине, 12. мај 1992. (0084-7711-0084-7761).

189) „Одлука о стратешким циљевима Српског народа, 02-130/92 (12. мај 1992)," *СГСНБиХ*, III, бр. 22 (26. новембар 1993), 866 (0210-0267-0210-0268).

190) Одлука Министарства за националну одбрану Републике Српске, 16. април 1992. (0057-4584-0057-4585).

191) Одлука АРК републичког секретаријата за народну одбрану, 4. мај 1992. (0034-9522-0034-9523).

192) Закључци седнице Кризног штаба Санског Моста, 28. април 1992. (0047-1852-0047-1853).

193) Жупљанин шефовима свих СЈБ, 4. мај 1992. (0063-3791-0063-3792). Видети и закључке Састанка ЦСБ Бања Лука, 6. мај 1992, на којем је Дрљача изјавио да СЈБ Приједор мора да примени све одлуке АРК Кризног штаба (0063-3793-0063-3794).

194) „Одлука о оснивању Ратног штаба Аутономне регије Крајине," 5. мај 1992. (Б000-0434-Б000-0434).

195) Закључци постигнути на састанку проширеног Централног савета 6. маја 1992. (006-3-3164-0063-3168).

196) Закључци седнице АРК Кризног штаба одржане 18. маја 1992, наведени у *Службеном гласнику АРК*, бр. 2, 5. јуни 1992. (0038-8981-0038-8982).

197) Закључци седнице Кризног штаба АРК, 9. маја 1992 (Б005-4695-Б005-4696); Закључци донети на састанку Кризног штаба АРК потписаног од стране Брђанина, 11. мај 1992. (0091-4682-0091-4683); Жупљанин руководиоцима свих СЈБ, 11. мај 1992. (П004-3255-П004-3255). По одлукама Кризног штаба АРК крајњи рок је померен на 15. април 1992, јер је требало омогућити свим националностима да без полицијске интервенције предају своје оружје. Крајем јула 1992, Жупљанин је замолио све СЈБ да извештавају о количини оружја и муницији коју су конфисковали. Депеша СЈБ Приједора, 31. јул 1992. (П004-3073-П004-3073). СЈБ Приједор одговорио је 2, августа. СЈБ Приједор ЦСБ Бања Лука, 2, август 1992. (П004-3051-П004-3051).

198) ЦСБ Бања Лука шефовима свих СЈБ, Секторима националне безбедности, Одељењима за послове и задатке полиције, Одељењима за послове и задатке спречавања и откривања злочина, и МУП РС, 14, мај 1992. (0063-3227-0063-3227). СЈБ Чипово је дао те инструкције следећег дана. СЈБ Чипово, „Конкретни план о одстрањивању оружја,

муниције и експлозивних средстава у незаконитом власништву," 15. мај 1992 (Б006-90-83-Б006-9084). 25. маја, Жупљанин је затражио информацију о примени упутстава датих 14. маја. Жупљанин руководиоцима свих СЈБ, 25. мај 1992. (0063-3225-0063-3225). 10. јула, СЈБ Сански Мост је известио ЦСБ Бања Луку о количини конфискованог оружја. СЈБ Сански Мост ЦСБ Бања Лука, 10. јули 1992. (0049-3302-0049-3304).

199) Закључци Кризног штаба АРК, 18. мај 1992. (0049-7823-0049-7824).

200) Председништво Скупштине САО Семберија и Мајевица, „Одлука о привременој предаји легалног оружја," 22. мај 1992. (0045-6182-0045-6182).

201) Извештај ЦСБ(СЈБ Бања Лука Извршном одбору Општинске скупштине Бања Луке у вези конфискације илегалног оружја од јануара 1992. до 21. септембра 1992, 30. септембар 1992. (0324-6140-0324-6147). Мада се у извештају наводи само 58 кривичних оптужби изнетих против појединаца у вези са поседовањем илегалног оружја, не напомиње се да су многи појединци били приведени без икаквих оптужби и задржани у разним центрима за притвор којима су управљале власти Републике Српске. Одговори на касније операције скупљања „илегалног" оружја укључују: СЈБ Теслић ЦСБ Бања Лука, 6. новембар 1992. (Б003-0582-Б003-0583); СЈБ Дрвар ЦСБ Бања Лука, 9. новембар 1992. (Б003-8584-Б003-8584); СЈБ Кнежево ЦСБ Бања Лука, 12. новембар 1992. (Б003-8546-Б003-8548); СЈБ Кнежево ЦСБ Бања Лука, 14. децембар 1992. (Б003-8549-Б003-8549); СЈБ Србац ЦСБ Бања Лука, 19. новембар 1992. (Б003-8577-Б003-8577); СЈБ Приједор ЦСБ Бања Лука, 20. новембар 1992. (Б003-8601-Б003-8601); СЈБ Градишка ЦСБ Бања Лука, 23. новембар 1992. (Б003-8675-Б003-8576); СЈБ Босанско Грахово ЦСБ Бања Лука, 24. новембар 1992. (Б003-8534-Б003-8534); СЈБ Бања Лука ЦСБ Бања Лука, 24. новембар 1992. (Б003-8554-Б003-8554); СЈБ Котор Варош ЦСБ Бања Лука, 1. децембар 1992. (Б003-8550-Б003-8552); СЈБ Нови Град ЦСБ Бања Лука, 3. децембар 1992. (Б003-8555-Б003-8573); СЈБ Петровац ЦСБ Бања Лука, 9. децембар 1992. (Б003-8540-Б003-8545); СЈБ Бихаћ ЦСБ Бања Лука, 10. децембар 1992. (Б003-8553-Б003-8553); СЈБ Крупа на Уни ЦСБ Бања Лука, 11. децембар 1992. (Б003-8578-Б003-8578). СЈБ Кнежево је међутим приметило да је све ово конфисковано оружје било легално регистровано, као и да је одузето од несрба. 1. децембра 1992, Жупљанин је још једним факсом замолио да му се пошаљу већ тражене информације. Жупљанинов факс, 1. децембар 1992. (Б003-8511-Б003-8511). Видети и недатирани резиме ЦСБ Бања Лука о конфискованом оружју. (Б003-8506-Б003-8509).

202) Примери овога феномена су:
АРК: АРК Кризни штаб наређује конфисковање оружја до 14. маја 1992. Закључци седнице Кризног штаба АРК, 11. мај 1992 (0057-5138-0057-5138).
Братунац: „Одлука о разоружању грађана који поседују оружје на територији општине Братунац," 19. април 1992. (0083-5779-0083-5779).
Сански Мост: „Извештај СЈБ Босански Нови„, 15. август 1992. (Б003-2565-Б003-2573).

203) Докази да је Министарство унутрашњих послова очекивало да локална полиција изврши наређења Кризног штаба су између осталог следећи: Извештај из ЦСБ Бања Луке наговестио је да локална полиција прихвата да изврши наређења општинских и регионалних Кризних штабова, 30. јул 1992. (0045-1835-0045-1840); СЈБ Приједор извештај односи се на наређење Кризног штаба АРК, 5. јул 1992. (0063-3273-0063-3273)

204) Извештај СЈБ Приједора од 5. јула 1992. говори о нападу на возило са војним обвезницима у Хамбарини 21. маја 1992 (0063-3273-0063-3273).

205) Примери наређења Кризних штабова о стварању српске полиције и отпуштању несрба из полиције су:
Брчко: „Са почетком војне акције и на дан преузимања Станице јавне безбедности Ратно председништво је наименовало шефа Станице јавне безбедности (Драгана Веселиша) и почело да попуњава кадровске редове станице Србима који су некада били запослени у њој„, „Резиме догађаја и ситуације у Брчком" (0074-1394-0074-1411).
Кључ: Кризни штаб је најавио формирање српских полицијских снага и промену обележја. Јавни проглас Кризног штаба, 8. мај 1992. (0091-4749-0019-4750).

Пале: Муслимански полицајци су били „обавештени о одлуци Кризног штаба општине Пале и владе САО Романија да сви полицајци муслиманске националности морају предати оружје и опрему која им је дата." Изјаве полицајаца муслиманске националности, 24. март 1992. (0204-8150-0204-8151).

Приједор: Симо Дрљача, шеф СЈБ Приједор, обавестио је ЦСБ Бања Лука 5. јула да његов СЈБ врши разоружавање у складу са одлуком општинског кризног штаба (0063-3273-0063-3273; видети и 0063-3274-0063-3274).

206) Докази да су Кризни штабови контролисали полицију су између осталог:

Босанска Крупа: „Наређење да се активирају резервне полицијске снаге," 30. децембар 1991. (0091-4269-0091-4270). Ратно Председништво је наредило како да полиција функционише у време рата. „Одлука о организацији и начину рада српске општине Босанска Крупа под ратним условима," 7. мај 1992. (0059-0289-0059-0291)

Босански Петровац: Полиција је тражила савет Кризног штаба по питњу затвора. Записник са 36. седнице Кризног штаба општине Петровац, 18. јуни 1992. (0094-6832-0094-6833). Полиција задужена да спроведе одлуку о увођењу полицијског часа. Јавни проглас Кризног штаба општине Петровац, 23. јуни 1992. (0091-6093-0091-6093). Кризни штаб наређује ТО и полицији да ухапсе војно способне муслиманске мушкарце. Записник са 41. седнице кризног штаба општине Петровац, 30. јуни 1992. (0094-6846-0094-6846). Кризни штаб је одлучио да сви „регистровани муслимански екстреемисти" и појединци који поседују илегално оружје буду притворени. Одлука Кризног штаба општине Петровац, 28. октобар 1992. (0039-1083-0039-1083).

Фоча: „Са почетком борбених дејстава у Србињу (Фоча(8. априла 1992, све активности и рад Станице били су договорени са Кризним штабом општине, који је дао смернице за посебне акције." **С**ЈБ Србиње, „Информација о раду СЈБ Србиње за период април 1992. до априла 1994," јун 1994. (0297-2044-0297-2061).

Кључ: СЈБ је прикупио оружје „на основу одлуке Кризног штаба." „Информација о раду и активностима СЈБ Кључ за време борбених активности на територији општине Кључ), бр. 9(92, јул 1992. (0048-9819-0048-9838).

Котор Варош: Кризни штаб захтева да шеф СЈБ размотри ово питање са ЦСБ Бања Лука. Одломци из записника 31. седнице Кризног штаба, 21. јуни 1992. (0041-5625-0-041-5625). Кризни штаб обавио је преглед рада и активности СЈБ. Кризни штаб је замолио да полиција и војска обезбеде услове за потпуну безбедност на општинскојтериторији. „Билтен Кризног штаба," бр. I(3, 26. јуни 1992. (0041-6213-0041-6216). Ратно председништво одлучило да су сва предузећа дужна да финансирају полицију и војску. Одломци из записника 9. седнице Ратног председништва, 11. јул 1992. (0041-5-546-0041-5547). Ратно председништво повећава обим резервних полицијских снага и моли ЦСБ Бања Лука за додатна средства. Изводи из записника са 22. седнице Ратног председништва, 18. јул 1992. (0041-5544-0041-5544). Ратно председништво дало задатак полицији и војсци да направи списак особа које треба протерати са територије општине. Одломци из записника са 133. седнице Ратног председништва, 4. децембар 1992. (0041-5638-0041-5638).

Приједор: Видети „Резиме закључака, наређења и одлука усвојених од стране Кризног штаба(Ратног председништва, а у вези са СЈБ и Регионалном командом, од 29. маја до 24. јула 1992." (0063-3784-0063-3786); исто тако професионална служба Општинске скупштине Приједор, „Информација о спровођењу закључака Кризног штаба општине Приједор," 13. јул 1992. (П000-7104-П000-7108). Кризни штаб тражи информацију о томе да је СЈБ спровео његове резолуције, закључке, упутства, одлуке и наређења. Техничка служба Скупштине општине Приједор Сими Дрљачи, 23. јун 1992. (0063-3804-0063-3804). Полиција је известила Кризни штаб о томе да је спровела његова наређења. Извештај СЈБ Приједор, 1. јули 1992. (0063-3809-0063-3810).

Сански Мост: Кризни штаб доноси одлуке у вези са финансирањем полиције и опреме. Закључци са састанка општинског Кризног штаба, 21. април 1992. (0047-1864-0047-1867); полицији је наложено да заведе полицијски час и да организује контролне рампе заједно са војном полицијом. Закључци Кризног штаба општине Сански Мост

на састанку одржаном 24. априла 1992. (0047-1860-0047-1861). Кризни штаб именовао свог члана за новог шефа полиције. „Закључци„ бр. 11(92, 27. април 1992. (0047-1858-0047-1859). Кризни штаб доноси одлуку у вези са финансирањем општинске резервне полиције. Закључци са састанка општинског Кризног штаба, 7. мај 1992. (0047-1342-0047-1344). Кризни штаб наређује СЈБ Сански Мост да направи анализу ситуације са полицијским особљем. Закључци са састанка општинског Кризног штаба, 21. мај 1992. (0047-1324-0047-1327). Наређења полицији од стране Кризног штаба укључује оно од 6. јуна 1992. (0047-1232-0047-1233). Кризни штаб наређује ТО и СЈБ да започну операцију разоружавања „и друге операције из СЈБ надлежности.„ Закључци Кризног штаба, 8. јун 1992. (0047-1270-0047-1273). Кризни штаб налаже да СЈБ издаје документа која потврђују дефинитиван одлазак особа из општине. Одлука о критеријумима за могућност одласка са територије општине," 2. јул 1992. (0047-1756-0047-1759). Кризни штаб наређује формирање заједничких патрола војске и полиције ако се распусти ТО, као и да се реорганизује 6. бригада. Записник са састанка Координационог одбора општинске скупштине, 4. новембар 1992. (0049-1745-0049-1748).

Чипово: Кризни штаб наређује шефу полиције и ТО команданту да изврше разоружавање муслимана. Записник са састанка Кризног штаба, 19. мај 1992. (0219-4132-0219-4141). Кризни штаб преузео је на себе овлашћење да разреши проблеме локалне полицијске команде и да наименује полицијског команданта и шефа полиције. Записник са састанка Кризног штаба, 9. јун 1992. (0219-4110-0219-4115).

207) Премијер Бранко Ђерић, „Извод из упутства за рад Кризних штабова српске нације у општинама," 26. април 1992. (0027-0617-0027-0618). 30. априла 1992, Ђерић је издао хитно наређење којим је саопштио регрутима да игноришу ову верзију Упутстава, јер нису потпуна (0124-6815-0124-6815). Међутим, наредни документи из општина не показују да ли су ова упутства у ствари била сматрана за неважећа. Писмо секретара Извршног одбора СДС БиХ упућено тројици председника регионалних кризних штабова, број 578-02(92, 31. мај 1992. (0108-8782-0108-8782).

208) Закључак Кризног штаба Санског Моста, 30. мај 1992. (0047-1742-0047-1745).

209) Симо Дрљача Кризном штабу општине Приједор, 1. јули 1992. (П004-2965-П004-2966). Кризни штаб општине Приједор, „Упутства за формирање, састав и задатке локалних кризних штабова на територији општине Приједор," јун 1992. (0063-3737-0063-3746).

210) Записник са 35. седнице Кризног штаба Босанског Петровца, 16. јуни 1992. (0094-6864-0094-6865).

211) У Кључу, „ВРС команданти су редовно присуствовали седницама Кризног штаба и имали добру сарадњу и усклађеност са истим. Без Кризног штаба се није решавало ни једно важно питање из војног и полицијског домена." „Извештај о раду Кризног штаба/Ратног председништва скупштине општине Кључ," јул 1992. (0034-9532-0034-9536).

212) Списак чланова Ратног штаба АРК, 6. мај 1992. (0048-9901-0048-9901).

213) Премијер Бранко Ђерић, „Извод из упутстава за рад кризних штабова српске нације у општинама," 26. април 1992. (0027-0617-0027-0618).

214) Извештај о раду Кризног штаба, 5. јуни 1992. (0084-5158-0084-5162). У вези са радом полиције Новог Сарајева види СЈБ Ново Сарајево, „Извештај о раду СЈБ Ново Сарајево од 1. априла до 25. децембра 1992," 27. децембар 1992. (0296-9582-0296-9585).

215) „Билтен Кризног штаба," број I(3, 26. јун 1992. (0041-6213-0041-6216).

216) Извештај о анализи рада СЈБ на територији ЦСБ Бања Лука у 1992," март 1993. (0324-6151-0324-6167).

217) Бања Лука, Радио *Дневник*, 16. април 1992. (Б005-1979-Б005-1979). Овај програм је емитовао и информацију о томе да ЦСБ Бања Лука још увек прима извештаје и наређења како од РС тако и од РБиХ Министарстава унутрашњих послова. Жупљанин је очигледно дао изјаву у вези са таквим стањем ствари.

218) СЈБ Приједор, „Полугодишњи извештај о раду," јун 1992. (П003-3215-П003-3226).

219) „Списак службеника СМ Приједор који су потписали заклетву и оних који то нису радили," 29. мај 1992. (П004-3563-П004-3563). По полугодишњем извештају СЈБ При-

једор, „друге националне странке" то јест СДА и ХДЗ „спречавале су службенике СЈБ несрпског порекла да потпишу изјаве о лојалности. Уз друге моћне парамилитарне формације СДА и ХДЗ гурали су их у крвави и безнадежни конфликт. „Полугодишњи извештај за 1992", јун 1992. (П003-3215-П003-3226).

220) Види заклетву коју је потписао Сенад Јакуповић из СЈБ Приједор, 14. мај 1992. (П000-3192-П000-3192).

221) Одлука Кризног штаба АРК коју је потписао Бршанин, 22. јун 1992. (П005-4023-П005-4023).

222) ЦСБ Бања Лука шефовима подређених СЈБ, 1. јули 1992. (0063-3175-0063-3176).

223) РС МУП, „Извештај о раду у периоду од априла до јуна 1992," 29. јуни 1992. (0324-6791-0324-6809).

224) Извештај о анализи рада СЈБ на територији ЦСБ Бања Лука у 1992," март 1993. (0324-6151-0324-6167).

225) „Закључци са састанка савета у проширеном саставу Центра, 6. април 1992," 10. април 1992. (П004-4256-П004-4261).

226) На конференцији за штампу одржаној у Бања Луци 8. априла 1992, Жупљанин је изјавио да је на састанку проширеног Стручног колегијума ЦСБ Бања Лука, одржаног 6. априла,једногласно одлучено да се „Центар организује у складу са Уставом и Законом о унутрашњим пословима Српске Републике Босне и Херцеговине. Све станице јавне безбедности чије скупштине су се придружиле Аутономној регији Крајине као и још 11 станица које још увек нису у саставу АРК образоваће Центар." Крајњи рок за полагање заклетве о лојалности био је 15. април 1992. Бања Лука *Дневник*, 8. април 1992. (Б005-2403-Б005-2405).

227) У вези са описом преузимања СЈБ Зворника, види недатирани извештај СЈБ Зворника (0074-9761-0074-9764).

228) Жупљанин је исто тако изјавио да службеници ових СЈБ морају да потпишу заклетву о лојалности до 15. априла 1992. Бања Лука *Дневник*, 8. април 1992. (Б005-2403-Б004-2405).

229) Жупљанин МУП-у РС и свим СЈБ и СМ на територији ЦСБ Бања Лука, 16. април 1992. (П004-4242).

230) Види чланак о преузимању власти у Приједору 1992, објављен у *Билтену Центра јавне безбедности Приједор*, новембар 1994. (0045-5624-0045-5628). Видети опис преузимања у СЈБ Приједору који је послат ЦСБ Бања Лука, 30. април 1992. (П004-3151-П004-3151).

231) Видети референцу у вези са тајним припремама у СЈБ Приједор, извештај послат ЦСБ Бања Лука, 29. мај 1992. (П004-3158-П004-3158).

232) Извештај о Ресору службе националне безбедности, ЦСБ Бања Лука, „Новије информације добијене током разјашњења околности под којима се збио напад на војну патролу и околности под којима су се одвијале активности парамилитарних организација и незаконито наоружавање на територији Козарца, Приједора и других околних места ," јун 1992. (Б003-4301-Б003-4306).

233) СЈБ Сански Мост, „Полугодишњи извештај о раду СЈБ Сански Мост," 20. јул 1992. (0049-3712-0049-3729).

234) Писмо Мића Станишића ТВ Сарајеву, Радио Сарајево, 18. април 1992. (0208-9510-020-8-9513).

235) На пример, у разговору између Младена Мандића и Момчила Мандића обављеном 21. априла 1992, Младен Мандић се жалио да ЈНА неће да учествује у одбрани од навадне офанзивне операције босанске владе.

236) Телфонски разговор између Томислава Ковача и Момчила Мандића, 23. април 1992. (0322-0086-0322-0090).

237) Телефонски разговор између Момчила Мандића и Игора Велашевића (МУП РС), 21. април 1992. Мандић је позвао Игора у МУП РС, а овај му је рекао да „Палма" држи у окружењу неке Шешељеве људе. Мандић му је на то наложио да пошаље особље ТО да помогне Шешељевим људима. По Мандићевом мишљењу, Шешељ г-

а је због овога и позвао из Београда. Он је запретио де ће повући све своје јединице из свих крајева Босне ако се његови људи не избаве из Сарајева. Истога дана Мандић је разговарао са својим братом Младеном, који је исто тако радио за МУП РС, у вези са Шешељевим снагама. Разговор између Младена Мандића и Момчила Мандића, 21. април 1992. (0322-0300-0322-0304).

238) Наређење министра Мића Станишића, 15. април 1992. (0324-7405-0324-7405).

239) Наређење министра Мића Станишића, 15. мај 1992. (0323-8857-0323-8858). Као пример практичне примене правила која су важила за такве јединице, видети ЦСБ Бања Лука шефу СЈБ Приједор, 25. август 1992. (П005-4230-П005-4237). Станишић је себе наименовао за шефа штаба. Наређење министра Мића Станишића, 15. мај 1992. (032-4-1805-0324-1086).

240) То је била интерпретација коју је МУП РС дао у свом документу од 17. јула 1992, „Информација о неким аспектима досадашњег рада и предстојећим задацима," 17. јул 1992. (0324-6855-0324-6867).

241) Индивидуална имена су узета из министарског платног списка МУП РС за мај 1992. (фи20-0986-фи20-0986).

242) Писмо Министра Мића Станишића свим ЦСБ, 17. мај 1992. (0323-8854-0323-8854).

243) У периоду од јула до септембра 1992, ЦСБ Сарајево описивао је учешће својих полицајаца у борбеним дејствима као њихову главну активност. Већина тих борбених дејстава вођена је у сарадњи са ВРС. ЦСБ Сарајево, „Извештај о раду за период јул-септембар 1992," октобар 1992. (0297-0877-0297-0883).

244) Кратак преглед рада МУП РС са сугестијама за будући рад – извештај базиран на састанку водећих МУП РС функционера одржан 11. јула 1992, јул 1992. (0324-1848-0324-1879).

245) Специјална полицијска јединица при СЈБ Илица била је једна од јединица која је поседовала тешко оружје. СЈБ Илица извештај министру Мићу Станишићу, 5. август 1992. (0323-8499-0323-8505).

246) Видети видео В000-1977-В000-1977, у којем Миленко Каришик разматра наређења која је издао Момчило Мандић у операцији Враца.

247) Видети видео В000-2436-В000-2436, у којем Мићо Станишић упознаје Каришика са другим припадницима специјалне полицијске јединице МУП РС.

248) Овај полицијски одред је касније постао познат као Специјална бригаде полиције. Видети дискусију о Специјалној бригади полиције у записинку проширене седнице Стручног колегијума МУП Српске Републике, 5. новембар 1992. (0324-6041-0324-6051).

249) МУП РС, преглед платног списка из априла 1992, 21. мај 1992. (фи20-1643-фи20-1644).

250) МУП РС, преглед платног списка за мај 1992 за „ЦСБ – Специјална јединица – Полицијски одред" (фи20-1076-фи20-1079). Мада се користи термин ЦСБ, ова јединица је била одговорна министарству, а не неком ЦСБ.

251) МУП РС платни списак за април 1992, за Специјални вод Српског министарства унутрашњих послова (фи20-1877-фи20-1877).

252) МУП РС, „Извештај о раду за период од априла до јуна 1992," 29. јуни 1992. (0324-6791-0324-6809).

253) СЈБ Илица факс министру Мићу Станишићу, 5. август 1992. (0323-8499-0323-8505); званична нота СМ Враца, 31. мај 1992. (0324-7382-0324-7383).

254) Наређење Мића Станишића, 15. јуни 1992. (0324-6099-0324-6099).

255) „Сачувати мир са превентивним мерама и договором," *Глас,* 28. април 1992 (0202-9-780-0202-9780). У истом чланку Жупљанин је тражио финансијску помоћ од Скупштине општине Бања Лука јер ЦСБ Бања Лука више није примао средства од МУП Републике БиХ.

256) У издању *Гласа* од 29. априла наведено је да је Жупљанин изјавио да већина оних који су до тада служили у парамилитарним *Српским одбрамбеним снагама* или СОС ће вероватно наставити да служи у специјалној јединици под контролом ЦСБ Бања Лука. У истом чланку се примећује да је на основу одлуке скупштине АРК СОС стављен

под контролу ЦСБ Бања Лука, то јест престао да постоји. „Ускоро специјални одред", *Глас*, 29. април 1992 (0095-1922-0095-1922).

257) Писмо шефа ЦСБ Бања Лука Стојана Жупљанина генералу Кукањцу, команданту Другог војног дистрикта, 23. април 1992. (CA00-8162-CA00-8165); Меморандум Кукањца Жупљанину, 24. април 1992. (0018-3324-0018-3328). Захтев је укључивао ноту Боже Новаковића из ЦСБ Бања Лука. У њему је наведено да је Новаковић посетио генерала Талића, који је пристао да захтевана опрема буде дата ЦСБ Бања Лука.

258) Друга војна команда ССНО-у, 24. април 1992. (0018-3524-0018-3527). Требало би приметити да је у телефонском разговору од 19. маја 1992, Савезни секретар за унутрашње односе Петар Грачанин са Мићом Станишићем разматрао испоруку опреме Стојану Жупљанину, шефу ЦСБ Бања Лука, као и испоручивање исте Сарајеву и другим местима. Разговор између Мића Станишића и Петра Грачанина, 19. мај 1992. (0203-0519-0203-0520).

259) Извештај „Милоса," 27. април 1992. (Б008-0474-Б008-0474).

260) „Специјална јединица ," *Глас*, 28. април 1992. (0095-1920-0095-1920).

261) „Ускоро специјалан одред ," *Глас*, 29. април 1992. (0095-1922-0095-1922).

262) Један од ранијих захтева СОС када су се појавили у Бањој Луци било је усвајање Закона о унутрашњим пословима РС. „Прокламација Српских одбрамбених снага," *Глас*, 3-4. април 19920 (0095-1932-0095-1934).

263) „Закључци постигнути на састанку проширеног центра савета одржаног 6. маја 1992", 20. мај 1992. (0063-3164-0063-3168).

264) СНБ Сектор Бања Лука Изврсном одбору општинске скупштине Бања Луке, 18. децембар 1993. (Б001-1271-Б001-1271).

265) СЈБ Босански Нови извештај ЦСБ-у Бања Лука, „Информација о раду и понашању одреда за специјалне намене на територији овога СЈБ„, 21. мај 1992. (Б007-8680-Б007-8681). Овај извештај тиче се притужби грађана општине Босански Нови у вези са специјалним полицијским одредом под командом Мирка Лукића и Љубана Ећима. Наиме, у овој притужби је речено да су припадници специјалне јединице 15. маја 1992, украли 18.000 ДМ и друге ствари од Фадила Ометлића, а 18. маја 1992. претукли муслиманског свештеника Рамиза Алјовића. Драгомир Кутлија, шеф СЈБ Босански Нови, написао је ЦСБ Бања Лука и Љубану Ећиму да „ми захтевамо преиспитивање понашања ове јединице, јер се многи грађани српске националности у Босанској Костајници не слажу са начином на који ова јединица оперише." Видети и СЈБ Приједор шефу ЦСБ Бања Лука, 13. јуни 1992. (0063-3256-0063-3256). Но без обзира на ове притужбе, Љубан Ећим напредовао је у каријери. Касније је почео да ради за СНБ Сектор у Бања Луци као инспектор. СНБ сектор Бања Лука Извршном одбору општинске скупштине Бања Лука, 18. децембар 1993. (Б001-1271-Б001-1271). Видети такође платни списак Специјалног одреда ЦСБ, август 1992. (Б007-7456-Б007-7462).

266) Одломак из записника са 40. седнице Кризног штаба Котор Вароши, 26. јуни 1992. (0041-5614-0041-5614). Саво Тепић, шеф СЈБ Котор Варош се исто тако распитивао о статусу приближно 73 затвореника. Њему је речено да је то „полицијска ствар."

267) Одломци из записника са 53. седнице Кризног штаба Котор Вароши, 2. јули 1992. (0041-5600-0041-5600).

268) „Ко одлучује о ослобађању?" и „Специјална полиција против полиције," *Глас*, 23. јули 1992. (0095-1946-0095-1947). СЈБ Бања Лука ЦСБ-у Бања Лука и МУП-у РС, 21. јули 1992. (Б006-0581-Б006-0583); СЈБ Бања Лука ЦСБ-у Бања Лука и МУП-у РС, 21. јули 1992. (Б006-0575-Б006-0576).

269) „Нови детаљи на насилно пуштање два припадника Специјалног одреда ЦСБ Бања Лука: случај без преседана" и „Владимир Тутуш, шеф СЈБ Бања Лука, о инциденту у вези са пуштањем на слободу два ухапшена члана специјалног одреда ЦСБ: држава се не може градити на насиљу„ *Глас*, 24. јула 1992. (0211-2712-0211-2712).

270) СЈБ Бања Лука, „Информација о доказаним илегалним мерама припадника бившег полицијског одреда за специјалне намене ЦСБ Бања Лука," 5. мај 1993. (Б004-3531-Б004-3541).

271) МУП РС шефовима свих ЦСБ, 24. јули 1992. (0324-8843-0323-8843).
272) Жупљанин шефовима свих СЈБ, 29. јул 1992. (П004-3127-П004-3128); Дрљачин извештај, 30. јул 1992. (П004-3129-П004-3129).
273) Влада САО Семберије и Мајевице МУП-у РС, 4. јуни 1992. (0075-8449-0075-8450).
274) Уз захтев од 4. јуна је и руком писана нота „негативан одговор," и нечитак потпис.
275) ЦСБ(СЈБ Бијељина, „Информација о неким мерама и акцијама предузетим од стране службеника СЈБ Бијељина," 28. јуни 1992. (0324-5843-0324-5845).
276) Недатирани (вероватно април 1992) извештај СЈБ Зворник (0074-9761-0074-9764).
277) ЦСБ(СЈБ Бијељина министру Станишићу и Заменику министра МУП РС Мандићу, 21. април 1992. (0074-9568-0074-9571).
278) ЦСБ Требиње, Платни списак специјалне јединице, 26. јун 1992 (фи20-1930-фи20-1-931).
279) ЦСБ Требиње МУП-у РС, 30. јул 1992. (0323-8104-0323-8104).
280) Стојан Жупљанин шефовима свих СЈБ, Команди крајишког корпуса, и шефу обавештајно-безбедносног органа крајишког корпуса, 14. август 1992. (0063-3182-0063-3182).
281) Наређење Стојана Жупљанина, 27. октобар 1992. (0104-8843-0104-8843).
282) Званична нота СНБ сектора Бања Лука, 16. новембар 1992. (0084-9992-0084-9993).
283) Пуковник Здравко Толимир председнику РС Радовану Караџићу и МУП РС министру Станишићу, 4. јул 1992. (0074-1378-0074-1379; видети исто тако копију исте у 03-24-2027-0324-2027). Интересантно је приметити да је Момчило Мандић затражио у јулу 1991. да Давидовић буде пребачен у МУП СР БиХ. Мандић ССУП-у, 16. јул 1991. (0063-7152-0063-7152).
284) Мићо Станишић шефу ЦСБ Бијељина, 5. јул 1992. (0324-2024-0324-2024). Видети исто тако Мићо Станишић Команди Источнобосанског корпуса, 5. јул 1992. (0324-2025-0324-2025) и Мићо Станишић Главном штабу, администрацији за обавештајна питања ВРС-а, 5. јул 1992. (0324-2026-0324-2026).
285) Наређење Министра Мића Станишића свим ЦСБ, 16. април 1992 (0323-8867-0323-8867). Исто само од 18. априла 1992. (0323-8863-0323-8863).
286) Дневни билтен МУП-а РС бр. 1, 19. април 1992. (0324-6666-0324-6667).
287) Наређење МУП РС 01-51(92, потписано од стране Министра Мића Станишића (0324-6628-0324-6628).
288) Наређење министра Мића Станишића свим ЦСБ, 20. април 1992. (0323-8861-0323-8861).
289) Записник са 4. заједничке седнице Националног савета за безбедност и владе, 22. април 1992. (0124-5299-0124-5301). На известан начин је било сувишно то што је ова заједничка седница наредила МУП РС да дневно извештава о безбедносној ситуацији, и о ситуацији на терену.
290) МУП РС, „Извештај о раду за период од априла до јуна 1992," 29. јуни 1992. (0324-6791-0324-6809).
291) Министар Мићо Станишић шефовима свих ЦСБ, 17. јули 1992. (0323-8115-0323-8115).
292) Жупљанин, шефу ЦСБ Бања Лука, шефовима свих СЈБ осим Јајца, 26 мај 1992. (П004-3234-П004-3235). Жупљанинов извештај се осврће и на наређење МУП РС од 16. маја 1992. (0323-8855-0323-8856).
293) Издања *Гласа* од 12. и 13. маја била су посвећена парадама. Стога је могуће да су одржане две параде.
294),,Преглед полицијских снага , *Глас*, 13. мај 1992.
295),,Одлучност у одбрани мира , *Глас*, 14 мај 1992.
296) Министарство унутрашњих послова РС, „Упутства о хитном, сталном, повременом, и статистичком извештавању у органима унутрашњих послова „ октобар 1992. (0090-3518-0090-3630). Видети исто тако СЈБ Бања Лука, „Подсетник на наређење о упутствима у вези хитног, сталног, повременог и статистичког извештавања у органима унутрашњих послова," 22. септембар 1992. (Б008-5800-Б008-5801).

297) Проширена седница Стручног колегијума Министарства за унутрашње послове Српске Републике, 5 новембар 1992. (0324-6041-0324-6051).
298) Факс ЦСБ Бања Лука 11-1(01-48, 28. мај 1992. (П004-3229-П004-3229). Овај факс је цитиран у факсу Симе Дрљаче, СЈБ Приједор, 28. мај 1992. (0063-3237-0063-3237).
299) Војно-полицијско друштво Босанска Крупа ратном председништву српске општине Босанска Крупа, 2. јули 1992. (0059-0135-0059-0135).
300) Пуковник Станислав Галић команди Првог крајишког корпуса, 6. јуни 1992. (0095-4-685-0095-4685).
301) Пуковник Здравко Толимир, главни штаб ВРС за администрацију обавештајно-безбедносних питања председништву РС и министру Мићу Станишићу, 18. август 1992. (датум је делимично нечитак, можда је 18. јуни 1992) (0324-6684-0324-6685).
302) ЦСБ Бања Лука–СЈБ Приједор, 8. септембар 1992. (0063-3191-0063-3192).
303) Видети СЈБ Приједор– ЦСБ Бања Лука, 15. септембар 1992. (П004-3493-П004-3493).
304) ЦСБ Бања Лука шефовима свих подређених СЈБ, МУП РС и командама Првог и Другог крајишког корпуса, 18. септембар 1992. (П002-3591-П002-3591).
305) Наређење Мића Станишића 23. октобар 1992. (0104-8852-0104-8852).
306) Наређење Мића Станишића, 15. април 1992. (0324-7406-0324-7406). Видети и СЈБ Бања Лука подређеним СМ, 20. април 1992. (Б006-2781-Б006-2781).
307) Министар Станишић свим шефовима ЦСБ, 17. април 1992. (0208-9524). Овај факс је наведен у наређењу од 15. априла.
308) Факс ЦСБ Бања Лука од 29. априла 1992. (П004-3264-П004-3264) у којем се наводи Станишићев факс од 17. априла 1992.
309) Премијер Бранко Ђерић Чеди Кљајићу, Министарство унутрашњих послова РС, 25. мај 1992. (0324-7415-0324-7415).
310) Станишићеве инструкције свим ЦСБ, 26. мај 1992. (0324-6692-0324-6694).
311) ЦСБ Бијељина МУП РС , 30. мај 1992. (0324-6688-0324-0324-6689).
312) Тек средином августа 1992, ЦСБ Сарајево известило је министарство да се задатак „откривања и хватања диверзантско-терористичких група и муслиманских одметника још увек сматра за основни посао полиције." ЦСБ Сарајево, „Процена политичко-безбедносне ситуације и рада Центра за период од 1. јула до 15. августа 1992", 17. август 1992. (0074-9687-0074-9700).
313) Званична нота СМ Враца, 31. мај 1992. (0324-7382-0324-7383).
314) ЦСБ Бања Лука–МУП РС, 12. јуни 1992. (0324-7416-0324-7416).
315) Аналитичко-информациона служба МУП РС, „Неки елементи безбедносне процене у Српској Републици БиХ," јуни 1992. (0324-6810-0324-6822).
316) Помоћник министра Добро Планојевић свим ЦСБ, 5. јуни 1992. (0324-7374-0324-7374).
317) Извештај МУП РС дистрибуиран од стране ЦСБ Бања Лука шефовима свих СЈБ, 8. јуни 1992. (0063-3254-0063-3254).
318) ЦСБ Бања Лука, „Извештај о раду ЦСБ Бања Лука за период од 1. јануара до 30. јуна 1992", јули 1992. (0324-6764-0324-6790).
319) ЦСБ Бања Лука, „Извештај о анализи рада СЈБ током 1992. на територији ЦСБ Бања Лука" (0324-6151-0324-6167).
320) Наређење кризног штаба општине Приједор, 17. јуни 1992. (П004-8598-П004-8598).
321) Извештај СЈБ Бијељина за период од 26. јуна до 25. јула 1992, јули 1992. (0074-9751-0074-9755). 29 јуна кризни штаб АРК је закључио да је потребно предузети мере против особа које су без одобрења носиле војну или полицијску униформу. Закључци кризног штаба АРК, 29. јуни 1992. (0057-3848-0057-3850). Важно је приметити да се у истим закључцима наводи да је Жупљанин задужен за спровођење извесних наређења, а он се сам назива шефом „Центра служби безбедности за Аутономну регију Крајине".
322) ЦСБ Бијељина, „Информације о ангажману и активностима МУП РС у успостављању власти и владавине права на територији ЦСБ Бијељина", 29. јули 1992. (0074-1296-0074-1305). Доступна је друга копија истога извештаја (0084-5558-0084-5562). Копија

овога писма садржи и пропратно писмо које указује на то да је је исто упућено искључиво Карацићу. На последњој страни извештаја је руком писана примедба Карацића: „Само наставите да примењујете ред и владавину права."

323) СЈБ Бијељина, „Информација о инспекцији Нове кланице – Велика Обарска," 7. јули 1992. (0074-1336-0074-1341).
324) Наређење Министра Мића Станишића, 6. септембар 1992. (0324-6097-0324-6097).
325) У наређењу се наводи *Званични гласник српске нације у Босни и Херцеговини*, бр. 8, 8. јуни 1992.
326) Жупљанин свим подређеним СЈБ, 19. септембар 1992. (0091-5308-0091-5308).
327) Извештај ЦСБ Бања Лука, 21. октобар 1992. (П002-3693-П002-3693).
328) СЈБ Приједор, „Извештај о раду СЈБ Приједор за трећи квартал", 29. септембар 1992. (П004-2819-П004-2826).
329) ЦСБ Бања Лука, „Извештај о раду ЦСБ Бања Лука за период од 1. јула до 30. септембра 1992", октобар 1992. (0074-9601-0074-9650).
330) СЈБ Илица, „Извештај о раду СЈБ Илица за период од јула до септембра 1992", 11. октобар 1992. (0074-9665-0074-9685).
331) Записник са проширене седнице Стручног колегијума МУП РС, 5. новембар 1992. (0324-6041-0324-6051).
332) СЈБ Приједор кризном штабу ЦСБ Бања Лука, координаторима служби безбедности, шефовима полиције, и другима, 31. мај 1992. (0063-3763-0063-3766).
333) Полицијска станица у Омарској, која је била подређена СЈБ Приједор, дала је велики део особља на испомоћ „колективном центру" Омарска. Шеф полицијске станице у Омарској био је Жељко Мејакић. Види листу која носи датум 21. јуна 1992. (П005-0758-П005-0759). Ова листа исто тако показује да је полицијска станица у Омарској била одговорна за издавање улазних дозвола за центар.
334) Одлука кризног штаба општине Приједор, 2. јуни 1992. (0063-3780-0063-3780).
335) Наређење кризног штаба општине Приједор, 2. јули 1992. (0063-3805-0063-3805).
336) СЈБ Приједор, „Полугодишњи извештај за 1992", јуни 1992. (П003-3215-П003-3226).
337) СЈБ Приједор, „Полугодишњи извештај за 1992", јуни 1992. (П003-3215-П003-3226).
338) По СЈБ Приједор, Кератерм је основан одлуком кризног штаба општине Приједор, „под надзором службеника СЈБ Приједор и војне полиције". Недатирани извештај СЈБ Приједор, са осврtом на ЦСБ Бања Лука одлуку од 14. августа 1992. (Б003-2556-Б003-2564). У овом документу се исто тако описује оснивање и активности Кератерма и Трнопоља.
339) За опис начина на који су вођена испитивања, видети СЈБ Сански Мост –ЦСБ Бања Лука, 2. јули 1992. (0049-1518-0049-1518); исто тако СЈБ Сански Мост, „Извештај о раду СЈБ Сански Мост за првих шест месеци 1992", 20. јули 1992. (0049-3712-0049-3729). Недатирани извештај СЈБ Приједора, са осврtом на одлуку ЦСБ Бања Лука од 14. августа 1992. (Б003-2556-Б003-2564).
340) Наређење кризног штаба општине Приједор, 2. јули 1992. (П004-8542-П004-8542).
341) СЈБ Приједор, Извештај о раду СЈБ Приједор за првих девет месеци 1992, јануар 1993. (0063-3747-0063-3762). Мада је Мањача била под контролом ВРС, полиција је замољена да помаже у испитивању тамошњих затвореника. Први крајински корпус писмено је 6. августа 1992, замолио шефа СНБ Приједор да му помогне при обради затвореника. У писму је примећено да се дошло до закључка да је велики број затвореника у Мањачи невин. Саветовано је да се под хитно предузме акција у вези са овим затвореницима, јер је пажња међународних медија била усмерена на центре у РС. Први крајишки корпус шефу СНБ Приједор, 6. август 1992. (П004-8620-П004-8620).
342) По СЈБ Приједор, војска је основала Трнопоље. Недатирани извештај СЈБ Приједор (Б003-2556-Б003-2564).
343) СЈБ Приједор, „Извештај о раду СЈБ Приједор током девет месеци 1992, Приједор, јануар 1993, шеф Јавне безбедности, Симо Дрљача (0063-3747-0063-3762).
344) ЦСБ Бања Лука, СНБ Сектор, „Извештај о раду Одреда СНБ Приједор за период оф 1. јануара до 31. децембра 1992", 20. јануар 1993. (Б009-8095-Б009-8102).

345) Кратак преглед рада МУП РС са сугестијама за будући рад – извештај базиран на састанку водећих функционера МУП РС 11. јула, јули 1992. (0324-1848-0324-1879).
346) О сличном питању видети интервју Симе Дрљаче у *Козарском вјеснику*, 9. април 1993. (0038-9821-0038-9822).
347) Жупљанин Станишићу, 20. јули 1992. (0324-6719-0324-6721).
348) Записник са седнице владе РС, 22. јули 1992. (0124-5447-0124-5454).
349) Наређење председника Радована Караџића, 23. јули (0084-5369-0084-5369).
350) Симо Дрљача– МУП РС, ВРС, и ЦСБ Бања Луке, 1. август 1992. (0063-3812-0063-3812).
351) Roj Gatmen, „Кампови смрти" , *News day,* 2. август 1992. (0063-6013-0063-6017).
352) Чак Судетић, „Конфликт на Балкану: Срби у Босни не дозвољавају Црвеном крсту да посети логоре", *Njujork tajms*, 9. август 1992. (0063-6057-0063-6059). *Tajms* је известио да ће Међународни комитет Црвеног крста ускоро почети да посећује логоре око-Бања Луке, среда 12. август. У чланку је примећено да су српски вођи затворили Кератерм, „смањили" операције, и побољшали услове у Омарској пред посету страних репортера логорима.
353) Записници са Председништва РС, 5. август 1992 (0076-7907-0076-7909) и 6. август 1992. (0076-7904-0076-7906).
354) Жупљанин Станишићу, 20. јули 1992. (0324-6719-0324-6721).
355) Закључак РС Председништва, 6. август 1992. (0049-5344-0049-5344).
356) Помоћник министра Ковач председнику и премијеру РС, 8. август 1992. (0124-5167-0124-5168).
357) Записник са седенице Председништва РС, 8. август 1992. (0076-7899-0076-7900). 358) Записник са седнице владе РС, 9. август 1992. (0124-5481-0124-5486). Одлука о оснивању колективних центара и других зграда за затворенике у Српској Републици БиХ (01-24-6762-0124-6762).
359) Извештај комисије владе РС задужене за инспекцију центара и других локација са притвореницима у Српској Републици Босне и Херцеговине, 17. август 1992. (0124-5060-0124-5067).
360) Извештај Министарства правде РС влади РС, примљен 22. августа 1992. (0124-5058-01-24-5059).
361) Симо Дрљача Министру Мићу Станишићу и шефу ЦСБ Бања Лука Стојану Жупљанину, 5. август 1992. (0063-3298-0063-3298).
362) Симо Дрљача шефу ЦСБ Бања Лука Жупљанину, 9. август 1992. (0063-3300-0063-3300).
363) Симо Дрљача команданту Мањаче, 17. август 1992. (П000-2176-П000-2187).
364) Стојан Жупљанин шефовима свих ЦСБ-а, 19. август 1992. (0063-3185-0063-3185).
365) СЈБ Приједор–ЦСБ Бања Лука, 22. август 1992. (0063-3308-0063-3308).
366) Саопштење за штампу, Приједор, 22. августа 1992. (0209-0032-0209-0032).
367) СЈБ Приједор–ЦСБ Бања Лука, 23. август 1992. (0063-3309-0063-3309).
368) СЈБ Сански Мост –Војно-истражном органу Мањаче, 27. и 28. август 1992. (0207-2642-0207-2643).
369) СЈБ Сански Мост –ЦСБ-у Бања Лука, 5. август 1992. (0047-8745-0047-8746).
370) Одлука Жупљанина, 14. август 1992. (Б003-2587-Б003-2587).
371) „Закључци постигнути на састанку проширеног Савета центра одржаног 6. маја 1992", 20. мај 1992. (0063-3164-0063-3168).
372) СЈБ Босански Нови–извештај ЦСБ Бања Лука, 15. август 1992. (Б003-2565-Б003-2573).
373) СЈБ Сански Мост –извештај СНБ одељењу ЦСБ Бања Лука, 18. август 1992. (Б003-2543-Б003-2546).
374) Недатиран извештај СЈБ Приједор, у коме постоји осврт на одлуку ЦСБ Бања Лука од 14. августа 1992. (Б003-2556-Б003-2564).
375) Извештај ЦСБ Бања Лука, 18. август 1992. (Б003-2527-Б003-2542).
376) Наређење председника Караџића, 19. август 1992. (0049-5341-0049-5342).

377) Жупљанин шефовима свих подређених СЈБ, 19. август 1992. (0047-8798-0047-8798).
378) Жупљанин шефовима свих подређених СЈБ, 20. август 1992. (П004-2990-П004-2990); Извештај СЈБ Приједора , 21. август 1992. (П004-2991-П004-2991).
379) Жупљанин шефовима свих СЈБ, 21. август 1992. (0047-8799-0047-8799).
380) Жупљанин шефовима свих СЈБ и команди Првог крајишког корпуса, 22. август 1992. (0047-8797-0047-8797).
381) Мићо Станишић свим ЦСБ и свим СЈБ, 24. август 1992. (0063-3311-0063-3311).
382) Жупљанин– шефовима свих СЈБ-а, 27. август 1992. (0063-3312-0063-3312). Видети и СЈБ Приједор, 28. август 1992. (0063-3313-0063-3313).
383) СЈБ Приједор– ЦСБ Бања Лука, 28. август 1992. (0063-3310-0063-3310).
384) СЈБ Кључ– ЦСБ Бања Лука, 29. август 1992. (0057-4997-0057-5029).
385) МУП РС– ЦСБ Сарајево, Бијељина и Требиње, 28. август 1992. (0324-7335-0324-7335).
386) ЦСБ Бања Лука– МУП РС и председнику Караџићу, 31. август 1992. (0324-8486-0324-8486).
387) Пуковник Милутин Вукелић, Први крајишки корпус, Главном штабу ВРС и генерал-мајору Талићу, 2. септембар 1992. (0102-9839-0102-9840); Жупљанин– МУП РС, свим подређеним СЈБ, ЦСБ Бања Лука (СНБ), 4. септембар 1992. (Б006-5584-Б006-5584).
388) Записник са седнице Савета за националну одбрану Скупштине општине Приједор, 29. септембар 1992. (П005-2895-П005-2895).
389) Радован Караџић генерал-пуковнику Ратку Младићу, Мићу Станишићу, и Момчилу Мандићу, 22. октобар 1992. (0049-5345-0049-5345).
390) Команда Првог крајишког корпуса наредила је 27. јула да полиција настави да обезбеђује Мањачу. Наређење команде Првог крајишког корпуса, 27. јула 1992. (0102-9-846-0124-9848).
391) Мирко Врућинић, заменик шефа СЈБ Сански Мост– команданту ВРС, Мањача, 6. јуни 1992. (0106-1776-0106-1776).
392) Наређење Кризног штаба Санског Моста, 6. јуни 1992. (0047-1232-0047-1232).
393) Шеф СЈБ Сански Мост–Жупљанину, 17. јуни 1992. (0049-3278-0049-3278).
394) Винко Кондић, шеф СЈБ Кључ – команданту ВРС, Мањача, 24. јуни 1992. (0057-4811-0057-4811).
395) Списак припадника полиције који ће добити специјалне дозволе да уђу у прихватни центар Кератерм. Списак носи потпис команданта Живка Кнежевића (П005-0757-П005-0757). Документ није датиран, али руком писана белешка потврђује да је 54 дозвола издато 25. јуна 1992.
396) „Извештај за СЈБ Босански Нови," 15. август 1992. (Б003-2565-Б003-2573). Исти извештај садржи информације о сакупљању оружја од стране полиције.
397) Симо Дрљача, СЈБ Приједор– Стојану Жупљанину, ЦСБ Бања Лука, 13. јуни 1992. (0063-3256-0063-3256).
398) СЈБ Приједор –шефу ЦСБ Бања Лука, 5. јули 1992. (0063-3274-0063-3274).
399) Проглас Радио Кључа, 4. август 1992. (0059-5252-0059-5252). Барем у једном случају, општинско Ратно председништво приговорило је полицији због конфискације фондова. 28. јула 1992. Ратно председништво Котор Вароши утврдило је да полиција без дозволе конфискује новац оних који напуштају општину. Уместо да препоручи повраћај новца, Ратно председништво је наложило „да се новац искористи за помоћ породицама палих бораца или за друге трошкове општине". Извод из записника седнице Ратног председништва Котор Вароши, 28. јули 1992. (0041-5564-0041-5564). Међутим 31. јула 1992. ЦСБ Бања Лука је издао изјаву у којој се појашњавају упутства кризног штаба АРК. ЦСБ Бања Лука свим подређеним СЈБ, 31. јули 1992. (0063-3177-0063-3178).
400) Одлука Ратног председништва општине Кључ, 30. јули 1992. (0048-9849-0048-9850).
401) Наређење Ратног председништва Босанске Крупе, 22. мај 1992. (0049-2539-0049-2539).
402) Дневни билтен МУП РС, 21. јули 1992. (0324-6489-0324-6489).
403) СЈБ Приједор– ЦСБ Бања Лука, 18. јули 1992. (0063-3287-0063-3288).
404) Извештај СЈБ Приједор, 24. август 1992. (0063-3188-0063-3188).

405) СЈБ Сански Мост– шефу ЦСБ Бања Лука, 17. август 1992. (0047-8714-0047-8714).
406) Извод из записника 58. седнице општинског Ратног председништва Котор Вароши, 20. август 1992. (0041-5736-0041-5736).
407) Радио Кључ, извештај, 31. август 1992. (0059-5227-0059-5227).
408) Записник инспекције рада СЈБ Приједор, 4. септембар 1992. (Б003-8610-Б003-8610).
409) СЈБ Приједор, „Извештај о раду СЈБ Приједор за трећи квартал", 29. септембар 1992. (П004-2819-П004-2826).
410) Факс СЈБ Кључа, 28. септембар 1992. (0206-1515-0206-1516).
411) Видети и наређење Председништва РС ЦСБ да се истраже ратни злочини почињени против Срба. Наређење Председништва РС, 25. септембар 1992. (0047-8730-0047-8-731). 8. октобра 1992, Стојан Жупљанин осврнуо се на наређење Председништва у вези са хитном предајом података о ратним злочинима против Срба. Жупљанин свим подређеним СЈБ, 8. октобар 1992. (П004-3516-П004-3516). Цф. факс СЈБ Приједор, 9. октобар 1992. (П004-3518-П004-3518); ЦСБ Бања Лука СЈБ Приједор, 16. октобар 1992. (0063-3339-0063-3339).
412) Наређење министра Мића Станишића, 31. август 1992 (0105-6505-0105-6505). На конференцији за штампу одржаној новембра 1992, генерал-мајор ТАЛИЋ приметио је да су у конвоју особе из Трнопоља.
413) ВРС потпуковник Бошко Пеулић–команди Првог крајишког корпуса, 21. август 1992. (0105-6506-0105-6506). Видео-интервју генерал-мајора Талића на АБЦ њузу, 2. новембар 1992. (В000-2840-В000-2840; transcription 0300-2802-0300-2804).
414) Уизвештајима о борбама ВРС је приписивао одговорност за масакр МУП РС. Редовни извештаји о борбеним дејствима Првог крајишког корпуса, 22. август 1992. (0086-2880-0086-2883; 0086-2884-0086-2887).
415) Жупљанин Дрљачи, 11.септембар 1992. (0105-6504-0105-6504).
416) Дрљача Жупљанину, 14. септембар 1992. (0063-3335-0063-3335).
417) Жупљанин Дрљачи, 7. октобар 1992. (0208-1174-0208-1174).
418) СЈБ Приједор Жупљанину, 13. октобар 1992. (0063-3338-0063-3338).
419) Извештај Првог крајишког корпуса о стању морала у августу 1992, 3. септембар 1992. (0124-2302-0124-0311). У овом извештају специфично се помиње Симо Дрљача (мада се он нетачно идентификује као Стево Дрљача.)
420) Трећи квартални извештај ЦСБ Бања Лука пун је алузија на политичке интервенције у раду МУП РС на општинском нивоу. ЦСБ Бања Лука, „Извештај о раду СЈБ Бања Лука за период од 1. јула до 30. септембра 1992", октобар 1992. (0074-9601-0074-9650).
421) Кратак преглед рада МУП РС са предлозима за будући рад–извештај се заснива на састанку водећих званичника МУП РС одржаног 11. јула 1992, јули 1992. (0324-1848-0324-1879).
422) МУП РС, „Информације о неким аспектима досадашњег рада и предстојећим задацима„, 17. јули 1992. (0324-6855-0324-6867).
423) Учешће полиције у борбеним активностима било је нарочито велико у Херцеговини, јер су тамо „сви службеници" МУП РС редовно учествовали у борбама.
424) Наређење Мића Станишића шефовима свих ЦСБ, 19. јули 1992. (0045-1848-0045-1849).
425) Одговори ЦСБ и СЈБ на наређење Станишића од 19. јула, укључују оне од: ЦСБ Сарајево, 25. јули, 1992. (0324-7361-0324-7363); ЦСБ Добој, 27. јули 1992. (0324-1970-0324-1972); СЈБ-а Приједор, 4 август 1992. (0063-3294-0063-3296); ЦСБ-а Требиње, 4. август 1992. (0074-1280-0074-1288); СЈБ-а Сански Мост, 5. август 1992. (0047-8745-0047-8746). 30. јула 1992 ЦСБ Бања Лука је пустио у оптицај Станишићево наређење од 19. јула 1992. 3. августа Жупљанин се пожалио да није на време примио одговоре на наређење. Жупљанин шефовима свих СЈБ-а, 3. август 1992. (П004-3072-П004-3072).

426) Овим питањем ћемо се позабавити у одељку посвећеном односима између МУП РС и парамилитарних групација.
427) МУП РС шефовима свих ЦСБ и свој администрацији министарства, 17. август 1992. (0324-7326-0324-7326); ЦСБ Сарајево, Извештај о примени закључака са састанка водећих службеника МУП на дан 11. јула 1992„, август 1992. (0324-1739-0324-1741).
428) Жупљанин шефовима свих ЦСБ, команди Првог и Другог крајишког корпуса, Министру Станишићу, 30. јули 1992. (0045-1835-0045-1840).
429) Интервју Симе Дрљаче *Козарском вјеснику*, 9. април 1993. (0038-9821-0038-9822)
430) Одлука Кризног штаба општине Приједор, 2. јуни 1992. (0063-3780-0063-3780).
431) Записник са проширене седнице Стручног колегијума МУП РС, 9. септембар 1992. (0324-7328-0324-7332).
432) Извештај СНБ Сектора Бања Лука (линија 01) за април 1992. – април 1993. наговестио је да је до прекида већ дошло „крајем 1991." Бања Лука СНБ Сектор, „Преглед активности СНБ Бања Лука Сектора за линију 1 у пероду од априла 1992. до априла 1993", 12. април 1993 (Б003-6980-Б003-6988).
433) Министарски платни списак за мај 1992, МУП РС (фи20-0983-фи20-0984).
434) Одлука о наименовању коју је потписао Мићо Станишић 6. август 1992. (фи20-0591-фи20-0591). Видети исто тако СНБ МУП РС свим шефовима СНБ Сектора у ЦСБ, 12. август 1992. (0296)
435) 17. августа је Административна служба за аналитичко-инормациона питања МУП РС послала СНБ информације о обавештајним активностима усмереним против Републике Српске. Администрација за аналитичко-безбедносна питања МУП РС СНБ, 17. август 1992. (0324-8494-0324-8495).
436) РС МУП, „Информација о неким аспектима досадашњег рада и предстојећим задацима," 17. јули 1992. (0324-6855-0324-6867).
437) СНБ МУП РС, „Извештај о раду Службе националне безбедности за период од 1. априла до 31. децембра 1992", 30. април 1993. (Б001-0776-Б001-0789).
438) МУП РС, „Информација о неким аспектима досадашњег рада и о предстојећим задацима," 17. јули 1992. (0324-6855-0324-6867).
439) Наређење Мића Станишића свим ЦСБ и свим СНБ секторима, 28. август 1992. (Б003-1307-Б003-1307).
440) СРРБиХ МУП Правилник о унутрашњој организацији службе државне безбедности Републичког секретаријата за унутрашње послове Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, 1. март 1990. (0113-7521-0113-7669).
441) СНБ Ратно одељење Сипово, 27. јули 1992. (Б006-8855-Б006-8856); СНБ РО Мркоњић Град СЈБ Мркоњић-Града, новембар 1992. (0087-6130-0087-6131). За пример организационе шеме СНБ на нивоу ЦСБ и испод њега, видети ЦСБ Сарајево – Сектор СНБ, „Извештај о раду СНБ Сектора Сарајево од јула до августа „„ 18. август 1992. (0074-9701-0074-9701).
442) МУП РС, „Извештај о раду за период од априла до јуна 1992", 29. јуни 1992 (0324-6791-0324-6809).
443) ЦСБ Сарајево МУП-у РС, 25. јули 1992. (0324-7361-0324-7363).
444) СНБ у Сарајеву је међутим изразио незадовољство због непримања довољно војних обавештајних података од стране Сарајевско-романијског корпуса.
445) СРБиХ МУП Правилник о унутрашњој организацији Службе државне безбедности Републичког секретаријата за унутрашње послове Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, 1. март 1990. (0113-7521-0113-7669).
446) 1994. СНБ је постао *Ресор државне безбедности*). РДБ Центар Бања Лука, 23. јуна 1994. (Б003-6977-Б003-6977).
447) СНБ МУП РС, „Извештај о раду Службе националне безбедности у периоду од 1. априла до 31. децембра 1992" ,30. април 1993 (Б001-0776-Б001-0789).
448) ЦСБ Бања Лука, „Извештај о раду СЈБ Бања Лука за период од 1. јула до 30. септембра 1992", октобар 1992. (0074-9601-0074-9650). Видети и СНБ Сектор, ЦСБ Бања

Лука, „Основни акценти рада СНБ Бања Лука 1992. и неки проблеми у раду", 9. јули 1992. (Б003-3221-Б003-3227).

449) СНБ Сектор, ЦСБ Бања Лука, „Процена тренутне безбедносне ситуације на територији РО Приједор", 15. април 1992. (Б004-8007-Б004-8008); СНБ Сектор, ЦСБ Бања Лука, „Процена тренутне безбедносне ситуације на територији РО Босанска Дубица," 16. април 1992. (Б004-8009-Б004-8009); СНБ Сектор, ЦСБ Бања Лука, „Процена тренутне безбедносне ситуације на територији Босанског Новог ," 16. април 1992. (Б0-04-8010-Б004-8010); СНБ Сектор, ЦСБ Бања Лука, „Процена тренутне безбедносне ситуације на територији Сански Мост," 14. април 1992. (Б004-8011-Б004-8011).

450) СНБ РО Мркоњић Град, „План за примену операционих мера и активности према особама са територије Мркоњић Град која заслужују операциони интерес", 1. јули 1992. (Б006-9071-Б006-9082); видети исто тако СНБ РО Мркоњић Град, „План за примену операционих мера и активности према особама из Мркоњић Града," 25. август 1992 (Б006-9085-Б006-9085); СНБ РО Кључ, „Предлози за ослобађање ратних заробљеника из логора Мањача," 9 новембар 1992. (Б008-8566-Б008-8567).

451) Бања Лука СНБ Сектор, „Преглед активности СНБ Бања Лука Сектора за линију 1 за период од априла 1992. – до априла 1993", 12. април 1993. (Б003-6980-Б003-6988).

452) У овом извештају је међутим примећено да је у сарадњи са ВРС било напетости и размимоилажења.

453) Бања Лука СНБ Сектор, „Извештај о раду СНБ Сектора Бања Лука за 1992," јануар 1993. (Б003-1813-Б003-1821).

454) Видети три извештаја ЦСБ Бања Лука, „Преглед државне безбедности на територији Аутономне регије Босанске Крајине," јуни 1992, „Додатне информације добијене током разјашњења околности случаја 'Козарац' и напада муслиманских и хрватских терориста на Приједор," јуни 1992, и „Новије информације добијене током разјашњења околности под којима се догодио напад на војну патролу и у вези илегалног наоружавања и операција парамилитарних организација на територији Козарца, Приједора и других околних места, „ јуни 1992. (Б003-4287-Б003-4306). Исто тако видети Бања Лука СНБ Сектор, „Нове информације о илегалном наоружавању на територији Бања Луке," јули 1992. (Б003-1840-Б003-1844) и Бања Лука Сектор, „Прекинути канали илегалног наоружавања муслиманских екстремиста у неким селима Босанска Градишке," мај 1992. (Б003-1663-Б003-1666).

455) Бања Лука СНБ Сектор , „Извештај о раду СНБ Сектора Бања Лука за 1992", јануар 1993. (Б003-1813-Б003-1821).

456) ЦСБ Бања Лука, СНБ Сектор, „Бебедносна ситуација на територији општине Приједор," 23. октобар 1992. (0063-3340-0063-3343).

457) ЦСБ Требиње, „Информација о раду и тренутним проблемима ЦСБ Требиња," септембар 1992. (0074-1262-0074-1278).

458) Бања Лука СНБ Сектор, „Извештај о раду СНБ Сектора Бања Лука за 1992", јануар 1993. (Б003-1813-Б003-1821).

459) 9. октобра 1992. СНБ РО Сипова обавестило је да су уништене муслиманске културне институције, као и да се око 1,500 муслимана иселило из општине. Званична нота Ратног одељења СНБ Сипово, 9. октобар 1992. (Б009-0248-Б009-0248).

460) Званична нота ЦСБ Бања Лука СНБ Сектор, 19 октобар 1992 (Б007-9266-Б007-9267).

461) Извештаји СДБ ССУП-а од 3. и 23. марта 1992. (Б003-1426-Б003-Б003-1452).

462) „Јула 1991. Предраг Радуловић из СНБ Бања Лука је био наименован за официра за везу са МУП Србије. На тој функцији поред прикупљања обавештајних и контраобавештајних података о непријатељским оружаним снагама и обавештајним службама, он је исто тако помагао у наоружавању српског народа на широј територији ондашње БиХ и Славоније. У то време се сматрало да је сарадња са МУП Србије професионална и обострана потреба." ЦСБ Бања Лука СНБ Сектор подсекретару СНБ, 20. октобар 1993. (Б008-2878-Б008-2879). О сарадњи између МУП Србије и рађајућег МУП босанских Срба у предратном периоду, видети ЦСБ Бања Лука, СНБ Сектор, 21. јуни 1993. (Б008-4259-Б008-4263).

463) Писмо ТО команданта општине Скелани МУП РС, 26. мај 1992. (0216-6864-0216-6864).

464) до 466) Недатиран документ, „Могућности за децентрализацију унутрашњих послова у Босни и Херцеговини" (0323-7660-0323-7668).

467) Кратак преглед рада МУП РС са сугестијама за будући рад – извештај базиран на састанку водећих званичника МУП РС одржаном 11. јула 1992, јули 1992, 0324-1848-0324-1879.

468) Кратак преглед рада МУП РС са сугестијама за будући рад – извештај базиран на састанку водећих званичника МУП РС одржаном 11. јула 1992, јули 1992, 0324-1848-0324-1879.

469) Подсекретар СНБ Драган Кијач свим ЦСБ, август 1992. (0296-9606-0296-9606).

470) Као што је већ раније поменуто у овом извештају, СДБ МУП СРБиХ је већ 1991. извештавао о парамилитарним активностима у БиХ. 23. марта 1992. ова служба је известила о доласку парамилитараца на Илицу. СДС је на Илици већ наводно сакупио новац за плаћање услуга парамилитараца у „чишћењу" општине. Факс СДБ МУП СРБиХ, 23. март 1992. (0323-7798-0323-7798).

471) 18. маја 1992, шеф СЈБ Приједор, Симо Дрљача, известио је о постојању парамилитарних групација. Он није коментарисао њихово руководство или етничке везе. СЈБ Приједор ЦСБ Бања Лука, 18. маја 1992. (0063-3222-0063-3222). Истога дана, СЈБ Бања Лука известила је да нема информације у вези парамилитарних организација на територији општине. СЈБ Бања Лука ЦСБ-у Бања Лука СНБ Сектор, 18. мај 1992. (Б006-1563-Б006-1563). 3. јула 1992, Председништво РС наредило је МУП РС да изврши истрагу у вези са активностима парамилитарних група на територији Гацког и Невесиња у источној Херцеговини. Наређење Председништва РС потписано од стране Карацића, 3. јули 1992. (0084-6246-0084-6246).

Примери који илуструју да је МУП РС био свестан парамилитарних активности: 17. јуни 1992: МУП РС наређује ЦСБ Бања Лука да оснује комисију за истраживање парамилитарних активности близу Дрвара у Кулен-Вакуфу. МУП РС шефу ЦСБ Бања Лука, 17. јуни 1992. (0324-7398-0324-7399). То је објављено и у билтену МУП РС, 17. јуни 1992. (0324-6528-0324-6528). 23. март 1993: ЦСБ Бања Лука примећује везу између злочина и парамилитарних група 1992. ЦСБ Бања Лука, „Извештај о анализи рада СЈБ 1992. на територији ЦСБ Бања Лука", 23. март 1993. (0324-6151-0324-6167). Јули 1992: ЦСБ Бања Лука примећује активности парамилитарних организација. ЦСБ Бања Лука, „Извештај о раду ЦСБ Бања Лука за период од 1. јануара до 30. јуна 1992," јули 1992. (0324-6764-0324-6790).

7-8. јули 1992: СЈБ Бијељина извештава о састанку са Љубишом Савићем „Маузером", који је претио да баци у ваздух целу Бијељину и жалио се на полицију. Званичне ноте СЈБ Бијељина, 7. и 8. јули 1992. (0074-9580-0074-9581; 0074-1372-0074-1373). 11. јули 1992: СЈБ Пале је потврдо да Воја Вучковић из Зворника прима оружје од полиције. СЈБ Пале декларација, 11. јули 1992. (0324-7370-0324-7370). 13. јули 1992: СЈБ Вишеград извештава о честом доласку „добровољаца" из Србије. СЈБ Вишеград МУП РС, 13. јули 1992. (0324-6754-0324-6757).

472) ЦСБ Требиње, „Процена политичко-безбедносне ситуације на територији ЦСБ Требиње," 19. август 1992. (0074-9651-0074-9663).

473) Записник са 6. седнице Председништва РС, 13. јуни 1992. (0076-7938-0076-7938); СРНА је објавила председничку одлуку истога дана, 13. јуна 1992. (0084-6224-0084-6224). Почетком августа, Карацић се поново осврнуо на своју одлуку у извештају о недавном хапшењу „зликоваца „ у Подрињу и Кључу: Објава Карацића, 6. август 1992. (0048-8944-0048-8944).

474) „Ускоро специјална јединица," *Глас*, 29. април 1992. (0095-1922-0095-1922).

475) Главни стаб ВРС извештава о парамилитарним формацијама на територији Српске Републике БиХ, 28. јула 1992. (0094-9847-0094-9852).

476) 30. јула 1992, генерал Момир Талић је издао наређење у складу са извештајем Главног штаба од 28. јула. У том наређењу је парамилитарним групацијама понуђено да се

прикључе ВРС. Наређење Првог крајишког корпуса, 30. јула 1992. (0089-0621-0089-0623).

477) Кратак преглед рада МУП РС са сугестијама за будући рад – извештај базиран на састанку водећих МУП РС функционера 11. јула 1992, јули 1992. (0324-1848-0324-1879).

478) Дневни билтен МУП РС, 29. јуни 1992. (0323-8106-0323-8106). Видети и СЈБ Зворник МУП РС, ЦСБ-у Бијељина и ЦСБ Сарајево, 28. јули 1992. (0296-9632-0296-9632).

479) Извештај ЦСБ Бијељина, 20. јули 1992. (0074-1342-0074-1346).

480) Видети званичне записнике изјава које су дали чланови парамилитарних групација ЦСБ Бијељина и СЈБ Бијељина, 2. и 4. август 1992. (0076-8088-0076-8098; 0076-8344-0076-8346; 0075-8465-0075-8466; 0075-8467-0075-8470; 0076-6073-0076-6074; 0076-6079-00-76-6100; 0076-8090-0076-8091; 0076-8114-0076-8120; 0076-8341-0076-8343).

481) МУП РС, Администрација за елиминацију злочина, „Информације о активностима МУП у откривању криминалних активности парамилитарне формације „Жуте осе" на територији српске општине Зворник," 4. август 1992. (0324-7392-0324-7394); МУП РС, Администрација за елиминацију злочина, 10. август 1992. (0324-2036-0324-2036).

482) Горан Жугић, шефу РО СНБ Бирач, 5. септембар 1992. (0324-7390-0324-7390).

483) Подсекретар Драган Кијач, Горану Жугићу, 5. септембар 1992. (0324-7391-0324-7391). Видети и СНБ Сарајево Главном штабу ВРС и Министру унутрашњих послова, 10. септембар 1992. (0323-8342-0323-8342).

484) СНБ Сарајево председнику Председништва РС, премијеру РС, министру унутрашњих послова, и ВРС, 22. септембар 1992. (0323-8334-0323-8334).

485) ЦСБ Добој МУП РС, 27. јули 1992. (0324-1970-0324-1972).

486) Званична нота СНБ Сектора, ЦСБ Бања Лука, 16. новембар 1992. (Б007-9607-Б007-9607а). Током 1993, СЈБ Теслић објавио је ретроспективну историју догађаја везаних за СЈБ између септембра 1991. и септембра 1993. СЈБ Теслић, 25. септембар 1993. (Б007-9512-Б007-9515).

487) СЈБ Теслић, 8. јули 1992. (Б001-2326-Б001-2327). Истога дана, као сутрадан, 19 лица је предато Основном суду у Теслићу. СЈБ Теслић истражном судији, Основни суд Теслић, 8 јула 1992. (0211-7007-0211-7009), 9. јула 1992. (0211-7010-0211-7018). Команда Првог крајишког корпуса детаљно је 1. јула 1992, известила о формирању „српских добровољаца„ већ почетком октобра 1991. У истом извештају се напомињу проблеми са парамилитарним огранизацијама. Први крајишки корпус председнику РС Радовану Караџићу, 1. јули 1992. (0324-6748-0324-6753). Дана 3. јула 1992, Маринко Цукић и Предраг Маркоцевић, два службеника СЈБ Теслића у својим званичним нотама описали су лоше понашање „Миће" у општини Теслић, као и везе између ове две групе и ЦСБ Добоја. Званичне ноте Маринка Цукића и Предрага Маркочевића, 3. јули 1992. (0211-7039-0211-7053).

488) ЦСБ Требиње МУП РС, 4. август 1992. (0074-1280-0074-1289).

489) ЦСБ Требиње, „Информације о раду и тренутним проблемима ЦСБ Требиње," септембар 1992. (0074-1262-0074-1278). Овај извештај је поднет 17. септембра 1992. ЦСБ Требиње МУП-у РС, 17. септембар 1992. (0074-9783-0074-9784).

490) СЈБ Сански Мост ЦСБ Бања Лука, 5. август 1992. (0047-8745-0047-8746).

491) ЦСБ Бања Лука шефовима свих ЦСБ, 18. август 1992. (П004-3045-П004-3045).

492) Видети извештај МУП РС о покушају расформирања парамилитарних организација или њиховог интегрисања у обједињену команду оружаних снага РС. МУП РС, Администрација за послове и задатке полиције, 3. август, 1992. (0296-9730-0296-9735; Н. Б. ово је фрагмент комплетног извештаја.). Видети исто тако у вези исте теме, МУП РС, Администрација за послове и задатке полиције МУП РС, 10. август 1992. (0296-9622-0296-9624) и ЦСБ Сарајево, „Извештај о раду за период од јула до септембра 1992," октобар 1992. (0297-0877-0297-0883).

493) СЈБ Илица факс министру Мићу Станишићу, 5. август 1992. (0323-8499-0323-8505).

494) Вероватно су међу „Српским добровољцима" биле јединице Жељка Ражнатовића „Аркана." У интервјуу датом марта 1996, Ковач је изјавио да је 1992. позвао Арканове снаге да дођу на Илицу. Интервју са Томиславом Ковачом у *Интервју*, 1. март 1996. (0216-1686-0216-1691).

495) Одлука министра Мића Станишић, 6. август 1992. (фи20-0595-фи20-0595).
496) ЦСБ Сарајево, „Процена политичко- безбедносне ситуације и рада центра за период од 1. јула до 15. августа„ 17. август 1992. (0074-9687-0074-9700).
497) ЦСБ Требиње, „Процена политичко-безбедносне ситуације на територији ЦСБ Требиње", 19. августа 1992. (0074-9651-0074-9663).
498) ЦСБ Сарајево, 8. септембар 1992. (0296-9107-0296-9110).
499) СЈБ Сарајево Центру ЦСБ Сарајево, 10. септембар 1992. (0324-2034-0324-2035).
500) Извештај ЦСБ Бијељина, 7. октобар 1992. (0323-8178-0323-8178).
501) Нацрт годишњег извештаја МУП РС за 1992, јануар 1993. (фи20-1276-фи20-1319). Овај нацрт је представљен од стране администрације за аналитичко-информациона питања Стручном колегијуму МУП РС на седници исте, а онда је био поднет Влади. У уводу нацрта извештаја назначено је да ће све администрације МУП РС имати прилику да прегледају овај извештај како би дале своје напомене поготово у погледу „оног што недостаје у њему, или што није комплетирано". Ти некомплетни или неукључени делови односили су се на „извештај о раду специјалне бригаде", као и на информације о броју службеника крајем 1992. и броју несталих возила. У једном интервјуу датом *Експра магазину,* за време свог мандата на месту директора Бироа РС у Београду (то јест после средине јануара 1993), Момчило Мандић је изјавио да је Годишњи извештај МУП РС за 1992. једини министарски годишњи извештај који је прихваћен без икаквих резерви. Недатирани интервју са Момчилом Мандићем, *Експра магазин* (0208-3700-0208-3701).
502) Осим ако није другачије назначено, сви цитати из овог одељка су из Нацрта годишњег извештаја МУП РС за 1992, јануар 1993. (фи20-1276-фи20-1319).
503) Упоредити језик текста са оним коришћеним у опису сарадње између СДС и МУП РС у Годишњем (април–децембар 1992) извештају ЦСБ Сарајево објављеног јануара 1993. (0297-0890-0297-0902). „У организацији СДС, носилац активности и средстава за ослобађање српске нације, органи унутрашњих послова, како би се рекло, први су ушли у битку за ослобађање српске нације."

Разговор вођен дана 21. априла 1992. године између Каће Дучић и Бранислава Гавриловића

Игор: Добро.
Мандић Момчило: Код „Палме".
Игор: Добро.
Миленковић: Молим.
Каћа Дучић: Каћа из Срне, Каћа Дучић. Не знам сада с ким разговарам.
Миленковић: С Миленковићем.
Каћа Дучић: С Миленковићем. Разговарала сам са Војиславом Шешељем, он тражи да хитно извучете његове из Сарајева. Уколико не извучете он ће све своје повући из Херцеговине, Крајине и ново слати неће из ...
Миленковић: Само мало, молим вас.
Каћа Дучић: Да.
Миленковић: Само мало.
Каћа Дучић: (обраћа се некоме у просторији у којој се она налази па каже: Жељко, можеш ми направити оне меморандуме? Не, не, не.)
Бранислав Гавриловић: Добар дан.
Каћа Дучић: Добар дан.
Бранислав Гавриловић: Овдје Бранислав Гавриловић,...

Каћа Дучић: Е, Браниславе здраво, Каћа овај Дучић, ја сам сад' разговарала са Војом.

Бранислав Гавриловић: Да.

Каћа Дучић: И реци ми како..., овако ми је он пренео, уколико ови не извуку...

Бранислав Гавриловић: Да.

Каћа Дучић: ...овај те своје...

Бранислав Гавриловић: Да.

Каћа Дучић: ...да ће он све своје снаге повући из целе Босне и Херцеговине и слати нове неће. Реци ми како стоји ствар?

Бранислав Гавриловић: Доле су још у граду.

Каћа Дучић: Ха?

Бранислав Гавриловић: Доле су још у граду, ја сам рањен, па не могу да сиђем доле.

Каћа Дучић: Знам да си рањен али...

Бранислав Гавриловић: ... доле је ... не смијем ти преко телефона рећи где сам.

Каћа Дучић: Знам, знам. ... (чује се неко бирање броја) А реци ми овај, је ли тако лоша ствар са њима?

Бранислав Гавриловић: Ево сад је нека помоћ отишла, неки су отишли добровољци да их извуку а...

Каћа Дучић: Аха, аха.

Бранислав Гавриловић: До сад је било лоше.

Каћа Дучић: Аха. Значи мало се побољшава?

Бранислав Гавриловић: Дај Боже, мислим класична је издаја ово било сада, гдје смо ишли.

Каћа Дучић: Ја сам одмах то јутрос рекла.

Бранислав Гавриловић: Али научили смо.

Каћа Дучић: Одмах јутрос, кад сам чула, ја сам и Воји, каже није конфузија, ма него каква конфузија.

Бранислав Гавриловић: Није, није, ово је класична издаја била ...

Каћа Дучић: Одма' сам ја ...

Бранислав Гавриловић: ... послије сам са неким људима разговарао у вези тога, виђенијим људима са овог краја и тим мјештанима који доле станују, јер смо ми налетили на то, сви кажу да и ти снајперисти ту нису били, ништа није било јуче.

Каћа Дучић: Је л' да?

Бранислав Гавриловић: ... стављен јутрос.

Каћа Дучић: То сам ја одмах јутрос кад сам чула, кад сам у хотелу, кад ми је рекла овај, одмах сам ја рекла то је то, одмах сам с Војом разговарала, каже он то је као конфузија, ма каква реко', не може то, по томе како је све испало не може бити.

Бранислав Гавриловић: Ма каква конфузија!

Каћа Дучић: Реци ми шта се још може овде подузети да ја само то, вртим телефоне ... причу, тако?

Бранислав Гавриловић: Да вам право кажем ...
Каћа Дучић: Имате ли какав предлог?
Бранислав Гавриловић: Предлог?
Каћа Дучић: Аха.
Бранислав Гавриловић: Па не бих то преко телефона, да вам право кажем, ово је стварно класична издаја.
Каћа Дучић: Да, да, да.
Бранислав Гавриловић: Па не треба ништа предузимати, покушаћемо да се извуку.
Каћа Дучић: Ехе, то, ви само извуците те ваше.
Бранислав Гавриловић: Покушаћемо, има доле..., још је остало наших људи са овог подручја.
Каћа Дучић: Пита мене који је број, ја кажем осамн'ест.
Бранислав Гавриловић: Ја.
Каћа Дучић: Јесам добро рекла?
Бранислав Гавриловић: Осамн'ест?
Каћа Дучић: Ја.
Бранислав Гавриловић: Да, да.
Каћа Дучић: Аха, рекла сам ја то, овај, значи онда ја да њему јавим да је то.
Бранислав Гавриловић: Јави, јави, само реци да је издаја, ништа више, да смо навучени.
Каћа Дучић: Аха, аха. А мене иначе можеш добити на 783-216, ако ме тренутно нема, остави поруку. Ево дошла је и Драгица.
Бранислав Гавриловић: 783-216.
Каћа Дучић: Аха.
Бранислав Гавриловић: Драгица дошла, је л'?
Каћа Дучић: Аха. (обраћа се некоме у просторији у којој се она налази) Шта ти треба? Ништа, је л'? Ево сад ћу ја са њим разговарати, а ти мени можеш на овај телефон, ако ти шта треба и тако.
Бранислав Гавриловић: Добро, добро.
Каћа Дучић: 'Ајде.
Бранислав Гавриловић: Пријатно.
Каћа Дучић: Здраво.
Бранислав Гавриловић: Живели.

Разговор вођен дана 21. априла 1992. године, између Каће Дучић и Радомира Нинковића

Радомир Нинковић: Молим.
Каћа Дучић: Хало.
Радомир Нинковић: Да?
Каћа Дучић: Да ли је Нинковић ту?
Радомир Нинковић: Јесам.
Каћа Дучић: А јеси ти Нинковић?
Радомир Нинковић: Јесам.
Каћа Дучић: Каћа.

Радомир Нинковић: Е.
Каћа Дучић: Слушај.
Радомир Нинковић: Ја.
Каћа Дучић: Реци ми, овај, како стоји ствар са оним Војинима тамо у граду?
Радомир Нинковић: С ким?
Каћа Дучић: Са Војинима. Са овим радикалима?
Радомир Нинковић: Ма не знам, брате.
Каћа Дучић: Знаш шта је он сада поручио?
Радомир Нинковић: Шта?
Каћа Дучић: У колико их не извуку..
Радомир Нинковић: Ја.
Каћа Дучић: Све ће своје снаге повући са свих положаја у целој Босни, нове слати неће.
Радомир Нинковић: Па шта ја ту имам онај, Каћа драга?
Каћа Дучић: Па не могу ја да ти кажем, не могу да дођем до Караџића да му то кажем, да, да, или да се нареди да се људи извуку или кажем ти, он је то рекао. А ти знаш, он ће остат' при речи.
Радомир Нинковић: Ама, не знам ја то брате Ка.., онај, Каћа драга, ништа.
Каћа Дучић: Дај ми коме рецимо могу то да пренесем.
Радомир Нинковић: Па тамо пренеси, зови 655-619.
Каћа Дучић: Добро, хвала ти.
Радомир Нинковић: Хајде.
Каћа Дучић: Кога тамо да тражим?
Радомир Нинковић: Не знам, ко ти се јави.
Каћа Дучић: Добро, хвала. Здраво.

Разговор вођен у априлу 1992. године, између Илије и Радета Ристић

Раде Ристић: Молим?
Илија: Добар дан.
Раде Ристић: Добар дан.
Илија: Је ли штаб Војковићи?
Раде Ристић: Јесте.
Илија: Е, штаб Ново Сарајево. Илија, ко је?
Раде Ристић: Раде Ристић из Војковића.
Илија: Реци ми шта има код вас, какво је стање?
Раде Ристић: Па, туку нам Илицу доле, јеби га.
Илија: Је ли још траје то?
Раде Ристић: Ма, јашта ради, навалили су нам на Илицу опасно.
Илија: Чуј мајку им, то ови из Соколовић колоније, је л'?
Раде Ристић: Аха.
Илија: Аха, аха. Па шта је, има ли губитака, како је?
Раде Ристић: Ма има нешто доле по Илици, јеби га, десетак ја мислим.
Илија: Мртвих?

Раде Ристић: Ја.

Илија: Па јесу наши?

Раде Ристић: Ма јашта су, јеби га.

Илија: Озбиљно?

Раде Ристић: Тако су нам јавили, јеби га.

Илија: У, јеб'о те Бог! Па реци ми како узвраћају ови наши, јесу ли одступили, не дају се?

Раде Ристић: Па, не дају се, али и ми одавде тучемо, јеби га.

Илија: Пичите, јебо га Бог, пичите им с леђа, то требате обавезно.

Раде Ристић: Тучемо, јеби га, само што не можемо с овим пјешадијским ништа урадити.

Илија: Па имате ли оне минобацаче?

Раде Ристић: Има нешто, тучемо, јеби га.

Илија: Удрите, јеби им матер тамо ..., шта.

Раде Ристић: Како је код вас горе?

Илија: Јуче смо имали цијели дан, болан ови' окршаја, имали смо баш, па онда они синоћ нам узвратили тамо са Широкаче, то је било пошло, кренуло масовно, Бог те јеб'о.

Раде Ристић: Чуо сам био, јеби га, ми смо одавде били за јутрос спремили били екипу.

Илија: Човјече, то је било кренуло, Бог те јебо, ушли тамо, заробили људе, попалили кућа, заробили нам људи тамо, жена неких, то је хаос био, Бог те јебо.

Раде Ристић: Тамо код ћифутског гробља, је л'?

Илија: Ма јеби га, стигли су нам и ови момци из Београда, ови, Брне, „Шешељевци" ови стигли су.

Раде Ристић: Чуо сам.

Илија: Ма ја. Тако да, овај, али изненада су ови били кренули тако да, ма враћени су одма', то је поломљено тамо, онда ови, ова група једна отишла ових „Шешељеваца" тамо их вратила, стјерала их сто метара преко тамо.

Раде Ристић: Ја, ја.

Илија: Јеби им матер, треба то надићи, направит', стјерат' у чаршију, гранатама сломити и здраво.

Раде Ристић: Ма, јашта ради...

Илија: Ма, нема то чекања више, болан, то можемо урадити за дан, можемо све то средити.

Раде Ристић: Па, што не урадимо више?

Илија: Па, сви то требамо урадити, јеби га, заједнички.

Раде Ристић: Сви, сви, јеби га, тачно тако. Ми смо били екипу спремили јутрос за пола четири и јеби га, ударе нам одоздо, јеби га.

Илија: Ја, ја, па добро, шта ћеш. Јеби га, дај видите, помозите људима на Илици, Бог те јебо, морамо се помагати.

Раде Ристић: Па, ево помажемо, јеби га.

Илија: Ја.

Раде Ристић: Не знам ко, јесу л' се чули они с вама одоздо са Илице, знаш?

Илија: Па не знам јутрос је ли, разговарао је ја мислим овај командант наш, него онај, Пале су вам синоћ помогле право ... (прекид тонског записа)

Милинковић: Ја.

Момо: Јесте.

Милинковић: Дај нек' дође хитно да му човјек да податке из прве руке.

Момо: Хајде добро.

Милинковић: Хајде.

Разговор вођен у априлу 1992. године, између Војислава Шешеља и Бранислава Гавриловића

НН мушка особа: Молим.

Војислав Шешељ: Војислав Шешељ овде, могу ли Бранислава Гавриловића да добијем?

НН мушка особа: Може господине, само тренутак.

Бранислав Гавриловић: Помоз' Бог војводо.

Војислав Шешељ: Бог ти помого, шта се дешава тамо?

Бранислав Гавриловић: Па, Војо, наши су доле у граду, схваташ.

Војислав Шешељ: Колико их је доле?

Бранислав Гавриловић: 18, остало их 18.

Војислав Шешељ: Јесу ли опкољени?

Бранислав Гавриловић: Молим?

Војислав Шешељ: Јесу опкољени?

Бранислав Гавриловић: Опкољени од почетка. Сад су неки кренули, добровољци исто, да их извуку и не зна се ништа шта се дешава доле.

Војислав Шешељ: Ти си рањен, је ли?

Бранислав Гавриловић: Да, у ногу.

Војислав Шешељ: Па каква је рана?

Бранислав Гавриловић: Прострелна, али добро ће бити, добро ће бити, нема проблема.

Војислав Шешељ: Јесу ли ти указали помоћ?

Бранислав Гавриловић: Јесу, јесу, све у реду.

Војислав Шешељ: Слушај, ја сам сад звао Пале, не могу Радована никако да нађем и нико га не може наћи.

Бранислав Гавриловић: Ја.

Војислав Шешељ: Али сам поручио, ако те наше не извуку, да ћемо повући све наше људе са свих фронтова и да више нећемо слати никад.

Бранислав Гавриловић: Добро.

Војислав Шешељ: Знаш. Молим те да живце не губиш ти...

Бранислав Гавриловић: Ево људи ...

Војислав Шешељ: ..да не долазиш на пречац у неке сукобе са својима, него само што више људи да се нађе, да се ови извлаче, знаш?

Бранислав Гавриловић: Па, ево стално се шаљу да их извуку, стално.

Војислав Шешељ: А те ћемо ствари онда после рашчишћавати, кад буде мирније.

Бранислав Гавриловић: Добро Војо. Иначе, како си ти са здрављем?

Војислав Шешељ: Ево није лоше, 'ајде Бога ти, види што више људи ту да се пошаље.

Бранислав Гавриловић: Ма, добро, ево сви су се активирали доле, само шалу. Видићемо, ваљда ће нешто бити.

Војислав Шешељ: Добро, добро.

Бранислав Гавриловић: Живели, поздрави.

Војислав Шешељ: Ej,

Бранислав Гавриловић: Молим?

Војислав Шешељ: Имаш ли ти мој број, овај?

Бранислав Гавриловић: Имам, имам.

Војислав Шешељ: Е, добро, 'ајде па ми јави Бога ти, ја тебе једва добијам, више од сат окрећем овај број, једва добијам.

Бранислав Гавриловић: Добро, добро.

Војислав Шешељ: Теби је вјероватно лакше мене, пошто овај мој број не зове свако.

Бранислав Гавриловић: Добро, добро.

Војислав Шешељ: Е. 'Ајде молим те јави ми шта је било.

Бранислав Гавриловић: Јави' ћу шта буде. Живио.

Војислав Шешељ: 'Ајде држи се.

Разговор вођен у априлу 1992. године, између Зоке и Моме Гарића

Момо Гарић: Молим!

Зока: Јеси ти?

Момо Гарић: Јесам.

Зока: Е, јебем ти и...и Тому Чечара и његове мо... из Моравске, у пичку материну.

Момо Гарић: Шта је?

Зока: Па, од 25 људи остало му осам.

Момо Гарић: Па, гдје је... гдје? Па, јесу' били вечарас горе кад' смо причали?

Зока: Па, јесу били.

Момо Гарић: Па, ђе је то отишло?

Зока: Па, ето неће, јеби га.

Момо Гарић: Неће?! Ко неће?

Зока: Па, његови, јеби га. То је она...

Момо Гарић: Неће?

Зока: Ова група што иде са, са Брном.

Момо Гарић: Неће?!

Зока: Ја! До' ће, он са својих осам.

Момо Гарић: Па, што мени то сад јављаш Зока?

Зока: Па, ето што ти јављам, има ли Николића ту?

Момо Гарић: Н..., ко'г Николића?

Зока: Рада?

Момо Гарић: Нема.

Зока: Ууух!

Момо Гарић: Нема. Па, дај нешто појачај код њега са...

Зока: Чиме ћу појачат', у пичку материну?

Момо Гарић: ...са Брнетом мораш појачати што више.

Зока: А, чиме ћу појачати?

Момо Гарић: Не знам. А, зна ли се који су тих 25?...значи, коли'ко то? Седамнает их нису хтјели?

Зока: Ја.

Радио Слободна Европа

Заштићени свједок означен шифром Б-1793 почетком је децембра потврдио аутентичност око 250 тајно снимљених телефонских разговора, које је 1991. и 1992. године оптужени Милошевић водио са осталим учесницима заједничког злочиначког подухвата. Међу саговорницима у овим разговорима, осим Милошевића, најчешће се препознаје глас Радована Караџића, као и Борисава Јовића, Милана Бабића, Војислава Шешеља, Благоја Адића, Јовице Станишића, Франка Симатовића – Френкија, Момчила Крајишника, Николе Кољевића. Ту су и Томислав Симовић, Будимир Кошутић, Добрица Ћосић, Витомир Жепинић, Божо Вучуревић, Аркан, Легија и још много мање познатих особа.

Судско вијеће још није одлучило да ли да прихвати овај „пакет", али су у неким ранијим процесима (Блашкић, Брђанин, Крстић) овакви докази, у правилу, увртавани у доказни материјал.

За слушаоце Радија Слободна Европа, из овога ексклузивног материјала, издвојили смо неке од најзанимљивијих разговора.

У разговору Слободана Милошевића и Радована Караџића, од 8. јула 1991. године, први пут се спомиње план РАМ:

Милошевић: Радоване...

Др Караџић: Да.

Милошевић: Ја сам разговарао са највишим местом.

Др Караџић: Добро.

Милошевић: Молим те, ово треба да разумеш, јер што се каже, не могу да ти све објашњавам.

Др Караџић: Добро.

Милошевић: Од стратешког значаја је за будући РАМ, знаш шта је РАМ...

Др Караџић: Знам, све знам.

Милошевић: ...да бањалучка групација буде способна и мобилна.

Др Караџић: Добро.

Милошевић: Зато мораш, под један, обезбеди да она буде способна и мобилна и да нема никаквих проблема. И два, за један сат се јави Узелцу са позивом на договор на највишем месту. Све колико ти даш људи додатних, који треба да остану да чувају куће и територију и блокирају те ХДЗ – ове центре итд., све ћу их наоружати и све ћу им узети, хеликоптере ћемо дотерати и све то.

Др Караџић: Одлично. Молим вас...

Милошевић: Према томе, ја те молим, број један и број два лично мораш регулисати, а ово друго, Купрес, јако је важно. Оно треће што сам ти рекао, мислим због међународне јавности је изузетно важно.

Др Караџић: Иде, иде то. Него, ово ми реците. Можемо ли ту ствар удесити, да ми врате оружје ТО у Шипову и у Мркоњићу?

Милошевић: То је ситница, бре.

Др Караџић: Па, добро, нек' ми наоружају тамо. Ево, ми смо спремни, 170 у Мркоњићу и 150 у Шипову и они су спремни да иду на Купрес.

Милошевић: Је ли то исто задужен тај Узелац?

Др Караџић: Не, не, ово је...ја мислим да јесте он, јесте.

Милошевић: Кажи ми и то, брате, нема проблема, не можемо сваку ситницу да расправљамо овако.

Др Караџић: Добро. Ових 150 и 170 ићи ће на Купрес. А на Купресу имамо 750 људи.

Милошевић: Нама је битно да тај батаљон који је дигла војска на Купресу буде тамо и да буде како треба.

Др Караџић: Биће, али ако добију ови, нек се ставе под њихову команду, ови који остају, јер је Купрес ужасно... Ту је 50:50. Ту су страдали током рата ужасно Срби.

Милошевић: Да ти кажем нешто. Чак и овај луди Шешељ јебо је матер јуче опозицији.

Др Караџић: Видио сам. Чуо сам.

Милошевић: Знаш шта им је рекао? Каже: 'Па зар сте сад кад ЈНА треба да брани српски народ, решили да нападате ЈНА?'

Др Караџић: Да, да, то је...

Милошевић: И онај, каже, што има кравату Цимермановог келнера, јебо те бог. Чак је и њему јасно, а овим издајницима није јасно.

Др Караџић: Видио сам то, видио.

Милошевић: Он је у директном контакту са Месићем.

Др Караџић: Имате ли случајно Узелчев телефон?

Милошевић: Немам ја то, али нађ'еш то. Нек' ти нађу ови твоји.

Др Караџић: Добро.

Милошевић: Нек" ти нађу и молим те за сат, сад је један, у два му се јави. Реци, молим вас, ја желим да обезбедим максималну политичку подршку.

Др Караџић: Хоће ли он примити још наших младића ако му треба, или само оно што је већ?

Милошевић: Примиће ако треба, али дајте ви колико год да одредите да вам треба ту да остане, биће хеликоптерима пребачено за њих све да имају, да остану то да чувају.

Др Караџић: Добро, договорено.

Милошевић: ...имаш све, али ово је сад бити или не бити према Крајини, јер они хоће да одсеку Крајину. Неће да иду на Книн, јер би их много изгинуло, али хоће около да прођу.

Др Карацић: Да, да. Добро, шта ћемо ми...

Милошевић: ...у ЈНА то њих тамо да не заустави. Како ће да их заустави само оклопом, ако нема ту бригаде?

Др Карацић: Добро, договорено. Све ће бити у реду.

(Библиотека Сведочанства бр. 20, књига I, Соња Бисерко; Кристијан А. Нилсен)

Суђења за ратне злочине

Друштвено-политичка сцена Србије у овој години јасно показује расположеност између морално неопходне и иностраним донацијама условљене сарадње са Хашким трибуналом (ХТ) коју прати веома изражена антипатија према Трибуналу, узрокована тешко прихватљивим суочавањем са одговорношћу Срба за ратне злочине почињене током ратова на територији екс-Југославије.

Од посете главног тужиоца ХТ Карле дел Понте Београду, у јануару 2001. године, када је веома јасно постављен захтев и обавеза за сарадњом нових власти са ХТ, започело је мучно маневрисање у циљу избегавања те обавезе од стране нових власти.

Први у низу маневара било је формирање дуго најављиване комисије која ће се бавити утврђивањем истине о догађајима који су довели до ратова, као и о улогама зараћених страна. Сматрајући да би комисија, сачињена од домаћих стручњака, објективније утврдила истину од Хашког трибунала, или неке друге стране институције или комисије, председник СРЈ Војислав Коштуница је донео одлуку о оснивању Комисије за истину и помирење. Одлука је образложена „убеђеношћу да једино разоткривање свих чињеница о догађајима на читавом подручју међунационалних сукоба води суочавању са истином и општем помирењу унутар земље и међу народима у региону". Основни задатак Комисије је „да организује истраживачки рад на разоткривању евиденције о друштвеним, националним и политичким сукобима који су довели до рата и расветљавању ланца узрочности ових догађаја".

Комисија, коју је у почетку чинило 19 интелектуалаца различите политичке и професионалне оријентације, на самом старту суочила се са озбиљним тешкоћама. Најпре су комисију напустили Латинка Перовић и Војин Димитријевић, две угледне интелектуалне личности, које су и пре, и током, и после ратова били противници националних опција и искрени заговорници мира. В. Димитријевић је своју одлуку образложио чињеницом да „комисија састављена искључиво од грађана СРЈ (у којој чак нема никога из Црне Горе) неће моћи да изгледа непристрасно ако доноси судове о догађајима ван данашње територије СРЈ", односно „да је Комисији дато огромно поље рада, које ниједно тело такве врсте не може да савлада". Л. Перовић је у отвореном писму председнику СРЈ навела да „не успева да себи нађе место у државној комисији"... „која је чврсто институционализована, чиме је постављен оквир у коме се може тражити истина" и „чији мандат није јасан". „... Комисија, како се види из одредби о њеном раду, које су достављене после консултативног са-

станка код Вас, и поред уверавања да то неће бити, ипак је државна комисија".

Од тренутка оснивања, Комисију је напустило још неколико чланова са сличним образложењима, а сама комисија за 9 месеци постојања није објавила ниједан извештај, нити је јавности познато да ли је уопште започела са радом.

Нове власти дошле су у ситуацију, да или не желе, или не могу да покрену питање одговорности за ратне злочине. Потезе које су повлачиле сводили су се на одлагање решавања овог питања, у нади да ће притисак међународне заједнице временом спласнути. Међутим, када је међународна заједница, на челу са Америком, запретила да ће Југославија поново бити изолована и да ће све стране донације бити стопиране, српске власти су 1. априла 2001. године ухапсиле Слободана Милошевића због основане сумње да је починио кривично дело злоупотребе службеног положаја из чл. 174, ст. 3 у вези са ст. 1. КЗ СРЈ, тј. подстрекавањем. За исто дело под истрагом су још три висока државна функционера. Дело за које се терете Милошевић и његови сарадници односи се на финасијске малверзације, односно ненаменско трошење државних пара.

Упоредо са овим поступком, растао је притисак дела домаће јавности и неких политичких партија на власти да се Милошевићу у земљи суди и за ратне злочине. Власти, у намери да покажу спремност и способност да воде суђења за ратне злочине у земљи, објављују податке да су поднете кривичне пријаве против припадника Војске Југославије (ВЈ) и полиције за злочине почињене на Косову. Тако је ВЈ саопштила да је против 245 припадника ВЈ покренут поступак због кривичних дела почињених од 1. марта 1998. до 26. јуна 1999. године на Косову. У саопштењу се даље наводи да се ова лица терете за кривична дела која за последицу имају смрт или угрожавање живота и тела људи, достојанства личности и морала и имовине грађана, и да су нека од њих већ осуђена. Један од начелника МУП Републике Србије, генерал Сретен Лукић (под истрагом Трибунала због злочина на Косову), обавестио је да су поднете 744 кривичне пријаве због кривичних дела почињених против Албанаца. Поводом тога, 244 лица је лишено слободе, а 66 припадника МУП се терете за разна кривична дела, од убиства до одузимања возила. Иако је добро то што су ови поступци коначно покренути, правни основ и разлог због којег их је заиста требало покренути ипак је намерно избегнут. Колико је јавности познато, за сада је само неколико лица оптужено, а ниједно није правноснажно осуђено због кривичних дела против човечности и међународног права која се тичу ратних злочина. Због тога ово представља само још један од покушаја ВЈ и полиције да скину сву одговорност за организовано и планско спровођење оружаних акција у циљу етничког чишћења, пребацујући их на криминалне и девијантне појединце у својим редовима.

С обзиром на то да је Милошевић већ био лишен слободе, међународни притисак за његово изручење Хагу је постајао све јачи, тако да је његово изручење постало основни услов за даљу интеграцију Југославије у међународну заједницу. Притиснути нужношћу за изручење Милошевића, с једне стране, и

негативним конотацијама које би изручење изазвало код српског народа још увек увереног у часност, племенитост вековних српских циљева и херојски начин за њихово остваривање, с друге стране, власти се одлучују да „терен" за изручење припреме утицајем на измену става јавног мњења о ратним злочинима. Најпре, један локални лист, а потом и сви медији преносе информацију да је још у пролеће 1999. године из Дунава извучена хладњача пуна лешева Албанаца, убијених током НАТО интервенције, као и да је овај догађај био државна тајна све до сада. Истрага о хладњачи довела је до информација о постојању масовних гробница на тлу Србије, у које су, у намери сакривања почињених злочина, сахрањивани Албанци убијени на Косову. Пронађено је пет масовних гробница (две код Петровог Села, две код Батајнице и једна код језера Перућац). У досадашњим ексхумацијама откривени су остаци најмање 427 људи. Према, до сада прикупљеним информацијама, претпоставља се да постоје још три гробнице у Батајници и једна нелоцирана, испод аутопута на подручју Врања.

Колики је ефекат „отрежњења" српског народа постигнут откривањем масовних гробница на тлу Србије, делимично говори анкета дневног листа „Политика" и агенције за истраживање јавног мњења Фактор плус на тему „Ратни злочини и масовне гробнице",

На питање да ли су Срби чинили ратне злочине, 50,5 одсто испитаника одговорило је потврдно, од којих 44,7 одсто наглашава да су припадници других народа (Хрвати, муслимани, Албанци) то чинили у обимнијој мери. Да Срби нису починили никаве злочине у протеклим ратовима сматра 12,1 одсто анкетираних, а 37,4 одсто не зна одговор на то питање. По мишљењу 47,6 одсто анкетираних, највише ратних злочина починили су Хрвати, на другом месту су муслимани са 21,4 одсто а на трећем месту Албанци са 20,3 одсто. Да су Срби починили највише злочина сматра 1,6 одсто испитаника. На питање да ли треба јавно говорити о масовним гробницама лоцираним на тлу Србије, 27,9 одсто анкетираних сматра да то „представља срамоту за српски народ и да се са тим мора престати", 38 одсто сматра „да би било боље да се бавимо злочинима почињеним над српским народом", 12,2 одсто то сматра „издајом српског народа од стране актуелне власти", док 18,8 одсто мисли да је то „исправан потез и да не треба бежати од истине".

До сада прикупљени подаци у истрази поводом откривених гробница указују на спрегу између тадашње власти и врха полиције у сакривању почињених злочина, помињана су конкретна имена, али истрага се још увек води против НН извршилаца.

За све то време, у интелектуалним круговима водила се и води дебата око правних могућности за изручење Милошевића Хашком суду. Неки правници, на челу са председником СРЈ, сматрају да устави СРЈ и Србије не дозвољавају изручење наших грађана и да је за изручење нужно да се донесе посебан закон о сарадњи са Трибуналом који би предвидео изручење. Други, потпуно исправно, сматрају да не само да је држава правно обавезана Статутом Трибунала и чланством у УН да сарађује са Трибуналом, већ да је та обавеза и ну-

жан морални чин. Ова бесмислена дебата, која је најпре имала за циљ куповину времена, није резултирала доношењем закона о сарадњи, а Републичка и Савезна влада суочиле су се са претњом да ће сви кредити и донације бити заустављени уколико Милошевић не буде изручен. Стога, 23. јуна 2001. године, Савезна влада доноси Уредбу о поступку сарадње са Међународним кривичним трибуналом која, између осталог, предвиђа компликовану и дугачку процедуру за изручење оптужених лица. У недостатку времена, Републичка влада, 28. јуна, позивајући се на одредбу којом се штите интереси Републике Србије када су угрожени актима федерације (чл. 135. Устава Републике Србије), доноси Одлуку по којој ће „у извршавању обавеза и општеприхваћених правила међународног права о раду Међународног суда... органи Републике Србије поступати по процедури која је одређена Статутом и Правилником о поступку и доказима тог суда", и истог дана изручује С. Милошевића Трибуналу, по оптужници за злочине на Косову.

Поступајући по захтевима 50 предавача са Правног факултета у Београду и различитих општинских одбора ЈУЛ и СПС за оцену уставности Уредбе Савезне владе од 23. јуна, Савезни уставни суд је, 6. новембра, донео одлуку о њеној несагласности са Уставом СРЈ, при том наредивши Влади Србије да одговори на наводе којима се оспоравају уставност и законитост њене одлуке од 26. јуна 2001. године.

Други, и за сада последњи случај, изручења лица оптужених за ратне злочине Хашком трибуналу био је изручење браће Ненада и Предрага Бановића, стражара у логору Кератерм у Босни, оптужених за злочине против човечности и кршење ратних закона и обичаја рата.

Приликом хапшења ова два лица, почетком новембра, припадницима Центра државне безбедности из Београда асистирали су и припадници Јединица за специјалне операције (тзв. „Црвене беретке"). Тек након извршеног хапшења, „Црвене беретке" су сазнале да нису хапсиле „опасне криминалце", већ своје саборце из рата у Босни. То је изазвало револт и прво јавно обраћање јавности у десетогодишњој тајновитој историји ове јединице. Представници ове јединице, која је полутајно учествовала у свим сукобима на територији екс-Југославије и на чијим су полигонима пронађене масовне гробнице (локација Батајница) изјавили су да без правног основа (закона) више неће поступати по наредбама министра полиције за хапшење оптуженика са хашког списка, „да је то срамотно" и да не могу „хапсити Србе као прогоњене звери". Након саопштења, „Црвене беретке" су под пуном ратном опремом и маскама на лицу блокирале аутопут тражећи оставку министра полиције. Након десетодневних преговора између представника власти и „Црвених беретки", постигнут је договор о којем јавност не зна много, осим да понуђена оставка министра полиције није прихваћена од Владе и да ове јединице и даље нису стављене под било чију званичну команду или контролу. Очигледно је да ова њихова акција, која је имала сва обележја кривичног дела оружане побуне, не представља израз њихове, до сада никад исказане посвећености легалитету и законитости, већ израз паничног страха да се неко од њих ускоро не нађе на

некој од листа Хашког трибунала. Овај страх додатно је поткрепљен наводним списком Хашког трибунала, који је објавио недељник „Репортер" од 21. новембра 2001. године. На овом списку налази се 345 имена „сведока или осумњичених, сигурних учесника акција на Косову из састава МУП-а Србије", и имена 17 особа „за које се сакупља материјал за евентуалне злочине МУП". Једна од тих 17 особа је Милорад Улемек-Легија, доскорашњи командант „Црвених беретки".

Ипак, највише страха и уплашених реакција код некадашњих „бранитеља Српства", изазвале су скорашње оптужнице ХТ против Слободана Милошевића за злочине у Хрватској и Босни. У овим оптужницама се први пут, за „злочиначки подухват осмишљен пре 1. августа 1991, који је трајао најмање до јуна 1992. године" (Хрватска), и „злочиначки подухват који је постојао од 1. августа 1991. и трајао најмање до 31. децембра 1995. године" (Босна), уз Милошевића, као учесници у подухвату, поименце наводи још 19 лица. Осим оних које је ХТ још раније оптужио, као учесници или саизвршиоци наведени су: Борислав Јовић, тада председник Председништва СФРЈ, Вељко Кадијевић, тада савезни секретар за народну одбрану, Благоје Адић, тада начелник Штаба ЈНА, Јовица Станишић, тада шеф Државне безбедности, Франко Симатовић звани „Френки", начелник Одељења за специјалне операције ДБ Републике Србије, Милан Мартић, тада министар одбране и полиције САО Крајина, Момир Булатовић, тада председник Црне Горе, Војислав Шешељ, председник Српске радикалне странке, сада покојниЖељко Ражнатовић-Аркан, командант Српске добровољачке гарде и др.

Долазак екипе истражитеља тужилаштва ХТ у Београд и велики број разговора који су обавили са некима од оптужених и већим бројем осумњичених и сведока, говоре о томе да је остало још врло мало маневарског простора за избегавање одговорности.

Међутим, питање на који начин и по ком поступку ће нека од ових лица бити предата Хагу и даље остаје као проблем, с обзиром на то да закон о сарадњи још није донесен.

Демократска странка Србије, на челу са својим председником, уједно и председником СРЈ, као један од највећих противника Хашког трибунала, који свој анимозитет према суду прикрива инсистирањем на „легалним оквирима" сарадње са Трибуналом, сачинила је предлоге закона (савезног и републичког) о сарадњи. Предлогом савезног закона одређују се само основи сарадње, а целокупан поступак сарадње и изручења ставља се у надлежност републичких закона. Представници ДОС-а (сем ДСС), одбили су да на седници Савезног парламента расправљају о овом закону, јер сматрају да се на тај начин главна надлежност у поступку сарадње непринципијелно пребацује на републички ниво. Предлог републичког закона о сарадњи ДСС предвиђа процедуру која формулише могућност предузимања предистражних и истражних радњи представника Трибунала на територији Србије (Југославије), пружање правне помоћи Трибуналу и поступак изручења свих оптужених грађана који се налазе на њеној територији.

Процедура предвиђена овим Предлогом апсолутно омета и успорава рад Трибунала и ограничава сарадњу и изручење. Ограничења су таква да се представници Трибунала стављају у позицију странке у поступку којим руководе домаћи судови и влада. Према Предлогу, ниједна радња не може се предузети без представника и одлуке домаћег суда, што је у директној супротности са Статутом Трибунала. Тако, чл. 5 Предлога предвиђа да Врховни суд одбије сагласност за предузимање истражних радњи ако „надлежни државни орган поднесе, у писменом облику, уверљив доказни материјал да би предузимање истражних радњи могло да штети безбедности или одбрани земље". Још флагрантнију несагласност са Статутом предвиђа одредба чл. 9 Предлога, по којој је „захтев за предају окривљеног уредан ако садржи потврђену оптужницу Трибунала са доказима који указују на основану сумњу да је окривљени извршио неко од дела из надлежности Трибунала и наредбу за лишење слободе". Наведеном одредбом домаћем суду дато је право на испитивање основаности навода у оптужници, што је у супротности са начелом супремације Хашког суда над домаћим судовима коју предвиђа Статут.

Очигледно је да овакав Предлог закона о сарадњи представља још један покушај куповине времена и оспоравања легитимитета и легалитета Хашког трибунала од стране антиреформских и националистичких снага, које се служе уходаном Милошевићевом праксом позивања на интересе државе, народа и националну безбедност.

Сличне, мада огољеније, интенције у циљу заштите ратних злочинаца исказују се у свакодневним јавним наступима националиста, које свој врхунац достижу у оснивању Међународног одбора за истину о Радовану Караџићу од стране неколико истакнутих представника „српске националне елите". На првом јавном представљању Одбора, његов председник, др Коста Чавошки, професор Правног факултета у Београду, изјавио је да „како Караџић није у стању сам да се јавно брани од оптужби пред Трибуналом, то ће одбор чинити за њега". Чавошки је такође навео да „морамо да схватимо да је Хашки суд продужење рата против Срба другим средствима, и да они који се налазе у хашким затворима нису ништа друго него ратни заробљеници". Оснивање овог одбора, много више од заштите самог Караџића, представља акт заштите самих оснивача, јер би се ускоро пред неким званичним органом могло поставити питање њихове одговорности као инспиратора или подстрекача догађаја који су довели до ратова.

Генарални закључак је да како се списак осумњичених и оптужених пред ХТ шири, а маневарски простор за избегавање изручења ХТ под притиском све више сужава, тако расту напетост и агресивност свих структура, непосредно или посредно одговорних за злочине почињене на територији екс Југославије. Међутим, чини се да ће српске власти бити спремне да се одупру овим притисцима. На то упућују последње изјаве српског премијера, из којих се види да ће оптужени за ратне злочине, на чијем се изручењу највише инсистира (Ратко Младић и „вуковарска тројка") бити ускоро изручени, без обзира на постојање или непостојање закона о сарадњи. То значи да су српске вла-

сти сарадњу са ХТ коначно схватиле као основни услов који се мора испунити за даљу интеграцију Србије или Југославије у европске или светске токове.

Мањине

Проблеми мањина и даље су непризнати у српском друштву. И поред евидентних доказа и чињеница о њиховом стварном стању, само друштво не показује спремност да се са тим суочи. Жарко Корач, потпредседник Владе Србије, истакао је да је „проблем мањина маргинализован на политичкој сцени, а да га сами политичари додатно маргинализују" („Данас", 9. новембар 2001).

ДОС је само у предизборној кампањи говорио о једнакости мањина, јер им је била потребна њихова подршка, коју су и добили. Међутим, од тада, сем повремених изјава о потреби „позитивне дискриминације", није дошло до значајнијег помака у положају мањина. Разлог за то је, између осталог, што Савезна влада, у чијем је надлештву то питање, још увек истрајава на државном концепту који нема најјасније позиције о мањинама, поготову када се има у виду да њих и даље у самој Србији има око 30 одсто.

Промена атмосфере након Милошевићеве репресије допринела је томе да су и саме мањине постале отвореније у својим захтевима и много присутније у јавним гласилима. Начелно залагање Савезне владе за њихова права и положај створило је утисак да ће се ситуација брзо мењати набоље. Међутим, после годину дана ситуација је остала непромењена, упркос чињеници да је Закон о мањинама ушао у скупштинску процедуру. Овај закон је, иначе, и један од основних услова за пријем СРЈ у чланство Савета Европе. Национализам већине, који је и даље на снази, ксенофобија, антисемитизам и општа радикализација друштва нису допринели мењању генералног става о мањинама. Преовлађује мишљење да је њихов положај задовољавајући и у складу са европским нормама, те да су други проблеми много ургентнији.

Режим Слободана Милошевића је врло често понављао да мањине у СРЈ уживају права и слободе по највишим међународним стандардима, што је, такође, био мит. Поменута флоскула садржала је у себи једну врсту скривене идеолошке поруке која се у суштини сводила на то да мањине желе државу у држави. Тим се одговором и може објаснити сва она сумњичавост на коју су, истичући своје захтеве, наилазили припадници и организације мањина.

Ни након промена, сумњичавост према мањинама није нестала. Не само да је надживела Милошевићев режим него ће, ослоњена на наслеђену политичку културу, егзистирати још веома дуго. У таблици вредности српске политичке културе људска права су записана негде при дну. Реч је о тзв. „херојској култури" која „спољашњу слободу" увек ставља изнад „унутрашње слободе", о култури која успешно мобилише људе на отпор страном завојевачу, али зато редовно подбацује у анимирању јавности у борби за повређена права обичних грађана, о култури која у индивидуалним људским правима открива себичност и „болесни" индивидуализам, а у правима и захтевима националних мањина проналази, неретко, потајне намере, скривени сепарати-

зам, тежњу за отцепљењем и слично. Једном речју, ради се о култури која мањине види као „страни", „гостујући" елемент који је дужан да поштује „кућни ред", уважава „гостопримство" и не иритира „домаћина" својим захтевима.

Најава пуне интеграције националних мањина у политички и друштвени живот земље демантованн је већ на симболичкој равни. Предлог нових државних симбола (химне и грба), учињен од стране радне групе републичког Министарства правде, наишао је на јавне протесте. У саопштењу Санџачког интелектуалног круга, предлог песме „Боже правде" за химну Републике Србије оцењен је као противуставан и дубоко противан начелима на којима се заснива Република Србија. „Зар предлагачи мисле", истиче се у протесту, „да ће таквом химном моћи да окупе све грађане и припаднике свих народа и да их интегришу у једну равноправну, демократску и правну државу..." „Република Србија је мултинационална, држава припадника свих народа који у њој живе, а не само српског народа, те анахроно звуче речи: 'Боже спаси, Боже храни, српског краља, српски род.' Значи ли то да несрпско становништво не заслужује", каже се у саопштењу, „божју милост"?[1)]

Сличне оцене изречене су и поводом новог Закона о државним и другим празницима који је усвојила Републичка скупштина и којим се изједначавају државни и верски празници. Овакво понашање може поткопати лојалност мањина, јер ће њихови припадници у држави видети инструмент доминантне националне групе.

Због потребе да у што већој мери нагласе дисконтинуитет са претходним режимом, делови политичке елите у Србији учинили су заокрет ка вери и традицији, тражећи у њима путоказе и начела за организацију садашњице. Такве тенденције најочитије су дошле до изражаја у увођењу веронауке у јавне школе, те у настојањима цркве да, у улози кључне националне институције, поведе нацију путем духовног оздрављења. Не треба сметнути с ума да су грађани Србије, дакле и припадници националних мањина, гласали за дисконтинуитет са једним корумпираним и криминализованим режимом, али нису гласали за дисконтинуитет са модерним, рационалним тековинама српског друштва у шта, пре свега, спада секуларизација.

Чињеница да црква данас продире у школе, болнице, касарне, дипломатска представништва чак, не говори само о клерикализацији друштва, него и о дефанзиви и слабостима либералних, реформаторских и модернизирајућих снага. С обзиром на до сада испољене слабости тих снага (према подацима изреченим на стручном скупу психолога Србије, одржаном половином године у Суботици, чак 24 одсто грађана Србије сматра да држава треба да буде не само етнички чиста, него да Срби у њој треба да имају већа права од других,[2)]) посве су наивна очекивања да би у својим амбицијама СПЦ могла бити благонаклона према индивидуалистичким и либералним концептима; њене амбиције ће пре подстаћи стварање разних десничарских, клеронационалистичких група. Такве групе, без обзира да ли своје активности објашњавале мисијом „спасавања аутентичног хришћанства и православља" или, пак, заштитом „највиталнијих националних и државних интереса", изазивају страх и

забринутост, посебно код мањина када, као „Српска левица", отворено и без икаквог зазора као „непријатеље и уништитеље српског народа" идентификују „муслимане, Мађаре, Албанце, Роме и Јевреје".[3)]

Додуше, тиме листа непријатеља српског народа није исцрпљена.[4)] У зависности од састављача, она је проширивана и на њој су се, сем поменутих, још налазиле усташе, потурице, издајници, хомосексуалци или људи другачије конфесионалне припадности, анонимне, али и јавности познате особе, што само говори да је конструкција непријатеља и даље, за велики део србијанске јавности, веома важна, не само због оријентације у стварности него и због хомогенизације и што успешније одбране националних интереса. Чињеница да србијанска политичка елита нема јединствен одговор на питање шта подразумева под националним интересом, доводи до повремених сукоба унутар ње. Без обзира да ли се ти сукоби идеолошки интерпретирали као сукоби између поборника и противника реформи, односно легалиста и револуционара, сукобљене стране настоје да добију подршку политичких представника мањина који то, знајући да је због колапса привреде званични Београд посебно осетљив на понашање Брисела и Вашингтона, настоје и да капитализују.

Док је национализам подстицао екстремизам, „демократски национализам" данас заговара мултикултурализам, поштовање других култура, али инсистира на њиховој сепарацији и суштинској разлици. Пожар који је раније изазивао покушајима заокруживања етничких простора замењен је тихом ватром културне борбе и бригом за очување језика и писма. Есенцијализујући писмо, „демократски националиста" у подзаступљености ћирилице у рекламним натписима, на пример, препознаје одрицање од десетовековног културног наслеђа, разградњу и уништење свега српског, па отуда и не чуди његово противљење повратку латиничног писма у службену употребу.[5)] Тамо где за демократу важи слобода избора, за „демократског националисту" не постоји дилема: ко се одриче свог језика и писма не треба да живи![6)]

У настојању да се национализам промовише као „демократски", односно „хумани",[7)] крије се, пре свега, покушај рехабилитације националиста за зло које је почињено у име узвишених националних идеала. Сем тога, у синтагми „демократски национализам" нагласак је на национализму, а не на демократији. Резултати ове двоструке стратегије, демократија за странце, а национализам за домаћу, локалну употребу, показали су се врло брзо, јер су након октобарског преврата учестали инциденти чије су жртве били припадници мањина.[8)] На мети националиста нашли су се не само анонимне, него и јавности познате особе, попут Јожефа Касе,[9)] потпредседника србијанске владе и председника Савеза војвођанских Мађара, или, пак, Беле Тонковића,[10)] потпредседника Скупштине општине Суботица и председника Демократског савеза Хрвата Војводине. Првоме је, путем електронске поште, запрећено вешањем на Теразијама, док је други назван „усташом који мрцвари Србе". За разлику од поменутих функционера, Нецада Халитија, потпредседника беочинског Општинског одбора Реформиста Војводине, и његовог сина Алију, напали су насилници и демолирали њихову послатичарску радњу.[11)] Горе од

њих прошли су Асан Даути и његов син Беким, које су нападачи, њих седморица, прво претукли, а онда им поручили да напусте Сремску Митровицу.[12] Средином јуна, на бензинској пумпи претучен је Михаљ Кочиш, директор Основне школе „Гроф Иштван Сечењи". Овај случај Кочиш је повезао са променом имена ове суботичке школе, која је све донедавно носила име „Иво Лола Рибар".[13] Дебљи крај у сусрету са полицијом, извукао је осамнаестогодишњи Ром Мирослав Милић, од кога су полицајци Звездаре покушали батинама да изнуде признање да је украо ствари из стана бивше девојке.[14] Слично су прошли и Саша Гојков и Стеван Бранцић које су претукли полицајци из Бачке Паланке у покушају да им изнуде признање за крађу у селу Бајша.[15] Двадесетседмогодишњи Цуци Николић мучки је, у ноћи између 3. и 4. фебруара, пребијен зато што воли „белу девојку". Њега су четворица младића одвезли у неку кућу у близини Ковина, чији је сутерен преуређен у затвор са правим ћелијама, и тукли га на смену, до бесвести.[16] У марту, наоружани бејзбол палицама, моткама и каменицама, скинхедси су у Београду напали групу Рома која је испраћала једног младића у војску.[17] Крајем маја, три сата иза поноћи, група од 5-6 маскираних лица, наоружана сличним реквизитима, дошла је пред кућу Зорана Јовановића, судије Општинског суда у Старој Пазови, у намери да се са њим обрачуна. У жељи да заштити укућане, Јовановић је изашао у двориште са пиштољем у руци и, у метежу који је настао, спотакао се о шахт и нанео себи прострелну рану на бутини.[18]

Поводом све учесталијих напада на Роме огласио се, крајем маја, Одбор за заштиту људских права Рома. Протестујући због „флагрантног кршења људских права Рома", Мирослав Јовановић, председник Одбора, изјавио је да се на српским гробљима на југу Републике забрањује сахрањивање Рома, да се у Лесковцу српска деца исписују из школа у којима су већина Роми, те да се у Новом Пазару пале ромска насеља.[19] Драгослав Савић, председник Одбора за ромска људска права у Рашки, изјавио је да у овој средини малтретирање Рома траје деценијама и да у томе учествују и они који би требало да их штите – општинска власт и полиција. Поводом последњег инцидента, када је полицајац у цивилу тукао Дарка Савића, терајући га да му љуби ноге и моли за милост, Савић је поручио: „Ако ова држава сматра да Роми нису заслужили да живе овде и да немају права на живот, онда ћемо ми отићи одавде и из ове земље."[20]

На састанку ромских невладиних организација у Крагујевцу истакнуто је да се ромска деца потцењују и омаловажавају, а да просветни радници, чак, покушавају да их натерају да напусте школовање. Посебан проблем је погрешно категорисање ромске деце, која се шаљу у специјалне школе или у одељења за ометене у развоју иако, она нису ментално, него социјално хендикепирана.[21]

Светски дан борбе против фашизма, антисемитизма и антициганизма, 9. новембар, био је добар повод да се поново укаже на неповољан положај Рома, нарочито расељених лица са Косова, али и Јевреја који су се, такође, нашли на удару екстремиста. Интересантна је чињеница да у Србији нема много Јевреја и да не заузимају важна места у друштвеној структури, а да антисе-

митизам, по речима Аце Сингера, председника Савеза јеврејских општина, ескалира.[22] Све је више антисемитских парола у Београду, али и у градовима по Војводини, чак и у оним градовима у којима нема Јевреја, као што је Апатин, где на адресе јеврејских породица пристижу писма претеће садржине. На фасадама неких јеврејских кућа у Кикинди исцртани су кукасти крстови са недвосмисленом поруком: „Убићемо те!"[23] У Зрењанину је, на пример, разбијена спомен-плоча посвећена Јеврејима страдалим у Другом светском рату.[24] На надгробним споменицима у Београду и Земуну, у јуну месецу, исцртане су свастике.[25] Напори надлежних у Сомбору да открију писце антисемитских графита остали су без резултата.

Изражавајући своју забринутост због све чешћих појава антисемитизма, Савез јеврејских општина Југославије је позвао јавност да подигне свој глас. Савез је подсетио да је по законима СРЈ кажњиво свако испољавање мржње и нетолеранције, те да је одлуком заменика окружног тужиоца у Београду одбијен захтев да се привремено одузме целокупни тираж антисемитског памфлета „Протоколи сионских мудраца" и покрене кривични поступак против пријављаних лица, чиме се, како се истиче у саопштењу, „легализује право на исказивање антисемитских ставова и штампање антисемитске литературе".[26] Треба поменути и податак да је у Чачку прекинута трибина Хелсиншког одбора о антисемитизму због антисемитских испада публике што, уз све поменуто, изазива забринутост. „Бојим се", изјавила је крајем јуна Манда Пришинг, координатор Сомборске мировне групе, „да се код нас на неки начин легализују национализам, расизам и фашизам".[27]

Постоји још једна ствар на коју треба скренути пажњу, а то је говор мржње. Након промене власти, ова врста говора није нестала из јавности, она постоји и даље, мада више не ужива ранију подршку. Својим изјавама у конституисању тог говора не учествују само маргиналци и социјално фрустрирани појединци него и особе високо позициониране у систему власти. Интересантан је податак, на пример, да је Савезно министарство националних и етничких заједница осудило изјаве Марије Милошевић, ћерке бившег југословенског председника, да Србијом владају Цигани, Цинцари и Турци, само не Срби, да се београдским улицама возе немачки аутобуси и да би Хитлер био срећан да је жив,[28] али није реаговало на изјаву Зорана Ђинђића, републичког премијера, који је, поводом захтева америчког Конгреса да се ослободе Албанци осуђени без индивидуализације кривице, рекао да су „терористи које имамо у затвору случајан узорак од милион терориста који сада трчкарају по Косову. Могли бисмо с истим разлогом још 500 хиљада да их затворимо, јер су сви они против наше државе и сви су они чинили или би чинили дела против уставног поретка".[29]

Будући да су реакције средине и званичних органа на изјаве или графите којима се изражава национална нетрпељивост неуверљиве (прошле године је забележен само један случај када је напад на припаднике мањинских група суд идентификовао као кривично дело изазивања расне, верске или националне мржње), онда не чуди чињеница да, на пример, заговорнике „беле Србије" националисти уздижу и претварају у узор који треба следити.

„Не знам зашто сви нападају скинхедсе. Па то су дивни млади људи", изјавио је Синиша Вучинић. „Њима треба дозволити да легализују своју организацију, да слободно промовишу идеал – тип расе српског народа. Такви људи су потребни овој земљи...".[30] А какви су то људи, каква је то раса потребна Србији, видљиво је већ из изјаве коју је један „чистокрвни непрскани српски скинхед", како је себе представио, дао „Недељном телеграфу". У њој се истиче да скинхедси не раде ништа против устава, те да не изазивају расну, националну и верску мржњу. „Зар је сејање мржње мрзети оног ко је убијао твој народ у Босни и на Косову?", упитао се он и додао: „Не волимо ни оне који нас годинама 'ментално окупирају' као Цигани." Осим Рома, скинхедси не воле ни децу из мешовитих бракова, јер су то „деца мање расне вредности и ми их не признајемо за Србе".[31]

Осим расизма и шовинизма, за скинхедсе је карактеристичан анимозитет према сексуално другачијима. Но, то је особина својствена и неким другим организацијама, попут Отачаственог покрета „Образ" који се, по речима Небојше М. Крстића, председника Покрета, „оштро вербално супротставља злоупотреби људских права у име легализације полно настраних хомосексуалаца, лезбејки и бројних секти у нашој држави".[32] Да супротстављање хомосексуалцима и лезбејкама није само вербално постало је очигледно крајем јуна када су у Београду, на Тргу Републике, учесници прославе међународног празника Дана поноса били изложени насиљу. Иако је скуп уредно пријављен полицији, а надлежни упозорени на могуће инциденте, полиција није адекватно реаговала. У саопштењу групе „Лабрис" тим поводом је истакнуто да су таквом реакцијом полиције – „већина њих је стајала и гледала и чак поздрављала ескалацију насиља" – „држава и власт показале да је напад на 'друге' дозвољен, па чак и пожељан",[33] док су чланови „Форума писаца" затражили од Републичке владе да објасни грађанима да ли је „Србија у којој се насиљем спречава људско право на различитост, та нова земља којом покушавамо да се приближимо цивилизованом свету".[34]

Али, у појам другог није уписана само етничка и сексуална него и верска разлика. Нетрпељивост и неосетљивост према верски другачијима на драматичан начин је дошла до изражаја у Бачкој Паланци где је, поводом стогодишњице Пентакосталне цркве у Европи, Хришћански центар организовао Међународну хришћанску конференцију.[35] Издајући се за вернике православне цркве, група грађана је протестовала против одржавања поменуте конференције, претила организаторима протеривањем и линчом, каменовала и на аутобус са учесницима бацила „молотовљев коктел", разбила врата на спортском центру, спалила имовину Хришћанског центра вредну 2 хиљаде марака, те физички напала једног учесника. Мање верске заједнице биле су изложене нападима и у Врбасу. Тамо је, скоро у року од 30 дана, забележено шест напада, при чему је Евангелистичко-методистичка црква нападнута чак три пута. Лупани су прозори, а у једном случају напад је извршен бомбом. Врло су честа, по речима ђакона Дарка Вите, узнемиравања и претећа писма. Он истиче да до пре десет година нико није поистовећивао протестантске цркве са

сектама, а сада не само да их поистовећују, него им поручују да за њих нема места у Србији.[36)]

Уместо да предњаче у ширењу међурелигијског дијалога и разумевања, поједини представници СПЦ испољавају забрињавајући мањак толеранције. Такво њихово понашање је у супротности са еванђеоским учењем, неприхватљиво, али није неразумљиво. Као и српско друштво, и српска црква је у великој кризи. Без правих одговора на изазове времена, СПЦ или барем њени поједини представници, суочени са религијским „тржиштем", које доводи у питање традиционалну моноконфесионалну шему Срби=православци, теже да уз помоћ националиста на власти цркви којој припадају обезбеде привилеговани положај, па стога и стигматизирају мале верске заједнице као секте.

На конференцији за штампу коју су, крајем априла, у Новом Саду организовале три највеће протестантске заједнице – еванђеоска, баптистичка и адвентистичка, Александар Митровић, епископ еванђеоске цркве, положај малих верских заједница је окарактерисао као неповољан, јер их медији годинама сврставају у ред сатанистичких култова. По његовом мишљењу, напада на цркве не би било да „медији нису пласирали криву слику о нама. Поједини и данас шире верску нетрпељивост, а у томе је нарочито агилна БК телевизија која не води рачуна да ли ће бити нанета штета црквама које су у њеном програму негативно поменуте". Критичке речи Митровић је изговорио и на рачун Српске православне цркве „која жели да одлучује ко је подобан, а ко не", али и на рачун режима који у „спрези са СПЦ не само да гази уставно начело одвојености цркве и државе већ крши и наша, али и права других верских мањина. Свештеници СПЦ улазе у школе и, што је још опасније, у војску која се сигурно клерикализује, као и остали сегменти друштва. Истовремено, као државне празнике славимо православне свеце, а посегло се и за насилним узимањем новчаних средстава путем поштанских марака. Сваки грађанин Србије, без обзира коју веру исповедао, куповином поштанске марке финансира изградњу храма Светог Саве. Све то, док се истодобно наше цркве, које су вишенационалне, каменују и разбијају".[37)]

Сем прозора на црквама, у Србији се разбија још нешто – минимални принципи секуларне и неутралне државе. Реч је, наравно, о увођењу веронауке. Дуго најављивана и, у форми политичке арбитрарности, напречац донета, без икакве стручне, педагошке припреме и валидне расправе, те неразумљивог игнорисања Министарства просвете, одлука о увођењу веронауке у основне и средње школе наишла је на подељене реакције. Занимљиво је да упозорења која су износили противници веронауке, истичући да се њоме крше принципи лаичке државе и слобода савести и вероисповести, да се угрожава образовни систем цивилног друштва, мултиконфесионална и мултикултурна коегзистенција у држави, те манипулише верским осећањима грађана,[38)] нису подстакла политичке представнике националних мањина да се поводом увођења овог предмета огласе. Невероватна је претпоставка да они тај проблем игноришу и сматрају минорним и неважним. Но, сасвим је могуће да су, на једној страни, свесни слабости и немоћи друштва и државе а, на другој, нарасле

моћи СПЦ, пре свега, закључили да је „мудрије" ћутати, него се, евентуално, „замерити својој" цркви и у њој изгубити важног савезника. Уосталом, не треба сметнути с ума чињеницу да су лидери српских странака, у намери да обезбеде подршку цркве, с времена на време походили Патријаршију. Подршка ДОС-овском освајању власти има своју цену и веронаука је, сасвим сигурно, цена те подршке.

Као што амбиције цркве за већим утицајем на јавној сцени не изненађују, нарочито ако се зна да је од стране неких појединаца, чак веома угледних, проглашавана водећом институцијом у спасавању народа, државе и пастве,[39] не изненађују ни учестали захтеви представника одређених националних заједница за променом статуса њихових заједница.

Немци су једна од таквих заједница чији су представници захтевали да им се призна статус националне мањине. У XX веку њихов број је у Србији смањен за више од 100 пута. Они који су након Другог светског рата наставили свој живот у Србији дуго су били притиснути теретом колективне кривице. Данас представници ове заједнице, која броји негде око пет хиљада чланова, траже да им се призна статус националне мањине, право на образовање и школовање на матерњем језику, двојно држављанство, ничим ограничено право повратка у Немачку, повратак одузете имовине, као и свих објеката који су били у поседу подунавских Шваба. По мишљењу чланова Удружења „Донау", пре него што се у друштву крене са процесом приватизације, треба извршити денационализацију, како се друштво не би поново огрешило о Немце. Са циљем да се побољша информисање, припадници немачке мањине су захтевали да се на ТВ НС покрене информативни програм на немачком језику. У намери да поправе свој положај, обраћали су се покрајинским, републичким и, без успеха, савезним властима, али ти разговори нису дали резултате.[40]

Роми су, такође, у више наврата захтевали да им се призна статус националне мањине. Тај њихов захтев подржала је САНУ, али су га раније власти игнорисале. Роми, исто као Немци, или Власи на пример, верују да ће им статус националне мањине омогућити повољнији оквир за очување идентитета и репродукцију њихове културе.

Отварајући Округли сто о проблему идентитета мањина у СРЈ, Расим Љајић, савезни министар националних и етничких заједница, изјавио је да министарство жели да прекине са праксом да политичари одлучују о томе да ли одређена национална група постоји или не. Другом приликом је изјавио да су представници Румуније тражили да се Власи у Србији третирају као део румунског националног корпуса, но одговор Министарства је био да не жели да арбитрира, те да је то ствар културне и политичке елите, као и припадника мањине који сами треба да одреде своју етничку припадност.[41]

На скупу који је, у организацији Хелсиншког одбора, одржан у Новом Саду (децембар 2001) и на коме су учествовали представници културних и политичких организација Влаха могла су се чути посве супротстављена мишљења о томе да ли су Власи Румуни или су посебан идентитет. И док су једни сматрали да су Власи (како их називају други) Румуни (како називају сами себе),

те да је, без обзира на етнониме, у антрополошком и културном смислу реч о истом етничком ентитету, други су то порицали, истичући да Власи нису ни Румуни, али ни Срби. Зоран Лилић, председник Социјалдемократске партије, у интервјуу на локалној телевизији у Кладову прогласио је да су Власи најстарији Срби на подручју Тимочке крајине.

Противречни ставови дошли су до изражаја и у одговорима на питање треба ли пописница, приликом предстојећег пописа, да садржи две посебне рубрике (посебно Власи, посебно Румуни) или је довољна само једна (Румуни-Власи, тј. Румуни и Власи). На скупу се могло чути мишљење да би се Власи, уколико би им била остављена могућност да се изјашњавају само као Румуни, пре декларисали као Срби, што би онда водило њиховој потпуној асимилацији и нестанку.

Упркос чињеници да културно-политичка елита Влаха не поседује јединствене ставове, она ће се суочити са проблемом очувања идентитета властите заједнице. Тим пре, јер је положај Влаха, упркос вербалном залагању нове власти, остао непромењен. Уместо да се у својим правима изједначе са банатским Румунима, како су затражили неки од учесника новосадског скупа, фаворизују се тезе да су Власи посебан ентитет српског порекла, чиме се врши ексклузивно националистичко присвајање њиховог идентитета, а појединим влашким странкама, попут Демократског покрета Румуна Србије, приписује се иредентизам и жеља за припајањем Румунији.[42)]

С обзиром на то да је Србија изразито етнички хетерогена заједница, остваривање права Влаха, пре свега основних права – права на употребу матерњег језика у образовању, информисању или, на пример, богослужењу, приближило би друштво у Србији идеалу лингвистичке правде и из јавног поља елиминисало негативне појаве попут етничке мимикрије, којој су и Власи у протеклом периоду прибегавали, о чему, уосталом, врло убедљиво говоре резултати популационих пописа од рата наовамо. Велике осцилације у броју припадника ове заједнице – пописом из 1948. године регистровано је 102.953 Влаха, а пописом из 1961. само 1.368 – не могу се објаснити демографским, него политичким разлозима.[43)] Додуше, етностатистички подаци су увек проблематични, јер приликом пописа није могуће елимисати елемент субјективности. У зависности од прилика у земљи, утицаја овог или оног фактора, људи процењују шта им је боље. Али, већ сама чињеница да су припадници одређених група доведени у ситуацију да калкулишу у вези са сопственим националним идентитетом и процењују евентуалну добит односно штету значајан је индикатор и говори о репресивним и недемократским приликама у тој земљи. Ако су припадници Влаха тајили свој идентитет, ако у пописницама, на пример, није било одреднице Влах (као што је то био случај приликом пописа из 1953. године), то сведочи да се у друштву у коме живе не поштује њихов етнички идентитет.

Представници нове власти у више су наврата исказивали своју привржености идеалу плуралистичког и демократског друштва, у коме не само да се поштује идентитет припадника мањина него се стварају услови да се тај иденти-

тет изрази и очува. У том смислу, СРЈ је у првој половини маја приступила Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина, а преко Савезног министарства за мањине покренула поступак израде југословенског закона за заштиту националних мањина. Из иступа појединих чланова експертске групе, заинтересована јавност је могла сазнати да ће се тим законом испунити и најстрожи европски захтеви и критеријуми, да је он корак који СРЈ приближава чланству у Савету Европе и, касније, Европској унији, те да ће његово доношење допринети унапређењу и стабилности међуетничких односа, јер оставља довољно простора за испуњавање готово свих мањинских захтева[44] што се, пре свега, односи на стицање статуса националне мањине.

Наиме, по Предлогу закона о заштити права и слобода националних мањина[45] мањинама ће се сматрати све оне групе држављана које се називају или одређују као народи, националне и етничке заједнице или групе, националности и народности. У Предлогу закона се даје дефиниција појма националне мањине, али се из посве неразумљивих и несхватљивих разлога оне не набрајају. Додуше, преднацртом закона у неколико алтернатива набрајане су мањине, али ни у једној од њих, на пример, нису били поменути Југословени, иако су по попису из 1991. по величини чинили четврту заједницу. Одсуство Југословена не изненађује, јер је преднацрт неким својим решењима, фаворизујући етничку лојалност, затварао појединце у уске националне оквире. Ускраћујући могућност чланства у електорским скупштинама појединцима који су својим политичким деловањем превазилазили етничке границе, преднацрт закона је фигурирао као једна врста повеље етнонационализма. У каснијим верзијама, рецимо Предлогом закона од 20. новембра, остављена је могућност и таквим појединцима да преко електорских скупштина учествују у избору Националног савета, али су зато уведена нова ограничења, па се тако право да буду чланови електорске скупштине одриче одборницима локалне скупштине, ако у структури становништва дотичне општине проценат националне мањине не достиже 30 одсто. Очито је, дакле, да ће у формирању Националних савета учествовати само они електори који живе на подручју где је дотична мањина у великој мери територијално концентрисана.

Додуше, електорске скупштине нису једини начин на који се Национални савет може конституисати, јер је то омогућено и путем избора, на основу посебног бирачког списка. Захтев за припремање списка подносе организације и удружења националне мањине у року од три месеца након ступања Закона на снагу, ако захтев подржи најмање 20 одсто пунолетних припадника националне мањине, према резултатима последњег пописа. Уколико се на списак упише више од половине свих припадника дотичне мањине са бирачким правом, избори ће се, по пропорционалном принципу, одржати најкасније у року од годину дана од предаје захтева за припремањем посебног бирачког списка. Уколико се на посебан списак не упише више од половине припадника мањине, Национални савет се бира путем електора.

По слову Предлога закона, Национални савети се формирају ради остваривања права на самоуправу у области употребе језика и писма, образовања,

информисања и културе. Савет представља националну мањину у поменутим областима и учествује у процесу одлучивања или одлучује о питањима из тих области и основа установе из ових области. Ради делотворног учешћа у одлучивању о питањима посебности у власти и управи, сем националних савета предвиђено је, у циљу очувања и заштите посебности мањина и остваривања њихових права, формирање Савезног савета за националне мањине и Савезног фонда за националне мањине, са циљем подстицања друштвеног, економског, културног и општег развоја мањина. Ради остваривања пуне равноправности, припадницима мањина се јамчи право одговарајуће заступљености у јавним службама, укључујући и полицију, затим избор и употреба националних симбола. Законом се штите стечена права и забрањује свака радња или мера која може довести до промене националног састава становништва на подручју на коме традиционално живе припадници мањина. У циљу заштите својих права припадници мањина се могу обраћати надлежним судовима, а Предлогом закона је предвиђено формирање, из реда најугледнијих правника, омбудсмана за националне мањине.

Законом се мањинама јамчи читав низ права на очување посебности: слободан избор и употреба личног имена, право на употребу матерњег језика, односно право службене употребе језика и писма, право на неговање културе и традиције, на школовање на матерњем језику, право на јавно обавештавање на језику националне мањине.

Треба поменути и решње које се налази у члану 4 Предлога закона, у коме се говори о афирмативној акцији која ће се предузимати „у циљу поправљања положаја лица која припадају националним мањинама које су биле дискриминисане или лишене појединих права или могућности развитка, што је нарочито случај са ромском националном мањином". Роми су једина мањина која се помиње у овом Предлогу закона, а СРЈ је, признајући им статус националне мањине, постала осма држава у свету која је то учинила. По мишљењу неких представника Рома, Драгољуба Ацковића на пример, позитивна дискриминација ће у знатној мери допринети унапређењу информисања, запошљавања и образовања Рома. У СРЈ тек сваки трећи Ром заврши основну школу, а број оних који имају високо образовање креће се око две стотине.

Током јавне расправе, на Предлог закона изречене су критике, али и похвале. У критикама је најчешће апострофирано то што се Предлогом закона преузима превазиђен концепт националне мањине уместо да се прихвати модернији концепт националне заједнице, затим то што неким својим решењима, пре свега у области образовања и службене употребе језика и писма, задире у надлежности република, што може, како је оцењено, произвести њихов отпор, па и спор пред Уставним судом. Упозорено је, такође, да ни сам концепт националних већа није добар и да може довести до раздвајања и сукобљавања националних заједница.

Интересантно је да је унутар хрватске националне заједнице дошло до подвајања управо када је реч о Националном већу. Наиме, унутар ове заједнице формирана су два већа. Како између заинтересованих страна, пре свега Демократске заједнице војвођанских Хрвата и Хрватског народног савеза, није

постигнут консензус око тога ко улази у састав Националног већа, да ли само политички људи, одборници и посланици, садашњи и бивши, или би у његов састав требало да уђу и представници хрватске заједнице који делују у образовању, култури и информисању, формирана су два привремена национална већа. У изјави за Радио Суботицу, Ненад Прелог, помоћник министра спољних послова Хрватске, истакао је да постојање више националних већа личи на карикатуру, те да је једно веће једино прихватљиво решење.[46)]

Није искључено да се поделе испољене унутар хрватске националне заједнице неће поновити и у случају неких других заједница. У самом начину формирања националних већа постоји могућност оспоравања његове легитимности и довољно простора за оптужбе да су у име уских страначких интереса запостављени интереси шире, националне заједнице што, онда, не само да производи антагонизме него политички живот унутар дате заједнице претвара у јагму за положајима, привилегијама и синекурама, остављајући могућност страни која је остала „кратких рукава",[47)] да оснивањем новог, „правог" националног већа задовољи своје апетите.

У писму, које је у новембру Демократска странка војвођанских Мађара[48)] (ДСВМ) упутила Савезном министарству националних и етничких заједница, се истиче да модел који се за остваривање колективних права нуди успостављањем националних савета не одговара основним интересима националних мањина, те да ДСВМ не прихвата овај документ зато што не третира питање мањинске аутономије. У писму се наглашава да национални савети не могу самостално деловати у процесу доношења релевантних одлука. Притешњени, с једне стране, Савезним саветом, а с друге омбудсманом, материјално зависни од Савезног фонда за националне мањине, национални савети у систему регулисања положаја националних мањина могу имати само пасиван положај. У тексту упућеном министарству истиче се да, ако национални савети немају и извршне функције, као и овлашћења за доношење одређених правних норми, нема потребе за формирањем посебних бирачких спискова припадника националних мањина, јер начин њихове припреме неће функционисати, али зато систем електора хоће. Електори су, подвлачи се у тексту, имплицитно постављени као објекат неограничене манипулације и преко њих српска политичка елита може себи у свако доба конституисати послушни саветодавни орган.

У анализи коју је на страницама Политике објавио Радослав Стојановић, професор Међународног права, понављају се неке од овде поменутих примедби.[49)] По Стојановићевом мишљењу, институција омбудсмана, чији је задатак заштита права мањина пред државним органима, чини излишним националне савете који ће, зато што се бирају на изборима, поседовати политичку моћ. Концентрисана на подручјима на којима је нека мањина већински део становништа, та ће моћ, сматра Стојановић, неминовно водити конституисању политичко-територијалне аутономије.

Извесне примедбе и препоруке на Предлог закона стигле су и од немачког удружења „Донау", које је затражило да се у предлогу поименично наброје националне мањине у земљи, да се статус мањине не везује за бројност или проценат становништва, да се омогући право на двојно држављанство,

као и право на заступљеност у скупштинама без обзира на бројност, те да се предвиди параграф који забрањује да се преко наставних садржаја националне мањине и етничке групе омаловажавају и приказују као стални непријатељи српског народа.[50)]

У ранијим извештајима Хелсиншки одбор је скренуо пажњу на увредљиве садржаје у наставним програмима и на потребу мањина да у знатно већој мери утичу на креирање програма, нарочито када је реч о матерњем језику, књижевности, историји, музичкој и ликовној уметности, дакле предметима кључним за очување и развијање националног идентитета. У делу Предлога закона, који се тиче школовања на матерњем језику, истиче се да ће наставни програми, у делу који се односи на национални садржај, у значајној мери садржати теме које се односе на историју, уметност и културу националне мањине. У циљу повећања толеранције према националним мањинама, план и програм рада у школама са наставом на српском језику треба да садржи сазнања о историји, култури и положају националних мањина, те друге садржаје који подстичу толеранцију и суживот. У предлогу се, такође, истиче да, тамо где је језик националне мањине у службеној употреби, у школама са српским као наставним језиком треба омогућити учење језика националне мањине.

За сваку етнички плуралну средину од велике је важности да се, на пример, школским плановима, програмима и уџбеницима дистрибуирају садржаји којима се подстиче интеретнички дијалог. У постојећим плановима и програмима, судећи по резултатима истраживања Новосадске новинарске школе (ННС), готово да ничега од тога нема. Не постоје релевантне информације о језичком, историјском и културном наслеђу мањина које живе на простору Војводине. Учење језика средине више не постоји као могућност у војвођанским школама након 1992. године, тако да садашњи планови, програми и уџбеници не доприносе развоју интеретничког дијалога.[51)]

У истраживању ННС се истиче да ситуација није боља ни када је реч о медијима. Одговор на питање да ли уређивачка политика војвођанских медија, на већинском језику и језицима мањина, има слуха за потребе становништва у мултиетничким срединама гласи: нема!

„Медије на већинском језику не интересују мањине и њихови проблеми, сем уколико није реч о манифестацијама (фестивали и сл.) или конфликтима. Медији на мањинским језицима су затворени у сопствени етнички и културни простор и 'другима' се баве само у 'посебним' случајевима: ако су догађаји везани за њихову заједницу или ако су од изузетног значаја (савезног)." Дакле, „уређивачке политике војвођанских медија немају, нажалост, развијену свест о потреби за креирањем ставова јавности према мултикултурализму, за утицајем на свестраније остваривање културних права свих етницитета који живе у овом региону. Докле год буде тако, социјална дистанца међу припадницима различитих нација ће се само повећавати, уместо да се смањује."[52)]

Будући да социјална дистанца индукује неповерење између припадника различитих нација, овом приликом треба поменути и резултате који су добијени истраживањем које је, за потребе конференције „У потрази за истином и помирењем", спровела агенција Стратешки маркетинг.[53)] Наиме, према ре-

зултатима овог истраживања више од половине грађана Србије сматра да са другим нацијама треба бити крајње опрезан, скоро 40 одсто грађана сматра да народима са којима смо ратовали никада више не треба веровати, чак и ако се успоставе добри званични односи. Више од половине грађана Србије верује да је Србија угрожена територијално и економски, у првом случају од албанског тероризма, а у другом од утицаја страних сила. У изванредно великом проценту (82,3 одсто) грађани Србије су тада у председнику Коштуници видели човека који својим иступима на међународној сцени штити интересе Србије, док је војска оцењена као институција од највећег поверења.

Чињеница да се на челу војске још увек налази човек кога је поставио Слободан Милошевић, те да су, након октобра, на власт дошли некадашњи помагачи „босанског Ајхмана", како је Радована Караџића назвао професор Милан Поповић, не пружа велику наду у скори пораст међунационалног поверења. Ако је тачно да су на изборима грађани гласали против Милошевића, а не за ДОС, онда они који су на тим изборима победили морају следити већинску вољу и понекад, питање је да ли само вербално и у манипулативне сврхе, показати, као у случају Ђинђићевог испада, сагласност са том вољом. Ту вољу и националистички ресентимент не би требало потценити. Тим пре, јер ће идућа година, по речима садашњих функционера, бити година приватизације и у њој ће се, ионако велики број незапослених, још више увећати. Радно место, као оскудно друштвено добро, већ сада је постало тачка кристализације културног расизма. Без обзира да ли припада већинској или мањинској етничкој фракцији, становништво Војводине, према истраживању Владимира Илића, настоји да елиминише избеглице као конкуренцију, приписујући им најгоре особине – лењи су, неодговорни, у свему су различити, итд. Док су у односу према избеглицама припадници различитих националних заједница хомогени, разлике међу њима се јављају када треба одговорити на питање да ли на плану запошљавања постоји етничка дискриминација. Став да таква дискриминација постоји „испољило је по 39 одсто испитаних Хрвата и Румуна, 26 одсто Мађара, 24 одсто Словака и 9 одсто Срба." На питање да ли постоји једнака могућност заузимања руководећих положаја за припаднике свих већих националних група у Војводини, незадовољство је исказало 49 одсто испитаника румунске и словачке националности, 48 одсто Хрвата, 47 одсто Мађара и 16 одсто Срба.[54)]

Наведени подаци су интересантни, јер потврђују постојање национализма у Војводини. Уосталом, на постојање и пораст национализма, како српског тако и мађарског, упозорила је средином године и бечејска канцеларија Г17 плус.[55)] Када за све више људи има све мање посла, расте опасност да се излаз из незавидне позиције потражи манипулацијом идентитетских референци. Томе у извесној мери погодују и нека законска решења (тзв. статусни закон) суседне Мађарске која својим војвођанским сународницима омогућује да неко време (три месеца) раде у Мађарској.

Зачуђујуће је да су грађани Србије и Војводине обавештенији о реакцијама румунских или, на пример, словачких власти поводом поменутог зако-

нског решења, него о ставу сопствене владе. Ако се разлози уздржаности југословенске администрације крију у намери да не доприноси стварању антимађарског расположења и на тај начин избегне поређење са старим режимом, онда су такви разлози неприхватљиви. Грађани мађарске националности као, уосталом, и сви други, заслужују да знају какав је став владе земље чији су држављани о тзв. Статусном закону. Уосталом, недефинисан став југословенских власти неће спречити Мађаре у Војводини да искористе понуђене повољности. Већ сада, по речима Андраша Агоштона, председника Демократске странке војвођанских Мађара, „имамо 16 хиљада потписа овдашњих Мађара који желе да искористе погодности које им се нуде".[56)]

Могућност да извесне погодности искористе, пре свега, из заједничког наступа пред међународним донаторима, имао је у виду и Савез војвођанских Мађара када је, почетком године, на адресе осам општина у Војводини упутио Протокол о сарадњи. Иако се у Протоколу као циљ сарадње наводе функционални разлози, они су у реакцијама јавности гурнути у страну, а у први план су избили етнички аспекти. Сумњу да се овим документом на мала врата уводи мађарска територијална аутономија изразили су представници неких политичких странака у Војводини. По обичају, најдаље су отишли радикали. На конференцији за новинаре, Милорад Мирчић, председник Окружног одбора СРС, Протокол је довео у везу са одлуком савезних власти да дозволе НАТО трупама пролаз кроз нашу земљу. По његовом мишљењу, један од пунктова НАТО снага налазио би се на граничној линији између две независне регије – мађарске етничке аутономије, коју би чиниле општине које су потписале Протокол, и Бачке. „Присуство НАТО-а била би гаранција те етничке аутономије чије би границе ишле по замисли Јожефа Касе..."[57)]

У умеренијим реакцијама указивано је на штетне последице етничког груписања, у првом реду по оног ко се групише, зато што њиме није могуће обухватити све припаднике одређене групе који ће, окружени етничком већином, бити осуђени или на асимилацију и нестајање или на тиху сеобу.[58)] Поједини аналитичари војвођанских прилика тиху сеобу политички крсте као „карађићизацију Војводине", подразумевајући под тиме ненасилне миграције и територијално, етничко груписање националних заједница.[59)]

Етнички мотивисано насиље једна је од карактеристика године на измаку. Насиљу склоне снаге нису ослабиле него су, напротив, ојачале охрабрене изјавама неких политичара и јавних личности. Општи контекст српског друштва, неспремног да се суочи са злочинима почињеним и над припадницима мањина, фиксирање одговорности само на једног човека уз непрекидно инсистирање да су највећи злочини почињени управо над „сопственим народом", погодују онима који национализам препоручују као еманципаторску идеологију, а хендикепира заговорнике денацификације.

У мају, на ТВ Нови Сад емитована је емисија о етничком чишћењу у Срему 1992. године. Током трајања емисије јављали су се гледаоци са речима подршке лидеру радикала Војиславу Шешељу. После емисије на рачун Марине Фратуцан, уреднице и водитељке емисије, изрицане су оптужбе да је „издала

српски народ".[60] Непосредно након емисије о збивањима у Хртковцима каменована је кућа једног Хртковчана хрватске националности. Покушај да се отвори питање одговорности за догађаје у овом селу узнемирио је његове становнике који су, по писању Бранке Драговић, новинарке Дневника, екипу ове куће дочекали прилично револтирани, одбацујући могућност да је у Хртковцима вршено етничко чишћење.[61]

Неспремност да се почињени злочин призна води његовом порицању и каснијем понављању. Могућност да се тако нешто предупреди крије се у одговорном суочавању са прошлошћу. У том суочавању посебно поглавље чини насиље над мањинама, Албанцима, Хрватима, Бошњацима... Потреба да се починиоци тих дела позову на одговорност је разумљива. Но, да би се српско друштво отворило као правично, неопходно је да се из његовог правног поретка уклоне и сви они прописи који омогућују дискриминацију мањина, а таквих је према једном исказу Душана Јањића, директора Форума за етничке односе, више од сто.[62] У расправама су као примери таквих дискриминаторских аката навођени Закон о изборима, који мањинским странкама намеће недостижан цензус од пет посто, односно Закон о недовољно развијеним подручјима РС за период до 2005. године, који развојно фаворизује села са већинским српским живљем.[63] Отклањање поменутих и њима сличних аката, као и доношење савезног закона против дискриминације, чији је модел израдила група правних експерата из Института за упоредно право, побољшава перформансе заједнице и чини је прихватљивом за све који у њој живе. У том погледу потребни су додатни напори како би се отклониле и извесне предрасуде које постоје о неким регионима и људима који у њима живе (Санџак, на пример). У зависности од потреба, овај регион се експлоатише час као светли простор мултикултуралности, час као мрачно место шверца, проституције, илегалне трговине, итд.[64] Треба истаћи да недавни терористички акти у Америци и овде имају свој локални рефлекс. Указујући да је нападима у САД покренут талас антагонизма према муслиманима, санџачки муфтија Муамер Зукорлић је изразио забринутост због поновног активирања медија и новинара који су пре десетак година припремали терен за убијање и етничко чишћење припадника других националности, а који се поново упињу да открију којекакве мреже и продужене руке некаквих централа што је, по њему, када је Санџак у питању, неистина.[65]

Будући да живе у две преостале републике бивше државе, разумљив је интерес Бошњака за опстанак СРЈ, како би се избегла подела не само Санџака, него и бошњачке националне заједнице, њихово укључивање у преговоре о будућим односима у федерацији. Разумљив је, исто тако, и њихов захтев да буду у већој мери присутни у државним органима, посебно у полицији. Према речима Есада Џуџевића, савезног посланика Коалиције за Санџак, у општинама Нови Пазар, Тутин и Сјеница 90 до 95 одсто службеника полиције чине Срби.[66]

Важан аспект је и институционализација бошњачке културе, стварање институција које би се бавиле прикупљањем и презентацијом њихове културе, иновирање школског система који је у Санџаку неразвијен и услед чега ње-

гови житељи скупље од других плаћају школовање, укључивање бошњачких стручњака у израду школских програма за које је у више наврата истакнуто да су етноцентрични и садрже увредљиве примере, као и омогућавање Бошњацима да се нађу на челу неких институција. У Новом Пазару, на пример, гимназија постоји од 1913. године, али у њој никада ниједан Бошњак није био директор.[67] Али, оно што треба истаћи као посебно забрињавајуће јесте да ни до данас, на пример, нису расветљени случајеви отмица, попут оне у Штрпцима, иако су власти непрекидно уверавале да ће се ти случајеви расветлити, а починитељи казнити.

Са променом власти, Србија се нашла пред задатком да створи нови институционални поредак у коме ће мањине лакше и ефикасније остваривати своја права.

У старом режиму мањинско питање је било снажан делегитимизирајући фактор, нови га користи у циљу свог бржег приближавања међународној заједници. У земљи, уместо сукобљавања, елитама мањина се нуди могућност институционалног збрињавања. То у случају хрватске националне мањине сегментира елиту, а бригу за права и интересе мањина открива у фрустрирајућој равни, као прилику да се остваре прагматични, индивидуални добици.

У првој години после Милошевића национализам у Србији није доживео слом, нити је нестало етнички мотивисаног насиља. Грађанске снаге су слабе и у сукобу две најкрупније политичке фигуре, сведене на споредну улогу асистента једне од њих. Буде ли усвојен, Закон о заштити националних мањина неће довести до побољшања њиховог положаја ако не буде праћен и подржаван другачијом врстом политичке културе. Но, настајању такве, нове културе противе се актери који инсистирају на Србији као мултикултурном друштву, друштву које мањинске културе толерише, али их не прихвата.

После дуготрајног инсистирања удовољено је само неким од тих захтева; исплаћене су суме које су независни медији плаћали на име казни по Закону о информисању, али им није надокнађена друга штета. Влада Србије је вратила 11,4 милиона динара, од укупно 31 милион динара, који су били наплаћени применом прекршајних одредаба Закона о јавном информисању Србије из 1998. Укинут је и порез на ремитенду, али другим захтевима није удовољено. Тако ослабљени медији гурнути су сада на тржиште, које практично не постоји. Медијске куће тешко се сналазе у том хаосу. Има разлога за веровање да властима погодује неслажење медија у овој ситуацији, јер их то спречава да медији стекну аутономију и контролишу власт.

Фусноте:

1) „Данас", 13. 12. 2001.
2) „Данас", 2-3. 6. 2001.
3) „Данас", 7-8. 7. 2001.
4) Види сајт „Образа", www.angelfire.com
5) Војводина, 2. 2. 2001.
6) „Глас јавности", 18. 11. 2001.
7) Термин „хумани национализам" употребио је једном приликом Добрица Ћосић. Светозар Стојановић, својевремено Ћосићев саветник, користи термин „демократски национализам".

8) „Данас”, 24-25. 3. 1. АИМ, 10. 7. 2001.
9) Порука да ће висити на Теразијама стигла је Каси преко веб-странице Савеза војвођанских Мађара.
10) Претња Тонковићу је такође упућена електронском поштом. Барометар, Но2, изд. Кућа толеранције, Београд
11) „Данас”, 21. 3. 2001.
12) „Барометар” Но2.
13) „Magyar Szo”, 24. 6. 2001.
14) „Данас”, 14. 3. 2001.
15) „Грађански лист”, 12-13. 5. 2001.
16) „Данас”, 3. 2001.
17) „Барометар” Но2.
18) „Грађански лист”, 28. 5. 2001.
19) „Данас”, 6. 7. 2001.
20) АИМ, 29. 4. 2001.
21) „Дневник”, 8. 4. 2001.
22) Б92, 19. 4. 2001.
23) „Данас”, 19. 4. 2001.
24) „Данас”, 8. 3. 2001.
25) БХ „Дани”, 2001.
26) „Данас”, 17. 8. 2001.
27) „Данас”, 29. 6. 2001.
28) „Данас”, 29. 6. 2001.
29) „Данас”, 31. 3. – 1. 4. 2001.
30) „Дневник”, 10. 11. 2001.
31) „Барометар”, Но2.
32) Види веб-сајт „Образа”.
33) Б92, 1. 7. 2001.
34) „Данас”, 14-15. 7. 2001.
35) „Дневник”, 19. 7. 2001.
36) „Дневник”, 16. 7. 2001.
37) „Данас”, 19. 7. 2001.
38) „Грађански лист”, 31. 7. 2001.
39) Револуција и поредак, ИФДТ, Бгд, 2001, стр. 231.
40) Образложење захтева за решавање статуса грађана немачке националности, „Донау”, датирано са 20. 9. 2001.
41) „Данас”, 16. 11. 2001.
42) Округли сто на тему: Положај и перспективе Влаха, одржан је у Н. Саду, 19. 12. 2001.
43) Мањине у Србији, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Бгд. 2000, стр. 64.
44) „Данас”, 19-20. 5. 2001.
45) Предлог закона о заштити права и слобода националних мањина, чл. 2.
46) „Грађански лист”, 20. 10. 2001.
47) „Данас”, 1-2. 9. 2001. Сви цитати Владе Илића су из овог текста.
48) Љубазношћу господина Андраша Агоштона, председника ДПВМ, Хелсиншки одбор је добио ово писмо.
49) „Политика”, 2001.
50) „Дневник”, 3. 10. 2001.
51) Предусретљивошћу Дубравке Валић Недељковић Хелсиншки одбор је стекао увид у резултате овог истраживања.
52) Назив истраживања гласи: Интеретнички дијалог јавне комуникације у војвођанској свакодневици
53) Резултати истраживања се налазе на www.b92.net/specijal
54) Мањине и избеглице, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, стр. 52
55) „Грађански лист”, 14-15. 7. 2001.

56) „Грађански лист", 2. 11. 2001.
57) „Грађански лист", 28. 8. 2001.
58) Булевар, 23. 3. 2001.
59) „Блиц", 21. 10. 2001.
60) „Грађански лист", 28. 5. 2001.
61) „Дневник", 2 и 3. 6. 2001.
62) „Данас", 28. 12. 2001.
63) Округли сто: Санџак и Бошњаци између Србије и Црне Горе, Нови Пазар, 16-18. 5. 2001.
64) Конференција: Транзиција и националне мањине, Београд, 8-9. 11. 2001.
65) „Данас", 4. 10. 2001.
66) „Данас", 21. 9. 2001.
67) Све наведено изговорено је на Округлом столу: Санџак и Бошњаци између Србије и Црне Горе, Нови Пазар, 16-18. 5. 2001.

Република Српска – експеримент „in vivo"

Оно што је значајно јесте да ове сензационалне фотографије наводних масовних гробница нису биле шире дистрибуиране западним медијима жељним сензација.

Америчкој читалачкој публици ипак нису били најдоступнији извештаји „Дејли телеграфа" из Тузле:

„Босанска влада је намерно увеличала патње муслиманских избеглица које су напустиле Сребреницу, како би извршила притисак на међународну заједницу, према документима који су били доступни „Дејли телеграфу". Докумената су укључила и инструкције, дате Уједињеним нацијама од стране Алије Изетбеговића из Сарајева, да се избеглице морају окупити на једном месту, на хиљаде њих, пре него се раштркају по бројним доступним центрима. Резултат овога су биле телевизијске слике и медијски извештаји о хаосу међу хуманитарцима, који су били превладани доласком великог броја избеглица у Тузлу, с намером да се добије међународни одговор. Није први пут да су били изманипулисани догађаји..." („Дејли телеграф", 15. јули 1995. године)

„После пет дана, током којих је главни истражитељ Уједињених нација разговарао поводом злоупотребе људских права приликом пада Сребренице, нису нашли ниједног директног сведока злочина." („Индипендент", 24. јули 1995. године)

„Донели су приче о двонедељном животу у пећинама, у шумовитим планинама током тешког бомбардовања од стране УН, али нису помињали злочине које су са собом донели људи, пошто су Срби протрчали кроз ту зону 11. јула, људи из Сребренице"

„Према нама су се српски војници понашали добро" рекла је госпођица (Рамиза) Коловац, студент права из Сарајева, која је била у посети својим родитељима из Жепе (Жепа се налази 20 километара од Сребренице) (Raymond Bonner, „Њујорк тајмс", 27. јули 1995. године)

„...Ција није сигурна да су Срби испалили гранату која је убила 38 муслимана на сарајевској пијаци. Трагичан, али добродошао догађај, био је окидач за кампању бомбардовања у којој су Уједињене нације заузеле једну међу три

стране у сукобу и НАТО је постао ваздушна снага босанске владе. Аналитичар Ције сугерисао је да су муслимани прибегли старом трику – бомбардовали су сами себе да би окривили Србе." (Hackworth, King Features Syndicate, Inc. 5. септембар 1995. године)

Недељу дана касније Hackworth је појачао интезитет:

„Америка је у рату...Председник Бил „Џон Вејн" Клинтон, који је наручио војно решење играо је голф када су бомбе кренуле да падају. Он је тако, уприличено, био ван домета испита штампе чији су „јастребови", такође, били на свом августовском одмору." (Hackworth, King Features Syndicate, Inc. 15. септембер 1995. године)

Бојд, заменик главнокомандујућег америчких трупа, команда за Европу, новембра од 1992. до јула 1995, објавио је експозе по питању америчке спољне политике у Форин аферс, укључујући изјаве које су разбиле илузије званичног Вашингтона и медија.

„Конвенционална мудрост у Вашингтону...је запрепашћена ограниченим разумевањем тренутних догађаја као и трагичним игнорисањем или непоштовањем историје... Основа америчког приступа је била та да је ово рат добра против зла, агресора против жртава. Она је подржала етноцентрично руководство у његовом фризирању, једну партију у њеној владавини и њену манипулативну дипломатију...Укратко, Срби не покушавају да освоје нове територије, већ само да задрже оно што је одавно њихово." (Charles G. Boyd „ Прављење мира са кривицом: Истина о Босни" „Форин аферс", септембар/октобар 1995. године)

Бојд је истакао једну од водећих промотерки медијске демонизације Срба: „Српски народ је патио под напредовањем непријатељских снага, са мало интереса или осуде од стране Вашингтона или дописника Си-Ен-Ена Кристијане Аманпур." (Boyd)

„Као један од правих интервенциониста, овде морам да признам, крив сам јер сам и сам користио термин геноцид када сам говорио о Босни, премда ми никада није било пријатно да инсистирам да се он заправо икада десио...Где су, неко би могао да пита, тела? ...Колико је људи погинуло? ...Пријатељ у америчкој обавештајној служби рекао ми је да је број погинулих ишао до десетине хиљада...Број од 250 000 је резултат извештавања на основу тврдњи босанске владе, демонстрација животињског нагона међу новинарима." (Kenney)

Трагични траг неетичког ...ратног извештавања је огромних размера:

– До данас нема доказа о 50 000 силовања које су починили српски војници над босанским муслиманкама , како су тврдили босански званичници, који су, заједно са хрватским пропагандистима тврдили о таласу порођаја после силовања новемра 1992. Нити има доказа који би потврдили тврдње Џона Брнса, другог добитника Пулицерове награде 1993, да је од 7. августа било око 200 000 муслиманских жртава – дакле 450 дневно" (John Burns, „Њујорк тајмс", 7. август 1993. године)

– Нема чак ни документованог доказа који сугерише да је постојало „десетине хиљада" ратних злочина на простору бивше Југославије, како је тврди („Newsday's Gutman", 16. априла 1994. године)

– Медијски бес поводом убиства продуцента АБЦ Дејвида Каплана снајпером у Сарајеву сумњиво је ућуткан пошто су званичници УН рекли да пуцањ није дошао са српске стране.

– Продуценти немачке телевизије су се извињавали због погрешног идентификовања као Хрвата оца у жалости за својим мртвим сином, пред крај 1991, близу Ласлова у источној Славонији. Обојица су били Срби.

– Европска телевизија је приказала десетине тела босанских Срба после масакра у Западној Славонији касне 1992. године. Прво су о њима извештавали као да су муслиманске жртве.

Необјашњиво је то зашто су западни медији потпуно пренебрегли обиман извештај (С/24991) Савета безбедности, од 18. децембра 1992. године Генералној, скупштини. Извештај укључује изјаве дате под заклетвом Српкиња – жртава силовања, као и каталог примера содомије, тортуре и убистава.

Никада није било конкретног одговора од стране Организације уједињених нација и њених званичника зашто извештај од 18. децембра није подељен раније, него тек 5. јануара 1993. године...премда је реч о јединственом и јединном извештају који је представила међународна агенција са документованим изјавама под заклетвом и сведочењима од стране жртава силовања, до тог времена. Извештај је идентификовао петнаест бордела које су водили босански муслимани и хрватске снаге, у којима је 560 Српкиња било заточено и повређивано током вишеструких силовања. Извештај се такође односио и на сведочанство о „800 жена српске националности" који су поднели Уједињене нације и званичници Европског парламента. Саопштењем за јавност, Савет безбедности истог дана је осудио „силовање жена, посебно муслиманки, у Босни и Херцеговини" (УН саопштење за јавност број СЦ/5521, 18 децембар 1992. ...) а није ниједном речју поменуо извештај (С/24991) и силовање Српкиња, сексуалне злоупотребе и тортуру и мушкараца и жена српске националности који су били затвореници у логорима које су држали Хрвати и муслимани.

Овај други извештај је у тајности подељен неколицини у Уједињеним нацијама, а јавност је медијском пажњом била обавештена о недокуметованим тврдњама званичника босанске владе да је 60 000 муслиманки силовано од стране српских војника!

Приватно финансиран, осамнаестомесечни пројекат чија је сврха била „да формира базу података о злочинима и агресији", на Правном факултету Универзитета де Пол у Чикагу, покушао је да поткрепи раније тврдње о распрострањеним силовањима над босанским муслиманкама. („Асошијетед прес", 24 април 1994. године)

Де Полов тим адвоката, истраживача и добровољаца, представили су резиме пројекта Уједињеним нацијама који је истовремено „процурео" „Ројтерсу" и „Њујорк тајмсу", мало пре званичног датума објављивања, 1. јуна 1994. године, и пре него су у Уједињеним нацијама успели да прегледају податке и евентуално известе о сопственим закључцима Трибунал за ратне злочине у Хагу. Марк Бенет, портпарол Де Пола, рекао је средином маја да су открића до којих су дошли резултат обраде 5 000, или нешто мање од очекиваног бро-

ја, наводних злочина-убистава, тортуре, протеривања, уништавања приватне својине...и силовања. (Бенетов интервју са Питером Броком)

Бенет је додао да ниједан од резултата Де Половог пројекта, за који је рекао да је финансиран са 900 000 америчких долара Џорџа Сороша, не може самостално да представља правни доказ у ратним злочинима, већ је намера да они послуже као путоказ за неке даље истраге.

Али, није чудно што је Де Полов пројекат, проведен на католичком универзитету без било каквог званичног мониторинга, уз употребу великим делом информација хрватског Министарства пропаганде, коришћен као пропагандно оруђе.

Пожурило се са објављивањем два месеца пре рока. Ако изузмемо окончање детаљних анекса који су инсинуирали, пре свега, да су Срби починили масовна и систематска силовања, „резиме" је (пропраћен „Финалним извештајем експертске комисије" Уједињених нација) објављен 28. децембра, седам месеци касније, са завршеним и детаљним анексима, а који су показали различите оптужбе за силовања од стране муслимана и Хрвата, младих жена и девојака српске националности. Све је то дато Трибуналу за ратне злочине да то разреши.

„Ричард Голдстон, иначе главни тужилац хашког Трибунала, крајем јануара 1995. године је наговестио да су витални анекси Де Пол/Сорош пројекта остали недовршени.

За сву фуриозност западних медија поводом систематског масовног силовања, од осамдесет четири стране резимеа Уједињених нација, на основу базе података Де Пол/Сорош пројекта, на пет страна је стала студија „Силовања и сексуални напади!" (C/1994/674) ...Двеста двадесет три интервјуа идентификовала су тридесет једну жртву силовања у Босни и једанаест у Хрватској....Ово може да доведе до закључка да је реч о хистеричној политици која је заступала коришћење силовања као метод „етничког чишћења" пре него о политици толеранције...

Једина позната колективна документација о 800 жртава силовања, која је поднета Уједињеним нацијама и Европском парламенту, био је извештај УН C/24991, објављен 18. децембра 1992, који је описао 800 жртава силовања - које је чије су жртве биле Српкиње!

„Игра бројки коришћена је током ратова у бившој Југославији како би се манипулисало западним мњењем". (закључила је 1999. године, Елизабет Саливан, The Clevelend Plain Dealer's)

„Током босанског рата, европски парламентарци су објавили да, без обзира на шачицу разговора који су обављени...да је 20 000 жена силовано од стране Срба у огромним „логорима за силовање" а никада ниједан командант оваквих логора никада није био идентификован или оптужен пред Хагом.

Бројка је била невероватна – ипак, она се стално понављала." (Саливан, „Пут лаковерног ујка Сема земљом лажи" (Clevelend Plain Dealer, 15. новембар 1999. године)

„Једно од мојих највећих разочарења је било"– рекао је Саливан „ да се није нико нашао да повуче или спречи ове људе који су се тако играли бројка-

ма и да их присили да одговоре зашто су праве бројке биле тако и толико ниске." (Саливан у разговору са Питером Броком)

„Нема јасније слике етничког чишћења Срба, који су отерани из својих кућа у Горажду, од оне коју је гласно изговорио генерал Џон Симсон. Амерички сателитски снимци стотина светлећих остатака кућа у Горажду, за које су амерички обавештајни званични извори тврдили да су куће „уништене" од стране босанских Срба – у ствари су остаци српских кућа које су они напустили током „етничког чишћења" пре две године.

„Брнс је био први који је написао да се појавило 200 000 мртвих босанских муслимана као жртве борби јула 1993. Статистика се заглавила и рутински је била коришћена од стране већине других новинара. Керол Вилијамс, „Лос Анђелес тајмс", и остали, покушавали су да подстакну причу о 250 000 босанксих муслимана, што је и број који је Председник Клинтон цитирао пре него што је, децембра 1995, послао трупе у Босну. („Лос Анђелес тајмс", 3. фебруар 1994. године)

Гатман и Брнс нису морали да деле новчани део Пулицерове награде, иако су делили славу. Фигуративно, свако је добио по 3000 долара крвавих пара!

Крваве недеље, 2. августа 1992, Брнс је био у Сарајеву и ту је написао своју причу о заседи у коју је упао аутобус који је евакуисао пешадију и тек проходалу децу. Двоје је погинуло. Брнс је окривио Србе, иако су два дана касније, током сахране једне од жртава, били гранатирани на српском православном гробљу, ожалошћена породица и пријатељи. („Њујорк тајмс", 5. август 1992) Ником нису биле чудне те тврдње да су босански Срби бомбардовали православну сахрану.

Гатман је, међутим, поменуо неименованог „активисту Црвеног крста који је рекао да је био упознат с тим да у Омарској није било цивила." („Њуздеј": „Нема хране, нема ваздуха" 19. јули 1992. године) Али, према Гатмановом мишљењу, места као што је Омарска су била одредишта за возове са запечаћеним вагонима, теретне возове којима се превозила стока, у којима се налазило хиљаде неименованих цивила. Написао је и своју другу причу, која се односи и на Бања Луку, 21. јула 1992. године. Било је као кад су Јевреје депортовали у Аушвиц." Тако је успостављена неуроза звана Нирнберг.

Заједничко спонзорство америчке амбасаде и Гатмановог приватног издавачког предузећа у Загребу, било је недолично, осим уколико није постојала нека официјелна веза између америчке владе па одатле и интерес да се публикује ова књига, или осим уколико влада није имала дубље завучене руке у дотурање информација које су ушле у ову књигу.

Без обзира што је месецима касније Међународни црвени крст изразио сумње у односу на процене злочина према затвореницима у логорима, Гатман је свој контекст преправио историјским контекстом:" Ово је био најгори геноцид у Европи од Холокауста, стога сам мислио да се према томе не могу олако односити." (Интервју Terry Gross, Свеж ваздух, WHYY, Philadelphia, 14. септембар 1993. године)

Поставља се и питање повезаности Роја Гатмана са истакнутом Хрватицом Јадранком Цигељ (или Јадранком Цигев, Јадранком Цигеи/или само го-

спођа Јадранка) и да ли је она била само „доушник" која је лансирала његово истраживање логора у Босни, током његовог кратког задржавања у Загребу. Цигељ је у Гатмановој књизи описана дискретно, само као четрдесетпетогодишња адвокатица и политички активиста из Приједора, у северној Босни. Она је такође била, према Гатмановим тврдњама, жртва вишеструких силовања у логору у Омарској, у ком је била затвореница током седам недеља – од 14. јуна до 1. августа 1992. године. („Њуздеј", 21. фебруар 1993. године) Гатман је написао да ју је први пут силовао босански Србин 18. јула у 13:15 „резервни официр Недељко Грабовац." („Њуздеј") Гатман је такође написао да су је после силовала још најмање тројица људи, укључујући Жељка Мехајицу команданта надлежног за чуваре логора у Омарској и Младена Радића и Милоицу Кос. Сваке ноћи, неко други."

Немачки новинар Томас Дечман касније је извештавао да је, 3. јуна 1993, на фотографији „Минеаполис Стар-Трибуне" идентификовао Цигељ, а она је на тој фотографији била потписана као „ жртва – муслиманка из Босне". (Dechmann, „Die Woche news weekly", Берлин, 3. новембар 1994. године) Дечман је био врло сумњичав поводом Гатмановог писања и, изнад свега, поводом критике рата у Југославији. Посебну пажњу је обратио на то због међународне кампање коју је проводила Цигељ – пред немачким парламентом, америчким конгресом, европским и америчким електронским медијима, као гост многих политичких организација, организација за очување људских права и многих универзитета као „жртва високог профила" над којом су почињени злочини у Босни.

Дечман је ставио Цигељ под микроскоп у скоро исто време када је она отишла у посету Минеаполису како би примила признање од бораца за људска права у том граду „за изванредна достигнућа за међународна женска права." Она је, такође, добила многе донације, рекао је Дечман, који је открио четири идентитета госпође Цигељ као и изванредне детаље њене прошлости, које није открио читаоцима, видно иритиран питањима о њеној прошлости.

„Лично ме вређа ваше питање," рекао је Гатман када су га у паузи упитали за Цигељ на Гетеборшком универзитету у Шведској, 2. децембра 1994. године. Он је питања назвао фриволним о томе да ли је знао да је Цигељ била плаћени пропагандиста у време када је разговарао са њом у Хрватском информативном центру у Загребу. (Гатманов интервју са Цигељ је објављен у „Њуздеју" 21. фебруара 1993)

„Организација која је претходила међународном друштву за очување људских права је документовала историјске везе нацистичких власти током Другог светског рата касније са ВИА и немачком тајном службом БНД ...дакле, загребачке канцеларије Међународног друштва за очување људских права, познатије као Хрватски информативни центар." (Dechmann, „Die Woche news weekly", Берлин)

„Чињеница да се Гатман сусрео са Цигељ када је публиковао хрватско издање „Сведок геноцида" у загребачком културном и информативном центру, јуна 1994. године такође је наговестила да аутор и његов сведок нису изгуби-

ли контакт. Хрватски информативни центар је сугерисао да је Цигељ такође помогла Гатману у његовим истраживачким путовањима по Босни и да му је „увек прослеђивала драгоцене информације"...Када сам питао Роја Гатмана телефоном, којом је приликом последњи пут видео Јадранку Цигељ, пропустио је да помене промоцију књиге, заједно са Цигељ у Загребу, која се десила неколико недеља пре нашег разговора. Почео је да се претвара како је заборавио на овај догађај који га је учинио најважнијим и најпрослављенијим западним новинаром у Хрватској. Такође је изјавио да, поред кратких и безначајних контаката овог лета, никада није чуо за Међународно друштво за заштиту људских права и да није знао да је Јадранка Цигељ потпредседник хрватског огранка у Загребу од октобра 1993. године". (Dechmann, „Die Woche news weekly", Берлин)

Дечман је написао да је до тог времена, када је Гатман упознао Цигељ, она већ сведочила пред немачким парламентом о „систематском силовању у Босни и Херцеговини" децембра 1992. године. Следећег месеца, марта, месец дана после Гатманове приче о Цигељ и силовањима у Омарској, „она се појавила на годишњој конференцији Међународног друштва за заштиту људских права у Кенингстену, близу Франкфурта...као Јадранка Цигец." Dechmann, „Die Woche news weekly", Берлин, позива се у фусноти на публикацију Међународног друштва за заштиту људских права).

Јадранка Цигељ је, вероватно, сведок о којем је реч као о примеру који је укључен у базу података о наводним ратним злочинима Де Пол Универзитета и који је послат Хашком трибуналу 1994. године (Тери Саливан „Коришћење информације о етничком чишћењу" „De Paul University Magazine", пролеће 1994. године)

Извор који је наведен у Де Пол – документацији је управо Хрватски информативни центар. (Тери Саливан „Коришћење информације о етничком чишћењу", „De Paul University Magazine", пролеће 1994. године)

Хрватски информативни центар је произвео многобројне информације, укључујући видеотраке, сведочења и изјаве под заклетвом, од наводних хрватских и муслиманских жртава ратних злочина, у оквиру поменутог Де Половог пројекта који је у тоталу финансиран са 900 000 америчких долара од стране милијардера филантропа Џорџа Сороша.

„Када је написао чланак о Јадранки Цигељ, у фебруару 1993. године, Гатман је био упознат за везом Јадранке Цигељ и партије на власти у Хрватској, Хрватским информативним центром. Збуњујуће је то што Гатман никада није изразио никакву сумњу у кредибилитет ове институције или особе." (Deichmann)

„Она је била прва особа која је сведочила у име жена које су биле у Омарској и које су биле силоване. Остале су жене дошле одмах после...Не доводи се у питање то шта се њој десило, осим уколико ви сами имате неко питање у својој глави... Хрватски информативни центар произвео је велики број књига и чланака о томе шта се дешавало током хрватског и босанског рата." (Гатман, University of Goteborg, 2. децембар 1994. године)

Дакле, Гатман је свакако знао у великој мери за Хрватски информативни центар, што је контрадикторно ономе што је рекао Дечману о свом првом разговору са Јадранком Цигељ.

Пет месеци касније, тужиоци у Хагу су одједном објавили да неидентификовани женски сведок у случају Душана Тадића неће сведочити у наступајућем случају. („Асошијетед прес", 11. мај 1995. године) Чак није било сумње да је реч о Јадранки Цигељ (Душко Тадић је био тада једини осумњичени у Хагу за ратне злочине у Омарској), чије би сведочење, под заклетвом свакако, сваки професионалан адвокат разбио у парампарчад. Тужилаштво није могло да приушти себи такву срамоту у првом случају за ратне злочине у Хагу и да ризикује разочаравајући пораз. Не само да би то био катастрофалан губитак кредибилитета пред јавношћу, већ тешко да би Уједињене нације наставиле са годишњим финансирањем у износу 100 милиона долара за експериментисање међународне правде новог светског поретка.

Истурање Цигељ, уколико је она заиста била сведок, било је неопходно не само због спасавања Гатмановог извештаја поводом Приједора – па тако и достојанства Пулицерове награде – већ зато што је Приједор био једна од главних области фокусирања истраге истражитеља Уједињених нација (према извештају Бутроса Галија из маја 1994. који је поднео Уједињеним нацијама). Тај се извештај базирао углавном на бази података Де Пол – пројекта који је укључивао велики обим информација примљених од Хрватског информативног центра, укључујући извештај поводом наводног силовања Јадранке Цигељ у Омарској. Постојала је објективна опасност да се случај Цигељ може повезати са осталим случајевима Де Пол пројекта и осталих информација које је објавио Хрватски информативни центар за Де Пол – пројекат и истражитеље Трибунала.

Несумњиво, каријера Јадранке Цигељ, као најпознатијег случаја силовања, широм света лансирана је емитовањем филма „Позивање духова: прича о силовању, рату и женама" 1996. године, којем је претходила промотивна турнеја кроз двадесет пет градова. Држала је предавања од обале до обале, укључујући Амерички универзитет, Бостон, Принстон и Јејл, УЦ Беркли и остале. Она је такође пронашла времена да се обрати и савету за спољне односе и направила контакте са босанским најватренијим јастребовима са Капитол Хила, попут представника Тома Лантоса и Џона Портера и сенатора Дајан Феинстан и Френк Латенберга.

Заједно са њеним колегама – звездама и друговима из Приједора, је и адвокат Нусрета Сивац, такође жртва силовања из Омарске. Њу је магазин „Мс" назвао „женом године", уз промотивну пратњу „Time Magazine" и HBO-Cinemax на, чијој је на националној фреквенцији приказана.

Званично: ово се никада није десило!

Напротив, званично су се ређали извештаји „кројени" изводи према мери вољи „балканских ратова".

Извештај – Фоча

Овај извештај се заснива на истраживању које је вођено у Босни и Херцеговини, нарочито у реону Фоче, у априлу 1997. и од децембра 1997. до фебруара 1998. Извори за кршења људских права у току рата обухватили су истраживање које је Хјумен рајтс воч водио за време рата. Тај извештај је поднела Холи Картнер, извршни директор Одељења Хјумен рајтс воча за Европу и централну Азију. Посебно се захваљујемо Дини По Кемпер и Мајклу Меклинтоку. Кључну помоћ у припреми овог извештаја пружила је Емили Шо. Хјумен рајтс воч би хтео да се захвали многим појединцима чији је допринос истраживању омогућио овај извештај, а које ипак не можемо именовати. Они су излагали опасности сопствену безбедност и безбедност својих породица да би изнели истину, у нади да ће извршиоци бити приведени правди.

Резиме

Општина Фоча била је место неких најбруталнијих злочина који су почињени у рату у Босни и Херцеговини у периоду 1992-1995.[1)] Цивилни, полицијски и војни функционери босанских Срба, у сарадњи са паравојним снагама и резервистима бивше Југословенске армије позваним из Србије и Црне Горе, преузели су Фочу у априлу 1992. Формирали су ратну владу звану „Кризни штаб", слично поступку у многим градовима на територији под контролом босанских Срба, да би спровели прогон несрпског становништва. Користећи темељиту пропагандну кампању да убеде локално српско становништво да му прети муслимански фундаменталистички удар, Кризни штаб је основао мрежу сабирних центара, где су довођени цивили несрпске националности, мучени, силовани, прогањани, убијани или су „нестајали", остављајући град какав је и данас, скоро потпуно етнички српски. Фирме и имовина несрба су одузимане или уништаване.

Лица за која многи извори тврде да су одговорна за злочине почињене у Фочи и данас врше власт у граду. У многим случајевима налазе се на управним или полицијским положајима. У другим случајевима држе чак и високе положаје у Републици Српској или у Влади Босне и Херцеговине. На овим позицијама су их међународни посматрачи можда идентификовали као људе који су одговорни за продужено неслагање са одредбама Дејтонског споразума, као и за систематско кршење људских права у послератном периоду. У Фочи, где власти и полиција остају лојални оптуженом Радовану Караџићу, није било повратка избеглица, нема слободе кретања или изражавања, није било никаквих промена у саставу полиције, а шест јавно оптужених ратних злочинаца још се налази у граду. Француски контингент НАТО трупа смештен у граду од краја 1995. одбијао је све донедавно да хапси било кога од оптужених, када је 15. јуна 1998. ухапсио Милорада Крнојелца на основу запечаћене оптужнице. Међути, шест јавно оптужених лица остаје у Фочи. Снаге међународне полиције (ИПТФ), ОЕБС и Посмтрачка мисија Европске заједнице раде у Фочи као да је у питању било који други град, жмурећи над некадашњим

и над садашњим кршењима људских права, због „мирних односа". Међутим, пропуст да се функционери натерају да одговарају за прећашња и садашња кршења људских права у Фочи није донео слагање с Дејтонским споразумом; није било повратка избеглица или расељених лица, није било смене локалних полицајаца, слобода изражавања, удруживања и кретања остаје строго ограничена, а било је много случајева напада и малтретирања међународних новинара и других припадника међународне заједнице, као и локалних грађана који се не слажу с властима. Ипак, мултилатералне институције и донаторске владе разматрале су доделу – а у неким случајевима су и доделиле – замашне своте економске помоћи подручју Фоче. У ствари, неколико донаторских земаља и организација, укључујући италијанску Владу и Светску банку, Европску банку за обнову и развој (ЕБРД) и Високи комесаријат УН за избеглице, инвестирали су прошле године у фочанско подручје. У децембру је Светска банка одбила да пошаље додатну помоћ Фочи, тек када су невладине организације упутиле протест владама донатроима. Хјумен рајтс воч је озбиљно забринут да ће у тренутној атмосфери некажњавања и несарадње, која је описана у овом извештају, овај новац највероватније обогатити и ојачати функционере који су одговорни за кршење људских права и за ометање примене Дејтонског споразума.

Надаље, пропуст међународних организација у Фочи да јавно обелодане кршења људских права и да изврше притисак да се наводни извршиоци приведу правди, дао је лажан утисак о овом граду који је Хјумен рајтс воч опису као „веома миран". Одговорност у Фочи је гурнута у страну тако дуго да оптуженици и особе које су наводно одговорне за грозне злочине остају на власти, да владају потпуно ослобођени казне. У актуелној клими која влада у Фочи свака међународна економска помоћ која би била дата овом граду служила би пуњењу џепова ових појединаца.

Војно преузимање Фоче почело је 7. априла 1992. Преузимање је представљало координиране напоре између српских паравојних снага из Србије и Црне Горе и паравојних снага и војске босанских Срба. Они су брзо основали Кризни штаб, који је радио у сарадњи с војним и полицијским функционерима у планирању и извршењу преузимања. Војска босанских Срба наследила је оружје и другу војну опрему од бивше ЈНА, а паравојне снаге из Србије и Црне Горе брзо су доведене на ово подручје. Оно што се догађало у општини Фоча после потпуног преузимања контроле од стране босанских Срба превазилази најтеже ноћне море.

Када су снаге босанских Срба и српске снаге преузеле у поптупности општину Фоча, почеле су да опкољавају све несрпске цивиле, одвајајући мушкарце од жена и затварајаћу их у разне прихватне центре. Фочанска полиција уско је сарађивала са српским војним снагама које су окупирале општину и одиграла је главну и директну улогу у хапшењима, прогону, притварању, силовању и мучењу, као и у убијању несрпског становништва у граду. Међународном комитету црвеног крста био је забрањен приступ од 7. априла 1992. до почетка октобра те године. Када је приступ био дозвољен, било је пре-

сно за хиљаде несрба из Фоче, који су били затворени и касније протерани или убијени. У време када је ушао Црвени крст, мало је несрба остало живих у општини.

Преузимање Фоче планирао је и спроводио Кризни штаб, који је био сличан штабовима у другим подручјима српске територије. Лидере Кризног штаба идентификовали су становници Фоче и други као Велибора Остојића, Војислава „Воју" Максимовића и Петра „Петка" Чанчара. По овлашћењу Кризног штаба, војне и паравојне снаге са територије у Босни под контролом Срба и из Србије и Црне Горе, спроводиле су „нестајања", притварања, прогоне, мучење, стрељање и силовање, уз помоћ локалне полиције. Фирме и фабрике, као и приватна имовина које су припадале несрбима, одузимане су, а бивши власници и директори су затварани, прогањани или су „нестајали". Босански муслимани (у даљњем тексту Бошњаци) и Хрвати слати су често, преко краткотрајног прихватног центра „Ливаде", у Централни затвор у Фочи, звани Казнено-поправни дом или КП дом, где су мучени и где су многи „нестали". КП дом се помиње у оптужницама против Радована Караџића, тадашњег вође босанских Срба, и Ратка Младића, тадашњег команданта војске босанских Срба. Несрпске жене из Фоче одвођене су из кућа, одвајане од мужева и многе су држане у краткотрајним или дуготрјаним сабирним центрима. Спортска хала „Партизан", смештена у центру града, врло близу зграде општине и главне полицијске станице, била је место на којем су држане и системастки силоване жене, или су другачије сексуално нападане, као део српске кампање. Седиште Кризног штаба налазило се у Велечеву, на периферији града Фоче, које је касније такође постало сабирни центар у којем су несрпкиње сексуално злостављане, као део кампање „етничког чишћења". Други логори за силовање основани су у Буку Бијела и у приватним кућама и становима по граду. Има такође тврдњи да су жене затваране и сексуално злостављане у средњој школи у Фочи у току 1992.

Деветорицу појединаца – Драган Гаговић, Гојко Јанковић, Јанко Јањић, Драган Зеленовић, Зоран Вуковић, Драгољуб Кунарац, Рдомир Ковач, Радован Станковић и Милорад Крнојелац – јавно је оптужио Међународни кривични суд за бившу Југославију у Хагу због умешаности у „етничко чишћење" у Фочи. Они су оптужени за злочине против човечности, укључујући силовање, тешке повреде Женевских конвенција и кршење закона или обичаја рата. Ове оптужнице су прве у историји у којима су нека лица оптужена за силовање као ратни злочин.

Седам од девет јавно оптужених остају на слободи, а за шесторицу се зна да живе у општини Фоча. Они живе слободно, очито се не плашећи хапшења од стране француског СФОР-а, војника који су размештени у том подручју, које је до сада једини сектор СФОР-а у којем није било никаквих хапшења. Ови оптуженици могу често да се виде на јавним местима као што су барови и ресторани, које посећују и војници СФОР-а, према чланку објављеном 20. фебруара 1998. у холандским новинама „Нивсблад":

„Узмите, на пример, Јанка Јањића, једног од Срба са списка, који сваког јутра око девет пије кафу и ракију у „Меркуру", „Пасажеру" или „Крчми". Сва

три ова бара смештена су код аутобуске станице у центру града... Ако би војници СФОР-а одлучили да ухапсе Јања Јањића док испија ракију у „Крчми", могли би да притом обаве и друго хапшење: власника бара, Драгана Гаговића, који се такође налази на хашком списку."

Поред лица која су јавно оптужена од Трибунала, многи појединци који нису јавно оптужени, али за које се тврди да су одговорни за ратне злочине и кршење људских права за време рата, још увек држе позиције на власти. Три лица, у актуелним утицајним улогама у управи, инфраструктури и полицији Фоче, користе свој утицај да блокирају примену Дејтонског споразума, посебно укључујући оне одредбе које се односе на гаранције људских права и повратак избеглица. Они тешко и активно ограничавају слободу кретања, блокирају све покушаје слободе изражавања локалних грађана, и спречавају сваку дискусију о повратку расељених лица и избеглица. Штавише, од потписивања Дејтонског споразума „неоптужени" често блокирају рад међународне заједнице одбијајући да присуствују састанцима на којима се разговара о примени Дејтонског споразума и ометајући пројекте за које сматрају да би угрозили њихову власт у друштву. Међународни новинари који долазе у град изложени су претњама. Добровољци који су долазили да раде с малолетницима малтретирани су и избачени из града. Мали кредитни пројекти који су могли да помогну женама у Фочи дајући им прилику да нешто зараде, обустављени су од стране власти. Становници Фоче који сарађују или раде за организације за које власти сматрају да представљају претњу њима, изложени су малтретирању и претњама. „Фоча је затворено, мрачно место", непрестано понављају они који су тамо радили.

У Фочи су до данашњег дана били узалудни сви напори међународне заједнице да добије сагласност са одредбама Дејтона. Током две и по године од потписивања Дејтонског споразума, сви функционери који су покушали да сарађују с међународном заједницом на крају су замењени радикалнијим колегама – националистима и изолационистима.

Хапшење које су, 15. јуна, обавили припадници француског контингента СФОР-а било је прво које су Французи до сада извршили у Босни и, мада је задоцнело, свакако представља добродошао корак.

Међутим, пропуст француског СФОР-а да ухапси шест јавно оптужених лица која се слободно шетају по Фочи је само мали део слике међународне заједнице, која је спремна да заборави и опрости. Више уопште није неуобичајена слика, нити то више делује чудно, да се виде наоружани припадници међународних снага како наоружани патролирају Фочом, како седе у кафићима, једу у ресторанима, пију у баровима, „чувајући мир". Резултат неуспеха међународне заједнице да од почетка инсистира на томе да се фочанске власти придржавају одредби Дејтонског споразума и резултат пропуста француских припадника СФОР-а да ухапсе све који су одговорни за ратне злочине који су се у Фочи дешавали током две и по године је да, појединци који су, наводно, одговорни за масовна убиства и силовања, слободно владају градом који су освојили – потпуно некажњено. И дивно су успели: тројица који су повезани с надзором и планирањем, организацијом и извршењем масовног „етничког чишћења" у општини Фоча, наиме, Петар Чанчар, Војислав Максимовић и

Велибор Остојић, награђени су за своје напоре. Чанчар је унапређен од председника општине Фоча у министра правде Републике Српске. Максимовић је посланик у Скупштини Републике Српске и остаје на месту ректора Филозофског факултета у делу Сарајева под српском контролом. Још шокантније је то што је Велибор Остојић именован за председника државне Комисије за људска права у Скупштини БиХ.

Упркос томе што фочанске власти систематски ометају примену мировног споразума и што су лојалне Радовану Караџићу, билатерални и међународни донатори су предвидели да помогну обнову Фоче. У децембру 1997. невладине организације су поднеле приговор на планирани пројекат Светске банке у том подручју, тако да услед тога овај пројекат није добио коначно одобрење. Ипак, други пројекти обнове у Фочи, које су финансирали билатерални донатори укључујући Италију, мултилатерални донатори, укључујући Светску банку, Европску банку за обнову и развој, ЕУ и УНХЦР, су остварени. Изгледа да су донаторске организације спремне да пруже економску помоћ Фочи, очито са погрешном представом да ће таква помоћ приволети на сарадњу локалне власти и да донатори могу условити да осумњичени за ратне злочине и они који опструирају Дејтон не профитирају. Напротив, сваку међународну финансијску помоћ у актуелној атмосфери било би немогуће пратити. У Фочи, где чак ни локално српско становништво не може да говори слободно против власти; где се међународно особље и војници СФОР-а налазе под притиском да буду потпуно некритички да би одржали мирне односе и да би тамо живели у миру и где је строго ограничен приступ лицима која би хтела да истраже и извештавају о стварности у граду, сваки механизам који би био успостављен за праћење економске помоћи, пропао би. Власти блокирају приступ информацијама о предузећима, појединцима и локалним институцијама у Фочи. Ове информације би биле кључне за било какав систем ревизије у циљу спречавања богаћења оптужених за ратне злочине и оних који су наводно одговорни за кршење људских права. Због овог разлога тешко је поверовати да ће помоћ која се даје општини стићи до циљаних корисника.

Обавеза је међународних донаторских институција и земаља да спрече да новац оде у руке лица која су можда одговорна за ратне злочине и за озбиљно ширење кршења људских права у току рата и после њега, или која су одговорна за актуелну опструкцију примене Дејтонског споразума у Фочи и у целој Босни и Херцеговини. Такође је њихова обавеза да обезбеде да се међународна помоћ не користи на начине који ће ојачати базу политичке власти таквих појединаца.

Овај извештај треба да послужи као информација о злочинима који су почињени против бошњачког и хрватског становништва у Фочи за време рата, као и о лицима која су оптужена за ове злочине на Међународном кривичном суду за бившу Југославију, или чије би одговорност за ове злочине требало да буде предмет даље истраге.

У овом извештају помињу се имена више од 20 лица повезаних с кршењем људских права у Фочи. Навели смо имена појединаца за које смо нашли доказе да су можда одиграли улогу у институцијама, или процесима који су до-

принели огромном кршењу људских права и хуманитарног права до којег је дошло. Хјумен рајтс воч не тврди да су именовани појединци сигурно одговорни за ова кршења; међутим, у овим случајевима верујемо да је даља истрага неопходна. Где је уопште било могуће, дали смо имена сведока и извор информација; међутим, и становници Фоче и међународни новинари и посматрачи, изричито су захтевали да њихов идентитет не буде објављен због искреног страха од одмазде.

И на крају, али што је најважније, овај извештај приказује патње оних који су преживели „етничко чишћење" у Фочи и зато представља њихову молбу за утврђивање одговорности. Њихов ризик у саопштавању информација везаних за лична искуства не сме да прође непримећен, нарочито у атмосфери некажњавања која влада у Босни и Херцеговини. Они су испричали своје трагичне приче с великим болом, али и с надом да помињањем својих ноћних мора и саопштавањем имена извршилаца, свет неће заборавити и да ће одговорни бити приведени правди. Жеља свих њих била је да иду кући у Фочу.

Препоруке

Хјумен рајтс воч моли општинске власти и полицију у Фочи да:

– ухапсе и предају све оптужене који се налазе у Фочи Међународном кривичном суду за бившу Југославију ради суђења у Хагу;

– одмах обуставе све могуће опструкције примене Дејтонског споразума, укључујући нарочито ограничавање слободе кретања, слободе изражавања и окупљања;

– одмах обуставе све нападе и малтретирања локалног становништва, укључујући оне који се заснивају на етничкој припадности, политичком мишљењу или пореклу и нападе на представнике међународне заједнице, те да поведу истрагу и гоне оне за које се тврди да су одговорни за такве нападе и малтретирање;

– гарантују право избеглицама и расељеним лицима да се врате у Фочу и да обезбеде сигурност лицима која се врате;

– се повинују процедури ИПТФ-а за снимање и избор полиције у складу с критеријумима који се заснивају на људским правима. Као први корак ка исправљању пропуста да се то уради за две и по године, да се ИПТФ-у одмах преда списак свих полицајаца, укључујући тајну и специјалну полицију, као и инструкторе и професоре у специјалној школи за обуку полиције на Тјентишту, као и списак целокупног особља у затвору КП дом;

– одмах поднесу међународним организацијама све информације у вези с несталим лицима из општине Фоча и омогуће приступ свим организацијама које су задужене за истраживање судбине људи који су „нестали" или чија судбина је на неки други начин остала неразјашњена;

– одмах примене резултате општинских избора из септембра 1997, дозвољавајући изабранима да преузму функције и обезбеде заштиту свим изабраним предсатвницима кад путују у Фочу на седницу скупштине.

Хјумен рајтс воч позива премијера Републике Српске Милорада Додика да:

– разреши Петка Чанчара дужности министра правде Републике Српске, с обзиром на истрагу Трибунала у Хагу у вези с тврдњама о његовој одговорности за ратне злочине почињене под његовом влашћу у Фочи за време рата;

– инсистира да власти у местима као што је Фоча, које остају под утицајем оптуженог Радована Караџића, примене одредбе Дејтонског споразума. Нарочито да инсистира на томе да власти у Фочи гарантују пуну слободу кретања, да дозволе избеглицама и расељеним лицима да се врате кући, да им гарантују слободу изражавања и удруживања, да одмах прекину све нападе и малтретирања која се заснивају на политичком мишљењу или пореклу, и да резултате избора из септембра 1997. одмах примене у Фочи;

– одмах пошаље у притвор Хашког суда све јавно оптужене појединце, укључујући Радована Караџића и Ратка Младића и шесторицу јавно оптужених који се слободно шетају Фочом;

– обезбеди да сви који имају функције у Влади Републике Српске буду људи који су ослобођени свих озбиљних тврдњи о учествовању у ратним зверствима;

– хапси, гони и кажњава лица одговорна за кршење људских права.

Хјумен рајтс воч моли ОЕБС, Посматрачку мисију ЕЗ и Снаге међународне полиције (ИПТФ), које имају базе у Фочи, те Канцеларију високог представника УН, УНХЦР и СФОР, који делују у Фочи да:

– јасно одреде дужност својих представника, да јавно износе озбиљно кршење људских права и продужено неслагање с Дејтонским споразумом, као и да именују одговорне за то. Док извори и информације који би директно угрозили свдоке морају остати заштићени, извештаји о кршењима људских права не би смели да остану тајна из политичких разлога, а њихово откривање треба да буде на време. Истрага о кршењу људских права не сме да се одлаже или спречава из политичких разлога,

– наставе вршење притиска на локалне власти да искључе са званичних функција појединце за које се тврди да су одговорни за ратне злочине и за озбиљно кршење људских права, укључујући Велибора Остојића, Петка Чанчара и Војислава Максимовића, док не буду испитани и ослобођени таквих оптужби. Ускраћују таквим појединцима свако политичко или дипломатско признање или сарадњу с њима у било каквом званичном својству док не буду испитани и ослобођени озбиљних оптужби да су одговорни за ратне злочине у општини Фоча;

– наставе обезбеђивање средстава, финансијских и материјалних, за разрешење питања несталих лица у Босни и Херцеговини. Иако се у тој области већ много ради, остаје још много више да се уради. Разрешење овог питања битна је основа од које зависи будућа стабилност Босне и Херцеговине;

– наставе да посвећују пажњу и додељују средства за враћање слободе изражавања и удруживања, с посебним акцентом на изолована подручја Републике Српске као што је Фоча;

– спроведу посебну истрагу у вези са судбином лица која су „нестала" у Фочи, нарочито из затвора КП дом, у току рата. Први корак у таквој истрази треба да буде провера свих актуелних затвореника који се тамо држе, ван ру-

тинске провере списка заточених коју обавља ИПТФ, да би се утврдило да ли се несрби држе под лажним српским именима. Требало би да се исто таква истрага спроведе и на другим сабирним местима у општини Фоча, као што је рудник Миљевина, Тјентиште, Бук Бијела и сви војни објекти;

– размотре оснивање Канцеларије омбудсмана у Републици Српској слично оној која ради у ентитету Федерација Босне и Херцеговине, да би деловао као правни представник индивидуалних жртава кршање људских права, уз доношење мера за таква кршења, које треба да спроведе влада у сарадњи с Међународном канцеларијом омбудсмана која је основана Дејтонским споразумом;

– инсистирају на пуној примени резултата општинских избора из септембра 1997. и на заштити изабраних представника.

Хјумен рајтс воч позива Снаге међународне полиције (ИПТФ) да:

– повежу сву финансијску помоћ за реконструисање локалне полиције, с коначним завршетком процеса снимања од стране ИПТФ-а;

– поделе све информације које се односе на умешаност локалне полиције у ратне злочине, или теже кршење људских права с Међународним судом за бившу Југославију, уз споразум о ефикасној и правовременој размени информација у досијеима Међународног трибунала о полицијским функционерима, политичарима и члановима парламентарних група у том подручју;

– доставе све информације познате посматрачима ИПТФ-а у вези с местом боравка лица која су јавно оптужена штабу ИПТФ-а, као и другим организацијама са седиштем у Фочи, нарочито СФОР-у и Међународном трибуналу, у циљу олакшавања хапшења ових појединаца;

– одговоре акцијом на извештаје да се непријављени заточеници још тајно држе на званичним и незваничним местима у општини Фоча и да изврше изненадна претраживања на таквим местима. Да у координираном напору са СФОР-ом и без претходне најаве локалној полицији или војсци, рутински изврше претрагу КП дома, рудника Миљевина, Бук Бијеле, подручја Тјентишта, рудника цинка у Шупљој Стијени и свих војних или полицисјких објеката;

– изврше пртисак на полицијске власти, нарочито оне у затвору КП дом, да дају информације о појединцима несталим у Фочи као резултат српског преузимања и „етничког чишћења" које се догодило за време рата;

– рутински провере списак полицајаца у снагама цивилне полиције, специјалним снагама и у тајној полицији ради провере да ли оптужени за ратне злочине раде као полицајци било где у општини Фоча;

– приволе локалну полицију да спроведе темељиту истрагу свих кршења људских права која се догађају у општини Фоча и да надгледају и обавештавају о току таквих истрага. Резултате таквих истрага треба објавити. У случајевима у којима инциденти нису добро истражени ИПТФ треба да то објави као чињеницу и да за то сматра одговорном локалну полицију подношењем „извештаја о неповиновању" – извештаји ИПТФ-а о томе да полиција не поштује Дејтонски мировни споразум. Ова одговорност треба такође да подразумева да такве полицијске јединице не добију међународну помоћ;

– ако има случајева у којима локална полиција учествује или подстиче кршење људских права, ИПТФ треба да достави извештаје о неповиновању, да их обелодани и да, у сарадњи с другим међународним организацијама на терену, предузме све могуће кораке да се извршиоци приведу правди. Један такав случај је наводно премлаћивање локалног српског цивила у главној полицијској станици у Фочи у децембру 1997. Резултати ове истраге морају се предочити јавности;

– обезбеде да сви полицајци одговорни за постдејтоснко кршење људских права, или они који су пропустили да спроведу истрагу или казне одговорне за кршења људских права под њиховом јурисдикцијом, не буду изабрани на полицијске функције и буду уклоњени са садашњих положаја. Одлуке о неповиновању Дејтонском споразуму треба да подразумевају, али не и да буду ограничене, на спречавање слободе кретања, онемогућавање заштите остајања, кршење слободе изражавања и удруживања и малтретирање и застрашивање припадника мањина или опозиције. Полицијски функционери или полицајци који су претили или починили насиље против ИПТФ-а такође не смеју да буду изабрани на полицијске положаје и морају се уклонити са места која заузимају и гонити када се акти насиља почине;

– обезбеде заштиту представника општинске скупштине и повратника преко локалне полиције.

Хјумен рајтс воч моли стабилизационе снаге НАТО-а (СФОР), нарочито француски контингент распоређен у подручју Фоче да:

– одмах ухапси оптужене за ратне злочине који живе у општини Фоча или је посећују. Према најновијим информацијама, које је добио Хјумен рајтс воч, они које је Међународни трибунал јавно оптужио и који тренутно живе у Фочи јесу: Радован Станковић, Драган Зеленовић, Драган Гаговић, Јанко Јањић, Гојко Јанковић и Радомир Ковач;[2)]

– спроведе рутинске претраге свих војних објеката у циљу провере да ли се користе као притворска места и да ли су залихе оружја у складу с ограничењима која су прописана Дејтонским споразумом;

– спроведе рутинске претраге, у сарадњи са ИПТФ-ом, свих места у којима се можда налазе заточеници.

Хјумен рајтс воч моли невладине организације и друге међународне хуманитарне установе које раде у овом подручју, укључујући УНХЦР, Еквилибр и Оксфам и све друге које су биле укључене у напоре програмирања и пружања помоћи Фочи да:

– наставе доследне и посвећене напоре стварања прилика за сарадњу између становника Фоче (Република Српска) и Гораждa (федерација). Међутим, притом треба строго пазити како се помоћ додељује, да би се спречило да извршиоци ратних злочина или прекршитељи људских права имају било какве користи од те помоћи;

– учине све напоре у оквиру свог мандата да спрече да извршиоци ратних злочина и прекршитељи људских права имају било какву корист од економске помоћи.

Хјумен рајтс воч моли Светску банку, Европску банку за обнову и развој, Хуманитарну организацију ЕЗ и друге донаторске институције и владе да:

– ускрате организацијама и институцијама смештеним у општини Фоча, као и у целој Босни и Херцеговини, било какву помоћ у обнови, са изузетком хитне хуманитарне помоћи, која не може да се адекватно прати, да би се спречили извршиоци ратних злочина или кршитељи људских права да се на било који нечин окористе том помоћи;

– учине све напоре у оквиру свог мандата да спрече извршиоце ратних злочина или кршитеље људских права да извуку корист од економске помоћи.

Хјумен рајтс воч моли Светску банку, Европску банку за обнову и развој, Хуманитарну организацију ЕЗ и друге донаторске институције и владе да:

– ускрате организацијама и институцијама смештеним у општини Фоча, као и широм Босне и Херцеговине, сваку помоћ у обнови, са изузетком хуманитарне помоћи, која не може да се адекватно прати да би се осигурало да они који су оптужени за ратне злочине, као и они за које се тврди да су одговорни за ратне злочине и/или кршење људских права, буду спречени да се окористе политички или економски том помоћи. Помоћ општинским властима треба да буде условљена њиховом пуном кооперативношћу с Међународним кривичним судом за бившу Југославију, поштовањем људских права, пуном применом резултата општинских избора и конкретним акцијама пружања помоћи избеглицама и расељеним лицима који желе да се врате кући. Донатори треба да захтевају да се помоћ дели на недискриминаторски начин, свим сиромашнима, без обзира на етничку припадност или пол. Даље, у вези с каналисањем помоћи преко приватних профитних или непрофитних предузећа, донатори треба да испитају ко је власник и ко контролише предузећа, организације и институције пре него што сачине уговоре о кредиту или донацији, да би се спречило да се окористе лица која су оптужена или умешана у ратне злочине, кршење људских права или ометање примене Дејтонског споразума. Такве провере треба да подразумевају увид у то да ли су актуелни директори, власници или менаџери били умешани у убиства, затварања и „нестанке", или у дискриминаторско отпуштање пређашњих директора, власника или менаџера.

– преиспитају пажљиво све планове помоћи корисницима у градовима као што је Фоча у Републици Српској и у другим местима Босне и Херцеговине, где лица која су јавно оптужена за кршење људских права и за ратне злочине још врше власт и где локалне власти упорно ометају примену одредаба Дејтонског споразума. Међу градовима на које треба обратити посебну пажњу у овом смислу налазе се Фоча, Бијељина, Братунац, Рогатица, Вишеград, Приједор, Зворник, Столац, Чапљина, Градишка, Добој, Теслић, Западни Мостар, Ливно, Томиславград, Дрвар. Ускратити сваку такву помоћ која не може адекватно да се прати у циљу спречавања одговорних за ратне злочине, као и оне за које се тврди да су одговорни за ратне злочине и/или кршење људских права, да се окористе политички или економски таквом помоћи;

– ускрате сваку помоћ локалној полицији, док ИПТФ не заврши до краја снимање и ревизију;

– захтевају, као део ревизије свих потенцијалних пројеката помоћи, информације од организација и влада укључених у примену Дејтонског споразума, у вези с људским правима, досијее функционера владе, укључујући полицијске званичнике који могу да играју директну или индиректну улогу у овим пројектима;

– обезбеде кључну финансијску и материјалну подршку Међународном кривичном суду за бившу Југославију да би се омогућила континуирана истрага ратних злочине.

Снажно подржавамо истрагу ратних активности лица која су наведана у овом извештају као наводни починиоци огромних злоупотреба, нарочито Велибора Остојића, Петра „Петка" Чанчара, Војислава Максимовића, Мирослава Станића, Радојице Млађеновића и Миће Оловића.

Ратне злоупотребе у Фочи: позадина

Фоча је град на југоистоку Босне и Херцеговине, у ентитету Република Српска. Према попису становништва 1991, предратни број житеља у општини Фоча износио је 40 513, од чега су 51,6 одсто чинили Бошњаци, 45,3 одсто Срби и 3,1 остали. Пре рата на овом подручју је било 14 џамија, укључујући Алаџину џамију, саграђену 1550, и џамију Устиколина, саграђену 1448. Свих 14 џамија срушиле су снаге босанских Срба, скупа са снагама из Србије и Црне Горе, у току преузимања овог подручја, при чему су уклоњени сви трагови постојања ових џамија. Међународни посматрачи у овом крају процењују да општина Фоча тренутно броји 24 000 становника и да у њој сада има мање од једне стотине несрпског становништва, од преко 20 000 колико их је било пре рата.

Стварно преузимање Фоче почело је 7. априла 1992. Међутим, цивилни, полицијски и војни функционери босанских Срба припремали су овај напад месецима, прикупљајући оружје које су наследили од ЈНА. И. Х. некад истакнути професионалац у Фочи, који сада живи у изгнанству, описао је предтавнику Хјумен рајтс воча време које је довело до овог преузимања:

„Крајем фебруара и почетком марта 1992, посебно после референдума у Босни, они (Срби) су само прикупљали техничку опрему за припемање рата. Ове припреме су вршене у свим општинама у Босни и Херцеговини, нарочито у онима у којима су Срби чинили половину или више од половине становништва, знајући да Бошњаци уопште немају оружја и уз обећану помоћ Милошевића и ЈНА. Они су одбацили дијалог и одлучили се за рат."[3)]

Вође босанских Срба у Фочи формирале су Кризни штаб, слично онима који су формирани у другим подручјима под контролом Срба, да надгледа кампању преузимања и „етничког чишћења". Кризни штаб у Фочи био је задужен за организацију, планирање и извођење српског преузимања Фоче. Кризни штаб је надгледао све аспекте напада на Фочу, укључујући активности локалне полиције, и радио је у блиској сарадњи с војском босанских Срба. За помоћ у преузимању, Кризни штаб је позвао паравојне снаге и резервисте из суседне Србије и Црне Горе. Многи несрби су насилно истерани из Фоче, а други су били затворени у једном од сабирних центара које је Кризни штаб ор-

ганизовао за ту сврху по целој општини. Имовину несрба одузимале су освајачке српске снаге.

Војно преузимање Фоче трајало је само девет дана, па ипак су патње наношене несрбима који су остали у Фочи после тог почетног напада трајале месецима. Мушкарци несрби били су затворени у одвратним условима у сабриним центрима, где су рутински мучени, премлаћивани и терорисани. На десетине их је умрло у том процесу, или су их српске снаге групно стрељале. Многе несрпкиње су држан у логорима за силовање по целој општини, где су систематски сексуално злостављане. Међународни комитет Црвеног крста процењује да је из општине Фоча нестало 588 лица.[4] Међународни кривични суд за бившу Југославију подигао је оптужнице против девет појединаца за силовање као ратни злочин и геноцид, почињено у Фочи.[5] Многи други, против којих још није подигнута оптужница, били су умешани у планирање и извршење ратних злочина и других систематских кршења људских права у Фочи. Многи од тих појединаца сада се налазе на функцијама власти у општини.

Снаге из Србије и Црне Горе

Током марта 1992. паравојне јединице етничких Срба наоружавале су се уз помоћ Србије и Црне Горе. Ове јединице биле су под командом и упутствима Кризног штаба и звале су се „српски територијалци". Кризни штаб је знао да снаге босанских Срба неће бити довољно јаке да постигну свој циљ без помоћи споља, па је организовао долазак резервиста, паравојних снага, па чак и једница редовне ЈНА из Србије и Црне Горе, да помогну снагама босанских Срба у освајању овог подручја и протеривању свих несрба. Сведоци с којима је разговарао Хјумен рајтс воч рекли су, сви до једнога, да су Срби изван Босне били међу војницима умешаним у хапшења, прогон, заточење и злостављање. Бројне жртве су говориле о њиховом акценту, који није био босански, ијекавски дијалект, него црногорски или српски екавски дијалект, и описале су њихове другачије униформе. Многе жртве су описале припаднике паравојних снага као четнике[6] са дугим брадама и шајкачама. Према коначном извештају Комисије експерата основане према Резолуцији Савета безбедности 780 (1992):[7]

У изворном материјалу је идентификовано неколико појединаца као људи који су најдоговорнији за напад и етничко чишћење Фоче. Један од њих је очито довео додатне снаге из Никшића, Црна Гора, при чему је укупан број српских снага крајем априла био 4 000.[8]

Извештај Комисије експерата УН описује наводну умешаност снага под командом Жељка Ражнатовића Аркана и Војислава Шешеља, двојице екстремистичких и паравојних политичких вођа познатих по томе што су вршили масовна убиства и брутално „етничко чишћење". Овај извештај наводи:

Аркан и Шешељ су, наводно, распоредили војнике у фочанском округу. Извештаји такође указују на присуство јединица команданта Корњаче, Црногорске гарде, Ужичког корпуса и Пере Елеза. За време заузимања Фоче, које су вршили Арканови људи у априлу 1992, многа тела су бацана у реку...За

Шешељеве снаге и добровољце кажу да су учествовали у борбама у граду као помоћ снагама Српске демократске странке.[9)]

Л. К. жена из Миљевине, села удаљеног од Фоче, али у општини Фоча, рекла је Хјумен рајтс вочу да је „било много разних војних група у крају". Њу су из куће у Миљевини одвели у спртску халу „Партизан",[10)] где су, рекла је, „групе Срба долазиле ноћу, многи Срби из Фоче, али и многи Срби из Србије".[11)]

Е. Д. Бошњак из Фоче, рекао је да су њега и његову породицу одвеле из куће у Фочи српске комшије, 13. априла 1992, и затворише их у приватну кућу са отприлике још 55 лица. После петодневног боравка у овој кући, Е.Д. каже да је дошло седам-осам Црногораца, у униформама, и одвело њих 25 у затвор у КП дому. Е. Д. је рекао да је знао да су ти људи из Црне Горе по томе како су говорили и по чињеници да није познавао никога од њих. Тврдио је да су унифроме које су Црногорци носили биле новије од униформи локалних српских снага и да су имали свакојаку опрему, укључујући ножеве, бомбе о опасачу и аутоматске пушке, док припадници локалних српских снага нису имали такву опрему и носили су старе униформе.[12)] Г. Ф. Бошњакиња из Фоче, рекла је да су је од куће одвели „резервисти" у униформама у спорстку халу „Партизан". Рекла је да су они носили рукавице и шешире, да су говорили српским дијалектом, па је тако закључила да нису из Босне. Према Г. Ф. ови резервисти су сви били добро наоружани, а међу њима је било и жена – војника.

Пола дана су нас држали у „Партизану", а онда је један од тих Срба из Србије рекао нама да му је жао што смо сви „деца", зато што ће морати да нас убије. Одузели су нам накит. Ми смо се држале за руке и биле смо јако уплашене. Они су рекли, „А сад балије, пливаћете у Дрини."...Одвели су нас у Мрдалиће и тамо смо срели четнике с дугим брадама.[13)]

Сабирни центри

Када је кренуло војно преузимање Фоче, кампања терора је примењена на несрпско цивилно становништво. Велики број муслимана и Хрвата је био мучен, „нестајали" су, силовани или стрељани, а они који су преживели прогнани су из својих кућа.

Ливаде

По речима неколико сведока, када је агресија почела, већина несрпкиња најпре је одведена у Ливаде, војни објект у Фочи који је био бивши штаб ЈНА. Ливаде се налазе код села Алаџа, где је била и истоимена џамија. И. Х., која је преживела сабирни центар Ливаде, објаснила је:

„Програм напада на Фочу почео је из неколико праваца. Најважнији је из правца Ливада, где су они основали војни гарнизон, а у овом гарнизону био је први логор. Од 11. до 17. априла 1992, почели су да доводе људе из града и већину из локалне заједнице Алаџа. Први заточеници у Фочи, укључујући мене и отприлике још 150 до 200 других, провели су пет дана у Ливадама, а онда су нас одвели у КП дом."[14)]

Према И. Х., командант КП дома за време његовог заточеништва био је Веселин Чанчар.

Ливаде су коришћене све време између априла и августа или септембра 1992. као транзитни центар, где су се заточеници задржавали неколико дана и потом били пребацивани у друге логоре или транзитне центре...цела офанзива је дошла из тог правца...Живот у Ливадама био је веома тежак. „Нисмо имали организованих оброка, храна је повремено дељена. Није било никаквих хигијенских услова, а конак је био влажан и пун воде. Када су први пут довели народ у Ливаде, раздвојили су мушкарце, жене и децу. Касније су мушкарци доведени у КП дом, а жене су припремљене за слање у Фочу. Веселин (Чанчар) је био командант, али је тамо била Српска гарда, као и српски територијалци и резервисти ЈНА."[15]

И.Х. је рекао да је Веселин Чанчар био и командант локалних српских територијалних снага, које су биле укључене у главну офанзиву на Фочу. Веселина Чанчара је ухапсила босанска Влада после рата и судила му за ратне злочине. Осуђен је на 11 година затвора због умешаности у злочине у Фочи и тренутно се налази на одслужењу казне у Централном затвору у Сарајеву.

КП дом

Централни затвор у Фочи, звани Казнено-поправни дом, био је пре рата централни затвор за цело подручје југоисточне Босне и Херцеговине и један од највећих затвора у Југославији. Кризни штаб је одлучио да овај затвор послужи као сабирни центар и до средине априла 1992. овде су мучени несрпски мушкарци из целе општине и околног подручја, као и неки Срби који су се супротстављали заузимању Фоче.

Канцеларија председника Фоче Ибре Поплате, протераног бошњачког градоначелника Фоче, саопштила је да има 456 несталих лица за која општинска влада у изгнанству зна да су нестала са подручја општине Фоча,[16] али је Међународни комитет Црвеног крста добио 588 извештаја о несталим рођацима од преживелих лица.[17] Велика већина несталих – око 354 мушкарца према општинској влади у изгнанству, која представља бивше становнике Фоче – „нестало" је из КП дома.

Извештаји преживелих из КП дома оптерећени су грозним причама о скапавању од глади, мучењу, застрашивању и претњама, премлаћивањима и „нестајањима". Е. Д. преживели из КП дома, рекао је Хјумен рајтс вочу:

„Мене су одвели у КП дом 17. априла. Сваке вечери у осам сати дошли би у наше собе да одводе људе на испитивање. У време када сам ја био у КП дому било је 730 заточених.... Миодраг Копривица је долазио са још два стражара и полицајцима у наше собе сваке вечери у осам сати и прозивао нас са списка...Неке би одвели у бившу просторију за састанке и тукли их, а око поноћи бисмо чули паљбу и ти се људи обично нису никада више вратили...Од 18 мушкараца у мојој соби, на крају је остало само осам. У просеку је више од половине сваке собе побијено или је „нестало".[18]

И. Х. који је био заточен у КП дому преко шест месеци, описао је своје искуство:

„КП дом је отворен (као сабирни центар) 18. априла. Мушкарци између 17 и 85 година старости налазили су се у њему. Када су мене довели, тамо је већ било 150 људи. Били су углавном из Доњег Поља, подручја око КП дома.... Током априла и маја довели су око 600 мушкараца у КП дом. Њих око 400 је одведено и „нестали" су. Мислим да су побијени. Ово се десило између априла и децембра 1992. Одвођени су у малим групама, углавном ноћу, а понекад и дању, одводили су их стражари под изговором да их воде на размену.... Одлуке о ономе шта ће се десити доносила је војска. Постојали су спискови народа, а затвореници су скидани са тих спискова."[19]

И. Х. је рекао Хјумен рајтс вочу да се један списак затвореника налазио у рукама директора овог објекта. Он је даље рекао да је војска одлучивала о томе ко ће бити одведен. И. Х. је такође рекао да је Милорад Крнојелац био управник објекта и да је понекад полиција из града, тада под командом Драгана Гаговића (оптуженог од Међународног кривичног суда за бившу Југославију), долазила да одведе људе:

„По питању затвореника, цивилне и војне власти су тесно сарађивале. На пример, за сваког српског војника који би погинуо на фронту, одвођено је и убијано неколико муслиманских војника... У данима када су српски војници гинули на фронту, остали српски војници били су веома гневни. То су били најтежи дани. Добијали смо мање хране. По начину како су с нама поступали, знали смо шта се догодило. Пар дана после сахране својих војника, одводили су затворенике.

Храна је била веома слаба, мало чаја и хлеба, три пута дневно и макарони на голој води.... Није било услова за купање. Изгубили смо на тежини и имали смо психофизичке симптоме. Тешко смо ходали, болели су нас мишићи и имали смо вртоглавицу. Када би нам се то десило, стражари би се шалили.

Људи су стално одвођени у малим или великим групама. Прва велика група била је између 13. и 30. јуна 1992. Током ноћи је одведено 35 мушкараца. Пре тога људи су одвођени ноћу и мучени. После тога су „нестајали". Неки од њих били су Крунослав Марјановић, хрватски новинар и ТВ техничар, Мате Ивановић, који је био медицински техничар, и Адил Гранов. Било је затвореника са срчаним обољењима, било је малолетника, стараца.... У току ноћи, када су довођени у затвор, неки су били у собама за мучење, а када су их одводили, такође су их мучили. Мучили су их стражари и војна полиција."[20]

Собе за мучење о којима је говорио И. Х. приказане су на карти затвора КП дом, коју је Хјумен рајтс воч добио од бившег функционера у Фочи и приложио као Додатак I овом извештају. Стејт департмент САД је у свом седмом извештају о ратним злочинима у бившој Југославији писао о 59-годишњем Бошњаку који је одведен скупа са сином и 18 других у КП дом:

„59-годишњи босански муслиман из Фоче био је код куће 27. априла 1992, када су припадници специјалних српских снага ушли у његову кућу и истерали њега и његовог сина. Војници су били у маскирним униформама и с црним тракама на глави и њему су били потпуно непознати. Претпостављао је да су дошли из Србије зато што су говорили екавским изговором. Сведок, његов син и 18 других мушкараца из комшилука одвезени су аутобусима у локални

КП дом.... Срби који су руководили логором водили су писане белешке и досијее свих заточених.... Они који су руководили центром уливали су страх у муслиманске заточенике бирајући неке од њих за премлаћивање. Са прозора собе бр. 13 сведок је гледао како редовно одводе затворенике у зграду у којој су премлаћивани.... Са тог прозора гледао је затворенике обливене крвљу како излазе из зграде."[21]

Ф. Е. још један преживели Бошњак из КП дома, рекао је Хјумен рајтс вочу да је побегао из куће у оближњем селу када су Срби заузели општину Фоча. Када су се он и син вратили неколико недеља касније затекли су спаљену кућу.[22]

„Пролазио је један тенк српске војске са аутобусима и аутомобилима иза њега. Ми смо покушали да се сакријемо иза куће. Последњи аутомобил се зауставио и четворица мушкараца су изашла из њега. Сви су били у црном, имали су бомбе и маске на лицу. Рекли су: „Руке у вис!" и питали су нас, „који курац радите ту, усташе,[23] где је све запаљено?" Стрпали су нас у кола и одвезли у Устиколину.

Четворица мушкараца (у црном) довели су ме пред (командира полиције), који ме познаје од раније зато што сам пре рата држао кафић у Устиколини. Мој син је побегао преко моста натраг у Горажде. Један је носио полицијску униформу...с њим је био његов млађи брат, који је такође носио полицијску униформу...рекли су ми да уђем у кола. Он је рекао: „Мормо да те одведемо у КП дом на испитивање." Одвели су ме у КП дом 15. маја.

Једна жена и два мушкарца у цивилу испитивали су ме у КП дому. Постављали су ми питања у војсци у Горажду и како сам се отуда вратио кући...Имали су пред собом сва моја документа...Одвели су ме у собу бр. 18 и нису ме малтретирали. У тој соби је било 80 људи, била је пуна. Тада сам чуо да у КП дому има 713 људи. Све присутне у тој соби сам познавао...17. септембра одвели су 35, наводно да беру шљиве и они се нису вратили. 25. сепетмбра одвели су 25 и ни ти се нису вратили. Међу онима који се нису вратили били су Хусеин Ченгић, Есо Џано, Расим Муслић, чијег су оца убили у кући. Касније су одвели Мурадифа Мусића и 19 других. Било је то 9. октобра 1992. Они се нису никада вратили... Оне за које се знало да су били у војсци у Горажду тукли су. Друге нису тукли. Мене нису тукли.

Мог пријатеља су одвели у подрум, где су га тукли. Питао сам...једног од стражара да ли могу да видим пријатеља. Рекао је да могу. Он је био пријатељ мог брата и зато ми је учинио ову услугу. Рекао је да могу да га видим на два минута. Мој пријатељ је био сав од модрица.... стражар је био покрај мене. Пријатељ је извадио новац из џепа и дао ми за цигарете. Нису узели новац од њега. У истој соби је један момак висио на зиду, на метар изнад пода. Био је обешен о конопце и на једно раме му се сливала врућа вода, а на друго хладна и плакао је. Нисам га познавао, али много је патио. Била је то врела вода и он је вриштао. Стражар ми је рекао да никоме не причам шта сам видео."[24]

Извештај Комисије експерата УН описује детаљно сабирни центар КП дом, укључујући број стражара и које су униформе носили, и потврђује наводе о „нестанцима".

Један извор је саопштио да је 19. маја 1992. било 130 заточених муслимана у мушком затвору у Фочи, а између 19. и 25. маја доведено је још 400 заточеника. Затвореници су проценили да су стражари у јуну убили барем 36 њихових другова. Стражари би обично ушли у ћелију између осам и десет сати увече, прозвали затворенике, обавестили их да ће бити размењени и одвели их. За те затворенике више нико није чуо. Крајем августа је одведено приближно 200 затвореника из непознатих разлога, а за већину се верује да су их побили стражари. Тридесет пет затвореника одведено је 15. септембра и још 12 крајем тог месеца, наводно због размене. Затвореници који су после тога пуштени нису успели да лоцирају никога од тих људи. Затвореници са четвртог спрата посматрали су стражаре како носе ћебад у којима се налази нешто налик људским телима и како их бацају у Дрину.[25)]

Сједињене Државе поднеле су информације о кршењу хуманитарног права, укључујући тешке повреде Женевских конвенција, у реону Фоче, Савету безбедности УН, 22. октобра 1992. У Седмом извештају о ратним злочинима у бившој Југославији, Стејт департмент пише о случају 40-годишње жене која је почетком јула 1992. била сведок убијања Бошњака из Фоче:

Једне вечери у 9 сати она је видела Србе како воде групу од седам мушкараца до знака „Тито", на брду с погледом на Фочу. Рекла је да се група одвезла узбрдо комбијем...Видела је како Срби терају групу да се скине, како узимају њихов новац и документа и убијају их ножевима. Тела су бачена у Дрину. Током следећих 4-5 дана, она је видела исти жути комби како довози људе на исто место, где су били клани на исти начин. Видела је да су нека тела бацана у Дрину, а друга товарена на камион и одвожена. Она је рекла да је комби долазио из правца мушког затвора КП дом и сумњала је да су жртве затвореници из тог логора. Она верује да испод знака „Тито" има масовна гробница, а две или три масовне гробнице испред стадиона у Фочи.[26)]

Особље КП дома

Милорад Крнојелац – у рату: управник КП дома (од априла 1992. до септембра 1993) (тренутно: оптужен и ухапшен од стране СФОР-а 15. јуна 1998. и пребачен у Хашки трибунал).

Према извештајима преживелих из КП дома, Крнојелац, наставник математике по занимању, био је управник КП дома до септембра 1993.[27)] Хјумен рајтс воч процењује да је велики број оних који су „нестали" из КП дома (бивши општински лидери у изгнанству рачунају да их је било 354) „нестао" у периоду када је Крнојелац био управник.[28)]

И. Х. је обавестио Хјумен рајтс воч да је Крнојелац имао значајну власт у доношењу одлука у периоду од 18. априла 1992. до септмебра 1993.[29)] Слично томе, Државна комисија босанске владе за прикупљање чињеница о ратним злочинима, која је водила дуге разговоре са преживелима о преузимању Фоче идентификовала је Крнојелца као управника КП дома у овом периоду.[30)] Крнојелац, наставник у основној школи до 15. јуна 1998, ухапшен је од стране војника француског СФОР-а тог дана на основу запечаћене оптужнице Хашког трибунала. Тренутно чека суђење у Хагу.[31)]

Миодраг Копривица – у рату: иследник у КП дому / тренутно: полицијски инспектор.

Преживели из сабирног центра КП дом, Е. Д. Ф. Е. и И. Х. идентификовали су Копривицу Хјумен рајтс вочу као иследника у КП дому за време њиховог заточеништва тамо.[37] Ислеђивања су била рутински део свакодневног живота у КП дому и сви преживели које је интервјуисао Хјумен рајтс воч рекли су да су непрестано испитивани. Неко ко је обављао таква испитивања затвореника у КП дому требало би да познаје идентитет многих заточеника и такође је био у позицији да зна за судбину многих „несталих". Е. Д. је саопштио Хјумен рајтс вочу да је „Копривица долазио сваке вечери у осам и прозивао људе са списка, који се нису никад вратили".[38]

И. Х. је рекао Хјумен рајтс вочу да је био у суседној соби када је Копривица испитивао и тукао бошњачког затвореника који се звао Аднан Бербергић. И. Х. је рекао да је Бербергић, када је изашао из собе за испитивање, био гадно повређен од удараца и да му је Бербергић касније рекао да га је тукао Копривица. Бербергић је касније „нестао". Копривица је тренутно полицијски инспектор у Фочи и један од осумњичених с којима су разговарали припадници ИПТФ-а због наводног учествовања у премлаћивању двојице заточеника у децембру 1997. Никакво хапшење није извршено у вези с овим случајем.

Војо Старевић – у рату: полицијски криминалистички инспектор, иследник у КП дому / тренутно: полицајац.

Према једном извору Старевић је пре рата био полицијски криминалистички инспектор и шеф криминалиатичког одсека за време рата.[40] Према Е. Д. и Ф. Е. двојици преживелих из КП дома, Старевић је ислеђивао заточенике у току њиховог боравка у затвору.[41] Сасвим је вероватно да је он био у позицији да зна за судбину многих затвореника који су „нестали" из сабирног центра. По речима двојице припадника међународних организација у овом подручју, Старевић још ради као полицајац у Фочи:[42]

Миро Бурило – у рату: чувар у КП дому / тренутно: не зна се; вероватно исто.

Према сведоцима које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, Бурило је био чувар за време њиховог заточеништва. Ф. Е.који је био заточен у КП дому, рекао је да је Бурило био у соби за ислеђивање када су њега довели у КП дом 1992. По речима Ф. Е. Бурило и два друга чувара рекли су му да испразни џепове и одузели су му 300 марака, нешто хране, прстен и сат. Тада су Бурило и други чувари одвели Ф. Е. у собу у којој је био за време заточеништва. Ф. Е. је рекао да је за време боравка у КП дому много пута сретао Бурила:

„Бурило је био најгори у КП дому. Једва је чекао да некога бије. Видео сам када је Бурило довео Фикрета[43] у КП дом.... Фикрет је касније одведен у подрум, где су га тукли...Чуо сам да Бурило још ради у КП дому...У августу 1992, у девет увече, Зоран и Бурило су позвали много људи из много соба. Одвели су их и тукли, чули смо вриске. Тукли су их дуже од сат времена. Увек су тукли људе у подруму, могли сте да чујете како вриште. Ми смо седели, уплашени, у углу наше собе. После дуже од сат времена све је престало и настала је тишина. Никада нисмо спавали зато што смо живели у страху. Једног

јутра су нас извели, собу по собу, на мост, а они који су одведени у току ноћи имали су сви одсечене главе. Било је девет тела, а главе су биле одвојене од њих.... Препознао сам неке, као Муниба Вејза, Сачема Бичу и Екрема Џелиловића.[44]

Е. Д. који је био заточен у КП дому и који је сведочио о злостављањима која су се тамо одвијала, именовао је Бурила као „једног од најгаднијих. Он је малтретирао све редом".[45] Други преживели Бошњак је такође рекао да је Бурило био један од чувара у сабирном центру током целог његовог заточеништва, које је трајало 15 месеци.[46] Х. Г., сведок који се налазио у КП дому крајем 1995. и почетком 1996, рекао је да је Бурило још био чувар за време његовог заточеништва.[47] По речима двојице сведока из Фоче, Бурило је још стражар у КП дому.[48] Хјумен рајтс воч није могао да потврди ову тврдњу.

Славко Короман – у рату: командир straже у КП дому / тренутно: не зна се; можда полицајац.

По речима Е. Д. Х. Г. и И. Х. сви преживели из КП дома, које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, Короман је био полицајац који је пре рата радио у КП дому. У току рата, по речима ових сведока, Короман је био командир straже у КП дому.[49] Неко у позицији надзорника straже у КП дому морао би да буде одговоран за надгледање акција, које су често подразумевале малтретирање, мучење и премлаћивање, како је описано у горњем поглављу. Крајем рата, по речима Х. Г. који је био заточрн крајем 1995. и остао у КП дому до априла 1996, Короман није више радио као чувар, него се вратио на своју позицију у полицији у Фочи, али је наставио да посећује КП дом.[50] Државна комисија БиХ за ратне злочине тврди, у билтену КП дома за 1993, да је Короман био командир straже у КП дому, и укључила је Кромана на списак лица која су наводно одговорна за ратне злочине у Фочи. Хјумен рајтс воч није могао да поткрепи да Короман још ради као полицајац у Фочи. Према Б. А. службенику једне међународне организације у овом подручју, он је власник кафане „Рома" у граду.[51]

Зоран Владичић – у рату: полицијски иследник у КП дому / тренутно: шеф Криминалистичке службе Регионалног центра за јавну безбедност (МУП).

Х. Г. преживели из КП дома, који је био тамо заточен крајем рата, рекао је Хјумен рајтс вочу да је Владичић био полицијски инспектор док се он налазио тамо. Он је рекао да су Владичић и други полицајци који су радили у затвору превозили затвореника тамо-амо између затвора и „Бриона", фарме на којој су заточеници коришћени као принудна радна снага.[52] Е. Д. заточеник КП дома од априла 1992. до краја те године, рекао је Хјумен рајтс вочу да је Владичић ислеђивао заточенике у КП дому. Е. Д. је сматрао да је Владичић ислеђивао све заточенике у сабирном центру барем једном, ако не и чешће. Он је навео:

„Сви затвореници су ишли на саслушање код Зорана. Мене није тукао за време испитивања зато што је његов отац радио (пре рата) где сам радио ја. Али други су се враћали крвави...Затвореници су морали да иду на саслушање много пута, а ја сам ишао само једном."[53]

Државна комисија БиХ за ратне злочине такође тврди да је Владичић био „иследник у фочанском затвору".[54]

Владичић је, наводно, одговоран, скупа с Миодрагом Копривицом (види горе), за премлаћивење двојице заточеника у фочанској полицијској станици у децембру 1997. Један од заточеника био је тешко повређен од добијених батина, а медицинску помоћ је добио тек три дана после, када су с њима разговарали представници ИПТФ-а у току рутинске посете затвору. Хјумен рајтс воч видео је слике овог заточеника, које су представници ИПТФ-а снимили три дана после батинања, на којима су цела леђа заточеника у модрицама и крвава. ИПТФ је обавестио Хјумен рајтс воч да је идентификовао Владичића као једног од оних који је делио батине. По речима посматрача ИПТФ-а Владичић је тврдио да су он и Копривица, на дан батинања, били у Црној Гори. Међутим, ИПТФ је тражио доказе од граничне полиције на црногорској граници и обавештен је да не постоји записник о њиховом преласку. ИПТФ планира да поднесе своја открића у овој истрази суду у Требињу.

Спортска хала „Партизан"

Спортска хала „Партизан" је у почетку коришћена као сабирни центар за жене и децу који су морали бити депортовани из Фоче; међутим, барем неколико месеци у току 1992, ова хала је била логор за силовање, где су жене биле силоване на десетине, ако не и на стотине пута за време заточеништва. Како је смештена до полицијске станице у центру града, житељи Фоче су ускоро почели схватати да се хала „Партизан" користи као место мучења и убијања које врше босански Срби – „стражари"; иако многи кажу да су обавестили полицију у станици о ономе што се догађа у суседној згради, локална полиција је, уместо да интервенише, и даље слала грађане у спортску халу као да је и даље само центар за депортацију.[56] „Жене које су тамо држане, одвођене су на силовање сваке вечери", рекао је један преживели који је у „Партизану" провео два месеца. „Оно кроз шта су оне пролазиле, просто не може да се опише."[57]

Жене и девојке су држане и у фочанској средњој школи, у току различитих периода у лето 1992, одакле су обично пребациване у „Партизан". Према извештају Комисије експерата УН:

„Негде око 3. јула или баш на тај дан, 500 четника је опколило шуму Мешаје, где су (после априлског преузимања и масовног затварања несрба) побегли преостали муслимани, и побили су или заробили оне који су се у њој налазили. Пиближно 70 жена и деце и пет стараца, превезени су у сабирни центар смештен у фочанској средњој школи...Свих седамдесет жена задржано је тамо од 3. до 17. јула 1992. Све су биле натеране да бораве у бившој учионици величине 10x10 метара. Могле су да користе мадраце и ћебад који су остали после српских војника који беху раније заузели школу.... Све жене између 15 и 45 година непрестано су силовали припадници српских војних снага.... 17. јула сви заточеници из средње школе пребачени су у халу „Партизан", у Самоборској улици у центру Фоче.... Спавали су на поду, без мадраца или ћебади....

Четници су наставили да силују жене као што су раније радили у школи.''[58]

Према Седмом извештају Стејт департмента о ратним злочинима у бившој Југославији, дана 3. јула 1992, око 36 жена је наводно одведено из њиховог села у општини Фоча у Бук Бијелу, где су се налазиле радничке бараке и где су биле систематски силоване. Једна од жена је рекла да је њихова група, пошто је задржана неколико сати и силована:

„Одведена затим у фочанску средњу школу, где су провеле осам дана. Сваке вечери је одвођено три до пет жена, и враћале су, се тешко претучене. Одвожене су камионом у спортски центар „Партизан'' у центру Фоче четрдесет дана.... Ова група (из тог села) била је прва група заточеница која је смештена у 'Партизан', али их је касније дошло још, да би их на крају било 74.... За време боравка у 'Партизану', рекла је ова жена, „војници'' су улазили данонoћно да одводе младе жене. Једна 24-годишња жена силована је пред целом групом заточеница.''[59]

Г. Ф. Бошњакиња из Миљевине, рекла је Хјумен рајтс вочу да је остала у својој кући до 3. септембра 1992. Тог дана:

„Они су одвели нас 250, жене и децу, у 'Партизан'. Одвезли су нас аутобусом. По нас су дошли резервисти, у унифромама. Носили су рукавице и шешире. Они који су нас одвели били су Срби из Србије, говорили су екавицу. Били су добро наоружани. Међу њима је било и жена, такође добро наоружаних. Ја сам била у 'Партизану' само од подне, до четири сата поподне следећег дана.''[60]

У одвојеном интервјуу, Л. К. још једна жена која је одведена у 'Партизан' са Г. Ф. описала је детаљније шта су виделе у Партизану у току кратког боравка тамо:[61]

„Одвезли су нас аутобусом у центар Фоче, до 'Партизана'. Зеко Вуковић[62] је био вођа групе која је нас довела у 'Пртизан' у подне 3. септембра. Две стотине и педесет жена, деце, стараца и хендикепираних. Нас су затворили из освете, јер су били изгубили (Срби) територију код Горажда. Добили смо вест да је друга група муслиманских цивила убијена у 'Фочанској јабуци'. Нас су поштедели.

'Партизан' је био спортска хала, тукли су нас, силовали, није било струје ни воде, спавали смо на поду.[63] Групе Срба долазиле су ноћу. Било је много фочанских Срба, као и Срба из Србије. Малтретирали су жене, тукли их, мучили су нас. Једна жена је препознала једног Србина из Фоче и тражила помоћ од њега, он је рекао да окупи неке жене и он ће се постарати за њих следећег дана. Те жене су следећег дана одвели у Велечево на Брионима и малтретирали их, силовали их. Било их је пет. Четири су се вратиле, али пета није.''

Преживеле из „Партизана'', које су касније интервјуисане у избегличким логорима ван Босне, описале су искуство силовања као систематски ритуал. Неколико ових жена рекло је да су биле силоване преко стотину пута за време заточеништва. Једна жена је рекла новинару „Њуз деја'' Роју Гутману да је она силована отприлике сто педесет пута за време заточеништва у „Партизану''. Друга је рекла да је била силована до шест пута у току једне ноћи.[64] Иако

су жене понекад силоване пред другим заточеницама у дворани, обично су одвођене на места ван дворане да би их силовала група војника, често у напуштеним кућама или у оближњим зградама. Једна жена која се скривала у стану близу дворане гледала је како исти војници свакодневно одводе жене из дворане; она је проценила да је било 50 војника који су били укључени у свакоднавна силовања заточеница.[65] Друга жена каже како су је одвели на стадион, где су је групно силовали униформисани војници. „Избројала сам их 29. Онда сам се онесвестила."[66] Када се пробудила, одвели су је натраг у логор.

Једна жена у избегличком логору Киркларели, Турска, сетила се, међутим, четири младе девојке, од којих су три биле малолетне, које се нису никада вратиле у „Партизан" после одвођења једне ноћи. „Када вас одведу, могу да вас убију. Зато, ако вас силују, осећате се срећним. Барем сте живи."[67]

„Партизан" је био активни логор за силовање неколико месеци средином 1992. и, мада је било много упозорења о постојању тог логора, ти извештаји су игнорисани. По тврдњама међународних новинара, грађани су се жалили полицијској станици која се налазила поред дворане, али нико није ништа предузео с тим у вези. Једној жени која је силована речено је директно, „Излази, не можемо ти помоћи", што су биле речи српског полицајца у станици.[68] На широј скали, међународна заједница је такође жмурила. У исто време када је „Партизан" постао логор за силовање, босански председник Алија Изетбеговић тражио је од француског председника Франсоа Митерана да се побрине за то да међународна заједница изврши истрагу у вези с логорима за силовање у Фочи. Овај захтев је остао без одговора. Касније је Митеран негирао да је такав захтев икад поднет.[69]

Пракса силовања као „етничко чишћење" учинила је Бошњакиње из Фоче намерно циљаном групом. Једна жена која је интервјуисана у избегличком логору, рекла је да су чланови групе мушкараца који су силовала њу и 13 других жена с којима је била заточена, „били нека врста војне полиције која није радила ништа друго него силовала. Све то је било организовано; имали су групу за силовање и групу за убијање."[70]

Хјумен рајтс воч је свестан тврдњи о силовањима која су се догађала у овом логору барем до септембра 1992.

Фочанска болница

Један сведок, који је радио у фочанској болници, рекао је Хјумен рајтс вочу да су многи становници Фоче побегли у болницу када је напад почео, мислећи да ће болница бити безбедно место:

Међутим, „српски територијалци" уз подршку четника из Србије заузели су чак и болницу, око 15. априла 1992, и нису никоме дозволили да напусти болницу, тако да су сви војно способни мушкарци одведени из болнице у КП дом – лекари, техничари и пацијенти. Поступак одвођења мушких пацијената из болнице у КП дом трајао је до септембра 1992.... Из болнице су узели седам медицинских техничара и четири лекара, и много других мушкараца.... Међу њима је био др Азиз Торлак, који је 7. јула 1993. „нестао" из КП дома.... Део

преосталог медицинског особља остао је у болници дуже, до јуна или јула 1992, а после тога су одведени у кућни притвор, а затим депортовани кроз Црну Гору. Многи од њих су остали у животу.[71)]

Бивши члан особља фочанске болнице рекао је Хјумен рајтс вочу да је месец дана пре преузимања медицинско особље болнице које је припадало босанским Србима почело да преноси медицинску опрему из складишта главне болнице на медицинску клинику коју су оснивали искључиво за Србе, знајући за оно што ће доћи. Српска болница је успостављена у Велечеву,[72)] место Кризног штаба, а касније сабирног центра за жене. Према речима бивших чланова болничког особља, др Радован Мандић, који је пре рата радио у фочанској болници, био је директор ове српске болнице.

Н. М. медицинска сестра из Фоче која је била присиљена да остане у болници када су је преузеле српске паравојне снаге, рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Од 8. до 12. априла четници су улазили и преузимали болницу. До тог дана радили смо релативно нормално, имали смо неку резерву, нисмо имали никаквих информација о ономе што се дешава напољу. Ништа нисмо знали, сви смо били у болници и нисмо никуд ишли...болница је била ван контроле. Било је 60 деце и много мајки. Било је 13 беба без мајки, старости од два до три месеца. Седморо деце је одвојено од породица. Све остало су били мајке и деца.... Мајке су спавале на поду. Ништа нису имале. За сву ту децу радило је четири сестре. Нисмо могле да се старамо о свима њима.... Били смо гладни, било је веома мало хране. Хлеб је био тако тврд да су деца губила зубе док су пробала да га једу...чули смо паљбу.”[73)]

Н. М. је рекла да су Срби убили неколико Бошњака иза болнице. Слично томе, Комисија експерата УН, у специјалном извештају о масовним гробницама у општини Фоча, такође је навела:

Дана 20. априла (1992) неколико муслимана одведено је иза болнице и стрељано, пошто су проглашени кривим за поседовање оружја, и сахрањени су на ливади иза болнице. Муслимански житељи Фоче верују да је на тој ливади, која је имала равну травнату површину пре рата, а касније била сва испретурана, сахрањено много лешева.[74)]

По речима двојице бивших запослених у болници, др Рдован Мандић је постао директор болнице за Србе која је постављена покрај Велечева у Фочи, пре и за време преузимања у марту и априлу 1992. Др Мандић и његови сарадници почели су да превозе медицинску опрему из главне болнице у Фочи до новоспособљеног објекта у марту 1992, у склопу припрема за српско преузимање Фоче и потоње преузимање болнице. Ова српска болница је основана да би се Србима обезбедила медицинска нега, док су главну болницу преузеле српске снаге 15. априла 1992. Бошњачко медицинско особље и пацијенти данима су држани у болници, а многи мушки пацијенти Бошњаци, као и чланови особља, пребачени су у КП дом, одакле су многи „нестали”.[75)] Један бивши члан особља болнице у Фочи тврдио је да је др Мандић био одговоран за надзор пребацивања у сабирне центре, као што су КП дом и „Партизан”, свих несрпских чланова особља фочанске болнице.[76)] Хјумен рајтс воч није могао

да утврди да ли је др Мандић оставио бошњачко особље и пацијенте у болници по сопственој вољи или под присилом.

Државна Комисија за ратне злочине тврди да је др Мандић био „члан ратног штаба СДС (што Хјумен рајтс воч нзива Кризним штабом), али Хјумен рајтс воч није могао да поткрепи ову тврдњу.[77)] Мандић је у септембру 1997. био кандидат на општинским изборима у Фочи и, према једном локалном и једном међународном извору, тренутно ради као специјалиста у фочанској болници.

Други незванични логори

Осим великих јавних сабирних центара и неколико познатих приватних сабирних центара, било је много случајева притварања несрба о којима нико није говорио. Неколико сведока је рекло Хјумен рајтс вочу да су у кратком периоду, од неколико дана до неколико недеља, држани у једној кући пре пребацивања у КП дом или у спортску дворну „Партизан", или пре прогона из Фоче. На пример, Е. Д. Бошњак из Фоче, рекао је:

„Затворен сам 13. априла 1992. Ухапсили су ме у кући мог рођака, где сам привремено становао. Било је то близу моје куће. Наше српске комшије су нас покупиле и целу моју породицу су ставили у једну кућу са 50 до 55 других. Било је четири или пет мушкараца, сви у униформама српске војске. Њима је командовао Зоран Милићевић. Познавао сам га зато што ми је био комшија. У тој кући смо провели пет дана. Шесте ноћи су одвојили жене и децу и послали их кући, говорећи им да се никуд не крећу него да иду право кући. Мушкарци су остали сами у кући. Следећег јутра седам или осам Црногораца у униформама дошло је и одвело нас 25 у КП дом. Кућа у којој су нас раније држали звала се „Заит Сандал", по власнику који није био тамо док су држали нас."[78)]

У Седмом извештају Стејт департмента САД, једна Бошњакиња из Фоче наводи:

„Четрдесетогодишња муслиманка била је код куће у Фочи 14. јула 1992, када је 26 српских војника – који су тврдили да су „шешељевци"[79)] из Требиња – дошло на врата. Она је рекла да да није познавала већину војника зато што је њихов акценат био другачији, али да су их фочански Срби водили до муслиманских кућа. Војници су ударили жену-сведока пендреком по глави два пута, питали где јој је муж и наредили јој да изађе напоље. Шеснаестогодишњег момка су боли по врату зарђалим ножем, питајући за његовог оца; момак није био теже повређен. Онда су наредили муслиманима да љубе православни крст, што су сви учинили.

Пошто су одвојили мушкарце од жене и деце, ову потоњу групу су одвели у полицијску станицу. Док је група одлазила, војници су палили муслиманске куће. Жене и деца су у полицијској станици били раздвојени у четири групе и одведени у одвојене куће које су одузете муслиманима. Жена-сведок је била смештена са групом од 28 жена...У овој кући су држане 27 дана.

Војници су данонoћно долазили у кућу, одводећи по две-три жене. Стално

је било четири-пет стражара, сви фочански Срби.... женама је наређивано да се скину и војници су улазили у куће да поведу жене по свом избору. Старост жена се кретала између 12 и 60 година. Војници су често бирали комбинације мајке и ћерке. Многе жене су премлаћиване за време силовања.

Жена-сведок је одабрана два пута.... Док ју је силовао, силоватељ јој је говорио, „Требало је да већ напустиш овај град. Направићемо вам српску децу која ће бити хришћани." Тај пут су је силовала два војника; пет војника је пред њом силовало 18-годишњу девојку.... Она је такође рекла да је натерана да пије алкохол и да једе свињетину у кући где су је силовали.[80)]

Миљевина

Миљевина је село у фочанској општини, где су се наводно догодили многи злочини и тешка кршења људских права за време преузимања општине. По речима неколико лица из града која је интервјуисао Хјумен рајтс воч, Миљевина је имала сопствену структуру власти која је, иако је одговарала Кризном штабу у Фочи, такође доносила сопствене одлуке у вези са „етничким чишћењем" несрпског становништва Миљевине. Бошњаци и Хрвати су хапшени и кратко задржавани у полицијској станици у Миљевини.

У Миљевини се налази рудник који је пре рата снабдевао угљем највећи део околног подручја. Заточеници КП дома су у току рата, наводно, одвођени да раде у руднику. Крајем 1996. Хјумен рајтс воч је добио вести да су несрпски појединци још заточени на неколико места у фочанској општини, од којих је једно рудник Миљевина. Тврдило се да се таква лица можда воде под српским именима да би се прикрио њихов идентитет. Међутим, све док фочанске власти буду наставиле да ометају слободан приступ припадницима СФОР-а и ИПТФ-а свим сабирним центрима – иако их Дејтонски споразум обавезује да такав приступ дозволе – ове тврдње се можда неће никада оповргнути и постоји могућност, мада слаба, да се та лица још тамо држе.

Четири сведока из Миљевине рекла су да је Перо Елез[81)] био предводио српску војску у Миљевини. Они су такође рекли да је у Миљевини основан локални Кризни штаб да би организовао кампању директног „етничког чишћења" и преузимања Миљевине и да је седиште штаба било у мотелу „Миљевина".

К. Ј. мушкарац из села Пољица, које се налази у близни Миљевине, обавестио је Хјумен рајтс воч да, иако је он побегао из села док је било нападано, његова тетка и рођак су остали у селу и били су сведоци напада. Иако су ови рођаци К. Ј. одбили да разговарају с представницима Хјумен рајтс воча, из страха, К. Ј. је тврдио да је његова тетка видела лешеве 11 цивила, који су остали у селу после повлачења српске војске. И тетка и рођак су рекли К. Ј. да је у селу било остало 15 старијих лица, која нису могла да побегну, и да се за њих није више никад чуло.

Мићо Оловић – у рату командир полиције у Миљевини, тренутно: исто.

Оловић је за време рата био командир полиције у Миљевини. По речима Г. Ф. Л. К. и М. Л.[82)] сви бивши становници Миљевине које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, Оловић, као командир милиције, надгледао је миљевинску по-

лицију у хапшењу несрба. Притворени су често тучени у локалној полицијској станици/затвору и одатле су премештани у разне сабирне центре који су били основани у фочанској општини. Други су прогоњени из краја. Према исказима ових преживелих, несрпски житељи Миљевине који су прогоњени или премештани у сабирне центре најпре су пролазили кроз миљевинску полицијску станицу/затвор. Као командир полиције, Оловић је био на функцији на којој би требало очекивати да је био свестан организовања таквих премештања и да је био директно умешан у њих. Чињеница да су тешке злочине вероватно извршила лица која су била под Оловићевом командом подстиче сумњу да је Оловић знао, или да је имао већу улогу у тим злочинима, због чега је нужна темељита истрага.

Г. Ф. жена из Миљевине, описала је првих неколико дана преузимања Миљевине.

Срби су нас све опколили у нашим кућама. Мом мужу су рекли да не може да напушта кућу. Дана 8. и 9. априла била сам са мојом ћерком, зетом и унучетом. Нисмо могли да изађемо. Остали смо у кући. Мој муж је остао у кући 10 дана. Мићо Оловић је био командир полиције, али он није долазио. Не могу да се сетим имена човека који је одвео мог мужа. Дошла су двојица по мога мужа...2. маја 1992...један је био полицајац, а други резервиста. Мог мужа су одвезли полицијским колима. Петнаест дана касније отишли смо да га посетимо (у КП дому). Били смо с њим пет минута, а стражар је стајао уз њега.[83)]

Г. Ф. више никада није видела мужа.

Л. К. још једна жена-сведок из Миљевине, рекла је Хјумен рајтс вочу да је свог мужа сакрила у подрум пошто су јој оца одвели у КП дом:

„Крсто и Жељко Скакавац су дошли 9. јуна 1992. да ухапсе мог мужа. Они су били полицајци под ...Мићом Оловићем.... Дана 8. јуна Срби су изгинули у минском пољу. Следећег дана, 9. јуна, они су због тога, по Мићиној наредби, ухапсили 38 људи. Ово се дешавало сваки пут када би изгинули њихови људи.... Мог мужа су одвели у полицијску станицу, а касније сам чула да су их све одвезли приватним колима и побили их. Свих 38 били су мушкарци, очеви и синови. Мићо Оловић је био одговоран за ово. Не знам по чијим наређењима је он радио. Био је тако добар пре рата.... За мужа нисам више ништа чула. Мислим да су у масовној гробници на Митрином врелу. Била сам у контакту са женама чији су мужеви и синови одведени тог дана. Нико није више добио никакву информацију о тој групи.'[84)]

М. Л. друга жема из Миљевине, рекла је Хјумен рајтс вочу:

„2. маја 1992. тридесет мушкараца је одведено из Миљевине. Њих седамнаест се вратило, остали нису. Оних седамнаест што се вратило одведено је заувек 9. маја 1992. О њима после тога не знамо ништа.'[85)]

Л. К. чији је отац био међу 30 мушкараца који су одведени из Миљевине 2. маја 1992, описала је његово хапшење којем је присуствовала:

„Мој отац је ухапшен 2. маја 1992. Ухапсио га је Драган Јовановић. Он је био из Црне Горе, али је радио као полицајац у Миљевини неколико година пре рата. Мој отац је одведен у полицијску станицу у Миљевини, а одатле у КП дом. 15. маја сам добила дозволу од мог предузећа и од Миће Оловића да

посетим оца. Са мном је била још једна жена која ће посетити мужа и сина (у КП дому). Звала се Рамиза, а име њеног мужа било је Заим, а сина Зикро. Убијена је ...у свом стану неколико дана касније. Њен син и муж су нестали...Тог дана сам видела оца у КП дому. Није смео ништа да каже. Био је веома блед, а ја сам остала само пет минута. Нису ми дозволили да му дам храну коју сам му била донела. С нама је стајао један полицајац... Више никад нисам видела оца.'[86]

Два друга сведока из Миљевине, К. Ј. и М. Л. именовали су Радета Драшковића као једног од полицајаца у Миљевини који је радио под командом Миће Оловића.[87] К. Ј., Бошњак из села одмах до Миљевине, обавестио је Хјумен рајтс воч да му је отац рекао да га је ухапсио Драшковић, полицајац у Миљевини, који га је одвео у полицисјку станицу у Миљевини, одакле је пребачен у КП дом. Отац К. Ј. је преживео затвор, али није желео да се лично састане с представницима Хјумен рајтс воча.[88]

Л. К. је описала структру власти у Миљевини у току преузимања, наводећи да је, Мићо Оловић био главни, он је био командир полиције у Миљевини. Крсто и Жељко Скакавац (радили су као полицајци) под ...Оловићем. Оловић је био командир полиције и пре рата. Касније су се укључиле и жене. Ружа Међо радила је под Оловићем, као и Вера Скакавац, која је одводила људе, али која је радила под и са Тутом (Јанко Јањић, оптужен пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију) и Пером Елезом. Била је јавна кућа у Миљевини у којој је Вера сакупљала девојке, Караманова кућа.[89]

Караманова кућа (коју УН помињу као Миљевиснки бурдељ), коришћена је као сабирни центар у Миљевини, где су држане несрпске жене и наводно систематски силоване. Извештај Експертске комисије УН описује Караманову кућу и умешаност војске под локалном командом Пере Елеза.

По речима једне жене Перо Елез је био „главни четник" у Миљевини. По њој, он је познавао свакога у селу и зато није никога дирао; међутим, његови војници су били злочинци, а међу њима су били најгори Црногорци. Она је, међутим, навела да је Елез узео пет дванаестогодишњих девојчица из Калиновика и довео их у Елезов бурдељ у Миљевини, где су држане као конкубине.

Још једна жена описује како је одведена у Караманову кућу и држана тамо шест месеци са другим женама и силована. Према још једној жени, бурдељ у Миљевини налазио се у троспратној белој кући с наранџастим кровом, која је била власништво Нусрета Карамана, муслимана запосленог у Немачкој. Бурдељ је био 50 метара од њеног прозора преко реке Бистрице. Још једна жена је потврдила постојање бурдеља. И она је могла да га види из своје куће. Према другом извору, 3. септембра 1992. једини преостали муслимани у Миљевини биле су девојке из бурдеља. Други извор је саопштио да је око 2. септембра 1992, или баш на тај дан, 10 девојчица од 12 година или млађе било држано у бурдељу у Миљевини.[90]

Према фочанској општинској влади у изгнанству, осамдесет лица, укључујући жене и децу, убијено је у Миљевини за време српског преузимања града између априла и децембра 1992. Сва та лица, према властима у изгнанству, прошла су кроз полицијску станицу у Миљевини пре него што су се суочила

са својом судбином. Мићо Оловић, као командир полиције у то време, морао би знати за судбину многих, као и било ко на његовом положају.[91)]

У ствари, полицијска станица у Миљевини, под влашћу Оловића, коришћена је и сама као сабирни центар. Према Експертској комисји УН, као у свим другим селима која су освојиле српске снаге, муслимани (у Миљевини) су били хапшени и стављани у притвор на различит временски период. Срби су наводно искористили миљевински затвор да би затворили све мушкарце из села 11. јуна 1992.... 20. јуна 1992. један мушкарац је затворен у миљевински затвор и задржан је и тучен седам дана, после чега је искоришћен за чишћење мина. Био је присиљен да вози кола испред конвоја, да би очистио пут или барем обележио безбедан пролаз кроз минско поље, за српске снаге. Касније је био затворен у КП дому.[92)]

Према међународним посматрачима у овом подручју, Мићо Оловић је још увек комадир полиције у Миљевини.

Други учесници у преузимању Миљевине

Миленко „Зека" Вуковић – у рату – чувар у спортској дворани „Партизан", војник / тренутно: не зна се; можда је члан Извршног савета општине

Пре рата, Вуковић је радио у руднику угља у Миљевини, у рачуноводству. Л. К. и Г. Ф. сведоци које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, тврдили су да је Вуковић хапсио жене и транспортовао их у дворану „Партизан" као део „етничког чишћења" несрпског становништва у Миљевини за време рата. Под командом Пере Елеза. Л. К. жена из Миљевине, рекла је да је Вуковић предводио групу српских војника који су ухапсили њу и 250 других жена, деце, старца и хендикепираних несрба из Миљевине, почетком септембра 1992, и који су их транспортовали до дворане „Партизан", где су многе жене силоване и мучене. Она је рекла да је Зека Вуковић после био чувар у дворани и да се чинило да се налази у позицији власти. Она је такође рекла да је била сведок када је пет жена одведено, 4. септембра 1992, по Вуковићевом наређењу, из „Партизана" у Велечево, други сабирни центар за жене, где је касније чула да су биле силоване и малтретиране на друге начине. Четири од пет се вратило и испричало причу. Пета је нестала.[93)]

Списак тренутних функционера у општинској влади Фоче, који је Хјумен рајтс воч добио од Цивилних послова УН, сврстава „Миленка Вуковића" међу чланове Извршног савета општине којем преседава Радојица Тешевић. Хјумен рајтс воч није успео да потврди да је ово лице исто оно које је горе описано.[94)]

Нењо Голубовић – у рату: војник / тренутно: не зна се

М. Л., Бошњакиња из једног села код Миљевине, тврдила је да је Голубовић ухапсио четири њене комшије, одвео их и касније вратио њихове лешеве у село, где су их М. Л. и други житељи села сахранили. Иако је М. Л. рекла да је видела како Голубовић одводи Бошњаке и враћа њихова тела, није могла да потврди да их је Голубовић стварно убио. Према М. Л. ова убиства су се десила у мају 1992, када је Перо Елез био командант војске босанских Срба у

Миљевини. М. Л. је дала Хјумен рајтс вочу имена четворице убијених, али је због безбедносних разлога замолила да не именујемо жртве или село у овом извештају.[95]

Вера Скакавац – у рату: полицајац / тренутно: цивилно лице

Вера Скакавац је наводно била умешана у хапшење жена у Миљевини и у њихово одвођење у сабирни центар за жене Караманова кућа. Жене које су тамо држане биле су наводно систематски силоване. К. Ј., Бошњакиња из Миљевине, тврдила је да је Вера Скакавац „сакупљала девојке и одводила их у сабирни центар Караманова кућа".[96] Према бившој житељки Миљевине, Вера Скавац је радила под и са Тутом (Јанко Јањић, оптужен пред Међународним кривичним судом за ратне злочине) и Пером Елезом, приликом хапшења народа. Ова жена-сведок је рекла да је „била јавна кућа у Миљевини у коју је Вера сакупљала девојке, Караманова кућа".[97] М. Л. још једна жена-сведок из Миљевине, такође је рекла да је Вера „одводила младе жене у сабирне центре".[98]

Према једном сведоку из Фоче који је учествовао на општинским изборима у септембру 1997. као члан локалне изборне комисије, Вера Скакавац још живи у Миљевини, с родитељима.[99]

Кризни штаб и његове вође

Почетком априла 1992. Кризни штаб општине Фоча основан је с нарочитом одговорношћу за планирање и извршење преузимања општине. Према дописнику „Њуз деја" Роју Гутману, вођство Кризног штаба састојало се од тројице блиских сарадника вође босанских Срба Радована Карацића. Велибор Остојић, министар у Карацићевој влади, и два блиска сарадника, Војислав Максимовић и Петар Чанчар, организовали су војни напад на Фочу у априлу 1992. и преузели град, чак поставивши сопствене телохранитеље испред полицијске станице.[100]

Кризни штаб је био тело које је често оснивано широм територије под контролом Срба у циљу координације, најпре заузимања градова од стране војних снага босанских Срба, а касније систематског „чишћења" несрпског становништва. Кризни штабови, који су се састојали од општинских вођа (типично активиста СДС-а), одиграли су више улога у олакшавању преласка са мултиетничког карактера градова у „етнички чисте" српске градове у Босни. Одговорност кризних штабова варирала је од организовања прогона или „нестанка" легитимно изабраних несрпских функционера и лидера, до одузимања имовине несрпским грађанима града. Акције приједорског кризног штаба нарочито су добро документоване, па је овај штаб модел за Експертску комисију УН која се детаљно бави улогом кризних штабова у контексту преузимања градова:

I) Концепт кризног штаба постојао је у бившој Југославији у војној стратешкој теорији пре рата. Војска као таква увек се у извесном смислу плашила народа. Војска је била изнад народа и имала је привилегије које су лако могле да окрену народ против војске. Војска се састојала од прилично конзерва-

тивних или реакционарних комуниста, док је народ некако напредовао према демократији. Војска је желела да контролише народ и зато јој је било потребно да на народ остави утисак да он, у ствари, контролише војску. Војска је у томе, говорећи уопштено, успевала. Најгори случај сценарија садржавао је план да војска оснује Кризни штаб. Тако би војска обезбедила да у Кризни штаб укључи људе којима је веровала. Вера у овом контексту значи лојалност и субординацију.

II) Кризни штаб Српске општине Приједор био је укључен у логистичку подршку и производњу за потребе војске. Кризни штаб је био инструмент стицања потпуне контроле над општином Приједор у целости (или над било којим другим географским подручјем где је кризни штаб проглашаван). Војници који су радили за интересе војске постављани су и у индустрију и друге производне погоне да би добили подршку цивила и да би их контролисали.

III) Кризни штаб је такође имао функцију да наоружава Србе унутар свог оперативног подручја. Друге функције су биле да блокира комуникације и да изводи провокације у етнички мешовитим срединама. Међутим, главна функција била је да истиче да српском народу као таквом прети несрпско становништво, што је за последицу имало хитну потребу да ЈНА учествује у заштити народа. Идеја је била да се ЈНА стратешки мобилише уз пристанак народа, тј. да се заузму положаји артиљеријом и тенковима итд. и да војници „бране" српски народ.[101)]

Кризни штабови су често били састављени од споја војних и цивилних функционера, као што је био случај у Приједору и Фочи. Цивили су били лојални чланови СДС-а или предратни функционери, или, у случају Фоче, наводно блиски сарадници тадашњег председника босанских Срба Радована Караџића, који их је именовао на положаје у Кризнном штабу Фоче.

У Извештају Института Лудвиг Болцман за људска права поднетог Експертској комисији УН после пада Зворника,[102)] појављује се јасна слика Кризног штаба као административног центра „етничког чишћења". Пре војног заузимања Зворника, СДС је прогласио Зворник делом „Аутономне српске области Семберија и Мајевица" и преко својих чланова је олакшао достављање оружја и других војних залиха. Ова група активиста такође је формирала милицију „Територијалне одбране" која је, скупа с другим званичним и паравојним групама, терорисала и нападала становништво да би преузела контролу над градом. Нешто пре или у току војног напада, ова група активиста постала је Кризни штаб „Српског округа Зворник".[103)]

После напада „Српски округ Зворник" се преко медија обратио становништву које је побегло, говорећи им да је с насиљем завршено, да сви могу да се врате у року од неколико недеља или ће њихова имовина бити предата „Српском округу Зворник". Када су се Бошњаци вратили, били су присиљени да пријаве имовину и од тог тренутка „Српски округ Зворник" је званично деловао скупа с „Теритроријалном одбраном" у циљу одузимања имовине, терорисања мањинског становништва и прикупљања и депортовања из Зворника.[104)] Становницима су била потребна нека документа да би могли да оду, а све то је припремао и обезбеђивао „Српски округ Зворник".[105)]

Приједорски кризни штаб је постигао сличан степен кординиране административне и војне контроле над Приједором и околним градовима. Он је био довољно инфилтриран у војне структуре те регије да је могао да даје ултиматуме за неколико села – укључујући Козарац и Хамбарине – у смислу да ће на град бити извршен војнички напад уколико се не испуне разни захтеви Кризног штаба о предаји оружја, бошњачке полиције и о потписивању „лојалности".[106] Међутим, овлашћења Кризног штаба Српске општине Приједор далеко су превазилазила уско војна питања, крећући се у распону од цензурисања и ширења пропаганде, преко локалних медија, до контролисања сабирних центара.

Кризни штаб општине Фоча није представљао никакав изузетак. Заузевши град и контролишући га током целог рата, он је деловао као административни орган за „етничко чишћење". У априлу 1993. Караџић је потврдио да су Остојић, Максимовић и Чанчар „утицали на оснивање цивилних власти" у Фочи.[107] Према разговорима које је водио Хјумен рајтс воч и извештајима међународних новинара, други чланови Кризног штаба у Фочи били су Радојица Млађеновић, председник Извршног савета општине Фоча у највећем делу поселратног периода, до парламентарних избора Републике Српске у новембру 1997; Војо Бодирога, грађевински инжењер који је био члан Караџићевог СДС-а у Фочи; и Миро Станић, који је био председник СДС-а у Фочи. Кризни штаб је наводно радио у сарадњи са пуковником бивше ЈНА Марком Ковачем, који је био један од војних команданата у том подручју, и са Бранославом Ћосовићем, локалним командиром војне полиције.

Под влашћу Кризног штаба Фоче основани су локални кризни штабови у другим градовима и селима на подручју општине. Огромне злоупотребе – укључујући групна стрељања, мучење, силовање, „нестанке" и масовне прогоне – биле су битно оруђе за постизање циља етнички чисте Фоче у рукама босанских Срба. Другим речима, терор је био средство које је коришћено за „етничко чишћење". Чланове Кризног штаба идентификовали су бројни бивши становници Фоче, као и међународни новинари који су извештавали о рату, као људе који су надгледали акције војних и цивилних снага које су стварале овај терор.

Иако Хјумен рајтс воч није у могућности да искључи могућност да су поједини чланови штаба сами вршили злоупотребе, нисмо добили доказе из прве руке који би потврдили такво понашање. Уместо тога, већину зверстава починили су појединци који су морали бити под војном и/или политичком командом чланова Кризног штаба.

Чланство у Кризном штабу је снажан показатељ да су они који су руководили штабом морали знати за распрострањене и тешке злоупотребе које се чине под њиховим надзором и да су вероватно они издавали наредбе за вршење таквих злоупотреба.

Петко Чанчар – у рату: градоначелник Фоче, председник Кризног штаба / тренутно: министар правде у Републици Српској

Петар „Петко" Чанчар је адвокат по професији. Пре рата Чанчар је био председник Већа општина у Скупштини Републике Босне и Херцеговине.

Био је ратни градоначелник Фоче и остао је на тој дужности до априла 1997, када је именован за судију Уставног суда Републике Српске на Палама. У то време био је и председник Изборне комисије Републике Српске.

Као градоначелник Фоче у току рата, Чанчар је одиграо директну и водећу улогу у планирању и извршењу бруталне кампање терора који се догодио у Фочи. Сам Чанчар је признао да је био члан Кризног штаба у Фочи и да је учествовао у оснивању „српске" општине. Године 1996, њега је један новинар интервјуисао у вези с његовим учешћем у рату:

„У Фочу сам дошао из Сарајева 4. априла (1992) пред Ускрс. Већ 6. априла међународна заједница је признала Босну као државу. У Фочи су муслимани славили ... ми смо већ знали шта ће се догађати, да Фоча треба да послужи као покусни кунић, као камен темељац за оснивање зелене трансверзале од Косова, преко Санџака, до Сарајева.[109] ...Ми смо формирали паралелну српску општину да бисмо спречили претњу ислама дуж Дрине. О свему смо водили рачуна, о одбрани, Прдседништву, Кризном штабу. Ја сам био спреман да у случају најгорег сценарија преузмем власт. У том Кризном штабу било је нас петнаест и одржавали смо везу с њиховим штабом (муслиманским), али смо онда узели власт да бисмо заштитили цивиле, да бисмо спречили још један геноцид налик ономе из Другог светског рата. Овај рат су узроковали муслимани. Баш као и у Другом светском рату, владао је хаос, али ми смо за осам дана ослободили град.... Мислим да су муслимани отишли на најцивилизованији начин у Црну Гору и Македонију. Било је то боље за обе стране. Сада све стране имају своје вође и своју територију и не бих волео да се сећам свега што се догађало."[110]

28. новембра 1993, Шарлот Игер из „Обзервера" (Лондон) састала се с Петком Чанчаром у његовој канцеларији и разговарала је с њим о тада предстојећем референдуму који ће се одржати у Републици Српској поводом Венс-Овеновог плана.

„Овде сада имамо 52 муслимана и они се налазе у затвору (КП дом)", говорио је градоначелник Петко Чанчар. „У борби је погинуло пет српских војника. Питајте њега. Он је изгубио кућу; овде је дошао да покуша да добије стан." Чанчар је показао на зубара који је чекао у углу. Описи очевидаца говорили су о стотинама убијених и о њиховим телима која су бацана у реку Дрину да би отпловила кроз Горажде. „Из историје знате да је то овде традиција. Ми по пет година нисмо јели рибу из Дрине због мртвих српских тела која су њом пловила", говорио је градоначелник, мислећи на старе устанке и на Други светски рат. „Ни сада не једемо рибу, али то је зато што смо превише заузети да бисмо је ловили."[111]

Комисија за ратне злочине босанске владе сматра Чанчара једним до главних организатора напада на Фочу, скупа с Максимовићем, Остојићем и Миром Станићем, председником СДС-а за општину Фоча у време њеног заузимања. У априлу 1995. новинска агенција Хина је јавила да је канцеларија државног тужиоца Босне покренула истрагу против отприлике 100 појединаца за које се тврди да су одговорни за ратне злочине, укључујући Чанчара, и да је прикупљени материјал наводно послат Међународном кривичном суду за бившу Југославију у Хагу.[112]

Сам Чанчар спремно признаје да је био активан члан Кризног штаба у Фочи – штаба чија је првенствена одговорност била да организује и надгледа српско заузимање Фоче, током којег је несрпско становништво Фоче мучено, силовано и малтретирано на друге начине, стрељано, „нестајало" или прогањано из општине. Иако чланство у кризном штабу није само по себи доказ о злочиначком понашању, оно је снажан показатељ да су Чанчар и други чланови вероватно били свесни злоупотреба у испуњавању плана, да су га одобравали и да су можда издавали наређења за злоупотребе.

У послератном периоду, док се Чанчар налазио на дужности градоначелника, по речима службеника међународних организација, он је одбијао да се повинује одредбама Дејтонског споразума.[113] Хјумен рајтс воч је водио интервјуе с међународним особљем које је радило за четири различите институције у том подручју за време Чанчаревог мандата. Према овим извештајима, Чанчар је константно блокирао слободу кретања, ограничавао је слободу изражавања и удруживања, спречавао је међународне агенције да испуњавају свој мандат и систематски је блокирао сваку расправу о повратку избеглица и расељених лица. Чанчар је чинио све што је могао да одржи атмосферу застрашивања и страха у Фочи коју су једнако осећали међународни посленици и становништво. Ову атмосферу одржавају и функционери који су преузели власт после Чанчаревог преласка у СНС Биљане Плавшић почетком лета 1997.

У јануару 1998, нови премијер Републике Српске Милорад Додик именовао је Петка Чанчара за министра правде Републике Српске. Ово именовање од стране иначе умеренијег Додика представљало је изненађење за многе, а било је гласина да се Додик налази под притиском чврсторукаша да изабере Чанчара. Упркос озбиљним питањима у вези с Чанчаревим понашањем, као и доказима да је ометао примену Дејтонског споразума, међународна заједница није тражила његово уклањање са функције.

Велибор Остојић – у рату: министар информисања за територију под контролом босанских Срба, вођа Кризног штаба за Фочу / тренутно: председник Комисије за људска права Скупштине БиХ

Велибор Остојић је рођен 8. августа 1945. у једном селу у близини Фоче и по професији је професор књижевности. Остојић је пре рата био мнинистар информисања Републике Босне и Херцеговине, а исто место је у току рата задржао на подручјима под контролом Радована Караџића. Према извештајима тројице познатих међународних новинара, барем три сведока на високом положају с којима је разговарао Хјумен рајтс воч и представника локалних организација за људска права у овом подручју, Остојић је такође био активан члан Кризног штаба у Фочи. Од почетка рата, што показују његове изјаве из тог времена, Остојић је био непоколебљиви присталица „етнички чисте" Републике Српске, а у јулу 1992. је ишао чак тако далеко да одреди „неспорне границе Српске Републике Босне и Херцеговине" и да те границе нацрта на основу подручја с етничком већином.[114]

Као што је горе наведено, вође Кризног штаба играле су главну улогу у заузимању Фоче. Као један од тројице главних вођа, Остојић је био у позици-

ји да доноси одлуке у самом штабу. Неколико сведока које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, бројни страни новинари који су интензивно радили у овом подручју, као и босанска Комисија за ратне злочине, тврде да је Остојић организовао допремање оружја и обуку за чланове Караџићевог СДС-а у том подручју и да је такође координирао долазак паравојних снага из Србије да помажу војсци босанских Срба у њеном војном походу унутар Босне.

Према извештају Експертске комисије УН, „У Фочи је основан концентрациони логор у бившем затвору, којим је руководио Велибор Остојић."[115] Иако Хјумен рајтс воч није могао да потврди ову чињеницу, Остојић је, као вођа Кризног штаба, био директно умешан у планирање и спровођење заузимања Фоче, у току којег су се догодила велика кршења људских права, описана у ранијим поглављима. Штавише, преживели које је интервјуисао Хјумен рајтс воч идентификовали су Велибора Остојића као једног од три појединца који су одговорни за кампању „етничког чишћења" општине Фоча, скупа с Војиславом Максимовићем и Петром Чаначаром.

Године 1993, Рој Гутман из „Њуз деја" водио је тромесечну истрагу у вези с кампањом „етничког чишћења" у Фочи. Он је закључио:

„Они који су управљали овим процесом били су чланови Караџићевог унутрашњег круга. Они су позвали паравојне снаге да освоје град и издали су наређења за „чишћење" Фоче од несрпског становништва, рекло је мноштво сведока. Они су основали концентрационе логоре и логоре за силовање, а по њиховим наређењима српске снаге су срушиле џамије и скоро сва друга обележја полумиленијумске муслиманске културе... (у једном телефонском интервјуу, Караџић је потврдио да су Остојић, Максимовић и Чанчар „утицали на успостављање цивилних власти" за време војног напада пре годину дана и преузели су контролу над Фочом)".[116]

Гутман је сведочио о овим открићима пред Четвртим конгресом Комисије за безебдност и сарадњу у Европи у Вашингтону, 4. априла 1995. Он је у сведочењу у вези са Остојићем, Максимовићем и Чанчаром, навео:

„Лично сам извештавао о једном од логора за силовање у Фочи и било је могуће, у интервјуу с Караџићем који сам водио преко телефона, потврдити да су људи који руководе Фочом његови блиски сарадници, укључујући министра у његовој влади (Остојић је био министар информисања). Он је рекао да су они одговорни за све што се дешава у Фочи. Сведоци из Фоче које сам интервјуисао, три или четири жене које су биле у избегличком логору у Турској, јасно су рекле шта се дешавало у Фочи. Оне су свакодневно силоване у дворани 'Партизан' у центру града, одмах до полицијске станице, одмах пред очима власти.... Дакле, постоји ова сасвим директна веза са вођством."[117]

Као део истраге, Гутман је интервјуисао Енвера Пилафа, који је 1992. био председник бошњачке Странке демократске акције у Фочи, после његовог бекства у Сарајево. Г. Пилаф је тврдио да је Остојић ушао у Фочу три дана пре српског заузимања. Пилаф је рекао Гутману да је присуствовао једном састанку на којем је Остојић захтевао од муслимана да предају све оружје самоодбране и да признају да је Фоча српска територија. „Дао је муслиманима петнаест минута да размисле о томе." ...Остојић је затим затражио од муслима-

на да оду из Фоче у концентрациони логор у близини планине Јабука „или ће, иначе, последње муслиманско семе бити уништено у Фочи". Према изјави коју је навело Министарство унутрашњих послова Босне и Херцеговине.... Остојићеве снаге су такође почеле да хапсе муслиманске цивиле, одводећи их у државни поправни дом у Фочи...[118)]

У својој истовременој улози министра информисања, Остојић је био одговоран за контролу медија, који су били моћно средство власти за уливање страха у народ и уништавања сваког могућег унутрашњег супротстављања бруталном плану „етничког чишћења". Као министар информисања, Остојић је често састављао лажне извештаје о злостављањима, која се чине над етничким Србима, када су сведочења муслиманских или хрватских преживелих, извештаји новинара и истражитеља УН пружали бројне доказе о најбруталнијим злочинима које босански Срби чине против несрпског становништва у Фочи, под влашћу Кризног штаба, чији је члан био Остојић. Радио Слободна Европа објавио је следећи извештај 5. августа 1992:

„Велибор Остојић, министар информисања самопроглашене „Српске Републике Босне и Херцеговине" навео је да је око 42 000 Срба заточено у преко 20 логора у Босни и Херцеговини, додајући да само у Сарајеву има још 22 логора за Србе. Он је негирао постојање српских логора смрти за муслимане и Хрвате, објашњавајући да су Срби само основали 'затворе за заробљене муслиманске борце'".[119)]

За време заузимања Фоче, док су муслимани и Хрвати били хапшени, притварани и мучени по Остојићевим наређењима, Остојић је наводно често путовао на Пале ради „консултација" с Караџићем.[120)] У децембру 1995. Радован Караџић је сменио неке чланове свог кабинета тврђим функционерима који су били ближи његовој националистичкој идеологији. Остојић је тада био унапређен, због улоге у „чишћењу" Фоче, у потпредседника владе Републике Српске.

Велибор Остојић је тренутно председник Комисије за људска права Скупштине БиХ, на којој дужности се налази од септембра 1997. После његовог избора на ову функцију, „Лос Анђелес тајмс" је написао:

„Велибор Остојић није јавно оптужен од Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу. Међутим, вишег функционера босанских Срба памте преживели по томе што је наредио чишћење више хиљада муслимана из југоисточних градова на почетку Босанског рата 1992. Његово име се нарочито повезује с некад муслиманском општином Фоча...као члан унутрашњег круга Радована Караџића који је оптужен за најтеже ратне злочине, Остојић је преузео контролу над Фочом у априлу 1992."[121)]

Према истом чланку, Удружење грађана кантона Босанско Подриње, у којем се налазе и расељена лица из Фоче, навело је да је постављање Остојића на ову функцију „понижење за десетине хиљада људи који су побијени и прогнани из источне Босне, који су жртве Остојића и оних као што је он".

Војислав Максимовић – у рату: вођа Кризног штаба / тренутно: ректор Универзитета Републике Српске, члан Скупштине Републике Српске

Војислав-Војо Максимовић рођен је 4. августа 1935. Био је професор књижевности на Сарајевском универзитету и шеф посланичког клуба СДС-а у

Скупштини БиХ. Као један од тројице вођа Кризног штаба у Фочи, по тврдњама међународних новинара и неколико сведока које је интервјуисао Хјумен рајтс воч, Максимовић је морао учествовати у планирању и организовању заузимања општине Фоча.

Према Роју Гутману из „Њуз деја", Енвер Пилаф му је рекао да су се, дан по доласку Остојића у Фочу 5. априла 1992:

„Остојић, Максимовић и Чанчар састали у ресторану „Рибарски дом". „Ја сам био напољу када је изашао Максимовић и рекао свом народу да ће, ако се не лати оружја и почне убијати муслимане, он позвати појачања из Србије", рекао је Пилаф. У присуству двојице сарадника, Максимовић је отишао да телефонира и „позвао је" трупе из оближњих градова Никшића у Црној Гори и Ужица у Србији, рекао је Пилаф. Он је рекао да је тај позив чуо кроз отворена врата.[123)]

Гутман даље извештава да су „према другим изворима босанске државе и муслиманских партија, Остојић, Максимовић и Чанчар одлучили о судбини муслимана на том подручју, о томе да ли ће бити стрељани или послати у концентрациони логор у фочанском затвору".[124)]

Године 1995, Максимовић је био градоначелник српског дела Сарајева и остао је на тој функцији до марта 1996, када је званична контрола сарајевских предграђа прешла у руке бошњачко-хрватске федерације. Максимовић, као градоначеник Српског Сарајева у току предаје власти предграђа, није успео да искористи своју функцију да подстакне српско становништво Срајева да остане.[125)]

Комисија за ратне злочине босанске Владе тврди да је Максимовић био умешан у: допремање оружја, обуку чланова СДС-а, долазак паравојске из Србије, све у сврху оружане окупације великог дела територије Републике БиХ и етничког „чишћења" те територије, терором, застрашивањем, пљачком, понижавењем, избацивањем, затварањем, мучењем и убијањем.[126)]

После рата Максимовић је задржао своју позицију шефа посланичког клуб СДС-а у Скупштини Републике Српске. У августу 1997, српска Скупштина је најавила да разматра могућност да Максимовић буде кандидат за председника Републике Српске на следећим изборима, предвиђеним за септембар 1998, београдска агенција „Грађанин" је, у знак одговора, објавила да се „одскора Максимовићево име помиње на тајном хашком списку српских функционера због наводних ратних злочина почињених у Фочи".[127)]

Максимовић је задржао политичку позицију и утицај у Фочи и остао је одан Српској демократској странци Радована Караџића, која упорно крши одредбе Дејтонског споразума. У новембру 1997, Максимовић је дисквалификован као као кандидат на парламентарним изборима Републике Српске од стране ОЕБС-а због тога што СДС није уклонио плакате који су показивали слике оптуженог Радована Караџића.

Максимовић је тренутно ректор Универзитета Српско Сарајево, који се сада зове „Универзитет Републике Српске", а смештен је у делу Сарајева који се налази у Републици Српској. Он је исто тако посланик у Народној скупштини Републике Српске. Један овдашњи житељ Фоче рекао је Хјумен рајтс

вочу да Максимовић има „стан на Палама, стан у Фочи и кућу у шуми, у близини Фоче".[128)]

Други чланови Кризног штаба

Радојица Млађеновић – у рату: високи функционер СДС-а / после рата: председник Извршног савета општине Фоча (тренутно: посланик у Народној скупштини Републике Српске)

Према Б. А. службенику једне међународне организације, који је радио на подручју Фоче за време рата и после њега, Млађеновић је био и један од лидера СДС-а у Фочи и члан Кризног штаба.[129)] Млађеновићев је по службеној улози био председник Извршног савета општине Фоча,[130)] што је позиција веома блиска градоначелнику. Према Б. К. један међународни новинар, који је интензивно радио у Фочи и који је говорио под условом да остане анониман, „Млађеновић...је одмах постао један од лидера СДС-а у Фочи...Председник локалне владе 1992. још увек живи у Фочи. Он је један од људи који је организовао „етничко чишћење" у Фочи. Био је одговоран за цивилне послове, његово име је на свим дозволама које су биле потребне муслиманима да напусте Фочу између јуна и августа 1992."[131)]

Један сведок, који је био кандидат на парламентарним изборима у Фочи 1991, именовао је Млађеновића као члана Кризног штаба.[132)] Млађеновић је остао на положају председника Извршног савета у Фочи док се није прикључио странци Биљане Плавшић, СНС, средином 1997. године. Тренутно је посланик у Народној скупштини Републике Српске. Био је кандидат на општинским изборима у Фочи 1997, али је победила Српска радикална странка.

Мирослав Станић (Миро) – у рату: наводи се да је био председник СДС-а за Фочу / тренутно: не зна се.

Као председник СДС-а за Фочу, Станић је наводно био један од главних чланова Кризног штаба за Фочу. Један босански Србин, који је током целог рата био војник у Фочи и који и данас живи тамо, тврдио је да је Станић, у сарадњи с Војиславом Максимовићем, издавао наредбе са високог нивоа у складу с којима су функционисали чувари у сабирном центру КП дом.[133)] Бивши високи функционер у Фочи, према С. Д. именовао је Станића као члана Кризног штаба и као човека који је био задужен за све парламентарне активности за време заузимања општине.[134)] Б. К. још један међународни новинар, говорећи о Фочи 1996, после рата али док је Чанчар још био градоначелник, рекао је: „Председник бившег Кризног штаба, Миро Станић, вођа је Српске демократске странке, једине странке у Фочи."[135)]

Сам Петко Чанчар, у једном интервјуу са Б- К. именује Станића као једног од главних чланова Кризног штаба. Чанчар је навео: „Дана 17. априла (1992) дошли смо у зграду општине и почели смо да организујемо цивилну власт, док је Станић Миро[136)] био шеф Кризног штаба и руководио је војним властима и ослобођењем."[137)]

Стејт департмент САД, у Седмом извештају о ратним злочинима у бившој Југославији, цитира 34-годишњег муслимана: „Убрзо пошто је Босна

пригласила независност, 8. априла, шеф локалног огранка Српске демократске странке постао је вођа Срба у фочанском крају и наредио је да муслиманско становништво у граду буде похапшено и депортовано у разне логоре.”[138]

Б. К. је навео Хјумен рајтс вочу да је Станић био председник СДС-а од почетка, организатор етничког чишћења, скупа с Млађеновићем, Петком Чанчаром, Велибором Остојићем и Војом Максимовићем.[139]

Босанска Ратна комисија наводи за Станића да су „он и Војислав Максимовић били директни команданти артиљеријског и пешадијског напада на Фочу”.[140]

Војо Бодирога – у рату: члан Кризног штаба / тренутно: директор једног огранка „Електродистрибуције”

Према Фаику Тафру, Бошњачком новинару из Фоче, чији су дневници о заузимању Фоче објављени у „Данима”, независним новинама у Босни и Херцеговини, Бодирога је био члан Кризног штаба у Фочи.[141] И. Х. је такође именовао Воју Бодирогу као члана СДС-а у Фочи.[142] Према општинској влади Фоче у изгнанству, Бодирога је тренутно директор локалног огранка државног предузећа „Електродистрибуција”.[143] Ово је потврдила Посматрачка мисија Европске заједнице.[144]

Симо Мојевић – у рату: члан Кризног штаба Устиколина / тренутно: директор основне школе

Пре рата Мојевић је био директор школе у Устиколини, селу на путу између Фоче и Гораждa које је део општине Фоча. Устиколина је по Дејтонском споразуму прешла под контролу Федерације. У току рата, према О. Н. и Т. Р., два сведока из Устиколине, Мојевић је био члан локалног кризног штаба у Устиколини, а Тафро га наводи као заменика команданта „војске и четника у Превили”, селу у Устиколини.[145] Т. Р. је рекао Хјумен рајтс вочу да је Мојевић, подржан од Петра Михајловића у улози председника СДС-а у Устиколини, био командант српског батаљона у Устиколини и да је на том положају надгледао „етничко чишћење” које је српска војска чинила у Устиколини, а што је било део заузимања општине Фоча.[146] Т. Р. је рекао да је Мојевић испитивао педесет мушкараца, укључујући Т. Р., који су кратко, у марту, били заточени на путу између Уштиколине и села Јабуке. Већина тих мушкараца касније је била затворена и „одведена” од стране ЈНА.[147] Према два међународна службеника који тренутно раде у том подручју, Мојевић је сада директор Основне школе „Свети Сава” у Фочи.[148]

Такође укључени у заузимање

Пуковник Марко Ковач – у рату: командант војске босанских Срба за подручје Фоче / тренутно: не зна се.

Ковач, пуковник бивше ЈНА, био је командант војске босанских Срба у Фочи за време заузимања ове општине. Као командант војске босанских Срба, Ковач је морао бити у позицији да надгледа војне аспекте прогона Бошњачког становништва из Фоче, током којег су Бошњаци „нестајали”. Војни командант је такође морао да буде одговоран за понашање војника под

својом командом који су вршили хапшења, затварање, прогон и у многим случајевима, стрељање несрпског становништва у Фочи.

Меги О'Кејн, новинарка „Гардијана", интервјуисала је Ковача у лето 1992. Она пише: „Шест стотина муслимана држи се у два затвора у граду, због њихове безбедности", каже командант (Ковач). Жене и деца се држе заједно у згради налик старој већници. Они се ту налазе три месеца. 'Живе у миру, ми штитимо децу од муслимана са брда и пружамо им услуге', каже командант града Марко Ковач, „ми се боримо да вратимо оно што је наше. Ми не желимо да живимо у исламској републици."

Бивши високи функционер у Фочи рекао је: „(Ковач) је командовао српском војском у прогону Бошњака из Фоче, „нестајањем" ратних заробљеника из КП дома у непозната места. Ковач је био командант одбране града, што значи командант српске војске за ово подручје. Сам Ковач био је један од чланова Кризног штаба."[149)]

Један међународни извор, који је говорио под условом да остане анониман, рекао је Хјумен рајтс вочу да су локални Срби, уколико су желели да напусте Фочу током заузимања, морали да добију дозволу или од Ковача или од локалног командира полиције. Ковач је стално говорио страним новинарима, дајући ватрена оправдања за акције српских војника под његовом командом, укључујући тврдње да муслимани „убијају српску новорођенчад и бацају их у Дрину...сексуално напаствују српску децу...и одсецају пенисе српским мушкарцима",[150)] и да су Бошњаци „започели рат с циљем извршења геноцида и протеривања Срба са њихових огњишта".[151)]

Бранислав Ћосовић – у рату: командант „Ћосине гарде" / тренутно: полицајац.

Према Б. К. међународном новинару, Ћосовић, локални командир војне полиције у Фочи за време заузимања, организовао је сопствену паравојну јединицу, у којој су ратовали Јанко Јањић „Тута"[152)] (оптужен) и Зоран Вуковић[153)] (оптужен).[154)] Према С. Д., другом међународном новинару, бивши високи функционер из Фоче навео је Ћосовића као главног паравојног вођу у Фочи за време заузимања и као „кључну везу између паравојних снага и Кризног штаба".[155)]

Један преживели из КП дома рекао је Хјумен рајтс вочу да је свакодневно гледао како „Ћосина гарда" одводи затворенике из КП дома, после чега их нико више није видео, нити је о њима ишта чуо.[156)] Оптужница Међународног суда за бившу Југославију за силовења као ратни злочин против осморице јавно оптужених лица из Фоче каже, говорећи о злочинима почињеним у фочанској средњој школи:

„(Једна жена-сведок), скупа са барем још 72 муслиманке из Фоче, пребачена је у средњу школу. (Ова жена) је била једна од њих неколико које су, од другог дана заточеништва, биле сексуално злостављане, укључујући групна силовања сваке вечери, било у учионицама или у оближњим становима. Војници су се састојали од припадника војне полиције и међусобно су се ословљавали као „Ћосина гарда", по локалном командиру војне полиције, Ћосовићу."

У вези са сабирним центром за силовање у спортској дворани „Партизан", оптужница наводи: „У 'Партизану' су деловале две групе извршилаца. Једна група је себе описивала као „Ћосина гарда", а деловала је и у средњој школи и у „Партизану."[157)]

Према С. Д. Ћосовић је још у мају 1998. још био полицајац у Фочи.[158)]

Спречавање повратка избеглица и расељених лица у Фочу

УНХЦР наилази на стално супротстављање покушајима да олакша повратак избеглица и расељених лица у Фочу. Почетком 1997. УНХЦР је радио на два пилот пројекта за повратак Бошњака у села Филиповићи и Паонци, оба на подручју општине Фоча. Према УНХЦР-у, двадесет Бошњачкх породица хтело је да се врати кући у Паонцима, селу у зони раздвајања под контролом општине Фоча, а ипак потпуно празном и напуштеном од рата. На састанку одржаном у Фочи 17. априла 1997, којем је присуствовао Хјумен рајтс воч, Радојица Млађеновић, тадашњи председник Извршног савета у Фочи, рекао је да „Уколико има захтева за повратак, општина мора да буде обавештена и треба да уследи процедура у складу с Дејтонским споразумом".[171)] Да би искористио Млађеновићеву изражену спремност да сарађује на повратку, УНХЦР је 30. маја 1997. понудио обнову 27 станова који су оштећени у рату у згради у центру Фоче; Млађеновић је замољен да, заузврат, дозволи да се 20 породица врати у Паонце. Млеђеновићев одговор, према УНХЦР-у, чинио се позитивним. Он је рекао представницима УНХЦР-а да ће морати да се консултује с претпостављенима и да ће написати писмо у којем ће навести да власти Фоче подржавају пројекат повратка. Међутим, ово писмо није никада написано и пилот пројекат није ни започет. После овог састанка Млађеновић је укоњен са места председника Извршног савета, као један од чланова општинске владе који су изненада смењени у Фочи. Извештаји из тог времена су указивали на то да су Млађеновићеви претпостављени сматрали да је он превише кооперативан с међународном заједницом. Млађеновића је заменио Радојица Тешевић и наводно је пришао политичкој странци Биљане Плавшић. Људи из УНХЦР-а су рекли да им је на потоњем састанку са функционерима општине Фоча, који је одржан негде у време јулских хапшења која је СФОР извршио у Приједору, када је један оптужени убијен, а други пребачен у Хаг, речено, „Не можемо да разговарамо с вама зато што сте непријатељи."[172)] Из УНХЦР-а су рекли да су имали неколико састанака с Радојицом Тешевићем, актуелним председником Извршног савета, у лето 1997, али да је он одбио да дозволи повратак Бошњацима.

Градоначеник Милош Лазовић, бивши директор поште, преузео је дужност од Петка Чанчара у јуну 1997. Када су људи из УНХЦР-а дошли код Лазовића да разговарају о пилот пројекту повратка у Паонце, поновивши да ће УНХЦР у замену обновити 27 станова у центру Фоче, Лазовић је наводно

одговорио, „Не. Најпре нам дајте 270 000 немачких марака и онда ћемо вам веровати." Пилот пројекат није био примењен.[173)]

Други пилот пројекат био је планиран убрзо потом, у јуну 1997. Он ће укључити двосмеран повратак босанских Срба у село Некупи у Федерацији и Бошњака у село Маревци на српској територији. УНХЦР је организовао посету овим селима ради процене. Под покровитељством УНХЦР-а Некупе је псоетило шест босанских Срба. Посета је била успешна. Међутим, убрзо после посете свих шест, осим једнога, одустало је од пројекта, наводећи да више нису заинтересовани да се врате кући на територију Федерације. Према УНХЦР-у, један од шесторице је претучен, а другима је пређено у Фочи. Једног од босанских Срба, према УНХЦР-у, два пута је посетила локална полиција, која га је испитивала и тражила да каже име човека из УНХЦР-а који их је посетио. После ових инцидената, овај човек се повукао из пројекта за повратак.[174)]

Љубо Вељовић, члан Српске радикалне странке Војислава Шешеља, био је, дефакто, градоначелник Фоче од новембра 1997.[175)] Према представницима међународних организација са седиштем у Фочи, за њега се тврди да је дозвољавао систематско малтретирање и нападе на међународно особље и на локалне људе због политичког мишљења, и наводно је одговоран за упорно неприхватање одредаба Дејтонског споразума, укључујући блокирање свих разговора о повратку избеглица и расељених лица и спречавање спровођења слободе кретања, изражавања и удруживања. Вељовић је чак био непопустљивији против сарадње са УНХЦР-ом по питању повратка него његов претходник. За време састанка између Вељовића и представника УНХЦР-а, крајем јануара 1998, ови потоњи наводно нису ни поменули питање повратка, сматрајући да је оно превише осетљиво. Поменули су, међутим, питање размене личних докумената, као што су возачке дозволе и уверења о венчању и рођењу, између ентитета. Међутим, градоначелник је рекао да то не може да се ради лично (тј. да појединци не би смели да путују по документа). Он је наводно рекао људима из УНХЦР-а да неће гарантовати безбедност никоме од расељених лица која дођу у Фочу по лична документа. Вељовић је наводно упитао представнике УНХЦР-а због чега они покушавају да врате људе и због чега желе да започну још један рат. Он је наводно рекао представнику УНХЦР-а који је водио састанак да одмах напусти Фочу и да се врати својој кући.[176)]

Ни један једини несрбин није се вратио у Фочу од краја рата у децембру 1995.

Блокирање међуентитетских пројеката

У децембру 1996, Међународни комитет за помоћ договорио је куповину угља из рудника Миљевина у фочанској општини за власти из Горажда у Федерацији. Ангажовано је пет аутотранспотрних предузећа за превоз угља, од чега четири из Горажда и једно из Фоче. Дан пре прве испоруке угља, 18. децембра 1996, гуме камиона једног транспортног предузећа из Фоче поцепане су у очитом настојању да се српско предузеће спречи да учествује у међуентитетској трговини. У вече испоруке једно возило Међународног комитета за по-

моћ дигнуто је у ваздух пред канцеларијом ОЕБС-а у Фочи. Ипак, испорука угља била је успешна, а један службеник ОЕБС-а рекао је Хјумен рајтс вочу да су радници у руднику Миљевина, када су стигли бошњачки возачи, сви повикали и распитивили се о „другој страни", желећи да знају све, будући да су били одсечени, према информацијама које долазе споља.[177] Директори рудника Миљевина нису желели да пређу међуентитетску границу и уђу у Горажде да приме новац од Међународног комитета за помоћ, очито због страха од уласка на територију Федерације. Радојица Млађеновић, тадашњи председник Извршног савета, отишао је у Горажде по новац. Представници УНХЦР-а рекли су Хјумен рајтс вочу да је Млађеновићу пређено по повратку у Фочу, иако нису могли да кажу ко му је претио.[178]

Изгледа да је Млађеновић био најкооперативнији човек из редова власти у Фочи. У ствари, он се наводно састао с властима из Горажда у Фочи 1. јуна 1997, да би разговарали о питањима инфраструктуре између два града. Чинило се да се развијала позитивна атмосфера док Милош Лазовић није постао градоначелник. Од тада је престала свака међуентитетска сарадња.

У септембру 1997, Међународни комитет за помоћ покушао је да омогући женама Фоче да добију микрокредите преко Босанске женске иницијативе, који су били дар владе САД свим Босанкама да искористе вештине за остварење пројеката који доносе мањи профит. Такви пројекти су већ били успешно заживели у Горажду, оближњем граду у Федерацији, па се желело учинити исто и у Фочи.

Међународни комитет за помоћ, преко канцеларије ОЕБС-а у Фочи, објавио је да ће посетити Фочу и објаснити пројекат и да жене које желе да буду обавештене дођу на састанак. Према Комитету за помоћ, на састанку је било 50 жена, које су биле пуне идеја и енергије. Представници Комитета за помоћ су описали пројекат и заказали повратак за недељу дана касније, објављујући да ће понети одговарајуће обрасце и помоћи женама да се пријаве за добијање средстава. Када су се вратили следеће недеље, појавила се само једна жена. Представници међународних организација у Фочи изјавили су да су локалне власти запретиле женама и да су се оне уплашиле да учествују у том пројекту. Та жена која се појавила очито није чула за упозорења. Пројекат није никад започет.

Један представник Комитета за помоћ рекао је Хјумен рајтс вочу да су власти „терале жене" да не учествују у пројекту. Ова особа је тврдила да су жене биле подвргнуте испитивању после првог састанка.[179] И други међународни представници су рекли да су власти извршиле притисак на жене да не учествују у пројекту.

Опструкција рада тела за примену Дејтонског споразума: паљанска веза и злоупотребе локалне полиције

У послератном периоду у Фочи власти доследно ометају рад међународних организација које су трајно смештене у граду. Према изворима из ИПТФ-а, један разлог због којег је њихов рад толико тежак у Фочи јесте што

локална полиција још има тако јаке везе с Палама, одакле Радован Караџић командује полицијом која му је још лојална. Извор ИПТФ-а, који је желео да остане анониман, поменуо је један пример када је ИПТФ затражио гаранције за безбедност Бошњака изабраног у општинску скупштину да може да долази на седнице. Када је Милун Милановић, локални командир полиције, упитан да ли може да гарантује безбедност, он је наводно одговорио, „Ја гарантујем, али морам да проверим са Палама." Затим је овај извор наставио: „Пале се налазе изнад свега. Ни на шта нема пристанка без овлашћења са Пала."[180)]

Извештај ИПТФ-а из јула 1997. такође описује блиске односе између фочанских власти и владе на Палама лојалне оптуженом Караџићу. Овај извештај говори о страху да ова веза ствара страх у граду, у овом случају страх да се подржи политичка странка Биљане Плавшић, која се супротставља Караџићевим чврсторукашима и која у другим деловима Републике Српске све више јача: „Из пуког страха нико се не усуђује да у Србињу/Фочи отворено подржи председницу (Плавшић) ако би то било супротно линији са Пала. Јака је веза између Пала и функционера у Србињу/Фочи."[181)]

Посматрач ИПТФ-а, одговоран за саветовање неколико локалних шефова полиције на подручју Фоче, у току истраживања за овај извештај, обавестио је Хјумен рајтс воч да полиција у Фочи и даље „зависи од Пала". Када је упитан да ли је ИПТФ покренуо питање реконструисања полиције, посмтрач је рекао да „они знају за овај процес, али нема наређења са Пала". Чак и састанак са полицијским функционерима у Фочи може да буде тежак, рекао је један анонимни извор из ИПТФ-а. Он је потврдио да се опструкција од стране локалне полиције свакодневно потврђује тешкоћама које ИПТФ свакодневно има састајући се с локалним командиром полиције, Милуном Миановићем, или са шефом јавне безбедности, Зораном Мандићем. „С њима се састајемо средом, али морамо неколико пута звати пре среде да обезбедимо да буду тамо", рекао је овај извор Хјумен рајтс вочу. „И свеједно, када се некад појавимо, они кажу да имају других обавеза и оду, иако пре тога три пута потврдимо да ће бити тамо."[182)]

Зоран Мандић је тренутно шеф јавне безбедности, највиши локални полицијски функционер, функција која се често помиње као локални министар унутрашњих послова, за седам општина, укључујући Фочу, Рудо, Чајниче, Калиновик, Вишеград, Српско Горажде (Копачи) и Српско Трново. Користећи положај шефа јавне безбедности, Мандић омета примену Дејтонског споразума, одбијајући да сарађује на пројекту реконструисања полиције, не достављајући ИПТФ-у чак ни спискове полицајаца у општинама под његовом влашћу. Постоје такође снажни докази да је Мандић запослио оптужена лица у полицију и у школу за обуку полиције. По Мандићевом и Милановићевом овлашћењу једног босанског Србина, у децембру 1997, у полицијској станици претукла је полиција. Он је, у сарадњи с локалним командиром полиције Милуном Милановићем, пропустио да спречи малтретирање и нападе на локална лица због политичких убеђења и блокирао је истрагу о претњама и нападима на особље међународних организација и новинаре. Уз то, Мандић је оп-

струисао повратак избеглица не дајући им гаранције за безбедност и спречио је реализацију међуентитетских пројеката у граду у послератном периоду.

Приступ колективним центрима за расељена лица

Под утицајем и строгом контролом пањанских власти, фочанске власти дају све од себе да блокирају међународне агенције да раде у Фочи у циљу пружања помоћи локалном становништву. На пример, године 1997, УНХЦР-у је био ускраћен приступ колективним ценртима за расељена лица. Особље УНХЦР-а је рекло да им је у првој половини 1997, када је Петко Чанчар још био градоначелник, веома често ускраћиван приступ колективним центрима. Ово се дешавало упркос чињеници што је УНХЦР примењивао програм помоћи САД (65 милиона долара за 1997). УНХЦР је ова средства достављао Комисији за избеглице и расељена лица, Канцеларији Владе Републике Српске која се бави питањима избеглица и расељених лица у РС, за старање о 9 000 расељених лица која се налазе у колективним центрима Републике Српске.

У септембру 1997, УНХЦР у Горажду добио је писмо од владе Републике Српске којим се забрањује његовом особљу да разговара с расељеним лицима у колективним центрима, с тврдњом да они „гњаве људе". Речено им је да разговарају с директорима и члановима Комисије Републике Српске за избеглице, који су надлежни за давање информација. У априлу 1997, приступ Комитета за помоћ колективним центрима у Фочи такође је представљао проблем. Последњих месеци приступ невладиних организација колективним центрима олакшан је. Међутим, један представник УНХЦР-а је рекао да су „они увек расположени да разговарају о храни све дотле док се не интересујете ни за шта друго".[183)]

Побољшања

У последње време се осећају нека мала побољшања. Током последњих десет месеци УНХЦР и ИРЦ (Међународни комитет за помоћ) отворили су центре за правну помоћ у Фочи и другим градовима у том подручју, као што су Рогатица, Вишеград и Пале. Ови центри су одговорни за пружање помоћи локалном становништву по питању имовинских права, пензија и помагања расељеним лицима да добију приступ документима који се налазе у владиним канцеларијама у Федерацији. Центри за правну помоћ првенствено се финансирају од Хуманитарне организације Европске заједнице, али њима управљају ИРЦ и УНХЦР. И ОЕБС има улогу да олакша ствари.[184)] Ови центри такође дају информације о могућности повратка у место боравка пре рата, а пружају и правне услуге без наплате. Центар за правну помоћ у Фочи успео је да дође до личних докумената босанских Срба из кантона Горажде. Међутим, фочанске власти, према општинској влади у изгнанству, одбиле су да дају било који од 570 докумената које су тражили Бошњаци из Фоче који сада живе у Федрацији.

Иако Центар за правну помоћ функционише, преводиоци који раде са неколико међународних организација у овом подручју рекли су да имају више проблема када путују у Фочу него у било који други град у Републици Српској, а сви су доживели вербална малтретирања, укључујући и претње физичким насиљем. Један преводилац је рекао да оде у град, обави брзо све што треба и враћа се што је могуће пре.[185)]

Хапшења у Приједору, у јулу 1997. и њихове реперкусије у Фочи

Представници међународних организација са седиштем у Фочи – ОЕБС, ИРЦ и ИПТФ – сусрели су се са бројним случајевима малтретирања и насиља у постдејтонском периоду. На пример, после хапшења која је извршио СФОР у Приједору, јула месеца 1997, када је један оптужени убијен а други пребачен у Хаг, међународни представници су били малтретирани и нису били услуживани у локалним ресторанима и продавницама.

У овом периоду су се појавили плакати широм Републике Српске, укључујући и Фочу, са сликама Радована Караџића, испод којих је писало на енглеском, „Не дирајте га. Он жели мир." Слично томе, други плакати су позивали становништво Фоче да „стане у одбрану нашег народа и да се тако понаша и у одбрани наше државе, користећи сва расположива средства" ако би до сличног хапшења дошло у Фочи. Посматрачка мисија Европске заједнице јавила је да је 18. јула 1997. дошло до експлозије испред стана двојице посматрача ИПТФ-а у Фочи. Током те ноћи демолирано је једно возило Посматрачке мисије ЕЗ. Посматрачка мисија је замолила СФОР да држи возила у њиховој бази у Филиповићима, у општини Фоча, да би се спречила даља оштећења. Следећег јутра, према извештају Посматрачке мисије ЕЗ, власнике и руководиоце продавница, барова и ресторана посетила су двојица људи који су им уручили поруку да присуствују састанку у суботу поподне. У поруци је писало, „Власник овог предузећа се позива да присуствује састанку данас у 15:00, у фискултурној дворани основне школе. Тема ће бити понашање које морате имати према представницима ИЦ (међународне заједнице). Ако власник или директор не може да присуствује, треба послати овлашћено лице. Присуствовање састанку је обавезно." Србиње, 19/07/97. Без потписа.

Према Цивилној мисији УН, овај састанак је био обавезан и после њега уследила је бујица претњи особљу међународних организација. Увече, 19. јула 1997, један посматрач ИПТФ-а из Индије „добио је анонимни телефонски позив у свом стану. Порука је поновљена неколико пута. Гласила је: „Сутра ујутро путуј у Сарајево, Бамбула!"[187)] Исте те ноћи, као и следеће, кућа Шин Јасуија, програмског кородинатора Јутспејса, омладинског центра у Фочи, каменована је неколико пута.[188)]

Посматрачка мисија ЕЗ имала је састанак с градоначелником Милошем Лазовићем[189)] убрзо после ових инцидената. Према извештају са састанка: „...овај састанак није био пријатељски као и обично у овом граду.... У вези са

последњим догађајима у граду, Г. Л. је најпре изразио запањеност, питајући о каквим догађајима је реч. Посматрачка мисија ЕЗ га обавештава о плакатима господина Карџића и уништеном аутомобилу Посматрачке мисије. Г. Л. одговара да су овде, у РС, људи слободни да стављају на зидове постере личности које желе. За кола нема коментара. У вези с чињеницом да је неколико барова одбило да нас услужи, Г. Л. одговара да у РС власник приватног бара може да ради шта хоће.... У вези с могућим трговачким повезивањем између Федерације и РС, Г. Л. одговара да је бивши Извршни савет општине сасвим погрешио када је започео те ствари. Као председник општине, он мора да слуша наређења, која долазе са вишег нивоа Владе РС... трговина с Гораждем је неовлашћена... Г. Л. је рекао да представници међународне заједнице нису добродошли гости у граду. Сви они парадирају градом и живе „слатким животом" по ресторанима... Г. Л. је завршио овај састанак, говорећи да је за међународну заједницу најбоље да напусти земљу и остави становнике на миру."[190]

У недељама које су претходиле општинским изборима у септембру 1997, један посмтрач избора из ОЕБС-а, Такис Микас из Грчке, доживео је малтретирања од оптуженог Јанка Јањића, иначе познатог по надимку „Тута", у присуству двојице полицајаца у униформама. У чланку који је написао посматрач избора и који је неколико недеља касније објављен у „Вол стрит журналу за Европу", Микас пише да је, док се налазио на улици у Фочи, изненада бануо неки тип, наредио ми да престанем да фотографишем и на претећи начин је захтевао да види моја лична документа. Ово се дешавало у присуству два локална полицајца босанских Срба, који су с одобравањем климали главом. Претпостављајући по његовом понашању да је локални полицајац, послушао сам. Тек касније сам открио да се он налази на потерници Међународног кривичног трибунала у Хагу.... Још једном смо га срели на улици, а када смо одбили његов захтев за новац запретио је да ће обојицу убити, како рече, „не показујући респект".[191]

Малтретирање локлног особља међународних организација

Особље једне међународне организације активне на подручју Фоче, које је ове информације дало под условом анонимности, рекло је да је један преводилац, иначе босански Србин, који је радио за њих био озбиљно малтретиран и да су му фочанске власти претиле крајем 1996. и почетком 1997. Организација за коју ово лице ради саопштила је да је преводилац био крајње небезбедан и да је тражио специјалне мере да му се осигура безбедност.[192] У одвојеном случају УНХЦР је саопштио да су возача аутобуса и преводиоца УНХЦР-а, који саобраћа на линији Фоча-Вишеград, затражили да крећу и да завршавају пут у Вишеграду, а не у Фочи, зато што им се у Фочи прети.[193] Возач аутобуса УНХЦР-а је, наводно, малтретиран и раније; једном је био повређен када су аутобус каменицама напали гневни цивили.[194]

Друге претње

23. августа 1997, једног припадника међународне заједнице на улици је зауставио Зоран Мандић, шеф јавне безбедности, затражио је документа о пријави и запретио му прогоном из града ако их не набави. 26. августа 1997, посмтрачу ИПТФ-а је у Фочи запретила група цивила. Према извештају Посматрачке мисије о овом инциденту, када се после смене враћао у стан, опколило га је пет мушкараца и ставили су му гранату под нос. Касније је о инциденту обавестио локалну полицију. Посматрач је рекао да је локални командир полиције констатовао да народ не може да заборави шта се догодило.[195)]

Напади на лица која покушавају да известе о истини о Фочи нису ограничени само на подручје Фоче. У једном инциденту који показује блиску везу између полиције Републике Српске и српске полиције у СРЈ, Гордана Игрић, српска новинарка, која је радила за ТВ екипу Си-Би-Еса на истрази у вези с присуством оптужених у Фочи и с неуспехом француских припадника СФОР-а да их ухапсе, била је малтретирана и изложена претњама када се у октобру 1997. вратила кући у Београд. Комитет за заштиту новинара известио је тада:

„Гордана Игрић, истакнути српски слободни новинар, натерана је да се скрива због низа претњи које добија због недавног извештавања за америчку ТВ станицу Си-Би-Ес о оптуженим ратним злочинцима који се налазе на слободи у босанском граду Фочи.... Телефонске позиве Игрићева је добила, убрзо после објављивања делова њених извештаја у независној локалној и страној штампи широм Србије и Босне и емитовања делова интервјуа у којима се чује пушчана паљба и откуцавање темпиране бомбе. Новинарка, која пише књигу о ратним злочинима у Босни, скрила се у другом скровишту ван Београда. Међутим, претећи телефонски позиви наставили су да је муче и у том скровишту, натеравши је да се поново премести са двоје деце.''[196)]

Неуспех међународне заједнице да присили на одговорност локалне власти

Описани инциденти, малтретирања и непоштовања Дејтонског споразума који нису наишли на снажан одговор међународних организација које су задужене за спровођење споразума. Претње Такису Микасу, описане раније, навеле су међународне организације у том подручју да замоле локалну српску полицију да кажу Јанку Јањићу да не малтретира странце.[197)] Требало је да међународна заједница на овакве инциденте одговори снажном осудом.

Војници француског СФОР-а у Фочи наставили су да мирно коегзистирају с оптуженима током целе 1998. године. ИПТФ је пропустио да јавно изложи кршење људских права које се чини под окриљем локалне полиције. А Роберт Фровик, тадашњи шеф мисије ОЕБС-а у Босни, одустао је од једног од најважнијих оруђа против утицаја Карацићевих лојалиста. Када је Изборна поткомисија за жалбе избацила СДС са листе на општинским изборима 1997, због кршења правила којим се забрањује појава на плакатима лица оптуже-

них пред Хашким трибуналом, Фровик је поништио ту одлуку. Од тада међународна заједница узалуд троши снагу на примену Дејтонског споразума. Изборна одлука имала је озбиљне последице за места као што су Фоча, где вођство СДС-а наставља, у блиској сарадњи, од парламентарних избора у новембру, са Српском радикалном странком, да влада без икакве контроле. Ово често резултира озбиљним ограничењима политичких и грађанских права за овдашње становништво, као и за оне Фочаке који су расељени у току рата. Од тада су ове власти схватиле да ће међународна заједница устукнути када јој се запрети.

Такис Микас, грчки новинар и посматрач ОЕБС-а на изборима у Фочи, описао је неделовање међународних организација у Фочи:

„Овај инцидент је само био последњи, али ни случајно најтежи, у низу агресивних напада на које нико није раговао у Фочи током прошле године. У децембру су два возила ОЕБС-а дигнута у ваздух. У јулу су кола која су припадала Посматрачкој мисији ЕЗ дигнута у ваздух ручном бомбом. У августу је један италијански члан невладине организације извучен из кола усред града и претучен од групе у којој су се налазили и неки који су оптужени за ратне злочине, и то пред очима полицајца ИПТФ-а који није ни реаговао. У августу је једног полицајца ИПТФ-а зауставила иста група и ставили су му ручну бомбу под пазухо „из забаве". У свим овим инцидентима, према сведоцима, учествовала је група оптуженика за ратне злочине. Ипак, против њих није предузета никаква акција."[198]

Недостатак информација од ИПТФ-а

Хјумен рајтс воч није могао да прикупи информације од ИПТФ-а о послератним кршењима људских права у општини Фоча зато што званичници међународне полиције нису хтели да их дају, како на терену тако и у штабу. У децембру 1997, када је Хјумен рајтс воч први пут посетио подручје Фоче и станице ИПТФ-а у тој регији, посматрачи ИПТФ-а изразили су наду да ће наш извештај успети да изложи полицијске злоупотребе које се дешавају у Фочи. Они су врло уопштено саопштили Хјумен рајтс вочу да је нешто пре био један случај премлаћивања од стране локалне полиције у главној полицијској станици, да ИПТФ има слике рана жртве и да је полиција наводно веома умешана у тај инцидент. Међутим, Хјумен рајтс воч није успео да сазна више детаља о том случају, јер су посматрачи очито добили такво наређење. Није јасно од кога је то наређење дошло.

Хјумен рајтс воч је касније уложио много напора да добије информације о случајевима полицијских злоупотреба у Фочи од Канцеларије за људска права у Сарајеву и од штаба ИПТФ-а у Сарајеву. Иако је шеф Канцеларије за људска права, Клаудио Кордоне, био вољан да овласти посматраче на подручју Фоче, да поделе информације, Хјумен рајтс воч је касније обавештен да само регионални командант има право да овласти посматраче да разговарају са Хјумен рајтс вочом.[199] Међутим, регионални командант у то време био је расположен само да подели информације у вези с мандатом и улогом ИПТФ-а

у Босни и Херцеговини, и ништа више. Један службеник је рекао Хјумен рајтс вочу да чак и када Канцеларија за људска права тражи информације, она не може да их тражи директно од канцеларија ИПТФ-а на терену, већ мора да иде преко регионалног команданта.[200)]

Најзад, 9. марта 1998, Хјумен рајтс воч је добио писмо од другог службеника ИПТФ-а за људска права, у којем стоји да је посматрач ИПТФ-а на терену добио овлашћење од Канцеларије за људска права, да разговара с Хјумен рајтс вочом, али само о једном премлаћивању, које се десило у децембру 1997. Хјумен рајтс воч је разговарао с посматрачем 26. априла 1998. Међутим, извештај о овом инциденту ИПТФ није никада завршио, а посматрач није био вољан да даје детаље о било којем другом случају кршења људских права од стране полиције у Фочи.

Међународна помоћ у обнови и улагања у Фочи

Према Међународној менаџерској групи (ИМГ), организацији која води базу података за све пројекте обнове у Босни и Херцеговини и за напредак у њиховој реализацији, током последње две године разне владе и институције, као донатори, планирале су, инвестирале и реализовале пројекте у Фочи, укључујући прилив више хиљада, а у неким случајевима милиона, немачких марака на ово подручје. Творци политике оправдавају такву помоћ упркос кршењу људских права и опструкцији мировног процеса, као нешто што је неопходно да би се изнудило повиновање локалних власти. Иако таква политика може бити ефикасна у општинама где су локалне вође умерене, на подручју какво је Фоча, које остаје под доминацијом екстремиста и осумњичених за ратне злочине, ризикују се супротни резултати. И још горе, јавља се опасност да средства стигну у руке администратора који ће их скренути за потребе намењене консолидацији њихових ратних достигнућа.

Широм Босне донатори морају строго да пазе да не награде архитекте „етничког чишћења". Нигде то није очитије него у Фочи, где је цела општина – не само локална влада, него и локална предузећа, болница и друге институције – „етнички очишћена" и где још владају многи који су за то одговорни. Да се они не би окористили од помоћи за обнову, међународни донатори морају пажљиво бирати кориснике своје помоћи и надгледати све аспекте реализације пројеката. Уз актуелну политичку и економску структуру власти у Фочи такав надзор није могућ. Зато, док међународна заједница не ухапси осумњичене за ратне злочине који су на слободи у Фочи и док не буде инсистирала на правди за друге кршиоце љуских права, као и на поштовању Дејтонског споразума, она у најбољем случају ризикује губитак донаторских ресурса, а у најгорем обогаћује и јача непријатеље мира и дорпиноси јачању друштвеног поретка који се заснива на непревди. Један број пројеката обнове који су тренутно у току или су недавно завршени у фочанском крају, а који су детаљно описани у извештају ИМГ-а, илуструје ову опасност.

Према извештају ИМГ-а, УНХЦР је издвојио 204 000 немачких марака за обнову 70 кућа у Фочи. У извештају пише да је овај пројекат реализовало Министарство за избеглице Републике Српске и да је завршен 1997. У одговору на упите Хјумен рајтс воча, званичници УНХЦР-а су негирали да је њихова организација финансирала овај пројекат у Фочи. ИМГ је у извештају такође навео да је италијанска Влада дала помоћ у износу од 190 000 немачких марака за поправку 12 станова у Фочи и да је овај пројекат завршен 1997. Упркос овој помоћи, фочанске власти су јавно одбиле да дозволе повратак бошњачких избеглица. Средства која су уложили УНХЦР и италијанска Влада нису ништа постигла у смислу подстицања прихватљивијег става према повратницима. А нарочито у случају пројекта УНХЦР-а, којим су управљали функционери владе босанских Срба, постојала је велика опасност да до намераване обнове никада не дође. Чак и да су средства УНХЦР-а и италијанске Владе намењена обнови стамбеног фонда у Фочи утрошена за то, она нису учинила готово ништа да олакшају право избеглица или расељених лица да се врате у предратне домове, како је предвиђено Дејтонским споразумом.

У једном другом случају погрешне помоћи у обнови, извештај ИМГ-а показује да да је италијанска Влада уложила 110 000 немачких марака за поправку колективног центра за избеглице у хотелу „Зеленгора", у центру Фоче.[201] Представници Хјумен рајтс воча посетили су колективни центар у хотелу „Зеленгора", у јануару 1998, и затекли објекат у страшном стању, са очитим оштећењима из рата, без икаквог грејања и са смрадом из канализације, који је прожимао целу зграду. 11. јуна 1998, представници Хјумен рајтс воча су поново посетили овај колективни центар и затекли су расељена лица у истим условима као и у јануару. Ова зграда није нимало профитирала од помоћи у износу од 110 000 немачких марака, што је данас у Републици Српској огромна сума. Један посматрач ИПТФ-а, који је од октобра 1997. и почетком 1998. радио у овом крају, потврдио је Хјумен рајтс вочу да никакве значајне поправке нису обављене на овом колективном центру за време његовог боравка у Фочи. Станица ИПТФ-а у Фочи такође је смештена у хотелу „Зеленгора", а услови у купатилима у станици, која деле с расељеним лицима која су тамо смештена, толико су неподношљиви да ће се станица ИПТФ-а иселити из хотела.

Слична забринутост влада и поводом пројеката Европске банке за обнову и развој и Светске банке који су тренутно у току. Према ИГМ-у, Светска банка се налази у истраживачким фазама пројеката које су планирали за обнову једног моста који су уништиле снаге НАТО-а у току рата, у нападу у последњем тренутку којим су спречени српски напади на југоисточну Босну. Извештај ИМГ-а показује да је Светска банка одвојила 1,38 милиона немачких марака за финасирање обнове моста. Европска банка за обнову и развој потврдила је Хјумен рајтс вочу да и она има планове за обнову инфраструктуре у фочанском крају. Први пројекат је, као и код Светска банке, обнова једног моста, за који је ЕБ била планирала 3 милиона долара, али су касније процене то свеле на 1,5 милиона долара.[204] Други пројекат Европске банке у том крају јесте поправка пута између Фоче и Устипраче, за коју се

предвиђа 5,6 милиона долара.[205] Сва три пројекта везана за инфраструктуру треба да реализује Минситарство саобраћаја Републике Српске у Бањалуци. Према Европској банци, требало је да уговори за њене пројекте буду закључени у јулу 1997, али су одложени због „премештања седишта Владе (Републике Српске) у Бањалуку и логистичких проблема у раду Управе за реализацију пројеката (Министарства саобраћаја РС).”[206] Европска банка за обнову и развој сада очекује да се ови уговори активирају до августа 1998. У том послу Банка и Министарство саобраћаја треба веома пажљиво до одаберу уговарача и подуговараче, да њима не управљају они који су одговорни за етнички мотивисана отпуштања са посла, за „нестанке” или за „етничко чишћење”. У одговору на упит Хјумен рајтс воча у том смислу, Европска банка је одговорила да је за њу важно да „обезбеди да се финансирање пројекта не примењује у супротности са Поглављем VII Повеље Уједињених нација”[207]: одрдебе Повеље које обавезују чланице УН да примене санкције које је усвојио Савет безбедности у знак одговора на претње миру. Не постоје санкције које искључују економске односе са босанским ентитетима или појединцима који су умешани у ратне злочине или у ометање Дејтонског споразума, тако да је ова политика сама по себи недовољна да спречи архитекте „етничког чишћења” у Фочи да профитирају од пројеката обнове у њиховом крају.

Јављају се проблеми и у вези с напорима међународних организација да унајме простор из којег ће радити у том крају. У Фочи и ОЕБС и ИПТФ унајмљују простор од локалних власти. Канцеларија ОЕБС-а је 1997. премештена из приватног смештаја у објекат који је власништво локалне владе. Канцеларија ИПТФ-а, тренутно у хотелу „Зеленгора” (власништво локалне владе), планира да пређе изнад ресторана који је део затворског комплекса КП дом. И затвор и ресторан су у власништву општине Фоча и тако ће ИПТФ наставити да плаћа ренту фочанским властима. Према речима људи из ИПТФ-а, они ће за овај простор плаћати преко 2 000 немачких марака месечно. Упркос томе, представници ових организација суочавају се с малтретирањем и опструкцијом у раду.

У Фочи и другим сличним заједницама, напоре да се помоћ за обнову користи као шаргарепа за подстицање сарадње свакако прати зла коб. У смислу такве сарадње, међународна заједница нема чиме да се похвали у фочанском крају. У истом стилу, чак ни најригорознији поступци избора извођача не могу да обезбеде да ће пројекти служити планираној сврси, а да неће обогатити и још више ојачати корумпирану и покварену локалну елиту. Одговор за Фочу и друге сличне заједнице мора да буде акција међународне заједнице на хапшењу оптужених ратних злочинаца и примени Дејтонског мировног споразума.

Закључак

Хјумен рајтс воч је забринут што међународне организације у фочанском крају, као и у самој Фочи, не раде све што је у њиховој моћи да натерају локалне власти да одговарају за злоупотребе из прошлости и садашњости и за непоштивање одредаба Дејтонског споразума. Ово вероватно има везе с осно-

вном контрадикцијом између покушаја да се одрже срдачни односи и идеје да се на фин начин „обрлате" локалне власти у дужности да се неки од њих ухапсе, уз стално праћење стања људских права и њиховог кршења, имајући у виду привођење кршитеља правди.

Има много разлога због којих особље међународних организација у градовима као што је Фоча није спремно да позове на одговорност локалне власти због непоштивања Дејтонског споразума, нарочито опасност од малтретирања, напада, претњи или чак „избацивања" из града свих који би хтели да се супротставе локалним властима. Примери који су горе описани јасно показују шта се десило када је особље међународних организација покушавало да се ангажује у активностима или програмима за које локалне власти сматрају да угрожавају њихову контролу града. Међутим, тактика резервисаности и уздржавања од критике локалних власти у Фочи, нити је придобила пријатеље, нити их је приволела да боље сарађују, она није донела слободу изражавања или удруживања, није отворила Фочу за повратак избеглица и расељених лица, није чак довела до трајног смештаја расељених Срба који живе у грозним условима. Међународне организације жмуре не само на везу између између брутални злочина који су се у Фочи десили за време рата и актуелног руководства града, него и на непоштовање основних принципа Дејтонског споразума.

Пропуст међународних организација у Фочи, укључујући ОЕБС, ИПТФ и Посматрачку мисију ЕЗ и друге, чији мандат покрива Фочу и друге градове, као што су Цивилни послови УН, да обнародују недостатак сарадње фочанских власти није учинио ништа него, како је један службеник ОЕБС-а рекао Хјумен рајтс вочу, да представи илузију да су „ствари у Србињу веома мирне". Овакво приказивање града којим слободно шетају оптуженици, где се повратницима наносе физичке повреде и где локалном становништву може да буде ускраћена хуманитарна помоћ због уверења, опасно је и обмањујуће. Могуће је да су, због недостатка отвореног и јавног извештавања о актуелној ситуацији у Фочи, Светска банка и Влада САД разматрале могућност улагања великих новчаних свота у овај град, што би под садашњим условима служило учвршћивању власти оних који су одговорни за ратне злочине и послератну опструкцију. Намеће се као императив да починиоци ратних злочина и други кршитељи људских права одговарају за своје злочине и да се на опструкционистичке власти изврши притисак да поштују одредбе Дејтонског споразума. Најважније је то да ова лица не профитирају од економске помоћи у напорима да изграде зидове за трајно одвајање подељеног народа Фоче. Одговорност је међународних организација у овом крају да обезбеде остварење правде.

Додатак II: Догађаји који су уследили после хапшења Милорада Крнојелца

15. јуна 1998. војници СФОР-а ухапсили су Милорада Крнојелца у складу са запечаћеном оптужницом у којој се Крнојелац оптужује за премлаћивања, убиства, намерна убијања, намерна наношења тешких повреда, окрутно по-

ступање и нељудске акте према затвореницима у затвору-логору КП дом у Фочи. После овог хапшења дошло је до низа „спонтаних" демонстрација у Фочи. Њих је Агенција Франс прес окарактерисала као „насилне"[208] и стварно су довеле до тога да Конзулат САД, 17. јуна, упути упозорење грађанима „да до даљег избегавају фочански крај...и да амерички грађани остану обазриви према безбедносној ситуацији и да воде рачуна о сопственој безбедности".

16. јуна, демонстранти у Фочи су напали локалне станице ОЕБС-а и ИПТФ-а, извршивши упад у њих односећи канцеларијску опрему. Једно возило ИПТФ-а је преврнуто у току протеста. Како су канцеларије предузеле мере за евакуисање из града, нико од међународног особља није повређен.

Међутим, Хјумен рајтс воч је сазнао да су представницима међународних организација упућиване претње одмах после напада на канцеларије. У једном случају, када се једно лице које беше напустило град одмах после хапшења, вратило у стан у Фочи, открило је да су газдарици и њеној деци биле упућене претње, тако да се она више није осећала безбедном уколико то лице остане у стану. Овај страни представник је рекао да су претње стизале пуна три месеца пре хапшења Крнојелца, али да су после хапшења постале превише озбиљне да би могао да остане у том стану.

Уз то, док су представници УН хвалили локалну полицију за улогу у разбијању протеста, улога локалних власти у подстицању демонстрација и напада на на међународне представнике остаје нејасна. Према радију босанских Срба, градоначеник Љубо Вељовић је на митингу јавно говорио против међународне заједнице због предузимања хапшења.[209] Данкан Баливант, портпарол Канцеларије високог представника, касније се обратио директно Вељовићу да спречи митинге и истакао је да ће „градоначелник Србиња бити одговоран за могуће инциденте у овом граду".[210] Хјумен рајтс воч је такође добио извештаје да је ОЕБС тражио од градоначелника да се надокнади опрема која је оштећена за време напада. Ови извештају указују на то да међународни представници у најмању руку верују да су „спонтани" догађаји, у ствари, били оркестрирани у режији локалних власти. Ако је истина да су локалне фочанске власти биле оговорне за тајно подстицање масе грађана на „непланиране" деомонстрације, онда би се то уклопило у образац сличног понашања које је одавно запажено током рата и у послератном периоду у Босни – популарна тактика зато што служи интересима функционера чврсторукаша без њиховог директног учешћа у насиљу до којег обавезно долази у таквим инцидентима.

Додатак III: Делови из оптужнице Хашког трибунала против Гаговића и дружине

Тужилац Међународног кривичног суда за бившу Југославију оптужио је следећа лица: Драгана Гаговића, Гојка Јанковића, Јанка Јањића, Радомира Ковача, Зорана Вуковића, Драгана Зеленовића, Драгољуба Кунарца (предат Међународном суду 4. марта 1998) и Радована Станковића за злочине против

човечности, тешке повреде Женевских конвенција (у даљем тексту тешке повреде) и за кршење закона и обичаја рата, како је доле наведено:

У случају мучења и силовања у Бук Бијелој,

Гојко Јанковић оптужен за: мучење као злочин против човечности, силовање као злочин против човечности, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Драган Зеленовић оптужен за: мучење као злочин против човечности, силовање као злочин против човечности, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Јанко Јањић оптужен за: мучење као злочин против човечности, силовање као злочин против човечности; мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

У случају мучења и силовања у средњој школи у Фочи,

Драган Зеленовић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Јанко Јањић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Зоран Вуковић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Гојко Јанковић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

У случају прогона у спортску дворану „Партизан",

Драган Гаговић оптужен за: прогон на политичкој, расној и/или верској основи као злочин против човечности, намерно наношење тешке патње као тешке повреде; напад на лично достојанство као кршење закона или обичаја рата;

У случају мучења и силовања групе од 48 жена, групе од 50 жена, групе од 75 жена, групе од 87 жена, групе од 95 жена у спортској дворани „Партизан",

Јанко Јањић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Драгољуб Кунарац предао се Међународном кривичном суду за бившу Југославију 4. марта 1998, под оптужбама за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде; мучење као кршење закона или обичаја рата;

Зоран Вуковић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Гојко Јанковић оптужен за: мучење као злочин против хуманости, силовање као злочин против хуманости, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

Драган Зеленовић оптужен за: мучење као злочин против човечности, силовање као злочин против човечности, мучење као тешке повреде, мучење као кршење закона или обичаја рата;

У случају пороблъавања и силовања групе од 75 жена, групе од 87 жена и седам других жена у кући Нусрета Карамана,

Радован Станковић оптужен за: пороблъавање као злочин против хуманости; силовање као злочин против хуманости, нељудско поступање као тешке повреде, напад на лично достојанство као кршење закона или обичаја рата;

У случају силовања групе од 75 жена и групе од 87 жена и две друге жене,

Гојко Јанковић, Драган Зеленовић и Јанко Јањић оптужени за: силовање као злочин против хуманости;

У случају пороблъавања и силовања групе од 75 жена и групе од 87 жена у Бренином стану,

Радомир Ковач оптужен за: пороблъавање као злочин против хуманости; силовање као злочин против хуманости.

Фусноте:

1) Пошто је рат завршен, власти босанских Срба у Фочи преименовали су Фочу у „Србиње". Из поштовања према хиљадама жртава које су те исте власти мучиле и убијале, град ће се у овом извештају звати својим тардиционалним именом.
2) За Зорана Вуковића кажу да живи на подручју Приједора.
3) Интервју Хјумен рајтс воча, Сарајево, Босна и Херцеговина, 1997. Срби су одабрали да нападну Фочу 7. априла 1992, трећег дана муслиманског празника Бајрама, који долази на крају Рамазана, месеца поста.
4) Специјални извештај Међународног комитета Црвеног крста, „The Issue of Missing Persons in Bosnia-Herzegovina, Croatia, and the Federal Republic of Yugoslavia", 1. фебруар 1998.
5) Трупе СФОР-а у Босни и Херцеговини деле се на три сектора: британски, амерички и француски. Британски војници СФОР-а, у акцији на подручју Приједора јула месеца 1997, ухапсили су једно лице са запечаћеном оптужницом, а друго су убили због отпора хапшењу. Холандски војници СФОР-а ухапсили су Влатка Купрешкића, који је био јавно оптужен и Анту Фурунџију чија је оптужница била запечаћена, у Витезу децембра месеца 1997. Амерички војници СФОР-а ухапсили јавно оптуженог Горана Јелисића у Бијељини јануара месеца 1998. Британски војници су такође ухапсили Мирослава Квочку и Младена Радића – обојица јавно оптужени – у Омарској у близини Приједора, априла месеца 1998. Француски војници СФОР-а нису покушали да ухапсе било којег оптуженог у свом реону, у којем је наводно боравио и Радован Караџић до 15. јуна 1998, када су ухапсили Милорада Крнојелца, по запечаћеној оптужници због тога што је био управник сабирног центра КП дом.
6) Током Другог светског рата четници су се борили против окупационих Сила осовине и залагали су се за обнову српске монархије и стварање Велике Србије. Четници су се такође борили против пронацистичких усташких снага Хрватске и против Титових комунистичких партизана и били су одговорни за масовна зверства против муслимана и Хрвата, нарочито у Босни и Херцеговини. Хрвати и муслимани, како у Хрватској тако и у Босни, обично говоре о српским војним и паравојним снагама ангажованим у последњем рату у Босни као о „четницима" у погрдном смислу. Иако неке војне институције у Србији и Републици Српској снажно одбацују етикету „четник", тврдећи да су само браниоци народа и земље и да нису екстремисти, други,

као што су они који су лојални лидеру Српске радикалне странке, обично о себи говоре као о четницима.

7) У даљем тексту Експертска комисија УН.
8) Уједињене нације, Final Report of the United Nationa Commission of Eyperts, established pursuant to Security Council Resolution 780 (Њујорк: Уједињене нације, 1992), C/1994/674/Anney III.A., 17. 746, 413, стр. 136.
9) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts, Anney III. A., 17. 746, 413, стр. 169.
10) За детаље о злочинима у спортској дворани „Партизан" као логору за силовање жена, види део о прихватним центрима.
11) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
12) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
13) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
14) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 1997.
15) Интервју Хјумен рајтс воча, Сарајево, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
16) Интервју Хјумен рајтс воча са општинском владом Фоче у изгнанству, Устиколина, Босна и Херцеговина, 14. јануар 1998.
17) Специјални извештај Међ. комитета Црвеног крста, „The Issue of Missing Persons in Bosnia-Herzegovina, Croatia, and the Federal Republic of Yugoslavia", 1. фебруар 1998.
18) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
19) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
20) Исто.
21) Стејт департмент САД, „Seventh Report on War Crimes in the Former Yugoslavia".
22) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997. У то време је Устиколина, која се налази на путу између Гораждa и Фоче, била под контролом босанских Срба. После рата је пребачена у Бошњачко-хрватску федерацију.
23) „Усташе" је назив за хрватске снаге које су се током Другог светског рата придружиле нацистима. Овај термин се сада користи за опис националистичких фашистичких Хрвата, код самих Хрвата и код осталих. У овом случају једноставно значи увреду.
24) Интервју Хјумен рајтс воча, 22. децембар 1997.
25) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts. . ., Anney VIII, стр. 139.
26) Стејт департмент САД, „Seventh Report on War Crimes in the Former Yugoslavia" (4) јули 1992.
27) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997. и јануар 1998.
28) Хјумен рајтс воч није могао да одреди прецизан број лица која су „нестала" пре септембра 1993. Међутим, интервјуи са преживелима, с бившим функционерима и новинарима који су радили у том подручју у току рата показали су да је у периоду Крнојелчеве управе, април 1992 – септембар 1993, био највећи број заточених несрба у КП дому, где су мучени, малтретирани и „нестајали".
29) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 1997.
30) „Лица оптужена да су починила ратне злочине", Државна комисија за прикупљања чињеница о ратним злочинима, „Билтен" бр. 4, Сарајево, април 1993.
31) Види Додатак II за појединости из оптужнице против Крнојелца.
32) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
33) Интервју Хјумен рајтс воча, 22. децембар 1997.
34) Исто.
35) Интервју Хјумен рајтс воча, 20. децембар 1997.
36) Списак личности за подручје одговорности, Посматрачка мисија ЕЗ, 16. јуни 1997. и интервју са Посматрачком мисијом ЕЗ / Фоча, 13. јануар 1998.
37) Интервјуи Хјумен рајтс воча са преживелима из КП дома, аниме са Е. Д. интервју од 21. децембра 1997, са Ф. Е. интервју од 22. децембра 1997. и са И. Х. интервјуи из 1997. и 1998.
38) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.

39) Интервју Хјумен рајтс воча са ИПТФ, Босна и Херцеговина, 30. мај 1998.
40) Интервју Хјумен рајтс воча с једним представником међународне институције која делује у Фочи током целог рата и у постдејтонском периоду, Босна и Херцеговина, децембар 1997.
41) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997. и 22. децембар 1997.
42) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997. и мај 1998.
43) Ово је псеудоним за сведоковог пријатеља, јер би се именовањем пријатеља могао открити сведок који је желео да остане анониман.
44) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
45) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
46) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 1997.
47) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
48) Интервјуи Хјумен рајтс воча, 22. децембар 1997.
49) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 1997. и 1998.
50) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
51) Интервју Хјумен рајтс воча, децембар 1997.
52) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
53) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
54) „Лица оптужена да су починила ратне злочине", Државна комисија за прикупљање чињеница о ратним злочинима у Републици Босни и Херцеговини, Билтен бр. 4, Сарајево, април 1993.
55) Интервју Хјумен рајтс воча са ИПТФ-ом, Босна и Херцеговина, 30. мај 1998.
56) Рој Гутман, „A Daily Ritual of Sey Abuse", 19. април 1993.
57) „Избеглички дани" Време, 29. март 1993.
58) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts, Anney VIII, стр. 146.
59) Стејт департмент САД, „Seventh Report on War Crimes in the Former Yugoslavia", (59) јули-август 1992.
60) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. деецмбар 1997.
61) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
62) За појединости о Миленку „Зеки" Вуковићу, види део о Миљевини доле.
63) Ова жена-сведок је говорила о злостављањима која су се догађала у „Партизану", онако како су јој то пренеле друге жене за време њеног кратког боравка тамо, јер је она провела само једну ноћ у овој дворани.
64) Рој Гутман, „Rape Camps: Evidence Serb Leaders in Bosnia Okd attacks", „Њуз деј", 19. април 1993.
65) Гутман, „A Daily Ritual. . .",
66) Исто.
67) Исто.
68) Викторија Кларк, „Rape Thy Neighbour", „Обзервер" (Лондон), 21. фебруар 1993.
69) Рој Гутман, „Bosnian Camp Plea Unheeded; Митеран на време обавештен о убијањима, кажу сведоци, али је остао пасиван", 11. мај 1994, стр. 6.
70) Кларк, „Rape Thy Neighbour", „Обзервер".
71) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997.
72) Извештај Експертске комисије УН каже за Велечево да су „српске снаге наводно користиле женски затвор Велечево у Фочи као концентрациони логор за муслиманке. Жене су тамо држане наводно чак до априла 1993." United Nations, Final report of the United Natuons Commission of Eyperts, Anney VIII, стр. 147.
73) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
74) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts, Anney Y, Масовне гробнице, 28. децембар 1994.
75) Интервјуи хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997, и јануар 1998.
76) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина.

77) „Лица оптужена да су починила ратне злочине", Државна комисија за прикупљање чињеница о ратним злочинима у Републици Босни и Херцеговини, „Билтен" бр. 4, Сарајево, април 1993.
78) Интервју Хјумен рајтс воча, Горажде, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
79) Назив за војнике лојалне српском радикалу Војиславу Шешељу, који је надалеко познат као један од најбруталнијих српских лидера у бившој Југославији. Шешељ је 1997. победио на председничким изборима у Србији, али су резултати поништени због наводне изборне преваре. (На поновљеним изборима за председника је изабран Милан Милутиновић, остваривши тесну победу). Међутим, у марту 1998. Шешељ је именован на место потпредседника владе Србије захваљујући великом броју места која је Српска радикална странка освојила на савезним изборима 1998.
80) Стејт департмент САД, „Seventh report on War Crimes in the Former Yugoslavia", (20) јули-август 1992.
81) Према општинској влади Фоче у изгнанству, Перо Елез је умро.
82) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997 и 4. јануар 1998. (K. J. и Л.К.) и 5. јануар 1998.
83) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 22. децембар 1997.
84) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
85) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 5. јануар 1998.
86) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
87) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 5. јануар 1998.
88) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 5. јануар 1998.
89) Исто.
90) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts, S/1994/674/Anney VIII, стр. 147-8. Караманова кућа није једина приватна кућа која је коришћена као сабирни и центар за силовање жена. У ствари, и интервјуи Хјумен рајтс воча и извештај Експертске комисије УН су изнели доказе да су многе куће и станови које су српске снаге одузеле у току заузимања Фоче били коришћени као приватни логори за силовање. Види Извештај Експертске комисије УН, стр. 144.
91) Интервју Хјумен рајтс воча са општинском владом Фоче у изгнанству, Устиколина, Босна и Херцеговина, 14. јануар 1998.
92) United Nations, Final Report of the United Nations Commission of Eyperts, Anney VIII, стр. 144.
93) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
94) Један интервјуисани сведок је тврдио да је Миленко Вуковић умро, али смо добили контрадикторне информације у вези с овим питањем, па смо га зато укључили на списак.
95) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 5. јануар 1998.
96) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
97) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 4. јануар 1998.
98) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и херцеговина, 5. јануар 1998.
99) Интервју Хјумен рајтс воча с Бошњаком из Миљевине, Босна и Херцеговина, 14. јануар 1998.
100) Roj Gutman, A Witness to Genocide (Njujork: MacMillan Publishing Company, 1993), стр. 157.
101) Final Report of the Commission of Eyperts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Anney V: „The Prijedor Report" (Њујорк: Уједињене нације, 1995) стр. 49-50.
102) Hannes Tretter, Stephan Muller, Roswitha Schwanke, Paul Angeli i Andreas Richter, „Ethnic Cleansing Operations" in the northeast-Bosnian City of Zvornik from April through June 1992 (Беч: Институт за људска права Лудвиг Болцман, 1994).
103) Помиње се и у извештају Лудвига Болцмана и Експертске комисије УН као „особље за хитне интервенције".

104) Final Report of the Commission of Eyperts, ANNey IV: „The Policy of Ethnci Cleansing"; Tretter и остали, „Ethnic Cleansing Operations" in the northeast-Bosnian City of Zvornik from April through June 1992.
105) Један од ових докумената био је потврда да је један мушкарац дао крв. Крв је узимана од заточеника у неким регионалним логорима; уз то, неки сведоци говоре да су у зворничкој болници људи умирали дословно зато што би искрварили до смрти. Final Report of the Commission of Eyperts, Anney IV, бр. 324.
106) Финал Report of the Commission of Eyperts, Anney IV.
107) Роj Гутман, „Rape Camps; Evidence Serb Leaders in Bosnia Okd Attacks", 19. април 1993.
108) Симо Мојевић је наводно био члан Кризног штаба Устиколине. За појединости види доле.
109) Зелена боја се користи да означи муслимански утицај или контролу. Овде Чанчар мисли на уобичајено пропагандно оруђе, којим се тврди да су босански муслимани умешани у заверу повезивања разних делова бивше Југославије у којима је већинско муслиманско становништво. Српске власти су често описивале ову „заверу" да би подстакле српско становништво у Босни да се „брани" од „претње муслиманске експанзије".
110) Транскрипт интервјуа с Петком Чанчаром, 1996. Транскрипт је уступљен Хјумен рајтс вочу под условом да новинар остане анониман. Тај интервју ни до данас није објављен.
111) Charlotte Eager, „Bosnia: Cavalier Doctor Plots Carve-Up From His Lair", „Обсервер", 28. новембар 1993.
112) „Босна: Да власти пошаљу документа о ратним злочинима Хагу", новинска агенција Хина, Загреб, 26. април 1995.
113) Види део о несарадњи фочанских власти у послератном периоду.
114) Радио слободна Европа, „Босански Срби одређују границе", бр. 142, 28. јули 1992.
115) United Nations, Final Report of the United Natuons Commission of Eyperts, Anney III. A., 17. 746, 413, стр. 169.
116) Роj Гутман , „Rape Camps...".
117) Комисија за безбедност и сарадњу у Европи, Извештај о геноциду у Босни, IV конгрес, Прва седница, Вашингтон Д. Ц., уторак, 4. април 1995.
118) Роj Гутман, „Rape Camps...".
119) Радио Слободна Европа, „Босански Срби тврде да је на хиљаде стрељаних у хрватско-муслиманским логорима", 5. август 1992.
120) Роj Гутман, „Rape Camps...". Гутман је написао да је добио потврду ове чињенице од једног босанског Србина, који је ову информацију дао под условом да остане анониман.
121) Tracy Wilkinson, „Harsh Light Shines on Dark Bosnian Corner", „Лос Анђелес тајмс", 27. септембар 1997.
122) Исто.
123) Роj Гутман, „Rape Camps...".
124) Исто.
125) Када су сарајевска предграђа стављена под контролу Федерације, у марту 1996, већина етничког српског становништва ових предграђа напустила је своје куће и прешла у привремени смештај широм Републике Српске. Власти Федерације нису успеле да обезбеде сигурност оним босанским Србима који су желели да остану у својим кућама у Сарајеву. Уз то су власти босанских Срба одиграле кључну улогу у подстицању српског становништва да оде, убеђујући људе да се населе у Републици Српској, што је била тактика чији је циљ био цементирање етничких подела.
126) Државна комисија за прикупљање чињеница о ратним злочинима у Републици Босни и Херцеговини, Билтен бр. 4, април 1993, стр. 28.
127) „Босна: Владајућа странка наводно припрема наследника председнице Плавшић", Грађанин, Београд, 11. август 1997.

128) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, фебруар 1998.
129) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997.
130) Фаик Тафро, „Крвави Бајрам", „Дани", 8. децембар 1997.
131) Телефонски интервју Хјумен рајтс воча, април 1998.
132) Интервју Хјумен рајтс воча, јануар 1998.
133) Сведочење босанског српског војника из Фоче, које је Хјумен рајтс вочу дао међународни новинар С.Д. под условом анонимности.
134) Интервју Хјумен рајтс воча, јуни 1998.
135) Телефонски интервју Хјумен рајтс воча, април 1998.
136) Босанска имена често се пишу тако што се најпре наводи презиме.
137) Транскрипт интервјуа с Петком Чанчаром из 1996. Хјумен рајтс воч је добио транскрипт од новинара под условом анонимности.
138) Стејт департмент САД, „Seventh Report on War Crimes in the Former Yugoslavia" (47), април 1992.
139) Интервју Хјумен рајтс воча, април 1998.
140) „Лица оптужена да су починила ратне злочине", Државна комисија за прикупљање чињеница о ратним злочинима у Републици Босни и Херцеговини, „Билтен" бр. 4, април 1993.
141) Фаик Тафро, „Крвави Бајрам", „Дани".
142) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 1997.
143) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
144) Списак личности, Посматрачка мисија ЕЗ, 16. јуни 1997.
145) Фаик Тафро, „Спаваона број 15", „Дани", 19. јануар 1998.
146) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
147) Исто.
148) Интервјуи Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
149) Интервју Хјумен рајтс воча, Сарајево, Босна и Херцеговина, децембар 1998.
150) Исто.
151) Hugh Pain, „Bosnia: Moslem Culture Destroyed in Bosnian Town", Ројтерс њуз сервис, 25. септембар 1992.
152) Против Јанка Јањића оптужница је подигнута 26. јуна 1996. због улоге у нападу на Фочу, због хапшења и затварања цивила и силовања жена у притвору и под ислеђивањем.
153) Против Зорана Вуковића оптужница је подигнута 26. јуна 1996. због улоге у нападу на Фочу, због хапшења и затварања цивила и силовања жена у притвору.
154) Телефонски интервју Хјумен рајтс воча, април 1998.
155) Телефоснки интервју Хјумен рајтс воча, јуни 1998.
156) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, децембар 1997.
157) Оптужница против Драгана Гаговића, Међународни кривични суд за бившу Југославију, 26. јуни 1996.
158) Телефонски интервју Хјумен рајтс воча, јуни 1998.
159) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, фебруар 1998.
160) Исто.
161) Исто.
162) Интервју Хјумен рајтс воча са ИПТФ-ом, Босна и Херцеговина, мај 1998.
163) Исто.
164) Исто.
165) Интервју Хјумен рајтс воча са ИПТФ-ом, Босна и Херцеговина, 30. мај 1998.
166) Интервју Хјумен рајтс воча, јуни 1998.
167) Интервју Хјумен рајтс воча, новембар 1997.
168) Интервју Хјумен рајтс воча, јануар 1998.
169) „Public Reactions at Srbiwe/Foca Municipality on the Political Struggles in the RS", ИПТФ Горажде, 2. јули 1997.
170) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 16. мај 1998.

171) „Minutes of Inter-Agency Meeting in Фоча(Србиње он 17. 4. 1997", УНХЦР/Горажде, Босна и Херцеговина, април 1997.
172) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем УНХЦР-а, Босна и Херцеговина, 5. и 14. јануар 1998.
173) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем УНХЦР-а, Босна и Херцеговина, 13. јануар 1998.
174) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем УНХЦР-а, Босна и Херцеговина, 5. и 14. јануар 1998.
175) Градоначелнике у општинама Босне бирале су општинске скупштине, чији су чланови изабрани на општинским изборима у септембру 1997. Захваљујући чињеници што општинској скупштини Фоче, у којој су Бошњаци добили већину, није никада дозвољено да заузме своје место, ОЕБС још није потврдио резултате општинских избора у Фочи. Тако, по правилима Привремене изборне комисије ОЕБС-а, Љубо Вељовић није легитимни градоначелник Фоче.
176) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем УНХЦР-а, Босна и Херцеговина, 6. фебруар 1998.
177) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем ОЕБС-а у Фочи, април 1997.
178) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем Међународног комитета за помоћ (ИРЦ) у Горажду, април 1997.
179) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем Међународног комитета за помоћ, Босна и Херцеговина, 5. фебруар 1998.
180) Интервју Хјумен рајтс воча с представником ИПТФ-а, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
181) „Public Reactions at Србиње(Фоча Municipality on the Political Struggles in the RS", ИПТФ Горажде, 2. јули 1997.
182) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, 21. децембар 1997.
183) Интервју Хјумен рајтс воча са УНХЦР-ом, Босна и Херцеговина, 5. јануар 1998.
184) Центар за правну помоћ у Фочи налази се у хотелу Зеленгора, као и станица ИПТФ-а. Како се хотел „Зеленгора" налази у државном власништву, рента коју плаћају ове организације иде фочанским властима. Ово може бити један од разлога због којих су власти дозволиле центрима да се отворе.
185) Интервјуи Хјумен рајтс воча с преводиоцима, Босна и Херцеговина, јануар и фебруар 1998.
186) Извештај Посматрачке мисије ЕЗ о општој ситуацији у реону Фоче, 21. јули 1997.
187) Исто. Погрдан назив за муслимана.
188) Извештај Посматрачке мисије ЕЗ о општој ситуацији у реону Фоче, 21. јули 1997.
189) Милош Лазовић био је градоначелник Фоче између априла и новембра 1997. Он је такође био кандидат на општинским изборима у септембру 1997. Некад је био директор главне поште у Сарајеву, а за време рата директор поште у Фочи. Лазовић је на месту градоначелника заменио Чанчара. Према Цивилним пословима УН, Лазовић је сада председник локалног извршног савета.
190) Дневни извештај Посматрачке мисије ЕЗ, 29. јули 1997.
191) Такис Микас, „Одобровољавање злочинаца у Босни", „Вол стрит журнал Јуроп", 24. септембар 1997.
192) Интервју Хјумен рајтс воча, Босна и Херцеговина, јануар 1998.
193) Интервју Хјумен рајтс воча са УНХЦР-ом, Босна и Херцеговина, 14. јануар 1998.
194) Није јасно да ли је реч о истом човеку.
195) Извештај Посматрачке мисије ЕЗ у Србињу, 27. август 1997.
196) „Српском новинару прете смрћу", Одбор за заштиту новинара, 29. октобар 1997, СРЈ (Србија).
197) Такис Микас, „Одобровољавање злочинаца у Босни", „Вол стрит журнал Јуроп", 24. септембар 1997.
198) Такис Микас, „Одобровољавање злочинаца у Босни", „Вол стрит журнал Јуроп", 24. септембар 1997.

199) Интервју Хјумен рајтс воча са особљем Канцеларије за људска права ИПТФ-а, Сарајево, јануар 1998.
200) Исто.
201) Телефонски интервју Хјумен рајтс воча, 25. јуни 1998.
204) Исто.
205) Исто.
206) Исто.
207) Исто.
208) Jacqueline Pietsch, „Bosnia-Herzegovina: AFP Gives Details of Krnojelac Indictment", Париc АФП (North European Service), 18. јуни 1998.
209) „Митинг одржан због хапшења босанског Србина за ратне злочине", СРНА, Пале, 15. јуни 1998, 15:10.
210) Извештај Михајла Орловића, Српска телевизија Бањалука, 17. јуни 1998, 17:30.

(www.hrw.org.yu, свезак 10, бр. 6 (Д), јули 1998. године, Босна и Херцеговина, „затворено место мрака", некадашња и садашња кршења људских права)

Чак и током мирног живота становништво у Босни и Херцеговини могло се пронаћи на сајту босанске организације „Млади муслимани", основане 1939. године, заклетва коју су дали у другој половини 1947. године, у којој се говори: „...бескомпромисно се борити против свега неисламског; да ће жртвовати на божијем путу све од себе, па и свој живот ако то буду захтевали интереси ислама; како у једној мултиетничкој заједници, каква је Босна и каква је Југославија, треба да се бескомпромисно бори против свега неисламског, а у време састављања цитиране заклетве велика већина становника Босне и Херцеговине је неисламска".

А десило се да управо овим младим муслиманима и њиховим истомишљеницима у руке доспеју средства и буде отворен пут за остварење њиховог циља за вођење светог рата. Прва национална политичка партија, која је основана, била је странка Демократске акције Изетбеговића. Карактеристично је да оснивач странке и Изетбеговићев спонзор, Адил Зулфикар-Пашић, говор о збору у Новом Пазару, иначе у Србији, у својој књизи каже: „...када смо ми дошли у Нови Пазар дочекала нас је огромна маса свијета, власти су се држале коректно, милиција такође. Патролна кола су бринула да све протече без икаквих сукоба. У сваком граду су се, када смо дошли, полицајци повукли са улица, свуда су били само стражари СДА, а онда се на том збору догодило нешто што је мене прилично изненадило, збор је рађен на један профашистички начин, а онда верске заставе, на стотине верских застава вијориле су се стадионом."

А онда даље говори у својој књизи: „Где год би ишли одједанпут, у великом броју, почели су се појављивати имами који су нам били као гостопримци, људи који све организују. У странку улазе верски функционери. Ја сам у неким моментима тражио да се заставе склоне, почели су се да се појављују људи у џелабијама и кафтенима што нико никад у Босни ни у каквој прилици није носио."

Зулфикар-Пашић је напустио странку, јер није желео да у томе учествује. Иначе, познато је да је Изетбеговић, још у пролеће 1943. године, руководио

муслиманском омладином Сарајева и у том својству угостио Јамина ел Хусеинија, великог муфтију из Јерусалима избеглог у Немачку, Хитлеровог пријатеља. Хусеини се залаже за џихад, „свети рат" против Јевреја и онда је у оквиру Павелићеве НДХ, на иницијативу Химлера и уз посредовање тога истог Хусеинија направљена муслиманска Вафен СС дивизија, и то не једна него Ханџар дивизија, и Кама дивизија, а од западномакедонских и косовскометохијских Албанаца и Скендер-бег дивизија.

Изетбеговић је 1990. године поново штампао своју исламску декларацију из које је посебно важно истачи: „стварање јединствене исламске заједнице од Марока до Индонезије; неспојивост ислама са неисламским институцијама, ...најављујући препород, ми не најављујемо раздобље сигурности него раздобље немира и искушења, сувише је много ствари које моле за својим рушиоцима, народ који спава може се пробудити само ударцима. Морамо бити прво проповедници, а затим војници. Исламски покрет треба и може прићи преузимању власти, чим је морално и бројно толико снажан да може, не само срушити постојећу неисламску, него и изградити нову исламску власт. На примеру Пакистана, протагонисти ислама како треба и могу да уче како треба радити. У данашњим приликама, тежња за окупљањем свих муслимана и муслиманских заједница у свету значи борбу за стварање велике исламске федерације од Марока до Индонезије, од тропске Африке до централне Азије."

Сада ви замислите како су се Срби и Хрвати, који у збиру чине већину у Босни и Херцеговини, осећали у вези са овим обећањима. Треба да живе у неком европском Пакистану и какво је могло да буде њихово реаговање.

Међутим, о оданости Алије Изетбеговића исламској фундаменталистичкој ствари нико не може боље да посведоче од самих исламских фундаменталиста, а према извештају агенције Ројтерс из Дубајиа, 11. априла 1993. године, Алија Изетбеговић је свечано примио у Ријаду исламску награду, цитирам: „У накнаду за његов ангажман у прилог џихада „светог рата" муслимана против неверника."

Дакле, овом наградом је потврђено да је Алија Изетбеговић истрајао на путу за који се определио у младости и који је, у складу са наведеном заклетвом младих муслимана 1947. године, подразумевао бескомпромисну борбу против свега неисламског, али нису само исламски фундаменталисти знали и њихови кругови за овакву природу босанско-херцеговачког муслиманског режима.

О томе јасно говори извештај републиканског политичког комитета у Сенату САД. То је документ од 16. јануара 1997. године. „... одбране нису добијале информације све док одлука није донесена."

Екстремна исламска мрежа, заједно са наоружаном иранском револуционарном гардом и другим оперативцима, ушли су у Босну у великим бројевима, заједно са хиљадама муџахедина, светих ратника из целог муслиманског света, који су такође радили заједно са неколико муслиманских држава, међу којима су били Малезија, Пакистан, Саудијска Арабија, Судан и Турска, као и већи број радикалних муслманских организација. На пример, улога једне наводно хуманитарне организације из Судана је доста добро документована. И

радикални исламски карактер сарајевског режима. Ова исламистичка оријентација илустрована је профилима најважнијих званичника, међу којима је и сам председник Изетбеговић. Прогресивна исламизација босанске војске обухвата и стварање локалних муџахединских босанских јединица. Веродостојне тврдње да су се догодила велика зверства против цивила у Сарајеву, и то за пропагандне сврхе, сцениране су од стране оперативаца у влади.

Исто тако, ради се и о сукобљавању са непријатељима, муслиманским и немуслиманским. Они су сами инсценирали нападе на своје грађане."

На крају се у извештају закључује: „Администрација је својом политиком Ирану дала велико упориште у Европи и на један безобзиран начин угрозила америчке животе, америчке стратешке интересе.

Онда говори о присуству Вивака, о спавајућим агентима, говори о вези са ал каидом, овом службом Изетбеговићевом, чије сте сведоке доводили да сведоче против мене, да је Иранска служба развила те односе у толикој мери да су заједнички планирали терористичке активности. Онда се говори, да би се схватило, на који начин је зелено светло, које је Клинтон дао, могло довести до тог ступња иранског утицаја, а документ говори о промоцији исламске револуције у Европи. Наводној хуманитарној агенцији. Каже, „сматра се да је та хуманитарна агенција повезана са шеиком Омаром Абделом Рахманом, кога су осудили за бомбашки напад на Светски трговински центар 2003. године, и Осамом Бин Ладеном, богатим Саудијским емигрантом, за кога се сматра да финансира разне милитантне групе. Уопште није у питању да је политика која је допустила увоз оружја у Босну била од велике помоћи Ирану како би створио добар однос са босанском владом," рекао је један виши званичник Ције Конгресу. „То је нешто због ћемо у будућности зажалити."

Јер када буду дизали у ваздух Американце, као што ће несумњиво и учинити пре него што се ово заврши, биће то делимично и због тога зато што су Иранци могли да се добро одомаће у Босни."

Организовали су партијско-војну организацију, годину дана пре избијања сукоба, а подаци да је у тој, 1992. години, када су избили сукоби пола Срба погинуло од укупног броја погинулих Срба. Према анализама које су правили стручњаци, Срби уопште нису били спремни за рат, а ови су се спремили за рат годину дана раније.

Овен каже у својој књизи: „...слика о босанским муслиманима лишеним оружја није нарушена чак ни када је Алија Изетбеговић на телевизији, отворено признао да је босанска влада тајним каналима набављала оружје" па онда говори о „десетинама хиљада пушака, милионима метака, десетинама хиљада мина, десетинама хиљада бомби, стотину хиљада униформи итд."

Халиловић, начелник главног штаба армије БиХ, за лист „Наши дани", 25. септембра 1992. године изјављује: „ Господо рат је затекао Патриотску лигу са 9 регионалних , 103 општинска штаба и 98 хиљада бораца. Значи, 103 општинска штаба, а Босна и Херцеговина је имала укупно 109 општина.

Све је јасно о припремама за рат свима!

Српска страна је имала три циља. То се може видети када се анализира цела политичка ситуација. Први, очување југословенске федерације, па ако је

он немогућ, онда остварење властитог права на самоопредељење, онако како то буду имали други народи Југославије. Па у случају да је и тај циљ немогућ, онда налажење начина у преговорима да се обезбеди равноправан положај Срба у Босни и Херцеговини.

Види се да је српска страна постепено узмицала од свих захтева до коначно најмање амбициозног захтева, који је представљао минимум испод кога нису хтели да иду, а да њихова национална права, па чак и можда сам опстанак, не буду угрожени. На крају је то санкционисано Дејтонским споразумом, нажалост, после потпуно неоправдано много проливене крви. Познато је да је последња шанса да се сачува мир у Босни, пре избијања рата, био Кутиљеров план.

Сви су га потписали. Изетбеговић је после повукао потпис на Цимерманов наговор. Из свега што сам навео, више је него јасно да српска страна није била та која је хтела рат, већ је управо чинила све да се тај рат спречи. А након међународног признања и избијања рата, а нимало случајно се та два момента поклапају, ЈНА је кренула да се повлачи из БиХ у складу са претходно потписаним споразумом.

То се констатује у извештају генералног секретара УН Бутроса Галија, од 30. маја 1992. године, упућеног Савету безбедности. У њему се констатује да Војска Републике Српске, формирана 15. маја, није под контролом Београда и да је знатан део територије БиХ под окупацијом званичних оружаних снага Републике Хрватске. (Слободан Милошевић одбрана)

Што се тиче приче која је јавности сервирана, да су Срби одбили мировне предлоге, врло је тешко поверовати да, више него способни, прес-чиновници Беле куће нису знали за читав низ писама које је послао босански Србин Радован Караџић на сто председника Клинтона:

„Оно што вас молимо, господине, јесте да сазовете конференцију за новинаре у стилу „Кемп Дејвида" и да позовете све стране у конфликту, као и представнике међународне заједнице. Можемо вам обећати да би се у кратком временском интервалу сви проблеми решили, мир био потписан и на Балкану успостављена нормална међународна сарадња, која би овај део региона, на крају, увела у Европску унију. Толико смо пута били близу потписивања мировног споразума да су само детаљи остали да се рашчисте... уколико се преговори не десе, идемо ка тотално непотребном рату у који ће Сједињене Државе морати да се умешају..." (Писмо Радована Караџића упућено Клинтону, 8. јуна 1995. године)

Важно је подсетити на атмосферу у којој се одвијао филм „Рат на Балкану", према сценарију великих сила, како би што боље разумели мозаик који покушавамо да вам представимо, а он је заједнички злочиначки подухват у циљу истребљења Срба. Ово је тек делић атмосфере коју слика Питер Брок, новинар и публициста, савременик догађаја на просторима бивше Југославије, иначе проглашен српским агентом, јер је професионално и објективно покушао да изнесе истину о српском страдању.

Ево како је то изледало.

„Био сам позван у Вашингтон да неким од мојих побеснелих колега објасним своје опсервације на панелу под називом: „Рат у бившој Југославији: Да ли су западни медији ратници?" Мене заправо нису замолили да се појавим – моја позивница је више била призив од стране уредника „Форн полиси" Била Мајнса. Он је добио много пацки у Вашингтону и показао ми је разлоге свог беса, захтевајући моја писма послата његовом шефу, председнику Карнеги одбора, Мортону Абрамовичу. Није била тајна међу Карнеги инсајдерима да је Мортон Амбрамовић, који је иначе имао своју сопствену јавну позицију о југословенском питању, желео да отпусти Мајнеса јер је објавио мој чланак о лажном извешавању у Југославији." (Dateline Yugoslavia: „The Partisan Press," „Форин прес", број 93)

Абрамовић, некадашњи амерички амбасадор у Турској, у периоду Бушове администрације, у Балканској причи је од 1992. године, заједно са милионером и шпекулантом Џорџом Сорошом. Абрамовић, амбассадор на Тајланду, био је један од главних организатора акционог савета за мир на Балкану 1993. године, који је финансирао Џорџ Сорош. Сорошева мистериозна агенда у југословенским ратовима је наводно била инспирисана филантропским побудама, које су укључивале милионе долара прилога за хуманитарне програме, попут конструисања постројења за пречишћавање воде и водоводну инфраструктуру у Сарајеву. Ипак, када је саграђена, фабрика је постала ПР оруђе, а била је затворена кад год је то сарајевској влади одговарало и када су хтели да скрену пажњу светске јавности на то да су остали без воде, јер су Срби бомбардовали постројење. Водоводне цеви су биле затворене чак и кад није било „ракетирања".

Сорош, иначе имун на било какву озбиљну медијску истрагу током Балканске кризе, желео је да придобије утицајне вашингтонске брокере да врше притисак на Белу кућу и нестрпљиве амерчке конгресмене.

Абрамовић је играо значајну улогу у остваривању конфликата и прављењу стратегије. „(Dick Kirschten „Sarajevo Saviors", National Journals)

Али, стратегија дискретног лобирања је касније била..." обликована од стране оних који су „заступали (такозвани) мир" у име ваздушних напада у Босни и касније у Београду." Реклама која је заступала употребу „силе", била је објављена у „Њујорк тајмсу" у јануару, недељу дана пре Клинтонове инаугурације 1993. године, кроз „Отворена писма" Клинтону, у којима се захтевало да дигне санкције са забране увоза оружја и изведе ваздушне нападе против босанских Срба, током априла и маја.

„Вашингтон пост", „France's L'Observatour" и остали водећи листови објавили су фотографије паравојних трупа и снага описујући их као Србе, без обзира што су их њихови амблеми идентификовали као (Хрвате) усташе. (Проф. Карл Јакобсен, „Ратни злочини на Балкану: Медијске манипулације, историјска амнезија и субјективан морал")

„Квалитативна и квантитативна анализа, коју сам провео током тромесечног периода, приче које су се појавиле у главним новинама у источним Сједињеним Државама и четрнаест случајно узетих прича (пре него што се зау-

зео став поводом грађанског рата у Југославији) ...показала је узнемирујућу шему у медијском извештавању. Девет прича које су се појавиле на источној обали, укључујући уводнике, ...осамдесет пет одсто су се базирале на рекла-казала доказима. Аутори су, чини се, учинили мало или нимало напора да провере тврдње, или да макар потраже другу страну. За читав тај период, порекло деведесет одсто прича било је Сарајево, а само пет одсто је долазило из Београда, из српских извора. Анализа случајног узорка четрнаест прича, које су се појавиле у западним медијима, имале сусличну тенденцију према етничким стереотипима: према Србима се односило као према „остацима отоманске империје' и, у складу с тим као према примитивцима. Југословенски војни официри су били описани као „православно комунистички генерали", а придеви „православни" и „православни комунисти" наново су кориштени у врло пежоративном смислу. ...Хрвати су били описивани као „западњаци, националисти, најбогатији и најнапреднији." ...Чак и на објављеним фотографијама ...није било помена о српским избеглицама и, сасвим сигурно, ниједне слике на ту тему.." (Николаос А. Ставроу, „Балканска Мочвара и западни одговор", „Mediterrenean Quaterly")

Поред 135 идентификованих аутора, било је и доста непотписаних текстова, „који су писани од стране неидентификованих дописника или уредника у европским и америчким бироима.

Хронолошки трендови, анализе показале су драматичну доминацију хрватских и муслиманских перспектива и симпатија због патњи..."

„Ми овде поново цртамо европску географију," рекао је мудри и искусни амерички стручњак. „Радимо нешто што је ад хок и део по део. То је врло опасно." (John Newhouse „Дипломатска рунда: Избегавање проблема")

„Али, гомила западних новинара, која је јурила за муслиманским жртвама и причама о масовним силовањима, била је намамљена у Босну, игноришући документа која су била поднета од стране српских агенција из Београда и од стране босанских Срба Европском парламенту и Уједињеним нацијама, а који су укључили овакве оптужбе:

– марта 1992. године, Српкиње су биле затворене у Брези, силоване и потом убијене од стране муслимана;

– 27. маја 1992. године, жене, притвореници из Брадине, одведене су у логор Челебићи где су биле констатно силоване;

– Средином јула 1992. године, младе Српкиње жене и девојке, биле су одведене у сарајевски хотел „Загреб" и хотел „Европа". Оба хотела су била претворена у борделе за муслиманске војнике и биле смештене на дохват места где су били новинари западних медија, који су били смештени у популарном хотелу „Холидеј Ин".

– 26. јула 1992. године, један бегунац из Горажда је рекао да су муслиманске снаге натерале српске очеве да силују своје кћери пред свима, а онда их ликвидирали.

– 2. августа 1992. године, пети спрат сарајевског Централног затвора претворен је у притвор за многе малолетне и врло младе жене у којима су их ко-

нстатно силовали. Такође, Српкиње затворене у касарни „Виктор Бубањ" у Сарајеву, биле су подвргнуте констатним малтретирањима.

– 27. августа 1992. године, под заклетвом је дала изјаву др Олга Драшко, некадашња притвореница логора којег су Хрвати држали у Дретељу, описујући силовања и малтретирања жена, укључујући и њу током њеног четворомесечног заточеништва.

– Августа 1992. године, од УНПРОФОР-а је затражено да помогне у ослобађању Српкиња смештених на сарајевској железничкој станици, које су мулслиманске „Зелене беретке" констатно силовале.

– Новембра 1992. године, група Српкиња је била пуштена из Тузле јер су, као жртве силовања од стране муслимана током њиховог заточеништва тражиле абортусе у поодмаклој трудноћи.

– 7. децембра 1992. године, Емилио Кастро, генерални секретар светског савета цркава из Женеве, послао је писма вођама верских заједница у бившој Југославији, осуђујући силовања над женама свих страна у рату.

– 10. децембра 1992. године, у Београду, патријарх Српске православне цркве, господин Павле, рекао је званичницима Швајцарског парламента и представницима Европског екуменског покрета да је 800 Српкиња силовано у двадесет логора које су држали муслимани и Хрвати.

У другој половини 1993. године, председник Клинтон је примио најјаче критике од стране медија због административне подршке америчкој војној интервенцији у Босни ...Некадашњи извршилац Hill & Knowlton Хауард Пастер је напустио своје место саветника/стратега у Белој кући и вратио се у Hill & Knowlton да преузме место главног извршиоца. Пастеров утицај на рану фазу Клинтонове политике на Балкану није пуно познат, али фаворизовање Хрвата и босанских муслимана и антагонизам према Србима, коинцидирала је са Пастеровим утицајем на Клинтонову администрацију.

Откривен од стране Карласла, као један од најплаћенијих и најутицајнијих „X&K" агената, био је „демократски брокер Френк Менкиевиц. Менкиевиц је истовремено одговорио (1993. године) када су „Њуздеј" и Роj Гатман лажно порекао да Hill & Knowlton нису заступали југословенске клијенте (18 000 долара им је платила хрватска влада за ПР услуге), што се косило са евиденцијом Министарства правде – што се наравно Гатман није никада потрудио да провери.(Гатман Letters to Editor, Foreign Policy)

„Словенија је та која је растурила Југославију и тиме проузроковала ратове!" рекла је Сузан Вудворд (Панел дискусија на америчким универзитета на тему „Стварање смисла из хаоса; Извештавање о рату у Босни", 5. октобар 1993. године)

Агенда Рудер-Фина у корист босанске владе, после маја 1992, укључила је репрезентативне активности попут организације Исламске конференције поводом ситуације у Босни и Херцеговини, одржане у јуну 1992, и Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, одржане у Хелсинкију јула 1992, Лондонске конференције о бившој Југославији у августу (1992) и генералне Скупштине УН одржане октобра 1992. (Финово писмо Мидстриму) Фин је та-

које навео „приватне састанке" босанског премијера Хариса Силајџића и британске премијерке Маргарет Тачер, онда председничке кандидате и кандидате за сенаторе, Председника Буша и државног секретара Џејмса Бејкера у Хелсинкију.

„Фин је рекао да је фирма „Рудер-Фин" блиско сарађивала са босанском владом осам месеци, почев од маја 1992, када им се обратио босански министар Харис Силајџић да помогну његовој влади у сарадњи са информативним америчким и међународним медијима. Рудер-Фин је, такође, наставио да ради за „туристичке званичнике" током марта 1994, године, упркос обзнањивању да им је хрватска влада клијент од средине 1993. године (Dick Kirscten, „The national Journal")

„...пошто су Харф и Силајџић лансирали своју ПР кампању, јуна 1995, на конвенцији за очување људских права у Бечу, босански председник Алија Изетбеговић се сусрео са папом Јованом Павлом II да додатно утврди–цементира дипломатске односе које су најављивали десет месеци раније. Прилика је укључивала и дипломатско представљање надбискупа Франческа Монтериса као првог амбасадора Ватикана у Босни и Херцеговини. („Асошијетед прес", јун 1993. године)

Дакле, у оваквом колориту се заправо припремала међународна јавност на одавно осмишљен злочин – убијање Босне!

Званично: ово се никада није десило!

Рат на Балкану: убиство Босне

Док ово пишемо, Босну полако убијају. Она се клеше око конференцијског стола у Женеви, док српске снаге стежу обруч око Сарајева. Убица је сва сила. То су српски председник Милошевић и његов хрватски колега Фрањо Туђман. Уз њих спадају вођа босанских Срба Радован Караџић и његов хрватски колега Мате Бобан. Затим је ту српски генерал Ратко Младић, фашисти као што је четнички вођа Војсилав Шешељ и Жељко Ражнатовић („Аркан"), вођа паравојне формације „Тигрови", који су одговорни за прва силовања муслиманки и за убиство 3 000 цивила код североисточног босанског града Брчко.

Они нису могли да делују без пријатеља на високим местима. Они који су морално одговорни за уништење Босне – су Дејвид Овен, Сајрус Венс, Торвалд Столтенберг, Џон Мејџор, Бил Клинтон, Франсоа Митеран, Хелмут Кол и сви други западни лидери. Они сада могу да се осећају поносним што су најзад натерали босанксог председника Алију Изетбеговића да пристане на поделу Босне – поделу која се може провести само још већим „етничким чишћењем" босанског народа. Могу да се осећају поносним што се чини да су коначно наметнули Милошевићево и Туђманово „решење" босанском народу. Могу да се осећају поносним што су присилили Изетбеговића да одустане од своје одбране мултинационалне, мултиетничке Босне у прилог муслиманске државе и војске.

Дејвиду Овену је можда непријатно што је Радован Караџић пожурио да каже да су женевски планови практично идентични плановима реакционарних српских снага којима он командује, али не може да негира да Женева представља тријумф за Милошевића и његове планове за Велику Србију.

Од циничног понашања западних лидера стаје дах. Реалност „Новог светског поретка" потпуно је разголићена. Право на самоопредељење, за које су ови лидери тврдили да га бране у Кувајту, показује се као лаж. Босна, за разлику од Кувајта, нема нафту. Као резултат тога право Босне – суверене државе Уједињених нација – на самоопредељење западни лидери могу прикладно игнорисати делујући у име УН!

Легална, изабрана Влада Босне (ма колико се ми не слагали с њеном политиком, она је легална) сведена је на „ратујућу страну", једнако као српски четници и хрватски ХВО. Можемо да замислимо вапај Мејџора или Дагласа Херда када би британска влада и њена окупациона војска у Северној Ирској биле описане – са далеко више оправдања – као „ратујућа страна". Негира се мултинационални, мултиетнички састав Изетбеговићеве владе. Она се описује као „муслиманска" влада.

Западни политичари упорно инсистирају на томе да је рат у Босни „грађански". Одбили су да га окарактеришу као легитимни одбрамбени рат босанског народа против српске – а касније хрватске – агресије. Наравно, када би то урадили, довели би у питање своје одбијање да дозволе Босанцима да се бране. Срамна изјава Дагласа Херда да би омогућавање Босанцима да се наоружају створило „једнако губилиште" значи да босански отпор мора да се бори против тенкова, авиона, ракетних бацача, оклопних транспортера, тешке артиљерије – целе скале модерног наоружања – пушкама.

Западни лидери лију крокодилске сузе над судбином Босне док истовремено припремају њено уништење. Сваки план који су предложили са Запада подстицао је даље српске нападе. Сваки план је подстицао Туђмана и Бобана да ограбе што више Босне. Сваки план је слао јасне сигнале да ће Запад дозволити клесање Босне.

„Соушелист аутлук" је доказивао да УН не могу да одбране Босну. Показало се да смо били у праву. Снаге УНПОРФОР-а стајале су по страни и дозвољавале „етничко чишћење", док су одбијале да помогну рањеним цивилима. Агенције УН су биле више преокупиране публицитетом него стварним пружањем помоћи народу Босне. Иако су локално организоване групе за помоћ могле да дотуре помоћ опкољеном становништву, УН су се опредељивале да возе путевима за које су знали да их контролишу четници. Као резултат тога, босански народ је умирао од глади. УН су одбиле да отворе аеродром у Тузли. Тврдиле су да не би био безбедан. Ипак, у исто време су чиниле бесмислене гестове, покушавајући да допреме помоћ у Сарајево. Српске снаге би могле да туку Тузлу само тешком артиљеријом – у Сарајеву су могле да се ослоне на пушке! Можда је њихово нерасположење да користе Тузлу било условљено чињеницом да Тузла остаје највише мултинационално, мултиетничко подручје Босне, са највише радничке класе у Босни, са преко милион

људи који настављају да се одупиру националистичким поделама земље. Приоритети УН могу се видети у садржини конвоја који се коначно пробио кроз четничке линије. Било је у њему 30 тона хране и 60 тона опреме за камере.

Клинтонове претње – које још нису остварене – да ће употребити ваздушне нападе на српску артиљерију, нису усмерене на одбрану територијалног интегритета Босне. Напротив, оне су усмерене на то да се подела што пре обезбеди. Ми смо потпуно против било каквих напада САД или НАТО-а на српске положаје или на саму Србију. Такви напади ће само довести до јачања реакције на целом Балкану и повећати зависност новонасталих балканских држава на западу. Обичан народ Србије ће платити цену, као што је већ платио цену за економски ембарго Запада. Тешка инфлација и незапосленост која износи преко 50 одсто погодили су српску радничку класу. У међувремену су профитери и гангстери као што је Јездимир Васиљевић, власник Југоскандика у Београду, нагомилали огромно богатство, што је омогућило финансирање српских паравојних снага.

Данас Милошевић и Туђман учествују на женевским разговорима. Али зашто су они тамо, ако је рат у Босни „грађански"? Какво право имају Милошевић и Туђман да учествују на разговорима који се тичу једне суверене државе? Они су тамо, наравно, зато што све западне вође одувек знају да је рат у Босни агресорски рат против мултинационалне, мултиетничке државе, који воде Милошевић и Туђман. Они су тамо зато што западни лидери верују да Милошевић и Туђман нуде најбољу наду за стабилност.

Зато више нема претњи да ће Милошевић и Караџић бити изведени пред суд као ратни злочинци. Они су данас „државници" потребни за стабилност. То је много важније од судбине босанксог народа. То је *реалполитика* у најмучнијој форми. Док су српски и хрватски касапи клали све оне који су се супротстављали њиховој националистичкој политици, левичари на Западу су лењо стајали по страни. Неки су наивно веровали да УН – исте оне УН које су масакрирале народ у Ираку, исте УН које су напале Сомалију – могу да донесу мир Босни. Резултати интервенције УН могу лепо да се виде. Други су кршили руке и говорили да је све страшно, али да ништа не може да се учини. Неки други, као Социјалистичка радничка партија и Милитантни лабуристи, тврдили су да је ово просто рат између реакционарног национализма и да не могу да стају ни на чију страну. Они могу да схвате потребу супротстављања фашизму или расизму у Британији, али не на Балкану. Активности неколико скинхедса и фудбалских хулигана које је мобилисала Британска национална партија овде се сматрају важнијим од успона најјаче фашистичке партије у Европи, Српске радикалне странке Војислава Шешеља. Неки други, пак, као Револуционарна комунистичка партија, подржавају Милошевића.

Према Гордани Кнежевић, Српкињи која је заменик уредника сарајевскиг дневног листа „Ослобођење", које није пропустило ни један број од почетка рата, представљајући опредељеност мултинационалног уредништва за мултинационалну и мултиетничку Босну: „Када је Радован Караџић гађао босанске муслимане, говорио је за оне Британце који не воле црнце на станици

Викторија, али није могао то да призна." Требало би да британска крајња левица запише њене речи на табли.

„Соушелист аутлук" је поносан што смо, уз ретке изузетке, стајали готово сами на британској крајњој левици на страни оних снага у Босни које одбацују логику „етничког чишћења". Поносни смо што смо покушали, својим скромним снагама, да одбранимо Босну од српске, хрватске и империјалистичке агресије. Поносни смо што смо одиграли улогу, ма колико малу, у покушају да изградимо међународну солидраност с босанским народом. Поносни смо што играмо улогу у прикупљању практичне помоћи босанском народу у акцији „Радничка помоћ за босански конвој". Поносни смо што смо приликом одбране права на самоопредељење у Хрватској, Босни, Македонији и Косову стајали против реакционарног национализма који покушава да створи етнички чисте државе.

Нисмо поносни тиме што се испоставило да смо били у праву у вези са злочиначким уништењем Босне које су пројектовали Мејџор, Клинтон, Митеран и други. Не осећамо понос због спознаје да ће победа идеје о етнички чистим државама довести до даљих агресорских ратова против Македоније и Косова. Али знамо да ћемо, када такви ратови почну, бити на страни народа Македоније и Косова, док ће Мејџор и Клинтон још подстицати Милошевића, Шешеља и Аркана – своје партнере у злочину убиства Босне. **(Џеф Рајан, „International Socialist")**

Американци Дејтоном поново преузимају водећу улогу

Американци се на велика врата враћају у југословенску кризу 1995. године, са Дејтоном – који је био њихова идеја, иницијатива и реализација. Они су практично водили цео преговарачки процес, од почетка до успешног завршетка.

Томе је претходила промена у балансу снага на терену, у чему су Американци имали важну, можда одлучујућу улогу. У мају се кренуло са ваздушним нападима НАТО. Слике заточених војних посматрача УН, везаних за стубове и ограде мостова на Палама и око њих и напад на Сребреницу и Жепу којом приликом је очишћено 40.000 муслимана само су убрзали расплет: дошло је до контраофанзиве хрватске и бошњачке армије и операције „Олуја" у Крајини. Хрвати су заузели Јајце, а муслимани Доњи Вакуф. Српске трупе су биле у паници. Наредни циљ је – Бања Лука. Али, САД су против. Холбрук је притиснуо Туђмана и понудио му „дил": ако зауставе офанзиву и повуку трупе из Западне Босне, САД ће подржати реинтеграцију источне Славоније и Туђман пристаје. Теже је било са Изетбеговићем, јер су први пут босанске трупе имале чисту предност. Али, Туђман је већ прихватио, а Холбрук је рекао да ће се сами борити ако не прихвати и он је на крају пристао. Што се тиче Крајине, амерички амбасадор у Хрватској, Питер Галбрајт је разговарао са Бабићем и убедио га да потпише изјаву од пет тачака како би спречио напад хрватске војске. Међутим, Туђман је исправно проценио да га Американци

неће зауставити. Американци нису озбиљније реаговали на изгон Срба из Крајине (као уосталом ни Милошевић). За мање од месец дана ситуација се потпуно преокренула и Американци су мислили да је дошло време за озбиљан притисак на Србе у Босни преко Милошевића. Тако је дошло до Дејтона којим је окончан рат у Босни и успостављен међународни протекторат. Дејтоном је дошло до промене америчког става према Милошевићу. На њега су пре свега рачунали да до Дејтона уопште дође и ту су били у праву. Он је једини могао да сломи отпор босанских Срба и он је то ефикасно радио, тако да је он у њихово име преговарао, а представници босанских Срба у Дејтону су били само статисти. Американци су јако рачунали и с тим да ће Милошевић бити кључни фактор у обезбеђењу спровођења Дејтонског споразума – и ту су већ много мање били у праву. Милошевић не држи много до преузетих обавеза, а и његов утицај на босанске Србе је почео да еродира, тако да је касније, у ствари, био против оне струје у Републици Српској која је била за доследно спровођење споразума. Ипак, Американци никад нису до краја веровали Милошевићу, па су смислили „спољни зид санкција". У резимеу Дејтонског споразума, који је након завршетка конференције дао Стејт дипартмент, поред осталог, пише: „Трговинске санкције против Србије ће бити суспендоване, али се могу поново увести уколико Србија или друге српске власти не буду у значајнијој мери извршавале обавезе преузете споразумом. 'Спољни зид санкција' ће и даље остати док год Србија не буде почела да решава друга питања која изазивају забринутост, укључујући Косово и сарадњу са Судом за ратне злочине." Затим се објашњава да се спољни зид санкција односи на „чланство у међународним организацијама и приступ међународним финансијским институцијама". Спољни зид санкција није утврђен одлуком Уједињених нација, ни самим Дејтонским споразумом. Реч је, према томе, о једном (једностраном) политичком ставу, који су иницирали Американци, а затим га подржале друге велике западне силе (без противљења Москве), којим се и после укидања економских санкција задржава снажно средство притиска на понашање режима у Србији у имплементацији Дејтона. Списак услова за скидање спољњег зида санкција је касније, у различитим интерпретацијама, пре свега америчких званичника, укључивао, поред Косова и сарадње са Хашким судом, и међусобно признавање држава насталих на тлу бивше Југославије и решавање питања сукцесије, па и демократске реформе у Србији и Црној Гори. Без обзира на то што никада нису ни помишљали да напусте санкције које су уведене 1992. године, а поготово не спољни зид санкција, Американци су још дуго након потписивања Дејтонског споразума преговарали са Милошевићем, као са главним чиниоцем обезбеђења спровођења Дејтона и стабилног статуса кво у региону за одређени период. Смењивали су се угледни амерички званичници на Милошевићевом каучу. Само у јануару 1996. године, Слободан Милошевић је разговарао са помоћником државног секретара САД Ричардом Холбруком (18. јануара), са помоћником државног секретара Џоном Шатаком (21. јануара), са помоћником државног секретара Робертом Гелбардом. (24. јануара). Пре њих председник је примио америчког генерала Џорџа

Џулвана, команданта НАТО снага и америчког адмирала Лејтона Смита, команданта ИФОР. Сви посетиоци су били задовољни разговорима са председником Милошевићем. У то време су знатно ублажени напади на режим због Косова, Хашког суда и недемократских поступака у Србији. Разуме се да су и режимски медији заборавили да су у питању осведочени србомрсци и представници новог светског поретка, па су Американци у једном уводнику „Политике" из тих дана названи чак „херојима мира". У време „срдачне антанте" између Милошевића и САД, српска опозиција као да није постојала за Американце. Нити су хтели да доводе у непријатну ситуацију свог новопеченог партнера, нити су имали високо мишљење о разједињеној и прилично конфузној опозицији. Масовни и упорни вишемесечни народни и студентски бунт после покрадених локалних избора представљао је потпуно изненађење за све познаваоце балканских прилика. Како су се демонстрације настављале и бивале све масовније, почеле су да избијају на прве странице „Њујорк тајмса", лондонског „Тајмса" и „Вашингтон поста". Тек онда, са задршком, почеле су и реакције Влада, пре свега америчке, које су биле све оштрије и јединствените је. Портпарол Стејт дипартмента изјавио је да Милошевић није неопходан за спровођење Дејтона и да би свака влада која би дошла на чело Србије то учинила. Како је режим све грубље испољавао своје ауторитарно лице, дошло се у САД до кардиналнијег закључка: не само да Милошевић не може бити више сматран фактором стабилности у региону, већ обрнуто, он је управо тај који ту стабилност директно угрожава. Нажалост, опозиција је својим сопственим распадом понудила на сребрном тањиру Милошевићу излаз из најкритичније ситуације у којој се дотле нашао и тако се и у очима оних који су је следили и у очима Америке и света поново представила као недовољно озбиљан чинилац.

Друштвено-историјски контекст последње фазе разбијања Југославије по истом сценарију, а јесте изазивање сукоба на територији Косова и Метохије. То врло пластично приказано у уводном излагању одбране бившег српског и југословенског председника Слободана Милошевића у процесу пред Хашким трибуналом:

„...То су све чињенице од којих сам, рекао бих, успео да за ово кратко време изложим само врх леденог брега, а шта сте ви овде ставили насупрот тих непобитних историјских и материјалних чињеница и насупрот истине. У овој лажној оптужници механички сте направили један неприродни збир догађаја, а несумњиво и злочина и налепили му назив „заједнички злочиначки подухват" без иједног доказа о некаквом плану и намерама Срба у вези са тим што чините. Иначе, само ослањање овог наводног тужилаштва на овај скорашњи и рекао бих уникатни концепт назван заједнички злочиначки подухват је, уствари, признање да не могу да утврде кривицу. Само одсуство доказа, како о нечијем делу тако и намерама, нагони на коришћење такве небулозне конструкције заједнички злочиначки подухват. Другим речима, када постоје докази о нечијем.. и о нечијим намерама, никаквом легалном тужилаштву није

потребно да смишља никакав заједнички злочиначки подухват, него се служи доказима и о делу и о намерама. Коришћење таквог средства је од помоћи оптужби само када нема доказе и не може да установи кривицу. Тако да се, у ствари, то поставља као средство избегавања терета доказивања кривице, који лежи на свакој тужби у легалном правосуђу.

То је смишљено да без доказивања кривице могу да се окриве невини људи. И онда је то, наравно, најобичније сакаћење права. Потпуно је празно оно што пише, јер ви објашњавате у тим тужбама, у оптужницама, наводне злочине које нисмо починили, намере које никада нисмо имали, то вам је концепција. Немате да не говорим сада поново о Босни и Хрватској где Србија није имала никакве надлежности, али где јесмо помагали Србе, наравно да јесмо, и били би последње хуље да их нисмо помагали када им је живот био у питању, а највећа помоћ је била да се успостави мир. И највећа помоћ је била што у Србији, свих тих десет година, није било никакве дискриминације по националној основи било кога ни на било који начин. А када говоримо о Косову, нема ни једног јединог доказа да је било који злочин извршен не само по било каквој наредби већ ни уз било какво претходно знање ни командујућих генерала, а оптужили сте четири генерала, од којих ниједан не да није наредио, него ниједан није имао сазнања о нечему што може да представља злочин, пре него што се он десио.

Оптужили сте и политичко руководство Србије и Југославије, а имате све доказе да су појединачни злочини, који су се десили на Косову и Метохији, били, чак и за време трајања бесомучног данонoћног бомбардовања Косова и Метохије, прогањани од стране државних органа, учиниоци хапшени, и привођени правди.

Чак је и ваш сведок овде, генерал Васиљевић, потврдио детаље о састанку, управо код мене са врхом војне и државне безбедности и генералштаба, где сам лично инсистирао да се сви починиоци злочина хапсе да се не сме, како ме је цитирао, никоме гледати кроз прсте.

Без изузетка. И да је врховна команда, почев од начелника штаба, генерала Ојданића, који такође потпуно невин седи у овом затвору, па надоле, ова четири генерала која такође потпуно неосновано тужите, Лазаревића и Павковића и Ђорђевића и Лукића, имали исти став и да је чак руководство, Врховна команда и по вертикали деловала превентивно забраном паравојних формација.

Постоје писани извештаји. Ја сам их унео у списак доказних предмета, али ћете то добити кроз сведочења неколико стотина извештаја војних судова, тужилаштава, упутстава датих о прогону свих учинилаца кривичног дела. Први извештаји по свим овим основама почињу већ крајем марта 1999. године, а онда теку даље. Шта је друго извршна власт могла да чини у било којој земљи, а онда и судска, као и команда по вертикали већ да категорично инсистира на прогону извршилаца кривичног дела и да се уверава кроз извештаје, које повратно добија, да се тако и поступа. А ми смо то радили у најтежим могућим условима у условима, данонoћног бомбардовања.

Има примера да су неки поступци завршени и људи осуђени још док је трајало бомбардовање. Они који су учинили кривична дела.

За ове две године изношења доказа нисте изнели ниједан доказ који би говорио супротно. За ове две године нисте изнели ниједан доказ, ниједно сведочење које би указивало на било какву везу неког почињеног злочина са командантима трупа, генералима које сте оптужили или политичким руководством Србије, или са мном лично. Напротив, имате доказе да смо све учинили да до злочина не дође, а ако дође, што је и у миру могуће, а поготово у рату и поготово у етничким сукобима, да се по закону гоне. Уосталом, прво суђење за ратне злочине било је у Србији у Окружном суду у Шапцу, још 1993. године, и о томе имате податке.

Да не говорим о другим стварима које сте ви сами овде употребљавали. Ви сте употребили мој говор на Газиместану, у темељ оптужбе га ставили, како сам ја тамо пробудио српски национализам. Ја се и данас поносим тим говором, који је све само не буђење било какве негативне атмосфере. Напротив, али ви нисте једини који сте у томе учествовали, то је поновило много политичара на Западу. Готово да нема листа који о томе није писао, та лаж која је употребљена безброј је пута поновљена. Али не и 1989. године, тада су тачно извештавали, него десет година касније. Ја немам времена да се на томе задржавам, али узимам као пример, како се манипулише и како се лаже.

Робин Кук, 28. јуна 1999. године, десет година после тога каже: „Милошевић је искористио ову важну годишњицу да не би дао поруку о нади и о реформи, уместо тога је претио да ће употребити силу да би се на тај начин решиле унутрашње политичке тешкоће Југославије. Радећи то, он је заправо промовисао свој лични циљ о остваривању власти и ширењу етничке мржње под окриљем национализма."

Имам овде колико хоћете цитата, а све из 1999, 2000, 2001. године. Погледајте Индипендент, 1. јули 2001. године. „Српски вођа је изнео свој циљ и план пред више од милион Срба, славећи 600 година од Косовске битке, док је отворено претио да ће искористити силу да би одржао свих 6 република у федерацији."

Овде имате и „Тајм магазин," чак и „Економист" сви они цитирају неке лажи које уопште нису садржане. Цитирао сам вам сада „Индипедент" 1. јула 2001. године, а сада вам цитирам „Индипедент" од 29. јуна 1989. године. Тај исти лист који каже Српски председник није ниједном на агресиван начин споменуо албанске контрареволуционаре. Иначе, та контрареволуција је дефиниција савезног председништва, партијског и државног, од 1981. године. Уместо тога, он је говорио о узајамној толеранцији, грађењу богатог демократског друштва и завршавању неслоге која је, како је он рекао, довела до тога да су Турци поразили Србе од пре 600 година."

И онда ме даље цитира „Индипендент": „Нема места које би било више прикладно од овог поља на Косову да се каже да су слога и склад у Србији од кључне важности за просперитет Срба и свих других грађана који живе у Србији. Без обзира на њихово национално порекло или веру, тако је он рекао. Узајамна толеранција и сарадња су такође sine kva non за опстанак Југослави-

је. Склад и односи засновани на равноправности међу југословенским народима су предуслов за њихов опстанак и превазилажење кризе."

Дакле, када су добили налог да лажу нису прочитали ни своје властите новине из времена када су извештавали, али ја немам времена да се на томе задржавам. А цитате можете да нађете, додуше не баш лако, али имате онај лексис, програм са ББС-а мог оригиналног говора, који је ББС превео и можете га и данас наћи тамо.

На пример са ББС-а је скинуто. „Србија није никада имала само српско становништво, само Србе који су тамо живели, данас више него икада у прошлости припадници других заједница и религија такође тамо живе. Ово није нешто што иде на уштрб Србији. Напротив, то јој доноси корист, грађани из разних националних заједница, разних вера живе заједно све успешније и све чешће. Стога се сви људи у Србији који живе од свога рада, који живе поштено и поштују друге људе, и друге народе, налазе у сопственој Републици."

Желео сам само да покажем до које мере иде злоупотреба. Поготово злоупотреба у једном процесу који претендује да буде правни, јер међу интелектуалцима, књижевницима и књижевним критичарима, публицистима и научницима сматра се неморалним чупати из контекста пар реченица, а ви нисте чупали из контекста парове реченица, него чак делиће реченица, да би направили конструкцију. Али, имаћемо прилику да то видимо и у сваком случају то није, чини ми се, нешто што је тешко установити. Ја то овде не наводим из било ког другог разлога, него да се покаже на који начин се безочно лаже. А погледајте, та политика, ја говорим о националној равноправности као једином основу на коме се може радити, има свој континуитет свих десет година. Овде и томе неауторизоване магнетофонске белешке са седнице партијског руководства 1998. године, где седи 400 главних чланова владајуће партије и где се, између осталог, разговара о Косову и то не за новине, него се разговара са политичким врхом у коме су сви министри, чланови владе, чланови парламента итд. из владајуће партије.

Прочитаћу вам кратак део мог закључка, где кажем: „Што се тиче Косова, наша политика је да Косово решимо политичким средствима. Значи 1998. година, 10. јуни 1998. године. Наша политика је да Косово решимо политичким средствима. „Ми приступамо том решењу имајући у виду наша уверења, наш програм који подразумева принцип националне равноправности. Ми не желимо да Албанцима правимо штете и ми не желимо да Албанци на Косову буду грађани другог реда."

И онда говорим о томе да „многи мисле да је можда и већина Албанаца за то и, осврћући се на то, кажем, није тачно да су сви, можда је чак и већина, зависна од тога колики је притисак на њих извршен, шта им је објашњено, какво им је објашњење дато о перспективи, о будућности, о свему другом. Како год то изгледало ми морамо управо тај прилаз да имамо као политичко решење и афирмацију принципа националне равноправности. Морамо да имамо у виду и то да су ти, који су изманипулисани на овакав начин, се несрећници с којима се као и са сваком светском сиротињом манипулише, прво од њихових

моћника па онда од ових светских манипуланата, који их стављају у функцију дестабилизације јужне Европе, на коме треба стално стварати алиби за задржавање неких војних ефектива великих сила." И онда на крају кажем: „Дијалог који је започет није резервисан за државну комисију и представнике албанских политичких партија" па их онда набрајам ове из државне комисије и помињем примерице, „није за њих резервисан дијалог и то, наравно, не само српско-албански, него и српско-албанско-турски и муслимански и ромски и црногорски и сви. Тај дијалог треба да буде присутан на свим нивоима, у општини, у месној заједници, у формалном и неформално смислу, формалан и неформални дијалог, јер људе треба мобилисати да живе."

Дакле, десет година континуитета, залагања за политику националне равноправности, која је сачувала пола некадашње Југославије од сваког сукоба и рата. Свих тих десет година. Говорим о томе до које мере је цела ова ствар постављена на главу. Зато сам и рекао да ова оптужница представља збир бескрупулозних манипулација, лажи, сакаћења права, пораза морала и једно крајње неодговорно прекрајање историје.

На појединачним делима генерала, функционера, мојим и тако даље, путем командне одговорности, по којој би сваку невину особу могли да осудите, зато што је био на некој функцији, покушавате те генерале да доведете овде, да им судите, али немам ни времена ни могућности, да говорим о њима, пре свега зато што су те тужбе делимично оспорене у исказима ваших сведока.

Много више у мемоарима самих учесника, а понајвише бројним научним студијама писаним на бази западних извора, докумената итд. А коначно, оставићемо сведоцима да кажу своју реч и да се овде појаве.

Указао бих само на једну парадоксалну ситуацију у коју сте ви сами себе довели покоравањем једној неумољивој кратковидој дневној политици Клинтонове администрације. Фалсификована је стварност у име једног прагматичког политичког програма. Све три оптужнице подигнуте су након што је 19 земаља НАТО извршило отворену агресију на преостали део Југославије, Србију и Црну Гору, и то забрањеним врстама оружја, спроводећи новелиране форме тираније путем високе технологије. Има ли већег цинизма. Оптужница за Хрватску због етничког чишћења Хрвата и тај наводни злочиначки подухват осмишљен је пре 1. августа 1991. године и трајао до 1992. Морам да кажем да је потребна бескрајна дрскост да се тако нешто стави, таква лаж на хартију.

Као што је познато, то је био период масовних злочина над Србима и први велики егзодус Срба и Хрватске, њих око 150 хиљада. Из косовске оптужнице цитирам: „Због истеривања знатног дела албанског становнишва са Косова".

Видели сте шта пише у Кларковој књизи, али видећете ви много друге и много интересантније ствари.

Ви не може да наведете једно село из кога је неко истеран док се Косово налазило под контролом државних органа Србије.

А чини ми се да не пратите ни званичне изјаве ..."

У књизи „Ретроспектива дотадашњег западњачког мешања у унутрашње српске политичке односе", помињем како је дошло до стране политичке интервенције у унутрашње односе Србије након потписивања Дејтонског споразума. Американци су обећали да ће након потписивања Дејтонског и Париског споразума Србији и Савезној Републици Југославији бити укинуте све санкције. Међутим, Американци су, као и много пута раније, обманули одмах након потписивања. Они су прокламовали тзв. спољни зид санкција, категорију која до тада није била запамћена у међународном јавном праву. И рекли су да ће тај спољни зид санкција трајати док се не реши питање Косова и Метохије и сарадње Савезне Републике Југославије са Хашким трибуналом. То је почетак мешања, прави почетак мешања западних сила у унутрашње односе Србије и Савезне Републике Југославије.

Овде помињем неколико састанака Контакт групе који чине, пре свега, западне силе али и Русија, мада Русија у томе није имала неку значајнију улогу, понекада је отупила западњачку оштрицу против српских националних интереса, али и то врло ретко. Западне силе у почетку не доводе у питање интегритет Савезне Републике Југославије, али тенденциозно у својим актима Контакт групе не помињу Србију. Они говоре о гарантовању територијалне целокупности Савезне Републике Југославије, али траже аутономију за Косово и Метохију не помињући да је Косово саставни део Србије. То је веома тенденциозно смишљено, јер претпоставља се у будућности, ако престане постојати Савезна Република Југославија, да је онда то питање опет потпуно отворено, ако се не гарантују границе Србије.

Затим, долазимо до тог Бонског анекса из 1998. године, када је Контакт група децидније и јасније изразила своје ставове. Бонском анексу претходи састанак од 8. јула, када су прецизирани основни елементи за решавање питања о статусу Косова у оквиру Савезне Републике Југославије, како се наглашава.

Моја сазнања су била бројна, а врхунац је достигла посета америчког високог представника Гелбарда, који је, негде крајем фебруара 1999. године, дошао у Приштину. Састао се са представницима албанских политичких странака и терористичке организације и подстакао их да крену у оружане акције. И то је требало да буде сигнал свим другим терористичким групацијама на Косову и Метохији да крену у оружани устанак против Србије. То је заправо и био мотив нас, српских радикала, да прихватимо коалициону владу, јер смо знали да су амерички прсти у све то умешани, то нам је у ствари и сам Гелбард потврдио својим понашањем на Косову и Метохији. То је основни податак. Знамо одраније да су западне силе стрпљиво, постепено наоружавале албанске терористе специјалним врстама наоружања, да су их финансијски помагале да су их организовале, а на крају и ОЕБС и његова мисија су инструментализовани да би допринели организовању терористичког устанка.

Не бисмо ни мртви ушли у владу са идеолошким противницима, какви су из Социјалистичке партије, да није била у питању одбрана Косова и Метохије и супротстављање претећој агресији западних сила и НАТО. То је

био наш основни мотив да уђемо у владу са партијама које су нам идеолошки противници.

Политика коалиционе владе се заснивала на томе да нисмо имали намеру да им негирамо демократска, људска, грађанска права и слободе али морају бити лојални држави у којој живе. И они који нису наши држављани, ако делују са сепаратистичких позиција, немају шта да траже у нашој земљи и мораће да оду. Дакле, реч је само о емигрантима из Албаније који су ушли у Србију, на Косово и Метохију, и делују са сепаратистичких позиција, а таквих је био такође поприличан број. Још их је више дошло са НАТО окупаторима након Кумановског споразума. Дакле, сваку прилику, не само ја, него и сви остали чланови владе, користимо да утичемо на припаднике албанске националне мањине да прихвате дијалог са српским политичким партијама, са српским државним органима и да нађемо заједничко решење које ће све задовољити, а које неће довести у питање територијални интегритет Србије. То је суштина политике наше владе за све време трајања косовско-метохијске кризе.

Ми смо имали две врсте мера. С једне стране хтели смо да сузбијемо тероризам, и на том плану била је ангажована наша полиција, а војска је, углавном требала да обезбеди граничне прелазе. Јер, баш у то време, када сам се ја затекао у Пећи, десило се да је једна наша пограничка војна јединица разбила две групе терориста, који су на коњима преносили оружје из Албаније на Косово и Метохију. Дакле, с једне стране, хтели смо да се уништи тероризам и да се спречи било какво насиље. А са друге стране, у ионако тешкој економској ситуацији у којој се Србија налазила, ми смо чинили велике финансијске напоре да се у целости помогне косовско-метохијском становништву, без обзира на његову националност. Је ли реч о Албанцима, Србима, Ромима, Горанцима, Турцима, муслиманима, Египћанима и којих све тамо националности има. Дакле, наши напори су ту били двосмерни. Покушао сам том приликом да убедим припаднике албанске националне мањине да су њени реални интереси, као интереси нас Срба, да живе мирно, да их нико не угрожава, да су равноправни по Уставу и то кажем на следећој страни овога интервјуа. Пред Уставом и законом, пред свим државним органима и да имају аутономна права. Која су то аутономна права? Она аутономна права највишег међународног стандарда која се примењују у било којој држави на свету, од тога никада нисмо бежали. Ако неће Албанци да њихова деца иду у државне школе могу да формирају приватне школе. То нико није доводио у питање. Па ви сте, господине Милошевићу, годину или две дана пре тога постигли споразум са Ибрахимом Руговом да се један број државних зграда...

До Гелбардовог доласка у Приштину, крајем фебруара 1992. године, америчка администрација албанске терористе назива терористима. УЧК је од стране америчке администрације проглашена терористичком организацијом. Ово је преломан момент, долази Холбрук на Косово и састаје се са лидерима терористичке организације. Одлази им у посету. Одлази у неку кућу, ко зна на ком месту, где су они одржали састанак коме је он присуствовао. Чак се изувао, скинуо ципеле када је ушао тамо. Сећамо се тог телевизијског снимка.

Дакле, тог момента Америка отворено стаје уз ону групацију коју је претходно и она сама сматрала терористичком. Тиме разоткрива све своје амбиције. Тиме открива своје праве намере. Она тада албанским терористима повећава ионако неумерене апетите и подстрекава их да крену у оружани обрачун са српским полицијским и војним снагама. Ми смо тог лета имали доста жестоких окршаја са албанским терористима на подрују Косова и Метохије.

Албански терористи су отели један већи број Срба, али отели су и поприличан број Албанаца. Испоставило се, после, да су највећи број отетих ликвидирали. Они су их отели под одређеним уценама итд. И онда су се неке међународне хуманитарне организације нудиле да посредују код албанских терориста како би пустили отете и Србе и Албанце и Роме, било је ту и Горанаца. Ја сам ту имао негативан став, сматрајући да је реч о шпијунским организацијама, а навео сам да имамо искуства и на територији Републике Српске Крајине и Републике Српске. Шпијунирале су те организације најчешће за рачун српских непријатеља, пакостиле српском народу, подносиле лажне извештаје, лансирале измишљотине у западним медијима. Тако су се те тзв. невладине организације понашале и на Косову и Метохији. Најчешће су имале хуманитарну фирму, али под том фирмом су се сакривали неки други интереси. Имали смо случајеве у нашој пракси да се под фирмом верских мисионара шаљу страни шпијуни. На пример, један од њих се звао Дејвид, био је шеф Ције у америчкој амбасади у Београду, он се први пут на нашем подручју појавио као мисионар Пентекостне цркве. То је амерички шпијун који је врбовао бившег начелника Генералштаба Момчила Перишића, па је била велика афера поводом тога у Београду. Дакле, наша искуства са тзв. међународним невладиним организацијама су, пре свега, била негативна. Било је неких организација које су се заиста бавиле хуманитарним пословима, али оне су биле у мањини. Ја лично у те међународне хуманитарне организације никада нисам имао поверења. Дејвид Нејбор се звао онај шеф Ције за Балкан, са седиштем у америчкој амбасади, сада сам се сетио.

Став коалиционе владе је био такав да где год је долазило до инцидената извршиоци кривичних дела су хапшени, било да је реч о војницима, било да је реч о полицајцима, и привођени суду. Многи су осуђени и ја вам сада не бих могао рећи тачну бројку осуђених, али их је било поприлично. Вођени су процеси, дакле ако је неко негде нешто отимао, крао, пљачкао или убијао цивиле. Стриктни су били налози – не смеју се убијати заробљеници, не смеју се убијати цивили, не сме се нико малтретирати, физички мучити, не сме се пљачкати. Знате, у ратним околностима ви не можете апсолутно све то избећи, али где год је долазило до таквих случајева наши органи војске и полиције су имали стриктне налоге да одмах починиоце хапсе и приводе судовима.

Косово избија у први план

Пажња САД и међународне заједнице почиње све више да се усмерава на Косово. После много преговора које је водила Контакт-група, Американци су опет решили да сами крену у акцију. Прво, зато што су схватили да се ситу-

ација на Косову полако отрже контроли, са могућношћу да угрози стабилност целог региона. „Рањиви су Албанија, која само што се повратила из анархије, и Македонија", каже Гелбард. Друго, Американци су, с не много права и разлога, били незадовољни тихим отпором чланова Контакт-групе притиску да једноставно прате америчке иницијативе и акције. Сенатор Гордон Смит је оценио да се Контакт-група „у бављењу ситуацијом на Косову показала као неуспешна – и можда већ доказује да ће бити неуспешна у доприносу решавању конфликта, па Сједињене Америчке Државе морају да спроведу одговарајућу политику унилателарно". Републикански сенатор из Орегона је рекао оно што су у администрацији мислили, али нису тако брутално хтели да кажу. Додуше, они су већ једном запретили Контакт-групи да ће сами предузети акцију, ако не наиђу на довољно разумевање за своје ставове. Дејтон је један од несумњивих и ретких успеха америчке спољне политике у југословенској кризи и Американци се томе моделу решавања криза радо враћају и зато су поново узели ствар у своје руке, не обазирући се много на гунђање својих западних савезника. Тако је на њихов директан притисак, у октобру 1988, дошло до споразума – прихватили су га Милошевић и Ругова и изгледало је да је наговештавана опасност интервенције ипак отклоњена. Нажалост, не за дуго. Милошевић је дошао до закључка да је опет купио време и за одређени период добио одрешене руке да сређује ствари код куће. Није сачекао ни 24 сата да покаже због чега је прихватио споразум и како га је схватио, па да крене у акцију на, за њега главном фронту – према Црној Гори. Извео је бруталан дворски пуч са сменом Контића и довођењем Булатовића. Онда је отворио и два друга осетљива фронта атаком на независне медије и аутономију Универзитета. Стварањем коалиције са Шешељем јасно је ставио до знања свету какву политику има намеру да води. Сви ови потези, скупа са изразитим отезањем да примени потписани споразум поново су ставили на дневни ред питање може ли се са њим уопште преговарати. Нови заокрет у америчкој политици, ко зна који по реду, најавио је својим чланком у „Вашингтон посту" истакнути републикански сенатор Ричард Лугер: „Америка не може истовремено да ради и са Милошевићем и против њега... САД не треба више да гледају на Милошевића као на партнера. Оне треба да се окрену демократској опозицији... Нема решења за балканску кризу без фундаменталних промена у Србији и југословенском руководству."

Нова промена америчког курса је значила коначно отписивање Милошевића, појачани притисак на њега не само у погледу извршавања међународних обавеза, већ и на унутрашњем плану, али је за последицу имала, нажалост, убрзање одлуке да се и са косовским проблемом и са Милошевићем рашчисти путем ултиматума, односно интервенције. Све је добило велико убрзање. И опет су САД имале главну улогу и у формулисању предлога споразума за Рамбује (за који је касније Џејмс Рубин, портпарол Стејт дипартмента цинично рекао да је био „направљен да не успе") и у попуштању Албанцима који су неочекивано одбили да га потпишу и у додатној одредби о референдуму о коначном статусу Косова после три године, која је само учврстила Милошеви-

ћеву намеру да не потпише споразум, јер је вероватно проценио да политички не може да га преживи. **(www.hrw.org.yu, библиотека Сведочанства, издавач Хелсиншки одбор за људска права у Србији; Чланак „САД и југословенска криза")**

Насиље заснованао на полу против Албанки на Косову [5)]

Кршење људских права против Албанки на Косову, које је изазвало међународну пажњу за време кампање НАТО бомбардовања, датира барем 10 година пре укључења НАТО-а. Године 1989. српска влада у Београду суспендовала је аутономију која је загарантована Косову Уставом из 1974. и започела је кршење људских права. Уследило је масовно отпуштање етничких Албанаца из државног сектора. Српска Влада је заменила албанске полицајце специјалним полицијским јединицама из српског МУП-а.

Српска Влада је током деведесетих година управљала је Косовом као полицијском државом, са политичким суђењима, полицијском злоупотребом, смртима у притвору и дискриминацијом у области здравствене заштите, образовања и запошљавања. Бројни извештају Хјумен рајтс воча и других међународних и домаћих организација за људска права, као што је Савет за одбрану људских права и слобода, Хуманитарни правни центар и Центар за заштиту жена и деце и Хелсиншки одбор Косова, подносили су извештаје о мучењу, политичким „нестанцима", затварању критичара режима и силовању.[6)]

Током деведесетих година, косовска албанска заједница, одговорила је стварањем паралелних структура власти. Под вођством Ибрахима Ругове етничко албанско становништво у почетку је одбацивало насилни одговор на дискриминаторски третман који му је наметнут.

Ово је почело да се мења 1997, када је до тада мало позната група, звана Косовска ослободилачка армија (ОВК) захтевала независност Косова и почела да из заседа напада полицијске патроле у разним деловима Косова, нарочито у дреничком крају. Ова група је постепено појачавала оружане акције, што је изазвало брз и понекад бруталан одговор српске полиције. Прве велике полицијске операције десиле су се крајем фебруара и почетком марта 1998. када су, после напада ОВК у тој области, српске специјалне полицијске снаге напале три села у Дреници, убивши 88 жена и деце. Ова зверства су покренула етничку албанску заједницу и брзо преобразила ОВК у велику, мада још неорганизовану војну силу. Од овог времена је борба на Косову постала унутрашњи оружани сукоб за примену међународног права, чинећи Члан 3 и Протокол II Женевских конвенција примењивим.[7)]

Током целе 1998. и почетком 1999. године одвијала се непрестана борба између ОВК и српских и југословенских снага, која је подразумевала озбиљно кршење међународног хуманитарног права са обе стране. Велику већину ових кршења чиниле су српске и југословенске снаге, као што је неселективно гранатирање, уништавање цивилне имовине и масовна стрељања, али је и

ОВК чинила ратне злочине, укључујући стрељања српских цивила и етничких Албанаца, за које су сматрали да сарађују са Владом. Влада је извела две велике контраофанзиве на устанике, у мају и јуну 1998. дуж границе с Албанијом, а од јула до септембра 1998. у централним и западним деловима Косова. Процењује се да је током те године убијено 2 000људи, од којих су већина били етнички албански цивили.[8)]

Током целог овог периода извештавано је и о случајевима силовања. У време када је у марту 1999. почело бомбардовање, Севдије Ахмети, активисткиња Центра за заштиту жена и деце са седиштем у Приштини, беше документовала 36 случајева силовања које су извршили српски полицајци и југословенски војници.[9)] Центар за хуманитарно право такође је добио извештаје о два силовања, која је у Дечанима извршила српска полиција.[10)] Представници за људска права Верификационе мисије ОЕБС-а на Косову (КВМ), који су се тамо налазили од новембра 1998. до марта 1999, такође су поднели извештај о 23 силовања која су извршена пре НАТО интервенција.[11)]

У децембру 1998. Хјумен рајтс воч је извршио истраживање питања силовања које су извршили припадници ОВК и владиних снага. Иако су објављени уверљиви извештаји о силовању, укључујући и силовање Ромкиње које су извршили косовски Албанци, Хјумен рајтс воч је могао да потврди само шест случајева: један у септембру 1998. у општини Сува Река, један у децембру 1998. у општини Ђаковица, два у области Дечана (мај и октобар 1998) и два случаја у Пећи у новембру 1998. Докази које су прикупили Хјумен рајтс воч, Центар за заштиту жена и деце и Верификациона комисија ОЕБС-а за Косово, сугеришу, међутим, да су српске снаге безбедности вршиле силовања и друге облике сексуалног насиља током целе 1998. године.[12)]

После ваздушних удара НАТО-а извештаји о силовањима преплавили су међународне медије. Дана 13. априла 1999. британски министар спољних послова Робин Кук тврдио је да су српске снаге отвориле „логор за силовање" покрај Ђаковице.[13)] Портпарол Пентагона Кенет Бејкон је дао сличне изјаве у вези с логорима за силовање који су наводно основани у Ђаковици.[14)] Кукови коментари су се чули дан после напада НАТО-а на воз у Србији, којом приликом је погинуло 20 цивила; неки коментатори су оптужили да НАТО објављује извештаје о силовањима да би угасио ратни жар и одвратио пажњу од цивилних жртава које наноси НАТО.[15)] Званичници НАТО-а и чланице НАТО пакта користили су тему кршања људских права уопште, а силовања нарочито, да би оправдали политику према Југославији.

Хјумен рајтс воч није нашао никакве доказе који би наводили на помисао да је постојао логор за силовање у некој војној бази у Ђаковици или хотелу „Карагац" у Пећи.[16)] Иако Хјумен рајтс воч верује да је веома важно осудити сва кршења људских права у свим конфликтним ситуацијама, нас забрињава чињеница да је коришћење тезе о силовању, од стране НАТО-а за придобијање подршке за рат заснивало на непотврђеним приказима силовања. Изношење таквих оптужби са мало или нимало основа сугерише да су они који призивају злоупотребе били вероватно више заинтересовани за спровођење одређених политичких циљева, него за утврђивање шта се догодило индиви-

дуалним жртвама и за деловање у правцу спречавања таквих злоупотреба. Историјски гледано, када је ужас силовања призван да служи политичким циљевима, ни циљ ни резултат нису могли да утврде одговорност.[17)]

Током целе кризе са избеглицама америчке и британске новине и радио емисије интервјуисали су жене које су наводно силовали припадници српске полиције, војници и припадници паравојних снага. Иако су описи у медијима скренули дужну пажњу на примену силовања у конфликту, они су такође покренули питање када је силовање ратни злочин, како силовање функционише у рату и да ли ће жене имати приступ правди после кофликта. Документација која следи одговара на многа од ових питања.

Сенка Босне: атмосфера страха

Нисам се плашила убиства. Плашила сам се силовања.[18)]

Силовање и други облици сексуалног насиља на Косову дешавали су се под сенком Босне и Херцеговине.[19)] Жене на Косову су знале да је силовање коришћено као оруђе „етничког чишћења" у Босни и Херцеговини. Хјумен рајтс воч је добио бројне, иако непотврђене извештаје да су се неке српске паравојне групе активне у босанском рату, као што су Арканови „Тигрови" и „Бели орлови" Војислава Шешеља, наводно прикључиле у кампањи „етничког чишћења" на Косову. Ове групе су биле познате по коришћењу силовања као ратног оружја у Босни.[20)]

Атмосфера страха, појачана описима и колективним сећањем на масовна и систематска силовања у Босни, нагонила је породице да се пакују и оду што је могуће пре. Иако је на Косову било мање силовања, и претња силовањем и стварно силовање били су у великој мери напад на Косово. Сама претња била је довољна да натера жене да беже. Чињеница о силовању у Босни већ беше успоставила кредибилитет претње.

Жене су говориле Хјумен рајтс вочу о страху да ће оне и њихове кћери бити силоване. Гласине о силовању су бесомучно кружиле док су породице покушавале да побегну од куће. Старије жене често су облачиле кћери у широку одећу с марамом на глави да би младе девојке изгледале као старице. Друге су мајке мазале лица кћери блатом да би биле ружне. Као што је једна мајка рекла Хјумен рајтс вочу, „Највише сам се плашила за ћерку. Изгубила сам осамнаест килограма у току рата зато што сам се плашила да ће моје кћери бити силоване".[21)] Једна друга жена је рекла: „Девојке су се плашиле полиције и стављале су мараму на главу. Полиција је скидала мараме и штипала их за лице, говорећи им да се не понашају као старице. Девојке су вриштале".[22)] Према речима једног доктора у Приштини, „Силовање је било наш највећи страх. Наш главни циљ је био да извучемо кћери, од 25, 21, 14 и 10 година из земље".[23)]

Пропаганда против Албанки на Косову

Жене су биле веома рањиве и Срби су знали да ако такну жене, да ће мушкарци реаговати. То се дешава десет година.[24)]

Силовања и други облици сексуалног насиља који су вршени на Косову за време конфликта нису изненадили стручњаке за права жена. Севдије Ахмети, која је документовала кршење људских права жена на Косову 14 година пре НАТО бомбардовања, већ је била прикупила 36 сведочења о силовању које су извршиле јединице српских специјалних полицијских снага и војници југословенске војске у периоду од фебруара 1998. до марта 1999. Српске паравојне снаге и спсцијална полиција користили су силовање више пута током 1998. да би казнили женске чланове породица присталица ОВК пре ваздушне офанзиве НАТО пакта.[25)] Истраживач Хјумен рајтс воча који је истраживао силовање на Косову пре НАТО бомбардовања документовао је силовања младих жена, нарочито у дреничком крају, који је сматран упориштем ОВК. Хјумен рајтс воч је документовао укупно шест случајева силовања од стране српских снага током 1998, иако су докази које су прикупили Хјумен рајтс воч, Лекари без граница и локалне групе за људска права, сугерисали да је стварни број много већи.[26)]

Званична државна пропаганда у Југославији у деценији која је претходила рату служила је да дехуманизује косовске Албанке и да их сведе под стереотип.[27)] Српска пропаганда је супротсављала Српкиње, као „културне, јаке и достојне мајчинства" Албанкама које су приказиване као „невероватно плодне".[28)] Према Ахметијевој, „крајем осамдесетих година вршена је страшна пропаганда против Албанки – приказиване смо као глупе, необразоване жене раскречених ногу које су спреме на секс".[29)] Овај напад на Албанке у медијима под државном контролом потхрањивао је српску националистичку хистерију, подстичући сукоб и злоупотребе. У комбинацији са званичном пропагандом, која је албанске мушкарце са Косова, приказивала као „терористе", слике стваране у медијима манипулисале су страховима етничког српског становништва.[30)]

Националистичка пропаганда такође је експлоатисала страхове од пораста броја албанског становништва. Српски медији су „штанцовали портрете Албанки као машина за рађање, називајући њихово потомство „биолошким бомабама", етикетирајући породични живот Албанаца као примитиван и на дан".[31)] Неке младе жене, жртве силовања, изражавале су страх да се неће удати после тог напаствовања. Један од циљева којем силовање служило у рату можда је био одвраћање жена од рађања у будућности.

Силовање и други облици сексуалног насиља као оружје системстског „етничког чишћења"

Један припадник паравојних снага нам је рекао – ви сте у нашим рукама и ми ћемо испунити нашу обавезу да украдемо и одведемо ваше жене, нећемо вас пустити.[32)]

Полиција, војници и припадници паравојних сага силовали су жене по целом Косову. Најчешће околности, које су се појављивале из сведочења жртава силовања и сексуалног насиља и из потврђујућих приказа очевидаца, била

су силовања жена у њиховим кућама, силовање током бежања из земље и силовање у притвору. У једном типичном сценарију Владине снаге су улазиле у куће жена и силовале их или у башти или у соби до баште, или пред члановима породице. Жене жртве и очевици су такође говорили о силовањима која су се дешавала када су војници и припадници паравојних снага изнуђивали новац од Косовара који су покушавали да побегну из земље. Када породице нису могле да дају новац, а понекад и када јесу, жене, сестре и кћери су биле присиљене да иду с полицијом или војницима. Неке од тих жена доживеле су силовање и сексуално напаствовање. Барем у једном случају напаствовање се догодило пред целом групом интерно расељених лица на путу. Најзад, у другом уобичајеном сценарију који је документовао Хјумен рајтс воч, српски војници и припадници паравојних формација одвајали су жене од мушкараца и задржавали жене и децу као таоце у школама или разним напуштеним зградама. Током тог периода ропства војници и припадници паравојних снага одводили су жене на друга места да их сексуално муче.

Скоро сва сведочења о силовањима која је прикупио Хјумен рајтс воч била су групна, укључујући више од једног извршиоца. Међутим, идентитет извршилаца често је било тешко открити. Мушкарци и жене с којима смо разговарали нису знали да разликују између полиције и припадника паравојних снага. Жртве су описивале извршиоце силовање као људе обучене у маскирне униформе и с црним маскама на лицу или марамама. Војници су обично носили униформе, обично зелене маскирне; припадници специјалних јединица обично су носили плаве маскирне униформе. На основу сведочења жртава испоставља се да су припадници паравојних снага извршили барем пет силовања међу онима која су документовали истраживачи Хјумен рајтс воча смештени у Албанији, Македонији и на Косову. У шест случајева, које је идентификовао Хјумен рајтс воч, жене су најпре силоване од више извршилаца и онда убијене. Свих шест случајева извршили су припадници паравојних снага.

Описи уједања такође су обиловали у причама међу интерно расељеним лицима. Медицинске сестре, које су лечиле жртве силовања и очевици који су видели те жене које су се враћале после дугих одсуствовања говорили су да су многе жене имале видљиве трагове зуба на рукама и деловима тела који су се видели.[33] Једна сестра рекла је Хјумен рајтс вочу да су наоружани Срби у тамноплавим униформама одвукли младе девојке у другу собу у кући у којој су се налазиле избеглице у селу Белег.[34] Она је наставила, „Силовали су их. Биле су пуне уједа. Покушала сам да их сперем".[35] Севдије Ахмети, која је блиско сарађивала са преживелим жртвама силовања и сексуалног насиља после сукоба, потврдила је овај налаз. После праћења неколико жена, које су преживеле силовање, на гинеколошке прегледе, она је рекла Хјумен рајтс вочу: „Уједа је било по целом телу жртава, нарочито по телу силованих жена. Уједи су били по грудима и ногама, а нарочито покрај интимних места".[36]

Хјумен рајтс воч је укупно нашао 96 поузданих случајева силовања и других облика сексуалног насиља. Сви ови прикази потицали су од директних жртава или сведочења која је прикупио Хјумен рајтс воч или друге невладине ор-

ганизације на терену. Истраживачи Хјумен рајтс воча су разговарали са са шест жена, које су преживеле силовање и друге облике сексуалног злостављања, које су починили југословенски војници или српска полиција и припадници паравојних снага у току сукоба.[37] Хјумен рајтс воч такође је разговарао са две жене које су признале да су силоване, али су одбиле да дају сведочење истраживачима. Хјумен рајтс воч је открио још шест случајева жена које су биле силоване и затим убијене.

Центар за заштиту жена и деце, невладина организација са седиштем у Приштини, разговарао је и обезбедио помоћ за 29 жртава силовања и сексуалног злостављања. Албански саветодавни центар за жене и девојке, невладина организација са седиштем у Тирани, Албанија, документовао је додатних 26 случајева силовања директно разговарајући са жртвама. Савет за одбрану људских права и слобода доставио је Хјумен рајтс вочу још четири случаја. А Центар за хуманитарно право пријавио је четири силовања. Хјумен рајтс воч је, колико је могао, поткрепио ове извештаје разговарајући са више десетина медицисних сестара, лекара, очевидаца и локалних активиста за људска права и права жена.

Психолог из организације Лекари без граница који је са жртвама радио у Пећи пријавио је четири случаја. Медицинско особље, које је радило на Косову и у Албанији, потврдило је још осам случајева силовања.[38] Лекари Хјумен рајтс воча објавили су делове четири директна разговора са жртвама сексуалног насиља.[39] Амнести интернешенел је такође документовао три силовања жена у једном селу у области Суве Реке у периоду од три дана, почевши 21. априла 1999, иако се испоставља да је реч о истом инциденту о којем је известио Хјумен рајтс воч.[40] Важно је напоменути да су неке од ових случајева два пута рачунале локалне и међународне организације. Упркос проблемима саображавања броја напада, Хјумен рајтс воч верује, из разлога наведених доле, да ови случајеви представљају само мали део инцидената сексуалног насиља који су се стварно догодили.

Хјумен рајтс воч је настојао да интервјуише бројне сведоке у градовима широм Косова, с посебним нагласком на оне градове за које је речено да имају логоре за силовања или више таквих напада. Међутим, испоставило се да је тешко наћи жене које могу да сведоче о силовањима која су се десила у њиховом граду или селу. Према очевицима с којима је разговарао Хјумен рајтс воч, на пример, многе жене које су силоване у Ђаковици биле су из Митровице. Исто тако, многе жене које су силоване у Митровици биле су из околних села. Последица тога био је географски хаос, где су житељке једног села биле жртве у другом, можда сто километара далеко од своје куће.

Културна љага која се приписује силовању даље је компликовала прикупљање документације. Како су жене на Косову нерадо говориле о сексуалним нападима, Хјумен рајтс воч верује да случајеви документовани у овом извештају представљају само делић стварних случајева сексуалног насиља. Као што је један хирург рекао Хјумен рајтс вочу, „Многе жене су силоване. Ово је патријархално место и женама је веома тешко да говоре о тим ствар-

има".[41] Све скупа, мушкарци и жене с којима је Хјумен рајтс воч разговарао широм Косова рекли су да су видели да су припадници српске полиције, војници или припадници паравојних формација одвели 49 жена из избегличких конвоја, кућа и амбара. Не зна се колики је број ових жена силован. Неке жене које су се вратиле након задржавања рекле су пријатељима и рођацима да су их српске власти само испитивале. Друге су говориле да су их српске власти терале да „кувају кафу", фраза за коју неки експерти верују да је плеоназам за сексуалне нападе.[42] Неке друге жене су рекле да су морале да се скину да би биле претражене. Ове случајеве из домена рекла-казала Хјумен рајтс воч није могао да поткрепи. Међутим, велики број одведених жена, од којих се неке нису никада вратиле, указује на то да су се злостављања вероватно догодила.

Напади у кућама

Војници, полицајци и припадници паравојних формација силовали су жене у њиховим кућама. У једном случају у Пећи сведоци су рекли Хјумен рајтс вочу да је шест наоружаних униформисаних Срба ушло у једну кућу 12. јуна 1999, око 9 часова увече, два дана пре него што је НАТО ушао у град. Пре него што су побили шест чланова породице (од 5, 6, 7, 12, 13 и 28 година), они су силовали једну од жена, двадесетосмогодишњу мајку. Њена снаха, мајка троје убијене деце, преживела је рану у грудима и видела је убиства. Она је рекла Хјумен рајтс вочу:

„Носили су војничку одећу и имали су црне мараме на глави. Одвели су моју заову у предњу собу, тукли су је и говорили јој да ћути. Деца су вриштала, а они су вриштали на децу. Била је с паравојницима пола сата. Опирала се и они су је тукли, а деца су чула како она вришти. Само сам могла да чујем шта се дешава. Чула сам како је шамарају. Деца нису разумела да је силују. Пошто су је силовали, довели су је у ред са нама и убили је".[44]

Други члан породице, који је био присутан и с којим смо одвојено разговарали, рекао је за Хјумен рајтс воч:

„Када смо дошли кући наредили су нам да седнемо на кауч. Мојој снахи су рекли да устане и пође с њима. Одвели су је у купатило и силовали. Моја мајка је била близу ње у другој соби – она је инвалид. Чула је како они говоре, „брже, брже". Питала сам мајку и рекла је да су је „понизили".[45]

У другом случају који су документовали истраживачи људских права Савета за одбрану људских права и слобода у Пећи, двадесетједногодишњу жену силовало је у њеној кући у Митровици шест локалних полицајаца. Према сведочењу жртве, које је дала Савету, полиција је одвела ту жену и четранестогодишњу девојчицу у другу собу далеко од породице, где су силовали двадесетједногодишњу жену. Девојчица се опирала и један полицајац ју је наводно питао колико јој је година. Полицајац је рекао осталима да да је оставе на миру, будући да на располагању имају старије жене. Иако су је натерали да се свуче, полицајци нису силовали четрнаестогодишњу девојчицу.[46]

12. јуна у граду Ђаковици шест припадника српских паравојних снага ушло је у стамбену зграду у којој је живело отприлике 250 људи. А.Х. која је

живела у тој згради с мужем и сином, описала је Хјумен рајтс вочу сексуални напад на њену сестру:

„Пошто су запалили кућу мог оца, отац и породица су се склонили у моју зграду. Један (припадник паравојске) рекао је мом оцу да преда сав накит или „ћу одвести твоју кћер". Имао је дугу косу с коњским репом и велику машинку и ременик за муницију. Одвели су моју сестру у другу собу зато што је мој отац рекао да он нема новца. Одвели су је у другу собу у стану и рекли су јој да се свуче. Имала је 17 година. Моја сестра је скинула мајицу, али су јој они рекли, „Не, не тај део, скини доњи део". Скинула је панталоне и гаћице. Имала је менструацију. Чула сам све кроз зид, а сестра ми је касније рекла шта се догодило. Зидови су веома танки. Чула сам сестру како их преклиње, „Молим вас, у име Бога, ако имате сестру или жену, не дирајте ме". Пришла сам вратима и чула сам њега да каже, „Имаш менструацију, не вредиш ништа". Изгледала је као да се вратила уз мртвих. Десет минута је била у несвести, али се чинило као да траје данима. Пет других девојака у згради било је силовано, све су биле веома младе".[47)]

Психолог из организације Лекари без граница, која је саветовала преживеле жртве силовања у Пећи, Колет Верселети, такође је пријавила случајеве силовања у кућама жена. У три случаја жене су јој рекле да су биле силоване у својим кућама и да су њихове породице биле присиљене да то гледају.[48)]

Такође у граду Пећи, истраживачи Савета за одбрану људских права и слобода прикупили су сведочења, која указују на то да су три локалне девојке биле силоване и онда убијене.[49)] Хјумен рајтс воч није могао да независно потврди ове случајеве.

Напади у бекству

Процењује се да је током НАТО бомбардовања Југославије 800 000 етничких Албанаца било протерано из покрајине од владиних снага. Више десетина хиљада других било је интерно расељено. У том периоду су дуге колоне цивила вођене путевима из села у веће градове, а затим ван Косова, обично у Албанију или Македонију. У неким случајевима колоне избеглица су враћане са границе у своја места. За време ових путовања они који су тражили склониште били су непрестано заустављани, малтретирани, пљачкани и понекад тучени или убијани од стране паравојске, полиције или војске. Хјумен рајтс воч је такође документовао 35 случајева у којима су Владине снаге извукле жене из колоне и одвеле их. У неким случајевима жене су се враћале после неколико сати. У другим случајевима жене се нису вратиле. Особе с којима је разговарао Хјумен рајтс воч казале су да су платиле велике своте новца да би ослободиле три младе жене које су задржали полицајци и припадници паравојних снага.[50)] Једна млада жена рекла је Хјумен рајтс вочу:

„На једној њиви у селу било је око двадесет трактора. Припадници паравојних снага су пуцали у први трактор тако да су сви други морали да се зауставе. Они су пришли ближе и одвојили су мушкарце старије од 15 година од жена. Узели су накит и новац од жена и претили нам. Рекли су, „А сада, дођите, имаћемо секс с вама". Ја сам им дала 500 немачких марака. Нису ме довели за-

то што су скочиле друге жене и зграбиле ме и све су дале новац да ме не би одвели. Срби су ме ударали у леђа".[51]

Неке породице су се месецима скривале у шуми, да би касније биле присиљене да се прикључе колонама избеглица. Према једној жени, која се породила у шуми без икакве медицинске помоћи, српски војници и полиција напали су групу интерно расељених лица, која се беху склонила на фарми свиња у Вучитрну. Пошто су претукли двогодишњег сина те жене и још неколико других, рекла је она, полицајци су одвели четири жене и натерали их да уђу у војни камион. Она је рекла Хјумен рајтс вочу:

„Видела сам како силом увлаче жене у камион и док су биле у камиону чули смо их да вриште. Нисмо могли да видимо зато што је камион био затворен. Било је четири жене, две су имале око 30 година, а друге две су биле од 20 и 22 године. Познавала сам их. Жене су биле на камиону један сат. Сишле су са камиона као да су луде, као да су сишле са ума. Нису ништа могле да говоре".[52]

Сексуални напади су укључивали претраживање целог тела уз сексуалне претње. Једна жена из Добротина рекла је за Хјумен рајтс воч да је полиција дошла у мало село где су се она и деца скривали седам недеља за време НАТО бомбардовања.

„Полиција је дошла и опколила нас и тражила новац и злато од нас. Подизали су нам мајице и дирали груди и ноге и тражили новац. Пипали су нас и тражили новац. Онима који нису имали новац одвели су кћери. Њих су задржали пет сати".[53]

Једна жртва силовања испричала је Хјумен рајтс вочу како су је припадници српских паравојних снага одвукли са трактора код пограничног села Жур и сексуално је напали пред више десетина других избеглица. Жртва, 31-годишња мајка која је путовала са својом мајком, свекрвом и двоје деце рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Зауставили су нас два униформисана Србина. Онај крупни с црвеном косом позвао ме са трактора. Црвенокоси је дошао до трактора и рекао, „Ти", показујући на мене. Када ми је рекао да сиђем са трактора, нисам послушала. Онда је он дрекнуо, „Ти! Силази!" Мој трогодишњи син спавао ми је у крилу. Он је наставио да виче, „Силази! Силази!" Скинуо ме је са трактора и поцепао ми одећу. Његове панталоне су већ биле откопчане и пенис му је био напољу. Стргао је мој грудњак. Почела сам да вриштим и плачем. Други Србин је пришао близу и уперио аутоматску пушку у моје груди. Носила сам димије да би помислили да сам стара. Црвенокоси ме је свукао покидавши узицу. Рекао ми је да седнем. Узео је 10 немачких марака које сам имала код себе. Скинуо је своје панталоне и привукао ме себи. Били смо до трактора, до возачке кабине. Имала сам менструацију. Када ме је свукао видео је крваве улошке, па зато није имао секс са мном. Уместо тога, окренуо ме и зграбио за груди, покушавајући да ме силује с друге стране (анално). Стиснула сам се и није успео. Можда је ејакулирао. Не знам. Трајало је то три-четири минута, а онда ми је рекао да могу да се вратим на трактор".[54]

Сведоци овог напада, који се догодио 2. јуна 1999, поткрепили су овај исказ и дали додатне, уверљиве детаље о инциденту. Возач трактора, који је

касније прошао поред тог места, као и други путници на трактору, поткрепили су опис двојице унифромисаних људи. Један очевидац овог сексуалног напада, осамнаестогодишњи младић из Ђиновице у општини Сува Река, рекао је Хјумен рајтс вочу:

„Извео ју је на асфалтни пут и силовао је испред свих нас. Силовао ју је само један Србин. Други Србин је тукао народ кундаком и говорио, „Тишина, тишина!" Сви смо одвратили поглед. Трајало је три-четири минута. Радио је то уз трактор".[55]

Друге жене и девојке узете из колоне натеране су да уђу у аутомобиле, одвезене и силоване или сексуално нападане. Српске снаге су зграбиле из избегличке колоне 22-годишњу жену из Митровице и одвезле је у белом голфу. Она је рекла Хјумен рајтс вочу:

„Догодило се када сам била у колони. Био је 14. април када смо напустили кућу, а 15. априла смо пролазили пешке поред Ђаковице. Кажу да је било само 2 км од границе. Стигли смо у четири сата ујутро. У згради близу пута одмарали смо се до шест сати ујутро. Граница према Албанији била је затворена. Српска полиција је дошла камионима, стрпала нас у њих и рекли су нам да ће нас вратити на Косово зато што је граница затворена. У другом селу су нам рекли да сиђемо са камиона и поново смо кренули пешке. Срели смо српску паравојску. Ишли су са пет или шест аутомобила. Пришли су мом стрицу и одвојили га. Одузели су му злато и новац. Онда су пришли к мени. Ишла сам под руку с братом, а мајка је ишла иза мене. Један је пришао к мени и питао ме, „Шта ти је он?" и ја сам рекла да ми је брат. Узео ме за руку и рекао ми да уђем у кола. Била сам тако изненађена. Нисам хтела да идем. Рекао ми је да не одбијам, јер ће бити много жртава. Псовао ме и говорио, „Курво, улази у кола." Нисам могла да се поздравим с породицом. Када сам ушла у кола видела сам другу девојку. Биле смо нас две и двојица униформисаних Срба. Било је девет или десет сати увече. Били смо далеко од колоне неколико метара. Рекао нам је да изађемо. Другу деојку је узео возач, а мене онај други. Рекао ми је да не вриштим и да се свучем. Он се свукао и рекао ми да му сисам ствар. Нисам знала шта да радим. Узео ме за главу и примакао је себи. Почео је да ме туче. Онесвестила сам се. Када сам се освестила видела сам га на себи. Много ме је болело. Вриштала сам и гребала земљу од бола. Из кола је изашао други човек и навалио се на мене. Онај човек у колима питао је првога зашто тако лепо поступа с курвом. Плакала сам од муке, а он се смејао све време. Други је сишао са мене и наредио ми да обучем одећу. Нисам могла да је нађем. Таман кад сам се обукла, дошао је други и одвео ме на друго место неколико метара даље и почео је истим речима и радио је исте ствари као и први. Држао ме тамо неколико минута и онда ми је рекао да се обучем, (па сам изгледала као кад сам напустила колону). Рекао ми је да не говорим никоме или ће ме одвести заувек и побити ми породицу. Ти људи су носили маске. Носили су маскирне униформе и оружје и ножеве о опасачу. Рекли су да су плаћени да то раде. Молила сам га (првог силоватеља) да ме убије, али он није хтео".[56]

Б. Б, у шоку и још крварећи од напада, склонила се с породицом и неколико стотина интерно расељених лица у велико складиште. Српска полиција

је стигла 19. априла са неколико српских лекара и медицинских сестара који су Б. Б. дали лекове за умирење болова и газу за заустављање крварења. Према Б. Б, једна медицинска сестра, видећи крв на фармеркама Б. Б. загњурила је лице у руке и рекла, „Шта су урадили?"[57]

У другим случајевима, жене узете из колоне силом су убациване у камионе и силоване од више силователја, а онда су поново силоване у кућама у којима су држане као таоци. Једна жена, која је имала 21 годину, рањена је када су Срби гранатирали Избице 17. априла. Један полицајац је рекао њеној мајци да ће је одвести у болницу. Уместо тога, натерао ју је у приколицу војног камиона покривену цирадом. Севдије Ахмети, која је водила разговор с овом женом, рекла је Хјумен рајтс вочу да је та млада жена била силована од више полицајаца више дана. На крају ју је један полицајац одвео у болницу у Митровици, где је наводно српски доктор одбио да је лечи. Једна медицинска сестра, Албанка, неговала ју је и дала јој седативе. После сукоба Ахмети је средила да ова жена добије праву медицинску негу. У то време, неколико месеци после силовања, имала је ожиљке од уједа на грудима.[58]

Друга медицинска сестра видела је друге жене како их одводе из избегличких колона. Рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Наставиле смо да идемо пешке (из Митровице) у Дечане. Зауставили смо се код Дечана и једну ноћ остали у селу. У три сата ујутро џипом је дошла група од девет мушкараца. Били смо близу пута. Узели су пет девојака и одве-ли их. Била је ноћ. Имали су батеријске лампе, а девојке су спавале. Сви су се успаничили. Стрпали су девојке у џип, молили смо их да их пусте али су одбили. Рекли су да су им потребне због информација. Ако њихове породице не буду имале ништа са ОВК, пустиће их. Нису вратили девојке. Када смо са границе кренули натраг у Пећ, чули смо (од других избеглица) да су девојке силоване".[59]

У једном другом случају који је Хјумен рајтс вочу испричао истраживач Центра за хуманитарно право, чије је седиште у току сукоба било у Македонији, мушки сведок који се скривао у близини полицијског пункта рекао је да су полицајци одвели четири девојчице између 13 и 17 година и задржали их три сата. Према овом сведочењу, полицајци су силовали све девојчице и узели им одећу. Сведок је чуо како девојчице вриште; када су се појавиле биле су голе.[60]

У једном другом случају који је документовао Центар за заштиту жена и деце, 22-годишња жена одвучена је из избегличке колоне на путу између Ђаковице и Дечана. Двојица припадника паравојних снага одвели су је иза грма и силовали покрај пута. После силовање и упкос чињеници да је крварила, припадници паравојске су јој наредили да иде пешице с групом.[61]

Силовања и сексуални напади на жене-таоце или притвореница

Жене које су држане у зградама широм Косова независно су дале веома сличне описе силовања, сексуалних напада и малтретирања. После одвајања жена и деце од мушкараца, српске снаге су држале жене као таоце у разним празним зградама. Жене су причале како су извођене из тих центара, једна по

једна, да би биле „проверене". Те провере су подразумевале испитивања, а у неким случајевима силовање и друге облике сексуалног насиља.

Крајем априла, у селу у дреничком крају, које ће остати неименовано ради заштите дотичних жена, владине снаге у зеленим маскирним униформама са зеленим ознакама, што сугерише да је реч о војницима, држале су групу од 27 жена и деце у малој штали пуној сена. Према пет сведочења, која су узета одвојено, а сва су поткрепљивала једно друго, жене су одвођене једна по једна. Према једној од тих жена:

„Провераване смо близу врата, ван дворишта, једна по једна. Трајало је то 20 минута. Питали су, „Где ти је муж? Је ли у ОВК?" Девојке су потпуно скидали. Нама удатим женама су скидали горњи део одеће и пипали нас по грудима. Питали су нас где желимо да идемо и легнемо. Мени су скинули блузу и постављали питања. Најпре су постављали питања и онда тражили новац. Дирали су ми груди".[62]

Према другим женама држаним у штали, припадници српске паравојске изводили су шест млађих жена неколико пута и силовали их у суседној згради. У једном тренутку они су извели пет млађих жена (од 29, 23, 20, 19 и 20 година) и три старије жене (две од 50 година и једна од 60) последњи пут. Један сведок је чуо три пуцња одмах пошто су три старије жене изведене из зграде.[63] Ни једна од жена није се вратила и, у ствари, преживела је само једна, од девет година. Њихови остаци су пронађени после три месеца у бунару на имању.

За време боравка у затвору жене су покушавале да подмите војнике да им не одводе кћери. Једна жена је рекла: „Дала сам вам новац, 100 ДМ и златнике." Униформисани људи су рекли да знају да је платила и свеједно су је одвели.[64]

Само једна од млађих жена коју су одвеле српске снаге преживела је. У разговору са Хјумен рајтс вочом она је описала своје искуство.[65] Са 21 годином, В. Б. је била трудна седам месеци када су је силовали припадници српских паравојних снага. Рекла је:

„У првом месту у којем смо били (мало село) заробила нас је редовна војска. Држали су нас тамо три ноћи. Раздвојили су нас у групе. Малу групу од 20 људи одвели су из тог места и рекли су нам да ћемо ићи у друго село зато што је овде опасно од НАТО бомбардовања. Питали смо, „Зашто нас не водите све?" а они су нам рекли да ће довести и остале. Сви смо били рођаци – сви из једног села осим моје свекрве. Редовна војска нас је послала у велико двориште и оставила тамо. Пошто су нас оставили у дворишту дошла су четворица. Војска је отишла и оставила нас у рукама ових паравојника. Имали су ознаке тигрова. Када су нас мучили, некад су то радили с маскама а некад без њих. Неки су имали обријане главе и мараме, неки дугу косу. Ставили су нас у малу шталу са сеном у њој. Онда су њих четворица ушли у шталу и залупили врата и уперили пушке у нас. Тражили су злато, новац и све што смо имали. Дали смо све. Свеједно су нас још мучили. Узели би једну девојку, задржали је напољу пола сата и пошто би је вратили, узели би другу. Узели су пет девојака. Мучили су их све једну по једну. Узимали су их четири или пет пута и

враћали их. То су урадили мојој сестри. Када су је вратили, питала сам је, „Шта вам раде?", а њој је било жао мене и рекла ми је да не причам. Онда сам питала пријатељицу моје сестре. Питала сам је, „Шта вам раде?" и она је рекла да им војници свлаче одећу и присиљавају их да буду голе.

Онда су одвели мене. Била сам трудна. Држала сам сина. Узели су га од мене и предали га мојој мајци. Рекли су ми да устанем и пођем за њима. Плакала сам и вриштала, „Вратите ме мом детету!" Одвели су ме у другу собу. Било је тако гадно да сам се умало онесвестила. Не могу да кажем шта су говорили. Мучили су ме. Зато што сам била трудна питали су ме где ми је муж. Плашила сам се да кажем да је у шуми.[66] Рекла сам да је у Италији. Један од њих је рекао другом војнику, „Удари је ногом и нека абортира". Ово су ми радили четири пута – водили су ме напоље на друго место. Све девојке су мучене на исти начин док нису изведене последњи пут. Док сам седела одвојено од мајке у дворишту, нисам могла да видим мајку или сестру, али сам могла чути сина како плаче. Један човек је зграбио дете и донео ми га. Оставио је дечака неко време са мном и онда су га поново однели. Онда ми је пришао други човек. Њих тројица су ме узели по реду. Онда су ме питали, „Јеси ли жељна мужа?" и рекли, „Ево нас уместо њега".

Припадници правојних снага су пустили В. Б. и оставили је унутра с другим старијим женама. Један полицајац је седео напољу, чувајући врата. Носио је маскирну и плаву униформу. Међутим, после пола сата у просторију су ушли други припадници паравојних снага:

„Ушли су с ножевима и маскама. И питали су један другога, „Хоћемо ли их поклати?" Сваки пут су понављали исто. Тукли су ме и уједали. Један који је завршавао са мном предао би ме другоме и говорио, „Сад је ти узми." Један је био веома крупан са обријаном главом и много ме је мучио. Када ме узео у руке толико ме је мучио да сам се онесвестила. Нисам знала где се налазим. Када сам се пробудила лежала сам на земљи без одеће а он је стајао изнад мене и смејао се. Била сам јако уплашена. Вриштала сам, али је он наслонио машинку на моје лице и рекао да ће пуцати ако будем поново вриштала. Била сам потпуно гола. Плашила сам се да ће ме заклати зато што сам трудна. Све време су се играли ножевима. Говорили су, „Извадићемо бебу." Онај са обријаном главом и маском оштрио је нож (преда мном). Један је себи дао инјекцију. Човек с обријаном главом радио је све те ружне ствари. Зарезао је своју руку и пио крв пред нама. После онесвешћивања нису ме више узимали. „Полицајац који је чувао врата штале рекао је В. Б. да се врати унутра. Пет других младих жена, скупа са три старије, довели су припадници паравојних снага. В. Б. је рекла Хјумен рајтс вочу:

„Када сам ушла (у шталу) чула сам три пуцња. Можда су тамо убијене три жене. Нисмо знали шта се догодило с девојкама док нису нађене. Када су одвели девојке и жене завезали су врата жицом. Остале смо тамо сат времена. Човек који нас је чувао отворио је врата и рекао нам да изађемо и бежимо. Имао је плаву и маскирну одећу. Вратио ме унутра и ослободио нас. Није ме мучио. Само сам видела када ме вратио и када нас је пустио. Дао ми је и млека."

Породице жртава пријавиле су силовања и „нестанак" Војсци Југославије. Командир са „две црвене линије на униформи" узео је сведочења и обећао породицама да ће војска наћи починиоце и да ће им судити.[67] Командир је касније одвео трудницу која је преживела силовање у болницу, где је две недеље после родила дете.

У другом случају медицинска сестра, која је била талац са више десетина других жена у селу Белег у марту 1999, рекла је Хјумен рајтс вочу да су српске снаге, за које је рекла да су носиле црне мараме на глави, одвеле 30 жена, по две или три, и да су сваку девојку држале барем пола сата. Жене које су одбијале да изађу или су се одупирале, биле су тучене кундацима. Она је наставила:

„Силовали су их. Када су се вратиле нису могле да говоре. Али после тога су ми рекле шта су преживеле. Биле су изуједане. Нисам имала лекова. Покушавала сам да их оперем. Рекле су ми да су с њима поступали као да су животиње. Покушала сам да помогнем 10 девојака. Крвариле су. Радила сам некад у том селу и препознала сам их – биле су моји пацијенти. Све су биле млађе од 18 година".[68]

Хјумен рајтс воч документовао је неколико случајева у којима су жртве могле да идентификују нападаче као припаднике српске специјалне полиције или као војнике или официре ВЈ. Међутим, испоставља се да су већину силовања за време сукоба извршили припадници паравојних снага. У једном случају две етничке Албанке са Косова рекле су истраживачу Хјумен рајтс воча да су их српске снаге безбедности држале заробљене на Косову и да су их силовале више пута. Две жртве силовања, обе из општине Сува Река, дале су детаљно и поуздано сведочење које је поткрепило још осам жена из села, с којима је разговарано одвојено.

Према овом сведочењу, снаге специјалне полиције и војне снаге опколиле су село 21. априла 1999. Већина мушкараца побегла је у планине. Између 200 и 300 жена, укључујући жене из оближњих села, и 11 старијих мушкараца нашли су у селу.[69] Снаге безбедности су насумице поделиле жене у три приватне куће. Жене су рекле Хјумен рајтс вочу да су током тродневног боравка у кућама трпеле вербалне увреде, претње и малтретирање. Једна жена је рекла истражитељима да су полицајци држали нож, претећи да ће убити њеног трогодишњег сина уколико она не преда злато или новац. Српске снаге су присиљавале неке жене да чисте и кувају; друге су биле присиљаване на сексуалне односе са поробљивачима.

Као и у дреничком случају, жене су говориле да су биле присиљаване да се свлаче ради претреса. Као што је једна жена, стара 23 године, рекла Хјумен рајтс вочу,

„Држали су ме у соби пуној жена. Полицајци су ушли и показали ми да дођем. Један од њих ме је натерао да се свучем и нашао је папир који сам скривала у доњем вешу и на којем се налазио телефонски број мога мужа у Швајцарској. Поцепао је папир и почео да ме псује. Вратила сам се групи жена и исти тај полицајац је дошао и рекао ми, „Дођи овамо." Одвео ме је далеко од других жена и радио са мном шта је хтео".[70]

Две жене које су силовале српске снаге описале су детаљно ове нападе Хјумен рајтс вочу. Једна жена, која је сексуално злостављана у два наврата, описала је како су је српске снаге одвеле од куће, која је била пуна преплашених жена и деце. У једној од тих прилика силовали су је српски војници. Око четири сата поподне другог дана ропства, њу је у већој групи жена „изабрао" човек у зеленој маскирној униформи. Одвео ју је у другу кућу и силовао.

Следећег дана други човек је захтевао да да пође с њим у кућу удаљену 10 минута хода од куће у којој је била притворена. Према њеном исказу, тај човек јој није рекао куд је води ни зашто, него ју је гурао напред пушком када је почела да плаче.

Кућа је била пуна припадника српских снага безебдности, рекла је Хјумен рајтс вочу. Постављали су јој питања, користећи мешавину гестова и нешто речи за комуникацију, јер је жена једва разумела српски. Војници и полицајци су је питали има ли деце и где јој је муж. Тражили су да им да новац, а када им га није дала, наредили су јој да се свуче. Почела је да плаче и да се чупа за косе, на што су се они смејали. Пустили су неку музику.

Пошто се свукла, они су јој прилазили један по један док је гола стајала пред њима. Рекла је Хјумен рајтс вочу да су је сви гледали, а онда су је оставили саму с човеком, за кога је веровала да је командир и још једним официром. Командир, кога је препознала као таквог зато што је имао златне звездице на капи и зато што је издавао наређења војницима, лежао је на леђима удаљен око три метра од места где су жртва и други официр лежали на кревету. Човек на кревету, који је био го, додиривао јој је груди али је није присиљавао да она дира њега. „Плакала сам све време и одбацивала његове руке", рекла је. „На крају ми је рекао, „Нећу ти ја ништа." Командир је само буљио у нас."

После десетак минута војници су се вратили у просторију, а жена је, још гола, морала да им послужује кафу. Затим јој је наређено да се обуче и да све почисти. Покупила је прљаве шоље и посуђе и обрисала под, рекла је. Онда су је војници вратили у ону кућу где су се налазиле друге жене. Када су је питале шта јој се десило, није хтела да говори.

Друга жртва силовања из истог села, 29 година, рекла је Хјумен рајтс очу да ју је полиција одвела из куће у којој је држана у неку другу кућу. Тамо је уведена у собу и присиљена да се свуче. Један за другим, петорица припадника српских снага улазили су у собу, али ју је силовао тек последњи, рекла је Хјумен рајтс вочу. Док ју је један од њих напаствовао, друга четворица су ушла у собу и гледала. Жена је такође навела да је неко ставио токи-воки испод кревета у соби и да су припадници срспких снага све време викали у току силовања, преко токи-вокија, да је заплаше. Она је проценила да је у соби задржана укупно пола сата.[71)]

Лекар у логору Уједињених Арапских Емирата у Кукешу, Албанија, где су избеглице из села нашле заштиту, рекао је Хјумен рајтс вочу да су му дан раније три друге жене рекле да су и оне силоване, иако није познато где се силовање десило. Хјумен рајтс воч је добио непотврђене извештаје да су српске снаге одвеле жене из кућа. По речима једне старије жене из другог оближњег

села, треће вечери је полиција ушла у једну од кућа, упирући светлост батеријских лампи у лица жена, од којих су многе покушале да покрију главу марамом. Полиција је нашла једну жену и наредила јој да пође с њима. Вратила се отприлике два сата касније, а када је упитана шта се десило, одговорила је, „Ништа ме не питајте.''[72] Амнести интернешенел је такође документовао сличан образац вишеструког силовања у истом селу, у области Суве Реке 21. априла 1999.[73]

Друга места такође су имала доказе који су указивали на то да су се силовање и други облици сексуалног насиља можда догађали у привременим сабирним центрима. По речима Севдије Ахмети, Економски факултет Приштинског универзитета можда је такође коришћен као центар за силовање и друге облике сексуалног насиља. Ахметијева и други истражитељи који су је пратили нашли су женске хулахопке, чешљеве и гаћице разбацане по једном подруму. На зидовима су се налазиле порнографске слике жена. На једној табли била је нажврљана порука на српском: „Ако сте фрустрирани, испразните се међу женским, ногама.„ На ћебадима пронађеним у подруму налазиле су се мрље од крви.[74]

Албанке са Косова с којима је у албанским избегличким логорима разговарао Саветодавни центар за жене и девојке такође су рекле да су одвођене из сабирних центара и присиљаване да чисте зграде у којима су боравили припадници паравојних снага и војници. Једна жена је рекла саветнику (адвокату).

„У првом тренутку су изабрали најлепше девојке, одвели нас у кућу и у сваку собу затворили по једну девојку. Дошли су у моју собу и захтевали да се свучем. Почела сам да вриштим, а они су ме тукли и закључали у купатило. Оставили су ме тамо сат времена, док нисам престала да вриштим. Онда је један официр, можда поручник, одабрао људе који могу да уђу и имају сексуалне односе са мном. Он лично није имао. Пошто су ушла четворица и имала односе са мном, била сам исцрпљена. Он је рекао да ће пети бити последњи. После петог више их није било.''[75]

Барем у једном случају, једна жена је нарочито одабрана за мучење и злостављање због истакнутог статуса активисте за права жена. Дана 4. маја 1999. врата куће у којој се скривала провалила су три маскирана мушкарца с пушкама. У сатима који су уследили била је сексуално злостављана пушчаном цеви.[76]

Сведочење дато Хјумен рајтс вочу такође је сугерисало да су жене у затворима биле силоване и сексуално злостављане, иако нема директног сведочења које би то потврдило. Један човек, M. J., описао је како је с осталима одвезен камионом у Липљан, који је такође имао женски затвор. Када су стигли у затвор, мучени су и ислеђивени, рекао је Хјумен рајтс вочу. M. J. је провео у затвору 42 дана. Рекао је истражитељу Хјумен рајтс воча да су и жене задржаване у затвору и силоване. Жене у ћелијама до мушкараца, чуле су се како вриште. По речима овог затвореника, „Чуо сам како полиција говори женама да се свуку. Никада нећу заборавити њихово вриштање. Полицајци би

пролазили покрај наше собе и говорили један другом, „Вечерас ћемо бити с девојкама".[77]

Како је затвореницима било забрањено да се крећу по затвору, овај сведок није видео затворенице. Хјумен рајтс воч није могао да независно потврди овај исказ.

Фусноте:

5) Термини „силовање и други облици сексуалног насиља„ и „сексуално напаствовање" користиће се у целом извештају. Термин „сексуално напаствовање" користиће се да означи нападе који не достижу ниво силовања. Судско веће Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију у случају *Тужилац против Фурунџије* дефинисало је објективне елементе силовања као:

(i) сексуалну пенетрацију, ма колико слабу:

(a) вагине или ануса жртве пенисом починиоца или било којим другим предметом који починилац користи; или

(б) уста жртве пенисом починиоца;

(ii) изнудом или силом, или претњом силе против жртве или трећег лица.

Пресуда Фурунџија, Парница бр. ИТ-95-17(1-Т, стр. 73, параграф 185.

Судско веће Међународног трибунала за бившу Југославију, у случају *Фурунџија* такође је навело да „међународни кривични прописи кажњавају не само силовање него и свако озбиљно сексуално напаствовање код којег нема стварне пенетрације. Изгледа да забрана обухвата сва озбиљна злостављања сексуалне природе која се наносе физичком и моралном интегритету неке особе изнудом, претњом силом или застрашивањем на било који начин који деградирајући и понижавајући за достојанство жртве. Како су обе ове категорије аката криминализоване по међународном праву, разлика између њих првенствено је важна за сврху доношења пресуде". (*Пресуда Фурунџија*, Парница бр. ИТ-95-17(1-Т, стр. 73, параграф 186.

У *Пресуди Челебићи*, Судско веће Међународног трибунала ослањало се на дефиницију силовања и сексуалног насиља формулисану у случају *Тужилац против Жан-Пола Акајесија* (Парница бр. ИЦТР-96-4-Т, Судско веће 1, 2. септембар 1998). Судско веће Међународног кривичног суда за Руанду, у *Пресуди Акајеси*, записало је, „Веће дефинише силовање као физички напад полне природе, извршен на особу под околностима принуде. Сексуалним насиљем, које укључује силовање, сматра се сваки акт сексуалне природе који се почини под околностима принуде." (Као што ј наведено у *Тужилац против Делалића, Муција, Делића и Ланџе*, Парница бр. ИТ-96-21-Т, 16. новембар 1998, стр. 173, параграф 478). Насиље подразумева психолошку као и физичку повреду.

6) Види Helsinki Watch and The International Helsinki Federation for Human Rights, *Yugoslavia: Crisis in Kosovo* (New York: Helsinki Watch, 1990), Human Rights Watch (Helsinki, *Open Wounds: Human Rights Abuses in Kosovo*)New York: Human Rights Violations in Kosovo", *Humanitarian Rights Watch Short Report*, свезак 8, бр. 13, децембар 1996.

7) Види параграф о Међународној и државној правној заштити од силовања и других облика сексуалног насиља. За потпуну расправу о правним стандардима и унутрашњим оружаним сукобима, види *Humanitarian Law Violations in Kosovo* (New York: Human Rights Watch, 1998).

8) За документацију о кршењима међународног хуманитарног права од стране ОВК и владиних снага током 1998, види два извештаја Хјумен рајтс воча: Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Kosovo* и Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica* (New York: Human Rights Watch, 1998).

9) Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 11. јули 1999.

10) Интервју Human Rights Watch-a, Ариана Зхерка, Приштина, 10. јули 1999.

11) ОСЦЕ, „Rape and Other Forms of Sexual Violence", у *As Seen, As told* / www.osce.org(kosovo/reports/hr/part 1/ch7.htlm). Овај извештај укључује две изјаве жртава силовања и једну изјаву мајке жртве силовања. Описано је укупно 23 силовања. У једном случају група српских полицајаца силовала је две жене које су ишле на свадбу. У другом случају један српски полицајац и три цивила силовали су жену која је била трудна 4,5 месеца. У завршном случају које је документовао извештај ОЕБС-а, група припадника паравојних снага силовала је 13-годишњу девојчицу и 19 других жена.
12) ОСЦЕ, *As Seen, As Told*. Овај извештај наводи да су представници за људска права, тада смештени у бившој југословенској републици Македонији, прикупили сведочења о прекршајима који су се десили после евакуације ОСЦЕ-КВМ са Косова и „наишли на акте сексуалног насиља који су почињени раније".
13) „Britain Says Kosovo Women Raped in Military Camp", Reuters News Service, 13. април 1999.
14) Vernon Loeb and Jeffrey Smith, „Evidence Mounts of Atrocities by Yugoslav Forces", *Washington Post*, 10. април 1999; Nicholas Watt and Ian Traynor, „Serbs Have Rape Camp", *Guardian*, 14. април 1999.
15) За допунске информације о цивилним жртвама у Југославији, види Human Rights Watch, „Civilian Deaths in HATO Air Campaign„ *A Human Rights Watch Short Report*, свезак 12, бр. 1, фебруар 2000.
16) Извештај Стејт департмента САД, „Ethnic Cleansing in Kosovo: An Accounting" наводи у поглављу „Atrocities and War Crimes by Location„: „Према извештају *Њујорк тајмса* од 22. јуна 1999, српске снаге су користиле хотел „Карагац" као логор за силовање Албанки." У чланку *Њујорк тајмса* Елизабет Бумилер од 22. јуна наводи се: „За сада званичници Стејт департмента у Вашингтону кажу да су добили извештаје о избеглицама да Срби користе хотел „Карагац"у граду Пећи и један војни логор код Ђаковице као логоре за силовање. „На страни 12 овог извештаја Стејт департмент цитира албанске изворе са Косова у вези са овим извештајима; међутим, не наводи да ли је реч о изјавама сведока, жртава или је у питању рекла-казала. Извештај се односи на изјаву једне жртве да су „српске снаге користиле други хотел у Пећи, Метохија, за силовање косовских Албанки".
17) Dorothy Q. Thomas and Reagan E. Ralph, „Rape in War: Challneging the Tradition of Impunity", *SAIS Review*, зима-пролеће 1994, стр. 93.
18) Интервју Human Rights Watch-a, Т. Е. Митровица, 16. јули 1999.
19) Види Human Rights Watch/Helsinki, *War Crimes in Bosnia-Herzegovina: Volume II* (New York: Helsinki Watch, 1993).
20) Међутим, Хјумен рајтс воч није нашао уверљиве доказе да су Арканови „Тигрови"и Шешељеви „Бели орлови" одговорни за било који прекршај наведен у извештају.
21) Интервју Хјумен рајтс воча, Т. Е. Митровица, 16. јули 1999.
22) Интервју Хјумен рајтс воча, С. Т. Добротин, 13. јули 1999.
23) Интервју Хјумен рајтс воча, Др А. Б. Приштина, 21. јули 1999.
24) Интервју Хјумен рајтс воча, Севдие Ахмети, Приштина, 12. јули 1999.
25) Види, на пример, Гордана Игрић, „Kosovo Rape Victims Suffer Twice", Institute of War and Peace Reporting. Види такође Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica* i Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Косово*.
26) Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica*. Мушки притвореници у дреничком крају рекли су да је полиција претила да ће силовати њихове супруге и кћери (стр. 43). Жене су такође изјавиле да је полиција вршила претрес тела, у једном случају „подижући хаљину (жене) ради провере оружја" (стр. 37). Види такође Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*. Један избеглица у северној Албанији 1998. тврдио је да је гледао силовање шест жена и девојака, од којих су две биле 13-годишње де-војчице (стр. 39). лекари Хјумен рајтс воча такође су документовали батинања и силовања широм Косова током 1998. Physicians for Human Rights Watch, „Medical Group Recounts Individual Testimony of Human Rights Abuses in Kosovo", 24. јуни 1998.

27) Види Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, стр. 66-74. За приказ пропаганде против косовских Албанаца види Јулие Мертус, *Косово: How Myths and Truths Started a War* (Berkeley: University of California Press, 1999), стр. 8. Важност пропаганде у подстицању силовања и других злостављања докуметована је у сукобима широм света. За додатно проучавање односа између пропаганде и силовања, види Human Rights Watch(Africa and Women"s Rights Project, *Shattered Lives: Sexual Violence During the Rwandan genocide and its Aftermath* (New York: Human Rights Watch, 1996), стр. 15-19.
28) Јулие Мертус, „Women in Kosovo: Contested Terrains„, у издању Сабрина Рамет, *Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1999), стр. 174 и 178. Mertusova citira *Борбу* (Београд) од 2. јуна 1994. као пример такве пропаганде.
29) Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 11. јули 1999.
30) Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, стр. 66-74
31) Јулие Мертус, „Women in Kosovo: Contested Terrains", изд. Рамет, стр. 178.
32) Интервју Human Rights Watch-a, Б. Б. Митровица, 16. јули 1999.
33) Три сведока су одвојено рекли својом вољом да су видели трагове уједа. Интервју Human Rights Watch-a, С. Т. Добротин, 13. јули 1999. Интервју Human Rights Watch-a, В. Б. Вучитрн, 19. јули 1999. Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 11. јули 1999.
34) *Los Angeles Times* је такође известио о силовањима у селу Белег током друге недеље априла. Види Carol J. Williams, „In Kosovo, Rape Seen as Awful as death", *Лос Анџелес Тимес*, 27. мај 1999, стр. A1.
35) Интервју Human Rights Watch-a, В. Т. Дечани, 17. јули 1999. В. Т. је рекла да је видела да је из куће одведено укупно 30 жена.
36) Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 12. јули 1999.
37) Три жртве силовања разговарале су са истражитељима Хјумен рајтс воча у избегличким логорима у Албанији. Три жене су састале одвојено са истражитељем у својим кућама на Косову.
38) О овим случајевима су говорили лекари који су извршили абортусе или пружали медицинску помоћ.
39) Physicians fro Human Rights, *War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Agaisnt Kosovar Albanians* (Boston: Physicians for Human Rights, 1999, стр. 80).
40) Amnesty International, „Косово: Incidents of Multiple Rape", News Release, 27. мај 1999 (www.amnesty.org/news/1999/47007699.htm).
41) Интервју Human Rights Watch-a, Др Ц. Ц. Митровица, 12. јули 1999.
42) Williams, „In Kosovo, Rape Seen as Awful as death", *Los Angeles Times*.
43) Тврдња о одвођењу 49 жена заснива се на директном сведочењу. Непознат број жена одвеле су и задржале српске и југословенске снаге. Human Rights Watch још једном сматра да ових 49 случајева представља само мали део од укупног броја.
44) Интервју Human Rights Watch-a, Х. Б. Пећ, 14. јули 1999.
45) Интервју Human Rights Watch-a, А. Х. Ђаковица, 20. јули 1999.
46) Интервју Human Rights Watch-a, Газменд Мунаџхери, Савет за одбрану људских права и слобода, Пећ, 14. јули 1999, извод из записа изјаве жртве.
47) Интервју Human Rights Watch-a, А. Х. Ђаковица, 20. јули 1999.
48) Интервју Human Rights Watch-a, Colette Vercelletti, Médécines Sans Frontières (МСФ), Пећ, 15. јули 1999.
49) Интервју Human Rights Watch-a, Др Аслан, Савет за одбрану људских права и слобода, Пећ, 14. јули 1999.
50) У већини случајева жене су одвођене на период од 20 минута до неколико сати. Сведоци су изјавили да су неке жене држане целу ноћ пре него што су породице могле да их откупе. У једном случају две малолетне близанке извучене су из колоне косовских Албанаца у бекству и задржане неколико метара даље 20 минута. Родитељи су про-

лазили кроз колону и молили остале да им помогну да скупе 500 ДМ на име откупнине припадницима паравојних снага. Девојчице нису ни на који начин повређене. Интервју Human Rights Watch-a, Д. М. Митровица, 16. јули 1999.

51) Интервју Human Rights Watch-a, А. А. Kukes Refugee Camp, Albania, 5. јуни 1999.
52) Интервју Human Rights Watch-a, В. С. Митровица, 12. јули 1999.
53) Интервју Human Rights Watch-a, С. Т. Добротин, 13. јули 1999.
54) Интервју Human Rights Watch-a, Р. Г. Kukes Refugee Camp, Албанија, 5. јуни 1999.
55) Интервју Human Rights Watch-a, П. J. Kukes Refugee Camp, Албанија, 5. јуни 1999.
56) Интервју Human Rights Watch-a, Б. Б. Митровица, 16. јули 1999.
57) Интервју Human Rights Watch-a, Б. Б. Митровица, 16. јули 1999.
58) Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 11. јули 1999, извод из изјаве жртве.
59) Интервју Human Rights Watch-a, Ф. А. Митровица, 16. јули 1999.
60) Интервју Human Rights Watch-a, Ариана Зхерка, Приштина, 10. јули 1999.
61) Интервју Human Rights Watch-a, Севдие Ахмети, Приштина, 11. јули 1999.
62) Интервју Human Rights Watch-a, Х. Р. село у дреничком крају, 19. јули 1999.
63) Интервју Human Rights Watch-a, В. Б. Вучитрн, 19. јули 1999, В. Б. није сматрала да је старија жена силована.
64) Интервју Human Rights Watch-a, Х. Р. село у дреничком крају, 19. јули 1999.
65) Интервју Human Rights Watch-a, В. Б. Вучитрн, 19. јули 1999.
66) Бити „у шуми" обично се односи на припадање ОВК.
67) Интервју Human Rights Watch-a, В. Б. Вучитрн, 19. јули 1999.
68) Интервју Human Rights Watch-a, В. Т. Дечани, 17. јули 1999.
69) Када су први пут интервјуисане као избеглице у Кукешу, Албанија, у априлу 1999, жене из села рекле су Хјумен рајтс вочу да је полиција одвела 11 старијих људи. Неке су тврдиле да су виделе један леш када су напуштале село, али нису знале ко је био. Хјумен рајтс воч је посетио село у августу и сазнао је да је 11 старијих људи убијено и да су њихова тела пронађена у сеоском бунару.
70) Интервју Human Rights Watch-a, З. Т. Избеглички логор Кукеш, Албанија, 28. април 1999.
71) Интервју Human Rights Watch-a, З. З. Избеглички логор Кукеш, Албанија, 28. април 1999.
72) Интервју Human Rights Watch-a, З. Т. Избеглички логор Кукеш, Албанија, 28. април 1999.
73) Amnesty International, „Incidents of Multiple Rape".
74) Интервју Human Rights Watch-a, Силвана Мирија, директор, Саветодавни центар за жене и девојке, Тирана, Албанија, 24. јули 1999. Саветници (адвокати) Центра документовали су 28 случајева силовања путем директних сведочења. Овај центар је имао екипу од 45 саветника (адвоката) у „отвореним центрима" и логорима у Тирани, Пограделу и Скадру.
76) Интервју Human Rights Watch-a, А. Х. Приштина, 11. јули 1999.
77) Интервју Human Rights Watch-a, М. J. Добротин, 13. јули 1999.

Етнички Албанци на Косову суочавају се са глађу, претрпаношћу и присилним радом

Етнички Албанци који остају на Косову суочавају се са глађу, претрпаношћу и недостатком медицинске заштите, поред страха да ће бити убијени или истерани из својих кућа. Истраживачи Хјумен рајтс воча, смештени у Албанији и Македонији, добили су драматичне извештаје од избеглица да залихе хране нестају; нека села су препуњена до неподношљивости, а медицинска заштита обично није доступна. Уз то, каже се да су неки етнички Албанци присиљени да копају ровове за југословенску војску дуж границе.

Велики број мушкараца на Косову, плашећи се злостављања у рукама српских снага, побегао је из села у планине. Неки од тих мушкараца који су постали избеглице у Македонији и Албанији, описали су сурове услове таквог повлачења кроз планине, где нема хране, склоништа и основних ствари и где ниске температуре стварају додатне потешкоће. „Ишли смо пет дана, а да нисмо ништа јели, смрзавајући се на киши", причао је Ахмед Хазери, двадесеттрогодишњи младић. „Коначно смо дошли до (села) Нагафца, за које смо чули да је слободно од српских снага."

Нека села, обично она удаљенија, функционисала су као привремена уточиште за велики број људи расељених из својих села. Услови у тим селима су грозни. Почетком априла, Нагафц, на југу Косова, наводно је држао становнике из седам суседних села. Ови сељани су се стекли у Нагафцу бежећи од српских снага које су заузеле њихове куће. По речима избеглица, свако домаћинство у Нагафцу држало је још између 75 и 150 житеља. Горња Гадимија, село јужно од Приштине, било је друго такво склониште; средином априла оно је, наводно, имало на десетине хиљада расељених лица из села Черниља, Бабуши, Терна, Баблок, Мираш, Кишна Поља, Врела, Пликовић, Жегавц, Маркофц, Бунуле, Главице и Смаљуше.

Услови у таквим претрпаним селима су ужасни: нема хране, хигијенски услови готово да не постоје, а претрпаност погодује ширењу болести. Нарочито је забрињавајућа могућа криза хране. Залихе хране код етничких Албанаца су у многим случајевима исцрпљене, продавнице су затворене, а често је несигурно ићи у потрагу за намирницама. У градовима и селима у којима живе Срби, избеглице су рекле Хјумен рајтс вочу, српски трговци су одбили да продају храну етничким Албанцима, а српска полиција им је забранила да улазе у продавнице.

Многе недавно пристигле избеглице такође су рекле да су путовале више дана без јела и пића. Најозбиљније, етнички Албанци који су били присиљени да побегну од куће без механичких средстава за превоз налазе се у нарочитој опасности да постану жртве исцрпљености. Они који стижу у Албанију колима или тракторима кажу да су видели друге како посрћу путем боси и како чак падају покрај пута.

Недостатак здравствене заштите, такође је тешко погодио косовске Албанце. Једна породица из Митровице, на пример, описала је Хјумен рајтс вочу смрт седамдесетосмогодишњег породичног старешине, Мухамета Читакуа. Док су га српске снаге изгониле из куће Читаку је добио срчани удар, али како је породица морала да бежи у паници није могла да му обезбеди никакву медицинску заштиту. Касније, у току исцрпљујућег четвородневног путовања породице у Албанију, умро је у колима покрај Ђаковице. Иако су кола била претрпана, породица је била присиљена да настави да вози десетак минута после него што је он умро, док нису могли да се безбедно зауставе и на брзину му ископају плитку раку.

Неколико избеглица је описало како су рођаци и пријатељи, погођени српским мецима или минобацачком ватром, остали без пружене медицинске

помоћи, неки умирући дуго после напада. Учитељ из села Хаде, Милаиј Мирена, наводно је погођен од српских снага безбедности испред своје куће 29. априла док је покушавао да се преда. Његова породица га је носила док је бежала из куће, али нису успели да убеде српску полицију да им дозволи да дођу до доктора. Мирена је умро од последица рањавања после отприлике пет сати.

Избеглице које су са Косова побегле прошле недеље, такође кажу да су српске снаге задржале албанске мушкарце и натерале их да копају ровове. Шест избеглица из града Призрена, које је Хјумен рајтс воч интервјуисао у северној Албанији, рекле су да су виделе групе етничких Албанаца како присилно раде на путу између Призрена и пограничног села Врбнице. Све избеглице, с којима је разговарано одвојено, рекле су да су виделе мале групе етничких Албанаца присиљене да копају ровове док их српски полицајци и југословенски војници држе на нишану. Све избеглице су истакле да су се ровови копали првенствено у подручју између Врбнице и оближњег села Жур, поред албанске границе. Неки албански притвореници носили су сива радна одела, рекли су сведоци. Други су носили зелене блузе ВЈ, које су могле да их учине циљем НАТО напада.

Према последњим проценама НАТО-а, тренутно има око 820 000 интерно расељених лица унутар Косова. Хјумен рајтс воч је дубоко забринут у вези са озбиљним несташицама и тешкоћама које угрожавају живот овог становништва. **(www.hrw.org.yu, Human Rights Watch, Њујорк, 8. мај 1999. године)**

Масакр у Међи

Хјумен рајтс воч је завршио тродневну истрагу масакра етничких Албанаца у селу Међа, северозападно од Ђаковице, 27. априла. После 19 одвојених интервјуа са очевицима, организација сматра да је барем стотину, а можда чак и три стотине, мушкараца између 16 и 60 година старости, изведено из конвоја избеглица и систематски стрељано од стране српских снага. Прецизан број жртава још се не зна.

У рано јутро, 27. априла, српска полиција и припадници паравојних јединица, скупа са војницима ВЈ, систематски су „очистили" етничке Албанце из села између Ђаковице и Јуника, покрај албанске границе. Почевши око 07 часова ујутро, снаге безбедности су силом истерале житеље следећих села: Пећај, Нивоказ, Добраш, Шеремет, Јахоч, Понашек, Рачај, Рамоч, Маданај и Оризе. Свих 19 сведока, интевјуисаних из ових села, а међу којима су били и људи из других места који су током прошлих месеци тамо потражили уточиште, рекли су Хјумен рајтс вочу да су војници и специјалне снаге опколили села и становнике присилили да беже путем према Ђаковици, неки тракторима а неки пешке. Многа села су затим систематски спаљена.

Једна осамнаестогодишња жена из Добраша рекла је да су снаге безбедности задржале два мушка члана њене породице, Ибера и Авдила, када је породица напуштала село. „Полиција нам је рекла да наставимо да идемо и он-

да смо чули пальбу из аутоматских пушака", рекла је она. Њих двојица се воде као нестали.

Сељани из тог краја били су сви приморани да иду путем према Међи, малом селу надомак Ђаковице. Њихови описи откривају како су полицајци и војници, присутни у великом броју, у селима систематски извлачили на стотине етничких Албанаца из конвоја и одводили их од њихових породица. Сељани који су прошли кроз Међу око подне рекли су да су видели како снаге безбедности држе „стотине" мушкараца на нишану. Они који су кроз Међу прошли касније поподне, рекли су да су видели „велику гомилу тела", за коју су неки рекли да их је било чак три стотине. Овај број није могао бити независно потврђен, а сведоци су казали да се процена заснива на броју мушкараца узетих из конвоја и оних који се воде као нестали.

Истражитељи Хјумен рајтс воча разговарали су са 19 сведока у Кукешу, северна Албанија, три дана после њиховог уласка у Албанију 28. априла. Иако остају питања у вези с неким детаљима догађаја, доследност и прецизност сведочења сведока дају непобитну слику о насилном прогону, о систематском уништавању приватне имовине, о застрашивању и пљачки, као и о присилном раздвајању и масовном стрељању етничких албанских мушкараца.

Избеглице, озбиљно трауматизиране, почеле су да улазе у Албанију преко граничног прелаза Морина код Кукеша у раним јутарњим часовима 28. априла. Истражитељ Хјумен рајтс воча, који је стигао на границу у 06:30, разговарао је с неким избеглицама убрзо по њиховом преласку границе. Новопристеле избеглице, углавном састављене од жена, деце и стараца, говориле су о масовном стрељању у Међи.

Сведоци с којима је разговарано током следећа два дана у избегличким логорима у рејону Кукеша, дали су нове детаље о зверствима. Једна жена је рекла да је истерана из Шеремета око 08 часова ујутро 26. априла и да је стигла с породицом, на трактору, у Међу око десет часова. „Узели су мушкарце са трактора", рекла је она. „На нашем трактору било нас је око четрдесет, а они су узели 12 мушкараца. Узели су све мушкарце." Друге избеглице које су тог дана путовале кроз Међу потврдиле су да су из конвоја узимали мушкарце између 14 и 60 година старости. Реј Вилкинсон, портпарол Високог комесара УН за избеглице у Кукешу, који се налазио на граници док су избеглице стизале у Албанију, рекао је Хјумен рајтс вочу да је по његовој процени у Албанију прешло 60 трактора и да је „шест од седам" трактора пријавило да су неки мушкарци скинути са њихових возила. Новинари који су у исто време били на граници рекли су да су избеглице понављале да је убијено барем 100 мушкараца.

Деветнаестогодишњи младић, који је стигао у Међу између десет и једанаест часова описао је призор Хјумен рајтс вочу. Он је рекао:

„Много народа је било у конвоју с тракторима. Они који су ишли пешке углавном су пуштани, али су неки задржани. Они (полиција и војска) су заустављали тракторе и почињали да туку народ комадима дрвета и разбијали су стакла на тракторима. Мушкарци су заустављани и одвођени, њих око стоти-

ну, у поље покрај пута. Полиција је вриштала на нас да се крећемо даље, па смо оставили стотину мушкараца и не знамо шта им се догодило."

Хјумен рајтс воч разговарао је са избеглицама који су прошли кроз Међу између дванаест и три поподне, који су рекли да су видели велики број етничких Албанаца под надзором снага безбедности. Тридесетосмогодишња учитељица, која је прошла кроз Међу око један поподне, рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Видела сам велику групу људи који су били одвојени од породица: старце и младиће. Мислим да их је било преко 250. Клечали су на земљи... дуж пута у малој шуми на падини брежуљка двадест или тридсет метара од пута. Били су у центру села."

Други сведок који је био у Међи у исто време, с којим смо разговарали одвојено, дао је поткрепљујући опис, додајући само да је група људи клечала с рукама на леђима, опкољена војницима.

Други сведоци који су били у Међи око подне дали су варијације описа овог сценарија. Четрдесетогодишња жена која је била у Међи око подне рекла је да је видела „седамдесет или више мушкараца" како чуче с рукама на леђима у малом каналу који је ишао паралелно с путем. Друга жена је рекла да јој је муж скинут са запреге да се придружи групи Албанаца покрај пута и да је био присиљен да виче: „Живела Србија; живео Милошевић". Сви сведоци су рекли да је Међа била пуна полиције и специјалних снага обучених у плаве и зелене маскирне униформе. Многи припадници снага носили су црне скијашке маске, а неки су носили црвене свилене марамице на глави, говорили су сведоци. Неки су рекли да су видели црвене крпе са двоглавим орлом, симбол Југославије, на војничким рукавима.

Један сведок који је кроз Међу прошао око дванаест тврдио је да је видео 15 лешева десно од пута. Осамнаестогодишња жена рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Пут је био пун крви. Десно од пута било је 15 људи. Бројала сам их. Лежали су потрбушке, а крв је била свуда око њих, нису се мицали."

Избеглице које су кроз Међу прошле касније поподне рекле су да су виделе много лешева у селу. Осамнаестогодишњи мушкарац и деветнаестогодишња жена, интервјуисани заједно, који су у Међу дошли пешке у 05:30 поподне, рекли су да су видели велику гомилу тела око три метра десно од пута у центру села. Тела, онако набацана, прекривала су површину земље око 2,5 са 6 метара, а висина гомиле је износила око метар и двадесет сантиметара, рекли су они. Сведоци су признали да су били јако уплашени, да их је полиција пожуривала, што су били фактори који су их спречили да дају прецизну процену броја тела. С обзиром на број несталих, они су сматрали да је број мртвих достизао 300. Петнаест других мушкараца, рекли су они, седело је на земљи с рукама на леђима, окренути од гомиле лешева, лицем према групи припадника снага безбедности.

Хјумен ратјс воч је данас закључио да су српска полиција и припадници паравојних снага, а вероватно и ВЈ извршили масовно стрељање етничких Албанаца у Међи 27. априла. Прецизан број убијених мушкараца и дечака ко-

ји су убијени неће бити познат док стручњацима за судску медицину не буде дозвољено да уђу на Косово и испитају стратиште. Потребна је хитна међународна акција да се заустави крвопролиће. Ове ратне злочине треба да гони Међународни кривични суд за бившу Југославију.

У Међи је наводно убијено пет српских полицајаца 21. априла 1999. Избеглице из тог краја рекле су Хјумен рајтс вочу да су неидентификовани етнички Албанци, можда из ОВК, убили ових пет полицајаца пошто су жртве претражиле једну албанску кућу у потрази за оружјем, иако ова прича није могла да се потврди.

Сељани села Хаде систематски истерани са Косова; пет људи стрељано

Цело село Хаде код Обилића у источном делу централног Косова, са отприлике 1 400 становника, јуче је систематски истерано са Косова. Житељи села су рекли да су српске снаге безбедности пре недељу дана стрељале у селу пет мушкараца цивила.

Хјумен рајтс воч је јуче водио седам одвојених интервјуа са мушкарцима и женама из овог пограничног села на граници у северној Албанији. Сви они су рекли да је полиција опколила село јутрос око осам часова и да је натерала становнике села у барем 10 аутобуса, од којих су четири одвезли сељане до албанске границе у Морину, где су они прешли албанску границу око подне. Избеглице су изјавиле да на путу за Албанију није било физичког малтретирања, иако је српска полиција одузимала новац и документа избеглицама.

Све јуче интервјуисане избеглице рекле су да су војне и паравојне снаге опколиле село пре недељу дана, у петак 19. априла, и да су убиле пет цивила. Снаге су најпре дошле на комплекс породице Мирена на рубу села, рекла су четири сведока. Учитељ у селу, Милаим Мирена, стар 40 година, и његов отац, напустили су кућу, при чему је Милаим махао белим пешкиром снагама безбедности које су се приближавале. Два сведока који су били у Мирениној кући чули су како Милаим каже снагама безбедности, на српском, „ми се предајемо". Међутим, по речима ових сведока, снаге безбедности су пуцале у Милаима пре него што је успео да заврши реченицу. Четири различита сведока рекли су да је Милаим погођен у стомак са неколико метака. Они су тражили помоћ од полиције, али је нису добили. Милаим је умро пет сати касније.

Други чланови породице Мирена изашли су из куће пошто је Милаим погођен. Два сведока су рекла да су снаге безбедности затим одабрале четворицу мушкараца из породице Мирена, старосне доби од 25 до 80 година. Неким другим млађим мушкарцима дозвољено је да оду са остатком жена и деце. Сви они су побегли у други део села, коначно се сместивши у незапаљену кућу са 46 других људи.

Два дана касније, чланови породице Мирена вратили су се у своју кућу, где су нашли лешеве четворице рођака који су били одведени: Јакупа Мирену, 80, Мексита Мирену, 40 (Јакуповог сина), Ајета Мирену, 65 и Фитима Мирену, 25 (Ајетовог сина).

Четири сведока рекла су Хјумен рајтс вочу да су видели тела. По речима Мекситове супруге и сестре, Јакуп и Мексит су били у штали, која је била запаљена. Било је тамо мртвих животиња, укључујући запаљену краву која се налазила на лешевима. Лешеви се практично нису могли препознати, рекли су они, са изгорелом кожом. Фитимово тело је било на вратима његове куће, а пронађени су само делови Ајетових ногу, такође у кући породице Мирена.

Сведоци су рекли Хјумен рајтс вочу да су неки припадници снага безбедности имали премазана лица, док су други имали капуљаче којима су покрили лица. Сви су имали обријане главе и носили су зелене маскирне униформе с црвеним орлом на десном рамену. Неки сведоци су тврдили да су припадници тих снага паравојска Војислава Шешеља, иако ово није могло да буде потврђено. Носили су аутоматско оружје и пиштоље, а неки су имали и секирице. Двоје људи који су интервјуисани заједно, рекли су да су неки војници имали велике ножеве о опасачу, заденуте с једне стране.

Хаде је сада празно село, а уништено је око сто кућа, рекло је седморо интервјуисаних. Сељани који су у Албанију стигли јуче рекли су да су аутобуси ишли путем од Хадеа према Обилићу и даље ка Приштини, у којој је на улицама било веома мало људи. Из Приштине су аутобуси ишли заобилазним путем на југ до Урошевца, Призрена, а затим до села Жур, где су се искрцали и натерани да преосталих пет миља, до граничног прелаза Морина, пређу пешке. **(Њујорк, 29. април 1999. године)**

Силовање Албанки у општини Сува Река

Две етничке Албанке, избеглице са Косова, рекле су јуче Хјумен рајтс вочу да су их силовали припадници српских снага безбедности док су држане у заробљеништву на Косову. Три друге жртве силовања из истог села такође су пријавиле своје случајеве докторима у северној Албанији.

Две жртве, из села у општини Сува Река, дале су веома детаљно и поуздано сведочење. Многе аспекте њихових прича поткрепило је осам других жена из истог села, које су интервјуисане одвојено. Хјумен рајтс воч не објављује имена жртава на њихов захтев, као ни положај села, да би заштитио жртве од Владине одмазде или од друштвене осуде.

Све интервјуисане жене рекле су како је полиција опколила село 21. априла. Већина мушкараца је побегла у планину, али је између 200 и 300 жена и деце (укључујући 50 жена из оближњег села), као и 11 старијих мушкараца, остало иза. Снаге безбедности су окупиле целу групу у пољу, где су их претражили и онда одвојили 11 старијих мушкараца, укључујући 93-годишњег старца Имера. Ниједан од тих мушкараца није касније виђен, иако су три интервјуисане жене рекле да су касније виделе једног од једанаесторице како лежи мртав на улици у селу.

Владине снаге безбедности поделиле су жене насумично у три приватне куће у селу, где су их држале три дана. У том времену женама је стално пређено и малтретиране су. Једна жена је рекла да су полицајци држали нож пред њеним трогодишњим сином, говорећи да ће га убити ако она не буде дала зла-

то или новац. Неке жене су биле натеране да кувају и чисте за српске снаге. Неке су биле присиљене да имају полне односе с поробљивачима.

У суботу 24. априла све жене у селу владине снаге су присилиле да иду пешке до оближњег села, где су два дана задржане у локалној школи, без хране и воде, иако нико није помињао даље физичко злостављање. Дана 26. априла су пребачене аутобусима у село Жур, где су натеране да пешке пређу границу и уђу у Албанију. Хјумен рајтс воч је добио непотврђене извештаје да су се силовања догодила између 24. и 26. априла.

Описи униформи које су дали сведоци – зелене маскирне и плаве маскирне – указују на то да су горе описани случајеви били заједничка операција припадника МУП-а Србије и југословенске војске (ВЈ). Неки извршиоци су такође носили црне скијашке маске. **(www.hrw.org.yu, Њујорк, 28. април 1999. године)**

Избеглице причају о недељама у покрету

Избеглице које сада стижу у Македонију говоре да су их југословенске војне снаге гониле од села до села на Косову током претходне три или четири недеље. Избеглице су објасниле да су их југословенски војници некад усмеравали према нарочитом граду, да би касније биле присиљене да напусте тај град. Међутим, када су покушали да скроз побегну са Косова, југословенске снаге су их спречиле да оду. У почетку није било јасно због чега југословенске снаге желе да задрже избеглице у том подручју. Они који су се кретали недељама, били су исцрпљени, у шоку и трауматизовани када су коначно стигли у Македонију.

Избеглице са подручја Урошевца и Гњилана, на југу Косова, испричале су страховито сличне приче о својим мукама: о недељама проведеним у бекству или у присилном кретању од села до села. Многе избеглице из Урошевца, на пример, побегле су из својих кућа убрзо по отпочињању ваздушних удара НАТО-а, 24. марта, тражећи уточиште у оближњем селу Сојево. Касније су присиљени да побегну и из Сојева када су трупе југословенске војске ушле у село 6. априла, којима су се 7. априла прикључили припадници паравојних снага и почели да пале куће и пуцају.

Већина сељана је побегла у планину, али су они који су били веома стари и хендикепирани, остали. Један човек је рекао Хјумен рајтс воч да је, када је са женом и децом побегао, морао да у кући остави паралисаног оца и остарелу мајку. Веровао је да им се неће ништа догодити јер „неће дирати паралисаног човека". Међутим, када се вратио после неколико сати, нашао је убијене у кући и мајку и оца, мајчино тело је било унакажено, а на поду је било много празних чаура. Барем још двоје стараца је убијено у селу Сојеву, по речима тројице сељана који су их сахранили, а које је Хјумен рајтс воч интервјуисао.

Ужаснути оним што су доживели, сељани су покушали да побегну у Македонију. Неке су пред Урошевцем зауставили припадници српских полицијских снага и југословенске војске и спречавали неколико дана да крену путем за македонску границу. Други, који су путовали возом, враћени су у неко-

лико наврата са граничног прелаза Ђенерал Јанковић. Неке избеглице су кренуле другим маршрутама. Међутим, они као и друге избеглице сви причају исту причу: полиција, војска или припадници паравојних снага непрестано су их заустављали и враћали у правцу из којег су дошли, наређивано им је да остану у разним селима, а касније су поново присиљавани да иду даље. Многе избеглице су описале упорно изнуђивање великих свота новца од стране војника дуж пута. За многе се овај образац настављао недељама без престанка.

Једна жена, која је управо стигла у Македонију, рекла је Хјумен рајтс вочу: „Много сам путовала, бежала сам из места у место. Куд год смо ишли, они су нас пратили. Нисам спавала на истом месту месец дана. Ово је наша прва ноћ у миру после четири недеље. Радије бих спавала овде на земљи него била тамо – само због мало мира." **(www.hrw.org.yu, Њујорк, 26. април 1999. године)**

Недеља терора у Дреници

Од почетка сукоба на Косову југословенска влада се ангажује у систематској кампањи пропаганде и дезинформација, представљајући виђење сукоба које је сасвим у нескладу са стварношћу на терену. Дезинформације о овом сукобу служе за буђење ксенофобичног национализма и страхова од међународне антисрпске завере, што је главни стуб владавине председника Милошевића.

28. септембра 1998, пре него што су зверства о којима пишемо у овом извештају откривена, премијер Србије Мирко Марјановић одржао је победнички говор:

Данас на Косову и Метохији влада мир.[87)] Живот на Косову и Метохији вратио се у нормалу. Република Србија је спречила покушаје сецесиониста да остваре своје намере путем терора. Терористичке банде су уништене...Србија је још једном показала да је способна да сама решава проблеме, уз пуно поштовање принципа и стандарда демократских земаља у вези с људским, грађанским и мањинским правима.[88)]

Одговор југословенских власти на извештаје о зверствима у Горњем Обрињу и Голубовцу био је у сличном тону. Портпарол Министарства унутрашњих послова Србије, пуковник Божидар Филић, негирао је да је полиција одговорна за зверства, наводећи да „снаге МУП-а нису предузимале акције против цивила у селу Горње Обриње" и да су „све акције које је полиција предузимала на Косову биле усмерене искључиво против терориста".[89)]

Већина емисија вести на РТС-у, који се налази под чврстом контролом владе, сугерисала је да су масакр у Горњем Обрињу режирали западни медији или су га починили албански „терористи". У вечерњем дневнику РТС-а чак је сугерисано да је много објављивана фотографија осамнаестомесечног Валмира Делијаја, у ствари, фотографија лутке, а репортер је показао „сличну" лутку умрљану крвљу. Западне телевизије нису понекад показивале лешеве у извештајима о масакрима из обзира према осетљивости гледалаца, али је дневник РТС-а тврдио да то показује да су масакри исфабриковани. Слике

лешева које су објављене у међународним медијима, укључујући насловну страну Њујорк тајмса, као и локалне новине на албанском језику „Коха диторе", биле су игнорисане. Истраживачи Хјумен рајтс воча дали су интервјуе о својим открићима независним српским медијима, као што је новинска агенција Бета и Радио Б92, као и бројним међународним новинарима, али никада нису имали приступа медијима под контролом државе, иако су ти новинари знали за присуство Хјумен рајтс воча у Приштини.

Српски политички лидери такође су тврдили да су масакре режирали западни медији и ОВК да би оправдали НАТО бомбардовање. Војислав Шешељ, лидер Српске радикалне странке и потпредседник владе Србије, тврдио је да је масакр у Горњем Обрињу „оркестриран на Западу да би се створио легалан разлог да Савет безбедности УН одобри бомбардовање Србије".[90] Он је наставио с познатим рефреном о великој завери против српског народа:

„Све пропагандне службе и агенције за вођење пропагандног рата западних сила удружиле су снаге у оркестрираној кампањи против Србије, српског народа и СРЈ.

Оно што смо видели на Косову, у селу Горње Обриње, истоветно је објављивању лажних извештаја о догађајима на (сарајевској) пијаци Маркале, у Улици Васе Мискина и на Партизанском гробљу у Сарајеву, када је Алија Изетбеговић побио сопствене цивиле да би та убијања приписао Србима.

Одговорни су шиптарски терористи,[91] јер су били војнички поражени од полиције и војске, који су користили најперфиднија и најпокваренија средства, жртвовали свој народ и позвали стране дипломате и дописнике.'[92]

Званична Радио-телевизија Србије приписала је сличне тврдње Вуку Драшковићу, лидеру Српског покрета обнове и потпредседнику владе Србије од средине јануара, који је наводно рекао:

„Логика и све расположиве чињенице наводе на закључак да су албанске цивиле побили они чијој пропаганди и стратешким интересима ће послужити такав злочин. Албански терористи су имали све разлоге да режирају масакр против сународника и тако гурну у страну своја зверства (против Срба) у Клечки и Глођанима, истовремено побуђујући антисрпске емоције и провоцирајући агресију НАТО пакта против Србије.'[93]

фусноте:

87) „Косово и Метохија„ је званични српски назив за Косово.
88) Наведено код Боба Дола, „How Convenient", Wall Street Journal, 30. септембар 1998.
89) Танјуг, 30. септембар 1998.
90) „Шешељ каже да је масакр на Косову исфабрикован да би се бомбардовала Србија", Бета, 1. октобар 1998.
91) „Шиптар", што значи „Албанац„ на албанском језику, погрдан је назив за Албанце када га употребљавају Срби.
92) „Шешељ каже да је масакр на Косову исфабрикован да би се бомбардовала Србија", Бета, 1. октобар 1998.
93) „Страначки вођа каже да „логика" указује на то да су косовски побуњеници извели масакр", РТС ТВ, 1. октобар 1998, 17:30. Клечка и Глођане односи се на два места за која се оптужују етнички Албанци да су извршили стрељања цивила. Многа питања

окружују наводе о Клечки, али смрт 34. људи, етничких Албанаца и Срба чија су тела пронађена у језеру код Глођана могу се директније приписати ОВК. За детаље о злочинима ОВК, види извештај Хјумен рајтс воча, „Humanitarian Law Violations in Kosvo", октобар 1998.

(www.hrw.org.yu)

Општина Ораховац

С редовним активностима ОВК у овом подручју током целе 1998. године и почетком 1999, у општини Ораховац владала је напетост пре и за време ваздушних удара НАТО-а. Приближно 90 одсто општине је етнички албанско и има само једно село које је претежно српско, Велика Хоча.

19. јула 1998, ОВК је покушала да заузме Ораховац. Полиција је вратила контролу два дана касније и почела је целолетња офанзива којом је заузета база ОВК у Малишеву и велики део територије широм Косова коју је ОВК била прогласила „ослобођеном". У бици за Ораховац гинули су српски и албански цивили, а на десетине људи још се воде као нестали.[1)]

Ратни злочини као што су убијање и отмица цивила на обе стране наставили су се током целе 1998. године и почетком 1999, при чему су главни циљ ОВК били српски цивили у Великој Хочи.[2)] За време НАТО бомбардовања етнички Албанци из општине препознали су српске сељане из Велике Хоче међу војницима који су починили масовна страљања албанских цивила у том подручју.

У току ваздушног рата град Ораховац је доживео присилне изгоне и спорадична убијања. Најтежи злочини су почињени 24. и 26. марта у југозападном делу општине, између Беле Цркве и Пиране, дуж границе са призренском општином. Како су ова села нападнута у једној офанзиви, она се разматрају у једном поглављу о путу Призрен-Ђаковица. Највеће зверство у општини Ораховац десило се далеко од пута, када је убијено преко стотину људи у Пустом Селу, као што је доле документовано.

Српска полиција у Ораховцу била је под јурисдикцијом СУП-а Призрен (који је покривао општине Призрен, Ораховац, Суву Реку и Гору). Пуковник Градимир Зекавица био је командир СУП-а Призрен барем до јануара 1999, с потпуковником Миланом Ђуричићем који је био командир полицијске станице Призрен.[3)] Према часопису „Полицајац", у јануару 1999. нови командир СУП-а Призрен постао је пуковник Милош Војновић, који је истовремено био и помоћник министра у Министарству унутрашњих послова.[4)] Међутим, судећи према наградама које су официрима МУП-а додељиване после рата, Зекавица је био командир СУП-а Призрен 1999 (види Снаге у сукобу).

У августу 1999, снаге КФОР-а су ухапсиле бившег председника општине Ораховац, Анђелка Колашинца и још десетак ораховачких Срба. 14. јуна 2001, Призренски окружни суд је прогласио Колашинца и још једног Србина, Чедомира Јовановића, кривим за ратне злочине против цивилног становништва и осудио их на пет и двадесет година затвора. Према Центру за хуманитарно право, који је пратио ово суђење, оптуженима је ускраћен поштен поступак.

Пусто Село

31. марта 1999, у Пустом Селу, малом селу код града Ораховца, стрељано је сто шест етничких Албанаца. Хјумен рајтс воч је посетио ово село 26. јуна 1999, интервјуишући тројицу од тринаест преживелих, као и једног човека који је помагао сахрањивање тела. Ови људи су говорили о добро координираном војничком нападу на село, после којег је уследио прогон жена и убијање мушкараца. Претходни сукоби између ОВК и владиних снага вероватно су били узрок овог покоља.[5]

Б.К. стар 57 година, један је од преживелих који је детаљно описао догађаје. Он је објаснио како је велики број српских снага безбедности, укључујући припаднике паравојних снага који су носили црвене свилене мараме, напао Пусто Село 31. марта, користећи тенкове, артиљерију и минобацаче. „Два тенка су била горе на брду; четири тенка су ушла у село, а један тенк је дошао доле где је био народ", рекао је Б.К.[6] Сељани Пустог Села, којима су се придружили житељи других села из тог подручја, преко 2 000 људи, склонили су се у оближње поље испод Сувог Села. Око 3 часа поподне они су се предали, машући белим крпама, припадницима паравојних снага који су их опколили.

Српске снаге су одвојиле мушкарце од жена и деце, претресле жене и одузеле новац и накит. Мушкарци су углавном били старији од 55 година, будући да су скоро сви млађи побегли у брда. Око 4:30 поподне жене су послате из села под наредбом, „Идите у Албанију!"

По одласку жена српске снаге су наредиле мушкарцима да испразне џепове, укравши неколико хиљада немачких марака које су нашли. „Молили смо их да нам поштеде живот", рекао је Т.К., стар 54 године, још један преживели. „Дали смо им сав новац да нас не би убили."[7] Срби су им такође одузели лична документа. Б. К. је рекао да су му, приликом одузимања докумената, рекли: „Тамо куд идеш документа ти неће бити потребна."

Српске снаге су издвојиле групу од седам-осам млађих мушкараца, које су испитивали и тукли, захтевајући од њих да признају да припадају ОВК. Та група је затим постројена и убијена из аутоматских пушака, што је урадило седам-осам припадника српских снага, за које сведоци верују да су били припадници паравојних снага. „Срби су били у зеленим маскирним полицијским униформама. На капама су имали сјајне металне ознаке, Арканов или Шешељев знак, нисмо сигурни", рекао је Т. К. Затим је друга група од око 25 људи одведена на руб оближње јаруге и побијена на исти начин.

„Вратили су се к нама и питали су да ли смо видели шта се десило, говорећи, „и ви ћете тамо"," рекао је Б. К. Укупно су четири групе, у свакој између 25 и 30 људи, одведене до руба јаруге и стрељане аутоматским оружјем.

Један истраживач Хјумен рајтс воча разговарао је одвојено са преживелима из друге, треће и четврте групе, који су 26. јуна 1999. одвели истраживача у поље где се сељани беху окупили, и до оближње јаруге, где су мушкарци страљани. Сваки од тројице људи дао је доследан опис догађаја тог дана. На месту злочина није било видљивих трагова крви, али су делови одеће и ципеле

били разбацани по јарузи, сред шибља у којем су људи побијени. „Ја сам пао пре него што су почели да пуцају„ објаснио је Б. К., који се налазио у четвртој групи. Он је наставио: „На мене су пала два мртва човека. Нисам се мрдао. После неколико минута неко је рекао, пуцај поново, и био сам погођен. Остао сам скривен испод тела још 20 минута док нисам био сигуран да су отишли; онда сам побегао низ брдо.”[8] Истраживач Хјумен рајтс воча видео је ожиљак од метка на левој задњици Б.К., као и крвави доњи веш који је носио у то време.

Други човек са иницијалима Б.К., шездесетогодишњи рођак Б. К., такође је избегао смрт. „Они (српске снаге) су били однекуд другде и нису познавали терен„ објаснио је он. „Био сам пребрз за њих; сакрио сам се иза стена.”[9] Укупно 13 мушкараца је преживело овај масакр, укључујући једног од млађе браће Б. К., иако је трећи брат, М. К., стар 55 година, убијен.

Следећег дана српске снаге су уклониле између 20 и 25 тела из јаруге и спалиле их у једној кући у селу, рекла су тројица преживелих. Сељани који су касније сахранили ова тела рекли су да нису могли да их препознају, јер је остало тек нешто више од костију.

Српске снаге су напустиле село истог дана, остављајући преостала тела, приближно 75 или 80 лешева, у јарузи. Сељани који су се вратили два дана су превозили лешеве до џамије на брду где су их сахранили. Српске паравојне снаге вратиле су се једном у село пре него што је сахрањивање било завршено, натеравши сељане да побегну у планину. Сахрана је настављена истог дана после одласка Срба и завршена је 3. априла. „Јако смо се плашили; журили смо да их сахранимо”, рекао је Р. К., сељанин који је помагао у копању рака.[10]

Четири дана после сахране, још један српски напад на село натерао је сељане да поново побегну, при чему су српске снаге привремено заузеле село.[11] „Сваки дан смо посматрали село да видимо да ли ће Срби отићи”, рекао је Т. К., који је објаснио да су користили двогледе да би могли да прате акције Срба.

11. априла 1999, НАТО је објавио снимке које је направио извиђачки авион 9. априла и на којима се видело велико гробно место у Пустом Селу. На фотографији су се виделе две дуге паралелне линије, од којих је свака била састављена од неколико десетина хумки земље; ова фотографија је упоређена с пређашњом фотографијом на којој се није видела свеже изврнута земља.[12] Докази о масовним гробницама били су познати западним медијима.[13]

Отприлике две недеље по објављивању ових фотографија, српске снаге су се вратиле у Пусто Село да уклоне физичке доказе злочина. Т. К. је рекао Хјумен рајтс вочу да је отприлике 24. априла видео неидентификоване појединце како ексхумирају тела, користећи мали трактор за преоравање гробишта. „Било је ту мушкараца у медицинској одећи и с маскама”, рекао је он. „Одвезли су лешеве према Ораховцу у два цивилна камиона.”[14] Репортери Панораме, програма вести Би-Би-Сија, који су посетили Пусто Село после уласка НАТО-а на Косово, добили су видео-записе за које кажу да су их сни-

мили албански сељаци који су са брда посматрали ексхумацију тела. На снимку се види велики камион с полицијом и радницима у заштитним оделима како раде код џамије. Би-Би-Си је тврдио да је истрага коју су спровели утврдила да су нека ексхумирана тела допремљена у село Зрзе, југозападно од Ораховца, где су поново сахрањена на сеоском гробљу.[15)]

Такође 24. априла, према агенцији Франс Прес, холандски дневни лист „Алгемен Дагблад" објавио је причу у којој баца сумњу на веродостојност тврдњи НАТО-а о гробишту у Пустом Селу.[16)] Један холандски картограф, цитиран у новинама, тврдио је да ваздушни снимак Пустог Села показује сумњиве недоследности. Заиста, приче које су оспоравале убијања у Пустом Селу наставиле су да круже и много после него што су приче преживелих о детаљима масакра биле познате.[17)] Интервјуи које су обавили истраживачи Хјумен рајтс воча и одлазак на место злочина потврдили су да се масакр, у ствари, десио како је описано на почетку и да је Влада најпре сахранила, а затим уклонила тела.

Када је Хјумен рајтс воч посетио село, у јуну 1999, сељани су показали гробиште до сеоске џамије. Део ограде која окружује ово место био је поломљен; унутра се налазила дуга линија грубог и неравног тла. Сељани, који су говорили о блиским рођацима чија тела недостају, гледали су с гнушањем у ово место. „То што не знамо гед су тела сакривена, за нас је као да су поново убијени", рекао је Т. К. наглашавајући осећање које дели са осталима.[18)]

Фусноте:

1) За детаље, види Хјумен рајтс воч, Humanitarian Law Violations in Kosovo, октобар 1998.
2) У фебруару 1999, на пример, ОВК је признала отмицу два српска цивила из Велике Хоче. Један од тих људи је убијен, а други је премлаћен. Види ОСЦЕ(ОДИХР, Косово(Косова: As Seen, As Told, deo I, стр. 37.
3) „У сложеним безбедносним условима, они успешно извршавају своје обавезе", „Полицајац", бр. 3/98, фебруар 1998.
4) „На новим дужностима", Полицајац, бр. 1/99, јануар 1999.
5) Један преживели масакра рекао је Хјумен рајтс вочу да је ОВК имала базу у Дреночу, али не у Пустом Селу. Интервју Хјумен рајтс воча, Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999. Види такође „Report of the High Commissioner for Human Rights on the Situation of Human Rights in Kosovo", документ УН Е/ЦН.4/2000/10, 27. септембар 1999, параграф 35 (у којем се наводи да су претходни сукоби између ОВК и Срба у том подручју довели до одмазде и убијања у Пустом Селу); и ОСЦЕ/ОДИХР, Косово(Косова: As Seen, As Told, deo I. (поглавље о Ораховцу које бележи да се борба између ОВК и Срба одвијала у подручју око Пустог Села пре масакра).
6) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.
7) Интервју Хјумен рајтс воча са Т. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.
8) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.
9) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. К. , Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.
10) Интервју Хјумен рајтс воча са Р. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.
11) Отприлике у ово време појавили су се први извештаји о убијањима у Пустом Селу у Косовапрес, новинској агенцији ОВК. Објављен је кратак билтен о масакру 3. априла, са списком 99 убијених који је објављен следећег дана. „Раховец: тела 136 масакрираних људи пронађена у селу покрај Раховца„ Косовапрес, 3. април 1999. и „Списак

убијених и масакрираних у селу Пастасел, општина Раховец", Косовапрес, 4. април 1999.

12) Фотографије су послате на веб сајт Стејт департмента САД: http://www. state.gov/www/regions/eur/rpt-9905-ethnic-ksvo-7b.htlm, (22. март 2001).
13) Види, на пример, „НАТО: ваздушни снимци можда показују масовне гробнице на Косову", Си-Ен-Ен, 11. април 1999; „Планинске избеглице и масовне гробнице", ABC.-NEWS.com, 11. април 1999.
14) Интервју Хјумен рајтс воча са Т. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999. Стејт департмент, у извештају од 7. маја 1999 о косовској кризи, навео је да су извори ОВК поменули ексхумацију у Пустом Селу започету 23. априла и да су тела камионом пребачена у Ораховац. U. S. Department of State, „Fact Sheet: The Ethnic Cleansing of Kosovo", 7. мај 1999.
15) Панорама, „Долина мртвих", емитовано 5. јула 1999 (налази се на Интернету на http:((news.bbc.co.uk(hi(english(static(inside-kosovo(, (22. март 2001).
16) „Фотографије НАТО-а о масовним гробницама су лажне: извештај" Агенција Франс Прес, 24. април 1999.
17) Крајем 1999, када се почео утврђивати број убијених Албанаца за време сукоба, објављене су многе анализе у којима се тврдило да је НАТО много претеривао у вези са српским зверствима (види „Март-јуни 1999: Преглед"). Како је фотографија гробишта у Пустом Селу, снимљена из ваздуха, била један од најубедљивијих доказа које је НАТО дао за време рата у сврху поткрепљивања тврдњи о масовним убиствима, недостатак физичких доказа убијања, то јест 106 несталих тела, објављиван је много у критичким приказима понашања НАТО-а за време рата. Чланак Александра Кокберна је у том смислу значајан. У њему Кокберн бележи да су српске снаге убиле 106 етничких Албанаца у Пустом Селу, наводећи да је НАТО „пожурио„ са фотографијама масовних гробница. Тврдећи да „још ништа није пронађено што би поткрепило ове оптужбе", он заборавља да помене преживеле који су детаљно описали овај масакр, као и ексхумацију тела. Види Александар Кокберн, „Где су докази о геноциду над косовским Албанцима?" Лос Анђелес тајмс, 29. октобар 1999. Кокберн је можда добио информације за свој чланак од Стратфор.цом, Тексашки труст мозгова. Ипак, у извештају Стратфор.цом, за разлику од Кокберновог чланка, истиче се да су сељани Пустог Села објаснили да су Срби уклонили тела побијених. Види, Стратфор.цом, „Где су косовска стратишта?", 17. октобар 1999. налази се на http://www.stratfor.com/crisis/kosovo/genocide.htm (21. март 2001)
18) Интервју Хјумен рајтс воча са Т. К., Пусто Село, Косово, 26. јуни 1999.

(www.hrw.org.yu, публикација извештај Human Rughts Watch-a, „Humanitarian Law Violations in Kosovo", октобар 1998. године)

Невладина организације (не све већ поједине) током ратова су показале своју праву природу. Примера ради, „Лекари без граница" једног старца Албанца, званог Осман инструисала је како даје лажне изјаве за париски „Монд" (Paris „Le Monde") како Срби кољу Албанце. Друго, Наташа Кандић, баратала је измишљеним дневником измишљеног пуковника Војске Југославије Антића. И дала лаже податке новинару листа „US Today". Он је то објавио, редакција је провела истрагу, установила да су лажни, и тај новинар је отпуштен са посла. ОЕБС-ов емисар је био Вилијам Вокер. Вилијам Вокер је школован за шпијунско-субверзивне послове, за прљаве послове и доказао се на прљавим пословима у Латинској Америци. У Никарагви, Салвадору и још неким земљама. Оно што је тамо радио, радио је и на Косову.

Постоји леш Вибрана Данија, који су сахраниле наше власти 5. јуна 1999. године, уз сву документацију. Како је дошло до погибије, фотографисан је, узети су сви подаци, узети су сви узорци, дакле поступало се строго у складу са законом.

Леш је сахрањен код Избице на Косову и Метохији, а касније је пронађен у Петрову Селу у Србији, код Дунава. Зашто би био интерес коалиционе власти да леш, који је једном уредно сахрањен уз сву документацију, уз све доказе, уз фотографисање, зашто би тај леш био ископаван, па пребациван у Петрово Село код Дунава. Здрава логика не може да прихвати ову конструкцију.

Вибран Дани екскумиран је у Избици, фотографисано је гробље где је нађен, извршен спољашни преглед леша, извршена обдукција, леш затим сахрањен на муслиманском гробљу у селу Невољане. Постоји фотографија његовог гроба.

И у селу су сачињени службени записници и фото документација. Леш је сахрањен 5. јуна 1999. године. Дакле непосредно пре доласка окупатора КФОР-а.

Први је причу о лешевима лансирао извесни Оскар Клипер из Зајечара. Он је радио у Служби државне безбедности, и он и његов син. Па су радили на Косову и Метохији и покрали су неко злато. И због тога су били избачени из службе. Тај Оскар Клипер је променио име накнадно у српско, званично, и почео је да издаје неку криминалистичку ревију у Зајечару. Он је први пласирао причу о лешевима, која је била фантастична за српску јавност. Ако неко жели да сакрије лешеве, ако то жели држава, ако то жели власт, она има на располагању огроман број могућности. На многим гробљима у Србији имамо крематоријуме, код нас је већ одавно уведена и пракса спаљивања умрлих. То је могло да се уради на тим гробљима. То је могло да се уради на било који начин.

Сврха лансирања ових лажи била је да се српска јавност запањи и да се тако оправда отмица и испорука Слободана Милошевића Хашком трибуналу. Дакле, не постоје резултати званичне истраге: ко је возио лешеве? Само су лешеви идентификовани и испоручивани на Косово и Метохију. Људи који су организовали превоз лешева остали су у врху режима. Немогуће да истрага не покаже ко је возио лешеве, ко је довезао хладњачу?

Да је хладњачом неко довезао лешеве, па их негде закопао, то би било објашњиво. Али да неко целу хладњачу са лешевима груне у Дунав, у Дунав у коме водостај непрекидно варира – једног дана хладњача је морала испливати на површину.

У документацији Владе Србије и Министарства унутрашњих послова Србије мора бити већи број докумената из којих се види да смо ми, као влада, у више наврата инсистирали код свих полицијских органа да се крајње пажљиво третирају сви лешеви, било да је реч о жртвама терориста, било да је реч и убијеним терористима, страдалим цивилима у бомбардовању итд. Да се сви лешеви уредно, по закону, обраде, прописно сахране, да се обележе гробови, да се сваки леш обележи тако што ће му се прикопчати картица од неуништивог материјала са основним подацима.

То постоји у архиви Владе Србије.

Када је реч о протеривању и расељавању – апсолутно никаквог протеривања и расељавања није било. Било је појединачних инцидентних ситуација, где су поједини војници или полицајци покушали да искористе ратну атмосферу да би опљачкали, да би себи нешто присвојили, да би отели од тих Албанаца, и у тим случајевима наши државни органи су хитно интервенисали и скоро све те случајеве процесуирали. Колико је мени познато, има пар стотина тих случајева, постојали су стриктни налози из Београда, и Републичке и Савезне владе, и Министарства унутрашњих послова Србије да се сви ти случајеви енергично гоне и процесуирају.

И из тога је изашао читав низ судских процеса против Срба војника или полицајаца који су се огрешили о прописе.

Основни разлог што су се Албанци масовно покренули је било бомбардовање. Нису се покренули само Албанци, него и многи Срби, муслимани, Горанци, Турци тражили су неко сигурније место. Друго, велики број Албанаца није кренуо према Албанији и Македонији, него према Србији и Црној Гори. Људи су кренули да спасавају своје животе и животе чланова својих породица под товарима америчких бомби и ракета.

Друго, албанска терористичка организација је водила кампању присиљавања својих сународника да напусте подручје Косова и Метохије. Велики број летака су дистрибуисали кроз албанско становништво, којима су их претњама и обећањима терали да напусте своја села и градове. Ми смо дошли у посед одређене количине тих летака који су тада дистрибуисани.

Дакле, коалициона влада није водила политику принудног исељавања, прогона, а покушали смо да убедимо албанско цивилно становништво да не одлази са Косова и Метохије, као и друге становнике.

Не искључује се могућност одређених инцидентних ситуација, нечасних криминалних намера појединих војника и полицајаца. Просто не знам ни за један конкретан случај силовања. Можда је био неки случај – ја га не знам, нити смо као Влада Србије имали на располагању ту информацију, али у сваком случају стриктно смо налагали државним органима да процесуирају све случајеве флагрантног кршења закона.

Ми, Срби, не желимо рат. Срби никада нису желели рат. Срби хиљаду година нису освајали туђе територије. Ми смо само бранили оно што је наше и тешком муком одбранили највећи део српских земаља.

Никада нећемо одустати да повратимо оно што је привремено окупирано, то је завет српских радикала и ту одступања нема.

Званично: ово се никада није десило!

Општина Пећ

Више од других подручја на Косову, општина Пећ има нарочито значење за Србе. На овом подручју налази се неколико важних православних светилишта, укључујући Пећку патријаршију из XVI века. Пре 1999. Срби су чинили отприлике 15 одсто становништва општине које је бројало 150 000 људи.

Са мешовитим становништвом, град Пећ је био веома напет од почетка унутрашњег оружаног сукоба у марту 1998. ОВК се налазила у брдима западно и на висовима југоисточно од града, тако да је полиција упадала у многобројне заседе, нарочито дуж пута јужно од Пећи према Дечанима и Ђаковици. У лето 1998. дошло је до интензивне борбе између ОВК и српских снага у селу Лоћа, само неколико километара од центра града. Први пут у овом рату владине снаге су употребиле авионе за нападе на ОВК.[1)]

Град је постао осетно напетији после 14. децембра 1998, када су непознати починиоци отворили ватру и убили 6 српских младића у кафићу „Панда".[2)] Полиција је одговорила претраживањем делова града Затра и Капешница око кафића и злостављањем многих албанских житеља. Током зиме, до НАТО бомбардовања, многи етнички Албанци су тучени и дошло је до низа тајанствених убистава. Влада је тврдила да ОВК убија Албанце зато што су лојални Влади.

Током НАТО бомбардовања град Пећ није трпео интензивно насиље као други градови. Иако је у околним селима било масовних убијања, као што је у Љубенићу, Ћушки, Паављану и Захачу – према локалној групи за људска права преко 500 убијених[3)] и неколико тежих случајева у самом граду, Пећ је била углавном поштеђена масовних убијања која су се дешавала, на пример, у Ђаковици.

Ефикасност полицијске кампање „етничког чишћења" у граду представља једно објашњење. Процењује се да је током прве недеље рата 90 одсто етничког албанског становништва било силом протерано из Пећи. Операција „етничког чишћења" била је једна од најбоље организованих на Косову, при чему су аутобуси чекали у центру града да возе народ на југ према Албанији.

Друга разлика у односу на друге општине јесте у томе што етнички Албанци у том подручју, захваљујући мешовитом становништву, могу да кажу који су појединци починили злочине, као и да дају обавештења о полицијским и војним структурама које су биле укључене у операције за време рата. У неким случајевима су Албанци препознали комшије Србе који су учествовали у пљачкању као цивили или у саставу војних јединица које су вршиле стрељања. На основу њихових сведочења Хјумен рајтс воч је идентификовао неке појединце који су били укључени у пљачку, премлаћивања и убијања која су се десила у деловима овог града, као и у околним селима. Део у овом извештају о селу Ћушка нарочито је дуг зато што су неки извршиоци идентификовани по имену и фотографији.

Од извора у Пећи који су желели да остану анонимни, Хјумен рајтс воч је такође добио копију званичног документа југословенске војске, означеног као „Војна тајна, строго поверљиво" и који је потписао потпуковник Душко Д. Антић. Иако се аутентичност документа не може са сигурношћу доказати, заглавља, бројеви и печати сагласни су са званичним војним документима. Овај документ, датиран 30. марта 1999, ставља све републичке и општинске органе Пећи под контролу војске и помиње „премештање дела становништва из Пећког војног округа". Правно говорећи, све акције у Пећи биле су под влашћу југословенске војске.

Потпуковник Антић је такође био аутор дневника пронађеног у подручју Пећи, који су видели југословенски активисти за људска права и страни новинари, а који су сматрали да је аутентичан. Према Наташи Кандић из Центра за хуманитарно право, једне од најпоузданијих група за људска права, књига коју је видела има Антићев потпис и бележи војне активности на подручју Пећи после 24. марта 1999.[4] Као што је описано у Снагама сукоба, командант СУП-а Пећ, који покрива општине Пећ, Клина и Исток, био је пуковник Боро Влаховић.[5]

Има мноштво доказа да су полиција, специјална полиција и паравојне снаге на подручју Пећи деловале у тесној сарадњи с војском. У интервјуима датим страним новинарима, разни полицијски и војни званичници, као и припадници паравојних снага, говорили су о координираним активностима. Један неименовани званичник Војске Југославије рекао је једном репортеру, „Војска Југославије је свесно и намерно штитила припаднике паравојних снага."[6]

Још директније, сведоци у Пећи и околини понављали су причу о насилним акцијама припадника паравојних снага којима је војска дозволила да дејствују. Као у Ћушки, војска је обезбеђивала ободе села изложених нападу, или је контролисала главне путеве док су мале групе милиције нападале сама села, чинећи тешке злочине у току тих акција. У Пећи војска или полиција нису никада спречавале насилне акције припадника паравојних снага.

На подручју Пећи су деловале разне паравојне групе, од којих су неке биле повезане с МУП-ом Србије. Једна таква група звала се „Муња", а њом је командовао полицајац Видомир Шалипур. Шалипура, како су га познавали у Пећи, су убили припадници ОВК 8. априла (види умрлицу). Јавно обелодањивање његове смрти казује да је он био припадник ПЈП (Посебне јединице полиције или Специјалне јединице полиције) и групе звана ОКБ (вероватно Оперативна група). У друге групе које су житељи Пећи стално помињали спадају Црна рука, Арканови Тигрови и Бели орлови потпредседника Владе Србије Војислава Шешеља, иако ми поседујемо само анегдотске доказе о директном учествовању ових група у злочинима.

Српски цивили су такође учествовали у неким злочинима, нарочито у пљачки и паљењу имовине. Бројни сведоци у Пећи рекли су да су видели своје комшије како одвозе приватне ствари или како учествују у неким групама милиције. Дневник једне Српкиње из Пећи, која је писала о активностима локалних Срба, цитиран је горе у поглављу Снаге у сукобу.

Град Пећ – „Чишћење"

Насиље против етничког албанског становништва у граду почело је непосредно после пада првих НАТО бомби 24. марта. Следећег дана део града Затра био је „очишћен", а уследило је чишћење Капешнице и Дарданије. Према извештају ОЕБС-а о Косову, полиција је посебно циљала на бивше особље ОЕБС-КВМ, а српски цивили су опљачкали канцеларију ОЕБС-а у Пећи.[7]

Очишћена су цела насеља, при чему је житељима наређено да се окупе на зборним местима у граду. Полиција је организовала аутобусе који су одвозили становништво на југ до Призрена и затим ка Албанији. Други су били прис-

иљени да пешке пређу у Црну Гору. До 29. марта велика већина етничког албанског становништва била је присиљена да напусти град.

Дошло је и до неких убистава, очито ради изазивања страха и пожуривања становништва да напусти град. Најтежи случајеви су се десили у Дарданији, где је, према локалном Савету за одбрану људских права и слобода, 27. марта убијено 41 лице.[8)] Хјумен рајтс воч није проверио сва ова наводна убиства, али је опште истраживање у Пећи и насељу Дарданија потврдило да је приближно реч о овом броју.

Један човек је рекао Хјумен рајтс вочу да је убијен његов богати комшија, Намик Билаљи. Он је рекао:

„Мој комшија, Намик Билаљи, убијен је у ноћи 26-27. марта. Он је био богат човек у Пећи и живео је до мене. Срби су хтали да опљачкају све што је имао. Покуцали су на његова врата, позвонили и тражили новац. Намик је рекао да он нема новца, па су га убили из пушке са пригушивачем.[9)]

Други човек који није желео да каже своје име, рекао је Хјумен рајтс вочу:

„У суботу 27. марта дошле су српске комшије и рекле, „Мораш да идеш." Сви су били наоружани. Улазили су у албанске куће, тражећи новац и говорећи нам да одлазимо. Рекли су нам да људски живот вреди 1 000 немачких марака. Ако будемо могли да то платимо, живећемо. Моји рођаци и њихова деца су побијени. Један од њих је био Мустафа Лајчи, стар 55 година, имао је два сина, Халила, 20 година, и Флорима, 17 година. Други је био Адем Лајчи, стар 65 година, и имао је два сина, Ганија, 25 година, и Мифтара, 18 година. Мустафа и Адем су били браћа и живели су један до другога.[10)]

Други етнички Албанци, интервјуисани у избегличким логорима у Албанији, објаснили су како су били натерани да напусте Пећ. Један човек је рекао Хјумен рајтс вочу:

„Срби су дошли у наш подрум у недељу, 28. марта. Уперили су пушке у нас и рекли: „Где су остали?" Ми смо се крили у подруму пет дана. Нисмо се никуд мицали. Чули смо пуцњаву и бојали смо се да ће они сићи у подрум и побити нас...

Окупили су нас у центру града, претресли нас и одузели нам пасоше и новац ако су их нашли, као и накит, огрлице. Претили су нам и псовали нас. Чекали смо два сата и онда су нас стрпали у аутобусе. Када су аутобуси напуњени, натерали су народ да иде пешке. Када је пала ноћ, још смо били у Пећи. Неки су били стрпани у школе. Док је народ одлазио, Срби су пуцали да изазову панику. Неки су покушали да беже из масе, да се скрију у школама. Било је страшно; свуда је владао страх и паника, било је невероватно. Није било спавања, одмора. Од људи су крали возила.[11)]

Други човек, Бујар Табаку, рекао је:

„Стрпали су народ у аутобусе. Биле су то приватне компаније са Косова које је преузела војска. Аутобусе су возили полицајци. Носили су зелене униформе и црне маске. Било је и цивила с пушкама. Мислим да су ти цивили били из Пећи и они су помогли организовање аутобуса.[12)]

После „чишћења„ града, влада је посветила пажњу Баранској долини која лежи југоисточно од Пећи. Низ села, као што су Раушић, Бролић и Врановац, био је испражњен од народа током прве недеље априла. Села дуж пута Пећ-Приштина такође су „очишћена" у то време. Три села дуж пута – Ћушка, Захач и Плављане – била су важан изузетак. Она нису такнута до 14. маја, када се тамо десио низ масовних убистава (види доле). Остаје нејасно због чега ова три села нису дирана почетком априла, а онда су тако силовито погођена средином маја.

Пљачка и паљење

Пљачка и паљење дешавале су се по целом граду, често од стране српских цивила. Влада Србије, на радио-телевизији под контролом државе, тврдила је да су град оштетиле НАТО бомбе. Припадник Српске православне цркве, отац Јован, који је после рата радио у Пећкој патријаршији, поновио је ову тврдњу и рекао је Хјумен рајтс вочу да је НАТО бомбардовао Пећ.[13] Други припадник цркве, отац Сава, дао је, међутим, интервју за НИН, у којем је понудио другачију слику. Он је у том интервјуу рекао:

„Ми верујемо да ће се истина до краја открити. Колико је људи тачно погинуло, колико масовних гробница постоји, где се налазе.... То ћемо сазнати ових дана. То сада није питање пропаганде, него материјалних доказа који се проналазе свакодневно – извештаји, фотографије, филмови са тих места и много лешева – нажалост, углавном жена и деце. Српски народ мора да зна ову трагичну истину.

Најгоре је баш у подручјима као што је Пећ, која је потпуно разорен град, не због бомбардовања НАТО-а, него због системстаког паљења и уништавања имовине. Сви људи који су тамо живели, или су долазили, видели су шта се догодило, знају о чему је реч. То је жалосна истина о Косову и Метохији, истина коју многи нису спремни да чују, али истина с којом српски народ мора да се суочи и да уради што је потребно."[14]

Велики део главног тржног центра у Пећи систематски је опљачкан и спаљен почетком априла. Многе џамије су такође уништене. Према Општинској исламској канцеларији, од 31 џамије у општини, 13 је потпуно уништено, иако су 3 уништене 1998 (у Лоћи, Раушићу и Врановцу). Све друге џамије су на неки начин оскрнављене, графитима или делимичним оштећењем.[15] 19. јула 1999. Хјумен рајтс воч је посетио рушевине Исламског архива старог 300 година, који је уништен у пожару.

Последње убијање

Један од најтежих случајева у Пећи догодио се 12. јуна када су се српски и југословенски војници, као и већина српског становништва Пећи, спремали да напусте Косово. У једној кући, оружане снаге, за које се верује да субиле припадници милиције из групе „Муња", убиле су шест чланова једне породице, укључујући децу која су имала пет, шест, седам, дванаест и тринаест година.

Четворо људи је преживело, један од њих осмогодишњи дечак који се претварао да је мртав. Један мушкарац из те породице је одведен и касније је пронађен мртав.

Овај случај је укључио два домаћинства, чија презимена задржавамо да бисмо их заштитили од могуће одмазде. Старешина једног домаћинства, кога овде зовемо Агим, рекао је Хјумен рајтс вочу да је 12. јуна око пола девет увече чуо три куцања на капији.[16] Пре него што је успео да отвори врата, тројица наоружаних мушкараца у униформама прескочила су преко зида. Врата су отворена и у двориште је ушло између 15 и 20 наоружаних људи. Три Агимове кћери су испитиване у одвојеној соби 15 минута, а онда је Агим изведен напоље, где је видео да чека пет-шест возила. Он је утеран у кућу блиског пријатеља, Ибрахима.

По Агимовим речима, војници су боравили у кући преко пута Ибрахимове. Ибрахим је изведен из куће и стрпан у џип са Агимом, који је био ударан по глави и леђима док је чекао напољу. Њих двојицу су затим одвели натраг у Агимову кућу.

У одвојеном интервјуу Ибрахим је испричао Хјумен рајтс вочу исту причу из своје перспективе.[17] 12. јуна око 9 часова увече, рекао је он, неки униформисани људи прескочили су преко његове капије. Он је био код куће са супругом, братом, снахом и троје братове деце, као и са своје четворо деце и старом мајком, која је била инвалид.

Наоружани људи су тражили да им дају новац, Ибрахим им је дао 3 000 немачких марака, као и нешто накита. Ибрахиму и његовом брату, Муси, тада је наређено да изађу напоље. Тамо су видели Агима, који је био тучен, како чека у џипу. Све су их одвезли натраг у Агимову кућу.

„Пет или шест наоружаних људи ушло је у Агимову кућу водећи тројицу мушкараца", рекао је Ибрахим. „Носили су зелене војничке униформе, црне свилене мараме око врата и били су наоружани аутоматским пушкама, гранатама и боцама бензина. Међу њима је био Небојша Минић, познати криминалац и вођа паравојне групе у Пећи, који је био познат по надимку Мртви". И Агим и Ибрахим су га тада препознали, као и са фотографија приказаних у овом извештају. Описали су га као тамнопутог човека са потпуно истетовираним телом, укључујући и мртвачку главу на грудима.

Минић је питао Ибрахима колико новца је донео. Ибрахим је рекао да је донео 3 000 марака, а Минић је рекао да ће он пребројати новац и убити га ако није сав тамо. Ибрахим је тада рекао да може да иде кући и да донесе још, па се вратио кући и предао је још 4 900 марака које је био сакрио.

Пошто им је Ибрахим дао додатни новац, наоружани људи су наредили члановима породице да седну на кауч. Снахи су рекли да пође с њима у суседну собу, сећао се Ибрахим. Одвели су је у купатило где ју је силовао човек с брадицом. Ибрахимова мајка била је у суседној соби и чула је како вриште на њену снаху: „Брзо! Брзо!". „Понизили су је", рекла је касније Ибрахимова мајка Ибрахиму.

Наоружани људи су вратили снаху, посели је на кауч са осталим члановима породице и онда отворили паљбу. Ибрахим је објаснио:

„Он је почео да пуца. Ја сам с млађим сином искочио напоље и даље преко балкона. Моја супруга, која је крварила, изашла је на балкон и рекла, „Молим те, помогни ми". Ја сам са сином отрчао код комшија и њега оставио тамо. Чекао сам да видим шта ће се догодити и видео сам да они одлазе. Али бацили су две гранате. Сакрио сам се у траву, а они су пуцали по целој кући када су изашли.

Ушао сам у кућу и питао мајку шта се догодило. Рекла је, не знам али нешто се миче. Видео сам братовог сина, дечака од четири године, који је преживео. Моја супруга је била тешко рањена. Отпузала је у кућу код комшија, крварећи. И ћерка мога брата била је рањена, али то сам схватио тек следећег јутра. Одвезли смо је у болницу, али је доктор рекао да је изгубила много крви. Оперисали су је, али је умрла.

Мртви су Вјољка, 28 (силована и убијена); Рена, 7; Нита, 5; Хајри, 13; Дардане, 12; Агон, 6; и Муса, 31 (одведен и нађен мртав пет дана касније).

Док се ово дешавало, Агим је седео са осталим наоружаним људима, укључујући Минића. Било је присутно 10 чланова његове породице, рекао је Хјумен рајтс вочу, као и Ибрахимов брат, Муса, који је одведен из Ибрахимове куће. Мусу су одвели. Његово тело је нађено пет дана касније у кварту Калаја с презаним грлом.

Минић је, делујући замишљено, рекао Агиму: „Чича, ово су тешка времена. А ово је чишћење целог центра града." Попио је кафу коју му је породица понудила и онда је, по Агимовим речима, рекао која наређења мора да изврши. Агим се сећао:

Када су одвели Мусу, Минић је рекао: „Видиш, чича, твоја и Мусина породица морају бити побијене." Рекао је: „Наредбе се мењају сваких пола сата." Рекао је: „Жао ми је што морам да ти кажем, али Ибрахимова породица је побијена, ликвидирана." Рекао је: „Ви сте били први на списку, али нажалост, морали смо да најпре убијемо Ибрахимову породицу." Ја сам рекао: „Молим те, поштеди живот мојој деци". Рекао је да ће их поштедети до јутра.

Минић је имао радио. Те ноћи је носио само мајицу. Видели смо да по рукама има тетоваже. На једној подлактици имао је нож, секиру и гранату. На грудима је имао мртвачку главу. Чули смо да с њим разговарају преко радија. Чули смо само: „Град је безбедан. Нема ни улаза у град ни излаза из њега. Ти си безбедан. Ради шта хоћеш. То смо чули кад су били у нашој кући."

Наоружани људи су напустили Агимову кућу, изузев Минића и још једног човека. Минић и тај други човек су затим рекли да морају да одведу две Агимове кћери „код мајора". По Ибрахимовим речима, Минић се заклињао крстом око врата да се девојкама неће ништа догодити. Оне су се задржале око пола сата и вратиле су се неповређене, по речима Ибрахима и две девојке које је интервјуисао Хјумен рајтс воч у присуству њиховог оца. Они људи су покушали да их убеде да имају полне односе с њима, рекле су оне, али су оне одбиле и вратили су их кући.

Следећег јутра Ибрахим је дошао пред Агимову кућу са љубазним српским полицајцем, кога су Албанци од милоште звали „Каплан".[18] По Агимовим речима, Каплан им је рекао да се планира стрељање његове породице и саветовао им је да беже, што су они учинили.

Тог дана Ибрахим је сахранио пет убијених чланова своје породице, који су убијени уз помоћ четворице полицајаца чија имена задржавамо да их заштитимо од могуће одмазде.

Мотиви за ово убијање су нејасни, иако пљачка може да буде једно објашњење. Међутим, и Ибрахим и Агим тврде да су припадници оружаних снага њих познавали по имену и да су они због тога, на неки начин, били мета. Објашњење које је дао Ибрахим било је да је његов брат Муса, нешто пре тога, био ухваћен у покушају да побегне у Црну Гору. Према Ибрахиму, Муса је крајем маја платио српском полицајцу, Жарку Бацковићу, 3 000 немачких марака да прошверцује њега и породицу са Косова. Ухваћени су на путу и Муса је недељу дана провео у затвору. Бацковић је наводно упао у невоље због помагања једној албанској породици. Ибрахим и Агим су веровали да је убијање могло да буде његов покушај да се искупи пред колегама, али то су само спекулације. Сазнање да породица има богатство друга је могућност.

Силовање

Силовање у горе поменутом случају било је једини случај сексуалног напада у Пећи који је Хјумен рајтс воч директно потврдио, иако посредни докази сугеришу да је силовано много више жена у граду и око њега. Један гинеколог из Пећи рекао је Хјумен рајтс вочу да је после рата он урадио абортус трима женама из Пећи, које су по његовом мишљењу биле силоване.[19] Нерасположење жена да говоре о силовању отежава потврду ових тврдњи. (Види март-јуни 1999: Преглед).

20. априла НАТО је навео да су, према албанским избеглицама са Косова, српске и југословенске снаге основале логоре за силовање у Ђаковици и Пећи. У Пећи, тврдиле су избеглице, „српске снаге су опколиле младе Албанке и одвеле их у хотел Карагач, где је локални командант очито организовао војнике, по списку, и дозволио им да цело вече проведу у хотелу".[20]

У извештају о ратним злочинима на Косову, Стејт дипартмент је такође тврдио да су постојали логори за силовања у Ђаковици и Пећи.[21] Део тврдњи о Пећи помиње као свој једини извор чланак о силовању објављен у „Њујорк тајмсу" од 22. јуна. Међутим, наведени чланак помиње да су оригиналан извор ових тврдњи „званичници Стејт департмента".[22]

Ни Хјумен рајтс воч ни било ко од страних новинара нису могли да потврде постојање логора за силовање у хотелу Карагач.[23] Према ОЕБС-у, ОВК је прегледала хотел Карагач када је ушла у Пећ око 12. јуна. Заменик команданта локалне бригаде ОВК рекао је представицима ОЕБС-а да су нашли коришћене кондоме и делове женске одеће у хотелу.[24]

Ћушка

У рано јутро 14. маја 1999, српске снаге безбедности спустиле су се у мало село Ћушку, неколико миља источно од Пећи. Плашећи се одмазде, многи мушкарци су побегли у оближња брда док је преостало становништво сакупљено у центру села. Процењује се да је у акцији опкољавања убијено 12 људи у разним деловима села.

Отприлике, у пола девет ујутро, снаге безбедности у зеленим војним униформама са намазаним лицем и маскама раздвојили су жене, децу и старце од преосталих мушкараца који нису успели да побегну. Преко 200 житеља села било је изложено претњама и однет им је сав новац, накит и драгоцености. Лична документа су им уништена.

Тридесет два мушкарца, старосне доби између 19 и 69 година, подељени су у три групе и одведени у три различите куће, где су натерани да стоје у врсти. У свакој кући униформисани људи су их убијали рафалном паљбом из аутоматског оружја. У једној од кућа један војник је пуцао из пиштоља у оне који су пали. Све куће су затим запаљене и остављене да горе.

Случај Ћушка има две нарочите карактеристике због којих заслужује детаљну истрагу. Прво, у свакој од три групе људи остао је по један преживели. Пуким случајем три човека су успела да пузећи изађу из запаљених кућа, а ни један од њих није био теже повређен. Они и многи други присутни тог дана, испричали су Хјумен рајтс вочу своје приче.

Друго, док етнички Албанци из села на Косову обично не разликују војнике од специјалне полиције и припадника паравојних снага, а камоли да идентификују појединце, у овом случају, постоје снажни докази да се упре прст у неке људе који су умешани у ове ратне злочине. Сељани с потпуном сигурношћу тврде да су у ову акцију били укључени етнички Срби из непосредне околине. Неки од њих су се обраћали Албанцима по имену и тражили су тачно одређене драгоцености.

Сељани су идентификовали двојицу појединаца на фотографијама, за које тврде да су били у Ћушки 14. маја – Срећка Поповића и Звонимира Цветковића – и трећег човека, Славишу Кастратовића – који је био присутан у оближњем селу Захач тог истог дана, када је убијено још 19 људи.Иако се не зна да је ико од идентификованих појединаца отварао ватру на етничке Албанце, њихово присуство у Ћушки и Захачу 14. маја значи да би требало да могу да идентификују починиоце, као и командире јединице. Та информација би била драгоцена Међународном кривичном суду за бившу Југославију, као и за српске судове, који би могли да започну нека гоњења после пада Слободана Милошевића у октобру 2000. О фотографским доказима расправља се доле, у делу који говори о извршиоцима.

Мотив убијања у Ћушки, као и напади истог дана у Плављану и Захачу, остаје нејасан. Нема никаквих доказа који би указивали на активно присуство ОВК у овим селима током 1998. или 1999, а није познато да је неко од полицајаца или војника погинуо у непосредној близини у току бомбардовања НАТО-а, што би могло да наведе на освету као мотив. Локални житељи су

понудили објашњење да је Ћушка родно село Хасан Чекуа, оца Агима Чекуа, војног команданта ОВК.[25] Хасан и његов брат, Кадри, били су међу убијенима у Ћушки 14. маја. Једна житељка Ћушке рекла је Хјумен рајтс вочу да јој је полиција показала слику Агима Чекуа и рекла: „Ово радимо због њега."[26] Ово поткрепљује и сведочење дато Адвокатском одбору за људска права, групи за људска права са седиштем у САД. На видео-снимку Пројекта сведок овог одбора, чланови породице Чеку сведоче да су снаге безбедности посебно питале за оца Агима Чекуа пре него што су га убиле.[27]

На страну сви мотиви, убијања у Ћушки, Плављану и Захачу била су потпуно координирана. Ово није било насумично насиље раскалашног елемента унутар српских снага безбедности. Као и у другим селима током рата широм Косова, припадници војске су обезбеђивали периферију сукоба, постављајући контролне пунктове на излазним путевима, док су полицијске снаге и паравојне формације улазиле у села и убијале и „чистиле". Без обзира на то да ли су главни извршиоци у Ћушки били локална милиција, јединица специјалне полиције, или и једни и други, нема сумње да су радили у сагласности с локалним полицијским и војним властима.

Има такође доказа директне умешаности Војске Југославије у овом нападу. Један број извора известио је да су видели документа војске у вези с повећаним присуством војске око Ћушке непосредно пред 14. мај. Један западни новинар тврдио је да је видео документа Војске Југославије у којима се наређује да се село „очисти".

Да бисмо заштитили идентитет преживелих и сведока, користимо измењене иницијале.

Позадина

Ћушка је мало село око пет миља источно од Пећи, у близини главног пута Пећ-Приштина, које је имало приближно 200 кућа и 2 000 становника. У селу су живеле три породице етничких Срба, све с презименом Јашовић, као и једна црногорска породица с презименом Бојовић. Односи између Срба и Албанаца су били добри, рекли су етнички Албанци. Све неалбанске породице су напустиле Косово када су се, 12. јуна, српске и југословенске снаге повукле из покрајине.

По речима сељана, у Ћушки, Захачу или Плављану није никада било активности ОВК, иако су неки војно способни мушкарци били припадници ОВК који су се борили у пећкој општини, укључујући и село Лоћа. Непосредно подручје Ћушке није било поприште борби између владиних снага и ОВК током 1998. или 1999. Једини познати случај догодио се 22. децембра 1998. у Захачу, када је полиција убила једног етничког Албанца, Салија Кабашија, и ухапсила петорицу других у спорним околностима. Влада Србије је изјавила да је полиција била изложена паљби током хапшења,[28] али извори етничких Албанаца су тврдили да је Кабаши убијен из чиста мира.[29]

Током НАТО бомбардовања 1999, Ћушка, Захач и Плављан у почетку су остали нетакнути, иако је већина села у околини Пећи била систематски „чишћена", почев од 25. марта. До 29. марта, како смо већ поменули, 90 одсто

становништва Пећи послато је на север у Црну Гору, пешице, или на југозапад у Албанију аутобусима. Зашто ова села нису „чишћена" у ово време, остаје непознато. Једна недоказана теорија гласи да су она плаћала за заштиту локалним снагама безбедности.

Специјалне полицијске снаге долазиле су у Ћушку три пута пре напада 14. маја да траже оружје и новац, запалиле су неколико кућа, али нико није био повређен или убијен и свима је дозвољено да остану. Прва посета је била 17. априла, око четири часа поподне, када су ове снаге ушле само у део села који се зове Кристал. Запаљено је између 4 и 7 кућа, рекли су житељи села Хјумен рајтс вочу.

Четири дана касније, око поноћи, снаге безбедности ушле су у Ћушку, Захач и Плављан. Сведоци су рекли Хјумен рајтс вочу да су били у зеленим маскирним униформама и да су неки имали зелене каубојске шешире. Такође су рекли да су им припадници ових снага рекли да се не брину. „Сви можете да идете кући. Нико вас неће дирати. Ви сте безбедни", наводно су им рекли. Дошли су и следећег дана и претражили Ћушку ради оружја. Неколико сведока је рекло да су неки житељи села предали оружје које су тада поседовали. Сил Гаши је наводно предао ловачку пушку, а његов брат пиштољ, као и Брахим Љуши, иако је имао дозволу. Полиција је наводно узела и бе-ем-ве Сила Гашија и још 1 200 немачких марака.

Полицијска акција од 14. маја била је очито „агресивнија" од претходних посета, рекли су многи сељани. Од почетка је било јасно да су циљеви и наређења овим снагама далеко од рутинске провере поседовања оружја.

Убијања

Офанзива од 14. маја почела је упозорењем око пола осам ујутро, када су велике снаге, за које се верује да су били специјална полиција и припадници паравојних снага, ушле у Ћушку из правца Пећи. Сељани су рекли Хјумен рајтс вочу да су чули паљбу негде у то време и да су видели да неке куће на рубу села горе. Многи млади и средовечни мушкарци побегли су у брда, као што су чинили и током претходних посета Ћушки, иако су неки одлучили да остану с породицама.

Полиција је ишла од истока према западу, гонећи људе ка центру села. Неки сељани су с вољом ишли у центар, како рече једна жена, јер су мислили да их прогоне у Албанију и „биће безбедније да се окупе на једном месту".[30] Процењује се да је у разним деловима села убијено 12 људи, укључујући Хасана Чекуа.

Пројект – сведок Адвокатског одбора за људска права интервјуисао је два сведока о убиству Хасана Чекуа. Оба сведока су сведочила пред камером, а транскрипт њиховог сведочења био је доступан Хјумен рајтс вочу. Један све док је рекао:

„Они (снаге безбедности) су тада питали ко је отац Агима Чекуа, да је он сада велик, да смо им ми довели НАТО, сада ће нас ликвидирати.... Одвели су Хасана, пустили га два пута и пустили су стоку. Када се вратио последњи пут,

они су чак изболи једну краву. Убили су Хасана тамо и запалили га. Ја сам прошла близу и видела мртвог Хасана, са запаљеним ногама.[31)]

Други сведок је рекао за Пројект сведока:

„Знали смо да убијају породице албанских официра. Веровала сам да је само питање времена кад ће побити нас. Раздвојили су нас, не знајући ко је Агимов отац и питајући за њега. Он је иступио напред. Рекли су му да поведе породицу и раздвојили нас. Одвели су Хасана да нађе Агимову слику, а мене и снаху су испитивали. Питали су нас када смо последњи пут видели њега (Агима). Где? А ми већ бејасмо одлучили да никад нећемо признати, ма шта да се деси, да имамо контакт с њим. У том тренутку Хасан је донео слику, на којој сам ја са Агимом. Препознао ме је, али ја сам негирала да сам то ја. Рекао ми је да имам среће зато што носим мало дете са собом. Рекли су ми да пођем за њима и да им кажем чија је кућа преко пута. Онда сам чула хице. Потрчала сам, али ми стриц није дао да видим (Хасана) мртвог.[32)]

Упркос овим почетним убијањима, неки мушкарци су одлучили да остану с породицама. Један тридесетогодишњак, Б. Б., остао је са приближно 40 чланова своје породице, укључујући мајку и децу. Он је објаснио Хјумен рајтс вочу:

„Када сам их видео (српске снаге) покрај моје куће, изгледали су веома агресивно, па сам одлучио да бежим. Низ пут сам срео неке младиће и рекли су ми да су српске снаге убиле три мушкарца. Одлучио сам да одем код породице Гаши. Када сам стигао тамо причао сам с неким старцима који беху одлучили да чекају долазак војске. Одмах иза тога дошле су породице Љуши и Кељменди, жене, мушкарци и деца.[33)]

Б. Б. и други сељани које је Хјумен рајтс воч одвојено интервјуисао рекли су да је група од око 200 етничких Албанаца из села ускоро била опкољена са отприлике 100 припадника српских снага безбедности. Сви сведоци су рекли да су носили зелене војничке униформе. Свима је лице било на неки начин маскирано, било да су били умазани коломазом или да су носили маске, а неки су носили црне мараме и зелене каубојске шешире.

Сви сељани су сматрали да су неки припадници снага безбедности били са подручја Пећи, као што је етничко српско село Гораждевац, које се налази с друге стране Бистрице у односу на Ћушку. Неки припадници снага безбедности као да су лично познавали локалне Албанце, рекли су сељани Хјумен рајтс вочу, јер су питали за нарочите драгоцености, као што су „кључеви вашег мерцедеса". Једна жена која је била у блиском контакту с безбедњацима рекла је Хјумен рајтс вочу:

„Носили су зелене маскирне униформе. Већина њих је имала марамице завезане око главе, а двојица су носили шешире, али неки су били гологлави. Сви су имали умазана лица. Могли смо да видимо само њихове очи, па нисмо могли да их препознамо. Међутим, било је очито да неки од њих познају нас. Има један човек из Ћушке патуљастог раста, пијаница, с којим се народ руга. Неки војници су почели да му се ругају, а по начину како су то чинили, било је јасно да га познају.... Исто тако, неки би војници рекли, „Дај кључеве свог

мерцедеса!" или „Дај нам кључеве комбија!" То значи да су знали ко је ко и ко шта има.[34)]

Б. Б. је рекао Хјумен рајтс вочу: „Мислим да су били негде одавде зато што су знали мушкарце по имену и што су им говорили да довезу кола. Препознао сам неке фаце."[35)] (За више детаља о идентитету припадника снага безбедности, види доле).

Пошто су се сељани окупили у центру села, од жена и деце је одвојено 29 мушкараца. Цела група је затим лишена свих својих драгоцености. Б. Б. је објаснио:

„Наредили су нам да испразнимо џепове, да извадимо новац, накит, злато. Када су то завршили, наредили су двојици дечака, старих 13 и 14 година, да све покупе. Један је купио личне карте, а други драгоцености. Човек који нас је (касније) стрељао, стављао је нож под грло деци и говорио, „Дајте све што имате." Пуцали су деци под ноге и изнад глава."

К. К. 57 година, био је такође ухваћен приликом покушаја напуштања куће и натеран је да дође у центар села. Рекао је Хјумен рајтс вочу:

„Супруга мога брата била је удаљена 20 метара. Рекли су јој да се заустави и наслонили су јој цев машинке на врат. Од ње су узели око 850 марака. Један од њих је опсовао мене и пљеснуо ме. „Шта мислиш, никада нећеш имати демократију", рекли су. „Ово је Србија. Овде Америка или НАТО немају шта да траже".

Одвели су нас на гробље. Породице Гаши, Љуши и Кељменди биле су тамо, скупа с неким гостима из Лоће, Грабоча, Раушића и Гораждевца.... Почели су да раздвајају жене, децу и старце од млађих мушкараца. Нисам их препознао зато што су у том тренутку у већини били маскирани или су им лица била загарављена. Покрали су нас; од мене су узели 200 марака. Узели су нам сатове, документа, од којих су нека запалили, узели су нам злато, накит.[37)]

Једна жена, Д. Д. која је била присутна, рекла је Хјумен рајтс вочу да су жене и деца стајали у центру села приближно један сат. Рекла је: „Војници су узимали ствари од нас: новац, цигарете, сатове, накит... Један војник је узео нож и почео да га лиже. Ставио га је под грло једном детету. Једно од моје деце, мој трогодишњи син, истргао се из мојих руку и потрчао је према групи мушкараца, где је био мој муж. Војници су пуцали у земљу близу ногу мог сина да га зауставе.[38)]

Друга жена, А. А. потврдила је овај опис. Она је додала:

„Ми (жене) стајале смо на тргу. Један војник нам је рекао да имају наређење да нас све побију, али да ће поштедети жене и децу. Питао је: „Да ли желите да вас водимо у Албанију или у Црну Гору?" Нисмо ништа одговориле."[39)]

После лишавања свих докумената и драгоцености, припадници снага безбедности одвојили су 12 мушкараца из групе од 32 и одвели их у двориште између кућа Ајета и Хакија Гашија. Затим су их увели у кућу Силија Гашија. Оно што се даље догађало најбоље описује К. К. који се налазио у тој групи:

„Четворица су ушла с нама, три војника и један полицајац. Један је имао аутоматску машинку са две ноге, а друга тројица су имала обичне машинке.

Поставили су нас уза зид. Један од њих је био на вратима с машинком – млад војник. Он је рекао, „Побићемо све ваше породице на гробљу. Даћете нам сав новац ако желите да се спасите." Ми смо рекли да немамо више новца и да могу да раде с нама што год хоће.

Онда је он рекао да ће разговарати с колегама да види шта ће с нама. Разговарали су преко токи-вокија с командантом, али нисам чуо шта говоре. Одмах је стао на врата с машинком. Ми смо стајали уза зид с подигнутим рукама. Он је рекао, „У име Србије сви ћете бити побијени."

Ибро Кељменди се налазио на левој страни. Он има слабо срце и када је чуо шта овај каже, умро је и пао на мене. И ја сам се претварао да сам мртав. Онда је отворио паљбу и сви су били убијени осим једнога. Он је још једном пуцао у тог човека, не знам којега. И ја сам био рањен, у бутину. Дошао је још један момак и поново је пуцао, затим је дошао трећи и испразнио своју машинку. Ја сам лежао жив испод Кељмендија и мог брата.

Псовали су Албанце и онда су запалили кућу. Разбили су прозор и запалили су пуњење мадраца и ставили га поврх лешева. Закључио сам да је боље да ме убију него да жив изгорим, па сам искочио кроз прозор. Удаљио сам се 100 метара и сакрио се. Остао сам сакривен од десет ујутро до пет поподне."[40]

Хјумен рајтс воч је прегледао кућу Силија Гашија 16. јула. Стајали су само зидови, а унутрашњост је потпуно изгорела. Међу надимљеним црепом и гредама које су лежале на поду видели су се парчићи костију.

Б. Б. се налазио међу мушкарцима који су чекали испред капије. Он је рекао Хјумен рајтс вочу да је чуо пуцање два-три минута пошто је одведена прва група и да је знао да су сви побијени. Рекао је Хјумен рајтс вочу:

„Полиција се вратила, разговарали су између себе и рекли су неким млађим момцима од 15 и 16 година да иду са женама и децом. Онда су нас раздвојили у две групе. Када су нас повели (нас 11), један није знао куд да иде и они су га ударили пушком и рекли, „Овуда!" Рекли су нам да идемо с рукама на глави и да ходамо брзо. Када смо дошли овде (до куће Сахита Гашија), један је рекао: „Оставите их овде." Други је рекао, „Није добро да их овде остављамо, јер ће смрдети". Тако смо ушли у кућу Сахита Гашија.

Најпре су рекли да стојимо поред купатила. Ја сам мислио да ће нас тамо стрељати, али један с редеником на грудима пуним метака 12,7 мм, рекао је, „Не, идите у ову собу." Били су веома мирни. Псовали су нас, али нису викали. Питам се како могу да убијају кад су тако мирни.

Ушли смо у кухињу. Видео сам ватру из машинке и пао сам лево. Мислим да су сви убијени, а ја нисам ни рањен. Испалио је три рафала. Исти тај човек је отишао на другу страну кухиње и пуцао је поново по онима који су пали. Опет три рафала. Један метак ме погодио у ногу. Погођен сам у леву ногу испод колена. Трећи метак ме погодио у десну цеваницу и сломио ми кост.[41]

Онда је извадио пиштољ и пуцао у шест или седам људи, али ја нисам гледао зато што су ми очи биле затворене. Онда је све стало. Настала је тишина. Чекао сам два-три минута и полако отворио очи. Када сам видео да около нема никога погледао сам десно и видео мртвог Исуфа Шаљу. Аријан Љуши био је мртав с моје десне стране. И остали су били мртви.

Видео сам пет полицајаца са прозора и чуо сам да један долази. Остао сам да лежим полузатворених очију, посматрајући шта он ради. Само је провирио у кухињу и нешто бацио, тако да је врло брзо почео да кulја црни дим. После неколико секунди нисам могао да дишем. Када сам помислио да ћу почети да вриштим зато што се гушим, помислих, „Боже, помози ми" и устао сам и изашао на врата. Мислио сам да ће ме убити, али је врло тешко горети жив.

Отишао сам у другу собу и искочио кроз прозор. Искочио сам и видео сам њихова кола. Један је имао великог гулинова. Имали су цивилна возила, камионе, тракторе и војна возила."[42]

Као и кућа Силија Гашија, тако је и кућа Сахита Гашија изгорела, остали су само зидови, када ју је 15. јула посетио Хјумен рајтс воч.

Е. Е. се налазио у последњој групи мушкараца који су чекали пред капијом на дан убијања. У кратком интервјуу за Хјумен рајтс воч он је потврдио да је његова група уведена у кућу Демија Гашија и да су их тамо стрељали. Он је преживео неповређен. Међутим, у току разговора, стигле су фотографије покојних чланова његове породице и комшија за обред који је планиран за следећи дан у Ћушки, за 18. јули, тако да тренутак није био погодан за озбиљнији разговор.

Међутим, неки страни новинари су детаљно разговарали са Е. Е. о његовом искуству. У чланку објављеном у издању „Тајма" од 28. јуна, наводе се речи овог преживелог о томе шта се дешавало пошто су га припадници снага безбедности увели у кућу на спрат:

„Био сам са осморицом других. Када смо ушли у ходник куће, један припадник Војске Југославије дао нам је упаљач и рекао да запалимо кућу. Када сам се сагнуо да узмем упаљач, почела је паљба. Почео сам да пузим не дижући главу."[43]

Хјумен рајтс воч је разговарао и са синовицом Е. Е. А. А. у Црној Гори, где се налазила као избеглица. Она је рекла да је срела стрица код Ћушке увече, 14. маја и пренела је шта јој је он тада рекао:

„У сутон је дошао наш стриц Е. Е. и рекао нам да су мушкарци одвојени у три групе и уведени у три куће. Он је први ушао у једну од кућа. Један војник му је дао упаљач и наредио му да запали завесу у соби. Када је клекнуо да запали завесу, чуо је рафал из машинке. Искочио је кроз прозор и побегао."[44]

Догађаји које су описали тројица преживелих, потврђени су од других појединаца који су били у Ћушки 14. маја, укључујући групу жена које су биле у непосредној близини снага безбедности пре него што су послате из села негде у време када је прва група мушкараца уведена у кућу Силија Гашија. Када су одлазиле, чуле су пуцње, рекле су неке од њих, али нису могле да одреде откуд долазе. А. А. је рекла Хјумен рајтс вочу:

„Док смо напуштале Ћушку, војници су почели да пуцају у нашем правцу, али су пуцали само у земљу. Због буке и страха који смо осећали, нисмо могле прецизно разабрати у што се пуца, нити откуд све долази паљба. Можда се пуцало и негде другде у то време, али ми нисмо могле да разаберемо."[45]

Жене и деца у селу утоварени су на тракторе и под пратњом припадника српских снага безбедности одвезени су до фабрике акумулатора Трепча на пу-

ту Пећ-Приштина. Једна жена у групи рекла је Хјумен рајтс вочу да су оне среле командира станице милиције Пећ-Кличина на контролном пункту у близини фабрике. Он је очито био изненађен што види жене и децу и питао је ко их је послао тамо, вративши их у правцу Ћушке у пратњи људи у три цивилна возила, сивом аудију и две заставе. Д. Д. је рекла:

„Војници су запалили Салијеву кућу. Кров је почео да пада. Онда су нас натоварили на тракторе и коње. Око десет часова пре подне одвезли су нас жене, децу и неколико стараца пред фабрику Трепча, која је између Ћушке и центра Пећи. Док смо одлазили, чули смо пушчану паљбу. Војници нису много причали на путу до фабрике.

Остали смо четири сата пред Трепчом. Тамо нам је полиција рекла да се вратимо у Ћушку. Када смо пришли близу села, видели смо запаљене куће. Ја сам ушла у кућу Рама Бинакуа. Видела сам спаљена тела у једној од соба. Већину тела било је немогуће препознати. Жене су препознале ствари које су припадале њиховим мужевима, као што су упаљачи, сатови, кључеви... Ја мислим да је Скендер дервиши спаљен жив, јер сам до његовог тела видела трагове на поду, као да је неко гребао руком. Онесвестила сам се.'[46]

Један човек, Ф. Ф. стар 35 година, побегао је у брда када су стигле снаге безбедности, али се вратио касније у току дана и открио многа тела, сахранивши на крају између 35 и 42 жртве. Он је рекао Хјумен рајтс вочу:

„Отишли смо око 300 метара од села где има пошумљен брег. Видели смо како горе куће и чули паљбу и вриштање. Онда су снаге отишле. Између пола сата и четрдесет пет минута касније, дошао је Е. Е. Видели смо да није добро. Није могао да говори, само је понављао: „Шта нам се десило? Шта нам се десило?", гњурајући главу у руке. Није изгледао као човек.'[47]

„Е. Е. је рекао мушкарцима у брдима да је народ побијен у селу, али да он осећа превише трауму да би могао да објасни", рекао је Ф. Ф. Око пола сата касније, Ф. Ф. и човек по имену Ајет ушли су у Ћушку да виде шта се догодило. На путу су видели Зорана Јашовића, етничког Србина, цивила који је живео у Ћушки, како маше југословенском заставом испред запаљене куће, очито да би припадницима снага безбедности дао до знања да је он Србин. Он није видео етничке Албанце и онда је напустио то место. Ф. Ф. је објаснио шта се даље догодило:

„Он (Јашовић) је отишао и ми смо ушли у кућу. Ја сам ушао унутра и видео тела како горе. Била је то кућа Демија Гашија. Нисам идентификовао или бројао тела. Вратили смо се у шуму и позвали смо Садика Гашија да пође с нама. Вратили смо се и угасили ватру. Снаге беху отишле. Никога од чланова наших породица није било около...

Видео сам како гори кућа Силија Гашија и видели смо велики број жртава. Не могу да кажем колико је људи било тамо, боље је да разговарате са очевицима. Одлучио сам да прегледам све куће. У кући Ахмета Гашија нашли смо запаљена тела, али нисмо могли да угасимо ватру. У Ајетовој кући видели смо како горе још два тела: Сили Гаши и Скендер Гаши...Онда смо ушли у кућу Салија Гашија. Видели смо тело Ибиша Гашија са много рупа од метака. Покрај пута смо видели један помоћни објекат изрешетан мецима. Пола-

ко сам отворио врата, веома полако, и видео сам Чауша Љушија, мртвог. Убијен је из митраљеза калибра 7,9 милиметара.''

Хјумен рајтс воч погледао је овај помоћни објекат у којем је наводно убијен Чауш Љуши. Била је то мала дрвена кућа покрај пута с рупама од метака на улазним вратима и са девет рупа на даљем унутрашњем зиду. Дански стручњаци за судску медицину који су случајно тада испитивали то место за Међународни кривични суд за бившу Југославију рекли су Хјумен рајтс вочу да су прикупили довољно позитивних доказа о људској крви унутра. Пронађена су два метка, рекли су они, један у кућици, а други заривен у дрво. Испоставило се да су калибра 7,6 милиметара.[48)]

Сељани у Ћушки рекли су Хјумен рајтс вочу да је Чауш Љуши био најбогатији човек у селу и да га ја полиција натерала да им преда 10 000 марака пре него што су он и његов син, Осман, убијени. Чланак објављен у „Тајму'' у вези са убијањем у Ћушки такође је навео да се Љуши вратио из куће с новцем да би затекао сина већ мртвог. Он је тада натеран да уђе у помоћну кућицу у којој је убијен.[49)]

Б. Б. је потврдио да је полиција циљала на Чауша Љушија. Он је рекао Хјумен рајтс вочу:

„Они (снаге безбедности) су рекли, „Хоћете ли државу? Нас Срба има 11 милиона, па ако хоћете државу тражите помоћ од Клинтона и Блера. Тражите сада помоћ НАТО-а.'' Чауш је рекао, „Ми имамо државу.'' А један од њих је рекао, „Док сам вас ја бранио, ви сте се богатили.'' Два пута су уводили Чауша у кућу и када је изашао у башту (покрај куће Азема Гашија), пуцали су му изнад главе. Чауш се вратио с колима.[50)]

Ф. Ф. је рекао Хјумен рајтс вочу шта се догодило следећег дана, 15. маја, пошто су он и други сељани провели ноћ у шуми:

„Следећег дана породице које су спавале у Кељмендијевој кући, Ајет, Милаим и ја, одлучили смо да сахранимо тела зато што нисмо желели да их породице виде у таквом стању. Ја сам предложио и ми смо одлучили да ископамо једну масовну гробницу зато што је било превише опасно трошити време на копање много рака. Неке жене и деца дошли су и схватили да су њихови људи побијени и спаљени. Питали су ме: „Где је овај и овај?'' Рекао сам: „Сви који нису овде мртви су''.

Нашли смо 31 спаљено тело и сахранили смо их са два незапаљена тела, с телом Ибиша Гашија и Чауша Љушија...Падала је велика киша. Одлучили смо да ми, Скендер, Ајет, Милаим и ја одемо и донесемо два друга тела, једно код моје куће, на носилима и видели смо једног старца који гледа тело мог стрица Брахима, који је погођен метком у срце. Однели смо га до гробишта. Отишли смо да тражимо комшију Расима.... Нашли смо Расима у башти. Он је убијен са много метака. У његовој башти био је још један убијени, Мети Шаља, али њега је већ био однео његов брат.''[51)]

Средином поподнева група жена, деце и стараца послата је натраг у Ћушку. Униформисани људи су стрпали чланове три породице – Љуши, Гаши и Кељменди – у кућу Шабана Бинакуа. Они и други који су успели да избегну напад, остали су у селу или у оближњој шуми до краја рата.

Напади на Захач и Плављане

Убијање у Ћушки има централно место у овом извештају. Међутим, офанзива од 14. маја подразумевала је и нападе на суседна села Захач и Плављане као координирану акцију. Докази сугеришу да су неки припадници истих снага били умешани у нападе у барем два од ових села. Многи сведоци, на пример, рекли су Хјумен рајтс вочу да су снаге безбедности наставиле пут у правцу Захача и Плављана после убијања у Ћушки.

Захач

Сељани су рекли Хјумен рајтс вочу да је полиција долазила у Захач, село са приближно 140 кућа, неколико пута пре 14. маја, углавном да тражи новац. Пошто је почело НАТО – бомбардовање, полиција и паравојне снаге били су смештени на приватним имањима покрај села, укључујући продавнице на пут Пећ-Приштина и кућу Џемаила Раме.

Полиција је стигла 14. маја око осам часова ујутро. Много народа је побегло у брда, али је део био ухваћен у селу. Садри Гаши, Фатос Гаши и Валдет Гаши су, наводно, тада убијени. Снаге описане као полиција и паравојска наредиле су већини сељана да беже према Пећи на тракторима и пешице, с наредбом да „иду у Албанију".[52)]

Друга група припадника паравојних снага зауставила је конвој на путу и издвојила 14 мушкараца. Остатак конвоја је продужио пут до фабрике акумулатора „Трепча" покрај Пећи, али их је ту зауставила полиција око један час поподне, задржала их мало и вратила у Захач. Око пет часова поподне конвој је прошао место на којем је издвојено 14 мушкараца, рекли су сељани. Они нису видели тела, али су касније чули да је 14 људи мртво у јарузи, паралелно с путом.

Када су се вратили у Захач, припадници снага безбедности опљачкали су оне који су се вратили у конвоју и одвојили мушкарце од жена и деце. Мушкарцима је наређено да предају сав новац ако не желе да буду стрељани. Пошто су све драгоцености предате, снаге безбедности су отишле. Сељани су остали у брдима дуже од месец дана, враћајући се у село само по храну, док НАТО снаге нису стигле на Косово, 12. јуна. У Захачу је 14. маја убијено укупно 19 људи. Девет других је убијено у другим ратним ситуацијама, али Хјумен рајтс воч није истраживао та убијања.[53)]

Плављане

Снаге безбедности су стигле у Плављане око пола једанаест пре подне 14. маја, по речима сељана.[54)] Многи мушкарци су побегли из села с обзиром на то да су чули за стрељања у крају. Четрдесет шест лица из села је, међутим, ухапшено, укључујући шест мушкараца. Пошто је полиција узела лична документа, задржали су шесторицу мушкараца, а остале пустили да иду. Док су одлазили, сељани кажу да су чули три рафала. Када су се те вечери вратили у

Плављане, нашли су шесторицу мушкараца мртве у запаљеној кући Зимера Гашија.

Хјумен рајтс воч је посетио кућу на спрат Зимера Гашија 17. јула 1999. Била је потпуно спаљена, остали су само зидови. На зиду, у висини спрата, насупрот вратима, било је 14 рупа од танади. Сељани су покупили остатке костију и ставили их у пластичну врећу која је била окачена о ексер на зиду.

Сељани су рекли Хјумен рајтс вочу да је Ајше Гаши, стара 43 године, имала најдиректније контакте са снагама безбедности зато што је одлично говорила српски. По њиховим речима, када се полиција вратила, касније, у мају, после масакра, Ајше им је рекла да она зна да су из тог краја. Убијена је под непознатим околностима 8. јуна.

Укупно су српске снаге безбедности ухапсиле и стрељале у Плављану 13 људи у току НАТО – бомбардовања, од тога десет 14. маја. Остали су убијени 5, 8. и 10. јуна.

Извршиоци

Као што смо поменули, етнички Албанци су имали потешкоћа у идентификацији извршилаца злочина над њима. Понекад би неки појединац или полицајац био препознат, али сведоци и жртве обично говоре о извршиоцима као о „припадницима паравојске" или „војницима".

Злочини у Пећи, међутим, нуде могућности за идентификацију извршилаца, за разлику од других делова Косова, будући да су локални Албанци имали редовне контакте на разним нивоима са многим етничким Србима који су живели у крају. Сама Пећ, седиште Српске православне цркве, имала је знатан број Срба, као и нека села у околини, као што су Гораждевац и Накле.

У Ћушки су многи локални Албанци сматрали да је међу припадницима снага безебдности који су били у селу 14. маја било етничких Срба из тог краја. Као што је горе описано, изгледа да су припадници снага безбедности познавали неке Албанце. Други сељани су рекли Хјумен рајтс вочу да су припадници снага безбедности говорили српски с јасним косовским акцентом, насупрот Србима из јужне Србије или Београда. Једна житељка села Плављане рекла је да је препознала неке припаднике снага безбедности у селу као Србе из тог краја, иако није знала како се зову. „Један од њих је радио као вратар где они продају сир и млеко, у Љома е Билметит", рекла је она.[55]

У бројним интервјуима са сељанима, појавило се више физичких описа. Једна жена, Х. Х. описала је човека за кога је сматрала да је био командир у Ћушки (зато што је говорио преко токи-вокија) као приближно високог сто осамдесет сантиметара, дебељушкастог и старог 40 година. Имао је кратку црну косу, обријану са стране, малко седу на темену, рекла је она. Имао је проседу браду и носио је војну униформу без капе.[56] Други сељани су такође описали командира као човека са светлом брадом. Б. Б. је рекао Хјумен рајтс вочу: „Један тип с кратком проседом брадом изгледао је као командир зато што је издавао наређења."[57]

Међутим, најснажнији доказ пружа идентификација, коју су према низу од 21 фотографије, добијеном од Хјумен рајтс воча, на којима се налазе наоружана унифромисана лица која су очито служила у некој војној јединици, било да су били резервни полицајци, припадници специјалних или паравојних снага. Двојица појединаца на фотографијама била су позитивно идентификована од више сведока као људи који су 14. маја били у Ћушки, а трећи човек је виђен у Захачу истог дана. Препознат је још један број појединаца, иако за њих сведоци нису тврдили да су 14. маја били у Ћушки, а неки нису уопште идентификовани.

Хјумен рајтс воч је добио фотографије, 16. јула, од општинске управе у Пећи, коју су тада водили бивши припадници ОВК. На фотографијама се налазе разни појединци и групе у војничким позама. Неки војници позирају у пољу или у селу. Други су под пуном ратном опремом са аутоматским оружјем пред запаљеним кућама, или показују три прста у знак српског поздрава. Функционери ОВК рекли су Хјумен рајтс вочу да су фотографије нађене у кућама етничких Срба, грађана са подручја Пећи, после повлачења српских и југословенских снага са Косова 12. јуна. Хјумен рајтс воч је, такође добио, од сељана из Захача, две друге групе фотографија, датиране 6. маја 1999, на којима се, према ознакама на рамену, налазе припадници специјалних полицијских снага. Сељани су рекли да су те фотографије нашли у кући једног етничког Србина из села Накле.

Хјумен рајтс воч је снимио све фотографије на лаптоп и онда их је показао сељанима Ћушке, Захача и Плављана, као и људима из Пећи, да виде да ли могу да препознају било кога са фотографија. Хјумен рајтс воч не може да потврди аутентичност фотографија, с обзиром на то да њихово порекло и начин набављања, као ни власништво, нису познати. Чињеница да су добијене од ОВК, у чијем је интетресу идентификација могућих српских ратних злочинаца, повећава сумњу у њихову аутентичност. Међутим, чак и ако су фотографије кривотворене, нема сумње да су сељани које је интервјуисао Хјумен рајтс воч позитивно идентификовали неке људе са фотографија, а није много вероватно да је реч о координацији између њих и ОВК. Хјумен рајтс воч је тражио фотографије од ОВК, а није их добио на иницијативу ОВК, и није помињао да ће бити показане сељацима у том крају.

Резултати истраге Хјумен рајтс воча су следећи. Једног човека је препознало шест различитих испитаника, с којима је разговарано одвојено, који су рекли да су га видели у Ћушки 14. маја. Пет испитаника га је препознало са фотографије бр. 1 (други слева), а само један испитаник је рекао, „Ја сам 90 одсто сигуран да је он био овде." Остали су били изричити у својим одговорима. Двоје испитаника је рекло да је човек са фотографије био командир у Ћушки 14. маја, а други који га је такође сместио тамо, рекао је, „Можда је био командир", тј. лице које је наређивало осталима у групи и разговарало преко токи-вокија.[58)]

Фотографије бр. 2 (човек десно) и бр. 3 изгледа да приказују истог човека, иако је овде лепо обријан. Један од пет сведока који је препознао човека са фотографије бр. 1, рекао је да је исти човек на фотографији бр. 2 десно и на фо-

тографији бр. 3, а да су га други припадници снага безбедности звали Попа. Један други сведок, који није реаговао на фотографију бр. 1, рекао је да је човек на фотографији бр. 2 десно, био у Ћушки 14. маја и да је улазио у кућу Демија Гашија, где је убијено осам људи. „Није имао браду", рекла је она.

Када је погледала слику бр. 3, ова жена је рекла да је тај човек посетио Ћушку са српским снагама у априлу и да је тада носио браду. По њеном опису, он је махао пушком и говорио, „од овога не можете побећи"."

Осим што су чули његов надимак „Попа", нико од сведока није знао име тог човека када су га идентификовали на фотографијама. Само су тврдили да је био у Ћушки. Његово име, Срећко Поповић, Хјумен рајтс воч је добио пре тога од локалних припадника ОВК, али је то касније потврђено од двојице америчких новинара који су такође истраживали ратне злочине у у области Пећи и који су користили исту гарнитуру фотографија у циљу идентификације починилаца. По речима Стивена Смита и Мајкла Монтгомерија са Америкен радио воркс, чија је серија емисија о Ћушки емитована на Нешенел паблик радио у Сједињеним Државама током 2000. и 2001, тројица људи које су интервјуисали – један етнички Албанац и два етничка Србина – идентификовали су Поповића по имену када су видели фотографију бр. 3.[59] Уз то су Смит и Монтгомери нашли других пет људи који нису знали Поповића по имену, али су га сместили у Ћушку 14. маја. Двоје њих је сматрало Поповића командиром.[60]

Други човек који је идентификован као присутан у Ћушки 14. маја је Звонимир (Звонко) Цветковић. Један сведок је тврдио да је тог дана видео Цветковића у Ћушки, да је чак причао с њим. Сведок га је идентификовао одмах са групне фотографијем бр. 4 (Цветковић је крајњи десно), на којој су се сликали пред камионом, при чему је рекао, „Наравно, познајем Звонка. Живели смо у истој улици." Хјумен рајтс воч је касније добио копију Цветковићевог пасоша која је пронађена у транспортном предузећу „Пећ транс" у којем је радио. Фотографија из пасоша (бр. 5) одговара човеку са групне слике десно. Други човек, Ф. Ф. одвојено је рекао Хјумен рајтс вочу да је 14. маја у Ћушки видео Звонка Цветковића, али је признао да је касније сазнао његово име и да није видео фотографије у поседу Хјумен рајтс воча. Смит и Монтгомери су, међутим, нашли још двоје људи који су одвојено идентификовали Цветковића са фотографије из „Пећ транса". Обоје су тврдили да су га видели у Ћушки 14. маја.[61]

На основу ових идентификација, Хјумен рајтс воч сматра да постоје чврсти докази да су се Срећко Поповић и Звонко Цветковић налазили у Ћушки 14. маја. Ми, међутим, немамо доказе да је било који од ове двојице људи учествовао директно у стрељању 41-ог мушкарца. Може се једино рећи да су они били присутни са снагама безбедности када су извршена стрељања, као и паљење кућа и крађа приватне имовине. Они у најмању руку поседују драгоцене информације о ратним злочинима који су тамо почињени, укључујући имена командира и зато би требало да буду подвргнути испитивању Међународног кривичног суда за бившу Југославију.

Двојица других етничких Албанаца из Захача, који су интервјуисани одвојено, рекли су да познају Славишу Кастратовића на фотографији бр. 1 (трећи слева, до Срећка Поповића) као припадника снага безбедности који је био присутан у Захачу 14. маја. Један од ових људи који је тврдио да има редовне контакте с локалним Србима захваљујући послу који обавља, рекао је да је Кастратовић из Гораждевца и да је радио у Трговачком предузећу „ПИК". Други човек је тврдио да познаје Кастратовића лично. Он је рекао Хјумен рајтс вочу: „14. маја сам видео Славишу Кастратовића. Разговарао је са мном. Питао је како сам." „Драго ми је да су ти синови живи", рекао је. Ја имам само малу децу."[62)]

Једна жена из Ћушке, Х. Х. препознала је Кастратовића са фотографије бр. 1, иако није знала његово име. Она је рекла Хјумен рајтс вочу да је Кастратовић био у Ћушки 14. маја, као и у претходним приликама у априлу, када су снаге безбедности проверавале село.[63)] Сведочење троје сведока из Ћушке и Захача пружају доказе да су исти припадници снага безбедности били 14. маја умешани у акције на оба места.

Друго име које се понављало у интервјуима било је име Видомира Шалипура, познатог скоро свима у Пећи и околним селима просто као Шалипур. Више десетина Пећанаца истакло је да је Шалипур био познат по бруталности. Као полицајац станице у Пећи био је познат по томе што је тукао и мучио етничке Албанце на улици или у притвору. Локални активисти за људска права, новинари и припадници ОВК, као и обични грађани Пећи рекли су Хјумен рајтс вочу да је Шалипур био и вођа групе локалне милиције или паравојних снага под називом „Муња", што је био и Шалупуров надимак.[64)] Ова група је очито била састављена од локалних Срба, од којих су неки радили у полицији, а други били цивили. Према објави Шалипурове смрти (види фотографију бр. 6), коју је добио Хјумен рајтс воч, њега су убили припадници ОВК 8. априла 1999:

„С великом тугом јављамо породици и пријатељима да је наш драги Шалипур Видомир – „Муња" – (1970 – 1999)

Погинуо јуначком смрћу бранећи свету српску земљу 8. априла 1999. у 29. години живота, од руке албанских терориста. Погреб ће се обавити сутра, 11. априла (на Ускрс), на гробљу у Добриловићима у 11 часова пре подне. Погребна поворка креће испред породичне куће....

Последњи поздрав од колега и полицајаца јединица „ОПГ" и „ПЈП" полицијског одсека Пећ."

„ПЈП" се односи на специјалне полицијске снаге под МУП-ом Србије. ОПГ значи Оперативна група, иако није јасно како се ова група уклапа у структуру Министарства унутрашњих послова Србије. Чињеница да се Шалипур, као српски полицајац, очито налазио у војној јединици скупа са етничким српским цивилима, вероватно из групе „Муња", сугерише да је Министарство унутрашњих послова било свесно активности локалних милиција и да их је вероватно организовало и координирало 7. јуна 1999, будући да је председник Милошевић посмртно одликовао Шалипура, скупа са још 911 припадника

Министарства унутрашњих послова, Орденом заслуга за питања одбране и безбедности првог степена, за њихово „гушење тероризма" на Косову.[65]

Хјумен рајтс воч је добио две фотографије Шалипура, скупа са групом наоружаних, униформисаних лица (фотографије бр. 7 и 8). На фотографији бр. 8 Шалипур се види како чучи у предњем реду лево, држећи албанску заставу. Идентитет осталих није познат.

На фотографији бр. 7 Шалипур стоји у средини у задњем реду, носећи капу испред нечега налик на заставу која обележава албанско-југословенску границу. Лево од њега је човек кога су одвојено идентификовала два лица као Небојшу Минића, који је био директно умешан као вођа банде која је најпре отела, а затим убила шест чланова једне породице животне доби од 5 до 28 година, 12. јуна у Пећи (види горе, Последње убијање). Двоје људи који су рекли да су имали директан контакт с Минићем рекли су Хјумен рајтс вочу да је он сав истетовиран, са сликама ножа, секире и гранате на подлактици и мртвачке главе на грудима. Човека у предњем реду на фотографији бр. 7, крајње лево, идентификовало је одвојено још двоје људи, као и извори ОВК, као „Милана", наводно Шалипуровог пријатеља, иако никакве посебне тврдње нису упућене против њега. Идентитет осталих са слике није познат.

Постоје такође докази о умешаности Војске Југославије у нападе на Ћушку, Плављане и Захач. Локалне власти ОВК у Пећи рекле су у јулу Хјумен рајтс вочу да поседују свеску која је, како кажу, припадала једном официру ВЈ. Белешке у тој свесци помињу груписање војске у реону Ћушке пре убијања 14. маја, рекли су они.

Ускоро потом је Наташа Кандић, из београдског Центра за хуманитарно право, објавила извештај у којем је поменула свеску поручника ВЈ коју су јој показале власти ОВК у Пећи.[66] Она је написала да та свеска:

Бележи војне активности у општини Пећ после 24. марта. Белешка за 11. мај каже да се тежиште војних активности мора пребацити на Ћушку и околину. Штаб ОВК у Пећи такође је имао документ обележен са 'строго поверљиво', с потписом пуковника који је командовао 125. бригадом."[67]

Један чланак у западној штампи тврдио је да је Трибунал за ратне злочине пронашао документа која су наређивала „чишћење" Ћушке. Новинар листа „Ју-Ес-Еи тудеј" објавио је да је држао у рукама црну винилску свеску која је садржавала директну наредбу откуцану на војном папиру, с печатом Врховног савета одбране из Штаба Војске Југославије у Београду. У тој наредби је наводно писало, „Циљ војне активности треба да буде чишћење Ћушке и околних села и терена."[68] У чланку је писало да су истражитељи из Трибунала за ратне злочине нашли свеску 2. јула покрај напуштеног војног штаба на Косову.

Љубенић

С обзиром на близину албанске границе и висок степен активности ОВК у том подручју, село Љубенић, јужно од Пећи, било је у константној жижи полицијске активности током 1998. и 1999. године. Према ОЕБС-у, оно је, такође, било родно место локалног команданта ОВК.[69]

По речима житеља Љубенића, између 24. марта и 10. јуна 1999, српске снаге безбедности убиле су у разним инцидентима преко 80 њихових комшија. Дана 10. јула италијански припадници КФОР-а су објавили да је могуће да постоји масовна гробница која садржи 350 лешева, али се испоставило да су ове тврдње лажне. До сада су истражитељи Трибунала открили само 9 тела на три различита места око села, али је Хјумен рајтс воч добио извештаје о преко 80 убистава у облику стрељања током овог периода.[70)]

Први познати случај у Љубенићу догодио се 25. маја 1998, када су два српска полицајца рањена у заседи коју су поставили припадници ОВК у близини овог села, на путу Пећ-Ђаковица.[71)] Полицијске снаге су тада гранатирале Љубенић из даљине, пре уласка у село, када су раздвојили мушкарце од жена и убили 9 мушкараца.[72)] 29. маја цело село је побегло, углавном у Албанију, услед Владине пролећне офанзиве.

Према ОЕБС-у, у овом селу је у јануару 1999. живело 650 Албанаца и 120 Срба.[73)] У току НАТО – кампање најтежи инцидент се догодио 1. априла. Бројке варирају, али су овај пут убијена барем 63 мушкарца, иако су сведоци и преживели који су разговарали с новинарима тврдили да је та бројка близу 80.[74)] Осам различитих очевидаца разговарало се с разним страним новинарима који су писали о убијањима у штампи на енглеском језику. Њихови извештаји су веома доследни. Њих шест је гледало убијања, једна жена је чула пуцњаву док је одлазила са другим женама и децом, а једна је гледала како српске снаге уклањају тела.

Сви сведоци су рекли да су српске снаге стигле у село око седам часова ујутро, 1. априла. Један сведок је тврдио да их је неидентификовани човек из Пећи упозорио, претходне вечери, да припадници паравојних снага планирају да дођу у село.[75)] Неки житељи села побегли су у оближњу планину када су дошле снаге безбедности, али је онима који су остали наређено да се окупе на једном месту. Тада су мушкарци одвојени од жена, деце и стараца, којима је речено да пешице напусте село. Затим су мушкарци испитивани о томе да ли поседују оружје, а двојица су убијена пред групом. Један сведок је рекао да су припадници снага безбедности убрзо после тога отворили паљбу на групу. Деветорица су преживели.

Једна жена која је послата да напусти село пешице рекла је лондонском „Тајмсу":

„Рекли су женама и деци да иду у Албанију, као што рекоше – да то одувек желимо.... Морали смо оставити мушкарце иза себе, али када смо стигли на главни пут, чули смо пуцњаву и ја сам знала да се догодило нешто страшно. Касније, када сам стигла у Албанију, сазнала сам да ми је отац убијен."[76)]

Човек који је преживео паљбу рекао је за чикашки „Сан тајмс", „Одвојили су жене и децу од мушкараца и рекли су им да иду у Албанију. После тога стрељали су двојицу мушкараца из села пред нама, а после краћег времена почели су да пуцају по нама, користећи разне врсте оружја."[77)] Један сведок је тврдио да је видео „нерегуларне трупе", како тракторима одвозе лешеве.[78)]

Према сведочењима која су дата новинарима, деветорица преживелих, од којих су неки повређени, отпузали су у оближњу шуму, а затим у планину. Је-

дан рањени шеснаестогодишњак је умро. Већина других је најзад успела да стигне у Албанију.

Неки од оних који су побегли пре убијања нападнути су следеће недеље у планини. По речима сеоског старешине који је разговарао с Хјумен рајтс вочом, деветоро људи из Љубенића убијено је у планини, као и четрнаест из Бучана, три из Крушевца и један из Прилепа. Многа тела још недостају, рекао је он. Велики број мина у том подручју спречио је коначно утврђивање броја погинулих, било од стране житеља села или истражитеља Трибунала за ратне злочине.

Један преживели, који је био у планини рекао је једном новинару из Асошијетед преса, „Били смо нападнути са свих страна.... Бацали су људе са стена доле у поток." [79] Други преживели рекао је „Ајриш тајмсу", „Бежали смо уз планину, бежали смо низ планину, изгубили смо укупно осам људи. Четири су биле жене, двоје деца. Куд год смо ишли, праштали су меци."[80]

Реон око Љубенића имао је много активности ОВК осамнаест месеци пре убијања 1. априла, што је можда био разлог за њих. Штавише, четири сведока су рекла новинарима да је један од наоружаних Срба који је отворио ватру рекао да му је ОВК убила брата.[81] Један од те четворице сведока тврдио је да је тај човек рекао да је његов брат скинут са воза неколико месеци пре и да га је убила ОВК. Други сведок је рекао да је тај човек деловао као најмлађи у групи.

Извештај ОЕБС-а о Косову такође помиње човека који је рекао да му је ОВК убила брата. Овај извештај наводи речи једног преживелог који је чуо како наоружани Србин говори, „Ваша ОВК је убила мога брата! Је ли у реду то што су учинили мом брату?" Један старац је наводно желео да преговара са српским снагама и подсетио их је на оно што се десило у мају 1998, када је полиција убила девет мушкараца. Наоружани Срби су наводно одговорили: „Полиција!" Е, па ово није полиција, ово је војска!" и онда су убили старца.[82] Један сведок који је разговарао са „Провиденс журналом" дао је сличан исказ, иако није познато да ли је реч о истом човеку који је разговарао са ОЕБС-ом. Према овом сведоку, наоружани Срби су прекинули старца који је покушао да преговара и рекли, „Ти, стари кучкин сине, дођи овамо.... Ми нисмо српска полиција. Ми смо српски војници."[83]

Извештај ОЕБС-а, који за број убијених 1. априла каже да их је било 66, укључује открића приликом посете коју је ОЕБС обавио у Љубењу 1. јула 1999. У близини места где су мушкарци побијени, каже се у извештају, представници ОЕБС-а су видели разбацане делове одеће и празне оквире за муницију на месту са којег су, наводно, пуцали припадници српских снага. У оближњој кући било је пет места на којима су, изгледа, тела горела [84]

Фусноте:

1) Лођа је село са 2 800 становника у близини Пећи, где су се у лето 1998. одвијале интензивне борбе између ОВК и Владиних снага. Средином августа полиција је истиснула ОВК из села копненим и ваздушним снагама, опљачкала драгоцености и онда систематски срушила све 284 куће, укључујући џамију, булдожерима. Фотографије сру-

шеног села, снимљене у фебруару 1999, могу се видети на веб сајту Хјумен рајтс воча: www.//hrw.org/hrw/campaigns/kosovo98/-photo/pics299/299a.htm. (23. марта 2001).

2) Убијени су Зоран Станојевић (17), Светислав Ристић (17), Иван Обрадовић (15), Драган Трифовић (17), Вукосав Гвозденовић (18) и Иван Радевић (25).
3) Локални огранак Савета за одбрану људских права и слобода тврдио је да је у току рата убијено преко 500 људи у општини Пећ, иако није јасно колико је међу њима било цивила. Интервју Хјумен рајтс воча са др Нешатом Асљанијем, Пећ, Косово, 15. јули 1999.
4) „Специјални извештај, Одмазда на Косову", VIP Daily News Report, број 1559, 28. јули 1999.
5) М. Манић и С. Ковачевић, „Воља и спремност да се изврше сви безбедносни задаци", „Полицајац", бр. 18/98, октобар 1998.
6) Метју Мекалистер, „Written in blue...", Newsday, 15. август 1999.
7) OSCE/ODIHR, Косово/Kосова: As Seen, As Told, deo I, стр. 284-290.
8) Интервју Хјумен рајтс воча са др Нешатом Асљанијем, Пећ, Косово, 23. јули 1999.
9) Интервју Хјумен рајтс воча са Џ. Х. Тирана, Албанија, 29. март 1999.
10) Интервју Хјумен рајтс воча, Дирес, Албанија, 31. март 1999.
11) Интервју Хјумен рајтс воча са Мехе Музлукај, Тирана, Албанија, 29. март 1999.
12) Интервју Хјумен рајтс воча са Бујаром Табакуом, Тирана, Албанија, 29. март 1999.
13) Интервју Хјумен рајтс воча са оцем Јованом, Пећ, Косово, 19. јули 1999.
14) „Крвави трагови, интервју са оцем Савом", НИН, 8. јули 1999.
15) Интервју Хјумен рајтс воча с имамом пећким, Пећ, Косово, 19. јули 1999.
16) Интервју хјумен рајтс воча са Агимом, Пећ, Косово, 18. јули 1999.
17) Интервју Хјумен рајтс воча с Ибрахимом, Пећ, Косово, 18. јули 1999.
18) 26. јуна 1999, жена за коју се верује да је била „Капланова" сестра, силована је и убијена од припадника ОВК.
19) Интервју Хјумен рајтс воча с др Ибрахимом Рецајем, Пећ, Косово, 15. јули 1999.
20) Конференција за штампу НАТО-а коју су водили Џејми Шеј и бригадни генерал Ђузепе Марани, Брисел, 20. април 1999.
21) Извештај Стејт департмента САД, „Етничко чишћење на Косову: приказ", доступан је на www.state.gov/www/global/human-rights/kosovoii/op.htlm, (23. март 2001.)
22) Elisabeth Bumiller, „Deny Rape or Be Hated: Kosovo Victims" Choice", „Њујорк тајмс", 22. јуни 1999; наводи ово: „За сада званичници Стејт департмента у Вашингтону кажу да су добили извештаје од избеглица да Срби користе хотел „Карагач" у граду Пећи и војни логор код Ђаковице као логоре за силовање."
23) Види Peter Finn, „Signs of Rape Scar Kosovo; Families" Shame Could Hinder Investigation", „Вашингтон пост", 27. јуни 1999.
24) OSCE/ODIHR, Kosovo/Kosova: As Seen, As Tols, део I, стр. 290.
25) У септембру је Агим Чеку постао командант новоформираног Косовског заштитног корпуса, наследника Ослободилачке војске Косова.
26) Интервју Хјумен рајтс воча са А. А. Улцињ, Црна Гора, Југославија, 15. јуни 1999.
27) Сведочење чланова породице Чеку, Адвокатски одбор за људска права, Пројект сведок, Massacre in Qyshk te Pejes, Косово. Види веб сајт Пројекта сведок: www.witness.org, (23. март 2001)
28) Веб сајт српског министра информација, www.serbia-info.com, (23. март 2001), „Албански тероризам после споразума Милошевић-Холбрук," (25. фебруар 1999) и Би-Би-Си worldvajd monitoring, Српски радио, Београд, „Србија: У Пећи дошло до пуцњаве док је полиција хапсила шесторицу Албанаца," 22. децембар 1998.
29) Центар за заштиту жена и деце, Ратна хроника недеље, 22. децембар 1998.
30) Интервју Хјумен рајтс воча са А. А. Улцињ, Црна Гора, Југославија, 15. јуни 1999.
31) Свеочење чланова породице Чеку, Адвокатски одбор за људска права, Пројекат сведок, Massacre in Qyshk te Pejes, Косово. Види вебсајт Пројекта сведок: www.witness.org, (23. март 2001).

32) Исто.
33) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћушка, 15. јули 1999.
34) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћушка, Косово, 15. јули 1999.
35) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћушка, Косово, 15. јули 1999.
36) Исто.
37) Интервју Хјумен рајтс воча са К. К. Ћушка, Косово, 16. јули 1999.
38) Интервју Хјумен рајтс воча са Д. Д. Рожаје, Црна Гора, Југославија, 8. јуни 1999.
39) Интервју Хјумен рајтс воча са А. А. Улцињ, Црна Гора, Југославија, 15. јуни 1999.
40) Интервју Хјумен рајтс воча са К. К. Ћушка, Косово, 16. јули 1999.
41) Хјумен рајтс воч је видео нешто налик ожиљку од метка испод левог и изнад десног колена сведока. У време интервјуа сведок је још носио гипс од десног колена до чланка.Када смо га посетили годину дана касније, у јулу 2000, тај човек је био напустио то подручје због даљег лечења.
42) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћушка, Косово 15. јули 1999.
43) „Косово Crisis – The Awful Truth", "Тајм", 28. јуни 1999.
44) Интервју Хјумен рајтс воча са А. А. Улцињ, Црна Гора, Југославија, 15. јуни 1999.
45) Исто.
46) Интервју Хјумен рајтс воча са Д. Д. Рожаје, Црна Гора, Југославија, 8. јуни 1999.
47) Интервју Хјумен рајтс воча са Ф. Ф. Пећ, Косово, 15. јули 1999.
48) Интервју Хјумен рајтс воча, Ћушка, 15. јули 1999.
49) „Kosovo Crisis – The Awful Truth", „Тајм", 28. јуни 1999.
50) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћушка, Косово, 15. јули 1999.
51) Интервју Хјумен рајтс воча са Ф. Ф. Пећ, Косово, 15. јули 1999.
52) Интервјуи Хјумен рајтс воча са житељима села Захач, Косово, 17. јули 1999.
53) Остали су убијени 12. маја (једно лице), 10. јуна (седам лица) и 14. јуна (једно лице).
54) Интервјуи Хјумен рајтс воча са житељима села Плављане, Косово, 17. јули 1999.
55) Интервју Хјумен рајтс воча са Г. Г. Плављане, Косово, 17. јули 1999.
56) Интервју Хјумен рајтс воча са Х. Х. Ћушка, Косово, 15 јули 1999.
57) Интервју Хјумен рајтс воча са Б. Б. Ћупка, косово, 15. јули 1999.
58) Једна од жена која је идентификовала овог човека као командира, такође је тврдила да ју је он одвео у једну кућу, очито с циљем да је силује. По њеним речима, тај човек јој је рекао да она зна шта мора да ради да би спасила породицу. Из непознатог разлога, она је тада пуштена да иде.
59) Хјумен рајтс воч касније је интервјуисао истог етничког Албанца, који је, без сугестија, идентификовао човека на фотографији бр. 3 као Срећка Поповића.
60) За додатне информације из извештаја Американ радио воркса, укључујући фотографије, види њихов веб сајт: www.americanradioworks.org, (23. март 2001).
61) Смит и Монтгомери касније су се суочили са Цветковићем у Црној Гори, где је живео после рата. Он је негирао да је био у Ћушки, па чак и да је био у униформи.
62) Интервју Хјумен рајтс воча са И. И. Захач, Косово, 22. јули 1999.
63) Интервју Хјумен рајтс воча са Х. Х. Ћушка, Косово, 16. јули 1999.
64) За чланак о Шалипуру, види Паул Салопек, „The Merciless Life and Death of a Paramilitary Killer; Sadistic Cop Tortured Town", „Чикаго трибјун", 27. јуни 1999.
65) „Полицајац", јули 1999.
66) Кандићева је касније потврдила свој извештај директно Хјумен рајтс вочу. Командант 125. моторизоване бригаде био је пуковник Драган Живановић (види поглавље о Снагама у конфликту). Могуће је, међутим, да је документ који је видела Кандићева потписао пуковник Ђорђе Николић, за пуковника Живановића. Хјумен рајтс воч је добио документ 125. моторизоване бригаде, датиран 2. јуна 1999. и означен као „војна тајна", који је потписао пуковник Ђорђе Николић, за команданта. Документ бр. 2824-1, од 2. јуна 1999. био је небитан, јер се у њему наређује командантима батаљона и дивизиона да припрема извештаје за следећи дан и да присуствују састанку.
67) „Special Report, Retribution in Kosovo", VIP Daily News report, бр. 1559, 28. јули 1999.

68) Jack Kelly, „UN Records Link Serbs to War Crimes", „USA TODAY," 14. јули 1999.
69) OSCE/ODIHR, Kosovo/Kosova: As Seen, As Told, deo I, стр. ??
70) Примедбе Савету безбедности УН од госпође Карле дел Понте, 10. новембар 1999.
71) Танјуг, 25. мај 1998 (Постоји ли наслов вести?)
72) Види Хјумен рајтс воч, Кршење хуманитарног права на Косову (Њујорк: Хјумен рајтс воч, 1998).
73) OSCE/ODIHR, Kosovo/Kosova: As Seen, As Told, deo I, стр. 290.
74) Интервју Хјумен рајтс воча са К. Б. Љубенић, Косово, 19. јули 1999.
75) Chris Stephen, „Kosovo s Heights of Mass Murder", Скотсмен, 10. јули 1999.
76) Јамес Прингле, „Serbs Killed 350 in Orgy of Violence", „Tajms", London, 10. јули 1999.
77) Michael Smith, „Large Grave Found: Massacre Detailed", Чикаго „Сан тајмс", 10. јули 1999.
78) Паул Салопек, „A Village Ripe with Sorrow, Loss", „Чикаго трибјун", 22. јуни 1999.
79) Јим Хеинтз, „UN Reports New Possible Mass Killing Site in Western Kosovo", „Асошиејдет прес", 9. јули 1999.
80) Chris Stephen, „Kosovo" s „Heights of Mass Murder", Скотсмен, 10. јули 1999.
81) Исто и „Her Family" s „War-Where is the World"„Провиденс журнал", 8. август 1999; Јамес Прингле, „Serbs Killed 350 in Orgy of Violence", „Тајмс" (Лондон), 10. јули 1999; и Sylvie Groult, „Kosovo Massacre Survivor Tells of Miraculous Escape", Агенција Франс прес, 11. јули 1999.
82) OSCE/ODIHR, Kosovo/Kosova: As Seen, As Told, deo I, стр. 290.
83) „Her Family" s War – „Where is the World", „Провиденс журнал".
84) OSCE/ODIHR, Kosovo/Kosova. As Seen, As Told, deo I, стр. 290.

(www.hrw.org.yu, Human Rights Watch, Босна и Херцеговина)

Дакле, 1998. година је била прекретница у политичком деловању Српске радикалне странке у смислу уласка у коалициону владу са традиционалним идеолошким неистомишљеницима. Окупација Косова и Метохије од стране НАТО трупа, која је била и стварни циљ агресије деветнаест најразвијених земаља Запада у акцији под називом „Милосрднни анђео", била је стварни мотив учешћа Српске радикалне странке у влади националног спаса. С обзиром да сам у влади био потпредседник могу да посведочим да није било никаквог удруженог злочиначког подухвата. Ми смо на све могуће начине покушавали да нађемо мирно, политичко решење косовско-метохијског проблема и да спречимо НАТО агресију.

Тада сам дошао до сазнања да је Ције формирала посебну оперативну групу, чији је циљ био обарање Слободана Милошевића и његове партије са власти . На челу те групе био је Џон Дојч.

Средиште групе је било у Бечу. Тада сам дошао до сазнања да тамо одлазе лидери опозиционих прозападних политичких партија по инструкције и добио сам сазнања од наших обавештајних служби да је Ција врбовала шефа Службе државне безбедности Јовицу Станишића и начелника Генералштаба Војске Југославије Момчила Перишића, и да су они укључени у операцију обарања Милошевића.

О планирању злочина над Србима иза паравана Стејт департмента Сједињених Америчких Држава о чему је, као сведок одбране у процесу против Слободана Милошевића, сведочио и некадашњи аналитичар Стејт департмента Џејмс Јатрас, септембра 2004. године, а део тога је изгледао овако...

Дакле, ја ћу сада резимирати оно што се тврди у том документу у оно време, у августу 1998. године.

„Назив тог документа био је 'Босна 2.' И ја сам тако насловио тај документ, зато што је мени, као аналитичару, било јасно у то време, а ако је било јасно мени, требало је да буде и јасно другима: да је влада већ била донела одлуку да војно интервенише на Косову, или тако што ће створити услове где ће Србија пристати на окупацију Косова или тако што ће предузети војну акцију да би дошла до тог резултата.

И као што сам ја описао у мојим каснијим радовима, после је само имплементиран тај план.

Дакле, већ у августу 1998. године, ја сам могао да тврдим, и испоставило се да сам тврдио тачно, да је та одлука већ била донета и да једино што је фалило у тим њиховим плановима је био повод, одговарајући повод. Ту се спомиње један неименовани званичник из Министарства одбране, он се помиње у једном чланку „Вашингтон поста", већ у јуну или јулу 1998. године, који то потврђује и ја сам навео у свом раду да је могуће дакле да је та одлука била донета и раније.

Разлог што сам ја назвао тај чланак „Босна 2," је зато што је мени све личило на оно што смо видели да се догађало у Босни. То јесте, да је узета једна веома комплексна ситуација, један веома несрећан сукоб где је свако имао свој део кривице, а онда се извукла једна морална драма из тога где смо ми рекли, ко су били добри момци, а ко су били злочинци.

Дакле, у овом случају су исто тако биле подељене улоге на зле Србе, и на невине Албанце и, наравно, САД је припала улога анђела.

Ја сам то споменуо у својим другим извештајима, где сам нагласио како се једноставно косовска ослободилачка војска претворила у једну позитивну организацију у званичним приказима, да су је тако приказивали амерички званичници и мислим да оно што је битно за доказе овде то је да имамо један званични извор који тврди да је шест месеци пре напада, већ била донета одлука о нападу. Мислим да оптужница која тврди да је основано ово удружено злочиначко удруживање, негирају ови моји извештаји.

Дакле, мора се схватити да је ово један начин на који је функционисала ова влада, ова влада у Србији, која је желела да заштити своју територију, своје становнике, а није намеравала да формулише планове за злочиначке активности." (9. септембар 2004. године)

То је било једно од важнијих питања о коме се говори у овим документима, а документи су настајали у време када су се догађаји одвијали, то су званични документи. У августу 1998, ја сам рекао да је ово све у ствари било спремно, да је то курс на који се одлучила администрација и да им је само требао повод, некакав догађај који би политички могао да се искористи да се читава ствар покрене.

Рекао сам тада, у августу 1998. године, да су се они доста олако понашали у односу на чињенице да су то искористили у Босни, у вези покоља у реду за

хлеб на пијаци. Хоћу да кажем да су све то догађаји који се дешавају у Рачку и да је врло тешко тачно знати шта се десило, чак и ако дође до истраге, тешко је знати шта се десило, и некада се никада тачно не сазна шта се десило.

То није променило политичку корисност таквих догађаја за администрацију Клинтона. Тако је и секретар Олбрајт коментарисала један масакр, такозвани српски минобацачки масакр.

'Ми не знамо тачно шта су чињенице, према томе ми морамо да верујемо да су Срби одговорни.' То крши сва правила логике, мислим да то можда крши и граматичка правила енглеског језика, да кажемо, ми не знамо, према томе, мислим да се исти образац као што сам и предвидео у августу, употребио 1998. у односу на Рачак.

Ја сам у свом извештају, од 23. марта, доста детаљно разговарао о томе, а то је чланак који је издат дан пре него што је почело бомбардовање и рекао сам да није јасно колико је информација на располагању о томе шта се тачно десило у Рачку. Био је тамо форензички тим, на челу са доктором Рантом, и они су рекли, ми не знамо да ли је дошло до масакра. Можда је дошло, али не знамо. Нисам ја био у Рачку, тако да не знам.

Годинама након догађаја, да ли било ко може бити у позицији да дефинитивно каже шта се тамо десило.

Поента је била у политичкој намери да се крене са нападом, који је већ био испланиран, да се нападне Србија.

Рачак је био политички користан и Рачак је постао оно што је Клинтонова администрација рекла да је било, они су рекли – веровало се да се десило оно што су они рекли да се десило.

Ја сам тада цитирао председника Клинтона и једног сенатора, који су рекли да је то било врло корисно да би се у ствари кренуло са нечим о чему је било одлучено унапред.

Интервенција је била један од разлога хуманитарне катастрофе. Ја сам то споменуо у том извештају и алудирао на то у мом говору у Като институту, а то је било следеће: администрацији Клинтона није било толико стало да уради нешто у вези масовних хуманитарних проблема, чак и када је директно утицала наношењем таквих проблема. Овај извештај је објављен у новинама „Неиви тајмс", а те се новине читају у војним круговима, чак и у влади, а ту спомињем ваздушне ударе против српских положаја у Крајини за време операције „Олуја".

У чланку се говори о томе да су „гађани радари и каже се да су авиони затражени, зато што су пакистанске мировне трупе биле изложене ватри, али хрватских снага, иако то није речено, и да када су узлетели српски радари су их открили и онда су они гађали те радаре.

Разлог зашто ми се то учинило да је ово важно, је то што је српска страна тврди да је било лажних извештаја, ми би то описали као психолошки рат, да би се проширила паника и да би се они навели да напусте Крајину. Гађање тих релеја би јако пуно помогло при емитовању таквих порука. Дошло је до незваничне истраге, то је урадио један пензионисани официр, који је имао искуства из Вијетнама, и који је знао нешто са професионалног гледишта о

коришћењу снага из ваздуха." Тај званичник је био мој отац, и он је у ствари, назвао Конгрес и разговарао са људима из Пентагона. Он је тражио од људи из Напуља, који су се налазили у јужној ваздушној војној бази, да му дају тај извештај и покушавао је да добије мало више информација.

Одговор који је добио је да је то у суштини била једна грешка, да није било таквих авиона, није дошло до такве операције и да се ништа није десило, да се радило о грешци.

Имајући у виду имена која се наводе у том чланку, име брода, имена команданта те летачке операције, карактеристике авиона, тешко је веровати да је читав тај извештај једноставно грешка и да се то није десило.

Ја то само овде помињем, а у Като институту сам то спомињао као индикацију оне врсте обмане коју је Клинтонова администрација хтела да искористи у односу на питања Косова и Босне.

То је да се питања о хуманитарним стварима треба, у ствари, јако скептички схватати."

Да се ситуација на Балкану тих година помно пратила и са руске стране говори и сведочење Јевгенија Примакова, новембра 2004. године, као сведока одбране у процесу против Слободана Милошевића:

„Страна обавештајна служба Русије се углавном бавила кризом у Југославији и користила је своја средства не само на Балкану, већ и у другим земљама, да би стекла комплетну слику догађаја и да би о томе могла да извести руководство Руске Федерације, да би Руска Федерација могла да формулише исправан став у односу на ту ситуацију.

Радило се о политичким обавештајним активностима. У вези тога хтео бих да вам нешто кажем о задатку који је мени додељен од стране главне канцеларије. Ја имам текст тог задатка на Енглеском и могу тај документ да предочим судском већу. Имајући у виду експанзију НАТО, упућен ми је следећи телеграм: Мисија НАТО алијансе у Босни и односу на ту мисију нама је постављен задатак да утврдимо у којој мери САД намеравају да укључе Русију у модел успостављања безбедности у Европи путем коришћења механизама НАТО-а.

Нас су интересовали механизми који би омогућили да се руско руководство концентрише на следеће тачке. Прво, да ли је пракса која се односи на Босну и Херцеговину нешто што укључује један локални модел или се ради о некаквом универзалном сценарију који би дозволио Вашингтону да одржава, учвршћује свој положај и након завршетка хладног рата.

Друго, који аспект овог модела, или сценарија, а који се односи на савезнике САД, укључује да ли су САД спремне да узму у обзир она мишљења која нису потпуно у складу са њиховим мишљењима. Треће, које ће кораке предузети савезници САД то четврто, каква је ситуација у односу на то у самим САД и пето, као се то односи на експанзију НАТО.

Ми смо имали ових пет задатака који су упућени различитим департманима и мислим да овај документ показује колико је интересовање постојало у нашој агенцији, обавештајној агенцији, пошто смо ми били заинтеросовани да стекнемо комплетну слику и да о томе обавестимо наше руководство. Хтели

смо да знамо да ли се ради о једној појединачној епизоди или је то имало универзалну природу, универзалну у смислу да ће, након завршетка хладног рата, доћи до покушаја да се створи европски систем безбедности путем НАТО механизама.

Ми смо дошли до закључка да је, оно што се дешава у ствари формулација модела који користи НАТО механизме изван територија НАТО, земаља чланица НАТО и да ће убудуће САД појачати своје напоре да оснаже те механизме ван територија НАТО земаља чланица. И тај наш закључак се и потврдио као тачан.

Непосредно пре бомбардовања 1999. године, три најважнија генерала Северноатлантског војног савеза (НАТО) дошли су у Београд – Шорт, Кларк и Науман. Шорт је тада изјавио претећи: „У једној руци држим бомбардере", желећи да произведе снажан утисак...Трећи члан делегације, Клаус Науман није било ко у Немачкој, он је био главни инспектор немачке војске – творац нове војне доктрине, коначно, један од главних људи у НАТО за време агресије на Србију и Црну Гору 1999. године. Године 1991, генерални инспектор Бундесвера Клаус Науман изнео је стратегију будућег деловања немачке војске... У документу који се зове „Војнополитичке и војностратегијске основе и основне концепцијске смернице преобликовања Бундесвера" изнесене су две основне тезе. Немачка је економска сила која мора да обезбеди несметан приступ тржиштима и сировинама у целом свету. Разлог за експанзију је очување националних интереса... Немачки уставни суд је, тек 1995. године, дозволио промену концепције Бундесвера, али је овај документ усвојен 1992. године. Дакле, злобници би казали 'мирни пуч.'" (Дејан Мировић: „Запад или Русија")

Све су ово делови целокупног друштвено-политичког контекста прекрајања слике света, а самим тим и поделе интересних сфера. Неки би, можда, рекли да је реч и о новој фази у руско-америчким односима... Како било, на просторима који за Србе важе као њихова једина отаџбина, те 1998. године, српски патриотски корпус се суочавао са: невладиним сектором, или обавештајним агентурама страних земаља, издаји у полицијском и војном врху, опозицијом финансираном из иностранства и свим могућим средствима којима су се проводила субверзивна дејства на суверену Савезну Републику Југославију.

То што је влада националног јединства, у оквиру уставних овлашћења, штитила национални интерес, територијални интегритет и суверенитет, био је повод за последњу фазу заједничког злочиначког подухвата.

Званично: ово се никада није десило!

Стратегија нове власти у односу на медије

Нове власти нису дефинисале правни оквир за њихово деловање. Без обзира на многобројне најаве још нису усвојени неопходни закони који регулишу ову област: Закон о телекомуникацијама, Закон о радио-дифузији и За-

кон о информисању. Ти закони су кључни за чланстви у Савет Европе. Нова власт је заборавила на своја предизборна обећања да ће увести ред у области електронских медија, расписати конкурс за доделу фреквенција, реформисати РТС у јавни сервис, елиминисати шунд и говор мржње. Изневерено је и најважније обећање да ће новинарство бити препуштено професионалцима и да се власт неће мешати у уређивачку политику.

Нису укинути ни чланови Кривичног закона Србије, који предвиђају кривично гоњење новинара због клевета, иако на укидању инсистирају утицајне европске и међународне институције, јер су у супротности с праксом у демократским земљама.

Једна од првих мера, коју је предузела нова власт, било је стављање ван снаге спорног Закона о информисању. Он није укинут, али су одстрањени најспорнији чланови, које је Савезни уставни суд прогласио неуставним. Прецизније, остале су само оне одредбе које су преузете из Устава Србије.[1)]

Влада је пропустила прилику да понуди анализу стања које је затекла на медијској сцени и да предлажи како да се оно поправи. У компликованим околностима после савезних избора, септембра 2000. године, медији су пропустили прилику да формулишу радикалније захтеве за успостављање нових односа. Независна новинарска организација се задовољила обећањима да ће бити боље и тако је пропуштена прилика у време када су још постојале могућности за то.

Када је у јануара 2001. године формирана нова српска Влада из ње је изостављено Министарство за информисање. Тако се Влада ослободила обавеза да осмисли или бар допринесе промени правног оквира, да формулише визију развоја медија, да подстакне промене и да озбиљно анализира затечену медијску ситуацију.[2)]

Најочигледнију неспремност за промене, власт ипак манифестује у односу према државним медијима. И пре годину дана било је јасно да се они, пре свега РТС, не могу самореформисати али се, уместо помоћи, највише енергије изван куће троши на избор „руководећег тима". Влада је најавила усвајање Закона о радиодифузији по коме ће РТС бити јавни сервис. Иако је било доста недоумица око тога, утисак је да су кључну улогу одиграле међународне организације. То је, наиме, један од закона којим је условљен улазак СРЈ у Савет Европе. Пуних годину дана потрошено је на избор главног и одговорног уредника информативног програма РТС. Управни одбор РТС, основан непосредно након промене власти, представљен као део друштвеног механизма за утицај на радиотелевизију Србије, показао се подложан истим манипулацијама и утицају појединаца из власти. Тако се догодило да Савет у јуну 2001. није именовао главног уредника (један од најозбиљних кандидата била је Гордана Суша, која је из РТС отишла почетком 90-тих) због наводног неспоразума у врху Демократске странке и Демократске странке Србије. РТС је добила главног уредника кључног информативног програма тек у октобру (Бојана Лекић, која се због примања награде из Фондације Карић, разишла са својом матичном кућом РТВ Б92).

Регулисањем медијског нереда нова Влада би обзнанила неслагање са ретроградном политиком претходне власти. Ћутање не може да поништи прошлост у којој су државни медији пропагирали рат, мржњу и насиље, у којој су одабране комерцијалне ТВ куће производиле агресивни турбо-кич, патријархалну малограђанштину и националистички радикализам, сви заједно подупирући ауторитарну власт. Снежана Миљевић, професор на Факултету политичких наука, истиче да је „најстарија новинска кућа на Балкану без напора осрамотила своју традицију, у којој су државну телевизију странци бомардовали, а домаћа јавност палила. Али, озбиљно друштвено суочавање помогло би да сазнамо како се то догодило и како спречити да се то не понови. Ако у овој ствари још неко, осим медијских власника и учесника, има користи од заборава, то сигурно није јавност".[3)]

Професионални новинари и медији, који су се истицали супротстављањем бившем режиму, поново су суочени са новим искушењима и изазовима. Медији су данас исполитизирани и подељени су између бројних партија ДОС. Данас има више неспоразума него што се, кад је дошло до смене власти, могло слутити: и то баш на штету оних који су у време Милошевићевог режима и велике пљачке били третирани као „издајници", као што су станице из мреже АНЕМ-а, радио-телевизија Б92 и независне ТВ продукције. Захваљујући спрези са режимом, неки медији су остварили повољнију стартну позицију у коју нико ни сада не дира (ТВ Пинк, ТВ Палма, ТВ Палма плус и други).

Извори информисања

Извори информисања су и у овом периоду представљали један од кључних проблема за медије. Нова власт је, попут претходне, далеко од сазнања да је пружање информација о раду државних органа и других служби од јавног интереса њихова обавеза. Сваки од два супротстављена дела владајуће коалиције има „своје" медије којима пружа инфомације, док се остали сналазе. Још на почетку 2001. године, главни и одговорни уредници приватних и незавинсих медија протествовали су тражећи од српских власти да свим новинарима обезбеде благовремен и равноправан приступ информацијама. Они су оценили да „информације владиних и других релевантних извора нису, ни шест месеци после промене власти у земљи, доступне свим медијима под равноправним условима". Затражено је да Влада обезбеди већу јавност рада, а од државних функционера и одговарајућих органа да „више излазе у сусрет захтевима редакције за информацијама".

Представници независних медија оптужили су поједине државне функционере и одговарајуће службе да и даље на „медије гледа превасходно као на средство за личну и политичку промоцију. Такво понашање „узима све више маха" и није у складу са основним принципима демократског друштва.[4)]

На политичкој сцени Србије профилисала су се до сада три неформална извора информисања, који се међусобно надмећу за престиж у медијима:

1) Прес биро Владе Србије повремено позива на координацију главне и одговорне уреднике медија, који су „привржени реформама". То су практично

они медији који у сукобима између Коштунице и Ђинђића бирају страну председника српске Владе.

2) За други центар медијске моћи сматра се кабинет председника СРЈ Војислава Коштунице. Сарадници југословенског председника имају обичај да најзанимљивије информације дају новинарима од „поверења", а остале упућује на председникоове конференције за штампу .

3) Трећи извор кога без икакве ограде користи велики број медија, представљају извори Ресора државне безбедности. Те информације, које су често сензационалистичке, смишљено се пропуштају кроз ДБ филтер, а медији их преузимају без икаквих резерви и додатних провера, што је у супротности са професионалним кодексом.

Државни медији

Кључно неиспуњено обећање нових власти односи се на трансформацију државних медија, првенствено на РТС, а исто тако, Танјуг, Борбу и телевизију ЈУ ИНФО. И поред тога што је основана посебна комисија Савезне владе за њихову трансформацију (основана крајем 2000), то још није остварено. Слободан Орлић, савезни секретар за информисање, у септембру је изјавио „да тим медијима треба омогућити да стану на ноге, а истовремено да одговарају сви који су их довели у садашње стање". Истако је потербу да се „утврди дугорочна програмска концепција, програмски оквир, а затим стратешки план развоја, стабилизација пословања, увођење дигиталне технологије, ослобађање систем РТС-а од свих организованих делова који су били губиташи и довести у функцију зграде у Таковској, Абардаревој и на Сајму у Београду".[5] Међутим, све је остало на обећању. Програмски РТС задржала је сличну шему, иако без вулгарног језика мржње; концентрисан је на тзв. „чисту политику", а изостају многобројне теме, као што су озбиљни друштвени проблеми.

Дајући политичким вестима највећи простор и приоритетан пласман, уредници РТС-а одржавају високо интересовање за активности политичке елите, а све остало третирају мање значајним. У интерпретацији свакодневног живота најмање су присутне најпроблематичније економске и социјалне теме. Аналитичар медија Јованка Матић, оцењује да у домаћим политичким садржајима којима главни ТВ Дневник обилује, акценат није на догађајима, него на њиховим интерпретацијама кроз изјаве челних људи владајућег естаблишмента. Политичка опозиција, али и други независни гласови су на медијској маргини. Опозициона мишљења до гледалаца не допиру у аутентичном облику. Њих углавном препричавају новинари.[6]

Пошто су примарни носиоци ставова државни званичници, њихово мишљење представља се као општеприхваћено. О увођењу веронауке у школе, теми која је месецима изазивала жестоке реакције у заинтересованој јавности, РТС је у Дневнику проговорио само кроз, специјално за РТС дату изјаву савезног министра вера: („Све је спремно да се веронаука врати у школе од септембра"), чак без икаквог актуелног повода. Ниједан други став о актуелној

проблематичној теми није добио прилику да буде саопштен. Професионални ангажман тв-новинара је минималан.

Такав начин извештавања, уз одуговлачење усвајања Закона о радиодифузији, изазива заслужену подозривост да је реч о покушају успостављења новог монопола над најмоћнијим медијем у Србији.

Угледни аналитичар електронских медија, Сњежана Миливојевић, између осталог каже „РТС и даље личи на велико огледало у коме се, као и до сада, више огледала власт него друштво. Стање у државној телевизији метафорично показује да су највећи проблеми сада углавном заједнички свим медијима – нови правни оквир још не постоји, државни медији нису трансформисани у јавне, још није почело критично суочавање са недавном прошлошћу, а све су прилике да ће оно и потпуно изостати" (Transition online, 21. децембар 2001).

Једна од главних новина предвиђена Нацртом закона о радио-дифузији је формирње деветочланог, независног, регулаторног тела, које би се звало Радиодифузни савет Србије и надгледало рад електронских медија у Србији, изјавио је Борис Тадић, савезни министар за телекомуникације. „Одлучујућу одлуку у томе би требало убудуће да има Републичка влада".

Радиодифузни савет био би задужен и за додељивање фреквенција електронским медијима, а предвиђено је да се дозволе издају на период од три до седам, односно десет година. Нацртом закона превиђена је и потпуна трансформација државне телевизије у јавни сервис изван утицаја власти и политике. Предвиђено је да чланове тог тела именује Скупштински одбор за информисање. Удео представника политичких партија у Савету за радио телевизију морао би бити ограничен на трећину. Остали чланови савета заступали би интересе друштва: синдикалних, струковних, невладиних и других организација. Мандат тог тела морао би да буде дужи од трајања скупштинског сазива како би се избегла непосредна зависност од тренутне већине у парламенту.

Поред одобравања рада и фреквенција, предвиђено је да савет надгледа садржај и квалитет емитованих програма и њихову усклађеност са програмским циљевима радио-телевизијских станица, на основу које су додељене дозволе за рад. Предупређивање власничких монопола, као и подстицање политичке и културне разноликости и домаћег стваралаштва, требало би такође да буде међу средишњим пословима савета.Уколико, као у многим земљама источне и средње Европе, власт и даље буде информативне медије схватала као средство за испуњење политичке моћи, неминовни су сукоби око радиотелевизије, попут оних који су били у Чешкој, Мађарској и Бугарској.

Знатан део новинара незадовољан је брзином медијске реформе и одуговлачењем дефинисања медијске стратегије, што директно утиче и на њихов рад. Управни одбор АНЕМ затражио је хитно усвајање Закона о радиодифузији, уз образложење да је то пут ка решењу проблема независних медија. Директор ТВ Б92, Веран Матић, истиче да се то не односи само на добијање фреквенција, него и на успостављање модерног медијског система, чији је осно-

вни циљ брига за јавни интерес. „Ми смо већ годину дана у некој демократији, а још увек право на слободу говора није ни регулисано ни загарантовано на прави начин. После годину дана се ништа на том плану није променило. Ми смо жестоко подржали хитно доношење Закона о радиодифузији због тога што је он већ готов. Добијамо сигнале да ће бити великих тешкоћа око његовог усвајања, јер предвиђа трансформисање државних медија у јавне сервисе, што значи да ће бити потпуно одвојени од политичких центара моћи. Мислим да ће политичари пружати жесток отпор"(Радио Б92, 30. октобар 2001).

Притисци на медије

Заступајући јавни интерес новинарска професија у Србији стоји пред изазовом да врши притисак на државу да се обрачуна с криминалом. Досадашњи усамљени покушаји да се том изазову одговори, нажалост, имали су трагичне последице. Новинар „Вечерњих новости" Милан Пантић, убијен је у Јагодини 11. јуна 2001. године. Судски органи сумњају да узроке његове смрти треба тражити у текстовима о многобројним криминалним аферама у Јагодини, о којим је писао.[7)] До сада, међутим, још нису саопштени налази истраге.

Јавност је Пантића доживела као жртву објективног писања о криминалу у Јагодини у „којем су предњачили чланови Странке српског јединства и Шешељеви радикали".[8)]

Савезни посланик, Миодраг Николић, је саопштио да је „у прошлој години спаљена антена телевизије К-21", након његовог гостовања, а „спаљена је и кућа власника независног листа 'Штампа'", зато што је прозвао „алкапоновце" у Јагодни. Потом се догодила и серија убистава, по чему је овај град познат, као што је познат и по препродаји дроге и умирању младих.[9)] После промене власти у Србији сазнало се да је пре годину и по дана у Јагодини „кружио списак имена новинара", које је требало ликвидирати. И после убиства Пантића, новинари су добијали анонимне позиве „Посетићемо те ускоро!"[10)]

Напади на новинаре настављени су у целом Поморавском округу. Новинско јавно предузеће „Нови пут" саопштило је да је начелник Одељења за Поморавски округ у Министартсву образовања Србије и доскорашњи потпредседник јагодинских социјалиста, Благоје Милошевић, напао новинара Радио Јагодине Ненада Недељковића. Милошевић је на једној раскрсници у Јагодини „изненада и дрско аутомобилом пресекао пут и почео да прети уз псовке". Недељковић је у кривичној пријави навео да је Милошевић рекао да ће „за већита времена" затворити „очи и уста" и њему и онима који пишу и говоре о Милошевуићу „на радију и у листу".[11)]

Напади у Јагодини су најбруталнији, али нису једини у Србији. Према подацима СЕЕМО, организације за медије у југоисточној Европи, чије је седиште у Бечу, у Србији је у 2001. години забележен 21 случај напада на новинаре, због чега је та организација отворила СОС телефон.

Оливер Вујовић, генерални секретар СЕЕМО, сматра да су новинари у Србији за време бивше власти, углавном знали одакле могу да очекују претње, док сада „морају да се плаше непознатих особа, пре свега локалних кри-

миналних структура" и других неформалних центара моћи.[12)] Нова власт споро идентификује припаднике претходног режима, чији је интерес да опстану и успоре транзициони процес, што посебно важи за оне који су од претходног режима имали велике материјалне користи и постали најбогатији слој друштва. Највећи њихови непријатељи, сада су новинари због могућности да јавност упознају са оним што су радили у претходном периоду.

Као и полицајци, судије и новинари су сада и физички угрожени. Од новинара се доста очекује у том процесу, тако да време које долази може по њих да буде још горе. Иако тако важни актери у процесу декриминализације друштва, новинари су, чини се, његов најнезаштићенији део.

Споро мењање институција система, одсуство истинског парламентаризма, васкрсавање фашисоидних идеја и тешки терет прошлости намећу медијима и новинарима улогу опозиције и контролора власти. Од њих се очекује да буду политичари, полицајци и истовремено судије. Они, пак, „имају исте транзиционе проблеме" као и остали грађани, углавном су слабо плаћени, годинама раде као хонорарни сарадници, без социјалног и здравственог осигурања, а послодавци од њих захтевају текстове чије писање подразумева већу или мању меру ризика", упозорава комуниколог Јованка Матић.[13)]

Напади на новинаре су све чешћи, посебно од припадника бивше владајуће коалиције, која је сада опозиција; у београдској Палати правде, присталице председника радикала, Војислава Шешеља, насрнуле су на новинаре београдских медија (март 2001), у Прокупљу су следбеници Вука Обрадовића претили ликвидацијом власницима ТВ Грк и ТВ ТОП 3, због гостовања савезног секретара за информисање Слободана Орлића. Марини Фратуцан, уредници независне ТВ продукције Урбанс упућене су претње након емисије о етничком чишћењу Срема 1991. гдине. На скуповима социјалиста и радикала због хапшења и изручења Хагу Слободана Милошевића, његове присталице су у два наврата физички напале новинаре. За све то новинари су добили млаку подршку посланичког клуба ДОС у српском парламенту (април, 2001). Забележено је још неколико случајева физичких напада на новинаре, међу којима и напад градоначелника Чачака Велимира Илића. Он је, 13. децембра 2001. године, напао новинара „Недељног телеграфа" Драгана Новаковића због текста под насловом „Кипарски партнери Велимира Илића део највеће дуванске мафије у Европи" у коме се разоткривају мутни послови његових иностраних партнера са којима је планирао изградњу фабрике цигарета у Чачку. Редакција тог листа је саопштила да је Илић „покушавао да га удари песницом, хватао га за врат, што је најгоре, отворено му је претио физичком ликвидацијом 'од сада су твоја и глава твог уредника под знаком питања... ја ћу вам доћи главе'". Велимир Илић је више пута поновио своје претње, а епилог ће овај догађај добити на суду по тужби новинара Драгана Новаковића („Недељни телеграф", 19. децембар 2001).

Новинара Радио Београда 202, Војина Војиновића, непозната лица су физички напала 25. децембра 2001. године у вечерњим сатима, испред зграде у којој станује, после више телефонских претњи. Војиновић води забавне емисије и потпуно је аполитичан, па се процењује да је циљ овог напада био за-

страшивање новинара. Новинар исте станице Милан Рашета, такође је примио више претњи, али мотив је препознатљив. Наиме, он је писао о шверцу птица италијанских и српских трговаца, који се процењује на више милиона марака. Ради се о птицама ретке врсте које су под заштитом и могу се ловити само уз дозволе које издају надлежни органи.

Новинари Радио Београда 202, који прате рат маргиналних група, као што су наркомани и хомосексуалци, такође су добијали већи број претњи од непознатих лица („Данас", 28. децембра 2001).

Постоје индиције да се политички притисак на РТС и његове уреднике поново интензивира. Тако је Милорад Петровић, уредник ударне информативне ТВ емисије Дневник 2 РТС-а, дао оставку на то место јула 2001, образложивши је политичким притиском појединих владајућих партија.

Суочавање унутар професије

Пети октобар је замаглио суштину преврата и тиме спречио суочавање и у медијима. Највећи цинизам било је оснивање „Дневних новина" (октобар 2001) иза којих се као власник потписао Хаџи Драган Антић, бивши директор Политике. Међутим, ова новина је излазила само десетак дана. Циничан је и избор Љиљане Булатовић за председника Форума за заштиту новинара УНС. Још у априлу 1992. године, због најаве да ће она доћи на место главног уредника Другог програма Радио Београда, штрајковала је цела редакција, истичући њену улогу једног од главних Милошевићевих пропагандиста.[14)]

Непосредно после петоктобарских промена, Суд части Удружења новинара Србије искључио је из чланства УНС Драгољуба Милановића, бившег директора РТС, Душана Ђукића, бившег главног уредника „Вечерњих новости", Живорада Ђорђевића, бившег директора „Борбе", Хаџи Драгана Антића, бившег директора „Политике", Ђорђа Мартиновића, бившег главног уредника „Политике експрес", Зорана Јевђовића, бившег уредника агенције Танјуг и Горана Матића, бившег савезног министра информисања.

„Суд части је утврдио да су именовани у дугом раздобљу имали неограничену власт у државним медијима, претварању медија у гласило партија на власти", наводи се у образложењу одлуке и додаје да су „они тако постали креатори лажне слике о стању у земљи и свету, обмањујући и дезинформишући јавност". Смењени су убрзо одговорили да не могу бити избачени из организације чији чланови нису: „Увидом у евиденцију УНС констатовано је да Антић, Мартић, Матић и Јевђовић последњих година нису поштовали ни основне статутарне обавезе, па су се на тај начин, и сами искључили из Удружења новинара Србије".[15)]

УНС сматра да се на овај начин обрачунао са сопственом прошлошћу и да може са пуним интегритетом даље да ради као организација са свим осталим својим члановима. Међу њима је и Драган Радевића, чије су именовање за директора Филмских новости онемогућили запослени у новосадском „Дневнику". Радевић је од 1991. године био главни уредник новосадског „Дневника", „и за време своје дуге, а неуспешне каријере успео ову кућу да уна-

зади, да уведе цензуру каква никада није постојала у дугој историји ове куће, да смањи тираж на број примерака какав је био у Другом светском рату и да начини финансијске махинације". После постављања на место главног уредника, Радевић је одмах спровео „политичку диференцијацију", шаљући 70 најбољих новинара на принудни одмор. Све што се дешавало у „Дневнику", у време док је био на челу те куће, запослени се сећају као „ноћне море, а читаоци као најсрамније епизоде у историји ове куће".[16)]

Чланови УНС предложили су да се обнови рад Института за новинарство и оснује Центар за новинарство балканских земаља. Међутим, већ следећа њихова изјава казује на непромењен систем вредности, међу којима је и говор мржње. „Учесници изборне Скупштине УНС захтевају од међународне заједнице да садашњу вербалну политику према мирољубивој политици југословенске и републичке власти замени конкретним мерама којима би се ефикасно зауставило дивљање шиптарских терориста", наведено је у Декларацији коју је усвојила Скупштина.

Подсећајући да је „недавни напад шиптарских терориста на српски аутобуски конвој, када је убијено десет српских прогнаника, међу којима је било и деце извршен пред очима Кфора и УНМИК-а. Новинари оцењују да је „тај злочин још један доказ да међународне мировне снаге затварају очи пред таквим злочинима, чиме подстичу дивљање шиптарских терориста и егзодус српског живља са Косова и Метхохије". УНС се придружује захтевима породица несталих и киднапованих на Косову и Метхоји да се од УНМИК-а и Кфора, као и од међународних новинарских организација и иностраних новинара, тражи помоћ у расветљавању тих случајева. Позива у помоћ и све иностране новинаре, како је то радио и претхгодни режим.[17)]

Генерално, медији у Србији не желе да се позабаве отварањем недавне прошлости, суочавањем са истином, као неопходним условима за обнову поверења и помирења са народима са којима су до 1991. живели у истој држави. Извештаји мониторинг тима Медија центра и агенција Стратешки маркетинг у Београду показују да злочини нису међу првих десет тема које су имају медијску пажњу. Осим ретких изузетака („Време", „Данас", Б92) информације о злочинима у медијима се објављују без указивања на починице, као рецимо приликом откривања хладњача с лешевима.

Истраживања показују да су злочини на десетом месту свих тема на телевизији, и на осмом месту на радио-станицама, док је питање одговорности режима за све што се током протеклих десет година дешавало на 123. месту на телевизијама, и 19. на радио-станицама. Отварање питања злочина у медијима почело је након хапшења Слободана Милошевића, али веома селективно. Овоме је, по оцени истраживачког тима, допринело откривање масовних гробница на Косову, као и одлука Хрватске о изручењу генерала оптужених за ратне злочине над Србима.[18)]

Занимљиве податке открива истраживање недељника „Репортер".[19)] На коментар да је период под Милошевићем био најцрњи, Станко Стојиљковић, главни уредник „Новог експреса" (наследника „Политике експрес", лист који

је у Милошевићево време користио најдрастичнији говор мржње, укључујући текст који је претходио убиству Славка Ћурувије) каже да би преиспитивање требало да се односи и на тзв. независне медије јер „исти је прекршај када се узму паре из иностранства".

Генерални директор РТС, Александар Црквењаков, тврди да ради на прикупљању документације, потпоре сваком будућем преиспитивању појединаца у тој кући, пошто она у РТС-у, „није сачувана". Добродошла би му, каже, помоћ новинарских удружења, јер ко већ није оптужен за кривично дело, онда је ствар „моралне и цеховске природе". Он обећава да ће „свакако радити на питању утврђивања кривице појединаца".[20)]

Драгољуб Жарковић, в.д. директора и главни уредник недељника „Време", сматра да би новинарима и уредницима који су се огрешили о професионални кодекс требало забранити рад у медијима финансираним из буџета. Састављање „беле књиге" новинарства у којој би се описале све злоупотребе професије, каже Жарковић, голем је посао, а и питање је ко би га одрадио, јер не постоји неко надтело. „Можда би тај озбиљан и тежак посао требало да одраде управни одбори појединих кућа, али ја се, сасвим извесно, нећу тиме бавити, мада не бих желео да обесхрабрим било кога. Мислим да ће све то ићи својим током, неке људе ће бити срамота да се икада више појаве у медијима" („Репортер", 20. јун 2001).

Главни и одговорни уредника НИН-а, Стеван Никшић, мисли да би „бела књига", под условом да се озбиљно уради, свакако била од користи. Он није присталица затворских казни, али „свињаријукоја се у српском новинарству догодила нипошто не би требало заборавити". „Због генерација новинара који долазе, с времена на време, требало би подсећати јавност на тај део историје бешчашћа, као што су Немци годинама подсећали на Хитлерова недела. Најважније је, ипак, сакупити сву документацију, јер ње у Београду има, сачекати да ствар сазри, а верујем да ће неки људи већ урадити тај посао". То, према Никшићу, не би требало да буду струковна новинарска удружења на којима је да се баве проблемима садашњим.

Публициста и новинар Славољуб Ђукић сматра да је „штета што истрага о одговорности за ширење говора мржње, почев од распада СФРЈ до петог октобра лане није покренута у гласилима која су највише сарађивала с режимом", иако, верује Ђукић „у свету не постоји бољи пример од домаћег какав ужас може да произведе савезништво између силе, пропаганде и лажи".

Постоктобраска гарнитура директора и главних уредника медија, који су били под Милошевићевом контролом, углавном се клони питања одговорности за лажи и манипулације у функцији ратне пропаганде пласираних у истим медијима и неретко га поистовећује с реваншизмом.

Уредник у „Политици" који је, каже, у Милошевићево време био „на леду" не слаже се с тим да уредници као и новинари који су протеклих година били истурени агитатори тадашње политике буду склоњени. „Са том политиком обавезног реваншизма мора се престати, јер ако се та прича отвори никад краја. На крају, најважније је да лист буде бољи".

У складу с тим у „Политици", као и у другим медијима који су били под Милошевићевом контролом, смењени су само челни људи. Одоворност се редукује на неколико људи, на руководиоце неких кућа. Удружење новинара Србије је искључио неколико људи, али није поставио питање одговорности оних који су опслуживали Драгана Хаџи Антића, Драгољуба Милановића, Милорада Вучелића и др.

Говор мржње

Говор мржње је током овог периода изгубио драстичну форму коју је имао током претходног периода, али није нестао. У првим месецима после политичке промене, он се повукао у писма читалаца у „Политици", а у „Гласу" јавности остао у тој рубрици до сада. Могао се чути и на РТС, када су репризиране серије и документарне емисије које су снимане током протекле деценије. Под притиском јавности, оне су скинуте с програма. Говор мржње највише се манифестовао према Хашком трибуналу, затим у односима између супротстављених делова ДОС-а, и Црној Гори. Међу листовима који су најчешће били склон таквом писању су „Глас јавности", „Национал", „Нови експрес", „Недељни телеграф", „Сведок" и „Јутарње новине" (више не излазе).

Актуелни облик говора мржње се манифестује кроз распиривање националне, верске и сваке друге нетрпељивости. Код већине медија Албанци се још именују као „Шиптари", у чему предњачи дневни лист „Глас јавности". Тај лист иначе предњачи у говору мржње. Након објављивања извештаја Хелсиншког одбора за људска права у Србији „Глас јавности" је отворио праву кампању са намером да оспори оцене изнете у том извештају. У серији текстова које је тај лист објавио, адвокат Александар Лојпур је изнео оптужбу против ХОПС да за „ширење антисемитских идеја има већу 'заслугу' него 'Образ'" (ултрадесничарска организација), те да ће „и поред тога што је злоупотреба Јевреја привремено доспела у жижу јавности, нема сумње да ће ХОПС, 'Образ' и сличне 'демократски' или 'православни' фундаменталисти трајно остати тамо где им је и место, на екстремним маргинама друштва" („Глас јавности", 10. август, 2001).

Радош Љушић, историчар, поводом реакције Оливере Милосављевић и Младена Лазића на рад Друштва студената „Св. Јустин филозоф" у свом тексту „Полицајац на Филозофском факултету" каже: „На деканском колегијуму осудио сам исписивање једне антисемитске пароле, али су ме, и поред тога, белосветске протуве из Хелсиншког одбора за људска права прогласиле вођом антисемитизма на Филозофском факултету" („Данас", 20. јули 2001).

Новинари говор нетолеранције и искључивости преузимају углавном од политичара и других јавних личности, посебно када се ради о питањима као што су Косово, Војводина, Црна Гора, мањине и друга питања. Став нетолеранције према другима Божидар Јакшић, социолог (Институт за друштвене науке) формулише на следећи начин: „Дошао сам до закључка да у традицији овог друштва постоји нешто што све друго и другачије смата непријатељским; припаднике друге вере и партије, понекад и чланове исте странке". Он

такође указује да је „интензитет кампање мржње смањен", али „да смо још под притиском веома штетних последица тог говора. Све док на сцену не ступе неке нове генерације политичара, тај говор мржње ће стално тињати или се појачавати, јер искреног настојања за успостављање сарадње међу народима и државама на овим просторима још нема. Сарађиваће се углавном онолико колико светски моћници буду тражили.[21)]

Специфичан облик нетолранције демонстрирају неки припадници СПЦ, која је у постоктобарским догађајима доживела изузетну промоцију и сада гради политичку моћ, мимо важећих услова и закона. То се посебно односи на ксенофобичне и антисемитске садржаје. Реакција на извештај о антисемитизму била је веома агресивна и жестока у шта се укључила и СПЦ. Ваљевски радио Глас цркве је после трибине о антисемитизму у Чачку, почетком августа 2001, оштро реаговао на тај догађај и ХОПС назаво „септичком јамом" и „накотом".

Транзиција у медијима

Постојеће стање медија на неодређено време одлаже неопходну транзицију у овој важној друштвеној сфери. Недостатак правног оквира који би омогућио транспарентност инвестирања спречава заинтересоване да улажу у медије у Србији. Власнички односи и евентуално незаконито пословање у прошлости морали би бити преиспитани и требало би да се усвоји регулатива која би штитила плурализам.

Материјална беда онемогућава модернизацију медија у складу са европским стандардима. Медији не могу да осавремене своју технологију и техничка средства. Да би се то обавило неопходна је пуна сарадња медијских организација, владе, и надлежних ресора, парламента и стручне јавности.

Развој телекомуникационих система доживео је експанзију у свету и представља кључни темељ процеса глобализације. Код нас, међутим, до сада није постојала јасна стратегија развоја телекомуникација, а на снази је још Закон о систему веза из 1988. године, који не покрива нове технологије (интернет). И савезни министар за телекомуникације Борис Тадић истиче са тим у вези да је „наша земља трагично запуштена, а наши грађани немају појма шта носи ново време и нови развојни токови. У Министарству нема дугорочне концепције – стихијска су улагања парамонопол, нарочито у сфери мобилне телефоније, нерегулисани приватни интереси, као и добро организоване олигархијске групе. Највећи хаос је свакако у сфери радиодифузије, јер је изгледа врлина имати сопствену радио и телевизијску станицу. Телекомуникације су представљале ловиште из кога се непрекидно изловљавало. Таквих злоупотреба више неће бити".[22)]

РТС је чинила најгору услугу елетронским медијима у Србији. У претходном раздобљу она је имала огромне ингеренције – неке станице су могле да отпочну са радом без дозволе Министарства за телекомуникације, али су морале да имају уговор о пословно-техничкој сарадњи са РТС; између осталих то РТВ Пинк, БК телевизија, ТВ Палма, ТВ Политика .[23)]

На РТС није дошло до праве трансформације, а материјално-техничка и кадровска ситуација је и даље веома лоша. Оптерећена је огромним бројем запослених (око осам хиљада – нису отпуштени ни они новинари који су били најприврженији претходном режиму), има велике дугове (око 20 милиона долара) и веома застарелу опрему. РТС се сада финансира директно из буџета Србије, што га ставља у потпуну зависност од Владе Србије.

Штампани медији у Србији су били и остали у најтежем положају. Трошкови издавања и штампе крећу се око европских просека, или су чак изнад њих, изузимајући наравно плате које су минималне. Зараде од реклама једва достижу 20 одсто прихода. У Србији постоје две групе штампаних медија: у првој су они који имају своје штампарије и велике издавачке и медијске куће. То су плански створени и потпуно заокружени медијски системи са радио и ТВ станицама и сопственим дистрибутивним и продајним мрежама. И то су готово без изузетка државни медији. Та предузећа имају извесне проблеме, пре свега због застареле технологије штампарија које имају и првелик број запослених, али зато могу да користе све остале техничке, издавачке и маркетиншке предности, јер су технолошки и медијски заокружене целине. Све велике дистрибутивне и продајне мреже су у рукама ових државних медија, који држе најатрактивнија продајна места у већини градова у Србији. У другој групи су они који немају своје штампарије, а то су, пре свега, медији настали у протеклој деценији изван непосредне режимске контроле; они немају исте тржишне услове са претходном групом. Независни медији, сходно најавама Владе, очекују пореске олакшице за њихов рад и формирање државног фонда који би их помагао.[24)]

Медији и Хашки трибунал

Ратни злочини и сарадња са Хашким трибуналом још увек нису приоритети српског друштва, као ни морална питања која из тога произлазе. Прећуткивање или релативизација је општеприхваћен приступ према недавној прошлости, што се рефлектује и на писање медија. Српски медији много детаљније извештавају о случајевима у којима су оптужени Хрвати, или, пак, муслимани. Истовремено, води се интезивна кампања против Хашког суда као антисрпској институцији. Објављивање оптужнице против Слободана Милошевића за злочине почињене у Хрватској и Босни и Херцеговини и начин на који су медији пропратили њихово објављивање најбоља су илустрација односа према Хагу и ратним злочинима. Ове две оптужнице разбиле су илузију да ће се успети са стратегијом да се сва кривица пребаци на комунисту Милошевића.

Српски медији о „босанској" оптужници против Слободана Милошевића за геноцид, злочин против човечности, кршење Женевских конвенција и кршење закона и обичаја рата, писали су недопутсиво мало. Иначе несклони Хашком трибуналу, медији у случају ове оптужнице, нису задовољили елемнтарну професионалну обавезу да представе оптужницу с њеним главним

елементима. Уместо тога, објављене су штуре информације као да је реч о догађају, који нема суштински значај за будућност земље и, посебно за моралну обнову друштва.

Новинарска пракса је да се, у сличним приликама, траже изјаве јавних и стручних ауторитета који саопштавају своју оцену документа. Овог пута је то сасвим изостало. Независни медији су објавили само минималне вести. Независни медији, који су свих година рата писали и анализирали рат као стратегију хуманог инжињеринга, што је сада потврдила оптужница, нису искористили прилику да афирмишу своје ставове. Могло се очекивати да они то доживе као сатисфакцију, али, изгледа, није тако.

Оптужница је објављена 22. новембра, а медији су вест о томе пренели 23. и 24 новембра, с минимумом података. Најутицајнији дневник у Србији, „Политика", 24. новембра је објавио исцрпну агенцијску информацију о оптужници Хашког трибунала против Милошевића.

Југословенски министар иностраних послова Горан Свилановић је, на Међународној конфернцији о европској будућности СРЈ, рекао да „морамо да отворимо јавну дискусију о почињеним злочинима, да процесуирамо пред судовима ратне злочине у земљи, и да, најзад, донесемо закон о сарадњи са Хашким трибуналом. Однос према Хагу не може бити лична ствар појединих функционера, већ званична политика земље" („Политика", 25. новембра).

Истовремено, велики пласман је добио извод из интевјуа југословенског председника Војислава Коштунице британском листу „Сандеј Тајмс". Он је рекао да Југославија неће дозволити „Међународном суду за ратне злочине приступ осетљивим војним документима, јер има право и обавезе да штити своје државне тајне". Коштуница је истакао да би у противном југословенске државне тајне, у поседу истражитеља суда, могле да буду компромитоване.

„Изручење докумената као и оптужених суду у Хагу су сувише компликована и осетљива питања да би се могла решавати без одговарајућег законског оквира", упозорио је југословенски председник („Политика", 26. новембар 2001).

Истог дана, лист је пренео оцене париског радија Франс интернасионал о томе да је први шеф једне државе оптужен за геноцид: истакнуто је да „текст оптужнице пружа целовиту слику не само о одговорности једног човека и његове политике, већ и о карактеру рата против Босне" („Политика", 26. новембар).

Осврћући се на изјаве С. Милошевића да га особље суда посматра инфрацрвеном камером, новинар „Политике" наводи „много више и озбиљније би морала да забрине оптужница за геноцид у Босни, и због саме оне претешке речи, која у себи синтетизује све најстрашније и најнељудскије, што прати само најкрвавије сукобе, али и због директних последица које овај жиг, како неки тврде, може имати за будућност држава на овом простору .(„Политика", 27. новембар).

Независни дневник „Данас" 24. новембра доноси редуковану вест о „бо-

санској оптужници" као изјаву портпарола тужилаштва Флоранс Артман, у којој се само наводи да је то за злочине почињене на територији Босне и Херцеговине од 1992. до 1995. године и да су у њу укључени опсада Сарајева и убиства у Сребреници. И то је била једина информација. Заједничка одлика свих објављених информација јесте да није прећутана оптужба за геноцид, али није било у наслову или поднаслову, него само у тексту.

Дневни листови „Блиц", „Глас јавности" и „Вечерње новости" донеле су кратке агенцијске вести, као и електронски медији. У изјави за Радио Б92, Биљана Ковачевић-Вучо је рекла „да ће оптужицу бити тешко доказати".

Ниједан, од неколико стотина медија у Србији, није објавио изводе из оптужнице, који би били релеватни за њено сагледавање. Коментарисани су правни аспекти оптужнице везани за евентуално отплаћивање ратне штете Хрватској и БиХ.

Хелсиншки одбор за људска права у Србији, организовао је, у оквиру свог пројекат о суочавању панел, на коме се расправљало о оптужницама, посебно о командној одговорности за геноцид и друге злочине, за шта се Милошевић терети. Учествовали су стручњаци за међународно право Милан Шаховић и Миливоје Деспот, адвокат Драгољуб Тодоровић и Соња Бисерко. Међутим, панел је имао веома слаб пласмам у медијима у Србији, али добар на сервисима на српском језику страних станица.

Овакво извештавање медија о догађају од изузетне важности за земљу доказ је да се у држави поново ствара врста изолације. Иако нема димензије које је имала у Милошевићево време, она сада има други мимикријски облик. Све се може објавити али тако да се спречи допирање суштине. Вести о Милошевићу из Хага, као и оне које се односе на његову породицу (посебно супругу, изјаве сина, активности ћерке) и даље имају карактер првог реда. Истовремено је приметна кампања против Хашког трибунала који се и даље искључиво третира као антисрпски, а одговорност за распад Југославије систематски се пребацује на ванъске факторе.

Уочљиво је да медији о хашким процесима извештавају веома селективно без напора да одређене случајеве ставе у шири контекст догађаја последњих десет година. Медијски простор је данас много разуђенији, крајње исполитизован и непрофесионалан.

Чињеница да ниједан медиј није објавио изводе из „боснаске оптужнице", као и да нема текстова са озбиљном анализом најбоље говори колико медији нису спремни да преузму улогу без које није могуће ни почети процес транзиције, а то је објављивање свих релеватних информација.

Међутим, уочљиве су шпекулације управо са оним деловима оптужнице која се односи на геноцид. Оне се доводе у везу са ревизијом Дејтонског споразума у смислу укидања ентитета. У том смислу, Предраг Симић, саветник Војислав Коштунице, коментарише да је нова оптужница против Слободана Милошевића, ако се учврсти, доказ да се Република Српска и Дејтонски споразум дефинишу као резултат геноцида и самим тим нелегитимне творевине". („Борба", 28. 11. – 2. 12. 2001).

Фусноте:

1) На основу прекршајних казни по Закону о информисању од 1998-2000. године 67 медија је платило казне у износу од 2,5 милиона марака (Фонет, 3. јануара 2001).
2) Сњежана Миливојевић, „Данас", 18. септембар 2001.
3) „Данас", 18. септембра 2001.
4) БЕТА, 22. марта 2001.
5) БЕТА, 20.септембар 2001.
6) Досије НУНС бр. 11, јун-август 2001.
7) Најпознатији су текстови о малверзацијама у Јагодинској пивари, Конфекцији Ресава, АИК, као и писање о корупцији, „Вечерње новости", 12. јун 2001.
8) Ибид: „Очигледно је паника захватила моћнике претходног режима, који су учествовали у криминалним радњама у цементари у Новом Поповцу, прибавивши себи корист од сто милиона марака само у 2000. години. Слично је било и у Јагодинској пивари", каже савезни посланик Миодраг Николић.
9) „Вечерње новости", 17. јун 2001.
10) „Политика", 19. јун 2001.
11) „Вечерње новости", 19.јун 2001.
12) БЕТА, 3. новембар 2001.
13) „Досије", 11, 2001.
14) „Данас", 23-24. јун 2001.
15) Радио Б92, 15. фебруар 2001.
16) „Данас", 6. март 2001.
17) „Данас", 26. фебруар 2001.
18) „Политика", 2. август 2001.
19) „Репортер", 20. јуна 2001.
20) Исто.
21) „Политика", 18. мај 2001.
22) „Политика Експрес", 1. фебруар 2001.
23) „Блиц њуз", 7. фебруар 2001.
24) „Данас", 9. фебруар 2001.

Обнова конзервативне идеје

Одлазак Милошевића отворио је простор за промене, али се показало да не постоји спремност за одлучнији заокрет, сем под притиском међународне заједнице, која је сада превасходно заинтересована за пацификацију региона сарадњу са Хашким трибуналом и транзицију. Конзервативна идеја, која је доминирала кроз читав XX век, одласком Милошевића са власти доживела је дефакто свој пораз, али није добила алтернативу након 5. октобра 2001. Грађанска опција и сама је у кризи и није способна да значајније маркира левицу, чији простор је још увек монопол дезоријентисаних и компромитованих социјалиста. Уместо тога, дошло је до дегенерације конзервативне идеје и национализма, што је довело до појаве низа десних група, које сем националне и верске искључивости не нуде алтернативни програм. Национализам је постао део официјелне културе што му је омогућило да до краја уђе у све поре друштвеног живота и постане део доминантног културног обрасца.

Иза већине ових нових група стоје СПЦ и блок који се везао за председника СРЈ Војислава Коштуницу, који је и сам конзервативни националиста, чији су назори српској јавности одавно познати.

Одлазак Милошевића означио је и крај комунистичке идеологије. Политички вакуум попуњен је антикомунизмом, монархизмом и православљем. Српска православна црква добила је проминентну улогу на политичкој сцени, уз пуну подршку председника СРЈ. Она је тиме обезбедила доминантан статус у друштву, који јој омогућава да без већег учешћа јавности форсира ретрадиционализацију духовног и световног живота. СПЦ је успела да издејствује увођење веронауке у школе и друге институције и све је извесније да ће успети да поврати одузету имовину и врати Богословски факултет у оквир Београдског универзитета. Иако се декларативно изјашњава против сваког екстремизма, она прећутно прелази преко активности својих највиших великодостојника који генеришу ксенофобију, језик мржње и антисемитизам, од чега највише трпе верске и етничке мањине, јер их то ставља у неравноправан положај.

Нова српска десница није оригинална и аутентична; она своју инспирацију тражи у руској савременој десници, чији је идеолог Александар Дугин. Он је уредник часописа „Елементи", а верује се да је Павле Рак[1)] послужио као модел за часопис „Нове идеје" Драгослава Бокана, где се као уредник појављује Драгош Калајић. Павле Рак сматра да се ради о покрету нешто ширем и од фашизма и од нацизма, покрету који се идејно наслања на „конзервативну револуцију с почетка 20. века". Отуда су потекли многи по злу чувени покрети, међу њима и Љотићев збор. Заједничко свим овим покретима је схватање да је „заосталост предност", што су прихватили и неки српски академици почетком деведесетих година. И српским и руским десничарима заједничка је мржња према јудеомасонима, демократији, хуманизму, идеји равноправности и правима мањина. Сви негују агресивну милитаристичку реторику и култ жртве, крви и смрти. Сви су „православни" и заступају ратоборну варијанту своје вере. Централни ослонац српским „родољубима" и традиционалистима је црква, много више него њихова браћа у Русији.

Друштвена и морална криза отворила је врата својеврсној „легури" идеологија у које, поред антисемитизма, спадају и расизам, сталињизам итд. Ипак је, идеологија властитог ентнонационализма, са снажном струјом клерикализма, најприсутнија. Поред оживљавања фашистичке идеологије Димитрија Љотића, која је у Србији пре Другог светског рата била етаблирана, постоје и подваријанте, као недићевска и четничка, које су често међусобно супротстављене и завађене. Пропагандна кампања десничарских идеја праћена је низом конкретних акција које спроводе власти на разним нивоима. Под синтагмом „враћање традицији" рехабилитују се личности које је историјска наука оценила као носиоце најмрачнијих идеја. У књизи „Сто најзначајнијих Срба", (прво издање 1993, друго 2001) је и име Милана Недића, председника српске владе у време немачке окупације. Позоришна представа о Недићу доживела је своје четиристото извођење.

Преименовање великог броја улица, што је почело још пре десет година у организацији СПО, сада се наставља уз посебно награђивање донедавно спорних личности. Поред историјски неспорних личности, које су некад комунисти одбацили као „реакционарне", јер су биле њихови противници, међу

њима су често и оне које је оспорила стручна историјска јавност, домаћа и међународна. Поред Милана Недића, ту су и Димитрије Љотић и владика Николај Велимировић. Сви они су током протекле деценије стекли повлашћени статус у српској историографији. Комисија за именовање је предложила да Владимир Велмар Јанковић, министар у влади Милана Недића, добије улицу у Београду,[2] што није изазвало никакву реакцију јавности.

Нормализација активности

У протеклој години екстремна десница постигла је два циља: ојачала је организационо, друштвено се етаблирала и постала део јавног живота, јер је имала огромну медијску промоцију. Поред тога, толерисањем њихових екстремних активности држава, посебно Савезна влада, нормализовала је њихову делатност. У протеклој години порастао је број неољотићеваца, који су се организовали кроз „Образ", формиран још 1993. године, али више као облик културне манифестације. Крајем 2000. године, „Образ" постаје организација која, по њиховим тврдњама, броји око 30.000 људи у свим већим градовима Србије. Најпознатији слогани овог покрета су: „Да бранимо образ", „Српство са образом", „Само слога Србина спасава", „За богату и домаћинску Србију". Он „не верује у плурализам интереса у српском народу, већ у његову саборност, у јединствен систем вредности и једну заједничку судбину за све Србе".[3] За часопис „Образ" овог друштва писао је и Војислав Коштуница, тада председник Демократске странке Србије, који се никада није јавно дистанцирао од ове групе, чак ни када је постао председник државе.

ВЈ није остала имуна на ове појаве десних идеја. У фебруарском броју часописа „Војска" почео је да излази фељтон (аутор је Небојша Крстић, бивши председник „Образа") о владики Николају Велимировићу, убеђеном антисемити. Он је у логору Дахау писао против Јевреја, у познатом списку „Иза тамничких решетака" (у којем Хитлера пореди са Светим Савом). Из логора је пуштен 1944, како би присуствовао сахрани Димитрија Љотића. „Војноиздавачки завод", издавачка кућа Војске Југославије, издала је, почетком 2001. године, књигу Светозара Радишића „Неокортикални рат", која анализира Трилатералну комисију, трансценденталну медицину, алхемију, парапсихолошке појаве и разрађује примену тих знања у војне сврхе. Као неспорни ауторитет наводи Николаја Велимировића. Војска Југославије је издала и зборник радова са округлог стола „Војска и вера", који садржи излагања учесника, међу којима је највише црквених личности, такође богата исказима верске искључивости или антисемитских садржаја.

Велимировића је, као неспорни ауторитет, промовисала нова власт у сарадњи са СПЦ, а у међувремену је постао и део субкултуре. Црквена медијска кућа „Светигора" издала је ЦД с музиком компонованом на Велимировићеве стихове. У том подухвату учествовали су најпознатије рок групе: Анастасиа, Идоли, Партибрејкерси, ЕКВ, Луна, Ла Страда, Бјесови, Курве и Дарквуд Даб.

Знаци мржње

Јавни живот обилује бројним екстремистичким испадима, најчешће изливима мржње према Јеврејима и Ромима. Непозната лица облепила су, 14. фебруара 2001. године, улазна врата културног центра Рекс у Београду лецима с кукастим крстовима, познатим нацистичким симболима. Повод за овај испад била је изложба „Београђани Роми од почетка XX века до данас", која је отворена 31. јануара у том центру. Сличан инцидент се догодио и у седишту Јеврејске општине у Београду, синагоги и на јеврејском гробљу. Исто се поновило у Центру за културну деконтаминацију неколико дана касније. Ескалација антисемитизма била је директно у супротности са новим „демократским лицем". Зато је на ове испаде реаговао и председник Коштуница. Заједничко саопштење посланичких група ДОС, СПС и Странке српског јединства у Скупштини Србије, такође садржи осуде појаве фашистичких симбола на зградама Центра за културну деконтаминацију и културном центру Рекс. У саопштењу се изражава ужаснутост због тога што су и на згради Јеврејске општине, синагоги и јеврејском гробљу осванула фашистичка обележја. Посланици су осудили сваку верску и националну мржњу и захтевали од надлежних органа да казне починиоце „тих гнусних дела", јер „само ефикасним супротстављањем оваквим појавама спрећемо лагу коју појединци наносе нашем народу и држави".[4] У саопштењу се такође каже да су „Роми и Јевреји вековима делили судбину Срба и осталих народа ове земље. Антисемитизам и мржња према Ромима и другим народима нису у традицији српског народа, па утолико већи револт изазивају појединци који покушавају да изазову расну и верску нетрпељивост"[5] Савезно министарство националних и етничких заједница оштро је осудило антисемитске испаде. У поређењу са Милошевићевим временом, може се закључити да се нове власти труде да задовоље, барем номинално, неке европске стандарде, али се не упуштају у суштину радикализма нити правно санкционишу такве испаде.

Београдски адвокат Александар Лојпур оценио је да „антисемитизам не постоји као реални проблем у Србији", али Роми су у Србији угрожени, јер су „као етничка заједница најсиромашнији". Лојпур критикује „предимензионирање малолетничких група" и истиче да он као „Јеврејин и Србин има право да каже да ни као Србин, ни као Јеврејин уопште није узнемирен, јер има све разлоге да верује да се ради о изгредима неколицине малолетника који желе само да изазову пажњу јавности".[6]

Покрет „Образ"

Међу организацијама које се истичу оваквим ставовима најзначајнији су покрет „Образ", друштво студената „Св. Јустин философ", уз стално присуство црквених великодостојника. Најактивнији међу њима несумњиво су припадници „Образа". У великој пропагандној кампањи много јавних објеката је исцртано карактеристичним знаком „Образа", који се састоји од крста и грчких знакова алфа и бета. Прате их слогани: „Само слога Србина спасава",

„За Српство са Образом", „Да бранимо образ". Овај промотивни наступ пропраћен је атрактивно дизајнираним веб сајтом. Активност „Образа" је нагло порасла након промене власти. Неки чланови те организације, као што је њен бивши председник, Небојша Крстић,[7] то објашњавају чињеницом да је „српски народ сада најугроженији". Позивање на антисемитске и фашистичке личности из времена пре и за време Другог светског рата, Крстић објашњава да „Образ" „цени и воли све српске националисте на челу с владиком Николајем Велимировићем, затим српске 'мученике' Дражу Михаиловића, Милана Недића и Димитрија Љотића" те да се „боре против свега што нас одваја од српске традиције: против глобализације, мундијализма, атеизма, секуларизма и злоупотреба људских права и слобода". У везу с овом организацијом доводи се низ инцидената који су се, током 2001. године, догодили у Србији. У марту су на згради Филозофског факултета, на којем је професор потпредседник Владе Србије Жарко Корађ,[8] исписани графити: „Корађ – јеврејска завера – Отпор".

Према оцени Жарка Корађа, ове поруке се „веома подударају с оним које се могу прочитати на интернет страни Образа". Полиција се није огласила поводом овог случаја, али су медији известили да је била на Филозофском факултету.[9] „Ми више нисмо само место на којем се развија слободоумље, већ и центар конзервативних и фашистичких идеја", рекао је тада Ратибор Тривунац, члан Студентске уније Филозофског факултета. Према његовој оцени, већина академаца сматра да иза овог стоји „група студената и професора са Историјског одсека, који чак и на предавањима пропагирају екстремно десне идеје".[10] Пре овог испада, група хулигана је упала у страначке просторије Социјалдемократске уније, чији је председник Жарко Корађ, и поразбијала опрему, физички напала и повредила три сарадника.

„Св. Јустин философ"

На Филозофском факултету је, 28. фебруара 2001. године, основано Друштво студената „Св. Јустин философ". Новоизабрани председник Андрија Вујовић, студент историје, рекао је да свако ко је „православац и Србин" може бити члан те организације. Он је најавио борбу свим средствима против непријатеља српског народа и православља, са „будалама и идиотима, окупљеним око Весне Пешић, Горана Свилановића и Ивана Штајнбергера".[11] Крстић и Вујовић су саопштили да ће се „борити као звери". Најавили су и да ће се „разрачунати са хомосексуалцима, ако буду организовали демонстрације. Поручили су да ће се свим средствима борити против оних који траже скраћење војног рока „у тренутку када је Српство угрожено".[12]

Ово друштво је организовало неколико трибина под патронатом професора универзитета Радоша Љушића и високих црквених великодостојника, међу којима су и епископи Данило будимски, Сава, шумадијски и други. На Филолошком факултету у Београду одржан је, 6. децембра 2001. године, Први сабор православно-националне омладине српске на Београдском универзитету, први пут после 1944. године. Учесници су акламацијом потврдили да

„никада неће одустати од духовне вертикале српске историје". Проглас који садржи десет тачака садржи и оцену да ће „нови светски поредак бити тоталитарнији од свих тоталитаризама заједно", те да су „православље, национализам, монархизам, антикомунизам и антиглобализам – тежишни стубови православно-националне омладине". Садржај свих десет тачака прогласа је национално и верски искључив. „Поистовећивати национализам и шовинизам, исто је што изједначавати љубав и мржњу", рекао је Бранимир Недић, један од уредника часописа „Двери српске", који се штампа на Филолошком факултету и представља интелектуални путоказ за оснивача сабора. Поред свештеника СПЦ, сабору је присуствовао и декан Филолошког факултета у Београду проф. др Раде Божовић.[13)]

После низа сукоба у српском парламенту с посланицима владајуће коалиције ДОС, посланици СРС су, у априлу 2001. дошли у Скупштину Србије са жутим тракама на рукавима, што је председник Савеза јеврејских општина Југославије оценио као „неумесно". Аца Сингер је указао да је „жута трака била прва степеница ка ликвидацији Јевреја", те да је Јеврејима тешко пао тај гест јер се „догодио на празник Јом Хашоа – дан сећања на шест милиона жртава холокауста и устанак Јевреја у Варшавском гету".[14)] На тај догађај су реаговале углавном мале антиратне странке, као што је СДУ, који је изјавио да је то „метафорично изазивање расне нетрепљивости и индиректни антисемитизам".

Половином априла 2001, на адресе неких јеврејских породица стизале су претећа писма, а на фасадама њихових кућа исцртани су кукасти крстови. Лига социјалдемократа Војводине је убацивање порука са нацртаним свастикама у поштанске сандучиће оквалификовала као „подло".[15)] Антисемитизам, као облик нетрпељивости, првенствено се исказује кроз графите, издавачку делатност и иступање појединаца на дискусионим трибинама. У то спада и скрнављење јеврејских споменика и гробаља. Иако је овакво испољавање мржње и нетолеранције кажњиво по законима СРЈ, мало је, готово ништа урађено на спречавању таквих појава.[16)]

Носиоци ултрадесних идеја су и скинхедси, којих у Србији, према процени једног од њих, има око хиљаду. Највише их је у организацији „Крв и част", која је огранак истоимене светске организације. Други у свету је познати Хемер скинхедс покрет, чијих представника такође има у Београду. Улазе у пабове, кафане, кафиће. Журке праве по кућама, пиво им није заштитни знак, пије се све, једино је дрога забрањена.[17)] Најмлађи „скинси" имају 15, а најстарији 40 година. „Доста наших момака било је на ратиштима од Крајине до Косова. Увек тамо где је српство угрожено".

Домаћи „скинси" воле за себе да кажу да су у илегали, као предратни комунисти. Објашњавају да је логично што их полиција хапси, јер пропагирајући расну, националну и верску мржњу, раде против Устава ове земље. Али, додају да мрзе само оне што су били против Срба у ратовима од Хрватске до Косова. „Зар је сејање мржње мрзети онога ко је убијао твој народ од Босне до Косова"? Не волимо оне који нас годинама ментално окупирају". У списак оних против којих се боре спадају и секте и хомосексуалци. То је „самоодбра-

на од непријатеља који на све начине покушава да уништи Србију и белу Европу".

Они су и против комунизма и против социјализма и траже трећи пут у – националсоцијализму. Решења за уређење државе су им екстремистичка – одвајање Рома у посебна гета или колективно исељење у Индију. За Албанце су планирали повратак у Турску и ослобађање Косова као „свете српске земље". „Деца из мешовитих бракова су мање расне вредности и ми их не признајемо за Србе!" Они јавно истичу да стоје „иза тих националсоцијалистичких порука упућених Циганима и Жидовима у Београду" јер њихова „идеологија подразумева борбу против новог светског поретка и ционизма", али исто тако се боре за „буђење Европе", која треба да „крене у обрачун са светском масонеријом". Претходну власт виде као „криминализовану и лоповску", а садашњу као „продужену руку светског ционизма и обичним луткама у рукама новог светског поретка".

Почетком августа, трибина о антисемитизму у Чачку, коју су организовали ХОПС, Грађански парламент и локални СДУ, претворила се у велики антисемитски испад, због чега је трибина и прекинута. На самом почетку, трибину је почела да омета публика непрестаном звоњавом мобилних телефона. Потом су, инсистирајући да добију реч, изговорили много ружних речи на рачун Јевреја: „Јевреји су најгори народ на свету", „Није тачно да је у холокаусту страдало шест милиона Јевреја. Није, него само два и по милиона".[18] У предворју сале, у згради чачанске општине, у којој је трибина одржана, на огласној табли био је позив на предавање о „српском родољубу" Димитрију Љотићу. На слици је био карикатурални цртеж Јевреја, у складу с Љотићевим схватањем.

Крајем 2001, протојерej Гавриловић је направио испад у емисији ТВ ЈУ Инфо, када је рекао да „Јевреји користе инцест да би задржали имовину у породици", није се задржао само на тој тврдњи, већ се позвао на статистику, наводећи инцестуалне везе као узрок дегенерације, као и то да такве везе за последицу имају „рађање великог броја глуве и неме деце у јеврејским браковима" („Национал", 9. јануар 2002). На овај инцидент је реаговала израелска амбасада и Савез јеврејских општина Југославије, као и министар иностраних послова Горан Свилановић, затим министар за националне мањине Расим Љајић и савезни секретар за информисање Слободан Орлић. На ове реакције протојерej Гавриловић је одговорио да „творци новог светског поретка, међу којима предњаче Јевреји, желе да владају светом и под своју контролу ставе сва средства информисања. Отуда и њихова неправедна критика мог иступања у вези са инцестом на ТВ ЈУ Инфо" („Национал", 10. јануар 2002).

Параисторијска литература

Окружно тужилаштво је одбацило, 18. јуна 2001, кривичну пријаву Савеза јеврејских општина Југославије против Књижевног предузећа „Центар" из Београда због издавања „Протокола сионских мудраца", с поднасловом „Паклени план освајања света који изводе јудеомасони", с предговором Ђорђа

Катића. У образложењу је писало да „нема елемената наведеног кривичног дела за које се гоњење предузима по службеној дужности". Ради се о репринту домаћег издања из касних тридесетих година са врло препознатљивом поруком, чак и нацрт корица има антисемитски дизајн, тако да и само оне доводе до основане сумње да је издавач намерно ишао на распиривање верске, националне и расне мржње. Писац предговора Ђорђе Катић, не само да не доводи у сумњу аутентичност списа, него повезује ту наводну заверу са најновијим догађајима у модерној историји, пре свега са НАТО и његовим бомбардовањем Србије.

Социолог Ласло Секељ је оценио да је овом одлуком легализовано право на исказивање антисемитских ставова и штампање антисемитске литературе, углавном репринта књига објављених за време нацистичке окупације Србије. Поред тога, антисемитизам су подржали и одређени теолошки и политички кругови, а глас супротстављања таквим појавама слабо се чује у односу на гласност оних који их шире.[19)]

Антисемитска пропаганда узела је маха кроз бројне антијеврејске памфлете, који својом агресивношћу и примитивизмом увелико превазилазе „Протоколе сионских мудраца". Издата је и публикација „Бели анђео", на којој нема назива издавача. У њој се понављају тврдње да су Јевреји криви за сво зло овог света, посебно за несреће учињене Србима. У наводима те књиге постоје и тврдње да се у светој књизи Талмуд, верницима саветује ђаволље понашање – да лажу, краду и убијају.[20)]

Окружни тужилац је одбацио и пријаву против књиге „Зашто ће пропасти Америка – тајна светска влада" Олега Платонова, чија је главна теза о постојању светске, јеврејске, масонске и бољшевичке завере. Проф. Смиља Аврамов је против забране књига јер су „студенти највише интересовања показали за Хитлеров „Мајн кампф". Она категорички тврди да „антисемитизам не постоји на овим просторима и да никада није ни постојао", али да су Срби можда огорчени и разочарани због тога што су се „у овој нашој трагедији Јевреји понашали равнодушно, чак антисрпски".

Професор Милан Ристовић, са Филозофског факултета у Београду, каже да је дошло до „поплаве сумњивих издања", јер у издаваштву влада „хаос", те да су многе књиге штампане из неоспорно проблематичних побуда. Многе од њих су репринт Љотића и љотићеваца, затим низ књига штампаних у емиграцији, углавном сличног садржаја. Многе имају и антисемитску компоненту. Он сматра да је та издавачка делатност „огромна параисторијска продукција која практично заступа идеје које су се, по својим учинцима показале катастрофалним".[21)]

У пролеће 2001. године, Савез јеврејских општина Југославије (СЈОЈ) је поднео је Окружном тужилаштву у Београду кривичну пријаву против Живојина Савића и Ратибора Ђурђевића, као и представника издавача „Хришћанске књиге" за дело „Свето писмо – јеврејско огледало, прилог за карактерологију Јевреја", са предговором Р. Ђурђевића „Јудејци непријатељи човечанства". Последњу у овој серији пријава поднео је Хелсиншки одбор за људска права у Србији, крајем јула, против издавача који није јасно ни назначен, да-

кле Н.Н. аутор дела „За балкански јудаизам", репринт издање антисемитског списа из 1912. године, у коме је изнето низ антисемитских ставова, на које тужилаштво још није раговало.

На Београдском сајму књига (октобар) појавио се велики број издања која говоре језиком „православног национализма". Најпознатија кућа међу њима је „Нова искра", затим „Ихтус – Хришћанска мисао". Главне теме су тзв. нови светски поредак, „антијудејство и васпитање у верској и националној чистоти". Поред владике Николаја Велимировића, објављују се дела оснивача ове куће Ратибора Ђурђевића, од којих се издвајају два карактеристична назива: „Национални хришћански манифест" и „Здрава психологија за младе Србе и Српкиње".[22)]

Аца Сингер, председник CJOJ, сматра да нека свештена лица СПЦ-а, као што је Жарко Гавриловић, или они који се окупљају око цркве Александара Невског „стоје иза антисемитских испада" али да „патријарх то не осуђује" те да се „православна црква недовољно енергично супротставља тим појавама".[23)]

На све покушаје да се ови испади на правни начин санкционишу окружни тужилац није адекватно реаговао, увек под изговором да „нема основане сумње чак ни да покрене истрагу", те да је то право на другачије мишљење.

Десница и Хашки трибунал

Једна од главних активности деснице јесте пропаганда против Хашког трибунала. Углавном се оспорава правна утемељеност суда, проглашава се антисрпским и наставком рата међународне заједнице против Срба. Основан је (8. фебруара 2002) и Међународни одбор за истину о бившем лидеру босанских Срба Радовану Караџићу који се, како овај одбор поручује, „никада и никоме неће предати". Чланови Одбора кажу да је њихов циљ „упознавање домаће и међународне јавности са историјском улогом Радована Караџића". Чланови Одбора су позната имена из академских кругова, као што су Љуба Поповић и Милош Шобајић (сликари), Василије Крестић и Никола Кусовац (историчари), затим Радослав Братић, Рајко Петров Ного, Брана Црнчевић, Слободан Ракитић, Мирослав Тохољ, Драгош Калајић, Момо Капор (писци и песници), те Смиља Аврамов, Коста Чавошки (професори права). Њихове изјаве више говоре о покушају да сачувају своје властите позиције и каријере, те да спрече обелодањивање улоге коју су имали у српском пројекту.

Момо Капор истиче да „док је у планинама и пећинама Караџић остаје танки пламен наде да ће једном у тој земљи Србима бити боље" („Борба", 7. децембар 2001). Истовремено, брат Радована Караџића, Лука Караџић, крстари јужном Србијом, па и неким селима на Косову и промовише његову књигу песама (Радио Б-92, 26. јануар 2002).

Фусноте:

1) „Нацисти међу нама", Павле Рак, „Данас" 30. јул 2001.
2) „Вечерње новости", 12. јануар 2001.
3) „Књижевне новине", 28. новембар 200.

4) „Глас јавности", 15. фебруар 2001.
5) „24 часа", 16. фебруар 2001.
6) „Данас", 16. фебраур 2001.
7) Небојша Крстић је погинуо у саобраћајној несрећи у децембру 2001.
8) Жарко Корач је пореклом Јеврејин
9) „Борба", „Образ на даљински", 20. март 2001. године
10) „Политика", „Образ у борби против непријатеља српства", 22. март 2001.
11) Весна Пешић и Горан Свилановић су председници ГСС, а Штајнбергерг је Јевреј
12) Вести, Free Serbia, 1. март 2001.
13) „Политика", 7. децембар 2001.
14) „Данас", 20. април 2001.
15) „Данас", 19. април 2001.
16) „Данас", 17. август 2001.
17) „Недељни телеграф", 9. мај 2001.
18) Документација Хелсиншког одбора
19) Исто
20) „Блиц", 9. септембар 2001.
21) „Нови експрес", 23-30. септембар 2001.
22) „Нови експрес", 7. децембар 2001.
23) „Репортер", 24. октобар 2001.

(www.hrw.org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији: Људска права у сенци национализма, из годишњег извештаја 2001. године)

Србија 2002. године

Годину 2002. многи сматрају изгубљеном, јер се политички капитал, стечен 5. октобра 2000. године, готово исторшио, а коалиција која је довела до смене Слободана Милошевића, због унутрашњих неплодотворних сукоба постала је сама себи препрека. ДОС је и створен да смени Милошевића, а након тога је, по инерцији, покушао да се бави и озбиљним пословима транзиције, за које таква врста политичког партнерства организације није довољно функционална. Политичка ситуација у земљи је 2001. била у узлету због ентузијазма који ју је носио, али се показало да демократија, схваћена као вишепартијски систем без институција и владавине закона, не може суштински променити политичку атмосферу, која је и онако била оптерећена тешким Милошевићевим наслеђем, традиционалним понашањем и навикама у институцијама, те отпором реформским захватима. СРЈ, односно Србија/Црна Гора, није примљена у Савет Европе и није дошло до Споразума о асоцијацији са ЕУ, како су најављивали лидери ДОС. Сходно томе, није дошло ни до битнијих промена када је у питању стање људских права.

Током 2002. године, ДОС је показао сопствена ограничења, а бројне афере и скандали, те недолично понашање, довели су генерално до слабљења снаге политичких партија. Оне нису показале спремност да буду транспарентне у свом раду, што је као образац понашања прихваћено и у другим областима. Два круга председничких избора показала су да грађани пасивно, односно негласањем, кажњавају понашање политичара, што, истовремено, потврђује да долази до урушавања политичког обрасца који је био доминантан током целог прошлог века. Истовремено, забрињавајуће је то што се не ствара нови

алтернативни полтички образац, оријентисан на другачије формулисан интерес грађана, који би, у том смислу, био генератор реформи.

Политички амбијент је био неповољан и нестимулативан, поготово када је у питању предузетништво. Томе доприноси и недостатак политичке снаге која би била носилац таквог понашања. Дугогодишња изолованост региона, висока незапосленост и одсуство економског напретка ствара повољну атмосферу за нови круг популизма који би био против реформских напора. Политички гледано, тај блок на наредним изборима може лако превагнути, а изражава се кроз СПС, СРС, ДСС, и неке мање партије. Током 2002. године, дошло је до јасног позиционирања два блока када је реч о реформама, њеној брзини и правцу кретања – „реформског" и „легалистичког". Ове разлике између, условно речено, Ђинђићевог и Коштуничиног блока у почетку су се само очитовале кроз медије, а касније су се протегле на цело друштво.

Републичка скупштина имала је веома бурну динамику због бројних скандала који су је потресали и сталног недостатка кворума (на пример, током изгласавања буџета за 2003, крајем 2002. године), неодговорно понашање посланика, посебно неких партија чија је стратегија била опструкција рада Скупштине (ДСС, СРС, СПС). Све то је било повод за измену Пословника Републичке скупштине у првој половини 2002. године. Упркос тако неодговорном страначком надметању Скупштина је донела 47 нових закона и 17 одлука и других аката. То је само мали део регистратуре неопходне за пријем у Савет Европе.

У првој половини скупштинске године донета су два закона: „омнибус" Закон којим је одређени број надлежности враћен Покрајинској Скупштини Војводине и Закон о локалној самоуправи којим су се одређене надлежности вратиле општинама. Ова два закона су у функцији децентрализације Србије и, свакако, усаглашавања са правилима Европске уније. Закон о локалној самоуправи (донет 14. фебруара) треба да отвори пут демократизацији на „нижим нивоима власти" и део је пројекта о реформи локалне самоуправе. Овај програм, који је замишљен да траје четири године, треба да се спроведе у 50 општина у Србији, уз помоћ стручњака из Источне Европе и САД, односно међународне консултативне фирме ДАИ (Development Alternatives Incorporated) и Агенције САД за међународни развој. Донет је и Закон о безбедносно-информативној агенцији, којим је Ресор државне безбедности издвојен из МУП-а Србије, а у циљу боље контроле рада полиције и Државне безбедности. Измењен је и Кривични закон којим се укинула смртна казна, што је, такође, приклањање европским стандардима.

У фебруару је ДСС изашла из Републичке владе, а затим је одлучила да изађе из ДОС. У мају је Председништво ДОС донело одлуку да одстрани 50 посланика (од тога 23 из ДСС) из Републичке скупштине, јер су честим „неодговорним изостајањем довели у питање рад Скупштине Србије" и тиме блокирали доношење веома важних закона. Учестали сукоби два блока изазвали су веома бурне реакције јавности и допринели њиховом даљем делегитимисању што се касније потврдило и на изборима.

Споразум о полазним основама за уређење нове заједнице Србије и Црне Горе потписан је 14. марта у Београду. Већ прве реакције на тзв. Београдски споразум показале су суштинске разлике у тумачењу визије нове државне заједнице: Београд је настојао да је прикаже као модерну федерацију, а Подгорица као две суверене државе. Ове разлике су утицале и на брзину дефинисања Уставне повеље, као и на њен садржај. И поред огромног притиска многих европских влада, чланова Венецијанске комисије и самог Хавијера Солане, уз чије посредништво су вођени преговори, Црна Гора је успела да се избори за свој став. Победа Ђукановића на ванредним парламентарним изборима у октобру 2002, ојачала је његову позицију у односу на Београд и на међународну заједницу, јер су избори били својеврсни референдум у којем су грађани Црне Горе показали зрелост, ускраћујући Србији још једну илузију о могућности да задржи Црну Гору под својим патронатом. Међутим, преговори око Повеље протегли су се до краја године, што је битно утицало на блокирање реформи. Наиме, решавање државног питања између Србије и Црне Горе апсорбовало је сву енергију, а националистичке снаге су то сматрале приоритетним питањем, упркос јасним сигналима из Црне Горе, а и из Србије, да та државна творевина има мале шансе да опстане. У таквом амбијенту економија је постала талац, што је довело у питање и неке успешно започете процесе у транзицији.

ДСС је, између осталог, као приоритетно питање наметнула и уставну реформу, мада се за то нису стекли услови, с обзиром на неизвестан статус и Косова и Војводине. Инсистирање на уставној реформи, као кључној претпоставци за реформу, крије замку, имајући у виду ставове ДСС и сличних партија, у вези са решавањем државног оквира кроз регионализацију. Регионализацијом се настоји дати модернија форма централистичком концепту и, у суштини, жели се спречити отварање питања аутономије Војводине за коју се, такође, предлаже регионализација на три регије. Уставна рефома би, због непостојања друштвеног консензуса, отворила уставну кризу и тиме створила амбијент за тензије на линији Београд-Нови Сад, а наравно и Београд-Приштина. Усвајањем новог устава Београд жели зауставити процес који Косово и Војводину дефинише у сасвим другом контексту. Уставна повеља за Србију и Црну Гору је већ показала да је такав процес незаустављив. Овако наметнута дискусија о уставној реформи, без стварног објашњења, додатно доводи до конфузије у јавности и манипулисања потенцијалним могућностима за реформу. Држање отвореним државног питања на свим нивоима, показује да се није одустало од пројекта који је већ de facto поражен, али истовремено показује да су две основне струје у власти – ДСС и ДС – дошле у пат позицију. Да би изашле из ње, односно, да би једна страна добила предност (коју избори нису решили), иде се на нешто што претходи новим изборима, а то је „елементарни конституционализам".[1)] Државни провизориј и перманентна политичка криза објективно стварају услове за дубље ангажовање међународне заједнице, чије је опредељење, не само стабилизација региона, већ и његова интеграција. Питање уставне реформе јесте неопходно, како из политичких, тако и из правних разлога.

Питање сарадње са Хашким трибуналом постало је кључно за односе Србије са међународном заједницом. Такође, питање сарадње са Хагом остаје кључна тачка кристализације политичке сцене у Србији. Након изручења Слободана Милошевића, Србија није остварила значајан помак у сарадњи са Хагом, упркос бројним притисцима, укључујући и посете Карле дел Понте, па и Генералног секретара УН Кофи Анана. У 2002. години у Хаг је „добровољно" отишао Драгољуб Ојданић, бивши начелник Генералштаба ВЈ, затим Никола Шаиновић, потпредседник Владе СРЈ, као и Милан Мартић, један од лидера тзв. Републике Српске Крајине, који се више година крио у Србији. Влајко Стојиљковић, бивши министар полиције, који је такође био кандидат за Хаг, извршио је самоубиство, 11. априла 2002. године, пред улазом у Савезну скупштину. Под очигледно великим притиском своје партије СПС, он је у свом опроштајном писму оптужио ДОС за разбијање СРЈ, уз „учешће највећег непријатеља нашег народа Хавијера Солане", затим за „безобзирно гажење Устава и закона, вођење политике издаје и капитулације, издаје националног достојанства, уништавња економије и довођење милиона грађана до социјалне беде". За своју смрт оптужио је „Зорана Ђинђића, Војислава Коштуницу, Душана Михајловића, Владана Батића, Мирољуба Лабуса" и друге.

Савезни закон о сарадњи са Хашким трибуналом, који је донет након мукотрпних преговора, више је израз политичке немоћи него правног регулисања ове области, с обзиром да је СРЈ, односно Србија, обавезна да сарађује са Хагом и по другим основама, тј. самом чињеницом да је чланица УН. Овај закон је израз односа снага у оквиру политичке елите и односи се, према члану 39 Закона, само на оне против којих је већ била подигнута оптужница, што је у супротности са Статутом Хашког трибунала. Закон је наишао на велико неодобравање у српској правној академској заједници – чак је 51 професор и сарадник Правног факултета у Београду затражило од Савезног уставног суда, не само да се Закон прогласи неуставним, него и да до своје коначне одлуке обустави извршење свих појединачних аката којима се извршава оспорени Закон.

Суђење Слободану Милошевићу је током године био кључни догађај који је утицао и на политичку динамику у земљи, али који је показао да у Србији није дошло до дисконтинуитета са његовом политиком, те да нема спремности за суочавање са ратном политиком и ратним злочинима. О косовском делу оптужнице српски медији су извештавали као о тв-дуелу у којем је побеђивао Слободан Милошевић. У скоро свим медијским извештајима пропуштена је прилика да се опише контекст у којем су се злочини дешавали и углавном су се сводили на пуке, веома селективне чињенице. Доминирало је осећање да је Слободан Милошевић супериорнији и да је својом одбраном успео да дисквалификује Суд. Међутим, почетак суђења по хрватској оптужници, довео је до суштинске промене у односу према Хагу, јер су сведоци били много припремљенији и дораслији за „дуел" са Милошевићем. Најупечатљивији су били сведоци попут Милана Бабића, српског лидера у тзв. РСК, и Слободана Лазаревића, припадника КОС-а, који су били активни учесници

на пројекту Велике Србије, и који су својим сведочењем јасно осветлили примарну одговорност Београда, главне актере и стратегију. Успостављање хронологије догађаја и контекста у којем је рат почео, битно је повећало учинак Суда, који је неспорно показао да стварно постаје релевантна институција за регион.

Признање Биљане Плавшић у Хашком трибуналу по тачки 3 оптужнице (која садржи све елементе геноцида) у српској јавности је одјекнуло мучно и претежно као издаја. Коста Чавошки је то квалификовао као „издају властите личности" и претварање себе у „обичну крпу". Он за Милана Бабића и Биљану Плавшић каже да су „свој народ свесно слали у смрт", а да сами „нису кадри да смрти гледају право у очи".[2)]

Сразмерно све већем огољавању српског пројекта у Хагу, његови идеолози улажу све већи напор да оповргну или омаловаже исказе сведока, и са приличном дозом страха очекују сваког новог сведока. Српска академија наука и уметности организовала је међународни скуп „Велика Србија – истине, заблуде, злоупотребе" којим је покушала минимизирати значај Меморандума, који се у Хагу све чешће наводи као програмски документ Слободана Милошевића. Други правац рационализације ратних злочина, код оних који ипак признају да су злочини почињени, обавља се преко пребацивања одговорности на комунисте. Они се ограђују од Слободана Милошевића и његове ратне политике, што се протеже и на службе које су опслуживале ратни пројект, првенствено Државну безбедност, којој се сада приписује и сам Меморандум.

Није случајно да је у Републици Српској (РС) објављен извештај о Сребреници, баш у време када је почело суђење Милошевићу по оптужници за Хрватску и Босну и Херцеговину, која га терети за геноцид. Релативизација и деетнификација сребреничке трагедије, не само да би онемогућила „плаћање ратне одштете", већ би, према српским националистима, помогла у остваривању стратешких циљева Београда да тражи територију РС у замену за Косово. Изјава председника Војислава Коштунице да „Дрина само привремено раздваја нашу породицу", била је један од покушаја да се провере реакције међународне заједнице. Међутим, та га је изјава скупо коштала због широког негативног одјека у међународној заједници, посебно у САД.

Притисак међународне заједнице да се ВЈ стави под цивилну контролу, те да се смени Небојша Павковић са места начлника Генералштаба ВЈ, довео је до раскола у државном врху, посебно након што је и Небојш Павковић стао на страну премијера Ђинђића и оптужо Коштуницу да је са својим сарадницима из кабинета покушао да организује упад војске у Биро за комуникације Владе Србије (због наводног прислушкивања његовог кабинета). Затим је председник Војислав Коштуница указом сменио Небојшу Павковића и на његово место поставио генерала Бранка Кргу, шефа Контраобавештајне службе. Афера са продајом оружја Ираку је Србију поново довела у жижу светске јавности, као сарадника Садама Хусеина. Извештај Међународне кризне групе осветлио је многе детаље које је овдашња јавност минимизирала, или их схватала као нормалне. Тако је председник СРЈ Војислав Коштуница изјавио да је

продаја оружја Ираку ствар наслеђа и десет година санкција, те махом исфабрикованих афера, и да је зато „ружно и лицемерно да се сада било ко прави невероватно изненађеним што је, по свему судећи, неко, у овом случају Југоимпорт, негде прекршио санкције УН, настављајући стару праксу". Оваква реакција на озбиљна упозорења из САД показује да не постоји свест о томе да су информације о најновијој афери познате чињенице и да ће бити коришћене против Србије у складу са спремношћу за сарадњу, односно за прекид веза са Ираком. Ова афера је, међутим, први пут озбиљно отворила питање одговорности „недодирљивих" и њиховог удела у општој пљачки и корупцији.

Хапшење потпредседника Владе Србије Миодрага Перишића, у тајној акцији 15. марта, од стране војне безбедности због сарадње са Цијом био је својеврсни скандал који је заинтересовао, како домаћу, тако и светску јавност. Он је ухваћен у једном мотелу на ибарској магистрали док је вечерао са секретаром Америчке амбасаде, када му је наводно „Перишић вадио дискете испод тренерке". Ова афера још није добила званични епилог на суду, а Миодраг Перишић је био принуђен да поднесе оставку на своју функцију. Из немуштих објашњења у медијима, главни актери ове афере били су саветник за безбедност председника СРЈ Раде Булатовић, и генерал Ацо Томић, чија су се имена иначе појављивала у свим аферама у протекле две године. Овај, као и други инциденти јасно показују да ВЈ није под цивилном контролом и да у кључним политичким моментима жели имати улогу арбитра.

Успостављање правне државе и независног судства било је битно обележено сукобом између премијера Зорана Ђинђића и републичког министра правде Владана Батића, на једној страни, и представника правосуђа, на другој. Тај сукоб је показао да се и даље нарушава начело поделе власти, као и да извршна власт настоји да задржи контролу над судском, о чему говори и Закон о судству. У пракси ниједан судија није био разрешен у току 2002. године, а неки, који су се супротстављали притиску извршне власти, били су премештени на „више функције". Правосуђе није показало ни довољно снаге, очито због недостатка политичке воље, да професионално изведе процес суђења за ратне злочине, као што је, на пример, суђење Цвјетану Демировићу у Прокупљу. Због недостатка доказа и сведока, као и атмосфере у Прокупљу, где је случај отворен, суђење је пребачено у Београд.

Убиство Бошка Бухе, помоћника начелника Ресора јавне безбедности, индикативно је за карактер односа мафије и власти. Многи су објашњење за његово убиство видели у чињенци да је Буха јавно указивао на пет организованих мафијашких група у Србији и његовом упозорењу да је у току процес стварања нових блиских односа са неким представницима власти. Проблем корупције основни је проблем Србије (као и читавог региона), а у последњих десет година она се дубоко укоренила, јер је „системски и систематски пројектована из кључних центара моћи".[3)] Мада је Влада формирала посебно тело – Савет за борбу против корупције – његов учинак у 2002. години био је безначајан. Савет је доставио Влади Србије нацрте два закона и једног кодекса: Закон о спречавању сукоба јавног и приватног интереса у вршењу јавних фу-

нкција, Закон о финансирању политичких организација и Кодекс понашања државних службеника. Међутим, они се још нису нашли у Скупштини.

Криза идентитета, која је иначе била проблем за све транзиционе земље, у Србији је додатно појачана и питањем суочавања са ратном политиком и ратним злочинама. Неспремност српске елите за суочавање, неминовно је довела до пребацивања одговорности на друге, и у том контексту јавни дискурс обилује нетолеранцијом, антикомунизмом, ксенофобијом и антисемитизмом. Српска елита је, након 5. октобра, свету понудила „прерађени" српски национализам у форми „грађанског или либералног национализма", што је неко време на Западу третирано као умерени национализам. Међутим, након две године је и Запад почео да ствари назива правим именом, па се тако октобарска револуција све чешће зове „такозваном" и „националистичком". Књига новинара Тима Маршала „Игра сенки" прва је која је отворила питање карактера петооктобарских промена, али, нажалост, у Србији то није било прихваћено као повод за разговор на ту тему.

У одсуству било какве модерне визије Србије, ревитализовано је четништво и српска конзервативна мисао, што има две основне карактеристике: неодустајање од територија на које полаже право српски национални пројекат и промовисање српске органске мисли, која је пресудна у дефинисању вредносног система српског друштва. Кроз обнављање четништва се истовремено негира антифашистичка традиција партизана на којој су власт освојили комунисти и, у том смислу, све одлуке АВНОЈ-а, посебно републичке границе. То је праћено кроз обилну продукцију литературе која ширу публику уводи у суштину четништва.

Мањинско питање је и даље кључно питање унутрашњег уређења Србије, чије решење није на помолу, мада га реална ситуација све више ставља на дневни ред. Србија не прихвата своје мањине и не пристаје на њихов равноправни положај и поред усвајања Закона о мањинама, који је више био резултат међународног притиска и услов за чланство у Савету Европе, него искреног опредељења. Чињеница је да се на локалном нивоу делује кроз низ новоусвојених уредби које су у супротности са Законом. Радикализација мањина је реакција на стратегију која се према мањинама спроводи више од једне деценије. Тражење максималних захтева је објективно припрема за финални договор о карактеру унутрашњег решења Србије. С обзиром на неповољне резултате последњег пописа (март 2002) са становишта националиста, у последње време све се чешће чује да мањине треба да се изјашњавају као грађани Србије којима су загарантована индивидуална права. Непостојећа држава и слаба понуда власти отворили су простор мањинама да траже идентитет и на другим основама. Стога се инсистирање на неуспелој стратегији може Србији вратити као бумеранг. То је већ био случај када је у питању албанска мањина на југу Србије, где је интервенисала међународна заједница кроз своје механизме и донекле сузбила тензије, кроз огроман број пројеката о изградњи узајамног поверења, и инвестирање у овај, иначе веома неразвијен, регион.

Санџак је, такође, регион који је оптерећен тензијама и нерашчишћеним односима из последње деценије, посебно када су у питању неразјашњена уби-

ства и нестанак грађана бошњачког порекла, као што су случајеви – Штрпци и Сјеверин. Из досадашњег увида у оба случаја јасно је да су убиства била организована уз знање државе и све указује да је то било дело ширег пројекта који се надовезивао на рат у Босни и Херцеговини. Граница према БиХ је потпуно „очишћена од муслимана-Бошњака" и становницима пограничних села ни данас није дозвољен повратак. Инцидент до којег је дошло, након освајања светске шампионске титуле у кошарци репрезентације СРЈ, претио је да се претвори у отворени сукоб и упозорио је јавност да тензије и дугогодишња маргинализација овог региона могу бити основа и за озбиљнији сукоб.

Пописи становништва у земљама као што је Србија (слично је и у свим осталим земљама региона) имају изузетно важан политички контекст, посебно када се има у виду да се националне државе на Балкану доживљавају као етничке државе. То је важан државни акт и политички инструмент, нарочито у ситуацији након рата и масовног измештања становништва кроз које су прошле све новонастале земље на територији бивше Југославије. Имајући у виду чињеницу да је етничко чишћење био инструмент стварања и консолидовања етничких држава, попис и те како има политичку конотацију, самим тим што треба да потврди успех демографског инжењеринга. Поред тога, и мањинско питање има изузетно важну улогу, јер такве државе теже да мањине направе што малобројнијим, како би се спречило давање колективних права. С обзиром да у Србији сада по први пут постоји Закон о мањинама, којим се гарантују колективна права, питање бројности постаје важно и за саме мањине.

Последњи попис у Србији, чији резултати још нису у целости објављени, дао је, са становишта националиста, катастрофалну демографску слику, упркос свим нерегуларностима које су констатоване приликом спровођења пописа. Према првим прелиминарним резултатима становништво Србије спада у ред „десет најстаријих популација на свету". У извештају се констатује да је „биолошки суноврат отишао веома далеко, јер је просечна старост у Србији 40 година, малолетно становништво чини 19,7 одсто, а старијих од 60 година има више него млађих од 15 година".[4)] Подаци о националној или етничкој структури показују да је значајно порастао број Влаха и Рома, што Завод за статистику тумачи као последицу опредељења, а не наталитета. Мањине од укупног броја становништва чине преко 20 одсто.

У протеклој години Војводину су карактерисале две противречне реторике – једна националистичка и друга, аутономашка. Иза вербалне привржености покрајини крију се дубље, концепцијске разлике: од ексклузивно српске покрајине, као заједнице грађана чија се етничка посебност не доводи у питање, једни у захтевима за аутономијом препознају тежњу за затварањем у односу на Србију, други, опет, у њој виде средство којим се увећава транзициони потенцијал Војводине, а од њеног отварања према суседима, пре свега, корист за грађане Покрајине и целе Републике.

Политички живот Војводине се одвија између те две крајности: покушаја Београда да задржи монопол над економским и финансијским ресурсима и настојања Војводине да отвори своју европску перспективу кроз укључивање

у регионалне иницијативе. Осим тога, војвођанску реалност значајно обележава и све активнији однос мањина у погледу побољшања властитог положаја а и Војводине као регије. На ширем плану делују међународне регионалне иницијативе које додатно поспешују кристализацију војвођанске аутономије.

Избегличко питање на простору бивше Југославије је протекле деценије било искључиво у функцији заокруживања етничких држава, посебно када је у питању повратак у домицилне државе. Имајући у виду да је међународна заједница кроз хуманитарну помоћ издвојила огромна средства за преживљавање ове најугроженије категорије становништва на свим странама, власти у новонасталим државама имале су маневарски простор за константну манипулацију. Београдске власти су током читаве деценије избеглице користиле у два правца: експонирање избеглица као српских жртава пред светом, с једне стране, и њихово усмеравање на интеграцију у Србију и, у том смислу, обесхрабривања од повратака, с друге. Овакав приступ се показао погубним, пре свега за избеглице, јер је само допринео њиховој конфузији и отежао доношење било какве трајније одлуке када је у питању повратак, односно останак. Стална инструментализација, о којој избеглице углавном имају пуну свест, довела је и до њиховог лицемерног односа према актуелним властима, јер то је био једини начин да се преживи и прилагоди датим условима.

ДОС је наставио са политиком претходне власти, с тим што је донекле убрзан процес давања држављанства онима који то желе. Своју стратегију ДОС је углавном ослонио на иностране донације што се, после толико година, показује сасвим нереалним. Осим жеље да се што већи број избеглица стално интегрише у Србију, нове власти нису показале неко веће занимање за озбиљно и свеобухватно решавање њихових проблема. Најмање су показали слуха за њихов повратак и у том смислу адекватно залагање код домицилних земаља.

Перспективе за адекватно решавање проблема избеглица су мале, ако се узме у обзир потенцијал Србије за транзицију. Полазећи од чињенице да Србија још увек није решила свој државни статус додатно компликује ово питање, јер амбивалентне поруке које се шаљу избегличкој популацији само уносе додатну конфузију у њихове ионако огромне дилеме у ком правцу да каналишу своје опредељење. Међутим, треба додати да је губљење статуса „невине жртве" након бројних сведочења пред Хашким трибуналом, створило психиолошке проблеме на релацији са домицилним становништвом, али и на релацији са популацијом у самој Србији која покушава да одговорност за рат у Хрватској и Босни и Херцеговини пребаци на њих.

Проблеми који су се испољили у медијској сфери током 2002. године само су се заоштрили и постали много транспарентнији. Није створен правни оквир који би обезбедио слободно функционисање медија и афирмацију професије. У јулу 2002. године донет је Закон о радиодифузији, али се с применом није почело ни након шест месеци од његовог доношења. Осим тога, радикалнија поларизација унутар ДОС (на групу партија окупљених око Демократске странке и партија окупљених око Демократске странке Србије) одрази-

ла се и на медије. Већина јавних гласила се у том сукобу определила за једну или другу страну и конципира своју уређивачку политику под мањим или већим утицајем једне од те две највеће странке. Бројни медији постали су полигон у међусобним обрачунима странака.

У сенци тих сукоба остале су бројне суштинске теме, као што су карактер економских реформи, приватизација, корупција, привредни криминал за време бившег режима који је довео до енормоног богаћења припадника режима, кључна државна питања као што су неопходност сарадње са Хашким трибуналом, ратни злочини, Косово, однос са Црном Гором.

Односи са суседима и њихова нормализација одвијају се углавном под притиском међународне заједнице и њеним условљавањем. Због „нејасне националне политике", односно чињенице да није дошло до дисконтинуитета са Милошевићевом политиком, у региону још увек преовлађује неповерење према Београду. Претенциозне изјаве у погледу Републике Српске и Косова, те Црне Горе, затим одбијање СПЦ да призна аутокефалност македонске цркве, доприноси подозрењу у погледу дугорочних намера београдске политике. Однос према Хашком суду, као и Међународном суду за правду у Хагу, те фактички одбијање досовске власти да се постави према непосредној прошлости додатно онемогућава суштинску нормализацију у региону. С друге стране, међународна заједница због тога цео западни Балкан држи на дистанци и не показује спремност да се озбиљније ангажује на том простору изговарајући се криминализацијом друштва, одсуством политичке воље за суочавањем, те проблемима као што су трговина људима, дрогом и оружјем.

Поштовање људских права и поред промењених околности није задовољавајуће, јер не постоје потребне претпоставке да би се обезбедило њихово побољшање. У том смислу посебно је забрињавајуће стање у судству које у претходној години није почело са реформама које би обезбедиле његово независно, професионално функционисање. Поред тога, радикализација друштва у Србији додатно оптерећује укупно стање људских права, посебно мањинска права, не само националних мањина, већ и других мањинских заједница као што су верске, сексуалне и друге. Однос према ромској популацији вероватно најбоље илуструје атмосферу нетолеранције (расизам).

Полиција и тајне службе у Србији

Процес реформи и стабилизације Министарства унутрашњих послова Србије, започет у фебруару 2001, успорен је током 2002. године, пре свега због недостатка политичке воље (која се може тумачити и као изразити политички опрез) за претварање затеченог апарата унутрашњих послова, полиције и служби безбедности у инфраструктурне агенције под контролом парламента и других демократских механизама цивилног друштва. У трећој години после пето-октобарског преврата, недвосмислено је јасно да нова власт још није успела да апарат унутрашњих послова очисти и успостави професионалне стандарде. Систем вредности једва да је промењен; „прожимање полиције и организованог криминала" (што је признао и Душан Михајловић, министар унутрашњих по-

слова Србије) споро се сузбија; покушаји расветљавања најосетљивијих кривичних дела и злочина бившег режима наилазе на активан отпор изнутра, али и код владајућих политичких структура, чиме „политички опортунизам из врха власти изазива и храни опортунизам у нижим структурама полиције".[5] Низ компромитованих људи у полицији, а посебно у тајној служби, остао је недодирљив, упркос јасним индицијама и основама за сумњу (многи ће се вероватно појавити и на хашким оптужницама због организовања, или учествовања, псеудо-патриотских паравојних формација за које постоји основана сумња да су умешане у најтеже злочине Милошевићевог режима).

Спрегу организованог криминала у Србији и Републици Српској и људи које је Хашки трибунал оптужио за ратне злочине јавно је „открио" и српски министар полиције Душан Михајловић.[6] Повод за ово експлицитно повезивање тешких криминалаца и српских „патриота", које је било озбиљан шамар делу српске јавности, било је убиство Ненада Баточанина, високо рангираног полицајца Савезног МУП и Жељка Шкрбе, некадашњег телохранитеља и „рекеташа" [7] контроверзног београдског бизнисмена Момчила Мандића, кога су медији означили као главног финансијера Радована Караџића, али и Демократске странке Србије Војислава Коштунице.[8] Као и много пута у последњих десет и више година, полиција није открила извршиоце овог убиства; једино је у медијима и јавности остала спекулација да је Жељко Шкрба „проговорио" о финансијским везама организованог криминала и оптужених за ратне злочине (Караџића и Младића).[9]

„Имамо сазнања да је организовани криминал део укупног криминалног наслеђа у који спадају и ратни злочини. Паре из организованог криминала (трговине дрогом, нафтом и цигаретама) ишле су за финансирање терористичких група, укључујући и чување оптужених за ратне злочине",[10] изјавио је Душан Михајловић.

На кључно питање које често постављају новинари – зашто актуелна власт у Србији до сада није ни почела обрачун са организованим криминалом – некадашњи начелник СУП Београд Марко Ницовић каже да мафија поседује тајне досијее о лидерима ДОС, односно да зна како су шуровали и трговали са Милошевићем и његовом тајном полицијом. (Ницовић је био близак ЈУЛ-у и у последњих десетак година се и сам, за овдашње прилике, обогатио.)

Друга теза о томе зашто се власт не обрачунава са мафијом је да је сувише новца у оптицају, али и делегираног утицаја на важним местима да би власт тек тако кренула у фронтални обрачун против организованог криминала.[11] Опортунисти кажу, позивајући се на ову тезу, да најкрупнији српски мафијаши имају толико пара да им је „прање" новца највећа и често једина брига и да их некаква борба против организованог криминала више забавља, него што их плаши.

Та немоћ, или недостатак политичке воље државе да крене у обрачун са организованим криминалом и прочишћавањем институција (првенствено Министарства унутрашњих послова Србије) била је разлог за саветника српског министра полиције Божу Прелевића да поднесе оставку.[12]

Постпетооктобарска власт је суочена са веома тешким наслеђем на овом плану. Реч је о промени, односно замени система вредности. Слободан Милошевић оставио је за собом хаос, пре свега, вредносни; Милошевићу је пошло за руком да постигне свој основни циљ: потпуно растакање, уништење затеченог друштвеног ткива, а пре свега затеченог система вредности. Наслеђе које се постепено огољава након 5. октобра упућује на то да је оно што је Милошевић додирнуо у највећем броју случајева упропашћено тако темељито да је непоправљиво и да је лакше, јефтиније и безбедније правити ново, него поправљати оштећено.

Причу о Јовици Станишићу актуелизовао је, крајем 2002. године, лидер Српске радикалне странке Војислав Шешељ, тврдећи у медијима да моћници блиски властима спремају атентат на њега, а као главног организатора именовао је Јовицу Станишића. Сензационалне Шешељеве прозивке нису новост, али интересантно је запажање потпредседника Владе Србије, Небојше Човића, који је изјавио „да је Шешељ увек имао свог газду у власти, да је увек био нечија метла и да треба размислити ко му је сада газда".[13)]

На основу ових препирки између Шешеља и Човића, у јавности се формирао став да се информацијама перко Шешеља власт индиректно удаљава од Јовице Станишића и људи са којима „досовци" више не би желели да буду повезани. Чак је и „мирни одлазак" Војислава Шешеља у Хаг у јавности протумачен причом да му је Јовица Станишић изрекао последњу опомену пред „искључење" и да је Шешељу милија сопствена глава од „српског националног интереса".[14)]

Један од најболнијих догађаја за рејтинг Владе Србије у јавности, а посебно министра полиције Душана Михајловића, десио се, такође, крајем 2002. године. У кругу предузећа „Дифенс роуд" у Земун пољу, власништво Љиљане и Љубише Бухе, дигнута је у ваздух комплетна фабрика, 14 најмодернијих машина за асфалтирање путева и неколико возила, а штета је процењена на више од десет милиона евра. „Диверзанти", су прво „евакуисали" људе из круга фабрике и најближе околине, затим темељно минирали машине и после „акције" мирно се удаљили. Полиција је обавила увиђај, истрага је данима била у току, нико из МУП Србије није хтео да ову акцију јавно коментарише, али је јавност увелико „знала" да иза експлозије у Земун пољу стоје ДушанДуђа Спасојевић, познатији као Кум (вођа земунског ганга) и Милорад Луковић-Улемек, познатији као Легија, некадашњи командант Јединице за специјалне операције (ЈСО), познатије као „Црвене беретке".

Ова прича би, заправо, спадала у део о јавној безбедности – да је само о сурчинским и земунским гангстерима реч; уосталом, главни актери, Љубиша Буха Чуме и Душан Спасојевић, увелико пролазе кроз кривичну евиденцију годинама: у публикацији МУП Србије (прегледу организованих криминалних група) они имају завидан рејтинг, али и десетине одбачених кривичних пријава. Овај последњи детаљ јавља се као јаснији пошто је Чуме почео детаљно да описује своје и Спасојевићеве везе са Државном безбедношћу од самог почетка деведесетих. Љубиша Буха-Чуме тврди да су Стамболићу дошли главе

управо његови другови Душан-Дуђа Спасојевић и Милорад Улемек Луковић-Легија, а све у оперативном оквиру ЈСО, која је била под командом Ресора државне безбедности МУП Србије.

Ту је прво настала веома непријатна тишина; онда су власти пустиле неколико утешних информација да ће се све то истражити и успут сменили Андреју Савића, објашњавајући дискретно како је то тако морало, а да су заправо хтели да смене његовог заменика (Брацановића), али нису смеле, због Милорада Луковића Улемека-Легије. То сада, у ретроспективи, баца мало више светла на смену Горана Петровића и Зорана Мијатовића са чела Државне безбедности после оружане побуне ЈСО, новембра 2001.

Крајем 2002, долази до још једне унутрашње кризе која ће се у јануару 2003. разрешити смењивањем директора БИА Андреје Савића и његовог заменика Брацановића. Влада је тврдила да је Савићу истекао „шестомесечни мандат" за трансформацију РДБ у БИА, али, се нико не сећа да је Савићев мандат био ограничен. Смена је, међутим, коинцидирала са скандалом око „сурчинске групе", још једне „организације" која се у међувремену поцепала и чији је шеф, Љубиша Буха Чуме, из емиграције, у коју је побегао да спасе главу, почео да открива неке веома неугодне детаље о својим кумовима, пријатељима и пословним партнерима из Државне безбедности.

За новог директора БИА постављен је извесни Миша Милићевић, радник ДБ од раније, а за заменика извесни Горан Живаљевић, такође радник ДБ од раније, али познат по учешћу у бар једном кривичном делу противправног лишења слободе, злоставе у служби итд., а у склопу напора Милошевићевог режима да уклони или застраши могуће незгодне сведоке. О том случају су Горан Петровић и Зоран Мијатовић спровели темељиту истрагу са чијим резултатима је министар Душан Михајловић био упознат крајем 2000. године, али случај није одмакао даље – можда да не би изазвали Милорада Луковића – Легију, јер су и припадници његове Јединице за специјане операције имали улогу у томе. Тако је унапређивањем Горана Живаљевића Влада Србије показала знак добре воље и одсуство жеље да истражи биографије неких бивших и садашњих припадника Државне безбедности.

Из свега овога јасне су дилеме о томе да ли се исплати поправљати за Милошевићем или не. Чеси су 1989. дошли до закључка да им је лакше да своју службу СтБ прво распусте, па лустрирају и онда саставе поново, уз учешће некомпромитованих (или подношљиво компромитованих) професионалаца. Да је нова власт ДОС поступила слично или исто – а било је разних, веома практичних, начина – данас би постојала „служба", ма како се она звала, без отуђених и моћних фракција и под контролом парламента, а не извршне власти.

Закључак

МУП Србије још није стигао ни до доношења новог Закона о унутрашњим пословима, као носилац израде предлога. Предлог постоји и може се још поправљати, али је питање бави ли се неко тиме. Очигледно је да је то законодавство (уз много пратећих подзаконских аката) доста ниско на списку

приоритета власти. Зато је, на пример, Закон о специјалном тужиоцу био донет „наврат-нанос" из разлога очигледно демагошких и такође у својој најгорој од предложених верзија: оној која је ту установу ставила равно Влади у џеп, супротно искуству других земаља које су схватиле значај парламентарне, демократске и цивилне контроле таквих специјалних, дакле, осетљивих и потенцијално опасних институција. Запањује олака равнодушност са којом су странке – чланице владајуће коалиције пропуштале, пропуштају и пропуштаће, колико видимо, неке кључне системске законе.

Самом Министарству тешко се може замерити да је своје основне задатке занемаривало, напротив. Али, ово је тематика од стратешког политичког значаја и министар Душан Михајловић не може сам да одлучује. Ако се настави овај тренд и ако Влада Србије не спусти МУП на неку још нижу степеницу приоритета, јавна безбедност, администрација и сузбијање криминалитета поправљаће се, полако, много спорије него што би требало. МУП није само полиција – једна од реформских идеја Министарства била је све већа подела јавне управе са локалном самоуправом и ослобађање МУП од читавог низа управних послова, као и од ватрогасних дужности. Много тога може се лако препустити локалној власти и та идеја чека да Влада припремљене законе стави пред Скупштину. У крајњој линији, Сектор јавне управе, јавни ред и мир и сузбијање криминалитета од много већег су значаја за огромну већину становништва, него интриге криминално-обавештајно-паравојног полусвета. Али, само присуство, моћ и дрскост тог полусвета загађује јавни простор, подрива уверљивост државе и саму суштину уставног поретка. То је питање еминентно политичко, од животног значаја за будућност државе, не само зато што омета прилагођавање Србије остатку нормалног света, него и зато што попустљивост и брига Владе за људе попут Милорада Луковића-Легије и његових другова и кумова отвара неслућене могућности политичком авантуризму, даљем прожимању криминала и политике и – што се не може искључити – слабоумним покушајима политичког тероризма пучистичког типа.

Псеудо-патриотски криминални лоби, и даље тесно повезан са фракцијама Државне безбедности, далеко је од тога да је схватио да је политички поражен, јер и даље ужива привилегије код нове власти. Осим тога, тај лоби никада није ни веровао у политички циљ Милошевићевог режима: Милошевић је користио њих, а они њега; пошто немају политички циљ и опредељење, свеједно им је служе ли Милошевића, Аркана, Шешеља, Коштуницу или Ђинђића – све док могу несметано да се баве својим пословима, који су иначе добро познати криминалистичкој полицији МУП Србије.

Ма колико проблем и путеви организованог криминала у Србији изгледали замршено, неке елементе и везе препознају и људи који немају приступ „осетљивим" информацијама (у поседу војне или државне безбедности). Тајне су сувише дуго у оптицају. Рецимо, да је акција ауди (аутомобил из кога су са стопроцентним успехом ликвидирани многи „бизнисмени" у Београду) увежбавана на једном полицијском полигону.[15] Медији су крајем 2002. године подизали тираж причама о „фантомском аудију", обични полицајци су неуморно заустављали готово сваки аутомобил ове марке и детаљно га претресали.

Углавном, сви су се, укључујући и полицију, бавили маргиналним питањима, као и претходних година.

Откривање центра и ко све сачињава и штити мрежу организованог криминала у Србији не треба ни поверавати полицији, већ експертима за финансије и токове новца (нарочито прљавог). Огромне суме новца – опљачкане на ратиштима бивше СФРЈ или у Србији (отимањем друштвене својине, рецимо од „Генералекспорта", највећег спољно-трговинског предузећа у бившој Југославији, настале су неке данас моћне и угледне приватне фирме у Србији) – најбоље штите њихове власнике и саучеснике. Уласком у ту мрежу откриће се, не само по чијем налогу Београдом круже убице, већ и ко се све обогатио на несрећи милиона људи са ових простора (не само Србије и Црне Горе, већ и Босне и Херцеговине, Македоније и Хрватске).

Избори у 2002. години

У 2002. години су два пута одржани избори за место председника Републике Србије: 29. септембра (први круг) и 13. октобра (други круг). У првом кругу ниједан кандидат није добио апсолутну већину, те се прибегло другом кругу, у којем је одзив био мањи од 50 одсто, те се према важећем изборном закону морало ићи на нове изборе. Изборни закон је у међувремену измењен, те за успех избора у другом кругу није постојао никакав цензус. Тако су 8. децембра одржани нови избори, који такође нису успели, овог пута услед одзива мањег од 50 одсто у првом кругу. Поред председничких, у појединим општинама су одржани и ванредни локални избори. Србију очекују нови председнички, а вероватно и ванредни парламентарни избори у 2003.

Председнички избори

Септембарски избори су јасно дефинисали политичку сцену у Србији што ће се, вероватно, потврдити и на парламентарним изборима. Коалиција ДОС, која је нашла зајединчки именитељ на обарању Милошевића, престала је да постоји кроз сукоб Ђинђић – Коштуница. Од 18 партија ДОС-а и неколико тзв. опозиционих партија (СПС, СРС, ССЈ) формирала су се три блока, сва три на десници: на позицији десног центра – Мирољуб Лабус, конзервативног национализма – Војислав Коштуница и радикализма – Војслав Шешељ.

С обзиром да је ДОС пропустио прилику да, након 5. октобра 2000. године, направи увид у стање ствари, поражена страна се у међувремену консолидовала и повратила поверење својих бирача. Нејасан став према претходној политици или, чак, у неким сегментима и јасна подршка, допринела је да се бирачи поново врате својим ранијим опредељењима. Војислав Шешељ, председник СРС, освојио је преко петине гласова (22 одсто), што се мање-више креће у оквиру који је његова константа, осим када су били у питању избори 2000. године. Шешељу је помогла подршка Слободана Милошевића, што уједно показује да он још има харизму. Кандидати СПС, који се у међувремену поце-

пао на три дела, прошли су незапажено. Интересантно је да против Шешеља нико није користио аргумент да се против њега води истрага у Хашком трибуналу, што додатно указује да ратни злочини нису отворени као тема и да се сматрају неопходним инструментом политике од које се није одустало. Регионализација и децентрализација Србије (што је једно од кључних питања промене Устава) није имала велики значај у кампањама председничких кандидата. Већина медија је простор намењен предизборној кампањи посветила Коштуници и Лабусу. Прогнозе агенција за истраживање јавног мњења такође су предност давале овој двојици кандидата, те је, стога, за многе изненађујућим деловао број гласова које је освојио Шешељ.

Остали кандидати

Војислав Шешељ је деловао најартикулисаније и најпрецизније од свих кандидата. Његов приоритет је била борба против организованог криминала и „уништење мафије у Србији". Јер, како је изјавио, „Србијом данас влада мафија и сви главни мафијаши пријатељи су председника Владе Србије, Зорана Ђинђића".[16] Помоћ Слободана Милошевића оценио је као драгоцену и изјавио да неће одустати од јединствене српске државе, као и да се тај циљ може постићи мирним путем, за преговарачким столом.[17]

Остали кандидати били су више у функцији одвлачења гласова од два главна кандидата. Велимир Илић се већ на самом почетку кампање определио за Коштуницу, тако да је његова кампања била усмерена на дисквалификацију Лабуса, јер за њега гласају припадници националних мањина на југу Србије и у Санџаку. „Онај за кога би гласао Риза Халими или Сулејман Угљанин није добар кандидат за Србију. Није да они не ваљају, али неће нам ваљда они постављати председника"; по Илићевом мишљењу то може да „одлучи само већински народ". Концепт грађанске државе за њега није прихватљив и стога је истицао да Горан Свилановић не може да води „спољну политику на основу грађанске опције која не пије воду у Србији".[18]

Небојша Павковић се у последњем тренутку пријавио као кандидат са циљем да однесе гласове Коштуници. Обећао је укидање служења војног рока и професионализацију војске. Рачунао је на подршку бораца и сабораца који су се „заједно са њим борили у току агресије НАТО на СРЈ".

Вук Драшковић је председнички кандидат са најдужим стажом. Међутим, показало се да су његова појава и дискурс симбол прошлог времена, што он очигледно још није прихватио. Крећући се током деведесетих година у распону од екстремног национализма до грађанске опције, овога пута се поново определио за екстремни национализам. Остала је његова фиксација на Зорана Ђинђића која се није променила по начину и тешким квалификацијама.

Борислав Пелевић и Вук Обрадовић су кампању усмерили на социјалне и економске теме, што очигледно највише погађа становништво, али нису показали убедљивост као Војислав Шешељ. Бранислав Ивковић и Велимир Бата Живојиновић два су кандидата из подељене СПС и обојица су имали ма-

ргинални успех. Индикативно је да Слободан Милошевић није дао своју подршку ни једном од њих.

Реформисти Војводине подржали су Коштуницу, сматрајући да ће он пре довести до „новог Устава, чиме ће пре бити дефинисан и уставни положај и садржај аутономије Војводине". Демократски центар Драгољуба Мићуновића и Демократска алтернатива Небојше Човића, образлажући своју подршку Коштуници, истакли су да би његовом победом била одржана „неопходна равнотежа политичке моћи, настојање да се сачува заједничка држава, да се успостави владавина права и сузбије корупција". Остале чланице ДОС подржале су Мирољуба Лабуса. Лабус је добио и дискретну подршку санџачке СДА.

У кампањи за други изборни круг, Коштуница и Лабус нису бирачима понудили ништа ново. Шешељ је позвао своје бираче да не гласају у другом кругу, јер „бојкот избора је легитиман начин политичке борбе". Вук Обрадовић је позвао своје бираче да гласају за Коштуницу, док су остали кандидати одбили да подрже било кога, или се уопште нису оглашавали по питању подршке. Премијер Ђинђић је у неколико наврата позвао бираче да изађу на изборе и гласају за Лабуса, али се између редова могла наслутити порука његовим симпатизерима да остану код својих кућа.

Резултати председничких избора одржаних 29. септембра и 13. октобра

Према резултатима Републичке изборне комисије (РИК) од 6,553.042 уписана бирача на изборе је изашло 3,637.062, што износи 55,50 одсто. Војислав Коштуница је у првом кругу добио 1,123.420 гласова, Мирољуб Лабус 995.200, Војслав шешељ 845.308, Вук Драшковић 139.047, док је 74.534 гласачка листића проглашено неважећим. Како ни један кандидат није добио потребну већину (50 одсто + 1 глас), 13. октобра је одржан други круг у којем је према резултатима РИК, В. Коштуница освојио 1,991.947, а М. Лабус 921.094. У другом кругу је гласало 2,979.524 бирача што износи 45,46 одсто.

Регуларност избора (бирачки спискови и стваран број бирача)

По окончању избора ДСС је изашао у јавност са оптужбама да су избори покрадени, а да је Коштуница нови председник Србије. Њихове оптужбе су се заснивале на чињеници да није постојао централни бирачки списак, те да цифра од 6,553.042 уписана бирача не одговара стварном стању. Према ДСС, на основу изведене рачунице у бирачким списковима не би требало да буде више од 5,950.000 уписаних бирача, те из тога произлази да је у другом кругу, 13. октобра, ипак изашло преко 50 одсто грађана. ДСС је уложио жалбу Републичкој изборној комисији, те оптужио за ове мањкавости Републичку владу и надлежна министарства и најавио уличне протесте уколико РИК не усвоји њихову жалбу.

ЦЕСИД[19] је навео да „бирачки списак није комплетан", али да је и „ДСС био свестан ове чињенице када су избори били расписани и када се кандидат те странке кандидовао. „У том тренутку пристали су да учествују на изборима у условима када не постоји централни бирачки списак".[20] Премијер Ђинђић је на оптужбе ДСС одговорио „да су они (бирачки спискови)[21] у надлежности општина, а у готово свакој је на власти коалиција свих странака ДОС-а.[22] Пребацивати ту одговорност на Владу или Републичку изборну комисију значи или не знати о чему говорите, или желети да се избори прикажу нерегуларним".[23]

РИК је жалбу ДСС одбацио, а одлуку РИК је потврдио и Врховни суд Србије, потврдивши званичне изборне резултате, на основу којих се избори понављају. Између осталог, у образложењу пресуде Врховног суда стоји, да су као неосновани одбачени наводи ДСС о надлежности РИК за вођење бирачких спискова. Суд је прецизирао да су за вођење и ажурирање бирачких спискова надлежни искључиво општински органи управе, који достављају РИК решења о закључењу бирачких спискова, на основу којих она утврђује укупан број бирача. У пресуди се такође наводи да су изводи из бирачких спискова, са решењем о њиховом закључењу, предати РИК 15 дана пре одржавања избора, тако да су сви, предлагачи кандидата у проширеном саставу РИК, укључујући и ДСС, могли да сазнају податке о броју бирача на сваком појединачном месту у свакој општини.

ОЕБС је оценио да су избори „протекли углавном у складу са међународним стандардима", али је у свом саопштењу напоменуо да „законодавство и даље садржи низ значајних недостатака наслеђених од претходног режима". Констатација да су ови избори „у знатној мери напредак у односу на раније", те да се „ствари крећу ка демократизацији" је тачна, али су, према становишту Хелсиншког одбора, и израз принципијелног отпора реформама и транзицији, јер су неспојиви са националним пројектом од којег се није одустало. Сви кандидати су се позивали на модерну државу, али је кампања показала сву непрецизност о поимању модерне државе.

Поновљени председнички избори-предизборна кампања

Интересовање за председничку функцију је очигледно опало, јер су се овог пута пријавила свега три кандидата: Војслав Коштуница, Војслав Шешељ и Борислав Пелевић. У таквој констелацији снага било је очигледно да Коштуница добија. Стога је он у својој кампањи покушавао првенствено да анимира гласаче да изађу на изборе. Наиме, сваком познаваоцу политичких прилика било је јасно да Коштуничина победа не долази у питање, али је успех избора био веома неизвестан, пошто је за први круг и даље остао цензус од 50 одсто плус један изашли бирач од броја уписаних бирача.

У међувремену, Лабус је напустио Демократску странку са образложењем да му је странка окренула леђа. Код гласача је тиме желео да се створи

утисак да ДС и остатак ДОС нису довољно подржали његову кампању, посебно не у другом кругу, а све у намери да избори не успеју. Овакво виђење је отприлике тачно (то је био тактички потез ДС, јер је било очигледно да Лабус не може да победи), али је такође тачна и констатација да је основна сврха Лабусове кампање била прерастање Г17 плус из НВО у политичку странку (како одговарају из ДС на Лабусове оптужбе).

Ђинђић је у предизборној кампањи условио своју подршку Коштуници његовом подршком Влади, што је Коштуница одбио, истичући да му није потребна подршка симпатизера Демократске странке. Чланице ДОС које су га подржале у првом кругу урадиле су то и у другом кругу: Демократски центар (Мићуновић), Демократска алтернатива (Човић), Реформисти Војводине (Исаков), Нова Србија (Велимир Илић), Социјалдемократија (Вук Обрадовић), уз још неке непарламентарне странке. Њима су се придружиле и неке нове странке:[24] Грађански савез (Свилановић), Социјалдемократска партија (Орлић подржава, Корач је резервисан), Српски покрет отпора (Трајковић), Санџачка демократска партија (Љајић), Г17 плус, док је Нова демократија нејасна по питању подршке. Коштуница је добио и отворену подршку два водећа синдиката: Савеза самосталних синдиката Србије и „Независности". У јавности се својим апелом за излазак на изборе огласила и група угледних нестраначких личности (уметника, спортиста, естрадних и рок музичара, културних радника). Придружили су се и поједини академици и принц Александар Карађорђевић; Црква и патријарх лично су, у више наврата, упозоравали на „озбиљност ситуације" и важност избора новог председника, те су апеловали на бираче да изађу на изборе. ОЕБС је водио активну кампању за анимирање бирача, док су званичници Савета Европе, ЕУ и међународне заједнице непрестано истицали важност избора новог председника.

Војислав Коштуница се у својој кампањи за децембарске изборе није поставио енергично, нити се потрудио да гласачима понуди нове идеје. Кампању је поново усмерио против премијера Ђинђића.

Шешељ није позвао своје бираче да изађу на изборе. Свестан да изборе не може да добије, своју кампању је користио за оптужбе против Ђинђића и Коштунице (и Коштуницу повезује са мафијом, у све то укључује и Небојшу Човића). Предмет његових напада су често и жртве ратова[25] на подручју бивше СФРЈ. У изборним тв спотовима биле су приказане и ратоборне слике његових паравојних снага са Радованом Караџићем.

Борислав Пелевић није добио значајнији простор у медијима.

Резултати председничких избора одржаних 8. децембра

Према резултатима РИК на изборе је изашло 45,17 одсто уписаних бирача, те ови избори нису успели већ у првом кругу. Војислав Коштуница је освојио 57,66 одсто гласова, односно 1,699.098 гласова, Војслав Шешељ 36,08 одсто, односно 1,063.296 и Борислав Пелевић 3,53 одсто, или 103.926; 2,73 одсто бирчких листића је проглашено неважећим.

Регуларност избора

ДСС је гласао против усвајања коначних изборних резултата, тврдећи да списак бирача није тачан и да у Србији има мање од шест милиона бирача. ДСС је изнео тврдњу да је 415.715 бирача погрешно уписано, а 112.000 је два или више пута уписано. Коначно, како ДСС тврди, велики број бирача је уписан без матичног броја (у једној општини преко 3000). Представници ДСС су навели да им није био омогућен увид у компакт-диск са бирачким списковима на адекватном рачунару. Према тврдњи ДСС, РИК је, супротно закону, широм Србије извршио спаљивање изборних листића са претходних септембарских избора. РИК је одбацио уложени приговор, те је ДСС уложио жалбу Врховном суду Србије на коначан број бирача у бирачким списковима. Врховни суд је жалбу одбацио. ДСС је потом уложио нову жалбу Врховном суду којом тражи да Врховни суд прогласи изборе успелим и кандидата те странке за председника Србије. Достављајући 12.000 страна доказног материјала, у новој жалби, ДСС је изнео тврдњу да је стваран број уписаних бирача 5,690.207, односно 835.553 бирача је „нерегуларно уписано", те у складу са тим на изборе је изашло 51,8 одсто бирача. И ова жалба ДСС је одбијена, а ДСС је изјавио да ће поштовати одлуку Врховног суда.[26)]

Поред напада на Владу која, наводно, стоји иза ових нерегуларности, Коштуница је за неуспех избора оптужио и агенције за испитивање јавног мњења, независне аналитичаре и ЦЕСИД, са образложењем да су својим прогнозама о неуспеху избора директно обесхрабривали и утицали на то да избори не успеју.

Према мишљењу ОЕБС, Србија је доказала да може да организује изборе у складу са међународним принципима и да је Демократска странка Србије закаснила са примедбама везаним за неуспех поновљеног изборног процеса.[27)]

Став Хелсиншког одбора је да су оба круга председничких избора организована и спроведена у складу са демократским начелима, те се ови избори могу у потпуности сматрати фер и коректним. Сви кандидати су имали једнак третман и приступ медијима (наравно, у складу са њиховом снагом и финансијским могућностима). Приликом самог гласања је, можда, било ситнијих пропуста, али они нису битно утицали на коначне резултате избора, и, између осталог, ситнији пропусти се дешавају и у земљама са завидним стажом по питању организовања демократских избора. Везано за приговоре ДСС истакнуте и на првим и на поновљеним изборима, а поводом, наводне нерегуларности бирачких спискова, становиште Хелсиншког одбора је блиско становишту које је изнео и Врховни суд Србије[28)] (погледати у претходном делу наслов: Регуларност избора (бирачки спискови и стваран број бирача). Хелсиншки одбор овом приликом подсећа: у већини општина ДСС је на локалном нивоу на власти са осталим чланицама ДОС, те су уочене неправилности резултата, пре свега, лењости и незаинтересованости странака које чине локалне органе власти, укључујући и саму ДСС, која у локалним органима власти, уз ДС, има највећи број чланова. Како је ДСС на изборима имао свог канди-

дата оба пута, било би очекивано да су управо чланови ове странке засукали рукаве и латили се обимног посла ажурирања бирачких спискова.

Избор председника од стране Парламента

Најгласнији поборници ове идеје су ДХСС и ДС, као и још неколико странака из садашњег ДОС. Владан Батић сматра да прво треба „институционализовати државу, донети нови Устав и увести систем у коме Парламент бира председника".[29] Уштеда новца, времена и ушију бирача од неукусног понашања и оптуживања током изборних кампања, смањивање утицаја харизматских, неприкосновених лидера са превеликим председничким овлашћењима јесу аргументи који говоре у прилог овој идеји. ДСС, као странка чији је кандидат два пута (3, рачунајући и оне из 2000. године) победио на председничким изборима, противи се овој идеји. Према испитивању јавног мњења, већина грађана жели да бира председника на изборима, али, како излазност показује, нису спремни да се одазову у довољно великом броју да би избори успели.

В.д. председника Републике Србије

Наташа Мићић, председница Скупштине Републике Србије, и члан Грађанског Савеза Србије, преузела је, 30. 12. 2002. функцију вршиоца дужности председника Србије. Као прва жена на челу Србије, она ће на овој функцији остати до избора новог председника. Наташа Мићић је најавила да ће до 6. 2. 2003. донети одлуку када ће расписати нове председничке изборе.

Разлози за неуспех избора су вишеструки: раздор у ДОС, који је резултирао прљавом кампањом с обиљем неаргументованих и некултурних квалификација (и једна и друга страна су довођене у везу са организованим криминалом, нелегалним пословима, злоупотребама дужности, прекорачењем овлашћења, итд.); непрецизност програма кандидата (између осталог, кандидати су се оглашавали у вези са питањима за (председник Србије није надлежан); непостојање истинске опције левице, односно левог центра; на децембарским изборима опција премијера Ђинђића није имала свог кандидата; незадовољство народа постигнутим резултатима нове власти и неверица да се изборима може било шта променити набоље (незадовољство се нарочито везује за рад правосуђа, ефикасност полиције, просвету и образовање, социјална питања), те заокупљеност грађана решавањем властитих, свакодневних проблема. (Овај разлог је вероватно и најважнији, те су бирачи апстиненцију видели као начин да се упути порука негодовања свим политичарима присутним на политичкој сцени Србије.)

Локални избори

У пет општина у Србији, 22. децембра 2002. године, одржани су ванредни избори за локалне органе власти. Избори су одржани по новом Закону о ло-

калној самоуправи, којим се председник општине бира непосредно. Избори су одржани у следећим општинама: Лесковцу, Деспотовцу, Ражњу, Убу и Барајеву. У Деспотовцу, у избору за градоначелника, победио је кандидат СНС. У Барајеву (београдска приградска општина) победио је кандидат ДСС. У Убу, након другог круга, победу је извојевао кандидат групе грађана „Завичај", победивши бившег дугогодишњег председника општине, кандидата СПС. Лесковац, пета општина, по величини у Србији, ни после другог изборног круга није добио градоначелника. На поновљене изборе изаћи ће кандидати СПС и СНС. У Ражњу, у другом кругу, победио је кандидат ДОС против кандидата групе грађана.

ДОС и ДСС су забележили неуспех на локалним изборима, јер су се бирачи окренули првенствено бившим СПС кадровима, што само сведочи о незадовољавајућем учинку ДОС и ДСС на локалном нивоу.

Стање у медијима

Проблеми који су се испољили у медијској сфери, током друге године владавине ДОС само су се заоштрили и постали много транспарентнији. За две године није створен правни оквир који би обезбедио слободно функционисање медија и афирмацију професије. У јулу 2002. године, донет је Закон о радиодифузији, али се с применом није почело ни након шест месеци од његовог доношења. И поред бројних званичних најава да ће се на скупштинском заседању наћи током 2002. године и Закон о јавном информисању, о телекомуникацијама и слободном приступу информацијама, то није учињено. Одложена је и трансформација главних државних медија, пре свега Радиотелевизије Србије у јавни сервис.

С друге стране, радикалнија поларизација међу некадашњим чланицама ДОС (на групу партија окупљених око Демократске странке и партије окупљене око Демократске странке Србије) одразила се и на медије. Већина јавних гласила у том сукобу определила се за једну или другу страну и конципира своју уређивачку политику под мањим или већим утицајем једне од те две највеће странке. Бројни медији постали су полигон у међусобним обрачунима странака чији функционери дају новинарима или уредницима „ексклузивне информације" захтевајући да извор остане неименован. Већина тих информација, које су углавном у функцији политичког обрачуна владајуће елите, бива и објављена без критичке провере њихове веродостојности. Тако је језик мржње у медијима посебно био присутан током летњих месеци када су почеле припреме за председничке изборе у Србији, а питање новинарског кодекса и обавеза новинара постало је посебно актуелно у том моменту.

У сенци тих сукоба остале су бројне суштинске теме као што су карактер економских реформи, приватизација, корупција, привредни криминал за време бившег режима који је довео до енормног богаћења припадника режима, кључна државна питања као што су неопходност сарадње са Хашким трибуналом, ратни злочини, Косово, однос са Црном Гором. О тим темама говори се углавном кроз изјаве представника владајуће елите или преко ко-

нференција за новинаре, при чему се стварају стереотипне слике, док се аналитичко и истраживачко новинарство занемарују. О Косову се, на пример, говори искључиво кроз проблеме српске националне заједнице и у том случају су готово неприметне разлике међу медијима. Медији у борби за тржиште, публику, фреквенције, праве уступке владајућој елити и свесно се одричу своје основне улоге у овој фази развоја друштва – критичког сагледавања процеса и трендова који пресудно одређују друштвенополитичку сцену и будући положај Србије.

Број судских процеса против медија и даље је изузетно велики (око 200 тужби), а новинарима се суди на основу Кривичног закона којим се предвиђају чак и затворске казне, или на основу Закона о облигационим односима који омогућава да се пресуде изузетно високе новчане казне које финансијски исцрпљују материјално лоше стојеће медије као што је то био случај у време бившег режима. Политички притисци на медије, посебно у неким локалним срединама, и даље нису ретки. С друге стране, медији склони сензационализму, и у жељи да у тешкој материјалној ситуацији обезбеде бољу продају, често одступају од правила новинарског етичког кодекса и објављују непроверене информације одређених интересних група, а на штету одређених локалних органа, странака или појединаца.

Примери истраживачког новинарства и даље су изузетно ретки. Узроке такве ситуације не треба, међутим, тражити само у непостојању законске регулативе или општедруштвеној клими већ, и у самим медијима. За то постоји више разлога. С једне стране, то је аутоцензура. „Новинари су склони да често сами подвуку црту докле у својим истраживањима и текстовима смеју да иду", каже Сафета Бишевац, новинарка „Данаса".[30] Она истиче да добар део новинарског кадра „чине послушници старог и новог режима, па је у таквим околностима тешко очекивати озбиљније медије у Србији, што није везано за притиске власти, већ зато што је реч о лошим новинарима".

Мирјана Вујовић, новинарка „Данаса" и дописник телевизије Босне и Херцеговине из Београда објашњава да новинари, „свесни чињенице да постоје одређене структуре из бившег режима које нису под контролом државних органа – нису спремни да стављају главу у торбу".[31] Она описује случај када је недавно требало да сними кућу у Београду у којој наводно живи Ратко Младић, да је осећала велики страх, јер нико од пролазника и станара те улице није се усуђивао да нешто каже, или да јој покаже пут до тражене зграде. „Не верујем да би неко од новинара добио адекватну заштиту редакције или неке друге организације, да му се нешто деси", каже Вујовићева, напомињући да новинари често причају да им посебан ризик представља писање о наводним везама мафије и нових власти. Она наводи пример једне београдске редакције када је новинар донео вест, а уредник рекао: „Зашто бисмо ми то пуштали и чекали да нам неко баци кашикару, док министар полиције ћути".

С друге стране, због изузетно лоших зарада, нема довољно мотивације за озбиљније задирање у одређене теме. Велики број новинара у државним медијима више од деценије је стицао новинарско искуство само на конференцијама за новинаре и саопштењима за штампу.

Бројни медији, посебно електронски, су већ дуже време суочени са неизвесношћу даљег опстанка, будући да ће се применом закона о радиодифузији број радио и ТВ станица практично преполовити. У многим ТВ и радио-станицама не зна се да ли ће бити приватизовани, бити трансформисани у јавни сервис, или ће бити угашени због нерентабилности. Оваква нерешена власничка ситуација само пролонгира решавање нагомиланих проблема и могући развој медија који имају шансу да опстану.

Борба за тржиште одвија се у неравноправним условима, с обзиром да су неки медији стекли велики капитал захваљујући изузетно блиским везама са претходним режимом. Као и у случају других богаташа који су стекли капитал у време Слободана Милошевића, нове власти нису предузеле озбиљније кораке да преиспитају порекло имовине појединих медија, као што је, на пример, ТВ Пинк. Ова ТВ станица, која је надмоћна у технолошкој предности и у сталном развоју у односу на друге ТВ станице, чак и националну Радио телевизију Србије, уређивачки концепт приклонила је једној владајућој странци и на тај начин себи осигурала опстанак и, готово је сигурно, националну фреквенцију. У обрачуну са онима који су покушали да покрену питање порекла капитала ове ТВ станице, ТВ Пинк је кренула са кампањом у којој је емитовала и наводне податке из приватног живота опонената, а извештаји су по својој структури и садржају били веома слични полицијским досијеима. (Извор информација није јасно предочен јавности.) С друге стране, ТВ Пинк је такође организовао жестоку кампању против ТВ Б92, који се, такође бори за националну фреквенцију, објављујући аферу о приватизацији те ТВ куће која је очигледно имала за циљ унутрашњи сукоб у Б92.

Драстичан пример говора мржње је изјава Војислава Шешеља, председника Српске радикалне странке, коју је дневни лист „Данас" пренео на насловној страни од 28. децембра 2002. године. Та изјава гласи: „Данас је најпрљавији антисрпски лист; то је толико прљава новина, да кад у њој видим читуљу, знам да је умрло неко велико ђубре". Главни и одговрни уредник „Данаса" Грујица Спасовић покренуо је, 13. спетмебра 2002. године парнични поступак против председника Српске радикалне странке Војислава Шешеља оптужујући га за „повреду части и угледа" због изјаве у листу „Сведок" да је „Данас" америчко гласило које уређује Централна америчка обавештајна агенција ЦИА". Адвокат „Данаса" и Грујице Спасовића Горан Драгинић објаснио је да је поступак покренут против Шешеља, а не магазина „Сведок" јер „Данас" као „лист који је често кажњаван због преношења туђих изјава, не жели да за то буду кажњаване друге новине".[32)]

Месечни извештаји о медијима

Језик мржње, који је био пратилац агресивног национализма из времена бившег режима, био је готово протеран после доласка на власт Демократске опозиције Србије (октобар 2000). Потпуним медијским униформисањем ка опцији нове власти, медијска сцена постала је смиренија, умивенија и неупоредиво толерантнија него раније.

Међутим, језик дисквалификација постепено је продирао, на мала врата, преко рубрика „Писма читалаца" (посебно у дневнику „Глас јавности"), али и преко скупштинских говорница у иступима појединих посланика, посебно из редова Српске радикалне странке Војислава Шешеља, који су скупштинску говорницу често користили за ширење националне мржње.

Медији томе нису посвећивали посебну пажњу, политичари се од тих појава нису дистанцирали, а у појединим тв емисијама (углавном уз образложење „да се објасне неки ранији догађаји") почели су да се појављују новинари који су се у ранијем периоду огрешили о етику професије, некадашњи познати ратни хушкачи и подржаваоци националистичке политике чији вокабулар ни сада није промењен.

На ту појаву је указало Независно удружење новинара Србије („Политика", 27. јануар), на чијој је годишњој скупштини речено да је опасност за демократију и обнова говора мржње који шире медији и констатовано је да у професији није остварен дисконтинуитет, нити је анализирано оно што је било раније.

Није случајно, наравно, што је Министарство за мањине недавно повело добро осмишљену кампању о толеранцији. У медијима се свакодневно објављује један од најуспелијих спотова на овим просторима: уз нацртану веселу и задовољну краву, следи текст: „Да и комшији крава буде жива и здрава (парафраза на овдашњу изреку „Нек' комшији цркне крава"), толеранција, ништа не кошта, а пуно вреди". Исто Министарство је штампало и пропагандни материјал са истим порукама (шоље, оловке) као и постер са четири торте различитих (националних) имена уз поруку „Пробајте различито".

Медији су нешто више почели да се баве језиком мржње – мада се у томе нико није препознао – тек након (за многе неочекиваног) упозорења Грађанског савеза Србије (ГСС), странке грађанске провинијенције, познате по антиратном деловању у време бившег режима и упозоравању на погубност нетолеранције свих врста.

Сви медији су пренели ванредну конференцију за новинаре (15. јануара) председника те странке (и шефа југословенске дипломатије) Горана Свилановића који је, не само упозорио на поновну појаву језика мржње, него и укорио своје колеге из владајуће коалиције што о томе ћуте.

„Изливи мржње против Јевреја, Албанаца, Хрвата, Босанаца и националистички скандали који су веома присутни у нашим медијима и друштву последњих месеци, морају да престану, јер ће политика мржње према другим народима довести до нових сукоба и растурању земље", рекао је Свилановић („Политика", „Данас", Б92, РТС... 15. и 16. јануар).

„Недопустиво је да на државној телевизији, коју директно финансира Савезна влада, гледамо тираду мржње против Јевреја, после чега је, наравно, уследио протест представника Израела. Такве изливе мржње против осталих народа у Србији гледамо и слушамо сваког дана, и то може да има трагичне последице", рекао је такође Свилановић.

Том упозорењу претходило је гостовање свештеника Жарка Гавриловића (познатог по нападима на неистомишљенике и мањинске групе) на YU

ИНФО (финансира је Савезна влада) где је увредљиво говорио о Јеврејима, а и поједини написи у дневнику „Глас" као и иступ Велимира Илића, председника Нове Србије, у Сиднеју пред тзв. српском дијаспором.

Свилановић је посебно прозвао југословенског председника Војислава Коштуницу и српског премијера Зорана Ђинђића, подсетивши их на предизборно обећање да ће сви народи и грађани Србије живети слободни и равноправни. „Њихово ћутање гласније је од самих излива мржње", рекао је Свилановић, а то је реченица која ће се касније често цитирати у медијима.

Истог дана огласило се и Савезно министарство националних и етничких заједница саопштењем (које су такође пренели сви медији) у коме се оцењује да се „последњих дана у неким гласилима и изјавама политичара поново може видети повампирени национализам".

Не наводећи никога конкретно, у саопштењу се каже да се „поново у покушајима политичке дисквалификације користи национална припадност као аргумент, па се амбасадори и кандидати за та места пописују и рангирају према националној припадности, а јавне личности омаловажавају због несрпског порекла својих супружника".

Председник тог Министарства је Расим Љајић, Бошњак из Санџака. Он је дан касније („Данас", 16. јануара), појаснио да је конкретан повод за то саопштење серија текстова у „Гласу јавности" о дипломатској служби Југославије и врло често спомињање националности која није у кореспонденцији са већинском нацијом у овој држави". Повод је такође био текст у „Данасу" о посети Велимира Илића Аустралији, где је он поједине садашње функционере пребројавао по националној основи.

„Рачунали само да је после 5. октобра (смена режима) дошло време када се људи неће ценити по свом националном и верском пореклу, али је, нажалост, то овде још профитабилна спортска дисциплина", рекао је Љајић „Данасу".

„Данас" је (12-13. јануар) објавио писмо једног читаоца који наводи да је Велимир Илић, председник Нове Србије, приликом недавне посете Сиднеју, говорећи о ситуацији у Србији, поред осталог рекао: „Замислите, министар енергетике Горан Новаковић, Хрват, у српској влади... градоначелница Београда, госпођа Хрустановић – муж муслиман..." читалац наводи да је та изјава Илића објављена на веб сајту српске дијаспоре, којој се Илић током боравка у Аустралији и обратио.

На питање Б92 (18. јануар) да прокоментарише тај наступ, Илић је љутито изјавио: „Доста ми је тих који су дошли из божје материне". На својој конференцији за новинаре („Новости", 22. јануар), Илић је изјавио да се у Сиднеју није служио речником верске и националне нетолеранције и да су „оптужбе које му је упутио Горан Свилановић неосноване". Он је рекао да би „било добро да Свилановић оде у Чикаго и нашим емигрантима објасни поједина кадровска решења". Објаснио је да је у Сиднеју, одговарајући на питања исељеника о кадровским решењима, рекао да је „за градоначелницу Београда постављена снаха усташе Беча Хрустановића из Фазлагића куле, а да министар Новаковић има хрватски пасош".

У оквиру серије текстова које је дневник „Глас" у јануару објављивао о југословенској дипломатији, 10. јануара је пренео неколико мишљења у којима се дискредитује неколико јавних личности, углавном познатих по антиратном ангажману у бившем режиму. Посебно је на мети био новинар недељника „Време" Стојан Церовић, кандидат за амбасадора Југославије у САД, па је и текст носио велики наслов „Дијаспора неће Церовића".

Лист цитира писмо Србина из Америке (професор др Драгослав Георгијевић) које је он упутио председнику СРЈ Војиславу Коштуници протестујући због кандидатуре Церовића. „Сада видимо да је кандидат господин Церовић, кога смо ми овде у Америци упознали за време несрећног грађанског рата, када је с великим непријатељем српског народа, Соњом Бисерко (председница Хелсиншког одбора за људска права Србије – прим. В. Ш.) бацао блато на све Србе и наш народ", пише, између осталог, у том писму.

Лист преноси и изјаве „директора једног вашингтонског института", Срђе Трифковића, који цитира Церовићеве изјаве и интервјуе америчким медијима из, како лист наводи, „његовог богатог доприноса 'денацификацији' српског народа путем НАТО бомби..." Трифковић наводи, а „Глас" преноси, да је за амбасадора СРЈ у Љубљани постављен Иво Висковић, уз навођење да је Хрват, у Будимпешти Дејан Јанчу, Словенац... да је у УНЕСКО постављен „Титов агент из УН Драгољуб Најман..."

Исти лист је, после упозорења Свилановића, објавио неколико текстова са темом о језику мржње. Објавио је 17. јануара текст под поднасловом: „Говор мржње или испади нетолерантних политичара за сада су спорадични, али о томе сигурно не треба ћутати". Лист преноси изјаву Свилановића том листу да је на конфернцији за новинаре, на којој је говорио о говору мржње, рекао да нису најодговорнији новинари, већ политичари, али да ипак мисли да главни уредник и директор државне телевизије морају да знају ко је гост (свештеник Жарко Гавриловић, прим. аутора) кога су позвали у емисију.

У истом тексту се цитира и изјава потпредседника српске Владе Жарка Корача да „говор мржње и националне хистерије постаје озбиљан проблем у Србији, јер се догодило нагло отварање друштва и медија према свету и то пре него што су утврђени критеријуми који би могли да одреде одговорност за јавно изговорену реч". Корач сматра да је забрињавајуће што нема довољно јавних реакција на те појаве и додаје да о томе треба да проговоре сви демократски оријентисани људи, а најпре они на најважнијим државним и политичким фукнцијама.

Министар националних и етничких заједница Расим Љајић, који је позвао јавног тужиоца да нешто предузме поводом националистичких испада у појединим гласилима, изјавио је „Гласу" да не очекује да ће јавни тужилац да реагује (без објашњења) и додао да је циљ оглашавања тог Министарства да се шире проговори о тој теми, наводећи да је „посебно опасно што се такве теме покрећу у етнички хетерогеној држави, што може да утиче на раст радикализма у етничким заједницама и њихово теже уклапање у средину."

Исти лист је, 20. јануара, спровео анкету међу политичарима и јавним личностима постављајући им, поред осталог, и питање: „Ко данас у Србији

шири говор мржње?". Анкету је објавио под великим насловом: „Национализам јефтина роба". Један од анкетираних, Горан Свилановић, рекао је да је „Глас јавности" некритички објављивао текстове, било као ауторске, било као писма читалаца. „Када кажем некритички, онда мислим и на недовољну проверу информација и на недовољан степен осетљивости на националистичке иступе, на иступе који далеко превазилазе меру пристојности".

Од седморице анкетираних, једино су Слободан Вуксановић, председник Народне демократске странке, која се представља као нова опозиција, рекао да „није приметио у јавности присутан говор мржње" и Борислав Пелевић, председник Странке српског јединства (основао је покојни Жељко Ражнатовић-Аркан) који је рекао: „Не видим ни једног човека у Србији који се служи говором мржње". Остали су углавном говорили о „неодговорним политичарима" или „политичком егзибиционизму".

Свилановић је, 17. јануара, на ТВ Политика, у емисији „60 минута", изјавио да је његова порука била упућена његовим колегама, политичарима, и медијима. „Сви политичари морају да знају шта говоре, а реформе неће решити све ако не решимо људска права. Србија је држава свих народа. Ми улазимо у процес помирења који је врло тежак и драматичан, али ми морамо да научимо да живимо са другима", рекао је Свилановић.

У веома гледаној емисији студија Б „Утисак недеље", један од предлога за утисак је била и изјава Свилановића о говору мржње. Осим једног госта у студију, нико од гледалаца није се определио да гласа за тај предлог.

„Данас" је од свих дневника највише пажње посветио појави говора мржње. У ауторском коментару у „Данасу" (17. јануар) се наводи да се у Србији поново актуелизују теме националне, верске, расне и сваке друге мржње. „Постало је јасно да је ДОС оборио Милошевића да би преузео власт, направио неке незнатне козметичке промене, па и неке економске реформе, али суштину зла овог простора који се некад звао Југославија, злоупотребу националних фрустрација од стране политичких моћника, што је произвело најстравичније злочине с краја 20. века – нова власт није нити дотакла".

Аутор изражава сумњу да је нова власт уопште имала намеру то да учини. „Јер да је било такве намере, оне би се коренито десиле одмах. Злочинци и послушници бившег режима били би, ако не ухапшени, а оно бар склоњени са јавне сцене, а праведно и законито сравњивање рачуна са њима звало би се именом, правда и закон, а не 'реваншизмом који никако нећемо'..."

„Данас" (19-20. јануар) у великом коментару под наднасловом „Да ли баук екстремног национализма поново прети Србији", констатује: „Може се наслутити настојање одређених политичких структура да се национализам, у облику који прелази толерантну границу и прераста у реторику мржње, устоличи као 'логична демократска тековина'".

„Данас" (25. јануар) је објавио писмо Јелене Милић, истраживача и аналитичара београдске канцеларије Међународне кризне групе, која замера медијима што говор мржње преносе без икаквих ограда. Она је замерила „Данасу" што је излагање Илића у Сиднеју пренео без редакцијског коментара, наводећи да је то што је речено „сувише опасно"... Такође је замерила „Гласу"

што је без редакцијске ограде или коментара у чланку „Дијаспора неће Церовића" пренео „шовинистичке изјаве Срђе Трифковића..."

„Оно што треба да забрине све нас јесте да на континуиране антисемитистичке, хомофобичне, националистичке и шовинистичке појаве у нашем друштву и даље реагује мали број, често истих људи и организација, а чија се имена и даље несметано блате по медијима и са скупштинских говорница. Један од разлога за ову поразну чињеницу јесте и пропуштена прилика да се, пре више од годину дана, крене у бескомпромисно суочавање са истином о злочинима у нашој недавној историји, али, пре свега, у идентификацију и осуду правих узрока крвавих догађаја", пише потписница писма.

Језику мржње посветио је и своју колумну у недељнику „Репортер" (23. јануар) новинар Петар Луковић, коју је насловио са „Хрватска крава, жива и здрава". „Оно што овој земљи треба јесте масовно ослобађање од акутне ксенофобије", наводи се у колумни, у којој се износи да су у једној емисији на Хрватској телевизи, на телефонско питање ко им је ближи као нација – Срби или Словенци – на опште изненађење победили Срби. „Наравно да је министар за мањине Љајић у праву кад говори о свеприсутној нетолеранцији и шовинистичким испадима, али никако није довољан један спот да се те ствари промене", наводи се у колумни.

Медији се нису много бавили иступом свештеника Гавриловића на YU ИНФО, могуће стога што је његово гостовање прошло незапажено.

Дневник „Национал" (13. јануар) је објавио кратку цртицу под насловом „Отац Жарко Гавриловић не воли Јевреје, а ни они њега", у којој наводи да је „велики махер за дизање медијске прашине, отац Жарко Гавриловић, пронашао непријатеље у амбасади државе Израел".

„Наступ на телевизији YU ИНФО мало је, заправо, ко гледао, али је она послужила за жесток обрачун између присталица теорија завере и оних за које је Жарко Гавриловић представник најмрачније струје српског народа", наводи лист који у том случају није заузео свој став.

Исти лист је објавио, 17. јануара, одговор Гавриловића (знатно већи од поменуте цртице) у коме он оптужује „Национал" да својим писањем, а због подизања тиража, изазива и њега и амбасаду Израела да се упусте у полемику. Уз тврдњу да не мрзи Јевреје, Гавриловић наводи да су Срби и Јевреји народ „сличан по страдању, с тим што Срби нису прогонили Јевреје, али су Јевреји, током НАТО бомбардовања (Олбрајтова, Холбрук, Кисинџер), активно учествовали у сатанизацији српског народа.

Фусноте:

1) „Република", бр. 300-301, 1-31. јнуара 2003.
2) „Глас јавности", 23. децембар 2002.
3) „Глас јавности", 23. децембар 2002.
4) „Данас", 31. децембар 2002.
5) Из разговора Хелсиншког одбора
6) „Време": „Смрт долази аудијем", 5.12. 2002
7) „BlicNews": „Босанци на удару", 5.12. 2002.
8) „BlicNews": „Босанци на нишану", 5.12. 2002.
9) „Време": „Смрт долази аудијем", 5.12. 2002.

10) „Национал": „Михајловић: Паре од шверца дроге користе се за тероризам и чување оптужених за ратне злочине", 27.11. 2002.
11) „Политика": „Врло профитни порази", 25.10. 2002.
12) НИН: „Униформе уместо реформи", 10.10. 2002.
13) НИН: „Станишић на удару", 14.11. 2002.
14) „Време": „Нервоза доктора Шешеља", 14.11. 2002.
15) „Време": „Смрт долази аудијем", 5.12. 2002.
16) „Политика", 26. 9. 2002.
17) „Политика", 21. 9. 2002.
18) Бета, 18. 9. 2002.
19) Центар за слободне и демократске изборе (невладина организација).
20) „Национал", 16.10. 2002.
21) Примедба аутора.
22) Ту се мисли на стари ДОС, чији саставни члан на општинама јесте и ДСС (прим. аут).
23) „Политика", 17.10. 2002.
24) Неке од ових странака дају Коштуници отворену и безрезервну подршку, а друге опет позивају грађане да изађу на изборе и гласају, а све под девизом да „избори успеју и Србија коначно добије председника".
25) Приликом гостовања на Арт телевизији, 5. 12. 2002, за избеглице које се враћају у Хрватску каже: „Поштени људи се тамо не враћају. Враћају се само криминалци."
26) У свом образложењу Врховни суд каже: Сама чињеница да неко лице има у бирачком списку уписан нетачан матични број или други лични податак не значи да том лицу, уз одговарајуће исправе за личну идентификацију, није било омогућено да гласа и да је гласало на председничким изборима.
27) У изјави за „Национал" (14-15. 12. 2). Шеф одељења ОДИР-а (ОЕБС-ове комисије за демократске институције и људска права), Храир Балиан каже: „Сви су знали какво је стање бирачких спискова у време када су избори расписани. Ово је трећи круг гласања, па је ваљда свима било јасно да ли проблеми постоје или не. Самим кандидовањем, В. Коштуница је пристао на такве услове, сада је мало касно за жалбе, иако је њихово легитимно право да оспоравају изборни процес"... „Не могу се сада избрисати грађани који су гласали само зато што је дошло до погрешног уписа личног броја. Тиме би њихова основна права била угрожена".
28) Суд је прецизирао да су за вођење и ажурирање бирачких спискова надлежни искључиво општински органи управе, који достављају РИК-у решења о закључењу бирачких спискова, на основу којих она утврђује укупан број бирача.
29) „Национал", 17. 10. 2002.
30) Разговор Хелсиншког одбора.
31) Разговор Хелсиншког одбора.
32) „Данас", 14. 9. 2002.

(www.hrw.org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији: Људска права у сенци национализма)

Србија 2003. године

Убиство премијера Зорана Ђинђића обележило је, не само целу 2003. годину, већ ће, судећи по развоју ситуације у Србији, представљати историјско раскршће за Србију: за или против Европе. Убиством реформског премијера, не само да су заустављене реформе и прекинута сарадња са Хашким трибуналом, већ је отворен пут радикализацији Србије, што су потврдили и ванредни парламентарни избори.

Неспособност и неспремност ДОС да направи дисконтинуитет са Милошевићевим политиком, посебно ратном, отворило је пут рестаурацији regime anciene и убедљивој победи његових представника на ванредним парламентарним изборима.

Од убиства премијера Зорана Ђинђића до парламентарних избора остварени су скоро у целости циљеви пузећег пуча, упркос покушају међународне заједнице да одржи курс реформи кроз, пре свега, пријем СЦГ у чланство Савета Европе већ током ванредног стања. Све активности уједињених снага (цела опозиција, већина невладиних организација и медија) биле су усмерене на обарање Владе и њену компромитацију.

На изборима су победиле оне снаге које су због решавања „националног питања" одлагале транзицију и демократизацију друштва.

Због истрошености и пораза националног пројекта, као и због спречавања стварања алтернативе, конзервативна српска елита нашла је нови ослонац популистичке политике у продукцији афера и скандала.

Њихов циљ нису биле економске реформе већ дисквалификација противника, што је потпуно девалвирало стварну борбу против корупције, као и саме реформе. Победа СРС и ДСС гаранција је да ће се курс наставити, што се прелама преко дебате о новом уставу, решавању косовског и војвођанског питања, сарадњи са Хашким трибуналом, односу према Државној заједници и одбијању суочавања са непосредном прошлошћу.

Радикализација политике у Београду додатно дестабилизије, не само земљу, већ и цео регион. Убиство премијера је истовремено и упечатљива илустрација насиља које је карактерисало читаву претходну деценију, не само на ратиштима, већ и сам политички живот у Србији. У том смислу посебно је индикативан начин на који се води суђење убицама премијера Зорана Ђинђића.

Суђење се већ на самом почетку претворило у фарсу и покушај да се убиство прикаже као обрачун мафије.

Истовремено, нерешена убиства Ивана Стамболића, Славка Ћурувије и покушај убиства Вука Драшковића и даље оптерећују и симболишу немогућност друштва да изађе из зачараног круга политичког насиља. Посебно застрашујућа је чињеница да жртва (Вук Драшковић) улази у својеврсну коалицију са људима које оптужује за покушај убиства. Имајући у виду развој ситуације након убиства Зорана Ђинђића, двогодишњи резултати његове Владе уопште нису занемарљиви. Влада је за то време предузела конкретне кораке у правцу суштинске трансформације земље, као и конкретне кораке ка изласку из изолације и повратку у међународну заједницу.

Највеће изнанађење у јавности изазвао је, наводно добровољни, одлазак Војислава Шешеља у Хаг, само неколико дана пре атентата на премијера Зорана Ђинђића. У првом појављивању у судници, Шешељ је покушао да на омаловажавајући начин оспори Хашки трибунал, али је његова представа, попут изјаве: „Кад год видим Волфганга Шромбурга, ја се сетим Аушвица, Матхаузена и Јасеновца. С њим у Хашку судницу улази задах крематоријума и гасних комора. И Немац да суди Србину за ратни злочин", била кратког века.[99]

С обзиром на то да је одлучио да се брани сам, Војислав Шешељ је добио решење према којем му се као стенд бај адвокат додељује Александар Лазаревић из Београда. Према речима Т. Николића „стенд бај адвокат је измишљен само у случају Шешеља, јер ни у Статуту ни у Правилнику Трибунала не постоји одредба по којој се може наметнути адвокат некоме ко жели да се брани сам, а одбрана Војсилава Шешеља биће квалитетна само ако се буде сам бранио".[100)]

Представници оптужбе у процесу против Војислава Шешеља оспорили су право Маји Гојковић да наступа као његов правни саветник, јер је „осумњичена" и „потенцијални саучесник". Оптужба истиче да је заштићени сведок Ц-047 на суђењу Слободану Милошевићу потврдио да је Гојковићева, крајем 1991, присуствовала састанку на којем је шешељ с локалним чланством СРС и Српског четничког покрета (СЧП) разговарао о протеривању Хрвата из војвођанског села Хртковци, који чини део оптужнице против лидера радикала.[101)] Ове тврдње оптужбе Маја Гојковић је демантовала, наводећи: „Ни у једном поступку се против мене не води никаква истрага, а што се тиче тога што је извесни заштићени сведок изјавио да сам стајала на неком састанку где је др Шешељ држао говор, веома је необично и веома је танко."[102)] Једну од Шешељевих смишљених опструкција, захтев за изузеће судија које су му одређени, председник Хашког трибунала Теодор Мерон је одбио оцењући га као неозбиљан, неутемељен и противан правилима поступка.[103)]

Влада Србије је дан након атентата на премијера Зорана Ђинђића кроз неформалне канале саопштила да је Београд требало облепити плакатима „Стоп Хагу!" и истовремено покренути медијску кампању „доказивања повезаности покојног премијера Ђинђића и Владе са организованим криминалом".

Према тој информацији „Хашко братство чинили су припадници Војске Југославије, 'вуковарске тројке', појединци у МУП и Безбедносно информативној агенцији (БИА), припадници Јединице за специјалне операције (ЈСО), припадници 'земунског клана', потом поједини политичари и странке, као и привредници који су, након 5. октобра 2000. године, изгубили пословне позиције".[104)]

Национални судови

Стално инсистирање Владе да се оптуженима суди пред националним судовима подржале су и САД. Амбасадор Ришар Проспер изјавио је да након хапшења Карацића и Младића осталима треба судити пред националним судовима. Војислав Коштуница се често позивао на ту изјаву и тврдио да је „после 5.октобра долазила порука из Стејт дипартмента и Хашког тужилаштва да Милошевић не мора бити изручен, већ да му се може судити пред нашим судовима". Међутим, пошто је та прилика пропуштена, „сарадња која подразумева изручења не може се избећи, али та сарадња не подразумева да сви појединци морају да буду изручени Хашком трибуналу", рекао је Коштуница. Био је изричит у томе да „никада неће позвати Ратка Младића и Веселина Шљиванчанина да се добровољно предају Хагу".[109)]

И Карла дел Понте је изјавила да је Тужилаштво Хашког трибунала спремно да уступи нека суђења за ратне злочине српском правосуђу, те да је „вољна да препусти неке случајеве на суђење овде у Београду, зато што је то важно за помирење да национална правосуђа суде оптуженима за ратне злочине".

Координатор за информисање Хашког трибунала Матијас Хелман је изнео да ће се у Хагу „судити оптуженима на високом нивоу и за крупне злочине". „Све испод тога", рекао је Хелман, „може бити у надлежности домаћих судова.

Сарадња је већ на неки начин двосмерна. Ми смо уступили документацију за случај Овчара овдашњим судовима."[110)]

Међутим, домаћи судови су и раније имали право, обавезу и законску основу да суде за ратне злочине и за то није било неопходно доношење посебног закона. За протеклих десет година било је сигурно довољно времена да се истражују, кривично гоне и процесуирају ратни злочини, али то није урађено.

Непостојање специјализованих органа није никакво оправдање што је тако мало урађено, што се може објаснити само недостатком политичке воље. Зато би ситуација без Хашког трибунала била још гора. Трибунал је направио велики помак и уместо домаћих судова отворио процес откривања истине и одговорности, и сада ће државама бити много лакше да тај процес наставе. У Хагу је сведочило више од 2000 сведока, сакупљена је огромна количина информација, утврђене су бројне чињенице и дата детаљна тумачења релевантног права и конвенција које треба применити.

Хашки трибунал, међутим, неће препустити ни једног хашког оптуженика који борави у затвору у Шевенингену, нити оног који је под хашком оптужницом још у бекству. Домаћим судовима биће препуштени само случајеви против којих се у Хагу водила истрага, али је обустављена због тога што међународна заједница нема времена ни средстава да сва кршења људских права и обичаја рата, и сви почињени ратни злочини добију епилог пред Међународним судом. То неће бити случајеви највишег ранга, али су „далеко од најнижег". Иначе, према 109 „Шљиванчанина и Младића нећу позвати да се предају", „Блиц", 10. април 2003. 110 „Командант ВРС Младић у Хагу до краја године", „Балкан", 4. август 2003, истраживања америчког Републиканског института, 64 посто српске јавности подржава суђења пред локалним судовима.[111)]

Сарадња са Хашким трибуналом

Поводом десете годишњице од оснивања Хашког трибунала, његовпредседник Теодор Мерон је истакао „значај оног што је постигнуто",[112)] али је такође оценио да основни задатак Трибунала неће бити испуњен ако пред лице правде не буду изведени највише рангирани оптуженици, именујући бившег председника РС Радована Караџића и команданта Војске РС генерала Ратка Младића.[113)] Према речима Карле дел Понте „хапшење бегунаца Караџића и Младића постало би симбол међународне одлучности да се у Босни и Херце-

говини и осталим 'трауматизованим' земљама региона дефинитивно успостави владавина закона, што је један од кључних услова за приближавање европским интеграцијама".[114]

Сарадња са Хашким трибуналом у достављању архива и докумената јесте највећа опструкција у сарадњи са Хагом, па је Хашки трибунал био принуђен да нареди Влади Србије и Црне Горе да у року од месец дана достави Тужилаштву стенограмске белешке са седнице Врховног савета одбране СР Југославије од 1992. до 2000. године. Тужилац Џефри Најс раније је прецизирао да је у наведеном периоду одржано између 60 и 70 састанака ВСО, а да су стенограмске белешке са тих заседања „од огромног значаја" за суђење Милошевићу... Најс је тада прецизирао да су власти у Београду, крајем маја, тужиоцима доставили 300 страна записника, али не и стенограме са седница ВСО из периода рата у БИХ, када је Саветом председавао Зоран Лилић, тадашњи председник СРЈ.[115] МИП је упорно тврдио да континуирано доставља документа, као што их доставља и браниоцима оптужених. „Тај посао траје већ дуже време. У великој мери смо већ испунили захтеве Трибунала."[116] На двогодишње инсистирање министра правде Владана Батића да Хашки суд подигне оптужнице и против припадника УЧК, Карла дел Понте је у више наврата одговарала да нема довољно доказа о злочинима УЧК, али је прихватила понуду министра Владана Батића да јој пошаље доказе које има.

Након што је Министарство правде проследило доказни материјал, представник Трибунала је изјавио да то „није довољно да би се подигла оптужница против било које личности која би била споменута у тим документима".[117]

Током ванредног стања поставило се и питање партнерства са НАТО, као једно од приоритетних. Међутим, да би СЦГ приступила НАТО-у, САД су поставиле знатно озбиљније захтеве – пуна сарадња са Међународним кривичним судом за бившу Југославију; помоћ у хватању генерала Ратка Младића; помоћ у хватању преостала два члана „вуковарске тројке"; помоћ у хватању других осумњичених од стране Трибунала у Хагу; и одустајање од тужбе за злочин против мира и одустајање од свих других тужби против земаља НАТО пред сталним Међународним судом правде у Хагу.[118] Сличну поруку је Београду упутио Брус Џексон, председник Америчког комитета за НАТО и председник пројекта за транзициону демократију. Предуслов за скоро укључење у програм Партнерства за мир је изручење Ратка Младића, истакао је он, додајући: „Тек када ово историјско наслеђе оставимо иза нас, можемо укључити СЦГ у евроатлантске интеграције."[119]

Према подацима из августа 2003. године, у Притворској јединици УН у Шевенингену налази се 50 лица са простора бивше Југославије, од којих – преко 30 Срба. Њих 11, међу којима су Слободан Милошевић, Веселин Шљивančанин, Франко Симатовић, Јовица Станишић, Предраг Бановић и Миломир Стакић, ухапшени су од стране српске полиције. Међу 19 које су хапсиле међународне снаге (СФОР и КФОР), чак 16 су Срби. На тај начин у Хаг су одведени Момчило Крајишник, Радислав Крстић, Момир Николић, Мирослав Квочка, Драган Николић, Станислав Галић. Међу 20 који су се добровољно

предали налазе се и Никола шаиновић, Милан Милутиновић, Војислав Шешељ, Драгољуб Ојданић, Милан Мартић, Миле Мркшић, Мирослав Радић. Затворске казне су до сада одлежала само шесторица притвореника – Драган Колунџија, Милојица Кос, Дражен Ердемовић, Златко Алековски, Дамир Дошен и Здравко Муцић. Међу седморицом који су пуштени да се бране са слободе налазе се Миодраг Кокић, Момчило Грубан и Павле Стругар. Крај судског процеса нису дочекали оптужени Ђорђе Ђукић, Милан Ковачевић, Момир Талић, Мехмед Алагић и Славко Докмановић који је 29. јуна 1998. пронађен мртав у затворској ћелији у Хагу.[120)]

На листи Хашког трибунала налази се највећи део естаблишмента режима Слободана Милошевића. Поред генерала Небојше Павковића, бившег начелника Генералштаба Војске Југославије и Владимира Лазаревића, некадашњег команданта Приштинског корпуса, ту су и чланови некадашњег Председништва СФРЈ Бранко Костић из Црне Горе и Борисав Јовић из Србије, затим некадашњи министар одбране и начелник Генералштаба ЈНА, генерали Вељко Кадијевић и Благоје Аџић, као и генерал Томислав Симовић, који је у време распада Југославије наводно имао задатак да формира српску војску. На тој листи може се појавити и генерал Александар Васиљевић тадашњи шеф моћне Контраобавештајне службе, затим некадашњи шеф Царине Михаљ Кертес и шеф српске полиције Радмило Богдановић. На листи је и полицијски генерал Властимир Ђорђевић, који је после пада Милошевића без трага нестао из земље.[121)]

Последња посета Карле дел Понте изнова је узнемирила духове у Београду пошто је премијеру Живковићу донела нове оптужнице против четворице српских генерала за злочине против човечности почињене у време рата на Косову 1999. године. Оптужени су генерал Небојша Павковић, генералпотпуковник Владимир Лазаревић, начелник Ресора јавне безбедности генерал-пуковник Сретен Лукић и генерал МУП Србије Властимир Ђорђевић. Влада није прихватила ове нове оптужнице, а Дел Понтеовој је рекла да је „овим гестом понизила Владу Србије и читаву државу".[122)] Министар унутрашњих послова Србије Душан Михајловић је рекао да ни он ни Влада, не прихватају хашке оптужнице против припадника војске и полиције „само због тога што су били на Косову", или „по основу командне одговорности", додавши да око тог питања нема нејасноћа и да је то гледиште „јавно".[123)] Један од оптужених, пуковник Владимир Лазаревић је изјавио да ће се понашати као „професионални војник и сходно томе прихватити било коју истрагу", док је министар одбране Борис Тадић, Лазаревића предложио за смену са те дужности „због тога што постоји сумња Хашког трибунала да је учествовао у ратним злочинима".[124)]

Одласком Станишића, Симатовића и Шљиванчанина у Хаг практично је престала сарадња са Хашким трибуналом. Карла дел Понте је на Савету безбедности оптужила власти у Београду да „недовољно сарађују са Трибуналом", а посебно да „задржавају документа важна као доказни материјал". Она је изјавила да има осећај да власти у Београду, у хашком процесу против Сло-

бодана Милошевића, као и у другим процесима, желе да „задрже кључна документа која би могла да пруже доказе о умешаности раније власти у Београду у злочине почињене у Босни и Херцеговини".[125] Званично образложење је да би тиме била угрожена национална безбедност, односно да би ти документи могли бити искоришћени у тужби БиХ и Хрватске у поступку пред Међународним судом правде.[126]

Због неспремности да се ухапсе Младић и Караџић, Карла дел Понте је најавила могућност да Хашки трибунал оснује своју полицијску јединицу која ће имати задатак да ухапси Радована Караџића и Ратка Младића. Дел Понте је мишљења да би се хапшења оптужених одвијала брже ако би постојала једна полиција Суда, коју би могли да упуте на простор бивше Југославије са задатком да ухапси оптужене.[127]

Резолуцијом 1503 Карли дел Понте је продужен мандат, одређен је временски оквир за завршетак рада Суда и у том смислу дате смернице за убрзање његовог рада. Амерички државни секретар Колин Паул је рекао да су САД посебно заинтересоване за „крупне рибе", Караџића и Младића, што је и „тема текућих разговора са командантима у НАТО, и посебно са командантима у региону". Напоменуо је да то питање покрећу и у сусретима са српским политичким лидерима".[128] Шефови дипломатија Европске уније су такође упозорили да би „несарадња с Хашким судом озбиљно угрозила даље приближавање" држава западног Балкана европској престоници, те да је то „и даље кључни елемент процеса стабилизације и асоцијације".[129]

Савет министара Србије и Црне Горе донео је одлуку да држављанима СЦГ који су се добровољно предали Хашком трибуналу, као и члановима њихових породица са којима су живели у заједничком домаћинству, додељује материјалну помоћ. Накнада дела трошкова боравка у притвору Хашког трибунала износи 200 евра месечно, а за путне трошкове чланова уже породице оптужених предвиђена је набавка, или исплата цене три повратне авионске карте на релацији Београд – Амстердам и 250 евра по особи на име осталих трошкова, свака два месеца.

Одлуком Савета министара, која је ступила на снагу јуна 2003. године, право на материјалну помоћ имају и оптужени које је Трибунал привремено пустио на слободу до почетка суђења, а имају боравиште на територији СЦГ.[130]

Закључци

Водеће српске елите, посебно политичке, културне, интелектуалне, војне, црквене, али и друге, не показују спремност да се ангажују у процесу суочавања и, нарочито, у објективизирању недавне прошлости.

Сарадња са Хашким трибуналом одвијала се под притиском међународне заједнице и потребом за финасијском подршком, те се тема сарадње и суочавања крајње комерцијализовала.

Активна одбрана Слободана Милошевића и сарадња са његовом одбраном је мобилисала скоро све слојеве друштва – од Милошевићевих структура, нове власти, медија до алтернативе. Главни мотив за то је да се оспори онај део

Милошевићеве оптужнице који се односи на геноцид у Босни и Херцеговини;

Војска, као традиционално најугледнија институција, и даље ужива подршку и поверење друштва, те је огромна друштвена енергија усмерена на амнестирање њене одговорности и поред све очигледнијих доказа о кључној улози војске, који долазе из Хага.

Српска православна црква пружала је веома значајну подршку Милошевићевом пројекту и била је оперативно укључена у многе догађаје, посебно у БиХ. До сада је изостала значајнија критика ове институције која, као ни остале, не показује спремност да спроведе диференцијацију у својим редовима.

Ово је тим важније, јер међународна заједница врши притисак на друге кључне институције, док је изостао такав притисак на СПЦ која је у великој мери сада преузела улогу ЈНА – на пример, у Македонији и Црној Гори.

Ситуација у медијима је знатно гора након одласка Милошевића, јер је нестала тачка диференцијације. Медији су због дугогодишње девастације, материјалне и професионалне, неспремни да преузму и те како важну улогу не само у процесу транзиције, већ и у процесу суочавања.

Закон о реформи школства је усвојен и већ су у току значајне промене у образовном систему. Међутим, због огромног отпора конзервативно-патриотског блока треба очекивати тешкоће у имплементацији Закона, посебно код увођења предмета који би се бавили недавном прошлошћу.

Универзитет и данас представаља једну од најконзервативнијих институција која се опире модернизацији и данас је један од најзначајнијих генератора национализма. То је уједно и најзначајнија институција која се бави реинтерпретацијом недавне прошлости.

Препоруке

ЕУ, Савет Европе и друге организације треба да инсистирају на процесу суочавања као неопходној претпоставци моралне обнове друштва и његове демократизације како би се Државна заједница Србија и Црна Гора успешније и брже приближила овим интеграцијама;

За такав процес потребна је дугорочна државна стратегија, али истовремено и стратегија међународне заједнице. Тим пре што се показало да постојање Хашког трибунала није довољно. Том стратегијом треба да се обухвати образовни систем, медији и култура како би се променио вредносни систем.

Фусноте:

99) „Уместо мириса шампита, задах крематоријума", „Српска реч", 4. јун 2003.
100) „Шешељу додељен стенд бај адвокат", „Новости", 10. септембар 2003.
101) „Маја Гојковић потенцијални саучесник", „Данас", 18. септембар 2003.
102) „Хашки суд спроводи чисту дискриминацију", „Сведок", 30. септембар 2003.
103) „Хаг:одговор", „Данас", 13. јун 2003.
104) „Завера'хашког братства'", „Данас", 12–13. април 2003.
109) „Шљиванчанина и Младића нећу позвати да се предају", „Блиц", 10. април 2003.
110) „Командант ВРС Младић у Хагу до краја године", „Балкан", 4. август 2003.
111) „Нико из Шевенингена", „Политика", 26. септембар 2003.
112) „Десета годишњица Хашког трибунала", „Данас", 26. мај 2003.

113) „Џаба без Младића и Караџића", „Глас јавности", 25. мај 2003.
114) „Дел Понте: Младић под носом власти'", „Политика", 22. јун 2003.
115) „Рок месец дана", „Новости", 13. јун 2003.
116) „Нећемо остати без тајни", „Новости", 15. април 2003.
117) „Да ли ће осумњичени бити преговарачи", „Глас јавности", 16. септембар 2003.
118) „Хапшење Ратка Младића и нестанак РС цена уклазнице у НАТО", „Сведок", 15. јул 2003.
119) „Изручење Младића – услов за улазак у Партнерство за мир", „Политика", 15. јул 2003.
120) „У притвору 30 Срба", „Сведок", 12. август 2003.
121) „Младић није у Србији", „Новости", 5. октобар. 2003.
122) „Павковића, Лукића, Лазаревића и Ђорђевића тражи Хашки трибунал", „Балкан" 8. октобар 2003.
123) „Михајловић не да Хагу свог генерала Лукића", „Балкан", 11. октобар 2003.
124) „Генерал Лазаревић: Прихватам истрагу", „Блиц", 27. август 2003.
125) „Против СЦГ и РС", „Политика", 11. октобар 2003.
126) „Истрага –13, сумњивих – 30", „Новости", 12. октобар 2003.
127) „Специјална полиција", „Глас јавности", 7. август 2003.
128) „Време цури, убрзајте рад", „Новости", 12. октобар 2003.
129) „Неке земље још увек не сарађују", „Данас", 14. октобар 2003.
130) „Оптуженима који су се добровољно предали Трибуналу 200 евра месечно", „Данас", 3. јун 2003.

Домети акције „Сабља"

Убиство премијера је српску привреду и реформску оријентацију довело у још већу неизвесност, јер је Зоран Ђинђић био мотор економије и реформи.

Сумње у наставак реформи су све веће, што додатно повећава политички ризик за страна улагања. Србији прети дужничка криза, односно дебакл са спољним дуговима, јер неће бити у стању да их сервисира. Такву опасност појачава и „паразитски синдром", који се састоји у очекивању сталног прилива страног новца.

Такво уверење почива на илузији да Србија још увек има „геостратешки значај" који се може уновчити. Убиство премијера не само да је довело у питање процесе које је он започео, већ је и сама акција „Сабља" имала своје финансијске импликације.

Према речима министра финансија Божидара Ђелића, акција је „коштала, неколико стотина милиона долара у предизборном митингу председничког кандидата Мирољуба Лабуса, он је био на митингу Коштунице", Бета, 15. април 2003."[51] Међутим, „Сабља" није ушла у траг новчаним токовима организованог криминала, што је уједно и највећи недостатак ове акције. Акција „Сабља" је показала да су Државна безбедност, њена паравојна јединица ЈСО и њена наследница БИА, биле инфилтриране у заверу за убиство премијера Ђинђића, те да без тих служби, паравојних формација и мреже сарадничких веза тај атентат не би био могућ на начин како се догодио. Наиме, истрага је открила да су најосетљивији делови државног апарата били криминализовани и да Влада, иако је покушала, није успела да реформише МУП.

Акција је завршена хапшењем два команданта ЈСО, затим њихових помоћника, два начелника ДБ и једног помоћника директора БИА. Ухапшено је низ нижих официра те службе, као и један начелник Управе безбедности војске (иначе саветник В. Коштунице), један саветник за националну безбедност (такође саветник В. Коштунице), неколико радника ДБ и БИА оптужених за обавештајну подршку завери. Хапшење Јовице Станишића и Франкија Симатовића било је пресудно за даљи ток акције, јер се њих двојица сматрају наводним господарима из сенке овдашњих „ескадрона смрти". Из незваничних извора[52] се такође чује да је сама Влада Србије пожуривала Хаг у подизању оптужница против њих двојице, јер се, наводно, сви боје да проговоре докле год су они у земљи, па макар и у затвору.

Акција „Сабља" обухватила је и најближе окружење, посебно Републику Српску, која заједно са Србијом предствља јединствену криминалну целину на којој оперише организовани криминал.[53] Зато је акција „Сабља" имала посебан одјек у РС, јер су се многи нашли на листи осумњичених. Истовремено, међународни представници у БиХ су предузели радикалније мере у обрачуну са организованим кримналом које су почеле још након откривања афере „Орао" крајем 2002. године. О томе сведоче и акције Педија Ешдауна у РС, и његов притисак да председник Владе РС Мирко Шаровић поднесе оставку и друге смене које које су уследиле. Нелегални капитал и даље покушава да се легализује, посебно онај из РС, који је, према неким изворима, и најмоћнији „финансијски лоби" у Србији. Уз остале делатности има индиција да се тај капитал „пере" кроз неке медије, па се у том смислу може разумети и забрана појединих медија као што су „Национал" и „Идентитет", који су углавном „патриотски" и „антихашки" оријентисани.

Момчило Мандић, иначе познат као човек који је јавно подржавао и финансирао Радована Караџића, међу првима се нашао на листи за хапшење. Осим тога, Мандић располаже огромном имовином у Србији и РС. Сумња да се Легија скрива у РС појачала је и будност међународних организација. И бањалучка полиција је проверавала лица за која се сумња да су повезана са такозваним „земунским кланом". Појачала је мере легитимисања учесника у саобраћају, као и по угоститељским објектима и свим местима на којима би се могло очекивати присуство лица која се могу довести у везу са „земунским кланом".[54]

Акција „Сабља" генерисала је, или убрзала сличне акције у региону, па је тако председник Републике Српске, Драган Чавић, био приморан да распусти 410. обавештајни центар при Обавештајној управи Војске Републике Српске и нареди хитно кажњавање одговорних за шпијунску аферу пред војним и цивилним органима, односно војно-дисциплинским судом ВРС. Истрага Генералштаба је потврдила сазнања СФОР да је тај центар одговоран за антидејтонске активности, односно прислушкивање. Припадници СФОР су утврдили да је овај обавештајни центар прислушкивао снаге НАТО, СФОР, политичаре и људе у Федерацији БиХ и РС, као и у суседним државама, пре свега у Хрватској. Високи представник за БиХ, Педи Ешдаун, најавио је том прили-

ком могућност нових смена челника РС одговорних за тај чин после оставке Шаровића, која је уследила због „афере Орао", али и афере прислушкивања. Чак је и генерални секретар НАТО Џорџ Робертсон изјавио да је развој догађаја око активности 410. војног обавештајног центра ВРС под директном ингеренцијом НАТО снага.

Овако дубока испреплетеност криминала између Србије и БиХ довела је до сарадње МУП Србије и РС, коју је заменик министра Ненад Милић оценио као „добру" и најавио је „споразум о сарадњи три министарства". Премијер Зоран Живковић је истакао да је сарадња Србије и РС у борби против криминала и корупције „неопходан предуслов за привредни напредак целог балканског региона, као и за наставак реформи у обе земље".[55)]

Хрватски медији су такође дали велики простор збивањима у Србији. Посебну пажњу је изазвала чињеница да је Легија поседовао хрватски пасош, што је отворило и питање повезаности регионалних мафија. Македонски медији су донели вест да су бројни политичари, угледне јавне личности и бизнисмени били „уско повезани са „земунским кланом" као и са Слободаном Милошевићем и Војиславом Шешељем". Тим поводом, пренета је изјава Небојше Човића, у којој он каже да су „такви контакти са српском мафијом постојали", посебно у време уведених санкција против Југославије. „Ја сам у више наврата изјављивао да у нашем региону делује 'мултиетнички криминал', али се надам да ће ускоро у већ започетој сарадњи српског и македонског Министарства полиције бити обелодањени и конкретни подаци". Човић је том приликом инсинуирао да треба обелоданити и ко је обучавао македонске полицијске специјалце по имену „лавови", као и нека друга питања „без затварања очију".[56)]

Повезаност србијанске и црногорске мафије је такође била предмет шпекулација током ванредног стања. Црногорски дневни лист „Публика" (17. април) изашао је са тврдњом, позивајући се на изворе у МУП Србије, да је „црногорска полиција годинама била повезана са криминалцима земунског и сурчинског клана, чак толико да је више истакнутих припадника ових криминалних дружина, поред осталих и двојица сада најдиректније осумњичених да су организатори атентата на српског премијера Зорана Ђинђића, Душан Спасојевић Шиптар и Миле Луковић Кум, имали личне исправе–личне карте, пасоше, дозволе за оружје – са печатима Министарства унутрашњих послова ове републике". Лист је, као потврду те вести, изнео и низ података као што су серијски бројеви докумената и датуми издавања, односно подизања. Лист тако тврди да је Шћекић, још 2. фебруара 1997. године, у ЦБ Подгорица подигао дозволу за ношење оружја на име Душана Спасојевића, а четири и по месеца потом и пасош на исто име. Спасојевић је пола године касније пријављен и проглашен становником Подгорице (Хотска улица, бр. 14), а 30. јануара 1998. му је издата и лична карта (наводи се и број) са роком важења од десет година. Откривање извршилаца убиства Ивана Стамболића било је најшокантније откриће акције „Сабља".

Политичка инертност и одсуство политичке воље исувише дуго је спречавало расветљавање тог случаја. Обелодањивање околности под којима се

десило ово убиство посебно је важно, јер се десило на „прекретници од једног злочиначког режима ка другом који је обећавао демократизацију земље". Нова власт је на том примеру, како каже Латинка Перовић, имала „прилику да се легитимише као власт која поштује право".[57] чињеница да је са самог државног врха дошла квалификација тог злочина као обрачуна међу бившим комунистима[58] може имати несагледиве последице на ионако флуидно стање у којем се Србија налази читаву деценију. Убиства Зорана Ђинђића и Ивана Стамболића затварају круг деценијског терора државе која је била главни носилац и инспиратор свих злочина који су вршени на територији СФРЈ.

Акција „Сабља" дала је индиције за умешаност брачног пара Милошевић у случај Стамболић. Влада Србије, међутим, још није успела, барем јавно, да уђе у траг Мирјани Марковић која се наводно налази у Русији. И поред изјава да ће за њом бити објављена међународна потерница, за сада нема јасног трага да је то и учињено. Руски надлежни органи су изјавили да потерница још увек није издата.

Фусноте:

51) „Данас", 23. април 2003.
52) Из разговора Хелсиншког одбора.
53) „Бивши председник Владе РС Милорад Додик је изјавио да 'патриотској групи' припадају неки бивши официри безбедности из РС и Србије као и неки активни кадрови из Војске РС. Он тврди да је немогуће обрачунати се са криминалом у Србији, а да се то исто не учини у РС и читавој БиХ. Додик сматра да у Бањалуци и сада делују одређене групе криминалаца те да је једну такву СФОР открио и пре убиства Зорана Ђинђића у Приједору", „Ослобођење" Сарајево, 14. март 2003.
54) Бета, 17. март 2003.
55) Бета, 16. април 2003.
56) Скопска ТВ „Телма", 21. март 2003.
57) „Блиц", 4. мај 2003.
58) У писму Војислава Коштунице Одбору за ослобађање Ивана Стамболића истиче се да „на нормализацију и стабилизацију политичких прилика и укупног живота у земљи веома негативно утичу овакви случајеви нестанка бивших функционера који јесу пропадали комунистичким властима, али су се у неком тренутку сукобили са Слободаном Милошевићем као носиоцем последњег ауторитарног режима у нас", „Случај Иван Стамболић", Хелсиншке свеске бр. 6, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2001.

Идентитет Војводине

Дефинисање статуса Војводине везано је у суштини за питање њеног идентитета. Зато је важно да ли ће Србија новим уставом бити дефинисана етнонационално, као држава српског народа или, пак, као држава грађана. Ово питање је било главни камен спотицања у Уставној комисији, а различити ставови присутни су и у јавности. Иако уставом дефинисана као грађанска, сви грађани Србије нису уживали, ни једнака права, ни једнаку заштиту државе. Указивање на то да су насиље, осим припадника мањина, трпели и припадници етничке већине је тачно, али оно ништа не мења на чињеници да су примери етнонационалистичког насиља били иницирани, спонзорисани и од

стране државе толерисани. Нарочито, када је о Хрватима и Албанцима реч.

Рат на простору бивше Југославије, тежње да се републичке границе пониште а нове повуку у складу са етничким критеријима, не само да су лишили Хрвате статуса конститутивног народа, него су их претворили у незаштићену мањину изложену разним притисцима и насиљу. Ти су притисци организовани у функцији исељавања припадника ове заједнице из Војводине и Србије. У том циљу у пракси је примењиван „тероризам слабијег интензитета: подметање експлозива, бомби или пожара... Нарочито су на удару биле католичке цркве, жупни уреди и свештеници",[37] а за „застрашивање су били одговорни Војислав Шешељ, Српска радикална странка и локалне власти које су, по правилу, чинили радикали и милитантне групе избеглица.

Виши органи власти углавном нису ништа предузимали да спрече исељавање Хрвата".[38] Антихрватска хистерија, коју су распиривали медији, такође је допринела да се велики број Хрвата исели. Најинтензивнији притисци и насиље над Хрватима вршени су у Срему, где се и налазе Хртковци, синоним за протеривање Хрвата.[39]

Осим из Хртковаца, Хрвати су се исељавали из других места и општина у Војводини – Инђије, Старе Пазове, Сремске Каменице, Петроварадина, Сремских Карловаца, шида... Позивајући се на налазе Фонда за хуманитарно право, Мирослав Самарџић пише да су војвођански Хрвати, они „који су били насељени близу границе са Хрватском, месецима били изложени насиљу одређених регуларних полицијских јединица и војних група Републике Србије"[40] Након пада Книнске Крајине и доласка великог броја избеглица у Војводину, обновљени су напади на Хрвате,[41] да би са њима престало после потписивања Дејтонског споразума.[42]

Интересантно је да ретко ко помиње да се из Хртковаца, поред Хрвата, иселио и један број Мађара. Припадници ове мањине су, такође, у великом броју напустили Војводину, иако против њих није било организованих шовинистичких кампања и хистерије. Но, никако се не би могло тврдити да њихова одлука да напусте земљу није била изнуђена под притиском. Распад земље, страх од рата и мобилизација, брутализација прилика, дискриминација и етничко чишћење, несигурност и неизвеснот, те сужене перспективе, утицале су да велики број Мађара, али и осталих припадника мањина, напусти Војводину. Последице масовног исељавања, пре свега младих људи, као и припадника елите, погађале су мањинске заједнице, слабиле их демографски и културно, урушавале њихову институционалну структуру, лишавале мањине „органских" интелектуалаца, изнимно важних за очување националног идентитета. Но, последице њиховог одласка су, исто тако, погађале и целокупно друштво, јер су одлазили млади људи у продуктивној доби, људи који су поседовали диференцирана знања и у чије је образовање уложен велики капитал. Попис становништва, проведен у априлу прошле године, пружио је увид у промене демографске структуре у Војводини. Укупан број становника Покрајине се увећао, али се у националној структури Војводине смањио број припадника мањина. Поред горе наведених, демографски пад мањина може се објаснити негативним природним прираштајем, који је у случају мањина изра-

женији, него у случају већине, као и другим разлозима. Међутим, не треба сметнути с ума чињеницу да су баш мањине платиле цену националних хомогенизација и етничког консолидовања државе. У односу на попис из 1991. године, број Мађара се, према информацији сачињеној у Покрајинском секретаријату за прописе, управу и националне мањине, смањио за 49.284 лица, односно за 15 одсто (290.207 : 339.491), Хрвата за 18.262 лица, односно за 24,41 одсто (56.546 : 74.808), Словака за 6.908 лица, односно за 10.9 одсто (56.637 : 63.545), Румуна за 8.390 лица, односно за 21.6 одсто (30.419 : 38.809) а Русина за 2.026 лица, односно за 11.5 одсто (15.626 : 17.652). Најдрастичнији пад доживела је заједница Југословена, у односу на попис из 1991. године њен број се смањио за 124.414 припадника (174.295 : 49.881), тако да Југословени данас чине пету (некада трећу) по бројности заједницу у Војводини.[43)]

За разлику од поменутих националних заједница, у структури становништва покрајине повећао се број Украјинаца (4.635 : 4.565), Рома (29.057 : 24.366) и Срба (1.321.807 : 1.143.723). Већи број Украјинаца није резултат њиховог демографског раста, него промењене националне идентификације. У случају Рома, реч је о тегобном процесу националног самоосвешћивања и смањене етничке мимикрије, као и механичком приливу са простора бивше Југославије. Када је о припадницима српске националности реч на повећање њиховог процента у структури становништва Војводине утицао је, како егзодус припадника мањина, тако и прилив избеглица, које су се у два велика избегличка таласа сливале у Покрајину.[44)]

Од средине двадесетог века, када су Срби етнички овладали Војводином, па до краја столећа, удео Срба у структури покрајине повећао се за 14.65 одсто. Иначе, удео Срба у становништву Војводине бележи раст почев од 1880. године да би у два наврата, између пописа из 1931. и 1948. забележио велики скок од 12.6 одсто (37.8 одсто : 50.4 одсто), односно 8.25 одсто, у периоду 1991 – 2002. године. Без намере да се шире улази у објашњавање пораста броја Срба у структури Војводине у првом наведеном периоду, треба рећи да је до њега није дошло не само услед колонизације Војводине, него и због протеривања Немаца, према којима је примењен принцип колективне кривице. Војводина није била само ратни плен, а имовина Немаца предмет узурпације победника, него и, због подршке нацистичкој окупацији, масовно стратиште тих истих Немаца.

Србија и Црна Гора: неминовност разлаза

У том контексту, и нови састав делегације Србије у Скупштини уније са превагом партије хашког оптуженика Војислава Шешеља, Српске радикалне странке (СРС), и Коштуничине Демократске странке Србије (ДСС) подупрте Милошевићевим социјалистима, означава тенденцију ка превођењу лабаве уније две државе на тврди унитаристичко-централистички модел. Та тенденција на линији анахроног великосрпског концепта, убрзаће раскид ионако слабих веза између две државе антиципиране Београдским споразумом и Уставном повељом.

У суштини ради се о завршавању процеса распада Југославије мирним путем, будући да су гаранти таквог сценарија војно-безбедоносне снаге НАТО алијансе у региону. Уз све побројано, наметање српског централистичког модела унији, односно тенденција ка ревидирању Београдског споразума и Уставне повеље изазваће само контраефекат – јачање и увећање индипендистичког блока за самосталну Црну Гору. („Данас", 23. фебруар 2003.)

Фусноте:

37) Мирослав Самарџић, „Положај мањина у Војводини", друго и допуњено издање, Центар за антиратну акцију, Бгд. 1999, стр. 43.
38) Мирослав Самарџић, исто.
39) Масовно исељавање хртковачких Хрвата започело је у мају 1992. године, након оснивања месног одбора СРС (6 мај). На овом скупу Шешељ је изјавио да 'треба да оду сви Хрвати који су згрешили' након чега је локални радикалски лидер прочитао имена 17 Хрвата који су се одмах потом иселили. Положај мањина у Војводини, стр. 44. Према подацима локалног жупника, Хртковце је напустило 280 породица са 805 чланова. Исто, стр. 45.
40) Исто, стр. 47.
41) Исто, стр. 49.
42) Исто, стр. 50.
43) Не треба заборавити да се о Југословенима, током припремних радњи за спровођење пописа, говорило као о „превари" и „измишљотини" и да су им националисти нудили могућност повратка у топло етничко окриље. Нестајање Југословена не говори само о измењеној структури војвођанског становништва, него и о успону шовинизираних етнонационалиста.
44) Занимљиво је да данас, осим српске и мађарске, ни једна друга заједница у структури становништва Србије и Војводине нема удео већи од три процента.

(www.hrw.org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији: Људска права у сенци национализма)

Неопходно је оголити и поједноставити (јер, чини се да се то некако са намером пренебрегава) праву природу онога што волимо да назовемо Европском унијом.

Суштина прављења овакве врсте организације јесте само економске природе. То даље значи наставак експлоатације, формирање јефтине радне снаге, увећавање капитала и профита, коначно монопол над тржиштима.

Својевремено су колонијалисти себе превели у неоколонијалисте тако што су борцима за ослобађање од ропства дали политичке слободе (не желећи да их ремете честе побуне), а у потпуности узели економске. То је урађено на њима својствен, перфидни начин, тако што су представили себе као једини прави и могући избор робовима за преживљавање.

Ево како, кроз неколико слика, изгледа основа Европске уније...

Највећи део законодавства ЕУ, 40, одсто регулише пољопривреду.[1] „Бела књига" о припреми земаља централне и источне Европе за интеграцију у унутрашње тржиште Уније прописује око 1000 мера које су кандидати дужни да испуне[2] То су „само оне мере директно релевантне за слободно кретање роба"

Упоредном анализом докумената ЕУ, о припремама земаља Источне Европе за интеграцију, Споразума о стабилизацији и придруживању са кандидатима за чланство (нпр. са Хрватском) и праксом која је примењена на нове чланице (Пољску, Мађарску, Чешку, Словачку, Словенију) и на два суседа који ће 2007. године ући у ЕУ (Бугарска и Румунија) дошли смо до листе обавеза коју ће наша земља морати да испуни ако хоће да уђе у ЕУ. Одступања могу бити само минимална, јер преговора у правом смислу и нема. Преговарачки процес се пре може дефинисати, као што је то урађено у извештају француског парламента 1998. године: „Није реч о традиционалним преговорима у којима се успоставља компромис између различитих интереса, већ о преговорима за приступање ЕУ у којима једна од страна, уз помоћ и надзор друге стране, остварује унапред одређен циљ".[3)] Дакле, тешко да ће наши преговарачи у пољопривредној области успети да се „изборе" за повољније услове од оних који су већ примењени у преговорима са земљама источне Европе. Вероватно ће, услед сталних притисака због Хашког трибунала, услови бити испод уобичајених „стандарда".

Код развијања семена, захтева се постојање органа за издавање сертификата, контролних органа, постојање званичних организација за заштиту, органа за регистровање пестицида и постојање каталога.

Захтева се издавање сертификата о здрављу животиња, њиховог семена и ембриона. Законодавство Европске уније регулише трговину између фарми и регија. Ово захтева систем компјутерске и административне контроле у одсуству граничне контроле. Трговина ће се теже одвијати између Шумадије и Војводине, него између Србије и Аустрије. Ово произлази из директива 64/432, 91/68, 90/426, 90/539, 88/407, 89/536, 92/65.[4)] Дефинишу се и успостављање листа болести и капацитети за лабораторијска тестирања, опет у циљу смањења контрола на граници. ЕУ је одлучила да напусти политику рутинских вакцинација (нарочито када се ради о слинавки, птичијем грипу, шапу и свињској грозници). Мере које предузимају државе-чланице морају бити идентичне. Дакле, ако нека од заразних болести избије на другом крају континента, неколико хиљада километара од нас, овдашњи пољопривредници ће бити дужни да приступе клању домаћих животиња у складу са директивом из Брисела. Користи се дефиниција „животиње које могу бити заражене",[5)] значи и здраве потпадају под овај пропис.

Усаглашеност са стандардима у области домаћих животиња захтева издавање сертификата и пасоша за њих. Прописи се, пре свега, односе на говеда, свиње, овце и козе (али обухватају и мачке, псе и голубове). Код чистокрвних и узгајаних животиња наш пољопривредник ће бити дужан да има и њихов родослов, што произлази из директива 77/504, 89/661, 89/631, 90/427, 91/174.[6)]

У случају живине за насад, прописана је стриктна ширина кавеза у којима се она држи. Слично је и за сандуке у којима се држи телад (директиве 88/166 и 91/629). Дванаест основних директива регулише прехрану животиња. Ради се о адитивима и средствима за животињску прехрану концентратима. После ових директива, следи друга фаза прилагођавања, где су још строжи и детаљнији услови о адитивима, непечаћеним контејнерима и паковањима,

израчунавању енергетске вредности хране за живину, коришћењу ензима, микроорганизама у прехрани животиња, забрани појединих протеинских производа и слично (као нпр. прописивање исхране за кућне љубимце).

Говедина ће морати да има ниски степен окоштавања хрскавице, месо ће имати „светлоружичасту" боју, а маст је „изузетно фине структуре", беле до светложуте боје. Свако говедо у Србији ће морати да буде регистровано, што подразумева постављање ушних маркица на оба уха говеда. Маркица ће имати јединствен број који дефинише животињу и њено порекло. У пасошима говеда ће се бележити и свака продаја, тј. стари и нови власници. Мораће да се набаве и компјутери за овај систем обележавања. Само софтвер за базе података кошта 650.000 евра.[7)]

Облик и изглед кокошака, младих петлића, патака, гусака, ћурака су прописани правилима ЕУ, као и тежина смрзнуте пилетине. Јаја се класификују по тежини и деле се на три класе. Свињско месо се дели према проценту мршавог меса при клању. Иде се до најситнијих детаља, јер се не признаје нпр. пачије јаје ако је мање од 5 центиметара.

Режим здравља биљака у Европској унији захтева регистровање произвођача, издавање „биљних пасоша", утврђивање специјалних области у којима нема штеточина.[8)] Утврђују се таксе за издавање пасоша, замена пасоша, регистрација у области шумарства, карантини, лабораторије за проверу. Детаљну процедуру издавања пасоша прописује директива Комисије 92/105. Директива која регулише пољопривредне пестициде је мењана чак 13 пута од ране 1970. до 1995. године. Она забрањује или ограничава промет оних производа који садрже одређене супстанце. Само једна листа супстанци садржи 90 састојака. Нове чланице ће бити дужне да обрађују огроман број података, те ће у стриктним роковима доносити закључке обавезујуће за своје пољопривреднике. Прописује се и поступак заштите интелектуалне својине за нове биљне врсте, а пољопривредни произвођачи морају прихватити одређене услове којима се њихова права ограничавају када се ради о биљној врсти заштићеној у Европској унији.

Мора се поштовати баланс микроорганизама у земљи, количина спирања минерала, коришћење „природних" метода уместо пестицида, ниски енергетски интпути. Основне смернице о земљорадњи даје Уредба 2092/91. Све ово су земље чланице дужне да испуне у року од 2 до 3 године и то не само за извоз, већ и за домаће тржиште. Друга фаза захтева посебне стандарде за сваки производ. Они су веома детаљни и постоје појединачне уредбе за: трешње, јагоде, стоно грожђе, шаргарепу, јужно воће, јабуке, крушке, бресквe, кајсије, карфиол, артичоке, пасуљ, грашак у зрну, бели лук, празилук, плави патлиџан, тиквице, парадајз, лук, цикорију, купус, прокељ, целер, спанаћ, шљиве, зелену салату, ендивију са широким и уврнутим лишћем, слатки бибер, шпаргле. За неке производе, као што су јабуке, плави патлиџан, тиквице и јужно воће има више уредби.

Истовремено, наша земља ће и пре него што уђе у ЕУ, потписивањем толико жељеног Споразума о стабилизацији и придруживању бити дужна да

потпуно укине или смањи за 50 одсто царине на готово све ове производе. Треба да се укине царина за увоз семенског кукуруза из ЕУ, поврћа (уз квоте које ће се повећавати сваке године), смрзнутог поврћа (смањење царина за 50 одсто у року од 3 године), кромпира (смањење царина за 50 одсто у року од 3 године, уз квоте које ће се повећавати за сваку годину). Предвиђа се да се и овако смањене царине могу још снизити. Одредбе за повећање царина нису предвиђене. Дакле, мораћемо за неке од ових производа да дозволимо неограничени увоз, а за друге квоте које ће се повећавати сваке године.

Када је реч о корупцији, француске, белгијске и холандске компаније су подмићивале званичнике Европске уније да би унапред знале цену жита.[9] Тако су оштетили буџет Европске уније за велике суме. Такође, у 2003. години, у „Еуростату" је избила велика корупционашка афера, што је посебно осетљиво подручје, јер је то статистичка агенција Европске уније.

Тужилаштво у Дизелдорфу је, у 2003. години, теретило челне људе „Дојче банке" и „Манесмана" да су примили 130 милиона евра мита од „Водафона".[10] Ослобођени су у 2004. години. У Италији постоји низ афера и судских процеса који досежу до актуелног премијера Берлусконија. Финансијски скандал 1999. године је приморао комплетну Европску комисију да поднесе оставку.

Уговор о слободној трговини између наше земље и Руске Федерације (РФ) је закључен 28. 8. 2000. године.[11] Огроман број производа из наше земље је ослобођен царине приликом извоза на руско тржиште. РФ има 145 милиона становника. Осим руских суседа, ниједна земља у Европи нема тако повољан уговор. Уласком у Европску унију тај уговор ће фактички престати да важи. Ниједна држава Европске уније не може да води самосталну политику наплате царинских дажбина. У ту сврху је уведен царински кодекс, а уједно су и усвојени прописи који отежавају увоз из трећих земаља. Још 2003. године тадашњи, министар иностраних послова Руске Федерације Игор Иванов, био је јасан. Проширење Европске уније не представља претњу за Руску Федерацију али ће се негативно одразити на билатералне односе Руске Федерације са новим чланицама.[12]

Словеначки министар иностраних послова је, у првој половини јануара, „обећао" да ће Словенија помоћи СЦГ да уђе на тржиште ЕУ, а заузврат ће наша земља и Словенија заједнички наступати на тржишту РФ.[13] Просто речено, словеначка предузећа у Србији желе да искористе уговор о спољној трговини са Руском Федерацијом. Видели смо у претходним деловима како су Словенци „успели" да се пробију на тржиште ЕУ. У јуну 2003. године одржан је сусрет хрватских и српских предузетника у Загребу. Загребачки „Вјесник" је извештај са овог скупа насловио „Преко Србије до руског тржишта". Стефано Влаховић, један од најбогатијих хрватских привредника који послује са иностранством: „Хрвати никада неће моћи у истом сегменту освојити, француско, немачко или енглеско тржиште. Но руско... Ту још има простора за успијех. Големи дјелови тржишта још нису покривени. Ово је земља од 150 милијуна становника, па ако освојите само три посто тржишта, то је као да сте освојили цијелу Хрватску". Дмитар Половина, директор словеначке госпо-

дарске зборнице у Београду, каже: „Неће Словенци да купе све што вреди, већ само оно што доноси профит. Дакле, ради се о чисто економском интересу. Словенци ће куповином српских фирми да уведу Србију у Европу, а Србија ће пласманом своје и словеначке робе да Словенију уведе у Русију".[14)]

Кипар је приступио ЕУ 2004. године. Тачнија формулација гласи, један део Кипра. Други део Кипра је остао под окупацијом 40.000 турских војника. Чланство у ЕУ не само да није довело до уједињења острва, већ ни у овом случају земље ЕУ нису имале јединствен став. Велика Британија је поново била на страни САД. Само је руски вето у Савету безбедности 2004. године спречио усвајање неповољног плана за кипарске Грке који су предлагале САД. Британске финансијске организације послују на окупираном делу острва, без обзира на формална ограничења која постоје. Иако окупација дела Кипра траје од 1974. године, ништа се није изменило. Кипар је још 1990. поднео захтев за чланство у ЕУ, „испунио услове" и ушао 2004. године у Европу али преко 33 одсто његове територије држе снаге земље (Турске) која није у ЕУ. Око 77 одсто становништва острва су Грци. Пример Кипра нам говори да проблем Косова неће бити решен уласком наше земље у ЕУ.

Треба добро размислити да ли је у нашем економском интересу да „безглаво" јуримо ка ЕУ. Посебно што имамо алтернативу коју нема ни једна држава западно од Карпата. Повлашћени приступ тржишту Руске Федерације. Најновију технологију никада нећемо добити са Запада, али од Русије можемо, и то не само њихову. Односи Немачке и Француске са Русијом су на високом нивоу у свим областима од технологије, привреде, до енергената. За разлику од нас, Немци и Французи уважавају Русију, као партнера и савезника. Цели износ фактичког буџета ЕУ је мањи од разлике између руског и немачког војног буџета. (Нафта није дар са неба за Русију већ резултат напорног истраживања и експлоатације која је 7 пута тежа него у арапским земљама).

Ова надолазећа економска сила нам је пружила руку за сарадњу, коју ми одбацујемо у име некаквих неутемељених или искривљених „истина" о Русији. Сиромашни и малобројни, упутили смо се на састанак са богатима и великима из ЕУ. Без заштите Руске Федерације, уверени да нема другог пута осим ка ЕУ. По подацима угледног аустријског професора економије Др Х. Хофбауера и Светске банке, укупна количина новца која је до 2001. године ушла у 10 кандидата за ЕУ је за неколико десетина милијарди евра мања од износа који је отишао на Запад. Од земаља бившег социјалистичког блока, само су три земље успеле да до 1999. године достигну ниво БДП-а из 1989. године. Најмање што би могло да се уради, јесте да се исправност овог „промишљеног" избора провери на референдуму. (Дејан Мировић, „Запад или Русија")

Фусноте:

1) „Бела књига", Институт економских наука, Београд, 2001. год. стр. 140.
2) Исто, стр. 140.
3) Ханс Хофбауер, „Проширење на Исток", Филип Вишњић, Београд, 2004. год. стр. 99.
4) „Бела књига", Институт економских наука, Београд, 2001. год.
5) „Бела књига", Институт економских наука, Београд, 2001. год. стр. 153.
6) „Бела књига", Институт економских наука, Београд, 2001. год. стр. 175.

7) „Привредни преглед", 11. 1. 2005. године
8) „Бела књига", Институт економских наука, Београд, 2001. год. стр. 188.
9) „Привредни преглед", 22. 10. 2005. године
10) „Политика", 19. 2. 2003. године
11) „Службени лист СРЈ", Међународни уговори бр. 1/2001.
12) „Привредни преглед", 2. 7. 2003. године
13) „Политика", 10. 1. 2005. године
14) „Недељни телеграф", 13. 8. 2003. године

Европа нам није крива

Живорад Ковачевић је некадашњи градоначелник Београда, потом члан СИВ задужен за међународне економске односе, а касније амбасадор СФРЈ у Вашингтону. Сада је пензионер и председник угледног Форума за међународне односе – невладине и нестраначке институције која окупља 55 најпознатијих експерата за међународне политичке и економске односе, бивше дипломате, угледне спољнополитичке новинаре и професоре Међународног права. Господин Ковачевић је, подсетимо, аутор два речника, српско-енглеских идиома, израза и изрека и енглеско-српског фразеолошког речника. Иначе, повод за разговор с овим искусним дипломатом била је порука Министарског савета Европске уније грађанима Југославије.

„Независна светлост": Шефови дипломатија европске „петнаесторице" усвојили су специјалну декларацију којом се први пут директно обраћају грађанима Југославије поруком: „Европска породица вас чека, на вама је да се определите". Колико су у праву они који тврде да има нечег увредљивог у овој поруци?

Живорад Ковачевић: Порука је неуобичајена у том смислу што се Европска заједница обраћа директно јавности, да тако кажем, преко главе владе. Међутим, то је политички потез. Да ли је увредљив – то не знам. Досадашње реакције не указују на то. Очигледно да је Европској унији помало дозлогрдило ово играње жмурки и вечито изврдавање, од стране режима, јасних порука које је до сада влади упућивала и врло јасних предуслова које је утврдила за успостављање сарадње. Пошто то није вредело, определили су се за директно обраћање јавности. Морам да кажем да је то у контексту седнице Савета министара, на којој је расправљано о учинку сваке од земаља у региону и реализацији услова који су постављени такозваним регионалним документом Европске уније. А изузетак је учињен у односу на Југославију само у погледу ове поруке, чиме се хтело рећи да је она на самом зачељу ових земаља у погледу извршавања међународних обавеза, које је сама прихватила.

• Не подрива ли се, овим потезом, легитимитет државе?!

– Мислим да је реч прејака. Не бих могао рећи да ова порука подрива легитимитет државе, јер Европска унија није позвала грађане Југославије да се супротставе својој Влади. Она је само рекла: ако сте данас на зачељу Европе, за то није крива ЕУ, није крива међународна заједница, већ погубна политика која је вођена и која вас је довде довела. То је, разуме се, критика владе, ал' то

није позив, попут Информбироа, грађанима да свргну своју владу него апел да на следећим изборима добро размисле коме ће дати своје поверење.

• Брисел је овом приликом, први пут од распада бивше СФРЈ, одлучио да прескочи своје дотадашње саговорнике, владу и шефа државе, и своје захтеве упути директно становништву. Како то, као искусан дипломата, објашњавате?

– Целокупна међународна заједница све време је рачунала на Милошевића као на фактор који ће допринети остваривању Дејтонског споразума, у чијем је успостављању сам учествовао, преузевши, у име Југославије, одређене обавезе. Међутим, како време одмиче, види се да Милошевић и није више такав фактор у погледу обезбеђења одговарајућих утицаја на Републику Српску, а што се тиче унутрашње ситуације у Југославији, ни један од значајнијих услова није до сада испуњен. Овом приликом је ЕУ врло подробно побројала све обавезе, које Југославија треба да испуни и које је она прихватила да би постала равноправни члан међународне заједнице. Тиме је ЕУ хтела да демонстрира да у међународној заједници постоји пуни консензус о томе – да су то услови које Југославија обавезно мора да испуни. Пошто је политика режима оријентисана на стално одлагање и изврдавање извршавања тих обавеза, ЕУ је дошла до закључка да народу треба јасно рећи ко је одговоран за то што још нисмо враћени у...

• Какав је ефекат ове декларације у домаћој јавности?

– И сам се питам. Прво, тај документ у целини и није презентиран јавности од стране најмасовнијих медија, који су под контролом режима. Судећи по Танјуговој интерпретацији онога што је написано у водећим листовима и начину на који су представници ЈУЛ и СПС говорили о том документу, испало је да се ради о поруци у којој се одаје признање режиму, а не врши његова најдиректнија и оштра критика. Владимир Штамбук је чак дозволио себи да каже како ова декларација у потпуности следи опредељења ЈУЛ који посебно подржава идеју ЕУ о потреби да се СРЈ потпуно економски реинтегрише у светске и европске токове и да једина разлика међу њима постоји само у процени брзине којом се то може реализовати. Ивица Дачић је, такође, поздравио документ и истакао оцене као што је потреба уравнотеженог приступа свима, значај СРЈ у региону и супротстављање национализму – као да су у том погледу режим и ЕУ на истим таласним дужинама. У докумену се јасно каже да су нас позиције национализма и етноцентризма довеле у ову ситуацију и да је политика, проистекла из тих позиција, одговорна за то што смо у тако бедном положају – а не ЕУ и међународна заједница.

Да ли ће овај документ имати реалног ефекта овде? Питање је не само због тога што се у јавности тешко стизало до њега, већ и због сазнања да смо у дугогодишњој изолацији, да су се овом земљом ширили теорије о завери против српског народа, о кривици међународне заједнице за распад Југославије... Све је то у великој мери одвојило наш народ од реалних токова у свету, па остаје велико питање, кад се неко народу обрати на овај начин да ли ће то постићи ефекат или бити, можда, чак и контрапродуктивно. Другим речима,

нисам сигуран, али могуће је да је и Шешељ у праву када каже да му такав документ може донети и више гласова. Нисам срећан да то кажем, али морамо гледати реалности у очи.

• Једна од порука је политичке природе и има сасвим прецизан циљ – изборе. Брисел, наиме, тврди да нема лаких и једноставних решења проблема, да националистичким и етноцентричним позицијама нема места у савременој Европи.

– То је јасна и квалификована оцена основних узрока за позицију у којој се Југославија налази. То је националистичка, етноцентристичка и ксенофобична политика, која је свих ових година вођена. Та порука је на одређен начин и до сада била присутна, али никад у тако јасној мери. Ту је и друга порука, она на крају декларације: На вама је да се определите, јер од вас, грађана Југославије, зависи да ли ћете и даље давати поверење онима који су вас довде довели, или можда, чак онима који ће вас гурнути у још дубљу изолацију. Даље и више од тога ЕУ с правом није хтела да иде.

• Дуго смо водили политику изолационизма и ината. Да ли се кривица за то може приписати Европској унији и међународној заједници?

– ЕУ у овом документу каже – не! И ја сам с тим потпуно сагласан. Примарна одговорност лежи на нама самима. Лежи на актерима овог сулудог рата који је вођен, у чему је СРЈ имала не мало важну, понегде и иницијалну, па и примарну улогу. Ми смо одувек потцењивали међународни фактор. Живели смо у уверењу да ћемо свршити ствар на терену и да међународна заједница неће моћи да учини било шта друго него да призна свршено стање, чиме ће војне победе бити крунисане. Морам рећи да је Дејтонским споразумом то делимично и учињено. Али, он је истовремено негација било каквих покушаја да се ратним средствима реше унутрашњи проблеми. Већ дуго се налазимо у међународној изолацији, у коју смо се сами гурнули.

Европска унија је у свом документу јасно ставила до знања да ће сваки корак с наше стране бити праћен одговарајућим позитивним кораком с њихове. Тај корак не мора да буде решење косовског питања, које није једноставно, али може да буде прихватање отварања Канцеларије ОЕБС у Приштини. Већ на то би Европска заједница реаговала, као што је реаговала прихватањем аутономних мера којима смо добили известан, доста ограничен, преференцијални третман. Према томе, мислим да је ЕУ сасвим у праву кад грађанима Југославије скреће пажњу да кривицу за своју злехуду судбину не траже у некоме са стране, већ у својој кући. То, разуме се, никако не значи да је међународна заједница свих ових година имала у свему конзистентну политику и да се сваки њен корак мора поздравити. Али, ми говоримо о примарној и основној одговорности.

• Да ли је и ова порука из Брисела последња опомена да се вратимо међу сав нормалан свет?

– Уместо да смањујемо број тих услова, скидајући један по један, ми на своја плећа, у ствари, додајемо нове. Тако се све више удаљавамо од међународне заједнице – уместо да јој се приближавамо. И у том погледу постоји разлика у понашању Југославије и свих других држава у региону које...

Услов свих услова

„Независни": У понедељак је Савет министара Европске уније обавио прве формалне разговоре са земљама које конкуришу за пријем у ову најважнију европску интеграцију. Пет земаља из нашег ближег окружења су најизгледнији кандидати, још их је шест у реду за чекање. Зашто ове и друге земље тако жарко желе да буду чланови ЕУ, зашто је то важно?

Живорад Ковачевић: То је сасвим природно. Европска унија је до сада обухватала Западну Европу. Када је направљен продор на исток, све земље на Истоку су то једва дочекале. Оне желе да уђу у Европску унију, да синхронизују своје активности са њеним захтевима и стандардима. То је зато што онда долази до врло брзог напретка и показује се да је огромна предност живети на тржишту које је потпуно отворено и на којем постоји спремност свих старих чланова да помогну новима да што пре ухвате корак с њиховим развојем. Велика је привилегија бити у таквом друштву, па је разумљива журба свих тих земаља да уђу у Европску унију.

• На том истом министарском заседању у Бриселу, као и на многим претходним састанцима светске политичке елите, предмет расправе била је и ситуација на Косову, као један од проблема због којих је наша земља у изолацији. Али, и пре Косова, ми смо имали спољни зид санкција. Зашто?

– Спољни зид санкција није део Дејтонског споразума. То је једнострани политички акт Сједињених Држава, барем је то био у почетку. Њиме су постављени одређени услови за повратак у међународну заједницу, у Уједињене нације и у међународне финансијске институције. С обзиром да се ради о најмоћнијој земљи света, од почетка је требало да се схвати да с тим нема шале, да је тај спољни зид санкција веома тежак, да нас онемогућава да се вратимо, пре свега, у Међународни монетарни фонд, без чега нема говора о неком приливу страног капитала.

Међутим, у периоду после тога, дошло је до још јаче хомогенизације међународне заједнице, тако да је спољни зид санкција постао део општих услова целе међународне заједнице, укључујући и Европску унију која је, са своје стране, поставила неке услове, а ОЕБС са своје и то кроз Гонсалесов извештај. Тако се створио списак од четири-пет захтева од којих су примарни дијалог о Косову, сарадња са Хашким трибуналом, нормализација односа са другим земљама насталим на територији бивше Југославије и решење питања сукцесије. Томе су додати захтеви из Гонсалесовог извештаја који се односе на демократизацију и реформе политичког и економског система. Према томе, спољни зид санкција ојачан је тиме што су га преузели и други. Интерес за то је садржан у једном уверењу које је сасвим прагматично и резонско, да без извршавања одређених услова нема говора о његовом укидању.

• Погоршање кризе на Косову десило се готово дан пошто је Америка најавила неке олакшице за Југославију. Откуда такав распоред збивања?

– На Косову је дуго трајало једно стање замрзнутог конфликта. У суштини, на Косову девет година траје стање релативног мира. Косовски Албанци су били довољно мудри да не покушају да искористе ситуацију рата у Хрва-

тској и Босни и Херцеговини, па да крену у неке насилне акције. Међутим, то је овде узето здраво за готово, као да ће та ситуација вечно трајати. Очигледно, тај статус кво није могао да се одржи и пропуштено је велико време да се проблем Косова барем почне да решава. Сада говоримо о томе да је Косово унутрашње питање, да међународна заједница не треба да се меша, као да је то зато што међународна заједница једва чека да се умеша у то питање, а не зато што то изазива огромну забринутост. Иначе, већ после Хелсинкија нема тог питања које се односи на људска права и права националних мањина које би било стриктно унутрашње питање било које државе. Сједињене Државе, пошто су биле протагонисти најоштријег приступа у погледу притиска на Милошевића, хтеле су да дају један беневолентан знак своје спремности да такође награде сваки корак напред. Раније су се они држали принципа – све или ништа – што значи извршите све, па ћете онда добити све, а овај нови став ближи је Европској унији, која заступа становиште да сваки позитиван корак треба сукцесивно да буде награђен. Те најављене олакшице нису биле велике, али су биле симболично значајне, иако нису помериле ни једну циглу из спољног зида санкција. Оне су говориле о спремности да се Југославија награди. Међутим, у ситуацији када смо имали статус кво који је неодржив, уместо да пређемо у неку плус фазу на Косову, а то је предузимање мера за јачање поверења и безбедности (као што су реализација споразума о образовању и почетак отварања дијалога), ми смо дошли у лошију ситуацију, отварањем директног сукоба на Косову. Као и увек до сада, нисмо водили рачуна о међународном јавном мњењу. Као што смо се заносили тиме да на свет неће оставити бог зна какав утисак ни Вуковар, ни Дубровник, ни Сарајево, тако смо и сада мислили да је довољно образложење да постоје терористичке акције на Косову, а оне сигурно постоје, па да се изврши таква акција у којој погине четири полицајца и 80 људи на другој страни. Та несразмера је апсолутно неприхватљива за међународно јавно мњење, а онда и за међународну заједницу. Поучена искуством из Босне, када је деловала с великим закашњењем, међународна заједница је овога пута одлучила да реагује приметно, енергичније и много хомогеније. Без обзира на нијансе, разлике нису велике између Европе и САД, а томе се са извесном задршком прикључује и Русија. Као и раније, ми смо потценили међународну заједницу.

• Да ли су захтеви које је пред југословенске власти поставила Контактгрупа по Вама реални, с обзиром на то да се наше власти у старту буне против?

Србија и свет: између ароганције и понизности

– Сада имамо доста знакова да је на делу извесна радикализација односа с међународном заједницом. Чињеница је да је формирана влада са радикалима и то очигледно у међународној јавности не може да буде примљено добро. Својевремено је Шешељ у великој мери служио Милошевићу за то да њиме плаши међународну заједницу. Наше власти су својевремено молиле да се одлука о суспендовању трговинских олакшица не доноси пре избора и ту су

им изашли у сусрет. Иако је на тим изборима било очигледних неправилности, међународна заједница је то „прогутала" зато да на власт не би дошао Шешељ. Сада је Шешељ део те власти, коалициони партнер. Треба се присетити да су социјалисти и радикали први пут били у коалицији у време рата и ратне опције и пркошења свету. То што су се опет ујединили, на неки начин има злокобан призвук. С друге стране, Милошевић је ових дана учинио просто невероватан потез тиме што је одбио да прими Гелбарда, који представља САД и Гринстока, који представља ЕУ. Они су дошли после седнице Контакт-групе чији су резултати овде оцењени чак као повољни, јер је дато једно умерено, доста добро избалансирано саопштење. Милошевић је добио „тајм-аут" од четири недеље. Да после тога не прими Гелбарда, то подсећа на време када председник Милошевић није хтео да прими америчког амбасадора годину дана, због тога што није био на Газиместану. Та врста пркоса очигледно ничему не води.

Има и других знакова радикализације. На пример у разговорима о сукцесији Југославија и даље заузима тврд став и инсистира даље на континуитету. Или, рецимо, савезни секретар за информисање назива Медлин Олбрајт исламским лобистом. Или, то што је мисија председавајућег ОЕБС, Бронислава Геремека, у суштини доживела фијаско. Јавно мњење се и даље инструментализује у правцу пркоса и све су то врло лоши знаци. Додуше, то не мора да значи и неки коначан став, јер се Милошевић више пута до сада приклањао захтевима када притисак достигне одређени степен. Али, за сада све ово не слути на добро.

• Зашто је нашим властима толико тешко да испуне бар неке од услова који су постављени? Оно што су до сада учинили очигледно није довољно да одахнемо?

– Са Косовом је Милошевић дошао на власт, са Косовом би лако могао и да оде. Ако основни мотив оног ко је на власти нису интереси народа, већ очување власти, онда је са становишта тог мотива разумљиво то оклевање да се ступи у озбиљан дијалог с Албанцима, да се тако дође до неког решења, јер то решење за ову власт никако не може бити добро. Оклевање у том светлу постаје сасвим разумљиво, тим пре што на страни опозиције нема никакве прихватљиве алтернативе. Опозиција по правилу заузима мање-више сличан став који се своди на „не смемо дати Косово". Када се то ради с повишеном патетиком, причама о српској колевци, српском Јерусалиму, уз сву манипулацију јавног мњења, онда дођемо до тужне истине да у јавном мњењу за такав став постоји и широка подршка. Реално гледано, ово питање је врло драматично. Како год да се окренемо, не ваља – ако се не прихвати дијалог о Косову, појачаће се притисак међународне заједнице. Ако се прихвати тај дијалог, он води решењу које је за садашњи режим, па и за остале водеће политичке снаге у земљи, такође неприхватљив. Додуше, велико је питање да ли и са становишта интереса очувања власти, Милошевић ради најпаметније. Наиме, да је он барем отворио дијалог о Косову и да је, рецимо, обезбедио реализацију споразума о образовању, већ би то довело до олакшања, до снижавања тензија и

стварања толерантнијег окружења за било какве разговоре. Томе би се онда почело да прилагођава и јавно мнење, које је сада потпуно наелектрисано. У оваквој ситуацији потребан је притисак међународне заједнице на обе стране, како би обе стране схватиле да је између максималистичких захтева за независношћу Косова и минималистичке спремности српске стране да задржи статус кво, амбис који се не може прескочити никаквим преговорима. Екстреми се морају одбацити – Албанци морају да прихвате то да нема говора о независности Косова и вероватно ће онда доћи до солуције тражења треће федералне јединице, а српска страна мора схватити да је аутономија Косова неминовност. Онда би се с таквим почетком дијалог водио између два става која би била и даље веома супротстављена и веома различита, али много ближа него раније.

• Да ли је, по Вашем мишљењу, реално да Црна Гора буде изузета од евентуалних нових?

– Не, што се тиче спољног зида санкција то није реално. Црна Гора не може да уђе у Уједињене нације, ни у Међународни монетарни фонд, нити у Светску банку. Свет у случају Црне Горе само жели да покаже, као што је показао у случају Републике Српске, да ће стварна промена политике, или барем најављена промена политике, бити подржана. Искључење Црне Горе из санкција би практично значило стварање двеју држава и мислим да то није реално. Могуће је, међутим, да од санкција, које се сада најављују, Црна Гора буде изузета. Али, у основи је немогуће да Црна Гора изађе из овог главног, спољног зида санкција.

• У Србији је управо формирана влада у савезу екстремне левице, левице и екстремне деснице. Да ли је политички савез тако различитих оријентација неуобичајен?

– Черчил је својевремено, када је био нападан због пактирања са Стаљином, рекао да би он, да је Хитлер напао пакао, нашао путеве за сарадњу с ђаволом. Према томе, у политици је све могуће. Овде је само питање шта се тиме постигло, јер Милошевић је имао три солуције – да направи коалицију са СПО, о чему је преговарано, са радикалима, или да иде на нове изборе. За нове изборе се, очигледно, није одлучио. Дуго је преговарао са СПО, а као разлог зашто с Драшковићем није направљен договор, добили смо три различита одговора. Прво, Марјановић је рекао да је СПО једноставно превише тражио, непропорционално својој снази. Шешељ је рекао да СПО није хтео коалицију због тога што су тамо радикали. А Вук Драшковић, да је то због неслагања око програмских циљева. Вероватно у свему томе има од свачега помало, а понајмање од овог Драшковићевог образложења. Милошевић се определио за овакво решење највероватније зато што је сматрао да је Шешељ, на неки начин, озбиљнији политичар и поузданији сарадник него што је то Драшковић. И можда зато да га доведе у ситуацију да кроз коалицију, као део владе, лакше „прогута" неке од потеза које припрема, посебно у вези с Косовом. Међутим, ја лично мислим да је направио лошији избор, јер је дао јасан сигнал међународној заједници, која на Шешеља гледа исто као што гледа на Жири-

новског или на Ле Пена, и друге, у ком правцу се креће ова земља и да се у том смислу може очекивати само оштрији курс према међународној заједници. С друге стране, није сасвим сигурно да је Шешељ баш тако поуздан партнер. Он је несумњиво способан политичар и он није ни у једном тренутку без својих адута. Он исту ту коалицију може да напусти, као што је својевремено учинио, оптужујући Милошевића за издајство. При томе, да ли они Шешеља нечим држе, то је врло тешко рећи. Оно што је помало сумњиво јесте то да је Шешељ доста благо и млако реаговао на чињеницу да је у првом кругу победио Лилића и да му је за преузимање те победе недостајало око пола процента изашлих гласача, а да је у другом кругу одједанпут Милутиновић добио 300.000 гласова више. Ипак, Шешељева реакција није била баш жестока, иако је крађа била видљива. Оваква коалиција за нас и за међународну заједницу сигурно није добар знак.

• Међународни положај наше земље условљен је и сарадњом с Хашким трибуналом. Да ли одговарамо у адекватној мери на тај захтев?

– Услов свих услова је сада Косово. Раније су сви услови били, такорећи, на равној нози па је сваки помак у неком од ових питања већ значио олакшање у међународном положају Југославије. Сада више нисам тако сигуран да би помак по питању сукцесије, или Хашког суда битно променио ствари, јер Косово толико доминира. При том не треба заборавити да Гонсалес ипак долази у Југославију. У Бриселу је речено да у његовој мисији мора на неки начин бити садржано Косово. Такође, треба имати у виду и његове захтеве из прошле мисије, који уопште нису реализовани.

• Да ли би за решење свих проблема било практичније да је Југославија ипак чланица ОЕБС, што је председник Милошевић и тражио приликом Геремекове посете?

– Југославија је сада тражила пријем у Савет Европе. Ја се питам да ли они недовољно знају о чему се ради, или је то пропагандни потез. Јер, много је теже бити примљен у Савет Европе него у ОЕБС. Савет Европе има читав низ захтева који се морају испунити пре пријема, што се види на примеру Хрватске, која је прошла кроз Танталове муке, па јој је опет био оспорен пријем. Вероватно је ОЕБС најприхватљивији канал и за постепени повратак Југославије у међународну заједницу и за неки дијалог са међународном заједницом. Али, Милошевић мора да прихвати повратак мисије ОЕБС дугог трајања која се, не заборавите, односи не само на Косово него и на Санџак и на Војводину, да прихвати Гонсалесову мисију, а и остале захтеве из тачке шест закључака Контакт групе из Бона. ОЕБС би могао да буде, можда, тај канал, али, под претпоставком да овде крене промена политике.

• Ви сте председник Форума за међународне односе при Европском покрету за Југославију. Како ваша организација гледа на проблем међународног положаја Југославије?

– Форум је независно и нестраначко тело сачињено од заиста угледних личности које се баве међународним правом, међународном политиком и економијом, професора, водећих колумниста, бивших дипломата и других. Форум покушава да да један промишљен одговор на питања везана за нашу

спољну политику и наш међународни положај. Ми смо пре годину дана понудили једну алтернативну платформу спољне политике. Овом приликом поменуо бих једно од наших саопштења у којем се каже да се „суштински предуслови наше нове спољне политике налазе у домену унутрашње политике". Први предуслов је, по нама, демократско решавање проблема од којих су на-јважнији успостављање владавине права, поштовање људских и права националних мањина и питање Косова. Други предуслов је раскид са ксенофобијом и националистичком идеологијом у којој леже разлози опредељења за ратну опцију и сви извори нових сукоба. Била она агресивна и примитивна, или прикривена у научне теорије и интелектуално рухо, националистичка идеологија је анахрона, неспојива са савременим токовима у Европи и погубна за су-дбину и будућност народа и земље. Без уклањања такве духовне полуге површне и неуспешне спољне политике која је вођена последњих година, свака промена спољнополитичког курса биће невољна, несигурна и привремена. Трећи предуслов који помињемо јесте поштено упознавање наше јавности са стварним међународним положајем наше земље. Као најважније приоритете наше спољне политике ми сматрамо, пре свега, доследно извршавање међународних обавеза, посебно оних које су преузете Дејтонским споразумом, затим нормализацију односа и постављање темеља сарадње са свим суседима, промену досадашње преговарачке стратегије у вези са нормализацијом односа са међународним политичким, економским и финансијским организацијама и изграђивање стратешког европског опредељења. Дакле, не можемо очекивати промену спољне политике док се не изврши промена унутрашње политике. То је апсолутно суштински предуслов. Да ли тај предуслов укључује и промену режима, закључите сами. **(www.hrw.org.yu, библиотека Сведочанства, издавач Хелсиншки одбор за људска права у Србији, интервју: Сања Ћосић, и свет: Између ароганције и понизности, „Независни", 3. април 1998. године)**

Хоће ли, неће ли?

Рекло би се да превагу имају околности и аргументи против интервенције, али је то далеко од тога да је искључују. Можда би се могло закључити да опасност никад није била већа и непосреднија, али да постоје шансе да се у последњем тренутку интервенција избегне. Али, и ако до интервенције не дође, не може се удахнути пуним плућима. Јер, права невоља је у томе што се ни интервенцијом ни без ње, проблем суштински не решава. Догађаји се смењују великом брзином. Не из дана у дан, већ из сата у сат. Бомбардују нас (засад) вестима – неке уливају страх, друге нуде зрачак наде да ће се најгоре избећи. Зато и овај прилог може бити веома бајат, јер је написан пре два дана, а у међувремену је био Савет НАТО, или Контакт-групе, или Савета безбедности, или је опет дошао Холбрук или Иванов, или је Солана нешто важно изјавио – или је одлука можда донета. Наредних неколико дана ће, по свој прилици, бити одлучујући за ову фазу кризе: да ли ће бити интервенције или не. Поређајмо околности које говоре за или против интервенције, да бисмо покушали

да извучемо закључак – које од њих могу да однесу превагу. Ако и дођемо до неког рационалног закључка, не значи да неће бити догађајима демантован. У прилог предвиђању да ће до интервенције ипак доћи, говори следеће:

• Запад тешко да може дуго да понавља да ће морати да интервенише, ако Милошевић не поступи по налозима Савета безбедности, и да при том не изгуби кредибилитет. Велике силе не могу себи лако дозволити да се њихове претње покажу као празна пушка.

• У многим западним земљама, а посебно у САД, добрим делом и у Великој Британији, створено је јавно мњење које очекује и одобрава интервенцију, посебно из хуманитарних разлога. Случај масакра у Горњем Обрињу је имао посебну тежину. У САД многи сматрају да њихова држава има право и сама да интервенише, кад су у питању витални амерички интереси.

• Из вишегодишњег искуства с Милошевићем, САД и земље Запада су извукле закључак да се њему не може веровати и да је, у крајњој линији, језик силе једини који разуме и да га, као и у случају БиХ, једино реализована, а не припређена сила може натерати да се понаша у складу са њиховим захтевима.

• Милошевић изгледа верује да се нису стекли услови за интервенцију, и по оценама страних медија, врло је арогантан у разговорима са својим западним (и источним?) саговорницима, посебно са својим опробаним партнером коме највише верује, Холбруком. Седнице двају парламената, Србије и Југославије, показале су да Милошевић није спреман за радикалан заокрет, попут онога који је учинио у односу на Караџића. Међународној заједници, вероватно мање смета ратоборна патриотска реторика која је намењена домаћој употреби, а много више чињеница да главну реч (без ограде СПС) води Шешељ, својим претњама страним дипломатима, западним непријатељима и домаћим издајницима, пре свега независним медијима. Чак би се могло и рећи да Шешељ не дејствује у функцији Милошевићеве политике, већ да овај води Шешељеву политику. Први уверљив корак Милошевића у правцу стварне промене политике, био би раскид са Шешељем. Питање је – да ли он то хоће, може и сме.

Околности које говоре против интервенције:

• Није лако донети одлуку о интервенцији без сагласности Савета безбедности. Последице такве одлуке су далекосежне. Тиме се доводи у питање, чак иницира, распад читавог система Уједињених нација и међународне безбедности. Иако у самом седишту НАТО, изгледа да постоји расположење да се донесе одлука и без Савета безбедности, многе земље Запада су против, или су врло уздржане. Изгледа да би једино Велика Британија подржала САД. Лондонски „Тајмс" говори чак о могућности да Американци и Енглези сами интервенишу, али је то мало вероватно. Занимљиво је да се у Конгресу САД група од 43 конгресмена из обеју партија супротставља таквој одлуци.

• Изгледа да је сада извесно да се у Савету безбедности не може постићи сагласност за одлуку о интервенцији. Русија се први пут јавно и без ограде изјаснила да ће ставити вето, а њој би се по свој прилици придружила Кина. Резолуција 1199. је доста глатко прошла. Западне земље су је узеле као прелудиј за

одлуку о интервенцији, а Руси као меру која се доноси уместо одлуке о интервенцији.

• Добри познаваоци руских прилика кажу да је дошло до стварне промене става Русије и да више нема основа за уверење да Руси само фингирају одлучност и самосталност и да им је партнерство са Западом, пре свега са САД, важније него било какво Косово, посебно у катастрофалној економској ситуацији у којој им је неопходна подршка ММФ. Тешко уздрманом Јељцину (у току је прикупљање гласова за његов опозив у Доњем дому Думе), потребан је јак спољнополитички успех на линији самосталности руске политике, па и супротстављања Западу. Интервенција на Косову без руске сагласности озбиљно би довела у питање његову позицију. Руси прете да би у том случају пропала ратификација Старта 2 и да би се довео у питање споразум с НАТО из 1997. Руси настоје да буду активни и конструктивни играчи у проналажењу мирног решења. Иванов и Сергејев су објаснили Милошевићу да су ствари постале стварно озбиљне и да мора да испуни услове из Резолуције 1199, која је прошла уз пуну њихову подршку. Они би, вероватно, подржали идеју која је у оптицају, да се, уз сагласност Београда, пошаљу западне и руске трупе на Косово, да надзиру обуставу оружаних сукоба и створе услове за преговоре. Да ли је Иванов прекључе био у функцији убеђивања Милошевића да то или нешто слично прихвати – остаје да се види. **(www.hrw.org.yu, библиотека Сведочанства, издавач Хелсиншки одбор за људска права у Србији, „Наша Борба", 10-11. октобар 1998. године)**

Заокрет према ауторитарности

„Слободна Европа": Шта је Америкнце навело на овакав став?

Живорад Ковачевић: И овога пута је унутрашњи развој имао утицаја на промену курса. Нажалост, не масовни отпор и рађање демократске алтернативе, као пре две године, већ Милошевићев снажни и доста необјашњиви заокрет према повећаној ауторитарности – са становишта очувања власти неразумни драстичан напад на универзитет и медије и чишћење у сопственим редовима (Станишић, Вучелић, Перишић), у параноичном страху од завере. Тај нови курс је већ био најављен стварањем коалиције са Шешељем. Већи изазов међународној заједници од тог савеза није се могао замислити. Било је логично претпоставити да ће, након постизања споразума са Холбруком, Милошевић раскинути са Шешељем, узети Драшковића који је то чекао као запета пушка и учинити какве козметичке позитивне промене, што би му донело извесно слабљење притиска међународне заједнице и шансу за постепен излаз из изолације. Он је урадио управо супротно што је, скупа са отезањем да примени споразум и акумулираним неповерењем да ће се понашати у складу са договореним, довело до овог заокрета, по свему судећи озбиљнијим него иједним до сада. Можда је утицала и бојазан да се Милошевић, као патентирани произвођач нових криза, као начина за излазак из постојећих, не одлучи да крене на Црну Гору. Сем тога, најава савеза са Русијом и Белоруси-

јом, колико год се ми код куће спрдали с тим, није у САД могла бити примљена без извесне предострожности.

• Изгледа да је ствар озбиљна?

– Да је ствар озбиљна, показује и објављивање наставка спољњег зида санкција, уз Клинтоново образложење да остају на снази сви стари захтеви, дакле не само Косово, већ и људска права и демократија, Хашки суд (Резолуција 1207) и деобни биланс. Медлин Олбрајт свакога дана даје по неку изјаву. Позвала је чланице НАТО да се придруже и дала неке нове квалификације: пре свега, „у срцу проблема Косова лежи непостојање одговорног и демократског руководства у СРЈ" – дакле – Косово је уско повезано са проблемом демократије у Србији, а демократије нема док се не скине недемократско руководство; друго, позива НАТО да подржи демократске тежње српског народа и треће, Србија треба да следи пример Црне Горе. Вреди запазити да се већ дуже времена критика и притисак персонализују на Милошевића. Овим изјавама треба додати и ону да се Хаг занима за Шешеља, као и да се проширује листа непожељних у земљама ЕЗ.

• Да ли је Милошевић непосредно угрожен?

– Нови амерички став, разуме се, не значи да је Милошевић непосредно угрожен, јер Американци ипак не могу никога да уклоне ако нема одговарајућег притиска изнутра (Садам Хусеин, Гадафи, Кастро). У односу на расположење бирачког тела, груби притисак САД на Милошевића и подршка опозицији, вероватно годинама негован антиамериканизам. Питање је, како ће се према овој новој, озбиљној претњи односити сам Милошевић. Ваља се бојати да га то не понука да само још оштрије настави започети курс шешељизације. Тиме сигурно убрзава свој крај, али је мање-више извесно да ће морати да нам буде још много горе, пре него што нам буде боље (у ово много горе укључујем и период после евентуалног Милошевићевог пада). Питање је да ли ће се судбина режима уопште решити изборима. Пресудну улогу можда и неће одиграти политичка констелација, већ катастрофална економска ситуација и убрзана пауперизација народа.

Кључна тачка остаје формирање истинске и респектабилне демократске алтернативе. То, нажалост, није на видику. Не потцењујем Савез за промене, али они сви заједно немају довољан број гласача, а имена њихових лидера немају имиџ новине, поверења и победе. Сем тога, они оклевају да заузму јасне ставове о круцијалним питањима (од Косова, па надаље – што је и разумљиво с обзиром на њихов састав и педигре) и једини заједнички слоган им је, засад, обарање Милошевића, што ипак није довољно.

• Шта очекујете од ове промене америчког курса?

– Очекујем повећан и координиран притисак на Милошевића, овога пута не само у односу на стриктно извршавање међународних обавеза, већ и на унутрашњем плану, укључујући и знатно снажнију подршку, него досад Ђукановићу, опозицији, грађанском отпору и независним медијима. То није мало, то све знатно убрзава процес, али само као подршка ономе што је ипак одлучујуће: променама у самом политичком бићу Србије, на које ћемо, бојим се, ипак морати да попричекамо. Ваља, такође, приметити да има и доста трапа-

вих изјава и несувислости: сама најава, помињање ЦИА и ДИА, наводна Клинтонова упитаност да ли би Косово могло да опстане као независно, очекивање да би Станишић и Перишић могли да буду носиоци отпора према режиму, помињање могућности да Ђукановић уједини опозицију у Србији итд. **(Библиотека Сведочанства, издавач Хелсиншки одбор за људска права у Србији; Интервју за „Слободну Европу", 8. јануар 1999. године)**

Заштита националних интереса – императив Владе народног јединства

Извештај показује седмомесечни образац зверстава југословенске Владе. У извештају објављеном данас Хјумен рајтс воч документује почетне фазе текућег сукоба на Косову и образац зверстава југословенске владе против етничких Албанаца у овом подручју од фебруара до почетка септембра 1998.

„Јасно је већ седам месеци да Влада води бруталан рат против цивила на Косову. Али они делују у клими некажњавања. Зверства која данас видимо дешавају се зато што Запад није одговорио довољно снажно на српску агресију од самог почетка."

Холи Картнер, извршни директор Одељења Хјумен рајтс воча за Европу и централну Азију.

Овај извештај пружа детаљне доказе о озбиљном кршењу међународног права, показујући да су јединице српске специјалне полиције и југолсовенске војске убијале цивиле, систематски уништавале цивилну имовину и нападале раднике хуманитарне помоћи.

Извештај такође описује како су устаници, етнички Албанци, ОВК, кршили законе рата узимањем цивила као талаца и вршењем масовних погубљења. Иако снажно осуђује ове акте, извештај такође напомиње да су се они дешавали у мањем обиму од оних који се приписују Владиним снагама.

„Јасно је већ седам месеци да Влада води бруталан рат против цивила на Косову", изјавио је Холи Картнер, извршни директор Одељења Хјумен рајтс воча за Европу и централну Азију. „Али они делују у клими некажњавања. Зверства која гледамо данас дешавају се зато што Запад није одговорио довољно снажно на српску агресију од почетка." Овај извештај осуђује југословенску Владу за ограничавање могућности хуманитарним радницима да помогну 250 000 људи који су побегли пред нападима на њихова села. Многи од ових интерно расељених лица су жене и деца, који живе без скровишта у планинама и шумама, где се у наредним недељама очекују сурови зимски услови.

Југословенска Влада је такође ограничила рад домаћих и страних новинара који настоје да извештавају о зверствима. Неким етничким албанским новинарима је пређено, неки су притворени, или их је полиција тукла, а независни српски медији су етикетирани као „издајници", или су изложени претњи законским акцијама због објективног извештавања на Косову. „Југословенска Влада покушава да уђутка критичке гласове сваког етничког порекла", рекао је Картнер. „Она жели да претвори медије у пропагандно оруђе за подстицање српског национализма."

Извештај каже да је барем стотину етничких Албанаца „нестало" на Косову од фебруара 1998, око половина њих последњи пут је виђена у полицијском притвору. Министарство правде Србије објавило је 1. октобра да је 1242 етничка Албанца оптужено за извршење „терористичких аката", од којих се 684 тренутно налази у притвору. У јулу и августу међу притвореним појединц има било је све више активиста за људска права, хуманитарних радника, чланова политичких странака, лекара, правника и многих других, који су били физички злостављани. Коришћење тортуре против притворених је раширено, а за петоро људи се зна да су подлегли од злостављања у затвору.

Извештај наводи као „вододелницу", напад владиних снага крајем фебруара и почетком марта на дреничку област у централном Косову, упориште ОВК. Специјалне полицијске снаге напале су три села артиљеријом, хеликоптерима, оклопним возилима, убивши барем осамдесет троје људи, од којих су двадесет четворо били жене и деца. Иако није јасно у коликој мери се ОВК супротстављала, докази снажно потврђују да је барем 17 људи убијено, пошто су заробљени или су се предали.

После напада на Дреницу, каже се у извештају, на хиљаде гневних Албанаца који су били привржени ненасилној политици Ибрахима Ругове, председника државе косовских Албанаца у сенци, одлучили су да се прикључе ОВК. У наредним месецима ОВК, коју већина етничких Албанаца назива „ослободилачким покретом", а југолсовенска Влада „терористичком организацијом", преузела је контролу на око 40 одсто територије Косова.

Прва велика Владина офанзива средином маја, када су специјалне полицијске снаге скупа с Војском Југославије напале низ градова и села дуж границе с Албанијом на западу, са специјалном намером депопулације тог подручја. До тада је ОВК добијала оружје и нове регруте преко границе.

Многа села, од Пећи на северу, до Ђаковице на југу, била су гранатирана док су се цивили још налазили у њима. На цивиле, који су бежали од напада, понекад се пуцало из снајпера, а још непознат број људи је притворен. У три случаја хликоптери са ознакам Црвеног крста, наводно, су пуцали на цивиле. Мине су постављене на стратешке тачке дуж границе, као и дуж јужне границе с Македонијом. Већина села у овом подручју била је опљачкана и систематски уништавана, а стока је убијана да се нико не би брзо вратио. Петнаест хиљада људи побегло је у Албанију, а процењује се да је 30 000 отишло на север у Црну Гору.

Три додатка овом извештају такође преносе изјаве очевидаца о зверствима снага југословенске Владе крајем септембра 1998. **(www.hrw. org.yu)**

Потпредседник владе Србије Шешељ прети новинарима и организацијама за људска права

Данас је Хјумен рајтс воч осудио потпредседника Владе Србије, Војислава Шешеља, због запаљивих и провокативних изјава против страних и југословенских медија и организација за људска права и позвао је југословенску владу да јавно осуди употребу насиља против оних који извештавају о косовској кризи.

„Ове претње откривају истински репресиван карактер Милошевићеве владе", рекла је Холи Картнер, извршни директор Одељења за централну Азију и Европу Хјумен рајтс воча. „Етнички Албанци на Косову су жртве, али етнички Срби и странци који критикују Милошевићеву ратнохушкачку политику нису имуни на нападе владе."

Шешељ и други високи функционери Владе, као што је министар информисања, Александар Вучић, и шеф Југословенске удружене левице, Мира Марковић, непрестано нападају стране медије и незсвисне медије унутар Југославије, као што је Б92, Новинска агенција Бета и новине „Наша борба", међу осталима, да „издају српске интересе" и да „призивају војну интервенцију". У прошлости је Влада поднела тужбе против неких од ових медија за клевету или за ширење дезинфомација, тако да су ускраћене дозволе за емитовање десетинама радио и ТВ станица.

На седници Скупштине Србије, 29. септембра 1998, потпредседник владе Шешељ је рекао:

„Ако не можемо да ухватимо све њихове (НАТО) авионе, можемо да ухватимо оне који су нам при руци, као што су разни хелсиншки одбори и квислиншке групе".

На конференцији за штампу одржаној у Београду 1. октобра, Шешељ је изјавио:

„Онима за које докажемо да су учествовали у служби стране пропаганде, а то су Глас Америке, „Дојче Веле", Радио Слободна Европа, Радио Франс Интернешенел и Би-Би-Си радио сервис итд. Ако их затекнемо у тренутку агресије, не би требало да очекују ишта добро."

Хјумен рајтс воч позвао је југословенску Владу да осуди такве претње и да гарнтује заштиту људских права и медијских група које раде у Савезној Републици Југославији.

„Такво подстицање насиља представља вулгаран покушај уњуткивања оних који извештавају о зверствима на Косову", рекла је гђица Картнер. „Шешељеве изјаве откривају заинтересованост Владе за репресију информација о њеној умешаности у ратне злочине." **(www.hrw.org.yu, Human rights watch, Њујорк, 2. октобар 1998, године)**

Србија не жели да одустане

Држање Србије према Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Косову и Македонији јасно показује да се српски национализам непрестано пуни и држи истих премиса. Догађаји током последњих неколико месеци, у складу с реториком српске политичке елите по свим кључним питањима, показују да се од националних циљева, како су их изложили Добрица Ћосић и Милорад Екмечић, није одустало, без обзира на чињеницу да се главним архитектима овог пројекта, Слободану Милошевићу и Војсилаву Шешељу, суди за „заједнички злочиначки подухват" пред Хашким трибуналом. Међутим, политика Београда сада је транспарентнија и за њене суседе – Македонију и Црну Гору нарочито – и за свет. Изгледа да су недавна и текућа догађања у региону учи-

нила да се непоколебљива логика српског национализма и његова смртоносна опредељеност за српску етничку државу коначно покажу у сасвим новом светлу. Због тога, међународна заједница, а ЕУ на првом месту, морају да узму у обзир и да прихвате реалност – тј. кључну улогу Београда у разбијању бивше Југославије и у догађајима 1990 – 2005. Десета годишњица масакра у Сребреници била је прилика да свет још једном проговори о овим гнусним злочинима, али и о укупној српској геноцидној политици у Босни и Херцеговини. Београд је покушао да „преправи злочин" било негирањем или „супротстављањем" српских жртава. У ту сврху је пронашао датум покоља Срба 1993. у селу Братунац, муслиманску одмазду за пређашњи српски злочин, која је извршена на Бедње вече. Тако је 12. јула српска страна одала пошту за 3 000 побијених и несталих Срба у босанском рату. Званични Београд очито покушава да изједначи овај број са бројем сребреничких жртава. Таква манипулација и морална неосетљивост само су још једном откриле безобзирност српске елите. Да ли би ико ишао у Дрезден одмах после Аушвица упркос чињеници да су и у Дрездену побијени цивили?

Бројни случајеви који су се догодили у Београду, као што је онај на Правном факултету (расправа под насловом „Ослобођење Сребренице"), видеоснимци на којима се види хладнокрвно убијање шест младића из Сребренице (најпре приказани у хашкој судници, а затим емитовани на српској телевизији) и већи број манифестација које је организовала коалиција осам невладиних организација, замутили су политичке воде у Србији. Наиме, нико није очекивао да ће десета годишњица масакра у Сребреници привући тако велику светску пажњу и побудити моралну димензију злочина. Српски националисти су превидели чињеницу да Европа брани своје вредности у Сребреници и да ју је време натерало да призна сопствене грешке и пропусте у Босни и Херцеговини. У ствари, Сребреница је довела у питање морал Европе, њен политички и војни кредибилитет, а то је био моменат који је Србија потпуно превидела. Зато је мржња због разголићавања неспремности Србије да заузме став о Сребреници углавном каналисана на осам невладиних организација и првенствено на неколико жена које их воде.

Неспособна и неспремна да се бави кључним проблемима који је муче, Србија је овог лета покренула сва нерешена државна питања и доказала да је релевантна за регион, баш зато што држи кључеве за питања Босне и Херцеговине, Црне Горе, Косова и Македоније. Са главним властима и Српском православном црквом као савезницима, српски национализам се још једном налази у акцији, првенствено на политичком нивоу. Србија већ неко време отежава односе са суседима подстичући инциденте у Македонији и Црној Гори.

У Македонији је Српска православна црква покушала да оснује своју организацију, упркос постојању независне Македонске православне цркве. Именовање владике Јована, као аутономног представника СПЦ у Македонији, суочило је Македонце први пут са чињеницом да Србија ради против њиховог суверенитета. Дуготрајно неформално савезништво Србије и Македоније по албанском питању замагљивало је стварну политику Србије у Македонији, која се заснива на премиси да „ко год контролише долину Вардара влада Ба-

лканом". Тај познати аргумент Милорада Екмечића објашњава понашање Србије, не само у Македонији, наго и у Прешевској долини. Како је подела Косова искључена (изјава Контакт-групе из априла), НАТО и САД су се још једном заинтересовали за јужну Србију (Прешево и Бујановац). Македонци су све више свесни да би само споразум с Албанцима заштитио њихову независност и суверенитет од агресивних суседа. Процес самоспознаје Макеодније повукао је за собом преиспитивање „друге" Југославије и њене важности за оснивање македонске државе (1945).

У Црној Гори српски националисти, уз велику подршку званичног Београда и премијера Коштунице лично, подстичу сукобе због најављеног референдума о независности. Они се надају да ће убедити међународну заједницу да би само одлагање референдума зауставило све веће тензије. Током прошлих месеци, митрополит Амфилохије, вођа екстремног крила СПЦ и најутицајнија политичка личност у Црној Гори, агресивно промовише пројект Србије. У тандему с војском организовао је „ваздушни напад" на планину Румију, на коју је војни хеликоптер спустио лимену цркву, која треба да симболизује супремацију СПЦ. Изложен тешким критикама због овог чина, а нарочито због материјала који је употребљен за цркву, рекао је: „Све на земљи је Божје дело, па и метал који може да се искористи за градњу цркве и то је СПЦ недавно урадила на Румији." Овај инцидент се претворио у велико државно питање, нарочито због умешаности Војске Србије и Црне Горе, која је наводно само пружила логистичку подршку. Тај заједнички подухват разголитио је спону између две националне институције, које систематски раде на пројекту Велика Србија. Логистика војске није била ништа друго него изговор, с обзиром на присуство НАТО-а у региону.

У овом контексту, митрополит Амфилохије је покренуо питање враћања „отете црквене имовине", која се, по његовом мишљењу, односи на трећину територије Црне Горе. Он прети да ће све – школе, буџет и, наравно, територија – бити подвргнуто подели уколико се Црна Гора определи за независност. Недавно је он у Камничкој Бистрици, Словенија, водио верску свечаност за четнике, који су тамо убијени у току Другог светског рата. Никада, не пропуштајући прилику да слави Радована Караџића као српског јунака, рекао је на погребу његове мајке: „Данас мајка Јованка одлази у историју као мајка бесмртног... Она је научила своје потомство да ништа није светије од вере и чисте посвећености Богу и свом народу."

Црна Гора је одувек у жаришту српског национализма. Зато је одлука о статусу Црне Горе од стратешког значаја за цео регион. Само независна Црна Гора може да распрши илузију српских националиста о Великој Србији. Чињеница да је за време првог појављивања у улози сведока одбране Слободана Милошевића, Војсилав Шешељ инсистирао на концепту Велике Србије посведочила је да таква илузија још живи. На тај начин Шешељ, вођа СРС, жели да преузме изборно тело колебљиве Социјалистичке партије Србије. Он понавља да је СРС стуб овог концепта који „подразумева уједињену српску државу која би обухватила све српске територије и највећи део српског народа." Према Шешељу, таква држава би подстакла „братство и јединство

између источноправославних Срба, католичких, муслиманских, протестантских Срба и Срба атеиста".

Када је у питању Косово, суочена са оценом стандарда и најављеним преговорима о статусу Косова, Србија одржава тензије. Медијска пропаганда против Албанаца још је у пуном замаху – Албанци се стално представљају као терористи зато што је борба против тероризма један од приоритета Запада. Међутим, упркос многим проблемима, Косово се развија брже од Србије. Косовске институције изграђује и контролише међународна заједница, тако да ће за десетак година косовски правни систем одговарати европским стандардима, док Србија још иде у супротном правцу. Без обзира на стварне предности и тврдњу Запада да је српски потенцијал далеко највећи у региону, постаје све јасније да је то још једна неоснована обмана.

Оптужба Босне, против Србије и Црне Горе за геноцид и агресију такође је постала велика брига Србије, која укључује готово све друштвене структуре, укључујући неке невладине организације. Неке западне земље су се такође уверile да ће проблем морати да се реши вансудском арбитражом. Међутим, намеће се као императив за Србију и регион да суд верификује оптужбу и да тако обезбеди доказе о агресији Србије и њеној геноцидној политици против муслимана. Само демистификација овог српског пројекта у Босни и Херцеговини може истински умирити цео регион.

Обележавање десете годишњице војне операције „Олуја" још једном је оживело полемику о тумачењу овог догађаја. Српска страна тврди да је то било највеће етничко чишћење у историји, чиме жели да негира легитимност „Олује" и да на тај начин изједначи одговорност за рат. Иако је свима познато да су се 1992. године у Женеви Туђман и Ћосић договорили о „хуманом пресељењу становништва", овдашње власти у Београду користе прилику да успоре кретање Хрватске ка ЕУ. Кључан значај српско-хрватских односа још једном се налази на снимању, као и њихова крхкост. Србија очито покушава да задржи привилегију диктирања темпа региона стварним контролисањем нормализације у њему.

Србија се све више показује свету у бојама у којима свет не жели да је види. Супротно очекивањима међународне заједнице, српски национализам још не попушта, док империјалне амбиције српских политичара стално угрожавају мир на Балкану. Чланак бившег амбасадора САД Вилијама Монтгомерија, који је пренео дневни лист „Данас" индикативан је у том смислу. „Распад Југославије 1991. био је реалност. Најбољи пут за деловање нису били узалудни покушаји да се спречи неизбежно, него концентрисање свих расположивих снага да распад, кад једном до њега дође, буде миран", написао је Монтгомери. Његова изјава је охрабрујућа, будући да указује на то да међународна заједница (Европа, међународне организације и САД), такође мења схватање о југословенској кризи, што би могло да доведе адекватног посредовања у питањима будућности Србије и Црне Горе и статуса Косова. Сада, 15 година касније, све је очитије да је југословенска федерација била оптималан модус вивенди када је дошла до граница република и покрајина и свих етничких заједница унутар њих. Уколико сама Србија не успе да схвати ову чињеницу, мо-

гла би да се суочи са унутрашњим распадом. Подразумева се да је српско питање још увек у центру балканске кризе. Међутим, свет мора да прихвати да разрешење тог питања не сме да иде на штету других, тј. не би смео да дозволи разне компензације да би, наводно, задовољио Србију. Зато је унија Србије, Косова и Црне Горе – оних који се још налазе у игри – такође нереална. Балканска криза може да се реши само када се тензије унутар Србије и сама Србија сведу на праву меру. А то подразумева да међународна заједница призна комплексност Србије и да, из тог угла, помогне у решавању статуса Војводине, Санџака, па и самог Београда. Такав приступ би окончао агонију српске елите и ставио тачку на стално рађање српског национализма. **(www.hrw.org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Хелсиншка повеља 85-86, Соња Бисерко)**

Кампања против политичке опозиције

Од увођења вишепартијског система у Србији 1990, Влада јавно оптужује вође опозиције за издају, за недостатак патриотизма, намеру да дође на власт нелегалним средствима и за друга недела. За време и после рата са НАТО-ом (март-јуни 1999), медији под контролом државе и званичници покренули су до сада најжешћу кампању против опозиције. Главни циљ ових напада био је Савез за промене, неформална коалиција опозиционих странака. Четири државна функционера су била најдоследнији у оптужбама против ове алијансе и других опозиционих формација: српски премијер Мирко Марјановић, председник скупштине Драган Томић, југословенски министар информисања Горан Матић и југословенски министар телекомуникација Иван Марковић. Они су започели кампању против опозиције у септембру, три месеца после интервенције НАТО-а. Марјановић је оптужио вође савеза да су „издајници чија је памет у НАТО алијанси, а само руке и ноге у Србији; ... они нису ништа друго него плаћеници који служе за наставак агресије против наше земље...“[2] Томић је изјавио да „постоје две стране у Србији – једна је за Србију, а друга за НАТО“.[3] Матић је назвао „НАТО опозицију“ тројанским коњем који служи за настављање агресије на Југославију,[4] а Марковић је упоредио Савез за промене са нацистичким одредима из тридесетих година.[5]

После 21. септембра, када је Савез за промене започео низ вечерњих окупљања широм Србије, кампања оптужби се појачала, прикључењем Слободана Милошевића и његове супруге Мирјане Марковић. 11. октобра, приликом отварања железничке станице у Лесковцу, Милошевић је говорио пред више десетина хиљада својих присталица:

„Они који се вуку улицама наших градова у вечерњим сатима ... углавном су кукавице, уцењивачи и улизице. За време бомбардовања они нису обукли униформе нити су се латили пушака; многи су побегли из земље и чекали да бомбардовање престане пре него што се врате овамо... С камењем у рукама и речником који су научили од наших убица, прете да разоре оно што смо ми успели да одбранимо од НАТО-а и што смо обновили, пошто га је НАТО разорио. Једино што они траже јесте да ову земљу уведу у грађански рат путем

насиља, при чему би спољна подршка била праћена представницима донатора (рата) са српским, или зашто не, немачким или саксонским презименом."[6]

У интервјуу датом у октобру за ватикански недељник „Famiglia Cristiana", који је увелико преношен у медијима под контролом српске владе, Мирјана Марковић је поновила мужевљеве оптужбе:

„Када је бомабрдовање престало, већина оних који су побегли из земље, готово сви, вратила се у земљу с новим задацима. Како је покушај окупације Југославије, тј. Србије, пропао, тражен је и пронађен нов начин вођења до крвопролића у Југославији, тј. Србији. Тај нови начин је, у ствари, проверени стари, и он се зове грађански рат."[7]

Заједничка нит у оптужбама била је да политичари покушавају да подстакну насиље и грађански рат у Србији. Ове оптужбе стоје у снажној супротности са чињеницама: за пет месеци у току којих је одржано на стотине опозиционих митинга (јули – новембар 1999) било је само четири мања инцидента, у којима је дошло до насилних аката присталица опозиције.[8] У исто време влада је користила силу више пута против опозиције, а на десетине активиста и присталица опозиције добило је батине од полиције и силеџија за које се верује да раде за Владу.[9] Једна бомба је експлодирала у кући једног опозиционог политичара,[10] а молотовљев коктел је експлодирао у канцеларији једне опозиционе странке.[11] Влада је такође пропустила да спроведе праву истрагу у вези са убиством истакнутог новинара који је критички писао о српским властима и о смрти петорице телохранитеља и колега опозиционих вођа.[12]

Коришћење претњи и насиља праћено је све већом применом законских радњи против опозиције.

Прогон вођства Демократске странке

11. марта 1999. вођство СПС-а у Нишу, другом граду по величини у Србији, захтевало је од државних органа да „предузму све мере прописане Законом о порезима и Кривичним законом„ против Зорана Живковића, градоначелника Ниша и потпредседника ДС-а, једне од водећих опозиционих партија у Србији. Владајућа Социјалистичка партија Србије тврдила је да је приватно предузеће „Техномединг", које је Живковић претходно поседовао, било умешано у незаконите активности.[13] Две недеље после овог 24. марта, захтева СПС-а, почело је НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије. После тога није било извештаја о поступку против Живковића.

За време рата НАТО-а с Југославијом, Зоран Ђинђић, председник ДС-а, критиковао је и интервенцију и политику српских и савезних власти и залагао се за уклањање Слободана Милошевића са власти. Државни медији су појачали жестоку кампању против Ђинђића. Коментар, у којем се напада Ђинђић, прочитан је 6. маја на РТС-у, а 13. маја, два коментара написана у сличном тону, појавила су се на РТС-у[14] и у дневном листу „Политика".[15] Скупа с Милом Ђукановићем, председником Црне Горе, Ђинђић је оптужен да је слуга НАТО алијансе и заговорник интервенције. Коментар РТС-а завршавао се закључком да ће историја запамтити Ђинђића и Ђукановића као „најбе-

дније изданке српског и црногорског народа". Оптужбе против Ђинђића биле су сличне онима које су државни медији упућивали против Славка Ћурувије, истакнутог новинара из Београда кога су убили непознати нападачи средином априла.[16] Ђинђић је убрзо после вербалних напада побегао и за време рата нашао уточиште у Црној Гори.

Пошто је 26. јуна југословенска Скупштина укинула ратно стање, војни судија је започео истрагу против наводног Ђинђићевог избегавања војне службе за време интервенције НАТО-а. Ђинђић се ипак вратио у Београд и 28. јула се појавио на претресу пред Војним судом. Суд је 9. августа обавестио Ђинђићеве адвокате да нема основа за гоњење, будући да наредба да се пријави за војну службу није прописно достављена Ђинђићу.

Ђинђић је наставио да буде водећа фигура у Савезу за промене, којем ДС припада, захтевајући повлачење Милошевића и превремене изборе под међународном контролом. Медији, под контролом Владе, наставили су да га нападају и да га редовно називају „издајником".

Горана Весића, члана Главног одбора ДС и председника канцеларије за односе с јавношћу, Војни суд у граду Ужицу осудио је 15. јуна у одсуству, на две године затвора због избегавања мобилизације у току интервенције НАТО-а.[17] У изјави за медије Весић је тврдио да није добио позив.[18] Наредба, рекао је он, је остављена 2. априла у стану мојих родитеља, у граду Краљеву, иако Весић живи у Београду од 1991.[19] Да Весић живи у Београду последњих осам година потврђено је у обавештењу послатом 29. јуна из полицијске станице у Краљеву меродавном Војном суду у Ужице.[20] Од маја 1999. Весић се налази у Црној Гори, и недоступан је српским властима и војсци.

Други опозициони лидери којима је пређено гоњењем

Велимир Илић је градоначелник Чачка, града у централној Србији, и председник Србије заједно, опозиционе странке која припада Савезу за промене. У Чачку је 10. маја погинуло четворо људи у нападу НАТО-а, и то у централној стамбеној зони. Илић је посетио то место и изразио гнев што је војска поставила своја возила у тој зони, против воље локалног становништва. Његове речи је забележио један новинар и емитовао их те вечери на Радију Слободна Европа, програм на српском језику. Увече 19. маја радио-аматери су обавестили Илића да се патрола војне полиције налази на путу према његовој кући да га ухапси. Он се следећих 40 дана, према новинским извештајима, скривао у селима око Чачка.[21]

Током целог овог периода и војне и цивилне власти су ћутале у вези са Илићевим случајем и никада није потврђено да се против њега припремала оптужница. Илић се поново појавио у јавности 29. јуна као говорник на митингу у Чачку који је организовао Савез за промене, а од тада је учествовао на бројним опозиционим митинзима.

Весна Пешић, бивши председник опозиционог Грађанског савеза и кандидат за Нобелову награду 1997, нашла се под претњом криминалног гоњења после говора на митингу опозиције у Вршцу, граду у покрајини Војво-

дини, 12. августа. На том митингу рекла је да „неће више бити опраштања" и „ако буде потребно, у Србији ћемо применити румунски модел".[22] Израз „румунски модел" схвата се у југословесном политичком жаргону као насилно обарање режима, као што се десило 1989, резултирајући линчовањем бившег румуснког председника Николае Чаушескуа и његове супруге Елене. Три дана после митинга у Вршцу српски премијер Мирко Марјановић рекао је да је Весна Пешић „убица коју је унајмио НАТО" и оптужио је њену странку да је „терористичка организација".[23] Неколико дана касније окружни јавни тужилац потврдио је медијима да је његова канцеларија захтевала од полиције да изврши истрагу да ли је Пешић направила прекршај. Дотични прекршај, по речима тужиоца, био је „подстицање на насилну промену уставног поретка, или неко друго злодело".[24] У изјави датој 19. августа Председништво ЕУ изразило је забринутост због могућег гоњења.[25] Средином октобра, јавни тужилац је још чекао полицијски извештај, на основу којег би могао да донесе одлуку о гоњењу Весне Пешић.[26] Од тада није било извештаја о овом случају.

Општински тужилац у Београду издао је 10. септембра налог за прелиминарну истрагу против Жарка Јокановића, потпредседника извршног одбора Нове демократије. Налог се односио на кршење члана 218 Кривичног закона Републике Србије („Пуштање у оптицај лажних изјава"),[27] које је Јокановић наводно починио на конференцији за штампу, одржаној недељу дана раније. Јокановић је тврдио да се српски председник Милан Милутиновић вероватно налази у кућном притвору, будући да је изгубио наклоност Слободана Милошевића и његове супруге Мирјане Марковић. Према Јокановићу, Милутиновићев живот је угрожен.[28] Од јануара 2000. тужилац није подигао оптужницу против против Јокановића.

Два представника Владе поднели су, у септембру и октобру, приватне тужбе против вођа Савеза за промене због њихових изјава на антивладиним митинзима. Милован Бојић, потпредседник владе Србије и лекар по професији, поднео је оптужбу за клевету против једанаест говорника на митингу у Београду 22. септембра, где су демонстранти држали „суђење" Влади због лошег стања српског система здравствене заштите.[29] Слично „суђење" одржано је на митингу у Београду 24. септембра, овај пут због стања српског банкарског система. Борка Вучић, савезни министар за односе с међународним финансијским институцијама, поднела је тужбу против Вука Обрадовића,[30] једног од вођа Савеза за промене у то време.[31] Ни једно од суђења заснованих на оптужбама Бојића и Вучић није почело у време писања овог материјала.

Физичко насиље против активиста опозиционих странака

Савезна скупштина је окончала ратно стање 26. јуна 1999. После доношења ове одлуке опозиционе странке, већина којих је била обуставила активности за време НАТО интервенције, обновила је рад. Оне су покренуле кампању захтевајући оставку председника СРЈ Слободана Милошевића, укључујући низ митинга и потписивање петиције за уклањање Милошевића. На почетку ове кампање, полиција се уздржавала од примене силе за растеривање

уличних демонстраната, иако су неки људи притворени. Четворо активиста Лиге социјал-демократа Војводине приведено је 1. јула док су делили летке којима се становници Новог Сада позивају на митинг против Милошевића. Пуштени су неколико сати након хапшења.[32] У Шапцу, 2. јула, три члана ДС који су покушали да прикупљају потписе за петицију против Милошевића приведени су у локалну полицијску станицу. Душан Петровић, шеф шабачког огранка ове странке и његове колега, Никола Лазаревић и Зоран Мишић, приведени су у станицу на „информативни разговор" после полицисјког уклањања са улице и од штанда на којем је петиција потписивана.[33]

Постепено су почеле да се примењују радикалније мере, укључујући примену силе. Барем у једном случају жртве и сведоци су препознали чланове једне од владајућих партија (ЈУЛ) као извршиоце насилног напада на активисте опозиције. Описи у медијима других инцидената сугеришу да су систематски коришћене професионалне и добро обучене силеџије. Хјумен рајтс воч не зна ни за један случај истраге којом би се идентификовали и казнили одговорни за ове нападе, нити је иједан члан српске владајуће коалиције (СПС, ЈУЛ, СРС) осудио ово насиље. Удвостручено с интензивном кампањом државних медија против опозиције, ово сугерише да је кампања насиља била толерисана, ако не и подстицана, од власти.

Насиље против чланова ДС и других опозиционих странака

Први у низу насилних инцидената догодио се у току интерванције НАТО-а. Две ноћи после него што је новинар РТС-а и функционер ЈУЛ-а Татјана Ленард напала Демократску странку у коментару прочитаном у главном дневнику РТС-а, 8. маја, више десетина привидних цивила разбило је прозоре и оштетило фасаду седишта ДС у Београду. Полиција није интервенисала да растера руљу. Званичници ДС тврдили су да је ова акција добро оркестрирана. Најактивнији међу демонстрантима биле су младе силеџије с кратком косом и кожним јакнама, казали су они, опис који се од средине деведесетих година редовно појављивао у приказима насиља коришћеног против противника Владе. Званичници ДС су такође рекли за Хјумен рајтс воч да је примећен аутобус који је превезао те демонстранте у улицу иза угла канцеларије.[34] Током викенда 10-11. јула, канцеларије три велике опозиционе странке, ДС, СПО и ДСС, у Зајечару, биле су такође каменоване од стране неидентификованих особа.[35]

У периоду од 12. до 15. јула активисти ДС у Беогаду, који су прикупљали потписе за оставку Милошевића, били су подвргнути физичким нападима силеџија који су се појавили пошто је полиција неуспешно покушала да убеди активисте ДС-а да уклоне уличне штаднове. Двојица чланова ДС-а су на Теразијском тргу у Београду, добили батине 13. јула од активиста ЈУЛ. Према новинским извештајима, чланови ДС-а су препознали једног од нападача.[36] Дана 15. јула осморица краткокосих момака у комбинезонима истрчали су из два аутомобила код штанда ДС-а и претукли неке активисте, углавном жене, који су прикупљали потписе за петицију.[37]

Уочи митинга који је организовао Савез за промене у Шапцу, 26. јула, особа коју су представници Савеза препознали као „активисту СПС" потегла је пиштољ на лидера ДС Зорана Ђинђића.[38)]

У августу, после окончања кампање за патицију, малтретирање ДС и других странака престало је да буде насилно. Међутим, увече 7. септембра, а затим поново 10. септембра, непознати извршиоци провалили су у канцеларије ДС у Врању и украли опрему. Исто се догодило у Ваљеву 4. октобра.[39)] Дана 12. децембра демолирана је канцеларија ДС у Сремској Митровици; чињеница да је намештај уништен, а да ништа није однето, навела је ДС да закључи да су извршиоци хтели да застраше активисте странке.[40)]

Опозиционе странке и активисти нису били једини подвргнути насиљу. Међу жртвама су се налазили и чланови независног синдиката „Независност", који су током јула такође организовали потписивање петиције против Милошевића. Полиција није формално забранила ове акције, али је покушавала да натера активисте Независности да уклоне штандове и да прикупљају потписе у својим простроијама. Активисти синдиката су у правилу одбијали да се повинују овим наређењима. Непозната лица су 16. јула напала чланове „Независности" који су прикупљали потписе на Теразијама. Према изјави коју је дао један активиста синдиката, два мушкарца у цивилној одећи истрчала су из кола, ударила шаком једног синдикалисту (Милан Матејак) и онда побегла.[41)]

Употреба ватреног оружја од стране владајућих партија

Анонимни актери и чланови владајућих партија нижег ранга нису били једини који су прибегавали насиљу приликом застрашивања противника Владе. Два члана СПС на важним позицијама шефова округа[42)] на југу Србије употребили су ватрено оружје да би застрашили локалне опоненте.

Дана 6. јула неки од учесника на антивладином митингу у Лесковцу оштетили су кућу Живојина Стефановића, шефа Јабланичког округа и функционера СПС.[43)] Стефановић је затим ушао у двориште Добросава Нешића, локалног активисте за људска права,[44)] потегао пиштољ и запретио да ће убити Нешића и чланове његове породице. За време овог инцидента Нешић је био одсутан. Инревенисала је полицијска патрола и одвела Стефановића, објавили су медији.[45)] Нешић је 22. јула поднео тужбу против Стефановића за прекршај „изазивања опште опасности" по члану 187 Кривичног закона Србије. Јавни тужилац у Лесковцу одбацио је, оптужбу 7. децембра.[46)]

За време митинга опозиције, који је организовао Савез за промене 8. јула, у Прокупљу, Ратко Зечевић, истакнути члан владајуће Социјалистичке партије Србије, испалио је неколико метака у ваздух из зграде до трга. Зечевић, шеф Топличког округа и председник локалног огранка СПС, пре тога је неуспешно покушавао да спречи митинг, који је био најављен недељу дана пре. Дана 6. јула локални огранак СПС је објавио да ће и он организовати митинг на истом месту у исто време како је планирала опозиција.[47)] Како се на тргу окупио само мали број присталица СПС, СПС је одустао од својих контрадемонстрација и тада се Зечевић попео на балкон своје партијске канцеларије и испалио неколико хитаца у ваздух.

Насилно гушење антивладиних протеста

Почев од 21. септембра свакодневно је организован низ мирних антивладиних протеста Савеза за промене, што је трајало неколико недеља. Дана 29. септембра полиција је силом растерала демонстранте у Београду, тукући и повредивши на десетине њих.[48] Отприлике 20 000 људи[49] намеравало је да изведе марш са централног београдског Теразијског трга до Дедиња, елитног краја у којем живи Милошевић. Око девет часова увече демонстранте је на углу улица Кнеза Милоша и Немањине дочекало око 200 полицајаца под пуном опремом. Командант полиције је позвао демонстранте да се разиђу будући да „кретање Улицом кнеза Милоша није дозвољено". Вође Савеза за промене су тада замолиле демонстранте да крену другом улицом да би се избегло насиље, али већина је одбила да се помери. Као што се уверио представник Хјумен рајтс воча, присутан на лицу места, три видена топа и три оклопна транспортера са аутомастким наоружањем налазили су се иза полицијског кордона супротстављеног демонстрантима. Око 09:45 часова још један кордон полиције приближио се демонстрантима из Немањине улице и почео је да силом растерује и туче масу. Полицајци су ударали пендрецима по народу који је лежао на земљи и није пружао никакав отпор. Други су били тучени по другим улицама у центру града много после него што су демонстранти растерани са угла улица Кнеза Милоша и Немањине. Између 45 и 60 лица, према Савезу за промене, затражило је медицинску помоћ услед добијених батина. Били су нападани и новинари, чак и пошто су се идентификовали као такви. Према Радио Индексу, један дописник независне агенције Бета и камермани Си-Ен-Ена и Скаја били су претучени, а потоњој двојици су уништене камере. Коментаришући следећег дана, нападе на новинаре, Војислав Шешељ, потпредседник Владе Србије и шеф СРС, рекао је: „Неки новинари једва чекају да их туку."[50]

Павић Обрадовић, потпредседник политичке странке Социјалдемократија, био је претучен, а други потпредседник исте странке, Слободан Орлић, ухапшен је испред канцеларије странке, два километра даље.[51]

Према Закону о окупљању грађана Републике Србије маршеви морају да се најаве полицији пет дана унапред.[52] Тада је полиција обавезна да одговори на захтев; ако се тако не поступи, сматра се да је марш одобрен. Владан Батић, координатор Савеза за промене, изјавио је за Хјумен рајтс воч да је Савез обавестио београдску полицију о маршу пре рока, али полиција није одговорила.

Следећег дана, полиција је поново прибегла сили, у циљу растеривања око 40 хиљада демонстраната,[53] који су прелазили Бранков мост, који повезује стари и нови део града Београда. Први кога је полиција ударила био је Зоран Ђинђић, и то када се приближавао команданту полиције да преговара о уклањању полицијског кордона са моста. Као што су известили београдски независни медији, повређено је барем двадесет лица, од којих троје теже.[54] Један очевидац, старији житељ Новог Београда који је прелазио за време овог догађаја, рекао је за Хјумен рајтс воч да је видео како полиција одводи

демонстранте иза кордона, где их је жестоко тукла и онда бацала у полицијска кола.[55)]

Двадесетак кратко ошишаних младића 13. октобра напало је групу од отприлике стотину присталица Савеза за промене који се беху окупили у Новом Београду, пре кретања према центру града на митимг Савеза.Ти младићи су били наоружани ватреним оружјем и носили су палице за бејзбол, које су користили за тучу неких присталица Савеза. Према извештајима медија, у току догађаја који је трајао један минут, полиција је лењо стајала по страни.

Дана 9. новембра полицијске снаге у Београду прекомерно су користиле силу да би растерале марш 2 500 студената који су захтевали превремене парламентарне изборе у Србији. Полиција је интервенисала на два места у центру Београда, у размаку од два минута, и наводно је повредила 40 студената. Очевици тврде да су током друге интервенције јединице специјалне полиције брутално тукле студенте, укључујући бројне девојке које су биле присутне. Марш, у организацији групе „Отпор", одржан је на дан заседања Скупштине Србије и био је најављен полицији у складу са Законом о јавним окупљањима Републике Србије. Полиција је одобрила овај марш, али не и маршруту коју је предложио „Отпор". Као што је један од студентских вођа, Иван Марковић, рекао Хјумен рајтс вочу:

„Маршрута коју су они одобрили подразумевала је мале споредне улице. Нико на тај начин не би приметио марш. Зато смо скоро од почетка изменили маршруту. Група од тридесетак полицајаца, под пуном опремом, зауставила нас је после две миље, у Улици генерала Жданова. Тражио сам да разговарам с командиром да бисмо се могли мирно вратити тамо одакле смо кренули. Међутим, они нису хтели ни да чују и после пет минута почели су да нас гурају натраг. Ми, са чела колоне, позвали смо остале студенте мегафоном, да почну да се повлаче. Они су тако поступили, али полако, јер није било једноставно покренути више хиљада људи у супротном смеру. Тада је полиција почела да нас бије. Неки студенти су одговорили извлачењем контејнера за ђубре и њиховим постављањем као барикаде. Како су ми касније рекли, неки су такође камењем гађали полицију, али ја то нисам видео. Претучено је између 20 и 30 студената. После пет до десет минута ми смо поново формирали колону и кренули ка центру града, на трг на којем смо се окупили пре марша. Међутим, други полицијски кордон блокирао је улицу на укрштању Булевара револуције и Улице кнеза Милоша. Гневни студенти су их провоцирали. После неколико минута почели су да нас туку. Били су бруталнији од прве групе, али је било више простора за бежање, па је тамо повређено мање студената."[58)]

Дана 10. новембра, шеф Београдске полицијске управе, Слободан Живановић, рекао је новинској агенцији ТАНЈУГ да је „група хулигана јуче изазвала инцидент, покушавајући да силом дође до Народне скупштине Републике Србије у току специјалног заседања".[59)] Живановић је подсетио да Закон о јавним окупљањима забрањује таква окупљања испред зградеСкупштине или у њеној близини за време заседања парламента. Иван Марковић тврди да студенти нису намеравали да иду према згради Скупштине и понавља да је поли-

ција напала студенте тек када су они почели да се враћају на трг на којем је марш започет.[60)]

Оружани напади на просторије опозиције

Седиште Демократске странке (ДС) у Нишу нападнуто је 20. новембра, када су, према Бироу за информисање огранка ДС у Нишу, непознати извршиоци бацили молотовљев коктел кроз стаклена врата и изазвали пожар.[61)] Увече 8. јануара молотовљев коктел је експлодирао у кући Драгана Богдановића, активисте Савеза за промене на подручју Ваљева.[62)] У истом граду, дан касније, неко је пуцао на просторије Грађанског отпора, локалне нестраначке групе која се од свог почетка средином 1999. године гласно супротставља Влади.[63)]

Друге мере малтретирања присталица опозиције

Никола Ђуричковић, човек одговоран за аудио опрему Савеза за промене на демонстрацијама у Београду, осуђен је 27. септембра на седам дана затвора, под оптужбом да није пријавио полицији промену адресе (из Берана у Црној Гори у Београд). Апелациони суд га је ослободио 30. септембра.

После средине октобра 1999. настојања власти да заустави или спречи уличне протесте концентрисали су се на спречавање штампања и дистрибуције билтена „Промене" који је Савез издавао свакодневно у вези са протестима. Министарство информисања Србије оптужило је штампарију за кршење Закона о јавном информисању. Оно је тврдило да „Промене" нису билтен, него новине у правном смислу и да као такве морају да буду регистроване код Министарства. Како „Промене" нису биле регистроване, њихово објављивање је било незаконито. Славољуб Качаревић, директор АБЦ Графика, штампарије која је штампала „Промене", подсетио је јавност да је неколико пута у току 1998. штампао сличне билтене за владајућу партију (ЈУЛ) и да „нико није тада поставио питање регистрације".[64)] У низу одлука донетих током октобра и новембра, од којих се свака односила на посебна издања „Промене" као на нарочит преступ, суд у Београду казнио је АБЦ Графику са преко три милиона динара (100 000 долара).[65)] Чедомир Јовановић, неформални уредник „Промене" и функционер ДС, добио је наредбу да плати 320 000 динара.[66)]

У новембру су улични протести постепено јењавали, а Савез за промене је преоријентисао активности на удруживање снага са другим опозиционим странкама, првенствено са СПО – да би извршио притисак на Владу за сазивање превремених парламентарних избора. Протести на отвореном, наставили су се у другој форми и са другим актерима, а репресија Владе се смањила. Студенти, организовани у покрету Отпор, извели су већи број акција на отвореном симболичног карактера, чији је циљ био исмевање Владе и изражавање незадовољства ситуацијом у Србији.[67)] Власти су редовно одговарале притварањем активиста Отпора на неколико сати, током којих су били изло-

жени такозваним информативним разговорима – у ствари, ислеђивању са сумњивим законским утемељењем. По југословенском Закону о кривичном поступку полиција може да прикупља информације од грађана када постоји разложна сумња да је почињен злочин. Међутим, на „информативним разговорима" полиција у правилу испитује лице у вези с његовим политичким ставовима и активностима које немају никакве везе са неким злочином.

Фусноте:

2) В. Ристић, „Издајници пале земље", „Данас" (Београд), 8. септембар 1991. стр. 1.
3) „На политичкој сцени Србије две стране – за Србију и за НАТО", *Политика*, 4. септембар 1999, стр. 14.
4) „Циљ НАТО опозиције је продужена агресија", „Политика", 18. септембар 1999, стр. 14.
5) "Ђинђић као фашиста", „Глас јавности" (Београд), 20. септембар 1999, стр. 3.
6) „Мала и рањена Србија обнавља се брзином лета пројектила који су је разарали", *Политика*, 12. октобар 1999, стр. 14.
7) „Моја земља је сада највеће градилиште на свету" (транскрипт интервјуа Мирјане Марковић за „Famiglia Cristiana"), „Политика", 20. октобар 1999, стр. 5.
8) 21. септембра, у току протестног марша у Крагујевцу, непознато лице разбило је прозор на згради Окружног седишта. (Види З. Радовановић, „Организовали непријављене скупове у покрету", „Данас", 20-21. новембар 1999, стр. 14). За време демонстрација у Чачку 1. октобра, разбијен је прозор на седишту локалног СПС-а. (Види „Једно стакло, две пријаве", „Глас јавности", 7. октобар 1999, стр. 2). 2. октобра, после митинга у Београду неко је бацио молотовљев коктел на Општинску канцеларију СРС у Земуну, десет километара даље. (Д.Д., „Радикали оптужују СЗП, ДС одбацује одговорност", „Данас", 4. октобар 1999, стр. 5). 14. октобра у Нишу, лице из редова демонстраната Савеза за промене бацило је камен на аутобус који је превозио присталице председника Србије Милана Милутиновића, који се тада налазио у службеној посети граду. (З. Миладиновић, „Специјалци раздвајали присталице СПЗ и СПС", „Данас", 15. октобар 1999, стр. 3).
9) Види доле, Физичко насиље против активиста опозиционих странака и Богољуб Арсенијевић.
10) Види доле, Експлозија бомбе у кући председника ДС-а у Ваљеву.
11) Види доле, Оружани напади на просторије опозиције.
12) Види доле, Убиство Славка Ћурувије, саобраћајна несрећа или убиство? Ђинђић наводи претње убиством.
13) Зоран Миладиновић, „Власт замазује очи упропашћеним грађанима", „Данас", 12. март 1999.
14) Транскрипт коментара може се наћи у „О Ђукановићу и Ђинђићу", „Дан" (Подгорица), 16. мај 1999, стр. 9.
15) „Продане душе Ђукановић и Ђинђић", „Политика", 13. мај 1999, стр. 11.
16) Види доле, Убиство Славка Ћурувије.
17) Пресуда Војног суда у Команди војног округа Ужице, бр. К. 116(99, 15. јуни 1999 (у досијеу код Хјумен рајтс воча).
18) Мирослав Филиповић, „Војни позив заденут за врата", „Данас", 12. јули 1999, стр. 3.
19) В. Мектеровић, „Зашто није ратовао Марко Милошевић", „Репортер" (Бања Лука, Босна и Херцеговина), 21. јули 1999, стр. 26.
20) У досијеу код Хјумен рајтс воча.
21) Драган Тодоровић, „Где се крио Вељa Илић", „Време" (Београд), 10. јули, стр. 6.
22) „Застрашивање народа пред митинг", „Данас", 19. август 1999, стр. 3.
23) „Савез за промене терористичка организација", „Данас", 16. август 1999, стр. 3.
24) А. М., „Проверавамо шта је Весна Пешић рекла", „Данас", 19. август 1999, стр. 3.

25) Изјава Председништва Европске уније у вези са Савезном Републиком Југославијом, 19. август 1999.
26) М.М., „Без доказа", „Глас јавности", 9. октобар 1999, стр. 3.
27) „Ко год шири лажне вести или изјаве чији је циљ изазивање узнемиравања грађана или ремећење јавног реда или мира, или ометање спровођења одлука и мера државних органа и установа, биће кажњен затвором до три године." Кривични закон Србије (издање Министарство правде и Службени гласник, Београд 1998), члан 218.
28) Председник Милутиновић се није појавио у јавности у недељама које су претходиле Јокановићевој изјави, изазвавши спекулације да Милутиновић, један од петорице југословенских функционера оптужених од Међународног кривичног суда за бившу Југославију за ратне злочине почињене против етничких Албанаца на Косову, тражи начине да се дистанцира од вођства и да се договори са страним владама и Међународним судом за бившу Југославију.
29) М. Вујовић, „Суђење има политичку позадину", „Данас", 6. октобар 1999, стр. 11.
30) „Борка Вучић тужила Вука Обрадовића", „Глас јавности", 15. октобар 1999, стр. 7.
31) Социјалдемократија, странка којој председава Обрадовић, напустила је Савез 22. октобра 1999, одбацујући предложени концепт трансформације Савеза у изборну коалицију.
32) Б. О., „Хапшење активиста ЛСВ", „Данас", 3-4. јули 1999, стр. 5.
33) С. Дурмановић, „Шта (ни)је препоручљиво?", „Данас", 9. јули 1999, стр. 11.
34) Разговор Хјумен рајтс воча са Александром Ђукићем, из Информативне службе ДС у Београду, 14. септембар 1999.
35) „Каменоване просторије ДС, СПО и ДСС у Зајечару", „Данас", 12. јули 1999, стр. 3.
36) „Чланови ЈУЛ-а претукли активисте ДС на Теразијама", „Вијести" (Подгорица), 14. јули 1999, стр. 2.
37) Изјава за штампу ДС, 15. јули 1999.
38) Слободан Дурмановић, „Свилановић: Због Милошевићеве политике Срби данас окужени", „Данас", 27. јули 1999, стр. 3.
39) Б. В., „Покрадена ДС", „Глас јавности", 6. октобар 1999, стр. 7.
40) „Демолиране просторије ДС и СЗП у Сремској Митровици", „Данас", 13. децембар 1999, стр. 24.
41) С. Л., „Узвратићемо истом мером", „Данас", 17-18. јули 1999, стр. 3.
42) Србија је подељена на 27 округа, чије шефове именује Влада и ради с њима као својим оружјем у сваком региону.
43) „Петорици демонстраната по осам мјесеци затвора", „Вијести", 7. септембар 1999, стр. 3.
44) Види доле, Прогон активиста невладиних организација и интелектуалаца: Добросав Нешић и Савет за људска права у Лесковцу.
45) Елена Грујић и Војкан Ристић, „Гест вредан два месеца затвора", „Време", 10. јули 1999, стр. 3.
46) Зоран Ракић, „Жалба путује у Женеву", „Данас", 8. децембар 1999, стр. 13. Слично томе, југословенске групе за људска права су запазиле да у случајевима приватних тужби против полицајаца који прекораче овлашћења, јавни тужиоци се у правилу уздржавају од гоњења. Види Београдски центар за људска права, Људска права у Југославији 1998 (изд. Војин Димитријевић, Београд, 1999), стр. 239; види такође Хуманитарни правни центар, Важан извештај бр. 28: Људска права у Савезној Републици Југославији, Извештај за 1998 (Београд, 1999), стр. 18. Оптужбе против истакнутог члана владајуће партије представља сличан случај.
47) „СПС у Прокупљу позвала чланство на контрамитинг", „Вијести", 7. јули 1999, стр. 4.
48) Види изјаву за штампу Хјумен рајтс воча, Police Violence in Serbia Condemned (Осуђено насиље полиције у Србији), 30. септембар 1999.
49) Стивен Ерлангер, „Police Disrupt March to Milosevic's House" (Полиција прекида март ка Милошевићевој кући), „Њујорк тајмс", 30. септембар 1999.

50) С. Ћосић, „Протестне шетње на Дедиње угрожавају живот политичара", „Данас", 1. октобар 1999, стр. 3.
51) Орлић је пуштен следећег дана, будући да судија за прекршаје, са своје стране, није нашао никаквих доказа о кршењу закона.
52) Закон о окупљањима грађана (1992), члан 6 (2).
53) „Југословенска полиција напада демонстранте", *АП*, 30. септембар 1999.
54) „Прексиноћ троје демонстраната тешко повређено", „Данас", 2-3. октобар 1999, стр.8.
55) Интервју Хјумен рајтс воча са О. Р., Београд, 17. октобар 1999.
56) „Бејзбол палицама по окупљеним шетачима", „Данас", 14. октобар, стр. 12.
57) „Одговорност Јовице Боснића, начелника СУП-а Нови Београд", „Данас", 15. октобар 1999, стр. 11.
58) Интервју Хјумен рајтс воча са Иваном Маровићем, Београд, 16. новембар 1999.
59) „Ефикасном интервенцијом полиције успостављен јавни ред и мир", „Политика", 11. новембар 1999, стр. 15.
60) Интервју Хјумен рајтс воча са Иваном Маровићем.
61) З. Миладиновић, „Молотовљев коктел запалио седиште демократа у Нишу", „Данас", 22. новембар 1999, стр. 4. Локални огранак СПС осудио напад и додао да су пет дана пре непозната лица разбила стакло на улазу у канцеларије њихове странке. (Исто).
62) М. З. Д., „Молотовљев коктел на кућу активисте СЗП", „Данас", 10. јануар 2000, стр. 10.
63) М;. З. Д., „Пуцано у просторије Грађанског отпора", „Данас", 11. јануар 2000, стр. 28.
64) М. Т., „И даље штампамо билтен", „Глас јавности", 19. октобар 1999, стр. 2 (извештај са конференције за штампу Славољуба Качаревића).
65) „Још 1 208 000 динара казне", „Данас", 11. новембар 1999, стр. 13.
66) „Нећу да платим", „Глас јавности", 29. октобар 1999, стр. 5.
67) Ове акције су, између осталог, укључиле јавно изражавање саучешћа Слободану Милошевићу после смрти хрватског председника Фрање Туђмана, чија је ауторитарна владавина умногоме одражавала Милошевићеву; пародија владине „кампање послератне обнове мостова"; расподела хлеба пензионерима у Крагујевцу за време посете српског премијера Мирка Марјановића; и организовање литургије на Нову годину по јулијанском календару (14. јануар) на централном тргу у Београду, која је завршила у поноћ захваљујући „одсуству било чега што би могло да се слави у Србији".

(www.hrw.org.yu, Human Rights Watch, Њујорк, 4. октобар 1998. године)

Српски потпредседник владе прети силом независним медијима

Хјумен рајтс воч је данас осудио српске званичнике који су ове недеље отворено претили српским медијима који нису наклоњени држави.

На конференцији за штампу, одржаној 10. фебруара, потпредседник Владе Војислав Шешељ директно је оптужио незевисне новинаре да су „издајници", вероватно због њиховиг критичког става према политици Владе. Он је додао да их сматра „саучесницима" у недавном убиству југословенског министра одбране Павла Булатовића, који је убијен 7. фебруара у једном београдском ресторану. Убице нису откривене.

„Такве претње сугеришу да српска Влада може да искористи Булатовићево убиство као изговор за даље нападе на домаће противнике", рекао је Холи Картнер, извршни директор Одељења Хјумен рајтс воча за Европу и централну Азију.

Српска Влада одавно омета рад независних новинара. Од октобра 1998. медији који нису наклоњени држави платили су високе казне 33 пута за „објављивање неистина које крше права појединца", по драконском Закону о јавном информисању Србије. У пет од ових случајева оптужбе су поднели Шешељ или странка чији је он председник, Српска радикална странка.

11. априла непозната лица су убила Славка Ћурувију, уредника „Дневног телеграфа" и „Европског магазина", који је отворено критиковао Владу. Коментар у дневнику државне телевизије, три дана пре његове смрти, оптужио га је да подржава НАТО бомбардовање. У разговору с новинаром београдске радио-станице Б2-92 Шешељ је запретио насиљем против штампе и оптужио је српске независне новинаре да раде за „издајничку штампу". У одговору на питање потпредседник владе је констатовао: „Сада су рукавице скинуте. Свако ко ради за Американце мора да трпи последице. Какве последице? Најтеже могуће."

Према Б2-92, југословенски министар информисања Горан Матић, рекао је данас на конференцији за штампу да се слаже са Шешељевим коментарима, додајући да неки елементи српских медија раде на дестабилизацији земље. Радио је такође јавио да је Савез независних новинара Војводине данас најавио да ће поднети кривичне тужбе против Шешеља за изречене претње.

Делови Шешељевих претњи против медија, које је обезбедио Б2-92, предочени су доле:

Конференција за штампу српског потпредседника владе Војислава Шешеља, одржана у уторак 10. фебруара у Београду:

Б2-92: Какве ће мере држава предузети против државног тероризма са Запада?

Шешељ: Наш одговор ће бити одговарајући, заснован на Уставу и закону, уз употребу свих инструмената које имамо на располагању за одбрану земље.

Б2-92: Против кога?

Шешељ: Против свих који су инструменти западних земаља. Против свих њих. Можда и против ваших новина. Ви сте из „Новости", је ли тако?

Б2-92: Б2-92.

Шешељ: Ах! Са Б2-92! Шта је то? Нисам чуо за то. Је ли регистровано? Министре, постоји ли нешто такво? Против свих који делују по инструкцијама са Запада, који примају новац од Американаца и њихових савезника да делују против Југославије. На адекватан начин. Ви ћете то доживети у пракси на адекватан начин. Рукавице су скинуте. Сада је кристално јасно: ко се мача лаћа од мача погиба и сви ви треба да имате то на уму. Немојте мислити да ћемо вам дозволити да нас убијате као зечеве, или да ћемо вас мазити и неговати као биљке у саксијама. Чувајте се! Ви са Б2-92 и других издајничких медија. Не можете заиста веровати да ћете преживети ако ми будемо побијени. Варате се. Има ли још питања?

Б2-92: Откако се десило ово с господином Булатовићем – ова трагедија и злочин – да ли се ви лично плашите, имајући на уму шта сте рекли о држа-

вном тероризму, који тренутно врше друге земље? Ви сте истакнути политичар.

Шешељ: Требало би да до сада знате да се ја не бојим ничега. Апсолутно ничега!

Б2-92: Пре неколико недеља кружиле су гласине да сте повређени у саобраћајној несрећи.

Шешељ: Па, видите да нисам повређен! Зашто бих се плашио? Ви треба да се плашите. Ви радите за издајнички медиј.

Б2-92: Ово није издајнички медиј.

Шешељ: Ах! Није издајнички медиј! У реду! Можете касније доказати да није.

Б2-92: После чега?

Шешељ: После нечега. Видећете после чега. Рукавице су скинуте. Ви овде убијате државнике као зечеве, мислећи да сте ви безбедни. Грешите. Правите велику грешку. Сада су рукавице скинуте. Свако ко ради за Американце мора да трпи последице. Какве последице? Најтеже могуће. Ви радите против наше земље; амерички новац вас плаћа да рушите нашу земљу. Ви сте издајници, најгоре врсте! Нема ништа горе од вас! Гори сте од било које врсте злочинаца!

Б2-92: То није тачно, господине Шешељ.

Шешељ: То је веома тачно, сасвим тачно. Ви сте издајници зато што узимате новац од Американаца и увек сте то радили. Ви сте исти они који су узели новац да убију минситра одбране и ви који сте плаћени да ширите пропаганду против своје земље. Ви сте исти, исти злочинци. У то сам сасвим сигуран зато што они подносе званичне извештаје о томе колико вам новца дају. И ви сте исти.

Б2-92: Да ли ви међу новинарима тражите убице?

Шешељ: Ми тражимо убице међу онима од вас који раде за стране обавештајне службе. Ви сте саучесници у убиству. Исти сте. Ви новинари мислите да сте нека врста светих крава? Неки од вас јесу краве, у реду, али не свете. Ви сте убице. Ви сте убице свог народа и своје земље, потенцијално. Да, они међу вама који раде за Американце: ви из „Данаса", ви из Б92, ви из „Гласа јавности", из „Новости", ви из „Блица". Ви сте издајници српског народа. Ви намерно радите у интересу оних који убијају српску децу. Ви то радите намерно. Ви сте продане душе. То сте ви! **(www.hrw.org.yu, Human rights watch, Богдан Иванишевић, Њујорк, 11. фебруар 1999. године)**

Академска слобода

Академски грађани у више десетина земаља током 1998. били су нападани, цензурисани, отпуштани са посла, тучени или затварани због мирног изражавања својих идеја. Иако су владе све више признавале важност универзитета у обезбеђивању технолошког и економског прогреса, многе су наставиле да предузимају агресивне мере да би ограничиле распон израза и истраживања у кампусу. Тако је поштовање академске слободе и основних грађански-

х и политичких права и даље остало осетљив барометар слободног израза широм света.

Међународна људска права нуде академским грађанима принципијелну основу за отпор ауторитарним политичким притисцима и одбрану институционалне аутономије која је неопходна за академски успех. Слобода израза, дефинисана у међународним уговорима као „слобода тражења, добијања и давања информација и идеја свих врста, без обзира на границе", представља предуслов академске слободе. Универзитет испуњава своју мисију када академски грађани нису присиљени да подржавају званичну линију, неки економски програм или политичку идеологију, него су слободни да користе свој таленат за унапређење људског знања и разумевања. Иако међународна пажња према праву на слободно изражавање разумљиво истиче уметничку слободу и слободу штампе, битне атрибуте отвореног, демократског друштва, институције високог образовања су одиграле критичну улогу у очувању и давању значења праву. Злоупотребе које је пратио Хјумен рајтс воч током 1998. показале су често слабашан статус права на слободан израз на универзитетским кампусима. Академски грађани су често били мета када су јавно критиковали владу, када су били активни у опозиционим покретима или групама грађана, или када су истраживали ствари које власти сматрају „политички осетљивим". Репресалије против таквих професора, истраживача и студената подразумевале су нападе, цензуру, самовољно отпуштање и истеривање, а у најгорим случајевима, затварање и мучење. Иако су такве репресалије сасвим очито кршиле грађанска и политичка права дотичних академских грађана, оне су такође директно подривале академску слободу. Академски грађани не постоје у друштвеном или политичком вакууму, а учествовање у јавним пословима и допринос јавним дебатама важни су аспекти академске мисије.

Најдраматичнији ток догађаја на кампусу одиграо се у Србији, где су универзитети били, дефакто, подвргнути преузимању од стране владајућих партија, и у Индонезији, где су се студенти и професори, пркосећи деценијама старим ограничењима заједнице кампуса, појавили на челу покрета који је захватио целу земљу захтевајући политичке реформе. Догађаји у Белорусији, Кини, на Куби, у Египту, Јордану, Малезији и Узбекистану, даље су демонстрирали распон и раширеност настојања влада да спутају критичко истраживање и израз академских грађана током 1998.

Србија

26. маја 1998, под притиском југословенског председника Милошевића Скупштина Србије донела је закон који је лишио факултетске професоре дугопостојећег права да учествују у избору ректора, декана и управних одбора и који је стварно поништио уговоре свих професора и другог наставног особља. Како се напад на универзитете поклопио с нападом на независне медије, професорске коалиције које су се формирале ради протеста против овог закона имале су проблема да својим порукама стигну до српске јавности. Демонстрације које су се супротстављале новом закону биле су силом сузбијане.

Како се сукоб на Косову разбуктавао и српска националистичка реторика постајала оштрија, притисци на критичаре новог Закона о универзитетима су се појачавали.

Најдраматичније промене по новом Закону десиле су се на Београдском универзитету, који је дуго био центар студентског протеста и који је остао уточиште већег броја истакнутих професора критичара владе. Барем 16 декана било је смењено одмах по доношењу закона. Њих дванаест је уклоњено силом, а четворица су из протеста поднели оставке. Петнаест од шеснаест новоизабраних декана били су чланови владајућих странака. Ни један од смењених декана није био члан неке политичке партије.

Барем 13 утицајних политичара владајуће коалиције у Србији – из редова Милошевићеве Социјалистичке партије Србије (СПС), Југословенске удружене левице (ЈУЛ, партија коју предводи Мира Марковић, Милошевићева супруга) и Српске радикалне странке (СРС, предвођене потпредседником владе Србије, ултранационалистом Војиславом Шешељем) – именовано је у управне и надзорне одборе Београдског универзитета и за професоре факултета. Високи члан ЈУЛ-а, Јагош Пурић, именован је за ректора.

Први професор који је избачен по новом закону био је др Владимир Водинелић, професор права и један од водећих југословенских теоретичара из области грађанског права и један од 16 професора Правног факултета који је потписао декларацију о супротстављању новом закону. Две недеље касније, 12 професора права који су протестовали против Водинелићевог отпуштања били су суспендовани. На Филолошком факултету, нови декан, Радмило Маројевић (члан СРС), изјавио је да професори не раде „користан посао", најавио је намеру да ће затворити Катедру за светску књижевност и донео је одлуку да 30 професора и асистената, који су одбили да потпишу нове уговоре, премести на слабије плаћене послове. Професори на другим факултетима, укључујући филозофију и елктротехнику, такође су дошли под удар политички именованих декана.

Један од наведених циљева твораца овог закона био је „деполитизација" универзитета. У време када је нови закон донет, званичници су истицали да је високо образовање у Србији неефикасно зато што професори троше певише времена ангажујући се на опозиционим политичким активностима. Злослутнији разлог за нови закон артикулисао је нови декан Филолошког факултета Маројевић: „Жалосно је да се наша земља и наша култура налазе под окупацијом изнутра. Ми имамо пету колону у школству, у култури, свуда." Маројевић је хвалио закон као „добар покушај повратка српског карактера, (који ће донети) национални културни и аутентични карактер овом универзитету".

Академска врлина захтева да се одлуке које утичу на наставу, школство и истраживање доносе на основу академских заслуга, не на основу фаворизовања или идеолошких лакмус тестова. Опасност новог закона налазила се у томе што су се такве одлуке стављале у руке функционера које је именовала Влада, без икаквог учешћа независних професора. Нови закон је укинуо постојећу заштиту академске аутономије, отварајући врата политичком мешању у академске послове и актуелне и будућих влада Србије. У принципу,

универзитет треба да буде институција која је отворена на бази заслуга, важан интелектуални ресурс не само за владе него и за индустрију, али и за појединце и фирме који не зависе од државе. Испоставило се да је Закон о универзитету претварао универзитете у Србији у институције које служе искључиво интересима српских државних власти. **(www.hrw. org.yu, Специјална издања и кампање)**

Продубљивање ауторитаризма у Србији: чистке на универзитетима

Српски парламент је у мају 1998. године усвојио закон којим се одузимају основне гаранције академских слобода и гуши аутономија универзитета у Србији, наводно ради „деполитизације" на факултетима. Током протеклих седам месеци вође странака на власти поставили су своје политичке истомишљенике на водећа места на факултетима и суспендовали или дали отказ многим најуваженијим професорима и истраживачима у Србији.

Владино дефакто преузимање универзитета је део ширих настојања југословенског председника Слободана Милошевића да спречи изазивање другачијих ставова, аутономно истраживање и слободу изражавања у Србији. Како је међународна заједница усредсређена на спречавање даљег крвопролића на конфликтом захваћеном Косову, Милошевић и његови политички савезници су искористили контролу над Скупштином Србије да усвоје и утврде нове драконске законе који озбиљно ограничавају деловање средстава јавног информисања и слободу изражавања. Факултети, као главни центри у борби против власти током 1996. и 1997, су главна мета.

Закон о универзитету, усвојен 1998. године, отворио је врата политички мотивисаном уплитању, тако што је на свих шест српских универзитета поставио нову руководећу гарнитуру, коју је именовала власт и која је у крајњој инстанци одговорна власти. Владајуће партије су Југословенска удружена левица (ЈУЛ), коју води Мира Марковић, Милошевићева супруга, Српска радикална странка (СРС); и Милошевићева Социјалистичка партија Србије (СПС). На Београдском универзитету, водећем универзитету земљи, са око 60 000 студената, скоро 40 високих политичара и чланова владајућих партија, налази се на важним административним и руководећим положајима. Међу њима је и Војислав Шешељ, вођа екстремно националистичке Радикалне странке, Милошевићевог коалиционог партнера, и потпредседник Владе Србије. Шешељ је био вођа паравојних снага које су учествовале у рату у Хрватској и Босни. Паравојне снаге, под његовим руководством су према бројним поткрепљеним наводима, починиле тешке злочине током бруталне кампање етничког чишћења, коју су спроводиле српске и босанско-српске снаге. Шешељ је именован у Управни одбор Универзитета и у два факултетска Управна одбора. Декане факултета, које су раније бирали запослени, сада директно именује Влада. Од 16 новоименованих декана, њих 15 су чланови владајућих странака. Новим законом се поништавају уговори свим професорима и предавачима и од њих се тражи, без обзира на досадашње уговоре и гаранције за предаваче, да потпишу нове уговоре у року од 60 дана по усвајању

Закона. Многи професори у захтеву за потписивањем нових уговора виде обавезјућу заклетву лојалности режиму. Упркос очигледној опасности по каријеру, око 150 професора је одбило да потпише нови уговор. До 5. јануара 1999. године са посла је избачено 15 професора, а њих 46 је суспендовано или кажњено на неки други начин, а министар образовања је упозорио све који не потпишу нови уговор да ће бити отпуштени.

На неким факултетима новоименовани декани користе широка овлашћења, која им даје нови закон, не само да искорене дисиденте међу предавачима, него и да из основа измене наставне програме. Неке од најдалекосежнијих промена извршене су на Филолошком факултету (на којем постоји више од 20 катедри из области страних језика, књижевности и лингвистике) Београдског универзитета. Тамо је декан, кога су именовале власти и који је члан Шешељеве ултранационалистичке странке, сам донео одлуку по којој не постоји хрватска књижевност (од сада ће се звати „Књижевност католичких Срба"), распустио је Одсек за светску књижевност и више пута је поновио да је српско образовање нападнуто од „пете колоне" западњачки инспирисаних издајника.

На најмање три факултета нови декани су унајмили припаднике приватних агенција за обезбеђење, како би онемогућили непожељним професорима да се врате у кабинете и слушаонице. Чланови новог студентског покрета „Отпор" су ухапшени или притворени. У неколико различитих инцидената у децембру 1998. чланове „Отпора" су претукли полицајци и неидентификовани нападачи који су, по тврдњама жртава, деловали по наредби српских власти.

Уколико се овај закон не опозове и не врати се аутономија универзитету, биће то средина у којој ће се образовати будућност Србије. Професори и студенти које је у новембру интервјуисао Хјумен рајтс воч, истичу да су очекиване последице даље испирање мозга, нарушавање академских стандарда и потискивање слободе изражавања у Србији.

Представници Владе и руководство Универзитета оправдавају овај закон тврдећи да они само спроводе право државе као „оснивача" универзитета и да су промене неопходне како би се спречило да факултети поново постану центар политичких протеста. Руководиоци које је именовала влада искористили су овај закон да уклоне, казне или на неки други начин узнемиравају професоре и предаваче који су критички расположени у односу на власт или су чланови опозиционих странака; овим су нарушене норме међународног права у вези с људским правима. Када се такве активности спроводе као одговор на легитимно и мирно уживање права на слободу изражавања, удруживања и окупљања, Југославија крши одредбе Међународног уговора о грађанским и политичким правима, чији је потписник.

Неки званичници су такође изнели неодређене тврдње да професори користе слушаонице у политичке сврхе. Мада је истина да професори имају обавезу да не користе слушаонице у такве сврхе, они не мање од других појединаца имају право, као грађани, да искажу своје ставове и да учествују у јавним пословима без страха од губитка посла. Уместо да користе постојећу процедуру дисциплинских поступака против наводних прекршилаца, Милошевић и

његови савезници су се определили за напад на основне академске слободе и интелектуалну аутономију.

Репресија против универзитета је значајна, не само зато што штети високом образовању у Србији, него и зато што поткопава темеље снажних и аутономних институција цивилног друштва, што је предуслов за дугорочно решење конфликата у региону. У принципу, требало би да универзитет буде институција отворена за свакога, на основама вредности, и да служи као важан извор, не само за државу него и за појединце и фирме који не зависе од партија које се налазе на власти. У пракси, међутим, нови Закон о универзитету изгледа да служи искључиво инетересима актуелних челника у Србији.

Непосредно пре предаје овог извештаја у штампу, декани Филолошког и Електротехничког факултета Универзитета у Београду које је именовала влада, ублажили су ставове и позвали суспендоване професоре да се врате на посао. На оба факултета декани су били под притиском факултетског особља и студената, који су бојкотовали наставу и испитни рок, као и међународних посматрача и колега из света. Ипак, акције које су предузела два декана нису поново успоставиле уобичајени академски живот на овим факултетима, тако да је више стотина студената и више десетина професора наставило с бојкотом наставе и испита. Док закон из 1998. буде на снази, посебно имајући у виду моћ Владе да по својој вољи именује и отпушта декане и друго административно особље, академске слободе у Србији неће бити загарантоване без обзира на одлуке донете у појединим случајевима.

Овај извештај документује политички мотивисано преузимање академских институција у Србији од стране државе. Извештај се, међутим, не бави озбиљним повредама права које влада чини на Косову против етничких Албанаца којима је готово целу деценију онемогућено да се школују на албанском језику. Ранији извештаји Хјумен рајтс воча бавили су се дискриминацијом на Косову и нападима Владе на права мањина и академске слободе на том подручју.

Препоруке

Хјумен рајтс воч позива српску (републичку) и југословеснку (савезну) владу да:

1. опозову Закон о универзитету усвојен у мају 1998. и обезбеде успостављање аутономије универзитета и академских слобода у Србији;

2. врате на посао професоре и предаваче који су отпуштени, суспендовани, отерани у пензију или на неки други начин уклоњени са својих положаја зато што су користили легитимно право на слободу изражавања, удруживања и окупљања;

3. надокнаде академски застој суспендованим студентима који су мирно протестовали против Закона;

4. поштују међународно признате гаранције слободе изражавања, окупљања и удруживања, укључујући право професора и студената да као грађани могу да задрже свој став без ометања и да изражавају своје погледе без

страха од отпуштања, избацивања или других облика одмазде или застрашивања;

5. у свим дисциплинским поступцима против предавача обезбеде да се право на слободу изражавања поштује у сваком појединачном случају, у складу са условима постојећих уговора о запошљавању и, где је то примењиво, да се поштују гаранције о сталном радном односу. Одлуке о таквим поступцима требало би да доноси непристрасан арбитар, дајући професору или наставнику право да се брани у складу са принципима законитости правног поступка;

6. поштују права професора и студената да слободно износе своје ставове у средствима јавног информисања; уз консултације са независним медијима у Југославији припреме нове законе и прописе о средствима информисања, који ће гарантовати слободу изражавања; и

7. прекину са хапшењима и премлаћивањима студентских активиста, придржавајући се међународних стандарда о одржавању грађанских протеста.

Хјумен рајтс воч позива Уједињене нације да:

1. захтевају од Специјалног известиоца за бившу Југославију да у приоритете укључи праћење нових закона и прописа о управљању Универзитетом, средства јавног информисања и слободу изражавања у Србији и Савезној Републици Југославији, да извештава јавност о чињеницама до којих дође, изнесе конкретне препоруке и расправља о проблемима у контексту расправе о бившој Југославији на предстојећој седници Комисије за људска права; и

2. захтевају од недавно проширене мисије Високог комесара за СРЈ за људска права да у сарадњи са Специјалним известиоцем изврши притисак на власти да опозову Закон о универзитету из 1998. године и друге прописе који угрожавају слободу изражавања.

Хјумен рајтс воч позива међународну заједницу, укључујући Европску унију и Сједињене Државе, да:

1. расправљају о проблемима и препорукама из овог извештаја на билатералним састанцима с представницима власти у Југославији, истичући важност придржавања обавеза из области међународних људских права, укључујући право на слободу изражавања и удруживања;

2. пружају помоћ југословенском цивилном друштву, посебно домаћим невладиним организацијама и независним медијима; и

3. обезбеде средства за међународну академску размену и олакшају приступ стручним материјалима и публикацијама за српске академске грађане.

Хјумен рајтс воч позива Савет Европе да:

1. учини зависним свако будуће разматрање захтева СРЈ за учлањење стварањем гаранција за академске слободе и слободу изражавања; и

2. инсистира да Парламент Европе упути релевантан одбор који ће посебно проценити ограничавање академских слобода у Србији.

Хјумен рајтс воч позива Организацију за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) да:

1. услови поновни пријем СРЈ у ОЕБС успостављањем дугорочне посматрачке мисије, укључујући обавезе мисије да редовно прати законе који регулишу деловање универзитета и медија, као и слободу изражавања у Србији;

Хјумен рајтс воч позива чланове међународне академске заједнице да:

1. наставе са слањем појединачних писама и институцијских декларација председнику Југославије Слободану Милошевићу, српском министру образовања Вучићу, српском председнику Милутиновићу и ректору Универзитета у Београду Јагошу Пурићу;

2. пруже моралну и материјалну подршку колегама у Београду који су угрожени акцијама владе против универзитета, као и студентима који су хапшени и премлаћивани зато што су изражавали своје ставове;

3. дарују уџбенике, претплату на научне часописе и друге наставно-истраживачке материјале независним академским организацијама као што су Алтернативна академска образовна мрежа (ААОМ), непрофитна организација коју су основали професори као одговор на нападе на аутономију универзитета;

4. подржавају активности ААОМ у академским програмима као гостујући професори или као привремени предавачи;

5. позову на универзитет ван Југославије, на семестар или годину дана, професоре који су избачени са посла; и

6. мобилишу академске организације да врше притисак на југословенску и српску власт да опозову Закон о универзитету и да успоставе академске слободе у земљи. **(www.hrw.org.yu, Људска права у фокусу)**

Репресија у Србији у успону

Кршење људских права у Србији у успону је од јесени 1998, откад се над земљом надвила претња рата са НАТО пактом. Репресија се појачала у току НАТО – бомбардовања Југославије (март-јуни 1999), а наставила је да јача и по завршетку рата. За ову ескалацију постоје два главна разлога. Прво, југословенски председник Слободан Милошевић и његова влада суочавају се са одлучним падом подршке народа и одговарају на то појачавањем напада на критичаре. Друго, како су се односи између СРЈ и западних земаља погоршали после НАТО-рата, југословенске власти су сада равнодушне према критици која стиже са Запада, укључујући и критику за кршење људских права. Она ограничена уздржаност у нападима на домаће критичаре, коју су власти испољавале деведесетих година, сада је скоро потпуно нестала.

Кршење људских права толико је учестало у последње време да у уводној изјави могу да набројим само главне врсте кршења. Требало би, буквално, више сати да кажем нешто више о свакој врсти и да се задржавам на појединачним случајевима.

Репресија слободе говора

Важна мета репресије владе јесте слободно изражавање и јавна расправа. После НАТО – бомбардовања, започети су кривични и прекршајни поступци против опозиционих лидера и обичних грађана који јавно, или чак приватно, критикују власт. Неки случајеви су завршили казненим пресудама. Жалбе поводом ових случајева још нису решене, али сама чињеница да је до суђења до-

шло представља значајан одвраћајући фактор. Обичан свет, који је традиционално навикао да критикује власти пред пријатељима и колегама, сада се суочава са стварном опасношћу од гоњења због „вређања председника" уколико критикује Слободана Милошевића у присуству двоје или више људи.

Закон о јавном информисању, усвојен у октобру 1998, имао је још језивији ефекат. Овај закон овлашћује судије за прекршаје да одреде високе казне медијима који објављују „увредљиве" изјаве или извештаје. Судије за прекршаје именује влада и они могу бити лако уклоњени ако се понашају независно у политички „осетљивим" случајевима. Као резултат тога, судије идентификују увреде само ако су тужиоци чланови три владајуће странке у Србији – Социјалистичке партије Србије (СПС), чији је председник Слободан Милошевић, Југословенске левице (ЈУЛ), коју води Мира Марковић и екстремно националистичке Српске радикалне странке (СРС) Војислава Шешеља. У неких 70 случајева, за скоро две године функционери или присталице ових странака добили су одштету од независних штампаних и електронских медија за наводне нападе на њихово „људско достојанство", „част" и „право на приватни живот". Казне које су медији платили биле су екстремно високе за југословенске стандарде и јасно су имале за циљ да медије финансијски онеспособе и да укину слободу изражавања. У тим еклатантним случајевима увреде у којима су опозициони лидери тужили провладине медије, судови за прекршаје су прибегавали разним процедуралним изговорима да би оптужбе гурнули у страну. Само у неколико случајева кажњени су и медији под контролом Владе, а и тада су казне биле много ниже од оних које су прописане независним медијима. До јануара 2000. српски и црногорски независни медији кажњени су за кршење закона о медијима 31 пут, а просечна казна износила је 420 000 динара; провладине новине кажњене су шест пута, са просечном казном од 143 000 динара. Од тада се тренд само погоршао.

Влада одувек контролише главни државни медиј – Радио-телевизију Србије, али није успела да успостави апсолутни монопол у области јавног информисања. Разлог је у томе што у већини великих градова у Србији власти не контролишу новине, ТВ и радио-станице које оснивају локалне скупштине, а које од 1996. контролише опозиција. Постоје и три велика листа – „Данас", „Блиц" и „Глас јавности" – чија је уређивачка политика независна.

Међутим, од 1998. Влада покушава да успостави потпуну контролу, углавном одбијајући да изда дозволе електронским медијима и намећући огромне казне новинама оптуженим за кршење Закона о јавном информисању. Два најважнија медија, ТВ Студио Б и Радио Б-92 (касније преименован у Б2-92), власти су преузеле у мају ове године. Још пет локалних радио и ТВ станица затворено је само у мају. Већина независних медија, међутим, успела је до сада да преживи захваљујући упорности, инвентивности и храбрости независних новинара, који добијају финансијску подршку из иностранства.

Активисти невладиних организација и новинари који комуницирају са страним колегама прогоњени су, или им се индиректно прети прогоном због „шпијунаже". Два таква случаја догодила су се у току НАТО – бомбардовања, а још један је започет јуче у Нишу, где се суди новинару Мирославу Филипо-

вићу. Он је оптужен за шпијунажу и ширење лажних информација због чланака објављених у једном енглеском интернет-часопису почетком ове године. Ти чланци се баве злочинима почињеним против етничких Албанаца на Косову за време НАТО рата и тензијама у етнички мешовитим деловима Србије, где су Војска Југославије и полиција размештене после повлачења са Косова.

У јесен 1999. мирне демонстрације које су организовали опозиција и студенти наишле су на насилан одговор полиције. Полиција у Београду је такође тукла мирне демонстранте у мају 2000, када је више хиљада грађана изашло на улице реагујући на затварање ТВ Студија Б и Радија Б2-92. У неким случајевима власти су ангажовале цивилне силеције да растерују учеснике протеста.

Власти су такође прибегавале другим средствима да спрече да опозициони ставови стигну до широке јавности. У току преноса скупштинских расправа уживо на РТС-у, говоре опозиционих посланика читао је ТВ спикер. У месецима који су претходили преузимању Студија Б, који контролише опозициони Српски покрет обнове, Влада је прекидала сигнал приликом вечерњег дневника. У јануару је украден део веома важне опреме на Студију Б.

Напади на „Отпор" и друге опозиционе активисте

Главна новост у стратегији Владе јесте полицијско премлаћивање опозиционих активиста и чланова „Отпора", антивладине групе која се углавном састоји од студената. Полиција такође одбија да води истрагу напада на опозиционе активисте које изводе силеције у цивилној одећи. У јуну и јулу десет таквих случајева су забележили Хјумен рајтс воч, српске невладине организације и независни медији. Премлаћивања су се догађала у полицијским станицама или на улици, где су критичари владе постављали антивладине плакате или су просто носили мајице са симболима „Отпора" – стиснута песница – или опозиционих странака. У једнном случају полицијски инспектор је ударио ногом осамнаестогодишњу девојку за време испитивања 16 активиста „Отпора" у полицијској станици. Ова група је ухапшена док је играла фудбал и тражила оставку тренера фудбалске репрезентације Југославије, што је била метафора за тражење оставке председника Милошевића. Исто тако, група неидентификованих мушкараца у граду Шапцу тешко је повредила двоје људи на штакама који су чланови опозиционе Демократске странке, пошто су их премлатили њиховим штакама; жртве, чији је једини прекршај био што су носиле мајице са симболима своје странке, тврде да се полицијска патрола брзо појавила, али није хтела да гони нападаче.

У мају и јуну полиција је притворила и испитивала 500 активиста „Отпора" и забранила је ову групу, оптужујући је да је терористичка организација, што је апсурдна оптужба. „Отпор" тражи мирне политичке промене преко слободних и фер избора, а његове активности се састоје од уличних акција чији је циљ исмевање политике Владе. Бројни универзитетски професори, активисти за људска права, уметници, представници цркве и чланови Српске академије наука и уметности јавно су подржали ову групу или су постали њени

чланови. Уз један изузетак, активисти „Отпора" нису осуђивани нити је против њих вођен судски процес за било какво кршење закона, а камоли за тероризам. Изузетак се односи на суђење које се одвија у Пожаревцу, где је један активиста оптужен за покушај убиства једног члана Југословенске левице. Српски активисти за људска права и независни медији оцењују да је ово суђење политички мотивисано. Због притиска који врше власти у Београду тужилац и истражни судија у овом процесу поднели су оставке, јер не желе да компромитују своју судијску независност и поштење.

Судство у Србији

Милошевићева влада је запечатила своју ауторитарност путем манипулисања судовима. Она врши снажан притисак на судије који су непристрасни и професионални и фаворизује оне судије и тужиоце које не треба подстицати на доношење провладиних одлука.

Истакнути поборници независности судства у Србији, укључујући бивше судије Врховног и Уставног суда Србије, тврде да се већина судија у Србији још састоји од професионалаца чији је једини циљ правда и истина. Међутим, структура судског система омогућује мањини која је заплашена или лојална извршној власти да на одлучујући начин утиче на рад судства. Председнике судова у Србији бира Скупштина којом доминира Влада. Ови председници затим имају важну улогу у руковођењу судом, будући да могу да дају политички осетљиве случајеве „поузданим судијама". Како пороте строго следе упутства судија, одлуке на политичким процесима одражавају вољу владе. Бројним етничким Албанцима, ухапшеним за време агресије НАТО-а, који су затим пребачени у затворе у Србији, суђено је апсолутним непоштовањем захтева за поштен процес: оптужени су у правилу проглашавани кривим, иако тужилаштво није пружило доказе њихове кривице. Сличан образац се појавио на неколико суђења политичким противницима у Србији. Врховни суд (који у Србији не одлучује о уставности одлуке, јер то овлашћење има посебан Уставни суд) је отпорнији на политички утицај, али већина спорних случајева о којима су нижи судови донели одлуке од НАТО – бомбардовања, још није стигла на Врховни суд, тако да остаје да видимо како ће овај суд реаговати.

У децембру 1999. и јулу ове године, власти су извршиле праве чистке у судству. Жртве су били двојица судија Врховног суда Србије, један судија Уставног суда и 17 окружних, општинских и трговинских судија. Сви они су смењени од стране Скупштине Србије, иако Врховни суд није дао своје мишљење о тим сменама, као што захтева закон.

Политичка атмосфера у Србији и ефикасност политичке опозиције

Као што смо наговестили на почетку овог излагања, упорно опадање подршке Слободану Милошевићу и његовој влади вероватно је главни узрок појачаних напада Владе на критичаре у Србији. Да бисмо илустровали тај став, приложио сам преглед анкета које су вођене од октобра прошле године.

Све анкете показују јасну предност у корист опозиције – под условом да је уједињена. Пет од шест агенција открило је да се та предност приближава односу 2:1 (шеста агенција сматра да је тај однос 1,2 : 1). Ови резултати су узнемирујући за Владу, а чини се да су изненађујући и за саму опозицију и међународне посматраче, који су се навикли на победе Милошевића и његових савезника од 1990.

Српска опозиција је трагично подељена. Главна препрека напорима да се смени Влада јесте ривалство међу њеним вођама, нарочито између Вука Драшковића, председника СПО-а, и Зорана Ђинђића, председника ДС. Тренутно се критична разлика унутар опозиције односи на питање да ли да опозиција учествује на предстојећим савезним и општинским изборима. СПО заговара бојкот избора, док друге странке мисле да би опозиција требало да учествује. Занимљиво је да је на последњим изборима у Србији – председнички и парламентарни избори 1997 – СПО био једина опозициона група која је учествовала, неутралишући тако ефекат бојкота остатка опозиције. СПО тврди да су услови 1997. били повољнији за слободне и фер изборе него данас. Друге опозиционе странке залажу се за учествовање на изборима из два разлога. Прво, оне кажу да би бојкот 1997. уништио Милошевићеву позицију у иностранству, а овај пут не би, будући да Милошевића више не интересује међународни одговор. Друго, ове странке верују да једноставно нема алтернативе изборима. Највише што опозиција може да учини, према овом ставу, јесте да учествује, будући да њена способност да контролише изборни процес – а нарочито бројање гласова – није строго ограничена да би учествовање било безначајно. Најзад, у анкетама јавног мњења снаге које подржавају Милошевића толико заостају да је опозиција, изгледа, вољна да толерише неке недостатке изборног процеса.

Политика САД

У наредним месецима ћемо вероватно видети више покушаја власти да спрече одржавање избора, јер би такви избори вероватно довели до пораза. Кршења људских права у том контексту, готово сигурно ће се појачати.

Директан утицај Сједињених Држава на догађаје у Србији близак је нули, али Влада Сједињених Држава може да уради неке ствари да помогне продемократским снагама у Србији. Она може, на пример, да ангажује Русију у дијалогу о демократизацији и поштовању људских права у Србији.

Сједињене Државе треба да се одупру условљавању укидања санкција за чланство Србије у међународним институцијама, у циљу постизања трајног решења на Косову. Могуће је предвидети ситуацију у којој би демократска влада у Београду била неспособна да нађе заједнички језик са косовским Албанцима, уколико би ови остали при својим максималистичким захтевима. У оваквој врсти сценарија, подвргавање СРЈ санкцијама било би погрешан потез. Уместо тога, свако условљавање требало би да следи Резолуцију Савета безбедности УН 1244, која констатује да од СРЈ треба тражити да покаже посвећеност процесу који води ка споразумном решењу.

Најзад, Влада САД може да директно подстиче развој демократије у Србији на три начина. Може да предузме кораке на ублажавању утицаја санкција у општинама у Србији, у којима невладине организације и независни медији раде слободно, без притиска локалних власти. Може да повећа средства за програме обуке, техничког развоја и свести о људским правима за невладин сектор. И може да појача подршку невладином сектору и независним медијима, преко програма као што су размене студијских група и путовања. **(www.hrw.org.yu, Human Rights Watch, Вашингтон, 27. јули 2000. године)**

Потпредседник Владе прети убиствима новинара

Београд, 10. фебруар 2000 – Асоцијација независних електронских медија изражава запрепашћеност данашњом изјавом потпредседника владе Србије Војислава Шешеља којом оптужује новинаре независних медија за убиство министра одбране Југославије Павла Булатовића. Шешељ, који је такође председник Српске радикалне странке, изнео је оптужбу на најављеној конференцији за штампу. АНЕМ с гнушањем одбацује ову тврдњу да су новинари извршили терористичку акцију у овој земљи и такође изражава своју најозбиљнију забринутост због Шешељеве претње убиствима.

У вербалном нападу без преседана, зачињеном отвореним клеветама и крајње озбиљним претњама, потпредседник владе Шешељ, понављајући више пута да су „рукавице скинуте", најавио је да ће држава искористити сва средства која јој стоје на располагању да рашчисти с независним новинарима. Поред позивања на Устав и друго законодавство, он је такође упозорио на могућност масовних смакнућа. Понављајући своје тврдње о издаји, упоређујући новинаре с убицама и описујући их као горе од криминалаца, Шешељ је отворено позвао на јавни линч независних новинара, на шта ни један новинар не може да остане равнодушан. Оптужујући новинаре да су саучесници у убиству Павла Булатовића, Шешељ је запретио да ће, у случају да он буде убијен, многи новинари претрпети исту судбину. Претње потпредседника владе биле су упућене свим запосленим и сарадницима независних медија. Одговарајући на питање новинара да ли се због поплаве убистава виших државних функционера у Београду плаши за свој живот, потпредседник владе је одговорио: „Требало би да се ви плашите."

АНЕМ са жаљењем констатује да је наше друштво потонуло у стање где виши званичник владе може, иако у стању острашћености, да дâ тако неодмерену, неодговорну и застрашујућу изјаву. По мишљењу АНЕМ-а ова изјава је крајње опасна зато што иза потпредседника владе стоји сила државе. Новинари независних медија не представљају било коју терористичку организацију и познато је да немају оружје него речи. Упркос апсурдности оптужбе да су независни новинари умешани у убиство министра Булатовића, АНЕМ истиче да је ово најзлослутнија тврдња која се икада чула у Србији.

АНЕМ даље верује да чак и под условом да је изјава Војислава Шешеља (као оне које је недавно дао српски министар информисања Александар Вучић) дата само с намером да застраши новинаре, Шешељ отишао предалеко

са овом претњом и да је прешао све границе друштвеног понашања према новинарима неких медија. Ова изјава позива на конкретно увођење отворене диктатуре у земљи.

АНЕМ захтева да се председници Југославије и Србије и све државне институције јавно изјасне у вези с овом изјавом и да реагују у складу са својом дужношћу. АНЕМ позива власти, уколико се слажу с данашњом изјавом Војислава Шешеља, да отворено прогласе да у овој земљи не постоји слобода, уместо да тврде да слобода постоји док се у исто време прети убиством новинарима и другим запосленима у независним медијима. На овај начин би новинари барем знали правила игре и не би морали, иако нису криви, да живе у страху да ће бити нападнути и убијени у некој мрачној улици. Ово је судбина која их очекује према Шешељевој изјави, иако они само користе право да дају – а право јавности је да добија – професионалне вести и информације. **(www.hrw.org.yu, АНЕМ-ова изјава за штампу media-owner, 12. фебруар 2000. године)**

Шешељеве претње изазивају медијски бојкот

Независни медији у Србији узвраћају ударац, док режим и његове присталице појачавају кампању за спутавање слободе штампе.

Независни медији у Србији ће бојкотовати Српску радикалну странку и њеног вођу, Војислава Шешеља, пошто је он запретио да ће их „ликвидирати".

Четрнаест новина, часописа и електронских медија сложили су се ове недеље да не објављују или преносе никакве будуће изјаве главног Милошевићевог лармације. Колико ће ефикасан бити овај бојкот, остаје да се види, с обзиром на то да се не односи на Шешељеве изјаве дате у својству потпредседника Владе Србије. Овај бојкот је изазван Шешељевим коментарима од 10. фебруара, после убиства југословенског министра одбране Павла Булатовића.

За време конференције за штампу, Шешељ је оптужио Радио Б2-92 и новине „Данас", „Глас јавности", „Блиц" и „Вечерње новости" да су „амерички плаћеници гори од било каквих криминалаца" и „издајници који намерно раде за убице српске деце". „Да ли стварно мислите да бисмо вам дозволили да наставите да нас убијате као зечеве", рекао је он. „Ко год ради за Американце, мораће да сноси последице." Када је упитан да разјасни које би то последице могле бити, Шешељ је рекао, „најгоре могуће...не мислите заиста да ћете на крају преживети нашу ликвидацију." Шешељеви коментари су изазвали велико узнемирење у Југославији. Све опозиционе странке осудиле су његове лармацијске изјаве. Заиста, многи су препознали један степен панике коју је узроковало Булатовићево убиство.

СПО Вука Драшковића описао је ове претње као „хладнокрвне", док је Странка демократске алтернативе Небојше Човића – бившег Милошевићевог сарадника и градоначелника Београда – упозорила да овај излив указује на то да влада иде према проглашењу ванредног стања.

Заиста, Шешељев напад је последњи од неколико злослутних знакова који указују на то да Милошевићев режим припрема радикалније кораке у борби против домаћих противника.

У јануару је Шешељ најавио на конгресу СРС да ће ускоро остати само три странке на југословенској политичкој сцени – СРС, Милошевићеви социјалисти и Југословенска левица, предвођена Милошевићевом супругом, Миром Марковић.

Ућуткивање независних медија било би битна претходница таквој политичкој контроли. Злогласни Закон о информисању, који је наметнуо строга ограничења медијима, донекле је остварио овај циљ.

Да би ствари биле апсолутно јасне у погледу намера режима, Марковић је најавио да је „деконтаминација медија" неминовна.

Дана 13. фебруара, државна новинска агенција Танјуг оптужила је контроверзног београдског новинара Александра Тијанића да је „квислинг". (Види Тијанић, „Знам ко је убио Булатовића", Извештај бр. 17 о балканској кризи, 14. фебруар). Тијанић, бивши министар информисања у Влади Србије, тренутно пише колумну за „Независне новине" које се објављују у Републици Српској. У једном недавно објављеном чланку Тијанић је предвидео да ће један опозициони лидер бити изведен пред суд, да ће једне независне новине бити забрањене, да ће уредник бити затворен или ће бити убијена једна истакнута личност.

Слобода штампе је нападнута и у Републици Српској. Прошле године уредник „Независних" Жељко Копања изгубио је обе ноге после напада на његову супругу. Уредник часописа „Репортер", Перица Вучинић, нашао се на суду у Бањалуци под оптужбом да је покушао да дискредитује Југославију. Вучинић је жигосао Милошевића као диктатора. **(Владо Мареш, www.hrw.org.yu, Medienhilfe EU-Jugoslawien, 18. фебруар 2000. године)**

Политичка ситуација у Србији и „Жене у црном"

СФРЈ је састављена од шест република и две аутономне покрајине у Републици Србији. То је све постојало до 1991-1992. Ратом се све распало. Са ратом су настале следеће државе: Босна и Херцеговина, која је Дејтонским споразумом, после 1995. године подељена на муслиманско – хрватску федерацију и Републику Српску (држава босанских Срба), Хрватска, Македонија, Словенија и Савезна Република Југославија, коју чине Србија и Црна Гора, плус провинције Косово и Војводина, које такође припадају Савезној Републици Југославији.

Нове националистичке државе

Све нове државе имале су националистичке режиме. То је било да се распламса рат. Дошло је до етничких чишћења, где су многи цивили претрпели велике патње.

Од свих режима, специфичан је био српско–црногорски, на челу са Милошевићем као моћним председником.

До јула месеца, Слободан Милошевић је председник Србије. Његова партија СПС, наследила је од ауторитативне комунистичке партије, екстремни српски национализам и шовинизам, као и многе црте фашизма и нацизма.

Кад је Слободан Милошевић постао председник СР Југославије, обезбедио је себи још већу моћ, али није могао ојачати утицај у Црној Гори. Један део црногорских вођа и садашњи премијер Мило Ђукановић, члан ДПС-а (која је донедавно била братска Милошевићева партија), тражио је више самосталности за Црну Гору.

Манипулације

Милошевићева СПС имала је и сателитске партије, ЈУЛ (уједињена југословенска левица) и Нову демократију, а своју моћ је учврстила контролом медија. Партија и њено руководство контролишу економију, војску и полицију и сарађују са мафијом. Чест је случај да у лошим економијама долази до криминала. Слични узроци доводе до повезивања војске, политичких структура и мафије.

Дејан Анастасијевић из независних новина „Време" каже: „Милошевић гради своју моћ на три ствари: јака полиција, јака контрола медија и контрола економије. Он мора да влада овим да не би сасекао грану на којој седи."

Ову структуру власти, режим је више или мање преузео од режима који су постојали од 1981 – 1989. године, када је Србија била у Југославији. Раст шовинизма утицао је на популистичку власт да направи озбиљан искорак ка национализму, за шта су од народа добили велику подршку за своју политику према албанској већини на Косову.

Косово је, као и Војводина, имало статус аутономне покрајине, али Слободан Милошевић, који је био у посети Косову априла 1987. године, где је охрабривао косовске Србе, испунио обећања дата 25. 11. 1988. године у Парламенту СФРЈ.

Нови српски закон одузео је аутономијама право да самостално одлучују. То је учињено од Косова и мултиетничке Војводине (где су „Жене у црном" одржавале своје састанке), у којој је мађарска мањина изгубила своју аутономију.

У основи, нови српски закон одузео је покрајинама аутономију. Било је јасно да Милошевићев режим није могао да потлачи косовске Албанце и мултиетнички народ у Војводини. Албанци на Косову су се борили да поврате своју аутономију. Све мањине биле су изложене разним неугодностима.

Режим је владао уз помоћ терора и у сарадњи са фашистичком организацијом, Српском радикалном странком, чији је вођа био Војислав Шешељ. Више о њему касније. Милошевић је владао уз подршку полиције и Шешељевих терориста, који су спроводили етничко чишћење у деловима Војводине и Земуну (предграђе Београда), а тиме су покушали да заплаше оне који се боре за демократију, као и да спрече формирање организације за људска права и деловање њихових активиста.

Режим је добро искористио своје политичко искуство да би систематски маргинализовао опозицију кроз корупцију, где је многе политичаре из демократске опозиције окарактерисао као такве. У зиму, у око 50-так места, дигли су се протести против изборних махинација 17. новембра 1997. године, кад је режим започео психолошки рат, у коме је за кратко време, уз помоћ медија,

опустошена опозиција. Власт је користила слабост опозиције, јер су се многи од њих дистанцирали од националистичке идеологије.

Економски и социјални проблеми

Поред многих политичких проблема, СРЈ је имала и много економских проблема. Доста је пропатила од међународних економских санкција. Дуг према иностранству био је око 70 милијарди норвешких круна. За 25 година од тога није било враћено ништа. Званично је било 700.000 незапослених и око 1.000.000 пензионера, а они који су радили добијали су само пола плате. Просечна плата била је 800 норвешких круна, што значи 1/3 плате из 1990. године. Једва 4 одсто оних који су радили, могли су да живе од својих прихода. Сви остали, морали су да се сналазе на овај или онај начин, што значи да се баве сивом економијом. Хлеб и литар млека коштају 3 норвешке круне. Ситуација за 700.000 избелица била је катастрофална. Нису им поштована сва људска права (као, на пример, добијање српског држављанства, а већина њих живела је у екстремно сиромашним условима.

Избори у Србији

Председнички и парламентарни избори одржани су у Србији 21. септембра 1997. године. За председничке изборе кандидат СПС био је Слободан Милошевић. Он је постао председник СРЈ. У сенци је био Зоран Лилић, продужена рука Слободана Милошевића, који је у ствари требало да буде председник Србије. Опозиција је бојкотовала изборе, јер нису могли да буду јединствени. Опозициони вођа Вук Драшковић, писац, харизматични народни говорник, највећи националиста од троје лидера, довео је до пропасти коалиције „Заједно", која је била предводник демонстрација. Вук Драшковић био је највише националистички и највише десничарски оријентисан од троје вођа.

Подршку босанских Срба добија Зоран Ђинђић из ДС. Он је постао градоначелник Београда, јер су протести дали резултате и опозиција је победила у изборима за градску скупштину.

Трећи опозициони лидер била је Весна Пешић из ГСС, али њена партија била је мала. Партије Зорана Ђинђића и Весне Пешић бојкотовале су председничке изборе у Србији. Било је оптужби између три опозиционе партије, тако да је разбијачка политика режима успела! Нико није прецизно знао шта је Милошевић обећао Драшковићу, каже Ненад Стефановић, аналитичар новина „Време". То није никаква нада за будућност, што се удружене опозиције тиче. Исто се десило, као што се показало у многим другим случајевима. Изгледа да је лакше било држати се заједно када се причало и протестовало. Сада је позиција постала моћнија, што је довело до краја коалиције „Заједно".

Терориста Шешељ

Трећи председнички кандидат гори је од два пређашња. Ранији градоначелник Земуна (предграђа Београда) био је Војислав Шешељ. Тамо се нала-

зила јеврејска синагога и после победе у Земуну, он је њу претворио у дискотеку. Одвијала су се масовна етиничка чишћења. Званично се сазнало за 22-је људи. Хрватској породици Барбалић, је одузет стан док су били на одмору. Та фамилија је одувек живела у Земуну. Они су само добили обавештење да се неко уселио у њихов стан. Суд у Београду пресудио је у корист Барбалића, али упркос томе они нису могли да се врате у свој стан. Многи њихови приватни и породични документи допрли су до медија као доказ да су Хрвати, што је довело до тога да не буду више добродошли у Земуну.

Познати београдски адвокат Никола Баровић, покушао је да одбрани фамилију у директном ТВ-дуелу са Шешељем. Он није дошао до речи од Војислава Шешеља и на крају је био нападнут од Шешељевих горила. Можете ићи по Београду и видети понижавајуће фотоплакате адвоката Николе Баровића после ТВ-дуела.

У рату у Хрватској и рату у Босни и Херцеговини, Шешељ ангажује приватну милицију. Пре две године, када је потписан Дејтонски споразум, постао је непријатељ Милошевићу, због чега је Милошевић својим санкцијама и у говорима одустао од Велике Србије.

Представници Хелсиншког комитета у Београду сматрали су да Шешеља треба извести пред ратни трибунал у Хагу.

У изборној кампањи, 42-годишњи правник Шешељ, називао је своје противнике психопатама и страним агентима. Шешељ представља чисти фашизам. Шешељ је тражио да Милошевићев човек, Зоран Лилић иде на реизборност следећег месеца. Шешељ је у првом кругу добио 1/3 гласова и знао је да има извесну моћ, али није успео да победи на председничким изборима.

Љубиша Рајић, универзитетски професор из Београда, подржавао је студентске демонстрације целе зиме. Он каже да се не би осећао сигурно, као ни његова фамилија, уколико би Шешељ добио републичке изборе.

Због фамилије Барбалић, која је избачена из стана, подигли су се протести у улици у којој су живели у Земуну. Међу осталима, протесту су се придружиле и „Жене у црном". То су храбре жене које жртвују своје животе за правду и држе се на митинзима храбро.

Позадина за летњи састанак

У целом овом политичком и економском хаосу у протестима грађана треба да се ангажују и „Жене у црном". Прво треба видети где су велики проблеми, па онда схватити велику храброст у ангажовању које се тражи од „Жена у црном".

Јасно је да је препад на адвоката Баровића један вид етничког чишћења у Земуну. То је један од многих повода на ангажовању за летњи састанак „Жена у црном".

Многи су знали да је овај њихов рад јако важан, јер су „Жене у црном" биле на ногама од 9. октобра 1991. године. Имале су сваке среде протесте између 15.30 – 16.30 часова на Тргу Републике у центру Београда, против рата, против национализма, насиља, за мир, за поштовање човека и против етничког чишћења. Такође су подржавале дезертере и косовске жене Албанке, које су

називане муслиманским курвама и које су биле пљуване и физички нападане. „Жене у црном" су, јаке и храбре жене, оне верују у себе и у друге сличне себи. Од 1992. године, једном годишње одржавале су своје састанке у августу. Каснијих година своје састанке су одржавале у Новом Саду (град удаљен 80 км, северно од Београда, на реци Дунав у Војводини, која није више аутономна покрајина у Србији). У Новом Саду, „Жене у црном" нису имале већу подршку, па су састанке одржавале на неким местима на обали Дунава.

Програм

На овогодишњем састанку „Жене у црном" биле су и учеснице из следећих земаља: Алжир, Белгија, Данска, Француска, Грчка, Холандија, Италија, Норвешка, Шпанија, Чеченија и САД. Из бивше Југославије биле су жене из Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније, Словеније, СРЈ – из Црне Горе и Србије – и из провинција Косова и Војводине. Присуствовало је 10 жена из Данске, међу којима смо упознале две глумице. Најстарија учесница састанка имала је више од 80 година, док је најмлађа била једна девојчица са својом мајком.

Порука „Жена у црном" била је: „Ми жене живимо у једној држави, чији је режим одговоран за овај рат, осећамо горчину, отпор и очајање према режиму и придружујемо се феминистичкој солидарности према учесницама". Све жене на овом састанку су читале своје поруке на свом матерњем језику.

У четвртак увече, жене и цивилне организације, организовале су панел-дебату.

У петак су имале састанак – дебату, на којој се говорило о последицама рата. Говориле су против ауторитативне моћи и о учешћу жена у демократским процесима, женској економији, лезбејским правима и о цивилним организацијама. По подне је приказан немачки документарни филм о „Женама у црном".

У суботу је била панел-дискусија о патријархату, глобализму, конзервативизму и фундаментализму. Затим је био представљен један креативан рад о ширењу женске енергије. Поподне се говорило о женама као супругама и мајкама, било је говора о фундаментализму у западним земљама, о фундаментализму који се ствара кроз институције, као и кроз религије, државе и културе.

У суботу увече одржала се велика демонстрација у Новом Саду, са једним перформансом.

Недеља је био дан за продуховљене форме и за обједињавање панел-дебата и реферата претходних радних дана.

Рат и мир

„Ја сам једна од тих која сам рекла да рат не доноси мир и говорила о последицама рата."

Састанак је водила жена која се зове Схура Думанић. Она је избеглица и живи сада у Ријеци, у Хрватској. Она је отворила један центар за жене у Ријеци. Ово је други пут да отвара центар за жене. Први центар јој је затворила Туђманова власт, злочиначком кампањом против ње, али је она наставила илегално да ради.

На овом састанку, поделила је папире свим учесницама, које је требало да напишу убојите речи о рату и миру. Касније је требало издвојити 3 до 4 најважније речи. Када смо покупиле папире, имале смо увид које су жене имале директна и конкретна искуства о рату и миру, а које су имале више теоретских и неодређених ставова о томе.

За мене, један од ударних примера је било писање једне жене, којој је најважније било да ноћу мирно спава и то јој је била најубојитија реч за мир. Од ове жене смо чуле да је више пута била избеглица, да је била тотално изнурена током избегличких дана и да се често налазила у подрумима са другима. Она је причала да су многи имали страх за своје најближе, а за њу је то била најубојитија реч против рата.

Страх

У петак поподне, имале смо радни дан о страху и о томе шта да се ради да би се он пребродио. Моја ћерка Annevig и ја изабрале смо ту тему коју је водила госпођа Неда Божиновић. Госпођа Неда Божиновић је старица која има преко 80 година и стари је члан „Жена у црном". Она је била учесник, борац у Другом светском рату и у Титовој Југославији налазила се на високом положају. Имала је огромну духовну енергију у ангажовању у организацији „Жена у црном". Политички је активна од 1933. године. Она је једноставно зрачила и моја ћерка је била просто одушевљена када ју је упознала. Нисмо посумњале ни у једну реч коју је она изговарала.

У последњем тренутку, енглески превод је требало превести на шпански језик. Ми смо брзо реаговале и, на задовољство учесница, које су зрачиле отменошћу и правиле пријатан штимунг, искористиле оно мало шпанског језика које знамо да би се разговор наставио на шпанском.

Тони Ливерсаге је писац који је написао биографију Неде Божиновић.

Иако су постојале језичке баријере, ми смо биле уз њу и дубоко смо је доживљавале. „Ти знаш дански" – рекла је Неда и затим се цела данска делегација придружила нама.

Било је једно лепо и угодно поподне. Неда Божиновић је излагала како „Жене у црном" могу да помогну да се људи ослободе свог страха. Неда је говорила о организацији и њиховој одговорности, да морају да нађу нове радне моделе и нове форме отпора и да се прати њихов рад. Она је молила „наше пријатељице", како је она називала нас остале, да изнесемо наше личне ставове о страху и нади, као и стварности у којој живимо.

Састанак је затим настављен. Било је доста жена из бивше Југославије које су детаљно описивале своје догађаје. Приметиле смо да је за многе од њих било важно да добију стан и формулисале смо њихов страх и рад са њима. Безбедне Данкиње прихватиле су свој сопствени страх озбиљно. Све учеснице биле су концентрисане и упијале су све догађаје.

Сташа Зајевић, за коју се каже да је била стварни организатор и творац „Жена у црном", дошла је са својом личном историјом која је била једна врста сажимања доживљаја из њеног живота. Она је изнела да су ратови настали на основу манипулација и страха. Народ је уплашен кад настане епидемија стра-

ха која је константна у Србији. Он се плаши због неизвесности своје будућности. Страха има у свим облицима. Говорила нам је и како да се одбранимо од страхова и молила нас је да смишљамо нове форме сигурности за нас пацифисте. Она каже да сигурност постаје све више тражена због сталне милитаризације. Закључила је да је јако важно да страхове победимо, као и да се мора направити истраживање о разлици између страха и параноје. Сташа се плашила да јој не одузму пасош, јер је он за њу представљао слободу, а она сама је имала доста проблема око тога.

Неда Божиновић направила је један историјски преглед. Она се вратила у далеку 1933. годину, када је почео фашизам, нацизам и диктатура и када се појавио страх од грађанског рата у Шпанији, који се десио 1936. године. Страх од фашизма активирао је многе људе. Није постојала земља у којој људи нису били опседнути Шпанским грађанским ратом. Ништа није помогло.

Неда каже да оно што се догађа у Југославији подсећа на Шпански грађански рат. На почетку, она и њена лига нису могле да схвате да је Милошевић могао да манипулише милионима људи. У сваком граду биле су његове слике. Иста масовна манипулација догађа се и у Хрватској, где су на свим местима били Туђманови портрети и плакати. Неда је и сама имала страх од ове двојице и начина на који су се обраћали својим народима. Национални шовинизам постао је водећа идеја у Хрватској и Србији и он је опустошио земљу која је могла да дâ својим грађанима релативну сигурност.

Фундаментализам

Овај дан обележила је панел-дебата о фундаментализму. За време панел-дебате дошло се до дефиниције фундаментализма – фундаментализам се употребљава у сврху обликовања политике, религије, културе и етноса да би се постигла политичка моћ.

Ми имамо различите идентитете, али фундаменталисти нас окрећу једне против других, као и све десничарске организације које раде против народне воље. Фундаментализам није исто што и ислам. Фундаменталистички муслимани, као и фундаменталистички хришћани су негативни. Исламске земље имају велике историјске, политичке, културне и економске проблеме и покушавају да хомогенизују стање у својим земљама. Не може се рећи да су све исламске земље фундаменталистичке због проблема и патњи, као и неравноправности које постоје у њима. То видимо на примеру расизма, интернационалног капитала итд. На једном од састанака било је говора о три тачке: 1. етничка криза, 2. националистичка криза, 3. сиромаштво. Било је разговора о милитаризму као најопаснијем фундаменталистичком облику, као и различитостима између национализма и фундаментализма.

Демонстрације у Новом Саду

Субота поподне. Биле су демонстрације у Новом Саду. Довезли су нас на највећи градски трг. Свих нас 300 учесница у црном постројиле смо се у круг. Унутар круга било је 7 – 8 жена, као неки перформанс. У почетку је владао

потпун мир. Успех је био велики и наш перформанс је ушао у један хармоничан део. Један цео час стајале смо мирно и то је било најважније. Народ је коментарисао своје доживљаје гледајући нас.

За нас је ова демонстрација била незабораван тренутак, као финале свих одржаних састанака и свега што смо доживеле претходних дана. **(Од 7-10. августа 1997. год. „Жене у црном" имале су свој шести међународни састанак у Новом Саду. Састанак је био посвећен политичкој ситуацији у Србији, као и њеној историјској позадини, Annelise Ebbe)**

II

БУЂЕЊЕ НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ И САВЕСТИ – ОСНОВ ПОЛИТИЧКЕ АКЦИЈЕ

Слобода духовног стварања и изражавања нигде у свету није освојена без жестоке политичке борбе. Зато она подразумева континуирани друштвени ангажман интелектуалаца, висок степен храбрости и спремности на жртву у покушају да се ефикасно супроставе варварским методама обрачуна којима режим прибегава прогонећи своје неистомишљенике и критичаре.

Одлучно супростављање репресији треба да буде један од основних елемената човекове свести те, пре свега, израз права духовног стваралаца на сумњу у све постојеће, права на различитост и радикалну критичност. Апсолутну власт искрено могу подржавати само крајње примитивни људи, који недостатак знања надокнађују агресивношћу, а одсуство духа охолошћу. Онај ко се ни пред каквом силом не покорева, мрзак је режиму превасходно зато што не показује страх, што не пристаје на аутоцензуру мисли. Спонтаност интелектуалног чина и јавност духовног продукта у колизији је са визијама самозваног „колективног интелектуалца", „авангардне снаге" заоденуте ауторитетом власти и принудне неприкосновености.

Идеолошка искључивост нужно води ка политичкој нетрпељивости, а догматизам ка апологији личности и култу доминирајућег институционализованог покрета који је, позивајући се на пропагандну паролу, као на ноторну чињеницу, да у име маса осваја слободу и демократију приграбио и најпотпуније елиминисао сваку слободу и сваку демократију.

Слаба је утеха ако постоји само теоријска могућност да они који данас ћуте и праве се невешти, једнога дана и проговоре, ако тада буде касно, онда је то доказ да наш народ реално и не заслужује бољу судбину од оне која га је задесила. Онда он треба да трпи и служи, да чека да га неке мистичне и маги-јске, ирационалне силе ослободе од зла, јер сам није довољно способан

да се усправи и стресе са себе труле, али лепљиве и љигаве мреже ватиканске завере.

Онда ће се он и даље кроз песме заклињати да неће скренути с пута једног од главних ововековних кривача за све његове недаће и несреће.

Само поновно буђење свести и савести, поноса и достојанства, слободарских и демократских традиција нашег народа може помоћи његовој еманципацији из окова једне, већ увелико превазиђене и хуманистичким начелима непримерене идеологије којом смо се, услед урођене наивности и искрености, предавали свим срцем не видећи да она нашим непријатељима служи само као Богом дана замка, клопка, средство дуготрајног и темељитог обмањивања и однарођавања, сијања неслоге и унутарнародних размирица, братоубилачких покоља.

Увек нам је недостајало народне слоге и јединства, а слаба је утеха што смо то покушавали надокнадити индивидуалном и групном храброшћу и пожртвовањем.

Буђење националне свести одавно је препознати приоритет свих оних мислилаца и људи од пера који су данонoћно бдили над судбином народа. Један од њих је и Енрико Јосиф који је изванредно описао суштину страдалничке природе два народа:

Јевреји и Срби су два народа који су имали Дахау и Јасеновац, народи свеопште омржени с разлогом, јер носе послање а постање, је изазов за најдубљу мржњу. И један и други не желе да носе свесност тог жртвеног постања, желе да буду као и други, ослобођени бремена. Али, ово време – пред престанак времена – судбоносни је час да српски и јеврејски народ схвате, освешћени у своме јамству, да је страдалничка величанствена улога у дивотној причи постања не само народа, већ и у тајни бивствовања, њима намењена и дарована, и они се ње никада не могу ослободити.

Учине ли то, као што то многи чине, изневерили би сами себе, своју суштину, мноштво своје и једноту своју. Откако ми је свест стасала, носио сам осећања да у души српског народа пребива неисказива чудесна, зрачећа, девичанска врлина заноса да се сви обујмимо братством и заједништвом...

Ово је тренутак нетрпељивости, јер је страдалништво несумњиво веома дуготрпно и повеснички, и биолошки, и духовно. Залог и удео српског народа у том обједињавајућем загрљају света знамен је, трајан, жртвен је.

Та чудесна душа српског народа није узвратила мржњом на незаборав – покољ, непребол – покољ...

Узвратила је загрљајем у обједињење свих нас, у највише повесничке идеале васцелог човечанства и васцелог новог човека.

Верујем у чудо, верујем у Србију, јер верујем у чудо. Србија је чудо чудесно. („Књижевне новине", број од 11. јануара до 15. марта 2003. годнне, страна 33)

Буђење националне свести и савести јесте основ политичке акције Српске радикалне странке. Идеолошки императив је остваривање концепта Велике Србије.

После Другог светског рата, ниједна друга политичка партија у целом српском народу, осим Српске радикалне странке, никада се није залагала за Велику Србију. Можда јесте, у једном кратком периоду, Српски покрет обнове Вука Драшковића, али Драшковић је напустио такву оријентацију чим је 1991. године дошао под контролу америчког амбасадора у Београду, Цимермана. Дотадашњу националну оријентацију он је променио за 180 степени.

Што се тиче осталих политичких партија, на пример Социјалистичка партија Србије, не само да се никада није залагала за Велику Србију, него је увек искључиво била за Југославију. Српска демократска странка Републике Српске и Српска демократска странка Крајине такође су биле искључиво за Југославију, а касније за Савез српских земаља, када је било очигледно да Југославија не може опстати. Веома је битно да овде нагласим да је искључиво Српска радикална странка, од почетка, била за Велику Србију, да је једина за Велику Србију и концепт Велике Србије представља смисао постојања Српске радикалне странке. Када би случајно негде у будућности, не дај боже, Српска радикална странка напустила концепт Велике Србије, не би више била апсолутно никаквог разлога за њено постојање.

Српски радикали се пожртвовано боре за националне интересе, али у потпуности стриктно и доследно поштују права свих других националности. Оно што желе свом народу, желе и другима. Због такве доследне националне политике, у странци је приличан број припадника других националности: Мађара, Словака, Румуна, Буњеваца, Бугара, Горанаца, чак Албанаца и припадника свих верских групација. Имамо муслимане, имамо католике, протестанте, има и Јевреја у чланству. Са друге сране, у руководству Српске радикалне странке такође имамо припадника других националности. У Централној отаџбинској управи имамо Словаке, Роме. Први припадник ромског народа, који су вековима прогоњени широм скоро целе Европе, први припадник ромског народа – који је постао министар био је из Српске радикалне странке – министар Јован Дамјановић. Члан Српске радикалне странке и народни посланик Мехмед Спаха, муслиман из чувене муслиманске породице, једне од најугледнијих муслиманских породица на простору целе бивше Југославије. Један од потпредседника Народне скупштине Републике Србије из Српске радикалне странке је бугарске националности. Имали смо Мађара народних посланика из наше странке. То је наша доследна политика која никада није доведена у питање. Ми сматрамо да у оквиру демократског политичког система све националности треба да узму учешће у свим политичким процесима и да им буду доступне све државне функције. Од припадника националних мањина тражимо само једну ствар – да буду лојални својој држави и да не раде на њеном цепању, на њеном рушењу, на њеном уништавању.

Српска национална мисао је, у континуитету, била санкционисана до 1981. године. О томе у јавности није смело да се говори и поготово није смело да се пише, ни у часописима, ни у књигама, ни у новинама. Режим је врло окрутно поступао према свакоме ко би то питање покушао да покрене у јавности. Познат је случај Добрице Ћосића, који је, као члан Централног коми-

тета Савеза комуниста Србије, то питање покренуо 1986. године. Одмах је смењен са свих политичких функција и потиснут у страну, и наредних година је био интензивно праћен и шиканиран од стране полиције.

Ћосићев пример требало је да покаже свим другим шта ће им се десити уколико уопште покрену питање лошег положаја српског народа под влашћу албанских комуниста на Косову и Метохији. Имамо наш један случај. У време расправе о уставним амандманима из 1974. године, када је Титов комунистички режим показао своју намеру да Косову и Метохији додели државне атрибуте, неки београдски угледни интелектуалци, предвођени професором Правног факултета Михајлом Ђурићем, тадашњим асистентом, садашњим професором Костом Чавошким и многим другим супротставили су се у јавној дискусији о предлогу уставних амандмана.

Професор Ђурић је осуђен на осам месеци затвора, ови остали су избачени са Правног факултета, и све до доласка Слободана Милошевића на власт они нису могли да се врате на Правни факултет.

Накнадно је дошло до мешања западних сила и Ватикана у унутрашње југословенске односе, у циљу разбијања Југославије, и тада су прорадили западни сервиси за вођење специјалног пропагандно–психолошког рата. Тада су биране најпогодније флоскуле, којим би се оцрнили Срби у целини, као народ, и српски политичари, јер се на Западу сматрало да је Србима најискреније стало до Југославије и да су Срби једини спремни да се енергично боре за опстанак Југославије, да је све друге могуће инструисати у спровођењу западне политике разбијања Југославије.

Дакле, све оно што је било негативно у прошлости, као појава у разним деловима Југославије, накнадно се приписује Србима као њихова намера, као њихов циљ, као њихова воља, као њихова жеља, као њихов план итд.

Тај план је постојао и у Ватикану и Немачкој, а онда су се прикључиле и све остале западне силе. Негде до 1991. године, Америка се колебала да ли да иде у растурање Југославије или не. Изгледало је, у једном тренутку, да Америка има за циљ очување Југославије, наравно уз сламање комунистичког система у њој.

Међутим, пошто су Немачка и Ватикан имали примарну улогу у свим политичким процесима на Балкану у то време, и пошто су они имали спремне сервисе за провођење својих намера, Америка је, једноставно, накнадно почела да следи такву политику и, убрзо успела да предњачи у вођењу такве политике.

Критиковало се све што је одисало национализмом, а српство је требало сломити. Један од свежијих примера јесте и студија хелсиншке групе, која се бавила Српском православном црквом и утемељивачима српске православне мисли. Врло је важно поменути да су под удар невладиног сектора дошла дела светог владике Николаја Велимировића и аве Јустина Поповића. Примера ради, ваља подсетити на један од Поповићевих цитата: „И наши православни пророци нешто знају и нешто пророкују. Знају они вашу тајну, и чудна пророштва пророкују. Јесте ли чули њихова пророштва?"

Ако нисте, ослушните их.

Мали је човек, сувише мали, па био он и папа, да би могли оставити Богочовека и да би пришли човеку. Ми смо сувише продубили и обнажили трећње ђаволово искушење, да би нас њиме могли саблазнити. Папопоклонствочовекопоклонство изазива сетан осмех на жалостивој души православној и она се данонoћно моли Сладчајшем Господу...да све човекопоклонике поведе путем Богочовечанске Истине у живот Богочовечански....лакше је камили проћи кроз иглене уши него ли римокатолику ући у тајанствено царство православне цркве. Иза свих реторских и схоластичких дефиниција о човеку, за њих је на крају крајева, човек-механизам, само ако га навије главни механичар из Рима.'' (Из ава Јустин Поповић „На Богочовеанском путу'')

Буђење националне свести у Срба имало је за последицу план разбијања и уситњавања српског национално бића, требало је поручити српском народу да им не пада напамет да „буду Срби''.

Крај пута за Слободана Милошевића

Социјалистичка партија Србије Слободана Милошевића, прећашњи Савез комуниста Србије, једина је комунистичка партија у Европи која је преживела пад Берлинског зида 10. новембра 1989. Она је у томе успела уклапајући у свој идеолошки корпус и сурови национализам, ускраћујући тако антикомунистичкој опозицији могућност да се легитимише, у време појачаних националних сукоба и распада Југославије, као бранилац српских националних интереса.

Између септембра 1987, када је Милошевић згромио противнике нове оријентације у СКС, и марта 1991, када је послао тенкове на улице Београда да окончају студентске демонстрације, владајућа партија Србије обновила се као партија снажног српског национализма. У том интервалу њени лидери су организовали митинге и користили их да потчине Војводину, Косово и Црну Гору; мењали уставе Србије и Југославије; нису успели да добију већину на XIV конгресу Савеза комуниста Југославије; окренули су се завери против других југословенских република са генералима ЈНА, који су били организовани у сопствену партију, Савез комуниста – покрет за Југославију; трансформисали се у СПС; и победили на првим вишепартијским изборима у децембру 1990.

Између јуна 1991, када је покренут београдски рат, и децембра 1993, када је он изгледао изгубљен, СПС је уз помоћ ЈНА напао а онда напустио Словенију, заузео готово трећину Хрватске, одбацио предлог Европске заједнице за мирно решење сукоба, заузео две трећине Босне и подвргао је немилосрдном „етничком чишћењу'', зарадио међународне санкције, добио друге изборе у савезу са Српском радикалном странком Војислава Шешеља, уништио домаћу привреду, није успео да убеди Пале да прихвате Венс-Овенов план; и добио је треће изборе у коалицији с мањим странкама.

Онда је дошао Вашингтонски споразум, јачање Војске Босне и Херцеговине, последњи трзај за добијање рата (Бихаћ), хрватске и босанске војне опе-

рације „Бљесак", „Олуја" и „Сана"; пад „Републике Српске Крајине" и скоро пад „Републике Српске"; НАТО – бомбардовање и Дејтонски споразум. Под утицајем ових догађаја Милошевићев СПС је одбацио Шешеља и окренуо се старим савезницима на левици, СК-ПЈ, предвођеним међу осталима, Милошевићевом супругом Мирјаном Марковић. Са изгубљеним ратом и драматично смањеном политичком и социјалном базом, треба се с правом запитати да ли је крај Милошевићеве владавине сада на видику.

Завереници

СПС је формиран 17. јула 1990. спајањем Савеза комуниста Србије са Социјалистичким савезом радног народа Србије. За новог лидера партије изабран је Слободан Милошевић. СПС се прогласио партијом левице, која је посвећена „диригованој привреди која се заснива на разним облицима власништва" и држави заснованој на „владавини закона и социјалне правде". Ова партија је такође видела себе као браниоца српске државе и српских националних интереса, као партију мира и просперитета и „баријеру против деснице" – чија би победа, наводно, донела беду и рат. Она је задржала инфраструктуру и Савеза комуниста и Социјалистичког савеза, и притом контролу над привредом, администрацијом, полицијом, остатком ЈНА, државним и грађанским институцијама као што су медији, универзитети, удружења ветерана, синдикати и друге „снаге левице", од којих је далеко најважнија био СК-ПЈ.

СК-ПЈ су формирали генерали ЈНА и војни обавештајци негде у исто време кад је формиран СПС. Како је СПС био ограничен на Србију, СК-ПЈ је био планиран да подржи војни удар у целој Југославији. Његови комитети су брзо формирани, као ћелије унутар армије или од чланова бившег Савеза комуниста Југославије. Међутим, за разлику од СПС, партија генерала је лоше прошла на првим изборима и следеће две године је провела на маргинама политичког живота Србије.

СПС је од Савеза комуниста Србије наследио став (који је делила и команда ЈНА) да је Устав из 1974. уништио Југославију тако што је од ње направио конфедерацију. Правећи од република дефакто суверене државе – преко принципа консензуса за доношење свих кључних одлука на савезном нивоу и давања предности републичким над савезним законима – он не само да је подрио Југославију, него је неповратно оштетио националне, политичке и економске интересе и Србије и српског народа. У Босни и Херцеговини, Хрватској и на Косову, Србима су, наводно, ускраћена национална права и остали су без заштите. Одговор је лежао у јединственој и јакој Србији, у јачању „демократског централизма" унутар СКЈ, у великом смањењу републичке власти и у поновној централизацији савезне државе.

Крајем осамдесетих година СКС је зато тражио сазивање ванредног конгреса СКЈ, на којем би се такве промене прихватиле и добиле легитимност. Међутим, пре конгреса он је неуставним средствима збацио вођства у Војводини (октобар 1988), на Косову (новембар 1988) и у Црној Гори (јануар 1989) и једнострано је донео амандмане на Устав Србије (март 1989). Овим актима

је уништен цео уставни оквир Југославије и обезакоњен је рад Савезне владе и Скупштине.

На последњем, XIV, конгресу СКЈ, који је одржан почетком 1990, конфликт је био усредсређен на уставна питања, али улог су биле дубље уставне промене. Појавила су се два пола, један је представљала словеначка страна, други српска. Словеначка страна је сматрала да је комунизам на издисају и да економски систем треба да се промени што пре, да вишепартијски избори представљају безболан начин напуштања власти. Српска страна је била против радикалних уставних промена политичког или економског система: она није била спремна да прихвати ликвидацију својих партијских организација у предузећима, деполитизацију војске и службе безбедности или увођење вишестраначког система. Њени лидери су тврдили да ће увођење парламентарног система довести до распада Југославије.

Ово мишљење је делила организација Савеза комуниста у ЈНА. Генерали су сматрали да Југославија може да опстане само као држава „са социјалистичком оријентацијом" и да они који верују да се земља може трансформисати у „грађанску европску државу западног типа" само воде у грађански рат. Заговорници парламентарне демократије једноставно „нису разумели национално питање у Југославији". Српски комунисти и генерали ЈНА су се сложили да је Југославија могућа само као комунистичка држава. Они су се даље, злослутно, слагали да је „антикомунистички и антисоцијалистички фронт" у другим републикама „антисрпски". И такође су се слагали да је Југославија као конфедерација шест република неприхватљива, јер то није права држава, док су Срби желели да живе у једној држави с једним држављанством, границама, војством, војском, тржиштем и валутом.

Почетком 1991. два војства су почела да расправљају о увођењу ванредног стања да би се решила све већа политичка и друштвена криза. Војска је сачинила планове за збацивање нових влада, најпре у Хрватској и затим у Словенији, „комбинацијом политичких и војничких средстава". У републикама за које су сматрали да „оклевају" – тј. у Босни и Херцеговини и Македонији – владе такође треба оборити организованим демонстрацијама и побунама, тј. применом истог метода којим је српско руководство оборило владе у Војводини, на Косову и у Црној Гори. У спровођењу ове политике ослонац ће бити „снаге које су за Југославију", тј. војства Србије и Црне Горе, српских партија у Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији и, наравно, на СК-ПЈ. Милошевић се од Армије разликовао само у томе што је сматрао да Словенију треба оставити на миру и да главне напоре треба усмерити против Хрватске. План ЈНА за увођење војне владавине у Хрватској предвиђао је институционално и политичко јачање српске Крајине у Хрватској и подршку њеном отцепљењу. Овај план је такође подразумевао уклањање немоћне савезне владе Анте Марковића и укидање Савезне скупштине. У исто време, на Милошевићев захтев, војска се сложила да заштити српско руководство од унутрашње опозиције (што је учинила када је извела тенкове на београдске улице 9. марта 1991).

Војни удар је био планиран за 15. март 1991. Међутим, војска, упозорена од партнера у Москви, на крају је одустала од њега, посебно због тога што је Председништво Југославије већином гласова било против војног преузимања. Почетком априла 1991, на Милошевићево инсистирање, војска је свеједно спречила хрватску полицију да примири Книн и поврати друга места у Хрватској под контролом побуњених Срба. Скупа са српским представником у Председништву Југославије, Борисавом Јовићем, Милошевић је рекао генералима да би „сваки други ток акције представљао издају, која би у овом случају узроковала пад српског вођства и отуда и пад ЈНА". Две стране су се затим сложиле да ће војска „бранити будуће границе Југославије" и учинити их „трајним".

Од фашистичких до комунистичких савезника

После 9. марта 1991. генералска партија СК-ПЈ повукла се из јавног живота. Милошевић је остао неприкосновени ауторитет за вође СК-ПЈ, али су Војислав Шешељ и његова антикомунистичка и профашистичка Српска радикална странка остали омиљени савезници српског лидера следеће две године.

Савез социјалиста и радикала почео је, међутим, да слаби када је Милошевић прихватио – а генерал Младић одбио – Венс-Овенов план за Босну и Херцеговину. Шешељ је желео да капитализује Милошевићево понижење и распало се њихово партнерство. Непосредан разлог било је питање признавања српских парадржава у Хрватској и Босни и Херцеговини, за шта се Шешељ јавно залагао. Већина српских опозиционих странака такође је стала уз Карацића и Младића. Неки Милошевићеви саветници такође су захтевали чврст став према Западу. Таква политика је претила да маргинализује Милошевића и социјалисте. Она је претила да продужи економске санкције у веома опасном тренутку: на крају 1993. годишња инфлација је била 323 милиона одсто. Милошевић је сада раскинуо с максималистичком политиком у вези са српским ентитетима у Хрватској и Босни. Социјалисти су почели да напуштају терен ултранационализма и притом су се поново приближили СК-ПЈ. Мирјана Марковић је почела да пише своје колумне у недељнику „Дуга", у којима је жестоко критиковала социјалисте зато што су заборавили „левичарске вредности" и што су окренули леђа некадашњим друговима.

Политика приближавања Западу и напуштања хрватских и босанских Срба подразумевала је и промену пропаганде у Србији. Она је фаворизовала антинационалистичку реторику СК-ПЈ. Њен став да су Радован Карацић, Мате Бобан и Алија Изетбеговић једнако криви за рат у Босни и Херцеговини био је добродошао, нарочито с обзиром на то да је Запад говорио исто. Затим је ту била посвећеност Југославији, чије је оживљавање упорно призивано на Западу. У обновљеној Југославији питање граница више не би било спорно, а пораз Србије у рату био би мање видљив. Без обзира на то да ли је обнављање Југославије било реалан циљ, ова прича је помогла Милошевићу да парира оптужби опозиције да је издао српску ствар.

Ово време је било зрело и за комунисте да промене име. На децембарским изборима 1993. (сазваним на инсистирање радикала), они су учествовали скупа с другим минорним левим партијама под називом Уједињена левица. Овом приликом машинерија владајуће партије притекла је у помоћ кандидатима ЈУЛ, баш као што је две године пре, помогла Шешељу и његовим радикалима. Посебно у Смедереву и Пожаревцу, истакнутим људима и кандидатима са листе СПС наређено је да пређу у ЈУЛ. Избори су, међутим, показали да комунизам није популаран код гласача. ЈУЛ је узео само 40 000 гласова, исти број који је 1990. добио СК-ПЈ. Овај дебакл и закључак да нова антиратна реторика не пролази тако добро скупа с војним имиџом партије, довео је до потпуног реорганизовања СК-ПЈ. Његово име је промењено у ЈУЛ и голуб мира заменио је црвену петокраку као симбол.

Ова растућа сарадња, у ствари улизичка фузија, између Милошевићевих социјалиста и ЈУЛ, током 1994. године, није била драга руководству ни једне, ни друге партије. Председник СК-ПЈ Драгомир Драшковић дао је оставку брзо после децембарских избора, а чланови унутрашњег круга СПС (нпр. Борисав Јовић, Михајло Марковић), такође су почели да јавно износе своје неслагање. Међутим, коцка је коначно бачена 25. марта 1995, када се Милошевић појавио на пријему ЈУЛ скупа са супругом (сада председницом ЈУЛ) без руководилаца из своје партије. Неколико недеља после, водећи људи из СПС су отишли у формалну посету гђи Марковић, која их је обавестила да нема ништа против социјалдемократије и да левица мора да ради скупа. Део руководства социјалиста, који се одупирао свакој подели власти с ЈУЛ, дефинитивно је уклоњен у време конгреса СПС у пролеће 1996. године.

Шта је с Босном?

Номинално скретање српског режима према прокомунистичкој левици довело је до изолације вођства у Републици Српској, које је све време пропагирало агресивни антикомунизам, укључивало православну цркву у све аспекте јавног живота и залагало се за капитализам (барем реторички). Док је рат трајао оно је имало прикладно оправдање за одлагање избора, што је паљанским лидерима помогло да спрече Милошевићеву стратегију коришћења избора за њихово уклањање са власти – као што је урадио у случају Милана Бабића и других јогунастих вођа у Републици Српској Крајини. Међутим, после Дејтона, Милошевић се – вођен Западом – осећао сигурним да ће му избори у Босни омогућити безболно уклањање сметње коју представља Караџић. Јер, иако одредбе Дејтонског споразума омогућују различит начин одласка ове двојице оптужених ратних злочинаца, оне такође стварају велику компликацију за Милошевића у томе што ће, ако буду ухапшени и послати у Хаг, просто оптужити самог Милошевића.

Током последње две године, Милошевић настоји да подели владавину Републиком Српском стварајући, нарочито у бањалучкој регији, огранке сопствене партије и СК-ПЈ/ЈУЛ да спроводе његове директиве. Он такође тражи друге странке и појединце за политичку алтернативу. Окончање рата му

је олакшало посао. Реинтеграција Сарајева маргинализовала је Пале у корист Бањалуке. Важност овог града ће се повећати на предстојећим изборима, с обзиром на чињеницу да ова регија има највећи број гласача. У исто време, Караџић и његов владајући СДС, суочени с међународном изолацијом и непопуларношћу међу српским становништвом, присиљени су да ублаже одговор на нападе који долазе из Београда.

Да би постигао споразум са Сједињеним Државама, Милошевић је морао да заобиђе лидере Републике Српске и да се у Дејтону појави као њихов преговарач с пуним овлашћењима. Ово га је ставило у сложену ситуацију, јер је први пут од почетка рата био присиљен да прихвати пуну одговорност за своје и њихове акције. Милошевићева потреба да маргинализује утицај босанских Срба на унутрашњу политику Србије навела га је да их натера да прихвате босанскохерцеговачки оквир. За разлику од Туђмана, који је довео босанске Хрвате директно у хрватски Сабор, да би обезбедио победу своје партије на последњим изборима (1995), Милошевић мора да држи босанске Србе ван политичког процеса у Србији, зато што би се они сврстали уз опозицију. У случају да Караџићев СДС победи на изборима у српском ентитету, или да Пале наставе да отворено исмевају „мировни процес", могуће је замислити да српски вођа донесе одлуку да уклони опасност од непредвидљивог фактора над својом главом пуштањем Републике Српске да пропадне. Он би, на пример, могао да ускрати подршку захтеву за Брчко, које обезбеђује главну копчу за повезивање западног дела РС са источним.

Вође СДС-а су сасвим свесне ове ситуације, али имају мало опција за блокирање Милошевића. Могу да бирају између спорог умирања и стрељања. Њихова једина нада је да ће се егзекутори уморити или да ће се смиловати пре доношења пресуде. Парадоксално је можда да се председник Хрватске, Туђман може појавити као Караџићева највећа нада. Туђманова владавина у Хрватској суштински зависи од доприноса босанскохерцеговачког ХДЗ-а, али ће то важити само док се не доведе у питање контрола Загреба над босанским Хрватима. Победа Караџићевог СДС би ишла овоме у прилог. Недавне гласине о састанку између Караџића и Туђмана, иако су демантоване, можда имају неког основа.

Крај игре

Клинтонова администрација је много уложила, можда све, на Милошевића као миротворца. Рат је, међутим, завршен а да није решен ни један од проблема које је он створио. Милошевићево пребацивање са рата на мир условљено је без икаквог јасног плана. Док су у прошлости, у периоду разарања, његове акције биле обележене енергијом, брзином и одлучношћу, његова владавина се сада одликује инерцијом гроба. Велике силе су му понудиле подршку у недостатку боље политике, али је неизвесно да ли њихов клијент може да преживи крај рата.

Милошевић верује медијима под државном контролом који стварају утисак да Дејтонски мир обезбеђује непосредан просперитет. У међувремену, он

јача своје полицијске снаге. Незадовољство у Србији је тако велико да једна искра може да изазове пожар. Неко мора да одговара за неуспели, бесмислени и срамни рат, за систематску пљачку националног богатства и за уништену привреду. Милошевић такође мора да се суочи с озбиљним проблемима које је његова политика створила у односима Србије са суседима. Постоји гневна Босна, која сада у доброј мери укључује и босанске Србе. Косовски Албанци немају жељу да остану у Милошевићевој Југославији. А Црна Гора ће постати непослушнија када се ослободи страха од војске.

Изгледи да Милошевић буде поражен на изборима су велики. Међутим, због одговорности за дебакл, он неће бити спреман да преда власт. Тензије у Србији ће и даље расти. Година 1996, уместо да буде година стабилизације режима, вероватно ће бити година одсудне унутрашње политичке конфронтације. Наредни месеци изгледа да су одлучујући не само за Босну, него и за Србију.

Овај резиме се заснива на прегледу регионалне штампе за зиму и почетак пролећа 1996. А нарочито се ослања на следећу литературу: Борисав Јовић, „Последњи дани СФРЈ", Београд, 1995; Марија Обрадовић, „Владајућа странка: идеологија и технологија доминације", „Република" бр. 138, Београд, април 1996; Обрад Кесић, „Политика, власт и доношење одлука у Републици Српској", Проблеми посткомунизма, март/април 1996; Норман Сигар, „How wars end: war termination and Serbian decision-making in the case of Bosnia" (Како се завршавају ратови: крај рата и српско доношење одлука у случају Босне), Sauth-last Eueropean Monitor, свезак 3, бр. 1(1996 (Беч); Станко Церовић, „Немоћ полицијске државе", „Монитор", Подгорица, 3. мај 1996. **(Бранка Магаш, април – јуни 1996. године)**

Велика Србија: Концепт буђења националне свести

Спор који одваја Србе из Босне, повезан је са напетошћу која погађа Београд, Црну Гору и Косово. Цела једна регија је под претњом појачане српске ултранационалистичке деснице, али и место где навиру питања о аутономији, и ненационалистичке снаге које се противе етничком чишћењу.

• Шта одваја Биљану Плавшић и лидера са Пала, Караџића?

– Говори се о два лидера, који су се налазили раније у истој партији СДС, партији ултранационалистичкој, поборници Велике Србије. Први спор настаје када је председница Плавшић у други план ставила српске интересе, да би применила договоре из Дејтона, са намером да обезбеди међународно финасирање. Други мотив неслагања настаје због одлуке Плавшићке да пријави Караџићева криминална дела, нарочито на финасијском плану, корупцију и отимање капитала; таква пријава је имала добру подршку народа, то је била, у ствари, игра власти.

Караџић се борио да задржи своју партију у Влади да би заштитио свој центар власти – новац, где се налазе полицијске снаге, војска и медији везани за њега. У Бањалуци, напротив, данас већ модернија и индустријализована партија, војска и медији су на страни Плавшићке.

Партије које су подржавале Плавшићку, нарочито Социјалистичка партија, победиле су на септембарским општинским изборима у Бањалуци и показале су слабости Караџића, али, нажалост, корист је имала и ултранационалистичка екстремна десница, тј, партија радикала Војислава Шешеља, који је такође добио пуно гласова. Шешељ је следбеник политике Велике Србије и може се представити као човек који није корумпиран, нарочито ако се упореди са Караџићем.

Плавшићка, према томе, мора да води рачуна и о њему. Поред тога, подржана је од Социјалистичке партије, која се не слаже у потпуности са њеном националистичком политиком.

• Како се ови спорови одражавају на југословенску федерацију, нарочито на Црну Гору, где је у октобру националиста Мило Ђукановић победио у другом кругу избора?

– Црна Гора је одлучна у одржавању југословенске федерације, тј. нове Југославије. Има неслагања међу онима који желе већу централизацију и оних који хоће да Црна Гора добије већу аутономију. На ту дискусију утицаће и исход спора између Плавшићке, Караџића и Шешеља у Босни. Ради се о томе да ли ће превагнути федеративна струја или они који желе Велику Србију. Али, има још један проблем, економски.

Националиста Мило Ђукановић, на пример, захтева ширу економску аутономију за Црну Гору, са убрзавањем приватизације. То је општа линија људи који су изашли из екс-комунистичких партија. Ђукановићево виђење је ближе социјалдемократама Мађарске или Словеније него Социјалистичке партије Милошевића, у коју су били учлањени он и његов црногорски противник Момир Булатовић, који је изгубио од Ђукановића на последњим изборима. То су, у ствари, разлике у економској политици, ритму приватизације и питању централизације.

• На Косову су у октобру биле демонстрације студената који су захтевали признање културне и политичке специфичности. Да ли сматрате да ће овај протест можда да се настави?

– Наравно, али ово су исти захтеви који су постављени и у Македонији, а имаће већу тежину када се на целом Балкану постигне једна врста стабилизације. На Косову су демонстрације студената сурово угушене од стране полиције, али они показују одлучност да наставе са борбом без насиља, мада отвореније и агресивније, у тражењу својих права. Охрабрени су великим противречностима у самој Србији, где се подносе нови захтеви за људска права и где је Милошевићев утицај све слабији, али то иде у корист екстремне деснице, ултранационалисте Шешеља.

Питање Косова је везано, као и остали проблеми на овом простору, за резултате председничких избора који ће се одржати у Србији у децембру, (прећашњи избори су били поништени због помањкања кворума гласача).

Аутономија Косова биће сигурно важна тачка у сваком политичком програму, али, моментално, у Србији нема ни једне партије која то подржава. Можда би подршка могла да дође баш од Црногораца који имају интерес да

истакну федеративни изглед Југославије. Исти Ђукановић, за време кампање, говорио је да треба признати право на специфичност разних народа. Али, тешко је сада рећи да ли ће у потпуности подржати захтеве са Косова.

Евентуална победа ултранационалистичке деснице, сигурно би одбила било какву језичку аутономију Косова, које је Шешељ сматрао потпуно српским. Таква победа би била екстремно опасна за целу регију. За Црну Гору би значила, ставити у питање своју аутономију. У Босни и Хрецеговини би се рескирало да се поново постави на ноге политика рата против јединствене државе.

• Што се тиче избора, како оцењујете резултате општинских избора у септембру у Босни и Херцеговини?

– То би дало повода онима који размишљају о новом могућем оружаном сукобу. Конфликт међу Србима могао би да побуди жељу српских екстремиста за поновним освајањем изгубљених и окупираних територија, мислим баш о Брчком коридору и о Палама. Неко у Сарајеву би могао да дође у такво искушење, постоје свакако и могући ратни фактори, али сумњам да на међународном нивоу ико може нешто да добије од могућег поновног сукоба. Зато постоји јак притисак да се то онемогући.

Притисак је углавном финансијски, чија је ефикасност, мада релативна, примењена и у Хрватској, када се њихова Влада коначно одлучила да пошаље у Хаг известан број ратних злочинаца, који су делали у Мостарској регији. Такви притисци утичу и на Плавшићкину политику помирења.

Постоје још и војни притисци. Одржавање снага ОУН функционише као застрашивач против сваке експлозије, али, надасве, служе народу који је против рата. Постоје ратни злочинци и неки који би имали интерес за поновни сукоб, али не верујем да имају социјалну базу нити политичка и војна средства да то учине. Највећа опасност данас су дубоке кризе, експлозије и сукоби на социјалном плану.

• Да ли сматрате да ће Караџић да се појави једног дана у Хагу као ратни злочинац?

– Тешко је одговорити са сигурношћу на ово питање. Можемо, ипак, рећи који елементи се супротстављају овом хапшењу, а који нови фактори би могли, напротив, да га омогуће.

Први неповољан елеменат је то да би, ако Караџић буде судски прогоњен, могао увући и друге у своју одбрану, Милошевића, на пример, који је од самог почетка рата био његов савезник, или део међународне заједнице која га је хтела за столом за преговоре у току 4 године рата.

По логици, против његовог хапшења били би, договор из Дејтона и реална политичка равнотежа коју они заступају.

Други неповољни аргумент је страх од експлозије у Босни и Херцеговини и у Републици Српској, баш против снага ОУН стационираних у тој регији, са једном спиралом насиља коју, на првом месту, неће међународна заједница. Све то игра велику улогу у хапшењу Караџића.

У последње време нешто се ипак променило. Са једне стране Милошевићево дистанцирање од Караџића, нажалост без великих последица, и, најзад,

свест оних који би требало да се придржавају Дејтонског споразума да није могуће повући међународне снаге, јер би се на тај начин овај регион дестабилизовао, наставили би да царују ратни профитери и криминалци, екстремне деснице радикала Србије и Хрватске.

Други фактор који би имао утицаја на ову одлуку јесте одлука Плавшићке, која би могла да легитимише хапшење Караџића, а да не изгледа као антисрпска мера, и на тај начин смањи ризик експлозије. Ово су фактори који теже повећању могућности хапшења Караџића. **(Интервју Росанђела Миколи са Katarin Samary – доцентом Универзитета, дописником „Le Mond Diplomatique" и аутор чланака и књиге о Југославији)**

Америка сасвим греши што изолује Милошевића

Америчка политика према Слободану Милошевићу представља неуспех. Он се повукао са Косова, али остаје на власти, а његова опозиција је слабија него пре рата, будући да јој је нашкодила веза са Западом који је бомбардовао земљу. Америчке погрешне процене ојачале су Милошевићеву позицију пре него што су је ослабиле.

Изолација коју је исфорсирала Америка, а нарочито оптужница Хашког трибунала против Милошевића, која представља еклатантне политичке оптужбе – за Косово, а не Босну – умањиле су његове обзире према светском јавном мњењу и готово учиниле немогућим да се он добровољно повуче са функције. Изолација је такође створила завесу непознавања промена у остатку региона, иза које Милошевић, као некакав чаробњак из Оза, наставља да манипулише и влада.

Оптужница против свих вероватних наследника, укључујући председника Србије Милана Милутиновића, сатерала је Милошевића у ћошак, где је за њега најсигурније место баш тамо где тренутно седи. У стварности, с обзиром на косовски рат и период после њега – укључујући вербалне ставове НАТО-а према убиствима и егзодусу Срба са Косова и каваљерско држање према југословенском суверенитету, чије поштовање је обећано – америчка политика форсира тврдокорне мере у Србији.

Америчка политика у Србији се прима као крајње персонализована, осветничка и супротна америчким демократским вредностима. Вашингтон се посматра као неко ко спроводи револуцију против презреног али легитимно изабраног лидера, не као неко ко се залаже за политичке промене путем демократског избора. Очекује се да такву револуцију помогне лишавање српског народа које форсирају Американци, недостатком грејања, бензина и хране, док се Вашингтон супротставио европским напорима да тим битним стварима снабдеју чак и градове које води опозиција.

Таква политика, ма како да судите о њеној моралности, појачава важност најмање привлачне опције – ултранационалисте Војислава Шешеља. Шешељ се понекад одбацује као српски Жириновски, руски ултранационалиста чија се звезда сада угасила, али је Шешељ много паметнији, много рационалнији и много бољи народни политичар.

Да би остао на власти, Милошевић је одиграо на Шешеља као коалиционог партнера, делимично зато што се лично плаши да ће важне делове изборног тела изгубити у корист Шешеља, а не у корист демократске опозиције.

Они који се усуђују да гледају даље од Милошевића плаше се да ће изгубити део чланства у корист Шешеља, а само мањи део у корист Вука Драшковића, полуопозиционог лидера Српског покрета обнове, који извлачи више снаге из антикомунистичке четничке традиције из Другог светског рата и свог српског национализма него из сумњивих либералних квалитета. Чак и Драшковић чврсто верује да изборни успех за његову партију, у коалицији са осталим, мора да значи смањење броја гласача социјалиста – не њихово отуђење.

Уколико Запад не буде пажљив и уколико не учини више да убеди становништво у своју добро вољу, постмилошевићевски космос могао би да буде гори него сада. Иако Шешељ вероватно неће бити српски лидер, он постаје све јачи као брокер власти.

Демократска опозиција је још подељена, увелико дискредитована сопственим понашањем из 1996. и 1997, и још увек заснована више на личностима него на политици. Чак и на „слободним и поштеним" изборима, њена победа не би ни случајно била унапред обезбеђена.

Бомбардована је и прозападна, демократска опција.

Зато је важно разумети да трапави и јавни амерички загрљај опозиције – отворено састајање с опозиционим лидерима у циљу ковања завере против режима – представља пољубац смрти у земљи која је још ошамућена са 78 дана бомбардовања.

Државна пропаганда, сурово директна, извојевала је победу. Оптужбе и манипулације са Запада, опозиционих личности које се понашају као лутке и издајници, одјекују и потхрањују Шешељеву реторику и помажу Милошевићу да оправда и рат и своје остајање на функцији из патриотских разлога.

Што је још горе, по мишљењу опозиционог вође Зорана Ђинђића, шефа Демократске странке и најважније личности у Савезу за промене, америчка помоћ стиже касно и у малим количинама.

Погрешне процене почињу с карактером самог Милошевића и његове структуре власти. Оне ће се и даље остати, ако Вашингтон настави да посматра режим у Београду као да почива само на Милошевићу, или ако буде наставио да посматра Милошевића као диктатора који влада искључиво страхом и инструментима власти.

У ствари, он има изборе, не осваја народну већину и остаје на власти због изузетне способности да гради коалиције – чак и ако их гради завођењем влашћу, новцем и уценама. Као што чак и Ђинђић непрестано понавља: „Милошевић није криминалац. Он чак није ни узрок. Он је последица наше историје."

Смисао америчке политике треба да буде промовисање промене унутрашње политике, а то значи схватање куда иде српска политика и вршење притиска на њу.

То би требало да значи отварање земље, не њено затварање. Требало би да значи помирење са српским народом, чак и ако ускраћивање виза и путовања остаје на снази за кључне личности режима.

Србија није биполарна. Она се не налази између опозиције и режима. Осим фактора Шешељ и мањих националистичких група, демократска опозиција никако не успева да се уједини. Такође постоје оштра ривалства на локалном нивоу између Милошевићеве партије и суштински вештачке творевине Југословенске уједињене левице, његове супруге Мире Марковић.

У постмилошевићевској Југославији њена партија ће највероватније нестати, биће уништена партијом њеног мужа, уз помоћ свих осталих. Међутим, Социјалистичка партија неће нестати и она остаје једина партија која има базу политичке машинерије. Једина опозициона партија која уопште покушава да се надмеће на овај начин је Драшковићева, с обзиром на то да њега на селу схватају као монархисту, националисту и четника, антикомунисту, а не као неку демократску либералну инкарнацију.

Међутим, у целом космосу партија – постоји око 170 опозиционих странака – важни могући творци коалиција су Шешељева странка на крајњој десници и умерено националистичка странка Војислава Коштунице, која је странка десног центра.

У поштеном пропорционалном систему, Коштуница, са могућих 350 000 гласова, могао би да с коалицијом освоји већину у Скупштини.

Опште узев, социјалисти добијају прилично стабилних 1,3 до 1,4 милиона гласова, док Драшковић варира између 720 и 780 хиљада. Ђинђићеви и Шешељеви гласови драматично осцилирају, а то зависи од тога колико им Милошевић даје времена на телевизији и колико их подржава. Зато америчка политика треба да промовише људе попут Драшковића и Коштунице – или барем да им не наноси штету – и да истовремено подрива Шешеља и Милошевића. То не би требало да значи да се српски патриотизам или национална осећања сматрају ненормалним, злим или фашистичким; то би требало да значи да се прави разлика између српског народа и вођа као што су Милошевић и Шешељ, који покушавају да се заогрну патриотским, националистичким осећањем које је појачано ратом.

Постојала је, у току ваздушних удара НАТО-а, патриотска хомогенизација, чак и код опозиције која презире режим. Милошевићу и Шешељу се не сме дозволити да је присвоје за себе.

Вашингтон мора да буде обазрив у вези с националним поносом, а поготово с балканским границама и регионалном стабилношћу. Америчка политика не би смела да значи подстицање распада онога што је остало од Југославије, дајући Црној Гори лажно охрабрење.

Не би смела да значи независност Косова, која ће створити гнојну рану, као што је било са Судетима, и која би могла да значи нови рат, кад НАТО оде, од неког постмилошевићевског вође. Немојте да заборавите да се цео српски мит о Косову врти око непоколебљивог настојања да се поврати изгу-

бљена територија – чак и после петстогодишње турске окупације, или можда у будућности, после десетогодишње окупације НАТО-а.

Нека Косово, за које сада Запад сноси потпуну одговорност, буде узор за Србију, не прст у око.

Народ је толико сиромашан и очајан да је изгубио осећај да су промене могуће. „Сада је много опасније бити за промене него пре десет година", рекао је један хрватски политиколог у Београду. „Изгубити посао сада значи животну трагедију."

Један студент је докторирао и предавао је у средњој школи у Смедереву. Пре шест година је отпуштен с посла зато што је критиковао локалне власти и нема коме да се обрати за обештећење. „Људи просто мисле да ће изгубити ако буду у сукобу с режимом", рекао је он.

Та забринутост, која се очитује у подацима из анкета, умањила је спремност народа да демонстрира. Режим потхрањује такве страхове снимањем митинга, изненадним истрагама финансијске полиције и кућним посетама обичне полиције ради провере докумената. У једној недавној великој анкети готово две трећине испитаника било је незадовољно режимом. Међутим, око 70 одсто је рекло да се плаши учествовања у демонстрацијама – у поређењу са 40 одсто 1996, када је Београд доживео 88 дана продемократских протеста. Данас се 90 одсто људи плаши пада животног стандарда, док се скоро исто толико плаши нове инфлације и губитка посла. Око 80 одсто се плаши грађанског рата, а 70 одсто глади.

У очима Срба САД су најпре спасле Милошевића и учврстиле његову позицију после фијаска у Босни, тако што су га учиниле јединим гарантом мира и стабилности на Балкану по Дејтонском споразуму и касније. Тада је сигурно било лакше радити с једном ауторитарном личношћу која је могла да каже да и довести у ред босанске Србе.

Међутим, Срби на више начина још виде Милошевића као човека Вашингтона. И сигурно осећају да санкције које остају њиховој земљи – које су појачане косовском кризом и жељом да се заувек рашчисти с Милошевићем – представљају глупо оружје које погађа њих, а не Милошевића, његову супругу или пајташе. Они осећају да су били кажњени зато што је он био помоћник Вашингтона за Босну и што су Американци желели да га оставе на власти. Сада осећају да су кажњени зато што Клинтонова администрација види његов одлазак као кључну ствар за успешан крај мучевитог рата на Косову. Они с разлогом осећају да су жртве америчке освете Милошевићу. Не наседају на аргументацију да је бомбардовање Србије било „хуманитарна интервенција", сагледавајући га више као очување НАТО-а и угледа америчких вођа, и нису због тога захвални.

Изолација Југославије, потхрањивањем њеног осећања историјског жртвовања и јачањем њеног незнања, спречила је демократске политичке промене.

Отварање Југославије – обнављање дипломатских односа, поновно организовање академских и културних размена, подстицање улагања, помагање

независних медија у великим дозама и обезбеђивање хуманитарне помоћи – убрзаће демократске политичке промене.

Опасност од политички условљене критике „меким" посматрањем Милошевића је реална. Међутим, промењена политика би му нашкодила, не би му послужила као ослонац. А неуспешну политику не вреди задржавати из инертности, с обзиром на улог у региону.

Антиамеричко осећање, упркос свему, још је танко, на површини, али је сирово. Овим ранама се не сме дозволити да се загноје. Вашингтон треба да побољша односе с народом нудећи издашну хуманитарну помоћ. Он треба да сагради мостове око Новог Сада, који у главама народа нису имали много везе с ратом на Косову, и да обезбеди да се народ не смрзава.

Како каже један пријатељ Србин: „Волео бих да негде видим шаргарепу уместо ултиматума – малу шаргарепу за мали уступак, али шаргарепу, чак ако би она, краткорочно гледано, помогла Милошевићу. Надам се једном америчком гесту који би уверио мог 16-годишњег сина да нису све светске владе циничне, лажљиве и издајничке као његова."

Овај чланак представља адаптацију поглавља будуће књиге коју ће објавити Еспен институт. **(„NewYork Times", Stiven Erlanger, European Affairs – Европски послови)**

Србија: демократске алтернативе

Слободан Милошевић и даље контролише битне полуге власти, али је ипак рањив. Његово вођство зависи од могућности да финансира покровитељски политички систем девизним срадствима која углавном добија продајом државног капитала.

Као што је урадио крајем осамдесетих година, Милошевић и сада манипулише националистичком забринутошћу за Косово да би учврстио своју позицију код куће. Апатија народа због економских потешкоћа и недавног рата у Босни указује на то да Милошевић можда неће моћи да поново користи национализам за окупљање српског народа. Постоји осећање да актуелна косовска криза може ојачати Милошевићев режим, не доносећи корист Србији.

Успон ултранационалисте Војислава Шешеља сугерише будућег наследника – али постоји и могућност да Милошевић манипулише, тако да сам изгледа допадљивије међународној заједници.

Демократска опозиција је слаба и незадовољна даљом подршком међународне заједнице Милошевићу.

Појава Мила Ђукановића, изабраног председника Црне Горе 1997, један је од ретких знакова наде. Ипак, Ђукановић нема никакву политичку базу у Србији и зато није достојан ривал Милошевићу.

Да ли је Милошевић неопходан?

С обзиром на ограничене изгледе да Милошевић добије наследника, да ли је његово даље вођство добро за Србију? Милошевић влада Србијом као лични аутократа и пропустио је да успостави стабилан систем политичких и економских институција. Због тога је могућа непријатна и можда насилна

транзиција у Србији. Морају се појавити друге лидерске опције и основати демократске институције, уколико Србија жели да избегне хаотичну транзицију или друге персоналне аутократије.

Мало је вероватно да прави прогрес може да се појави у Босни или на Косову ако Милошевић не буде имао демократских ограничења. Време је да се оконча зависност међународне заједнице од Милошевића, у вези с применом Дејтонског споразума. Милошевићев успон на власт толико је снажно повезан с лишавењем аутономије Косова, да он неће моћи да дође до договора с Косоварима без излагања опасности сопственог политичког опстанка.

Политичке опције

У потрази за алтернативама аутократији, међународна заједница мора да размисли о концентрисаном напору у корист демократских политичких странака, невладиних организација и независног судства, да би ублажила тешке поремећаје који се догађају код сваке политичке транзиције.

Милошевићев ужи круг могао би да подари легитимног наследника – широм источне Европе бивши апаратчики су се показали као поуздани државни администратори и, уопште, као солидне демократе.

Са слабом и неорганизованом демократском опозицијом на националном нивоу, њене будуће вође ће се вероватно наћи на нижим нивоима државне управе и у локалним управама ван Београда. Успешна настојања САД у источној Европи, током осамдесетих година, да васпитају нову генерацију водећих људи била су веома ефикасна; западне владе морају да примене сличне програме за Србију.

Српски националисти нису по својој природи антидемократе и уживају значајну подршку народа. САД треба да уложе напор да схвате српски национализам и да ангажују националисте који су заинтересовани и посвећени демократској Србији.

Дискретни контакти с радикалима могли би помоћи у припреми алтернативе актуелном режиму. С друге стране, разговор са Шешељем, чак само као о почетној алтернативи Милошевићу, подрио би демократску опозицију и могао би да доведе до значајне трајне снаге у српској политици.

Ако међународна заједница тражи ефикаснију изолацију да би утицала на понашање Србије, онда је пресецање приступа чврстој валути једина опција која може да буде успешна.

Ублажавање међународне изолације могло би такође да буде ефикасно. Контакти са ОЕБС-ом могли би ојачати демократску опозицију и помоћи успостављање политичких институција које су нужне за обезбеђивање стабилне транзиције и подршке демократској владавини.

Није могуће трајно мирно решење за Босну и Косово уколико опстане актуелни режим. Српски народ заслужује боље и треба да добије шансу да ужива у просперитету и слободи које омогућују отворена, демократска друштва. Успех САД на Балкану и њихов излазак са Балкана зависе од успостављања легитимних, стабилних и демократских режима. Време је да међуна-

родна заједница идентификује и образује алтернативне изворе политичког вођства и да развије суштинске демократске програме за Србију.

Недавни догађаји на Косову вратили су у први план улогу Србије, појачавајући чињеницу да мир на Балкану увелико зависи од београдске и српске демократизације. Што се тај процес дуже одлаже, то је вероватније да ће транзиција политичке власти у Србији бити трауматична и насилна за Србију, а рушилачка за регион. У настојању да спрече даље лишавање српског народа, учесници радних група снажно су препоручили програме за убрзање демократије, плурализма и стабилних институција у СРЈ, која се састоји од република Србије и Црне Горе. Учесници састанка изразили су снажну подршку народу Србије и њиховој нади да ће сви грађани СРЈ ускоро уживати у просперитету и слободи које обезбеђују отворена, демократска друштва.

Разговори о будућности Србије зато су се базирали на премисама да је 1) политичка еволуција Србије битна за стабилност балканског региона и да је зато важна за Сједињене Државе; 2) политика САД мора више да се концентрише на Србију у регионалном контексту; и 3) Запад мора да се мање ослања на Милошевића, а више на стратешке циљеве, као што је убрзавање демократске транзиције Србије.

Политичка и економска катастрофа

Слободан Милошевић: ослабљен али још увек на врху.

Иако Слободан Милошевић остаје доминантан национални политичар у СРЈ, учесници су се сложили да он више нема тако широку и снажну подршку као што је то било почетком деведесетих година. Према информацијама из анкете, коју је у марту 1998. спровела Информативна агенција Сједињених Држава (УСИА), јавно мњење у односу на Милошевића, тренутно је више неповољно (58 одсто) него повољно (39 одсто). Нестала је Милошевићева „аура непобедивости", нарочито после масовних протеста због резултата општинских избора у зиму 1996-97. године. Неколико недавних атентата на Милошевићеве лојалисте уздрмало је режим, али они не представљају систематску, концентрисану претњу његовој власти.

Место председника СРЈ, као уставно слаба позиција, показало се за Милошевића као довољна платформа за вршење личне контроле над битним полугама власти: над полицијом, електронским медијима, војском и државним покровитељством. Иако толерише релативно слободну штампу, са приближно једном половином укупног тиража, и знатну критику и неслагање, веома брзо реагује на оспоравања његове личне власти и све важне одлуке доноси сам, не обазирући се на закон или институције. Тренутно учвршћује контролу на широком фронту: Црна Гора, Косово, медији, универзитети.

Чврста валута представља гориво за Милошевићеву власт. Прошле године је купио време на власти продајом Телекома Србије, када је режим продао 49 одсто акција италијанском Стету и грчком ОТЕ-у за 1,2 милијарде долара. Иако је Влада навела да ће се ова средства искористити за развој српске привреде, с улагањима у извозне програме, највећи део њих искоришћен је за

исплату заосталих плата и пензија, баш уочи септембарских избора, што је довело до стабилизације подршке Милошевићевој Социјалистичкој партији и њеном комунистичком савезнику, на чијем челу се налази његова супруга. Планира се даља продаја капитала, укључујући продају државног предузећа за енергију.

Милошевић, чији је успон на власт крајем осамдесетих година зависио од вештог манипулисања српском националном забринутошћу, у вези са раније аутономном покрајином Косово, поново је упрегао косовско питање да би учврстио политичку власт у стагнацији. Он је такође кооптирао Српску радикалну странку у владајућу коалицију и тако је ослабио демократску опозицију, која није способна да формулише јединствен, алтернативан приступ косовксом питању. Милошевић је такође успео да девалвира динар, што је био рискантан потез који је могао угрозити његову политичку позицију, зато што су све очи биле упрте у Косово. Милошевић, за сада, може да рачуна на широку српску подршку за напоре да задржи Косово у Србији, да згроми албанско супротстављање и да се одупре међународној интервенцији.

Милошевић, свеједно, не може да рачуна на националистичку карту да би Србе окупио за рат за Косово. Већина Срба је политички апатична и више се концентрише на то како да побољша животни стандард. Многи осећају да их је Милошевић издао зато што није успео да испуни обећање везано за Велику Србију и зато што је напустио Србе у Босни и Хрватској. Анкета Инфромативне агенције Сједињених Држава, из марта 1998, утврдила је да се Срби снажно противе ратовању за Косово, где се 45 одсто испитаника изјаснило да не би желело да има члана породице који се бори за то да Косово остане део Србије, а 37 одсто је било у корист таквог опредељења. Већина људи верује да би рат на Косову био лош за Србију, али добар за задржавање Милошевића на власти.

Следећи је Шешељ?

Војислав Шешељ, који се истакао у току ратова у Хрватској и Босни, као вођа паравојних силеција задужених за етничко чишћење, појављује се као могући наследник Милошевића, ако би овај пао. Раширено је мишљење да је Шешељ победио на прошлогодишњим председничким изборима у Србији, који су проглашени неважећим зато што је режим тврдио да је гласало мање од 50 одсто гласачког тела. Шешељево прихватање ове одлуке и његов потоњи улазак у владајућу коалицију у Србији, као да потрвђују раширено мишљење да је он мање ривал, а више пион Милошевићу. Са Шешељем у седлу, Милошевић чини себе допадљивијим међународној заједници. Чини се да је он неопходан бедем против ултранационализма.

Интелигентан, компетентан и стрпљив стратег, Шешељ уопште не жури да избаци Милошевића, чија полиција и заштита су помогле радикалима у почетном периоду и које су и даље од користи. Шешељ себе види као човека будућности у СРЈ. Као потпредседник Владе он брани популарну националистичку позицију у односу на Косово и стиче драгоцено искуство у владању.

Ако би Шешељ некако дошао на власт, вероватно би био више скучен од Милошевића коалиционом политиком.

Исцепкана опозиција

Иако је Милошевићева власт ослабила, демократска опозиција је ослабила још више. Изненађујућа снага коју је показала на протестима 1996-97. године, поводом резултата општинских избора, нестала је. Опозција је расцепкана, са Српским покретом обнове Вука Драшковића, који често подржава режим, упркос Драшковићевом неуспеху да да добије место у владајућој коалицији Србије. Друге странке демократске опозиције (Грађански савез, Демократска странка и Демократска странка Србије) заговарале су бојкот српских председничких избора прошле јесени и тешко су деморалисане признавањем резултата тих избора од стране међународне заједнице и самим резултатима. Апатија и осећај да су жртвоване појачани су перцепцијом опозиције да Запад подржава Милошевића.

Неколико знакова наде

Појава политичког вођства у Црној Гори, које се ослања на мултиетничку подршку и опредељује се за демократију и отворену привреду, један је од неколико знакова наде у иначе тамној политичкој слици. Иако је његова прошлост још увек сумњива, Мило Ђукановић, изабрани председник Црне Горе од прошле јесени и инаугурисан у јануару, упркос напорима Милошевића и његових сурогата да то спрече, представља знак наде. Зато су црногорски парламентарни избори 31. маја 1998. битан тренутак за Србију као и за Црну Гору.

Међутим, Ђукановић не може да води отворено друштво у Црној Гори (650 000 становника) док Србија (10,5 милиона становника) буде затворена аутократија. Много онога што он жели да постигне, нарочито у економској сфери, захтева сарадњу Београда. Ђукановић није достојан ривал Милошевићу и Шешељу. Иако је недавно формирао Југословенски демократски покрет од остатака демократске опозиције, Ђукановићу недостаје политичка тежина у Србији. То доводи до шкрипца; ако Београд настави да блокира реформе, што ће чинити, појачаваће се црногорски сецесионистички притисци, рушећи Ђукановићеве наде у политичку реформу у Србији која ће донети напредак Југославији.

Док су политичке странке које су предводиле протесте 1996-97. ослабиле, паралелни студентски покрет и медији који су пратили демонстрације су опстали. Студенти тренутно предводе антиратну кампању и чак су дали подршку албанским студентима у Приштини. Српски медији – укључујући Радио Б-92 и његову нову ТВ мрежу, као и „Нашу борбу", „Време" и друге часописе – сачували су један степен слободе, упркос Милошевићевом редовном мрцварењу. Озбиљнија претња независним електронским медијима долази од недавно усвојеног Закона о радио и ТВ фреквенцијама којим би, наметањем прекомерних дажбина станицама, оне ефикасно биле укинуте.

На локалном нивоу у Србији има знакова да се појављују политичке алтернативе. Опозиционе личности, које су освојиле власт на општинском нивоу, као резултат демонстрација, боље су прошле ван Београда, стичући искуство и градећи директне односе са изборним телом.

Економска рањивост: девизна средства

Привреда СРЈ је катастрофално стагнирала под Милошевићем. У току успона на власт обећао је потпуну индустријализацију. Стварност је била деиндустријализација. Дошло је до „примитивизације" производње, са скретањем ка нископрофитним производима. Српска привреда, која је спала на 60 одсто у односу на предратни ниво, почела је опоравак у јануару 1994, али раст од око 6 одсто годишње после тога, почео је од веома ниског основа. Југословенски бруто-производ сада је једнак оном из 1970. године. Стварне плате су на нивоу 1959.

Незадовољство међу радницима веома је високо. Званично, незапосленост се 1996. повећала на 26 одсто, али ова цифра не укључује сељаке и приватне трговце или приближно 800 000 радника на плаћеном одсуству, који се вероватно неће вратити на посао. Радници београдског градског превоза организовали су, у јануару 1998, шестодневни штрајк у знак протеста против неисплаћених зарада. У априлу 1998, Савез независних синдиката Југославије проценио је незапосленост у Југославији на 1,5 милион људи. Међу незапосленима преовлађују млади испод 30 година старости. Социјални ефекти слабе привреде подразумевају повећано сиромаштво, повећану неједнакост, социјалну патологију (као што је трговина дрогом) и уништење средње класе.

Учесници су се сложили да ова суморна економска слика неће нужно довести до Милошевићевог пада. Пропаст средње класе, изузев номенклатуре повезане с режимом, лишава демократску опозицију њене природне базе. Неки су такође запазили да је пољопривредни сектор релативно напредан и да сеоска подручја дају значајну подршку Милошевићу. Чак и у градовима се многи људи налазе на платним списковима, али нису плаћени, што је пракса која је отупела протесте зато што се радници плаше губитка чак и неплаћених послова. Одржавање минималних комуналних услуга такође је створило утисак да ствари могу да буду и горе.

Главна рањивост режима налази се у девизним средствима. Замрзавање капитала у иностранству, мера коју је једном одобрила Контакт-група, имаће мало утицаја зато што је највећи део тог капитала већ премештен. Међутим, спречавање улагања у чврстој валути имало би драматичан ефекат на одрживост режима. Године 1991, девизне резерве Југославије износиле су преко 10 милијарди долара, 1994. су спале на неколико стотина милиона долара. Данас нико не зна колико износе, али је мало вероватно да су веће од оних из 1994.

Да ли је Милошевић неопходан?

Будућност Србије после Милошевића не нуди лепшу слику од актуелне ситуације. Већина учесника се сложила да не постоји стварни систем, који мо-

же да преузме Србију, изузев персоналне аутократије. Други су сматрали да би неколико Владиних и грађанских институција било довољно да обезбеде осећај континуитета или легитимности, ако би их оживели прави људи. Постмилошевићевска Србија ће затећи становништво потпуно дезоријентисано, са осећањем националног пораза и доживљајем економског колапса. Зато је већина учесника сматрала да транзиција вероватно неће бити лака ни мирна, него смушена – чак хаотична – и насилна.

Упркос томе, важно је размотрити питање да ли је Милошевић и даље неопходан из перспективе међународне заједнице. Иако је одговоран за примену силе против Словеније, Хрватске, Босне и Косова, Милошевић је од Дејтона битан за циљеве међународне заједнице на Балкану. Он је дословно потписао споразум у име босанских Срба, а Сједињене Државе су наставиле да гледају у њега да им помогне у примени споразума, јачајући његову власт и чинећи да изгледа неопходан за балканску безбедност. Међународна заједница тренутно заузима аналоган приступ Косову, покушавајући да ради преко Милошевића, упркос томе што је он најодговорнија личност за стварање ове кризе.

Србија: Шешељ то тако ради

Милошевић се ослања на страх међународне заједнице од алтернативе, да би обезбедио да она ништа не предузима да озбиљно подрије његову позицију у Србији. До сада је ова стратегија била добра. Ни једно од кључних међународних питања – Босна или Косово – не би се лакше решило с вероватним наследником.

Неки су учесници ипак сматрали да би Шешељев долазак на власт био користан, зато што би дошло до уклањања корумпиране свите, која чини режим и до отварања политичког система другим могућностима. Они су сматрали да ниједан наследник, па чак ни Шешељ, не би могао да доминира српском политиком као што то чини Милошевић. Тако би контакти са Шешељем створили неизвесност за Милошевића и започели, не само промену режима, него и довели до коначне политичке транзиције. У том смислу је запажено да је Шешељев економски програм – уколико постоји – тржишно оријентисан.

Међутим, други учесници су сматрали да би Шешељ, који се отворено залагао за етничко чишћење Албанаца са Косова, био опасан за стабилност Балкана и да би он, са својим ултранационализмом, успоставио лош преседан који би могао да погоди друге земље у региону. Према овоме, тренутно не постоји озбиљна алтернатива даљем ослањању на Милошевића.

Међународна заједница је мало учинила да избегне ћорсокак, који намеће Милошевићев режим, стварајући демократске институције у Србији, што је по општој сагласности дугорочан пројекат. Иако је постојала велика симпатија према коалицији „Заједно", она је добила малу конкретну подршку и осетила се напуштеном када ју је међународна заједница подстицала да учествује на намештеним председничким и парламентарним изборима у Србији, у септембру 1997. Док су независни медији у Србији добијали помоћ, није би-

ло концентрисаног међународног напора у корист демократских политичких странака, невладиних организација и независног судства, локалних влада предвођених опозицијом или демократски наклоњених интелектуалаца. Када попусти Милошевићева стега над полицијом, привредом и мафијом, постојаће основ за јако цивилно друштво и неутралне институције у Србији.

Босна и Косово: одговор је „Не"

Иако су забринути за очување успеха постигнутог у Босни и за заштиту америчких и других војника тамо, већина учесника верује да је дошло време да се оконча зависност међународне заједнице од Милошевића у погледу примене Дејтона. То би значило елиминацију српских снага безбедности из Босне, пружање подршке премијеру Републике Српске Милораду Додику и тражење политичких савезника за Додика ван актуелне владајуће коалиције. То би такође значило пресецање Милошевићевих извора чврсте валуте у Републици Српској. Иако ће Срби у СРЈ наставити да одржавају везе са сународницима у Босни, СРЈ мора да почне да признаје стварно и на речима да је Босна посебна и суверена држава и да је Република Српска у Босни.

Већина учесника такође верује да није могуће решење за Косово док се Милошевић налази на својој позицији. Његов успон на власт био је тако снажно повезан с лишавањем Косова аутономије, да ће бити немогуће доћи до решења које враћа довољно аутономије Косоварима, без довођења у опасност његовог политичког опстанка. Косовари вероватно неће прихватити решење по којем Косово остаје део Србије, или чак СРЈ, док је у игри Милошевићева аутократија.

Од избијања сукоба у дреничком крају прошлог фебруара, Милошевић упорно игнорише захтеве Контакт-групе да се српска полиција повуче из тог подручја. Уместо тога, на Косово је послато још на хиљаде полицајаца скупа с припадницима југословенске војске, где нападају центре цивилног становништва за које се сматра да штите герилце ОВК. Милошевић је такође одбио међународно посредовање у разговорима о Косову, организујући референдум у Србији на којем је, према подацима Београда, гласало 95 одсто гласача.

Његово недавно прихватање разговора без међународног посредовања требало би да је слаба утеха, будући да је показало његову спремност да користи силу против Косовара и истовремено убедило међународну заједницу да га још једном третира као неопходног за решавање проблема који је створио.

Препоруке за политику САД

Иако анализа ситуације у Србији и на Балкану углавном зависи од процене разних личности, учесници су највећим делом уверени да политика САД мора да се заснива на принципима и интересима: подршка демократији, отвореној привреди и цивилном друштву. Морају се успоставити институције и подстицати политички плурализам да би се избегло насиље, које је повезано с транзицијама персонализованих ауторитарних режима. За ово ће бити потребно време, али ако напори не почну ускоро, међународна заједница ће се

наћи у време следећег избора председника СРЈ од стране Скупштине (2001) у истом шкрипцу као и данас: не може с Милошевићем, не може ни без њега.

У потрази за алтернативама, САД морају избегавати подршку појединцима, а пружати је политичком програму. Сједињене Државе морају пажљиво процењивати своје суштинске принципе и интересе за цео регион и из таквих разматрања извлачити сопствене политичке мере. На овај начин Запад би могао да се залаже за обухватнију стратегију за Балкан, која се заснива на принципима, пре него да се ограничава на достигнућа и способности појединих лидера.

Ширење контаката и подршке

Напори САД током осамдесетих година на проналажењу и неговању перспективних младих лидера у источној Европи као алтернативе комунистима били су кључни после 1989. Чланови радних група сматрали су ове програме ефикасним и питали су због чега нису шире уведени у бившу Југославију. Један број снажних, независних елемената четвртог сталежа постоји данас у Србији; друге кључне институције треба развијати. Тако је главна препорука радне групе за Владу САД да се приближава оним секторима српског друштва који би могли да се развију у стабилне институције и да дају легитимне, демократске вође.

Унутрашњи круг

Подршка Милошевићу слаби обрнуто пропорционално његовој способности да финансира своје следбенике. Како његова власт буде слабила, може да сазре прилика за неговање чланова његовог унутрашњег круга, који су стекли богатство и способности, који би их учинили ефикасним лидерима и администраторима државе. Иако оваква перспектива може на први поглед деловати недопадљиво, треба признати да су у многим државама источне Европе бивши апаратчици враћени на власт, или им је дозвољено да остану на њој, зато што поседују вештине које су неопходне за владање. Ови лидери су показали да су искусни и ефикасни менаџери и на локалном и на државном нивоу. Тамо где преовлађује владавина права, они су и солидне демократе. Тамо где су правила проблематичнија, исход је био мање позитиван. Треба, међутим, признати да су „демократске номенклатуре" барем избегле озбиљну нестабилност, иако нису увек потпуно репрезентативне владе.

Демократска опозиција

Жалосно је да већина учесника сматра демократску опозицију у Србији неспособном да понуди озбиљну алтернативу Милошевићевом режиму. Подривена 1) критичним недостатком помоћи САД и Запада у време када је добијала политички значај у јесен 1996-97. и 2) унутрашњим свађама и цепањима, опозиција данас ужива малу подршку на државном нивоу. У исто време,

лидери локалне опозиције који су постављени после избора и демонстрација 1996, у многим случајевима су успели да створе јако изборно тело. Неизвесно је да ли се ова подршка може превести на државни ниво и власт, али САД и Запад морају да се упознају са овим локалним лидерима. Програми САД у источној Европи показали су да се сутрашњи лидери данас вероватно налазе у трећем или четвртом реду управе и да је мало вероватно да се налазе међу важним актуелним политичарима. Морају се уложити напори за проналажење лидерског потенцијала на нижим нивоима политичке власти и ван Београда.

Националисти

Такви напори морају се концентрисати на проналажење људи који у потпуности деле америчке вредности. На пример, чак и опредељене демократе могу да се снажно залажу за останак Косова у Србији и да подржавају тврдокорну политику Београда. Такав маскирни механизам би искључио перспективне опције и дао режиме погодне за Запад, али са слабим легитимитетом код куће. Зато акценат треба да се баци на проналажење и подржавање демократских лидера који ће уживати снажну подршку народа.

Сједињене Државе су до сада биле неспремне да ангажују српске националисте, од којих неки нису по природи антидемократе. Радна група је препоручила концентрисанији напор за разумевање српског национализма, при чему треба имати у виду оне који су заинтересовани и опредељени за демократскију Србију. Учесници су истакли да националисти не могу да буду искључени; они држе кључ за решење косовске кризе и њихови ставови морају се разматрати. Важност таквог процеса за Сједињене Државе не сме се прецењивати. Сједињене Државе и њихови савезници неће моћи да изиђу из региона док на власт не дођу одрживе, легитимне и функционалне владе.

Српска радикална странка

Влада САД је до сада углавном избегавала контакте са Српском радикалном странком, како у Босни тако и у Србији. Учесници су били подељени у погледу мудрости настављања ове политике. Неки су сматрали да би дискретни контакти (ван очију јавности) с радикалима били корисни као сигнал Милошевићу да можда није више неопходан и као убеђивање радикала да ће њихов национализам морати да се ублажи. Ако би такви контакти довели до Шешељевог режима, неки учесници су сматрали да би он вероватно био прелазна фигура и да би лидери унутар демократског и социјалистичког круга брзо избили у први план. Тако би дискретан прилаз радикалима могао да убрза демократску транзицију, без нужног обезбеђивања трајног Шешељевог наследства.

Други учесници су сматрали да су контакти са ултранационалистом Шешељем или његовим људима гадан план који би обесхрабрио истинске демократске снаге и подстакао екстремизам. Шешељ се сматра промућурним,

интелигентним политичарем, који је показао знатну издржљивост. С познавањем свих појединости владања, Шешељ би могао да се покаже изузетном снагом у српској политици – а не да буде привремено решење. Уз то, кад говоримо о Шешељу, чак и у смислу алтернативе Милошевићу, дошло би до подривања преостале вере коју демократска опозиција у Србији има према Сједињеним Државама. Такву политику би такође било тешко помирити с фундаменталним америчким интересима очувања демократије и отпора национализму у региону, па и у ширем европском амбијенту.

Интеграција или ефикаснија изолација?

Економске санкције се нису показале ефикасним на Балкану, углавном због потешкоћа њихове доследне примене. Иако су оне помогле уништавању привреде Србије, обични грађани – свих етничких група – патили су више него режим, који је стално користио постојеће ресурсе за себе. Ни замрзавање имовине, ни ембарго на увоз оружја неће имати велики утицај. Само пресецање приступа чврстој валути за Милошевића може да има значајног утицаја на понашање режима. Присталице овог става су упозориле да ће за ову стратегију бити потребно много времена да би дала ефекте. Међутим, кад Милошевић једном не буде могао да финансира свој заштитинички систем, његова власт ће значајно ослабити и Србија ће вероватно почети своју политичку транзицију.

Неки су учесници, међутим, предложили ублажавање међународне изолације Србије враћањем СРЈ у ОЕБС дотле, докле је распоређивање посматрача у кључним подручјима део пакета. Избацивање СРЈ из ОЕБС-а није имало видљив позитиван ефекат. ОЕБС је одиграо критичну улогу у многим источноевропским државама, тако што је пратио демократску транзицију и саветовао лидере у вези с одговарајућом политиком у смислу јачања владавине права и политичких институција. Српско друштво ће имати користи од контаката са ОЕБС-ом, што ће укључити велики број политичких и економских актера у Србији. ОЕБС би, као што је радио и у другим земљама, изграђивао односе и подстицао све секторе друштва који су битни за демократску владавину. Демократске снаге широм Србије имале би користи од излагања деловању ове организације и њених представника у региону.

Закључци

Међународна заједница, укључујући САД, посматра Слободана Милошевића као неопходног саговорника у потрази за мирним решењем сукоба на Косову, као што је био случај с Дејтоном. Штавише, међународна заједница подржава његову позицију против независности Косова из страха да би та независност довела до проблема у Македонији и Босни и Херцеговини. Милошевић, међутим, користи репресију на Косову да би консолидовао своју власт, коју је стекао захваљујући националистичкој кампањи по питању Косова крајем осамдесетих година. Косовари гледају на аутократски режим у Београду

– нарочито предвођен Милошевићем или Шешељем – као непријатеља, као режим који је спреман да да жртвује Албанце да би обезбедио сопствени опстанак. Није могуће трајно мирно решење док влада актуелни режим.

Било како било, Југославија заслужује боље. Чак и у балканском контексту, опстанак персоналне аутократије у Београду представља аномалију, која на крају мора да уступи место демократском режиму, отвореној привреди и цивилном друштву. Одрживо решење на Косову зависи од стварања демократске Србије. Касно је за међународну заједницу да сада планира и подржава оснивање потребних институција. То би захтевало концентрисан и добро финансиран напор, јер би требало уложити на десетине милиона долара у отворене медије, будуће лидере, демократски оријентисане интелектуалце (укључујући и националисте), независно судство, демократске политичке странке и на крају демократску војску и полицију. Поновни пријем СРЈ у ОЕБС представља цену коју вреди платити уколико он подстиче такав програм и обезбеђује повратак посматрача ОЕБС-а на целу територију Југославије.

Док Милошевић још врши аутократску власт, међународна заједница треба да пружи све од себе да избегне његово јачање. Добро је поступила када је била хладна према њему у току демонстрација коалиције „Заједно" и треба да поново тако поступи ако се настави репресија на Косову. Забрана инвестирања је битна, али само ће њена потпуна примена имати утицаја на ресурсе који стоје на располагању режиму. Црногорска демократија треба да добије пуну подршку међународне заједнице. Важно је наставити међународно присуство на македонској граници и проширити га на албанску границу, нешто што би Милошевић поздравио ако је заинтересован за забрану протока наоружања. Људи блиски режиму који су спремни да се посвете изградњи демократских институција треба да буду подржани, чак и ако њихови ставови према Косову нису сасвим прихватљиви.

Србија је кључна за мир на Балкану. Срби су претрпели због пропасти државе – бивше Југославије – у којој су се пријатно осећали као релативна већина. Изгубили су референдум о независности Босне, који је убрзао рат који су водили и који би били изгубили да није било интервенције Дејтонског споразума. Они су етнички очишћени из Хрватске. Забринути су у вези с очувањем културних и историјских веза с Косовом. Постмилошевићевска Србија могла би постати хаотична и агресивна. Међународна заједница мора да нађе начина да помогне Србији да избегне агресивне потезе против суседа, или у сопственим покрајинама, да превлада катастрофално завештање из прошле деценије и да пронађе пут у демократско друштво, пут који је утемељен у грађанске институције и задојен просперитетом.

О извештају

25. априла 1998. Институт за мир Сједињених Држава одржао је састанак своје Радне групе за Босну, да би она расправљала о будућности Србије и Милошевићевог режима. Радна група се састоји од представника владиних аге-

нција, труста мозгова и невладиних организација које су стручне за балканска питања. Под председавањем америчког амбасадора у Босни и Херцеговини, Џона Мензиза, Радна група се састаје редовно током 1997-98, да би расправљала о питањима примене мировног споразума о Босни. Признајући да Босна не може да постоји као функционална, демократска држава, уколико не буде уклопљена у регион који је стабилан и демократски, Институт је започео расправе о балканским перспективама у вези с политичким и економским развојем.

Циљ института није да постигне консензус унутар групе, него да истражи питања и опције. Ово је резиме расправе коју је водила Радна група, а који су саставили виши сарадник Данијел Сервер, програмер Лоран Ван Метр и асистенти за истраживања Кристин Херман и Алберт Севаљос.

Ставови изражени у овом извештају не морају да одражавају ставове Института за мир Сједињених Држава, који се не залаже за нарочите политичке мере.

Институт за мир Сједињених Држава у Иницијативи за Балкан

„Босна у Иницијативи за Балкан" Института за мир Сједињених Држава користи напоре разних програма института у циљу подршке примени мировног процеса у Босни. Институт је остварио програме обуке за особље међународних и локалних невладиних организација да би им помогао у раду на помоћи и помирењу после интензивног сукоба. Програм Института за религију, етику и људска права подржао је напоре врхунских верских вођа у Босни да оснују Међуверски савет који ће радити „заједно да замени непријатељства сарадњом и поштовањем" и потврдити њихово заједничко морално опредељење. Он, такође, ради са другим припадницима верских заједница у смислу подршке њиховим залагањима за помирење. Институт потврђује да, уколико се жели постићи било какав степен помирења у Босни, жртве рата, без обзира на етничку припадност, морају имати приступ правичном саслушању и праведном процесу. Да би се подстакло учешће грађана у судским процесима, Програм владавине права Института почео је да ради с разним босанским званичницима на више иницијатива, укључујући оснивање заштите сведока, ефикаснију процедуру заштите од стране полиције и програме за побољшање ефикасности Међународног суда за ратне злочине у Хагу. Институт такође помаже формирање Комисије за истину и помирење за Босну, као одговор на захтеве судских званичника и лидера заједница. Програм стипендија института финансира разна научна истраживања босанског сукоба и пројекте за решење сукоба за невладине организације и друге практичаре у земљи. Овим и другим напорима Институт настоји да испуни свој мандат на проналажењу и истраживању креативних решења за међународне кризе и сукобе.

„Босна у Иницијативи за Балкан" налази се под управом Херијет Хентџис, извршног потпредседника института. **(Институт за мир Сједиње-**

них Америчких Држава, специјални извештај 31. јуни 1998. године, Актуелна политичка ситуација у Србији)

Извештај АНЕМ - ситуација у медијима

Земља/тема: Србија и Црна Гора
Датум: 12. септембар 2001.
Извор: Асоцијација независних електронских медија (АНЕМ)

Београд, 3. септембар 2001. Југоисточна европска медијска организација (СЕЕМО) изразила је дубоку забринутост развојем медијске ситуације у Југославији, у отвореном писму упућеном југословенском председнику Војиславу Коштуници.

Нова југословенска и српска Влада прете медијима на исти начин као што су то чинили њихови претходници из Милошевићевог режима, тврдио је СЕЕМО.

На пример, писали су они, београдски дневни лист „Данас" нападнут је вербално неколико пута због својих критичких ставова:

„Ви сте лично напали ове новине на скупу у Краљеву, тврдећи да вас оне увек приказују као заклетог непријатеља и да су вас горе третирали него Милошевића у његово време", писали су Коштуници.

Овакво понашање представља остатак бившег режима и не може се уклопити у оквир демократског друштва, упозорио је СЕЕМО.

„Овакви вербални напади посебно су опасни у младим демократијама, као што је Југославија, у којој су у блиској прошлости вербални напади прерастали у физичке", стајало је у писму.

Испитајте Шешеља, захтева брат Славка Ћурувије

Београд, 4. септембар 2001. – Јово Ћурувија, брат убијеног новинара Славка Ћурувије, позвао је у понедељак Владу Србије да истражи могућност умешаности Војислава Шешеља у убиство његовог брата 11. априла 1999.

Шешељ је лидер Српске радикалне странке и бивши потпредседник Владе Србије.

Одговарајући на Шешељеву тврдњу, да су убиство починили Бранко „Јорга" Јефтовић и Зоран „Канда" Давидовић, Јово Ћурувија је рекао да је логично да Шешељ зна ко је извршио убиство, јер је у то време био на једној од водећих функција у бившој Влади, коју је оптужио да је подстицала и организовала злочине.

„Пошто је Славко убијен, Шешељ је у тадашњој улози потпредседника Владе, претио новинарима убиством, па је логично да зна ко су били извршиоци, јер у држави којом управља мафија под надзором полиције, што је Србија била док се он налазио на власти, убиство Славка Ћурувије је почињено с политичком позадином, уз помоћ државног апарата који је био подстрекач и организатор овог злочина", рекао је Јово Ћурувија.

Констатовао је да је скандал да Шешељ изводи „пародију и шараду" из овог случаја и позвао је тужиоца да „престане да се скрива и да почне да ради свој посао". **(Медијски извештај АНЕМ-а за недељу од 1. до 7. септембра 2001. године, IFEY (International Freedom of Eypression Exchange – Међународна слобода размене изражавања))**

Прогон српског национализма

Изгледа да владајућа коалиција председника Милошевића разрађује стратегију застрашивања продемократских лидера који раде на његовом збацивању. Као одговор опозицији која се уједињује, агенти Државне безбедности приводе студентске активисте и присталице опозиције на „информативне разговоре". Студенти и други Милошевићеви противници хапсе се и задржавају који дан, на демонстрацијама их туче полиција и младићи с палицама обучени у кожне јакне и с нацистичким фризурама.

У исто време, режим се дистанцира од инструмената репресије. Недељу дана пошто је српска полиција дивље тукла демонстранте који су из центра Београда прелазили мост који води у Нови Београд, она сада у неким случајевима користи младе силеџије из локалних фудбалских, боксерских и карате клубова да туку антивладине демонстранте. Аналитичари кажу да је поновна појава силеџија које плаћа полиција – што је била карактеристика демонстрација 1996. и 1997. – још један знак да се влада плаши политичке опозиције више него икада пре.

„У наредним данима можемо очекивати више репресије, јер се опозиција јуче сложила да изврши притисак за превремене изборе", рекла је Љубица Марковић, главни уредник независне новинске агенције Бета у интервјуу датом у петак. „Опозиционе странке заједно имају већу подршку јавности од Милошевићеве владајуће коалиције. Не могу тачно да кажем каква ће репресија бити, али мислим да ће Милошевић радити на томе да подели опозицију, можда откривањем финансијских скандала и корупције у којима је учествовао Вук Драшковић."

Драшковић, који је изгубио шурака и три блиска сарадника у веома сумњивом саобраћајном удесу пре две недеље, предводи Српски покрет обнове, СПО. Домаћи аналитичари кажу да Драшковић представља нарочиту претњу Милошевићевом режиму зато што је био потпредседник Владе почетком године и што је спознао начин функционисања државне власти. Друго, према најновијим анкетама Драшковићев СПО има највећу подршку јавности међу политичким странкама.

Драшковић се у четвртак придружио осталим опозиционим странкама, укључујући либералнији „Савез за промене", у захтеву за организовањем округлог стола на којем би се разговарало о томе када ће и како бити одржани превремени избори. Драшковић је ове недеље наговестио да ће, када он и његова супруга заврше период жаловања за њеним покојним братом, Веселином Бошковићем, позвати своје присталице на улице да траже превремене изборе.

Студенти у СПО кажу да „чекају Дану", што је надимак Вукове супруге Данице Драшковић. Висока, тамнокоса Црногорка, Даница се сматра агресивнијим делом страсног, помало ирационалног, харизматског тима састављеног од мужа и жене, који игра велику и понекад контроверзну улогу у српској политици последњих 10 година.

Даница потиче из црногорске породице од шест сестара и једног брата. Овдашњи аналитичари кажу да је у црногорској традицији да се брат посебно поштује и да би свака сестра погинула за брата. Кажу да је Даница толико бесна на Милошевићеву владу, коју сматра одговорном за саобраћајни удес у којем је погинуо њен брат, да ће све учинити да освети његову смрт.

Док присталице СПО чекају на сигнале страначког вођства да се придруже уличним протестима, политички пејзаж Србије показује и друге знакове брзих промена.

„Присуствујемо периоду велике кохезије опозиционих странака какав до сада нисмо видели", рекла је Љубица Марковић. „Ово је први пут да народ у малим српским градовима, који је увек подржавао Милошевића, сада протестује против њега. Више није немогуће да народ размишља о алтернативи за Милошевића.

„Као што је данас рекао Ђинђић", наставила је Марковићева, „опозиција је успела на два важна начина: народ се мање плаши и схвата да је промена могућа."

Све сировија полицијска тактика Милошевићеве владе – премлаћивање пред седиштем старог Савеза комуниста Београда у среду увече, скоро свакодневна хапшења вођа студентског протеста и затварање издавача опозиционе литературе – показује нов очај.

Чини се да је током прошле недеље језичак прешао на страну опозиције. Њен захтев за изборима открива све веће уверење да може да тражи власт легитимним средствима. Некад спремни да збаце Милошевића уличном револуцијом, његови противници су сада, изгледа, спремни да сврагну Милошевића и његову владајућу коалицију гласачком кутијом. У исто време, Милошевићев режим постепено губи илузију легитимности, илузију коју је донедавно с муком пројектовао. Он је сада спремнији да користи бруталну силу, понеки атентат и силеције на платном списку полиције, за застрашивање све лукавије опозиције. Постоји готово комичан тон хистерије у описима опозиционих лидера које у вечерњем дневнику преноси РТС под контролом државе.

„Лично понекад узмем српски речник да бих схватила шта РТС говори о Ђинђићу", говорио је смејући се један продемократски активиста који је желео да остане анониман. „Неке од тих придева нисам никада чуо."

Не смеје се, међутим, сва опозиција. Режим, осећајући се све угроженијим, постаје опаснији. Док тако удара, структура полицијске државе Милошевићеве владе, како схватају ретки, налази се под све већом присмотром.

Милошевићеву владу контролише коалиција СПС, Југословенска левица његове супруге и Српска радикална странка. Улог је велик, не само за Милошевића, него и за целу класу лидера све три странке, превисок да би кори-

стили силу. Док ЈУЛ има веома слабу подршку народа, Мира Марковић користи ову партију као средство за награђивање пријатеља владајућег брачног пара да контролишу кључна предузећа и капитал у Србији, као што је телефонија, енергетика и друго.

Многи од тих пријатеља сада се налазе на списку преко 300 лица којима је забрањено да путују у Европу. Многи су тихо замрзнули своје банковне рачуне и послове у иностранству.

Не само Милошевић, него цела класа људи наклоњених владајућој коалицији налази се у ситуацији да изгуби све уколико на власт дође опозиција.

„ЈУЛ је голема, подземна, нетранспарентна организација", објаснила је Љубица Марковић. „Она је у потпуности повезана с државном безбедношћу, која покушава да одбрани интересе режима. Нису то обични полицајци. Они добијају наређење однекуд другде."

Један од људи који се сматрају најопаснијим јесте Раде Марковић, за кога се верује да је шеф огранка неке врсте српске тајне полиције познате као Ресор државне безбедности, или „тајна полиција" – углавном полицајци у цивилу који се сматрају одговрним за најновије насиље против припадника опозиције. Марковић је такође некад био лични телохранитељ Милошевићевог сина, Марка Милошевића.

„РДБ није велик – само која хиљада полицијских агената", објаснио је један српски аналитичар у петак. „Али је веома моћан. Марковић је некад био шеф београдске полиције и лично је тукао Даницу Драшковић на демонстрацијама пре неколико година. Она је обећала да ће се осветити за то."

Марковић, иако се не сматра чланом ни једне странке, близак је ЈУЛ Мире Марковић и мрачнијој, насилнијој страни владајуће коалиције.

Верује се да је силеџије, које су у среду увече премлатиле и тешко повредиле пет демонстраната, ангажовала јединица Марковићеве државне безбедности.

„Њих је сигурно ангажовала полиција", рекао је Братислав Грубачић, новинар-ветеран и уредник ВИП-а. „Можемо очекивати да ће полиција користити још младих гангстера; полиција ће их постројити испред себе на демонстрацијама, да покуша да створи збрку."

Грубачић је рекао да се верује да су силеџије одговорне за напад на демонстранте у среду регрутоване из боксерског клуба у Земуну, који контролише Милошевићев ултранационалистички партнер у владајућој коалицији, Војислав Шешељ.

Бивши паравојни вођа у Босни, Шешељ се сматра другим заиста опасним адутом у одбрани режима од све јаче опозиције.

„Шешељ губи популарност", рекао је Грубачић. „Али све више улази у структуру власти, преузимајући контролу. Неки нарочито опасни елементи полиције лојални су Шешељу." **(Лаура Розен, 18. октобар 1999. године)**

Сваки пут када би у српској јавности долазило до тренутака буђења из хипнотичког сна, Српска радикална странка је добијала на популарности.

Тада би, из сваколиког арсенала, стране владе, ПР агенција са својим медијима, и домаћа пета колона, популарније позната као демократска опозиција, понављала увек исту измишљотину поминући паравојне формације, ратне злочине, говор мржње, етничко чишћење...

Српска радикална странка, као изразито патриотска, бранила је сваки пут све Србе ма где се налазили, а јасно именовала све оне који су се намерили против Срба. Међутим, изразито смо били против паравојних формација које су се показале као банде на терену. Добровољци српске радикалне странке су били у оквиру регуларних јединица ЈНА, под јединственом командом. Непрекидно сам чинио све што је у мојој моћи да добровољцима пред полазак скрећем пажњу како се треба понашати у погледу морала, у погледу ратног права.

Један од примера је и случај Војина Вучковића Жуће, који је био добровољац Српске радикалне странке у источној Славонији. Он је отеран из јединице у којој се борио због пљачке. После источне Славоније више се никада нигде није појављивао као добровољац Српске радикалне странке.

Он, је накнадно формирао неку своју паравојну формацију, коју је назвао „Жуте осе", која је дејствовала на подручју Зворника, док га власти Републике Српске нису ухапсиле и разбиле му ту формацију. Он је после суђен са својим братом, у Шапцу, а опет му се суди како чујем итд. Међутим, он тада више никаквих веза није имао са Српском радикалном странком, чак сам овде добио, у форми ослобађајућег материјала, његову изјаву у истражном поступку, где он тврди да је напустио Српску радикалну странку због наше сарадње са режимом у Србији. Значи, неће нико да каже да је лопов, да је криминалац па је због тога избачен, него сада он тражи неке идеолошке разлоге, али то је толико бесмислено.

Па, термин „Шешељевци" је могао имати различита значења у различитим ситуацијама. Некада се користио за добровољце у Српској радикалној странци. У неким другим случајевима, локално становништво се називало „шешељевцима". Открио сам, на пример, у неким оптужницама, као што је случај Брђанин, да је постојала локална група добровољаца у Крајини који су се називали „шешељевцима". Рекао бих да се сви часни Срби слажу са мојим политичким ставовима и погледима, мени је то импоновало. Али, сама по себи, формулација „шешељевци" ништа прецизно не значи, може да значи идеолошке, политичке следбенике, зависно од околности. Али, никада ниједна паравојна формација није постојала иза које би стајала Српска радикална странка, или ја лично као председник те странке.

Дешавало се често, да муслимани дају изјаве за своје медије или Хрвати дају изјаве за своје медије па кажу: „Шешељеви Бели орлови". Забуне су се често дешавале, али добровољци из Српске радикалне странке имали су стриктну политичку сугестију да избегавају сваки контакт са „Белим орловима", са Аркановим „Тигровима", са Маузеровим „Пантерима", са Српском гардом Драшковића и тако даље. То смо им увек непрекидно говорили, од њих се што више дистанцирајте, што већа дистанца и на томе смо инсистирали колико смо ми могли политички да утичемо на то.

Никада нисам имао никакве војне јединице, а сви добровољци Српске радикалне странке били су у саставу ЈНА, они су били у западној Славонији и они су били на једном делом западног ратишта, отприлике у Лици. Транспортовани су армијским авионима на аеродром Удбина и одатле распоређивани. Распоређивале су их надлежне команде ЈНА.

Против мене и Српске радикалне странке се водио пропагандни рат. Такав је случај са Јованом Дуловићем, он је био дописник „Експрес политике" из Вуковара у току трајања борби за ослобођење Вуковара, и писао је веома похвалне репортаже о борцима ЈНА и о добровољцима Српске радикалне странке. А онда је негде 1995. године, постао новинар шпијунске агентуре коју чини редакција листа „Време" у Београду. Овај лист финансирају западне обавештајне службе и разне друге западњачке агентуре.

Доласком у редакцију листа „Време" он потпуно мења своје дотадашње идеолошке ставове и учествује директно у антисрпској кампањи. Ја сам, крајем прошле године, Хашком тужилаштву, у оквиру процеса који се против мене води, доставио два документа у виду најаве моје посебне одбране, како је то регулисано Правилником о поступку и доказима, где сам изнео обиље обавештајних података до којих сам дошао преко својих људи у Служби државне безбедности.

Тврдим да на тој вечери није био Јован Дуловић. А што се тиче мог става, ја сам био против паравојних формација и инсистирао да сви српски борци буду у саставу ЈНА и отуда је могућа и моја изјава сви смо ми једна армија, јер ја сам тако свуда наступао и у јавности и у медијима. Ја сам се борио за очување ЈНА и био сам апсолутно против било каквих паравојних формација.

Дуловић није усамљени случај. Дејан Анастасијевић је прво био шпијун Службе државне безбедности Србије, а онда су га преузеле западне обавештајне службе. И то није усамљен пример. Такав је, на пример, био и Горан Свилановић и још неки.

У то време није било милости ни за кога и морам отворено да кажем да у тој пропагандној офанзиви нисам бирао средства којим ћу у јавности гласно говорити о свима који су радили у корист штете српског националног интереса. Како ја нисам смањивао оштрину, тако су и моји противници сваки пут ишли корак даље у хајци на мене.

Оно што знам, то је да су добровољци Српске радикалне странке били размештени у разним местима западне Славоније и у сваком тренутку је тамо било најмање 500 добровољаца Српске радикалне странке. Сви под јединственом командом, њихов командант је био пуковник Трбојевић и он их је хвалио кад сам их обилазио. Ја сам био тамо неколико дана, спавао сам на Звечеву, има тамо неки планинарски дом или нешто слично, обилазио сам разне линије и непрекидно ми је пуковник Трбојевић хвалио дисциплину добровољаца Српске радикалне странке, говорећи да спадају међу најдисциплинованије.

Ти добровољци су упућивани отприлике на месец дана, а некад на месец и по дана, па је долазило до смене добровољаца, аутобуси довезу једну групацију, а одвезу другу. Знате, људи су имали породичне обавезе, имали су радне обавезе и тако даље, и обично се ишло на месец или на месец и по дана. Али,

у сваком тренутку до пада западне Славоније мислим да број добровољаца Српске радикалне странке на том подручју није био испод пет стотина и они су били распоређени у разним јединицама. Никада у једној јединици није било веће концентрације наших добровољаца од нивоа једне чете.

Са „Жутим осама" никакве везе нисмо имали, а кад су припадници паравојне формације „Жуте осе" ухапшени и стрпани у затвор у Бијељини, Српска радикална странка је издала званично саопштење којим је подржала то хапшење и то је непобитна чињеница. А сам Војин Вучковић звани Жућа у својој изјави, која је мени достављена у облику ослобађајућег материјала, сведочи да није имао никакве везе са Српском радикалном странком, да је у почетку рата био члан, да је у западној Славонији био добровољац. А да је, како он каже, напустио странку, јер смо ми сарађивали са режимом, а заправо је био избачен због криминала.

Они нису могли никако бити под мојом контролом. Међутим, ја сам се на одређен начин старао да их додатно увек убеђујем да треба да буду дисциплиновани, ако се огреше о дисциплину могли су само бити искључени из Српске радикалне странке. То је била једина санкција.

Не постоји ни један једини случај да сам у овом рату било где командовао. Никада нисам био ни у прилици да фактички командујем, нити сам правно био на командном положају. Нити сам био тамо када су се десиле те ствари које се овде провлаче и кроз вашу оптужницу. То се десило негде двадесет дана по мом напуштању западне Славоније. И десило се у једној хаотичној ситуацији српског егзодуса пред далеко надмоћнијим хрватским паравојним снагама. Колике су размере злочина, могло би се утврдити само ако се упореди колико је хрватских цивила погинуло, а колико српских у време српског повлачења, а хрватског освајања западне Славоније. Међутим, гарантујем да је много више српских цивилних жртава било. Али, то Тужилаштво не интересује. Јер они нису ниједног Хрвата процесуирали за злочине над Србима у западној Славонији.

Говор мржње је још један од примера да ово што се годинама мени спочитава је апсолутна бесмислица. Ја нисам ширио међунационалну мржњу. Мој наступ према муслиманима је био увек братски, пријатељски. Ја сам јавно нападао само панисламисте. И да је то тако, може се видети и из претпретресног поднеска Тужилаштва у мом процесу. Они тамо цитирају моје говоре где ја претим панисламистима. Ја сам с тим панисламистима у Босни почео политички вербално да се обрачунавам десет година пре него што је рат почео. И сви моји напади се односе на те фундаменталисте, панисламисте, као једном великом злу не само на Балкану него у светским размерама. А мој став према муслиманима је увек био братски и пријатељски.

Нажалост, западне силе у својој систематској антисрпској политици редовно тако ствари постављају. Срби су генетски злочинци, а сви остали су њихове жртве. И они који су изазвали рат, заправо су жртве српског насиља. Ми смо суочени са бескрупулозном кампањом западних сила на антисрпским основама.

Званично: ово се никада није десило!

Још једном о грозном покољу у Вочину

Бивши шеф полиције у хрватском граду Слатина, Ђуро Матовина, сведочио је, почетком октобра 2002, пред Хашким судом за ратне злочине да су „Бели орлови", српска паравојна јединица, масакрирали 45 цивила у селу Вочин. Иако су Матовинови наводи о покољу из децембра 1991. имали мало значења за просечног читаоца, они су вероватно изазвали згражавање актуелне хрватске владе која покушава да умањи и да се дистанцира од свих догађаја који су се десили за време борбе Хрватске за независност и, нарочито од свега што у негативном светлу приказује Србе. Матовиново сведочење је, међутим, изазвало интересовање међународне заједнице за овај злочин, која је до сада била нерасположена да призна да су Срби чинили злочине над Хрватима.

У почетку је ово грозно зверство добило само мали чланак у штампи. Тек пошто је Биро за страну штампу подигао буку недељу дана касније, укључили су се и међународни медији. Пре вочинског покоља сви извештаји о зверствима над Хрватима посматрани су са сумњом у међународним медијима. Човек мора да се запита, ко је починио већи злочин – извршиоци или они који су га игнорисали.

Бели орлови су били под директном командом Војислава Шешеља. Шешељ је сада припадник лојалне опозиције у Скупштини Србије, упркос чињеници што га је, после нешто више од годину дана након вочинског покоља, амерички државни секретар Лоренс Иглбергер назвао ратним злочинцем. Занимљиво је да су сада Влада и Скупштина Србије у милости ЕУ и да добијају исту врсту похвала какве је добијала Титова влада.

Оно што се догодило у Вочину није било ништа горе од онога што су Срби радили другде у Хрватској. Међутим, Вочин је био јединствен. Српски војници који су учествовали у покољу признали су своја злодела и директно су оптужили Шешеља.

После добијања наредбе о повлачењу, српске снаге, које беху држале Вочин под окупацијом четири месеца, дале су одушка суштом злу хладног децембарског дана 1991. Користећи тенкове, минобацаче и гранате, разорили су град. Ни једна хрватска кућа није била поштеђена. Остатак зида који међу рушевинама стоји попут стражара било је све што је остало од римокатоличке цркве старе 750 година. Рушење цркве је деловало као катализатор за злочин над људима који је уследио. Срби су кренули у убилачке оргије.

Иако је Матовина сведочио да је настрадало 45 Хрвата, стварни број је био 55. Прегледом на лицу места утврђено је да је већина жртава била мучена и осакаћена. Половина жртава била је старија од 62 године, најстарија је имала 84! Многи су убијени на начин који пркоси машти. Ни једна од жртава није подлегла ранама које се нормално наносе у рату. Пошто су лешеви идентификовани и фотографисани, обављене су детаљне форензичке претраге.

Вероватно је најгротескнији српски чин био када су лисицама везали 23-годишњег Хрвата и обесили га за руке на грану дрвета преко пута католичке цркве. Према сведоцима, Срби су се с њим играли, тестеришући му лице не-

колико пута моторном тестером. Затим су му одсекли доње екстремитете. Још док је био жив пресекли су га на пола. Делови његовог тела поливени су бензином и запаљени.

Муж и жена су убијени једним пуцњем тако што су изблиза погођени испод очију. Неколико жртава је пронађено привезано ланцем за столицу и запаљено, да би умирали у мукама. Хемијска анализа остатака потврђује да су жртве паљене док су биле још у животу.

Према речима поузданих очевидаца, које су Срби оставили због журног повлачења, српске снаге су после оргије покоља наставиле да теревенче. Неколико њих се онесвестило и несмотрено је остављено после евакуације. Када су стигле хрватске снаге, они су били заробљени.

Током испитивања признали су улогу у покољу и да су припадници злогласних Шешељевих „Белих орлова". Међутим, оно што највише терети јесте њихова изјава да су деловали по директним наређењима из Београда. Амерички конгресмен Френк Меклоски био је присутан током испитивања и видео је лешеве док су још били топли. Он је кратко рекао да је „ствар језива и не може да се изрази речима". Судија Апелационог суда из Тексаса Бил Бас такође је био присутан и описао је Вочин као „безумну оргију насиља". Њихово сведочење даје објективну уверљивост овом догађају.

Вочински покољ није био спонтан догађај, него спровођење срачунате српске политике. У глобалном смислу Вочин је можда безначајан, али су галони тамо проливене крви постали део океана крви које су Срби пролили у бившој Југославији.

Можда Матовиново сведочење о Вочину може да натера Хашки трибунал да поништи своју одлуку да ограничи истрагу на Босну и Косово и игнорише злочине почињене над Хрватима. Међутим, политика ће вероватно и даље бити у раскораку са УН и америчком владом, које нису никада осудиле српску ратну политику, етничко чишћење и њихове концентрационе логоре у Хрватској. **(Др Џери Блашковић, „Хрватски вјесник" Аустралија, Нова генерација бр. 220, 1. новембар 2002)**, (Др Блашковић је предводио медицинску истрагу у Вочину за Биро стране штампе).

Дипломатске игре

Дипломатија је уметност компромиса, али Хрвати безусловно прихватају све америчке предлоге...

Док владе и појединци размишљају о томе шта је нова администрација припремила за њих, многи хрватски Американци су дошли до неких закључака.

Политика младог Буша према републикама бивше Југославије неће бити ништа друго него копија политике његовог оца. Први знак је било именовање Брента Скокрофта за саветника. Скокрофт је био саветник за безбедност старијем Бушу. Скупа с Хенријем Кисинџером и Лоренсом Иглбергером, био је један од „тројке" код Кисинџера и сарадника (K&A) чије је лобирање за српске клијенте нанело озбиљну штету напорима Хрватске за самоопредељење почетком деведесетих година.

Иглбергерове смицалице, као што је размењивање тајних коминикеа који су достављани председнику, отупеле су српску одговорност за ратне злочине и приказале су Хрватску у лошем светлу. Семе дезинформација које је тада засејано и даље даје плодове против Хрватске.

Међутим, када се на телевизији појавио Џејмс Бејкер, за време пребројавања гласова на Флориди, многе хрватске Американце подузела је језа.

Бејкер ће заувек остати запамћен по говору у Београду 1991, којим је дао пуну слободу Југословенској војсци и паравојним српским снагама да неумољиво газе Хрватску и Босну и Херцеговину, што је резултирало смрћу преко 250 000 невиних душа. Једини позитиван ефекат тог говора био је да је он несмотрено довео до распада Југославије. Међутим, коначан доказ за многе хрватске Американце био је Бушов кандидат за место у Уједињеним нацијама. Ли Хамилтон, потпуно просрпски оријентисан, био је конгресмен Демократске партије, који је дословно пливао у новцу, који је прала Манатос & Манатос, компанија за односе с јавношћу повезана са српским организацијама и појединцима као што су Милан Панић, Милош Љубоја и Мајкл Ђорђевић.

Неколико недеља пошто је Хамилтон добио „донацију" од Ђорђевића, 25. априла 1994, Ђорђевић и Владимир Матић, бивши помоћник југословенског министра за спољне послове, позвани су да се обрате Комитету за спољне послове Представничког дома. Хамилтон је наставио да игра по српским нотама, чак и после напуштања Конгреса, када је именован за директора Међународног центра Вудро Вилсон. Вилсонов центар је био поуздан труст мозгова Вашингтона Д. Ц. који води симпозијуме и дебате за дрматоре у политичким круговима у Вашингтону.

Иако је тема бивше Југославије на дневном реду барем једном месечно, гости или модератори су обавезно српске апологете или симпатизери, као што су Алекса Ђилас и Роберт Хајден.

За време Хамилтоновог мандата није се појавио ниједан говорник који би дао хрватско виђење ствари. За време председничке кампање неке организације хрватских Американаца, које су биле заведене фотографисањем са вођством Демократске странке, поломиле су се подржавајући демократе.

Оне су често помињале активности старијег Буша и утицај који ће оне имати на млађег Буша. После Бушове победе ликовале су: „Рекли смо вам да ће тако бити."

Њихова лојалност демократама је погрешно усмерена када се одвоји реторика од онога што су демократе учиниле позитивно за Хрватску. Све је било без икаквог ефекта. Барем под администрацијом старог Буша није било никакве сумње да је политика потпуно просрпска и антихрватска.

Клинтонова администрација била је много деструктивнија. Сви предлози које је она дала били су штетни по Хрватску. Трагедија је да се актуелна хрватска влада савија и дозвољава да њом влада америчка политика која нагриза суверенитет Хрватске.

Хрватска хијерархија очито није свесна да је дипломатија уметност компромиса; до сада је безусловно прихватала све америчке предлоге, не добијајући ништа заузврат. **(Др Џери Блашковић, Сједињене Америчке Државе)**

Моја биографија је такође била једна од области беспоштедних лажи, напада и критика. Истина је врло једноставна и изгледа овако. Пошто сам завршио Правни факултет изабран сам за асистента на Факултету политичких наука у Сарајеву. Након што сам одбранио докторску дисертацију и одслужио редовну војну обавезу изабран сам за доцента на предмету Међународни односи. Када сам се афирмисао као антикомунистички дисидент, 1981. године, избачен сам први из тада једине политичке партије, а онда сам проглашен идеолошки и политички неподобним за рад са студентима и противзаконито уклоњен са професорске катедре. Премештен сам у Институт за друштвена истраживања у статусу научног сарадника. На том месту сам остао до 1984. године, када сам ухапшен због мог необјављеног рукописа, који ми је полиција открила пре него што сам га било коме показао, и осуђен на осам година затвора. Тако сам остао без радног места.

Суд Босне и Херцеговине је моју казну смањио на четири године и извршио преквалификацију кривичног дела у кривично дело непријатељске пропаганде. А Савезни суд Југославије даље је моју казну смањио на годину и десет месеци. Толико сам одлежао у затвору. По изласку из затвора, ја у Сарајеву нисам имао од чега да живим и зато сам се преселио у Београд. У Београду сам радио као слободни публициста. Штампао сам своје књиге у приватном издању и, до 1989. године, укупно сам штампао 14 књига. Све су биле из области политичке и правне теорије и политичке критике. Седам од тих књига судски је забрањено. Седам није. У то време, ниједан часопис, ниједна новина под комунистичким режимом нису прихватали да штампају моје текстове.

Када би се хронолошки покушало утврдити када сам се почео бавити политиком, искористио бих фразу једног мог некадашњег пријатеља: „Политика је веома рано постала моја судбина." Био сам, дакле, председник факултетског одбора Савеза студената Правног факултета и био сам први студент продекан. Међутим, увек сам био нека врста локалног дисидента. Нисам био побуњеник против комунистичког режима у целини, али непрекидно сам био побуњеник против неправде, против криминала, противправног понашања.

Међутим, оно што би режим најчешће користио у случају моје све веће популарности, јесте пласирање потпуне бесмислице у домаћој јавности: да сам ја, иако сам робијао у сваком ауторитарном режимо који се ослањао на репресивни апарат, у ствари шпијун тог истог режима!? Истина је била та да сам ја био жртва прогона агената тајних служби, како домаћих тако страних; да су моја породица, моји пријатељи и моја каријера редовно трпели због тога... Међутим, сва та количина репресија за онога ко је окренут одбрани истине може само да буде мотив да настави снажније и даље!

Званично: ово се никада није десило!

Књига о шпијунским скандалима

Ниједна књига у новијој историји није изазвала толико расправа у Босни као књига невиног наслова „Чувари Југославије", аутора Ивана Бешлића, која је објављена у Сарајеву почетком новембра.

„Чувари Југославије" се састоји од строго поверљивих докумената босанског огранка СДБ Југославије и од списка од 1 350 имена доушника и оперативаца који су били активни између 1970. и 1990. године.

Према овој књизи, људи са списка су били, пре свега, одговорни за праћење муслиманских, хрватских и српских националиста из Босне, како у земљи, тако и у иностранству. Многи од тих људи били су новинари, писци и припадници верских институција и универзитета.

Дело се састоји од четири тома. Два тома се баве хрватским агентима и доушницима, један муслиманским и четврти српским. Према овој књизи, око 60 одсто наводних доушника и оперативаца били су одговорни за шпијунирање људи и институција унутар Босне и Херцеговине, док је око 30 одсто пратило дијаспору. Преосталих 10 одсто пратило је привреду земље.

Аутор књиге, Бешлић, рођен је у Херцеговини, у граду Посушје. Бешлић тврди да је Служба државне безбедности пратила њега и његову породицу неко време, пошто је одбио да постане доушник. Године 1979, будући под сталним притиском, одлучио је да се пресели у Сједињене Државе.

Тамо се прикључио радикалној организацији хрватских националистичких емиграната. У Чикагу је отворио приватни бизнис, преко којег је финансирао ову хрватску организацију. У августу 1991. ухапсио га је Еф-Би-Ај, под оптужбом да је куповао илегално наоружање које је украдено из америчких војних база. Бешлић је касније осуђен на 30 дана затвора, пет месеци кућног притвора и три године условно. После тога је протеран из САД.

И сада каже да хоће да сви знају ко су им били пријатељи и непријатељи. „Дошло је време да јавност чује шта је радио комунистички режим већини обичног света. Јавност мора да зна", рекао је Бешлић у Сарајеву, за време промоције његове новообјављене књиге. Међутим, овде у Сарајеву једва да ико верује да су Бешлићеви мотиви били тако једноставни и добронамерни.

Према Бешлићу, СДБ је имала много сарадника унутар институција високог образовања, укључујући професоре, асистенте, чланове студентских друштава – па чак и кафеџије и портире.

Професор (и бивши потпредседник владе) Војислав Шешељ (оснивач и лидер Српске радикалне странке) налази се на списку као један од највиших агената у интелектуалним круговима. Почетком ове године (2003) Шешељ се добровољно предао Међународном кривичном суду за бившу Југославију у Хагу, где се суочава с оптужбама за ратне злочине.

Књига такође помиње Сулју Боровину, професора на Факултету политичких наука Универзитета у Сарајеву, као оперативца. Према овој књизи, Боровиново шифровано име било је „Професор". У интервјуу за „Транзишен онлајн", 18. новембра, Боровина је негирао наводе из књиге, говорећи да је све фабриковано, укључујући и информације о наводном картону података (личном обрасцу који су наводно потписивали сви агенти и доушници).

„Тај образац је пун лажних информација: моја адреса, датум рођења, брачно стање и институција у којој радим. А изнад свега, није био потписан", рекао је Боровина. Он је такође истакао да у једном другом документу, ко-

ји је објављен у књизи, његово шифровано име није било „Професор", него „Тара".

Када је прочитао књигу, Боровина је рекао да је схватио да је постао несвесни доушник – када га је бивши колега потписао као сарадника без његовог знања. „Био је то човек с којим сам неколико пута разговарао о студијама и политичкој ситуацији у Југославији. Нисам имао појма да је он агент СДБ-а", рекао је Боровина.

Још један професор политичких наука, Мустафа Фестић, такође се налази на списку оперативаца, под шифрованим именом „Мичиген". Као и Боровина, Фестић каже да је већина информација у његовом картону лажна.

„Године 1985, када сам наводно постао сарадник СДБ-а, ја и још неколико професора путовали смо на један дуги семинар у Гренд Репидс у Мичигену", рекао је Фестић, говорећи за ТОЛ 18. новембра. „Мој лични картон, који нисам никада попунио, каже да сам социолог по професији, иако сам економиста. Они су у томе погрешили зато што су људи на семинару, у ствари, већином били социолози." Ни Фестићев лични картон није био потписан. И Боровина и Фестић су рекли да намеравају да туже аутора и издавача књиге.

Јозо Јозић, бивши шеф СДБ-а, рекао је за ТОЛ да већина оних који су именовани као оперативци и доушници, као Боровина, нису били ни свесни да раде за обавештајну службу. А многи записани нису уопште радили за СДБ, упркос досијеима о њима.

Јозић је рекао да је било лако да људи несвесно постану доушници СДБ-а. Увек сте морали да пазите коме чините услуге. Ако би вас пријатељ или рођак замолио да дате нека документа трећој страни, на пример, а тај је пријатељ или рођак случајно био припадник СДБ-а (чега ви нисте могли да будете свесни), аутоматски бисте и сами постали доушник, са сопственим досијеом. „Људи су све време користили оне који су им били блиски да би испунили своје агентске и доушничке дужности", рекао је Јозић.

Оно што јавност највише интригира јесте како се аутор дочепао класификованих докумената. За време промоције књиге, Бешлић је само рекао да је добио документа од „неких пријатеља" у хрватској дијаспори.

Бешлић је рекао да је кренуо у потрагу за документима почетком 1990, уз помоћ радикалних Хрвата у Сједињеним Државама. „Контактирали смо са неколико званичника СДБ-а, који су могли имати та документа у свом поседу. Много смо платили за та документа", рекао је он.

Међутим, два босанска ратна обавештајца кажу да Бешлић једноставно лаже. Они су рекли за недељнике „Слободна Босна" и „Дани" да су та документа, у ствари, украдена из канцеларија СДБ-а у Сарајеву.

Документа која су објављена у Бешлићевој књизи била су архивирана у Сарајеву до марта 1992, месец дана пре него што је у граду почео рат, како кажу они. Иако су нека документа уништена, већина њих, укључујући она која су објављена у Бешлићевој књизи, држана су на микрофилму у канцеларијама СДБ-а.

„Слободна Босна" и „Дани" оптужили су Бранка Квесића, тадашњег шефа СДБ-а, за илегално пребацивање класификованих докумената у Мостар, одакле су она некако завршила у Бешлићевим рукама. Током рата Квесић је био највиши функционер за безбедност код Хрватског вијећа обране.

У изјави за сарајевски „Дневни аваз" од 7. новембра, Бакир Алиспахић, Квесићев помоћник пре рата, рекао је да је Квесић одговоран за уклањање тих докумената. Алиспахић, бивши босански министар унутрашњих послова и бивши директор бошњачке обавештајне службе, потврдио је да су документа украдена у пролеће 1992. и да је то урадио Квесић и неколико нижих службеника СДБ-а.

„Ми смо тужили Квесића...али он није никако гоњен", рекао је Алиспахић, додајући да је срамота да су објављена строго поверљива документа. Јозић, који је на месту шефа СДБ-а наследио Квесића, поновио је Алиспахићеве оптужбе.

„Знао сам да је Квесић пренео у Мостар микрофилм са информацијама о целој мрежи СДБ-а Босне", рекао је Јозић. „Највероватније је дао Бешлићу део те документације."

Правни статус строго поверљивих докумената изазвао је више полемике. Правни експерти кажу да је књига објављена кршећи неколико закона. Према Закону о архиву, документа са етикетом „строго поверљиво" не могу се објављивати барем 50 година после њиховог формирања.

Сенка Ножица, врхунски сарајевски адвокат, рекла је, 18. новембра, за ТОЛ да је Бешлић прекршио, не само Закон о архиву, него и Законе о заштити личних информација.

„Ти закони одавно постоје у Босни и требало би да знају за њих", рекла је Ножица. „Ја сам сигурна да су знали за те законе, али њима је био важнији публицитет и зарада од продаје књиге." Према Ножици, сви који су наведени у књизи имају право да поднесу тужбу против издавача, без обзира да ли су информације о њима тачне или нетачне. Међутим, она није оптимиста у смислу да би они задовољни напустили судницу.

„Упркос штети која им је нанета објављивањем пуних имена, шифрованих имена и дужности које су имали, њих суд вероватно неће задовољити. Тај процес би трајао веома дуго, а аутор је већ зарадио много новца", рекла је она.

Публицитет, без обзира да ли је негативан или позитиван, неће тако брзо ишчилети. „Чувари Југославије" већ је постала бестселер у послератној историји Босне. Бешлић је штампао 2 000 примерака, од чега је све распродато (по цени од 120 долара по књизи) за мање од недељу дана.

Бешлић је обећао да ће објавити другу књигу која ће садржавати имена остатка доушника и оперативаца. Има их наводно 5 500. Следећа књига, обећава он, биће још скандалознија од прве и укључиће имена актуелних високих политичара и припадника верских институција. **(www.worldpress.org издање „Прегледа светске штампе" (World press review) – фебруар 2004. године, Анес Алић, „Transition online" (непрофитни Инетрент магазин), Праг, Чешка Република, 19. новембар 2003.)**

Босна и Херцеговина пре „Афере Агрокомерц"

Амандмани на Устав Југославије из 1974. од такве су важности да се обично помињу као Устав из 1974. Баш као што су учинили за друге републике, ови амандмани су потврдили и државност Босне и Херцеговине. Међутим, да би амандмани остали мртво слово на папиру, босански патриоти, који су били део тадашњег вођства, били су присиљени да воде дугу битку са српским лобијем у Босни и Херцеговини. Користећи терминологију тадашњег времена, српски лоби је називан „унитаристима", што значи да су они били опредељени за јаку централну владу у Београду, пре него за јаке републичке владе, док је друга страна, која се борила за јачу „државност" Босне, називана „сепаратистима". Радећи у условима комунистичких правила, та борба се водила замршеним, шифрованим језиком, тако да већина Босанаца није ни знала ко је ко. Речи „унитаристи" и „сепаратисти" често су се користиле само у општем контексту, без указивања на неку нарочиту личност. Међу онима који су се борили за независност Босне главни протагонисти су били господа Џемал Биједић, Хамдија Поздерац и др Фуад Мухић. Међу босанским Хрватима главни активисти су били господин Бранко Микулић и Хрвоје Иштук. Није било приметне опозиције (српских) чланова. Није било потребе. Припадници српске заједнице радили су марљиво на свим нивоима на „јачању Југославије". То је у стварности значило запошљавање што више Срба у влади, војсци, полицији, на универзитетима, у бољим предузећима итд. Срби су контролисали ЈНА и обавештајну и контраобавештајну службу (КОС). Пре уставних амандмана из 1974, Срби су потпуно контролисали све ове организације. Године 1977. убијен је Џемал Биједић у улози председника Савезног извршног већа. Такозвана несрећа у којој је погинуо није никада разјашњена. Бошњаци нису никада схватили колико су изгубили смрћу Џемала Биједића. На четврту годишњицу његове смрти, приказана су два документарна филма о његовом животу и раду на Мостарском универзитету, који је назван по њему. Један од тих филмова био је о Биједићевим службеним путовањима, а други о његовом раду у Извршном већу. У другом филму је приказано неколико његових разговора без икаквих интервенција. Ти разговори нису никада приказани широкој публици. Ова два документарца приказала су храброст и жар којим се он супротстављао српском лобију. Иако је било филмова о другим револуционарима, мени је постало јасно да овај филм неће никада играти на телевизији. Срби, који су владали босанском државном телевизијом не би никада дозволили да се емитује нешто такво у корист босанске државности. Испоставило се да сам био у праву. Убрзо после смрти Џемала Биједића, снажни српски лоби у Босни и Херцеговини покушао је да дискредитује господина Хамдију Поздерца, који је такође био одан Републици Босни и Херцеговини. Данашњи четнички војвода, а тадашњи професор политичких наука на Сарајевском универзитету, Војислав Шешељ сазнао је да је један студенат од господин Поздерца преписао делове дисертације, али га господин Поздерац није казнио због тога. Како се студент Брано Миљуш попео веома високо у ЦК Комунистичке партије, дошло је до великог спора, чији је циљ био укла-

њање са власти господина Хамдије Поздерца. Међутим, у то време (1979), господин Поздерац је успео да се одбрани и Шешељ је морао да напусти Сарајево. У том периоду на површину је избило оно против чега се Шешељ борио: национална афирмација „босанских муслимана", чија је националност призната 1970, и све већа независност Босне и Херцеговине. Шешељ је упирао прстом у „муслиманске националисте у ЦК КП Босне и Херцеговине. Поменућу неколико њих: господа Хамдија Поздерац, Хасан Грабчановић, др Атиф Пуриватра, др Фуад Мухић итд...Они су омогућили ауторима као што су др Мухамед Хаџијахић, Мухсин Ризвић, др Касим Суљевић, др Хамдија Чемерлић итд...да објаве радове и књиге у којима је доказано да „босански муслимани" постоје као посебна етничка група, тј. да нису ни Срби ни Хрвати муслиманске вере. Утицајни српски лоби није дозвољавао „босанским муслиманима" да носе традиционални етнички назив „Бошњак".

У пролеће 1983, у Сарајеву је ухапшена група такозваних „муслиманских националиста". Суђење је трајало цело лето и казне су биле драконске. Међу оптуженима су били господа Алија Изетбеговић, Омер Бехмен, Хасан Ченгић, Едхем Бичакић и Џемалудин Латић. У то време сам био збуњен што је најактивнија сарадња са тужилаштвом долазила од Хамдије Поздерца и др Фуда Мухића, људи које је Шешељ оптужио да су „цвет муслинаског национализма" и који су били доказане босанске патриоте. (Наиме, такозвана политичка суђења за време комунистичке владавине покретала је влада). Многи Бошњаци су били убеђени да присуствују суђењу муслиманским верницима од стране „босанских муслимана" и да се ови налазе у рукама моћног српског лобија у Босни и Херцеговини. (Термин „босански муслимански комуниста" није контрадикторан зато што је термин „босански муслимани" био службена етничка, не верска, ознака, па је тако било могуће имати комунисте у редовима етничке групе босанских муслимана). Тај став је одвајао Поздерца од многих Бошњака и чинио га истовремено рањивим. Ова рањивост ће поново изаћи на површину када српска клика буде покушала да уклони са власти Поздерчеве пријатеље и следбенике у „Афери Агрокомерц", коју ћемо касније описати.

Српска пропаганда је понављала да је Босна „тамни вилајет", где ће свима који се буду супротстављали Влади бити суђено, мислећи на прећашње процесе у Сарајеву, на којима су „босански муслимански комунисти" судили муслиманским верницима. Та врста пропаганде натерала је многе „босанске муслимане" да почну да размишљају. Они који су знали да је Поздерац прави босански патриота тумачили су његов „сарајевски процес" као начин уклањања политичких аматера, који су могли прекинути започети процес стицања босанске независности. У то време нико није могао да замисли да може да буде муслимана који су спремни да комадају Босну, што је био разлог да је Поздерчева влада прогонила те муслимане. Одувек је јасно да је комадање Босне српски циљ, али није било појмљиво да неки муслиман може да има сличне циљеве. Нико чак није ни приметио да је књигу Алије Изетбеговића „Исламска декларација" објавила београдска издавачка кућа „Српска реч",

нескривени четнички посао, као ни то да је Шешељ, српски лидер, слао петиције да се „муслимански интелектуалци" пусте из затвора. На Шешељеву иницијативу, чак је и левичарска група европских филозофа, такозване Корчуланске школе, заузела одбрамбени став у односу на „исламске интелектуалце". Нико од Бошњака није обраћао пажњу на чињеницу да је Изетбеговић непрестано понављао на суђењу да у својој Исламској декларацији он не мисли на Босну и Херцеговину или неку другу државу у којој би муслимани чинили 80 одсто становништва. Много касније, 1993, када се вратио из Женеве, где је потписао план Туђман/Милошевић о „јединству три Босне", Алија Изетбеговић је изјавио да ће муслимани добити државу у којој ће чинити приближно 80 одсто становништва. Тек тада је постало јасно коју је државу имао на уму када је у Исламској декларацији говорио о држави са 80 одсто муслимана. Постало је јасно и очито да је Алија Изетбеговић одувек желео и радио на подели Босне и Херецговине. Постало је јасно због чега је Поздерац прогонио, а Шешељ бранио Изетбеговића. Комадање Босне, у циљу стварања мале „исламске" државе, било је у најбољем српском интересу. У свему овоме Поздерац је направио озбиљну грешку. Мислећи да је уклонио Изетбеговића из политичког живота тиме што га је одстранио на 14 година, он није добро објаснио босанском народу ко је Алија Изетбеговић, или да он стварно помаже Србима, јер Изетбеговићев циљ је подела Босне. Касније, када су за време „Афере Агрокомерц" Срби уклонили Поздерчеве следбенике и када је пуштен из затвора пре времена, Изетбеговић се појавио с ловорикама антикомунисте и „муслимана", као жртва комунизма. То му је омогућило да се појави као вођа „босанских муслимана" у кључном периоду босанске историје, али је важније да му је омогућило да почне да остварује свој дуги сан, – „Малу Босну". Њему није сметало што је стварањем смањене верзије Босне, омогућио Србима да створе одвојену државу „Републику Српску", исклесану од државе Босне, коју су Изетбеговић и Шаћирбеј признали у Женеви 8. септембра 1995. Он се претвара да ствара исламску државу. У ствари, он ствара српску државу и свој мали емират, који назива „Босном". Да би постигао ова два циља, даје део Републике Босне и Херцеговине Хрватима.

Али, да се вратимо „Сарајевском процесу" из 1983. У транскриптима са суђења постоје неки неспорни докази да су неки од Изетбеговићевих тужилаца били они, чији је интерес био очување јединствене Босне, или како их он назива „ускогруде и локализоване аспирације". Ево навода из завршног говора господина Изетбеговића, од 16. августа 1983, за време „Сарајевског процеса":

„У закључку бих хтео да кажем да нисам направио никакву штету југословенској држави. Штету су направили они који су отпочели процес. Ове ускогруде и локализоване аспирације нанеле су велику штету овој земљи (Југославији). То се десило као последица овог случаја. Овај процес су започели само они који не виде даље од локалних интереса.

Док по питању Југославије могу само да кажем да сам је волео онолико колико неко може да воли домовину. Волео сам чак и њен изглед на карти.

Да се подсетимо српске терминологије из тог времена, када „они који су ускогруди не виде даље од свог прага, они доприносе дезинтеграцији Југославије".

Чак би се и Милошевић поносио овим (Изетбеговићевим) речима.

Овде морам да направим малу дигресију. Видимо да су се ове шифроване фразе користиле много пре него што је Милошевић дошао на власт. Др Ненад Кецмановић, један од најподмуклијих политичара међу Србима тог времена, био је први који је „наоружао" Србе таквим фразама и паролама. У ствари, још пре Титове смрти 1980, др Кецмановић је почео да пише чланке за српске новине НИН, у којима је почео да сецира и дискредитује југословенски Устав из 1974. У том низу чланака, који су објављивани неколико година, он је почео да уводи нову, српску политичку терминологију. Он је сковао такве изразе као што је „национална олигархија", „аутаркична привреда", „ускогруди и локализовани ставови", „сопствено имање" (мислећи на републику/државу) итд. Овим чланцима је др Кецмановић постао један од кључних људи српског националног буђења, које се као и увек завршава геноцидом суседа – Албанаца, Хрвата и Бошњака. Није тачно да је Милошевић пробудио српски национализам. Истина је сасвим супротна, када су се пробудиле њихове националистичке страсти, Срби су изабрали вођу према својим потребама.

Било би такође занимљиво приметити да је др Кецмановић ангажовао Шешеља у „Политичкој школи" Сарајевског универзитета и да га је он заштитио у току напада на босанко вођство. Све то није спречило Изетбеговића да прихвати др Ненада Кецмановића за члана Босанског преседништва у рату, док овај није побегао у Србију.

„Афера Агрокомерц"

„Афера Агрокомерц" почела је 1988, када је објављено да је у предузећу из Велике Кладуше „Агрокомерц" штампало велики број чекова и меница без покрића. У ствари, ове менице су имале покриће у имовини предузећа, у облику домаћих животиња. Све је почело када је београдски „независни" дневни лист „Борба" објавио да су менице „Агрокомерца" неважеће. Изненада нико није желео да продаје храну за животиње. То је довело до угинућа више милиона животиња у року од неколико недеља. Чињеница да је директора, господина Фикрета Абдића, на то место поставио господин Хакија Поздерац, брат босанског лидера Хамдије Поздерца, искоришћена је од протагониста „антибирократске револуције" као оружје за избацивање следбеника господина Поздерца са свих руководећих положаја у Босни и Херцеговини. („Антибирократска револуција" је покрет српских маса које су илегално, под притиском демонстрација и намештаљки као што је „Афера Агрокомерц", уклањале некооперативне лидере несрпског порекла са власти). У току сукоба с босанским патриотама, коришћени су припадници босанске бирократије, од којих је већина имала муслиманска имена и наводно је представљала интересе босанских муслимана у Босни, али су, у ствари, били заинтересовани са-

мо за лично богатство и добробит. Они су потпуно заборавили на народ од којег су потекли. Њихова домовина је била Југославија (уместо Босна и Херцеговина), а њихов једини мотив у животу био је сопствени интерес. Били су то људи који су заузимали страну тек када је било јасно ко је победник, а када би се сврстали уз победника, свесрдно су му помагали да „докрајчи" жртву. Господин Хамдија Поздерац направио је кључну грешку када се повукао са будућег положаја на челу Уставне комисије Југославије. Он је знао да ће његова функција сметати Србима, који су желели да промене југословенски устав и да врате снажну централну власт (унитаристи). Мислио је да ће, склањајући се са „југословенске сцене", остати посвећен само Босни. Међутим, тим повлачењем је показао своју слабост, коју су сви лешинари с муслиманским именима, али у срцу Југословени, окренули против њега и његових следбеника. Човек се обично не сећа тих безначајних учесника, тако да се и ја сећам само тројице: Нијаза Диздаревића, Раифа Диздаревића и Сеида Маглајлије. С друге (патриотске) стране, поред господина Поздерца били су Мунир Месиховић, Ферхад Которић, Авдо Чампара, Хакија Поздерац, Саид Ћемаловић, Јоле Муса, Фикрет Абдић, да поменемо само неке. Ове патриоте налазе се међу људима који су у току „Афере Агрокомерц" и „антибирократске револуције" уклоњени са високих положаја у босанској влади. У том периоду је на политичку сцену ступило неколико младих и образованих босанских политичара: др Фуад Мухић, Мухамед Абаџић, Нијаз Скендерагић, Фатима Зубовић и Едина Решидовић, тужилац са „Сарајевског процеса" 1983. Занимљиво је напоменути да су сви они, осим Скендерагића и Решидовићеве, дали подршку влади СДА Алије Изетбеговића. Нису то урадили због каријере, него зато што су видели која се опасност надвија над Босну. Да су били заинтересовани само за каријеру, за време „Афере Агрокомерц" би се сврстали уз Милана Узелца, Сава Чечура, опаког Мирослава Јанчића, Миланка Реновицу и друге протагонисте „антибирократске револуције", као што су урадили Раиф и Нијаз Диздаревић и Сеид Маглајлија. Насупрот СДС-у и ХДЗ-у, који су све бивше комунисте примили у своје редове, СДА није примила све него неколико одабраних, чији је критеријум окарактерисао Алија Изетбеговић изјавом на Другом конгресу СДА 1994: „Боље је узети поштене него способне." Када посматрате понашање његових актуелних сарадника, као што су др Касим Трнка, Џемалудин Латић, Едхем Бичакић, Кемо Муфтић (и други), приметићете да оно „поштени" из његовог мота, у ствари, значи потпуно послушни.

После „Афере Агрокомерц" ствари су почеле брзо да се мењају. Промењен је Устав Босне и Херцеговине да би се олакшало одржавање слободних избора. Алија Изтебеговић и његови следбеници лако су пуштени из затвора. Господин Адил Зулфикарпашић, водећи босански дисидент из доба комунизма, говорио је о томе: „Два дана по изласку из затвора Изетбеговић ме посетио у Цириху. Сећам се да је он у току процеса 1983. изгубио сва грађанска и уставна права и да та права не могу да се врате без правог процеса. Када сам упитао Изетбеговића како је добио пасош, одговорио је, „Ах, само су ми га дали".

Ако човек зна каква је ситуација била тада у Босни, када зна како је могао да се изда пасош по хитном поступку (наиме, све је било под српском контролом), онда се поставља питање: „Ко је Алија Изетбеговић? Зашто би Срби олакшали стварање „муслиманске" политичке организације (СДА)?" Сумње се појачавају када се сетимо Караџићеве изјаве пред изборе: „Ако буде изабран Дураковић, имаћемо рат, ако буде изабран Изетбеговић, преговараћемо." (Др Нијаз Дураковић био је лидер Социјалистичке партије Босне и Херцеговине).

Данас, после свих „мировних" предлога које је потписао Алија Изетбеговић и после легализације српског „етничког чишћења", јасно је да је Караџићу био потребан Изетбеговић, првенствено да би успешније водио рат, да би имао некога у противничком табору који ће својим потписима легализовати освојене територије. Постојали су јасни покушаји у комунистичким организацијама, у претежно српским деловима Босне, да се пре избора неутралише др Нијаз Дураковић. Другим речима, оне патриотске Бошњаке, који би могли стећи популарност, требало је уђуткати, да би Изетбеговић дошао на чело Бошњака. Изетбеговићева политичка странка, СДА, основана је 27. марта 1990. То је свакако било изненађење. По тадашњим важећим законима, сваки припадник те организације могао је да добије десет година робије. Осим тога, великој већини Босанаца, који су васпитани у духу „братства и јединства", тема етничке припадности била је табу у јавним односима.

Насупрот Србима, Бошњаци нису имали јако осећање етничке или националне припадности. Зато је деловало невероватно видети 40 муслимана и муслиманки како седе пред ТВ камерама као доказ да су муслимани први почели поделе дуж етничких линија у Босни. Био је то јак тренутак у корист Срба. Од тог тренутка даље, догодио се цео низ чудних догађаја. Иако је недостајало још неколико месеци до регистрације СДА, више нико није спречавао, нигде у Босни, осим у Травнику, састанке и конвенције локалних огранака ове странке. У лепој већници „Холидеј Ина" у Сарајеву, 9. јуна 1990, одржана је уставна конвенција. Изетбеговићеви људи су слободно носили зелене (муслиманске) заставе по Херцеговини, Мајевици, Грмечу и многим другим местима, где су у прошлости муслимани нападани и убијани због преступа много мањих од зелене заставе. Било је јасно да су творци „антибирократске револуције" дозволили Изетбеговићу и његовим следбеницима да на себе привуку пажњу и да се ставе „на чело" Бошњака. Претпостављам, да је Изетбеговићу припала та част, зато што је у „Исламској декларацији" написао да је Пакистан наша „генерална" проба. Том изјавом је признао да се слаже с великим померњима становништва да би Републику Босну и Херцеговину поделио дуж етничких граница. Ове идеје су почеле да се јавно промовишу пред изборе 1990. године, и то од стране протагониста пројекта Велика Србија.

Мој први сусрет са Изетбеговићем догодио се неколико дана пре референдума о независности Босне, крајем фебруара 1992. То се десило на састанку у амфитеатру „Старог града". Састанак је био сазван са само једном тачком дневног реда: „Припреме за наступајући референдум". Позвани су пре-

дседници и секретари свих окружних огранака у Босни. Ја сам био председник Одељења за односе са јавношћу тузланског огранка (у ствари, нисам био позван, него сам послат као замена председника, др Салиха Куленовића, који је те вечери имао друге обавезе). На састанку је био присутан „крем" СДА. Брзо је речено шта је разлог састанка (припреме за референдум). Добри организатори су били господин Хасан Ченгић и госпођица Амила Омерсофтић. Није било планирано да се на састанку појави Алија Изетбеговић. Сви смо били пријатно изненађени када нам је речено да Изетбеговић жели да се обрати скупу. Њега је пратио др Ејуп Ганић, члан Председништва Босне и Херцеговине. Изетбеговић нам се обратио следећим речима: „Можда ће тражити од нас да преговарамо о унутрашњој подели Босне и Херцеговине на етничке кантоне. Можда не би било тако лоше да се одреде подручја где су муслимани већина. То не значи да би било великог померања становништва, само би се кантони са већинским муслимснким становништвом називали муслиманским, са претежно српским становништвом би се називали српским, а они с хрватском већином хрватским. Хтео бих да чујем шта ви мислите о томе." Делегати су говорили по реду и било је јасно да већина њих не жели да прихвати никакву поделу Босне и Херцеговине. Делегат из Гацка, најјаснији по том питању, мислим да се звао Бајро Грељо, је рекао: „Немојмо се глупирати. Ако би Гацко било проглашено српским кантоном, тамо не би остао ни један муслиман." Једино је делагат из Грачанице подржао Изетбеговићев предлог, вероватно зато што је тамо живело 80 одсто муслимана. И ја сам говорио. Рекао сам делегатима да ни под којим условима не сме да дође до граница које ће делити Босну. Ако те границе буду нацртане, Босна ће се на крају поделити дуж њих и распасти се, као Југославија. Када је чуо ове речи, Ејуп Ганић се окренуо и с одобравањем је климао главом. Тада сам закључио да је Ганић прави босански патриота и дуго нисам сумњао да је он чинио било какво зло. На крају састанка, схватајући да не може да постигне консензус, Изетбеговић је искористио менталитет „малих" људи који су увек у већини и који не желе да се супротстављају властима, да добије дозволу да преговара, али да ни на шта не пристане. Идеја о преговорима била је да се „купи време". Иако нисам био присталица преговора, они су могли да се оправдају чињеницом да ми, у поређењу са ЈНА, нисмо били наоружани, тако да нам је сваки дан био драгоцен да се наоружамо.

Осим тога, до тог тренутка Срби и Хрвати нису били починили никаква зверства против муслимана, тако да преговори нису били испод нашег достојанства. У том смислу не смемо да се љутимо на Адила Зулфикарпашића и Мухамеда Филиповића, лидере Муслиманске бошњачке организације (МБО) за такозвани историјски договор између Срба и муслимана. И тај договор је купио мало времена. Нећемо улазити у детаље овог споразума који су Бошњаци одбили. Он је детаљно описан у књизи Милована Ђиласа и Надежде Гаће „Бошњак Адил Зулфикарпашић", у издању Глобуса и бошњачког института 1994. Препоручујем ту књигу зато што описује многе догађаје из тог времена. **(Анализа и студије о рату против Босне, Мухамед**

Ђинђић и његова Србија

Убиство премијера Србије Зорана Ђинђића у среду, усред бела дана, пред зградом Владе, знак је да није све добро у границама главне силе на Балкану. Главни тактичар промишљене револуције у Србији која је у октобру 2000. збацила Милошевића, Ђинђић је био контроверзна личност која се удварала Западу с мешовитим успехом, спровела ограничене, али битне, економске и законске реформе углавном захваљујући томе што се окружио поштеним и вештим технократама, суочавала се са много унутрашњег помрачења и успут створила много непријатеља. Наследник на престолу Србије изразио је језгровито оно што многи осећају, наиме да је „његов одлазак са политичке сцене велики губитак за целу земљу и за све њене грађане".

Иако никада није уживао велику подршку народа (једва да је икада добио преко 20 одсто гласова), али понашајући све више као да је добио снажан мандат, Ђинђићево руковођење су пратиле гласине о његовим везама с организованим криминалом, као и о блиској везаности за вољу западних сила – нарочито Немачке и Сједињених Држава – што код куће није пролазило добро због живог сећања на кампању бомбардовања 1999. у трајању од 78 дана, коју су предводиле САД.

Ђинђић је био одговоран за отпремање Милошевића и других истакнутих људи Хашком трибуналу, а био је обећао да ће до јуна изручити и три друга оптуженика за ратне злочине за које се сматрало да се налазе на српској територији. Главни међу њима био је Ратко Младић, ратни командант Војске босанских Срба, за кога се веровало да је, међу другим злочинима, руководио убиствима у Сребреници у току босанског грађанског рата.

Иако је с правом делио став да је Хашки трибунал, политичка а не правна институција, Ђинђић је схватао да не постоје апсолутни стандарди правде у свету међународних односа; схватао је да они који се повуку пред одговорностима државништва или се позивају на такве стандарде у име принципа насупрот потреби, или не разумеју политику, или би требало да се повуку пред њеном ругобом, или да буду изложени као кукавице када се суоче са немилосрдним карактером света.

Ђинђић је такође био одговоран зато што је потпуно оживео питање коначног статуса српске покрајине Косово и Метохија, тренутно под управом УН и насељеном претежно сецесионистичким албанским етничким становништвом, углавном сагледавано као предизборни трик у циљу ширења базе политичке подршке. Ђинђић је отишао тако далеко да је предложио, исправно, по мом мишљењу, да се косовским Албанцима гарантује независност у замену за задржавање вантериторијалног суверенитета над српским светим местима на Косову, као и на подручјима са српском већином (што је могло да подразумева узајамно пресељење становништва).

Ђинђић је био жигосан човек, који је неколико пута умало избегао смрт, последњи пут 21. фебруара, када је камион улетео у његову колону на путу за Београдски аеродром. Званично саопштење владе, издато у среду, повезало је тај покушај убиства и само убиство. Ђинђићева изјава коју је дао у фебруару наговестила је да сумња да су за тај покушај убиства одговорни они који се супротстављају демократским реформама или они који су повезани с организованим криминалом. Међутим, он је до краја остао потупно непомирљив: „Ако неко мисли да се закони и реформе могу зауставити мојом ликвидацијом, онда је то велика заблуда."

Држава Србија

Србија се сада налази у проглашеном ванредном стању. Владино саопштење од среде, које је прочитао вршилац дужности премијера Небојша Човић, истакло је да је „овај криминални чин јасан покушај да се заустави развој демократизације Србије и да се она још једном гурне у изолацију, а извели су га они који последњих неколико година покушавају да то ураде преко разних убистава и атентата". Воља Србије је јака; она ће опоравити своју сломљену душу и оболело тело и пронаћи дивљаке који су то учинили њеном народу – ма шта да буде.

Ђинђићев популарнији ривал, Војислав Коштуница, човек који је свргао Милошевића и човек ненадмашног поштења и моралног ауторитета, као да је у среду поновио Ђинђићеве раније сумње када је убиство некадашњег савезника описао као „брутално упозорење да се са истином мора суочити отворених очију". Ово убиство је показало да је криминал „природни непријатељ свих демократских институција" и да „сви ми – они на власти и они у опозицији морамо да размишљамо и да повучемо јасну линију у песку између онога што је законито и онога што није. Овде нема простора за компромисе и нагодбе", закључио је он.

Радио Слободна Европа није поштовао обичај да се о мртвом не говори лоше. Описао је Ђинђића као човека с „макијавелијевским погледом на власт", под чим је подразумевао да се „није устручавао ослањања на невероватно слободна тумачења Устава Србије и парламентарних правила процедуре да би политички наметнуо свој став, као што је прошле године више пута покушао да искључи чланове Коштуничине странке из скупштине. Ишао је чак толико далеко да опозове њихове мандате и да их додели члановима своје странке и њених савезника". Ђинђић је такође одбио да подржи Коштуницу на изборима за председника Србије када је једини други кандидат био крајње десни Војислав Шешељ, који се сада налази у ћелији у Хагу, и пропустио је да очисти изборне спискове од покојника, емиграната и измишљених (лица) и истовремено је одбио да опозове закон из Милошевићеве ере који је захтевао педесетодстотну излазност бирача. Ово последње ограничење стајало га је много пријатеља у Вашингтону, који су почели да га зову „Мали Слобо" у време када сам се почетком јануара вратио у Београд, како су га називали и домаћи противници.

Ко је то урадио?

Међу Ђинђићевим непријатељима, ко је наредио пуцањ? У око пада пет група (с обзиром на професионално убиство, можемо да одбацимо вероватноћу да је то учинио неки незадовољни појединац): 1) Милошевићеви сарадници предвођени осветничким сином Марком (није познато где се налази); 2) промладићевски бивши припадници паравојних формација; 3) Шешељеви ултранационалистички најамници; 4) албански екстремисти који су се уплашили да ће Ђинђић успети да пронађе компромисно решење за проблем коначног статуса Косова; и 5) утицајни елементи српског подземља. Наравно, још ништа није јасно. Међутим, сматрам да се могу искључити промладићевски и прошешељевски елементи, као и умешаност Албанаца. Иако су све три групе имале јаке разлоге да желе Ђинђићеву смрт, постоје неодољиви разлози да их не сматрамо одговорним за овај злочин.

Младић и друга двојица оптужених за ратне злочине труде се да избегну откривање и хапшење и могу да претпоставе да ће сваки одвраћајући фактор који ово убиство може да донесе, бити потучен правдом и потребом да се гоне и хватају они који су издали наредбу. Шешељ се вероватно определио да се пријави Хашком трибуналу уместо да чека да га Ђинђић ухапси и да из тога стекне политичке поене, али како се већ налази у затвору с малим изгледима да се ускоро врати на слободу, ни он ни његова странка не би имали много политичке користи од Ђинђићеве смрти. Чиста завист или освета представља могућност, али ни то није Шешељев стил (иако не могу да га сасвим искључим). На крају, Албанци. Чак и наговештај умешаности Албанаца довео би до ескалације тензија на Косову и готово сигурно до инсистирања Београда да поново уђе с војском на Косово, ако стране власти које управљају Косовом не би одмах указале на осумњичене. Све у свему, убиство српског премијера није у националном интересу косовских Албанаца.

Преостале сумњиве групе су вођство српског организованог криминала и све огорченији и очајнији сарадници Милошевића, што се у неким случајевима своди на исто. Током целог постмилошевићевског периода чуле су се гласине да је Марко Милошевић оркестрирао бројне покушаје убиства Ђинђића. То је делимично објашњавало Ђинђићеву забринутост за личну безбедност – био је отишао тако далеко да је прихватио понуду немачке Владе да модернизује безбедносне агенције у Србији. Штавише, његова влада је извршила мале, али стварне упаде у мрежу организованог криминала, што је довело до значајне констернације у подземљу. Остало је нејасно да ли је неко из његовог круга или владавина права попунила вакуум који је остао после тих казнених експедиција. Било како било, изгледа највероватније да је ово убиство дело моћних елемената организованог криминала.

Напред

Поново рођена слобода у Србији остаће да траје, јер захваљујући делимично Ђинђићевом тактичком генију, бич комунизма у Европи је коначно

елиминисан. Ма које грешке да је правио, Ђинђићево име ће сигурно бити забележено златним словима у аналима историје. Зато, с разлогом, на крају наводим речи државног секретара Колина Пауела изречене у среду:

„Неустрашиво вођство премијера Ђинђића послужило је као оруђе за окончање страшног и деспотског режима Слободана Милошевића и мирно враћање демократске власти. Много пута сам се састајао с њим и упознао сам га и дивио се његовој храбрости и мудрости. Он је покренуо економске и политичке реформе неопходне за интеграцију Србије у Европу и изјашњавао се против екестремизма свих врста. Храбро је започео јавну кампању за борбу против организованог криминала, који прети свим институцијама у српском друштву. Сигурни смо да ће српске политичке вође наставити витално дело премијера Ђинђића. Сједињене Државе остају посвећене пружању помоћи Србији у спровођењу економских и демократских реформи које ће је одвести у светлију и богатију будућност унутар Европе."

Зли људи који стоје иза овог кукавичког чина (и њихови симпатизери) подсетили су све Србе на вараварску прошлост које смо се мирно отарасили пре само неколико година. Ми, Срби, не смемо да дозволимо да убиство Зорана Ђинђића постане ослобођење од наше будуће слободе. Молим се Богу да људи који су наредили његово убиство буду пронађени, да буду приведени правди и да они који су одговорни за истрагу схвате разлику између осветничког чина и обрачуна.

Нека ми, Срби, из овог злочина схватимо политичку потребу за принципијелним, а ипак несебичним интересом за слободу нашег народа. Нека Запад схвати да стајање уз некога који највише личи на вас у деловима света који најмање личе на ваш, чешће доводи до пуке појаве стабилности, до штете и за једне и друге. **(Дамјан де Крњевић-Мишковић, „National Review Online", 13. март 2003. године, http:/www.nationalreview.com,** Дамјан де Крњевић-Мишковић, сарадник Центра за студије југоисточне Европе у Београду и помоћник уредника „The National Interest" и дописник руског днавног листа „Извјестија"**)**

Преглед вести за Србију

Војислав Шешељ, вођа Српске радикалне странке и потпредседник српске Владе, запретио је независним новинарима и члановима независних медија у Југославији. У четвртак, 10. фебруара, Војислав Шешељ је изјавио да је атентат на југословенског министра одбране Павла Булатовића, био терористички чин који је организовао Запад. „Ово је државни тероризам САД, Британије и Француске и њихових страних плаћеника у Југославији, који желе да дестабилизују земљу", изјавио је Шешељ. Он је наставио, „Државни тероризам је једино средство које је преостало Западу. Он тероризмом жели да наметне нестабилност у Србији и изазове грађански рат да би уклонио овдашњу Владу и наметнуо стране плаћенике – проамеричке људе...Булатовић није био ни са ким у сукобу. Био је далеко од криминалних активности и није био политички компромитована личност." Надаље, Шешељ се обратио новинарима

свих независних медија, говорећи да они раде против своје земље и да су плаћени од америчког новца. „Рукавице су сада скинуте; ко се мача лаћа од мача погиба и то сви морају да имају на уму", рекао је он. „Ви много грешите кад верујете да можете да овде убијате државнике као зечеве и да останете безбедни. Ко год ради за Американце трпеће последице", закључио је Шешељ („Блиц", 11. фебруар). На списку оних које је оптужио Шешељ, налазе се Радио Б-92, дневни листови „Данас", „Блиц", „Глас јавности" и „Новости", као и АНЕМ. **(Ваља Суша, „Central Europe Review", Преглед вести за Србију, од 6. фебруара 2000. године)**

Промашаји Србије

Дела говоре сама за себе: погрешили су када су аплаудирали они који су, почетком јесени 2000, закључили да проблеми Србије нестају одласком Слободана Милошевића. Резултати избора који су слављени, показали су, у најмању руку, да ова перцепција не иде у прилог већини локалне популације.

Прво што је откривено овим изборима је примедба, да грађанима одговара држање говора које је агресивно и пожртвовано, показује се мало могућим прихватање сопствене одговорности по питању насилне дезинтеграције Југославије, и претпоставља велики степен користи подупирања народних маса – пре снагом оружја него могућим претњама – суседа и страних сила. Значајно је, заправо, да има пуно Срба који су раније идентификовали бившег председника Милошевића као неморалног и корумпираног вођу, показало се да му се приписују ратни злочини, који нису тако безначајни, у Хрватској, Босни и Косову. Запажа се да је Шешељева Српска радикална странка скинула са себе имиџ парафшистичке снаге, можда и због престанка ослободилачких ратова, али изборно је ојачала и због подршке Социјалистичке партије коју је предводио сам Милошевић. Након трогодишње владавине, лоше владе и нове опозиције, једино позитивно је што се листа оних који су подржавали управљење 90-их година смањила.

Промишљеност и развој снага које воде ка бољем, упућују на Хаг. Присуство Милошевића – а такође и лидера радикала, Шешеља, чије суђење још увек није почело, на оптуженичкој клупи појачало је уверење грађана да Трибунал за бившу Југославију није осуђивао појединце, већ целу Србију. Иако је штиво различито, оно око чега не треба дискутовати јесте да је суђење добро дошло за изражавање пожртвовања о коме смо раније говорили. Треба се присетити да се некадашњи председник Хрватске, Туђман, никада није појавио пред Трибуналом, који је, нажалост, одбио да отвори истрагу која се односи на НАТО бомбардовање Србије и Црне Горе у јесен 1999.

Још један тежак податак је онај који указује на неуспехе од 2000, када почиње да фигурира Милошевићева опозиција и од тада све иде лошијим, а не бољим путем. Прво се уочава драматично унутрашње разилажење, обележено конфронтацијом између Коштунице и убијеног Ђинђића, затим све присутна корупција, која представља неспутану снагу капитализма са обележјем мафије, која своје темеље носи из Милошевићеве ере. Резултат толике аку-

мулације промашаја није ништа друго до изражена нечасност неолибералистичке политике, из које је, као и из других режима, произашло повећање сиромаштва.

Избори показују, на основу свега, чињеницу која се не би смела заборавити: постоји сумња у вези политичких анализа стања у Србији, у којој постоје различите конфронтације између креатора поретка од 2000. и оних последњих. Стрепња која обележава политички и економски живот земље јесте да они који су одговорни не служе ни за шта. То је тако, јер не постоје сопствене потребе да се прекине граница која раздваја једне од других – као што је случај Драшковића и бившег федералног председника Коштунице, зато што је овакво понашање карактеристично за „европеисте" који владају Србијом последњих година. Како ствари стоје, са разлогом се може закључити да су они који су се пре три године удружили да би срушили Милошевића показали веома јасно да сви заједно нису у стању да утемеље пут за будућност.

Морамо се сложити да у целој овој катастрофи не изостаје иностранa одговорност. Са Европском унијом, претвореном у импровизовану и патетичну играрију, помоћ обећана октобра 2000. године је изостала; о томе сведоче, да не залазимо много даље, и многе порушене зграде као последица НАТО бомбардовања 1999, а нису реконструисане у Србији. Такође се могу уочити и глупе пресије наших влада да се избегне да Црна Гора постане независна држава. На крају крајева, исти ови представници влада изгледају одлучни да не хају много због екстремног уништавања политичких опција које се нуде Србији. Због свега што се раније догодило, западни Балканци су неправедно изгубили у очима јавности, по нама, због превише хирова.

И Србији не остаје баш много утехе. То се односи и на прозаично подсећање да ће са Шешељевим парафашистима у Влади, стране силе редуковати ионако рахитичну помоћ једној заборављеној земљи. **(Карлос Таибо, 31. децембар 2006. године)**

Шешељ изјавио да је СРЈ трговала оружјем с Либеријом, не са Ираком

Београд – „Видећи, како рече министар унутрашњих послова Србије, Душан Михајловић, да оригинална полицијска документа која имам о Небојши Човићу нису државна тајна, то ми омогућује да их представим јавности."

На јучерашњој специјалној конференцији за штампу, председник Српске радикалне странке, Војислав Шешељ је поделио примерке полицијских докумената. Он је на конференцији за штампу поновио своје оптужбе против потпредседника Владе Србије, говорећи да је он био „у дослуху с криминалним подземљем и ради у тандему с албанском мафијом". Он је такође оптужио потпредседника Владе за „рекетирање фирми и директора (као што је Милутин Мркоњић), да би спонзорисали његов кошаркашки клуб ФМП".

„Можда руководство полиције не може да пронађе ова оригинална документа зато што се налазе у мом поседу", рекао је Шешељ. „Требало би да ме

ангажују као хонорарног директора Полицијског архива. На тај начин ће моћи да нађу сва своја документа."

Лидер радикала тврди да је „скандал о наводној трговини оружјем с Ираком само димна завеса", будући да се права трговина оружјем одвијала с Либеријом, која је такође под санкцијама УН.

„У ноћи, 29. марта авион ЈАТ-а ДЦ9 одлетео је у Монровију, главни град Либерије. Наша званична делегација слетела је на Аеродром Робертс. Њен задатак је био да „развија ваздушне снаге две земље", тврди Шешељ. „Ова делегација се састојала од шест званичника ЈАТ-а и пет припадница југословенске војске чија имена нећу открити зато што они нису криминалци. Они су тамо ишли по наређењу. Важно је рећи да су Јован Алексић, кога је одредио либеријски председник, Словенац Едвард Цеховин, директор Саша Вучковић и пословни секретар Јованка Ћуран из фирме „Дифенс", чији је власник Љубиша Буха Чуме, такође били у овом авиону."

Шешељ је такође предочио податке о ономе што је назвао црногорском мафијом. Он је рекао да је Љубиша Мијатовић, полицајац из Будве, одговоран за безбедност црногорског председника Мила Ђукановића, одржавао контакте с Војом Раићевићем Американцем (који је убио Арканове пријатеље Чанду, Мају Павић и Шуцу) и Иваном Делићем (за кога се сумња да је убио Павла Булатовића).

„Шеф београдске полиције, Милан Обрадовић, имао је сличне информације, као резултат чега су они покушали да га убију док је напуштао кафић „Стара Црна Гора" у Будви", рекао је Шешељ. „Када је Милорад Влаховић, шеф криминалистичке полиције, заштитио Обрадовића, био је брзо ликвидиран. Али нико не зна мотиве или кривце."

Шешељ такође тврди да је, по наређењу Белог Распоповића, Тони Пековић убио Зорана Мијатовића, вишег службеника Министарства за безбедност Црне Горе, због сумњи да је сарађивао с југословенском војском.

Лидер радикала је рекао да се не плаши оптужби које су покренуте против њега. Пре годину дана полицијски званичници Горан Петровић и Зоран Мијатовић су подигли оптужницу против Шешеља за организовање убиства Момчила Гавриловића. Истрага, међутим, још није спроведена. **(А. Мигати: „Ирак је само магла", „Вечерње новости", 25. новембар 2002. године, Београд)**

Штап за бејзбол: У јесен 1990, један члан Српског четничког покрета претучен је штапом за бејзбол у једном ресторану у предграђу, у близини Студентског града. Војислав Шешељ: „Могао сам да их тучем голим рукама, осим што се човек, када туче некога и задаје тако тешке ударце, излаже опасности да повреди руке, па сам због тога користио штап за бејзбол." („Наши дани", 21. децембар 1990.)

Манастр: 1. августа 1990. Шешељ је разбио спомен-плочу посвећену састанку АСНОМ-а у манастиру Прохор Пчињски.

Камара: Године 1990, у Дому омладине у Београду, Шешељ и његове присталице су направили ршум, с циљем да растуре предизборну промоцију био-

градских реформиста. Писац Мирко Ковач био је ударен камером у главу. Шешељев коментар: „Мирко Ковач је заслужено ударен камером у главу да би могао да се сабере...Мирко Марковић је издајник српског народа зато што се прикључио Марковићевој алијанси реформиста која је састављена од српских издајника." („Наши дани", 21. децембар 1990.)

Представа: „Представу „Свети Сава" у јесен 1990, коју је изводило Југословенско драмско позориште, спречила је наша омладина." („Старт", 1. мај 1990.)

Кашике: На почетку рата (у јесен 1991), после инцидената на Плитвицама и у Боровом Селу, на ТВ Политика, он је изјавио: „Четници више не ваде очи ножевима, него зарђалим кашикама." Касније је тврдио да је то била шала. Потезање пиштоља на Минимаксовизији 1993. је још једна манифестација исте врсте бруталног хумора.

Дрвена копља: У мају 1991. напад групе четника наоружаних дрвеним копљима на Кућу цвећа је одложен (тако наоружани позирали су репортерима).

Списак: Године 1992, за време штрајка Радио Београда, Шешељ је у вечерњем ТВ дневнику прочитао списак имена дисидентских новинара које би требало избацити са државне Радио-телевизије, зато што „раде за стране обавештајне службе, странке српских издајника, као што су ХДЗ и ВМРО". Шешељ је затражио да се њихова места попуне новинарима који су „доказане српске патриоте".

Премлаћивање таксиста: 11. јуна 1992, испред Савезне скупштине, Шешељ је шаком ударио таксисту када га је овај опсовао. Затим су Шешељеви телохранитељи испалили неколико рафала из аутоматских пушака.

Премлаћивање професора: У јуну 1992, Шешељ је тукао професоре који су демонстрирали испред Скупштине Србије. „Једног сам ударио руком, другог ногом", хвалисао се Војислав Шешељ.

Пиштољ уперен у студенте: 9. јуна 1992, пред улазом у Скупштину Србије, Шешељ је уперио пиштољ у небо, претећи демонстрантима Студентског протеста 92, који су на њега бацили сапун, вичући: „Опери своје прљаве руке." „Овај пут сам одговорио само претњама. Следећи пут ћу у потпуности одговорити и нећу одговарати за последице могућих жртава и крвопролића. Следећи пут ћу деловати из освете", изјавио је Шешељ.

Напад на фоторепортере: 10. јул 1992, у ресторану Скупштине Србије, посланик Шешељ је напао фоторепортера Ђорђа Вукоја из „Српске речи", разбивши му фото-апарат.

Ометање: 18. маја 1994, Војислав Шешељ и четири радикала оптужени су за „ометање службеног лица у обављању дужности", то јест обезбеђења које је покушало да избаци радикале Војислава Шешеља, Драшка Марковића, Филипа Стојановића и Слободана Петричевића. На суђењу 15. јуна 1994, Војислав Шешељ је назвао Милошевића „највећим криминалцем у Србији", што

је био довољан разлог да јавни тужилац укључи у оптужбе и клеветање председника Републике.

Тешка вода: 27. септембра 1994, „поливање водом" Радомана Божовића, председника Већа грађана Скупштине СРЈ, било је узрок скидања имунитета и тромесечне казне затвором, од 29. септембра 1994. до 28. јануара 1995.

Одузимање оружја: У децембру 1995, вођа Српске радикалне странке лично је предао СУП-у Земун пиштољ калибра 38 мм, марке Смит и Весон. Представници МУП-а су објаснили одлуку о одузимању оружја чињеницом да је „дотична индивидуа кривично оптужена", али су му дозволили да задржи у поседу пиштољ ЦЗ 99.9 мм, који је добио као поклон од министра унутрашњих послова СРЈ! Поменути пиштољ му је уручио Михаљ Кертес, према сведочењу Бране Црнчевића и Боже Спасића, и како Шешељ тврди, „на лични захтев Слободана Милошевића". („Борба", 10-11. фебруар 1996.)

Увреде: Увреде на рачун политичких противника представљају Шешељево уобичајено понашање. У септембру 1992, у Скупштини, је вређао Љубицу Бебу Џаковић, саветујући јој да ступи у контакт с једном од београдских жиголо – установа. За време разговора о изборним условима 1993, Шешељ је претио и вређао посланике Скупштине Светозара Стојановића и Драгослава Ранчића и тадашњег председника СРЈ, Добрицу Ћосића. Он је клеветао професора Драгољуба Мићуновића у Скупштини СРЈ, тврдећи да је овај „напаствовао свештенике", док је у Скупштини Србије изјавио за престолонаследника Александра да је „неуредан" и да „пасе траву". Године 1997, у једном ТВ студију причао је скарадности о очевима професора Владете Јанковића и Жарка Корађа. У студију БК телевизије употребио је исти приступ у клеветању покојног оца Николе Баровића, познатог београдског адвоката и браниоца југословенских дисидената, који је 1979. страдао на мистериозан начин, што сугерише умешаност УДБЕ. **(„Време" News Digest Agency No 303, 26. јули 1997. године, Шешељ: Хронологија агресије)**

Шешељев успон

Војислав Шешељ је прешао дуг пут од једног новембарског дана 1990, као често оптуживани, осуђивани и затварани четник са излизаном мајицом на којој стоји мото „Српска круна" (на енглеском језику), до оног ко је предложен за председничког кандидата на првим вишестраначким изборима од групе од 293 грађанина. Данас, као вођа најјаче опозиционе странке (СРС), он с лакоћом добија 220 637 потписа за кандидатуру за председника Србије.

Шешељ би несумњиво могао да се захвали владајућим социјалистима (СПС) на уласку у Скупштину 1991. и на стварању своје Српске радикалне странке. Градски одбор СПС пристао је, 30. маја 1991, на изричит захтев Слободана Милошевића, да изабере Војсилава Шешеља на упражњено место кандидата у Раковици. Сарадња с њим била је ефикасна, брза и дискретна, а мало је тражио заузврат. За помоћ коју је пружио за смену војвођанског руководства 1988. тражио је само да му се врати пасош. Режиму је био потребан пример „конструктивне опозиције" да би показао свој демократски кара-

ктер, тако да је Шешељ добио широк приступ медијима под контролом режима. Својим радикализмом по националном питању показао је спремност да сарађује с владајућом елитом на „унутрашњим питањима", усмеравајући свој жар више према опозицији, коју је оптуживао да тражи власт по цену фундаменталних националних интереса. Избијањем рата, популарност СРС нагло је порасла: у августу 1991. већ је имала симпатије 18 одсто српског изборног тела (искључујући Косово). Понашајући се као сестринска странка СПС, она је привукла присталице разочаране владајућом странком на унутрашњем плану, али са симпатијама према њеној ратоборној националистичкој политици.

Шешељев популистички покрет заснивао је своју промоцију на једноставној формули, која је спајала националистичко хвалисање („патриотизам"), социјалну демагогију („једнаке плате и пензије за све"), подршку централном стубу режима (Слободан Милошевић за председника), и честе оптужбе да је опозиција крива за издају нације. Шешељ је користио предност коју је добио захваљујући повлашћеном положају који му је у медијима омогућила подршка владајућој партији. И СРС и СПС су извлачиле корист из слабог образовања народа, чија је последица била наседање гласача једноставним објашњењима и манихејској перцепцији стварности; извлачиле су корист и из радикализације услед исељавања младих и образованих људи и прилива избеглица.

После освајања 23 одсто гласова на децембарским изборима 1992, Шешељеви радикали су узели 30 одсто места у Скупштини Србије и остварили су велики политички утицај на Владу: утицај који је у првој половини 1993. почео да, у одређеном смислу, поприма облик заједничке управе СПС/СРС. У јануару 1991, Шешељ је изјавио да ће чекати да истекну сви Милошевићеви мандати, после чега ће се кандидовати за председника.

Успех Шешељевог популизма објашњава се помоћу плодне друштвене базе. Пад социјализма је уздрмао друштвену и политичку оријентацију кључних друштвених слојева – радничку класу и социјалистичку средњу класу – док су рат и санкције потпуно уништили њихову психолошку равнотежу, доводећи их у стање потпуне политичке дезоријентације. Међутим, велики политички дар Војислава Шешеља сигурно је у томе имао значајну улогу. Његов приступ се заснива на једноставности, безобразлуку и метафизици завере, док су га несумњива интелигенција и речитост учиниле ненадмашним говорником.

Шешељ и његова странка су преживели периоде у којима су се односи с валадајућом партијом хладили услед њеног окретања миру, када је СПС жртвовао односе с радикалима да би радио са својим новим сателитом, Југословенском удруженом левицом (ЈУЛ). Упркос томе што га је у јулу 1994. Мира Марковић одбацила као „реинкарнацију турског тиранина у форми дезертера са босанског фронта...ни Србин ни човек", Шешељ је, у ствари, методички и стрпљиво разбијао сваку помисао да је пролазна појава. Чак и они који га

сматрају примитивним националистом морали су да признају да је вешт политички посленик, са изузетним даром за јавни наступ и осмишљене потезе.

Неки људи верују да Шешељ и СРС нису никада престајали да буду инструмент у рукама режима, служећи му када је било потребно да опстане на власти. Они не верују да ће лидер радикала успети да повећа свој утицај у изборном телу. Без обзира на многе симпатизере, Шешељ неће никада озбиљно угрозити социјалисте. Није то само због тога што теоријски екстремисти не могу никада добити већину на изборима, него због тога што је суштинска улога радикала да застрашују међународну заједницу да би она и даље давала подршку СПС – док, наравно, настављају да дискредитују демократску опозицију.

Према другој теорији, социјалисти нису способни да врате дух који су пустили из боце. Штавише, социјалисти и радикали се обраћају истом слоју гласача: мање образованима, радницима, пензионерима, лумпен – елементима, становницима маргиналних подручја, осиромашеним слојевима који су склони ауторитарним пројектима. Сваки успех радилкала слаби социјалисте. Али постоји граница толеранције социјалиста.

Гласачи вероватно неће проучавати Програм у сто тачака Радикалне странке, подељен на политичка, економска, социјална и културна поглавља. Радикали у њему одобравају „нужну и неограничену слободу свих облика уметничког изражавања" и „даљи развој забаве, као подручје друштвене свести" – у покушају да одбију чест приговор да немају довољно образованих људи који би могли донети просперитет Србији. Што се тиче света уопште, ево шта има да каже познати адвокат Тома Фила: „Ако Шешељ победи, баш ме брига шта ће рећи Европа. Не желим да се наш председник извињава онима који убијају наш народ, онима који су нас бомбардовали. Главни отпор Шешељу доћи ће кад буде изјавио да неће послати ни једног Србина у Хаг. Баш због овог разлога, ја и многи други гласаћемо за њега." **(Светлана Дудевић Лукић, НИН, Београд, 5. септембар 1997. године)**

Према контраобавештајним подацима, добијеним крајем осамдесетих година, балканска драма је требала да почне шиптарском побуном на Косову... Почела је седмодневним ратом у Словенији, јер је процењено да испланирани рат на Балкану може на дуже стазе да се пролонгира. Један од пластичних примера планирања злочина, и да су хашке оптужнице биле готове и пре формирања Трибунала (чини се и да су пресуде тада биле донете) јесте „Вуковарска прича"...

Вуковар је био насељен углавном српским становништвом од давних времена до почетка Другог светског рата, када су се десиле масовне насилне промене вероисповести, убијања и расељавања Срба, од стране хрватских усташа. Током 1990, у послератном периоду, хрватска Влада је манипулисала на врло суптилан начин већинским српским становништвом, па тако и мењала слику Вуковара. Осећајући да Хрватска прави етнички чисту државу, многи

Срби су сакрили свој идентитет изјашњавајући се при пописима становништва као „Југословени"...

„Следеће године (1991) видео сам серијал оркестрираних убистава, ноћних хапшења, спорадичних пуцњава на неосветљене српске куће, подметање бомби у кафићима, дизање у ваздух кућа и циркулисање спискова за ликвидацију са именима Срба из Вуковара. Коначно је то резултирало стратешки планираним егзодусом или „чишћењем" Срба из града, 14 000 од преосталих 18 000, и то пре августа 1991. године – према документацији која се налази у Хагу и која је значајно игнорисана од стране западних медија..."

„Хашки документи су до у детаље описали бројне епизоде киднаповања, тортуре, сензационалних оптужби, присилних донација крви од стране српских затвореника у Вуковарској болници и егзекуција на обалама Дунава који је постао масовна гробница за српске лешеве....."

„Али, да ли је, како сугеришу документи у Хагу, све било унапред планирано? Тврдило се да је било изграђено неколико великих атомских склоништа у Вуковару. Склоништа, капацитета 10 000 људи, била су изграђена наводно током деценије пре „пада Вуковара" новцем од тропроцентног локалног доприноса. До средине октобра 1991. године, Срби су били смештени у та склоништа која су била, у ствари, притворске јединице, према документима у Хагу. Они Срби и неки Хрвати који су били у својим винским подрумима (Вуковар је био познат по вину) њих су пронашли, притворили и на крају убили. Због могућности да сведоче о хрватским ратним злочинима, њихови су лешеви завршили у Дунаву. И то све пре 'пада Вуковара.'"

Славко Докмановић, градоначелник Вуковара, који је иначе молио, априла 1991, Туђмана да се „делује у смеру спречавања хаоса и трагедије"... јуна 1998, после окончања његовог процеса у Хагу и неколико дана пре изрицања пресуде, наводно се обесио у поноћ у својој ћелији, иако је био „под сталном присмотром због његовог психичког стања." Иако је било наређено да светла буду стално упаљена у његовој ћелији, његово тело је пронађено обешено у мраку...Он је ухапшен под оптужбом да је крив за наводна убиства 200 вуковарских болничких пацијената пошто је град пао под контролу ЈНА. То је била она иста болница у коју су били доведени повређен и рањени Срби којима је ускраћивана медицинска помоћ, тако кажу документи који се налазе у Хагу, додајући томе и чињеницу да су насилно, под орозом, Србима узимали крв!

Неће бити оптужнице за мртвог човека, нити било какве резолуције под оптужбом за 200 наводних убистава у Вуковарској болници. Међународни медији нису дали пажњу Докмановићевом „самоубиству" које је заборављено као и 200 Срба – или других људи – седам година касније на Косову..."

(Питер Брок, „Медијско чишћење: Прљавао извештавање, новинарство и трагедија у Југославији")

Званично: ово се никада није десило!

Шешељ би „ослобађање" Крајине и Босне

Будућност словенских народа је у панславизму „али су за ту идеју изгубљени многи славенски католички народи, Пољаци, Чеси Словенци и особито Хрвати", сматра Шешељ.

„Потпредсједник српске владе Војислав Шешељ у опсежном је интервјуу за љубљанско „Дело" од суботе објаснио своје погледе на косовску кризу, нови свјетски поредак, односе Србије с Русијом и државама насталим на подручју бивше СФРЈ, истакнувши, међу осталим, да ће Србија „прије или касније опет ослободити Крајину и окупиране дијелове Републике Српске".

„Американци нас мрзе јер смо традиционални савезници Русије на Балкану. Они сада журе да што прије униште све потенцијалне руске савезнике, да Русија опет не би постала велесила. Осим тога, на нама искушавају моделе које касније намјеравају примијенити на Русију и Кину", објаснио је своје виђење садашње кризе на Косову Шешељ, додајући како је због тога Запад „помагао свим српским непријатељима – Словенцима, Хрватима, муслиманима, Шиптарима, а сада помажу црногорским сепаратистима".

Шешељ је рекао да у Србији скоро и нема политичара који би се заузимали за обнову односа са Словенијом која је показала „мржњу према Србима након отцјепљења", иако је „војску у Словенију 1991. послала генералска клика, а Србија није жељела Словенију задржавати у федерацији".

„Према Словенији смо индиферентни, али сам за Крајину увјерен да ћемо је прије или касније опет ослободити. Тко тако не мисли, нека се одмах престане бавити политиком. Исто вриједи и за окупиране дијелове Републике Српске. БиХ ће се распасти, а највећи проблеми бит ће у блиској будућности кад се буду морали разграничити Хрвати и муслимани", изјавио је Шешељ за водећи словеначки дневни лист.

По његовим је ријечима будућност славенских народа у панславизму под водством Русије „али су за ту идеју изгубљени многи славенски католички народи, Пољаци, Чеси, Словенци и особито Хрвати. Циљ Запада је одвајање Косова из уставноправног поретка Србије и долазак снага НАТО-а на Косово, али смо потпуно јединствени да не долази у обзир да страни окупатори дођу у нашу државу", изјавио је за „Дело" Војислав Шешељ. **(Електронско издање „Дело", пренела Хина)**

Истина о великом Србину војводи Вои

Постоји изрека да је човек онакав какви су му били преци и родитељи, а по карактеру и готово у свему одговара поднебљу у коме је поникао. Постоји још једна народна изрека: „Реци одакле си, рећи ћу ти какав си"! У много чему, од интелекта до елоквенције, луцидности запажања, упорности и борбености, др Шешељ је отелотворење краја из кога је поникао, у коме су вековни корени његове породице и са очеве и са мајчине стране. Једноставно речено, др Шешељ представља оличење кршне и камените српске Херцеговине, у којој су генерације морале да се боре за опстанак, и да од такве, понекад

сурове природне лепоте, грабе и отимају све што им је било неопходно да преживе. Истина, неко ће можда рећи да др Шешељ, по месту рођења, није из те и такве Херцеговине, зато што је рођен у Сарајеву, али то је само делимично тачно. Његови родитељи потичу управо из тог моћног кршевитог предела, а од њих је наследио све особине стваране стотинама година међу људима тог краја. Говоримо о упорности, чврстини, отворености, великој дози храбрости да се живот живи без обзира какав је, али и о истрајности у настојањима да се у том животу ствари мењају. Говоримо и о бриткости изражавања, непосредности јасног изношења мисли, без обзира на цену коју, неретко, због тога треба плаћати. Говоримо и о спремности и способности да се све недаће дочекају и да се са њима ухвати у коштац.

Марева Љут

Марева Љут, смештена у Поповом пољу, окружена је големим стенама које се често не виде од облака који умеју да прекрију високе врхове. Оно што човек прво примети када улази у Мареву Љут, јесте да су куће прављене од камена и да су се житељи читавог живота прилагођавали природи, али и то да су умели од природе да узму оно што је најбоље и најлепше. Данас је ово место у зони разграничења. Вековима уназад, увек је била чисто српско место. Одувек су овде два рода, две породице: Шешељи и Дреци. Вековна огњишта данас су, углавном, напуштена, али има и оних који су остали. У Маревој Љути, окруженој стеновитим планинама и људима у жутим оделима (Унпрофорцима који чувају зону разграничења), данас живи рођак Војислава Шешеља, Сава Шешељ, са својом породицом. Кућа је мала и скромна, зидана од небрушеног камена, каква и приличи овом кршевитом и неприступачном крају. Да би се дошло до ње, човек мора да се помучи, пење се узаним стеновитим путем.

Родна кућа Шешељевих

Десетак метара изнад куће Саве Шешеља, налази се кућа у којој је рођен отац Војислава Шешеља, Никола. Мала и скромна каменита кућа која, сасвим извесно, указује на чињеницу о томе како се скромно живело у овим крајевима. Истина, кућа у којој је рођен Никола Шешељ, данас је порушена, што од зуба времена, што од усташких мина, јер је ова кућа читаво време рата била на првој борбеној линији. Са места на коме се налази, види се манастир Завала у коме је др Војислав Шешељ, 1955. године, крштен по православним обичајима, и који се налази на територији на којој су деценијама и вековима живели Срби. Данас, по Дејтонском споразуму, припао је Хрватима. Само из тих разлога нисмо били у ситуацији да одемо и до манастира Завала. Манастир Завала подигао је краљ Милутин у средњем веку, и свакако није могао да претпостави како ће неко будуће време оставити његову задужбину на милост и немилост усташама. Посебним сплетом животних околности, др Војислав Шешељ везан је за манастир Завалу. Наиме, пред Други светски рат, у

манастиру Завала, живео је Никола, отац Војислава Шешеља. Никола је, још као дете, чувао манастирске овце и ишао у школу. Деда Војислава Шешеља, по коме је др Шешељ и добио име, преселио се из Мареве Љути на манастирско имање 1925. године у Ораховом Долу, недуго после крштења свог сина Николе. Тако је огранак породице Шешељ живео у Ораховом Долу и онда никога не треба да чуди откуда толика емотивна, и већ традиционална, везаност са манастиром Завала. 1941. године усташе су побиле све калуђере у манастиру, а отац Војислава Шешеља, Никола, који је тада имао 16 година, једва је успео да избегне усташки нож. Крволочне усташе успеле су да ухвате Николиног стрица Рајка, који је међу оних хиљаду Срба закланих и бачених у јаму Ржани До. Кости зверски мучених и закланих Срба из Ржаног Дола су, 1991. године, пребачене у костурницу у селу Величани. Село Величани се налази са друге стране Поповог поља. Имена злосрећних и закланих Срба уклесана су у спомен-костурницу у Величанима. Међу тим именима налази се и име Рајка Шешеља. У спомен-костурници похрањене су и све ствари које су пронађене код закланих Срба, који су имали само једну грешку у животу, што су волели и поштовали своје српско порекло. У кући Саве Шешеља, сећајући се Мареве Љуте, Ораховог Дола и свих лепих тренутака проведених у Поповом пољу, др Шешељ је говорио о томе како се радовао школским распустима које је проводио у завичају својих родитеља. У Завали је, по речима др Шешеља, било нарочито лепо за Петровдан, када је испред манастира био велики вашар, где су се окупљали људи из околних села. Ту се могла видети и стара српска ношња, карактеристична за херцеговачки крај. Чула се, врло често, и песма због које је полиција хапсила. Хапсили су Србе који су певали своје националне песме, или, како су их тада звали, „националистичке". Била су то лепа времена када су стасити, кршни Херцеговци, испреплетаним гласовима певали најлепше српске песме.

Национални пркос, чојство и поштење

Како су Херцеговци прекаљени тешким животним условима, тако није ни чудо што је њихова национална свест жестоко усађена у сваког појединца. То је дошло до изражаја и у периоду после Другог светског рата, када су острашћени комунисти, разним методама, вршили прогон српског становништва са ових територија.

Крајем 60-тих година, по казни, укинута је и железничка пруга од Чапљине до Дубровника, што је изазвало нагло исељавање становништва са ових српских простора. Много касније, направљен је асфални пут са друге стране Поповог поља. Међутим, већ је било касно, младост из ових крајева расла је и сазревала у неким другим местима. Још једна од перфидних игара тадашњег режима била је и експропријација приватне земље у Попову пољу, од које је створен пољопривредни комбинат. Извршивши отимачину плодне земље, једино богатство којим су располагали житељи овог краја, комунистичке але довеле су становнике Попова поља на саму ивицу преживљавања. Кренуо је још један талас исељавања. Највећи део младости иселио се у Требиње, а мно-

ги су отишли и даље од Требиња. Остала су само старачка домаћинства. Дошао је нови рат, који је наметнуо нова одрицања и нове хараче.

Причајући о својим сусретима са становницима Попова поља, др Шешељ каже како је, управо на овим просторима, научио да цени праве људске вредности, на којима је касније изграђивао своју доследност, принципијелност, стабилност, упорност, па и борбеност. Још једна занимљивост везана за овај крај јесте чињеница да је ту у Другом светском рату било и четника и партизана. Куриозитет је да се четници и партизани овде нису свађали, већ су чували једни друге, што није био чест обичај на другим територијама. Није овде ударао Србин на Србина. У породици Војислава Шешеља било је и једних и других, и четника и партизана. У селу где је рођена мајка Војислава Шешеља, до 1943. године сви су били четници, а онда су прешли у партизане. По очевој линији, само је Владо Шешељ био у партизанима, остали део фамилије био је четнички настројен.

Породично стабло Шешељевих

Далеко порекло Шешељевих води са Роваца у Црној Гори. Пре неких 500 година дошло је до пресељења ове и још неколико породица. Иселили су се Бошковићи, Шћепановићи и Срезојевићи. Прво су дошли у Никшић, на Ридане, где су подигли своја прва огњишта. Међутим, животни путеви одвели су их даље, тако су се населили у Попову пољу. Шешељи су пореклом од извесног Шеје, који је имао 12 синова. Шејиних 10 синова отишло је у Русију и углавном су сви били официри руске војске. Двојица Шејиних синова остала су на овом простору. Од једнога потичу Шешељи, од другога Шешлије. Иста им је крсна слава, Свети Лука. Историјске записе о породици Шешељ проучавао је и Јефто Дедијер. Дошавши у Попово поље, Шешељи су се распоређивали по различитим засеоцима и местима. Прво су живели у Величанима, па је тако остало записано да се у Величанима један крај зове Шешељевина. Нажалост, данас нема остатака кућа које су подизали први Шешељи. Одатле су се селили у неке делове Поповог поља. После Шеје, памти се Лазар Шешељ, који је први дошао у овај крај. Даљи предак др Шешеља био је Никола, који се оженио и дошао на женино имање у Мареву Љут. Никола је имао три сина – Ристу, Ђуру и Саву. Ристо има потомке који су и данас живи, Сава такође има потомке. Један од његових потомака је и др Војислав Шешељ. Ђуро се никада није женио и за собом није оставио потомство. Директни предак др Шешеља, Сава, имао је три сина и велики број кћерки. Синови су се звали Никола, Војислав и Рајко. Николин син је Сава, кога су новинари београдских редакција имали прилику да упознају у Маревој Љути, и чији су били гости. Деда др Шешеља, по коме је он добио име, Војислав, имао је три сина и четири кћерке. Синови су Никола (отац др Војислава Шешеља), Јован, и Сава који сада живи у Требињу. Стриц Војислава Шешеља, Јован, данас живи у Београду. Јован Шешељ је имао кућу у Сланом, коју су усташе у овом рату похарале, те се тако Јован данас налази у избеглиштву у Београду.

Говори Сава Шешељ

Седећи испред куће Саве Шешеља у Маревој Љути, новинари су могли да чују приче о коренима ове породице. У даљини се видео манастир Завала и назирао пут према спомен-костурници у Величанима. Слушајући наша питања, Саво Шешељ није могао а да не прозбори коју реч о непријатним и лажним алузијама Вука Драшковића упућених на рачун др Војислава Шешеља. „Највећа увреда за нас Шешеље", старачким, али одлучним гласом приметио је Саво Шешељ, „јесу неосноване и лажљиве приче политичких слабића, какав је Драшковић. Глупост је причати да су Шешељи Хрвати, када ми имамо сачувану и записану историју и традицију свих Шешеља. Увек смо били честити и поштени Срби. Србовали смо и онда када се то није смело. Пркосили, нашим националним обележјем, кад год смо могли. Ако нас због тога Хрвати не воле, и ако нас се из тих националних разлога плаше, то могу да разумем, али не могу да разумем прљаву играријe појединих политичара. Прозивајући нас и пљујући по нашем Српству, ти јадници прозивају, у ствари, себе и пљују по свом семену и пореклу".

Крштеница др Шешеља

Из Мареве Љути свратили смо у манастир Тврдош. Сачекао нас је игуман Глигорије. Задовољство због посете челних људи Српске радикалне странке и новинара београдских редакција, игуман је исказао на скроман и тих начин. Прича игумана Глигорија била је занимљива за све присутне. Наиме, сећајући се младих дана др Војислава Шешеља, игуман се сетио и неких својих проблема везаних за његову тадашњу дисидентску каријеру. Крсне књиге из манастира Завала, окупираног у овом рату, успео је да изнесе владика захумско-херцеговачки и приморски Атанасије. Те књиге данас се налазе у манастиру Тврдош. Захваљујући њима, успели смо да видимо и црквену крштеницу др Војислава Шешеља.

Др Војислав Шешељ рођен је 11. октобра 1954. године у Сарајеву, од оца Николе и мајке Данице. Крштен је 25. новембра 1955. године у манастиру Завала. Крсни кум, по традицији Шешељевих, био је Божидар Кораћ. Брак родитеља др Шешеља, био је успостављен по црквеним законима. Никола Шешељ никада није био члан Комунистичке партије, увек је поштовао традицију православља, а то је подразумевало и крштење деце у цркви. **(www.srbovanje.com; Ко је Војислав Шешељ – Србенда и цар)**

Војислав Шешељ, вођа српских радикала

Интересовање јавности за ментални либидо др Војислава Шешеља, председника Српске радикалне странке и донедавног потпредседника Владе Србије, одавно се мерило знаком – бесконачно. Поготово последњих месеци кад су, после његове иницијативе о „дисциплиновању новинара" и доношења Закона о информисању, слободни или „независни" медији у Србији одлучили да

му окрену леђа. Бившег „омиљеног политичара" бившег председника СРЈ, који се у међувремену обрачунавао са дојучерашњим пријатељима, студентима, просветним радницима, ратним инвалидима, таксистима и оним неистомишљеницима, бојкотовали су медији у Србији, иако ће Шешељ рећи да је – он бојкотовао „издајничке медије". Вођа српских радикала демантује да се „Репортер" налазио на његовом тајном списку „плаћеничких новина", у знак „добре воље", „Репортер" су прве новине из Србије које, после дужег избивања овог вечитог претендента на место вође свих Срба и осталих националних мањина, на својим слободним ступцима објављују размишљања господина Шешеља. Пре свега о разлозима његовог избивања са насловних страна и са екрана.

„Главни проблем огромног броја наших новинара јесте – недостатак морала. Новинарство је једна од професија где је морал најугроженији" – искључив је Шешељ.

Репортер: За разлику од политичара, рецимо?

Шешељ: Наравно, и политика је једна од професија где је морал веома, веома угрожен. Али кад је реч о неморалу политичара, с тим некако можемо изаћи на крај. Ухватимо их на делу у неморалу. Што се тиче новинара, они могу нанети велику штету ако су несавесни и ако лансирају неку измишљотину.

Репортер: Политичари су, сматрате, веће патриоте, тј. новинари су већи издајници!?

Шешељ: Издајници су сви који примају новац од страних земаља да би штампали своје новине, или да би одржавали своје електронске медије. То је новац махом од земаља чланица НАТО. Тај новац је некада директно из буџета тих земаља. Американци педантно објављују сваке године колико новца издвоје из свог буџета за финансирање такозваних независних медија у Србији и Црној Гори, и у Републици Српској, затим за финансирање прозападних политичких партија, за финансирање такозваних независних синдиката и за финансирање такозваних невладиних организација којих у Србији, према неким подацима, има око 650. Свако ко прима новац од неке стране силе да би деловао против свога народа и своје државе, он је издајник. Чак је и у време агресије НАТО било таквих случајева.

Репортер: Колико се сећам, за време агресије, медији су били више него патриотски оријентисани.

Шешељ: Не. Медији су били под ратном цензуром. Нису смели другачије. И сваки број је долазио у Министарство информисања на цензуру.

Репортер: Ви сте, заправо ваша странка је пре тога иницирала доношење Закона о информисању. Последњих дана власти у којој сте и ви учествовали тражили сте укидање тог закона.

Шешељ: Па тражили смо укидање тог закона, јер власт закон није према свима једнако примењивала. Закон је био добар.

Репортер: А онда постао лош?

Шешељ: Ми, радикали, инсистирали смо да наши медији не могу да преносе шпијунске програме страних радио-станица, чија је функција субверзи-

вно пропагандно деловање и вођење специјалног рата. Прво је министар информисања упутио циркуларно писмо свим радио и телевизијским станицама и у форми једне молбе или захтева...

Репортер: Молбе или захтева?

Шешељ: ...Нешто између молбе и захтева, где је тражено да се прекине са емитовањем. И многи су се оглушили. Знам да сам одмах после тога гостовао на Радију Б 92, и тамо је новинар од мене захтевао одговор о правном основу за то циркуларно писмо. Ја сам, ни пет ни шест, обећао: добићете одмах правни основ. Сутрадан је Влада донела уредбу. А онда смо почели разговоре у Влади и договорили се да убрзано идемо на доношење новог Закона о информисању којим би то било забрањено. Претходно сам добио, са потписом Војина Димитријевића, пројекат Закона о информисању који је радила нека од тих такозваних невладиних агенција. И у том закону је било доста добрих ствари и сугерисао сам Вучићу (Александру, министру за информисање – пр. Репортера) да се много тога угради у званични Закон о информисању. После су нас напали за плагијат. Шта смо још хтели да постигнемо тим законом? Да буде посебан одељак о државној телевизији и да Народна скупштина управља државном телевизијом, а да састав Управног одбора буде пропорционалан структури Народне скупштине...

Репортер: ...Што се и десило.

Шешељ: Прво, није се десило, јер социјалисти и јуловци су одбили тај део закона и то није ушло у коначну верзију. И друго, у закон смо уградили посебне одредбе о компанији „Политика". Тражили смо да 51 посто буде државно власништво, а 49 посто приватно. Знали смо да Хаџи Драган Антић једе супстанцу и више пута јавно о томе говорили да лажно приказује годишње финансијске извештаје.

Репортер: У свом том кажњавању државних и недржавних медија било је драконских разлика?

Шешељ: Да.

Репортер: Ви, значи, признајете да су режимски медији били привилеговани у односу на условно речено – „независне медије"?

Шешељ: Да.

Репортер: Због тако доброг закона – најављује се ових дана – СРС, ви лично или Александар Вучић, мораћете медијима да вратите више од 30 милиона динара.

Шешељ: Шта ће тражити од нас? Како може ту да се надокнађује штета? Ако је неко кажњен по закону, и ако штета постоји, биће прекршајног дела, и не само прекршајног. Шта је лоше у том закону? Нема ништа лоше. Кажњавала се само клевета, оштрим казнама. Казне јесу биле драконске, али оне су биле једини начин да се људска права и слободе заштите од несавесних и неких неморалних новинара. Закон је угрожавао имовину несавесних новинара и још несавеснијих медија. А штитио је општа људска добра и право сваког човека на интегритет личности. Проблем је био само у томе што се није према свима подједнако примењивао. То је био један од разлога због кога смо ми

поднели захтев да се укине тај закон, али ни СПС ни СПО нису дозволили да се то изгласа.

Репортер: Ваши коалициони партнери, зар не?

Шешељ: Нисам ја био у Влади Србије зато што волим Милошевића, него зато што сам сматрао, и данас сматрам, да је то био интерес и српског народа и српске државе.

Репортер: Како сте могли да уђете у, хајде да кажем – „патриотску коалицију" – са Милошевићем који вас је, то вам је и био имиџ, приводио и хапсио?

Шешељ: Није било алтернативе. Ми бисмо највише желели 1997. године да је Српска радикална странка сама освојила власт, и да сами владамо. Није нам народ дао довољно гласова. Затим, хтели смо четворну коалицију: и СПС, и ЈУЛ, и СПО са радикалима. СПО није хтео. Деведесет осме Србија је морала да има Владу, тамни облаци су се надвијали. Аргумент више да уђемо у Владу било је то што је изненада почела много да ме хвали проамеричка штампа у Србији, „Наша Борба" и „Данас" посебно, и да преносе изјаве америчких званичника да Американци све више размишљају да ступе у контакт са мном, да праве комбинације са мном, итд.

Репортер: Онда сте ви рекли историјско „НЕ"!

Шешељ: Осетио сам о чему се ради. Знао сам шта им је циљ. Није циљ добро српском народу него зло. Немам никаквих илузија у погледу америчке политике. И према Милошевићу и према Коштуници. Сетите се кад је Милошевић био главни амерички играч на Балкану, кад су га редом америчке дипломате хвалиле као основну узданицу Дејтонског споразума. Тада сам ја био по Милошевићевим робијашницама. Кад им више није требао, отписали су га. Као што ће отписати Коштуницу, само много брже, јер и Коштуница је за њих пролазно, краткотрајно решење. Живи били па видели. Већ за шест месеци то ће бити више него јасно.

Репортер: Како сте се осећали, рецимо, кад сте се први пут срели са другарицом Миром Марковић?

Шешељ: Зашто, како сам се осећао?

Репортер: Па, мислим како сте се, као човек, осећали? Као аутор текстова о „проклетој Јерини", „црвеној вештици", „вештици са Дедиња"...?

Шешељ: Сасвим нормално. Ја немам никаквих предрасуда, пружим јој руку...

Репортер: Тој истој жени коју сте пре тога назвали „вештица са Дедиња"...?

Шешељ: И она је мене вређала. Говорила је да сам злочинац, да нисам мушкарац, да сам Турчин и тако, разноразне ствари. Видите, у политици не сме бити мржње. Онај ко се у политици руководи мржњом, тај пропада, тај нема перспективе.

Репортер: Ви с мржњом немате проблема?

Шешељ: Не, ја сам човек оперисан од мржње.

Репортер: Како је дошло до разлаза са Вуком Драшковићем, вашим кумом и у дужем периоду политичким истомишљеником?

Шешељ: Што се тиче Вука Драшковића, ми смо били нераздвојни пријатељи све до почетка 1990. године, и кумови. Крајем 1989. године он је одлучио да крене у формирање политичке партије са Мирком Јовићем у Новој Пазови...

Репортер: И ви сте били члан Друштва...

Шешељ: Српске народне обнове, никада.

Репортер: Не, него Друштва „Сава" одакле је поникла СНО.

Шешељ: Друштва „Сава" јесам, утолико што су они непрекидно носили гомилу формулара за учлањивање и то делили на разним местима и људи су то потписивали, тако да су били чланови и Матија Бећковић, и...

Репортер: И Ћосић, и Драшковић, и ви...

Шешељ: ...И многи други, знате, нико то није схватао озбиљно и ја мислим да су ту хиљаде и хиљаде београдских интелектуалаца били про форма у чланству. Било нам је симпатично појављивање тих момака на разним манифестацијама и – једно је бити члан удружења грађана било каквога, чак до краја неформално организованог, а друго је бити члан политичке партије. У странци Српска народна обнова никада нисам био члан.

Репортер: И сами кажете да сте учествовали у тим првим демонстрацијама, иницирали, практично, „буђења народа". Како сте могли да после тога постанете један од најжешћих противника „дешавања" на улицама.

Шешељ: То није тачно. Никада нисмо били против изласка на улице и демонстрација. Али смо увек били против рушења. Против смо насиља. Нико не може оправдати спаљивање Савезне скупштине и спаљивање зграде државне телевизије. Онај Богољуб Арсенијевић Маки излази на Студио Б и хвали се како су он и његови људи носили у ранцима „Молотовљеве коктеле" и како су палили све...

Репортер: Да ли ви заиста мислите да је он организовао све то и да је он био способан да то одради?

Шешељ: Ја верујем да је он то носио, да је био извршилац. А организатор је неко други. Главни организатор, командант српске октобарске револуције, јесте Вилијем Монтгомери и он је вукао све конце из Будимпеште.

Репортер: Мислите, он је из Будимпеште координирао?!

Шешељ: Он је због тога послат у Будимпешту. Он је завршио посао у Хрватској, и добио исти посао у Србији. У Хрватској је успешно обавио посао демонтаже ХДЗ, Туђмановог политичког наслеђа, и довођења Стипе Месића на власт. То ваљда сви знају, не треба то да вам објашњавам.

Репортер: Он је координирао, претпостављам, и акцијама „Отпора" овде?

Шешељ: Да.

Репортер: Инструирао медије?

Шешељ: Сви медији који примају новац из иностранства добијали су и налоге у ком правцу да делују. Не мислите ваљда да је све то било спонатно? Отуда хаос и у медијима и у држави, ванинституционално преузимање власти, револуционарни комитети?

Репортер: Претпостављам да већ имате план како да на новим изборима повратите своје бирачко тело и спречите, како кажете, хаос. Анкете, међутим, говоре да СРС никад није лошије стајала.

Шешељ: Не верујем ја у те анкете. И прошли пут су промашили.

Репортер: Нисте веровали, али су се остварile све прогнозе да ће радикали пропасти на изборима.

Шешељ: Преполовили су нам резултате. Говорили су да ће радикали имати пет-шест посто, а имали смо непуних једанаест посто.

Репортер: Зашто сте, по вашем суду, овако прошли на изборима?

Шешељ: Па, зато... из два разлога. Прво – зато што је народ сматрао ако радикали опет победе на председничким изборима, да ће им социјалисти отети власт и да се радикали неће много бунити због тога. Као што је то било 1997. године. Народ нам је замерио што смо две и по године били у коалицији са социјалистима. Али, ја и даље мислим да је то требало, јер да 1998. године нисмо ушли у ту коалицију, десило би се ово што се десило у октобру. Да нисмо 1999. ушли у реконструисану Владу, све би се ово исто десило. Ђинђић је већ био на улицама, ми смо нудили ванредне изборе, он није хтео, тражио је власт одмах. Је ли то истина, је ли одбио ванредне изборе 1999? А сад ми нисмо криви, раније бисмо били криви, сад нисмо, што је дошло до овога слома. Ово је слом Србије, видећете. У крајњој инстанци, ово је слом Србије.

Репортер: Зато што ви нисте на власти или...!?

Шешељ: Зато што нико не рачуна, ни Запад, ни Ђинђић, ни већина партија ДОС-а на Коштуницу као на неко трајно решење. Ђинђић вуче све потезе у циљу разбијања заједничке државе и на тај начин Коштуница остаје као краљ Јован без земље. Коштуница можда има добре намере, али прави погрешне потезе.

Репортер: Зашто то – „можда има". Ви сумњате у...

Шешељ: ...Па, слушајте, он већ крши Устав. Он се одриче континуитета Југославије. Он то не може по Уставу, то може само Савезна Влада, односно Савезна скупштина. Савезни устав инсистира на том континуитету. То је кршење Устава, горе од онога због којег смо сменили Добрицу Ћосића својевремено. У личне намере не морам ни да улазим. И пут у пакао поплочан је најбољим намерама.

Репортер: Кад смо већ код пакла, какав је ваш став о одговорности Слободана Милошевића? Или о одговорности српског народа, уопште?

Шешељ: Не само да не верујем у колективну одговорност народа него мислим да ни Милошевић ту не може бити одговоран. За све ово што се дешавало одговорне су западне силе које су подстицале дезинтеграционе процесе и разбијање Југославије. Милошевић може бити историјски одговоран зато што није успео у многим настојањима, и што је с времена на време дозвољавао да га надмудре Американци. Није Милошевић одговоран што је бранио Републику Српску Крајину, него што је није одбранио. Није Милошевић одговоран што је својевремено бранио Републику Српску, него што је није одбранио. И што је потписао Дејтонски споразум. Није Милошевић одгово-

ран зато што је бранио Косово и Метохију, него што није до краја одбранио Косово и Метохију. То ће бити његова историјска одговорност.

Репортер: Хтео сам да вас питам да ли ће одговарати пред својим народом?

Шешељ: Не може да одговара. Одговарао је на изборима, то је врста политичке одговорности. Одговарао је на изборима, где је народ гласао против њега. Све се то акумулисало у свести народа и зато је народ гласао против њега. То је суштина. **(www.medijaklub.cg.yu/izjave, 11. октобар 2000. године)**

Одговорност Запада

Запад не може да се ослободи кривице за успон Шешељевих екстремиста и претњу да ће они завладати политичким збивањима у Србији.

Трапави начин – који се понекад граничио с отвореном уценом – на који је вршено хапшење и предаја политичара и војника осумњичених за ратне злочине, повезујући пружање помоћи са задовољавањем разних захтева Карле дел Понте, главног тужиоца Хашког трибунала, погодио је осетљив нерв Срба. Претње у штампи да неће добити неке милионе долара који су апсолутно потребни за кључне пројекте, као што су изградња болница и замена уништених фабрика, уколико се неко лице не ухапси или неко друго не пошаље у Хаг, не само да су ишле у корист либералне политике, него су директно играле за Шешеља и Милошевића.

Да ли је захтев Карле дел Понте за хапшењем и изручењем неког српског официра, који је можда починио злочине, приоритетнији за међународну заједницу од економске и политичке помоћи демократским странкама чији је циљ извлачење Србије из кризе?

Можда ће Брисел и Вашингтон о томе размислити после резултата прошлонедељних избора и можда ће дати значајну помоћ напаћеној Србији. Уколико не желе да на врху пирамиде у Србији виде присталице Хитлера, (екстремног десничара Жан-Мари ле Пена и руског националисте Владимира Жириновског), што Шешељ и његов круг никада нису негирали као своје опредељење. **(„Катимерини", 5. јануар 2004. године, Македонска баштина (**мисли се на Македонију као део Грчке, прим. прев.**), Преглед македонских послова, историје и културе на интернету)**

Кловновски ратни хушкач вођен „Мајн кампфом"

Када је ступио на београдску политичку сцену, крајем осамдесетих година, Војислав Шешељ је био увелико сматран кловном. Добар за засмејавање, махао је пиштољима, носио је значке из Првог светског рата, држао језиве говоре свима који су желели да чују. А мало ко га је слушао.

Више него утростручивши број места своје странке у Скупштини Србије у недељу, 23 од 81, док седи у притворској ћелији у близини Хага, господин Шешељ ужива у свом последњем смеху. Његова Радикална странка далеко је најпопуларнија у Србији.

Лукав и веома интелигентан политиколог есктремних убеђења, проучавао је „Мајн кампф" и покупио је неке Хитлерове ефикасне савете у вези са екстремним политичким активизмом: насиље као средство политичке борбе и опредељеност за велике лажи.

Увек претерујте, учините лажи што већим и што сабласнијим. Прљавштина, или барем део ње, примиће се.

Црвени дебељко с наочарима има непријатну навику да за тили час пређе са професорске луцидности на скаредно вриштање.

Господин Шешељ је био безначајна фигура на маргинама српске политике док Слободан Милошевић није закључио да би могао бити користан.

Антикомунистички Србин на Сарајевском универзитету, две године је провео у затвору у Босни, средином осамдесетих година, у тадашњем комунистичком режиму. Кажу да је у затвору био мучен и сексуално злостављан, што је било искуство које сигурно потхранило његову мржњу према босанским муслиманима.

У заштиту га је узео Амнести интернешенел као дисидентског затвореника због савести, као и Добрица Ћосић, београдски писац који је био интелектуални отац покрета за Велику Србију осамдесетих година, што је довело до четири изгубљена рата деведесетих година, када се распадала Југославија.

Издаја је основна нит политичке каријере господина Шешеља.

Ћосић је помагао и штитио Шешељеву породицу док се овај налазио у затвору и помагао је његову каријеру. Али се Шешељ касније сурово окренуо против свог ментора.

Слично томе, био је присан пријатељ Вука Драшковића, ројалистичког опозиционог лидера и главне опозиционе фигуре почетком деведесетих година, али је и с њим раскинуо. Сада су смртни непријатељи.

Господин Милошевић, Шешељев затворски друг у Низоземској, препознао је корист од његовог ратнохушкачког есктремизма и довео га је са маргине у центар.

Како су се ратови припремали, 1991. године, Милошевић је измислио место у скупштини за Шешеља и дао му је већи простор за деловање. Следбеници господина Шешеља су се претворили у милицију коју је наоружала и плаћала тајна полиција.

Господин Шешељ је био лично укључен у ратове у Хрватској и Босни. На самом почетку, у лето 1991, организовао је заседе и убиства Хрвата у источној Славонији, граничном подручју између Србије и Хрватске.

Један београдски новинар, који је тада радио за један од Милошевићевих пропагандних листова, пратио је господина Шешеља за време операција око Вуковара, у јесен 1991. и каже да је господин Шешељ лично наређивао убијање и пљачку.

Разметао се као војвода, снабдевајући, организујући и руководећи суровим оргијама етничког чишћења у Хрватској и Босни, уливајући страх несрбима.

Једном приликом је витлао пиштољем у Скупштини Србије, претећи да ће убити једног политичког противника. Опет је узет као кловн и нити је био ухапшен, нити је дисципилнски кажњен.

Прошлог фебруара се предао Трибуналу за ратне злочине у Хагу, будући да је оптужен по 14 тачака оптужнице за злочине против хуманости и кршења закона рата. Тек треба да му се суди.

Као и Милошевић претвориће суђење у позорницу за политичку кампању, исмевајући поступак и добијајући аплаузе код куће. **(Иан Трејнор, „Гардијан", Загреб, 30. децембар 2003. године)**

Концепт Велике Србије, један је од историјских концепата који је најчешће био на удару, у неким периодима због непознавања самог концепта. Међутим, они који су били у потпуности упознати са суштином овог концепта, као праве звери, прогонили су све који су живели, радили, проносили... просто дисали плућима Велике Србије. Прогон овог концепта из историје једнак је прогону слободе из душе сваког појединачног човека. Дакле, истина је врло једноставна. Концепт Велике Србије подразумева јединствену српску државу у коју ће бити укључене све српске земље где су Срби већинско становништво. Међутим, он се супротставља вековним ватиканским, аустријским и другим покушајима да се српски народ сведе искључиво на припаднике православне хришћанске вероисповести. Јер, српски народ у свом етничком бићу обухвата и Србе православне, и Србе католике и Србе муслимане. Ђорђе Бранковић је од аустријског цара, када је аустријска војска била у налету против Турака, и ослобађала многе српске земље, тражио да се од тих свих српских земаља – а шта су српске земље – тамо где се говори српски језик; дакле, тај јединствени језик је био основна одредница при закључивању шта су српске земље, да се формира посебна јединица у оквиру аустријског царства, а аустријски цар је прихватио његов захтев, дао му титулу грофа и поставио га за деспота Баната, Срема и Херцеговине. Све су то биле српске територије и још увек у турском ропству. Међутим, када је Аустрија ослободила велики део тих земаља, она се уплашила те идеје, јер је српски народ живео на огромном простору Балкана, и онда су заточили грофа Ђорђа Бранковића у Чешкој, у граду Хебу, давали му грофовску апанажу до краја живота, али му нису дозвољавали да изађе из Хеба. Други пут се ,1803. године, појавила та идеја у меморандуму архимандрита пивског манастира у данашњој Црној Гори, Арсенија Гаговића, руском цару.

Арсеније Гаговић тражи руску помоћ у ослобађању свих српских територија прво из турског ропства, а онда из аустријског ропства и стварање јединствене српске државе. Концепт велике Србије појављује се у Меморандуму карловачког митрополита Стевана Стратимировића из 1804. године, чим је избио велики српски устанак против Турака. То је, дакле, изворно ослободилачка идеја. Та идеја жели ослобађање свих српских земаља из Турског ропства у коме смо ми, Срби, живели пет векова. Из аустријског ропства у коме смо, такође, вековима живели. И млетачког ропства у коме смо вековима живели.

Концепт Велике Србије никако се не може идентификовати са било каквом праксом прогона муслиманског или католичког становништва. У свим

програмским актима Српског четничког покрета, Српског слободарског покрета, Српске радикалне странке, ми непрекидно позивамо на братску слогу и јединство Срба православаца, Срба католика, Срба муслимана, Срба протестаната и Срба атеиста. Не може се било каква политика наводног етничког чишћења повезати са концептом Велике Србије. Српска радикална странка непрекидно инсистира да у своје редове укључује католике, муслимане, да их поставља на високе партијске положаје. Српска радикална странка се тако супротставља ватиканској пропаганди која је навела огромну већину Срба католика да се изјашњавају као Хрвати, завађајући их са Србима православцима. Неколико пута ми улазимо у ратове који су споља иницирани, од стране Ватикана, Аустрије, Немачке, ко зна кога све још. Да би нас делили на верској основи.

Међутим, код Срба су обновљена болна историјска сећања на геноцид који су преживели под Независном Државом Хрватском. Само у Јасеновцу је, према службеним подацима, убијено на најбруталнији начин око 700.000 Срба, 60.000 Јевреја и 35.000 Цигана. Затим, свуда на простору тзв. Независне Државне Хрватске, која је обухватала Хрватску федералну јединицу, целу Босну и Херцеговину и цели Срем, препуне су крашке јаме српских лешева, велика погубљења су на разним местима вршена. Српски народ је тешко страдао кроз цели Други светски рат и Туђман га је подсетио на то страдање, Срби су се уплашили широм хрватске федералне јединице да им се не понови тешка судбина између 1941. и 1945. године.

Оно што је највише било оспоравано, поред идеолошког концепта, јесте и сама суштина политичке акције која је у случају српсих радикала, у друштвено историјском контексту, најчешће била динамична (јер нам други избор нису оставили) да би архитекте новог светског поретка ту и такву политичку акцију, у теорији и у пракси препознатљиву као буђење националне свести, сврстали у злочиначки оквир, а саме носиоце ове политичке акције назвале злочинцима који су „запаљивим говорима и језиком мржње", подстрекивали на најгнуснија злодела?!

Када је реч о мирољубивости, мени се не може приписати, јер ја нисам нарочито мирољубив човек. Јесам у принципу за мир, али не по сваку цену. Не по цену жртвовања српских националних интереса. И ја се никада нисам нарочито истицао неком мирољубивом политиком, али да то оставимо по страни. Ја ипак све време пледирам на што виши степен националног јединства Срба, а свестан сам тога да се Хрвати не би усудили да крену на отцепљење и на сукоб са Србима да нису имали моћну подршку из иностранства. Сваки пут када су Хрвати насртали на српски народ и чинили геноцидне радње, они су имали подршку или Аустроугарске или Хитлерове Немачке, а у овом случају подршку Ватикана и свих западних сила.

Званично: ово се никада није десило!

Оквир који су одавно припремили за Српску радикалну странку јесте исти онај који је направљен за нацистичку Немачку и ево како је то изгледало...

Српски план за чишћење Косова

(Напомена: чињенице које је овде предочила Српска радикална странка о наводном досељавању косовских Албанаца из Албаније и о присуству „исламског фундаментализма" међу Албанцима ми не сматрамо тачним и не подржавамо их, па оне зато не представљају мишљење alb-net.com group. Овај чланак је предочен само у информативне сврхе, да би се илустровало приказивање Албанаца и кампања мржње према Албанцима присутна у српским медијима од осамдесетих година XX века).

Војислав Шешељ, потпредседник српске Владе и вођа Српске радикалне странке, изнео је овај план о етничком чишћењу Косова у октобру 1995. Он носи сличност са оним што се данас овде дешава. Етничком чишћењу, присилној депопулацији и одузимању земљишта, он додаје сугестије за мобилисање српских паравојних снага, за психолошки рат и елиминацију албанских вођа преко измишљених скандала, намештених саобраћајних удеса и вируса сиде. „Илирија" је овај чланак објавила раније, у новембру 1997:

„Пре хиљаду година угаони камен српске државности, њене националне свести и културе, створен је на Косову и Метохији. Од тада није постојала ниједна друга правна држава на Косову и Метохији. Од свих народа који живе и раде на овим територијама све ово време, корени српског народа су најдубљи и најобухватнији. Не може се замислити српска држава без Косова и Метохије. Зато је очување Косова и Метохије као интегралног дела Србије једнако важно као очување српске нације у животу. Сеоба Срба и напуштање кућа њихових предака на Косову и Метохији постали су судбина српског народа. Отоманска владавина и зверства исламизованих Албанаца који су се касније тамо населили, довели су до услова под којима је живот Срба био немогућ. Народ није имао другог избора него да бежи што је могуће даље, да спасе децу, да бежи главом без обзира, да напушта куће, имања, гробља својих предака да тражи сигурност у Србији или другде. Сеоба Срба са Косова и Метохије догодила се и између два светска рата, док је насељавање српских добровољаца тамо – првенствено ратника – одржало у извесном степену српско присуство овде. Нажалост, ово је трајало само до Другог светског рата, када су најпре окупаторски фашисти, а потом комунисти, обновили изгон Срба и насељавање великог броја емиграната из Албаније.

У току 1944-45. комунистички режим је спречавао повратак прогнаних Срба и њихов улазак у посед својих имања и кућа, признајући као готов чин промену етничке структуре у региону. У исто време, Албанци су награђени аутономијом на Косову и Метохији, која ће им касније послужити као темељ за сецесионистичку политику. Последице такве антисрпске политике резултирале су тиме да је велики број Срба напустио Косово и Метохију. Албанци су узурпирали на стотине хектара и државног земљишта и земљишта у приватном власништву, док су манастири, гробља и друга српска света места постали предмет систематског уништавања.

Крајем осамдесетих година, у настојању да остане на власти, комунистички режим је најавио да ће спроводити праведну националну политику и да ће

решити питање Косова и Метохије. Срби су били заведени изменом српског устава, којом је законодавна власт враћена Скупштини. Србија је на папиру постала јединствена држава, док су обећања српског председника трасирала пут за повратак Срба на Косово и Метохију. Била је то историјска прилика коју актуелни српски режим није успео да испуни.

Политика коју спроводи београдски режим према Косову и Метохији мотивисана је углавном пуким политичким обзирима, при чему он пропушта да се посвети стварним интересима српског народа. Уз пристанак и притисак међународне заједнице, режим је тихо дозволио сецесионистичком покрету Албанаца да ојача, да дефакто створи парадржаву звану Република Косово и да интернационализује питање Косова.

Када се једном реши криза југословенске федерације, постаће веома јасно да српско питање треба да се реши уједињавањем свих српских територија у једну државу. Свесни алармантне ситуације на Косову и Метохији, која се погоршава вратоломном брзином, имајући на уму издају коју је извршио српски режим у односу на сународнике у Републици Српској и Републици Српској Крајини, лако се може очекивати да се иста ствар догоди Србима на Косову и Метохији. Забринути изјавама страних званичника који сматрају да се питања Косова и Метохије, Рашке области (Санџака) и Војводине морају решавати унутар оквира југословенске кризе, свесни да је национална свест и будућност српског народа незамислива без Косова и Метохије као неотуђивог дела српске државе, уверени да је председник Србије, Слободан Милошевић, створио план за издају свете српске земље да је преда албанским сецесионистима, ми овде наводимо следеће циљеве српске националне политике на Косову и Метохији и нужне мере за постизање таквих циљева и уништавање свим средствима сецесионистичког устанка Албанаца на Косову и Метохији. Да би се спречиле последице овог устанка, желимо да видимо да се следећа питања хитно реше:

Реорганизација државе

„Да се реорганизује држава и промени садашња федерација и територијалне аутономије, зато што су се ове аутономије показале фаталним за српски народ. Најбоље решење би било формирање једне државе која би у себе укључила Републику Српску Крајину, Републику Српску, Републику Србију и Републику Црну Гору. Српска држава би имала једног председника, једну скупштину, једну владу, док би регије биле посредници између локалне управе и централне владе. Српска држава би била национална и демократска држава Срба и грађана и других етничких група, којима би била загарантована сва индивидуална, цивилна и грађанска права. Укидање постојеће аутономије Косова и Метохије – којом је створен фатални диспаритет у Србији и Албанцима обезбеђена база за тражење сецесије – кључни је елемент у решавању српског националног питања. Српски народ, који сада води тешку борбу за уједињење свих српских земаља, мора да сматра главним приоритетом очување свих територија унутар српских граница. Потпуно укључивање Косова и Метохије у јединствену српску државу представља унутра-

шњу ствар и мора да буде решено без спољне арбитраже такозване међународне заједнице.

Решење статуса Косова и Метохије као интегралног дела српске државе, као и решење свих других питања која се односе на реализацију модерне и демократске правне државе, могу се постићи само доношењем новог устава. Устав може да прогласи уставотворна скупштина коју директним гласањем бира сав народ у држави. До националне политике према Косову и Метохији не може се доћи без расправе одговарајућих тела у скупштини и без пристанка легитимних представника српског народа на Косову и Метохији.

Узимајући у обзир чињеницу да у Србији живи значајан број националних мањина, оне би, у складу с међународним стандардима, уживале сва индивидуална и колективна права, тј. право на коришћење свог језика у судским питањима, право на образовање на сопственом језику, право на вероисповест, на културне активности итд. Међутим, допунски услов за уживање таквих права мора да буде њихова обавеза да покажу лојалност према држави чији су грађани.

Ревизија регистара грађана и грађанских права на основу пописа из 1991.

„Веома је важно да Савезна скупштина хитно усвоји Закон о држављанству. Овај закон би дефинисао број албанских имиграната и њихових претходника који су на илегалана начин у периоду 1941 – 1987. присвојили имовину и друга имања, што ни у једној другој земљи нико није успео да икада постигне. Данас у Југославији има око 400 000 таквих странаца. Такав закон би их спречио да остану да и даље живе у нашој држави. Сличне стандарде требало би применити на све грађане отцепљених република, уколико нису српске националности, и на све мањине које одбију да прихвате држављанство СРЈ. Око 400 000 избеглица из отцепљених југословенских република могло би се сместити уместо њих, што је легитиман поступак режима. У елиминисању имиграната требало би применити два правила: они за које се испоставило да су екстремисти биће протерани одмах, док други морају да поседују права документа, међу којима је најважнији уверење о држављанству, које од њих, наравно, нико нема. То „отаџбинско уверење" мора да има на предњој страни српски грб: белог двоглавог орла Немањића и четири ћирилична слова „С". Непоседовање овог документа било би основ за прогон.

Репатријација Албанаца који привремено раде у страним земљама мора да се спречи, нарочито оних који су отишли у периоду 1990 – 1993. (процењује се да их је око 300 000). Запослење треба да буде ускраћено људима неких професија, што би их присилило да напусте земљу. У овом смислу Албанци су веома вешти – с једне стране зато што имају заштитнике у многим земљама, а с друге што њиховом менталитету одговара да живе у другим земљама. Такве мере би првенствено погодиле образовани део народа, па би с остатком било лако манипулисати и не би могли да организују отпор.

Ревизија закона о власништву над земљиштем

„У вези с ревизијом статуса власништва требало би донети специјални закон којим би се земљиште у власништву Албанаца и друго богатсво вратили Србима и Српској православној цркви на Косову и Метохији. Црква је некад била у поседу великих имања и одржавала је корисне активности с локалним становништвом. Проширењем њеног земљишта и имања, манастири би могли на оптималан начин да обављају верску, културну и националну мисију. Могли би такође да помогну српском народу да спречи даље исељавање.

У догађајима који су се десили у другој половини XX века само се српски свештеници нису селили са Косова. Дакле, захваљујући њиховом патриотизму и праву на наслеђе, они заслужују велика имања. Земља која је продана Албанцима или је на неки други начин завршила у рукама Албанаца, нарочито у периоду 1966 – 1987 (за време комунистичке и балистичке власти), као и имања која су присвојили фашисти у току Другог светског рата, треба да се врате њиховим српским власницима и/или њиховим наследницима. То би се могло лако извести зато што Албанци у већини случајева нису градили нове куће него су само срушили старе, да Срби не би имали где да се врате, ако би тако одлучили. Албанци су то учинили зато што су се плашили да би ситуација могла да се промени и њихово илегално присвајање не би могло да траје вечно.

За време социјалистичке владавине пољопривредне задруге и колективи су били искључиво оснивани на имањима у српским селима, тако да постоји озбиљна потреба за реприватизацију – да се та имања врате својим пређашњим власницима, под условом да остану да живе на њима. Ако не би живели на њима, требало би их понудити новим власницима.

Има много земљишта у државном власништву које би могло да се додели или прода Србима који долазе изван Косова и Метохије. Земља мора да буде додељена приватним власницима, јер држава није њоме правилно руковала. Уз то, земљиште пољопривредних задруга је адекватно за насељавање значајног броја колониста, који би, живећи на њему, били способнији да развијају социјалне, одбрамбене и друге активности. Таквог је земљишта много на Косову и Метохији. Веома је лако на таквом земљишту концентрисати Србе, који би могли да одржавају блиску сарадњу с другим центрима у циљу помоћи и развоја. Оснивање ланца таквих насеља могуће је у региону Дечана, Призрена и Суве Реке, где би, протеривањем Албанаца, била створена јака одбрамбена барикада од Албаније.

Промена етничке структуре становништва

„Колонизацију Косова и Метохије треба извести брзо и одлучно. Политичком пропагандом колонисти би могли да се прикажу као Срби који насељавају српску земљу и свеједно је у којем делу земље живе дотле док живе на сопственом замљишту. Требало би да ови Срби, такође, добију опрему и дугорочне кредите, тако да могу да обрађују земљу коју добију, што би их навело на то да остану на њој.

Већина Хрвата из Јањева и Летнице, вођени етноцентризмом, отишли су у Хрватску без икаквог притиска. Њихова имовина је или продата Албанцима или су је опљачкали Албанци из суседних подручја. Српске избеглице из Хрватске требало би да се населе у те куће и на та имања.

Поред одузимања земље Албанцима коју су илегално присвојили, сви они који су пљачкали богатство и заузели српске територије морају да плате последице у складу са Законом о забрани репатријације Срба на Косову и Метохији. Закон о забрани продаје имања морао би до краја да се поштује и требало би уложити све напоре да се његове одредбе потпуно и правилно примењују. У том циљу првенствена одговорност иде на актуелно Министарство финансија Републике Србије, које, у ствари, углавном није применило закон. Етничко ширење Албанаца на српску земљу у државном или приватном власништву мора да се осујети свим средствима.

Сви Албанци који нису држављани – што се може лако доказати пописом – треба да буду отпуштени с посла. Сви Албанци који желе да оду добиће пасоше. Албанци с југословенским држављанством који живе у иностарнству и/или су укључени у сецесионистике активности, морају изгубити држављанство. Узимајући у обзир тренутни етнички распоред (са само неколико сеоских српских енклава и преко 700 чисто албанских центара, док је оно мало Срба у поседу практично потиснуто од Албанаца, сматрамо да би требало да се колонизација изведе на организован начин, оснивањем нових села, насеља, малих градова или нових делова у постојећим градовима). Таква места требало би да буду затвореног типа са унутрашњим обликом организације, тј. с медицинском службом, забавом, културним активностима итд. На тај начин народ може да се дели дуж етничких линија, док би се мањинско српско становништво у мешовитим деловима градова постепено померало ка новоформираним енклавама, што је идеја која захтева и подршку и мотивацију. У циљу заштите српских енклава, тамо би требало сместити албанско становништво између 5 и 10 одсто (истакнуте породице и оне са ауторитетом).

Изградили би се путеви /одвојени до 1 км – у процесу који би могао да се назове „конфигурација терена" – да би се створио широки појас кроз албанске енклаве и поред места као што су војне касарне, полигони, стоваришта итд. Поред таквих путева земљиште и простор морају се додељивати српским колонистима, што би довело до прорећивања албанског становништва тих територија, елемент који би Албанцима пружао осећај сигурности. Ови би потези довели до стварања српских енклава у виду „леопардове коже", које би се ширили, и на крају постале веће од албанских енклава. Освајање територија на овај начин ефикасније је него „убацивање" појединаца у албанске заједнице, јер то не потеже питања власништва. Први метод обезбеђује далеко већу сигурност колонистима, док је други трајнији процес.

Српске енклаве би углавном зависиле од државног снабдевања и од малог броја приватних фирми у власништву Срба, док би албанска подручја била заштићена углавном преко приватних фирми, којима би се могло дозволити да раде. Држава би могла помоћи приватним фирмама које не раде ефика-

сно. Надаље, снабдевање струјом и водом могло би да се прекида за албанске енклаве, што би им живот чинило неподношљивим. Све ово би имало за циљ не само уношење раздора међу Албанце него и њихову изолацију. Али ако Србима буду атрактивне албанске енклаве (с продавницама у приватном власништву, забавом итд.), оне могу да се елиминишу подстицањем инцидената у тим енклавама, као што су туче и насиље.

Суштински предуслов за ефикасну контролу протока робе и капитала јесте спречавање корупције на Косову и Метохији и у ужој Србији, јер треба имати на уму да су Албанци одлични у превари и подмићивању других. Да би се спречио ток великих изношења капитала илегалним путевима – новац треба строго контролисати добро организованим банкарским системом, честим интервенцијама фискалне полиције, строгом контролом траснпорта и путева, посвећивањем пажње свим већим променама на тржишту, царинској процедури и трговини са иностранством, финансирању политичких организација итд. Треба да се предузму све потребне мере да се осујети функционисање албанског приватног сектора сталним ограничавањем његових активности, што би могло резултирати одржавањем строге контроле фондова њихових политичких странака. Контакти са приватним фирмама и компанијама у Србији морају се спречити, тако да албански капитал не може да има монопол у Србији. Адекватним законодавством и ефикасном пореском политиком могле би се прикупити велике количине новца и употребити за финасирање колонизације.

Нарочиту пажњу треба посветити трговини дрогом. Ако се један Албанац ухвати у таквој активности, то се мора искористити као алиби за кажњавање великих група њих. Такви случајеви би дискредитовали важне личности у очима западног света. Ово је посебно осетљиво питање за њих, зато што се Албанци већ сматрају главним дилерима дроге у свету.

Против албанских шверцера би требало употребити строге мере – нарочито код шверца дувана. Све то може да доведе до озбиљних друштвених тензија ако се има на уму чињеница да већина Албанаца зарађује за живот продајом ствари на улици или шверцом, што неминовно доводи до повећања криминалних/илегалних активности. Међутим, ми сматрамо да је јаким и ефикасним полицијским снагама лако натерати људе да потраже склониште у иностранству.

Треба предузети све кораке да се капитал Албанаца каналише кроз Македонију и Албанију. Издавање докумената од државних власти (осим одузимања пасоша) мора да буде што је могуће копликованије, с тим да сви који не поседују права документа буду строго кажњени. Албанци воле да се држе племенских поступака код решавања спорова и мрзе административну интервенцију код занимања која сматрају важним. Требало би да се усвоји такво законодавство које би приморалао Албанце да траже дозволу чак и за поседовање краве. Усвајање таквих прописа би подстицало њихов одлазак у иностранство, а онда би се суочили са озбиљним препрекама на граници, приликом покушаја враћања. Што се тиче српских енклава, поступак би био мање

компликован, док би у градовима, где су службе заједничке за целу заједницу, као Министарство унутрашњих послова, грађани различитих националности били различито третирани. Ови би поступци несумњиво довели до незадовољства у њиховој заједници, што би био предулсов за велику спремност приступања разним организацијама, укључујући и терористичке. Зато појединци из Државне безбедности морају бити „увучени" од стране агената који би могли да се претварају да формирају такве подземне или/и непријатељске организације, или да, чак, постану вође таквих групација. Таква лукавства би могла користити држава као алиби за предузимање бескомпромисних акција против свих организација, што би резултирало међуетничким тензијама и даљим кидањем њиховог паралелног живота. У ту сврху је потребно све више таквих група, док би полиција повремено уништавала неку од њих, којој би затим било дозвољено да се поново консолидује и да изгледа као искрена и „добра" организација.

Албанске политичке странке требало би формирати преко специфичног законодавства, а у исто време би се стварали скандали ради њиховог дискредитовања. То би могло да дискредитује њихове вође у очима домаћег и страног јавног мњења, што је нарочито осетљиво питање за Албанце. Истакнути појединци који играју важну улогу у њиховом политичком животу требало би да буду елиминисани скандалима или намештањем саобраћајних удеса, убиствима из љубоморе или инфицирањем вирусом сиде када путују у иностранство. Њихова зараженост би се откривала кад пређу у иностранство, тако да би били стављани у карантин. Одговарајућом пропагандом у њиховим масовним медијима такви догађаји могу да створе вештачку слику о неподношљивом проценту заражених, што би био изговор за изоловање великих група људи. Ово би помогло стварању слике Албанаца као зараженог народа.

Информисање и пропаганда

„Емитовати специјалне радио и ТВ емисије на албанском језику које би имале за циљ рушење њиховог патријархалног и племенског менталитета понудом најдекадентнијих вредности Запада, које примитиван народ лако усваја. Српске енклаве би могле бити поштеђене таквих емисија првенствено захваљујући језичким баријерама, као и оснивањем телевизија у новим зградама и насељима за Србе. Битно је успоставити моћну и ефикасну пропагандну машинерију за потхрањивање међународног јавног мњења, нешто што је већ коришћено. Чак се мора организовати подземна (тајна) издавачка делатност да им се омогући да шире критику против српског режима.

Албанцима се мора ускратити свака социјална помоћ, јер је она олакшала њихову високу стопу наталитета. Овакав наталитет међу националним мањинама муслиманске вере резултирао је високом популацијом на Косову и Метохији. Таква ствар доводи до демографског вишка, па је емиграција Албанаца неопходна и могла би да се изведе без икаквог притиска српских власти.

Кључан елемент српског националног програма јесте борба за треће и четврто дете. Србија има довољно простора и економских ресурса за више десетина милиона становника, отуда је повећани наталитет важан у сваком смислу. Да би се повећао српски наталитет, што би се директно одразило на само Косово и Метохију, мора се предузети на десетине конкретних акција, како стиумлативних тако и рестриктивних. Српске мајке које имају троје, четворо или више деце морале би раније одлазити у пензију. Њима се мора гарантовати дечији додатак, без обзира на породичне приходе. Планирање и проширење породица мора се подржати кредитима за кућни и приватни бизнис, морају им се доделити станови, дати посао и друге олакшице за подизање деце.

На Косову и Метохији је потребно отворити војне и полицијске школе и академије, додатне војне и друге државне установе као што су минстарства које би олакшале тамошње насељавање више хиљада официра, полицајаца, државних чиновника, скупа с породицама и инфраструктуром за нормалан живот. Свим Србима који желе да живе у тим подручјима мора се дати бесплатно, плодно земљиште, плацеви за куће и за приватни бизнис. Сви који тамо сместе своје пословне објекте и имају барем 10 запослених треба да добију бројне повластице, као што је ослобађање од пореза на десет година.

„Пензионисани официри, полицајци и државни службеници могу да имају решено стамбено питање доделом удобних и максимално великих станова на Косову и Метохији. Гранични појас, минимално 50 км од албанске границе, треба користити за насељавање Срба. То би одвратило сваку опасност од угрожавања те зоне, док би суседски односи могли да функционишу у складу с интересима обе стране. Гранична зона до Албаније могла би да буде додељена искључиво Србима, док би остатак земљишта био својина Југословенске војске.

Образовање

„Образовни систем у државним школама држао би се елемената и вредности српске, европске и светске културе и уметности; настава би се изводила на српском језику. Отворене перспективе и слободан развој у Србији врло су атрактивни за мањине. Школе на језицима мањина биће третиране као приватне, док ће неко ко буде желео да се запосли морати да докаже да је завршио курсеве у складу са програмима државних школа. На тај начин ће пажљива селекција и нормално укључење свих позитивних српских вредности и структура бити укључени у њихово образовање. После збацивања албанске парадржаве, Српски универзитет у Приштини је извршио радикалну промену и на добром је путу да постигне огромне резултате, што директно одређује судбину Косова и Метохије и саме државе. Овај курс треба даље стабилизовати и унапређивати у складу с новим потребама и програмима. Треба учинити све напоре да услови на Српском универзитету у Приштини буду бољи него у ужој Србији. Такође, треба уложити напоре за одржавање и унапређивање постојећег илегалног паралелног образовања Албанаца, јер ће тако сва врата за запошљавање и уклапање у друштво њима бити затворена. Све ове

напоре треба чинити да се становништво распе по целом свету, укључујући Македонију и Албанију. Такве активности треба изводити заједно с разним облицима притиска и стварања осећања неизвесности. Сви инструменти, мада модификовани за специфичне прилике, треба да се користе за спречавање албанских сецесиониста да се запошљавају.

Војска

„Да би се решио проблем Косова и Метохије, Југословенска војска мора да буде претворена у Српску војску. Људи из република које су се отцепиле од федерације морају одмах да буду истерани из војске, на првом месту они на командним местима, изузев оних који су се доказали као прави борци за одбрану слободе српског народа. Таква војска би била консолидованија и способнија да решава компликованија војна и ратна питања и могла би, уз то, да буде мање скупа. Закон о војсци био би тако строг да би обавезивао сваког грађанина Југославије да пружи свој допринос одбрани земље, док би припадници националних мањина давали допринос у новцу или раду. Ова питања се морају детаљно решити специјалним законом.

У близини постојећих војних база потребно је интензивирати насељавање Срба, док се несрбима не би дозволила изградња кућа у тим областима. Текућа ситуација у том смислу је катастрофална, па су потребне хитне мере да се она измени. Неки војни објекти од виталног значаја треба да буду премештени у српске енклаве, али у исто време морају да задрже контролу над целокупном територијом Косова и Метохије вршењем посета, маневара и других војних активности.

Унутар војске је неопходно легализовати деловање професионалних четничких герилских јединица, које би требало да буду смештене на локацијама од стратешке важности на Косову и Метохији.

Полиција

„Полиција је веома важан елемент државе, одговоран за очување Косова и Метохије као трајног дела српске државе. Међутим, полиција мора да буде боље обучена и професионалнија него сада. Полиција мора да има младе и образоване људе, док сви њени припадници морају да имају завршене додатне курсеве. Полицијска академија ће играти кључну улогу у овом смислу. Полицијске снаге на Косову и Метохији биће искључиво укључене у заштиту српског становништва, као угроженог народа у овим областима.

Јавне услуге

„Маршрута повлачења српске војске 1915. године у знатној мери је одредила правац будућег аутопута (Ниш, Приштина, Подгорица, Бар), који би на солидан начин повезао Србију с Црном Гором и Јадранским морем, преко Косова и Метохије. Чак и за време међународних санкција могуће је брзо напредовати у овом правцу, што би имало епохалан утицај на проблем Косова.

Одбрана

„Текућа ситуација на Косову и Метохији може резултирати непредвидљивим последицама, нарочито ако спољни фактор има за циљ да припреми такав сценарио. Зато се посебна пажња мора посветити превентивним акцијама, пре свега одузимањем свих врста оружја, са дозволом или без ње, да би се тако неутралисале паравојне, параполицијске и паратериторијалне одбрамбене формације.

Ако будемо морали да водимо рат за одбрану Косова и Метохије, он мора да се води свим расположивим средствима и да се заврши што пре. Никакви разговори или споразуми не смеју се почињати с представницима Албанаца док се не усвоји Закон о држављанству и док се не утврди тачан број оних који признају и прихватају ову државу као своју. Према Албанцима који тврде да су грађани Србије и Југославије, држава мора да буде толерантнија и они могу да се уклопе у државна и политичка тела, ако прихватају српску државу и њене законе. Изјава потпредседника Владе Србије Војислава Шешеља у „Великој Србији", Београд, 14. октобар 1995. године. **(www.albnet.com/cleansing.htm, 13. април 1999. године)**

Југославија: владин званичник прети штампи

Потпредседник Владе Србије Војислав Шешељ, вођа ултранационалистичке Српске радикалне странке, оптужио је новинаре да су прозападни „издајници" и окривио их за убиство министра одбране Павла Булатовића, саопштава Агенција Франс прес.

Обраћајући се независним извештачима на конференцији за штампу 10. фебруара у Београду, Шешељ је рекао независним новинарима, „Ви радите против државе... Американци вас плаћају да рушите државу. Ви сте издајници, ви сте најгори, нема ништа горе од вас. Они који раде за Американце трпеће последице."

Шешељ је наставио и рекао да су новинари „саучесници" САД, Британије и Француске, које је оптужио да стоје иза убиства Булатовића, који је убијен у понедељак. „Ви сте саучесници у овом убиству", рекао је Шешељ. „Ви сте исти као они што су то урадили... Овде више нема скривања и све је кристално јасно: ко се мача лаћа од мача погиба. Имајте сви то на уму."

У децембру је Шешељ покренуо тужбу за клевету против неколико независних медијских агенција која је резултирала страховитим казнама. Независни новинари јављају да је репресија на видику; компанију која штампа већину независних новина у Београду Влада је затворила у јануару. **(CPJ „News alert", Њујорк, 11. фебруар 2000. године)**

Када је било очигледно да ће Балкан горети и да ће га запалити са Запада, и када је Србима постало јасно шта се спрема, тада је било касно за било какву рекцију која би макар ублажила трагедију која је постала свакодневни живот српског народа. Архитекте новог поретка света Хрватима, муслиманима, и

свим осталим осим Србима, дали су све: историју, традицију, подршку, дакле, почетак, средину и крај. Срби нису имали начина да својом истином продру у свет. Многобројни српски патриоти, интелектуалци из света који нису продали слободарску идеју, покушавали су да напишу, кажу, одглуме... српску истину... нико није хтео да их саслуша, пренесе или на било који начин пропрати.

Српска истина је била прогнана из демо(но)кратске светске заједнице.

Ево како је то изгледало...

„Уместо истраживања поводом присилног „чишћења стотина хиљада српских цивила, дописници западних медија су „покрили" хрватску и муслиманску кампању – и српски егзодус – апологетским и ироничним тоновима. Један немачки репортер је испричао о позитивним странама крвавог похода хрватске војске:

„Брзи потези да се врати нормалан живот у град Окучане, пошто су га заузеле хрватске трупе од сепаратистичких крајишких Срба, уродили су плодом. Можете да позовете било који број у Хрватској из поште, која је под хрватском контролом..., две жене су очистиле прозоре и отвориле експозитуру Загребачке банке. Колорисани постери са спољне стране говорили су о томе да се примају и Мастер и Еуро картице. Убрзо по заузећу, град је био дезинфикован и очишћен". (Gregor Mayer, „Deutsche Presse Agentur", 15. мај 1995. године)

Извештачи и уредници су снизили обим егзодуса Срба из Крајине, инсистирајући да је само 100 000 српских избеглица било у покрету.

Само две године касније, у присећању на ту епизоду, било је поменуто у причи коју је објавио „Вашингтон пост" да је око 350 000 Срба било бескрупулозно отерано са своје земље и из својих домова у Крајини," („Вашингтон пост", 8. јун 1995) која никад није била регион окупиран од стране Срба, већ су они ту живели и имали титуалре над имовином генерацијама уназад.

Такође је од стране највећих медијских организација, акредитованих у Хагу, прошло незапажено да је председник Трибунала Antonio Casese био незадовољан методичним истраживањем тужиоца Ричарда Голдстона, па је саопштење за јавност, фебруара 1995. године, захтевајући оптужницу против „крупних риба", како би задовољио медијску буку. (Ванеса Васић Јанековић, „Сва председникова питања")

Званично: ово се никада није десило!

Политика и дипломатија

„Људи из Стејт департмента ће рећи да нам је он потребан да бисмо сачували мир – то је једна од цена које смо платили за мир у региону", каже Хупер. „Да не бисмо претерали с аналогијом, али то је као да се Хитлер није убио после рата, него као да је био искључен са Нирнбершког процеса да би допринео стабилизацији послератне Немачке."

„Поставља се питање: Ако Милошевић буде уклоњен, да ли добијамо гору алтернативу? Да ли добијамо Шешеља?" каже Бил Штојбнер из Института САД за мир, мислећи на српског парламентарног вођу Војислава Шешеља кога дипломате приказују као „психопатског расисту".

Други стручњаци се не слажу да је Милошевић у улози председника битан за стабилност у региону. „Овај аргумент представља сталну издају демократске Србије. Он претпоставља да Србија нема демократских тенденција", каже Шериф Басиуни, директор Експертске комисије УН и професор права на Универзитету Де Пол. Он истиче да је 1996. демократски покрет у Београду добио силан замах, када су демонстрације против Милошевића трајале преко два месеца.

„У сваком типу диктатуре увек је добар аргумент – ако он оде, ко ће заузети његово место. То смо говорили још у време Батисте на Куби. Морате да верујете у демократске процесе да бисте имали храбрости да збаците диктатора", каже Басиуни. Многи аналитичари кажу да је наивно мислити да су функционери трибунала имуни на ова аргумента и тумаче неактивност трибунала као повијање пред политичким притисцима – чак и ако такав притисак није очит. У фебруару 1996, Ричард Холбрук, кључни дејтонски преговарач, дао је коментар који наизглед појачава такво размишљање. Он је изјавио Фајненшел тајмсу: „Мени је сасвим јасно да се Милошевић не налази у видокругу суда за ратне злочине."

„Трибунал има способност да подигне оптужницу, али му недостаје политичка воља", каже Хупер. „Они схватају да у случају подизања оптужнице неће имати конструктиван одговор својих заштитника, као што су САД и Велика Британија. Трибунал закључује да је подизање оптужнице неполитично."

Међутим, Ричард Голдстон, који је био главни тужилац трибунала од 1993. до 1996, снажно негира постојање било каквог притиска на њега да подигне оптужницу. „Није се уопште радило о политичким разлозима. Много пута смо истицали да врхунске вође гледамо све једнако." А Штојнбер, бивши саветник Трибунала, не верује да је било који некадашњи или садашњи тужитељ био икада изложен директном политичком притиску да избегне неке оптужнице. „Могу да вам кажем да је Луиз Арбур веома чврста. Она не би толерисала никога, нити било коју земљу, у покушају вршења притиска на њу, и оштро би укорила свакога ко би покушао."

Штојбнер пре верује да је разлог неподизања оптужнице против Милошевића начин на који је Трибунал започео рад. Приступ је био, поновио је Голдстон, да се створи пирамида до врха, бавећи се најпре нижим ратним злочинцима да би се изградио ланац доказа до врха.

Штојбнер и други кажу да се испоставило да је овакав приступ био велики недостатак мандата Трибунала. „Не може се почети тако ниско на лествици као што су учинили они и онда се пењати 100 година. Толико тога треба прегледати и толико рада уложити да би се коцкице сложиле, па су се они просто заглибили на нижим нивоима."

Према једном извору блиском Трибуналу, неподизање оптужнице против Милошевића вероватно има више везе с недостатком увида него са чисто политичким питањима: „Био је то једноставно велик посао и Трибунал није имао довољно кадрова и смерница. Голдстон и Арбурова су дивне јавне личности и одлични организатори. Међутим, ни једно од њих није експерт у овоме. Од самог почетка Трибуналу је недостајала рука која би га водила а која би познавала суштину права и чињеница. Као последица тога много људи на нижим нивоима је држало дизгине... и зато су вероватно главни случајеви завршили на споредном колосеку."

Трагови доказа

У међувремену други експерти, укључујући и самог Голдстона, инсистирају на битнијем разлогу: једноставно не постоје чврсти докази за подизање оптужнице против Милошевића. Уосталом, српски вођа је био познат по педантном избегавању писаног трага, и то до те мере да је забрањивао вођење забелешки на састанцима. Користећи посреднике у Министарству одбране и у Министарству унутрашњих послова у Београду, он се вешто заштитио од онога што се догађало у Босни.

„За разлику од Немачке у току Другог светског рата, никада нећете наћи Милошевићеву писану наредбу", каже Штојбнер. Део документације који постоји као да иде њему у прилог. „Милошевић ће тврдити да је био само понизни председник (Републике) Србије када су се зверства догађала, не главнокомандујући ЈНА."

Бивши амбасадор у Југославији Ворен Цимерман није уопште изненађен што против Милошевића није подигнута оптужница. „Милошевић је изврстан у покривању трагова. Мислим да ће га бити тешко ухватити. Он никада не преузима личну одговорност ни за шта и користи посреднике који преузимају његову кривицу."

Ипак, ни против двојице кључних људи који су на терену чинили злочине – паравојних вођа Шешеља и Аркана – у пролеће 1998. још нису подигнуте оптужнице. Правни експерти очекују да би, ако буду оптужени и ухваћени, ова двојица могли да открију доказе који повезују Милошевића с њиховим ратним злочинима. Пре две године Шешељ, Милошевићев ривал од 1993, изјавио је за „Тајм магазин", „Никада нисам чуо да је Милошевић наредио етничко чишћење, али могу да дам примере индиректних позива на то."

Недостатак оптужница за највише српске паравојне вође подстакао је спекулације да их Милошевић штити од подизања оптужница упркос томе што је с њима у свађи. Или да је можда стигла политичка порука трибуналу да би Арканово и Шешељево сведочење изнудило оптужницу против Милошевића.

Још 1996, Пол Вилијамс и Норман Сигар, сарадници Балканског института, нису могли да поверују да је диктатор који је руководио геноцидом четири године оставио тако мало трагова иза себе. Они су зато скупљали и анализирали доказе из јавног домена да виде да ли могу да покрену парницу. Сигар,

војни и политички аналитичар који је некад радио у Пентагону, преводио је интервјуе вођене с паравојним вођама, документовао талефонске позиве и извештаје медија из Југославије. У исто време је Вилијамс, бивши адвокат Стејт департмента, градио парницу против Милошевића, не креативним правним кованицама, него на основу статута, правила правног поступка и доказа Трибунала, као и на основу преседана постављених у оптужницама против Радована Караџића и Ратка Младића.

Њихов закључак гласи: Милошевић је био кривично одговоран за почињене ратне злочине у Хрватској и Босни услед директне и командне одговорности над савезним југословенским снагама и паравојним актерима. (Против осумњичених ратних злочинаца могу се подићи оптужнице, чак и ако нису повлачили обарач, него су наређивали и планирали злочине које су чинили други, или ако нису спречавали злочине које су чинили потчињени.)

Вилијамс и Сигар су показали да „поред тога што је понекад био свакодневно у контакту са снагама одговорним за ратне злочине, Слободан Милошевић је радио по систему „командантове намере", при чему су постављани општи циљеви, унутар којих су потчињени могли, под условом да доприносе укупном постизању тих циљева, да делују по сопственој иницијативи".

Радећи два месеца, Вилијамс и Сигар су написали преднацрт оптужнице, послали примерке Трибуналу и објавили га на интернету.

Вилијамс каже да је покретање парнице против Милошевића било „прилично директно". Међутим, Трибунал није регаовао на овај извештај. Извор близак Трибуналу признао је да „скоро нико није прочитао целу ствар. Гомила примерака лежала је на једном споредном столу". Вилијамс верује да докази из његовог извештаја не задовољавају тужиоце зато што они очекују више стандарде за подизање оптужнице против државног вође.

Вилијамс објашњава да је захтевом за крајње чврстом оптужницом за осумњичене високог ранга „судија Арбур једнострано подигла стандард доказа. Процедура Трибунала каже да је за подизање оптужнице потребно да уверите судије без икаквих сумњи".

Вилијамс и Сигар признају да њихово истраживање није открило никакве „непобитне доказе" који би теретили Милошевића. Међутим, истичу они, то се није десило ни код других истрага које су резултирале подизањем оптужница. „Почетне чињенице биле су добре; али то није било довољно", каже Басиуни.

Размишљајући о свом мандату у Трибуналу, Голдстон каже да доказивање да је Милошевић „давао оружје и пружао војну помоћ (паравојним јединицама и војсци) није довољно" да се утврди Милошевићева одговорност. „Морате да имате доказ о директној командној одговорности."

Ако постоје било какви чврсти докази за утврђивање Милошевићеве одговорности, они се вероватно налазе у гломазним обавештајним архивама земаља као што су САД или УК, кажу експерти. Историјски гледано, обавештајне службе нису никада предавале своје податке, наводећи потребу заштите својих поступака и техника.

„Докази се налазе тамо. Ако питате – има ли довољно доказа у канцеларији тужиоца Трибунала, мислим да нема. Али тамо их сигурно има, у то нема сумње. Они се налазе у обавештајним досијеима САД, Француске, Немачке, УК", каже један правни специјалиста који је замолио да остане анониман. „Ако овде постоји политички план, онда је реч о томе да САД неће дати своје обавештајне податке да помогну судском процесу."

Док се налазио у Трибуналу, Голдстон каже да је „захтевао информације од свих релевантних земаља", али је одбио да каже ко је прихватио сарадњу, а ко није.

„Или су САД класификовале доказе и због овог или оног разлога не желе да их деле с Трибуналом, или ми трошимо огомне своте новца на прикупљање обавештајних података који нам ништа не пружају", каже Штојбнер који признаје да није убеђен да главне земље уопште имају корисних информација.

Тешко је поверовати да би Трибунал имао драгоцене доказе о Милошевићу и да не би ишао даље. Вероватније је, кажу стручњаци, да су тужиоци научили лекцију из ранијих случајева и да су зато опрезни у вези с подизањем оптужнице против некога као што је Милошевић. Штојбнер верује да вероватно постоји довољно доказа „на први поглед" који би могли да послуже за подизање оптужнице против Милошевића.

„Вероватно бисте могли да подигнете оптужницу, али шта ћете да радите на суђењу ако нисте прикупили довољно доказа, а знате да ће неко као што је Милошевић имати страшан тим одбране. Ако изгубите било коју велику рибу, онда сте ослабили Трибунал."

„У почетку сам чуо да се хапшења нису заснивала на добрим доказима. Ако јурите велику рибу, морате да будете начисто. Ако се испостави да докази нису довољни, онда ће то уназадити процесе Трибунала свуда по свету", каже Цимерман.

Међутим, неки стручњаци из невладиних организација плаше се да петогодишње одлагање подизања оптужнице против Милошевића успоставља лош преседан. „Циљ Трибунала није само да казни одговорне за злочине, него и да спречи следећи геноцид. Када дозволите да неко ко је планирао геноцид неког народа остане на власти, онда је то порука о честитости Трибунала. И порука о његовој способности да спречи геноцид, који видимо да почиње и на Косову", каже Хупер.

У вези с Милошевићевим значајем у рату, каже Штојбнер, „постоје ствари за које сви знамо да су тачне, али доказати то на суду је сасвим друга ствар. Многи стручњаци кажу да није нелегално водити рат." **(Мишел Николасен, репортер и истраживач, „Frontline Online")**

Подељено наслеђе српског национализма

Слободан Милошевић можда није читао Клаусевица, али је јасно да је за њега такође рат политика вођена другим средствима. Његова стратегија поновног српског освајања Косова, започета 1989. укидањем покрајинске ауто-

номије, обухватала је прибегавање сили. Почев од опсадног стања, наметнутог протеривањем албанског становништва из покрајине, логика рата против унутрашњег и спољашњег непријатеља је пореметила „ транзицију ка демократији" у Србији. Милошевић је од почетка НАТО војне интервенције, 24. марта, пратио дуплу стратегију: остварити неприкосновени савез у тим невољама, да би учврстио свој режим и убрзати „етничко чишћење" тако што терором избацује већину албанског становништва са Косова, са циљем да би преговарао евентуалну поделу и дестабилизовао суседне државе. Први аспект поставља питање режима (његове идеологије, његових инструмената, његовог темеља); други аспект поставља питање државе, то јест распада остатка Југославије и образовање „хомогених" држава-народа на Балкану.

„Рат који је пратио распад Југославије почео је на Косову. Он ће се и завршити на Косову": овај образац избачен 1992. од стране Ветон-а Сурои, издавача водећих албанских новина на Косову „Коха Диторе", потврдио се 1999. Ако се рат проширио, од јуна 1991, са севера ка југу (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Косово), управо је ова провинција била, осамдесетих година, узрок буђења српског национализма и успона Милошевића. Понудивши више од свог претходника и бившег заштитника Стамболића, поводом одбране Срба са Косова, он се 1987. докопао власти у Комунистичкој партији Србије. Док је комунизам пропадао у целој источној Европи, 1989, Косово је постало катализатор једне стратегије заштите режима која ће убрзати уништење југословенске државе. Милошевић је, 28. јуна на Косову Пољу, које слави успомену на пораз кнеза Лазара против отоманских трупа 1389, детаљно објаснио свој пројекат поновног освајања: „Србија се налази пред новим биткама без оружја и оне нису искључене."

„Црвено-смеђи" режим

Није лако сместити Милошевићев режим у једну утврђену категорију политичке науке. Београдски социолог Небојша Попов, директор ревије „Република", говори о националпопулистичком режиму;[1] Соња Бисерко или Жак Жилијар пореде га са фашистичким режимима (Косово је Милошевићу оно што су Судети били Хитлеру;[2]) Роберт Томас га описује као ауторитативни режим.[3] Очигледно се ради о хибридном режиму, чија је прва карактеристика, управо синтеза једног комунистичког наслеђа, када је реч о власти, и једне националистичке идеологије (са расистичким саставним делом) који се прогресивно наметао у интелектуалним и политичким српским елитама после Титове смрти. Док су се бивши комунисти централне Европе преобраћали у социјалдемократије, на Балкану су више волели националистичко преуређење. Милошевић није оклевао да се докопа, крајем осамдесетих, програма националистичке опозиције, доминантне у Србији. Сводећи политику на „борбу српског народа за свој опстанак," он је успео да спречи реструктурацију постком унистичког политичког поља и рађање демократске транзиције. Његов режим и његова политика репресије и рецентрализације на Косову су успели да убеде Албанце, али такође и Словенце и Хрвате, да је излаз из комунизма

ишао преко изласка из Југославије. Распад комунистичког режима и југословенске државе су међусобно ојачани.[4] Милошевић је преузео остатак комунизма и остатак Југославије. Београдски супарници су Милошевићев режим понекад поредили са Чаушесковим. Две су варијанте балканског националкомунизма, чије је вођење власти остало врло кланско, чак породично. Мирјана је, као Елена Чаушеску, археокомунистички и југоносталгични идеолог (са својом сопственом странком Југословенске левице ЈУЛ). Два режима се ослањају на свемоћни сигурносни апарат и контролу аудиовизуелних медија. Међутим, док се Чаушесков режим развио у фази релативне стабилности тоталитарног система, Милошевићев режим је плод његовог распада.

После Титове смрти и побуне косовских Албанаца 1981, у интелектуалним срединама у Србији, дакле „најлибералнијој" југословенској Републици (у витринама београдских књижара су се налазила дела Солжењицина, Милоша или Кундере), почиње одбацивање Титовог наслеђа са једним демократским делом (захтевање слободе изражавања) и једним националним делом (отклонити „српску несрећу" чији је симбол постало Косово). Тражи се слобода, али зато да би се причало о нацији. У другој половини осамдесетих година, дискретно се прелази са одбрамбеног национализма (одбрана права Срба са Косова под управом албанских комуниста) на изјаву агресивног национализма, са говора о саможртвовању на оправдање насиља. Текст који се односи на овај преокрет, јесте Меморандум Српске академије наука (1986) који потврђује да Срби на Косову трпе „албански рат" и „геноцид": „Физички, политички, правни и културни геноцид српског становништва на Косову и Метохији представља највећи пораз Србије у борбама, које је водила од Орашца 1804. до устанка 1941."[5] Две важне теме се појављују за наставак овог текста: одбрана српских мањина ван Србије, која унапред обликује повратак старој идеји Велике Србије; раскид са Југославијом као заједницом различитих националних групаа – не преговара се са ауторима „геноцида."

Ово буђење осветољубивог национализма наставља са традицијом која проистиче из „Начертанија" (план) српског министра унутрашњих послова Гарашанина из 1844. и нарочито из једног другог меморандума, који је поднео властима у марту 1937, Васа Чубриловић, под призивним насловом „Протеривање Албанаца": аутор развија тезу према којој „у XX веку само држава насељена својим сопственим староседелачким народом може да осигура своју безбедност." Имплантација Срба на Косово не иде преко пољопривредних реформи, него преко „голе силе једне организоване државе," сходно политици Карађорђевића који су „очистили Србију од страног елемента." Средства која се употребљавају су детаљно описана, рачунајући „тајно паљење села и градских квартова." Албанија и Турска би биле најпогодније дестинације за њихово протеривање. „Албанска Влада мора знати да нас ништа неће зауставити у остваривању нашег финалног решења овог питања."[6] То је отприлике овај план који је Милошевић спровео 1999. на Косову, операцијом „потковица." Чубриловић, уосталом, образује директну везу између национализма с почетка века и овог данашњег. Рођен 1897, он је био део националистичке

групе одговорне за убиство принца Франца-Фердинанда у Сарајеву 1914. Био је, под комунистичким режимом, професор универзитета, затим директор Института балканских студија Српске академије наука у Београду. Његова сахрана, у јуну 1990, била је повод за велико окупљање интелигенције. „Борба" је писала, на првој страни, да ће његово име „остати у историји као име једне од најважнијих личности ове земље." Милошевић је послао изјаву саучешћа. Од једног меморандума до другог, од првих балканских ратова из 1912, до оних из деведесетих година, примећује се велики континуитет у националистичком пројекту и примењеним методама „рата за националну Државу."[7)]

Која опозиција?

Милошевић је овом логиком рата против спољашњег непријатеља знао да сачува своју унутрашњу власт. И играо је на дуплој карти репресије и бирања нових чланова, да би постепено онеспособио опозицију. Али, не могу се разумети порази опозиције током десет година, ако се не узме у обзир њена оригинална и дубока веза са националистичком идеологијом из осамдесетих година, коју је преузео Милошевић. Ови интелектуални лидери опозиције не могу бити решење проблема Милошевић, јер они сами чине део проблема.

Пут Вука Драшковића (Српски покрет обнове, СПО) посебно баца светлост на природу опозиције у Србији. „Ако нам неки замерају да нисмо пратили националне тезе Слободана Милошевића, то је њихов проблем",[8)] изјавио је у мају 1997. Вук Драшковић није заправо пратио Милошевића; он га је претекао. Бивши комуниста, новинар агенције „Танјуг", он постаје осамдесетих година једна од централних фигура националистичке опозиције. Монархиста, обожавалац четничког генерала Драже Михаиловића, основао је, 1990. године, са Војиславом Шешељом Српски покрет обнове. Његов програм, пред сам распад Југославије, садржавао је одломке као: „Ми упозоравамо џихад, који управо откопава оружје, на оно што ће се десити онима који се придружују Арнаутима и усташама да би спровели програм за уништење Срба;" или: „Ми се не плашимо ђавољих отпадака који нису наше крви, без обзира на њихов број." Након две године рата, Драшковић је потврдио своју привржености пројекту Велике Србије: „Један народ у пет држава, то није могуће. Према томе, демократска Србија ће бити стожер уједињавања свих српских територија: Македоније од Вардара, Босне и Херцеговине без западних делова."[9)] Тешко је, у овим условима, имати пуно поверење у његово противљење рату следеће године. Драшковић је био први од тројице вођа покрета Заједно, у току зиме 1996-97, који је разбио јединство покрета да би се приближио Милошевићу. Поставши заменик југословенског премијера у јануару 1999, у пуној фази етничког чишћења на Косову, он је у потпуности прихватао саодговорност: „Прво, неће бити Велике Албаније на Балкану. Друго, неће бити независног Косова. Треће, Косово неће бити трећа република у оквиру федералне Републике Југославије."[10)] Са тако умереним и проевропским демократама, као што је Вук Драшковић, Милошевић је једва имао потребу за радикалним националистима. Војислав Шешељ је неоспорни вођа ултранациона-

листичке струје. Аутор тезе о „марксистичким, лењинистичким и титистичким тумачењима националне одбране," овај бивши „дисидент", близак Драшковићу и писцу Добрици Ћосићу, постао је главни представник обновљеног „четничког покрета" чије су се паравојне формације прославиле током рата у Хрватској, затим Босни и Косову. Савезник Милошевића у првој фази рата (1991-93), он се раздвојио од њега 1994, када је српски председник напустио Караџића у Босни, не би ли сачувао свој политички опстанак као незаобилазни стуб Дејтонског споразума. За Шешеља је пројекат Велике Србије, мада привремено одложен, остао: „Изградња једне уједињене српске Државе, ослобођење српске Крајине, српског Дубровника и српске Македоније."[11] Како је Милошевић постао председник југословенске федерације, Шешељ је 1997. изашао као победник на председничким изборима у Србији (недовољан број гласача) против званичног кандидата (Лилић), док је његова странка била друга на парламентарним изборима. Тако главна „опозиција" Милошевићу није била коалиција демократских снага, већ ултранационалистичка странка. Сутрадан по изборима, Шешељ је потврдио да Српска радикална странка ни у чему не одустаје од својих циљева који се тичу граница и позвао је на гушење свим средствима „сепаратистичке албанске побуне." Скоро две године Шешељ се залаже за потпуну милитаризацију администрације на Косову, додајући да „нелојални Албанци и они чија се имена не налазе у матичним књигама рођених морају напустити територију" покрајине. Док је Милошевићевој власти претио покрет „Заједно", Шешељево прикључивање му је дозволило да се спасе – у замену за обнову ратне логике на Косову. Ушавши у Владу, у пролеће 1998, Шешељ је јасно изјављивао своје намере: „Ви желите да решите проблем Косова? Дајте ми пет дана!" Зоран Ђинђић, вођа Демократске странке, представља данас, у очима остатка опозиције у Београду и Запада, наду једне „умерене," „модерне," „европске" алтернативе Милошевићу. Није бескорисно подсетити да је овај филозоф по образовању, бивши ученик франкфуртске школе, био такође поборник Слободана Милошевића („Цео свет зна да је он данас најважнији политичар у Југославији, стога пустимо га да буде председник"[12]), да је био одлучни поборник Велике Србије (замерајући Ванс-Овеновом плану за Босну из 1992. испрекиданост између српских територија у Босни и територије југословенске Федерације) и да је био последњи вођа београдске опозиције који је 1994. посетио на Палама Радована Караџића („Демократска странка подржава политику Радована Караџића, јер она води извршењу наших националних циљева, једном миру који ће дозволити људима да слободно кажу у којој држави желе да живе а да им то не буде наметнуто од стране других народа и страних сила"[13]). Он није раскинуо сарадњу са Милошевићем због његове националистичке идеологије и акције, већ зато што је „продао у бесцење" српске интересе у Дејтону. На Ускрс 1997, још налазимо Ђинђића међу потписницима једне декларације назване „Прекините геноцид против српског народа!"[14] Са покретом „Заједно", Ђинђић је створио слику либералног и прозападног демократе коју је знао да сачува у тренутку када су се његови главни супарници уједињавали са Милошевићем

и убрзано гурали земљу у рат. Склонивши се у Црну Гору, он се устоличио, у сарадњи са председником Црне Горе Ђукановићем, као носилац једног резервног решења за период после рата, у исто време избегавајући да прича о Милошевићу и нарочито Косову.[15] У једном чланку из 1989, Ђинђић је цитирао Честертонов оглед „On Ideals" да би потврдио да „наша епоха, након што је изгубила поверење у своје темеље" нема потребу за „вештим стручњаком" већ за „великим идеологом." После Милошевића и неуспеха „велике идеје," Ђинђић – филозоф неће имати потешкоћа да се представи као „велики прагматичар." Ови догађаји бацају светлост на узастопне бирачке неуспехе демократске опозиције у Србији и нарочито ћорсокак у коме се нашао покрет „Заједно" од зиме 1996-97, најважнији покрет демократског оспоравања Милошевићевог режима. Пуна националистичке идеологије, опозиција, у основи, није имала уз Милошевића ништа друго да понуди ни за Босну, ни за Косово. Судбине српске демократске опозиције и Косова су уско везане од 1989. Ту је дијагностику, са изванредном бистрином, дао историчар Иван Ђурић, у јануару 1997, у побуни београдске младежи: „Милошевић више не располаже са својом прошлом популарношћу и његов медени месец са Сједињеним Америчким Државама је изгледа завршен. Али он може покушати да преузме своју пансрпску политику од пре 1993. Поново извлачећи националистичке слогане, он може да поврати националистичке гласове и да посеје раздор у оквиру опозиционе коалиције. Председник такође може да подигне тензију на Косову и узрокује конфликт са Албанцима. Он ће, дакле, рачунати на овај евентуални рат да би изазвао нови склад око своје личности."[16]

Болесно друштво

Национално питање је остало Ахилова пета српске опозиције. Да би се то објаснило, није довољно само поменути наслеђе титоизма (одсуство демократије), или значај националистичких идеологија у српској политичкој култури. Такође треба испитати слабост (или одсуство) цивилног друштва и побуде приступања велике већине становништва најекстремнијим националистичким говорима. Јер овој ратничкој радикализацији режима такође одговара оно што је Соња Бисерко 1997. назвала „радикализација српског друштва" које ни у једном тренутку није било узнемирено ратом вођеним у Хрватској или Босни, а да не помињемо Косово. Од почетка НАТО интервенције Срби се виде као невине мете. Већину њих није бринуо милион депортованих са Косова, више од оних из Сарајева или Вуковара. Унитаристички рефлекс игра наравно улог у тешким тренуцима, али је, примећује Славенка Дракулић, „аутизам који Срби показују застрашујућ и неразумљив."[17] Изгледа да се у српском мишљењу није створила никаква веза између НАТО удара, Милошевићевог режима и „етничког чишћења" на Косову.

Било би превише једноставно приписати ово стање мишљења пропаганди једног режима који строго контролише медије. Јер ефикасност ове пропаганде је везана за чињеницу да у центру доминантног стања духа постоји „идеја да су Срби и само Срби праве жртве на Балкану."[18] Ово представљање

себе као вековне жртве геноцида, оправдава насиље против Хрвата, Бошњака или Албанаца, савезника Немаца и Турака. Заглушујућа тишина српских интелектуалаца о злочинима почињеним на Косову нас враћа питању степена пристанка становништва на злочиначки режим. Ханах Арендт поставља питање о „баналности зла," о логици административних и репресивних апарата. Милошевић, подразумева се, има своје. Али ратови који су пратили распад Југославије постављају такође пређутно питање степена пристанка, чак учешћа становништва.[19] Ово питање није без последице за могуће или жељене завршетке сукоба. Јер, после рата, Србе чека дупли проблем. Први је проблем распад државе са разбијањем остатка Југославије (Црна Гора, Косово). Милошевић је хтео да уједини све Србе у једној истој држави. Он ће у томе успети, али ће то бити у малој Србији, са Србима које је Туђман протерао из Крајине, са полунеуспехом у Босни и сада перспективом да изгуби Косово.[20] Други је проблем распада друштва у току Милошевићеве ратне деценије са уништењем урбаног друштва („урбано убиство" о ком говори бивши градоначелник Београда Богдан Богдановић), али такође и односа између заједница установљених титоистичким искуством. Кршење, неприхватање закона, пораст насиља без преседана у друштвеним односима, све ово дубље враћа одсуству аутохтоне племенитости и чињеници да се држава сматра, након векова отоманске доминације, као мало законска. Више од свог назива, филм Горана Паскаљевића „Буре барута" (1999) описује рушилачки портрет стања српског друштва. Пад режима након његовог ратничког јуриша би могао да доведе до демократије, али такође и до грађанског рата.

Крај сукоба и природа међународног присуства ће бити одлучујући са ове тачке гледишта. Компромис са Милошевићем и евентуална пређутна подела Косова (у име хуманитарних или реалнополитичких разлога: „То је само једна фаза, свакако мучна, образовања држава-нација на Балкану") би дозволили режиму и његовој идеологији да преживе и компромитовали би будуће шансе демократије у Србији. Без пораза нема могуће „денацификације", каже Соња Бисерко. Само би пораз Милошевићевог режима могао да проузрокује спасоносан шок, неопходан трзај у Србији на преиспитивање митова утемељивача њеног идентитета и политике. „Они који забораве своју историју осуђени су да је понове."

Фусноте:

1) „Једна друга Србија", „*Les Temps Modernes*", јануар-фебруар 1994.
2) Соња Бисерко, увод у збирци Хелсиншког комитета из Београда, *Радикализација српског друштва*, Београд, 1997. , стр. 12 ; Jacques Julliard, „*Овај фашизам који долази*"..., Париз, Le Seuil, 1994., стр. 84.
3) Robert Thomas, „*Србија под Милошевићем*", Лондон, Хурст, 1999.
4) Милован Ђилас, аутор „*Нове класе*" која га је коштала девет година затвора, је изјавио 1982. (!): „Није Југославија та која показује знаке распада, већ је то систем. Опасност је очигледно када један може да повуче другог ако више нема могућности демократске алтернативе," разговор са J. Рупник у *Алтернатива*, септ-окт. 1982., стр. 55.
5) „Меморандум Српске Академије," у M. Грмек, M. Гјидара, Н. Симац (дир.), *Етничко чишћење, Историјски документи о српској идеологији*, Париз, Фаџард, 1993., стр. 251.

6) М. Грмек *и Алиш, op. cit*., стр. 161-185; такође видети Ryan Lizza, „Финално решење," *The New Republic*, 10. мај 1999.
7) Видети студију социолога Весне Пешић, председнице Грађанског савеза у Београду, који никад није компромитован режимским национализмом, „Рат за националне државе," у Небојша Попов (дир.), *„Радиографија национализма, српски корени југословенског конфликта"*, Париз, L'Atelier, 1998., стр. 9-62.
8) *„Српска Реч"*, 10. мај 1997.
9) *„Борба"*, 19. новембар 1993.
10) Изјава на CNN-у 3. фебруара 1999.
11) Изборни говор у Црној Гори, АФП, 13. окобар 1996.
12) *„Политика"*, 30. мај 1994.
13) У *Радикализација српског друштва, op. cit.,* стр. 193.
14) У *Радикализација српског друштва, op. cit.,* стр. 224.
15) Видети његов интервју у *„Le Monde"* од 19. маја 1999.: „Српски противник Зоран Ђинђић не захтева пад Милошевића."
16) И. Ђурић, „Милошевић може да изазове рат," *L'Evénement du jeudi*, 23-27. јануар 1997. Иван Ђурић, преминуо у Паризу у јесен 1997., је управо био изузетак који потврђује правило: противник Милошевића проистекао из београдске интелигенције није никада пао у националистичко искушење. Такође видети његов последњи чланак „Београд, западни град," *Еспри*, мај 1999., стр. 42-52.
17) С. Дракулић, „Трагични аутизам српског народа," преузето из *„Ферал Трибуне"* (Сплит) од стране *„Courrier International"*, 6-14. мај 1999.
18) Stacy Sullivan, „Milošević's willing executioners," *„The New Republic"*, 10. мај 1999. Такође видети V. Nahoum-Grappe, „Поетика и политика: екстремни национализам као систем слика," *Тумулпес* бр. 4(1994., стр. 149-177.
19) То је теза коју развија Daniel Goldhagen, аутор *„Hitler's Willing Executioners"* (1997), препоручујући за Србију после рата програм сличан денацификацији у Немачкој.
20) Чак пре саме интервенције на Косову већ је било пола милиона српских избеглица у Србији.

(Jacques Rupnik, „Власт, опозиција и друштво на искушењу рата")

Сценарио је увек био исти... Сваки пут када би „велика међународна заједница" одлучила да се умеша, односно да интервенише на просторима бивше Југославије, онај ко би „позвонио на узбуну" дигао би сва средства која би послужила за психолошко пропагандно дејство, и тако направио сценографију за још један чин драме „Балкански крвави пир".

„У категорији фабрикација Питер Брок, аутор књиге „Медијско чишћење, прљаво извештавање" хируршком пецизношћу обрадио је неколико чланака за које су њихови аутори, 1993. године, добили Пулицерову награду за међународно извештавање: прво „исповест" Борислава Херака, Србина из Босне, поводом тридесет пет убистава и шеснаест силовања у Сарајеву, у чланку од 3 500 речи, који је потписао J. Бурнс, „Њујорк тајмс"; и друго, приче Рој Гатмана, „Њуздеј", у којима говори о српској креацији „концетрационих логора у нацистичком стилу за хиљаде затвореника–босанских муслимана од којих су неки били заклани. Гатман је ишао чак толико далеко да је поново оживео Аушвиц..." (Давид Биндер)

Дакле, на врло вешт начин, Питер Брок, иначе савременик свих крвавих догађаја на простору бивше Југославије, демаскира целокупну драматургију Запада који се намерио на Исток.

Најмоћније силе света, које воле себе да сврставају у корпус такозваних земаља западне демократије, у балканској драми искористиле су све што им је било на располагању, како би остатак света убедили у исправност својих политичких одлука.

Можда једну од најзначајнијих улога одиграли су медији под њиховом контролом...

Званично: ово се никада није десило!

Избори у Босни, рат на Косову

Мало смо оштро написали, пре две године, да су у Босни, у октобру 1996,[1] „сви били преварени пропагандним догађајима, неозбиљним изборима а ла Потемкин, уставом, који не може да потраје, и који је делом предодређен да осигура Клинтонов реизбор..." Инспектори ОЕБС-а су, под притиском, прихватили да лицемерно кажу да су задовољни, иако је улазак Бошњака на територије под контролом Републике Српске или хрватског ХДЗ-а често био онемогућен. Даље, представници протераних никада нису могли да дођу до својих пребивалишта. Био је мир, али данас видимо о ком миру се ради.

Амерички војни мир и етнички избори

У септембру 1998, ОЕБС није хтео, као 1996, да прогласи неважећим ове изборе који доводе на власт људе одлучне да прекрше дејтонске одредбе, „чистаче" и често доказане ратне злочинце. СФОР, који је наследио ИФОР, је смањио своје снаге, али не ствара ништа друго сем сталне потребе за војном интервенцијом, што је услов његовог сопственог умножавања. Он дакле функционише као препрека једној економско-политичкој реконструкцији у време мира.

СФОР је чисто војна мисија, он нема стварни локални политички задатак (он одбија, по наређењу, или се чини неспособним да ухапси главне ратне злочинце). Његов једини задатак је да сачува мир.

Мисија СФОР-а и његових националних европских саставних делова, проистиче из једне чисто америчке верзије, из улоге силе у дипломатији, и политици. СФОР није „ОУНистичка" институција. Његов настанак је објашњен као америчка потпуна победа. Дејтонски споразум остаје политички изопачен, јер представља потпуну америчку војну победу, која се очигледно није догодила у Босни. Модел Американаца је грађански рат (који ми зовемо сецесионистички рат), пораз Немачке, Јапана, диктат у Караибима. Пораз у Вијетнаму не постоји као политичко искуство, које показује њихов однос на терену, већ искључиво као идеја да се више никад не треба борити на тлу. Извори америчког стратешког неуспеха у Босни су бивши стилистички и формализовани склопови њиховог знања.

Систем не може да наметне демократију, као у Немачкој и Јапану. Али, Европљани стављени у ситуацију „цивилних" извођача не могу да понуде њихово постколонијално војно знање мировне „заштите".

Дејтон заправо произлази из империјалне стратегије, амерички кратковиде и политички нескладне, поделе противника од данас до сутра, противника који је скуп раздвојених босанских друштава, потенцијалних подстрекача нереда. Војна претња контролише повратак рату, али спречава повратак миру, јер га она не може наметнути. Њу одржавају четири нескладна нестабилна фактора међу којима се два и два поништавају по принципу „контроле и равнотеже":

1. Устав, народ

1.1. – Устав, уместо да одвоји супарничке функционалне власти, замрзава коалиције на два и три табора. Овај устав, дакле, не представља суверенитет народа већ сталну претњу повратка рата при најмањем сукобу.

1.2. – Противречно томе, народни притисак који се појављује свуда, чак и код Срба, у овом уставу парадоксално добија облик ослонца на екстремистичке силе које изгледају као једине које су у стању да обезбеде војну заштиту против рата, то јест хобсистички суверенитет.

Између институционализованог рата у уставу и фашистичког мира, војно присуство СФОР-а остаје тако једини посредник, али оно блокира све.

2. Европа, САД

2.1. Економија је у великој мери остављена европској управи која остаје парализована због сталне милитаризације територија.

2.2. Насупрот томе, надзорне трупе, орган који надгледа обнављање, стављене су под америчку управу без цивилне мисије. Ово раздвајање дискредитује све покушаје европских влада у обнови учвршћавању мира. Мисли се да са временом све пролази, али то је под условом да најгори екстремисти не остану на власти.

Шешељ на власти у Босни и на Косову?

Одвојено евро-америчко међународно вођство не ствара ни један убедљив протекторат у бившој Југославији. Косовска афера је ту да то потврди, јер простор „ратничке слободе" остављен господину Шешељу на Косову, као и у Босни, не може се контролисати због мањка сагласности.

Одређен број одговорних лица са Запада је веровао да ће избегавањем притиска на Милошевића и Шешеља на Косову, то јест жртвујући током неког времена Косоваре, увећати могућност лаганог приступања демократији у Републици Српској, захваљујући транзиционом пару који чине председница Плавшић и премијер Додик.[2)]

Управо се догодило супротно. Успех Шешељевих радикала у РС није могао бити гори, без обзира на одлуку о интервенцији против Милошевића на Косову. Сада је тамо 270 000 косовских избеглица, без средстава, у шумама или граничним зонама који неће моћи да избегну судбину становника Сребре-

нице, без једне дубоке промене критеријума у стратешком односу између Европљана и Американаца. НАТО се мало оштри након двосмислене резолуције ОУН. Евроамеричко тумачење, које признаје да донета резолуција, у име члана VII повеље, дозвољава војне санкције, добија на популарности али није зауставило масакре.

Ка микрофашистичком „зонском" војном протекторату?

Глобална стратегија гура међународни систем да допусти победу микростратегија у „зонама"[3] насиља у реалном микро времену које је одређено четворогодишњим америчким председничким мандатом. Насилно створене микро државе, које не могу да потрају и које су претворене у слуге покровитеља, раздвајају се на полумафијашке зоне развоја и зоне препуштене раскошним макронередима руског типа. Европа то већ познаје, и није у њеном интересу да изгради тај тип државе. То је, уосталом, иста структура као и она коју на унутрашњем плану има Национални фронт.

Надајмо се да ће се обнова заједничке демократске и социјалне легитимности наставити око босанског Сарајева, јединог где међурегионална вивисекција није потпуно завршена, и да ће се донети одлуке које ће спасити Косоваре и ставити тачку на Шешељевске подвиге.

Фусноте:

1) *Стратешка дебата,* бр. 28, септ. 1996, стр. 3.
2) *Стратешка дебата,* бр. 39, јул 1998, стр. 2.
3) О концепту *„зонског рата"* (niche war) изграђеном по моделу *„зонског тржишта"* (niche markets) видети Alvin i Heidi Toffler, *Рат и анти-рат, преживљавање у зору 21. века,* Бостон, Little Brown, 1993., стр. 59-60; 89-97.

(Alain Joxe, стратешка дебата бр. 40, септембар 1998. године, Дејтон, „Хроника безизлаза")

Предлог за Руско – белоруско – југословенску федерацију налази плодно тло у Русији

У току посете Русији, од 1. до 6. новембра, делегација пет највећих југословенских партија, предвођена лидером Српске радикалне странке, Војиславом Шешељем, промовисала је идеју да се Југославија придружи савезу између Русије и Белорусије. Као део програма посете, ова делегација је присуствовала заједничкој седници Руско-белоруске скупштине у Јарослављу 3. новембра. Шешељ, есктремни националиста, који је на Западу осуђен као ратни злочинац, такође ја разговарао о овом предлогу с портпаролом руске Думе, Генадијем Селезњовом, руским министром унутрашњих послова Сергејем Степашином, градоначелником Москве и председничким кандидатом Јуријем Лушковим, вођом Комунистичке партије, Генадијем Зјугановим и патријархом московским и целе Русије, Алекесејем II. Југословенска делегација је посетила Министарство спољних послова Русије.

После ових разгоовора, Лушков, Зјуганов и Селезњов су изразили подршку стварању Руско-белоруско-југословенске Федерације. Шешељ је добио снажан аплауз за своју антинатовску и антизападну тираду приликом обраћања Думи, последњег дана посете. Коментаришући ову посету за БК телевизију у Београду, Шешељ је рекао да су „неке западне земље отворено непријатељске према нама, нарочито САД и Велика Британија", чији је циљ да „униште нашу земљу и окупирају нашу територију". Шешељ је јасно дао до знања да би предложена алијанса имала за циљ успостављање политичке и војне контратеже Западу.

Шешељ је успео да добије подршку једног броја руских лидера за стварање савеза словенских држава. Председавајући Думе, Генадиј Селезњов предложио је да се на следећој седници Руско-белоруске скупштине донесе одлука о статусу Југославије као сталног посматрача. „Три земље могу да потпишу међудржавни уговор и да онда пређу на могуће заједничко руковођење неким пословима", рекао је Селезњов. Он је даље рекао да се Русија слаже са српским настојањима да се спречи даља дезинтеграција Југославије. „Покушаји да се уништи Србија наставиће се. Постоји жеља да се одузме Косово. Црна Гора почиње да размишља о одвајању од Југославије. Такви покушају и подривају земљу с којом смо ми историјски везани", рекао је Селезњов. Он је такође изразио став да идеја о словенском савезу постаје све популарнија у овом региону. Према Селезњову, Бугарска такође размишља о концепту словенске алијансе.

Да би унапредио идеју о придруживању Југославије Руско-белоруској Федерацији, Шешељ се 5. новембра састао с Генадијем Зјугановим, који је прокоментарисао: „Идеја о томе да се Србија придружи савезу Русије и Белорусије, која је изражена на последњој седници парламентарне скупштине Уније у Белорусији је веома занимљива. Ми то изражавамо већ дуго времена и верујемо да може да се оствари." У интервјуу за Руску новинску агенцију Интерфакс, Зјуганов је рекао да ће Комунистичка партија и њене присталице „учинити све што могу да подрже Југославију у овом изузетно тешком времену". Зјуганов је додао да, упркос томе што план о формирању Руско-белуруско-југословенског савеза може да изгледа неостварив, он би, у ствари, могао да се реализује. Као пример да се таква револуционарна идеја, у почетку дочекана са значајним скептицизмом, може остварити, Зјуганов је истакао пример европске интеграције и њене перцепције после Другог светског рата.

Као вођа радикалних српских националиста, Шешељ је добро испланирао посету Русији, обраћајући се што је могуће већем броју политичких и верских вођа. Његови разговори с патријархом московским и целе Русије, Алексејем II, били су од посебног значаја. Ако би се савез између Русије, Белорусије и Југославије остварио, православно хришћанство би могло да игра велику улогу указивањем на историјски и верски интегритет словенских народа. Православна хришћанска црква се у прошлости залагала за мирно решење косовског проблема, осуђујући претњу САД да нападне Србију. Ово је српским националистима послужило као добро полазиште за разговоре о идеји

пансловенског савеза с црквом. Исход разговора између Шешељеве делегације и Алексеја II није, међутим, објављен, нити је православна хришћанска црква издала било какво саопштење у вези с овим питањем.

Подршка коју је Шешељ добио од руских националиста и комуниста за свој предлог не представља велико изненађење. Само неколико руских политичара, укључујући председника Одбора Државне думе за међународне послове, Владимира Лукина, изразило је скептицизам у вези с могућношћу остварења овог плана. Ово одражава чињеницу да се Русија тренутно суочава са две могуће будућности, с повратком комунизму и екстремном национализму с једне стране, или тоталном хаосу и најзад војној владавини с друге стране. Чињеница да су чак и прећашње умерене и пореформске фигуре, као Јуриј Лушков, сада помериле позције према есктремнијој форми национализма, сугерише да се први сценариј већ одвија. После једночасовног састанка са Шешељем, Лушков је изјавио за Интерфакс: „Свака акција против Београда била би зато акција против Русије и Белорусије." Лушков је даље охрабрио српску делегацију, говорећи: „Иако ће сигурно избити тајфун реакција на овај савез, ово је исправан правац којим морамо ићи." Лушков је такође рекао да ће ускоро посетити Минск ради разговора о концепту овог савеза с белоруским председником Александром Лукашенком.

У обраћању Думи, 6. новембра, Шешељ је позвао друге „братске" земље, укључујући Јерменију, Грчку, Кипар, Грузију, Казахстан, Румунију и Бугарску, да се придруже новој алијанси ради „контратеже силама НАТО-а и Европске уније". Иако уједињење (углавном) словенских држава може да делује као фантазија очајничких националистичких снага у Русији и источној Европи, војно и политички овај концепт може да има смисла за заинтересоване стране.

На пример, иако Југославија не граничи с Русијом и Белорусијом, ако би постала чланица Руско-белоруско-југословенске Федерације, онда би Русија могла да стационира снаге на српској и црногорској територији. Ово би озбиљно ограничило могћности НАТО-а да интервенише у етничким сукобима у Југославији, а да се не изложи опасности великог војног сукоба у који би се умешала Русија. Руске трупе у Југославији би такође допринеле циљу Русије да блокира ширење НАТО-а у источну Европу и да ограничи његов географски утицај. Иако се критична слаба тачка на проширеној линији НАТО-а–Словачка–сада може поправити, размештај руских снага у Србији још једном би одбрану Мађарске учинио правом мором.

Москва је већ почела да преусмерава одбрамбену стратегију у случају отвореније конфронтације с НАТО-ом, унапређујући војне односе с Белорусијом у циљу ограничавања експанзије НАТО-а на исток. Руске агенције РИА и Итер-Тас цитирале су генерал-пуковника Јурија Балујевскија да је Русија недавно извршила преразмештај трупа дуж западних граница Белорусије, али је ову изјаву касније демантовало Министарство одбране. Руска продаја оружја и одбрамбена сарадња с Грчком и Кипром, која вероватно неће довести до њиховог придруживања овом савезу, ипак снажно подрива интересе

САД и НАТО-а потпаљивањем дуготрајне грчко-турске конфронтације. Ту је и Јерменија, која можда није спремна да се формално придружи овом савезу, али која се увелико повезала с Русијом и остаје у сталном сукобу са све већим америчким савезником Азербејџаном. Преко Јерменије, а можда и преко Грузије, Русија може да врши снажан утицај на догађаје на Црном мору и курдским деловима Турске, Ирака и Ирана. Турска је чак оптужиле Русију да чува вођу побуњеничке Курдске партије у Москви. Најзад, Русија још увек задржава снажно политичко и војно присуство у целој централној Азији. После Украјине, која ионако неумитно клизи према Русији, Југославија би била прави драгуљ.

Иако на први поглед звучи као радикална идеја, уклапање Југославије на неки начин у Руско-белоруски савез има смисла. Оно нуди Југославији моћан штит против агресије САД и НАТО-а, а Русији јефтину, али веома моћну полугу којом би спречавала ширење НАТО-а. Ако све то крунишете с националистички напаљеном пансловенском масом у обе земље, онда имате погодбу. Да су у питању само Иљухин или Жириновски, стални руски лудаци, који се залажу за ову идеју, били бисмо склони да је одбацимо. Међутим, са Зјугановим, Селезњовом и Лушковом у игри, западни планери морају озбиљно да размишљају о реперкусијама чвршће Руско-белоруско-југословенске алијансе. **(„Глобал Бит" (Global Beat), Ширење НАТО-а, 12. новембар 1998. године)**

Горка сутрашњица за сирочиће „Велике Србије"

Избори од 21. септембра и 5. октобра у Србији представљали су велико изненађење – муњевит напредак ултранационалисте Војислава Шешеља. Својим јаким 27,3 одсто у првом кругу председничких избора и 82 места (од 250) колико су освојила његова Српска радиклна странка, фашистички настројен вођа надмашио је у другом кругу кандидата владине коалиције Зорана Лилића. Само је слаба излазност (мање од 50 одсто уписаних бирача) упропастила те изборе. Вук Драшковић, са 20,6 одсто гласова, скупо је платио распад коалиције Заједно – смењивањем градоначелника Београда, а Зоран Ђинђић је само погоршао ту кризу опозиције. У припреми трећег круга, предвиђеног за 7. децембар, национализам заиста добро пролази – политичком сценом у великој мери управљају „социјалистички" манипулатори Слободана Милошевића и фашисти Војислава Шешеља.

„Косово је српски Јерусалим", кличе Душан Ристић. Некада стални члан Комунистичке партије у Приштини, главни град Косова, искључен због национализма 1981, овај човек од шездесетак година постао је идеолог Покрета српског отпора (МРС). Он показује непрегледна брда и долине које се налазе у околини манастира Сопоћани. Манастир је у XIII веку изградио цар Урош I како би заштитио своју гробницу и представља једно од најзначајнијих места српске националне историје.

У овом утврђењу, одржао се састанак Политичког савета Националне општесрпске црквене скупштине. Високо преосвештенство Артемије, ра-

шко-призренски владика који је председавао скупом, благословио је учеснике док су нешто млађи послуживали кафу и „ракију", јаку шљивовицу. Подупирући се својим епископским штапом, готово вишим од њега самог, црквени великодостојник осуђује екуменизам, тројанског коња међурелигијског дијалога: „Завршићемо као Јован Павле II, играјући рокенрол са Далај Ламом. Христова истина је јединствена, и Српска православна црква је брани..."

Тачно је да Призрен, град на Косову, поседује албанског католичког бискупа, високопреосвештественог Марка Сопија, који никада није имао ни најмањи окршај са својим православним братом. Место на ком се налази Призрен је чаробно, јер је Косово неоспорно једно од колевки српског народа, а манастир Сопоћани налази се у срцу Рашке, која је друго територијално језгро средњовековне српске монархије. Накадашња Рашка приближно одговара данашњем Новопазарском санџаку, пограничној области Србије и Црне Горе, претежно насељеној муслиманским живљем – док је на Косову, некада аутономној области, које чини део републике Србије, више од 90 одсто албанског становништва.

Чудно је проклетство Срба, постали су мањина тамо где им је историјска колевка. Високопреосвештенство Артемије изјављује да је „геноцид против Срба трајао током 50 година од стране Албанаца и муслимана, а уз помоћ комуниста". Без илузија о међународној заједници, „систематски антисрпској", као под режимом Милошевића, владика оцењује да једино црква може спасити свој народ.

У декларацији Светог Саве, прихваћеној крајем јануара 1997, и послатој – између осталог – председницима Вилијаму Клинтону и Жаку Шираку, Национална општесрпска црквена скупштина зашла је још дубље у историју: „Вековима – потврђује се у декларацији – српски народ Косова и Метохије, свете српске земље (Serbia Sacra), био је изложен албанској агресији, расизму, систематском мучењу српског националног бића и претњи коначног истребљења." „Развој", додаје се у декларацији, „лишава Слободана Милошевића како спровођења антидемократског режима, тако и права на преговоре било са ким и на доношење било какве одлуке по питању Косова и Метохије." Душан Ристић такође, непрестано оптужује мешање Београда које, објашњава он, омета задовољавајуће решење косовског питања. Међутим, темељи за компромис постоје: довољно је, по његовом мишљењу, одобрити Албанцима максимум културолошке аутономије, све док гарантују интегритет српске територије.

Ови беспредметни разговори о историјској Србији били су у сталној осцилацији између субјективног приступа, оспоравајући Београду сваки легитимитет за решавање овог проблема, и убеђења да ће бити разрешени задатка историјских бранилаца узнапредоване идеје „Српства". За њих је Дејтонским споразумом Слободан Милошевић био на врхунцу свог „издајства". Дакле, као и Душан Ристић, Јоргованка Табаковић, посланик радикала, то јест екстремно националистичке деснице Приштине, никада није изговорила проклето име војне базе Охаја: и она је радије подсећала на дан када је Милошевић желео да „учврсти границу на Дрини", то јест да напусти српску Босну.

Овде је чисто

Та динамична млада жена сачувала је своје радно место у банци, упркос свом посланичком месту. Називајући себе „модерним националистом", она цитира „председника Жан-Мари ле Пена", признатог као највећег теоретичара свег европског национализма: „Међу националистима, прецизира она, створени смо да се разумемо. Чак и са албанским националистима: било би довољно да они разумеју да Косово чини саставни део Србије, а радикална странка би требало да буде спремна да им додели највећу културолошку аутономију". Размишља и додаје: „Осим предавања на албанском, наравно, треба да се учи и званични језик државе."

Српска радикална странка засигурно представља важнију војну силу од изгубљених чета народне црквене скупштине. У јуну 1997, организовала је „марш ка Београду" са српским избеглицама смештеним на Косову. Срби из Хрватске и Босне, који су могли да докажу своје порекло на Косову, позвани су да остваре своје „право на повратак". Али, уместо земље и куће које су обећане свакој породици, они који су се одазвали апелу нашли су се на гомили у центрима за привремени смештај. Не чуди чињеница што се више десетина породица, које су одговориле на апел радикала, упутило у Београд тракторима да би камповали под прозорима Владе...

У Приштини је спортски центар служио као избегличко прихватилиште. Зграда је чувана и било је потребно одобрење министра информисања Аутономне Покрајине Косова и Метохије да би се ушло у њу. Два стражара, са токи-вокијем, присуствовали су пријемима. Сви пореклом из Книнске Крајине, избеглице су се тешко усуђивале да изразе своје разочарање и очајање. Испоставило се да је политика „посрбљавања" Косова била потпуни промашај. Власти су свесне да неће успети да успоставе етничку равнотежу покрајине. Из тог лудила излазе само избеглице без будућности, отпаци Велике Србије.

Неки, међутим, још нису извукли поуку. Као што је академик Никола Стипчевић, који научно објашњава: „Избеглице су биолошка шанса за Србију". Догађај се одиграва у манастиру у близини Крушевца, на југу Србије, где се одржава годишње заседање Филозофске школе. Педесетак интелектуалаца, од којих је добар део академика и бивших министара „демократске" Владе Милана Панића, 1992. и 1993, су се у повратку окупили око неоспорне звезде данашњице, писца и бившег федеративног председника Добрице Ћосића. Налазимо доста бивших дисидената навикнутих на сусрете марксистичке критике Корчуле седамдесетих година.

„Националиста? Наш Добрица не може бити националиста, он је увек био демократа, он је вечити дисидент!" згражава се Момчило Марковић. И сам је био филозоф, сматран идеологом Социјалистичке партије, током лепих година екстремног национализма. Напустио је Социјалистичку партију „када су комунистички разбојници ЈУЛ дошли на чело" – у преводу: када се Милошевић, пошто је прекинуо с националистичким током, и ставио тачку на три године савеза са екстремном десницом (од 1990. до 1993), морао прикључити партији своје супруге Мирјане Марковић, Југословенској левици (ЈУЛ), да би боље потврдио „амерички мир" у Босни... и сачувао своју власт.

„Биолошка шанса, наставља Никола Стипчевић, јер је српски народ био закржљао, његов развој је изгубио на живости, док су избеглице, пореклом из здравих планинских крајева, били прави Срби". Ови филозофи и академици били су интелектуална синтеза „националкомуниста" чије је оличење некада био Милошевић. Нису били активни након одвећ корисног повратка београдског господара, збили су редове, уморни, док их је свештеник дуго благосиљао. Једна новинарка Радио Београда наглашава: „ Видите? Овде је чисто. И на Косову је било чисто у време мог детињства. Али све је покварено Албанцима, они су прљави." Аутори чувеног меморандума из 1986, који одају „антисрпску" политику вођену од 1974, не желе да признају одговорност за изазивање рата или тренутне ситуације.

Моментално, Југословенска федерација броји 650 000 избеглица. Роки је млади Србин, пореклом из Загреба. Увек је чинио лош избор и као последицу својих лоших избора изгубио све. Не жели да чује ни за Београд, ни за Сарајево: једини „прави град" на Балкану за њега је Загреб. Међутим, Роки живи у малом планинском селу, Ртањ, недалеко од Зајечара и границе са Бугарском. Он објашњава како је напустио Загреб због Книнске Крајине, где се доселио 1993, што значи да се укључио у Српску војску у Книну, али је изабрао да избегне у Србију, пре него што је област пала. Сада је очајан, јер верује да никада неће моћи да се врати у Загреб, где му сада живе отац и стриц... Република Српска је примила под окриље, поред босанских, и велики број избеглица из Крајине и са територија које сада припадају Хрватско-бошњачкој федерацији. У Бања Луци, највећем граду Републике Српске, удружења избеглица из Крајине користе само помоћну зграду Српске радикалне странке: овде се негује непопустљив ревањизам.

Милорад Прибичевић, пореклом из Бенковца, ипак признаје да се налази у ћорсокаку: „Са мојом личном картом Републике Српске више не могу да гласам у Хрватској, али ми Дејтонски споразум забрањује да гласам и у Босни, јер нисам боравио тамо 1991." Овај носталгичар Велике Србије нема више идентитет: он је грађанин ничије земље. Ове избеглице су сирочићи Југославије: савезна држава допушта свим Србима живот под истим кровом.

Избеглице из Дрвара направиле су мање-више другачији избор. Њихов град је пре рата био најхомогенија босанска заједница српског народа, али услови рата одређени Дејтоном су их доделили Хрватима. Многи Срби, који су некада живели у том граду, желели би да се врате, иако је он сада део Хрватско-бошњачке федерације. Због тога се они супротстављају ауторитетима Републике Српске која не одобрава тај повратак, јер је за њу једино и значајно да доврши етничку хомогенизацију територија. Избеглице су се посветиле проналажењу њихове земље и одбрани принципа неетничког босанског грађанства. У сарадњи са двема партијама Босне, саставили су, „листу за Дрвар", уочи грађанских избора прошлог септембра. Њихов председник, Мило Марчета поносно је показао листу, апелујући на грађане Дрвара да не гласају у „Републици Српској", већ у свом родном граду – и изгледа да су га послушали, јер је његова листа доживела примећен успех на изборима.

Национална држава или федерација

После распада југословенске федерације 1991, почињена је двострука фатална грешка под командом Срба, на првом месту Слободана Милошевића. Прво одлука да се не покуша преговарати о позицији Срба у новој држави, а касније покушај да се силом уједине све територије где су Срби живели. Резултат је данашња безизлазна ситуација. Док се претпоставља да ће српске територије у Босни дефинитивно бити прикључене „Малој Југославији", око милион Срба остало је без домова својих предака. Насељене територије, подсећајући на средњи или седамнаести век, као што је Крајина, биле су дефинитивно напуштене. И југословенска федерација има великих потешкоћа у интегрисању избеглица. Ако додамо Албанцима и Мађаре из Војводине и друге националне мањине, Србија представља – парадоксално – државу која је навише мултиетничка на Балкану.

По цену етничког чишћења у Крајини и другим освојеним областима 1995, Хрватска може, без много труда, да постане „етнички чиста" држава. Србија не може, јер је српски народ мање хомоген: не само што много несрба живи на њиховој територији, пуштених од стране Тита, већ велики број Срба живи – или је живео – изван. Проблем може бити решен само на два начина: или преименовањем свих балканских држава неетничког грађанства, или бољом организацијом размене народа од оне која је примењена у Босни. Бивши југословенски председник и кандидат за српског председника, Зоран Лилић, одговорио је на свој начин: „Не постоји албански проблем у Србији, јер Албанци већ имају државу ван Србије..."

Милорад Пуповац заседа у Хрватској скупштини, изабран у име Социјалдемократског друштва у колегијуму где су три места резервисана за Србе – „мање него за Хрвате у дијаспори". Од 600 000 Срба у Хрватској пре рата, остало је само 100 000 у великим градовима и 100 000 у источној Славонији. Његова оптужба је мучна: „Ми смо грађани другог реда", објашњава он, „нема ни једне школе где деца могу научити ћирилицу. Дискриминација се у сваком погледу наставља, иако се непријатељство доста смањило од престанка борби. Али, све се ради да би нас прогнали: српска власништва су одузета после 6 месеци одсуства... Шта ми тражимо?" – закључује он „три ствари: културолошка права, повећање скупштинског представништва и праву територијалну аутономију за регије где живе Срби."

Упркос тешкој ситуацији у Хрватској, Срби у источној Славонији су изгледа извојевали основне гаранције. Загреб се ангажовао за поштовање њихове културолошке и територијалне аутономије, а мандат Уједињених нација заиста је омогућио безбедност прогресивног институционог прелазног стања. Тачно је да су националистички руководиоци нестали за време рата, као бивши градоначелник Вуковара Славко Докмановић, који је ухапшен и чека своје суђење у Хагу. Тим Независне српске демократске странке Војислава Станимировића, који је освојио више од 47 одсто гласова на изборима у априлу 1997, може затражити од Загреба јаке гаранције за српску мањину. Многа питања остају отворена, пре свега, суђење ратним злочинцима. Члан Комите-

та за одбрану права човека, везан за српске представнике, Бранко Јуричић, потврђује своју вољу да се правим злочинцима суди. Али, истиче: „Не би требало да се дозволи Хрватима да оптужбама задовоље све своје жеље за осветом. Овде смо се сви борили да одбранимо наш град, и ко је злочинац, а ко није?"

„Најтеже је, „признаје он", прихватити да смо сада хрватски грађани, да чинимо део Хрватске." На велико разочарање, последњи остаци српске републике Срема, Барање и источне Славоније припајају се Хрватској. Када је у јуну 1997. хрватски председник Фрањо Туђман први пут отишао у Бели Манастир, у Барањи, само је неколико десетина младих људи прихватило неубедљиве антихрватске националистичке слогане. Становници варошице, нажалост, после шест година изолације показују само индиферентност и презир према свим политичким вођама.

За то време, у Београду, Вук Драшковић не показује ни мало заинтересованости за Босну и Хрватску. У својој канцеларији, украшеној симболима четничког фолклора и портретом генерала Драже Михаиловића, председник Српског покрета обнове (СПО) се задовољава изјављивањем своје жеље да види у целости примену Дејтонског споразума. Који су његови аргументи за којима стално посеже? Демократија и оптужба „комунисте" Слободана Милошевића, као и обнова четничког покрета и српске монархије. Писац, човек који је дуго био симбол опозиције, објавиће роман у славу својих хероја. За њега, генерал Михаиловић не сноси одговорност за убиство десетине хиљада муслимана у Босни током Другог светског рата: „ Четничка војска чини легитимни отпор, насупрот комунистичкој, као генерала Де Гола у Француској. Њен саставни део чине бројни муслимани, па се већи део масакра може приписати комунистима..."

Скандалозно, понављање историје дозвољава председнику СПО да сања о монархистичкој рестаурацији која би се наметнула у целој регији по моделу... комонвелта. Лирично, Вук Драшковић пласира своју геополитику: „Наравно, био би потребан нови Балкански савез, али овај би могао да настане само под туторством српске монархије, који ће тражити сви људи у регији... Дејтон је привремено решење, компромис, али убудуће све партије тог новог српског Комонвелта..."

А распад коалиције „Заједно"? По мишљењу Вука Драшковића може се приписати само издајству његових партнера. По мишљењу Драшковића, Зоран Ђинђић и Весна Пешић су обећали да ће подржавати његову кандидатуру за српског председника. У замену СПО, прва странка представљена на грађанском савету Београда, дозволиће Ђинђићу да постане градоначелник престонице. З. Ђинђић и В. Пешић изабрали су да бојкотују председничке изборе и да објаве одустајање од првог круга избора, када се кандидовао В. Драшковић (који је освојио 20 одсто гласова), а да им он врати њихов део новца, пошто је ускратио Ђинђићу његово место градоначелника, уз помоћ пријатеља Милошевића и Шешеља. Српска опозиција, у сваком погледу, делује неусклађено, без јасних предлога, осим када критикује недостатке режима. Гра-

ђанско друштво Весне Пешић има само симболички значај. Што се тиче Зорана Ђинђића, он не може да заступа солуцију демократске промене много уверљивије од В. Драшковића: лепо је поставити се за „модерног демократу", али не би требало заборавити његове раније везе са водећом екипом босанских Срба.

Ако се током спора прошле зиме Радован Караџић извукао неопажено, актуелна председница „Републике Српске", Биљана Плавшић, свесрдно је пружила подршку завађеним странама. Тренутна криза међу босанским Србима евентуално би могла утицати на формацију која уједињује Б. Плавшић и З. Ђинђића и проповеда „препорођени" национализам, који би разоткрио корупцију и мафију, одговорне за пропаст српског народа. Изгубљен у својим монархистичким сновима, В. Драшковић има мало шанси да оствари реалан успех, чак и ако скор његове странке на законодавним изборима – који се одржавају у време првог круга председничких – може да му поврати значај.

Доскорашња коалиција, коју чине социјалисти Милошевића, Југословенска левица (ЈУЛ) његове супруге Мирјане Марковић и Нова демократија, не прелази више апсолутну већину у Народној скупштини и зато мора склопити савез, нужно „против природе", било са Српском радикалном странком В. Шешеља, било са СПО В. Драшковића. Али, реално, једино Војислав Шешељ, који развија активну пропаганду у Републици Српској, али и у Србији, као и према избеглицама ризикује да постане оличење осветничке политике. И није сигуран да устоличавање Српске радикалне странке није у сагласности са макијавелистичком стратегијом Слободана Милошевића.

Будућност српске републике Босне је, у сваком случају, била ван преокупација у догађајима прошле зиме. Виктор Тодоровић, један од главних вођа студената, изабран од стране својих колега на место студентског заменика ректора Београдског универзитета, признаје да у покрету има доста студената – избеглица пореклом из Босне или Хрватске, који су веома велики националисти и осветници. „Али – додаје он не равнодушно – ставили смо их на место редара и нису рекли ни реч" Нормализација односа који је покренуо С. Милошевић и жеље за економским напретком – после нереда и продужених санкција – долазе сигурно исувише касно. Прошлост југословенског председника му одузима кредибилитет у свим улогама, осим великог манипулатора.

Србија се увек суочавала са проблемом да се сматра каквом-таквом државом. Историјски, места од највећег значаја за Србију су она где су Срби данас мањина. Догађаји у Црној Гори – победа Мила Ђукановића над бившим председником Момиром Булатовићем, блиским човеком С. Милошевића – могу изазвати страх да Срби не буду лишени и хероизма малог краљевства увек отпорног, и када је Србија чинила део Отоманског царства. Свакако треба поставити старо питање: да ли се Србија може формирати као национална држава или мора везати своју судбину за федерацију?

Само се Војислав Шешељ чини спремним да се носи са последицама скорашње историје: у телевизијској дебати, 1. октобра, супротстављен З. Лилићу позив за „југословенску федерацију" он сматра неприхватљивим. Боље би би-

ло, по његовом мишљењу, да се земља зове Велика Србија, или бар Република Србија; а схваћено је да Војислав Шешељ предлаже и укидање аутономије Црној Гори у оквиру нове централистичке државе. У роману „Време зла", Добрице Ћосића, стари Вукашин Катић и његови пријатељи се питају, пред Други светски рат, о постанку Југославије, „најтрагичнијој и најскупљој илузији српског народа". Данас овај мора да прихвати идеју да је изгубио рат вођен у име „Велике Србије": требало би, дакле, осмислити будућност у територијално тесној држави, преоптерећеној избеглицама и бројним несрпским народима. Треба ли осмислити национални пројекат којим би се ујединиле те мањине или треба да се нада новим отцепљењима?

На свој начин, београдски политиколог Владимир Гоати, то коментарише овако: „У време глобализације, ми смо исувише мали народ да бисмо били прави господари своје судбине. То је понижавајуће, али може учинити да избегнемо катастрофална искуства..." Заправо због понижавајућег пораза и шока због економске пропасти, Срби се не покрећу поново у луде авантуре. Фашистички националисти као што је В. Шешељ, те трауме, и резултат последњих председничких избора у другом кругу (5. октобра 1997) потврђују ту реалност. Победио је социјалистичког кандидата, а његов избор је спречен само слабим учешћем бирача. Ако је С. Милошевић могао да победи само балкански супарник „Ле Пена", Срби доста ризикују одласком из Charybde-a u Scylla. **(Jean-Arnault Dérenes, Le Monde Diplomatique, Упркос неуспеху, национализам у офанзиви, новембар 1997. године)**

Очекивана драма на Косову

Обично се каже да је рат у Југославији почео и завршио се на Косову. Чудно је дакле што пре 10 година ништа није било урађено да би се спречило данашње сукобљавање још одавно предвиђено. Локални интереси, међународно затварање очију, краткорочне стратегије, европска подела, неразумевање Милошевића... Све је то имало удела и оставило последице на будућност Балкана... И читаве Европе.

Краткотрајна локална геополитика

Косово је регија на југу Србије, на граници са Албанијом, Македонијом и Црном Гором. Оно што је важно је да је само Црна Гора увек чинила део онога што је остало од југословенске федерације.

Територију дели 2 милиона људи: 90 одсто Албанаца, око 10 одсто Срба, и још једна мала заједница Рома (Цигана) и других мање важних националности.

Срби се никада нису помирили с бројном превагом Албанаца у регији коју су сматрали колевком своје нације. Албанци, или Косовари, нису Словени, али су историјски присутни онолико колико и Срби.

Главни проблем Југославије, који се пресликава на већи део некада комунистичке Европе, долази из чињенице да постоје области које нису уопште,

или су веома мало, биле упознате са демократијом, схваћеном као живот појединаца у грађанској заједници. Одувек су сматрани групом, породицом, кланом, племеном, и за време краљевине и за време комунизма под Титовом влашћу. После рушења те идеологије извесним вођама, са заједничким интересима, најлакше је било да понуде резервну уједињујућу идеологију: национализам. Када је реч о неопходној историјској манипулацији, која налаже да људи треба да се мрзе и да не живе заједно, била је то само игра обмана и лажи.

Године 1987, нови српски вођа, Слободан Милошевић, заузео се за косовско питање да би учврстио своју власт. Две године касније, тој области укида статус аутономије, додељен од стране Тита 1974, и уједињује цео српски народ, претходно припремљен од стране медија, који су поступали по наређењима. Албанце желе да истерају са свих положаја који су носили политичку, економску, социјалну и културолошку одговорност. На сваки отпор одговорено је отпуштањем, хапшењима, батинама, мучењем и смрћу.

Дискриминација...

Ненасилни отпор Косовара

Албанске вође, свесни присуства војне силе, по директивама професора Ибрахима Ругове, иницирали су једну од најневероватнијих, после Гандија, грађанску непокорност и ненасилну акцију стварања паралелног друштва. Док је рат у Хрватској и Босни и Херцеговини беснео, Косовари су поново створили полулегални образовни систем на албанском језику, аутономне здравствене центре, локалну економију, а све је то било финансирано од стране албанске дијаспоре. Успели су чак да прекину паклени круг породичних „крвних освета" које су пустошиле села церемонијом „јавног опроста", окупљајући више десетина хиљада људи. Влада и скупштина, изабране, али не и признате, водиле су политичку борбу. Застрашивања, хапшења, мучења и убиства, злочиначки извршавани од полиције или српских паравојних формација, никада нису престали, али све до масакра у Дреници, рат није био званично објављен.

Грешка у Дејтону

Ибрахим Ругова је учинио све што је било у његовој моћи како би наметнуо питање Косова на преговорима у Дејтону 1995. Не само да питање није било начето, већ је резолуција о бошњачком конфликту прихваћена као „етничка" проблематика, што је резултирало удаљавањем од сржи проблема. Да буде још горе, споразуми су били потписани од стране истих руководилаца који су започели рат и који су, сваки у својој земљи, прихватили „етничко чишћење". Тиме је остављено неограничено пуномоћје ратоборним националистима, а пре свега Милошевићу, поводом питања које, по мишљењу међународне дипломатије, зависи од „унутрашњег проблема земље".

Међутим, број „унутрашњих проблема" се повећавао. Да је „балкански касапин" представљен као учесник међународних планова, његов положај у

Србији би се погоршао: емиграција избеглица из Крајине одразила се на финансијску и политичку ситуацију у земљи, избори из последње две године показали су да опозиција, како демократска, тако и фашистичка, диже главу (у Скупштини више нема сигурне већине), поново долази до социјалних конфликата са масовним штрајковима у читавој земљи, а Црна Гора, заувек припојена, прелази у „демократску" опозицију...

С друге стране, чињеница коју су сви посматрачи заборавили, српско аутономно становништво на Косову, страхује током дугог низа година да неће бити укључено у могуће међународне и локалне договоре. Превише ослабљена, ова мањина је осетљива на јаке говоре Војислава Шешеља или „господара рата" Аркана, већ изабраног за посланика Косова. Међутим, ако се током више година Милошевић служио радикалима као марионетама, Шешељ је освојио своју аутономију претећи београдској власти изборима, што се уосталом и показало. Ситуација је зрела за процес типа „ОАС – француски Алжир".

Рат да би се сачувала власт

Значајно је, дакле, за човека који је привржен својој власти, као што је то Милошевић, да поново створи национално јединство око себе. Косово је било симбол његовог напретка, и могло је бити гаранција за његову дугорочну власт. Чак ни „демократске" странке никада нису знале изаћи из националистичког тока а, са видљивим изузетком Грађанског савеза Весне Пешић, и косовско питање остало је део фарсе квазијединства српског мишљења.

Милошевићев покушај да „реколонизује" Косово избеглицама из Крајине и Славоније завршио се фијаском. Од 100 000 колона обећаних за ту регију, само је неколико хиљада пристало на пресељење: непосредно по изласку из једног рата, већина није имала никакву жељу да буде прва жртва поновног конфликта.

Албанци су били његова нада.

Након Дејтона, Ругова и његова Демократска лига Косова (ЛДК) нашли су се суочени са опозицијом, која постаје нестрпљива због мањка резултата ненасилне стратегије. Адем Демаћи, „албански Мендела" (28 година затвора!) и председник Парламентарне странке, залагао се за поновне демонстрације. Ослободилачка војска Косова (УЧК) обележила је свој настанак, фебруара 1996, нападима ручним бомбама и пушкомитраљезима. Она је постала, на срећу или несрећу, војно крило албанског табора, и чак ни Ругова није могао да је занемари или политички укине. Наспрам тога, Арканова паравојна формација „Тигрови", омражена због претеривања у Босни, наоружана је шетала косовским градовима, док су снајперисти убијали Албанце на приштинским улицама. Одавно су се косовски екстремисти снабдевали оружјем крijумчареним из Македоније или Албаније. Слоган „Косово република!", позивајући се на статус аутономије, веома брзо је замењен захтевом за независност. Војно складиште је коначно спремно. Американци су, мада парадоксално звучи, били ти који су подржавали Милошевића.

Шешељеви фашисти у Влади

Откад је објављена књига Грахама Грина „Мирни Американац", свакодневно се говори о опасној америчкој наивности по питању спољашње политике. Та наивност никада није престала. Дејтон и његова етничка логика су један пример више. Долазак изасланика Роберта Гелберда у Београд, 23. фебруара 1998, говори томе у прилог. Честитајући Милошевићу на уложеним напорима за стабилизацију ситуације у Босни, Гелберд је веровао да ће Милошевића ласкањем придобити потврђујући да је захтев независних Косовара „објективно немогућ" и називајући УЧК „терористима".

То је било међународно оправдање, очекивано ради започињања акције: недељу дана касније почела је офанзива у области Дренице. Бомбардовања, мртви, хиљаде избеглица на путу ка суседној Албанији... Рат који је пре 9 година избегнут сустигао је регију. „Етничко чишћење" поново је на дневном реду.

У међународној дипломатској игри Милошевић је последњих година напредовао, захваљујући проучавању својих партнера и познавању граница до којих је смео да иде: његову војну операцију је већим делом извела полиција (што је оправдано „унутрашњим проблемом у Србији") и паравојна формација „Узорни грађани". Подсећамо да је милитаризација полиције на почетку била одређена да заштити Милошевића у случају важних политичких проблема, као што су штрајкови у Београду, а војска није била сигурна. У току акција избегавани су велики масакри, који би скренули пажњу, у корист малих циљаних терористичких операција по селима, које су покренуле одлив избеглица према Албанији. Повратак ће свакако бити немогућ. Реч је о , на неки начин јединственом „етничком чишћењу". Српски националисти нису заборавили медијске слике масакра у Босни, које су биле један од покретача интервенције НАТО-а.

У сваком случају, мала је вероватноћа да су западњачка разметања намерно прешла границу декларације. Свакоме је јасно да поделе интереса не иду у корист уједињеног фронта: Американци, постиђени због своје грешке, желе сигуран одговор, не знајући куда. Европљани, на првом месту француска Влада, радије користе методу „боље милом него силом", непрестано наплашавајући Гелбардову грешку. Што се тиче Руса, који су касније против своје воље пристали на санкције, они су увек подржавали вођу Београда у име братства, због доброг геополитичког положаја и својих личних интереса у регији.

Након допуштања интервенције НАТО-а, шта је следеће? За моћног човека као што је Милошевић постоји могућност да профитира чак и у тој прилици: изгубити се у заједници највећих светских сила свакако је био лек од пораза које су му задале мале словеначке групације, и то не би био први пут да „балкански касапин" профитира у циљу националног уједињавања око себе. Не би ли требало да врати 15 чланова Шешељеве партије у Владу?

Хоће ли се Милошевић зауставити? Или тачније, хоће ли бити способан да контролише ток процеса? Јер, за разлику од Босне, где се рат одвијао на затвореном терену, косовски проблем може запалити читав Балкан.

Домино ефекат

Од краја осамдесетих година велики број Косовара пребегао је у Албанију или Македонију. Режим у Тирани никада није желео, из више разлога и јаког политичког оспоравања, да подржи отворено своју браћу на Косову. Догађаји их приморавају да ојачају своју политику, али сада се зна да у Албанији постоје кампови за обучавање УЧК-а. Међутим, мало је вероватно да је Албанија способна да војно потпомогне Косоваре, али граница је сада конфликтна област. Црна Гора, етнички расадник, неће се извући када на њу буде дошао ред, а њихов одскорашњи антибеоградски став ризикује да изазове преокрете, како у Србији, тако и у суседној Босни.

Најтежи је случај Македоније. Настала распадом бивше Југославије, мултиетничка, ова мала земља је избегла рат захваљујући личности и компромисној политици председника Кира Глигорова, „балканског мудраца". Албанци су у великој мањини, између 20 и 40 одсто, и претежно су концентрисани на западу земље и уз границе са Косовом и Албанијом. Пре више година вршили су притисак на Владу да затражи већу аутономију и везани су за своју браћу на Косову. Тотални рат на Косову не би прошао без нарушавања осетљиве равнотеже у Македонији, уз огроман ризик да се пренесе на Бугарску и Грчку, а по последицама и на Турску, традиционално везану за Албанце, а територијално за Грчку која је везана за Србију – домино ефекат... А међународна дипломатија, у шта се и сами можемо уверити, није извукла поуку из рата у Босни. Сада је немогуће угасити пожар на Балкану.

Да ли последњи ултиматум НАТО-а уопште има икаквог ефекта? Време ће показати. Уколико би Милошевић објавио повлачење својих трупа, то би било само због свог бољег котирања. Европска унија, која је толико обећавала мир, слободу и напредак, још једном је показала своје лицемерство. Али она није једина која мора поднети критику.

Шта чинити са УЧК?

Чини се да су политички кадрови УЧК (Ослободилачка војска Косова), као њен логистички део, били формирани од стране Народног покрета за Косово, ултранационалистичког покрета који је настао 1985. спајањем 4 групе марксистичко-љењинистичких Косовара. Многи у УЧК славе Велику Албанију која, поред Албаније и Косова, подразумева и приморску трећину Црне Горе, западну половину Македоније и један део грчких области Македоније и Епира. УЧК је већ бомбардовао „сараднике" власти у Скопљу. Није случајно што је ова земља једина нападнута за пример: она чини, следећи анализу Кристофа Шиклеа у јануарском „дипломатском свету", лаку мету за решење албанског питања.

Дакле, чини се да политичко ривалство УЧК постоји у њеном окриљу. Да би се у то уверили, довољно је упоредити опречне декларације различитих портпарола приштинске организације, из Дренице, Лондона или Женеве. Неки су пореклом из тих екстремистичких група, други долазе из Руговиног ДЛК, трећи су имигрициони...

Коначно, ако се УЧК наметнуо као најефикасније средство за супротстављање општесрпском империјализму, Ругова остаје извор информација за већину становништва, које не одбацује нужно једно да би прихватило друго, а да не рачуна и на остале, мање важне, али доста присутне изворе и на независне медије „Коха диторе" (Ветона Суроија) и „Зори" (Блерима Шала). Ови последњи имају велики утицај на народ.

То што групе Косовара прихватају УЧК не говори нужно да и одобравају екстремне националистичке визије неких од њених вођа, али они подржавају општију која је доказала своју ефикасност, ако не војну, бар посредничку и „дипломатску". У том погледу, преговори у Рамбујеу се полако али сигурно најављују. На концу, није реч само о крају оружаних сукоба, већ и о будућности регије. Није се сумњало да ће српски учесници играти на карту хетерогености мишљења Косовара. Да ли би ови требало да стишају своје унутрашње размирице против заједничког непријатеља?

Исто је вероватно да, напуштен од свих, косовски народ ризикује да, када на њега дође ред, попусти пред узбунама екстремиста, с уверењем да су у кризним ситуацијама радикали ти који су у праву, чак и ако греше.

А ми, а ми, а ми...

Ако су групе грађанског друштва (пацифисти, студенти, синдикати, удружења, хуманитарци, жене...) биле у великој мери укључене за време бошњачког конфликта, сама по себи намеће се констатација да радикални кругови и други самоназвани револуционари нису, част изузецима, ни прстом мрднули. Основни проблем је био то што се радило о „међунационалистичком" конфликту који се не тиче класне борбе. Већ смо говорили у „Рефлеу" (42. број, април 1994) о предратној ситуацији на Косову и политичким проблемима. Чини се да је неопходно то потврдити, ослањајући се на пример бошњачког народа:

– Антиратно залагање против насилничке стратегије представника из Београда и Загреба, и то солидарношћу са дезертерима и грађанским групама из целе бивше Југославије;

– Антирасизам и антифашизам против стратегија „етничког чишћења" и против националистичког етничког плана, а за афирмисање интеркултурализма;

– Итернационализам, да би подсетио да хумано, социјално или геополитички не постоје разлике у глобалном селу и да се, ако су наше основне вредности које није нужно мењати другима у радним условима, повређене на другом крају света, наша војна и грађанска дужност доводи у питање. Фашисти, који у великој мери подржавају Милошевића, имају свој интерес: подсећамо да је Шешељ постао у Француској велики пријатељ извесног Жан-Мари ле Пена;

– Федерализам као алтернативна солуција етничкој подели на класичан начин, и као могућност измирења и заједничког рада на свом анархизму. Федерализам треба да буде грађанска воља, а не државна. Што се мање ради на томе, мања ће бити могућност праведног мира за целу област.

Ове разлике нису морале нужно довести до сукоба на Косову. Оне остају наше. Непријатељ остаје исти. Нема излаза! **(Quanah Parker)**

Војна почаст претечи данашњих евроазијских борби: Жан Тиријар почасно у Београду

Веровало се да ће у Србији са одласком Слободана Милошевића све кренути набоље. Да ће Косово бити сачувано, да ће се просперитет наставити и да ће „међународна заједница" бити блага према њима. Уместо тога, Американци отворено изазивају „независност" Косова, отцепљење Црне Горе, незапосленост и несигурност која је још у порасту, а суд НАТО-а (TPIY) без престанка тражи испоруку нових патриота као што су генерали Лазаревић и Павковић, који су хероји последње Косовске битке. Као последица, нападајући оне који су веровали тим лажима, национална патриотска опозиција, представљена пре свега Српском радикалном странком (СРС) јача, ниже изборне успехе и прави видан напредак чак и међу интелектуалцима.

На последњим грађанским изборима СРС, на челу са адвокатом Мајом Гојковић, преузела је контролу над Новим Садом, главним градом Војводине, другим градом у земљи, а за мало (2 одсто) јој је измакао Београд. СРС је преузела власт у Земуну (у ком је изгубила 2000. и који је био њена почетна база), победила је у десетинама општина и у практично свим поставила саветнике. И у Београду је СРС освојила већинске гласове у трећини општина, окупирајући током кампање град ситницама, банкама и шоу бизнисом.

У недељу, 23. јануара, скуп СРС-а у Центру Сава на Новом Београду је постигао успех превазилазећи очекивања: сала предвиђена да прими 2 000 људи је била исувише мала да би окупила све учеснике који су преплавили и хол тржног комплекса. Била су постављена велика пројекцијска платна како би се скупу од више хиљада људи омогућило да прати изјаве 26 представника из света културе и политике.[1] Поред оних из СРС – дебате су биле вођене од стране генералног секретара странке, Александра Вучића – забележено је присуство академика, универзитетских професора, новинара, бивших официра Југословенске армије, као и представника СПС и ДСС (која је на челу тренутне владине коалиције). Академик Коста Чавошки[2] је требало да упали ватру оптужујући TPIY и показујући његов нелегални и нелегитимни карактер. Истовремено, уз подршку Комитета за одбрану Слободана Милошевића и Војислава Шешеља, Чавошки покреће Комитет за истину о Радовану Караџићу.

Београд кличе име Жана Тиријара

Слушати у једном дану 26 говорника представља мучан посао како организаторима тако и учесницима. Зато је требало привести крају мисију чији је предмет био пласирање питања хашких политичких затвореника у центар политичке расправе и истицање Српске радикалне странке.[3]

Треба нагласити да је једна од учесница, у име Конгреса Срба Евроазије (KCEA) истакла неопходност смештања српске борбе у оквире општеевропског залагања за ослобођење од Владивостока до Даблина (или Рејкјавика). Др Мила Алечковић, дуго је аплаудирала Жану Тиријару, претечи данашњих евроазијских борби и оснивачу Националне европске заједнице чија је Европска национална партија основана од стране Лука Мишела, који је једини легитимни представник на читавом континенту.

Сви учесници су желели да пренесу своју подршку др Шешељу, председнику СРС, који се није „добровољно предао" инквизицији у Хагу, него је пре две године одлучио да се физички и морално супротстави лажном суду, како би организовао одбрану својих земљака и поставио на место ту обредну скупштину.

Бројни говорници су такође устали против делања невладиних организација, чувених ОНГ-а насталих од Међународне кризне групе (ICG) Мортона Абрамовића и његовог представника за Србију Џејмса Лајона, који су шпијуни политике САД или припадници тајних служби. Приликом тог главног скупа, представљене су и нове књиге које је издала странка, које објашњавају позицију Шешеља и политичких затвореника и оптужују инквизиторе, а нарочито председника суда, Израелца Теодора Мерона, и швајцарску представницу Карлу дел Понте. То, што се нашао пред „израелским масовним убицом", пред Санхедрин, TPIY-a за др Војислава Шешеља, представља симбол, којим је отворено прихватио странку Палестинаца, упркос ратним злочинима Шарона, и из солидарности посетио Багдад баш пред одлазак у Хаг. Шешељ, који је бранио свој народ, како од католика, тако и од муслимана, радећи на рачун непријатеља, бори се и против православних издајица. У Скупштини Војводине мађарски покрет има његову подршку у већинској радикалној коалицији у тој области. Видимо да то није, како се желело веровати, ствар порекла или вере, већ политичко, чак и геополитичко питање. У таквој атмосфери шеф Српске радикалне странке, оптужен за „ратне злочине" због одбране свог народа на својој територији, од шпијуна и непријатеља, јасно се поставља поред праведне борбе ирачког народа нападнутог од стране англоамеричких инвазиста и њихових заступника „Нове Европе" (већим делом неважних вођа Пољске, Румуније и Бугарске...).

У политици Балкана, као и Блиског истока, ратни злочинци су тужитељи, а не оптужени од стране лажног суда; ратни злочинци су они који заузимају туђе територије, бомбардују и убијају свакодневно невине оружјем богатих, а не они који остају код њих у неравноправном рату сиромашних, са калашњиковима и ручним бомбама. Поред тога што дозвољава САД-у да напредује према истоку ка Црном мору, или тачније према Русији, како би подизала нове војне базе и наметнула „слободно тржиште", балканска политика је такође била подмукла диверзантска фабрика, која се залагала за истребљење муслимана. Јерусалим је, испод очекивања, био недовољно дирнут сликама масакара муслимана у Сарајеву, док се ОУММА дизала против православаца. Ционисти нису више били једини које муслимани треба да убијају.

Чеченско питање, поред тога што је започето да би Русију довело у неприлике, чисто је у том погледу. Када се зна да највећа подршка арапско-муслиманском свету може бити пружена од словенско-хришћанског света, нарочито од Русије, одмерава се стратегијска важност питања.

Фусноте:

1) Академик Коста Чавошки, академик Чедомир Попов, проф. др Милан Булајић, др Славенко Терзић, проф. др Мирко Зуровац, проф. др Стеван Ђорђевић, проф. др Оливер Антић, проф. др Милан Пак, академик Веселин Ђуретић, проф. др Зоран Стојановић, проф. др Радивоје Маринковић, проф. др Мирољуб Јевтић, др Радован Радиновић, Брана Црнчевић, др Мила Алечковић, проф. др Иван Чукаловић, проф. др Милан Петровић, проф. др Радомир Животић, проф. др Сретен Сокић, проф. др Зоран Бингулац, др Зоран Аврамовић, др Бранко Надовеза, Милован Дрецун, Мирослав Тохољ, Данило Лазовић. Рајко Петов Ного.
2) Либерал, супротстављао се Милошевићу, а злочиначким бомбардовањем НАТО-а и суда TPIY-а постао је бранилац... Милошевића. Либерал на филозофском плану, а не политичком.
3) Уједињујући интелектуалце и лидере истог мишљења, СРС је разбила заштитни омотач конформизма и страха који ју је ограничио на „мале људе". Скуп интелектуалаца у овој савесној и организованој странци је знак: српски народ је спреман за нове борбе без уступака против окупатора и њихових колаборациониста.

(Yves Bataille-u, геополитичар и специјалиста, франкофоног и балканског духа, Мрежа телефонских информација, PCN-INFOS, 8. фебруар 2005. године)

Војислав Шешељ, „интелектуалац и човек од акције"

Војислав Шешељ је рођен 11. октобра 1954. године у Сарајеву. Своју каријеру је почео као апаратчик комуниста, касније се залаже за екстремни национализам и „етничко чишћење". Одговоран за Комунистичку младеж Босне, изабрао је да за докторску дисертацију представи живот и дело Тита, и предавао је социологију на Сарајевском универзитету. Године 1984. је био осуђен на 8 година затвора, јер је држао дететоистички говор о распаду федерације са укидањем аутономије Косову, Војводини и Босни и Херцеговини. Ослобођен после 22 месеца, доселио се у Београд, подржан од стране бројних тадашњих дисидената. Године 1989. пошао је Милошевићевим стопама и развио своју личну војску, „четнике", (име потиче од групе антикомуниста из Другог светског рата) која је сејала терор међу несрбима. Године 1991. налази се на челу, друге по реду партије у Србији, Српске радикалне странке. Године 1992. СРС је добила 30 одсто посланичких места у Савезној скупштини, док је Шешељ, који је изградио слику поносне и ратоборне Србије, постао идол једног дела народа.

Војислав Шешељ се сматра једним од најодговорнијих за покретање рата, нарочито од стране Америке, која га је ставила на листу оптужених за ратне злочине. Током лета и јесени 1990. често је демонстрирао улицама Београда, на челу једне четничке групе, носећи црну заставу са мртвачком главом и слоганом „Слобода или смрт", држећи убедљиве говоре. Претио је бунто-

вним студентима револвером који је носио за појасом и једном приликом чак изјавио: „Зар ја, четнички војвода, треба да тражим дозволу да бих га носио?". У јуну 1991, на телевизији је жучно расправљао о начину клања Хрвата. „Хрвате треба клати тупом кашиком да би што дуже трајало", објашњавао је он. Током лета четници су сејали панику у селима на југу Хрватске, где Срби чине 11 одсто популације. „Овде смо да бисмо их охрабрили на побуну", признао је мирно новинарима „Света" Александар Стефановић, који се представља као шеф штаба четника, пре него што их је упитао да нису случајно Јевреји („Свет", 12. 6. 1991). Војислав Шешељ је први политичар који је у јавности користио термин „етничко чишћење" како би описао поступке српских снага у Хрватској, а потом и у Босни. Српску полицију и војску, које су уништиле Вуковар, називао је „ослободиоцима" и редовно их обилазио. Године 1993. социјалиста, Радмило Багдановић га је оптужио за ратно профитерство. Жељко Аркан Ражнатовић, вођа паравојне формације, изнео је против њега исте оптужбе. Исте године, надахнут, „четнички војвода", изјавио је за говорницом Савезне скупштине: „Адолф Хитлер је био невина жртва западњачких махинација" („Време" 21. 6. 1993).

Поједине изјаве Војислава Шешеља и Милошевића су дволичне. Године 1990. Милошевићеви медији Шешеља су описивали као „непостојану личност, екстремисту и шовинисту". Непосредно пред изборе, Шешељ је ухапшен. Као одговор на питање немачког дневног листа „Дер шпигл" (5. 8. 1991.) да ли је био подмићен од стране српског председника, он изјављује: „Дођем ли на власт највероватније ћу зауставити Милошевића. Али све док Американци буду покушавали да га свргну с влати, ја ћу га подржавати". А 1992. Милошевић веома цени Шешеља „јер је доследан у свом политичком убеђењу". Септембра 1993, посланици СРС изгласали су предлог о цензури српске владе, оптужујући је за издају интереса „Велике Србије". Шешељ тада од стране владајуће партије бива ухапшен и проглашен фашистом. На последњим грађанским изборима, лидер СРС није дочекао проглашење свог избора у општини Земун, који је поништен као и уосталом свих опозиционих. Заправо, током рата, је Шешељ извршио „етничко чишћење" финансијски подржан од стране Милошевића, који је деловао, у поређењу с њим, умерениje. Из тог разлога, у односу на улоге које су имали, није сасвим очигледно да ли се јавни конфликт међу њима изнова састоји искључиво од пропаганде. **(www.voltaire-net.com)**

Избори: Демо(но)кратија или Велика Србија

„Све док буде будала у Србији, не морам да се бринем за своју политичку каријеру."

Војислав Шешељ о својим присталицама.

Можда је најгора ствар у вези с патриотизмом, без обзира где живите, то што увек имате много народа који чека да се он претвори у нешто одбојно. Највише прихваћена дефиниција патриотизма каже да он представља љубав

према својој земљи и нацији, истовремено поштујући друге земље и нације. Међутим, линија између патриотизма и шовинизма често је танка као линија између објективности и предрасуда.

Отприлике последњих 13 година води се стална дебата у српским медијима о томе да ли је Српска радикална странка десничарска или је отворено шовинистичка и фашистичка партија. Ова се дебата појачава за време избора, као што је био случај с последњом председничком кампањом у Србији.

Међутим, овај пут се догодила прилично бизарна ствар. Група посланика из Европског парламента оптужила је радикале да су антисемитска, фашистичка партија, али су онда најжешћи противници радикала – Демократска странка Србије, Г17 плус, па чак и Јеврејска општина Београд – стали у њихову одбрану, протестујући и негирајући ту оптужбу.

Разлог за ово негирање и амнезију привидно је патриотски – они нису желели лош публицитет за Србију. Међутим, ове демократске и либералне партије као да нису свесне да копају сопствену раку бранећи свог најјачег противника. Сада када су их либералне странке ослободиле оптужби да су антисемите и фашисти, радикали могу мирно да се концентришу на истицање лоше економске ситуације за коју су либералне странке одговорне и да тврде да могу за свакога учинити ствари „радикално боље". Резултати последњих председничких избора у Србији, упркос тесној победи демократског кандидата, јасно показују да велики део народа види једини начин напретка преко Српске радикалне странке.

Заиста, слој становништва на који радикали циљају својом пропагандом јесте онај најсиромашнији од најсиромашнијих. Вођа Радикалне странке, Војислав Шешељ, обавестио је своје присталице из удобне ћелије у Шевенингену да неће само чланови Радикалне странке гласати за радикале него и сви они који мрзе власти, али који не знају шта да раде, сви они који су били понижавани, прогоњени и остављени без посла од власти и који одбијају да верују у мелодију о наводној транзицији и реформама.

Ова личност је кључна за разумевање карактера Српске радикалне странке, будући да су њен карактер и програм прожети животом и делом њеног вође. Прича о радикалима неодвојива је од приче о Војиславу Шешељу.

Комунистичко чудо од дечка

Иако присталице Војислава Шешеља воле да мисле да он није никада био члан Комунистичке партије, чињеница је да се „Војо" учланио међу комунисте са 16 година, као ученик елитне сарајевске Прве гимназије, где је био председник Омладинске организације. Будући перспективан млади комуниста, завршио је Правни факултет у Сарајеву за мање од 3 године (2,5 да будемо прецизни). Затим је постао најмлађи човек са докторатом у Југославији, с тезом из згодног предмета : „Политичка суштина милитаризма и фашизма".

До тада је Шешељ био примерни комунистички wunderkind. Међутим, проблеми за Шешеља и његову политичку каријеру почели су у спору са Браном Миљушем, секретаром локалне организације Комунистичке партије Са-

рајева. Наиме, и Миљуш и Шешељ су били кандидати за асистента за међународну политику Факултета политичких наука у Сарајеву, па је Шешељ одлучио да се отараси свог ривала дискредитовањем његове магистарске тезе. Шешељ је писао чланке у разним новинама, тврдећи да је Миљуш у тези плагирао текстове Маркса, Енгелса, Лењина и других познатих комуниста.

Како је Миљуш био штићеник босанског шефа Комунистичке партије, Шешељ је пао у немилост. У децембру 1981. избачен је из Комунистичке партије због понижавања и личног дисквалификовања колега комуниста – не само Бране Миљуша него и Атифа Пуриватре, Мухамеда Филиповића (аутора књига „Босански дух") и других. Убрзо потом, у јануару 1982, Конференција Комунистичке партије Факултета политичких наука у Сарајеву закључила је да је Шешељ „идеолошки и политички неподобан".

Тако је Шешељ, у фебруару 1982, избачен са факултета. Од тада, па даље, представљао се као жртва прогона од муслиманских комуниста и често је путовао у Београд. За жртву „муслиманског прогона", међутим, контрадикторно је то да је 1983. дао подршку групи радикалних исламиста (Алији Изетбеговићу и другима) које су власти осудиле на затвор због планирања стварања исламске државе у Босни и Херцеговини.

Дисидентски дани

После „Афере Миљуш", босански огранак југословенске Службе државне безбедности (СДБ) почео је да прати Шешеља као „неподобну личност" да би прикупљао доказе против њега за евентуално суђење. До 1984. је ухапшен неколико пута, али је био ослобађан будући да против њега није било довољно доказа.

За време боравка у Београду исте године, Шешељ је објавио текст у којем се жали због непостојања слободе говора у модерним социјалистичким земљама. Служба државне безбедности је ово узела као изговор да претражи Шешељев стан док се он налазио у Београду. У фиоци његовог стола нашли су текст на 40 страна под насловом „Шта да се ради (с Југославијом)", у којем је писао да југословенску федерацију треба преуредити у федерацију четири републике: Србија, Македонија, Хрватска и Словенија.

Такође је писао да граница између Србије и Хрватске треба да се ревидира и мада није помињао границу „Карлобаг-Карловац-Вировитица" – ово је била скоро иста ствар. Ухапшен је 15. маја под оптужбом за антиуставне контрареволуционарне активности на анархистичко-либералној и националистичкој основи. Осуђен је 9. јула 1984. на осам година затвора, али је пресуда касније смањена на годину и десет месеци.

Шешељ је део казне провео у Сарајеву, а део у Зеници. Разни извори тврде да су Шешеља у зеничком затвору сексуално злостављали муслимани, а неки часописи из Сарајева чак су објавили сведочења појединаца (под иницијалима) који су тврдили да су били интимни са Шешељем, иако нису фотографисали своје „подвиге" као што су недавно учинили неки други.

Према овим описима, злостављање је потпалило ватру Шешељеве мржње према муслиманима. Сам Шешељ је много пута помињао да је био „ма-

лтретиран" у затвору, иако није никада био прецизан нити је помињао детаље. Добрица Ћосић, који је тада био кум политичких дисидената у Југославији и који је издржавао Шешељеву прву супругу и новорођеног сина док се он налазио у затвору, сазнао је за ситуацију у Зеници и подигао је много буке због тога, како у земљи тако и у иностранству. Тако је, међу осталима, чак и Амнести интернешенел осудила поступке југословенских власти против Шешеља и прогласила га затвореником савести. Услед тога је пребачен у затворску библиотеку и поступање према њему се побољшало. Касније ће се окренути против свог ментора, Добрице Ћосића, не осећајући никакву захвалност за помоћ коју је добијао у најтежем периоду свог живота.

По одслужењу казне Шешељ се преселио у Београд, где је покушао да се издржава од писања књига. Баш у том дисидентском периоду Шешељ је написао 13 књига, скупа довољно великих да одговарају величини Библије. Такође је постигао необичан рекорд – био је аутор са највише забрањених књига (седам) у Југославији.

Како није имао поуздан извор прихода, такође се запослио на најнеобичнијем месту. Узимајући у обзир Шешељеву изјаву да мрзи Хрвате, изгледа невероватно да је 1987. постао члан Хрватског социолошког друштва. Одржао је низ предавања и чак је био послат на кратку специјализацију у Манхајм, у Немачкој, у име овог друштва. Наравно, није чудно да је овај незгодан део његовог живота изостављен из Шешељевог кратког званичног профила на веб сајту Српске радикалне странке.

После рада с Хрватским социолошким друштвом, Шешељ је одржао 97 предавања за Србе у Северној Америци и западној Европи у току 1988. и 1989. године. Неки Шешељеви бивши сарадници навели су у више наврата да је Шешељ држао предавања и на Мичигенском универзитету, иако то Шешељ данас негира, можда зато да не би добијао документа у Хагу на енглеском језику.

Политичари ово еуфемистички називају „прагматизмом" – лепа реч за нешто што нема никакве везе с поштењем. Шешељ ће доследно прибегавти оваквом понашању у остатку своје каријере.

Карловац-Карлобаг-Вировитица

Шешељево политичко ангажовање почело је 1989. године учествовањем у друштву „Сава", које је основао скупа с Мирком Јовићем и садашњим министром спољних послова Вуком Драшковићем. У немогућности да се договори с Драшковићем о оснивању политичке партије по својој жељи, Шешељ је напустио ово друштво. Тако је Мирко Јовић постао председник Српске народне обнове, Драшковић је 14. марта 1990. основао Српски покрет обнове, а Шешељ је 18. јуна исте године основао Српски четнички покрет.

У то време су власти у Србији још биле комунистичке и одбиле су да региструју политичку странку са речју „четник" у имену. Шешељ је искористио ову забрану да скрене пажњу, у комбинацији са бројним инцидентима због којих се његово име налазило у новинама. Његове силеџије су тог лета направи-

ле каријеру тукући присталице разних политичких странака, иако су најизложенији били чланови СПО и ДС.

Тачно у то време Шешељ је почео да организује добровољце од којих се очекивало да се боре у Хрватској, привлачећи пажњу полиције српског председника Слободана Милошевића. Како је организовање паравојних група био криминалан чин, Шешељ је 2. октобра 1990. био осуђен на три затворске казне по 45 дана. Одслужио је само део казне, јер је ослобођен из затвора у Падинској Скели 16. новембра 1990 због доброг понашања. Од тог тренутка Шешељ је организовао добровољце и паравојне групе неузнемираван од власти и добио је возила за транспортовање добровољаца у Хрватску.

Изненадним побољшањем односа између њега и Милошевића (који је у то време Шешеља свеједно сматрао лудаком), Шешељ је одлучио да оснује странку под називом који ће бити повољнији за регистрацију. Године 1990. постојала је Народна радикална странка, која није имала никакве везе са Шешељем и која је носила идентично име водеће политичке странке с почетка XX века. Међутим, ова се странка распала на неколико фракција, па је Шешељ искористио прилику да једну од фракција Народне радикалне странке прикључи својој. У граду Крагујевцу, 23. фебруара 1991, основао је Српску радикалну странку са собом као председником.

Избор имена странке је веома несрећан. Никола Пашић, вођа Народне радикалне странке с почетка XX века био је либерал у смислу привреде, унутрашње и спољне политике, а програм његове странке заснивао се на учењима Светозара Марковића, првог социјал-демократе на Балкану. Укратко: Никола Пашић и његова странка били су у сваком смислу супротни Шешељу и модерним радикалима.

Програм новоосноване Српске радикалне странке представио је први пут експлицитну политичку платформу Велике Србије (термин који је сковала Аустроугарска у XIX веку). Ова Велика Србија, према Шешељу, граничила би се с Хрватском на линији Карлобаг, Карловац, Вировитица. Колико би било поштено ово решење, види се из чињенице да би више од половине Хрвата живело у другој држави – ако би им уопште било дозвољено да у њој живе.

Цела ствар у вези с границом Карлобаг-Карловац-Вировитица заснива се на смешној анегдотици и на исто тако смешном документу. Године 1927. краљ Југославије, Александар Карађорђевић, питао је Стјепана Радића, вођу Хрватске сељачке странке које би земље Радић сматрао хрватским ако би добио неку врсту аутономије. Радић је одговорио да су све замље које су раније биле део Аустроугарског царства хрватске – то јест, Хрватска, Славонија, Далмација, Босна, Херцеговина и Војводина. Краљ Александар је бесно одговорио нацртавши две линије на карти: једну од Карлобага до Карловца и другу од Карловца до Вировитице. Чак је потписао и некакав декрет с тим у вези, али га је повукао пре него што је постао званичан.

Краљ је понудио овај декрет Радићу у стилу „узми или остави", али, наравно, Радић није желео ни да чује. На овом неважећем и неважном парчету хартије Шешељ је засновао своју целу политичку платформу. Хрватски поли-

тичари из тог периода често су о овоме говорили као о „ампутацији Хрватске". А слично Шешељу данас, неоусташе у Хрватској заснивају своја легална историјска „државна права" на исто тако смешним аргументима, на пример да је под краљем Томиславом (пре више од 1 000 година), Хрватска на кратко освојила територије које су биле укључене у такозвану Независну Државу Хрватску из Другог светског рата. Данас, осим десничарских странака, чак и неки либерални политичари у Хрватској (Златко Крамарић и други) воле да понављају слоган „Хрватска све до Дрине" који је користио усташки фашистички покрет из Другог светског рата. Не треба ни говорити да у сукобу између ове две идеје не може да буде компромиса.

Кловн у парламенту

3. априла 1991, мање од два месеца по оснивању Српске радикалне странке, Шешељ је постао посланик у Скупштини Србије, померајући се тако са политичке периферије у елиту. Неки људи тврде да је Милошевић „наместио" резултате избора да би Шешељ добио место у Скупштини, али су то само спекулације, иако је познато да је Милошевић знао да „намешта" изборе.

Како је Шешељ до тада правио скандале, није било изненађење што ће наставити с том стратегијом, док она није постала његов заштитни знак. Свако мало он би потегао пиштољ у Скупштини на своје противнике или би просуо воду на председавајућег Скупштине, или на колеге. Када би скупштинско обезбеђење покушало да га изведе, он би легао на под и употребио би своју тежину (како има повелик трбух) да спречи обезбеђење да га избаци. Четири човека би једва била довољна да га изнесу напоље.

У једној таквој представи, 29. септембра 1994, Шешељ је физички напао председника Скупштине Југославије, Радомана Божовића, и био је ухапшен истог дана. Због овог напада осуђен је на четири месеца затвора.

Осим стварања гунгуле, Шешељев омиљени метод привлачења пажње јавности био је да говори што је могуће гласније. У Скупштини је за њега било сасвим нормално да виче из све снаге за време говора. Чак би галамио када би разговарао с једном једином особом, кад апсолутно није постојала потреба за галамом. Психолози кажу да људи који имају потребу да вичу најпре треба да себе увере у оно што говоре и онда све остале. Наравно, када на некога вичете можете бити сигурни да ће вам они посветити пажњу, а на то Шешељ, као Мусолини, Хитлер и други десничарски политичари пре њега, рачуна.

Не би било изненађење да се он на исти начин понаша ван Парламента. У априлу 1992. Шешељ и његови телохранитељи напали су групу таксиста који су били у штрајку пред Савезном Скупштином. Док су његови телохранитељи испалили неколико метака у ваздух, Шешељ је викао, „Побићу вас као псе! Нико не може на мене да виче! Средићу вас, бандо вуцибатина! Побићу вас, руљо, зашто не радите?" У јуну 1992. он и његови телохранитељи напали су групу професора који су протестовали због ниских плата. Касније се хвалисао како је једног ударио шаком, а другог ногом. У јулу 1992. потегао је пи-

штољ на студенте Београдског универзитета који су протестовали против Владе. Обећао је да ће догађаји попримити крвав ток ако ико буде поново бацао парадајз на њега.

Овакво понашање беше готово постало рутина, када је 2. јуна 1995. био ухапшен и осуђен на 20 дана затвора, због подстицања нереда и пуцања у Гњилану, на Косову. Ове затворске казне веома много отежавају разумевање стварног односа између Шешеља и Милошевића.

У смислу политичке оријентације Шешељ је, дефинитивно, најнепоузданији српски политичар, прави политички свингер. Најпре је био комуниста, затим комунистички дисидент. После тога се преобразио у монархисту, али је онда закључио да би монархија била застарело решење и постао је републиканац.

Исто тако драматичне промене направио је у политичким и личним удруживањима. Баш као што се најпре окренуо против својих комунистичких колега, касније се окренуо против Добрице Ћосића, човека који је хранио и чувао његову породицу док се налазио у затвору. Окренуо се против Вука Драшковића, кума његовог сина. Против Слободана Милошевића окретао се много пута, али увек би се на крају враћао Слоби, што звучи као прича о истинској, неумрлој политичкој љубави. Његова превртљивост понекад га је доводила у смешне ситуације, нарочито када је био оптужен да је „Туђманов човек у Београду", оптужба коју је узео веома озбиљно.

Наиме, у марту 1992. Шешељ је путовао у Мадрид да се састане са грофом Долгоруким и понуди му круну Србије (у то време је још био монархиста и, очито, лакрдија од политичара). Штампа у Србији је сазнала за ово, али и за чињеницу да се Шешељ састао с Мирјаном Зелен-Максом, саветницом хрватског председника Фрање Туђмана. Када се вратио у Србију, посланици из Српског покрета обнове покренули су расправу у скупштини Србије да ли је Шешељ заиста хрватски шпијун и да ли је стварно хрватског порекла. Иако није јасно о чему су Шешељ и Мирјана Зелен-Макса разговарали у Мадриду, ова оптужба нема никаквог смисла, будући да су његове активности биле од почетка усмерене првенствено против Хрвата. Ипак, ова оптужба је за Шешеља била довољно озбиљна да затражи потврду од Српске академије наука и уметности да би доказао да је стварно Србин.

Међутим, за јавност то није било довољно, тако да је морао да докаже да није хрватски шпијун на начин „радикално боље". У ТВ емисији Милована Илића Минимакса Шешељ је уверио публику да мрзи Хрвате, штавише да их толико мрзи да би волео да им „вади очи зарђалом кашиком". Иако је касније рекао да се само шалио, та сликовита изјава га је учинила познатим широм света.

Ипак, та изјава није ништа значила Вуку Драшковићу и његовим присталицама, који и данас сматрају да је Шешељ Хрват, тврдећи „Не постоји ништа, ни једна једина реч у Шешељевој политичкој стратегији, понашању, што није у суштини најдубље усмерено против интереса српског народа и против Србије."

Јасно, Шешељ није Хрват, али има много истине у претходној тврдњи јер Шешељ не може да понуди ништа боље (чак не ни „радикално боље") Србима од фашизма, шовинизма, ксенофобије и расизма. И Шешељ и радикали негирају да представљају све ове ствари, иако је веома лако показати да представљају. Они сигурно имају добар историјски разлог да кријуу своје право лице.

Прерушени нацисти

Године 1934. човек по имену Димитрије Љотић основао је организацију звану Збор, која је била права копија Хитлерове Национал-социјалистичке партије. Као и Шешељ, представљао се као велики српски патриота и на почетку је привлачио углавном младиће. Међутим, када су чланови Збора почели да иду около поздрављајући се са „Sieg-Heil!" постало је јасно свима кога они представљају. За Србе који су изгубили преко милион становника у Првом светском рату, углавном кривицом Немаца, Димитрије Љотић је постао народни издајник.

Љотић је понављао да он не копира Хитлера и да није нациста – узалуд. На изборима одржаним 11. децембра 1938. Љотић је добио минималних 1 300 гласова у самој Србији. Погођен овим резултатом, Љотић је тада скинуо маску и отворено је пропагирао нацизам, што је довело до забране странке у октобру 1940. Када је Хитлер окупирао Југославију, шест месеци касније, Љотић и његове присталице били су једини Срби којима су хитлеровци веровали. Немачка је успоставила марионетски режим у Србији, под вођством Љотићеве десне руке Милана Аћимовића, а Љотић је организовао Српске добровољачке страже, да помажу Немцима да контролишу земљу. Међутим, овај режим није имао подршку народа – Немци су морали да доведу четири додатне дивизије из Француске и Немачке да угуше устанак у Србији, а онда су морали да извуку генерала Милана Недића из затвора, да би основали нови марионетски режим.

За Шешеља и радикале ово је била драгоцена лекција из историје. Они жестоко реагују када их неко оптужи да су фашисти, нацисти, расисти или антисемите, знајући да би захваљујући трагичним искуствима Срба за време Другог светског рата изгубили лавовски део присталица.

Међутим, њихове активности и циљеви казују другу причу: борба за етнички чист *лебенсраум*, за тоталитарно законодавство на локалном и државном нивоу, гушење слободе говора, расистичко законодавство и антисемитске публикације и активности... Њихова жеђ за лебенсраумом очита је и из плана о Великој Србији на граници Карлобаг-Карловац-Вировитица и из програмске декларације Српске радикалне странке. Када су 1997. радикали формирали коалицију са социјалистима, они су предложили нове законе који су гушили и скоро онемогућили слободу говора у Србији, укинули су аутономију универзитета и омогућили полицији да гони свакога ко би се политички или на неки други начин супротстављао режиму. Што се тиче њихових антисемитских и расистичких активности, потребно је предочити неколико примера да се рашчисти свака сумња да Радикална странка стварно подржава и подстиче такве ствари.

Иако сам Шешељ и други високи функционери Српске радикалне странке никада нису дали неку антисемитску изјаву, могуће је пратити њихове антисемитске активности од 1992. У лето те године, три америчке јеврејске организације, под утицајем једне фирме за односе с јавношћу коју је унајмила хрватска Влада, објавиле су велики оглас у „Њујорк тајмсу" којим оптужују „Србе" да су нацисти. Убрзо после тога, радикали су почели да објављују текстове о јеврејској завери против Срба, о тајној јеврејској светској влади и „ционистичкој окупационој влади", о признању Хрватске од стране Русије под утицајем Јевреја у њиховој влади итд. Може се приметити да је велики део тих текстова превод руских публикација те врсте, које је вероватно обезбедила Либерално-демократска партија Русије Владимира Жириновског, истакнутог антисемите и важног савезника радикала.

Објављивање ових антисемитских текстова у билтенима Српске радикалне странке прошло је скоро сасвим без критике до почетка 1994. године, када су они објавили фабриковани антисемитски текст у додатку својих новина, „Велика Србија" – озлоглашене „Протоколе сионских мудраца". Познато је да и овај текст потиче из Русије, иако је овај био репринт издања које је тридесетих година XX века објавио „Збор" Димитрија Љотића. Књига је штампана у 60 000 примерака и радикали су намеравали да цело издање поделе бесплатно, као што се и њихове новине обично деле бесплатно. После жалбе Јеврејске општине Београд (која сада не жели да се сећа тога), полиција је одузела и спалила цео тираж.

Без икакве сумње, Шешељ је морао знати за ово објављивање – он би обично написао првих десет страница у сваком броју поменутих новина. Три године касније, када је Шешељ постао градоначелник Земуна (једне од београдских општина), његова странка је поново објавила „Протоколе", овог пута у билтену Земунске општине. Новине су истакле: „Председник Шешељ се веома позитивно изразио о објављивању Протокола, иако је то изазвало домаће и светско јавно мњење и узнемирава јеврејски лоби и факторе масонерије."

Међу неколико странака које су протестовале против објављивања оба пута била је Демократска странка Србије, која данас пати од патриотске амнезије.

Исте године, Шешељ је најавио намеру да ће стару синагогу Рабин Алкалај у Земуну претворити у ресторан, што је поново изазвало констернацију у Јеврејској општини у Београду. У марту 1997, јеврејски представници имали су састанак са Шешељем, објашњавајући му да је синагога од посебне важности за Јевреје зато што је рабин Алкалај био један од оснивача модерног ционистичког покрета. Шешељ је обећао да ће обуставити изнајмљивање синагоге, док се не буде нашло одговарајуће решење. Међутим, после мање од месец дана синагога је изнајмљена као ресторан. Овај чин је нарочито тежак, ако се зна да је ово светилиште преживело чак и брутални усташки режим и Гестапо, али није могло да преживи Шешеља и радикале. Јеврејски представници су поново протестовали код Шешеља, али их је он једноставно игнори-

сао. У јулу исте године скинхедси су оскрнавили јеврејско гробље у Земуну графитима и, мада су их радикали осудили, није тешко погодити зашто су скинхедси, који су до тада били једва примећени у Београду, постали изненада тако разметљиви.

Поред овог јасно антисемитског излива гнева, Шешељ је 1997. лансирао своју градоначелничку каријеру прогоном грађана ромске националности са јавних базена. Неколико новинара који су писали о овом расистичком пропису претукле су непознате силеџије. Недуго после тога, Србија је била шокирана првим убиством на расној основи после Другог светског рата: једног дечака, Рома, убила су у Земуну два малолетна скинхедса. Гнев јавности био је огроман, а веома мало људи је упрло прст у Шешеља, верујући да су скинхедси били охрабрени расистичким прописом у Земуну. Чак и ако Шешељ нема никакве везе са скинхедсима, сама чињеница да га величају на веб сајту скинхдеса скупа с другим „патриотама" као што су Димитрије Љотић и Милан Недић, довољно указује на његов карактер.

Као гост једне телевизијске емисије 1997, Шешеља је провокативно питао водитељ Милован Илић Минимакс, „Да ли мрзите Роме?" Шешељ је одговорио церећи се, „Па не, Роми су наши пријатељи... знате то", и лагао је пред два милиона гледалаца не трепнувши. Иако из овога може да се извуче избегавајући сваку одговорност за расистичке прописе, не постоји начин да објасни односе с најпознатијим европским нацистима, које покушава да представи као пријатеље Србије.

Ле Пен може и овако и онако

Док између 200 и 500 имбецилних скинхедса у Београду слави Адолфа Хитлера, који је њихов народ назвао „одвратном гамади" и који је планирао да истреби све Србе, или да их депортује у Сибир, Војислав Шешељ се спријатељио и велича човека који је био обожавалац и лични пријатељ најгорег масовног убице Срба у историји. Штавише, довео га је у Србију и представио га као великог пријатеља Срба. Када су Шешеља упитали, 1997, колико глупо изгледа његова граница „Карлобаг-Карловац-Вировитица", одговорио је да можда тако изгледа, али једног дана ће се равнотежа силе у свету променити – на пример ако би Владимир Жириновски победио у Русији, или ако би Национални фронт Жан-Мари Лепена победио у Француској.

Овог другог је позвао у Београд почетком 1997. да рекламира своју политичку партију и пропагира „француско-српско пријатељство", нешто што је, ако је икада и постојало – сахрањено је заувек пре пет година. Ова Шешељева веза има дефинитивно моћ да заувек одстрани неколико стотина хиљада гласача из гласачке машине Српске радикалне странке. Шешељ је пропустио да обавести своје присталице о заиста гадним стварима свог драгог Жан-Мари ле Пена из далеке и из блиске прошлости; и као што сам већ поменуо, либералне странке у Србији су, или превише заузете одбраном радикала од страних оптужби, или ни саме не знају о чему се ради.

Као млади неонацист, жедан крви, Жан-Мари ле Пен је једва чекао да се уживо састане с неким стварним масовним убицом. Наравно, није било тешко задовољити ту жудњу, будући да је после Другог светског рата много таквих узора бежало ватиканским пацовским каналима у Аргентину. Завршио је своју потрагу посетивши Анту Павелића, Поглавника Независне Државе Хрватске и Хитлеровог најлојалнијег и најкрвавијег савезника.

Ле Пен је био толико импресиониран поглавниковом убилачком славом да је чак написао књигу у његову част, под насловом „Хрватска мученица". Кад не би било трагично, било би смешно како је Ле Пен дошао да се представи као српски пријатељ.

Ле Пен се, међутим, није задовољио само слављењем нацистичких убица. Морао је да окрвави и сопствене руке, што је учинио у северној Африци као припадник француске војске. Четрдесет година касније говориће с поносом како је убијао арапске цивиле, као о нечему што му је била дужност.

А бројање тела није се ту завршило. Када је избио грађански рат у бившој Југославији, у знак потврде пријатељства с усташама, Ле Пен је слао оружје и добровољце у Хрватску преко своје партије, Националног фронта. Тако су два истакнута наследника „француско-српског пријатељства" слали добровољце да се боре на супротним странама рата, чинећи везу између Шешеља и Ле Пена још чуднијом.

У мају 1991. Ле Пен је посетио Хрватску да би договорио детаље о пружању помоћи хрватској војсци. Преко добрих услуга Доброслава Параге, вође неоусташке Хрватске странке права, Ле Пен се састао с највишим хрватским званичницима: премијером Јосипом Манолићем, кардиналом Фрањом Кухарићем, актуелним председником Хрватске Стјепаном Месићем, актуелним председником Сабора Владимиром Шексом, тајником ХДЗ-а Драгом Крпином и другима. Ле Пен се 7. маја састао с Фрањом Туђманом, лично. Иако неки од ових људи негирају да су се икада састали с Ле Пеном, постоји фотографија на којој се налазе он и Стјепан Месић, што је сигурно занимљиво, с обзиром на Месићеву импресивну трансформацију из десничарског у левичарског политичара.

На стотине припадника Националног фронта ратовале су у Хрватској и Босни, скупа с неонацистима из Немачке, Аустрије, Уједињеног Краљевства, Шпаније, Канаде и Сједињених Држава, иако нису сви француски неонацисти из Националног фронта. Најпознатија комбинована јединица Националног фронта и немачких неонациста била је она која је била стационирана у Сплиту, која је учествовала у масакрима у Медачком Џепу у Хрватској и на Купресу у Босни. Они нису убијали само Србе, него и муслимане, као што је био случај када су хрватски, немачки и француски неонацисти, под командом извесног Јиргена Шмита, спалили муслимански град Прозор у новембру 1992. Није била реткост да се припадници Националног фронта хвале на немачкој или аустријској телевизији колико су цивила побили, или да су за сваког погинулог припадника своје јединице убијали 10 Срба.

Знајући све ово, главно питање овде јесте како је и зашто Ле Пен, очито човек са изразито антисрпским ставом, одлучио да промени своју вечну лојалност Хрватима и да пређе на страну Срба. Одговор на ово питање дао је његов хрватски савезник Доброслав Парага. Године 1997. Парага је ишао на Десети конгрес Националног фронта у Француску, где је Ле Пен објаснио да је уврежен незахвалним држањем хрватских власти према целој помоћи коју је пружио и према свим припадницима Националног фронта који су погинули у Хрватској. Претходне године, Ле Пен је јавно ступио у савез са Шешељем, дошао у Србију и хвалио Србе до неба, иако их је само неколико година раније проклињао до пакла.

Политичка проституција може да буде уобичајена пракса за било којег политичара, али поштење и част фашиста као што су Ле Пен, Жириновски и Шешељ јефтиније је од петпарачке курве. Мусолини, отац фашизма, сигурно је најбољи пример такве врсте понашања.

Међутим, за Војислава Шешеља ово се може показати као нешто што би његову странку могло вратити у анонимност, ако би њихови гласачи били боље обавештени. Главне пропагандне теме радикала јесу да они представљају поштење и част док други представљају бешчашће; да су радикали једине праве патриоте – сви други су страни плаћеници и издајници и да, док се они боре за национално достојанство Србије – сви други се боре за стране интересе. Уместо да објашњавају народу да су радикали последњи који могу да се похвале чашћу, поштењем и патриотизмом, „демократске" странке Србије непрестано понављају безнадежну бајку да је „међународна заједница" против радикала, изазивајући реакцију која се на крају само њима разбија о главу.

На тај начин, због неспособности непријатеља, модерни Димитрије Љотић може да настави да скрива своје право лице под маском патриотизма и да даје обећања као што је оно да ће почистити криминалце „гвозденом метлом", или да ће донети послове и просперитет, иако радикали немају план како да то ураде, или било што налик неком плану. Када би они стварно могли да испуне обећања, то би били урадили последњи пут када су били у влади, делећи власт с Милошевићем преко две године. А чак и у тој вези с Милошевићем, без обзира на његов карактер, радикали су показали своје непоуздано осећање „части и поштења".

Пре него што је формирао коалицију с Милошевићем, Шешељ је о њему и његовој супрузи говорио као о српској верзији Николае и Елене Чаушеску (његова омиљена фраза). Међутим, када је формирао владу са социјалистима, његови ставови према Милошевићу сасвим су се променили. Милошевићеви непријатељи постали су његови непријатељи, а Шешељ је на себе преузео прогон тих непријатеља. Милошевићев аутократски режим је тада постао класична диктатура, где је слобода говора била угушена једнако брутално као у комунизму. Радикалски Закон о информисању омогућио им је да легално затварају све медије који би рекли било шта што се њима не свиђа, иако су говорили да су закон сачинили према британском Закону о информисању. Аутономија универзитета – која је поштована чак и у комунизму –

била је укинута, а студенти који су протестовали редовно су добијали батине од полиције.

Међутим, љубав између Шешеља и Милошевића трајала је само две године – када је Милошевић свргнут, 2000. године, Шешељ се окренуо против њега и подржао је промену. Ово испољавање доследности и поштења његови гласачи су наградили на следећим изборима када су радикали добили 600 000 гласова мање него на претходним изборима. Звучи невероватно, доследни и часни Шешељ је после тога поново отрчао у Милошевићево крило, па су Слобо и његова супруга подржали свог лојалног савезника као председничког кандидата на изборима у Србији 2002. Упркос томе и упркос невероватно прљавој кампањи радикала, Шешељ је свеједно био трећи, иза Војислава Коштунице и Мирољуба Лабуса. **(„Борба", 19. јуни 1994. године)**

Два Србина, Шешељ и Угљанин – супротност у изгледу и темпераменту

И има још изненађења у свету српске политике. На конференцији за штампу коју је одржао у седишту странке поред Грчке амбасаде, лидер ултранационалистичке Српске радикалне странке Војислав Шешељ покушао је да се представи као политички умерењак.

Шешељ, који је оптужен за почињене ратне злочине и чији су паравојни четници умешани у неке од најгорих кампања етничког чишћења у сукобима широм бивше Југославије, осудио је насиље. Контекст у којем је изрекао своје примедбе односио се на поновљене изборе одржане широм СРЈ. Шешељ је тврдио да прихвата и поновљене изборе и парламентарну трку од 3. новембра. Његова СРС је добила већу подршку народа, повећавши удео на изборима на 30 одсто после републичких избора у Србији у децембру 1993. Шешељ је, међутим, рекао да није задовољан условима под којима је дошло до повећања броја гласова. Под овим је мислио на режимску контролу медија и на мешетарење СПС с гласовима.

Међутим, Шешељ је такође рекао да не може да опрости последње акције опозиционе коалиције „Заједно". Он је поновио да се протестни митинзи које организује „Заједно" прелазе у нешто више од опреза и да представљају позив на насиље. Такво понашање, према Шешељу, далеко је „горе од фалсификовања гласова". Трудећи се да се представи као политичар центра, Шешељ је рекао да и он и његова странка „позивају на мир". Наставио је: „Нећемо позивати на бацање бомби свуда под Србији." Такође је приметио да „неће учинити ништа, ни у парламентарном контексту, ни ванпарламентарним средствима да порази Милошевића", наглашавајући да ће све активности „држати у границама закона".

Док је Шешељеве тврдње о средњем политичком путу мало тешко прогутати, оне вероватно указују на то да лидер СРС просто следи пут који су трасирали други српски политичари умешани у ратне злочине. Милошевић – кога многи сматрају најодговорнијим човеком за рушење Титове Југославије –

учинио је себе регионалним миротворцем. Жељко Ражнатовић, или Аркан, вођа је злогласних „Тигрова" и оптужен је за бројне злочине. Онаса је јавила 5. јула да Аркан сада каже да је његова странка, Странка српског јединства, „партија центра европске оријентације". Шешељ, можда, у ствари, покушава да се овом последњом реториком врати братству, које предводи Милошевић. Упркос овој чињеници, Шешељ каже да његова странка неће улазити ни у какву коалицију било са СПС или „том идиотаријом која се зове Заједно". Шешељ, у ствари, можда даје сигнале да је спреман да сарађује с Милошевићем. **(4. децембар 1996. године, Стан Маркотић)**

Извештај о изборима

Недеља, 3. октобар 1996, била је изборни дан у СРЈ. Одржани су савезни и локални избори у Србији (укључујући Војводину и Косово), државни избори у Црној Гори и окружни избори у Београду.

У трци је било око 120 странака. Има много малих странака, али оне немају неки значајан утицај. Међутим, оне добијају много простора у медијима, па озбиљније странке, као што је коалиција „Заједно" добијају мање приступа. Највећа коалиција, звана левица, састоји се од Социјалистичке партије Србије, с лидером Слободаном Милошевићем, Југословенске удружене левице, коју предводи Милошевићева супруга, Мира Марковић и Нове демократије, с лидером Душаном Михајловићем. У игри је била и Српска радикална странка с лидером Војиславом Шешељем и коалиција „Заједно" која се састоји од Српског покрета обнове с Вуком Драшковићем, Демократске странке Зорана Ђинђића и Грађанског савеза с Весном Пешић, као и Демократске странке Србије с Војиславом Коштуницом. Социјалдемократска унија, предвођена Жарком Корићем, учествовала је само на локалним изборима. Ово је странка коју подржавају многи из невладиних организација.

Пароле

„Идемо даље" Милошевићевог СПС има двоструко значење. Ова парола се користила у једној дечијој серији пре неколико година, тако да има леп носталгичан призвук.

„Можемо још више!" такође има двоструко значење, а ту су још две пароле: „За Војводину коју волим" и „Корак по корак."

Партија Мире Марковић имала је веома занимљиву кампању, користећи младе реп-уметнике да певају њихове пароле. На тај начин су скренули пажњу на себе. Користили су „Јул је кул; Лепо, лепше, лево; и Ми знамо најкраћи пут."

Нова демократија користила је само паролу, „Ево руке."

Шешељева странка користила је веома једноставну паролу, „Време је."

СПО из коалиције „Заједно" имао је паролу: „Нас је више."

Све ове пароле су коришћене на телевизији. Такође су се користиле на плакатима.

Медији

Новинска агенција БЕТА замолила је Београдски институт друштвених наука да обави истраживање о начину на који су разне странке биле приказиване и колико су се њихови огласи и јавна појављивања пратили на првом каналу РТС-а. Резултат истраживања је објављен у недељнику „Време": У недељи пред последњу недељу избора, РТС је приказао 71 промотивни спот коалиције СПС-ЈУЛ-НД, што се сводило на укупно 99,18 минута. Коалиција „Заједно" добила је исте те недеље само 6 спотова, са укупним трајањем од 3,40 минута. У само једном од тих спотова, лидер те коалиције (Вук Драшковић) обратио се директно гледаоцима у трајању од 9 секунди. Шешељева странка је била заступљена на екранима само када је критиковала коалицију „Заједно".

Јавна кампања

Како „Заједно" није имала шансу да изврши утицај путем медија, они су се определили за јавну кампању, одржавајући митинге у градовима широм Србије. Такође су се повезивали с металским радницима, који су у Крагујевцу били у штрајку, користећи чињеницу да се окупила велика маса људи.

Последњи митинг коалиције „Заједно", који је одржан у Београду два дана пре избора, привукао је масу од 20 000 људи. Митинг Шешељеве Радикалне странке, који се одвијао у близни у исто време, привукао је око 3 000 људи.

Када су се митинзи коалиције „Заједно" уопште помињали на телевизији, новинари би дошли много пре њиховог почетка, приказујући тако само малобројне ранорациоце и представљајући их као целу масу.

Систем изборних округа измењен је у јулу 1996. До тада је било 9 округа, док је цела Црна Гора била један округ. У јулу су одређени нови округи: 27 у Србији и 9 у Црној Гори, да би били много мањи. У комбинацији с пропорционалним изборним системом, сада ће много већи проценат гласова бити потребан да би нека странка добила једно место. Ово је практично већински изборни систем који иде у прилог већим партијама.

Нови округи су подељени тако да пресецају етничке регије и традиционалне већине и повезују их, што је могуће више, са српским суседством, обезбеђујући тако српску већину. На пример, у Војводини традиционално подручје са мађарским становништвом, које је ове године ишло уз Војвођанску коалицију, било је подељено на 3 округа. У другом кругу гласови мањих партија, које не добију место, били би дати пропорционално већим партијама. Ово увек иде највише у прилог странци с највећим бројем места, нарочито зато што су гласачи СПС дисциплинованији и они увек иду на гласање.

Изборни дан

Иако нису били регистровани као званични посматрачи избора, БПТ-Б су ишли и посматрали бирачка места. У Београду се морало гласати за саве-

зне, општинске и окружне изборе. Гласачи су морали да попуњавају три различита папира, готово без икакве приватности. На многим местима гласачи су гласали на школским клупама, које су биле састављене и одвојене картонима, тако да су се формирали мали боксови. Гласачи су морали да ставе папире на којима су гласали у запечаћене картонске кутије с пластичном траком на дну. Свако изборно место имало је комисију, која се састојала од два члана из сваке странке која ту има своје кандидате. Чланови комисије седели су иза стола и када су гласачи прилазили, они су прецртавали њихова имена на гласачким списковима. Од чланова комисије се такође очекивало да објасне поступак гласања за сваког ко би имао неко питање.

У граду Панчеву, у Војводини, одржавали су се додатни покрајински избори, па су гласачи морали да се боре са 4 гласачке листе. На једном месту су биле постављене четири различите листе са објашњењима. Један активиста је саопштио да је на једном изборном месту свирао јаки „турбофолк". Активисти су предвиђали велико неучествовање гласача, барем када су у питању савезни избори.

Исход савезних избора био је такав да је гласало 61 одсто од укупног броја бирача, како је следећег дана известила „Наша борба". Коначан резултат за Савезну скупштину са 138 места објављен је у петак 8. новембра: коалиција СПС-ЈУЛ-НД добила је 64 места, „Заједно" 22, радикална странка 16, коалиција Војводина добила је 2 места. Савез војвођанских Мађара добио је 3 места. Листа за Санџак добила је 1 место. Странка демократске акције добила је једно место. Ово је албанска странка. Албанци на Косову нису гласали, али је у јужној Србији албанско становништви гласало, нарочито на локалном нивоу.

Резултати црногорских партија: ДПС је добио 20 места, Народна странка 8 и СДП 1.

„Наша Борба" је известила да је портпарол коалиције „Заједно" саопштио велики број случајева нарушавања изборног процеса, од физичког ометања гласача до спречавања чланова СПО у изборној комисији да контролишу гласање. Неколико дана пре избора, чланови СПО су штрајковали глађу због тога.

Пријављене су и друге неправилности са неких места: неисправан састав изборне комисије, подела пропагандног материјала СПС пред гласачким местима, јака музика на гласачким местима. У једном случају градоначеник је одржао говор на бирачком месту. На гласачком месту у Врањској Бањи нису имали име кандидата СПС на листи. Гласови су били поништени. **(Балкански тим за мир, Београд, специјални извештај: 10. новембар 1996. године)**

Овог пута бистре главе

Откако је српски председник постао љубитељ мира и напустио политички савез са Српском радикалном странком (такозвани патриотски савез), вођа Српске радикалне странке, др Војислав Шешељ, упорно понавља да је Милошевићева оставка „само питање времена".

Милошевић се још налази на власти, док се Војислав Шешељ спрема да уђе у предизборну кампању са истом причом о свргавању Милошевића. Чињеница да су многи предвидели крај Шешељеве политичке каријере, после његовог раскида с Милошевићем, може Шешељу да послужи као утеха: он је политички жив и добро се држи.

Лидер радикала свакако спада у најконтроверзније личности на политичкој сцени. Он, на пример, тврди да је „најмање спонтан политичар" и да „све прорачуна унапред". Његови политички противници, међутим, тврде да је, као „импулсиван играч", превише спонтан. Шешељ себе види као врло рационалног политичара, док га противници гледају као човека који је у политици, нарочито оној с националним предзнаком, увек подржавао исту линију: „па шта буде". Шешељ такође види себе као „крајње добро обавештеног политичара". С друге стране, противници кажу да је „био добро обавештен" док је имао добре везе у владајућем режиму и полицији.

Ивица Дачић је недавно изјавио да ће се избори одржати у јесен ове године. Он је такође додао да Социјалистичка партија неће имати никаквих проблема с овом врстом опозиције...

Социјалисти су слабији него икада пре. Дачићу не би требало веровати у вези с датумом предстојећих избора. Његова изјава је само пробни балон. Ми смо били убеђени да ће социјалисти расписати изборе одмах по потписивању Дејтонског споразума. То је изгледало као најрационалнија опција. Они су, међутим, имали неких интерних проблема и нису се усудили ра распишу изборе. Социјалисти би могли да покушају да изненаде опозицију изненадним расписивањем избора. Али ми ћемо бити спремни.

• Зашто би социјалисти журили са српским изборима кад могу да чекају редовне изборе, следеће године?

– Зато што се тренутно воде преговори о албанском учешћу на изборима. Милошевић је дао нека обећања у Дејтону и покушаће да их испуни. Ако Албанци буду учествовали на изборима, онда ће морати да распишу изборе на свим нивоима, републичком и савезном. У исто време, Милошевић покушава да заврши и усвоји Устав пре савезних избора да би се кандидовао за савезног председника, јер по закону не може више да се кандидује за српског председника. Он прави комбинације с Демократском социјалистичком странаком Црне Горе (ДПС) и изгледа да је она сада под његовом контролом. Он такође стоји иза избацивања радикалних посланика из црногорске Скупштине. Он има много података које може да употреби против Мила Ђукановића, Булатовића, Маровића и других лидера ДПС. Бивши шеф црногорске тајне полиције, Бојовић, практично је пребегао Милошевићу, вероватно доносећи податке о свим врстама афера које су се догодиле у Црној Гори. Црногорско руководство је под Милошевићевом палицом.

• Донедавно се говорило о јединственој опозиционој листи за предстојеће изборе. Ви сте били први који сте испали из тог плана...

– Ако социјалисти наметну нови изборни закон, са изборним системом ко-први-прође-кроз-циљ, сви ми ћемо ићи на изборе са својим опозиционим

кандидатом. За сада нема потребе за тим. Ако бисмо у таквим околностима ишли на изборе с једном листом, то би могло да одврати известан број гласача. Могло би да одврати један број присталица СПО и демократа. Последица би могла бити губитак опозиционих гласова. Сарадња опозиционих странака морала би бити много озбиљнија. Претходни покушаји сарадње били су катастрофални и не би смели да се понове.

• Дакле, ви сте против једне опозиционе листе и једног лидера?

– Опозицији није потребан један лидер. Личност која би покушала да се наметне као опозициони лидер, у ствари би сломила опозиционе снаге. Ни Драшковић ни Ђинђић не могу да воде опозицију. Ми никада нисмо размишљали о тој улози. Опозиција мора да сарађује на здравој основи и без страствених загрљаја. Ми не смемо много да се волимо, јер ћемо се касније мрзети. Радикали су спремни за сарадњу са ове три опозиционе странке: СПО, ДС и ДСС.

• Која врста сарадње међу опозиционим странкама је могућа? На којој основи?

– Ми намеравамо да понудимо споразум који би потписале ове четири партије. Овим споразумом бисмо преузели обавезу да никада не улазимо у коалицију са социјалистима. Такође бисмо се сложили да не прихватимо ни један једини закон који предложе социјалисти. И видећемо да ли ће споразум да функционише. Ово мора да се уради, барем у форми незваничног споразума. Ако о овоме не можемо да се договоримо, то значи да неки од нас калкулишу и да се спремају да тргују и удружују се са социјалистима. Радикали имају веома негативно искуство из јануара 1994. Опозиција је и тада била уједињена и могли смо да поразимо социјалисте. Барем смо могли да натерамо Милошевића да распусти Скупштину и распише нове изборе. Међутим, Нова демократска партија издала је опозицију и дала 4 гласа социјалистима. И сада да им дамо нову шансу? Никада. Има и других примера издаје опозиционих интереса. Кад ово помињем, они ми кажу: „Да, али шта је с временом када си ти сарађивао с Милошевићем?" Ја јесам сарађивао с Милошевићем, али када сам то радио нисам сарађивао с другим опозиционим партијама. Ја сам одржао своју страну споразума, Милошевић је прекршио.

• Да ли то значи да ће се опозиција на овим изборима такмичити у „три савеза"? Ви бисте били у једном од њих, Ђинђић и Коштуница у другом и Драшковић и неке мање странке у трећем?

– Ни то не би било добро решење. Не бисмо смели да укључимо мале странке без представника у Скупштини, јер ће касније бити немогуће формирати заједничку Владу. Ако Драшковић убаци Нову демократију у Скупштину, не може да рачуна ни на какву будућу сарадњу с нама. Исто важи за Веселинова или оног Чанка. Можемо да толеришемо Весну Пешић, она је већ тамо и немамо ништа против тога. Али не можемо да толеришемо Чанка, Веселинова, Расима Љајића, не. Ко ће с њима формирати Владу после избора, када сваки од њих рачуна на неку врсту представљања? Лако је ићи с њима на изборе, грлити их дизати руке с њима.

• Шта мислите о успесима паралалне скупштине? Како јавност може да сазна о одлукама те скупштине у условима тоталне медијске изолације?

– Успеси паралелне скупштине су велики. Социјалисти су због тога крајње забринути. Ми доводимо у питање легитимност њихове власти. Није важно какве законе доносимо на тој скупштини; важно је да се не враћамо у Скупштину Србије и у Савезну скупштину док се не испуне наши услови.

• Недавно сте рекли да паралелна скупштина није довољна и да би требало „изаћи на улице, али обазриво". Како изгледају „обазриве демонстрације"?

– То у пракси значи да смо спремни за ненасилну ванпарламентарну политичку борбу. Чак и ако је полиција насилна, ми не бисмо смели да реагујемо. Требало би да њихове ударце подносимо као што смо ми овог лета чинили у Гњилану. Драшковић се с тим не слаже. Он каже: „Ако полиција нападне, одговорићемо силом." Можда он може све да постигне на тај начин, али ми нисмо спремни за то.

• Изгледа да сте ви за гандијевски, ненасилни отпор?

– То је тачно. Ако будемо успели да изведемо много народа на улице, победићемо користећи ненасилне методе. Ако не можемо да изведемо довољно народа на улице, онда је то најбољи показатељ да ситуација није зрела за промене.

• Овогодишњи избори ће бити први на којима ће привреда имати најважнију улогу. Формирање националне државе није у игри, као ни „враћање националног поноса" ...

– Требало би да узмете у обзир да су социјалисти до сада добили све изборе као националисти. Национални, економски и социјални фактори ће у извесној мери играти једнаку улогу на предстојећим изборима. Економски и социјални фактори могу бити мало важнији, али ти социјални проблеми односе се на национално питање, с проблемом избеглица. Што се тиче економије, социјалисти су веома слаби. Они ће користити државну телевизију у овој кампањи да би покушали да да увере народ да је ситуација сада боља, али није. И неће се поправити у блиској будућности, будући да социјалисти неће добити финансијску помоћ из иностранства.

• Али могу да врате новац са Кипра...

– То ће бити веома тешко, будући да је највећи део тог новца на приватним рачунима. Они ће почети да беже у иностранство, један по један, да би покушали да задрже новац.

• Ви сте се надметали на првим посткомунистичким изборима на основу националистичког програма и захтева да западна српска граница буде на линији Вировитица-Карловац-Карлобаг. Касније сте говорили о једнаким пензијама и платама. Шта ће бити ове године?

– Никада нисмо захтевали једнаке плате. Ми смо захтевали да плате у државним предузећима буду регулисане системом различитих класа. Још увек подржавамо ту идеју. Такође, желимо да убрзамо приватизацију и нећемо се мешати у плате у приватном сектору. Као држава инсистираћемо на минималној заради. Такође, подржавамо изједначавање пензија заснованих на ра-

дном искуству. За предстојеће изборе још немамо мото. Он ће морати да укључи националне, економске и социјалне факторе.

• Многи аналитичари верују да мир у Босни ради против радикала?

– То није тачно. Јесте ли чули пре неколико дана да је Алија Изетбеговић изјавио да за победу у Републици Српској даје највеће шансе Шешељевим четницима. То је Српска радикална странка. Још један моменат: нема трајног мира у Босни.

• Како говоримо о Републици Српској, шта ћете урадити ако тамо добијете изборе? Да ли бисте поштовали Дејтонски споразум или бисте покушали да нешто промените, будући да сте рекли да је овај споразум највећа „издаја" српских националних интереса?

– Легални међународни споразум се мора поштовати; међутим, ми бисмо дали све од себе да га променимо. Убеђен сам да бисмо то могли постићи. На пример, ако би Американци били заинтересовани да нас укључе у Партнерство за мир, НАТО, прихватили бисмо то. Али бисмо заузврат захтевали контролу над источном Славонијом, Барањом, Винковцима, Осијеком, Жупањом, Дубровником и Дубровачком ривијером, тако да би Срби који су прогнани из Хрватске могли да се врате тамо. За нас је важно да вратимо барем део изгубљених територија Републике Српске Крајине. Никада нећемо одустати и чекаћемо повољне историјске околности да то постигнемо. Наравно, ми не подржавамо ратну опцију, али ко зна шта ће се у Европи догодити током следећих 10 година. Француска је чекала 47 година да врати Алзас и Лорен, које је Бизмарк заузео у француско-пруском рату. Историја се одвија све брже; ми нећемо морати чекати толико дуго колико су чекали Французи. Још полажемо право на те територије.

• И Немци су дуго чекали на своје поновно уједињење. Па ипак нису ни размишљали о рату да би то постигли...

– Ми нећемо користити силу. То је сигурно. Нисмо глупи да мислимо да можемо да ратујемо с НАТО и целим светом...

• Ма немојте, нисте ли захтевали, током целог овог рата, да Влада стоји чврсто пред остатком света, да покида све везе и каже: „Доста, нема више преговора"? Није ли нас ова политика довела довде где се налазимо данас?

– Да је режим урадио оно што смо ми захтевали, постигао би много више. Американци су били шокирани оним на што је Милошевић пристао у Дејтону. Зашто америчке дипломате говоре о „коридору вискија"? Невероватно је на што је пристао у Дејтону. Они су му пришли с научне стране; у компјутеру имају профил његове личности и користе га за планирање преговора с њим. Знају да је он човек који се у почетку одупире, да би касније попустио и прихватио много више него што је тражено у почетку. Политика оклевања довела је до лоше ситуације на свим фронтовима. У рату човек мора да има радикалан циљ. Морате да покушате да постигнете максимум, а онда да видите шта можете да задржите. А ми смо имали 37 прекида ватре само током 1991. године. Зашто нису заузети Дубровник, Шибеник, Карловац, Огулин? Зашто није заузета западна Славонија, Осијек, Винковци, Жупања. . .? Да су они заузети, данас бисмо имали сасвим другачију ситуацију...

• Дакле, ви сте спремни да ратујете против целог света...?

– ...Осим тога, не би била призната хрватска независност. Хрватска би остала у федерацији, а Српска Крајина би остала као њен, барем аутономан, део. Рат у Босни и Херцеговини не би избио, Македонија не би прогласила независност. Имали бисмо крњу Југославију.

• Могло би се размишљати и о другачијим сценаријима. Радован Караџић, политичар по вашем укусу, непрестано је пркосио Западу, није узмицао и на крају је добио карту за Хаг.

– Караџић је на крају направио страшну грешку. Да није дозволио Милошевићу да представља Републику Српску, морао би је лично представљати. Сада, када је дозволио Милошевићу да представља РС, могу да га оптуже. Могу да га потпуно игноришу. Тај потпис је био фаталан.

• Ви тврдите да Радован Караџић није ни за шта крив. Оптужујете Николу Кољевића за бомбардовање Сарајева, а Предрага Радића за рушење џамија у Бањалуци. Имате ли доказе за те тврдње?

– Постоји писмена наредба која показује да је Кољевић наредио бомбардовање Сарајева. На почетку грађанског рата у Босни и Херцеговини, када се вођство СДС-а повукло на Пале, војска је захтевала писмену наредбу за бомбардовање Сарајева. Караџић није могао да потпише ту наредбу зато што је био само вођа странке, ништа више. Крајишник је био председник Скупштине Босне и Херцеговине и рекао је да као представник законодавних власти није компетентан да издаје наређења. Биљана Плавшић се тада није налазила на Палама. Кољевић се задесио тамо. Дакле, он је потписао наредбу. Што се тиче Радића, познато је да је током целог рата одбијао Караџићева наређења. Познато је да је имао директну телефонску везу с Београдом. Он је наредио да се сруше џамије у Бањалуци. Постоји писмена наредба која укључује Кољевића, а за Радића има много чињеница. Немам ништа на папиру, али...

• И ви сте помињани као кандидат за појављивање у Хагу. Нарочито пошто сте раскинули ваш „патриотски савез" са социјалистима...

– То је било између нас и Милошевића. Нисмо имали веза са Социјалистичком партијом, али с Милошевићем смо имали конкретне споразуме.

• Пошто се тај савез распао, ви и ваша странка сте оптужени за прљаве радње у рату.

– Фабрикације. Кад би имали ишта против СРС, већ одавно би то искористили. Нису имали ништа. Чак су многе наше људе похапсили и онда их мирно пустили. Ја сам једини српски политичар кога су за ратне злочине оптужили страни новинари и неки страни политичари. Ја сам такође једини који је изјавио да ће добровољно ићи у Хаг чим буде позван. У мом случају није потребно изручење. Одмах ћу спаковати кофере. Осим тога, већ сам имао контакте с Хашким трибуналом и изразио сам спремност да идем тамо ако будем оптужен. Рекли су ми да немају ништа и да они не користе новинарске фабрикације, него конкретне чињенице. Истовремено сам их обавестио да сам спреман да се појавим као сведок одбране за Караџића. Јер имам много доказа који показују да ни Караџић, ни Мартић, ни у ком тренутку за време овог рата,

нису командовали Војском Републике Српске или Републике Српске Крајине. Команде су долазиле директно из Београда, искључиво од Слободана Милошевића.

• У последње време нападате Мирјану Марковић, чешће него Милошевића. Ови напади су обично веома отворени. Због чега је она постала важнији циљ ваших напада?

– Зато што је она кључна личност режима. Њена реч се више поштује од његове. Ако се његове идеје супротстављају њенима, онда се њене примењују.

• Оптужили сте Милошевића да је пио, да је потписао Дејтонски споразум док је пио виски. Ако је то тачно, због чега вам смета? И Жириновски воли да пије, па шта?

– Жириновски не пије. Недавно је провео три дана у Београду и није попио ни капи алкохола.

• Због чега га, онда, зову „марионета вотка – фашизма"?

– Мислим да су западни медији покушали да од њега направе карикатуру. Сетите се, и ја сам имао сличан третман.

• Није ли истина да делите одговорност за такву врсту славе? Сећате ли се оне параде с дрвеним штапом испред Куће цвећа на Дедињу...

– Чекајте мало, зар то јавност није лепо примила...

• Онда оне приче о дрвеним кашикама за Хрвате...

– Дрвене кашике су поменуте у „Минимаксовизији", забавном програму. И нису биле резервисане ни за кога посебно. Био је то одговор на директно питање, „Ви четници поново кољете народ?" Ја сам рекао, наравно, само смо променили методе; сада уместо ножева користимо кашике за ципеле. И то зарђале, тако да се не може установити да ли је жртва скончала због клања или од тетануса. Било је јасно да сам желео да исмејем целу ствар. Деса Тревизан је била прва новинарка која је то злоупотребила у лондонском „Тајмсу" када је тврдила да сам рекао да смо клали Хрвате зарђалим кашикама за ципеле.

• Такође сте претили бомбардовањем Рима, Беча...

– То је требало да се деси ако би бомбардери НАТО-а гађали српске циљеве. Шта то значи: они имају право да нас бомбардују, а ми немамо право да узвратимо. Наша војска је за то била способна. Могли су да бомбардују и Загреб, али је то Милошевић спречио када је послао Франка Симатовића Френкија, команданта „Црвених беретки", да преузме одговорност за ракете смештене на Петровој гори. Да није то урадио, да није гарантовао Туђману да неће употребити ракете, Хрвати не би никада напали Крајину.

• Били сте један од политичара који је често класификовао људе као „патриоте" и „издајнике". Да ли се осећате, барем мало, одговорним што се данас много људи стиди да каже да су патриоте? Толико криминалаца и олоша је у овом рату прешло у „патриоте"?

– Није тачно. Постоји прави, истински патриотизам и онај лажни. Они који су уновчили свој патриотизам нису били праве патриоте. Међутим, нас ни-

ко не може да оптужи за то. Ми нисмо упрљали руке зарађујући новац на туђој патњи. Сви који су се обогатили блиски су режиму.

Либерали

Што се тиче економије, ту смо класични либерали. Подржавамо либерални капитализам и потпуну приватизацију свега што може да се приватизује, а да не угрози нормално функционисање државе. Скоро тачеризам. Ми се разликујемо од других зато што инсистирамо на методу приватизације који искључује крађу. Верујемо да се приватизација мора применити путем продаје, а не путем папира. Све мора да се прода за новац, на јавним аукцијама.

Лутање српске опозиције: Промена сценографије на политичкој сцени Србије

Без обзира на то шта може да добије на преговарачаком процесу у Охају, Милошевић ће се сасвим извесно вратити у Београд као победник. Државни медији ће се постарати за то, будући да су још један од главних инструмената власти.

Они који су добро обавештени (а изгледа да их је врло мало) о догађајима у канцеларији српског председника, недавно су тврдили да је Слободан Милошевић одложио неке економске расправе које дуго тињају између Републичке владе и гувернера Народне банке Југославије, говорећи: „Решићемо то пошто Холбрук напусти Београд."

После свог петнаестог састанка с председником Србије, амерички преговарач Ричард Холбрук је заиста напустио Београд средином прошле недеље, шаљући поруку да се неће вратити на Балкан барем за неколико недеља. То, међутим, не значи да обећање дато у Милошевићевој канцеларији још важи. Наиме, они који су чекали да Холбрук оде, сада ће морати да чекају „да се Милошевић врати из Охаја". Тешко би могло да се очекује да се пре тог датума ишта битно деси на политичкој сцени Србије. А после Охаја на сцену ће бити постављена потпуно друга сценографија. Треба, међутим, поменути, да ће писац сценарија, режисер и главна звезда представе остати исти (наравно, Слободан Милошевић), али када се у обзир узму све ствари, репертоар ће се сасвим променити и биће постављена потпуно нова представа.

Изгледа да лидери већине српских опозиционих странака предвиђају нешто тако. Десетак дана пре Милошевићевог одласка у Охајо, где ће председник Србије боравити у америчкој војној бази званој Рајт-Петерсон, скупа с председником Хрватске, Фрањом Туђманом и председником БиХ Алијом Изетбеговићем (до потписивања мировног споразума), српска опозиција је генерално одлучила да чека у тишини. У таквој атмосфери ишчекивања, већина лидера опозиције сачувала је мир и после добијања вести да би власти које представља Алија Изетбеговић могле ускоро отворити дипломатску канцеларију у Београду, што би био први корак према југословенском призна-

вању Босне и Херцеговине. Само нешто раније, таква вест би била разлог за оптуживање Милошевића за „нову издају" српских националних интереса.

Жириновски – најбољи руски извозни производ

Једини који је јавно реаговао био је Војислав Шешељ, који је тврдио да је режим у Београду дефинитивно отписао „Републику Српску" и одлучио да подржи „муслиманску странку". „Кад будемо збацили Милошевићев режим, затворићемо Изетбеговићеву канцеларију у Београду", обећао је Шешељ, поново помињући издају и Милошевићев „плес по америчком диктату".

Зоран Ђинђић и Војислав Коштуница, лидери две странке које се, скупа са Шешељевим радикалима, према неким критеријумима, сврставају у „национални блок", нису чак ни дали никакву изјаву овом приликом. Први је тада био негде у Немачкој, а други је деловао уморно од понављања исте старе приче. Заиста, последњи пут када су се обојица чула, било је почетком октобра, када су обојица потписала Декларацију за спас народа и отаџбине у име својих партија. У Декларацији су, између осталог, позвали на подизање блокаде на Дрини, на хитно уједињење српских земаља и на сазивање избора за уставотворну скупштину. Такође су захтевали да се представљање уништења и прогона српског народа као наводне победе мировне политике српског председника прекине. И ово је прошло у потпуној тишини, јер је већина чврсто контролисаних медија просто пропустила да помене Декларацију.

Није се променило ништа нарочито када се, после Холбруковог одласка, у Београду појавио вођа Либерално-демократске пратије Русије, Владимир Жириновски. Он је незванично познат као „најбољи руски извозни производ" (како га је недавно назвао један руски званичник који је тврдио да руске власти невероватно воле путовања Жириновског у иностранство: „Када га виде и чују у иностранству, увек кажу – „ако је он алтернатива постојећем режиму, онда морамо да подржимо и помогнемо Јељцина"."') Жириновски је стигао у Београд на позив српских радикала и био је најављен као главни говорник на великом митингу предвиђеном за петак, 20. октобра.

Митинга није било зато што су га власти забраниле, тако да су Војислав Шешељ и његов гост из Русије, у пратњи неколико хиљада присталица и барем неколико стотина полицајаца (неки у униформи, неки у цивилу), само прошетали Београдом. Њихова кратка обраћања маси света окупљеној око балкона седишта СРС у центру Београда оставила су утисак „овлажених шибица". Наиме, све се могло свести на заветовање на верност православном братству и јединству. Није било ни трага од „тајног руског оружја" које је Жириновски знао да обећава Београду и Палама. Изгледа да је Жириновски заборавио да донесе оружје које је обећао, а нико се чак није сетио ни да га пита о томе. Следећег дана, у Новом Саду, Шешељу и Жириновском није било дозвољено да прошетају градом. Полиција је затворила све пролазе, тако да је сукоб између окупљених грађана и јаких полицијских снага за длаку избегнут.

Спречен да држи говор и да шета по граду, Шешељ је најзад одлучио да пркоси Милошевићу. Одвео је госта у Зворник, у већ чувени мотел „Видиковац", где су се њих двојица састали с Радованом Караџићем и Момчилом Крајишником. Овим потезом је, међутим, Шешељ највише нашкодио Караџићу. Тешко је поверовати да Шешељ није искористио ову прилику да позове вођство босанских Срба да лиши Милошевића права да настави да их представља у мировним преговорима. Још теже је поверовати да су они овај савет схватили озбиљно. Десет дана пре путовања у Охајо прекасно је за тако очајнички потез. Споразум о заједничком наступу Београда и Пала укључује одредбе које потпуно елиминишу могућност подривања са Пала, а Милошевић је добио велики маневарски простор да се, пре или касније, отараси свих оних који нису спремни да иду у смеру који показује његов прст.

Ново мешање карата

Са изузетком Српске радикалне странке и њеног вође др Војислава Шешеља, сви други на политичкој сцени Србије изгледа да очекују потпуно ново мешање карата после мировних споразума у САД, који почињу последњег дана октобра. Неки аналитичари тврде да после промене судбине на ратиштима у Босни, председник Србије одлази у САД са знатно ослабљеном преговарачком позицијом и малом надом да ће сачувати 49 одсто територија које су давно понуђене босанским Србима. Последњих неколико дана такође се могло чути да је једина могућа платформа Слободана Милошевића да пристане на радикалне уступке, да би спасио оно мало што може да се спаси. Међутим, све анализе предвиђају једну значајну чињеницу: ма шта да добије на крају преговарачког процеса, Милошевић ће се сасвим сигурно вратити у Београд као победник. Државни медији ће се постарати за то, који су још један од његових главних инструмената власти.

Апсурдност целе ове ситуације лежи у чињеници да се мало зна о садржини торбе коју ће председник Милошевић носити у Охајо, али се може сасвим прецизно предвидети шта ће донети отуда. Ма шта да се деси тамо, Београд ће данима говорити о „тријумфу српске мирољубиве политике", о томе колико је још у Охају добијено више него што је ико могао да замисли. Нарочито пошто су Караџић и његове присталице „све уништили" и пропустили прилику да још давно склопе споразум о „праведном миру".

Које ће политичке пароле бити „у моди" ове јесени и зиме у Србији може се такође предвидети из порука које се понављају на многим свечаностима уприличеним пријемом младих социјалиста у СПС. Од Милошевића се очекује да из САД донесе крај рата, праведан мир који значи стабилизацију на Балкану и, првенствено, ослобађање СР Југославије наметнутих санкција. После тога, према активистима СПС, једино је логична економска обнова и уследиће општи напредак земље. А председник Србије, као човек који ће спасити земљу од санкција и рата, по истој тој логици, поново ће се „венчати" са српском историјом. Све ово би могло да значи да су националне бајке које је лансирао режим пре неколико година у циљу мобилизације и хомо-

генизације маса, скинуте са списка приоритетних тема које добијају гласове на изборима. Или барем, да ће, као смеће, бити гурнуте под тепих до појаве друге прилике.

Резултати последњих испитивања јавног мњења, која је организовао Институт за политичке студије у Београду, указују на нешто тако. Истраживачи Института су покушали да установе шта се дешава међу потенцијалним гласачима у тренутку последње радикалне промене курса званичне политике. Испитаницима је нуђено осам политичких циљева и захтевало се од њих да одаберу онај најзначајнији. Циљу који је дефинисан као „мир у земљи и региону" несумњиво је дат највећи приоритет. Наиме, 36,5 одсто испитаника опредлило се за овај одговор. Нешто преко 22 одсто дало је предност циљу да „сви Срби живе у једној држави", а 12,9 одсто одабрало је „рад, ред и дисциплину". Готово исти број испитаника ставио је „прикључење Европи" на врх листе приоритета.

На основу ових резултата др Србобран Бранковић са Института политичких студија извлачи закључак да су људи потпуно збуњени у вези с избором политичког циља. Чињеница која је изненадила чак и истраживаче била је да се све донедавно презирана Европа пробила на тако високо место приоритета. „Изгледа да ће рефрен о Европи поново постати хит сезоне и да политичка публика послушно показује наклоност према укусу који се лансира са екрана државне телевизије...Могло би се рећи да више нису у моди оде Српству, јер је оно још приоритет тек нешто преко петине грађана", истиче др Бранковић у скорашњој анализи ове анкете.

Велика очекивања

Чак и када би резултати испитивања која је извршио овај угледни београдски институт били суштински супротни стварности, човек би имао потешкоћа да покуша да негира чињеницу да ће следећих недеља и месеци еластично јавно мњење у Србији, које је изузетно наклоњено прихватању свега што му се понуди као једину и стварну истину о било чему што се дешава, бити поново дефинитивно преиначено. Остаје, међутим, да се види како ће се они који су до сада били главни глумци, снаћи на новој позорници с новом сценографијом.

Такозвани „национални блок" очекује да види какав ће бити мир који ће потписати Слободан Милошевић и онда ће се одлучити да ли је разумно користити исти адут, то јест да ли је могуће скројити право одело од националистичких остатака.

Драшковићев СПО већ чека да види како ће се завршити њихово флертовање у вези с прикључењем српској Влади. Прича о њему је већ стара преко месец дана и постало је тешко чекати даље, па су већ почели да стижу демантији и тврдње вођства СПО да је била реч само о гласинама, а не о њиховој правој жељи да се приближе властима. Ма какав да буде исход овог кокетирања, биће забележено да је некад најснажнија српска опозициона странка,

која се рвала с властима на улицама и трговима Београда и која је оптуживала све друге да су сарадници режима, коначно научила право значење речи компромис.

У најслободнијем тумачењу њиховог аранжмана с властима, Вук Драшковић се чак помиње и као будући српски премијер. Сам Драшковић покушава да цело питање постави на мало принципијелнији терен и тврди да је главно питање да ли ће се Србија придружити Европи или не – а не да ли ће СПО ући у владу. Ако Милошевић жели да постане део Европе, онда ће СПО ставити сав свој углед на располагање том новом европском тренду, тврди вођа ове странке. Ипак, добија се утисак да је СПО захтевао превише на самом почетку преговора.

У међувремену је СПС знатно стабилизовао своју позицију, тако да ће прича о подели власти с другим странкама и о приватизацији као услову добијања страних кредита, очито морати да причека. Можда до пролећа. До тада ће људи из СПС бити у могућности да лакше процене шта ће стварно морати да деле с другима и да ли ће за опстанак на власти бити довољно да задрже само свог званичног коалиционог партнера, Нову демократију, и незваничног партнера, ЈУЛ Мирјане Марковић, у чију су промоцију заиста много уложили.

За сада актуелни коалициони партнер, Нова демократија, граби што може више. Нарочито угледни директори и власници моћних фирми, од којих су многи све донедавно били чланови Ђинђићеве Демократске странке. Лидери Нове демократије очито нису једини који верују да је дошло време када ће, да би се преживело и било утицајно на политичкој сцени Србије, бити много значајније поседовати капитал него, на пример, имати ватрени национални програм и заклињати се у Србе преко реке Дрине. **(Ненад Љ. Стефановић, „Време", Београд, 2/3 1996. године)**

Позиви на бојкот могли би изазвати „анархију" у другом кругу председничких избора

Постоји све већа забринутост да у другом кругу председничких избора у Србији, 13. октобра, излазност гласача неће прећи 50 одсто, минимум који је потребан да би избори били проглашени важећим. РФЕ/РЛ јавља да би бојкот кандидата који нису прошли у други круг могао довести до онога што југословенски председник Војислав Коштуница назива „хаосом и анархијом".

Авет још једне кризе југословенске владе јавља се сред позива гласачима да бојкотују други круг председничких избора 13. октобра. Да би избори били важећи, мора да гласа минимум од 50 одсто гласача плус један.

Излазност у првом кругу, 29. септембра, била је само 55,5 одсто.

Југословенски председник Војислав Коштуница заузео је прво место са скоро 31 одсто гласова. Југословенски потпредседник владе Мирољуб Лабус заузео је друго место са 27,4 одсто гласова. Ултранационалиста Војислав Шешељ био је трећи са 23,2 одсто гласова и сада није у трци.

Коштуничино и Лабусово актуелно место ће нестати за неколико месеци, заменом Савезне Републике Југославије новом заједничком државом која ће се звати Србија и Црна Гора.

Шешељ је јуче постао последњи кандидат који је позвао гласаче на бојкот другог круга због, како наводи он, неправилности. „Захваљујући политичким околностима које су се појавиле на председничким изборима у Србији, ми као вођство странке смо одлучили, уз консултације с окружним и локалним изборним добрима, да Српска радикална странка бојкотује други круг председничких избора у Србији", рекао је Шешељ.

Шешељ је смирио своје жестоке антихрватске, антибошњачке и антиалбанске тонове, концентришући се на незадовољство стезањем каиша оптужујући председничког кандидата Лабуса, једног од водећих економских реформатора. „Мирољуб Лабус је шпијун, криминалац, мафијаш и издајник. Мирољуб Лабус је кандидат (сурчинске) мафије. Мирољуб Лабус је лични кандидат Зорана Ђинђића", рекао је Шешељ.

Ђинђић је премијер Србије, економски реформатор и главни Коштуничин ривал у одређивању политичког правца којим би Србија требало да крене и степена економисања (штедње) који је подношљив. Лабус је одбацио ове оптужбе.

Шешељ је рекао да не може да подржи Коштуницу зато што је „главни кривац" за довођење ДОС на власт у Србији и постављања Ђинђића и Лабуса на функције. ДОС је био коалиција 18 странака, која је пре две године поразила Слободана Милошевића и која од тада влада Србијом. Коштуничина Демократска странка Србије напустила је коалицију. Почетком ове године ДОС је заменио посланике ДСС-а представницима из других странака које су чланице ДОС-а.

Током првог круга 29. септембра, анкетари су закључили да 12 одсто гласача намерава да гласа у другом кругу уколико њихов кандидат не прође први круг. Међутим, тај број сада може да буде и већи, с обзиром на Шешељев позив на бојкот свог блока од 800 хиљада гласача, да би тако избори били неважећи.

Барем још две странке ће, такође, рећи да ће бојкотовати други круг.

Коштуница је са своје стране рекао да ће победити и подстиче јавност да гласа у другом кругу зато што је Србији потребан председник. Он је рекао да ће Ђинђићева влада, за коју каже да је практично укинула Скупштину избацивањем посланика његове странке, преузети контролу над извршном и законодавном влашћу. „Треба учествовати на изборима да Србија не би дефинитивно ушла у хаос и анархију, као и да се не би у недоглед одлагала Уставна повеља (замена Југославије Србијом и Црном Гором), пријем у Савет Европе и преговори о споразуму о стабилизацији и придруживању. Али има још један разлог. Нестабилност у Србији довела би до нестабилности на Балкану, пре свега мислим од стране албанских екстремиста на Косову, јужној Србији и у Македонији", рекао је Коштуница.

Упитан од РФЕ/РЛ да објасни шта подразумева под тим да ће албански екстремисти на Косову да искористе ову ситуацију, Коштуница се повукао и

рекао: „Ја сам говорио о Србији, али то се односи на све. Свака нестабилност може да има утицаја на (ситуацију) другде, на Косову, у Албанији или Македонији итд. То је јасно, у смислу да свака држава – не само Србија – мора да буде чврста, да има институције, снажан правни поредак и да се бави организованим криминалом", рекао је Коштуница.

Коштуница је рекао да жели да буде председник свих грађана Србије и да се сваки глас цени и да је добродошао. Поменуо је да је лично учествовао у неуспелом бојкоту на изборима 1997, који није успео да уклони Милошевића.

Професор Срђан Богосављевић води Институт за стратешки маркетинг и истраживања са седиштем у Београду. Он се делимично није сложио с Коштуничином анализом. „Не изабрати председника је демократски процес који би довео до веће мотивације у следећем кругу, до боље кампање и више политичких аргумената за избор председника. То неће довести до анархије и хаоса, али ће резултирати политичком нестабилношћу", рекао је Богосављевић. Он је предвидео да ће таква нестабилност довести до превремених парламентарних избора за отприлике годину дана.

Богосављевић је рекао да Коштуничин имиџ часног, цењеног лидера покрива широк спектар гласача, од ултранационалиста до проевропских реформиста и да Коштуничина озбиљна појава не угрожава његову позицију, будући да, „Ниједан политичар није овде никада успео смешећи се."

Насупрот томе, рекао је он, реформатор Ђинђић, захваљујући ароганцији и недостатку емпатије са земљом која је притиснута бедом, оставља мало гласача равнодушним – или га подржавате, или сте против њега.

Лабус, који званично није кандидат ДОС-а, има проблем с имиџом. Велики део гласача који нису уз ДОС равнодушан је према њему. Његови противници, у настојању да ову равнодушност преокрену у супротстављање, стално упозоравају гласаче да глас за Лабуса значи глас за Ђинђића. Као резултат тога, није вероватно да ће Лабус добити већу подршку у другом кругу, насупрот Коштуници који ће тада вероватно добити више гласова, што не мора да буде довољно за проглашење избора важећим.

Нови избори би се морали организовати у каснијем термину.

Богосављевић је указао на један други аспект неизбора председника у другом кругу. Актуелни председник Србије, Милан Милутиновић, чији термин истиче крајем ове године, могао би да остане на функцији. Када се буде повукао, Милутиновић ће изгубити имунитет од гоњења Хашког трибунала, на којем је оптужен за ратне злочине.

Бранислав Ковачевић води регионалну продемократску странку у централној Србији, Коалицију за Шумадију, са седиштем у Крагујевцу, и члан је владајућег савета ДОС-а. Он више воли Лабуса од Коштунице, кога сматра националистом. Ковачевић је рекао да је јавност неадекватно информисана о изборима. „Грађани не знају оне танане разлике које постоје између кандидата и нису обавештени. Зато више гласају према симпатијама него према рационалним аргументима. То је главни разлог што су кандидати добили толико гласова", рекао је Ковачевић.

Међутим, и Ковачавић и Богосављевић одбацују тезе да Шешељев добар резултат представља заокрет удесно, будући да је Шешељ добио стандардан блок гласова од 800 000, што он и његова Српска радикална странка увек добијају.

Овог пута је разлика била у малој излазности, што је значило да је његов блок верних гласача изгледао релативно јачи. **(Џолион Нејџил, „Globalvision News Network", Београд, 7. октобар 2002. године)**

Резултати избора у СРЈ

Милан Милошевић, уредник за унутрашњу политику београдског недељника „Време", анализира резултате избора у СРЈ у броју овог часописа од 9. новембра 1996:

Он је поново победио, а када он побеђује ми обично плаћамо цену. Србија је једина преостала земља на истоку која није никада доживела промену власти, што је основа демократског система. На савезном нивоу, демократске снаге су поражене жешће него 1990, а на локалном нивоу имају шансу да прођу боље у градовима чије становништво чини 40 одсто укупног становништва, уколико се дигну и њихове присталице покажу вољу да гласају у другом кругу.

Сваки резултат у политици има две стране и опозиција, која се није борила да победи на савезним изборима, него за частан пораз, сада се бори за опстанак. Ако буде елиминисана, као што су изјавили неки функционери владајуће партије, Србија ће бити поприште битака између левице (углавном нових богаташа) и деснице (углавном несрећне сиротиње).

То неће бити политичка борба. Иако су многе ствари у овој земљи неизвесне и непредвидљиве, изгледа прилично извесно да ће, док се овај чланак пише (среда, 6. новембар), коалиција СПС-ЈУЛ-НД добити 1 847 610 гласова (42,4 одсто од укупног броја гласова, што значи 25 одсто од укупног изборног тела), око 300 000 гласова више него на републичким изборима 1993.

Међутим, ово је завршено и ма шта да значи, шеф Социјалистичке партије Србије Слободан Милошевић је добио пете изборе заредом. То значи да, ако вам је жао што смо изгубили државу, што нас цео свет презире, ако су вам плате мале, ако не можете да путујете у свет, ако вам се ципеле распадају, ако вам је доста патње и ако се питате докле ће ово да траје, немојте да јурите Милошевића него своје комшије. То се зове рад у народу. Анкете државне телевизије су показале да су многи рекли да гласају за исте власти које су нас довеле до пропасти да би се ствари побољшале.

Гласачи су веровали да је стварност оно што виде у огласима. У Крагујевцу, на пример (скандал с резервама хране, затворене фабрике, 30000 незапослених, двомесечни штрајк), владајућа партија је добила 69 719 гласова, а пре три године је добила 52 000. Главни критичар власти, коалиција „Заједно", добила је 56 246, а пре три године имала је 71 000 гласова. Шешељ је добио 6 000 нових гласова. Нешто слично се догодило у Нишу (социјалне тензије, непопу-

ларан градоначелник), где су социјалисти добили 5 000 гласова више него 1993, а коалиција „Заједно" је изгубила 10 000 гласова.

Кад су СРС и СПС раскинули, социјалисти су повећали гласачку подршку за 200 000, али њихов нови партнер био је најслабија партија центра – Нова демократија. Резултати последњих избора донели су српској левици 64 места у Већу грађана Савезне скупштине. У комбинацији са 20 места која је добила владајућа црногорска ДПС, то значи да могу да формирају Савезну владу и да доносе законе (потребно је 69 места).

Та већина није довољна за промену Устава, која захтева двотрећинску већину или 92 посланичка места."

Овај аутор је један од људи који верују да владајућа коалиција не жели промену Устава, будући да савезни премијер сада има већа овлашћења од немачког канцелара, на пример, под условом да су закони у складу са савезним уставом.

Ако буде потребна двотрећинска већина (8 посланика), могла би се дати понуда црногорској Народној странци Новака Килибарде. Настојање власти да остане непромењена можда је главни разлог због којег је владајућа елита покушавала да спречи конкуренцију да делује скупа. То је вероватно разлог што су власти биле толико нервозне, што су наметнуле тоталну контролу медија и новчаних канала и што су усмериле кампању не против противника своје нове постдејтонске политике, СРС него против групе која је Милошевићу дала подршку за Дејтон. Левичари су обновили свој идеолошки говор и увели су нов политички циљ; брисање деснице са политичке сцене.

То је подразумевало и странке демократског центра. Ти напори су резултирали изборном листом пуном црвених капиталиста. Изборна победа владајуће елите има далекосежне последице које су опасне за демократски центар и које су ојачале десницу, на челу са Шешељем. Демократска опозиција је овде доживела више пораза, мало су научили од аматеризма са почетка кампање. Медијски услови у Србији су гори него 1990. Не постоји ни једна ТВ станица која није под утицајем владе.

Има много новина, али народ нема новца да их купује. Бизнисмени нису вољни да раде са опозицијом, а било је и много мање новца.

Бројка од 100 000 плаката, за које је коалиција „Заједно" успела да се огребе, показује недостатак финансијских средстава. Јединствено појављивање СПО, ДС, ДСС, ГСС и независних синдиката највећи је савез странака центра до сада. ДЕПОС је 1992. укључио интелектуалце, студенте и велики број странака, али не ДС.

Године 1993. ишао је без ДС и ДСС. Шта ће бити последице овог савеза? Док се овај чланак пише, вође коалиције „Заједно" лижу ране и гледају на локалне изборе. Млади свет који подржава опозицију постаје уморан, али жели да чује неку добру вест. Пораз коалиције „Заједно" на савезним изборима до сада је само психолошки, будући да не би имала изгледа у савезној држави. Проблеми федерације нису били у центру кампање. Странке су више пажње посветиле локалним изборима.

Међутим, овај пораз је далекосежан за други круг избора, 17. новембра, и за републичке изборе 1997, и уопште за политичку сцену. Вође коалиције „Заједно" налазе се под притиском и слева и здесна и на то их упозоравају многе присталице. Они ће морати да размисле о консолидовању редова и о враћању посланика у скупштину да би се борили за своје принципе и за контролу Владе. Ако стварно победе на локалним изборима, морају да покажу више зрелости и мање похлепе.

Пораз коалиције „Заједно" нису предвиделе три анкете које је „Време" наручило од агенције Партнер у септембру и октобру, нити је на то указивала септембарска анкета Марк-плана, иако је она указала на велики број неодлучних гласача. Победу левичара предвидео је Истраживачки центар јавног мњења, али су разлике у предвиђањима изгледале превелике само пет дана пред изборе. Овај Центар је предвидео да ће Шешељ освојити 6,4 одсто од укупног броја гласача, тј. 10,4 одсто гласова оних који изађу на гласање, док је резултат који је објавила Изборна комисија гласио 17,88 одсто.

Партнер је био ближи овој цифри, дајући му 10,4 одсто од укупног бирачког тела, или 15 одсто од броја оних који изађу на гласање. Ми нисмо сигурни да ли је владајућа странка желела да види консолидацију 779 126 гласача Шешељеве Српске радикалне странке, будући да се ова странка супротставља постдејтонској политици сада када мора да се решава питање Косова и питање сарадње с Хашким трибуналом, као и питање реинтеграције источне Славоније у Хрватску.

Све то је последица напада на Центар. Шешељ ће неко време одговарати естаблишменту да могу да кажу да их угрожава десница, али ће им бити речено да је Шешељ њихов производ.

Ако размишљају о томе, увидеће да је Шешељев повратак срећивање рачуна за Дејтон више него реакција на унутрашње прилике. Владајућа елита вероватно рачуна на то да је способна да контролише Шешеља. Године 1992. Шешељ је добио милион гласова, уз помоћ ратнохушкачке државне телевизије. Године 1993, он се супротставио промени Милошевићеве политике и добио је 595 467 гласова, после медијске кампање. Године 1996, Шешеља су државни медији искористили као нападача на коалицију „Заједно".

Коштуничин покушај да одговори на његову националну реторику пропао је зато што је то Шешељева игра. Дакле, Шешељ се вратио у Србију јачи него Жириновски у Русији или Ле Пен у Француској. Како је прошао поред социјалистичких система за узбуњивање? **(„Време", 9. новембар 1996. године)**

Нови умерено радикални политичар Србије?

Има још изненађења у свету српске политике. На конференцији за штампу, 21. новембра, која је одржана у штабу странке до Грчке амбасаде, лидер ултранационалистичке Српске радикалне странке, Војислав Шешељ, покушао је да прикаже себе као политичког умерењака.

Шешељ – који је оптужен да је починио ратне злочине и чији су паравојни четници умешани у неке од најтежих кампања етничког чишћења у суко-

бима широм Југославије – осудио је насиље. Контекст у којем је изрекао ову примедбу односио се на поновљене изборе који су 17. новембра одржани широм Југославије. Шешељ је изјавио да прихвата и поновљене изборе и парламентарне изборе од 3. новембра. Његова СРС је добила већу подршку народа, повећавши учешће у расподели гласова на 30 одсто од републичких избора у децембру 1993. Шешељ је, међутим, рекао да није задовољан околностима под којима је дошло до овог повећања. Под овим је мислио на режимску контролу медија и мешетарење владајућег СПС с гласовима.

Шешељ је такође рекао да не може да одобри последње акције коалиције „Заједно". Више пута је поновио да се протестни митинзи, које организује коалиција „Заједно", претварају у нешто више од протеста, у позив масе на насиље. Такво понашање, према Шешељу, далеко је „горе од фалсификовања гласова". Трудећи се да прикаже себе као политичара центра, Шешељ је рекао да се и он и његова партија „залажу за мир". Он је такође приметио да „не би ништа урадио, ни у контексту парламента, ни ванпарламентарним средствима да порази Милошевића", истичући да би све активности задржао „у границама закона".

Иако је Шешељеве тврдње о политичком средњем путу мало тешко сварити, оне можда указују на то да он једноставно следи пут који су утрли други српски политичари умешани у ратне злочине. Милошевић – кога многи сматрају једним од најодговорнијих за уништење Титове Југославије – себе је претворио у регионалног миротворца. Жељко Ражнатовић, или Аркан, вођа је злогласних „Тигрова" и оптужен је за бројне ратне злочине. Анаса је објавила, 5. јула, да Аркан сада каже да је његова партија, Странка српског јединства, „партија центра европске оријентације". Шешељ можда покушава да се овом последњом реториком врати братству, предвођен Милошевићем. Упркос чињеници што Шешељ каже да његова странка неће улазити ни у какву коалицију са СПС или „том идиотаријом која се зове „Заједно", он можда, у ствари, даје сигнал да је заиста спреман да сарађује с Милошевићем. (Пише Стен Маркотић) **(У потрази за балканским миром, свезак 1, бр. 48, 3. децембар 1996. године)**

Шешељ у опозицији?

Лево крило владајуће коалиције одавно сумња да би Шешељ, кога није оптужио Хашки трибунал, могао да одигра исту улогу коју је некад одиграла Биљана Плавшић у маргинализацији Караџића. Ових дана о овом питању се отворено расправља у круговима Југословенске левице, каже Драган Бујошевић, коментаришући најновије спорове унутар коалиције Социјалистичка партија Србије – Југословенска левица – Српска радикална странка.

Анкете говоре да би трипартитна коалиција добила 5-6 одсто мање гласова него у случају да Југословенска левица сама изађе на изборе.

То је довољан разлог за коалиционе партнере из актуелне „владе националног јединства" да одлуче да иду на изборе у две колоне. Међутим, то није довољно јак мотив за њихово међусобно спорење. Спорење је потпуно разо-

ткрио еруптивни лидер радикала, Војсилав Шешељ, који је оборио предлог да се председнику Слободану Милошевићу додели орден народног хероја и блокирао Скупштину да донесе Антитерористички закон. Штавише, у интервјуу за „Недељни телеграф", Шешељ је напао неколико стубова Милошевићеве власти: полицију, војску, медије и државне компаније.

Мира Марковић, лидер Југословенске левице, преточила је све то у званично саопштење, говорећи да они (Југословенска левица) сарађују с политичким странкама „од којих су неке толико другачије од нас" и да, за разлику од других партнера у коалицији, нису никада јавно расправљали о унутрашњим споревима. Најзад, она је изразила сумње о посвећености свих коалиционих партнера слободи и независности земље. Све то би могло лако да се протумачи као „гурање радикала у опозицију", што је уобичајена пракса уочи избора, али се сада чини да су ствари сасвим другачије.

Изузетно кооперативно држање српске полиције у вези са осветљавањем покушаја атентата на Вука Драшковића у Будви, није мотивисано само жељом да се лидер СПО-а држи „спреман при руци", него и слутњом да су неки осумњичени који су изручени црногорској полицији имали „пословне везе" с радикалима.

И последње, али не и по важности, пакет изборних закона јасно показује да лево крило владајуће коалиције намерава, уколико буде могуће, да влада савезном државом скупа са социјалистима Момира Булатовића, пре него с радикалима. Под претпоставком да Демократска партија социјалиста Мила Ђукановића бојкотује изборе, Булатовић би добио 30 посланичких места у Већу грађана и свих 20 у Већу република, што је више него довољно да се владавина мирно настави – тако рачунају Социјалистичка партија Србије и Југословенска левица. **(www.bd.net)**

Коњи, писци и каризме

Ненад Чанак оцјењује да је енергија на београдским улицама јача и од власти и од опозиције.

У малој дворани Новинарскога дома гостовали су 20. сијечња Милош Васић, новинар београдског неовисног тједника „Време", Ненад Чанак, предсједник Лиге социјалдемократа Војводине из Новог Сада, те Ранко Кривокапић, потпредсједник Социјалдемократске партије Црне Горе из Подгорице. Ту, чини се у посљедњи час организирану, трибину Удружења за демократску транзицију, нестраначког удружења социјалдемократске оријентације водио је Иван Шибер, професор Факултета политичких знаности у Загребу. Малобројној су публици и незнатном броју новинара окупљенима на двосатној трибини горе наведени гости излагали своје виђење демонстрација које због непризнавања изборних резултата од стране Милошевића и владајуће СПС трају више од два мјесеца у Београду и осталим градовима Србије.

Милош Васић, представљен и као потпредсједник неовисног Удружења новинара Србије, уводно је говорећи описао мачји концерт који демонстранти сваке вечери од 19:30 до 20:00 сати приређују у знак просвједа против ре-

жимскога ТВ Дневника. Лупањем у лонце и заглушујућим звиждањем изражава се још од 17. студенога прошле године непослушност режиму, који у средишњем телевизијском дневнику демонстранте назива шачицом профашистичких елемената и домаћим издајницима. Ријеч је, тврди Васић, о протесту грађана, а не протесту припадника политичких странака. Тој се маси људи не може више подвалити ниједна псеудомитолошка сторија о најстаријој нацији на свијету у чему Васић види буђење грађанскога духа. Коментирајући Милошевићево понашање у читавој ситуацији, новинар београдског „Времена" запитао се има ли он уопће додира са стварношћу. Послати четрдесет тисућа присташа Социјалистичке партије Србије из унутрашњости на контрамитинг у средиште Београда, гдје су добили батина од пола милијуна Београђана, значи повјеровати пропаганди властите бирократске машинерије. Васић то тумачи као почетак краја актуалног предсједника Србије, који се на тој функцији налази већ десет година.

Само два тједна прије општинских избора, на којима је опозиција однијела увјерљиву побједу, у СРЈ су одржани избори за Савезни парламент, на којима је Милошевићев СПС удружен с ЈУЛ-ом, странком његове жене Мирјане Марковић, освојио 64 одсто гласова. Заједно са Српском радикалном странком Војислава Шешеља, другом најјачом странком у парламенту и њезиних 18 одсто освојених гласова, Милошевић је могао рачунати на више од осамдесет посто потпоре у савезном парламенту. Али, убрзо су гласачи на општинским изборима у готово свим већим градовима Србије дали глас опорби. Васић, не улазећи у даљња објашњавања, то тумачи на овај начин: на локалној су разини грађани гласовали према својим потребама, а на савезној према својим страховима.

Говорећи о републичким и предсједничким изборима, који у просинцу ове године очекују Србију, Васић је Милошевићу удијелио неколико прагматичних савјета. Као прво, нека попусти опозицији, ионако их очекује корупција у градовима. Као друго, нека компромитиране појединце „баци" народу и, као треће, нека савјетује жени да се никако не појављује у јавности. Опозиција мора, рекао је Васић закључујући своје излагање, очувати ово што је досада стекла, те се припремати за изборе.

Ранко Кривокапић, млади црногорски политичар, потпредсједник Социјалдемократске партије Црне Горе, странке која је на посљедњим изборима добила 8 одсто гласова те, како тврди, због изборних манипулација није ушла у парламент, такођер се осврнуо на ситуацију у Србији. Уставрдивши да се Милошевићева СПС распада у фракцијским борбама, Кривокапић је нагласио да су Драшковић, Ђинђић и Пешићева добри транзицијски политичари који су способни увести Србију у нову фазу демократизације. Након што је „у исти кош стрпао" Милошевића, Туђмана и Изетбеговића (уз изјаву 'сличан се сличном весели'), овај припадник црногорске опозиције уставрдио је како се докази томе могу наћи од Карађорђева до актуалних реакција хрватске службене политике и државних медија на најновије догађаје у Србији. Као потпредсједник странке која се залаже за суверену Црну Гору, Кривокапић је

прокоментирао и чињеницу да је владајућа социјалистичка странка у Црној Гори постављена од Београда, а нитко не мрзи газду више од његовог слуге. Овај ће покрет у Србији охрабрити остале демократске покрете у државама бивше Југославије, на крају се понадао Кривокапић.

Ненад Чанак, предсједник Лиге социјалдемократа Војводине, први је предсједник српске парламентарне странке који је посјетио Хрватску. Отежући по војвођански, Чанак се својим иронично–шаљивим дискурсом одмакнуо од оптимистично-трезвених излагања претходне двојице. Ситуацију на београдским улицама оцијенио је као урбану социјализацију карневалског типа. Сви чекају да нетко спомене „Слобу" да могу звиждати, онда чекају да се спомене Мирјана Марковић да би могли звиждати шест пута јаче, а ако се некоме омакне ријеч „заједно", онда сви скандирају заједно, заједно. Демонстрације су најбољи начин за масовно ослобађање фрустрација Београђана, који су кривце лоцирали у Милошевићу и изборној комисији, наставио је Чанак, па се тако на улицама људи деру из најразличитијих разлога – искључили им струју, вара их жена, остали без посла... посве је свеједно. Милошевићеве су присташе, које су 22. просинца 1996. дошли на контрамитинг, Београђани с прозора гађали смрзнутим сармама, филодендронима у теглама, чак су и мокрили по њима. Реторичко питање Ненада Чанка, колико је мржње потребно да би некога гађали сармом из замрзивача, изазвало је смијех међу малобројном публиком.

Кључна је Чанкова теза да демонстранте не води свијест о потреби промјене система, него само о замјени затворског чувара. Као примјер из не тако давне прошлости навео је смјену Ивана Стамболића. Тада су мислили да ће лако с Милошевићем. И погледајте што се послије догодило. У овом народу постоји једино свијест о промјени властодршца, не и система. То је дио традиције. Полицији се скандира да иду на Косово. Као да је у реду тући „Шиптаре", али не и Београђане.

Чанак је испричао и како је опозиција преузела власт у Војводини. У Новом Саду и Кикинди опорба је добила апсолутну већину, једино је „тијесно" било у Зрењанину, гдје смо побиједили с минималном предношћу. Схватили смо да се само „демократским" методама можемо одупријети малверзацијама власти, узели смо пајсер, отворили просторије општине и ствар је била ријешена.

Вративши се на крају свог излагања београдском „догађању народа", Чанак је рекао да је енергија на београдским улицама јача и од власти и од опозиције, а „рјешење видим једино у томе да обје стране прогласе побједу и побјегну с бојног поља".

Тако су на трибини о актуалној ситуацији у српском главном граду говорили Војвођанин, Београђанин и Црногорац. Коментирајући стање без упуштања у конкретне прогнозе, били су ваљда свјесни немогућности да предвиде идуће кораке макијавелистички расположеног Милошевића. Након полицијске интервенције у ноћи од 3. на 4. вељаче (4. вељаче је истекао мандат предсједнику и одборницима Градске скупштине у Београду) и након

Милошевићева писма влади СРЈ, у којем изјављује да треба признати резултате општинских избора у складу с Гонзалесовим извјешћем, али и да о томе парламент треба донијети посебан закон (!), остаје видјети на који ће начин „вожд" осигурати да буде по његову.

У Хрватској се данас с неподијељеном скепсом гледа на могућност битне промјене набоље у случају да власт преузму вође коалиције „Заједно". Предсједник Туђман, у недавном интервјуу CNN-u изјављује да су вође демонстрација уједно и вође великосрпског империјализма, а ништа мање сумње у нагли обрат до јучер великосрпских националиста у увјерене демократе не изражавају ни хрватски опорбени политичари.

Потврђују ли недавне изјаве Ђинђића и Драшковића такве хрватске тезе? Зоран Ђинђић, у интервјуу „Der Spiegelu" (9. просинца), на питање да ли је Велика Србија један од циљева српске опорбе, одговара: „Надамо се да ће једног дана Херцег-Босна припасти Хрватској, да ће се нама прикључити Република Српска и да ће муслимани у Босни добити властиту државу, али не против воље Запада већ уз њихов пристанак." И наставља у нарцисоидном тону: „Од четворице политичких вођа у Србији, Милошевића, Драшковића, Шешеља и мене, само ја представљам еуропску варијанту. Драшковић се залаже за Европу, али он је прави човјек народа и традиције. Шешељ је антиевропљанин и помало луд. Коњ, на којега би запад требао играти, јесам ја."

О чему машта Драшковић? „Желимо суврему Хрватску и Босну, али с пропусним, еуропским границама. Зашто не би код нас било као између Низоземске и Њемачке, гдје људи могу прелазити границе без контроле? Најприје мора бивша Југославија постати једна врста еуропске заједнице у малом, тако да бисмо се послије могли прикључити Еуропској унији." На питање о потрази за новим Вацлавом Хавелом, особом неоспорне моралне квалитете која ће се на просиначким предсједничким изборима кандидирати против социјалиста, Драшковић дефинитивно потврђује да се осјећа позваним. „То је алузија на мене, јер сам писац и имам каризму. Не бјежим од те одговорности, уложит ћу свој углед у народу да бих побиједио кандидата Социјалистичке партије."

Драшковић и Ђинђић очигледно имају амбиција постати, послужимо се Чанковом терминологијом, нови „затворски чувари". Чини се да су то у Београду схватили једино студенти, који се од самога почетка одбијају придружити демонстрантима коалиције и протестирају високо дижући своје црвене студентске индексе на паралелним демонстрацијама.

Коњ, писац и каризма. Има ли ишта боље за Србију?" **(Јасминка Пецотић, Вијенац 81 – Ситуација у Србији, трибина Удружења за демократску транзицију, гости: Милош Васић, Ранко Кривокапић и Ненад Чанак – Новинарски дом, Загреб, 20. јануара 1997. године)**

Одлука 5. октобра

Милошевићев кандидат, Зоран Лилић има добре изгледе у Србији, али још увек није победио. Ако радикал Шешељ доживи успех, остатку Југославије прети раздор.

Српски парламентарни избори завршени су ударцем у бубњеве. Радикали (СРС) удвостручили су своја места у парламенту на 80, социјалисти (СПС) и ЈУЛ спали на 110 (пре 123), конзервативци (СПО) завршили поразом са 45 места. На истовремено одржаним председничким изборима, слика је скоро иста. Кандидат Социјалистичке партије, Зоран Лилић, добио је око 36 одсто. Следе радикал, Војислав Шешељ са 29 одсто, а конзервативци, који су у међувремену постали монархисти, на челу са Вуком Драшковићем, 21 одсто гласова се, током неколико месеци, поново променио политички сценарио Србије. Демократски опозициони савез „Заједно", који је, у зиму 1996. године, недељама организовао масовне демонстрације и након накнадног признавања успеха на општинским изборима, сам се одрекао власти. Стратегија умереног опозиционог политичара Зорана Ђинђића (Демократска партија – ДС) и Весне Пешић (ГСС – Грађански савез) позивом на бојкот, доживели су фијаско. Излазност на изборима била је скоро 62 одсто, јасно преко потребног кворума.

ОСЦЕ је – и поред жалби избламираних и њихових помагача са Запада – потврдила правилност избора. Одвајање антикомунистичког СПО из коалиције „Заједно" и учествовање на изборима, завршило се са не мањом катастрофом. На завршном скупу Драшковићеве изборне кампање нашло се око 10.000 људи на Тргу Републике у центру Београда. Милитантни напади СПО следбеника на Милошевићевим скуповима и монархистичке пароле Драшковића, провоцирале су бираче да изаберу радикале; Војислава Шешеља и његову СРС (Српска радикална странка).

При формирању Владе, као и у другм изборном кругу председничких избора, конзервативни СПО се пита да ли да крене са социјалистима против СРС. Да ли ће Шешељ да придобије СПО следбенике и организује Владу без његове партије? Српски фашизам, пројектован годинама на Западу, за Милошевићеве социјалисте био би реално велика опасност.

Ово би имало одраза и на Републику Српску. Демонтажа доминантне Карацићеве партије (СДС) акцијама СФОР-а, није успела да на општинским изборима 14. 9, и то у источном делу РС, на власт доведе демократаску опозицију – већ је изазвала јачање босанско-српског слоја Шешељеве СРС.

Непријатељство између Пала и Бања Луке, центрима власти РС, даље се појачава, а тиме расте опасност расцепа земље на западни и источни део. Свака од њих има своју историјско-економску гравитациону област – западни ентитет је усмерен према Загребу а источни према Београду,

У овом случају ступају у игру силе центрифуге, што може довести до поделе БиХ, и то дуж линије коју је хрватски председник Фрањо Туђман, својевремено, код једног лондонског банкара, нацртао на салвети – анализира ситуацију 27. августа Драго Бувац, еминентни југословенски новинар (данас живи у Америци) у „Недељном телеграфу".

Овде је, опет грешком Запада, жигосани Милошевић изигравао ватрогасца. Крајем септембра, створио је уметничко дело, тако што је између Пала и Бања Луке остварио компромис. Под његовим окриљем, сложили су се Мо-

мчило Крајишник, представник Срба у свеукупном босанском државном председништву и председник РС Биљана Плавшић, по питању српског парламента, као и око расписивања нових избора за председника. Тако би се створила уставно-правна пат позиција између државних органа на демократски начин – не, као последњи пут камењем, батинама и СФОР тенковима. Ако би се на овај начин створила равнотежа власти у РС, био би, за почетак, спасен Дејтонски мировни споразум, а Шешељева пропаганда за разбијане БиХ и припајање РС Београду завршила би у ћорсокаку.

Правде ради, речено је да део западих политичара није спречавао југословенског председника при тој уравнотеженој политици, тако да је амерички Стејт департмент, пошто се уз помоћ Милошевића, завршио пројекат Дејтонског споразума, устручавао од агитације. Захтеви за признавање општинских избора, били су, додуше, подржани, али не и циљ да се Милошевић сврге. У мају су организовани и одржани илегални сепаратистички избори косовских Албанаца, а бојкот избора од стране Ђинђића и Пешићеве јако критиковани. Уз то је, београдски спољно-политички противник, Хрватска ослабљен, јер су сви кредити IWF и Светске банке замрзнути. Отворен је поступак против хрватског генерала на високом положају пред Хашким трибуналом, а пре извесног времена још и излазак земље из Савета Европе.

Чињеница је да је, поред антисрпског струјања из Пентагона, и Немачка била против: саботажу хрватског режима у Дејтону по питању Босне, Бон је у тој мери подржавао, да је Ханс Кошник, као ЕУ-комесар у Мостару, дао оставку. Министарство спољних послова хушкало је милитантне косовске Албанце, њихов самоизабрани председник боравио је у Бону, а Драшковића су критиковали због контаката са БНД-ом. Највећа опасност за опстанак Југославије ипак прети од Црне Горе. Тамо су, 5. октобра, такође одржани председнички избори, а најбоље изгледе има човек који отворено заступа самосталност мини-републике, Мило Ђукановић, садашњи премијер.

У борби за власт, у оквиру владајуће Демократске партије социјалиста (ДПС), Ђукановић је пресекао Милошевићевог љубимца Момира Булатовића, досадашњег председника. Размирице у руководству завршиле су се расцепом партије. Још није дато објашњење: оба кандидата захтевала су да закоски буду номиновани од ДДС-а. Али јавно мњење у Црној Гори веома јасно стоји уз Ђукановића, у парламенту ДПС има отприлике 2/3 одборника.

Иза сецесиониста стоје директори црногорских фабрика, они, због деструктивног става Београда, сматрају да им је егзистенција угрожена – пише ФАЗ. То су слични тонови који су се чули 1990. године у Словенији и Хватској. Црна Гора жели да се отресе обавеза према централној држави и да просперира на сопственим ногама. Прилив средстава од туризма не жели да дели са Београдом, а поред тога, постоје визије да, као међународна пореска и финансијска оаза, привуче, слично као Луксембург, страни капитал. То могу да буду фантазије, али не би било први пут да се због фантазија пролива крв.

Југословенска војска је већ појачала своје трупе на граници са Србијом и чврсто је контролише. У сваком случају, најпре би било када би у недељу

изборе добио, на једној страни ултранационалиста, а на другој црногорски сецесиониста. Да ли Милошевић, који од преузимање дужности југословенског председника у јулу, стоји изнад обојице, може да изгласи ситуацију, сумњиво је: пораз његових кандидата Лилића и Булатовића би га ослабио. **(Juergen Elsaesser, „ФАЗ")**

Шешељ неће учествовати у кампањи Српске радикалне странке

Јагодина (ОНАСА) – Вођа Српске радикалне странке, Војислав Шешељ, најавио је да неће више учествовати у кампањи СРС и изразио је протест у вези с одлуком шефа Мисије ОЕБС и председника Привремене изборне комисије, Роберта Берија, који га је искључио из предизборне кампање у БиХ.

Шешељ је изјавио за јагодинску ТВ станицу „Палма Плус" да ће престати да се појављује у медијима Републике Српске зато што СРС сматра да Бери „намерава да скине кандидате СРС Републике Српске са листе за парламент, баш као што је учинио са двојицом кандидата СДС и петнаест кандидата ХДЗ".

Он је додао да ће се повући из кампање у Републици Српској будући да то „представља опасност за укидање кандидатуре вође Српске радикалне странке Републике Српске Николе Поплашена за председника РС." **(„Ослобођење", 9. септембар 1998. године, изводи из штампе, ОЕБС, Мисија за Босну и Херцеговину)**

У Србији јача опозиција

Почетком јуна ТВ пренос кошаркашке утакмице између Југославије и Немачке на локалној станици на југу Србије изненада је прекинут. Иван Новковић, ТВ техничар, искористио је прилику да упути позив гледаоцима да се прикључе протестима у граду Лесковцу.

Изашло је двадесет хиљада људи, који су извиквали, „Слобо, одлази". Ово је покренуло друге антивладине демонстрације, углавном у јужним српским градовима. Неплаћени војни резервисти су се придружили протестима и блокирали су путеве. У Ужицу је демонстрирало 10 хиљада људи тражећи слободне изборе. Митинге су одржавали студенти Нишког универзитета. Опозициони савет града Новог Сада, другог по величини града у Србији, Православна црква и Српска привредна комора, сви су тражили од Милошевића да се повуче. Нови фронт опозиције, састављен од 30 партија, Савез за промене, организовао је митинге у Чачку и Новом Саду. После овога је уследио највећи опозициони митинг у Београду после 1996.

Пратећи ове догађаје западне владе су, колико је било могуће, покушавале да охрабре антимилошевићевску опозицију преко „безбедних" (и прозападних) канала. Оне немају интереса да унапређују истинска демократска права на Балкану. Оне руководе корумпираним, недемократским „протекторатима" у Босни и на Косову и игноришу злоупотребе реакционарног Туђма-

новог режима у Хрватској. До косовског конфликта западне силе су биле такође спремне да играју игру с Милошевићевим режимом. Али сада хоће да се отарасе проблематичног Милошевића и да га замене погоднијом владом.

„Вођство" српске опозиције увелико је састављено од реакционара као што је Милошевић. Они би на власти такође спутали демократска права ако би осећали да је то потребно и да то могу учинити некажњено. Прозападна крила опозиције, која чине огромну већину, желе да се помире са империјализмом. Она су спремна да даље отворе српску привреду безобзирном пљачкању и експлоатацији од стране међународног капитализма.

Ултранационалисти, као Војислав Шешељ, желе иду даље у правцу ратнохушкачког национализма и етничког чишћења и да успоставе чвршћи савез с реакционарним режимима Белорусије и Русије. Шешељ је био обазрив да не буде сасвим против Милошевића, плашећи се да би у овој фази могао да отвори пут прозападним странкама да дођу на власт. Дугорочно гледано, Шешељ се нада да ће формирати Владу, што империјализам испуњава страхом и што би за масе значило још један узалудан конфликт.

Режим око Милошевића има сопствени програм, а то је да одржи колико је могуће територијалне и државне независности у региону и да гомила богатство, привилегије и престиж преко тржишне привреде. Помоћник премијера, Драган Томић, на пример, обећао је програм „брзе приватизације".

Сви опозициони лидери такође се изјашњавају да су за тржиште. Они се једино споре по питању поделе плена. Радничким масама не нуде никакву алтернативу. Тржишна економија за раднике значи даљње сиромашење, незапосленост, криминал и сукобе.

Нажалост, раднички покрет у Србији, као и на целом Балкану, много је претрпео због вишегодишњег крвопролића. Пре тога, деценијама под Титовим режимом, владајућа стаљнистичка бирократија није толерисала ни једну независну самоуправну организацију радничке класе. Идеолошка конфузија која је уследила после пропасти стаљинистичке Југославије и потеза бивших стаљинистичких бирократа, попут Милошевића, да се прихвати тржишна економија, отежала је задатак обнове независног радничког покрета са јасним класним позицијама. У садашњем протестном покрету, уместо да носе свој класни барјак, раднички синдикати у Србији кротко следе десничарске опозиционе лидере и њихов програм. Не видевши праву алтернативу, већина српских радника још се није укључила у послератне протесте.

То не искључује масу радника да се одлучно определе за борбу. Напротив, класна експлоатација и прилике у уништеној привреди довешће до масовног радничког револта – вероватно у блиској будућности и у почетку, због хроничног одлагања стварања јасне алетрантиве масовној радничкој класи, под „вођством" опозиционих странака.

За разлику од последњег опозиционог покрета 1996-1997, летњи протести 1999. до сада су били релативно слаби. Пре три године било је укључено на стотине хиљада, укључујући главна урбана подручја као што је Београд. Зоран Ђинђић, бивши градоначелник Београда а сада вођа опозиционе Демо-

кратске странке, позвао је у јуну на појачане протест који би довели до генералног штрајка у циљу уклањања Милошевића. Ништа од тога се није десило. Десничарски програми свадљивих опозиционих странака нису инспирисали милионе радника да уђу у борбу против владајуће партије у овој фази. У ствари, Ђинђић је био бивши вођа „Заједно", покрета опозиције из 1996-1997, али се испоставило да није способан да мобилише раднике у већем подухвату. На крају је Милошевић успео да подели подмитљиве опозиционе лидере, доводећи неке као што је Вук Драшковић из СПО у владу и тако поклапајући остале.

Током протеста овог лета, Милошевић је покушао са више маневара да се супротстави опозицији. У почетку је држао полицију у приправности, надајући се да ће се странке посвађати и протести смањити. Затим је наредио бруталну полицијску акцију и покушао да организује провладине контрамитинге, као што је учинио пре три године. Можда ће опет покушати да уклопи делове опозиције у Владу да би разбио њихове снаге. Прича се да ће Шешељу можда бити понуђено место шефа Службе безбедности.

Милошевићу такође помаже стално гложење између вођа опозиције. Мало се разликујући по питањима социјалне и економске политике, опозиционе странке се деле према личним линијама и лојалности кликама. Оне су мотивисане жељом да надмаше конкуренцију у јурњави за богаћењем себе и својих мафијашких пријатеља. Водећа фигура, означена као могући председник Србије, је Драгослав Аврамовић, бивши гувернер Централне банке и „пионир" тржишних „реформи". Милан Панић, још један од вођа Савеза, хемијски је магнат који се обогатио у Калифорнији.

Покварен карактер ових странака открива се у циничном опортунизму њихових лидера. Вук Драшковић, на пример, избачен је из Милошевићеве владе зато што је успостављао везе са Западом за време НАТО бомбардовања. У почетку је одбијао да активно подржава опозициони покрет овог лета, вероватно мерећи шансе на успех. Сада се задоцнело укључио и бори се за лидерску позицију.

Милошевић ће можда моћи да се одупре српској опозицији неко време и да одржи власт. Међутим, он такође мора да се бори с моћним опозиционим снагама унутар крње југословенске „федерације". Прозападна влада у Црној Гори дала је сигнале да жели да се измакне контроли Београда. Црногорска Влада је подржала НАТО бомбардовање и одбила је да учествује у Савезној скупштини.

Империјалистичке силе не залажу се, у овој фази, за потпуну црногорску независност, плашећи се да би то могло да доведе до даљњег распада балканских држава и до новог сукоба са Милошевићевим режимом. Оне се плаше новог грађанског рата, а увелико су аутори нове потенцијално експлозивне ситуације. Многи људи у Црној Гори не сматрају себе битно различитим од Срба и солидарасали су се са „српском браћом и сестрама" за време НАТО бомбардовања. Државне снаге у Црној Гори такође су подељене на оне који су лојални Републичкој влади и на оне лојалне савезном режиму. Озбиљни по-

кушаји кретања у правцу директне независности, можда подстакнути референдумом за који се залаже црногорска влада, могли би резултирати оружаним сукобом.

На бази капитализма и капиталистичких странака, српске масе и сви балкански народи могу да буду сигурни само у сиромашење и даљње ратове. Задатак обнове радничке алтернативе представља кључ за излаз. **(Niall Mulholland)**

Одбројавање до великог искушења

„Руски премијер Примаков изјавио је данас на светском економском самиту у Давосу, Швајцарска, да Москва остаје велика сила чији се ставови морају поштовати у глобалним политичким рсаправама, иако је Русија тренутно преокупирана озбиљним економским проблемима. Он је рекао да се Москва противи „униполарном" свету – очито мислећи на позицију коју држе САД.

Упркос текућим економским потешкоћама, Русија је још увек јака војна сила, с великим ресурсима и војним потенцијалом, рекао је он. Иако ће за њене текуће економске проблеме бити потребно барем годину дана да се реше, они су привремена појава која неће спречити Русију да игра активну улогу у међународној дипломатији."

Изгледа да је прошло веома много времена откако је руски премијер Јевгениј Примаков дао ову изјаву, а ипак је то било ове године. Русија сада има трећег премијера од тада.

Очекивали смо овакву врсту самопоуздања од руских вођа, па нас није изненадило. Међутим, оно је изазвалао мрштење оних који су Русију као суперсилу отписали пре више година.

Све време откако је Совјетски Савез брисан из постојања 1991, упозоравамо свет да ће се Русија још једном уздићи и бити главни играч у завршном времену нуклеарног холокауста – познатог у Библији као велико искушење. Зато нас је, када смо чули Примаковљеву изјаву, заинтересовало да видимо шта о томе кажу званични медији. Ево шта смо нашли у „Острелијену":

„Русији ће бити потребно барем годину дана да се извуче из своје економске кризе, али њене економске патње неће је спречити да игра активну улогу у међународној дипломатији, рекао је овог викенда премијер Јевгениј Примаков. Он је рекао на годишњем скупу Светског економског форума да су економски проблеми Русије „привремена појава" и чак да ће „бити потребно времена, вероватно више од године да се извуче из ове очајне ситуације ... то неће спречити Русију да игра активну улогу" у међународној дипломатији.

„На Блиском истоку, на Косову" и другде „играћемо позитивну улогу на свим тим местима", рекао је господин Примаков. „Тешка економска ситуација не ствара најбоље услове за вођење активне спољне политике. Желимо да искористимо наш утицај да би се ситуација стабилизовала." („Острелијен", 1. фебруар 1999).

Можете ли да откријете разлику између ова два извештаја? У „Остре-лијену" се уопште не помиње велики војни потенцијал Русије или њено противљење „униполарном" свету. Другим речима, нема помена полагања права Русије на статус суперсиле поред САД. Ништа осим бенигне тврдње о игрању активне улоге у међународној дипломатији да би се „стабилизовала ситуација".

Од почетка нашег рада практикујемо политику слања часописа националним и верским вођама, као и представницима медија, што је део наших настојања да покажемо обновљено Јеванђеље Царства Божијег што већем броју људи. Почетком рада добили смо одговор од уредника за религију „Остралијена", који нам је, између осталог, рекао да „увек одговара на писма". Схватили смо да тиме жели да каже да наставимо да му шаљемо часопис, што смо и учинили. Био је то први и последњи одговор који смо од њега добили, али није био крај и наше комуникације.

У првом нашем издању открили смо да је зрело време за испуњење великог библијског пророчанства: посете Израелу поглавара католичке цркве. Ево шта смо написали.

„Будући да три главне светске религије – јудаизам, хришћанство и ислам – полажу право (на Јерусалим) као централно место њихове вере, једино могуће решење је да га учинимо међународним градом. На тај начин бисмо такође имали услове за папину посету том граду. Да ли сте знали, ни један папа није посетио Јерусалим за две хиљаде година? Само ће једном папи Свевишњи Бог дозволити да ступи ногом на ту земљу и он ће највероватније доћи да прогласи „нову еру мира!" Када се то деси, будите спремни за Армагедон." („Кришчен хералда", бр. 1, 1990, стр. 16).

Само два месеца касније Ватикан је објавио да би папа заиста желео да посети Јерусалим као „весник мира". Били смо изненађени том најавом зато што нисмо очекивали да дође тако брзо. Како се испоставило, до тог догађаја било је још скоро деценија. Међутим, после неколико лоших покушаја, сада сигурно знамо да је тај догађај предвиђен да се деси негде током 2000. године.

У наредним издањима „Кришчен хералда" расправљали смо о могућим последицама те посете и објаснили да ће до ње доћи пошто нови вођа преузме Русију од Јељцина. Схватили смо из библијског пророчанства да Јељцин неће бити човек одговоран за нуклеарни холокауст краја света (у вези с детаљним анализама ових пророчанстава погледајте „Кришчен хералд" бр. 3 и 4.)

Међутим, тада нас је изненадио чланак у „Острелијену", с потписом његовог уредника за религију, у којем је писало да ће до папине посете доћи најкасније 1995.

Како је реч о рукоположеном свештенику, претпостављали смо да поседује нека сазнања о догађају изнутра. То нас је на тренутак пореметило – није нам било јасно како тако брзо може да дође до те посете.

Када је тај датум прошао и његово предвиђање остало неиспуњено, постало је очито да је изразио не саопштено мишљење, него своју личну жељу. Он је био врло нестрпљив да до те посете дође што пре. Зашто? Зато што би

то нас учинило лажним пророцима. Русија до тада није могла имати новог вођу, а папина посета не би испунила најважније пророчанство нашег доба.

Касније смо приметили чудну промену у уређивачкој политици ових новина. Како смо наставили да истичемо погубне прилике у свету и све већа искушења која свет доживљава од почетка деценије, што се подударало с почетком нашег рада, ове новине су почеле да играју улогу ђаволског адвоката.

Природне катастрофе? Ништа необично у поређењу с претходним временима. Еколошко уништење? Ништа што не би могло да се поправи. Опасност од нуклеарног холокауста? Свет је ушао у мирно и просперитетно доба. Пренасељеност? Земља би могла да прими далеко више становника него што има сада. Глад? Питање је само равномерне расподеле ресурса. Загревање планете? Земља пролази кроз један од многих циклуса. И тако су наставили – што смо ми више истицали да је реч о претходним знацима и фазама великог искушења, они су то више уверавали своје читаоце да не треба да брину.

Ништа на свету као да није могло да узнемири те људе. Али у напору да предоче ружичасту слику света, они су тако гадно пречистили своје новине да човек није могао више да добије прецизну слику света са њихових страница. Тако нисмо имали избора, него да одустанемо од губљења времена на њихове новине.

Уместо на њих, ослонили смо се на „Сидни морнинг хералд", далеко најобавештеније и најаналитичније новине у Аустралији, као и на још неколико локалних и међународних публикација.

Када смо, међутим, дошли на Примаковљеву изјаву, чак је изгледало да се „Сидни морнинг хералд" плаши, потпуно је игноришући. Ово је било још веће изненађење, будући да су само неколико дана пре признали у једном важном чланку да су западни медији направили грешку у начину сагледавања Русије. Ево шта су рекли:

„Слепи за страшан савез"

Има опаких одјека о успону национал-социјализма у потезима за словенско уједињење.

Тешко да представља изненађење што западни медији стално пропуштају важне – и забрињавајуће – политичке трендове у Москви; то само одражава нашу потпуну заокупљеност финансијским крахом Русије.

Таква заокупљеност економијом могла је да се оправда у ошамућујућим данима Јељцинове власти. Невоља је у томе што, не само Јељцин, него једна цела ера, нестаје са слике и нова и опасна се помаља, док ми одбијамо да препознамо њена знамења. Човек не може да се не сети западне штампе из тридесетих година XX века, која се још бавила финансијском агонијом Вајмарске републике на прагу нацистичког преузимања Немачке.

Нека знамења која су наши медији игнорисали укључују посету Русији Војислава Шешеља, потпредседника владе Србије, као сензационалан позив

на словенско јединство Русије, Југославије и Белорусије. Наравно, Шешеља обично називају „лудим псом" српског национализма, „непомирљивим", поред кога С. Милошевић изгледа као умерењак. Оно што је, међутим, важно јесте чињеница да је у руском граду Јарославу, Шешељев позив изазвао овације.

Пропуштен је такође и опис Украјине, за коју је белоруски председник Лукашенко рекао да је издајица заједничке словенске ствари.

Шешељ и Лукашнко су политичари, нису аматерски путници. За разлику од наших медија, мора да су они намирисали промене у политичком држању Москве. Због чега би, иначе, изненада хтели да створе савез с „непомирљивима" из Русије, антизападним националистима који последњих седам година упорно настоје да изазову конфронтацију са Западом?

Упркос свим булажњењима о ционистичкој завери која уништава Русију, ова господа су до сада била од ограничене вредности за српску и белоруску браћу. С Јељцином у Кремљу и у недостатку поузданог и популарног вође, они нису имали никаквих шанси да радикално промене спољну политику Русије. То више није случај, не када се окупљају иза страшног председничког кандидата, Јурија Лушкова, градоначелника Москве.

Ако је тако, требало би да њихов политички програм заслужи извесну пажњу медија. Нарочито ствари које су толико важне Шешељу и Лукашенку:

– Хитно припајање Белорусије, које би за Русију значило исто што и консолидација Аустрије с Немачком 1938;

– Враћање Русији украјинског града Севастопоља (упоредите то с Хитлеровим захтевом за враћање Гдањска уочи II светског рата);

– Стварање Словенског савез Русија-Белорусија, Југославија и Украјина, који Лукашенко жели да предводи. Ако „издајничко" украјинско вођство одбије да се прикључи, Шешељ и Лукашнеко ће запретити грађанским ратом – уосталом у Украјини живи 10 милиона Руса.

Шта ће се, дакле, десити ако Лушков победи на председничким изборима? Обзиром на то да је он један од најжешћих заговорника припајања Белорусије, као и враћања Севастопоља, нека врста руско-украјинске конфронтације била би у игри.

Ако се то деси, онда је тешко замислити да САД не интервенишу у име Украјине. И ту јасно видимо на што циљају Шешељ и Лукашенко – интервенција САД је једино што треба „непомирљивима" да претворе Русију у Србију у настајању.

Русија би била уништена економски, баш као што је случај са Србијом. Ипак, опет као Србија, Русија би била запаљена свепрождирућим „патриотским" жаром о империјалној обнови. Лако је предвидети шта би значила појава такве нуклеарне мега-Србије. Замислите само злочине које би Ирак на Блиском истоку или Србија на Балкану починили ако би им било омогућено да некажњено дејствују под руским нукеларним штитом.

Да, то је најгори могући сценарио. Можда се руски „непомирљиви" неће нагодити с Лушковим – иако је тешко видети зашто не би. А сам Лушков мо-

же да буде поражен на изборима (иако је тешко замислити ко би могао да га порази). Ипак, није баш мудро помагати му држећи се курса који је зацртао ММФ, који у Русији само ствара беду и гнев националиста према Западу.

Није прекасно да се схвати да је оно што Запад ради Русији последњих седам година копија онога што је радио Вајмарској Немачкој двадесетих година. Да ли би требало да се изненадимо ако идентична политика да исте резултате?

Цела ствар делује бизарније када се сетимо да је велика генерација Американаца после II светског рата одбацила оне који су промашили вајмарском политиком манипулације у корист чврсте стратегије помирења бивших непријатеља – стратегије која је крунисана успехом и у Јапану и у Немачкој. Тада им нисмо дали новац који је могао да буде украден, као што је украден у Русији. Уместо тога, модернизовали смо њихову индустрију.

Зашто не следити Џорџа Маршала и Дина Ечисона, творце Маршаловог плана? Зашто одбијати суочавање с чињеницом да је потребна радикална реформа, не само руске привреде него и наше политике?

Идемо, међутим, редом. У овом тренутку наша главна преокупација у Москви мора да буде да обезбедимо да у наредних пет година не буде руског Милошевића у Кремљу – ако ни због чега, оно зато што мора да још постоји Русија која је вољна да после 2000. прихвати реформисану политику Запада." (Александар Јанов, „Сидни морнинг хералд", 30. децембар 1998).

Дакле, „западни медији стално пропуштају важне – и забрињавајуће – политичке трендове у Москви". Зар то не говоримо скоро целу деценију? Али нико нас није узимао озбиљно зато што смо посматрали свет у светлу библијских пророчанстава, а не можете узети озбиљно човека који каже да свет иде тачно онако како је Бог одредио пре више хиљада година, је ли тако? А опет, када су Божји људи узимани озбиљно на овом свету? **(Радио Слободна Европа, 1. фебруар 1999. године)**

Србија: наставља се политичка нестабилност

На дубоко религиозан начин, Срби мирно проводе дане који воде ка 7. јануару, дану када славе Христово рођење. Политичари који су играли главну улогу на изборима прошле недеље немају избора него да се придруже овој сезонској побожности, иако држава нема ни владу, ни председника, ни устав.

Они су размишљања о формирању нове владе оставили за период после Божића, вероватно се надајући да ће их витлејемска звезда извести из ћорсокака.

Не само да парламентарни избори у Србији нису решили проблем политичке нестабилности која прати земљу од збацивања југословенског председника Слободана Милошевића, него су још више искомпликовали ствари.

Ултранационалистичка Српска радикална странка Војислава Шешеља победила је на изборима, али је врло вероватно да ће Владу формирати три или четири демократске странке, од којих највећа има 17,5 одсто гласова.

У Београду се чују свакојака предвиђања, али се ништа не дешава иза сцене у канцеларијама дипломатског кора, будући да се званично ништа не догађа због празника, нити медији расправљају о могућем току догађаја.

По мишљењу аналитичара и по првим изјавама протагониста после проглашења резултата, највероватнији исход је формирање владе од стране умерено националистичке Демократске странке Србије Војислава Коштунице, која је добила 17,4 одсто гласова, Демократске странке покојног Зорана Ђинђића – коју предводи Борис Тадић, а која је добила 12,7 одсто гласова, Г17 плус, предвођеног Мирољубом Лабусом са 11,4 одсто гласова и коалиције „Заједно за Србију", предвођене монархистом Вуком Драшковићем, која је добила 8,2 одсто гласова.

У извесном периоду може постојати мањинска влада, посвећена решавању специфичних питања, као што је изгласавање устава и неких основних закона, после чега би уследили нови избори.

Готово да не постоји вероватноћа да би ултранационалистичка Српска радикална странка Војсилава Шешеља или Милошевићева Социјалистичка партија могле бити део Владе. Притисак за сарадњу долази са Запада, који је пред изборе активно покушавао да утиче на гласаче у корист либералних странака, да би спречио чврсторукаше да преузму власт. Прва реакција Брисела, у облику позива на сарадњу упућеног демократским странкама, била је знак шта ће уследити. Мора се претпоставити да високи представник за заједничку спољну и безбедносну политику Европске Уније, Хавијер Солана, неће седети скрштених руку.

Колико снажна и успешна може да буде влада када се састоји од странака с различитом идеолошком и политичком базом, које су се пре избора жестоко супротстављале једна другој? Како, на пример, може Коштуница да влада с Тадићем, када је чак и на дан избора оптуживао Демократску странку због веза с мафијом, корупцијом и незаконитошћу? Како се може обезбедити кохезија владе по питању опстанка државе Србија и Црна Гора, када се Лабус залаже за независност Србије? И како може Влада да унапређује демократске уставне реформе, када се Драшковић залаже за повратак монархије?

Ма каква да изиђе влада из поступака иза сцене, од ње ће се тражити да у кратком времену спроведе оно што претходна влада није успела за три године, суочавајући се притом с милитантном, националистичком опозицијом.

Колико ће бити лако слабој влади да донесе, а пре свега да спроведе, одлуке које се сукобљавају са интересима свемоћног организованог криминала и нове економске олигархије, или које ће бити болне за напаћено становништво које заиста не осећа да се много променило од збацивања Милошевића?

Ово је велико питање и због тога сви предвиђају наставак политичке нестабилности у земљи која и даље остаје црна рупа западног Балкана.

Ма како да човек тумачи исход недељних избора, неки посматрачи на Западу и извесни кругови у Briселу и Вашингтону као да су задовољни укупним процентом гласова либералних странака који се пење на 59 одсто. Други се

ужасавају од помисли да је 41 одсто Срба гласало у корист Милошевића и Шешеља, којима се суди за ратне злочине.

Стварност је на неки начин другачија. Подршка ултранационалистима било је гласање којим се кажњавају странке које су преузеле власт после пада Милошевића. Велики део становништва, разочаран неспособношћу садашњих вођа да испуне наде у виши животни стандард, изразио је незадовољство на гласању дајући подршку чврсторукашима. „Мука ми је од Шешељеве дружине, али они морају да прођу", рекао је један гласач напуштајући гласачко место у центру Београда.

Шешљева странка није водила кампању под барјаком ултранационализма, нити је отворено говорила о проширивању граница у циљу обухватања свих Срба, иако је то њена политичка и идеолошка филозофија.

Насупрот нејасним изјавама демократских странака о европским идеалима, реформама, либерализацији економије и друштва, она се обраћала сиромашним сељацима у провинцијама, пензионерима у градовима који не могу да плате рачуне за струју, обећавајући да ће смањити цену хлеба са 30 на 2 динара.

Она се обраћала избеглицама са Косова и из Крајине, као и четницима, да поврате национални понос освајањем високог процента гласова. Она би могла да напредује још више ако се не пронађе формула за јаку владу и ако земља ускоро поново изађе на изборе. **(„Катимерини", Преглед македонских послова, историје и културе на интернету)**

Мит и Милошевић

Ко не дош'о у бој на Косово...
Из руке му ништа не родило.
Српска народна песма.

Супротно очекивањима САД, Мировни споразум о Косову неће бити потписан после неколико недеља бомбардовања, а можда неће бити потписан никада. Да би се разумело због чега је Слободан Милошевић одлучио да се бори против НАТО-а уместо да попусти, мора се схватити савремена улога у политици коју је одиграо Бој на Косову 1389. Милошевић поново игра српски централни мит вође који је изгубио средњовековну битку против надмоћне турске силе и постао народни јунак мученик. Он покушава да сачува власт играјући улогу реинкарнираног браниоца и пребацујући гнев народа због могућег губитка Косова са себе на зли Запад. Има много снага у његовој некад малој, политичкој бази које терају Милошевића на пркос. Наставак њихове подршке сада је за њега виталан, али они су одвећ маргинални да би преузели власт ако би он био збачен. Једна група која на њега врши притисак јесте ултранационалистичка Радикална странка, која је добила само 16 места у Савезној скупштини. Војислав Шешељ, њен вођа, могао је да повуче своју странку из владајуће коалиције и да ослаби Владу да је Милошевић пристао на НАТО трупе. Могао је да прикаже председника као издајника српских инте-

реса. Шешељева популарност је расла док је заговарао рат с НАТО-ом, а представници на мировним разговорима у Рамбујеу размишљали су о томе да попусте Западу. Да би спречио свог ривала, Милошевић је морао да прихвати Шешељеве позиције.

Други фактор су националистички официри које је Милошевић именовао после отпуштања војног врха који је покушао да обузда његове акције прошле јесени. Ови нови официри изгледа да су имплицитно претили државним ударом када су му, према европској штампи, рекли да би пуштање НАТО трупа на Косово значило почетак краја његове власти. Генерал Небојша Павковић рекао је да садашње војно руководство верује да се свето Косово мора бранити по сваку цену. Генерал Драгољуб Ојданић, врховни командант, говорећи језиком мита, рекао је војницима да се „припреме за мучеништво".

Београдски политички аналитичари кажу да се југословенски председник боји јавности, која сматра да је косовски мит у срцу његовог идентитета. Он се плаши да би га разјарена руља могла убити, као румунског вођу Николае Чаушескуа. Да би се сачувао од судбине, он уђуткује све критичаре који би могли да подбуне нереде или изборну опозицију. Он је извршио чистку, не само у војсци, него и на универзитетима. Претње смрти студентима се настављају. Дошло је до ескалација затварања независних медија и трпања новинара у затвор. Српски новинари од њега очекују да следи Шешељеве подстицаје и да изврши притисак на судство и антимилошевићевску владу у Црној Гори.

Његова самозаштитна пропагандна кампања игра на осећање Срба као прогоњеног народа, које сеже натраг у XIV век и тако дубоко да неки хришћани носе јеврејску звезду да би се поистоветили са другом историјском жртвом. На телевизији у последње време играју филмови о Другом светском рату, да би се народ подсетио на оно што су Немци радили Србима, а изнете су тврдње да Мадлен Олбрајт мрзи све Србе и да је ОВК поставила пластичне лутке да би послала лажни извештај о томе како Срби убијају децу. Државна телевизија непрестано понавља митско право на Косово, упркос чињеници да је легално било српско само 60 у прошлих 600 година.

Демократска опозиција уопште не обуздава Милошевићеву пропаганду. Она је постала слаба, дискредитована својим ситним свађама и кооптирањем најхаризматичније фигуре, Вука Драшковића, у Милошевићеву владу. Она се плаши репресије која је створила толики страх да су се многи концентрисали само на индивидуални опстанак. Један дисидент је рекао: „Ја се не плашим рата, него онога што долази после њега. Неће бити шансе за демократију у Србији."

Многи у опозицији, и у народу, који презиру Милошевића не супротстављају се борби против НАТО-а на Косову. Главно јавно супротстављање тој борби долази од мајки које демонстрирају против мобилизације својих синова. Неки резервисти, као њих око 200 у Лесковцу, организују протестне митинге пред војним касарнама, а многи се скривају од регрутације. Они прози-

ру Милошевићеву стратегију и верују да је он већ продао Косово, али присиљава војнике да гину, да би он могао да преживи коначну предају покрајине.

Изузев код мобилисаних и њихових породица, Милошевићева одлука да одигра једну верзију средњовековне битке ојачала га је. Раније у току ове године, имао је подршку народа само око 20 одсто, јер је уништио привреду и изгубио ратове, али је анкета почетком марта показала да је 37 одсто Срба вољно да брани Косово силом, а још више њих се уједињује иза њега. Чак се и припадници опозиције усхићују митом о српским витезовима на Пољу Косову, причама о слави, храброшћу и жртвом који су део народних песама и уџбеника из историје. Као глумац Миленко Заблаћански, који је био међу десетинама хиљада оних који су протестовали против Милошевића 1997, многи сматрају да их част нагони да подрже вођу којег презиру против страних војника који окупирају Косово као што су чинили Турци.

Милошевић може да издржава НАТО бомбардовање Косова док „очисти" довољно Косовара из северних делова богатих рудом и из централних делова, да би поделу на српски и албански део учинио реалистичном стратегијом за Запад. Ако се не постигне та полупобеда, он може да објасни губитак Косова као што то чини мит, говорећи да храбри српски бој против НАТО-а није био пораз него морална победа. **(Marlen Nadl, „Neisen" 19. април 1999. године)**

Петљарење за борбу

Док Србија покушава да изабере свог првог председника после Милошевићевог пада, један ултранационалиста тражи повратак на сцену

Војислав Шешељ није лукав човек. У току босанског рата, овај ветеран у српској политици, претио је да ће нуклеарном бомбом сравнити Загреб са земљом. Паравојне јединице под његовим вођством нису вадиле очи непријатељима ножевима, рекао је једном новинару, него су користили зарђале кашике. Он је чак оптужио бившег председника Слободана Милошевића да је превише толерантан према мањинама. Тај резиме могао би бити оптерећење у неким деловима света, али не у Србији, где се очекује да вођа Српске радикалне странке (48), добије 30 одсто гласова на председничким изборима заказаним за 8. децембар. Он неће победити, али би тај резултат могао да обезбеди неочекивану говорницу за изношење тврдих ставова. „Он је моје срце и душа", објашњава Илинка Тасић, (50), љубећи Шешељев лик на пијаци с погледом на Дунав. „Он је прави патриота."

Ауторитарна политика још има публику у Србији. Међутим, Шешељево васкрсење одражава општије незадовољство међу српским гласачима демократски изабраним руководством које, две године након збацивања Милошевића, тек треба да донесе економске резултате којима су се многи Срби надали. Шешељ понавља да се кандидује зато да би очистио корупцију и помогао сиротињи. Међутим, за Србе као што је Никола Баровић, адвокат за људска права кога је једном ударио у главу Шешељев телохранитељ, његова кампања значи да „катастрофа Милошевићеве ере још траје".

Избори следеће недеље представљају трећи покушај, за мање од три месеца, да се изабере председник. Претходни покушај, поновљено гласање, није успео због недовољне излазности бирача. (По српском закону на гласање мора да изађе 50 одсто регистрованих бирача). Дипломате у Београду кажу да би гласање могло поново да пропадне због недостатка интересовања, што би изнудило још један покушај следеће године. Највећи губитник до сада је Војсилав Коштуница, актуелни председник Југославије, који је далеко надмашио ривале у оба круга, али би следеће године могао да остане без посла, када Савезна Република Југославија постаје само „Србија и Црна Гора".

У првом кругу Шешељ је био трећи, са 23 одсто гласова. Међутим, он понавља да ће све „српске патриоте" овог пута гласати за њега, захваљујући подршци Слободана Милошевића и његове старе партије. Шешељ је, међутим, водио чудно негативну кампању. На конференцијама за штампу и у ТВ разговорима он је нападао не само председничке супарнике, него и чланове актуелне Владе. На једној конференцији за штампу прошле недеље, тврдио је да је потпредседник владе Србије Небојша Човић недавно наредио његово убиство и да је Коштуничина канцеларија била „у паници" да сакрије доказе о везама са организованим криминалом. „Они ће продати странцима све што је вредно продаје и онда ће се преселити на Бахаме", рекао је он. „Мој циљ је", касније је објаснио „Тајму", „да уништим мафију. Показујем да се не бојим криминалаца, ма где да се налазе."

Други кажу да он ради оно што је стално радио: шири гласине о својим политичким непријатељима. Милошевић и Шешељ да „желе да прикажу нове лидере Србије у што горем светлу", каже Љиљана Баћевић, шеф Института за друштвене науке Универзитета у Београду. С обзиром на незадовољство гласача, то не би требало да буде тешко. У једној недавној анкети 50 одсто анкетираних је рекло да није задовољно смером којим је кренула Влада, против 14 одсто оних који су задовољни. Гласачи су разочарани и економским невољама земље и унутрашњом борбом која је затровала ново вођство, нарочито између Коштунице и премијера Ђинђића, бивших савезника чије ривалство, кажу дипломате, блокира реформе.

Највећа жртва Шешељеве бучне кампање може бити интересовање гласача. Ватреност његових присталица може да се мери само с гађењем многих обичних Срба, који његово стално присуство виде као доказ да је цео процес укаљан. Недовољна излазност гласача могла би да у бесконачност остави упражњено место председника. У ветровито поподне на Тргу Републике, прошле седмице, један амерички званичник који ради за ОЕБС подсетио је на демократску традицију Атине и Рима да би подстакао Србе да изађу на гласање. „Ви сте у питању", писало је на великом билборду иза њега. „Гласајте, 8. децембра!" Мало је пролазника обраћало пажњу. С кандидатима који улепшавају гласање попут Шешеља, многи ће радије окренути поглед на другу страну. **(„Time" Europe, 9. децембар 2002., Ендру Первис/Београд)**

Југословенски министар жртва западног тероризма

Снажни ултранационалистички српски министар рекао је у четвртак да западни „државни тероризам" стоји иза убиства југословенског министра одбране и жигосао је независне медије као саучеснике. „Ово је државни тероризам Сједињених Држава, Британије и Француске и вероватно још неких сателитских земаља", рекао је потпредседник владе Србије Војсилав Шешељ.

Шешељ, грлати вођа Српске радикалне странке, био је видно узбуђен и љут за време конференције за штампу. Он је упозорио све оне који раде на дестабилизацији државе, укључујући независне медије, које је напао као наводне слугерање Запада, да не мисле да су безбедни: „Рукавице су скинуте, ко се мача лаћа од мача погиба и то сви морају да имају на уму", рекао је он.

„Много грешите ако мислите да можете да овде убијате државнике као зечеве и да останете безбедни. Ко год ради за Американце, сносиће последице", рекао је Шешељ.

Шешељ, чија је странка једна од три у владајућој коалицији југословенског председника Слободана Милошевића, описао је убиство у понедељак увече као знак упозорења Југославији: „Државни тероризам против Југославије вероватно је једино средство које им је преостало да изазивају унутрашње нереде, хаос, неизвесност и могући грађански рат чији је циљ свргавање београдских власти и довођење њихових штићеника на власт."

Срби и Запад се разликују у оценама ко је убио Булатовића

Југословенског министра одбране Булатовића убио је у понедељак у Београду непознати нападач. Владини званичници оптужили су Запад да стоји иза овог убиства.

Западне дипломате кажу да су убиство вероватно починили припадници паравојних снага који Владу сматрају одговорном за недавно убиство популарног ратног војводе Жељка-Аркана Ражнатовића, или агенти чија је намера да уклоне могуће сведоке против Милошевића кога је оптужио Суд УН за ратне злочине.

Шешељ је рекао да су Булатовићеве убице биле „агенти западних обавештајних служби, криминалци из домаћег подземља, издајничке политичке партије у Србији и сателитски режими у Црној Гори и Републици Српској". Он је рекао да Југославија има доказе који поткрепљују ове тврдње и да ће их ускоро објавити.

Према Шешељу, опозиционе медије финансира Запад, да би водио пропагандни рат у земљи. Помињући неколико независних медија и једну радиостаницу, рекао је: „Ви сте убице свога народа и своје државе, потенцијалне убице. Ви који радите за Американце, из „Данаса", са Б-92, из „Гласа јавности", „Новости", „Блица". Ви сте издајници српског народа, ви свесно радите

за оне који убијају нашу децу", нагласио је он, мислећи на кампању НАТО бомбардовања прошле године.

„Ви сте саучесници убиства, ви сте исти (као и убице)"... „Немојте мислити да ћете преживети могућу ликвидацију. Ако тако мислите, веома много грешите", рекао је Шешељ, бивши паравојни вођа кога се многи плаше. **(Ројтерс (УК), 10. фебруар 2000. године, Београд)**

Писање по зиду

Растући национализам и разочарење тврде да су победили на председничким изборима у Србији.

Београд – Обична шетња улицама Београда може да буде лекција из српске политике и историје. На зидовима зграда, политичке пароле из последњих 15 година деле простор с похвалама младим женама и двама главним фудбалским тимовима – Црвеној звезди и Партизану.

Парола коју су крајем осамдесетих исписивали српски националисти – „Само слога Србина спасава" – још је прилично присутна. Често се исписује у симболичној форми – крст са четири ћирилична „С" на сваком ћошку. Позив на јединство је постао превише дослован за оне који су живели у Хрватској и Босни и на Косову. Резултат је била деценија крвавих сукоба између Србије – предвођене комунистичким вођом Слободаном Милошевићем, који се претворио у националисту – и њених суседа у некадашњој Југославији.

Зидови су одавно сведоци тешких последица те бурне деценије. Графити против НАТО-а овде су се некад гурали за простор са фразом која је предсказивала крај Милошевићеве владавине – „Готов је". Те речи и црна стиснута песница, која је симболисала омладински покрет „Отпор", налазиле су се на стотинама београдских фасада 2000. године – пре него што су победа опозиције на изборима и масовни улични протести коначно збацили Милошевића.

Дана 29. септембра Србија је одржала прве председничке изборе после Милошевићевог пада и изручења Међународном суду за бившу Југославију. У време почетка избора, било је завршено чишћење града од спрејем исписане историје. Нарочито у центру, оне песнице „Отпора", као и вулгарне антиамеричке духовитости као што је „Клинтоне, како пуши Челси?", нестале су тако што су замењене празним површинама.

Међутим, управо пред изборе, део очишћених зидова поново је укаљан. Овај пут пурпурно-црвеним графитима који су подржавали председничку кампању ултрадесничарског политичара Војислава Шешеља и његове Српске радикалне странке.

По свим правилима, требало би да Шешељ и његова странка буду такође део ишчезле историје постмилошевићевске Србије. Његови ставови спадају међу најружније и најназадније на целом Балкану – комбинујући жестоку демагогију, улично насиље и заразни српски изолационизам у мешавину моћне политичке отровности. Бисери Шешељеве шаролике каријере укључују организовање паравојних јединица за борбу у Хрватској, време проведено у затвору (укључујући и период из осамдесетих година када је био „дисидент"),

и обављање дужности Милошевићевог потпредседника владе, у два наврата. Зависно од дана и расположења, овај кандидат говори да ће његов први чин у улози председника бити да ухапси званичнике Владе Србије, или да ће обезбедити холандску визу да посети Србе којима се суди у Хагу.

Укратко, Шешељ је тачно оно што је Србија мислила да је очистила када је у октобру 2000. послала стари режим да се спакује. Међутим, као она пословична зла пара, Шешељ се непрестано појављује. У мају су анкете показивале да његова популарност износи 4 одсто. Како се кампања захуктала, попела се на 12 одсто.

Хладног и тмурног поподнева у среду, пред гласање, Шешељ је одржао митинг пред зградом Савезне скупштине у центру Београда. Упркос раном почетку, у 5 часова поподне, скоро 8 000 Шешељевих присталица закрчило је улицу пред Скупштином и зауставило саобраћај. Махали су тамноплавим заставама и сликама оптужених ратних злочинаца, укључујући бившег председника босанских Срба Радована Караџића и бившег генерала босанских Срба Ратка Младића. И Караџић и Младић остају у бекству од међународне правде, а Шешељ и његови следбеници их славе као хероје.

Сам митинг је био на ниском техничком нивоу. Бина је била мала и климава, а са слабог озвучења чуле су се дречеће српске народне песме о Шешељевом лидерству и патриотизму. Међутим, као политички театар, митинг је имао силину и снагу. Човек је могао да осети како се оштре и како вријају опаки гнев и мржња, углавном мушке масе, како говорници редом нападају Владу, организовани криминал и Запад. Милошевићево писмо – написано из ћелије у Хагу – којим подржава Шешељеву кандидатуру, било је топло поздрављено.

Када је пао мрак и небо почело да се отвара, коначно је почео да говори сам Шешељ. Зграбивши микрофон у десну руку, он је обећавао затвор и растурање актуелних званичника Владе, док је његова лева рука замахивала кроз ваздух. Када је маса почела да скандира „Во-јо, Во-јо", Шешељ је ставио руку иза леђа и климао главом са изузетним задовољством, уживајући у покличима масе по којој је сипила киша.

За кандидата чија је политика тако чврсто укорењена у недавно одбачену прошлост Србије, Шешељ је на митинг привукао много гневних присталица. А колико још присталица он има у Србији, постало је заиста јасно у недељу увече, када су се новинари тискали у београдском Медија центру због изборних резултата.

По Изборном закону Србије, кандидат мора да скупи 50 одсто гласова да би победио. Ако се то не догоди, двојица првопласираних иду у други круг Недељни резултати – који су довели до уласка у други круг Коштунице (који је добио 31,2 одсто гласова) и Лабуса (који је добио 27,2 одсто), а који ће се одржати 13. октобра – нису били неочекивани. Уместо тога, већина новинара говорила је о изненађујућих 23 одсто гласова Војислава Шешеља. Заостао је за неколико процената да надмаши Лабуса – и да се суочи с Коштуницом у другом кругу избора за председника Србије.

Неколико дана пре гласања, Џејмс Лајон, директор Српског пројекта за Међународну кризну групу, тврдио је да ће права вест у првом кругу бити снага која је остала у тврдокорним националистичким партијама Србије. „Она ће нам рећи колико је стварно јак тај националистички елемент", рекао је Лајон. „Колико људи задржава тај јаки елемент гледања унатраг и колико их је ухваћено у исту стару реторику."

Лајон је сматрао да ће чврсторукаши, међу 11 кандидата, добити укупно 30 одсто гласова. Испоставља се да су лако прешли ту границу – гурајући тај број, са Шешељевим снажним резултатом, на близу 35 одсто. Само две године после избацивања из игре, чврсторукаши Србије поново постају утицајни.

Сматрало се да ће подршка тврдокорним националистима, као што је Шешељ, бити ствар прошлости. Логика би диктирала да стварна постмилошевићевска расправа у Србији (која ће у току године задржати лабаве федералне везе са суседном Црном Гором и формално напустити име „Југославија") буде о темпу и обиму реформи у земљи.

Та расправа се води у облику битке између споријег, стабилнијег приступа за који се залаже југословенски председник Војислав Коштуница и бржег, више прозападног приступа, који фаворизује премијер Србије Зоран Ђинђић и његов председнички кандидат, потпредседник владе и економски експерт Мирољуб Лабус. Међутим, српски национализам је један од клинова који се још једном зарио у ту расправу, значајно је изменивши.

Може се рећи да је историја српске политике у последњих 15 година прича о привремено тријумфалним коалицијама, које се распадају скоро одмах и уступају место статус кво – или још горе. Године 1991. и 1997, на пример, Србија је дошла надомак циља збацивања Милошевића уједињеном опозицијом – да би се те коалиције распале пре довршења посла.

На први поглед, коалиција из 2000. године изгледала је другачије. Прво, стварно је успела да уклони Милошевића са положаја председника Југославије. Да би то учинила, опозиција је подржала Коштуницу у вођењу председничке кампање. Његов углед неподмитљивог и ватреног противника режима – у комбинацији са чврстим, али благим српским национализмом – помогао му је да придобије масовну подршку народа која је била потребна да би се земља отарасила Милошевића.

Ипак, многи бивши Коштуничини партнери сада виде његове националистичке прерогативе као оптерећење у гурању земље напред – а његову неподмитљивост гледају као нефлексибилност. Главни међу овим критичарима је Ђинђић, који жели да остане на власти, иако убрзава непопуларне реформе, као што је сарадња с Хашким трибуналом и драстично повећање цена комуналија. Јаз између Коштунице и Ђинђића проширио се овог лета када је Ђинђић избацио Коштуничину Демократску странку Србије из Скупштине. Присталице премијера тврдиле су да су недолазак Коштуничиних скупштинских савезника на седнице и њихови напори да блокирају реформе присилили Ђинђића да их избаци, а ипак је овај потез углавном посматран као начин очувања и заштите Ђинђићеве власти.

Међутим, чињеница да је Ђинђић успео да некажњено нападне Коштуницу указује на политичке слабости југословенског председника. Не само да је, током две прошле године, пала Коштуничина лична популарност у Србији са 70 на 30 одсто, него ће и његов положај као југословенског председника у слабој федерацији постати такође неважан у блиској будућности. Видевши своју шансу, Ђинђић је помогао Лабусу, као реформском председничком кандидату, у борби против Коштунице.

Коштуница је имао и других невоља, посебно на међународном плану. Он је отворено доводио у питање Хашки трибунал и Дејтонски споразум из 1995, којим је окончан рат три стране у Босни и Херцеговини и обезбеђен територијални интегритет земље стварањем два ентитета, српског и хрватско-муслиманског.

Коштуница је ово питање искористио да привуче националистички оријентисане гласаче. На почетку актуелне кампање, он је на митингу у Малом Зворнику рекао да је српски део Босне само „привремено одвојен" од Србије. Босанска влада – скупа са западним владама – гневно је реаговала на ову изјаву, присиливши га да ублажи став. Међутим, судећи по почетном кругу гласања, ова изјава му је донела много гласова.

Коштуничини противници су покушали да такве изјаве искористе као брвно за разбијање врата. Уосталом, Лабус и Ђинђић су потрошили велики унутрашњи политички капитал да би окончали економске санкције и добили улаз у глобалне економске институције као што су Светска банка и Међународни монетарни фонд. Потези као што је сарадња с међународним судовима, повећање цена струје и затварање фабрика понекад су чинили реформисте веома непопуларним.

Приказивање Коштунице као сметње за придруживање Европи, стална је тема Лабусове кампање. Једног сунчаног поподнева на Тргу Републике, неколико дана пре првог круга гласања, група младих присталица Лабуса позивала је пролазнике да учествују у „Квизу о Европи". Одговори који су се слагали с Лабусовим виђењем европске интеграције (као што је поспешивање сарадње с међународним финансијским институцијама и усвајање европских норми по питању људских права) изазивали су осмех на лицима, док је реакција на Коштуничину затворенију политику (отпор међународној правди) била мрзовољна.

Уна Мијовић је пријатна млада студенткиња права на Универзитету у Београду која је радила на састављању квиза. Она каже да је Коштуница могао да издејствује промене 2000. године „зато што је био ново лице". Али сада, тврди Мијовићева, Коштуница је „показао да није довољно снажан, ни спреман да уради оно што је неопходно за реформе".

Коштуница и његове присталице верују да ће спорије и стабилније економске реформе имати мањи негативан утицај на државу. Они такође тврде да, упркос Ђинђићевим и Лабусовим позивима на брже реформе, они морају одлучније и брже да се боре против криминала и корупције. Коштуничине присталице етикетирају Ђинђића као корумпираног аутократу – наводећи

његове потезе против Коштуничине странке у Скупштини и мноштво познатих скандала, укључујући прљаву и упорну расправу о скривању извештаја владе о шверцу цигаретама.

На митингу који је Коштуница одржао у Београду, неколико дана пре него што је било икаквих знакова о изборима, мањи део његове подршке проистиче из његове кандидатуре, а већи из мржње према Ђинђићу. Овај митинг је био млак догађај, а био је оживљаван само бучним негодовањем и звиждањем при сваком помињању Ђинђићевог имена.

Шта рећи за Лабуса? Налепница која се видела свуда по центру Београда у данима пре гласања даје језгровит одговор: Лабус = Ђинђић.

Већина посматрача може да прочита записе на зидовима у првом кругу изборних резултата. Чак и ако Коштуница – са својим блажим национализмом и тврдим наступом против криминала – привуче само нешто гласова који су у првом кругу отишли Шешељу и другима, он ће сасвим лако освојити други круг. Пре избора у Србији постоји дводневна „изборна ћутња" коју морају да поштују медији и кандидати. Влада може да изрекне казне у висини од неколико хиљада долара за оне који наруше период ћутње. Међутим, један самозвани „председнички кандидат", одржао је рок концерт у центру Београда прве вечери изборне ћутње.

Игор Блажаревић – рокенрол комичар, познат као „инспектор Блажа" – није био на званичној листи кандидата. Међутим, да је био, вероватно би добио више гласова него других осам кандидата са листе – од којих ни један није пробио границу од 5 одсто гласова у првом кругу. Блажа се чак потрудио да његова председничка кандидатура личи на стварну. Постери, у вези с његовим наступом – штампани у стилу политичког огласа – преплавили су центар Београда. Он је чак понудио платформу која је подразумевала пензионисање тинејџера („Они ионако не воле да раде"), оживљавање немачке марке као валуте, увоз голубова да их старци хране и протеривање жена у кухињу.

Блажин концерт, одржан у Студентском културном центру, понудио је жестоки кич класичног рока прошаран бомбастичним изјавама и хумором. Ипак, чак и својом бујном лудошћу, овај концерт је понудио редак културни коментар изборне кампање лишене енергије и интересовања који су пратили изборе 2000. године. Излазност у првом кругу гласања у Србији била је 55 одсто – скоро 20 одсто мања него 2000. године и најнижа после првих вишестраначких избора 1990.

Апатија у вези са председничким изборима 2002. има више објашњења. Наравно, унутрашња борба у коалицији која је збацила Милошевића са власти одбила је гласаче. Чињеница, да су недељни избори одржани, да би био смењен дискредитовани председник Милан Милутиновић – који се налази на функцији упркос оптужници за ратне злочине – остаје једна од трајних ирониja ове кампање. Ипак, многи посматрачи приписују изборну равнодушност снажном осећању изневерених нада и разочарењу у вези са обећањима од пре две године.

Владимир Марковић, гитариста и текстописац за једну од најбољих рок група у Србији, Пресинг, нуди једно виђење разлике у односу на 2000. годину. „У октобру 2000. чинило се да ће Србија дефинитивно постати држава рокенрола", каже он у вези с тријумфом уметничке слободе настале падом Милошевића – укључујући издавање многих албума које је одложено због НАТО бомбардовања и политичких врења која су уследила. „У кратком идиличном међупериоду могли сте да чујете и видите како рок музика доминира куд год да се осврнете, док су се промене дешавале брзо – јер је рокенрол генерација Србије била носилац тих промена. „Међутим, у септембру 2002", наставља Марковић, „ако би неко судио по музици коју слуша на радију и телевизији, сигурно би закључио да је Милошевић још на власти...Рокера нема нигде, а Генерација V је још Генерација V." Заиста, велики део музике коју човек данас слуша у Београду, далеко је од оног подземног рока који је био инспирисан Милошевићевим режимом. Данас листама доминирају досадна домаћа поп музика, и алтернативни амерички и британски рокери, као што је Вилко и анонимни бубњари и гитаристи.

Млади политичар у успону, Александар Маринковић – чији Покрет за демократску Србију подржава Лабуса у кампањи – тврди да је још увек тешко за млађе Србе да замисле које промене могу да спроведу у својој земљи. „Замислите ово", каже Маринковић. „Седамдесет одсто младих људи није никада ишло у иностранство. Они појма немају како ствари могу да изгледају другде."

Незадовољство, међутим, иде још дубље од културе и политике младих. Чак и они који су били дубоко ангажовани у последњој изборној кампањи, осећају сличну парализу и неспремност да се поново ангажују у политици. Групе као што су Глас разлике – основана 1999. да би изразила гласове жена у српској политици – одиграле су велику улогу на председничким и парламентарним изборима 2000. године. Ова група је организовала жене у 30 градова, идући од врата до врата да би контактирала са 45 000 жена, и објављивала је брошуре на мађарском, румунском и српском језику.

Међутим, у овој изборној кампањи Глас разлике остаје ван окршаја. Уместо тога, она тихо ради унутар страначких структура и врши анализе страначких политичких платформи по женским питањима. Скупа с другим невладиним организацијама у Србији, ова група се уздржала од давања подршке или организовања обиласка градова, по систему од врата до врата. Координатор Гласа разлике, Биљана Милетин, каже да се напори групе нису претворили у конкретну практичну корист. Сада је, на пример, само осам жена у Скупштини Србије од укупног броја од 250 посланика.

Глас разлике је такође имао нарочите проблеме у организовању жена – политичара у облику кокуса. Ђинђићева Демократска странка додала је женска питања својој платформи тек после лобирања Гласа разлике и других група – и била је међу најосетљивијима према женским питањима. „Што се тиче Коштуничине странке", примећује Милетин за ДСС, „ми не сарађујемо с

њиховим женама. Они не дозвољавају својим женама да се организују унутар странке."

Милетин каже да се она сложила с почетном одлуком група попут њене да се уздрже од активне кампање 2002. Међутим, она је почела да мења мишљење – посебно у светлу препрека које је Коштуничина странка наметнула организовању жена из сопствених редова.

„Кад сада размишљам о томе", каже Милетин, „можда смо донеле погрешну одлуку. Уосталом, изборе 2000. године су одлучили жене и омладина."

У уторак је Ђинђић рекао за новинску агенцију Бета да је ниска излазност одраз задовољства гласача – а не обрнуто. „Народ тражи разлог због којег би гласао, не разлог против гласања", рекао је он. „Грешка многих штабова била је покушај да се мобилишу емоције против Владе Србије на исти начин како је то било против Милошевићевог режима. Велики број људи одбио је да учествује у томе."

Међутим, с обзиром на избор, Срби који су гласали, у великом броју су дали глас тврдокорној и изолационистичкој политици из прошлости. Чак и у ужем избору између Ђинђићевог кандидата – Лабуса – и Коштуничиних споријих реформи и националистичког сјаја, гласачи су се определили за Коштуницу.

Шта то значи за Европу и САД, јасно је. Очекивање да Србија покаже јаку политичку вољу за променама, као што су показале Чешка Република и Мађарска после револуција 1989, сасвим је неразумно. Србија се налази на путу много сличнији Словачкој, која је тек недавно устоличила на власт реформисте, после десетогодишњег флертовања с тврдокорним лидером Владимиром Мечијаром.

Бујање националистичких осећања тако брзо после Милошевићевог пада знак је да Европа и САД морају да наставе да посвећују велику пажњу Ба-лкану. Међутим, може се испоставити да Шешељ и његова група буду оно „нешто" против чега ће у будућности гласати многи реформски настројени гласачи. **(www.phoenix.com, Fenix company, Richard Birn**, **17. јануар 2006. године)**

Дуг пут до промена

Миљенко Дерета је директор познате невладине организације „Грађанских иницијатива" (Удружење грађана за демократију и цивилно образовање), која је одиграла важну улогу у успешном активирању грађанског сектора у Србији у борби против Милошевићевог режима. „Грађанске иницијативе" сада преузимају водећу улогу у многим грађанским акцијама чији је циљ демократизација српског друштва.

Мрежа независних новинара интервјуисала је Миљенка Дерету у вези с актуелном политичком ситуацијом у Србији, укључујући понављање председничких избора у недељу, 8. децембра, као последицу ниске излазности гласача у другом кругу избора у октобру. У овом другом кругу избора има само три

кандидата, актуелни председник Југославије Војислав Коштуница и два представника екстремног националистичког става који су блиски Слободану Милошевићу: Војислав Шешељ и Борисав Пелевић. Иако анкете указују на предност Војислава Коштунице, Шешељ је добио изненађујућих 23 одсто и треће место у првом кругу. Његов позив на бојкот другог круга између Коштунице и Мирољуба Лабуса сматрао се кључним за неуспех другог круга.

Милошевићев режим оставио је најдубљи траг у области међуетничких односа. Све се посматрало кроз призму етничке припадности, укључујући политику. Национална/етничка позадина остаје кључна карактеристика друштва и критеријум политичког понашања. Када су косовски Албанци, најбројнија етничка група, „отишли", онда су Србијанци видели владавину српског национализма који се озаконио над малим процентом других мањина. Постоје нове генерације које су одрастале у потпуној изолацији од света, окружене ксенофобијом и насиљем, па не би требало да се изненадимо ако ова генерација показује најрадикалније националистичке ставове. Ако овом завештању додамо Милошевићево економско пустошење, онда је јасно да ће нам бити потребно много времена да се отарасимо његовог наслеђа.

Хтео бих да додам да поновном рађању српског национализма много доприносе поруке које долазе од председника Коштунице и његове странке. Њихово намерно нејасно држање према ентитету Републике Српске и отпор пуној сарадњи с Хашким трибуналом непрестано подстичу националистичке тензије и гурају Шешеља и остале ка још већем екстремизму.

• Колико је сада јак Милошевићев апел? Како Србија гледа на суђење Милошевићу? Који је општи став према ратовима у бившој Југославији и према српској одговорности за њихово отпочињање?

– Људи су очито потцењивали Милошевићев утицај на српску политику. Његова партија је пропала, али њен програм и присталице прешли су Шешељу. Они који су се смејали његовој директиви из Хага да гласају за Шешеља, чешали су се по глави после избора. Ипак, ја заиста верујем да се Милошевићев утицај смањује и да ће се убрзано смањивати у будућности. Ипак, било би веома опасно ако би се његово здравље погоршало и претворило га у мученика и свеца. Само суђење се недовољно прати у медијима, а мишљења људи су потпуно поларизована. С једне стране се налазе његове присталице, које не чују ништа од онога што говоре сведоци. Нажалост, тако и већина медија прати суђење. С друге стране су његови противници, који не желе да виде никакве позитивне ефекте на јавно мњење који проистичу из Милошевићеве ароганције. Нема довољно информација за јавност о ратовима и догађајима који се на суђењу помињу. Као и друге земље које су биле умешане у рат, Србија свакако није спремна да се суочи са својом улогом у њему. Одсуство истинског историјског истраживања, питања као „ко је први почео?" и аргумента „и они су то радили нама", остаће дуго основ за одбијање одговорности обичног света.

• Постоје два значајна и тешка питања с којима се Србија суочава. Шта ће донети будућа заједница с Црном Гором и може ли таква заједница да преживи и питање Косова?

– Мислим да су односи између Косова и Србије озбиљно и тешко питање. Заједничка држава с Црном Гором није тако хитно питање. Нико нема адекватно решење за Косово и то је питање које ће се решити у годинама пред нама, с могућим уласком у оружане сукобе мањег интензитета. Нова државна заједница Србије и Црне Горе биће регистрована у Савету Европе и одмах ће наставити да делује као две одвојене, независне целине. Нико не верује озбиљно у будућност такве уније.

• Који су најважнији демократски изазови с којима се Србија тренутно суочава?

– Најважнији изазов је како обезбедити наставак реформи и изградити функционалне демократске институције које ће респектовати сви политичари. Други приоритет је преиспитивање српске улоге у прошлим ратовима и привођење правди оних који су одговорни. Није то, међутим, само наш приоритет. Трећи изазов је како створити и сачувати мултикултурно друштво, са што је могуће мање тензија. То подразумева побољшање односа са суседима и комуникације унутар региона. Србија мора да се отвори према суседима, према Европи и свету. То отварање мора првенствено бити усмерено на младе људе. **(Мрежа независних новинара (Network of Independent Journalists))**

Србија после избора

У саопштењу написаном са много мање ентузијазма него икада пре (и много краћем него обично), крајем ове недеље вођство Српског покрета обнове честитало је председничком кандидату др Војиславу Коштуници на победи на изборима и истовремено позвало своје чланство и присталице да се придруже мирној одбрани изборне воље грађана. Чак и пре званичног одашиљања овог позива поједини функционери СПО су се помало стидљиво придруживали лидерима ДОС-а иза бине подигнуте на Тргу Републике, у центру Београда, у њиховом позиву на генерални штрајк у знак одбране изборне воље грађана.

Некад, у време када је њихов маргинализовани вођа Вук Драшковић уживао углед неоспорног шампиона уличних митинга, већина сада стидљивих лидера СПО стајала је на бини, а не иза ње. Овог пута, они својим присуством симболично сведоче о новој позицији све донедавно најјаче опозиционе странке, која је, својом политиком „да-не", себе гурнула на маргине српске политике. Најбоље се то видело у Београду, где је СПО донедавно био на власти, а сада није добио ни један једини мандат у Скупштини града, што је нека врста казне за жалостан начин на који је руководио градом у претходном периоду.

Радикали, тј. њихов вођа др Војислав Шешељ, такође је честитао Војиславу Коштуници на победи једном реченицом која резимира његово прилично мрачно постизборно расположење. „Учинио сам све што сам могао да спречим твој избор за председника СРЈ, али како нисам успео, желим ти много среће на новој дужности." У току гостовања на ТВ Палма, Шешељ је при-

лично убедљиво објаснио позицију своје странке после избора који су смањили подршку радикалима на само 10 одсто (уместо очекиваних 20 одсто) и лишили их локалне власти у Земуну, на коју су били нарочито поносни. Он је рекао: „Ми смо рањени, али нисмо подлегли."

Прва анализа избора од стране СПО и СРС показује да је овог пута велики број њихових некадашњих гласача сасвим извесно гласао за листу ДОС-а и Војислава Коштуницу. Било како било, ово је било прилично очито двадесетак дана пред изборе, када је већина испитивања јавног мњења (испоставило се, сасвим поузданих) указивала на то да председнички кандидати СПО и СРС, Војислав Михаиловић и Томислав Николић, уживају слабију подршку него што су некад имале њихове странке.

Десетак дана пред изборе постало је јасно да обе стране постепено одустају од својих председничких кандидата и да у последњи круг улазе са веома мало ентузијазма. Већина званичника СПО је тихо тврдила да је њихов шеф у Будви изгубио свако осећање за реалност, док су они мање критички расположени према Вуку Драшковићу ширили причу да ће следећи избори представљати крај опозиције, да ни ДОС ни Коштуница неће урадити ништа, да их је „Слоба још једном намагарчио" и да је за вођство СПО једино важно да сачува инфраструктуру странке за следеће републичке изборе који су, по њима, најважнији. Радикали су деловали мало самопоузданије уочи избора – они су од Николића одустали унапред, али су веровали да њихово изненадно дистанцирање од леве коалиције и владе националног јединства може да резултира, ако не очувењем некадашњих позиција, онда занемарљивим падом рејтинга њихове странке.

Најзад, обе странке су завршиле на листи највећих губитника на последњим изборима, скупа са социјалистима. Насупрот социјалистима и њиховом шефу, Драшковић и Шешељ су то отворено признали и понудили оставке. Вероватно под великим притиском ЈУЛ, Милошевић је планирао да ове изборе искористи за сређивање рачуна с већим делом опозиције (још на конгресу своје партије у фебруару тврдио је да опозиција не постоји) и да истовремено приземљи Шешеља. Шешељ је у ове изборе ушао са амбицијом да започне рат с уједињеном опозицијом и да подигне свој улог у могућој новој нагодби с левицом. ДОС је потукао левицу и радикале заједно. У исто време већина опозиционих лидера желела је да се на овим изборима заувек отараси Драшковића. Што се Драшковића тиче, он се највише борио сам са собом. Епилог је показао да је левица, у ствари, слабија и разједињенија него икада, да Шешељ полако клизи надоле, да је Драшковић нестао и са савезног и са локалног нивоа, док је ДОС вероватно изненадио себе успехом својих планова.

Неуспех СПО и СРС на изборима навео је многе аналитичаре да дођу до закључка да је српска политичка сцена коначно дошла до дуго жељеног смањења броја великих странака и да се сада у причи појављују само два актера – Левица и ДОС. Свесни те опасности, и Вукови људи и радикали су најавили офанзиву у покушају да се извуку на једином месту где још представљају неки политички фактор – у Скупштини Србије. Једноставна рачуница показује

да би два кума, Драшковић и Шешељ, који су се давно посвађали, могли да удруже мандате у Скупштини Србије (СРС-83 и СПО-45) и да затраже гласање о неповерењу кабинету Мирка Марјановића и тако присиле режим да закаже превремене парламентарне изборе. Идеја о спајању мандата ове две странке први пут је поменута после јесењих избора 1997.

У то време, вештим маневрисањем, Милошевић је држао Драшковића целих шест месеци пред вратима власти, преговарајући о наводној подели власти у Србији. У последњем тренутку, практично на седници Скупштине на којој је проглашена нова Влада, ускочио је Шешељ и остао до данашњег дана. После пуне три године, кумови су се сетили свог пријатељства и изразили спремност да преговарају о обарању владе и о окончању режима који руководи Србијом преко десет година, с катастрофалним последицама. На први поглед се чинило да то неће бити тешко постићи, нарочито сада када је Милошевић изгубио много од бивше власти – првенствено могућност да подстиче опозиционе странке да се свађају, или да наизменично прима Вука и Шешеља пред врата власти.

Међутим, изгледа да се обарање владе и превремени избори неће догодити тако брзо као што се можда чинило у ноћи када су објављени први изборни резултати. У покушају да покрене неку врсту политичке иницијативе и да барем симболички спаси странку после катастрофалног пораза, вођство СПО је одмах изразило спремност да започне процес обарања владе.

Шешељ, који се налази у тој Влади, али који је често и њен критичар, одлучио је да најпре поправи ствари после пораза и да онда, вероватно на пролеће, убрза пад Марјановићевог кабинета и тражи расписивање избора. Веома прагматични вођа радикала убеђен је да би одржавање избора у овом тренутку значило још једну победу ДОС-а и зато тврди да је боље причекати да опозиционе вође почну да се свађају и да праве грешке, да се на тај начин надувана еуфорија због тријумфа на овим изборима, издува сама од себе. У исто време, Шешељ је најавио да ће у наредним недељама постепено гонити левицу према зиду – тражиће смену неспособног министра унутрашњих послова, Влајка Стојиљковића, опозив Закона о информисању зато што се његове казнене одредбе не примењују на државне медије, затим приватизацију новинске и издавачке куће „Политика", чији би директор, по његовом мишљењу, морао да буде у затвору, а захтеваће и неке промене у судству и изборној комисији у чије чланове, по мишљењу радикалског вође, спадају и неки криминалци.

Ако Шешељ успе у овим акцијама, могао би поново да стане на ноге и да остави утисак да су радикали још у опозицији, а не у служби Милошевића. Он би на тај начин истовремено ослабио неке полуге режима и избегао придруживање ДОС-у у овом великом подухвату обарања владе. Ова калкулација такође подразумева увереност радикала да је, можда боље, у овом тренутку придружити снаге ДОС-у и дати овој странци, барем симболично, шансу да се врати на сцену са које је гурнута вољом гласача.

Међутим, ова калуклација би могла да буде кратког века. Шешељ, који сада прави највеће калкулације и размишља о следећем потезу, јер насупрот

Драшковићу он може да изгуби много, мора да разматра исте ствари као и његови левичарски коалициони партнери. Они су мислили да су пронашли формулу како да униште целу опозицију, да на брзину обаве председничке изборе, да понизе радикале и да владају одавде до вечности. На крају се испоставило да не знају елементарне ствари из математике, што је разлог да су сваки глас дат њиховом председничком кандидату рачунали као два, у покушају да одложе сопствени крај и да мало дуже задрже власт. **(Ненад Љ. Стефановић, „Време")**

Црвено-црна коалиција

Изборна кампања се приближава крају – радикали Војислава Шешеља неће се ни на чему зауставити да постигну циљ. Потпредседник Владе и председнички кандидат Српске радикалне странке Томислав Николић изјавио је да, уколико не прође у други круг избора, неће позвати своје гласаче да гласају за Слободана Милошевића; пре тога је, скупа са страначким колегом и министром информисања у Влади Србије, Александром Вучићем, поднео оставку на чланство у Управном одбору Радио-телевизије Србије; сам Шешељ је изненада најавио реконструкцију Републичке владе са члановима Српског покрета обнове...И иначе, радикалска критика коалиционих партнера у обе владе чује се свуда. Међутим, Социјалистичка партија Србије и Југословенска левица не би биле оно што јесу кад им не би узвратиле истом мером.

Да ли СРС поново глуми опозицију или је љубавна авантура између „црвених" и „црних" коначно завршена? Када се све узме у обзир – изгледа да је у питању и једно и друго. Док су учествовали на власти са социјалистима и левичарима, радикали су се истакли низом крајње непопуларних потеза и изгубили су строг националистички и популистички имиџ; за велики део својих гласача, они су постали само вође којима је стало до сопствених привилегија и ништа више. Додатна компликација је то што главно „оружје" радикала – вербални линч несрба и противника режима – није више ефикасно: све време од њиховог постојања Србија само губи ратове и смањује се, а борба против „новог светског поретка„ и „домаћих слугу НАТО-а" постала је искључиви домен „црвеног" дела коалиције. Шешељ и његове присталице покушавају да поврате стара упоришта веома јефтином демагогијом и да, са мало среће, отму известан број гласова од опозиције.

Међутим, ово није лака кампања ни за социјалисте. Не само да морају да предају левици око 40 одсто места на заједничкој кандидатској листи, иако сами организују и финансирају кампању, него су и у анкетама – без обзира колико су лажне и ко их је наручио, како тврде они – њихове шансе слабе.

Другим речима, у актуелној ситуацији, свако брани сопствене интересе, нема попуштања никоме ни за сантиметар, тако да овог пута Шешељ мора да се бори за себе што је могуће боље. То не би било изузетно болно само по себи да у овом „браку из рачуна" за већину социјалиста СРС није била „резервна" странка и обрнуто, тако да они само узимају гласове једни дру-

гима. Због тога ће бити још више оптужби и злобе: радикали ће покушати да придобију разочаране присталице „црвених", социјалисти ће извршити сав могући притисак да спрече да се то деси и да, насупрот томе, убеде што више Шешељевих радикала да овај пут неће бити нарочито мудро за њих да заокруже кандидате СРС. Улог су политички поени после избора.

За разлику од социјалиста и левице, за које ови избори на свим нивоима представљају питање бити или не бити, за радикале су једини избори који стварно имају значај парламентарни: Николић чак ни теоретски не представља претњу Милошевићу, а сама странка нема ни минимум кадровског потенцијала који би био потребан за постизање било каквих значајних резултата на локалним изборима. Дисциплинована гласачка машинерија персонификована у посланицима без којих „црвени" не могу да формирају владу и на тој основи погађање за министарска места и чланство у управним одборима једино је за шта је заинтересован Шешељ.

Иако би се с правом могло рећи да је сличан случај био на претходним изборима, садашњи избори прете потпуно новим постизборним калкулацијама. Прво, има 50 посланика из Црне Горе које ће Социјалистичка народна партија актуелног премијера Момира Булатовића добити аутоматски, захваљујући бојкоту црногорске владајуће коалиције републичког председника Мила Ђукановића. Иако су Булатовићеви партијски другови потпуно лојални Слободану Милошевићу, чињеница да ће њихова места бити одлучујућа за парламентарну већину неминовно ће резултирати њиховим самопоуздањем и подизањем цене: иако не могу да избегну одузимање извесног броја функција у корист ЈУЛ, не морају да пристану на било шта слично када су у питању радикали. Односи између социјалиста и левичара почивају на истом принципу: нема толико функција колико има амбиција. У таквим околностима, простор за радикале се сужава; иако у овој чињеници нема ничег личног, реч је о чистом бизнису.

Тако су Шешељ и СРС завршили у крајње занимљивој позицији. Без система који је у последњих десет година успоставио Милошевић, ни они ни оно што представљају не би било могуће, тако да су присиљени да буду витално заинтересовани за његов опстанак. С друге стране, како „црвени" немају више гласова за расипање и како је свако ко се појави на политичкој сцени за њих опасан ривал, радикали су крајње заинтересовани и за успех опозиције, али у мери која би значила да СПС и ЈУЛ неће моћи формирати Савезну владу без радикала. Тиме би Шешељ био веома задовољан. Како је готово немогуће да би ико из опозиције икада ушао у коалицију с Милошевићем, по извесној цени (никако превисокој), радикали би наставили да владају у духу „националног јединства" са социјалистима и левичарима, а Србија би наставила да клизи низбрдо. И то би било то. Следеће године исто би се поновило на републичким изборима. Другим речима, било би нових међусобних оптужби и оговарања, али без напуштања министарских места. Озбиљна Милошевићева криза погодила би и Шешеља – њих двојица су прешла такав политички пут да су данас само две различите стране истог новчића.

Бојкотовани од режимских медија ради спречавања одузимања гласова онима на власти и од независних медија, захваљујући Шешељевим претњама ликвидацијом новинара, радикали користе сва могућа средства да привуку пажњу. Као и пре, користе ароганцију, безобразлук, јефтину демагогију и провокације; као и пре, њихове присталице се не могу открити у предизборним анкетама. Очито је да, с обзиром на то да се националистички балон издувао и да су их „црвени" дотукли у вербалном линчу политичких противника, Шешељ даје све од себе да привуче пажњу грађана који су ошамућени деценијском кризом и ратом и да прикупи што је могуће више њихових гласова. Једини циљ је да се у Србији ништа не промени, да се ништа не побољша. **(Филип Шварм, дописник АИМ из Београда, 15. септембар 2000. године)**

Време чуда у вароши под Гардошем

И Шешељеви радикали и њихови противници се слажу да је у протекле четири године направљено чудо. Први тврде да је веома успешно обновљена општинска инфраструктура, а други да је обављена чудовишна распродаја имовине.

Иван Аксентијевић, активиста ДОС-а из Земуна, успео је да смрша дванаест килограма за само месец дана, колико је трајала изборна кампања у вароши под Гардошем. Он није користио неки посебан рецепт. Просто, обијао је прагове куцајући од врата до врата и убеђујући Земунце да не гласају за Српску радикалну странку, односно за Шешеља! Наилазио је, каже, на закључане капије, трпео псовке, слушао гунђања...А није морао. Партијски шефови, за њега и остале земунске „досовце", имали су само кратку, војничку, „гавриловићевску" поруку: „На вас нарочито не рачунамо, али покушајте шта можете!" Труд се Ивану Аксентијевићу, ипак, исплатио: жеља му се испунила, фигура му се истањила, а постао је и потпредседник Скупштине општине. Он лично сматра да је радио по важном послу: „Није то била само битка против шешељизације Земуна, већ борба против земунизације Србије!"

Радикали су се, у једном, апсолутно слагали са шефовима победничке коалиције: нису сумњали у своју победу. И, противно Аксентијевићевим дијеталним напорима, појачавали су килажу на редовним гозбама у ресторану „Стара капетанија". Успут нису заборавили ни на своје присталице. За њих су припремили волове и јагњиће...Испробавали су фанфаре (звучнике) које је требало да објаве победу. Све је било спремно за тријумфалну грмљавину!

Па шта је онда преломило ствар?

Источњачки базар

„Шешељева земунска катастрофа, у највећој мери", објашњава Аксентијевић, „резултат је његове бахатости. Охолости његове личне и ароганције његовог друштва. Претходне изборе је добио, можда, у улози опозиционара СПС, али је зато ове засигурно изгубио јер му гласачи нису опростили његово цинично шуровање са социјалистима."

Протеклих година Земун је био хит-прича, платно на којем су се преламале многе противртечности милошевићевске Србије. Тако је, макар, изгледало у медијима који су грозничаво пратили и најмања померања у овој прекодунавској општини. Радикалска власт била је под немилосрдном лупом штампе, жестоко и бучно узвраћајући на оптужбе. Своје активности прогласили су „земунским чудом", а њихови горљиви противници, упирући прстом на дивљу градњу и шуму најразноразнијих киоска и закровљених кућица, постављених по тротоарима и зеленим површинама, говорили су да се Земун од панонске вароши претвара у источњачки базар позивајући се, у очају, чак на „аустроугарску" осећајност Земунаца. Тврдили су: „Шешељ уништава Земун, урбанистички и ментално...У граду се осећа атмосфера минхенске пивнице."

Један београдски новинар, пре четири године, рекао је Шешељу у лице, на телевизији Студио Б, да му је власт у Земуну „додељена" по оној истој рачуници по којој је вођи Трећег рајха требало, на време, поклонити сликарски прибор. Да му је, дакле, уступљен „атеље", мали ограђен простор (Земун) у којем може играти до миле воље и тако иживљавати своју амбицију на релативно подношљив начин...Шешељ се тада на те речи насмешио. Чињеница је, каже наш саговорник Иван Аксентијевић, да је на изборима 1996. године тадашња коалиција „Заједно" у Земуну, као нигде у Србији, била подељена и неорганизована, а да се СПС, у другом кругу (кад су радикали освојили велику већину мандата) практично „повукла" из кампање и препустила им власт. Све скупа – случајно!

Идилична слика под лупом

Наш покушај да поразговарамо са Горданом Поп-Лазић, шефицом земунског Одбора Српске радикалне странке, није успео. Али, и без њеног тумачења могуће је сабрати добро познате аргументе радикала. Земунски четворогодишњи биланс, по тумачењу функционера СРС-а, импресиван је! Асфалтиране су десетине километара блатњавих улица и локалних путева, положени су километри водоводних цеви и постављени електрични водови, основана су нова насеља, подељени или по ниској цени продати плацеви, једном речју општински мртви капитали стављени су у службу грађана, нарочито оних мање имућних, избеглица и прогнаника...Земунски ресурси, од којих нико није имао користи, послужили су за социјално збрињавање бескућника и сиротиње. Социјалним случајевима и деци погинулих ратника додељивана је бесповратна новчана помоћ...Прорадило је, поново, земунско породилиште...Многе фасаде су умивене, а у централној градској зони направљена је гламурозна пешачка зона...

Председник општинске владе Земуна Верољуб Јованчевић каже да још нису прегледани сви папири на основу којих би се могла подвући црта испод радикалске владавине, али да многе бројке и чињенице доводе у питање њихову идиличну слику управљања Земуном.

„Укратко", каже он, „радикалска власт отуђила је, боље речено, растурила велику општинску имовину. Подељено је више од сто станова у вла-

сништву Скупштине општине Земун, а општинско грађевинско земљиште готово да више не постоји. Хала „Пинки" је продата „Југопетролу", а Народно позориште, Лидо и Ратно острво издати су у вишедеценијски закуп. Јавне градске површине, паркови, шеталишта, улице, на којима ни случајно не сме да се гради, уништене су подизањем објеката од чврсте грађе. Тако добијени новац, те силне паре протеране су кроз рачун општинског стамбено-комуналног предузећа. Само у 2000. години преко тог рачуна је прешло 182 милиона динара, цифра која одговара шестогодишњем буџету општине. Највећи део тог новца је уплаћен на рачун „Инвест-комерц инжењеринга", приватне фирме у власништву Стеве Драгишића, бившег радикалског председника општине. Тек ће бити утврђено да ли су те велике грађевинско-новчане трансакције реалне или надуване и где су све цуриле паре.

И кривичне пријаве

Јованчевић признаје да у свим тим пословима није лако утврдити евентуалне злоупотребе које се кривично гоне, али указује на два случаја у којима се Шешељева странка, како каже, директно окористила општинском имовином.

„Најпре, реч је о случају отворене крађе три и по милиона динара општинског новца који је уплаћен листу „Велика Србија" на име закупа огласног простора. Кривична пријава због овог случаја већ је поднета. У другом случају, који такође квалификујем као противзакониту радњу, у питању је закуп зграде Магистрата. Наиме, радикалска власт је најпре уложила 24 милиона динара (више од два милиона марака) у трогодишње обнављање овог здања које је под заштитом државе. Луксузно је преуређено две хиљаде и сто квадратних метара пословног простора, купљен је скупоцени намештај, монтирани клима-уређаји, подови прекривени итисонима, а онда је тако улаштени и накићени Магистрат издат у закуп Српској радикалној странци на чак тридесет година, за суму од милион и три стотине педесет хиљада динара. У међувремену је СРС већ издала део Магистрата под закуп, што је потпуно незаконито."

Посебну причу, по речима Верољуба Јованчевића, представљају потези радикалске власти од 24. септембра до 13. октобра прошле године, дакле за двадесет дана, од пораза на изборима до предаје власти. У том периоду Скупштина општине Земун је задужена за шездесет милиона динара, што је равно двогодишњем буџету! Од те бројке само приватном предузећу „Вујић Ваљево", на име њихових услуга, требало би да се исплати тридесет милиона динара. Почетком октобра функционер СРС-а Драган Тодоровић, бивши републички министар, закупио је седам плацева (укупно нешто више од десет хиљада квадрата) по цени од једног динара по квадратном метру месечно. Већ сутрадан, уговор је преиначен на динар по квадратном метру годишње!

Земун као одскочна даска

Ипак, уочљиво је да су све наведене оптужбе на рачун радикалске управе Земуном истоветне онима које се могу упутити и готово свим другим

општинама у Србији. И радикали су само упражњавали „левичарски" инжењеринг који се темељио на распродаји државне имовине за куповину гласова и криминално богаћење. Па зашто, онда, толика халабука баш око радикала?

Потпредседник Аксентијевић, и сам носилац звања „рођеног Земунца", смешка се и одмахује руком на оваква примитивна размишљања:

„Тачно је да је у земунску општину, у којој иначе живи око двеста педесет хиљада људи, дошло педесетак хиљада избеглица", каже он. „Али њих није населила Српска радикална странка, они су стигли овамо трагом претходне колонизације, крајем четрдесетих година. Дошли су овамо где су се већ одомаћили њихови рођаци, земљаци и пријатељи. Радикали су, једино, хтели да се наметну као њихови политички заштитници, додељујући им, односно продајући им по повољној цени плацеве у насељима Бусије и Грмовац, а оне имућније, прекодринску „елиту", збрињавајући на атрактивнијим локацијама – Плавим хоризонтима и Алтини. Али није тачно да су се од радикалске „широке руке" окористиле избеглице...Учарили су сви који су могли и хтели, и домаћи, и избеглице и други."

Јованчевићева примедба на ову тему открива, чини се, менталну суштину староседелачке покондирености и гнушања према „дођошима":

„Ово што ћу вам рећи звучи парадоксално и можда неуверљиво, али је тачно. Највећи отпор и одбојност према избеглицама показали су Титови насељеници који су им, по пореклу и природи ствари, најближи. За страдалнике из свог некадашњег завичаја баш они су говорили: „Ма ко их, бре, ј..."""

Изгледа да се баш из те групације регрутују „најрођенији" Земунци.

Избегличко питање било је, заправо, само пано на којем су копља укрштали радикали и њихови најљући противници, самопрокламовани „староседеоци" које је Шешељ, у свом стилу, назвао „усташким лобијем". Избеглице су у том двобоју биле колатерална жртва. Али, као што је Шешељ, чудећи се, отишао у земунски политички ћошак, може се очекивати да се то деси надувеним бранитељима „земунштине" по којима нико не може да живи под Гардошем ако не поседује специјални педигре и нарочито сертификат који оверавају искључиво они. **(Милан Четник, „Илустрована политика")**

Одлазак у крајности?

После убиства премијера и слабог напретка у реформама, Срби крећу на изборе, упирући поглед у националисте да им врате рањени понос.

У многим деловима света оптужница за ратне злочине могла би да буде виђена као политичка одговорност. Није тако у Србији. На парламентарним изборима расписаним за другу половину овог месеца – првим откако је са власти, 2000. године, збачена Социјалистичка партија Слободана Милошевића – чак три политичке странке предводе људи оптужени за ратне злочине.

И још чудније: једна од њих је можда водећа. Српска радикална странка, предвођена Војиславом Шешељем – који очекује суђење због оптужби за убиства, етничко чишћење и друге злочине против човечности на Хашком суду из ранијег периода ове године – добила је између 22 и 25 одсто на

последњим испитивањима јавног мњења. Ова странка се залаже за окончање реформи западног стила и повратак српских војника на Косово.

Шешељ се налази у добром друштву: његов затворски друг у Хагу, Милошевић, недавно се обратио преко српског радија, подстичући присталице да гласају за њега у име „мученика" са Косова. Таква испољавања терају неке Србе да се запитају да ли се приближава крају трогодишњи експеримент њихове земље с демократијом западног стила. „Срби су ђаволски љути и нарочито радикали се постављају тако да добију те гласове гнева", каже продавац компјутера марке „Епл" у Београду, Миодраг Поповић. „Ја сам стварно забринут."

Да ли мора да буде? Чак и ако Српска радикална странка 28. децембра добије више гласова од конкуренције, аналитичари кажу да неће имати већину која је потребна за формирање Владе – а проналажење коалиционог партнера вероватно неће бити могуће. „Био би то пољубац смрти", изјавио је један западни дипломата у Београду. Уместо тога, главни ривал радикала, Демократска странка Србије (ДСС), предвођена бившим председником Војиславом Коштуницом, вероватно ће формирати коалицију с мањим странкама.

Коштуница, иако вечити противник Милошевића, има сопствену националистичку црту. Он је 2001. повукао ДСС из Владе и провео је велики део три протекле године жалећи се на антисрпске предрасуде на Западу. Скупштина у којој његова странка и радикали држе највећи број места готово сигурно ће покварити односе са суседима, Европском унијом и Вашингтоном у време када то најмање може да дозволи привреда која зависи од помоћи и која је склона рецесији.

Осећај гнева у земљи кулминирао је у марту, када су њеног лидера, Зорана Ђинђића, убили гангстери на једној београдској улици. Његова влада је реаговала масовним нападом на организовани криминал који ће кулминирати овог месеца на највећем суђењу у српској историји, али нико није успео да замени Ђинђићеву енергију и политичку вољу. Међународни кривични суд је, са своје стране, додатно подгрејао осећај огорчења Срба подизањем низа оптужница против владиних функционера.

Није чудо да се у једној недавној анкети само 20 одсто Срба изјаснило да њихова земља иде у правом смеру. Спољни дуг се приближава цифри од 13 милијарди долара, у поређењу са бруто-националним дохотком од 10 милијарди долара. Индустријска производња и даље бележи пад. Незапосленост износи 35 одсто. Срби су три пута покушали и нису успели да изаберу председника (због недовољне излазности гласача), док су бесконачне унутрашње свађе у Влади „уништиле веру народа у реформски процес", каже један виши дипломата.

Све ово се показује као плодно тло за Томислава Николића, суморног ветерана Српске радикалне странке који замењује Војислава Шешеља док шеф припрема своју одбрану. Бивши управник гробља, Николић путује земљом са списком ватрених оптужби против угњетача Србије, од „бездушних нови-

нара" до „слугу Запада" у актуелној влади Србије. Да би окренуо Србију на прави пут, он жели да прекине везе с Хрватском, да врати војнике на Косово, да ревидира „илегалну" приватизацију која се одвијала током протекле тригодине и да оконча луде снове западне алијансе.

„Могли бисмо да за премијера поставимо сина Хавијера Солане и опет нас не би за десет година примили у ЕУ! До тада ће половина нас бити мртви!" рекао је овог месеца присталицама у северном пограничном граду Суботици. „Ми никоме ништа не дугујемо!"

Коштуничина порука није тако милитантна, али је у истом тону. Он се горко жали на „антисрпски" Хашки суд, а у једном интервјуу за „Тајм" рекао је да не намерава да тамо шаље четворицу оптуженика који су сада у Србији. „Мени Хаг делује као игра. Ове случајеве ће водити наши судови." Он прича о томе да спољни интереси Србије не леже само у Вашингтону и Бриселу, него и у Москви, Пекингу и у „нашим старим везама" у такозваним несврстаним земљама, блоку чији је суоснивач шездесетих година XX века био бивши југословенски председник Јосип Броз Тито. Као и радикали, Коштуница осећа само презир према лидерима земље, које оптужује за „уништавање институција државе" и за подривање владавине права.

Коштуница је искључио могућност коалиције с радикалима у било којој будућој влади и тврди да не жели да дели власт ни са Ђинђићевом Демократском странком. Аналитичари кажу да ће његов највероватнији парнер, зависно од резултата, бити „Г17 плус", странка коју је основало 17 економиста која се залаже за тржишне реформе западног стила.

Без обзира на исход, тешко да ће ово бити први пут да Србија одолева лошим вођама. И док нова гарнитура може бити реакционарна, сигурно је да неће ускоро поново водити Србију у рат, иако понекад личи и на то. Скоро, једне хладне вечери у центру Београда, неколико десетина полицајаца под пуном опремом развило се да блокира једну велику улицу. Пролазници су гледали у страху, док није постало јасно да је реч о рекламном потезу којим се најављује почетак приказивања новог филма о антимилошевићевским нередима 1996-97. године. Што се тиче Милошевића и Шешеља, хашки званичници су прошле недеље забранили обојици да „користе комуникацијске уређаје које им пружа притворска јединица, у циљу слања порука кући. Нема више витуелне кампање? Ствари нису као што су некад биле. **(Ендру Первис, „Тајм" Европа, Београд)**

Нова рунда, стара пат позиција

Председнички избори, који се одржавају следећег викенда, неће одлучити борбу за власт у Србији. Јер, Војислав Коштуница, који жели да постане председник Србије, добија подршку сиромашних, а њих има много.

Пре тачно две године, бирачи у Србији су нестрпљиво ишчекивали исход председничких избора. Тада, 27. 9. 2000, радило се о томе да ли ће Савезна Република Југославија, са Слободаном Милошевићем на челу, даље остати изо-

лована, или ће изборе добити тадашња Демократска опозиција Србије (ДОС) са кандидатом Војиславом Коштуницом. Демокатска промена је успела. Тог викенда изабран је председник Југославије, а избор је опет веома напет. Ради се о томе, да ли ће земља са Коштуницом, као могућим новим председником, поново утонути у изолацију, или ће реформаторски кандидат Мирољуб Лабус победити. То је избор између традиционалисте и реформатора, и због тога су многи узбуђени. Још увек је председник Србије Милан Милутиновић, који је раније био добар пријатељ јединог властодршца Слободана Милошевића, а оптужен је, као и Милошевић, од Хашког трибунала због ратних злочина. Ипак је српском премијеру Зорану Ђинђићу успело да испоручи владајућег шефа Србије Хагу, пре истека његовог мандата. Милутиновић је, последње две године свог мандата дискретно обављао своју дужност. Трудио се да се не истиче и потписивао је вредно све законе и документа за наименовања која су му давана. Опште је мишљење, да је у време владавине Милошевића вероватно играо важну улогу у пребацивању новца из земље. Али, скоро нико не верује да је – дугогодишњи амбасадор у Атини – учествовао у масовним припремама рата 90-тих година.

Војислав тражи земљу

Савезна Република Југославија практично више не постоји. Већ на избору за Коштуницу, пре две године, федерација Србије и Црне Горе скоро да није функционисала. Црногорски бирачи, са својим председником Милом Ђукановићем, бојкотовали су изборе и исмевали касније победника као „Војислав без земље". Коштуници је био главни задатак да у предстојећем времену представља државу која реално није постојала. Својом кандидатуром за председника Србије, Коштуница је желео да најзад осигура земљу, а тиме и власт.

Коштуница се дуго колебао пре него што је објавио своју кандидатуру иако је то, вероватно, била његова последња прилика да преузме политичку функцију са правим овлашћењима. Његова садашња функција постала би сувишна, ако би се СРЈ претворила у заједницу Србије и Црне Горе. Али, пошто се одлучио за кандидатуру, Коштуница је искористио изборе да би његове старе несугласице са српским премијером Зораном Ђинђићем ескалирале. Он је, пре свега, нападао Ђинђићеву Владу. Своје критике Влади, од почетка 2001. године, формулисао је тако као да потичу од Милошевића: „Избори 29. септембра дају нову могућност да буде: ми или они" – узвикивао је у изборној кампањи. Сада ће доћи до раскида између оних који су за правну државу, оних који желе мафијашку државу и оних који желе заједничку државу и оних који су против".

Ђинђић и његова Влада оптуживани су да желе да „колумбизирају" Србију. Врло брзо након његове победе над Милошевићем, пре две године, Коштуница је уживао невероватну популарност. У анкетама јавног мњења добијао је стално 80 одсто подршке. Почетком лета, за њега је још увек било 49 одсто, али је тренд био јасан. У најновијим анкетама 27 одсто испитаника давало је предност Лабусу, а само 25 одсто Коштуници. Али, ипак је постојала

могућност да Коштуница победи. Ако у недељу ниједан од многобројних кандидата не добије апсолутну већину, 13. октобра ће доћи до избора кандидата са највише освојених гласова. А тада, како се очекује, затвориће се круг. Други кандидати имају лоше изгледе. Бата Живојиновић, на пример, познати глумац из партизанских филмова, кандидат је Социјалистичке партије и покушава, уз помоћ фантазије о заједничком животу са Босном и Македонијом, да придобије гласаче.

Нешто више шансе има ултранационалиста Војислав Шешељ, који скупља гласове, пре свега, хрватских и босанских избеглица и изгнаних. Њега подржава Слободан Милошевић који Шешељу, из своје затворске ћелије, предлаже „да сруши владу у Београду коју подржава Запад". Прогнозе су, да вођа шовинистичке Српске Радикалне Странке може да добије 10-12 одсто гласова.

„Историјски интерес"

У Шешељевом окружењу „лови", наравно, и Коштуница, који је бирачима ранијег председника Милошевића, у јеку своје кампање, окренуо леђа, иако је почетком септембра на изборном скупу, на граници са Босном, дао следећу изјаву: „Посматраћу Републику Српску као и до сада – као део фамилије која нас воли и поштује, која стоји близу нас и само је тренутно одвојена, али нам лежи на срцу". Када су се након тога чули протести са свих страна, вођа изборне кампање, Драган Маршићанин, рекао је да у Коштуничиној изјави није видео ништа лоше. На крају, Коштуница не жели ситуацију као у ранијој Источној и Западној Немачкој, које су касније тежиле да се опет уједине.

Да ли „историјски интерес српског народа" може касније да буде реалност, зависиће првенствено од „стања политичких могућности и односа снага".

Као и Шешељ, и Коштуница „врбује" избеглице из Босне и Хрватске, а њих је у међувремену на стотине хиљада који имају бирачко право. За њих, као и осталу „националистичку публику", Коштуничине критике упућене су оним експертима који седе у Ђинђићевој Влади. Они, поред српског држављанства, имају и страни пасош и друго место боравка од оног где се налазе – рекао је Коштуница на изборном скупу. „Његови људи (Коштуничини прим. В. Ш.), насупрот, неће нигде отићи. Србија је јака, богата идејама и довољно способна да смогне снагу" и крене даље.

Коштуничини напади усмеравали су се на оне стручњаке који су годинама радили у међународним финансијским институцијама и уживали симпатије међу грађанима. Било како било, њихова имена се нису појављивала у корупцијским аферама и, за разлику од српских политичара, нису одавали утисак да „црпу" личну корист из својих функција.

Средња класа

Али, да ли и Ђинђић није својом политиком пуном компромиса дао Коштуници могућност да га напада као непринципијелног? Ово гледиште је при-

лично једнострано, јер су оба политичара у последње две године мало учинили од онога што су обећали. Тако је Ђинђић пропустио да се обрачуна са криминалом у Србији, убиствима, корупцијом. Затим, необјашњиво је да су многобројни људи у полицији и војсци остали на функцијама на којима су били за време Милошевића, да нису смењени. И Ђинђићево обећање да ће поправити привреду и побољшати стандард, није се до сада испунило. Многа обећања – као што је најавио – обнављање пропале индустријске производње, више запошљавања, повећање плата и велике стране инвестиције – до данас се нису остварила и поред врхунских финансијера из иностранства, за које су се Ђинђићеви „западни експерти" постарали. И зато није чудно што је Коштуница добио подршку средовечне популације и сиромашних, док су Мирољуба Лабуса подржавали млади људи, студенти, приватници и представници слободних професија.

На другој страни, ни југословенски председник Коштуница није много постигао. Изостала је демократска реформа војске, полиције и тајних обавештајних служби.

Уласком Југославије у међународну финансијску и трговинску организацију, Коштуница не може да се „буса у груди" – јер за то је заслужан управо његов противник, привредни експерт и заменик југословенског председника Мирољуб Лабус. А онда је Коштуница, који је аргументовано одбио испоручивање Милошевића у Хаг, морао у „сопственој кући" да крене са „обрадом" скоре прошлости и активирањем „комисије за истину и помирење".

Као могућ следећи председник Србије, Коштуница није оличење власти. Према Уставу који потиче још из Милошевићевог времена, Коштуница не може да постигне много позитивног, у најбољем случају само да смањи негативно. И тако се повећава ривалитет између њега и Ђинђића, и блокира свака реформа. При томе, постоји опасност да инвеститори и међународни институти окрену Србији леђа. Већ посрнули преговори о уставу новоствореног државе „Србија и Црна Гора", могу дефинитивно да пропадну, а и „изломљени" односи са суседним земљама су поремећени. Ако би Коштуница понављао своје жеље за уједињењем, у најбољем случају, на предстојећим парламентарним изборима може да смени Ђинђића. На чију страну ће стати грађани, нејасно је. За сада јавно мњење нема одговор. **(Снежана Богавац, Србија: „Дуел Ђинђић-Коштуница се наставља")**

Неопходан други круг

Кандидат Милошевића и екстремне деснице, суочиће се, 21. децембра, у другом кругу избора за председника Србије. Гласање у недељу је било обележено великим бројем уздржаних гласова.

У недељу увече, главне политичке партије Србије су се ипак усагласиле око неколико тачака: резултат председничких избора предлаже, по закону, кандидат политичке партије на власти, Социјалистичке партије Србије, Милан Милутиновић, у пратњи шефа екстремне деснице, Војислава Шешеља, председника Српске радикалне странке и Вука Драшковића, монархисте,

председника Српског покрета обнове. Друга сагласност је да излазност на изборе мора бити већа од 50 одсто.

„Други круг ће, у сваком случају, бити неопходан", како је јуче изјавио председник Изборне комисије, Небојша Радић. По незваничним резултатима који су укључили преко 78 одсто бирачких места, комисија је дала 41,3 одсто Милутиновићу, 33 одсто Шешељу и 16 одсто Драшковићу. Иако је пријављено неколико инцидената на бирачким местима, нарочито на Косову, председник је потврдио да је тајно гласање протекло мирно. Социјалистичка партија је објавила резултате који укључују преко 98 одсто бирачких места, дајући 1 664 866 гласова кандидату социјалиста, 1 208 462 кандидату екстремних националиста и 582 748 председнику СПО.

Иако избори нису успели због учешћа од 52, наспрам 57 одсто у првом кругу прошлог октобра (избори су поништени, јер у другом кругу није изашло 50 одсто гласача), прва два кандидата су освојила већину гласова, док је Вук Драшковић деградиран. Без сумње, тај човек, који је прошле зиме био један од покретача демонстрација за демократију, плаћа чињеницу да је изазвао распад опозиционе коалиције „Заједно". Његов телевизијски дуел са Шешељем – када му је једини аргумент био да је шеф екстремне деснице Хрват – такође му је нашкодио. У понедељак су се многи питали да ли ће тај писац, који јеушао у политику пре седам година, и да је напусти.

Насупрот томе, у Социјалистичкој партији се примећује задовољство: „Остварен је добар резултат који показује велико поверење и подршку које ужива наш кандидат", изјавио је портпарол Ивица Дачић. Социјалисти, суочени с лошим резултатом њиховог кандидата од пре два месеца, Зораном Лилићем, кога је надмашио Шешељ, већу подршку дају Милану Милутиновићу, садашњем министру иностраних послова, који је обећао да ће Србија бити отворена према свету и, као и остали кандидати, одбија свако компромисно решење по питању Косова, где је напетост велика. Чини се да је у позицији да сачува своју предност над Шешељем који се, по свом обичају, осећао сигурним, рачунајући на велики пренос Драшковићевих гласова.

„Мислим да је Српска радикална странка у горој позицији," коментарише Сима Вуковић, београдски новинар, „ понестало је победничког духа који се осећао у октобру. Насупрот томе, Милутиновић је нагласио своју предност у поређењу с оном коју је имао Лилић. Дакле, чини ми се да је он у бољој позицији, јер ако присталице Драшковића изгласају Шешеља, то не би учинили сви." Осим тога, један од главних саветника СПО, Милан Божић, изјавио је да његова партија без сумње неће дати сагласност да се изађе у други круг.

Међутим, поврх претпоставки о преносу гласова, на прво место ставља се питање броја гласача. Последњи пут, 21. септембра, у првом кругу било их је 57,5 према садашњих 52 одсто. У другом их је било 49,5 одсто. Колико ће их бити следећи пут, 21. децембра? Немогуће је изменити утисак разочараности, умора за поновно гласање и немогућности слободног избора, док се осећа притисак милиона гласача. Прошле недеље на државној телевизији власт је, међутим безуспешно, на свака три минута, у интервалу између 18 и 20 часова,

емитовала охрабрујућу поруку која би бираче подстакла да изађу на изборе у што већем броју.

Опозиција наводно демократска, окупљена око либерала Зорана Ђинђића и пацифисте Весне Пешић, сада више него икада подстиче на бојкот. „Не придајемо никаквог значаја овим изборима, јер ни један од кандидата није заправо демократа", изјавила је Весна Пешић. На Косову (1,8 милиона становника), подстицаји на бојкот су масовно испраћени албанофонима, откада је српски председник, Слободан Милошевић, укинуо аутономију покрајине. Прошле зиме, као врхунац, и покрети студената су се залагали за неизлажење на изборе.

Овим политичким инструкцијама, будући да изазивају нове изборе, додаје се и економска криза, па многи Срби не виде разлог да изађу на гласање.

У понедељак ујутру, по подацима објављеним у југословенској штампи, потребно је, да би напунили потрошачку корпу, бар 2 341 динар (1 динар вреди око једног франка) месечно. Међутим, у просеку, породице располажу приходом од 888 динара. **(„L'Humanité")**

Нека Служба безбедности поднесе кривичне тужбе против Војислава Шешеља

„Изјава Војислава Шешеља да је његова странка имала поуздане информације да се Момир Гавриловић налазио под присмотром Државне безбедности на дан кад је убијен и да је наређење издао помоћник шефа Државне безбедности Зоран Мијатовић представља гнусну лаж", стоји у саопштењу које је издао шеф Државне безбедности Горан Петровић.

„Тврдим да Момир Гавриловић није био под присмотром Државне безбедности на дан кад је убијен, нити у било којој другој прилици током последњих седам месеци, док сам ја обављао дужности шефа Државне безбедности. Такође тврдим да никакве операције праћења нису извођене у Београду између јануара и августа под називом „Гавран"," наводи се у саопштењу.

„Ова изјава се заснива на плиткој логици која наводи да је извештавање о Гавриловићевом праћењу имало назив „Гавран" будући да је Ћурувијино имало назив „Ћуран". Њен циљ је дискредитовање и компромитовање рада Службе државне безбедности и стварања уверења у јавности да су овдашњи званичници Државне безбедности криминалци и саучесници у злочину, што није тачно", наводи се у саопштењу.

„Узимајући у обзир све горе поменуте инсинуације и лажне тврдње које је изрекао Војислав Шешељ, Служба државне безбедности ће захтевати да се против њега поднесу кривичне тужбе због ширења дезинформација. Помоћник шефа државне безбедности Зоран Мијатовић, који се налазио на одмору када је Гавриловић убијен, поднеће грађанску тужбу против Шешеља за клевету", наведено је у саопштењу. **(www.serbiainfonews.com, 28. август 2001. године, Београд)**

Пораз надмености

И на овим, поновљеним председничким изборима, све је прошло мање-више према очекивањима. ДСС и Коштуница су претрпели пораз, сада још у првом кругу, а Шешељ је задовољан, мада не знам чиме. Све би се једино могло протурити да су грађани Србије одбили понуђени „јеловник" и јасно рекли да им је доста празног пасуља. Коштуница је бежао од дуела са Шешељем, којим би се можда мало уздрмали гласачи, па је остао утисак да се нико од кандидата није потрудио да у тај „празан пасуљ" убаци бар неко ребро како би га народ лакше покусао. Стога, Ђинђићево упоређивање пропалих избора са избором за мис Србије, где је главна лепотица прошла пистом, а нико није пао у несвест, па се чак приличан број грађана није ни осврнуо, морамо признати, има одређеног шарма.

Кад год се претрпи пораз неко је крив. ДСС је одмах пронашао кривца у бирачком списку. У њега је, кажу, уписивано и мртво и живо и ко зна шта, тако да је било „немогуће" проћи цензус од 50 одсто. Да видимо да ли је то баш тако и шта кажу неумољиве бројке. У бирачки списак је било уписано 6 525 000 бирача, из кога су били искључени Шиптари са Косова и Метохије (око 1,1 милион), иако то нисмо смели да урадимо с обзиром да је КиМ још увек саставни део Србије. Једино ако нова ДОС-ова власт тај део наше земље није већ отписала. Из бирачког списка је искључено и око 180 000 Срба са КиМ, који су расути по Србији и такође нису имали могућности да гласају. Ако саберемо ове цифре, долазимо до податка да у Србији има укупно 7 800 000 бирача, што се може сматрати реалним. То, на известан начин, потврђује и МУП Србије, који је у међувремену, као одговор на жалбе ДСС, званично саопштио да у Србији без КиМ има 6 800 000 пунолетних грађана. Требало би да МУП има тачне податке, па ако се тој цифри додају Шиптари, долазимо приближно до нашег изведеног броја од 7 800 000 гласача. Али, да будемо прецизни.

На досадашњим председничким изборима у Србији и савезним 2000. било је:

1990–7 033 610 бирача, изашло 5 029 123 или 71,50 одсто Милошевић-Драшковић

1992 – 6 755 800 бирача, изашло 4 694 969 или 69,50 одсто Милошевић-Панић

1997 – 7 226 947 бирача, изашло 3 801 473 или 52,60 одсто Млутиновић-Шешељ

2000 – 6 432 295 бирача, изашло 4 792 233 или 74,50 одсто (без Шиптара са КиМ)

Поновљени председнички избори:

2002 – 6 525 760 бирача, изашло 2 947 686 или 45,17 одсто.

За неуспех у претходном кругу ових председничких избора био је крив „лош изборни закон" и цензус од 50 одсто плус 1, а који је у поновљеним изборима за други круг укинут. Да ли је лош изборни закон, бирачки списак, или је пак нешто друго у питању? Никада до сада, на свим изборима у Србији

(председничким, парламентарним и локалним) није изашао мањи број бирача, 52,60 одсто. И то се догодило у поновљеним председничким изборима између Милутиновића и Шешеља, али су тада бирачко тело знатно увећали Шиптари, који су редовно бојкотовали изборе. Треба се запитати и бити објективан, зашто само данас, када су Шиптари искључени из бирачког списка, не можемо да пређемо цензус од 50 одсто . Да ли то грађани шаљу јасне поруке политичарима да не желе да гласају за такве кандидате или им поручују да им се од „лепог живота" толико смркло, па ни до бирачког места не могу да оду?

Ако узмемо цифру од укупно 7 800 000 бирача, а која се у Србији може сматрати најрелевантнијом, и видимо да је Коштуница освојио свега 1 700 000 гласова, долазимо до процента од 21,79 одсто. Не може се, а није ни коректно, постати председник Србије са подршком нешто већом од 20 одсто. Какав ауторитет ће имати тако изабрани председник и кога ће, у ствари, представљати – своју странку или грађане Србије? На председничким изборима 2000. године, Коштуница је у првом кругу, поред 5 кандидата у такмичењу са Слободаном Милошевићем, освојио 2 470 304 гласа, а данас 770 000 гласова мање. Превасходно, Коштница треба да се замисли зашто му је толики број гласача окренуо леђа и где су прави узроци пораза. Колико год били неажурни, а јесу, у неажурним списковима не треба тражити узроке пораза и тиме обмањивати, пре свега, себе. Проблем је очигледно, на сасвим другој страни. Пре бих рекао, у облику добронамерне сугестије, да председник Коштуница и ДСС узроке пораза потраже у кампањи са превише надмености иза које не стоје резултати које су грађани после 5. октобра очекивали; у сталним конфликтима, „мирењима" и трулим компромисима, без храбрости да се повуче неки енергичан потез; у јаловим критикама Владе Србије и неспремности да се она, ако тврде да не ваља, сруши; у драстичном паду стандарда, разбијеној Југославији, понизном и понижавајућем вођењу земље, без показане макар жеље да се из тих сталних националних понижења изађе; у томе да грађани једноставно не могу да се сете који је то енергичан и државнички потез повукао наш председник и кандидат за председника Србије. Кад све наведено саберемо, мислим да су разлози зашто грађани нису гласали много видљивији.

Док су у ДСС више него љути, Шешељ је задовољан. Није ми јасно чиме може бити задовољан. Ово је била јединствена прилика где би Шешељ евентуално могао да победи, али је он био далеко од тог резултата. Добио је подршку Милошевића, па и многих других странака које нису имале своје кандидате. И са тако групном подршком он је остао далеко иза Коштунице. То јасно говори да су радикали са Шешељем изгледа све рекли што су имали да кажу на политичкој сцени Србије, те да ће њихов тренд ићи низбрдо или, у најбољем случају, стагнирати. Освојити милион гласова је одличан резултат, али не и у оваквој конкуренцији и са толиком јавном и прећутном подршком. То СРС неће моћи ни случајно да понови на парламентарним изборима, јер ће се тада у трку укључити многе странке и коалиције које су ове изборе посма-

трале из прикрајка. Овакав резултат Шешеља пре треба посматрати као велики неуспех или се СРС већ задовољава тиме да у српском парламенту има двадесетак посланика.

После свега, мислим да су ови поновљени избори јасно показали да је народ незадовољан, да ни једна политичка групација не ужива потребан углед и да се мора створити нешто ново. Све ово је већ виђено и народ је јасно рекао то – нећу. Стога је за ДСС, уместо жалби које је упутила на све стране и нових захтева за променама закона о избору председника, много плодоносније да промени садашњу политику. Остале парламентарне странке треба озбиљно да се замисле ако не мисле да доживе још који 5. октобар. Народ се тренутно уњутао, значи – попуштај. **(Звонимир Трајковић, политички аналитичар, Београд, 14. децембар 2002. године)**

Два лица: фестивала ван Босне и избори

Десет дана крајем септембра Босна и Херцеговина је била у Лондону у облику тријумфално успешног уметничког фестивала који су заједно организовали Босански институт и Риверсајд студији. Драме, филмови, дела визуелне уметности, књижевност и расправе указивали су на земљу с богатом културном традицијом и снажним савременим културним стваралаштвом. Позоришне групе, уметници и писци дошли су из целе Босне и Херцеговине, позвани по заслугама и без обзира на несрећне структуре које су земљи наметнуте Дејтоном, мешали су се и радили заједно на најприроднији, непроблематичан начин. Босанци у Лондону – који су дошли из свих делова своје земље, понекад у најтрагичнијим околностима – с одушевљењем су се окупили на фестивалу и најтоплије су примили уметнике који су њихови гости.

Четири недеље касније, изборно тело у БиХ (или барем нешто више од једне половине) изашло је на гласање у процесу који је прожет „етничком" политиком Дејтонленда. Западни политичари су се узалуд обраћали гласачима да одбаце „национализам", затварајући чврсто очи пред улогом самог Дејтона као константног генератора национализма: гласачи су, очекивано, наставили да се углавном деле по националним линијама.

Упркос овом назадовању, троме администрације ЕУ и САД (толико посвећене одржавању статус кво да су једва и трепнуле када је у РС и Србији избила афера везана за кршање ембарга „Оружје за Ирак") поновиле су свој бескрајан захтев за „умеренима". Они би овог пута могли – следећи Плавшићеву, Крајишника и Иванића – да укључе чак и локалне клонове Милошевићеве и Шешељеве партије у РС! Иако се за сада искључује експлицитно одбацивање Дејтона или „ентитета", може се учинити огроман напор да се Босни подари „нормална" будућност, јачањем кључних институција државе. Бивши Високи представник Петрич увео је централну контролу граница (барем формално). Ако његов наследник Ешдаун уведе централни порез на додатну вредност, јединствено судство и војску, јединствена министарства одбране и унутрашњих послова, могао би чак да оствари изречену наду да ће бити последњи човек на овом месту. **(Бранка Магаш, јуни – новембар 2002. године)**

Посматрач балканских медија и политике

Други круг председничких избора у Србији приказан је у страној штампи као трка између лутке и страшила (речи париског „Фигароа"). Лондонски „Индепендент" је написао да ће избор с којим се суочавају присталице умерене демократске опозиције бити узак и депримирајући, када се у другом кругу, 5. октобра, сударе лутка Слободана Милошевића Зоран Лилић и агресивни Војислав Шешељ. Милошевић је некад држао контролу, али је аура непобедивости прошлост, написао је „Вол стрит журнал".

Лондонски „Тајмс" је исправно предвидео да Шешељ, кога је назвао веома опасним човеком, може да добије гласове људи који желе да било кога виде на власти, осим социјалиста.

Страна штампа као да је била више уплашена од могућег исхода избора у Србији него овдашње изборно тело.

Српско изборно тело одиграло је задивљујуће исту представу своје лаковерности, не размишљајући о сопственој будућности и радо прихватајући свој пад када је још једном прихватило опцију која прети да врати земљу натраг и да је удаљи од света на дужи период, у тренутку када се хаос и сиромаштво могу избећи само ако се земља поново прикључи свету и дозволи му да јој помогне. Изгледа да је Србији недостајала само која стотина хиљада гласова да њоме влада десничарски националиста у наредном периоду. Други круг избора је проглашен неважећим зато што на гласање није изашло довољно народа, али је лидер Српске радикалне странке Војислав Шешељ добио више гласова од социјалистичког кандидата Зорана Лилића. Шешељ је добио преко 1,7 милиона гласова или три пута више него његова СРС 1993, а 600 000 више него што је он добио пре две недеље, у првом кругу гласања.

Српска радикална странка непрестано понавља да се талас радикализма тријумфално шири, док западна штампа истиче да се Србија суочава са још једном катастрофом. Министри спољних послова Запада расправљали су о негативним сигналима који долазе из Србије, а Москва је изразила забринутост. Специјални изасланик САД за бившу Југославију, Роберт Гелбард, који увек наглашава будућу политику великих сила када се налази овде, рекао је у понедељак у Београду, после другог круга, да мисли да администрација САД не би могла да ради са Шешељем зато што је он антидемократа, фашиста који представља назадњаштво, поларизацију и мрак.

Шешељев одговор на то био је да Гелбард може да иде потезом пера када администрација САД поправи односе с радикалима. Он је додао да су изјаве Гелбарда и Кинкела дошле прекасно, јер да су речене дан раније он би постао председник.

Та реакција илуструје феномен Шешељ, где се неподношљива лакоћа рушења комбинује с масовним понижењем у беди и са фосилизованим остацима политичке традиције.

Шешељ сада понавља исте фразе које је Милошевић користио 1992. Када је гласао 5. октобра, Шешељ је рекао да ће његова победа „поништити сваку могућност да Србија клечи пред било којом западном силом". Други фено-

мен је да је у српској политици сваки српски националистички програм био увек против статус кво због великог броја Срба ван Србије. Традиционално Срби ван Србије увек играју нарочиту улогу у Србији и та се улога мења у зависности од времена. Они су имали несразмеран утицај на српску политику у процесу националне и културне обнове Србије, у конституисању Југославије као главног заступника те идеје и као партизани из Другог светског рата, одиграли су главну улогу у реинтеграцији Југославије. Шешељ као да данас представља персонификацију тих осећања и реакцију на национални пораз који вуче земљу у пропаст.

Технички, овај феномен би се могао описати на други начин: цео век градитељи граде пруге у смеру север-југ док национални стратези воде народ са истока на запад и натраг.

Када се Шешељ појавио у политици као велика снага, уз помоћ социјалиста 1992, аналитичари су правили циничне коментаре упоређујући њихов однос као однос Хинденбурха и канцелара. Ови избори су натерали неке аналитичаре да направе поређење са изборима у Вајмарској Републици 1932. Да будемо цинични до краја и да додамо две битне разлике у вези са сликама беде, социјалног, понижења, неизвесности и пораза: између 1924. и 1929. велике компаније као Круп, ИГ-Фарбениндустри и Тисен развијале су Вајмарску Републику, а овде не видимо ништа од тога, а усто је Хинденбург здрав.

Владимир Гоати, из Института друштвених наука, сматра да су радикали социјално добро утемељена странка. Њихово изборно тело слично је ономе које имају социјалисти: радници (углавном они слабо плаћени), део сељака и старци. Гоати је рекао да је разлог популарности радикала у Војводини етнички радикализам, који је обично јачи у етнички разноврсним срединама. Шешељеви симпатизери нису пролетаријат, него старији радници у старој одећи и средовечне жене, са мало младих и врло ретким бизнисменима. Остаје утисак да је реч о људима који не стоје добро, а који су некад имали више и не знају да ли ће икада добити ишта. То су људи који ће вам рећи да код државе постоји једноставна грешка коју треба брзо исправити. Склонији сам да поверујем да је успон радикализма лакше објаснити одоздо (социјалне прилике, неспособност народа да чека решење кризе) него одозго (способности лидера).

Слободан Милошевић се појавио 1987, седам година после ескалације косовске кризе. Шешељ се шири седам година после распада државе и његов утицај ће вероватно расти у агонији која се наставља. Владајућа партија се навикла на кохабитацију с радикалима и можда не осећа потребу да се с њима сукобљава док они прете да угрозе њену доминацију. Једини начин да се ограничи радикализам јесте да се примене брзе, фундаменталне и болне реформе, што владајућа партија није спремна да уради.

Новинари су много писали о Шешељевим политичким способностима и чини се да он није направио ни једну грешку. То је претеривање.

Шешељ се појавио на телевизији више стотина пута и увек је у суштини говорио исте ствари. Поред чињенице што је грлатији и арогантнији од других, и што су његове лажи једноставније, он нема ни једне друге предности. Он

је досадан говорник који напада беспомоћне, занемарује витештво, нуди лажна решења и, објективно, ради за заједничко зло. Део тајне његовог успеха лежи у чињеници да има добру процену онога шта ће урадити његови противници, а у крајњој анализи сви противници су му помагали. Социјалисти су му помогли прошле зиме када су сопствене грађане назвали издајницима. Демонстрације етничких Албанаца управо пред изборе морале су да добију одговор од српског национализма. Криза, масовна депресија и осећање беспомоћности стварају жељу за јаким човеком. Сви су омогућавали Шешељу да се прикаже као такав човек. Коалиција „Зајдено" распала се готово пре него што је преузела власт у градовима и њена владавина била је умрљана скандалима везаним за новац, непотизмом, недостатком сарадње и стручног руковођења.

У завршници изборне кампање, партнери из коалиције „Заједно" у Београду размењивали су оптужбе о проневерама. Новинари су питали Вука Драшковића да ли је смена Ђинђића лична освета. Драшковић је рекао. „Наравно! Он је издао коалицију. Ја сам га створио и ја сам га уклонио. Нисам урадио ништа лоше." Ђинђићев бојкот умањио је Драшковићеве шансе да елиминише Шешеља у првом кругу. Драшковићева одлука да иде у трку умањила је шансе на успех бојкота. Старе демаркационе линије су уклоњене, а нове су постављене и појавио се привид нових алијанси. Када је први круг избора завршен, Драшковић је грубо зграбио Студио Б уз помоћ СРС и социјалиста и довео је људе који нису скривали радост што могу да доведу Шешеља да наступи на њиховој станици за финиш кампање.

Само је Шешељ профитирао од ескалације тог сукоба. Он је мирно пожњео благодети сукоба и стратегије социјалиста који су платили услуге СРС у мери да је пропао њихов кандидат.

Све је указивало на то да су социјалисти потценили Шешеља, незнано да ли због Црне Горе или других ствари. Њихова изборна стратегија била је месецима фокусирана на Ђинђића. Исход септембарских избора није избацио ни једну доминантну странку и сада ће морати да траже неку врсту компромиса.

Политичка снага неће се мерити гласовима него коалиционим потенцијалима. После парламентарних избора појавило се 10 различитих комбинација. Мање-више вероватне комбинације су три велике коалиције (СПО-СПС, СПС-СРС, СРС-СПО); три мање социјалистичке каолиције које би добиле подршку СРС или СПО или и једне и друге странке; једна коалиција са три највеће партије (СПС, СРС, СПО); влада националног јединства, која би укључила све парламентарне странке; влада националног спаса која би укључила све парламентарне странке, утицајне стручњаке, па чак и политичаре који су бојкотовали изборе, и, најзад, могло би да се деси да нема нове владе, наго да стара остане на свом месту.

Гоати верује да социјалисти не могу да раде с радикалима због западњачких амбиција владајуће партије. Он сматра да СПО има највећи коалициони потенцијал.

Један од портпарола СПО рекао је да се његова странка неће придружити коалицији са социјалистима и додао да не сумња да ће социјалисти и радикали постићи споразум у вези с председником Скупштине, подржавајући социјалисте као мањину, као што су то једном раније учинили.

Истог тог дана, Шешељ је рекао да је то тренутни каприц и да ће се испоставити да портпарол СПО греши. Он је говорио о спремности СРС да разговара о коалицији. Драшковић не би желео коалицију с радикалима зато што му је потребан легитимитет у очима Запада више него Милошевићу и он би могао лако да је „откачи". Драшковић је већ угрозио свој рејтинг код Запада преузимењем контроле над Студијом Б и довођењем бившег директора станице који је одмах отерао око 100 људи.

Један од закључака, који су се могли извући пре другог круга, био је да је понављање председничких избора неминовно. Постојале су спекулације да би социјалисти могли да промене Закон о избору председника и да изоставе део који каже да валидна излазност гласача мора да буде 50 одсто.

Шешељ и Драшковић су се били кратко удружили 1990, али њихов сукоб дуго траје, а на крају кампање Драшковић је назвао Шешеља фашистом.

Гоати каже да је СПО започео сукоб са Ђинђићевом Демократском странком у циљу постављања сцене за враћање традиционалних вредности и националне реторике и да је омашком послао сигнал о својој тактичкој алијанси са гласачима.

Гоати је подсетио да, од 1992, социјалисти и радикали увек добијају скупа између 2,2 и 2,5 милиона гласова. Линију између режима и опозиције било је до данас тешко прећи. Сада радикали показују изненађујућу способност да иду у експанзију. Гоати сматра да су председнички избори нешто сасвим друго у односу на финиш председничке кампање, зато што она подразумева елиминацију других и када је фаворит гласача ван игре, он ће свој глас дати другој или трећој жељи.

Ствари можда никада више неће бити исте. Шешељ је рекао да је за њега гласало око 500 000 гласача СПО и додао је да се они више никада неће вратити Драшковићу. СПО је признао да је око 500 000 гласова ове странке у другом кругу отишло Шешељу зато што су они желели да гласају против комуниста. Шта ће се, онда, десити ако председничка трка буде поново са истим кандидатима?

Гоати сматра да би било погрешно веровати да би исход био исти. Како гласачи пролазе кроз процес друштвене спознаје, они би у првом кругу концентрисали гласове на два кандидата. Победник другог круга могао би чак да увећа вођство. Исход би могао да се промени ако би се појавили нови кандидати, зависно од тога ко су.

Зоран Ђинђић је, дан после другог круга, рекао да би могао да се формира широки демократски блок који би именовао заједничког кандидата на следећим изборима: „Током следећих 20 дана именоваћемо неке људе који ће представљати жељу Србије да се на њу не гледа као на последњи ауторитарни бастион", рекао је Ђинђић после сусрета с Робертом Гелбардом. Пре тога

је говорио о влади у сенци. Сличне идеје долазе од ГСС Весне Пешић и од Чедомира Антића, лидера Студентског политичког клуба. Уместо изборних услова, Ђинђић сада тражи да се народу каже истина о ситуацији у земљи и он показује могућности за маневар. Закључио је да бојкот није успео и он игра игру „прогласи победу и бежи". **(Милан Милошевић, „Време", 11. октобра 1997. године)**

Зашто је Шешељ добио већину српских гласова на Косову и Метохији

Гласови косовских Срба за Шешеља више су израз разочарења и очаја него конкретне политичке подршке његовој ретроградној политици.

Поверење које је већина српских гласача на Косову и Метохији дала Војиславу Шешељу, вођи Српске радикалне странке и председничком кандидату на недељним изборима за председника Србије, крајње је индикативно за разумевање садашњег стања српске заједнице у јужној српској покрајини под управом УН. У предизборној кампањи Војислав Шешељ није предочио ни један конкретан, реалистичан програм решавања постојећих економских и политичких проблема у земљи и, осим разметљиве националистичке реторике, није понудио никакав рационалан и остварљив предлог за побољшање положаја српског народа на Косову и Метохији. Зашто је, онда, господин Шешељ свеједно, добио већину српских гласова? Пре него што покушамо да дамо одговор на ово питање, важно је да схватимо да је учешће српских гласача било ниже од очекиваног и да резултати не би били тако обесхрабрујући да су учествовали сви гласачи. Међутим, урпкос томе, није тешко поверовати да би и у том случају господин Шешељ добио веће поверење у односу на два демократски оријентисана кандидата, господина Коштуницу и господина Лабуса. Број гласова које је добио лидер радикалне странке, који је познат по екстремном национализму који нема упориште у православној традицији и који је продукт једне атеистичке свести, не показује да су косовски Срби дали гласове за пројекат такозване Велике Србије и рата, као што су злурадо закључили албански коментатори, него је он одраз стања дубоког разочарење у политику коју међународна заједница, Београд и албанске вође примењују на Косову и Метохији.

Гласови који су отишли Шешељу су првенствено израз огорчења и разочарења међународном заједницом која за три године није успела да створи минималне услове за слободан и достојанствен живот неалбанског, првенствено српског, становништва. Чак и они Срби који су у почетку имали поверења у то да ће напори међународне заједнице створити мултиетничко друштво постепено су почели да се приклањају грубљим и мање компромисним позицијама. Одговорност за ово сноси највише међународна заједница која је, одмах после рата, уместо да успостави закон и ред у покрајини, дозволила неконтролисано насиље и репресију против Срба и других неалбанаца, да би касније, успорена бирократијом и страхом од сукоба с албанским екстремистима,

углавном лицемерно игнорисала проблеме српске заједнице, тражећи да се мисија прогласи успешном пре него што су успостављена начела демократског и слободног друштва.

Косовски Срби су такође незадовољни политиком Београда, зато што после промене режима у октобру 2000. и одласка Милошевића у Хаг, Београд још није наступио с конкретном стратегијом за решавање косовског проблема, нити је направио значајне кораке у решавању горућих питања с којима се суочава српски народ у покрајини.

Најзад, Срби су такође разочарани албанским лидерима од којих, сасвим искрено, нису могли очекивати много, ако се узме у обзир да је већина њих дошла на министарска и посланичка места из редова милитантне ОВК, чији су водећи припадници директно одговорни за бројне ратне злочине и злочине против човечности који су почињени не само против Срба и другог неалбанског цивилног становништва, него и против Албанаца који се нису слагали са дискриминаторском политиком етнички чистог Косова. Три године после краја рата и доласка мисије УНМИК-а и КФОР-а, косовски Албанци нису успели да предоче свим грађанима Косова визију демократског друштва у којем би уживали сви грађани, без обзира на етничку припадност. Чак и новоизабрани председник покрајине, Ибрахим Ругова, кога на Западу сматрају умереним политичарем, понаша се као да Срби на Косову не постоје. Срећом, међународна заједница постаје све свеснија да јефтина реторика без конкретне политичке одговорности и стратегије не може уживати неограничену политичку и економску подршку Запада. Главни разлог због којег су се косовски Срби одлучили да учествују на председничким изборима у Србији био је што они не сматрају председника Косова и Прелазну владу у Приштини својим легитимним представницима.

Узимајући ове чињенице у обзир, једва да представља изненађење што су косовско-метохијски Срби дали гласове Шешељевој политици, која цео овај период тврди да ће међународна заједница и косовски Албанци, уз прећутан пристанак демократског Београда, заборавити на косовске Србе и бацити их на ђубриште историје, док постепено не нестану из ове регије.

Да би српско изборно тело у покрајини размотрило демократскије опције, потребно је пре свега да се промени политичко понашање, не само Београда и Приштине, него првенствено међународних центара моћи. Правично избалансирана политика која ће објективно прићи косовском проблему и без негативне инерције из предратног периода једини је начин да косовски Срби, као и други умерени грађани Косова и Метохије, врате изгубљено поверење у међународну заједницу која је, Резолуцијом 1244, преузела на себе одговорност да ће заменити политику етничке дискриминације и прогона, не идентичном политиком с различитим етничким карактеристикама, него новим демократским друштвом у којем ће сви грађани Косова и Метохије уживати основна људска права и слободе, без обзира на етничку или верску припадност. Таква политика би такође отворила врата умереним политичким снагама међу косовским Србима да успоставе бољу сарадњу с међународном ми-

сијом УН и умереним албанским партијама у оквиру Резолуције 1244 и омогућила би изолацију есктремистичких и националистичко-радикалних снага, стварајући основне предуслове за политичку и економску стабилизацију покрајине. **(www.kosovo-net.com, Српска православна епископија Рашко-призренска, „Вести са Косова", уводничар отац Сава Јањић, 3. октобар 2002. године)**

Србија може поново да узрокује рат на Балкану

– Изборни тријумф српских ултранационалиста предвођених Војиславом Шешељем оставља стратегију Запада на Балкану у рушевинама. Распршују се све наде у интегрисање бивших југословенских република у Европску унију. Исто тако, и наде Хашког трибунала да ће се дочепати двојице најтраженијих ратних злочинаца из деведесетих година, Радована Караџића и Ратка Младића.

Не само да се Шешељева тријумфална Српска радикална странка не извињава за крвопролиће у Босни деведесетих година, већ би она то урадила поново. Ако не будемо имали још један рат на Балкану, неће то бити захваљујући недостатку ентузијазма за војним пројектом, него зато што је Србија, коју ће можда наследити, одвећ слаба да би размишљала о реваншизму силом оружја. Србија предвођена националистима не би била ричући лав каква је била Југославија под Слободаном Милошевићем. Било како било, националисти још нису на месту возача.

Са нешто мање од 30 одсто гласова, они контролишу само трећину посланика у новој скупштини. Чак и у савезу с Милошевићевим присталицама, добиће само 100 од 250 места. Али нико не сме да потцени значај овог политичког земљотреса.

У Србији и у целом региону сви сада знају да збуњена комбинација реформистичких и мање реформистичких странака о концу држи власт у Београду. У међувремену ће српски националисти уживати у плодовима победе, без икакве одговорности. Они ће тврдити, донекле с правом, да их од вршења власти држи само притисак Запада.

Војислав „војвода" Шешељ најпре је заветовао Србе, 1992, да ваде очи сецесионистичким Хрватима зарђалим кашикама. Уследила су обећања да ће протерати Албанце са Косова, да ће присвојити највећи део Хрватске и да ће бацати бомбе на Аустрију. Није то, међутим, било безопасно лупетање. Шешељ, босански Србин који је развио патолошку мржњу према Титовој Југославији седамдесетих и осамдесетих година XX века, постао је кључни Милошевићев савезник у току ратова деведесетих година у Хрватској, Босни и на Косову. Док се нису разишли 1993, Милошевић је много прљавог посла пребацивао на Шешеља, који је формирао мрежу паравојних група, од којих су неке биле познате као „Бели орлови". Они су извршили нека од најтежих зверстава, углавном против цивила у источној Хрватској, због чега Шешељ очекује суђење у Хагу.

Ближе кући, његове силеције су крстариле улицама уз Милошевићеву дозволу, тероришући етничке Албанце, Хрвате и Босанце и истерујући их из ку-

ћа. Шешељ је испразнио цело село Хртковце у северној Србији маја месеца 1992. Лично је дошао и наредио свим становницима ове католичке енклаве у православној Србији да се губе.

Многи ће се питати како се такав човек тако брзо попео, чак и у отровној клими Балкана. Одговор се такође своди на чињеницу да је Србија 1995 – па и после Милошевићевог пада 2000 – личила на Немачку 1918. више него на Немачку 1945.

Сурови Охајски мировни споразум – Версај Србије – наметнут је нацији која је увелико негирала злочине у којима су учествовали Срби. Као у Берлину 1918, нови реформисти нису били спремни, или су били неспособни да покидају старе мреже власти.

Многе важне личности у полицији, тајној полицији и војсци пребегле су од Милошевића управо пред његов пад и затражиле су награду тако да буду остављене на миру. Резултат је био да је систем у суштини остао нетакнут и да је чекао васкрсење, иако је Милошевић отишао. Као у Хрватској, реформисти су били додатно оптерећени репутацијоим издајника, јер су „попуштали" пред сталним захтевима Хашког трибунала за новим хапшењима и предајом оптужених.

Сада можемо очекивати да европске канцеларије изврше притисак на мање странке да формирају коалицију како би избациле Шешеља. Чак и ако успеју, биће то влада састављена од многих, чији су инстинкти ближи Шешељу, него његовим противницима.

Из своје хашке ћелије, Шешељ ће контролисати гласове у Скупштини да блокира сваку корисну реформу, обезбеђујући Србији срљање у нове изборе у још горој држави.

До тада ће реформисти бити још више дискредитовани, Шешељеви радикали могу директно да победе и Балкан би могао поново да се ускомеша. Србија, коју би водио Шешељ, имала би много разлога да се позабави Косовом, Македонијом и Босном. **(Markus Taner, „Indipendent" London, 31. јануар 2003. године)**

Шешељ преузима вођство
да би окончао муслиманску инвазију

Вашингтон – Како ескалирају зверства муслиманских Албанаца против хришћанских Срба, националисти окривљују само председника Била Клинтона. К. Шмит, који је за време просрпских демонстрација у Њујорку назвао Клинтона „касапином", рекао је да лидер Српске радикалне странке Војислав Шешељ, дајући обећање да ће обрнути „Клинтонов дебакл" на Косову. Сељаке убијају у пољима, монахиње силују у црквама, а 100 000 Срба је побегло из својих кућа.

Шешељ, који се супротставио акцијама НАТО бомбардера, заветовао се да нема предаје Косова терористима ОВК, које подржава Клинтон. Бела кућа је пребацила турске војнике у Србију, што припадници беле расе називају

„Трећом исламском инвазијом". Арапи су заустављени у Западној Европи 732. године, а у источној 1683. Шешељ, који је поздравио изасланике Националног фронта, архитекта је програма социјалне правде и пензија. Шмит га је назвао „зраком наде у слободу".

Анализа неуспеха недавних председничких избора у Србији

Дана 29. септембра, одржан је први круг председничких избора у Србији. Два кандидата, Коштуница (Демократска странка Србије) и Лабус (Група грађана) ушли су у други круг. Коштуница је добио 1 123 420 гласова или 30,89 одсто, док је Лабус добио 995 200 гласова или 27,36 одсто. Преостали гласови отишли су Шешељу, са 845 047 гласова (23,24 одсто), Драшковићу са 159 959 гласова (4,4 одсто) и Пелевићу са 139 047 гласова (3,82 одсто), Живојиновићу са 119 052 гласа (3,27 одсто) и Небојши Павковићу са 75 662 гласа (2,08 одсто), док су сви други кандидати заједно имали мање од 2 одсто. У првом кругу је гласало укупно 3 637 062 гласача или 55,5 одсто, али је то барем било изнад минимума од 50 одсто, који се тражи по изборном закону да би избори били важећи. У другом кругу Коштуница је добио 66,9 одсто гласова, а Лабус 30,9 одсто. Међутим, излазност је била мала, гласало је само 45,5 одсто од укупног бирачког тела, па су избори проглашени неважећим. Избори ће морати да се понове!

У овом чланку југословенског марксисте дајемо опис расположења маса које је довело до патног стања. У првом кругу је већ било очито да не постоји одушевљење, а у другом кругу апсолутна већина српских гласача није нашла разлог да подржи било којег од двојице кандидата, или њихову прокапиталистичку политику.

Естаблишмент ДОС-а и његове домаће апологете још једном су нам показали способност за лицемерје и колико ниско су спремни да се спусте да би оправдали свој неуспех. Као што су радили у прошлости, владини званичници и њихове верне слуге (медији, политички аналитичари, невладине организације), нису се уздржали од коментара који вређају интелигенцију просечног Југословена. Овај став прелази у отворени облик антагонизма и гађења према масама. Тако, у покушају да избегну реалност, „аналитичари" наводе као главни разлог за неуспех избора у Србији кишу и хладно време, који су наводно натерали људе да остану код куће!

Дани одржавања избора заиста су били кишни и депресивни. Међутим, изнад свега, они су по свој вероватноћи били крајње депресивни за сам ДОС, коалицију која је тријумфално дошла на власт после пада Милошевића и која сада није могла да улије поверење, чак ни у једног од двојице својих кандидата (Коштуница и Лабус).

Наравно, преко разних кампања ДОС-а сви смо добили лекцију о томе какви су Југословени, наводно веома осетљиви на ћуди времена и такође „лењи и примитивни", људи којима недостаје „грађанска свест европских нација". „Није тешко бити фин" пада на памет као добар пример. (Ово је ТВ шоу који игра на државној телевизији сваке вечери после дневника. То је само мали

део пропаганде коју форсира ДОС да би добио подршку за „транзицију". Главна идеја је држати лекције о „лепом понашању", а завршава се реченицом: „Живимо као сав нормалан свет!")

Међутим, као да то није довољно, поред кише и „примитивне природе народа", ови јадни председнички кандидати су морали да савладају и препреку „бесмисленог социјалистичког" изборног закона који констатује да половина изборног тела мора да учествује у гласању да би избори били важећи.

Изненада су сав њихов „демократизам", заклињање у парламентаризам и лојалност гласу народа бачени у канту за ђубре. „Зашто бисмо трошили новац на изборе кад их не добијемо?" питају се господа из ДОС-а. „Зашто инсистирати на идеји да већина народа учествује на изборима?" Зар не би било боље променити закон у нашу корист, или још боље, уклонити козметику и бирати председника у Скупштини – где је већина обезбеђена? Осим тога, у Скупштини се налази крем друштва, елита која је способна да доноси важне одлуке, уместо оних маса које су неваспитане, које не разумеју важност транзиције.

„Корак даље од Европске уније"

У јединственом хору, медији су одмах почели да оплакују неуспешне изборе и покушавају да нас увере да ће нас таква „неодговорност" скупо стајати. „Сада смо корак даље од Европске уније", цвилео је један од ових аналитичара када је проглашен коначан проценат становништва које је гласало у другом кругу.

Уосталом, иста та господа, аналитичари и невладине организације, открили су да све није тако суморно. Коначно смо имали модерну изборну трку и кандидате који одражавају своје колеге у Европи. Светска штампа је надуго истицала да су два водећа кандидата „демократски оријентисани", умерени политичари, који су изнад свега присталице такозваног „реформистичког курса" и транзиције (тј. приватизације на велико).

Иронија је да тај „зрачак светлости" (приватизације западног стила) – то велико достигнуће „младе југословенске демократије", о којем непрестано пише буржоаска штампа – објашњава недостатак интересовања код народа и неуспех избора.

Успех крајње деснице

Поред слабог интересовања које је за изборе показало изборно тело, главно изненађење за многе био је висок проценат који је добио лидер крајње десне Српске радикалне странке – Војислав Шешељ. Упркос чињеници да је његова кампања заиста била скромна (у поређењу с кандидатима ДОС-а) Шешељ је успео да добије 23 одсто гласова. Скупа с Коштуничиним гласовима, испоставља се да се већина људи који су гласали определила за десницу.

Српска радикална странка једна је од неколико „правих странака" на нашој политичкој сцени. „Права" у смислу да гаји сопствени кадар и језгро акти-

виста, да је развила инфраструктуру по целој земљи, да има стварне представнике међу радницима и да негује праву партијску културу изнутра. За разлику од већине малих партија ДОС-а, које углавном опстају захваљујући донацијама богатих мецена и које се састоје од уског круга политичких кариjериста и пословних интересних група, радикали имају стабилне темеље и, чак у тешким данима (са њихове тачке гледишта, после 5. октобра), успели су да не склизну испод 3-4 одсто. Таква структура и организација омогућује им да лагано расту када постоје прави услови. Зато Шешељев резултат није ни на који начин изненађење и чак не представља највишу тачку радикалског потенцијала.

Давно смо истакли да се десница може вратити на велика врата када програм приватизације, који форсира ДОС, буде дискредитован у масама. У таквом тренутку Запад не би осећао одбојност да подржи ултрадесничарску снагу која би могла да одврати гнев радничке класе и да настави обнову капитализма, али овог пута увијеног у српску тробојницу. Ако не буде постојала јасна левичарска алтернатива (радничка партија) када дође до таквог сценарија, онда ће радници бити још једном ухваћени у замку националистичке демагогије.

Међутим, тај тренутак није још стигао. Чињеница је да је у српској радничкој класи вирус национализма још веома жив. Резултати ових последњих избора представљају потврду тога. Међутим, приче о такозваном „српском националном бићу" и о неизлечивој болести национализма, које ће увек трајати, права су глупост. Укупно стремљење унутар српског друштва данас јесте губљење националних осећања. То стремљење би било још јасније да се „буржоаска опција" не уздржава од ратног стања с национализмом због сопствених калкулација.

Поред тих „неизлечивих" елемената, ултранационалистичког крила, већина Шешељевих гласова дошла је од нормалних људи из нижих класа који су разочарани политиком ДОС-а и који немају алтернативе. Социјалистичка партија је толико корумпирана и опседнута скривањем сопствених злочина, да нити је способна, нити жели да се организује у достојну опозициону странку. Нека врста левичарске реформистичке странке не постоји ни у почетним фазама формирања. Тако Шешељ може да се представи као једина алтернатива естаблишменту и многи за њега гласају не зато што се бори за „српске земље", него зато што критикује Ђинђића и друштво. Шешељ је, за разлику од Коштунице, много профитирао од критиковања приватизације и продаје државних предузећа. Наравно, Шешељ не критикује приватизацију као такву, него „избор купаца" и цену за коју се продаје.

Радничка класа, у недостатку боље алтернативе, види у Коштуници и Шешељу карактере с поштењем, лидере који имају слуха за „човека са улице". Радници се надају да ови појединци могу барем да понуде некакво спасење од апокалипсе која долази и од њених најочитијих пророка, банде љигавих, брбљивих јапија окупљених око Ђинђића и Демократске странке. На овај начин многи покушавају да се определе за мање од два зла. То је објашњење за

висок проценат гласова који је добила десница, гласова људи који су уопште хтели да гласају.

Цивилно друштво?

Ипак, већина народа је јасно одбила да бира између два зла! Ово је велико охрабрење за марксисте у Југославији. Бојкот већине становништва доказује да су проевропски аналитичари били, на известан начин, у праву, и да су јадиковања невладиних организација оправдана: „Југословени очито немају „грађанску свест западних народа"! Али, то није ништа ново. Радничка класа Балкана је још пре шест деценија превладала и сахранила, очито заувек, уске каноне буржоаске демократије. Ни Милошевић није збачен гласањем. Ми такође одбацујемо ту сувопарну лаж буржоаске демократије која се назива „изборима". Једино што је југословенској радничкој класи дозвољено под таквим режимом јесте да бира крило владајуће олигархије које ће је угњетавати следеће четири године! Буржоаски парламентарни систем, ма која партија да има већину, није решење. Југословенска радничка класа мора да организује сопствену партију која ће се борити за њена права и која ће градити њене институције, које ће стварно ставити контролу друштва у руке маса.

За разлику од ситнобуржоаских либерала, који су збуњени и који роне сузе над неуспешним изборима, ми марксисти смо горди због нивоа политичке зрелости коју је народ показао. Југословенски радници нису се ни на који начин „дистанцирали" од ЕУ. Напротив, они су дошли корак ближе својим сестрама и браћи у остатку Европе, који такође годинама не верују много шарадама, које се називају изборима у њиховим замљама.

Међутим, рекавши ово, иако може да делује ефектно на први поглед, бојкот избора није решење проблема. Као што видимо, владајућа олигархија увек нађе начина да оправда своју владавину. Влада припрема промену изборног закона, која ће јој омогућити да настави мирно да влада.

Нама је, као маси, очајнички потребна независна радничка партија с револуционарном перспективом, која ће представљати интересе оних који нису изашли на изборе. Само на овај начин могу радници да се боре против владајућих олигархија. Само на тај начин се може зауставити продаја државне имовине и одбранити стандард радничке класе. Јасно незадовољство политичким естаблишментом мора се каналисати у смеру стварања праве алтернативе. Пасиван отпор није одговор.

„Цивилно друштво" је бајка београдских либерала. Имајући на уму светску кризу капитализма и економско стање у нашој земљи, можемо да кажемо да Југославија може у будућности да очекује све осим стабилног парламентаризма. Једино што је загарантовано по садашњем устројству јесте низ бесрамних напада на свачија права. Хитно је потребно изградити организацију преко које ћемо водити борбу за одбрану интереса радничке класе! **(„Кишни дани", Горан М. Београд, октобар 2002. године)**

Неподношљива узалудност гласања

Резултати српских председничких избора прошлог викенда били су потпуно предвидљиви, а Војислав Коштуница ће победити у другом кругу 13. октобра. И мада ће било који исход гласања мало променити у великој шеми ствари – јер се о будућности Србије не одлучује у гласачкој кутији, него у холовима виле у Вашингтону – ови избори заиста нуде неколико откровења о Србији, Балкану, па чак и о Царству.

Говор бројки

Судећи по извештајима из Београда, Коштуница је добио око 31 одсто гласова. Марионета Зорана Ђинђића, Мирољуб Лабус, који је привидно ишао као незевисни кандидат, успео је да сакупи 27 одсто. Највеће изненађење је треће место Војислава Шешеља, који је добио негде између 22 и 23 одсто гласова.

Статистика указује на неколико занимљивих закључака. Прво, само нешто више од 55 одсто гласача учествовало је на изборима, што је снажан сигнал да се многима није свидела расположива понуда. Друго, кандидати лојални Ђинђићу добили су једва 30 одсто гласова, мање од укупног броја који су добили кандидати који су се раније удруживали с Милошевићем. С обзиром на резултат који је постигао Коштуница, испоставља се да се 70 одсто гласача не слаже с Ђинђићевом владавином, што је снажан предзнак за превремене парламентарне изборе.

Такође је занимљиво да је Коштуница добио снажну подршку преко границе – како у Београду и на селу, тако и међу опседнутим косовским Србима и код богатих сељака у Војводини. Лабус је углавном добио подршку националних мањина и урбане елите која зависи од Владе.

Најзад, Шешељев добар резултат није толико васкрсавање „екстремног национализма", како су неки коментатори навикли да запажају, него снажног протестног изјашњавања против политике потчињавања коју је Ђинђић започео, а Коштуница прихватио. Ова одбојност се, ипак, неће манифестовати. Њу ће искористити Коштуница да победи за десет дана, али се неће супротставити царству.

На познатом терену

Може да изгледа као да је коалиција која је збацила Милошевића пре две године завладала српском политиком. Али то што ће се Коштуница и Лабус огледати у завршној рунди не мора да значи да бивши ДОС обликује српски политички курс. Захваљујући вакууму вредности, који је остао иза пропасти хладноратовског социјализма, политика у посткомунистичким земљама одувек се концентрише више око личности него око идеја. Србија свакако није изузетак.

Личне вредности раздвајају ова два такмаца – Коштуничин морализаторски легализам, насупрот Ђинђићевом аморалном прагматизму – али по

питању државе, њих двојица се потпуно слажу. Обојица верују у демократску републику западног стила, у менаџерску државу која вербално подржава слободно тржиште, али практикује и социјални инжењеринг.

Такве идеје држе Балкан на дну, али истовремено представљају и темеље Царства.

Фаворити у игри

Није изненађење да је Царство открило где леже његове симпатије. Извештаји о изборима рутински проглашавају Коштуницу „умереним националистом", Лабус добија етикету „прозападног реформатора", док је Шешељ „тврдокорни националиста" и поборник „екстремног национализма који је обележио Милошевићев мандат". Ниједан извештај не заборавља да помене да је Милошевић лично подржао Шешеља „из своје хашке ћелије, где му се суди за ратне злочине и геноцид", истичући асоцијацију по кривици и даље приде прљајући Милошевића. Фразе варирају – иако не много – зависно од агенције, али њихово место и тон не варирају.

Коштуница ће скоро сигурно победити на крају, тако да ова критика не може бити усмерена тако да би утицала на резултате. Вероватније је реч о методу притиска, чији је циљ стицање дејства полуге за Царство. То је исти начин на који је Вашингтон натерао режим ДОС-а да се повинује бескра-јним уценама, изнуђивању и понижавањима да би доказао „демократска" уверења – обећано благостање, које се, сасвим очекивано, није никада материјализовало. Да ли Коштуница по други пут наседа на исти трик, остаје да се види.

Ефекат пресипања

Једна импликација српских председничких избора која је до сада углавном превиђана, биће њихов утицај на предстојеће опште изборе у суседној Босни. За само два дана, становници овог протектората мораће да одлуче ко ће владати њиховим дневним пословима током четири следеће године, сасвим свесни да било ко кога изаберу може да буде смењен од стране царског вицекраља.

Владајући социјал-демократи скрајнути су током протекле две године из алијансе којој су кумовали Американци, са благо прерушеним националистима из Партије за БиХ, предвођене Харисом Силајџићем. Десна рука Алије Изетбеговића за време рата, Силајџић је касније званично раскинуо са СДА – да би јој се придружио у коалицији која је поделила власт 1998. Преко СР БиХ Изетбеговић је наставио политику тражења јединствене босанске државе, којом ће доминирати муслимани, упркос томе што је СДА свргнута с власти, а њега Царство натерало да се повуче.

Страх и покуда у Сарајеву

Никада ослобођени заблуде да је рат у Босни био искључиво кривица Срба и Хрвата, многи муслимани лако постају плен националистичке рето-

рике САД и СР БиХ. Коштуничина победа и Шешељев добар резултат дали су муслиманским милитантима још муниције за пропагандно оружје.

На једном месту, дуж границе с Босном, у изборној кампањи пре неколико недеља, Коштуница је рекао окупљаној маси да су босански Срби „као члан породице, који је привремено одвојен, али још држи нарочито место у нашим срцима". Силајџић је ову примедбу назвао „објавом рата", док су други протестовали против Коштуничиних привидно „агресивних планова" према Босни.

Нису мање популарна оптуживања Коштунице за „фашизам", с обзиром на то да ће у другом кругу он добити подршку Шешељевих гласача, а да муслимани грде Шешеља због наводне улоге у ратним зверствима и његове „нацистичке" политике.

Међутим, муслимански милитанти могли би да се сете ко је стварни господар Балкана. Царство неће бити одушевљено вешћу да је осумњичрни терориста Ал Каиде у суботу ухапшен, при повратку из Босне. Или да је пет бивших високих Владиних званичника управо пуштено из затвора, иако су били умешани у оснивање и руковођење терористичким кампом, који је НАТО напао пре шест година.

Вежбе из узалудности

С једне стране, пораз Ђинђићевог режима у Србији и осовине Изетбеговић-Силајџић у Босни, донео би промену спречавањем погоршања ствари. С друге стране, суштинска и егзистенцијална питања која муче Србију и Босну остала би углавном нерешена.

Босна ће остати протекторат у догледној будућности, баш као што ће Србија остати шибано дете Вашингтона, без обзира на то ко ће становати у председничкој вили у Београду. Свако ко се дрзне да се успротиви Царству, ризикује да буде оптужен да је гангстер или ратни злочинац.

Избори се рекламирају као начин преузимања одговорности за сопствену будућност. У ствари, они нису ништа више него начин заваравања народа да поверује да његово мишљење нешто вреди. А сасвим је очито да то већ дуго није случај.

Политичка инструментализација медија – примери из Србије, Француске и Словачке

Инструментализација медија је још један механизам који често доводи до крајње проблематичног извештавања када су у питању етничке мањине или сукоби. Понекад су медији услужни партнери у овом процесу, као што показују следећа два случаја из бивше Југославије и Француске. Француски случај нарочито указује на то колико једна ситуација може да буде проблематична када велики број медија дозвољава своју инструментализацију због неког политичког циља. Сва три случаја подвлаче важност поштеног и прецизног извештавања, чак и нарочито када су медији одлучили да стану на

једну страну. Уз то, случај из Словачке даје пример како извештавање може да следи оно што је очито, или да овласти читаоце да сами закључују шта да мисле о неком догађају.

Територија бивше Југославије нуди многе примере злоупотребе медија за циљеве који су несвојствени професионалном новинарству. Зато многи људи кажу да је истина била прва жртва рата на Балкану, док су људи постали жртве касније. Овај бестијални рат, са својим катастрофалним последицама, не би био могућ да није било добро испланираних припрема.

Уз помоћ државних медија, националног радија и телевизије и новина с највећим тиражом и највећим привилегијама, људи су постали убеђени да више не могу да живе скупа, да их угрожавају комшије с којима су деценијама имали добре односе. Преко ноћи је постало важно етничко порекло и оно је одредило судбину више стотина хиљада људи из бивше Југославије. С друге стране, било је много професионалаца који се с овим нису слагали и који су покушали да га промене.

Крај рата у Босни и Херцеговини обележио је нову еру и промену у уредничком приступу више медија. Као да извршавају наредбу, после потписивања Дејтонског споразума, највећи ратнохушкачи су изненада постали највећи миротворци који су држали предавања о томе како се рат могао избећи, како је мир веома битан, како етничко порекло није од стварног значаја. Уређивачка политика, нарочито за локалне медије, такође се изменила под утицајем масовних протеста на улицама Србије и постала је прихватљивија када су у питању људска права. Нажалост, има и супротних примера.

Један од тих примера је случај породице Барбалић. Он показује злоупотребу општинских новина од стране једне ултрадесне политичке странке и њеног вође. Земун је предграђе у Београду где су грађани разног етничког порекла вековима живели у слози. На новембарским локалним изборима 1996, Српска радикална странка и њен вођа, Војислав Шешељ, добили су општинску власт. Тада је почео период злоупотребе општинског листа „Земунске новине".

Случај – опис и анализа

После неколико месеци власти СРС у Земуну, догодио се први велики инцидент. Локалне општинске власти провалиле су у стан подорице Барбалић, док су чланови породице били на одмору ван града, и однеле су намештај и кућне апарате. Позадина овога била је што је породица хрватске националности и што су неки њени чланови имали хрватске пасоше. СРС је планирала да стан ове породице додели главном уреднику „Земунских новина", што цео случај чини још занимљивијим. Није у питању само етничка дискриминација, него и сукоб интереса главног уредника „Земунских новина", као и лична и политичка корупција и главног уредника и полиције и локалних власти.

Овај случај је привукао пажњу јавности и неких медија. Док су прорежимски медији углавном игнорисали случај, независни медији су бранили

интересе породице Барбалић. Међутим, „Земунске новине" су започеле жестоку кампању против оних чије се мишљење о овом случају разликовало од њиховог.

У издању ових новина, од 20. јула 1997, тринаест страница је посвећено „објашњењу" случаја породице Барбалић, са фотокопијама докумената који су наводно пронађени у стану и подељени медијима, укључујући и „Земунске новине", од стране локалних власти. СРС је тврдила да је реч о фотокопијама оригиналних докумената који су пронађени у стану, док су чланови породице Барбалић и њихов адвокат неколико пута изразили сумњу у вези са аутентичношћу докумената.

На насловној страни новина налазио се пасош седмогодишњег детета (Дарио Барбалић) као доказ да ова породица не припада овој општини. Породица Барбалић није добила никакву шансу да каже своју страну приче. Постојала је само једна верзија приче, само један став, само једно мишљење. Општинске новине, које се финансирају из општинског буџета, требало би да буду отворен медиј за све политичке странке које имају представнике у локалној општинској скупштини, али су искоришћене као средство само једне странке и њене политике.

Случај породице Барбалић наставио се на БК телевизији. БК телевизија је најпопуларнији ТВ канал у Савезној Републици Југославији. Овај ТВ канал је власништво Богољуба Карића, једног од најбогатијих људи у земљи, који има јаке пословне везе с Канадом, Русијом и још неколико земаља. Претпоставља се да Богољуб Карић ужива веома блиске везе с породицом председника Милошевића.

Лидер СРС, Војислав Шешељ, и адвокат породице Барбалић, Никола Баровић, били су гости у емисији БК телевизије. Расправа је била веома жестока и кулминирала је отвореним увредама, када је Никола Баровић просуо чашу воде на Шешеља. Емисија је прекинута, али се сукоб наставио ван студија.

Војислав Шешељ је позвао свог телохранитеља, који је ударио Николу Баровића неколико пута по глави. Водитељ емисије видео је тучу. Туча је престала када је Шешељ рекао: „Ово му је било доста за вечерас." Никола Баровић је био тешко повређен, нос му је био разбијен и била је потребна хируршка интервенција. Следећег дана, Војислав Шешљ је изјавио на конференцији за штампу, да се „Баровић оклизнуо на кору од банане" и да су тврдње да је Баровића напао његов телохранитељ нетачне. Водитељ емисије је видео инцидент, али је био превише уплашен да ишта каже. Овај инцидент није рашчишћен ни до данас. Једина реакција званичних власти била је да почну „истрагу у вези с непознатим починиоцем".

Адвокатска комора је поднела тужбу против Петра Панића, телохранитеља господин Шешеља, због наношења физичких повреда господина Баровића, као и против Војислава Шешеља као лица које је наредило и подстакло овај чин. Петар Панић је на суду изјавио да се није налазио у Београду када се инцидент на БК телевизији догодио. Господин Шешељ је до-

нео кору од банане у судницу као доказ да се „Никола Баровић оклизнуо на кору од банане и пао низ степенице" и суд је то прихватио као доказ. После судског претреса, господин Шешељ је „незванично" рекао новинарима да није било никакве коре од банане за време инцидента и да се такве „духовите ствари" неће сматрати лажима.

Истрага у вези с „непознатим починиоцем" није донела ништа, а то покреће барем два питања:

1. Да ли је требало да јавни тужилац одговори на медијску кампању против породице Барбалић на основу тога што иста шири етничку мржњу?

2. Зашто није реаговала полиција и други званичници?

Тумачење

За ово има много разлога. Једна од карактеристика земаља, као што је бивша Југославија, јесте правна несигурност којој су људи изложени, зато што су државне институције, укључујући судове, крхке и корумпиране и често само спроводе вољу власти. Људи у бившој Југославији живе у земљи у којој могу да постоје докази о неким криминалним радњама, али извршилац преступа је још на слободи и неће бити сматран одговорним за оно што је учинио.

СРС је формирана уз велику организациону и материјалну подршку Социјалистичке партије Србије (СПС). „Радикали" су коришћени за најпрљавије послове: њихове паравојне јединице учествовале су у ратним операцијама у Хрватској и Босни, а радикали се свих ових година тиме отворено хвалишу. Медији под контролом државе допринели су све већој популарности ове странке жигосањем других политичких опција. У неколико протеклих година Војислав Шешељ је позивао у госте ултрадесне, националистичке политичаре као што су Владимир Жириновски и Жан-Мари ле Пен.

Шешељ је користио медијски простор и популистичку реторику за кампању против породице Барбалић у циљу јачања популарности СРС. Владајућа партија га је стално помагала и најновији српски избори су показали да популарност ове странке стално расте. Средња и радничка класа, јако погођене ратом, у Шешељу виде чудотворца. Гледају га као личност која ће решити њихове проблеме чаробним штапићем. Он се посматра као човек који има лек за све болести земље која је неколико година под санкцијама УН. Бирократија, војска и полиција виде га као личност која ће им повратити достојанство које су изгубили у беспотребном рату и кризи насталој због самоубилачке политике.

Овај српски пример је важан. Поступак према једној породици одражава много важније политичко питање и показује како се догађаји развијају. Он показује на који начин медији могу бити рањиви на политичку манипулацију. Уредник који се овако понаша и новине које могу бити инструментализоване на овај начин, у политичку и личну корист једне личности, морају се критиковати у другим медијима, као што би лекари критиковали надрилекара. Новинари се могу наћи у великој опасности кад покушају да

изнесу такву манипулацију. То показује колико је неопходно да новинар извештава поштено и прецизно.

Зато је важно усмерити пажњу на овакве случајеве. Сабљу треба назвати сабљом, јер пре или касније ћутање ће довести до трагедије са несагледивим последицама. Има превише примера у блиској прошлости. **(Небојша Малић, извештвање о етничким мањинама и сукобу с друге стране добра или зла, Неподношљива узалудност гласања, 3. октобар 2002. године)**

Шешеља за председника!

Коначно се десило! Социјалистичка партија Србије одлучила је да подржи Војислава Шешеља као јединог кандидата опозиције на поновљеним председничким изборима. Ову информацију објавио је београдски радио Б92, позивајући се на изјаву извршног одбора СПС. Према тој изјави, ова партија је донела ову одлуку после разговора с председником партије Слободаном Милошевићем.

Актуелни југословенски председник, Војислав Коштуница, главни је ривал Шешељу за место председника Републике. Уз то, лидер Странке српског јединства Борислав Пелевић, такође ће овог пута учествовати на изборима. Странку српског јдинства основао је познати српски командант Аркан (Жељко Ражнатовић) 1993. одине. Потпредседник југословенске Владе, Мирољуб Лабус, одбија да учествује на изборима, који су предвиђени за децембар. Мандат актуелног председника Србије Милана Милутиновића истиче 5. јануара 2003.

У међувремену албански сепаратисти на Косову ситематски руше српске православне цркве и прогоне неалбанско становништво из ове регије. На пример, прошлог викенда чула се велика експлозија у близини насеља Ђураковац, 50 километара од Приштине, када је локална црква делимично уништена.

Rus-sky.com је обавестио о другој експлозији која се чула код села Љубово. Оштећени су прозори и врата локалног храма. Владика рашко-призренски Артемије изјавио је да су за ове експлозије криви УН и НАТО. Иако су представници мисија знали о напетој ситуацији између хришћана и Албанаца, они су свеједно одлучили да престану да чувају српске цркве. Према владици Артемију, „извештаји међународних мировних снага о престанку сукоба у региону и о довољном нивоу заштите не одговарају стварности".

Под таквим условима српско становништво своје наде полаже у Војислава Шешеља. Наравно, Шешељ неће моћи да потпуно реши косовски проблем и да заштити српско становништво на Косову (да будемо прецизнији, неалбанско становништво) од ратоборних Албанаца. Међутим, верује се да ће барем престати очито издајничка политика Београда према локалном српском становништву.

Вођа Српске радикалне странке је рекао, у једном интервјуу из октобра, новинама „Савјетскаја Расија": „Коштуница и ја ћемо очито бити главни супарници на поновљеним изборима у децембру. Прозападна варијанта, ко-

ју представља Лабус, очито неће проћи. Заиста је веома важно да се обезбеди јединство патриотских снага. Део следбеника Социјалистичке партије Србије подржао је Милошевићев апел да се номинује један кандидат из редова патриотских снага. Народ је гласао за мене. Међутим, неки социјалисти су гласали за два кандидата који су номиновани из редова Социјалистичке партије. Неки људи су игнорисали изборе, јер нису успели да схвате предизборну ситуацију. Неке присталице Социјалистичке партије гласале су за Коштуницу, јер су веровали да је мање зло од Лабуса. То значи прилично јаку резерву. Могуће је добити изборе уједињавањем патриотских снага. Међутим, наилазимо на јако противљење Запада и његових слугу у Југославији. Било је чак и оних који су говорили да Слободан Милошевић није уопште слао писма да подстакне људе да мене подрже на изборима! Њима је речено да ће, уколико ја победим, доћи до блокаде земље, или чак до рата. Има ли смисла ослањати се на јединство? Патриотска коалиција је веома могућа. Ми смо сигурни да је традиционална подела политичких снага на десничарске и левичарске коалиције застарела. За нашу странку кажу да припада десничарском табору, јер се држимо јасно зацртаних националистичких ставова. Међутим, ми нисмо десничарска партија по традиционалном гледишту. Наше изборно тело представљају најсиромашнији слојеви друштва. Ми тражимо социјалну правду и зато нас народ подржава." **(Сергеј Стефанов. „Правда")**

Српски гласачи одбацују „Велику Србију" прихватају Европу

Београд, Србија – Избором прозападног реформатора Бориса Тадића, српски гласачи су одбацили кандидата Радикалне странке Томислава Николића и ултранационалистичку прошлост коју је настојао да врати, чиме је Европљанима лакнуло.

После освојеног првог места у првом кругу гласања пре две недеље, посматрачи су се плашили да ће победа господина Николића, популарног штићеника оптуженог ратног злочинца Војислава Шешеља, означити опасан повратак визији „Велике Србије". Циљу који је довео до ратова у Хрватској и Босни деведесетих година.

У земљи у којој графити често славе господина Шешеља као јунака, тесна победа господина Тадића даје нову наду реформски опредељеним Србима и нов замах узнемиреној влади која ће сада прихватити ширу европску заједницу.

„Ово значи прави препород Србије ... тријумф над мрачном политиком прошлости", рекао је Тадић, мислећи на ратне походе за време владавине бившег југословенског председника Слободана Милошевића и његових савезника из Радикалне странке током деведесетих година.

„Србија може сада да сигурно настави свој пут према европској интеграцији", рекао је Тадић.

Кључна подршка Запада осиромашеној Србији зависи од њене сарадње с Трибуналом УН за ратне злочине са седиштем у Низоземској, укључујући екстрадицију осумњичених који су оптужени због улоге у балканским ратовима.

Николић је напао Трибунал као политички и антисрпски.

Штаб Тадићеве Демократске странке прославио је његову победу, са 54 одсто гласова, уз веома бучну америчку музику. (Ар-ен-Би).

Релативно висока излазност – скоро 49 одсто – приписана је снажном осећању против Николића.

„Било је још много „негативних" гласова", каже Срђан Богосављевић, директор анкетне агенције Стратеџик маркетинг у Београду. „Вероватно народ не обожава Тадића, али не воли Николића."

Овај резултат је представљао олакшање за странце који желе да раде са Србијом. Радикалска победа би довела до даље изолације Србије.

„(Николићева) цела партија и његови коментари из прошлости све до данас, није било оно што је Европа желела да обликује спољне послове", каже један европски извор у Београду. „Слављење Шешеља и свега за што се он залагао није било нешто што је Европа желела да се врати на власт."

Тадићева победа могла би такође поправити шансе Србије да добије 30 милиона долара америчке помоћи које је државни секретар Колин Пауел поништио у марту, наводећи недостатак сарадње с Трибуналом. Српске власти још морају да испоруче оптуженог Ратка Младића, за кога се верује да се налази у Србији.

Међутим, Тадић би могао да има проблема у раду с премијером Војиславом Коштуницом, шефом Демократске странке Србије. Обе странке су биле део „револуције" из 2000. године која је збацила Милошевића. Међутим, током прошле четири године реформска коалиција је раздирана међустраначким гложењем и скандалима, а економске реформе су потпалиле горчину међу Србима, чија је просечна месечна зарада 215 долара.

Коштуничина влада је такође одбила Тадићеву странку после прошлогодишњих парламентарних избора, определивши се за удруживање снага с Милошевићевим социјалистима.

„Влада у суштини плута после избора од 28. децембра", каже Џејмс Лајон, директор пројекта Србија – Међународне кризне групе у Београду. „Није извесно да ли ће (Тадићев) избор ишта зауставити."

Ту је, затим, Косово. Косово се још налази под управом УН, која је уследила после НАТО бомабардовања 1999, када су истеране Милошевићева полиција и војска. Срби желе да се ова покрајина врати под српску контролу, а већина тамошњих Албанаца жели независност. Неразрешен статус Косова довео је до насилних нереда у марту који су натерали хиљаде Срба да побегну и оставили на десетине цркава и стотине кућа порушених.

Тадић каже да ће радити с међународном заједницом на решавању овог проблема. Господин Лајон је, међутим, скептичан. „Стварност и јавне изјаве овде се често мало преклапају", каже он.

Очекује се да Радикална странка прође добро на локалним изборима у септембру, будући да је Николић боље прошао по општинама него Тадић. То ће бити тест, каже Мајк Старешинић, директор Куће слободе(?) за Србију. „Антирефромски замах је заустављен; тестираћемо га у септембру на локалним изборима", каже он.

У овом извештају коришћен је материјал Асошијетед преса. **(Beth Kampschror, дописник, Christian Science Monitor)**

Суочавање с прошлошћу

Последња реакција господина Стојана Церовића на текст господина Срђе Поповића веома ме разочарала, иако сам као веран читалац „Времена" Церовићев љубитељ и обично се слажем с његовим ставовима и анализама. Не слажем се, међутим, с његовим помирљивим позицијама у вези с недавним ратом, као што су изнете у овој полемици. Опште узев, позиције господина Церовића и других новинара „Времена" могу се оквалификовати као крајње умерене. У једном чланку је о томе писао Теофил Панчић, али најистакнутији примери те врсте новинарства су гђа Љиљана Смајловић и Коста Чавошки. Наиме, они мисле да им улога критичара Милошевића за време његове ере даје за право да сада оправдавају његову политику, јер сада више није у моди критиковати Милошевића, будући да он води тешку борбу у Хагу за спас српског народа и против нечастивих САД. Другим речима, Слоба је био сасвим у реду, али га је надиграо много јачи противник.

С. Церовић заузима сличан став. Његов неспорни антиратни (и не само антимилошевићевски) став и године службе сада би требало да му дају право на неку врсту екстремне умерености. Он практично сматра да бисмо у кућу коју смо тек почели да градимо морали да пустимо онога ко је срушио стару. Да бисмо требали пустити унутра цело десничарско некрофилско друштво, предвођено Српском академијом наука и уметности и сличним националистичким букачима (нарочито Костом Чавошким, који се често пита због чега би Срби требало да се стиде ратова које су водили). И зашто бисмо се ми стидели, када је НАТО бомбардовао нас и када је Србија преплављена избеглицама. Писмо у којем се захтева прекид бомбардовања, на које је господин Церовић толико поносан, требало је да буде најпре упућено Милошевићу. Да се изразимо једноставно, неспорно је да је бомбардовање било страшан злочин, али та чињеница не би требало да служи као оправдање за било који злочин који су извршиле српске снаге и у наше име. Хвалити некога за потписивање тог писма пука је демагогија, јер је то било прилично лако урадити за време бомбардовања. Упућивање таквог писма Милошевићу било би много теже, а камоли откривање такве чињенице. Јер је политика Слободана Милошевића била кључни разлог тог бомбардовања. Штавише, ту политику после бомбардовања подржало је 1 800 000 гласова, што је био очит израз масовне подршке том злочиначком пројекту.

Г. Церовић се пита о карактеру санкција за колективну одговорност, док нам је свима познат карактер санкција за неколективну кривицу. Зато

предлажем да лустрација буде прва санкција. И то не лустрација од 1945, него лустрација од 1987. даље. Прилично је лако идентификовати људе који су на различите начине пропагирали освајање страних територија злоупотребом питања српске мањине. Уместо да прихватимо европску политику заштите мањинских права Срба ван Србије, ми смо се определили за рат. Заговорници такве ратоборне политике требало би да буду кажњени или лустрирани. Требало би да буду протерани са јавне сцене и да седе мирно код куће и размишљају о својим злоделима и грешкама из прошлости. Могли би понекад да погледају у неку спортску дворану у којој се налазе Срби из Хрватске. Требало би да се одврате од пружања подршке Шешељу и другим клерикално-националним групама које збуњују грађане говорећи им да нападнута страна у Хрватској није могла да чини злочине. Формално говорећи, лустрација је недемократски чин: људи се јавно санкционишу за јавно изнете ставове и дела која нису била незаконита. Међутим, бити формалиста у посттоталитарној држави исто је што и бити нихилиста. Отуда је, прилично апсурдно, лустрација најдемократскија акција коју би требало да предузме садашња Србија. Бојим се да су шансе за такву лустрацију танке и да сам због тога склон да поздравим наводни радикализам Срђе Поповића, Наташе Кандић и осталих.

Како лустрација није постављена на место, независни медији („Време", Б92 итд.), у настојању да остану независни, треба да опонашају уређивачку политику „Ферал трибјуна" или београдске „Републике". Наиме, људи који су одговорни за рат (иако та одговорност није потврђена судском одлуком), то јест, све вође и високи функционери бившег режима и некад владајућих партија (будући да нису забрањене), не би требало да имају „објективан" третман у медијима, јер би то била најнеправеднија и најнеобјективнија операција медија (равна искупљењу најмрачнијих појединаца... који су сада легитимна опозиција ... а став опозиције сматра се мером демократског нивоа власти!!?) Таквим објективним третманом тих мрачних појединаца медији су створили следеће расположење: ако би Војсилав Шешељ био ухапшен због ратних злочина, то би изазвало гнев и побуну јавног мњења. Нажалост, људи као што је Шешељ све више јачају и поново се налазе у жижи у свим новонасталим државама. Демократски националисти су веома популарни, а националистички усмерени појединци добили су два милиона гласова на недавним изборима у Србији. Зато је само питање времена када ће демократски национализам прерасти у есктремни национализам и поново засејати мржњу. Због тога „Време", уколико жели да сачува независност, мора да заузме одлучнији став према поменутим питањима.

Зоран Ташин, Бечеј **(www.hrw,org.yu, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 25. новембар 2002. године)**

Врућа изборна јесен на Балкану

Једва је прошло 10 година од када је започео крвави југословенски распад. Рат је престао и живот је почео полако да се враћа у нормалу. Један до-

бар знак је да су почели избори у свим крајевима бивше Југославије – парламентарни избори у Македонији, Црној Гори и Словенији, председнички избори у Србији, локални избори на Косову и Метохији и у Босни и Херцеговини (бирачи треба да изаберу 3 представника за заједничко председништво и затим посланике за заједнички парламент и за два самостална ентитета у парламенту).

То није први пут да се одржавају избори у подручју после рата, али су очекивања овог пута већа. До сада је окружење помагало. Инвестирало се много новца и других ресурса да би се увела демократија и демократско размишљање на Балкану, у нади да ће на крају дати резултат, тако да земље могу да преузму одговорност за свој лични развој.

Али то, изгледа, није тако лако.

Иако су избори прошли донекле демократски, за оне који су били изабрани било је јако тешко да спроведу потребне промене. Можда нису имали амбиције да нешто промене. Многи су видели политички положај за један од начина да придобију положај у друштву, затим добре приходе које остали нису имали. Корупција (економски и други криминал у ратном окружењу) је велики проблем, такође је велики проблем замор од политике и политичара који се шири међу бирачима.

Први председнички избори били су 29. 9. 2002. год. кад је учешће бирача било 55 процената. Пошто нико од кандидата није добио половину гласова, одржавао се други круг избора 13. октобра између два кандидата. Највише гласова добио је југословенски председник Војислав Коштуница. Он је добио 31 одсто, а Мирољуб Лабус 28 одсто гласова (вицепремијер). Искуство показује да је бирача у другом кругу увек мање, па долази до ситуације, кад је излазност мања од 50 одсто уписаних бирача, да се избори проглашавају неважећим. Таква политичка криза, која може да настане у Србији, нешто је што земљи не треба. Постоје политичари који позивају бираче да не иду да гласају 13. октобра, баш зато да би изазвали такву кризу.

Иако 50 процената ситуација може да буде тешка, по свему овоме види се да ће Коштуница да добије изборе и да ће бити председник Србије, а Зоран Ђинђић премијер. Њих двојица су припадали водећој бирачкој алијанси ДОС-а, која је успела да обори Слободана Милошевића са власти. После тога, постали су горки непријатељи и велики део времена и енергије трошили су на свађу, уместо да спроводе реформе. Док је Коштуница један конзервативан српски националиста, који жели да врло опрезно иде напред и не жели да сувише јако везује Србију за Запад, Ђинђић је прозападно оријентисан и хоће да модернизује земљу (Лабус је његов човек). Срби увиђају да се њихова економска ситуација није побољшала и протествују кроз низак излазак на изборе.

Слободан Милошевић се сигурно смешка док седи пред Трибуналом у Хагу. Он и даље води и влада Социјалистистичком партијом и апеловао је на своје пријатеље да гласају за екстремног националисту Војислава Шешеља. Милошевић је и раније употребљавао Шешеља; између осталог дозво-

лио му је да он и његова приватна армија извршавају прљав посао за време рата 90-тих, са којим Милошевић није хтео да буде повезан. Шешељ је добио пуних 22 одсто гласова и највероватније да су његове присталице 13. октобра гласале за Коштуницу, или уопште и нису изашли да гласају.

Стара националистичка стуктура уопште није нестала. То се показало у случају Босне и Херцеговине која ове суботе, 5. октобра, излази на изборе. Пред прошле изборе западне земље су хтеле по сваку цену да покушају да придобију бираче који раније нису гласали националистички – муслимани за СДА, Срби за СДС и Хрвати за ХДЗ. Делимично су и успели и то онда када је Социјалдемократска партија узела гласове од СДА, али да су добили гласове и од других националности, могли су да створе коалициону Владу под именом „Алијанса за промене". Са свих страна очекивања су била велика.

Али стварне промене морећемо чекати. Најдуже на економском пољу. На пример, најмање се учинило да се уједине два ентитета – Муслиманско-хрватска федерација и Република Српска – у једну економију и да наставе приватизацију државних предузећа и либерализацију приватног сектора. Бирачи, који су се у осиромашеној Босни надали бољем времену, незадовољни су. Пред суботње изборе, изгледа да ће се наставити по старом. То значи; гласаће се националистички. Коштуница је пред српским бирачима објавио да Република Српска само привремено припада Босни – али то није ништа повећало заједништво преко националних граница.

Реформе, које су и поред свега направљене, често су биле под притиском европских земаља, што је можда било потребно, али не и добро у дужем периоду, ако се жели добити подршка грађана. Босна и Херцеговина, као и Косово, је практично протекторат који воде интернационалне снаге. Јесењи избори неће ништа променити у томе.

Најбоља у класи је Словенија. Тамо су на правом путу према чланству у ЕУ и НАТО, али је Словенија и на почетку била најбогатија и највише развијена република у бившој Југославији и њу је само маргинално захватио рат 90-тих. **(Ulla Nordlof-Lagerkranz, Спољно-политичка анализа бр. 40/2002 „Међународне анализе", 3. октобар 2002. године, Шведски институт за Међународне послове)**

Повратак Београда

Места на листи: Председник Слободан Милошевић и ултранационалиста Војислав Шешељ поново се кандидују

„Мртваци живе дуже" изрека је која може да се примени, ако се посматра ускрснуће национализма у Србији. Да ли је тачно да покретање самозваних патриотских партија у Србији има за последицу просторно удаљавање између три могућа ратна злочинца и њихових бивших бирача, било моралну или политичку дистанцу. Напротив. Саблазно је лако стилизовати фигуре које седе на оптуженичкој клупи Хашког трибунала од губитника из Милошевићеве ере, као националних јунака са главнокандидујућим Слободаном Милошевићем (рачунска тактика Београда), Социјалистичка парти-

ја може опет постати изборна и то за апатичне и разочаране грађане. Пола деценије грађани су служили као демократски смоквин лист за Милошевићеву нагу амбицију за влашћу. Његовим изручивањем, народ скоро пропада а сада се издиже из фениксових снова.

Да ова национална рачуница није пала с неба, показују прошломесечни пропали избори за председника. Партија ултранационалисте Шешеља, који се налази у Хашком затвору, предложила је Томислава Николића за главног кандидата на изборима. Овај је нарочито истицао, својим блебетањем, великосрпске пароле, које је његов шеф Шешељ производио на траци током две деценије. И поред његовог провинцијализма и непрофесионалности, Томислав Николић изашао је са пропалих избора као победник. Побеђени противкандидат био је Драгољуб Мићуновић, искусни и убеђени демократа са јасним европским лицем. Крајем 80-тих година, био је оснивач Демократске партије која је доживела процват за време премијера Зорана Ђинђића. Због тога су га изборни пропагандисти називали „оцем демократије". Николић се изборио против њега, као лоша копија политичког кловна Шешеља. Због лошег одзива на изборе (испод 50 одсто) избори су проглашени неважећим, али успех улатранационалиста ипак показује последице. Ради се о успелом политичком повратку оних који су били могући наручиоци Ђинђићевог убиства.

По испробаном рецепту наступају не само оне партије које своју снагу црпе из антизападног заноса. И министар унутрашњих послова Михајловић, као шеф мале либералне партије, ставља на изборну листу, поред свог имена, на место бр. 2, генерала Лазаревића, неизручког хашког оптуженика. Народни одговор једног министра на шовинистички изазов, показује да су увреде Трибунала у Србији већ дуже време врста спорта за народ. Порука за парламентарне изборе 28. децембра гласи: наши хероји у Хагу успешно набијају рогове свим западним принципима.

Овакав став постаје атрактиван за две групе. Једну групу чине губитници који немају наду да могу достојанствено да изграде своју егзистенцију. Кривицу бацају на посвађану Владу, али и на одлагану финансијску помоћ од Запада. Поред ове велике групе људи, остаје да се помене још један неформални, јавно невидљив, али финансијски јак слој: ратни профитери, мафија и остатак номенклатуре из времена Милошевића.

После убиства харизматског премијера Ђинђића, српска полиција је спровела неке успешне акције против криминала. Али, било је погрешно веровати да ће се опет нормализовати свакодневица. Пукотине у Ђинђићевој, солидно направљеној анти-Милошевићевој коалицији, која је и после преузимања власти задржала име Демократска опозиција Србије, биле су видне када је свргнути Милошевић послат у Хаг, и то картом у једном правцу. Коначан раздор, познатих „булдожер револуционара", настаје после Ђинђићеве смрти. Његова изненадна смрт омогућила је скоро јединој владајућој Демократској странци привремени пораст популарности. Али, партија није била у стању да, на дужи период, оствари своје жеље за реформама. Гомилале

су се афере везане за преузимање власти, сујете, новца итд. и, за такву политичку сцену, типично блаћење.

Ђинђићеве колеге повремено су чиниле оно против чега су се одлучно борили за време Милошевићеве владавине, а то је искључивање телевизијског преноса парламентарних дебата. А нека права парламентараца била су ускраћена. Објашњење: јавно присуство партија старог режима мора да се ограничи и парламент треба да ради ефикасније.

Сада, 8 месеци након Ђинђића, партија не може да влада сама, а не постоји жеља да се власт дели са неким. Њени некадашњи коалициони партнери полако су се издизали и кренули у конфронтацију са Владом. Коштуничини „умерени националисти" урадили су то још за време док је Ђинђић био жив. Коштуница је од самог почетка био Европљанин, али уз примесу суздржаности по питању сарадње са Хагом. На другој страни је убеђена нова либерална партија експерата Г17. Стиснута економска присебност у партији, жеља да се усрећи Србија путем мистичног љубавног акта, уз помоћ новчане помоћи и финансирања са Запада, при чему је тактика партије за остварење овог циља, не узимајући у обзир стално опањкавање противника, једва препознатљива.

У Србији постоји конгломерат старе и нове политичке мафије. Социјалистичка идеологија пружа оптимални политички оквир за пожудом. Када се сведе шовинистички рачун, Запад је опет у старој дилеми: преговарати, игнорисати, или опет изоловати. Из актуелних анкета јавног мњења произлази да Шешељева радикална ултранационалистичка партија може да буде најјача у парламенту. Када се Милошевићева Социјалистичка партија, која до сада није имала никаву шансу, пробуди из коме, да ли тзв. патриоте могу опет да сањају о преузимању власти у Београду? Ове регионалне тенденције могу бити „сношљиве" онима у Европи, јер ветар дува са Запада. За Запад ће то ипак бити шамар, а за регион Балкана правни крај. **(Драгослав Дедовић)**

Масовни неизлазак поништава изборне резултате у Србији

Описан од једног посматрача као „избори којих није никада било", неуспех српских председничких избора да доведу до резултата нуди тежак коментар досијеа прозападне коалиције која влада од свргавања председника Слободана Милошевића.

После недостатка јасног победника у првом кругу, избори су изнудили други круг између двојице водећих кандидата. Ова рунда, одржана 13. октобра, такође није успела да донесе резултате . Излазност гласача од само 45,46 одсто од укупног изборног тела (2 979 254) значи да ће се овај поступак морати поновити и повећава вероватност превремених парламентарних избора. По Изборном закону Србије морало је изаћи 50 одсто гласача да би избори били важећи.

Резултат је непријатан за оба кандидата. Актуелни југословенски председник Војислав Коштуница из Демократске странке Србије добио је 66,86 одсто гласова, док је економиста Мирољуб Лабус, потпредседник владајућег ДОС-а, освојио само 30,92 одсто гласова. Лабус има подршку премијера Зорана Ђинђића. Обојица кандидата су присталице реформског процеса у привреди. Они су се појавили као првопласирани у првом кругу, када се такмичило 11 кандидата. Коштуница је тада освојио 31,2 одсто гласова, Лабус 27,7 одсто, од изашлих 55,7 одсто гласача. Очекивало се да ће излазност бити мања у другом кругу, чак и пре него што су националистичке странке почеле с претњама о бојкоту гласања.

Оно што се најјасније види из ниске стопе излазности јесте све веће разочарење курсом који је узела Влада током две године после збацивања Милошевића. Незапосленост достиже чак 50 одсто, док се око трећине свих економских трансакција одвија на црном тржишту. Просечна месечна плата креће се негде око 160 евра.

Брзо и много обећавано отварање привреде интервенцији Запада није се материјализовало. Утицај процеса транзиције сада се нарочито осећа, десет година пошто су земље источне Европе први пут претрпеле шок терапију Међународног монетарног фонда. Упркос реторици о економској либерализацији и шансама, земља попут Југославије занимљива је западним инвеститорима, само ако се плате и услови држе на што је могуће нижем нивоу. Неки економисти експлицитно говоре да Југославија постаје „нова Пољска" кад се ова потоња наводно пење уз економску лествицу путем интеграције у Европску унију.

Огњен Прибићевић, аналитичар Центра за југоисточноевропске студије у Београду, констатовао је: „Овде је разочарење много веће него у другим земљама централне и источне Европе зато што су бирачи искрено веровали да ће се животни услови побољшати преко ноћи после Милошевићевог пада. То се није десило."

Недавна анкета Института за истраживање јавног мњења открила је да 65 одсто интервјуисаних сматра да се веома мало ствари променило. Медицинска сестра, Живанка Јованић, рекла је да ју је разочарење у лидере земље толико погодило да јој је „мука" од изласка на гласање на неким следећим изборима. Ниво подршке политичким странкама у Србији одражава се у чињеници да је укупан број гласова Коштунице и Лабуса у првом кругу био нижи од броја гласова које је добио Коштуница пре две године. Излазност је много нижа него у време Милошевића.

Ђинђић је весело изјавио, после првог круга, да ниска излазност представља задовољство Владом, али је сваки наговештај тихе подршке ДОС-у разбијен 12. октобра.

Није било никакве јавне дебате о програму економске либерализације и приватизације, који има тако поражавајући утицај на живот обичних радника. Кандидати се разликују једино по темпу којим такве мере могу да се примене. Отуда тврдња југословенског министра спољних послова Горана

Свилановића: „Збир обе (проreформске) групе још увек је преко 50 одсто, што значи да је земља још на добром курсу."

Током изборне кампање, министар привреде и приватизације Александар Влаховић издао је оштро упозорење против било какве критике економских реформи. Он је рекао: „Ми не желимо да приватизација буде тло за скупљање јефтиних политичких поена", будући да супротни коментари за време изборне кампање „директно доприносе повећању ризика улагања и негативно утичу на успех пројеката које желимо да остваримо".

Лабус се налази на челу утицајне групе економиста Г17 коју је одабрао и обучио Запад. Поред Лабуса, који је после завршеног студија права у Београду похађао Корнел универзитет, у овој групи се још налазе Млађан Динкић, гувернер Народне банке Југославије и министар финансија Божидар Ђелић. Ђелић је студирао економију на Економском факултету на Харварду и одиграо је једну од кључних улога у приватизацији у Русији и Пољској. Економски програм групе Г17 био је, у ствари, изборна платформа ДОС-а у борби за збацивање Милошевића.

Током последње две године Г17 је диктирала темпо реформе у Ђинђићевој влади. Коштуница је приметио да се Лабус кандидовао зато што се Ђинђић не усуђује да то учини сам. Разлике између Лабуса и Коштунице очитовале су се у ставу према Хашком суду за ратне злочине, али Коштуница једнако остаје привржен Лабусовим преговорима са ММФ-ом и економским везама са Сједињеним Државама.

Лабусово и Ђинђићево решење кризе југословенске привреде налази се у убрзању страних улагања и у политичким везема са Западом. Они инсистирају на убрзању економских реформи као средству приступа Европској унији. Пре једва две недеље, Ђинђић се обратио Светском економском форуму у Салцбургу: „Битно је да ЕУ остави слободну брзу траку... Верујем да ми можемо да постанемо чланица ЕУ 2010. године."

Лабус је свакако био пожељнији кандидат, што се тиче Запада. Кажу да је један високи функционер ЕУ рекао Ђинђићу на Светском економском форуму: „Ако ви нисте више Влада, онда ми не желимо да наставимо да пружамо ову врсту помоћи, него ћемо отворити нове преговоре и поставити нове рокове да видимо реакције те друге Владе."

Националистичка демагогија

Коштуница се представио као спаситељ нације, посвећени националиста који се супротставља продаји Југославије Западу. У извесној мери, он је успео да у другом кругу покупи гласове који су у првом кругу отишли екстремнијим националистима као што је Војислав Шешељ. Лидер Српске радикалне странке се определио да у оквиру изборне кампање на Радио Београду не излаже платформу. Уместо тога, свиране су патриотске песме из књиге Српске радикалне странке: те песме су славиле Шешеља и заветовале се за освајање српских територија, укључујући планину Динару између Хрватске и Босне. Међутим, Коштуница није успео да добије ширу подршку тврдокорних националиста, упркос својој реторици.

Коштуничино прибегавање најбесрамнијој националистичкој демагогији само је метод скривања пуне важности економског програма. Он је осудио чланове Ђинђићевог кабинета који су ангажовани споља и усталасао је српска шовинистичка осећања говорећи да је државица босанских Срба Република Српска само „привремено одвојена" од матице Србије. Међутим, да би ублажио сумње у своју опредељеност за програм интервенције Запада, он је осудио националистичке позиве на бојкот другог круга као „антиевропске".

Коштуница је изашао с популистичким идејама да би засладио пилулу приватизације као дељење акција запосленима. Током целе кампање он је био свеснији могућности противљења народа процесу реформи. У овоме је његова позиција слична позицији Дарка Маринковића из Савеза синдиката Независност, који је рекао да је задатак „научити народ, образовати га новом ставу, новом начину живота". Маринковићев концепт преваспитања је просветитељски. Он своју улогу види као саветодавца прекобројних радника како ће улагати свој прекобројни новац. „Како улагати новац у разне мале послове, како отварати мале фирме. Како радити на продуктиван, ефикасан начин", рекао је он. Он је изразио забринутост у случају да се прекобројни новац потроши само на животне потребе, јер ће тада доћи до социјалне експлозије кад новца нестане.

У недавном интервјуу датом за „Балкан тајмс.ком", Коштуница је поновио своју опредељеност за програм реформи: „Реформа је могућа само у декриминализованој држави. Само таква држава може да привуче улагања... Програм моје странке залаже се за економски либерализам у комбинацији са социјалном солидарношћу, што је апсолутно нужно у овим тешким временима транзиције."

Таква позивања на владавину права имају за циљ заштиту права страних улагача да експлоатишу радну снагу, али их становништво другачије схвата, као што је у току избора открио аналитичар јавног мњења Срђан Богосављевић. „Покушавали смо да схватимо шта владавина права значи за просечног Србина, а они, у ствари, мисле на заштиту од незапослености. То је за њих владавина права."

Релативно висок резултат (22,5 одсто) за националистичку СРС у првом кругу значајан је. Милошевић је позвао своје присталице да гласају за кандидата Шешеља, а не за кандидата његове Социјалистичке партије, док се владајуће тело СПС-а дистанцирало од Милошевића и дало подршку кандидатури глумца Велимира Бате Живојиновића. Живојиновић, који је најпознатији по игрању улога партизана у ратним филмовима, као што је „Валтер брани Сарајево", добио је само 3,2 одсто гласова са непријатном изјавом у току кампање, „У току две последње године ДОС је успео да уништи земљу више него што смо ми учинили за једну деценију."

Ово је допринело брисању СПС, а помогло је Шешељу. Када је елиминисан из трке, Шешељ је позвао чланове СРС да бојкотују други круг, стварајући тако уставну кризу и извојевавши превремене парламентарне избо-

ре. Националисти настоје да експлоатишу ниво презира према ДОС-у и да каналишу подршку свом десничарском програму.

И Ђинђић је био оптужен за подизање националистичког сентимента. Он је у првом кругу оптужен за подршку једном од својих савезника, генералу Небојши Павковићу, да би покупио националистичке и милитаристичке гласове. Павковић је освојио само два одсто гласова.

Коштуница и ДСС настоје да избегну понављање избора који су предвиђени за крај године. Они тврде да се на изборном списку налази 600 000 „мртвих гласача" и да је то био разлог за непрелажење прага од 50 одсто. ДСС је већ предао жалбу Изборној комисији и разматрао је могућност да се једноставно прогласи победником, у стилу Џорџа В. Буша. Заменик председника странке Зоран Шами рекао је: „За нас су избори успешно завршени и неће бити нових избора... Ако је САД требало два месеца да одреде ко је председник, тако може и Србија."

Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД), у страху да изборни дебакл може да омете владин програм економских реформи, упутио је петицију за промену изборног закона. ОЕБС је већ био изразио забринутост да изборни „недостаци" – тј. захтев за излазношћу од 50 одсто – могу да „доведу до низа понављања избора без резултата". Кристина Гаљак, портпарол шефа спољне политике ЕУ Хавијера Солане, рекла је да ће ЕУ тражити од српских политичара да пронађу „маштовите начине" избегавања понављања изборног фијаска.

И Коштуница и Лабус су подржали позиве на промену Изборног закона. Обојица су свесни да ће то бити захтев да би се задовољили западни финансијери. Лабус је рекао: „Ако не будемо имали председника државе, биће угрожен наш имиџ. То је нешто чиме не може да се поноси ни једна држава."

Само пре две године западни медији су поздравили Милошевићев пад и прихватили власт ДОС-а као победу демократије. Данас исте политичке снаге које су сачињавале ту коалицију траже промену Изборног закона да би могле да владају без мандата народа и са прећутном подршком Запада. **(www.worldsocialist.com, Пол Бонд и Тонби Робсон, „Србија одржава председничке изборе две године после Милошевићевог пада" 23. септембар 2002. године)**

Забринутост због Милошевића, Шешеља и Павковића као кандидата на изборима

Стразбур, 2. XII 2003. – Председник Парламентарне скупштине Савета Европе Петер Шидер рекао је данас да је крајње забринут што се Слободан Милошевић, Војислав Шешељ и Небојша Павковић налазе на листама својих странака за предстојеће парламентарне изборе у Србији. Сва тројица се суочавају са суђењем пред Међународним кривичним судом у Хагу.

Иако се морају сматрати невиним док се не докаже да су криви, они сносе политичку и моралну одговорност за грозне међуетничке ратове који ба-

цају сенку на новију историју Балкана, рекао је он. Њихово кандидовање шаље веома негативну поруку међународној заједници и буди авет националистичке обнове и нових комешања.

Он је закључио да је демократија ствар слободног избора. Бирачко тело у Србији има шансу да покаже политичку зрелост и опредељеност за наше демократске и принципе људских права. Оно се суочава с избором између мирне, просперитетне и демократске будућности Европе или повратка етничком насиљу, страху, мржњи и изолацији из прошлости. **(www.-smh.com.au, 2. јануар 2004. године)**

Преиспитивање политике Европе према Србији

Срби су изашли на гласање 28. децембра да изаберу нову Скупштину у једном од најкрхкијих и најутицајнијих делова балканске загонетке. Урадили су то по лепом сунчаном дану, потпуно слободно и безбедно, барем колико су могли да утврде посматрачи на лицу места из ОЕБС-а и Савета Европе, без икаквих озбиљних инцидената, изузев уобичајених анегдота везаних за дан избора. Гласачи су се суочили са 19 различитих листа. На четири листе налазили су се кандидати под хашким оптужницама као ратни злочинци.

Још једном је резултат такав, на изненађење европских дипломатских и политичких елита, да је потврђен фундаментални принцип демократије – једноставна истина гласачке кутије: грађани, када гласају, чине оно што заиста желе. Гласачи бирају на основу сопствених интереса и осећања, пре него да се обазиру на глобалну визију страних канцеларија које су им можда помогле да дођу до тог права да сами одлучују.

Резултат: ултранационалистичка Српска радикална странка Војислава Шешеља, који се налази под хашком оптужницом, добила је 28 одсто гласова и око 80 од 250 места. Ако се томе додају 22 места која је добила Српска партија социјалиста (бившег српског председника Слободана Милошевића), онда они чине блок који, иако премален да би владао, али велики „мањински блок" који ће готово онемогућити спровођење озбиљних реформи потребних земљи.

Мишљења која су се ових дана чула у Београду, а која критикују исход, звучала су као увреда за интелигенцију стотина хиљада гласача, као што се увек дешава када они издалека критикују оно што народ слободно одлучује. Наравно, има разлога за забринутост због оваквог исхода. Он, наравно, не доприноси ништа економском и друштвеном развоју Србије и њеној интеграцији у Европу. Све то је истина. Али ја сам убеђен да, као Европљани заинтересовани за затварање овог тужног поглавља и за стабилан и миран Балкан, треба да концентришемо енергију на ревидирање сопствене стратегије уместо да се ограничавамо на узалудно поповање о томе шта Срби треба или шта не треба да раде кад иду на гласање.

Извесно је да се главна одговорност за овај корак назад у тешкој српској транзицији мора тражити у странкама које себе називају реформистичким или проевропским. До сада оне нису биле способне да створе енту-

зијазам међу грађанима, да покажу најмању храброст у вођењу борбе против корупције и за суштинске економске реформе.

Све ово је тачно. Исто тако је тачно да српски народ одбија да се суочи са својом прошлошћу, упркос томе што форензичари остају у њиховој земљи да испитују ДНК више десетина лешева Албанаца који су довезени са Косова у војним камионима. Како, дакле, да се поступи? Да се донесу историјски и морални судови против целог народа или, једноставније, да му се помогне да изађе из рупе на ефикасан и прагматичан начин? Добија се утисак да у неким европским канцеларијама, као и у извештајима извесног европског представника који је директно одговоран за ово питање, постоји вишак помпезног моралисања и мањак реалистичке и прагматичне визије која би допринела обликовању разумне и ефикасне европске политике.

Плашим се да загазим у бурне воде политичке некоректности, али је време да се искрено запитамо да ли Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију ради како би требало да ради. Нешто не иде како треба кад скоро 100 одсто Срба презире ту институцију и сматра је пуким политичким инструментом НАТО-а или Запада. Тај суд не подржавају чак ни реформисти: они који иду дотле да јавно бране потребу сарадње с Међународним судом у Хагу заснивају своја аргумента углавном на сагласности са законом.

Није само за отворену осуду чињеница да се Међународни трибунал у Хагу до сада показао као најбоља платформа за ширење политичке пропаганде о којој су Милошевић и Шешељ могли само да сањају, него им је суд омогућио да воде изборне кампање из затворских ћелија на заиста несхватљив начин. И још горе, бивши председник је провео више месеци обраћајући се својим следбеницима пре него присутнима у судници Трибунала, када се брани на седницама, које телевизија преноси у најудаљеније делове земље. Овоме се може додати још доказа који захтевају озбиљно размишљање: недопустива дужина трајања процеса, нове оптужбе против високих официра само неколико дана пред изборе, које сви посматрају више политичком него судском одлуком, претерано присуство главног тужиоца Трибунала Карле дел Понте у масовним медијима, са оптужбама које износи против власти у земљи – што све доприноси општем утиску да је Трибунал у Хагу више политичко оруђе Запада, него аутентични суд правде.

Ја не браним ту тезу. И не негирам да је сарадња одлазеће Владе с Трибуналом била заиста неадекватна, или да је она чак штитила злочинце као што је генерал Младић. (Ипак, чини се да је тешко овде објаснити зашто се (српске) власти свакодневно критикују због неизручења Младића, док (бивши вођа босанских Срба) Радован Караџић остаје годинама на слободи без хапшења, измичући снагама НАТО-а у Босни и Херцеговини која је под контролом УН). Да ли је стварно немогуће убрзати одвијање ствари? И може ли се исправити осећај да Трибунал за ратне злочине за бившу Југославију не спроводи једнако енергично оптужбе за злочине које су починили Албанци?

Такође је упутно размотрити разлог за осећај понижења присутан у целој Србији у суочавању са акцијама и разним изјавама које долазе од представника ЕУ. Има много стварних разлога за жалбе, оправданих или не. Није неуобичајено да другоразредни или трећеразредни европски функционери, на састанцима у Београду, показују ароганцију која се граничи с презиром саговорника, што само доприноси слабљењу баш најумеренијих (српских) елемената.

На исти начин постаје тешко објаснити да на Косову, на истом оном Косову којим ми управљамо и владамо, српска мањина ни данас нема најелементарније гаранције својих права. (Никога неће изненадити да су они који су гласали у тој покрајини, под пратњом припадника НАТО-а, гласали за Шешеља!) Још један пример заслужује да се о њему размишља: непосредно пред изборе Београдски дипломатски клуб организовао је низ презентација за разне кандидатске листе. Амбасадори ЕУ, на састанку под италијанским председавањем, бојкотовали су појаву кандидата Радикалне странке, која је на крају морала да се брише. Иста та партија данас представља највећу парламентарну снагу у држави. Да ли је тај гест био потребан?

У политици и спољној политици перцепција стварности јесте стварност. Иако је болно прихватити, неки који говоре у наше име у Европи, допринели су јачању радикалног ултранационализма. Спољни притисак на земљу, нарочито када се врши са много буке у медијима, може да има неког ефекта када се усмерава на диктаторске режиме. Међутим, он је јалов и контрапродуктиван када се врши на друштва која могу да бирају вође демократским средствима. То је Србија данас, са свим својим ограничењима и грешкама. Човек мора да верује да ће неко научити лекцију пре него што буде прекасно. **(www.worldpress.org, из мартовског издања 2004. године „World Press Review", свезак 51, бр. 3, Игнаси Гуарданс, El País, Мадрид, Шпанија)**

Српски националисти победници на парламентарним изборима

Одлагање реформи**:** прозападне странке ће вероватно формирати владу, али су резултати избора велики ударац за реформисте.

Тврдокорни националисти, предвођени затвореним осумњиченим за ратне злочине, добили су јуче опште изборе у Србији, вршећи притисак на посвађане прозападне реформисте да се уједине и да формирају стабилну владу.

Жестоким шамаром за политичаре који су 2000. збацили Слободана Милошевића као југословенског председника, ултранационалистички радикали бившег паравојног вође Војислава Шешеља постали су највећа странка у Скупштини, према почетним резултатима.

Радикали су добили скоро 28 одсто недељних гласова, што показује колико су многи Срби разочарани трогодишњим економским и политичким променама западног стила, свађама међу бившим реформским савезницима и тврдњама о корупцији у влади.

Одлазећи заменик премијера, Небојша Човић, рекао је да резултати показују да Срби желе да казне Владу због пропуста да брже подигне животни стандард у земљи која је измучена међународном изолацијом под Милошевићем.

„Добили смо оно што смо тражили", рекао је Човић, иако неки реформисти окривљују ЕУ зато што није више помогла Србији да реструктурира привреду и отвори нова радна места.

Овај исход је представљао изненађење за западне вође, који су се надали да је Србија окренула леђа агресивном национализму после деценије балканских сукоба под Милошевићем, који се, као и Шешељ, суочава с оптужбама за ратне злочине у Трибуналу УН у Хагу.

„Ову победу смо извојевали за Војислава Шешеља и друге хашке оптуженике и за грађане Србије којима је доста понижавања", изјавио је вршилац дужности председника Радикалне странке Томислав Николић.

Скупа с Милошевићевим некад моћним социјалистима, који су владали Србијом за време насилног распада старе Југославије деведесетих година, али који су од тада изгубили велики део подршке, радикали ће имати преко 100 посланика у скупштини која броји њих 250.

И Шешељ и Милошевић су били носиоци листа својих партија.

Ова прича је виђена 941 пут. **(Ројтерс, Београд, 30. децембар 2003. године)**

Задах старог режима

На управо одржаним парламентарним изборима (28. децембар), Србија се суочила са сопственом сликом и показала свету каква је у овом тренутку. Ако се у време Слободана Милошевића та ружна слика могла приписивати медијским и другим манипулацијама аутократског режима, то сада више није случај. Оно што пред собом имамо сада је мање-више аутентична слика српског политичког бића. И да будемо поштени: Србија која овако изгледа не може да рачуна на симпатије остатка света.

Убедљиво прво место Шешељевих радикала и улазак у Скупштину Милошевићевих социјалиста показују да Србија није одбацила политику којој се сада суди у Хагу. И није много важно да ли је ово последица ирационалног пркоса или промишљени политички концепт.

Било како било, Србија је послала упозоравајући сигнал да може да иде натраг и да васкрсне проблеме који су тресли овај регион деведесетих година. Други ратнохушкачки политичари на Балкану који се враћају на сцену (у Хрватској и Босни) барем покушавају да се очисте и да у игру уведу нове људе. Српски радикали и социјалисти марширају кроз демократске институције предвођени својим старим лидерима из ратног времена.

У овом тренутку партије старог режима се нису довољно обновиле да би се вратиле на власт. То даје наду да демократска Србија може да спречи повратак старе политике, уколико буде постојала одговорност за судбину земље. Четири веома антагоностичке групе унутар демократског блока

имаће већину у Скупштини која ће им омогућити да формирају Владу. То је демократски максимум који Србија може да постигне у овом тренутку.

Неки аналитичари не искључују могућност да радикали и социјалисти формирају већину с једном од странака за које тврде да то не би никада учинили. Ова опција је тешко вероватна, али је могуће да нико неће формирати већину – што би довело до нових избора. Постоји вероватноћа да би на поновљеним изборима гласови за радикале наставили да расту – што би био сценариј за повратак антидемократског програма.

Шта ће се даље догађати зависи од политичке елите и њене спремности да подреди личне и страначке амбиције интересима земље. Али ће још више зависити од шире јавности и њене зрелости да препозна шта се нуди на хаотичном политичком тржишту. **(„Данас", Београд, 30. децембар 2003. године)**

Апсурдни и опасни избори у Србији

После три пропала покушаја у току 13 месеци, српски гласачи ће у јануару поново гласати за председника. Српски изборни закон захтева да барем 50 одсто бирача изађе на изборе да би они били важећи. Последњи председнички избори, одржани 16. новембра, имали су излазност од само 36 одсто. Томислав Николић, кандидат националистичке, промилошевићевске Радикалне странке добио је 46 одсто гласова. Лидер Српске радикалне странке, Војислав Шешељ, налази се у Хагу и чека суђење за ратне злочине. Али њега, Милошевића или друге националисте оптужене за ратне злочине, то неће зауставити да се кандидују на парламентарним изборима 28. децембра. У чланку за београдски недељник НИН, Петар Игња тврди да се српски изборни закони морају ревидирати да би се разрешила ова апсурдна ситуација, како каже он.

Српске власти су урадиле све како би средиле оно што се средити не може. Покушале су све. Хемија није помогла. Зато су покушале с алхемијом, да би схватиле да морају даураде оно што је било неопходно од почетка: сазвати изборе. Ово је била једина логична ситуација. Избори су начин бављења политичком кризом свуда у свету. Неки би могли да кажу да је требало да тоураде раније. Можда је то могло да се разреши (августа 2001) када је распад прве демократски изабране коалиције изазвао кризу. Било како било, та питања више нису релевантна. Прохујало с вихором. Писати о њима представљало би губљење времена. Али постоје нека питања о којима треба озбиљно размислити: Хоће ли се Србија развити у „нормалну" демократску земљу после демократских избора? Да ли ће ти избори бити нормални?

Како је одговор на друго питање једноставнији, почећемо од краја.

Војислав Шешељ и Слободан Милошевић биће представници својих партија, СРС и СПС. Како су обе партије довољно велике да уђу у Скупштину, теоријски оба представника могу да постану изабрани представници у нашој славној Скупштини Србије. Оба човека се тренутно налазе на суђењу пред Међународним кривичним судом у Хагу. Трибунал није до сада издао акредитивно писмо Изборној комисији Србије којим би потврдио да ће овој

двојици будућих чланова Скупштине бити повремено дозвољено да изађу из затвора и присуствују седницама овог тела. По Уставу, Скупштина се састоји од 250 изабраних представника. Изгледа логично очекивати да свих 250 посланика буде присутно на седницама. Рационално гледано, тешко је прихватити да званично изабрани члан не може да учествује у раду Скупштине зато што се налази у затвору.

Имајући на уму Изборни закон, чланови Изборне комисије Србије већ су рекли да нема законских препрека да се име Војислава Шешеља појави на изборној листи. Строго говорећи, то може да буде тако. Ипак, многи велики правници као што је (српски правник и историчар) Слободан Јовановић, једно од највећих имена српске правне историје, обично је говорио да човек мора да има на уму ширу слику приликом читања закона, нарочито ако би пропис могао да поремети функционисање друштва ако се чита дословно. Закон треба да се поштује, али у исто време закон мора да поштује разум. У овом случају, разум каже да људи који седе у затвору не могу да буду и на седници законодавног тела.

Зато можемо да закључимо да ће избори бити одржани под баремјединим изразито ненормалним условом.

Ради аргументације ћемо следити ову линију размишљања до њеног апсурдног закључка. Теоријски је могуће да свих 250 новоизабраних чланова Скупштине буду затвореници. Ако би било тако, како бисмо окупили Парламент? Како би се одвијале седнице?

Неки од наших најеминентнијих стручњака у последње време дижу глас, тврдећи да би изборна победа Шешеља или Милошевића представљала тежак преседан у европској парламентарној пракси. Они кажу да таква бизарна ситуација није била предвидљива, али не кажу ништа о могућем начину њеног спречавања.

„Није била предвидљива." Да, у реду. Чак и особа са ограниченим политичким знањем, човек који је знао барем мало о понашању Радикалне странке, могао је да каже да ће се ова шарада сигурно десити. Представници народне власти – подељени, незрели и заузети сопственим пословима – нажалост нису имали довољно времена да формулишу пристојан изборни закон. Најзад, да изнесемо још један парадокс, садашњи Изборни закон чак је старији од устава који је наметнуо Слободан Милошевић. Према нашем изборном закону, политичка структура Србије још је социјализам.

Председник Југословенског борда правника, Биљана Ковачевић-Вучо, изражава дубок шок оним што се догађа. Она потврђује да изборни закон није предвидео овакву ситуацију. Никада није било потребе да се рачуна на овако бесмислену ситуацију. Како су парламентарни избори прилично озбиљно питање, било је логично да се претпостави да изабрани представник може да буде физички присутан у Скупштини. По њеном мишљењу, избор Шешеља и вероватно Милошевића за чланове Скупштине био би апсурдан, „првенствено зато што би се то супротстављало законима физике, али и моралним законима и здравом разуму. Што се тиче тврдње Избор-

не комисије да нема препрека да Шешељ постане један од кандидата, ова идеја је толико апсурдна да је не вреди ни коментарисати."

Ковачевић-Вучо каже да не би била изненађена ако би се отворила расправа о томе да ли Шешељ треба да се врати из Хага у име српских националних интереса. „Чланови Изборне комисије могли су да науче неколико ствари о логици и праву, будући да правна професија постоји баш зато што, с времена на време, постоји потреба за тумачењем закона и колико смисла он има, с обзиром на околности." Ковачевић-Вучо дала је добар пример: Чак и када се неко кандидује за посао чистача улице, мора да докаже да се не налази под кривичном истрагом.

Правници који више воле Цицерона него Слободана Јовановића тврде да је свако невин док се не докаже да је крив. Ниједан човек бистрог ума не би ово оспорио. Али не смемо да заборавимо просту чињеницу: од бирача се очекује да изаберу некога ко ће их представљати у Скупштини, не у затвору.

Када се дође на питање са почетка чланка, у вези с тим да ли ће Србија постати нормална земља после долазећих избора, на њега није лако одговорити. Чак ни (Митар) Тарабић, чувени пророк (из XIX века) није то могао да предвиди. Ако странке буду наставиле да формирају лоше коалиције, ако још једном изаберемо људе који се понашају као побеснели пси који се међусобно уједају, да би се касније окренули и рекли да ће размислити о помирењу у име државе, онда може да се деси по оној изреци, „врч који пречесто иде на бунар мораће на крају да се разбије". **(Петар Игња, Europe magazine; 9. децембар 2003. године, Београд)**

Србија и Црна Гора (бивша Југославија) – изборни преокрет

Три године након што је изгубио власт, бивши председник Слободан Милошевић је управо изабран за посланика у Скупштини Србије, иако је притворен у Холандији, где му Међународни суд (ТПИ) у Хагу суди за „геноцид" и „злочине против човечности" почињене током ратова који су окрвавили Југославију након њеног распада у јуну 1991.

Три друга притвореника у ТПИ-у су такође изабрана, међу којима Војислав Шешељ, први који је јавно говорио о „етничком чишћењу" и чије су се паравојне формације ангажовале у ратовима деведесетих година у Хрватској и затим на Косову. Заговорник „Велике Србије," популиста екстремне деснице, Шешељ је победио на изборима, и његова радикална странка, СРС, је тако постала прва у српском парламенту са 27,7 одсто гласова.

Између националистичких политичара...

Мало је заиста вероватно да се СРС одмах врати на власт, а партијама које формирају актуелну Владу, које су убедљиво победиле али су подељене, у интересу је да се помире како би ојачале владину коалицију.

Од 1991, од када постоји, СРС је прво на страни Милошевића, затим је једна од оних које провоцирају његов пад након НАТО бомбардовања Југо-

славије у пролеће 1999, чији је углед пао у очима великих западних сила. И супротстављање, као што то ради један део штампе одавде, Шешељевих или Милошевићевих националиста са странкама које су тренутно у Влади, представљеним као „демократске", је права превара. Све те странке играју на карту национализма већ годинама, на овај или онај начин, укључујући ту и странку бившег југословенског председника Коштунице, за кога се каже да је „умерен" и који је управо завршио кампању о „вечним вредностима" Србије.

Али, на овом терену, јединоm понуђеном гласачима – ако то можемо рећи, огроман хендикеп такозваних демократских странака је тај што су биле на власти од Милошевићевог пада и, у очима становништва, од 2000. водиле земљу ка њеној пропасти. То је мишљење једног експерта из Коштуничине странке. Коштуница је, након што је изабран за председника захваљујући коалицији странака које зовемо „демократске," почев од 2002. престао да подржава Владу. Други политичари су исто урадили, оптужујући се узајамно за корупцију и шверц сваке врсте, међу којима су и оптужбе против премијера Ђинђића, префињеног политичара и миљеника Запада, убијеног у марту 2003. од стране људи из његових тајних служби.

... сви против становништва

Када су ови људи дошли после Милошевића, већина је само сањала како да се што брже обогати, више се ни не кријући. За то време, Влада је ушла брзо у приватизацију, јер су то биле „реформе" које су тражиле светске институције и јер су неки у томе нашли начин да напуне џепове. Али, наравно, то нису радници којима се актуелни министар финансија усуђује да каже да се њихова судбина поправила док је, званично, 32 одсто становништва незапослено, инфлација остаје снажна и просечна плата (онога који има посао) износи 180 евра. И не треба заборавити скоро потпуни нестанак најосновнијих јавних служби, индустријску производњу која је још назадовала у 2003, или пољопривреду која више не успева да прехрани становнике на селу.

Заменик Шешеља на челу СРС је, још у новембру, искористио разочарење становништва коме су обећана брда и долине након свргнућа Милошевића. Ово му је омогућило да победи на председничким изборима, иако његов избор није био ратификован, због недовољног броја гласача. Током једног месеца ситуација се малтене није променила сем што су, овог пута, бирачи изашли у довољном броју да казне странке на власти. Али они су то урадили на најгори начин, подржавајући друге битанге које су хтеле све да учине како би бирачи заборавили своје невоље, тиме што су им замазивали очи, позивали их на освету против народа из региона, чак и против њихових комшија на Косову, где је током година титоизам осигурао бар одређен саживот народа.

Одговорност Запада

У свему овоме Запад, и посебно државе Западне Европе, имају добар део одговорности. Они, који су годинама подржавали Милошевића, јер је он

наметао одређени ред у региону, бомбардујући Југославију 1999, казнили су најпре цивилне жртве овог срамног режима: Србе, и такође Албанце са Косова. Дакле, то је НАТО који је дао изговор Шешељу, Милошевићу (и другима, још увек на власти у Београду које Запад данас подржава) да удвостручe жестину у њиховом крвавом „етничком чишћењу" на Косову. Након што су успоставиле протекторат на неодређено време на Косову, те исте западне силе сада дозвољавају да Албанци тероришу српску и циганску мањину, које ту живе већ вековима. Хавијер Солана, генерални секретар НАТО-а током рата против Југославије и актуелни „господин иностраних послова" Европске уније, који је пред гласање дошао у Београд да подржи ову Владу, рекао је да ће Европска унија држати Србију у изолацији уколико она не следи пут интензивних „реформи"... чија је прва жртва, становништво.

„Демократски" Запад може судити, форме ради, Милошевићима и другим Шешељима након што их је толерисао и подржавао. У исто време, због своје политике, он додаје своје лично ђубре оном које је произвело распад Југославије, на ком просперирају најгори демагози, непријатељи народа и то свог. **(Pierre Laffitte, „Радничка борба" бр. 1848, 2. јануар 2004. године)**

Нестабилност се наставља

Резултат парламентарних избора у Србији, одржаних 28. децембра, био је депресивно неизненађујући. Они неће донети ни политичку стабилност, ни економски опоравак балканском народу који дуго пати. Националистичка Српска радикална странка, предвођена Војиславом Шешељем, сада је појединачно најјача политичка снага (81 посланик од укупно 250 места у скупштини), следи је Коштуничина Демократска странка Србије (ДСС, са 53 мандата), Демократска странка, покојног премијера Зорана Ђинђића, коју сада предводи Борис Тадић (ДС, 37 места), Г17 плус, предвођена Мирољубом Лабусом (34 места), Српски покрет обнове Вука Драшковића (СПО, 23 места) и Социјалистичка партија Србије, предвођена бившим председником Слободаном Милошевићем (СПС, 22 места).

Добра вест је што странке Милошевића и његовог некадашњег млађег партнера Шешеља – обојица утамничени на задовољство „међународне заједнице" у Хагу – остају далеко од 126 посланика и зато не могу да се врате на власт. Њихов изборни успех био је увелико глас протеста заснован на три фактора: општем незадовољству, скандалима и корупцијом који су тровали бившу Владу, којом је доминирала Демократска странка; све раширенијим гађењем према сталним притисцима на Србију да остатке достојанства преда суду за ратне злочине у Хагу и неуспехом економских реформи да побољшају животни стандард. И Милошевић и Шешељ су довољно дуго ван власти, да су њихова рђава владавина и корупција мање живе у народном памћењу. Згађени ДОС-ом, многи Срби су гласање за радикале видели као најјаснији начин да изразе неслагање са прошле три године. Није први пут да су гласали мање „за" странку и њен програм, а првенствено против садашњих владара.

Уз то, Милошевићева смела (иако осуђена на пропаст) одбрана пред Трибуналом донела му је шкрто поштовање, чак и оних који су у октобру 2000. излазили на улице да га оборе. Као што је запазио Марк Штајн у „Вашингтон тајмсу", Милошевић је тада био дискредитована личност, грђени одбаченик, али после две године правног довијања у Хагу, скоро сасвим се рехабилитовао: „Тачно је да је господин Милошевић, водећи сопствену одбрану, бесрамни разметљивац, али ни приближно бесраман као апсурдна тужитељка Карла дел Понте. Међу ојађеним српским демократама опште је прихваћено да је свака оптужница Карле дел Понте доносила већи број гласова господине Милошевићу. Да су Срби судили Слободану Милошевићу, била би то сасвим друга ствар. Међутим, када су еуронаслађивачи почели да суде Србима, дошло је до разумљиве озлојеђености."

Лоша вест је, што алијанса која може да добије просту скупштинску већину, може на крају да веома много личи на стару, дискредитовену коалицију ДОС-а која је последње три године владала Србијом. Била би то Влада која би укључила Коштуничине „умерене националисте" десног центра, Драшковићеве монархисте, Тадићеве „прозападне реформисте" мафијашког стила и Лабусове постнационалистичке технократе. Ово је сценарио за који се снажно залажу Вашингтон и Брисел, али би он у суштини био нестабилан. Четири странке би биле уједињене само у жељи да тандем радикали-социјалисти буде спречен да дође на власт. Ове странке представљају веома различите визије будућности државе и вероватно се неће сложити о заједничкој економској, социјалној и спољној политичкој платформи.

У предстојећим преговорима кључни играч је Коштуница зато што је он једини лидер с којим су сви други спремни да праве коалицију. Он се сада суочава с дилемом: да покуша да створи Владу са широком базом у коју би биле укључене све парламентарне странке, да попусти пред притисцима Запада и да укључи ДС у „реформистичку" коалицију (што се зарекао да неће учинити), или да покуша да формира мањинску владу са Г-17 плус и Драшковићем, Владу у којој би могао да буде један министар ДС-а (вероватно лично Тадић), али да демократе држи даље од власти. И то би била нестабилна формула, али нову Скупштину ионако не треба гледати као четворогодишње решење. Нови избори пре краја године, који би додатно сузили поље, пожељни су за коалицију која је паралисана унутрашњим неслагањем.

Ако Коштуница буде попустио пред притисцима и пристао на реформистичку коалицију у коју би био укључен ДС, он би поновио грешку са децембарских избора 2000. године, када су његова популарност и ауторитет омогућили ДОС-у да дође на власт захваљујући његовим гласовима. Та грешка је већ умањила његову подршку са преко половине гласача у оним плаховитим данима на данашњу једну петину.

Коштуница ће сада вероватно бити паметнији: 5. јануара је изјавио да се земља налази у тако тешкој кризи да јој је потребна „Влада националног консензуса" у којој би биле све парламентарне странке – скупа са социјалистима и радикалима. Ово је одличан потез. Предвидљиво одбијање „проза-

падних" странака да уђу у било коју владу која би укључила Милошевићеве и Шешељеве присталице учинило би их рањивим у односу на оптужбу да не следе интересе Србије него страна упутства. Надаље, ако би радикали делили власт, били би присиљени да контролишу језик и емоције – ватрена реторика је јефтина без терета дељења одговорности – и могли би на крају да се рехабилитују као међународно прихватљивија партија деснице. И на крају, али не и најневажније, широка коалиција која би укључила све парламентарне странке била би најлакши начин доношења новог Устава; неспособност Скупштине којом је доминирао ДОС да то учини током протекле три године довела је до парадокса да Србија још функционише по Милошевићевом Уставу, који је био скројен према његовим политичким захтевима.

Права невоља за Србију што, чак и ако Коштуница уради праву ствар и створи широку коалицију, чак и ако буде касније изабран за председника Србије, вероватно неће успети да заустави пропадање привреде и друштва које се рапидно одвија од Милошевићевог пада 5. октобра 2000. Муке државе ће можда бити неизлечиве без јаког вођства које би могло да покрене нацију, консолидује државу и супротстави се клептократама, који су узели маха захваљујући Ђинђићу и његовим наследницима. Коштуници је до сада недостајало много потребно снажно вођство, упркос његовим добрим намерама и личном поштењу. Током следећих неколико недеља он ће имати последњу шансу да исправи тај недостатак. **(Срђа Трфковић, 6. јануар 2003. године)**

Српски радикали и њихови пријатељи

У Србији су, 28. децембра 2003, одржани парламентарни избори. Велики победник ових избора била је Српска радикална странка са скоро 28 одсто гласова. Председник СРС, Војислав Шешељ је у Хагу и оптужен је за тешке ратне злочине. Тамо је у близини свог бившег председника Слободана Милошевића. Милошевићева партија, српски социјалисти, добила је на изборима 7,7 одсто гласова.

Ко су савезници српских радикала

Постоји велики број међународних екстремних десничарских партија у Европи. Почетком 90-тих година, постоје узајамни, срдачни односи између српског СРС и руског ЛДПР, парија екстремне деснице Жириновског. Године 1997. Шешељ је у Београду склопио братски савез са Французом Ле Пеном. Тренутно, СРС припада Савезу европских десничарских партија, којима, између осталих, припада и антисемитистичка партија Велика Румунија. Фронт национал из Француске, предводи ову међународну „тамну гомилу". Док је господин Шешељ живео у Београду (до марта 2003) спроводио је живахну пропаганду за режим Садама у Ираку. Шешељ је био гост у Багдаду и често је примао званичне делегације из Ирака.

Српски радикали називали су се и називају се антиимперијалисти, при чему је њихов антиимперијализам, као и код свих фашитичких партија у

Европи, био уперен против Америке. Код европских десничара зна се шта СРС представља. СРС се свесно ставља у улогу традиционалних четника који су се у Другом светском рату, заједно са нацистима, борили против југословенских партизана. У партијском листу „Велика Србија", СРС се, још у новембру 1995, у уводном тексту бави „неопходним протеривањем Албанаца са Косова". За време ратова у Босни и Хрватској, 90-тих година, „модерни" четници оставили су за собом крвав траг. А показали су се и као тзв. економске птице грабљивице. До 1995, Југославија је на Балкану била највећи извозник забавне електронике. Извоз је био повезан са ситуацијом на ратишту. Последњу велику акцију убистава и крађа извели су паравојни савези Шешеља на Косову (кроз Косово).

У програму СРС је реч о Великој Србији, којој припадају Косово, Македонија, Босна и велики део територије Хрватске. Пропаганда четника је примитивна и расистичка. Тренутно овај расизам осећа 1000 Рома, који су приморани да живе на ђубриштима у близини Београда. Наравно, овакав успех на изборима једне такве партије у Немачкој „од Савеза националних социјалиста", преко националног листа до НПД, наилази на одушевљење. Нажалост, не само тамо, постоје новине и савези који се не стиде, да као тзв. „левичаре" Шешеља и Милошевића дижу у небеса. Овде нарочито мора да се помене „Млад свет".

Пиркер и Шешељ

Бечлија Вернер Пиркер је главни коментатор за Балкан и Блиски Исток дневног часописа „Млад свет". Овај „специјалиста" није се одрекао да прослави победу СРС на изборима. Написао је: обојица, Милошевић и Шешељ су дисиденти неолиберале глобализације. Без обзира на различито посматрање света, обојица посматрају светски поредак исто, на исти начин („Млад Свет", 30. 12. 2003). За Пиркера су Шешељ и Милошевић, наравно, позитивци и он слави успех српских фашиста на изборима. Пиркер напада једног левичара, који има проблем са Милошевићем и Шешељем. То за Пиркера није изненађујуће, јер „Млад свет" није само у финансијској кризи, повећавају се напади на „Млад свет" од стране прогресивних снага Немачке због глупог антиимперијализма. Тренутно се лист не залаже само за Шешеља, него се води и кампања за прикупљање новца од стране АИК из Беча. АИК се залаже за финансијску помоћ „за ирачки отпор". Против тога, јавности су се обратиле БФГ/ВК (Немачко друштво за мир и Савез против учесника у рату) као и Комунистичка радничка партија из Ирака. Ирачки комунисти упозоравају на опасност од исламскогг и фашистичког фундаментализма". Све то не узнемирава „Млад свет",људи немају проблема да у Србији практично интернализују „тамнорић" хоризонталан фронт. **(Max Brym)**

Још једном о изборима у Србији

У децембру је Србија имала парламентарне изборе који су сматрани „најважнијим у новијој историји земље". На овим изборима Српска радика-

лна странка, тврдо националистичка, добила је највећи број гласова (27,61 одсто). Био је то шок за међународну заједницу, за демократски оријентисане партије у земљи и за јавност уопште. За многе проницљиве аналитичаре, резултати избора нису представљали изненађење. За време неуспешних председничких избора у новембру 2003, радикали су били најуспешнији. Њихов лидер, Томислав Николић, добио је 1 166 896 гласова (46,23 одсто), надмашивши професора Драгољуба Мићуновића (35,42 одсто), ветерана демократског покрета у Србији.

Резултати парламентарних избора од 28. децембра 2003. обележени су неочекиваним успехом радикалских кандидата. Зато не би требало да нико буде изненађен, јер је било много показатеља и фактора који су допринели, директно или индиректно, исходу парламентарних избора. Пре три године Срби су једногласно одлучили да напусте националистички и конзервативни смер да би побољшали животне услове и трасирали пут ка европској интеграцији. Овог пута су гласали за политичку странку којој су се претходно супротставили. Који су разлози за то?

Готово три године нико није посвећивао пажњу Српској радикалној странци. Постојало је јако уверење да ће ДОС бити једини избор и владе и опозиције. У међувремену, Србија је пропадала и економски и друштвено. Финансијска помоћ Запада српској реформистичкој влади није била обимна ни довољна, како је било обећано. Самој влади је недостајала јасна и ефикасна економска политика. Незапосленост се повећала на преко 30 одсто, док су цене полетеле високо и животни стандард доживео пад. Надаље, Хашки суд за бившу Југославију, висио је као Дамоклов мач над целом нацијом. Срби су га схватили као пуко политичко оруђе Запада, који је према њима крајње пристрасан. Хашки трибунал је у очима српске јавности изгубио непристрасност зато што је претежно оптуживао Србе и српске вође за кршење међународног хуманитарног права, не предузимајући никакве значајне кораке, изузев симболичних оптужби, да казни припаднике других балканских народа, који су очито извршили злочине против Срба. Током три последње године обећања о економској помоћи долазила су само као знак замене за екстрадицију оптужених. Српска влада је чинила све што је могла, па је изручила чак и председника државе. Нажалост, обећана помоћ није дошла. Међународна заједница није испунила очекивања реформистичке српске владе. Нарочито је понашање главног тужиоца Хашког трибунала, чак и за Србе западне оријентације, било неподношљиво арогантно и с политичким предрасудама. У исто време, неспособност Запада да реагује на редовна албанска зверства почињена против српске мањине на Косову и неразрешен статус ове покрајине довели су Србе у веома понижавајући положај.

У марту 2003. убијен је Зоран Ђинђић, српски премијер и кључна личност реформистичког покрета. Од тада ништа није исто у владајућој коалицији ДОС. Свађе, међусобна оптуживања и откривање многих „корупционашких афера" постали су свакодневна пракса. То је, нарочито међу мла-

ђим гласачима, изазвало осећање очаја и убеђење да не вреди гласати ни за једну од демократских странака. Отимајући се за власт, ове странке су одбијале гласаче, а оптимизам и добро расположење, који су се појавили после пада Милошевићевог режима, претворили су се у политичку апатију и разочарење. Уз то, Србија није имала председника пуних 18 месеци.

Ови догађаји су створили савршене услове за успон радикализма. Ипак, Српска радикална странка дала је сопствени допринос овом преокрету својим јединством, слогом, прецизном организацијом, чврстом базом, лојалним следбеницима и демагошким вештинама које емоционално мотивишу гласаче. СРС је поново постала јака, првенствено захваљујући слабости владајућих странака. Томислав Николић је представио ново лице српског национализма. Он је мирнији и смиренији од хашког заточеника Војислава Шешеља, који је технички још председник СРС. Шешељ је веома популаран, али је физички далеко. Тако су разочарани националистички оријентисани гласачи нашли у Николићу праву „инкарнацију" својих уверења. Током кампање, Николић је изражавао умерену намеру да ће сарађивати с међународном заједницом. Он жели да ради с међународном заједницом, али не жели да даје никакве уступке. Николић је рекао: „Сарађиваћемо са свим земљама света с којима ће Србија имати интереса да сарађује, али нас нико неће уцењивати и понижавати." Ови слогани су били радикалско „оружје" за привлачење масе.

Одлука главног тужиоца Хашког трибунала да подигне оптужницу против Шешеља била је, несумњиво, донета с намером да се обезглави СРС, али је ефекат био сасвим супротан жељеноме. Суђење Шешељу подигло је његову популарност. СРС није никада била јача него када се Шешељ нашао у хашкој ћелији. У овом случају се по хиљадити пут показало да Запад не познаје психологију и менталитет Срба. СРС је знала како да преокрене негативну атмосферу у своју корист, нудећи „враћање националног достојанства пониженом српском народу". Радикали су народу понудили две ствари које су му биле потребне: економски опоравак и национално достојанство. Међутим, основни разлог за гласање за радикале био је више економски него националистички. Гласачи су се определили против постојеће владе, не у корист „бриљантних" програма Српске радикалне странке. Многи људи су гласали из ината, што је једна од суштинских карактеристика српског менталитета. Радикали су знали како да усмере незадовољство јавности. Следствено томе, СРС је напредовала са 322 000 гласова на парламентарним изборима 2000. године на 1 056 256 гласова на изборима у децембру 2003.

Упркос изврсним изборним резултатима, СРС не може да рачуна на већину у Скупштини. Главне четири демократске групе добиле су 49,42 одсто гласова или 146 од укупно 256 посланичких места у Скупштини Србије, довољно да спрече СРС да доминира. Упркос успеху радикала, није сасвим коректно говорити о десничарском курсу Србије. Мора се имати на уму да је демократски блок добио око 2,5 милиона гласова, а радикали и истомишљеничке странке 1,5 милион. С друге стране, радикали су добили мање гласо-

ва 28. децембра, него на председничким изборима 16. новембра. Ово је сасвим значајно и може се посматрати чак и као смањење подршке гласача.

Као последица њихове Пирове победе, четири демократске групације морају да воде дуге и тешке разговоре да би формирале српску владу. Позитиван ефекат ове ситуације јесте да ће заједнички страх од Српске радикалне странке вероватно ујединити све демократске странке у Србији и натерати их да поново успоставе сарадњу у име демократског и напредног курса земље. Ипак, имајући на уму свађе из недавне прошлости, нова владајућа коалиција демократских странака била би право чудо. Оне су свесне да без брзо формиране демократске владе мора да дође до нових избора. Међутим, нови избори би повећали шансе СРС да још више ојача свој утицај и да, штавише, добије преко 50 одсто гласова. Пример злосрећне Вајмарске Републике у Немачкој показао је да брзо поновљени избори, у политички нестаби-лној ситуацији, повећавају учешће екстремистичких гласова.

Друга позитивна последица јесте да је политичка сцена у Србији поједностављена захваљујући смањењу броја странака у Скупштини, чистијем изгледу и мањем броју актера.

И последње, али не по важности, долази чињеница да су избори одржани 28. децембра били стварно слободни, демократски и поштени, први пут у српској историји. Дан после избора Стејт департмент је истакао да су „били одржани слободно и поштено".

Важно је закључити да напредак СРС неће дестабилизовати регион и да неће изазвати даљи успон екстремних политичких снага у суседним земљама. Ово није 1990. или 1991. година.

Који програм је потребан да би се сачувао демократски и реформистички смер којим је Србија кренула после пада Милошевића 2000?

Пре свега, сви лични анимозитети, лидерске сујете, концептуалне разлике и посебни интереси у демократском блоку треба да се ставе у страну да би се формирала ефикасна и одлучна влада, која је концентрисана на економски и друштвени опоравак, законске реформе и јачање демократије у Србији. Главни задатак будуће реформистичке владе јесте да предочи ефикасне и реалистичке економске програме. Ово је решење проблема радикала, зато што су радикали добили првенствено на таласу социјалног незадовољства а не идеологије. Снага СРС обрнуто је пропорционална економском просперитету и нивоу интеграције у европске и евро-атлантске разговоре.

Међународна заједница има свој део одговорности за успех СРС на изборима. Ово је такође тренутак за преиспитивање улоге водећих америчких и европских политичара током последње три године. Даљи развој ситуације у Србији биће тест за сарадњу између САД и ЕУ и за то да ли су оне спремне да примене успешнију политику на Балкану. Србији је потребна помоћ и пажња Запада, без обзира на стратешку усредсређеност на рат тероризму. САД и ЕУ треба да одиграју битну улогу у поспешивању демократије у Србији. Не могу се успоставити продуктивни односи у складу са империјалним или колонијалним ставовима, него у складу с истинским партнерством. Непорециво је да је захтев за изручењем четворице војних и поли-

цијских генерала уочи децембарских избора знатно допринело успеху СРС. Сарадњу с Хашким трибуналом треба успоставити на легалној основи, без наношења штете демократским институцијама у Србији и виталним националним интересима. Историјску чињеницу, јасно изражену у Черчиловим мемоарима, да је Вајмарска Република пропала углавном захваљујући спољним притисцима, сада треба озбиљно узети у обзир. Некима је лакше критиковати Србију због високог процента радикалских гласова него учинити одлучан напор на убрзање перспективног демократског система и смањење разлога који су довели до ове тачке, узимајући у обзир психолошке карактеристике народа и битне националне интересе Србије. **(Срђан Глигоријевић Центар за проучавање одбране и безбедности Института Г17, са седиштем у Београду, 4. фебруар 2004. године)**

Убијање лажи, прогон превара запаљивим говорима о српској истини

Недавна победа радикалних националиста на парламентарним изборима представља сигнал да ће Београд вероватно још једном покушати да створи Велику Србију. Суседне земље и Запад треба да ревидирају своју спољну политику да би спречили још један балкански рат. Неофашистичка Српска радикална странка, предвођена Војиславом Шешељем, добила је скоро 30 одсто гласова. Умерените странке, као што су Демократска странка Србије и прозападна Демократска странка, завршиле су с великим заостатком на другом и трећем месту. Иако радикали нису добили довољну подршку да би могли да формирају владу, њихов резултат указује на то да ће српска политика постати више националистичка и антизападна.

Господин Шешељ је водио кампању своје странке из затворске ћелије у Хагу, Низоземска. Он је оптужен пред Трибуналом за ратне злочине за бившу Југославију за ратне злочине у Хрватској и Босни у току балканских ратова деведесетих година. Његова Радикала странка заснована је директно на методима и структури Нацистичке партије Адолфа Хитлера. Господин Шешељ је сурови ултранационалиста који се залаже за стварање Велике Србије и за прогон свих несрба из српских земаља.

Резултат који су радикали постигли на изборима вероватно ће довести до регионалне нестабилности, поново будећи страхове међу суседима Србије од могуће нове рунде етничких сукоба. Штавише, чак и ако београдске посвађане продемократске странке успеју да отклоне међусобне разлике и формирају владајућу коалицију, следећа влада ће бити слаба, нестабилна и највероватније краткога века. Последица: Србија ће наставити да тоне у дубљи политички и економски хаос. То ће само ојачати подршку за господина Шешеља и његову политику национал-социјализма. Одлазећи српски премијер, Зоран Живковић, изједначио је раширено антизападно осећање међу Србима са осећањем Немачке после Првог светског рата да је издана. „Чак је и Хитлер дошао на власт демократским изборима", истиче с правом господин Живковић.

Од виталне је важности да западне владе и суседне земље као што су Хрватска и Босна предузму хитну акцију да спрече Шешељеве радикале да дођу на власт у блиској будућности. Вашингтон и Брисел треба да јасно дају до знања Београду да Запад неће толерисати никакве покушаје мењања граница употребом војне силе. Бушова администрација би била мудра ако објави српском изборном телу да би последице обнављања пројекта Велика Србија биле веома тешке: дипломатска изолација, економске санкције и војни одговор предвођен САД. Администрација би такође требало да усвоји политику обуздавања према Београду.

Србија је болесник на Балкану. Као у последњим данима Вајмарска Немачка, Србија је данас економски кош за отпатке. Она је такође одбила да се одрекне својих империјалних снова о националној експанзији и етничком ревоншизму. Отуда Вашингтон треба да спута растућу агресивност Београда успостављањем стратешког регионалног одбрамбеног периметра. Први корак је да се призна дефакто независност Косова од Србије, уз очување статуса Приштине као међународног протектората који има подршку НАТО-а и УН. Ово ће бити јасан сигнал српским националистима да ће се њиховој жељи да поново припоје претежно албанску покрајину, Запад супротставити. Штавише, Сједињене Државе треба да покрену иницијативу за стварање безбедносног савеза између Загреба и Сарајева. Реформистичке владе Хрватске и Босне треба да појачају војну сарадњу својих земаља и да се јавно обавежу да ће бранити међусобне границе у случају напада српских снага.

Веома је важно да Бушова администрација пружи руку хрватској неоконзервативној влади премијера Иве Санадера. Господин Санадер, скупа с проамеричким министром спољних послова Миомиром Жужулом, отворено је затражио бољу сарадњу на релацији САД–Хрватска. Господин Санадер је једини велики политичар у бившој Југославији који је подржао рат против Ирака. Његова влада такође подржава став Вашингтона да се потпише уговор којим би се амерички војници изузели од гоњења Међународног кривичног суда. Стабилна и безбедна Хрватска кључна је за дуготрајну стабилност у региону.

Хрватска војска – обучавана и подржана од САД – згромила је Милошевићеве снаге у олујној офанзиви 1995, ефикасно окончавајући сукоб у Хрватској и Босни. Хрватска војска је најјача и највише прилагођена западним стандардима у југоисточној Европи. Ако би још једном избио регионални рат, највероватније је да би хрватске трупе служиле као копнена војска у свакој кампањи заустављања српске агресије. Администрација треба да инсистира на убрзању пријема Загреба у НАТО. Штавише, господин Санадер треба да предложи стратешко партнерство с Вашингтоном, којим би САД и Хрватска успоставиле формалан војни савез. Добробит за Загреб била би да би такав уговор деловао као значајан фактор одвраћања српске експанзије. С друге стране, администрација би добила тиме што би Хрватска играла улогу регионалног полицајца, прихватајући главни удар одговорности за војну безбедност и сарадњу.

Осим стварања мреже стратешких савезника, Вашингтон такође треба да активније помаже продемократске реформисте у бившој Југославији. Господин Буш би требало нарочито да оконча глупу политику слепог подржавања Међународног суда за ратне злочине у бившој Југославији, коју спроводе САД. Главни тужилац Трибунала Карла дел Понте подигла је слабе оптужнице против српских и хрватских генерала. Српски прозападни лидери стално понављају да је гђа дел Понте учинила више од било кога другога за јачање популарности радикалских националиста. Њена измишљена оптужница против хрватског родољуба, генерала Анте Готовине, не само да је оштро критикована од експерата у Хашком трибуналу и виших званичника Бушове администрације, него прети и да дестабилизује Хрватску. Већина Хрвата с правом гледа на Готовину као на ратног хероја који је жртва политизованог рата на вештице који води Дел Понтеова. Њу отворено грде реформистички лидери у региону. Администрација треба да инсистира на томе да гђа Дел Понте буде замењена и да се Међународни трибунал концентрише на најтеже случајеве, препуштајући домаћем судству да се бави осталима.

Запањујући успон господина Шешеља открива да је Балкан још климав регион, подложан идеолошком фанатизму. Запад треба да предузме храбар, предупређујући приступ, ако жели да спречи понављање етничког екстремизма који је овај регион гурнуо у крвопролиће у великом делу прошле деценије. Ако западне вође не успеју да у корену сасеку опаке позиве господина Шешеља на крв и тло, зажалиће због тога.

Организација, глобална безбедност, Савет за безбедност

Бивши шеф Државне безбедности Србије, Јовица Станишић, био је најмоћнији човек у Србији после Слободана Милошевића. Пун степен Милошевићевог поверења у Станишића постао је очит када је он именован за саветника председника за националну безбедност. У најави његовог именовања наведено је да ће Јовица Станишић „обављати само дужност председника Савета за безбедност". Нацрт Закона о безбедносно-оперативној служби СРЈ из 1997. предвиђао је маргинализацију републичких служби безбедности, тако да би све информације и процене свих безбедносних служби (Војне, Српске, Црногорске и Министарства иностраних послова) ишле директно једној, моћнијој и боље организованој служби одговорној само председнику.

Укупно узев, Станишић је имао око 4 000 људи под својом управом. Под Станишићевим вођством српска тајна полиција нарасла је на 300 запослених. Он је такође био задужен за војну контраобавештајну и војну обавештајну службу и новоосновану дипломатску тајну службу, а покривао је и црногорску РДБ. Додатних 1 000 људи радило је за њега у овим службама плус исти број по уговору, од којих су многи били чланови политичких странака или су радили у медијима или на универзитетима. Богата мрежа ТАНЈУГ-а такође је представљала изузетно широку обавештајну мрежу.

Јовица Станишић је рођен 1950, ожењен је и има двоје деце. Станишић се запослио у српској полицији по завршетку студија политичких наука, што је било 1974, и Правног факултета у Београду, места за школовање нових поли-

тичких полицајаца, који су често добијали државне стипендије. Радио је као контраобавештајац у Сектору Исток и постао је специјалиста за КГБ у београдској Управи службе државне безбедности. Убрзо је именован за помоћника у Сектору Контраобавештајне службе Државне безбедности Србије, где је учествовао у хапшењу познатог светског терористе Иљича Рамиреза Санчеза, познатијег као Карлос, у београдском хотелу „Ексцелзиор". Касније је радио у Одељењу за анализу у Служби државне безбедности у Београду, а када је прешао у Српску тајну службу постао је заменик шефа Одељења за контраобавештајне активности. Његове успешне акције и укупан рад препоручили су га за место помоћника шефа Државне безбедности.

Као шеф целокупне оперативе СДБ у периоду „антибирократске револуције" (1987-88) заменио је Зорана Јанаћковића, који је прешао на место шефа Службе за информисање и архиву – обавештајне службе савезног министарства спољних послова. Југословенска левица (ЈУЛ) га није волела зато што су га сматрали ратним хушкачем, а део војног КОС-а му се супротстављао откад је имао задатак да ослаби ту службу.

Током реорганизације Министарства унутрашњих послова Србије 1991. године, Станишић је променио назив Службе државне безбедности у Републичку државну безбедност. Желео је да уклони конотације СДБ-а, који је функционисао искључиво као политичка сила и да успостави репутацију РДБ-а као службе за борбу против терориста и наоружаних српских непријатеља. Године 1993, када је Српска тајна служба заузела зграду Савезног секретаријата унутрашњих послова у Улици кнеза Милоша у Београду, он је коначно одвојио српску РДБ од Југославије. Станишићева канцеларија још се налазила у делу зграде који је припадао СДБ бившег Савезног секретаријата унутрашњих послова.

Јовици Станишићу су биле поверене готово све тајне операције у Хрватској и Босни – од снабдевања оружјем до израде планова акције. Био је одговоран за злочине почињене за време агресије у Босни и Херцеговини и Хрватској. Пре почетка рата, српска тајна полиција изазивала је насиље и међуетничке сукобе у Хрватској и Босни. Преко криминалних типова као што су Шешељ и Аркан, она је изводила погубљења, прогоне и пљачку. Станишић је предузимао низ мера за скривање злочина од домаће и светске јавности, представљајући догађаје као последицу грађанског рата између три стране у сукобу. Станишић је одиграо кључну улогу у организовању напада српских паравојних формација на Книн и Вуковар.

За време сукоба у Босни и Херцеговини МУП Републике Српске је био подређен београдском МУП-у у истој мери као што је Караџић војнички зависио од Генералштаба у Београду. Караџић је лично тражио од Милошевића да му пошаље Станишића за помоћ у организовању парадржавних и парополицијских снага. А у мају 1995. Станишић је посетио Пале да би обезбедио ослобађање заробљених војника УНПРОФОР-а, које су Караџићеви људи држали као таоце. У мају 1991. његова полиција је обезбеђивала Шешељеву посету Романији, иако је тада постојао налог хрватског МУП-а за хапшење Шешеља.

Станишићу се приписује откривање паравојних јединица међу албанским националистима на Косову. Он је открио постојање Косовске ослободилачке армије.

Кажу да је Јовица Станишић био један од најбоље обавештених људи у Југославији. Све информације које је прикупљала обавештајна, контраобавештајна и информативна служба, укључујући и тајну војну службу, текле су према Јовици Станишићу. Систем којим је он руководио био је тако направљен да је све завршавало на његовом столу. **(Џефри Т. Кунер, „Вашингтон тајм", 6. јануар 2004. године)**

Повратак националиста у Србији и Хрватској

Наизглед дискредитоване пре само неколико година, националистичке партије, које су биле извршиоци ратова, недемократске политике и лошег економског менаџмента у две најуспешније земље бивше Југославије су остариле повратак након неколико година владавине реформиста, прозападних коалиција. У Хрватској, ХДЗ (Хрватска демократска заједница), која је практично држала монопол на политици деведесетих година, освојила је највећи број места (43 одсто) на парламентарним изборима, новембра 2003, а њен лидер Иво Санадер постао је премијер. Далеко-десна ХСП (Хрватска партија правде) је удвостручила своје присуство у парламенту од 4 на 8 места, али се није придружила владајућој коалицији. На парламентарним изборима у Србији, децембра 2003, највише гласова и велики број места у парламенту (32 одсто) добила је Српска радикална странка (СРС) Војислава Шешеља, који је задржан у Холандији због ратних злочина. СРС никада није била владајућа партија у Србији, али је имала кључну улогу идеолошког сурогата Слободана Милошевића и раније СПС. Поред помагања Милошевићу да учврсти своје националистичке акредитиве, СРС је, такође, обављала и неке прљаве послове бившег режима организовањем паравојних јединица у Босни и Хрватској. Изгледало је да ће СПС обезбедити само 22 места на изборима у новембру 2003. Шешељ и Милошевић су испунили своје партијске листе и били су изабрани у одсуству. И поред снажног истицања на изборима, СРС није формирала Владу. Задатак су предузеле демократски оријентисане партије, предвођене Демократском странком Србије (ДСС) Војислава Коштунице, који је одлучио, на велико згражање западних дипломата, да тражи номиналну подршку Милошевићевих социјалиста за своју Владу. Ово би могло (и поред чињенице да националистичке партије преовлађују на федералним изборима у Босни и Херцеговини) да наведе неке посматраче да виде оживљавање национализма на Балкану.

Али, да ли победе националиста значе исту ствар у свим земљама наследницама бивше Југославије? Како би се могло одразити на будућност демократије и стабилност бивших земаља Југославије тумачење овог очигледног повратка на десно? Да ли победа националистичких партија показује ширење незадовољства демократијом, пораст етничких тензија и незадовољства реформама које спонзорише Запад? Одговори на ова питања су посебно важни за Хрватску и Србију и Црну Гору, две највеће и најважније републике бивше

Југославије, чија унутрашња стабилност и билатерални однос могу бити кључ који води ка сигурности, сарадњи и демократији унутар региона. Зато, није чудно што су звонила алармна звона са Запада, као одговор на резултате избора крајем 2003.

Са једне стране, давање подршке националистичким партијама 90-их година, у потпуности оправдава забринутост, делом јер се њихова легитимност заснивала на широким основама нелибералних националистичких пројеката, а не на напретку грађења демократије, реформама економије и промоцији интернационалних интеграција, чиме су нанели више зла него добра. Са друге стране, толики песимизам можда не би био оправдан. Многе бивше комунистичке партије у источној Европи, на крају крајева, су се генијално трансформисале у демократске организације. Даље, околности су другачије него пре три године: откако су реформаторске партије у Београду и Загребу, од 2002. до 2003, установиле реформе, тешко је поразити их, зато што већина становништва не жели да се врати годинама ауторитарности и национализма.

• Да ли то значи исто кроз цео регион?

Већина аналитичара се слаже да изборни успех националиста у Загребу и Србији одражава народну фрустрацију због економске ситуације, корупције и спорог процеса реформи. Бројне анкете показују да је народ највише забринут за питања као што су незапосленост и сиромаштво, док се етнички проблеми налазе на нижем нивоу. И СРС, и ХДЗ користе такво осећање народа, обећавајући повећање животног стандарда. Појединачно, СРС у Србији има репутацију некорумпиране и принципијелне партије, и имиџ који добро пролази у земљи где је разочарење у политичаре веома дубоко (три поништена председничка избора сведоче о правној власти). Даље, гласачи у Хрватској и Србији су изразили незадовољство, јер реформистичке Владе нису успеле да подигну животни стандард али, гласајући за националистичку опозицију, нису неопходно одобрили радикални народни програм. Протестно гласање, на крају крајева, је стандардни феномен у пост-комунистичкој Европи, и не представља увек преокрет на нелибеларне режиме.

Али, овде престаје сличност између повратка националиста у Хрватској и Србији. Последња испитивања указују на то да победа СРС у Србији треба да представља већу забринутост него победа ХДЗ у Хрватској. СРС се увек више залагала за нелибералнији програм и изазивачку реторику. Шешељ се, на пример, отворено хвалио свирепостима које су починили његови добровољци у Босни и Хрватској и претио је како ће протерати све етничке Албанце са Косова. Ово не значи да се поједини чиниоци унутар ХДЗ, посебно њеног десног крила, нису залагали за овако екстремне погледе 90-их година. Свакако, док СРС поносно одбија западне либералне норме, ХДЗ је самосвесно покушала да култивише европски имиџ, како би обезбедила бар основни ниво западне подршке. Ово је навело њене екстремне склоности на нагодбу.

Након њиховог пораза 2000, ове две партије су кренуле различитим путањама. ХДЗ је преузела целокупну реорганизацију са новим модерним кадром, а реформаторски лидери су преузели контролу над њеним апаратом. Године 2002, Иво Санадер, ранији министар спољних послова у Влади Фрања

Туђмана, био је изабран за лидера партије и наставио је да чисти партију од њених екстремнијих елемената. Почео је да представља ХДЗ као модерну, европску, хришћанско-демократску партију која је своју националистичку прошлост оставила за собом. Санадер је, такође, активно тражио подршку Запада. Изненађујућим стратегијским покретом, 2003, ХДЗ је стала на страну САД приликом конфликта са ЕУ због рата у Ираку и јурисдикција Међународног суда правде. Током изборне кампање Санадер је, такође, почео активно да подржава понуду да Хрватска уђе у ЕУ до 2007, и обећао је сарадњу са Међународним судом правде за бившу Југославију (ICTY). Позвао је и етничке Србе који су избегли да се врате у земљу и на крају је и дао подршку партијама етничких Срба.

Насупрот томе, СРС је остала широко нереформисана партија. Води се под вођством Војислава Шешеља, оптуженог за ратне злочине, који је давао неауторизоване изјаве за Србију из затвора. Данашње акције ове партије, воде се под Томиславом Николићем, који представља нешто мало модернизованији глас од Шешеља, али који, поред тога, оставља отворено питање постојећих граница, залажући се за антизападну политику. Довољно је само погледати веб странице ове две партије да би се увидела разлика: веб страна СРС се састоји од донација за правну одбрану Шешеља и садржи линк под називом „Велика Србија", док сајт ХДЗ приказује слике Санадерових посета западним престоницама и руковања са званичницима ЕУ.

Последњих осам месеци представљају завештење ових разлика. Док се ХДЗ изградила на реформама својих претходника, сарађујући са ICTY, и док је направила прогрес ка путу у ЕУ, СРС је агитовала у парламенту и зауставила битну легализацију реформи. Све ово указује да ова двојна победа националиста не значи исту ствар, и требало би много више да бринемо о последицама победе СРС.

• Шта објашњава ову разлику?

Ја не мислим да су веома различите стазе којима су кренуле СРС и ХДЗ у постауторитарном периоду представљале илустрације моћних спољних фактора у обезбеђивању подстицаја домаћих реформи. Изнад свега, различит степен приласка Србије и Хрватске у западни либерални пројекат, посебно процес придруживања ЕУ објашњава ту разлику. Овај процес је много брже напредовао у Хрватској, него у Србији за последње три године, захваљујући напорима Ивице Рачана и политичара ЕУ. Под реформаторском Владом Рачана (2000 – 2003), Хрватска се искрцала на стазу ка европској интеграцији и реципрочности Запада и остала доследна обећању о партнерству. Године 2000, Хрватска се придружила НАТО Партнерству за мир, 2001. је потписала Уговор о асоцијацији и стабилизацији (САА) са ЕУ, 2003. је потписана апликација за чланство у ЕУ, и постала је формално прихваћена држава кандидат у 2004. Србија и Црна Гора, са друге стране, су једина земља у региону која није потписала САА уговор.

ХДЗ влада је упорно пратила своје претходнике. Рачанова Влада се држала ЕУ по сваку цену, чак и када је њена популарност опасно опала у време кризе због сарадње са ICTY. ЕУ је наставила да пружа „шаргарепу" чланства

давајући награде у кључним моментима. Оно што почиње као основно прихватање норми ЕУ од стране Рачанове владе, јесте промена основних уверења како хрватске елите, тако и јавности. Долазак ЕУ је заменио националне захтеве као основу политичког такмичења и ускоро постала једина игра у граду. Као резултат тога, радикалне популистичке групе су широко маргинализоване и чак и десна крила тих партија не могу да не говоре језиком европских интеграција. Последњих година, сличан процес се одвијао у Словачкој, Бугарској и Румунији. Супротно томе, недостатак спољних утицаја у Србији, наставља усмереност против Запада, као знак части, чак и наводно либералних партија, а радикални програми представљају велики део политичког говора.

ХДЗ и њени чланови, нису по сваку цену симбол либералности као и њихови противници у СРС. Заправо, велики део ХДЗ наставља да буде националистички оријентисан. Загребачки политички научник Мирјана Касаповић је недавно написала да је Иво Санадер требало да одржава хијерархијску и недемократичну партијску организацију како би осигурао да свака либерална тенденција буде заустављена. Чак су националистички елементи у партији морали да се адаптирају новим условима и направе рационални избор о подршци Европе.

Ово не значи да нема битних структуралних разлика у дивергенцији постауторитарних путања српских и хрватских националиста. Економска ситуација је много гора у Србији него у Хрватској: ГДП по становнику у бившој земљи је свега преко 2, 300 $, док је касније постала 10, 000 $. Стопа незапослености у Србији се налази на око 30 одсто, док је у Хрватској испод 20 одсто. Даље, у Србији, постоји и неповерење у западне институције више него у Хрватској. Избори 2003. су осликали следеће: у Хрватској, близу 40 одсто гласача је гласало за чисте либералне акредитиве; 40 одсто гласача је гласало за партије (укључујући ХДЗ) чији су либерални акредитиви двосмислени, и 6 одсто гласача је гласало за одлучне нелибералне партије. Супротно томе, у Србији је близу 25 одсто бирача гласало за чисте либералне партије, 25 одсто за партије које имају двосмислену либералност, а алармантних 36 одсто за одлучне нелибералне партије (укључујући СРС). Даље, последњи председнички избори у Србији, на којима су гласачи били подељени скоро искључиво између прозападно оријентисаног Бориса Тадића и Томислава Николића који је оријентисан против Запада, још су један индикатор који наставља поделу српског друштва. Испитивања показују јако низак степен поверења у НАТО и релативно низак ниво поверења у ЕУ. Супротно томе, у Хрватској, партије које су оријентисане против Запада су маргинализоване, и поверење у западне институције је веће него у Србији. На крају, српска територија није обезбеђена, питање статуса Косова је нерешено, као и питање независности Црне Горе. Због тога постоји много погоднije тло за националистички популизам у Србији него у Хрватској.

Изгледи за демократизацију у Србији и Хрватској

Све наведено сугерише како се Хрватска неће вратити у тамне године национализма, већ да ће пре бити почетак алтернативе за јачање либералних

партија окренутих ка ЕУ са различитим политичким историјама, као што је случај у Мађарској, Пољској и Чешкој. Прави тест за ХДЗ биће управљање политичким питањима у националистичким подручјима базираним у послератним зонама, као што је питање повратка избеглица (70 одсто се још није вратило у Хрватску). Сарадња са ICTY је сличан тест, али Санадерова влада је већ остварила сарадњу и добила право да утиче на домаће тужилаштво. Треба имати у виду да је ХДЗ имала висок степен законитости када се ради о националним питањима и бирачи јој могу дати већу моћ него што је то случај са Рачановом владом. Даље, са Хрватском као формалним кандидатом за ЕУ, Санадерова Влада може веродостојно да користи потребу за испуњавање налога за „acquis communautaire" (заједнички стандарди) као изговор за непопуларне реформе. Наставак јавне подршке за испуњавање услова ЕУ зависи од видљивог напретка животног стандарда, као и од економских услова. Демократске реформе се радо настављају, али не без лаких удараца и политичких подела.

У Србији пре можемо видети политичку нестабилност у кратком року. Док је Србија, такође, заговарала процес интеграције у евроатлантске структуре у одређеном степену, биће тешко да се у потпуности промени правац реформи. СРС не може зауставити демократизацију, али (уз СПС) је може успорити. Либералне партије ће бити приморане да у кратком року одговоре на националистичку реторику. Видљиво присуство СРС у српском парламенту може негативно да утиче на њене интернационалне односе, посебно на њене односе са комшијама, као што је Хрватска. Такође може да наруши преговоре о коначном статусу Косова. Избор Бориса Тадића за председника и чињеница да су односи Србије и Црне Горе номинално поверени федералним структурама, а не српској Влади, може олакшати ове негативне утицаје. Иако СРС зна да Србија зависи од међународне заједнице и даље нерадо прихвата либерална обраћања. Процес интеграције у ЕУ ће бити спор, али битнији моменат неће бити спречен са снагом ДСС и јаким утицајем комшија. Даље, ако ДСС устане против СРС и других националистичких група, може се показати да су националисти слабији него што мисле.

• Какав би требало да буде одговор Запада?

Запад у Хрватској има историјску шансу да учврсти будућност Хрватске као демократске европске земље. У томе би требало да обезбеди доследност, јасне услове и да не прави компромисе око кључних питања за супротстављање популиста у Србији, на пример. Требало би дати награде за сарадњу. САД би требале да искористе про-амерички став Санадера, али не по цену угрожавања односа Хрватске са ЕУ. ICTY би требало да убрза суђења и анулира крајње оптужнице.

У Србији, Запад мора да ради са Коштуницом и поред његовог често амбивалентног приступа реформама које овај диктира. „Шаргарепа" за партнерство ЕУ и НАТО није довољна: понекад је потребан и штап, што ће помоћи да се изађе на крај са тешким реформама. У исто време, недостатак вођства може ојачати националистичке групе. Политике ЕУ и САД према Србији морају да се хармонизују и да учине све што је могуће како би се избегло

да Србија и друге земље у региону постану заступници оспоравања. Одлучна политика је потребна и за одређивање коначног статуса Косова, као и флексибилна политика у вези са Црном Гором. Коначно, циљ и инвестиција морају да се приближе како би се избегао економски колапс, јер сиромашни економски утицаји јачају СРС и њихове просте популистичке говоре. Ако је комбинација позитивних и негативних побуда права, и ако српска политичка елита одлучно крене путем за Европу, могао би да настане процес социјализације какав се појавио у Хрватској и то би био позитиван знак за демократију у Србији.

Сада, када је Хрватска званични кандидат за ЕУ, Вашингтон и Брисел би се поделили у промовисању сарадње између Србије и Хрватске. Не може се очекивати безбедност и демократија у региону, без помирења и сарадње између две најважније бивше југословенске републике. Економска сарадња је почетак. Словенија је одавно реализовала долазак на српско тржиште и Хрватска би требало да учини исто. Економска сарадња би требало да ојача билатералне односе и маргинализује националистичке партије као што је СРС. Позитиван корак ка помирењу биле су посете председника Србије и Црне Горе Светозара Маровића и хрватског председника Стипе Месића. Наравно, помирење ће се десити у различитим областима. Чињеница да је на музичком такмичењу Евровизија Хрватска гласала за српског певача Жељка Јоксимовића је дефинитивно корак ка том правцу. **(Miecislav Boduzinski, извештај са састанка број 296, 12. маја 2004. године)**

У Србији ултранационализам опет диже главу

Избори за парламент су се завршили потврдом да је национализам у напредовању.

Шешељ и Милошевић, на врху листе „Дел Понте", на парламентарним изборима, од 28. децембра, добијају релативну већину. То може бити велика сметња за један демократски простор који је превише подељен, неко помиње „Вајмарску Србију". Нови светски неред, који је окружује, не може никако да буде од помоћи.

Београд

Замршени коктел међународних фактора и унутрашње нестабилности, имао је велику улогу у изборном понашању у Србији.

Избори од 28. децембра дају нам преглед глобалне ситуације у држави. Тешка аномалија у изборној кампањи, са 4 кандидата за Хаг (саркастично речено на листи „Дел Понте") са славним дуетом Шешељ-Милошевић, и њихова победа на изборима треба да буде позив за једну хладну анализу.

Сада је потребно превазићи гневне реакције да би се схватило који су мотиви утицали да победе екстремни националисти, тј. шта је узрок пораза демократског фронта, који је био већ раније најављен. Пре но што подвучемо које су то тачке снаге овог националистичког блока, најекстремнији СРС и СПС, треба свакако укратко видети шта су то „црне тачке" у тзв. демократској галаксији, које су се толико трудиле да усисају и растуре гласове.

У Србији је непрецизно одређено име партија демократске либералне зоне, које ипак постоје, и које могу да се одвоје од субјеката као што су Милошевић и Шешељ. Што се тиче историјске опозиције ДСС, ДС и СПО, она је оптерећена дубоким национализмом, такође, мада са блажим нијансама. То је случај са Војиславом Коштуницом и Вуком Драшковићем. Као прво, све уочљивија „црна рупа" је настала због неспособности да се презентира један компактан фронт демократских партија, који је раније сачињавао ДОС, коалиција и симбол демократске револуције од 5. октобра 2000, која је остала недовршена. После тога се прихватио део искуства – позитивно искуство које је већ победило у још црњим временима – у административним изборима 1996. против Милошевића.

Ипак, у тој прилици, борба за власт вођа странака екс ДОС-а доминирала је над сваким обликом расуђивања здравог разума. Председнички избори у новембру, поништени због помањакања кворума, показали су надолазеће димензије националистичке Српске радикалне странке.

Преко 10 странака, у мање-више отвореној борби против утвара старог режима, нису могле никако помоћи већем изласку на изборе, једног изборног тела које је већ намучено од траума двогодишње нестабилне ДОС-ове владе, убиства премијера Ђинђића и после неколико месеци, лета затрованог појачаном активношћу гериле екстремних јужних Албанаца, а и скоро увек доказаних политичких скандала.

Неизбежна је била јесења криза и смрт ДОС-а. Не треба се чудити, што тада на изборие није изашло ни 60 одсто оних који су имали право гласа.

Аналитичари су то већ били предвидели: снага екстремне деснице је директно пропорционална броју оних који нису изашли на изборе, јер је најекстремније националистичко изборно тело обично верно, обавља увек своју дужност и у часовима кризе зна да привуче симпатије оних који хоће да гласају против.

Осовина Хаг-Београд и предаја Слобе

Поред ових једноставних размишљања, која су била у главама свих, ту је још „аномалија Милошевић". Његова изборна кампања, директно преко сателита из Хага, постаје тотално апсурдна када помислимо да га преносе ТВ камере Б-92, пионира контраинформација у најгорим годинама екстремизма. Политичка машинерија Слободана Милошевића је сигурно уморна, ако се гледа историјска парабола, али од свог сутона или пропадања, Вожд је још у стању да ефикасно комуницира са својим изборним телом у Београду.

Трг Републике се опет пунио црвеним заставама и димом, при том замућен бојама препорода националкомунизма – терета од кога се тешко ослободити.

Кореографија, можда смешна за неке који гледају са стране, ипак је беспрекорна ако се посматра перспективе Милошевићеве унутарње стратегије: СПС је једноставно морала да истраје и да се одржава на површини. Са 5 одсто „на немачки начин", потврђена од стране новог Изборног закона. Трг није био нарочито попуњен, као у другим приликама, али догађај је призвао

стару разјареност и старе антиимперијалистичке говоре, док су се заставе са ликом Че Геваре дружиле са „телећим" погледом „младог Слобе". Подизан је до неба као стотина икона, а „Победа, победа" виче народ. Да би се затворио овај иреалан круг, још су биле присутне и заставе боје дуге, са речима „peace" које су се вијориле на хладној кошави. Али, нико није био зачуђен због тога.

Социјалисти кажу, са осмехом на лицу, да Милошевић сигурно није хтео овај прљави рат, али је био приморан од суседа и, као и обично, од завере сковане у иностранству.

Ево, то је укратко механизам Хаг-Србија: Слободан Милошевић, који је неколико дана раније одговарао у вези масакра у Сребреници, у Босни, тврдио је да се у то време Југославија залагала да изгради процес мира, а на збуњујућа питања о акцији етничког чишћења у Дреници, он одговара малициозним слаломом речи, проширујући свој говор уобичајеном лекцијом из историје. Јер, ако са једне стране све Албанце са Косова не треба мешати са терористима, ипак су се у брдима налазили остаци антисрпске гериле, која се угњездила још 1941. године, тј. за време колаборације са нацистичким освајачем!

Митинзи истине нису више велики скупови, већ фотомонтажа телевизије са скечевима ради публицитета. Слобо, несхваћен бранилац отаџбинских граница, опет ископава своју реторичку сабљу и, прелазећи очима преко зачуђених лица тужилачке стране, уз учвршћење љубавне везе са својим верницама и враћа ватру у групу овчица, изгубљених и разочараних у нестабилну, новорођену, демократију, насталу 5. октобра.

Човек, који је раније јахао на лудости „Велике Србије", не верујући више ни у шта, успева да акумулира у себе све, и оно супротно од свега, да би оживео у браздама свог еклектичног национал-популизама, већ застарелог и истрошеног, али ефикасног, баш колико треба.

Стари лидер, лош стратег, из Хага показује лошу тактику и лошу уметност блефирања.

Народ му ревносно одговара одобравањем, пратећу једну тужну, већ познату скицу, старе појмове даје у новом руху. Неколико дана после тога, спектакл се понавља из Хага, на даљини од неколико хиљада километара. После тих мршавих окупљања, почиње нова вртешка–поворка карневала, али дисциплинована, од Трга Републике до Београђанке и назад.

„Чаробни фрулаш" умножава људе, заставе и иконе. Ако је Трг малопре био полупразан, велика колона народа, као змија, вијуга и постаје дуга као и цели Булевар, километар и више.

Стиче се утисак као да се цела Србија састала у једно ледено зимско вече. Около, ипак је празнина. Низ осветљених излога украшених за Божић, са унапред нуђеним попустима, одвајају људе у колони од равнодушних пролазника. Понекад Слобин караван побуђује и веселье. Израз људи је најзабринутији због девалвације динара према евру, оскудице у новцу и незапослености, тако их мучи континуирано већ 13 година.

Нека госпођа, заузета божићном куповином, више привидно него стварно, спушта поглед, а на лицу јој је гримаса гађења. Неки младићи певуше неке старе комунистичке песме, да би задиркивали оне у поворци. Нико да се

спонтано прикључи, све се завршава нигде. На крају, једино Милошевић добија резултат који га интересује: надживети себе самог, и одржавати у животу слику своје нације.

Некад најмоћнија партија – бизнис ЈУЛ (југословенске левице), Милошевићеве супруге Мире Марковић, пропада, док су социјалисти добили 22 од 250 места у парламенту. То показује једну политичку формацију великих способности за мобилизацију снага уписаних у партију као и оних који нису чланови, већ су на периферији друштвених догађаја, са могућношћу да добије гласове и оних који су незадовољни лошом владом ДОС-а. Између свих тих носталгичара, осим неколико британократа, који су лепо обучени и ухрањени, преовлађује углавном глас беде.

То су радници из фабрика које су у кризи, сељаци и незапослени и тако израња тешка реалност Србије у току транзиције ка тржишној економији.

Двогодиште 2001-2003 дало је неколико позитивних резултата, на пример, у банкарском сектору, где је приватизација 4 државна колоса вратила поверење штедиша у државу, док је ригорозна политика Централне банке створила један стабилан динар, а инфлација је у приличном паду. Ипак, што се тиче законодавне мере о либерализацији цена и о једном реформисаном царинском систему, агилнијем и са нижим нивоом царине, реални сектор економије треба још да даје адекватне одговоре.

Година 2003. је била година масовне приватизације, са преко 1000 предузећа која су била увучена у тај процес.

У државну касу је ушло 1200 милиона долара. Овај деликатан прелаз требало је да буде много више уравнотежен у институционалном смислу, што, нажалост није био случај.

Бележи се губитак (смањење) индустријске производење од 3 одсто, док незапосленост премашујује 30 одсто.

У 2004. години се очекују повољнији ефекти нових инвестиција, које ће се напокон одразити и на прозиводњу и на запосленост. У земљи, где је пут од државног и социјалног система, водио ка слободном трговинском систему, ометен ратном економијом и ембаргом, тешко може да се ублажи осећај социјалне фрустрације и неоптимистичких пројекција на краћи и дужи период. Подаци који говоре о радикалном паду индекса сиромаштва, за сада не могу бити утешни.

Радикали, барут бонтон

Друга прича је бум Шешељевих радикала. Српска радикална странка, која се афирмише као снага већине у скоро сваком делу државе, добила је 82 места у парламенту, то значи 27-29 одсто свих гласова. Али њена идеологија је ксенофобонационалистичка, и антиевропеистичка. То је утицало на изборно тело да добију велики проценат гласова, и могу бити пандан другим партијама, ксенофоба, европске деснице, као што је национални фронт његовог пријатеља Ле Пена у Француској или Леганорд (код нас, у Италији). Са разликом што је у Француској општи ниво благостања много виши, Корзика није Косово, а социјални немири могу се решавати демократским решењима, док ко-

нституционалне партије знају да се припоје у стратешки савез не би ли избегли пораст реакционарства.

У мало речи, Шешељ плаши више него Ле Пен, зато што је у Србији демократија још у повоју. Није неоправдан, са ове тачке гледишта, страх од једне „Вајмарске Србије".

Поврх свега, радикалски ултранационалисти су научили да комуницирају, уздржавајући се од уобичајене „бујности", са неким бонтоном без грешке.

Овакво понашање траје док не стигну тежа питања која ослобађају пут њиховом простачком говору. Радикалски победник Николић, на скорашњим председничким изборима, срећом поништеним због помањкања кворума, постао је у Србији мегафон свог друга Шешеља, заузетог већ месецима у Хагу.

Појачање национализма треба свакако фокусирати, стављајући у први план, заједно са проблемом Косова, и велики број избеглица који су већ деценију, због рата, прешли на српску територију. Број избеглица је 600.000 на 7.500.000 становника. Ови људи, које грађани називају сељацима, често су „неурбани" (људи који су са села дошли у град) а долазили су у таласима из Славоније, Босне, из Крајине, и са Косова, маргинализовани, и налазе се у околини главног града и других великих градова. То су особе које немају друго, већ опсесивно памћење, обузети ратом.

Са друге стране, већ је потпуно јасно и документовано, из извештаја најбољих међународних посматрача, као ИЦГ (међународна кризна група), да ситуација на Косову и на југу Србије, са администрацијом УНМИК-а, није уопште спокојна у вези заједничког живота између етничких група. Свакодневне тензије између српске мањине и албанске већине су нормална ствар.

А ширење организованог криминала показује како се стварање једне правне и организоване државе може још сматрти илузијом.

У вези с тим, могу се дати два примера, која су се десила прошлог лета, који показују политичку климу у Србији, односе са Хагом, и механизме конструкције и трајања национализма.

Убиство два српска дечака од стране непознатих починитеља, одмах је инструментализовано од стране најгорих новина и Радио-телевизије Србије. Један страшан, тужан догађај, постао је оружје најгорег реваншизма, хранећи се крвљу и мученишТвом.

Неколико седмица раније, у јулу, букнула је афера Тачи. Хашим Тачи, полтички албански лидер, екс-герилац, био је ухапшен од стране мађарске полиције, по мандату југословенске полиције још 1997. године.

Оптужен је био за убиство тројице српских полицајаца у Глоговцу.

Флоренс Артман, члан Хашког трибунала, одговорила је да нема довољно доказа за отварање процеса против вође екс-војске за ослобађање Косова (КЛА) и садашњег лидера Демократске партије Косова. Тачи је убрзо пуштен, на интервенцију Михаила Штајнера, аминистратора УНМИК-а на Косову, који је потврдио некредибилитет оптужбе пређашњег Милошевићевог режима.

Тадашњи министар правде, Владан Батић, реаговао је из Београда са индигнацијом против међународне заједнице, тврдећи да су разлози за непо-

кретања процеса били политичке природе, а не законске, јер је 400.000 докумената, међу којима аудио и видео сведочења, могло да подржи тужбу против албанско-косовског лидера.

У Србији се свакодневно прича о фаворизованом поступку Интерпола и Хага према криминалцима са Косова, етничким групама Албанаца које би требало ухапсити. У овом случају треба додати терористичко погоршање у долини Прешева, на југу Србије.

Није тешко замислити да такви догађаји, када се инструментализују и то не само од стране екстремне деснице радикала, већ и медија, могу да се доживе као лична неправда света према српском народу. Од овога, па до поновног прихватања лидера који обећавају драстичнија решења, пут је врло кратак. Прошлог лета, када су у Медија центар у Београду стизали српски новинари са Косова и Прешева, атмосфера је одисала као да се војска враћа у своју базу. Али, се често чуло „Београд није Србија."

Ситуација у долини Прешева, са већином албанског становништва, изгледа да се мало примирила после 2001. године, после договора између НАТО, ОСЦЕ, САД и Београда. У марту 2003. године, неколико инцидената нису дали повод размишљању да ће релативан мир трајати само до августа. Десило се осам оружаних напада против српске војске и умерених Албанаца. На крају, жариште се проширило до северне Македоније, са разним герилским нападима против органа безбедности. У том уском делу земље, између Србије, Македоније и Косова, прошло је много оружја, људи и дроге, илегалним путем.

Међуетничке борбе, између кланова мафије и албанске гериле (АКСХ) се опасно укрштају. Интерес је да се ослабе умерени Албанци, због незапослености и лоших односа са Београдом. У ствари, овај комад земље желе обе екстремистичке фракције; Срби у случају деобе Косова, Албанци као компензацију. У неким областима Србије, сиромаштво, културна заосталост и ратне трауме, су једине компоненте живота. Из ове популације треба искључити, из логичних разлога, мрежу ратних профитера, малих и великих ратних шпекуланата који гласају за људе као што су Шешељ, Николић, из чистог лоби-разлога и страха да ће одговарати пред законом.

Шешељ, Николић и сва клика из СРС су се презентирали као људи од речи, од оних који обећавају мало, али свако обећање испуне. Ако је умерено обећање проширити Србију, у својим природним границама у Крајини (Книн, Далмација, садашња Република Хрватска), онда можемо замислити да би, у часу нарочите дарежљивости, ова партија „умерених" могла да ослободи српску православну браћу из Светог Спиридона у Трсту и после прошири Велику Србију до Егејског мора, као у лепа времена цара Душана.

Инсистирајући на овој великосрпској тематици, без трунке програма, националисти су добили присталица од 45-55 одсто, и то баш на сиромашном југу, од људи који су лишени наследства као и својих грађанских права, у несигурним територијалним границама. Пропадање ДОС-а, и Небојше Човића такође, који из објективних разлога није могао да пронађе решење за будући статус Косова и заштиту српске мањине, допринело је да су се стотине хиљада бирача определиле за особе које су већ више пута биле права катастрофа.

Национални понос, али који је интерес нације

На идеолошком плану, распарчавању демократског блока на безброј листа, често међу собом некомпатибилних, није се показала аутентична разноликост.

Позив на национални понос је био један извор вазан за све партије, осим ДС и мултиетничке коалиције (Заједно за толеранцију), партија у неким областима у Војводини (Аустриа феликс), а која је била искључена из политичке арене, за неколико хиљада гласова.

На предизборним митинзима се чула скоро увек иста музика. Песме о Косову и Солуну удружиле су радикале, социјалисте и СПО (историјска снага опозиције Милошевићу), док су етничке, традиционалне мелодије биле лајт-мотив осталих сусрета између цивилних и политичких кандидата.

Над свим се истакла још једна харизматична личност са ораторским талентом (краља тргова), Вук Драшковић.

Венчани Шешељев кум се врло брзо дистанцирао од незгодног „рођака".

Са Трга Републике, лидер СПО-а, осим што је грмео против нових и старих комуниста и дежурних корумпираних, ставио је акценат на то да Србија није била никада тако недоречена, што се тиче граница и лишена пријатеља, док њена историја јасно доказује европску припадност. Најважнији део у његовој гласачкој кампањи било је обећање успостављања Уставне монархије под Карађорђевићима, као могућег фактора стабилизације и повратак европској традицији у споју, на чудан начин, са колективним економским моделом, који фаворизира национализацију предузећа и противи се инвазији страног капитала.

Драшковић се ангажовао у једној протекционистичкој борби без примирја и није се стидео ни смешног догађаја када је објавио рат словеначким кобасицама из Крања, које су криве што замућују Српство племенитим кобасицама у фрижидерима Меркатора на Новом Београду.

Петар Стаменковић, директор престижног недељника „Економист" написао је у броју од 15. децембра, о вечитом повратку проклетства историје, овог пута у лику поново рођене династије, која већ држи примат у националној смртности (са два балканска рата и два светска рата у мање од 50 година). Боље да су изабрали династију Обреновића, они су својевремено нешто и изградили.

Коалиција између партије препорода Србије СПО – Вука Драшковића и Нове Србије – Велимира Илића, градоначелника Чачка, пласирала се на 5. место са 7,81 одсто тј. 23 места у парламенту.

Како је наишао талас монархистичких осећања која су се толико допала српској православној цркви, тако се и разбио. Решења која се нуде слична су једна другим.

Све партије, без обзира на стање њихове савести, узвикивале су пароле против корупције система, тражећи дубље фискалне и административне реформе, и јаче ангажовање у управљању тим реформама на економском и финансијском плану, да би се подстакла трговина и рад, а отклонила опасност од незапослености.

Програм Г 17 се наметнуо као победничка политика на сцени, а истраживања и испитивања разних агенција су то и предвидела. Ова нова партија, до пре неколико месеци, била је састављена од стручњака ближих редовима ДОС-а. У пуној фази успона су две познате екс-фигуре: бивши потпредседник Савезне Владе, Мирољуб Лабус и бивши гувернер Народне банке Србије, Млађан Динкић.

Обојица економисти, уживају добар углед у земљи, док их у иностранству гледају са опрезом. Млађан Динкић је изградио своју репутацију на строгом вођењу интереса Народне банке, тако што је довео земљу у стање контролисане инфлације и стабилног динара. Рат који је повео летос, против корупције у Влади, појачао је његову фаму одлучног човека. Његове оптужбе против неких чланова Владе су уздрмале институцију, али на крају су резултирале као праве.

Кампања за „уливање морала" је почела прошлог лета, по добијању докумената од стране мађарске полиције, где су споменута имена министара из кабинета председника Владе Живковића, умешаних у велике операције рециклирања новца. Случај је пукао, и баш се подударио са променама у Народној банци. Гувернер је био незадовољан и покушао је да спречи те промене због ограничења независности институције у односу на Владу.

Динкић, је на крају изгубио место у банци, али је добио доста политичких поена, настављајући да ужива кредибилитет освојен својим техничким деловањем и испраћен на своју нову улогу „матадора".

Оптужбе против целог система нису се истрошиле до последњег предизборног митинга, где су и међу славним објектима напада била и браћа Карић, економски колос БК, један од старих моћника рођених са Милошевићем, и који су надживели Милошевићев одлазак. Окривљени су за неплаћање пореза на екстрапрофит и са алузијом на једну епизоду о украденом гласу за време избора новог гувернера Народне банке, Кори Удовички.

Други случај је обелоданио баш Борис Тадић (вођа ДС). Посланик Неда Арнерић се налазила у Бодруму у Турској. За време гласања, неко је био искористио њену гласачку картицу. Арнерићева је све признала, а Тадић је обећао строгу меру чишћења свих елемената који су се појавили у том случају, појачавајући тако свој кредибилитет у току кампање.

Г 17 је доживео велики успех јер је, полазећи од солидне базе престижа, успео да да ноту политичке свежине, убрзао техничке групе за структурне реформе, и посветио пажњу социјалним реформама. Лабус је изјавио да је спреман за сарадњу са Синдикатима.

Указао је на важност и потребу да се Србија укључи у инострану политику и тежњу да се нека важна, ратна кривична дела преместе и процесуирају у земљи.

Не зна се како би се ова последња опција могла провести у пракси, али, у циљу придобијања гласова на изборима, Г17 су знали да се служе таквим говорима. Ко није постао очаран оваквом новином, може да гаји сумњу да је Г17 намерно припремио своје изборно такмичење, чак 5 месеци унапред.

Шепави валцер уговарања

После објављивања резултата избора, многе ствари су се брзо промениле. Коштуница, задовољан одличним резултатом тог такмичења (17,6 одсто) са 52 места у парламенту, што га потврђује као првог лидера у демократском блоку, врло брзо је омекшао тон раније непопустљивости према ДС, тврдећи ипак да победа радикала треба да се припише одговорности партије екс-премијера – супарника Ђинђића, а такође и претераној пресији међународне заједнице на Србију. Борис Тадић, на челу листе ДС, друга партија са 12,67 одсто, и 38 места у парламенту, изјавио је да је битна сарадња са Хагом, потврђујући линију покојног премијера. Коштуница сигурно није скакао од среће када је то чуо.

Преговори за формирање нове Владе су тек почели, сигурно ће дуго трајати, вероватно и после православне Нове године.

Радикали су ван игре, али ипак настављују да намигују Коштуничином ДСС.

До сада је једино сигурно – заједничко сазнање да би свако ко би смео да склопи савез са Шешељевим радикалима, провоцирао колективно самоубиство. И то не само на политичком плану. Сви знају да би ново долажење радикала на власт повело целу земљу у бездан.

Преговори за формирање Владе треба да следе два основна правила, оба са великим ризиком због привремене равнотеже. С обзиром да не улази у Владу, требало би неком из екс-партије премијера Ђинђића дати кључно место у Влади, у замену за подршку изван парламента. То би било једна Влада мањине која искључује директно учествовање ДС – треће партије по класификацији на изборима, али ипак друге у демократском блоку.

Друга могућност је четверца, али са надом да се неће откопати старе нетрпељивости унутар ДОС-а (међу Коштуницом и ДС) и да се неће појачати неслагања са Г17.

Дефинитивно, једина позитивна тачка избора од 28. децембра је лимитирање „на немачки начин", од 5 одсто, што је допринело поједностављењу политичке слике, са надом у будући препород и уједињење демократских снага.

Штета што је Милошевићева партија преживела, док политичка формација „Заједно за толеранцију" – за длаку, није имала потребну већину, а историјски покрет „Отпор" доживео тотални крах, не успевши да освоји јаке симпатије које је имао 90-тих година, и претвори их у изборне гласове. „Отпор" је изгубио прилику за почетак новог пута за будућност младих.

Баш је српска омладина та која плаћа највећу цену. После година борбе и снова, који су се тако распршили, две мање, али одважне партије, можда би допринеле неком побољшању.

Србија, Балкан и нови „светски нереди"

На Србију, и уопште Балкан, велики утицај су имали догађаји од 11. септембра. САД су велика хегемонистичка сила, која не одговара ни једном Међународном кривичном трибуналу. О томе се толико прича, да већ и деца зна-

ју све о томе. Зато не треба потценити сателитске антене постављене по крововима зграда источне Европе, укључујући најдаља села. Бомбардовање 1999. године, још тишти савест многих Срба. Најекстремнији националисти имају корист од таквих догађаја.

Србија је, у међувремену, покренула преговоре са НАТО-ом и, по узору на суседе, покушава да легитимише своју Армију у операцијама „пис кипинг" и међународне полиције, са намером да реформише и очисти своје снаге од елемената који су осумњичени за ратне злочине.

Дана 16. децембра 2003. године, Вилијем Монтгомери, амерички амбасадор у Београду, присуствовао је, баш у касарни у Батајници, прослави 25. годишњице САЈ-а (специјалних антитерористичких снага). Само у току једног дана, што није спомињала међународна штампа, десила се страшна коинциденција, на месту страдања албанских жртава – национални празник њихових џелата. Мала игра дипломатског зближавања, два екс-непријатеља. Један су САД, заједно са Атлантским пактом, који је пуцао „интилигентним" ракетама, баш да би се избегло ново етничко чишћење. Ево једног јасног примера новог светског хаоса. Стратегија превентивног рата против тероризма, са систематским делегитимисањем ОУН и чест прекршај Женевске конвенције, потпомажу глобалну агонију права. И однос међу државама све више се заснива на „моћи".

Војска једне виртуелне снаге без граница рескира да монополише светку шаховску таблу. Балкан је само одраз такве ситуације.

Око развијеног Запада афирмише се поступак скрнављења људских права због виших интереса, а онда се, врло брзо, по формули „сви криви, свима опроштено", на национализам, на једно питање, врло раширено – „Зашто неко због кривичних дела мора бити гоњен, док су други некажњени", или „Како то да је Чеченија третирана другачије од Косова или Босне?" – одговара малициозним политичким језиком.

Није лако схватити нову геостратешку међународну политику коју велике силе цртају на Балкану, јер још нема прецизних карата.

Дошло је време да пред српском кризом, уједињена Европа, да не би изгубила политички и морални кредибилитет, почне да размишља о Балкану као интегралном делу историје нашег континента и да, као приоритет, преузме обавезу да посредује у решењу Косова. **(Lorenzo Gugliermi, 10. јануар 2004. године)**

Најновији талас националистичких инцидената

Што се тиче односа снага у новосадској скупштини, по досадашњем изборном закону, грађани са правом гласа изабрали су следеће: највише гласова освојио је СРС – 35 одсто, а следе ДС – 25,5 одсто, „Заједно за Војводину" – 9,2, ДСС – 5,2, Социјалистичка партија Србије – 3,3, Покрет снага Србије – 3,1 и Г17 плус – 3,0 одсто.

Да се подсетимо:

Новинар новосадског дневног листа „Дневник" (www.dnevnik.co.yu) Јан Бриза, објавио је, 22. јануара ове године, на интернет страници Института за извештавање у рату и миру:

„Најновији талас националистичких инцидената у Новом Саду и неколико других војвођанских градова је почео током предизборне кампање и после ванредних парламентарних избора у Србији 28. децембра 2003. године, на којима је највише гласова добила ултранационалистичка Српска радикална странка, СРС. Ова странка, чији се лидер, Војислав Шешељ, налази пред Хашким трибуналом због почињених ратних злочина у бившој Југославији, постала је највећа парламентарна странка у новом сазиву српске Скупштине. Највећи успех је постигла у северној српској покрајини где је победила у 35 од укупно 45 војвођанских општина. Радикали су изгубили само у осам општина са претежно мађарским становништвом на северу Војводине и две општине у коме углавном живе припадници словачке националне мањине. Изборни резултати и успех радикала су унели зебњу и страх међу припадницима око тридесетак мањинских етничких заједница у Војводини. Срби чине око 65 одсто од два милиона становника северне покрајине. Најбројнија национална мањина су Мађари којих има око 290.000 или нешто више од четрнаест одсто.

...Последњи талас напада и претњи припадницима националних мањина је подсетио на болне успомене из балканских ратова током деведесетих, када су Шешељеви радикали покушали да „етнички очисте„ Војводину. На удару су поготово били војвођански Хрвати, од којих је више од 10.000 било присиљено да напусти своје домове током јуна, јула и августа 1992. године. Најозлоглашенији инцидент се догодио у селу Хртковци из кога се иселило више од 450 етничких Хрвата и национално мешовитих породица у августу 1992. године, после посете Војислава Шешеља том селу. Његове присталице су чак промениле име села и назвали га – Србиславци. Познати социолог и политички аналитичар Јован Комшић сматра да тријумф радикала у Војводини може имати потенцијално опасне последице. „Већина њихових бирача је практично гласала за Србију која је стално у рату са својим суседима, јер је програм радикала – Велика Србија," изјавио је Комшић за војвођански дневни лист „Дневник"...." Мислим да је овај кратки преглед историје радикализма и подршке екстремној десници довољан увод у свеобухватну анализу разлога зашто Војводина постаје упориште људи који верују ратним злочинцима, али не верују у постојање државе, правде или нормалног живота. На овим просторима све се више верује у чудо које ће донети харизматичан човек и чијим ће се једним урликом или замахом ножа (сабље, копља, бајонета, итд.) променити све и сви ћемо живети срећно до краја својих живота...!?

Да се не бисмо и наредне четири године питали шта нам би и о чему ли смо онда мислили, група младих људи из Новог Сада је покренула акцију за анимацију људи да изађу на други круг локалних избора у недељу 2. октобра, и тим гестом одлуче о својој будућности. Акција ће трајати целу недељу, чиниће је разне активности од обележавања Европског дана језика, уличних акција, преко концерата на јавним просторима у граду неафирмисаних и афирмисаних бендова до дељења пропагандног материјала и јавних дебата. Текст прогласа акције „Да се саберемо, Новосађани!" можете наћи на овој или на интернет страници Центра за нове медије www.kuda.org.yu **(www.ssla.-oneworld.net, 14. фебруар 2006. године)**

Претње новинарима

Притисци на независне медије у Србији ескалирали су пошто је потпредседник Владе, Војислав Шешељ, који је такође вођа ултранационалистичке Српске радикалне странке, прошле недеље оптужио новинаре неких медија да су одговорни за убиство југословенског министра одбране Павла Булатовића, и запретио им да ће бити ликвидирани. Шешељеве претње потврђују да власти у Србији гледају на медије који нису под контролом владе као на опасне политичке противнике, које треба елиминисати.

Почетком ове недеље, после претњи, дошле су оптужбе од државне агенције Танјуг и дневника „Борба" против новинара Александра Тијанића, бившег министра информисања Србије. У одвојеним коментарима, објављеним у медијима којима руководи држава, Тијанић је оптужен да је знао план за убиство Булатовића и да о томе није обавестио релевантне власти. Нису понуђене никакве основе за такве наводе или за тврдње да је он учествовао у специјалном рату против Југославије и Србије.

Иако влада Србије није званично подржала Шешељеве речи, а министар за науку и технологију Бранислав Ивковић, високи функционер социјалиста, протумачио их као лично мишљење лидера радикала, нема никакве сумње да су власти одобриле Шешељеву критику. Југословенски министар информисања Горан Матић поновио је, крајем прошле недеље, да је „медијски тероризам" интегрални део укупних притисака на Југославију и наставак операција које води „НАТО агресор".

Притисак

Шешељеве претње најављују интензивније гушење слободних медија у Србији као и то да су српске власти спремне да иду даље од широких могућности које нуди екстремно репресивни Закон о јавном информисању у погледу притиска на медије. До сада су медији оптуживани за политичку активност кад год су објављивали професионалне извештаје о захтевима опозиције, или када су преносили међународне позиције у вези са ситуацијом у Србији и београдским властима, али су званично кажњавани само када су вређали углед оних који се налазе на кормилу владајућих странака или организација које су им блиске. Представници власти нису никада раније изрекли смртне претње.

Медији, које је напао Шешељ, схватили су његове претње сасвим озбиљно и први пут у последњих неколико година сложили су се да се заједнички одупру. Главне приватне и независне новине, као и удружења локалних електронских и штампаних медија, сложили су се да бојкотују рад Српске радикалне странке и њених функционера. Ово би могло нанети озбиљну политичку штету радикалима, који су познати по скандалима и зависности од медија. Извесно је да ова одлука неће присилити Шешеља да се повуче, али стоји чињеница да су медији понудили јединствен одговор, у складу са својом снагом.

Независно удружење новинара Војводине поднело је кривичне пријаве против Шешеља и министра информисања Србије Александра Вучића, који је такође виши радикалски функционер. Изасланик ОЕБС-а, задужен за сло-

боду медија, Фрајмут Дуве, обратио се чланицама ОЕБС-а да утичу на Владу у Београду да спречи да се Шешељеве претње претворе у физичке нападе. Све важне професионалне организације и агенције за људска права реаговале су на претње српским медијима.

Закон

Откад је у октобру 1998. усвојен Закон о јавном информисању, српски медији су осуђени на плаћање казни које се пењу на 24 милиона динара (4 милиона немачких марака према званичном курсу). Репресивни правни прописи преписани су из претходне Владине уредбе која прописује примену специјалних мера док траје претња оружаним нападима НАТО-а. Ова уредба је забранила преузимање емисија и чланака страних медија и објављивање чланака који „шире дефетизам". Захваљујући таквим законским мерама неколико радио и ТВ станица је спречено да емитује програм, док су редакције „Данаса" и „Дневног телеграфа" запечаћене. Уз то „Наша борба" не излази од октобра 1998, када је привремено затворена. „Дневни телеграф" и ДТ плус не могу се више наћи на киосцима, као ни недељник „Европљанин", који је био приморан да плати највишу казну од 2 400 000 динара. Пошто је пререгистровао новине у Подгорици, власник Славко Ћурувија убијен је 11. априла испред свог стана у центру Београда. Пре овог убиства провладини медији су оптужили Ћурувију да се залаже за ваздушне ударе НАТО-а, слично овдашњој кампањи против Тијанића.

Имајући на уму да су медији („Данас", „Блиц", Студио Б) већ кажњени по Закону о јавном информисању због објављивања критичких саопштења за штампу опозиционих партија, многи правни експерти истичу да је овај закон неуставан и подсећају да чланови 45 и 46 Устава Србије гарантују „слободу савести, мисли и јавног мишљења", то јест „слободу штампе и других облика изражавања". Они су приметили да се овај закон заснива на претпостављеној кривици медија – пред судијама који не припадају судском систему него извршној власти (бира их Републичка Влада), оптужени медији морају да докажу да нису злоупотребили слободу информисања, прекршај за који Закон о информисању прописује казну до 800 000 динара (око 130 000 немачких марака, према званичном курсу).

Практично, судије могу слободно да тумаче одредбе Закона о јавном информисању. У тужби коју је крајем јануара поднела државна агенција Танјуг и њен директор Душан Ђорђевић против листа „Данас", судија је одбацио неке оптужбе које се односе на повреду интереса или угледа Танјуга, јер по члану 69 Закона о јавном информисању, редовни судови су одговорни за случајеве који се односе на правна лица. У претходним парницама, почетком децембра 1999, судије су казниле дневне листове „Данас" и „Блиц", као и Студио Б, због блаћења угледа Српске радикалне странке, иако је странка правно лице.

Власт

До сада су радикалски лидери поднели највећи број тужби по Закону о информисању, али је Југословенска левица појачала вербалне претње од де-

цембра 1999, када је подржала „деконтаминацију медија". Југословенски председник Слободан Милошевић додао је тежину потезу ове партије када је у новогодишњем обраћању нацији рекао да је „примена Закона о информисању у последње време прилично ослабила" и додао да је ситауција „блиска неодговорности медија" из претходних 10 година.

После тога, југословенски министар за телекомуникације Иван Марковић запретио је затварањем електронских медија. Шешељева жестока критика Асоцијације независних електронских медија, која окупља већину локалних медија, уследила је после Марковићевих претњи. Ову асоцијацију предводи утицајни Радио Б2-92 из Београда, то јест, бивше уредништво Радио Б-92, које од лета преноси свој програм на трећем каналу Студија Б. Почетком априла, у току ратног стања, војство и уредници Радио Б-92 су смењени и контролу над овом радио-станицом преузеле су власти.

Финансијска полиција и њихове контроле већ су нанеле озбиљне проблеме једној од највећих штампарија у земљи – АБЦ Графика, која поред „Гласа јавности", штампа утицајне недељнике „Време", НИН и друга гласила. Ове јесени АБЦ Графика је кажњена са око 3,5 милиона динара по Закону о информисању, јер је штампала билтен опозиционе алијансе „Промене". После одузимања имовине и блокирања рачуна у неколико наврата, покренути су стечајни поступци, иако су повереници штампарије прихватили да сервисирају 80 одсто њеног дуга. Међутим, власти су изразиле сумњу у ликвидност компаније. Ова компанија је настала спајањем АБЦ Продукта и издавачке куће Глас у друштвеном власништву. Овај потез је указао на то да ће компанија отићи под државну контролу, баш као што је некад презуета штампарија „Наше борбе".

Опрема у власништву Студија Б, чији се информативни програм омета већ осам месеци, покрадена је пошто је ова медијска кућа, под контролом градских власти СПО-а, одлучила да отвори своје капацитете свим другим опозиционим странкама после потписивања споразума о заједничкој стратегији за превремене изборе. Од тада је број гледалаца Студија Б смањен са 4 на 2 милиона.

Главни уредник локалне ТВ станице Соко у Сокобањи, Небојша Ристић, затворен је на осам месеци због „ширења лажних вести". Он је осуђен у априлу 1999, за време ратног стања, зато што је истакао плакат „Слободна штампа – Маде ин Сербиа". Бројни покушаји, укључујући званични захтев НУНС-а српском председнику Милану Милутиновићу да ослободи Ристића, били су узалудни.

Отпор

После дугог периода неактивности НУНС је консолидовао своје чланство, изабрао је ново руководство и организовао је већи број акција у знак протеста против репресије медија, што, наравно, провладини медији нису помињали. У сарадњи са неколико невладиних организација, ово удружење је недавно помогло „Врањским новинама" да плате казну од 800 000 динара. Ове

новине су кажњене зато што су објавиле извештај Хелсиншког одбора за људска права у Србији у којем се критикује генерал Небојша Павковић.

Власти су реаговале на акције удружења оптужујући га да је тражило Ристићево ослобађање да би обезбедило сопствену „политичку промоцију". Исто тако, министар информисања га је осудио због објављивања имена 47 судија који су донели казне медијима по Закону о информисању. Акција која је открила невидљиве полуге система које су потребне властима била је опасна зато што је јасно дала до знања да појединци и њихове одлуке, пре него недоступни и непобедиви режим владајуће коалиције, стоје иза Закона о информисању и сличних репресивних закона. **(Бета Dayli News, 16. фебруар 2000. године)**

Ко ће владати Србијом?

Први сукоби у десничарско-левичарској влади очекују се поводом поделе места у управним одборима јавних предузећа, укључујући Радио-телевизију Србије. До сада Милошевић није никоме дозвољавао да уђе у овај резерват у Таковској улици. Можда ће се одлучујућа борба за власт између садашњих коалиционих партнера водити преко ТВ екрана. И Милошевић и Шешељ се такмиче преко телевизије „ко више брине за народ".

Посматрано са стране, први месец нове српске владе састављене од левице и радикала, делује као медени месец. Коалициони партнери се слажу по свим питањима и чланови владе су толико синхронизовани у јавним обраћањима да остављају утисак једнопартијске владе на коју се може применити стара парола да су „сви социјалисти у одређеном степену". Међутим, за сада обично оштри радикали, који су донедавно свима држали политичка предавања, одговарају на свако провокативно питање новинара слегањем раменима и лаконским: „Не желимо да иритирамо своје коалиционе партнере." Чини се да се радикали и левица нарочито слажу у вези с проблемом Косова, с начином и ритмом преговора које треба водити с Албанцима и референдумом на којем планирају да кажу „историјско не" свету.

„Косовска идила", која тренутно постоји између левице и радикала и њихово надметање у томе да покажу колико им је стало до националних интереса и проблема, вероватно ће трајати док један од партнера не изађе из игре. Др Србобран Бранковић, истраживач београдске агенције „Медијум", недавно је рекао да ће слагање о Косову трајати док се не организује неки „нови Дејтон" посвећен решавању судбине јужне српске покрајине. Онда левици више неће бити потребна подршка радикала за Косово и онда ће се, према др Бранковићу, садашње коалиционо јединство лако заменити конфликтима. Исто као што се десило у време Дејтона или увођења блокаде босанских Срба на реци Дрини.

Међутим, они који су добро упућени тврде да су прве чарке унутар владе већ почеле, без обзира на постојеће слагање у вези с проблемом Косова. Изгледа да је до првих неспоразума дошло у време полагања заклетве нових министара. Лидер радикала, др Војсилав Шешељ, захтевао је од својих министара да се повуку са свих положаја које су држали до тог тренутка. Он се ли-

чно повукао са места градоначелника Земуна. Нови министар информисања у Марјановићевом кабинету, Александар Вучић, повукао се са места генералног директора Спортско-пословног центра „Пинки" у Земуну, а Гордана Поп-Лазић, министар за локалну управу, такође се одрекла свих функција у некад радикалском упоришту – Земуну.

Изгледа да министри из СПС и ЈУЛ у новој влади нису били импресионирани овим примером радикала, па су наставили с праксом из претходног Марјановићевог кабинета, који је био познат као „директорски кабинет". Од 20 високих функционера СПС и ЈУЛ у влади Србије, чак њих седам су генерални директори и чланови управних одбора или представници важних државних институција (нпр. премијер, Мирко Марјановић, задржао је директорско место у „Прогресу"). Толико се зна. Што се тиче броја приватних фирми које стоје иза сваког министра можемо само да нагађамо, будући да је већина њих регистрована на име чланова породица.

Шешељ, који изгледа жели више него неку врсту „рекета" који му социјалисти дају делећи власт с њим, наводно је тражио од својих колега из СПС и ЈУЛ да се одрекну свих извршних функција које држе напоредо с министарским местима. Ово је очито означило почетак сукоба у новој влади.

Судећи по свему, узајамна контрола министара постаће још интензивнија у будућности. На седници одржаној пред ускршње празнике, Влада Србије је именовала помоћнике министара, секретаре министарстава, као и друге функционере државних тела и организација. Ова места су подељена тако да ће у будућности министар СПС имати два заменика – једног радикала и другог јуловца. И обрнуто, радикалском министру ће помагати заменици из левице. Ово велико претумбавање особља због којег су сви досадашњи помоћници и заменици министара били на „листи чекања", док није постало јасно шта смерају радикали, спроведено је зато што је Шешељ желео да има директну контролу над догађајима у влади и око ње. Било како било, био је то део обећања које је дато Шешељу у време када је пристајао да постане коалициони партнер социјалиста. У исто време, ова узајамна контрола између коалиционих партнера биће скупа. Марјановићев кабинет од 36 чланова сада има чак 70 помоћника и заменика министара (њихова имена ће ускоро бити објављена у „Службеним новинама"), што скупа с великим бројем експерата чини импресивну администрацију. Неки кажу, још импресивнију од оне која служи Кинеској влади.

Међутим, ово није крај невоља левице с амбициозним Шешељем. Оно најгоре тек треба да дође. Када су се прикључивали Влади, радикалима су обећана места у управним одборима јавних предузећа. Рок када ова обећања треба да се испуне истиче ових дана. Шешељ, који је давно схватио да „човек у опозицији троши сопствени новац, а када је на власти троши туђи новац", сада жели да добије што је могуће више места у управним одборима јавних предузећа. Социјалистима, којима је било веома тешко да „прогутају" радикале као контролоре у министарствима (примедбе су почеле од самог формирања владе), биће још теже да им дозволе да вире у пословне операције јавних предузећа.

Наводно, лидер радикала је обелоданио да његова партија „мерка" место председника Управног одбора Електропривреде Србије. Изгледа да му Пошта није била интересантна зато што је продата прошле године, али с друге стране ће сасвим сигурно водити борбу за Нафтну индустрију Србије, која се сада налази под контролом ЈУЛ. Без обзира на теорију по којој социјалисти планирају да деле власт с радикалима по принципу „власт нама, а одговорност вама", Шешељ неће прихватити мрвице. За том трпезом власти он је већ заузео лепо место и делује као неко ко жели да „једе великом кашиком" из чинија која је све до јуче припадала искључиво левици.

Управни одбор РТС-а могао би лако да послужи као пример за ово, будући да, по свој прилици, предстоје дуги и тешки преговори у вези с његовим саставом. До сада Милошевић није никоме дозвољавао да уђе у овај резерват у Таковској улици и то му није падало на памет, чак и у време када се чинило да ова институција може да се сруши под пљуском јаја и каменица које су бацали симпатизери некадашње коалиције „Заједно". Међутим, Шешељ живи за то да уђе у РТС, где је једном примљен само толико колико је одговарало властима, тако што ће позвати сам себе. Јасно је и њему и социјалистима да ће се одлучујућа битка за власт између садашњих коалиционих партнера водити преко ТВ екрана. Поред надметања ко „више брине о невољама народа", и Милошевић и Шешељ су преокупирани начинима како да повећају своје изборно тело, првенствено на штету друге стране. То се може постићи само већим присуством на ТВ екранима.

Зато аналитичари упозоравају да би разлог за могуће конфликте између левице и радикала могао да лежи баш у том „присуству". Социјалисти желе Шешеља на телевизији само унутар вести о активностима Владе, а не као председника радикала. А Шешељ, који се гура у сваку ситуацију у којој га могу ухватити електронски медији, чини све да се појави на телевизији и зато ће у разговорима који се односе на функције на РТС-у захтевати контролу ТВ дневника. Пре неколико година, у ратно доба када су радикали и социјалисти били у „љубави", неколико његових људи су повремено уређивали главни информативни програм, али су нестали са слике када се та неформална коалиција распала.

Поред Милошевића, вођа СПО, Вук Драшковић, био би нарочито забринут због директног утицаја који би радикали могли имати на „ТВ Бастиљу". Иако је он меркао ову кућу, на крају је морао да се задовољи контролом Студија Б, док се врата на која је Драшковић много пута упорно куцао, сада отварају Шешељу.

Како је његова странка испала из свих комбинација у последњем тренутку, од Драшковића се очекивало да коначно окрене леђа социјалистима и да покуша да остави утисак правог припадника опозиције који је само кратко флертовао с властима. Парламентарна расправа о референдуму и бројне изјаве званичника СПО које су уследиле, али и чињеница да неки истакнути чланови ове странке интензивно путују по свету, показују да је ова странка, по свој прилици, одлучила да се држи режима на дужи период. У вези с овим постоје разне теорије. Према једној, Драшковић очекује да се коалиција између

левице и радикала брзо распадне и не жели да буде предалеко или да се сукобљава са онима који би сутра могли затражити његову сарадњу. Према другој теорији, Драшковић и његова партија су „уцењени". Наводно, социјалисти су им рекли да ће изгубити власт у Београду уколико не буду дали подршку референдуму и њиховој „стратегији" у вези с Косовом.

„Бојкотујућа опозиција" која поново покреће иницијативу за удруживање снага (и баца поглед на Мила Ђукановића и његову могућу победу на мајским изборима у Црној Гори) не сматра више Драшковића својим. Сам Драшковић тврди да осим њега, који се приближио режиму, нема демократских снага у Србији. Само неке „патуљасте партије" које поново причају о удруживању снага за које немају довољно снаге, тврди Драшковић, очито мислећи на Ђинђићев ДС и ГСС Весне Пешић. **(АИМ, Београд, 20. април 1998. године, Ненад Стефановић)**

Босански институт

У недавном интервјуу, који је дао београдском недељнику „Недељни телаграф", Војислав Шешељ, лидер Српске радикалне странке, која тренутно влада Србијом и СРЈ у коалицији са Социјалистичком партијом Слободана Милошевића и ЈУЛ-ом Милошевићеве супруге Мире Марковић, напао је фронтално „четири стуба Милошевићевог режима": војску, службу државне безбедности, државна предузећа и медије под контролом државе, зато што су превише блиски са Социјалистичком партијом и ЈУЛ-ом. Београд је зато тренутно преплављен спекулацијама о могућности избијања сукоба између два српска деспота: Милошевића и Шешеља. Примећено је да се радикали нису прикључили нападу који је покренуо ЈУЛ на студентски покрет „Отпор" и да су одбили да подрже „закон против тероризма" усмерен против овог покрета. Шешељ и његова странка су се истакли и одбијањем да се придруже „јавном захтеву" да се Милошевићу додели звање народног хероја.

Мотив за Шешељев став тражи се у његовој наводној забринутости за могући исход предстојећих избора. Како сада ствари стоје, Милошевић не може да влада ни Србијом ни СРЈ без подршке радикала. Ако, међутим, Ђукановић буде бојкотовао изборе, његов црногорски ривал, Момир Булатовић ће узети 20 црногорских места у доњем и 30 места у горњем дому Скупштине СРЈ. Тада би Милошевић био у позицији да рашчисти са Шешељевом подршком у савезним телима. За радикале кажу да врше притисак да се предстојећи избори за Скупштину и председника СРЈ споје са изборима за председника Србије, што би ојачало Шешеља у будућим односима с Милошевићем.

Они који не верују у овај сукоб тврде да је реч само о димној завеси чији је циљ слабљење званичне опозиције, будући да би део антимилошевићевског изборног тела гласао за радикале уколико се нађу у опозицији. Београдски недељник НИН, који је писао о овим спекулацијама у броју од 27. јула 2000, склон је да поверује да Милошевић и Шешељ не могу себи да приуште да се свађају и да Шешељево тренутно задавање тобожњих удараца није ништа друго него почетни потез у новој трговини у послеизборној подели власти. Због оптужнице из Хага, Милошевићу је далеко потребније да добије изборе

него Шешељу. А увек постоји опасност за њега да Американци одлуче да одиграју „трик Плавшић", тј. да искористе Шешеља да збаци Милошевића, баш као што су искористили Биљану Плавшић за обарање Радована Караџића у Босни и Херцеговини.

НИН је пропратио свој запис деловима вулгарне размене речи између Војислава Шешеља и Мире Марковић из 1995. године, после потписивања Дејтонског споразума. **(„Босански глас", јули-септембар 2000. године)**

Борац за слободу медија

Напад владе Србије на независне медије ескалирао је последњим претњама које је потпредседник владе Војислав Шешељ упутио новинарима. Медија канал је интервјуисао Верана Матића, лидера коалиције српских независних медија о погледу из нулте тачке.

„Не верујте ником, чак ни нама", била је парола српског Радија Б92 пре него што је полиција, 2. априла 1999, упала у станицу и затворила је. Сматрана последњим слободним и независним извором вести у и из Југославије, ову отворену рок станицу основао је 1989. Веран Матић и она је преживела још три затварања од стране владе. Овог пута је, док су падале НАТО бомбе, српска полиција истерала екипу Б92 и припремила терен за Милошевићев режим да преузме станицу, претварајући познати антиратни и антинационалистички медиј у још један званични глас.

Један могући и често навођени разлог за преузимање било је Матићево писмо, објављено у „Њујорк тајмсу" и париском „Монду", у којем протестује против војне интервенције НАТО-а у Југославији и критикује Милошевићеву владу.

Права екипа Б92 већ је била користила интернет за преношење вести и рокенрола, а то су наставили да раде и после преузимања. Сродне станице по свету скидале су њихове вести и преносиле их локално. Битка која се још води, „Ослободи Б92" налази се у жаришту међународне кампање за подршку независним медијима у Србији. Веран Матић и тим који стоји иза Радија Б92 сада су се прегруписали и емитују програм у Србији и преко интернета, под називом Б2-92, иако се још боре да поврате опрему која им је одузета приликом праузимања.

Матић, који је председник Асоцијације независних електронских медија (АНЕМ) у Југославији, познат је у свету као лидер у борби за слободу медија. Он је, 1993, добио годишњу награду Одбора за заштиту новинара са седиштем у Њујорку.

Медија канал: Колико сматрате значајним недавне претње потпредседника Владе? Да ли је ово нова фаза у сталном конфликту између независних медија и Владе Србије, или само пример који боде очи за исту ствар која се дуго дешава?

Веран Матић: Нама су и раније упућиване сличне претње. Међутим, од прошле године после оваквих претњи су следили стварни напади на новинаре. Приближавамо се првој годишњици убиства Славка Ћурувије, издавача и

уредника високотиражног „Дневног телеграфа" и утицајног двонедељника „Европљанин". Управо пред брутално убиство Ћурувије, пред зградом у којој је становао, он је био осуђен од стране штампе којом руководи држава и од државне телевизије. Неколико месеци пре тога, и њега и мене је потпредседник Владе Шешељ назвао „официрима НАТО-а". Међутим, ово је први пут да су се власти директно обратиле појединим новинарима. На конференцији за штампу Шешељ је рекао (нарочито новинару Радија Б2-92), „Ми ћемо вас побити." Сада је практично немогуће предвидети да ли ће они којима је запрећено бити у животу када овај интервју буде објављен. Неке наше колеге тренутно се крију, али критика активности Владе није смањена – можемо чак да кажемо да је појачана, захваљујући сарадњи свих независних медија. Ово је нова фаза зато што независни медији постају утицајнији у јавности, а режим нема другог излаза него да изазива нове конфликте унутар саме земље. Таквим акцијама режима увек претходи говор мржње који позива на насиље и терор... Новинари се поново бирају као прве мете, јер су независни медији показали да су најважнији сегмент отпора лудилу режима. Политичке странке и коалиције непрестано се оснивају и распадају; независни медији су једини који показују сталну снагу.

• Који је статус прописа о штампи? Шта ви као новинар можете, а шта не можете да урадите?

– Закон о јавном информисању у Србији један је од најгорих на свету. У складу с овим законом медији и новинари се кажњавају готово свакодневно, углавном плаћајући огромне казне. Режим на овај начин покушава да спречи сваки слободан говор. Међутим, ово је такође разлог због чега не постоји самоцензура код независних медија – закон све покрива и можете да будете кажњени за било шта, па ако бисте водили рачуна о самоцензури не бисте уопште могли да радите. Једино што нам сигурно није дозвољено јесте да преносимо на српском међународне станице као што су Глас Америке, Радио Слободна Европа, Дојче Веле или Би-Би-Си. Чињеница је да ове станице нису никада имале велико слушатељство, чак ни у време када смо их ми накнадно емитовали. Сада, када су званично забрањене у овој земљи, имају више слушалаца него икада пре, а преузимају се са предајника у суседним земљама. Режим је у ствари учинио услугу овим међународним станицама у смислу повећања броја њихових слушалаца овде!

• Колики утицај имају независни медији у Србији? Да ли народ зна шта се догађа између Владе и медија?

– У овом тренутку невладине дневне и недељне новине имају скупа тираж већи од провладиних и владиних новина. Ово је разлог због чега се независне новине кажњавају скоро свакодневно. Радио-станице, које припадају АНЕМ-у и остале, имају већи број слушалаца од државног радија, упркос чињеници да ми покривамо мању територију и да нам држава непрестано одузима предајнике.

Једина медијска област на којој је режим доминантнији јесте телевизија. Државне и провладине станице имају далеко највећи утицај на јавно мњење. Ова ситуација би се могла променити ако би Студио Б постао професионалан

и непристрасан. У овом тренутку ова се станица налази под контролом Српског покрета обнове и највећи део времена троши на промовисање ове политичке странке. Зато би, са ТВ Студиом Б и АНЕМ-ом (који укључује 20 локалних станица) било могуће парирати утицају државне телевизије.

• Како независни медији узвраћају на претње са свих страна?

– До пре два месеца наша асоцијација, АНЕМ, показивала је најјачи отпор. И после промена руководећег тима у НУНС-у, ова асоцијација је такође веома активна. Сада нас има много више и боље смо организовани. АНЕМ је организовао двомесечну турнеју по Србији, на којој су учествовали рок састави и неколико невладиних организација под називом „Ћутање неће ваљати", да би се обратили грађанима у унутрашњости Србије и позвали их да се боре против репресије. Ова кампања је била веома успешна и наставићемо с тим и у будућности. Скупа с НУНС-ом одлучили смо да бојкотујемо активности Шешељеве радикалне странке – да бојкотујемо говор мржње и промоцију фашистичких идеја...Ми једноставно не желимо да постанемо добровољне мете за ширење фашистичких идеја, које промовише овај утицајни представник режима. Први резултати се већ виде. Бојкоту се непрестано прикључују нови медији и Шешељ не може да скрије свој гнев због бојкота. Овај бојкот је важан зато што је Шешељ велики медијски манипулант и увек се ослања на снагу свог медијског имица. Сада, када смо га одвојили од многих медија, веома је нервозан, јер схвата какву је грешку направио. Наравно, у медијским појављивањима он пројектује такву бруталност да се неке наше колеге осећају приморaним да се привремено скривају.

• На који начин могу медијске организације у остатку света да вам помогну у борби за слободу штампе?

– Ми смо већ позвали организације, као што је Међународни савез новинара и Светска асоцијација новинара, да покрену међународну акцију солидарности с медијима у Југославији. Иако је таква солидарност често симболична, веома је важно да нам пруже подршку и извесно осећање задовољства оним што радимо. Имамо осећај да оно што радимо има смисла. Нажалост, мени се чини да више није могуће, ни на који начин, утицати на Слободана Милошевића. Он је оптужен за ратне злочине и једини правац који може да следи јесте да иде према Међународном трибуналу у Хагу или према тоталној диктатури и крвавом грађанском рату у Србији. Активности међународних организација на том пољу не могу имати никаквог утицаја. Уредницима независних новина треба помоћи с обзиром на то да скоро свакодневно плаћају казне да не би завршили у затвору – они треба да наставе свој професионални рад. Солидарност би помогла сваком од нас да осећамо да смо ослобођени брига, да ћемо ићи у затвор зато што нисмо платили казну. Наравно, свако од нас је спреман да иде у затвор, али треба спречити могућност одласка у затвор због најбаналнијих разлога.

Од међународних акција се такође очекује да нам помогну да прикупљамо средства за ширење утицаја независних медија на разне начине, да подстичемо медије да раде заједно изградњом мрежа између себе и са свима који могу да помогну да дође до демократских промена што је могуће пре.

Треба да се помогне регионално повезивање медија, јер конфликте на Балкану не треба никада сагледавати као изоловане територијалне случајеве. Сам режим схвата опасност од регионалног повезивања медија, па је спречио колеге из бугарске мреже Дарик да присуствују састанку с представницима АНЕМ-а, који је за главни циљ имао међусобну сарадњу.

• Шта мислите о НАТО бомбардовању српске телевизије и о одлуци Одбора за заштиту новинара да не укључи жртве тог бомбардовања на списак убијених новинара?

– Ја станујем преко пута зграде српске телевизије, у Таковској 9, а просторије српске телевизије налазе се у Таковској бр. 10. Био сам у стану када је станица бомбардована и било ми је веома тешко. Ја сам међу лицима која је државна телевизија нападала, бацајући љагу на мене на најбруталнији начин. Међутим, био сам међу првима који су писали отворено протестно писмо против бомбардовања РТС-а, а наша асоцијација је била међу првима која је послала финансијску помоћ породицама убијених у овом нападу. Сада снимамо документарни филм о овом трагичном догађају, који је очито представљао копродукцију НАТО пакта и руководства државне телевизије. Људи који су убијени у нападу нису били уредници или новинари, него су случајно били запослени на великој медијској станици. Они морају званично бити обележени као медијски радници и жртве. Убеђен сам да се за ово морају постарати организације које се баве заштитом новинара и медијских радника. Они не могу да буду забележени као новинари, будући да то нису били. Треба да буду забележени као радници медијске станице која је била мета насилног чина ... Ово је такође потребно због помоћи родитељима жртава у покушају да им се признају основна права – да се утврди одговорност руководства државне телевизије у неуспеху да заштити своје раднике, јер је било очито да ће зграда телевизије бити мета ракетног напада.

Истина је да је РТС био најмоћнији део Милошевићеве пропагандне машинерије током последњих 10 година, али је немогуће говорити о овој телевизијској станици без њеног одређења као медијске куће и без признања да су запослени на њој били медијски радници. **(Интервју водила Aliza Dihter, уредник Медија канала, коментаре Верана Матића, превод Горан Димитријевић)**

Вађење политике код куће

Београд је прихватио пораз на Косову. Сада игра за унутрашњу пропаганду – обнављајући политичке савезе и обезбеђујући Милошевићеву позицију на власти.

Док међународне дипломате расправљају о нијансама следа у размештају војске на Косову, југословенски председник Слободан Милошевић, постепено припрема услове за које сматра да ће му омогућити останак на власти у Србији. Први маневар је био стабилизација владе обезбеђивањем учешћа повремених партнера у владајућој коалицији.

Пре неколико недеља, с тешким НАТО бомбардовањем и без краја на помолу, Вук Драшковић, лидер Српског покрета обнове, помолио је главу изнад грудобрана да би критиковао пропаганду режима и истакао да су та-

нке шансе Србије да „порази" НАТО. Први пут у току овог рата чинило се да постоји шанса за унутрашњи глас супротстављања и он је брзо истеран из Владе.

Пре неколико дана, непосредно после изгласавања у Скупштини, по Милошевићевим инструкцијама, да се прихвати мировни споразум за Косово, Војислав Шешељ, лидер есктремно националистичке радикалне странке и потпредседник Владе, напустио је Скупштину – осуђујући овај споразум, и председника Милошевића и изражавајући увијене претње свим међународним трупама на Косову.

Ови коментари су изазвали забринутост, не само у вези са одмаздом против унутрашње опозиције – с обзиром на Шешељеве јаке везе с војском – него и у вези с могућим супротстављањем унутар снага безбедности Милошевићу и сваком мировном договору. Он је такође запретио да ће напустити Владу.

Сада је, барем на тренутак, Милошевић вратио две контроверзне фигуре натраг у тор. Министри СПО су остали у Влади, упркос истеривању њиховог лидера, а сада Драшковић подржава мировни споразум – и Владу.

Према високом извору СПО, ова странка је искључила могућност стварања опозиционе коалиције, као што је била „Заједно", са странкама као што је Демократска странка Зорана Ђинђића. СПО, према овом извору, само ће подржати позив на „ванредне изборе" ако „власти не буду радиле". То значи да је сама власт главни приоритет СПО и док Драшковић и СПО буду могли да остану с коалицијом, они ће подржавати актуелног председника.

Што се Шешеља тиче, он може да галами на мировни споразум и на председника. Међутим, после „тајног" састанка с Милошевићем, у суботу 3. јуна, вођа радикала поново је дао подршку Влади. Према изворима блиским Влади, подразумева се да ће Шешељ, чак и ако оде из Владе, дати подршку Милошевићу и да неће организовати опозицију.

Са земљом која је оборена и с председником који се суочава с оптужницом за ратне злочине, требало би да је реч о повољном тренутку за опозицију. Међутим, с неизвесним изборним телом, и са главним полугама власти, укључујући снаге безбедности и медије, још под контролом Владе, испоставља се да Милошевић лидер, Шешељ екстремиста и Драшковић умерењак скупа закључују да су им судбине за сада повезане.

Други главни проблем с којим се Милошевић суочава јесте објашњење – како продати домаћој јавности капитулацију пред захтевима НАТО и оправдати излагање земље бомбардовању, уместо да су се у суштини исти захтеви прихватили три месеца пре. Можда је тешко председнику да се још једном представи као спаситељ земље. Међутим, појављују се обриси нове линије, а то је улога Уједињених нација.

Први сигнал је било изразито умекшавање екстремне пропаганде режимских медија. Вести су се и даље концентрисале на НАТО бомбардовање. Међутим, први пут се почело говорити о „нападима" и „ваздушним ударима" не помињући „фашистичку агресију", „злочиначки нацистички НАТО" и друге примере оштрог говора, који је био присутан током целог бомбардовања.

Значајно је да се нови тон најпре појавио у првим извештајима о самом мировном споразуму, када се чинило да медијима, па и самој Влади, није јасно како да представе догађаје и зато су се ослањали – можда први пут – на неемотивно и информативно извештавање.

Најтеже ће бити објаснити размештање страних трупа. Милошевић и његов владајући естаблишмент дубоко се супротстављају међународним, а нарочито НАТО снагама, на југословенском тлу. Такође ће бити присутна забринутост из перспективе Београда у вези са условима о којима се сада преговара.

Можда је физички немогуће да се за седам дана, како захтева НАТО, измести људство и опрема који су на Косову били месецима. Срби на Косову такође имају разлога за страх, јер ће повлачењем југословенских снага остати на милост и немилост НАТО и припадницима ОВК – две силе с којима су били у рату.

Иако главни детаљи споразума нису за дебату, главни приоритет југословенске Владе јесте да прикаже цео мировни процес као ствар УН – с резолуцијом Савета безбедности (коју су одобрили „пријатељи" Београда Кина и Русија) и са страним трупама под заставом УН.

Извештаји у београдској штампи не говоре о НАТО трупама на Косову, него о трупама УН. У суштини је одуговлачење војних преговора у Блацу, Македонија, током викенда вероватно било у пропагандне сврхе.

Пославши ниже функционере, без ауторитета, да заврше споразум са НАТО и испоставивши неколико прецизних приговора, Београд је пребацио процес на састанак Г8, водећих индустријских држава, плус Русија, у Бону. Ово је такође требало да убрза доношење резолуције Савета безбедности у Њујорку – која се очекује чим дође до споразума западних индустријских држава и Русије.

Преостале техничке ствари – јединствена командна структура, укључујући Русе, „снажна" правила ангажовања на Косову и нарочито помињање у документу оптужнице за ратне злочине против Милошевића и других југословенских лидера – важне су и мало ће продужити ценкање. Међутим, оне неће блокирати споразум.

Захваљујући овим одлагањима, Милошевић је одустао од повлачења док се не изгласа резолуција у Савету безбедности. Улога УН и Русије у овом плану и размештају снага ће се наглашавати, а учешће НАТО-а минимизирати – или потпуно избегавати.

Суочен са озбиљним преиспитивањем вођења овог рата, Београд ће славити јунаштво у супротстављању најјачој војној алијанси и хвалисаће се успешним издејствовањем резолуције УН која (на папиру) задржава суверенитет Србије на Косову.

Једна последица ових догађаје јесте да је, искључујући непредвиђене догађаје, коначно прихватање мира од стране Београда загарантовано. Друга је да Милошевић проналази средства, као и увек, да остане на власти – барем за сада. **(Ентони Борден и један дописник Института за ратно и мирнодопско извештавање, 8. јуни 1999. године)**

Веран Матић: „Шешељ је фашиста”

Боб Гарфилд: Поново смо у програму. Ја сам Боб Гарфилд.

Брук Гледстон: А ја сам Брук Гледстон. У деценији крваве владавине Слободана Милошевића Југославијом, најпродорнији глас демократије у Србији није био глас западних влада, нити Милошевићеве домаће опозиције, него омладинске радио-станице зване Б92. Десет година је ова неустрашива група младих новинара пркосила владином малтретирању, врло реалној претњи насиљем, а када је угашен предајник радио-станице, стизале су вести о геноциду у Босни и на Косову и о тиранији код куће преко интернета. Сада, у својој тринаестој години постојања, Б92 се суочава са сасвим другачијим амбијентом. Студентска радио-станица се развила у мултимедијско предузеће, укључујући скорашњи ТВ канал и можда игране филмове.

Боб Гарфилд: Реч је о сливању новинарства, активизма, комерцијалности и не мање него иначе, патернализма. На пример, друге станице у Србији су престале да преносе уживо суђење Милошевићу у Хагу када су схватиле да га оно чини симпатичном личношћу. Једино Б92 преноси ток суђења, које сматра суштинским за хватање друштва у коштац са злочинима. Срби се тренутно налазе пред избором председника – Мирољуба Лабуса, који је блиско повезан са Зораном Ђинђићем, или Војислава Коштуницу, чије су националистичке боје све видљивије. И у праћењу ових избора Б92 је показао јединствену новинарску неправоверну улогу у реконструкцији друштва. Ја сам прошле недеље посетио седиште Б92 у центру Београда и седео сам са оснивачем Вераном Матићем.

Боб Гарфилд: Веране, добро дошли у програм!

Веран Матић: Хвала.

Боб Гарфилд: Лепо је документовано каква сте снага били за новинарску слободу и демократију до овог тренутка. Каква је Ваша визија Б92?

Преводилац за Верана Матића: За време Милошевића можда је било лакше, јер нам је била потребна само храброст и машта да савладамо препреке, а сада је ситуација сложенија зато што морамо да будемо конкурентни. Морамо да развијамо забавне програме; морамо да постанемо финансијски независни, зато што више не можемо да рачунамо на финансирање са Запада.

Боб Гарфилд: Да вас упитам о вашем прогресивном идентитету. Да ли сте толико везани за демократе – на пример, за Ђинђића и сада у председничкој трци за Лабуса – да је ваша новинарска дистанца сумњива? Шта морате да радите да не бисте били схватани у вези са Ђинђићем и Лабусом као што је Радио-телевизија Србије била схватана у вези с Милошевићем?

Преводилац за Верана Матића: Током последњих 10 година, за време Милошевићевог режима, озбиљно смо критиковани од стране опозиционих странака – зашто се не понашамо као РТС у вези с Милошевићем? Треба да будемо такви у вези с опозицијом. Да јој служимо. Међутим, ми смо успели да задржимо свој независан профил.

Боб Гарфилд: Чујем много гласина – понекад више од гласина – да се Ђинђић окружио политичким пајтосима и да они пуне џепове на исти начин како је то радио Милошевић, старајући се о себи и богатећи се сада када су до-

шли на власт. Има ли икаквих доказа да је то тачно и шта чини Б92 да би разоткрио корупцију унутар актуелног режима?

Преводилац за Верана Матића: Ми имамо цео низ емисија о корупцији, али је проблем у томе што ово друштво не препознаје корупцију. Она је толико уклопљена у свакодневни живот, да је нормално ићи код лекара са џепом пуним новца, или са села с прасетом, па када срочите добру причу о корупцији, људи је не схватају.

Боб Гелдоф: Колико често долазе код вас носећи прасе?

Преводилац за Верана Матића: Ми смо дали јасне сигнале да је то немогуће. Зато нико није ни покушао да тако поступи. Трпали су нас у затвор. Забрањивали нас. Прете нам, али нико није покушао да нас подмити, јер су знали да бисмо ми то одмах објавили.

Боб Гарфилд: Желим да вас питам о Шешељу. Војислав Шешељ, као што добро знате, је екстремни десничар, екстремни националиста и кандидат за председника међу још 7-8 кандидата. Видим да Б92 прати председника Коштуницу, Лабуса и друге кандидате, али нисам чуо ни речи о Шешељу. Зашто?

Преводилац за Верана Матића: Најпре, сматрамо да је Шешељ фашиста и не желимо да употребљавамо своју станицу за представљање фашистичких или расистичких идеја. Друго, он није стварно присутан у политичком животу. Али ако га ставите у медије, онда добија прилику да се обрати народу, може да стекне одређену популарност. Наши гледаоци још нису довољно политички образовани да би разликовали фашистичке од других идеја. То је један разлог. Други разлог је, што смо пре три године, скупа са осталим независним медијима, одлучили да бојкотујемо Шешеља зато што је изнео веома тешке оптужбе да смо ми одговорни за убиство министра одбране.

Боб Гарфилд: Није ли гушење било којег политичког гласа, без обзира колико он био одбојан, рушење новинарских принципа?

Преводилац за Верана Матића: Ми се налазимо у сасвим компликованој ситуацији. Можемо да одлучимо да промовишемо насилне идеје које су нанеле ужасе нашој земљи, или да свесно одлучимо да ограничимо идеје које су нанеле толико зла. Ова земља, њена политика, па чак ни међународна заједница, није спремна да се бави са много фактора у овој драми у којој кривци нису кажњени. Можда није улога мале станице као што је Б92 да образује народ у овим стварима; али како нико други то не ради, радимо ми.

Боб Гарфилд: Морам да вам кажем да ме малочас ухватила језа, јер кад год чујем неког Србина да каже да не разуме да је ситуација веома компликована, морам да задржим дах од страха шта ћу затим чути.

Преводилац за Верана Матића: Много је ствари у овом друштву од којих може да вас ухвати језа.

Боб Гарфилд: У овој згради ће скоро сви гласати за Лабуса. Пре две године, скоро сви у овој згради су гласали за Коштуницу, јер је он из мноштва компликованих разлога био права политичка фигура у одређеном тренутку. Да ли је могуће на исти начин да је Коштуница преживео своју демократску корисност, да је Б92 такође преживео своју демократску корисност, или ће се то догодити у блиској будућности?

Преводилац за Верана Матића: Апсолутно сам сигуран да се то неће догодити. Прогресивна улога Б92 неће се завршити зато што је то наш идентитет. А ако се то деси, ми више нећемо бити Б92. Имаћемо још увек важну друштвену и културну улогу. У будућности ће многи покушати да злоупотребе медије као инструмент манипулације. То се догађа баш сада на овим изборима, а ми то не смемо да дозволимо. Ми покушавамо да применимо модел Канала 4 у Британији, који је јавна станица с комерцијалном улогом. Као комерцијални Пи-Би-Ес.

Боб Гарфилд: Што ме доводи до последњег питања. Пратим ваш дневник сваке вечери и примећујем да се она млада жена која је главни ослонац вести никада не осмехује. Зашто се не осмехује?

Преводилац за Верана Матића: Морам да признам да се то ни мени не свиђа. Иако – морате да схватите у каквим условима радимо, а у овој земљи нема много ствари због којих бисте се смешили.

Боб Гарфилд: Одлично. Веране Матићу, много вам хвала.

Веран Матић: Хвала вама.

Боб Гарфилд: Веран Матић је оснивач радио и сада ТВ станице Б92. Разговарао сам с њим у његовој канцеларији у Београду. **(Б92, интервју, В. Матић, 4. октобар 2002. године)**

Шешељ се појављује као „узор национализма" за Србе

Вођа Српске радикалне странке добија предност над умерењацима

Београд – Националистички вођа Војислав Шешељ, (44), повео је својих 87 посланика, изражавајући неповерење прихватању српске владе америчке инвазије Косова у име муслимана. Шешељ, који ужива огромну подршку у српској војсци и народу, спреман је да победи на изборима умеренијег Слободана Милошевића, уколико загусти.

Шешељ је осудио договор Черномирдин-Ахтисари који је довео трупе НАТО-а на српску територију као „капитулацију" и назвао је оне који подржавају Клинтонову администрацију „издајницима". Шешељ, који већ има острашћене следбенике међу сиромашнијим Србима, придобија подршку оних који беже од нападача, а очекује се да ће их бити 200 000.

Нема страха од Атине

Шешељ је угостио делегацију француског Националног фронта у име Радикалне странке коју води и проширио је пријатељство на просрпске снаге у западним земљама. Добио је речи охрабрења од руског националисте Владимира Жириновског, од америчког националисте Ричарда Берета и француског националисте Жан-Мари ле Пена. Он није кукавица, будући да је недавно позвао на бомбардовање Атине и Беча, у знак одмазде за необјављени рат против његове хришћанске земље.

Према дописнику К. Шмиту, Шешељ је доказани антикомуниста. Био је затваран почетком осамдесетих због својих ставова и због наводног „малтре-

тирања" муслимана у току босанског рата. У том сукобу је организовао сопствену милицију. Познат је као прворазредни ум, будући да је био најмлађи на Сарајевском универзитету који је стекао докторат, а теза му је била везана за национализам. „Српски радикали неће прихватити окупацију", каже мирно док придобија подршку за нову, десничарску владу. „Узор национализма", каже Шмит. **(К. Шмит, Вашингтон)**

Радикали освајају прво место, али не добијају владу

Српски гласачи су снажно подржали ултранационалистичку странку предвођену оптуженіком за ратне злочине који се налази у затвору у Хагу. Аналитичари су рекли да је Српска радикална странка Војислава Шешеља, која је изгледа добила 28 одсто места у скупштини, освојила прво место захваљујући фрустрираности гласача запаженом корупцијом владе и њеним неуспехом да отвара нова радна места.

Социјалисти Слободана Милошевића такође су добили извесну подршку на општим изборима у недељу, освојивши барем седам одсто гласова.

Упркос радовању ултранационалиста, испоставило се да неће моћи да формирају владу и да ће умерене, прозападне странке саставити владајућу коалицију уз помоћ две странке које се залажу за повратак монархије.

Међутим, поновно буђење радикала изазвало је забринутост на Западу и код балканских суседа, који су још обазриви према Београду после ратова из деведесетих година. На прослави међу радикалима и њиховим присталицама, привремени вођа, Томислав Николић, посветио је победу „Војиславу Шешељу и другим српским затвореницима у Хагу".

Ови избори су били кључни за стабилност Републике и Балкана, који се још опорављају од четири рата која су деведесетих година изазвали Милошевић и његови лојалисти.

Чак и пре њеног формирања, стабилност нове Владе се доводила у сумњу. Експерти су изјавили да ће њени очекивани чланови имати различите ставове по кључним питањима као што су приватизација, будућност Косова и изручење оптужених ратних злочинаца Трибуналу за ратне злочине УН у Хагу.

„Очекујем да ће друга влада бити изабрана за шест месеци до годину дана", рекао је Братислав Грубачић, политички аналитичар у Београду.

Теже је било проценити утицај судских процеса за ратне злочине на ове изборе. Изгледа да су ови процеси ојачали профил личности као што су Милошевић и Шешељ, које многи ван Србије сматрају прокаженицима.

Шешељ је стари Милошевићев савезник и као и он оптужен је за ратне злочине за време сукоба у Хрватској и Босни, који су раздирали стару Југославију од 1991. до 1995. Шешељ је оптужен за окупљање паравојних снага које су наводно починиле злочине против човечности између 1991. и 1993. у Хрватској и Босни, а Милошевић се суочава са преко 60 тачака оптужнице, укључујући злочине против човечности и геноцид у балканским ратовима деведесетих година.

Међутим, међу Србима, нарочито суђење Милошевићу има нежељене ефекте, рађајући понос бившим вођом због његовог пркоса западним вођама

и тужиоцима на суђењу. Правни експерти кажу да Милошевић, бивши југословенски председник, не би могао лично да заузме ни једно место у скупштини док се налази у притвору.

Међу Србима постоји снажан осећај да се Запад – нарочито САД – не слаже с њиховим избором. Они су гневни због тога што земља мора да клечи пред странцима.

Као одлазећа коалиција лево од центра, нова влада ће се вероватно брзо суочити са захтевима Запада да сарађује са судом УН у Хагу, или да ризикује кључну помоћ.

Сама изборна трка била је дивља вожња у којој су Милошевић и Шешељ водили кампању за своја места у скупштини из затворских ћелија у Хагу. **(Алисе Рубин, „Лос Анђелес Тајмс", Ројтерс, 30. децембар 2003. године)**

Хоће ли се несрећни Срби окренути против Милошевића?

За неке је мир суров колико и рат.

Док је у уторак 3 000 избеглих косовских Албанаца јурило преко македонско-југословенске границе у колони аутомобила дугој скоро две миље, излажући се опасности да налете на мине, да би се вратили на Косово, много више српских војника настављало је повлачење из покрајине, праћени српским цивилима са Косова, који су везали свежњеве ствари на кровове кола из Титове ере.

Слика тужних, спорих конвоја Срба који иду на север говорила је много о томе како се политика Слободана Милошевића у трајању од једне деценије окренула наопако и довела до тога да Срби изгубе Косово у свему, осим у имену.

Ове последње сцене Срба који беже са Косова личе оним пређашњим: на хиљаде Срба који беже кроз шибу осветничких Хрвата после пада Крајине 1995; и на десетине хиљада Срба који аутобусима напуштају сарајевска предграђа и одлазе у делове Босне под контролом Срба, после потписивања Дејтонског споразума, када је Сарајево дато босанској Влади предвођеној муслиманима.

Милошевићев десетогодишњи пројекат стварања Велике Србије од остатака Југославије довео је до крње Србије, која се смањила у овом конфликту. Иронија је да је Милошевић, који је наредио војсци и полицији да протера близу милион Албанаца у току последња три месеца, сада суочен са сопственом избегличком кризом. Чак и пре последњег егзодуса Срба, овог пута са Косова, Милошевићева Југославија је имала преко 500 хиљада избеглица, углавном Срба који су побегли због његове погрешне политике у Хрватској и Босни.

Прозападни, антимилошевићевски председник мање југословенске републике Црне Горе, Мило Ђукановић, овако то објашњава:

„Када Милошевић почне да брани српске националне интересе и када му помаже Војислав Шешељ, једино што остаје иза њих јесу српски гробови", изјавио је он у петак, у извештају пренетом на веб сајту Српске демократске странке. „Косово је обезбедило потребан процес отрежњења за све политичаре који једном заувек морају да напусте политику Велике Србије."

Десет хиљада српских избеглица са Косова побегло је у мању југословенску републику, Црну Гору, у недељу увече, саопштили су локални извештаји. Много више их иде на север, у ужу Србију. У ретком јавном наступању у понедељак, у Новом Саду, Милошевић је игнорисао патњу косовских Срба, говорећи о својој косовској политици као о великом успеху.

„Иза нас је најтежих 11 недеља после Другог светског рата", рекао је Милошевић у понедељак на митингу покрај моста на Дунаву који је претрпео бомбардовање НАТО-а, „током којих је извршена најбруталнија агресија на нашу земљу од стране највеће војне машинерије која је икад створена у свету, када је наш народ, захваљујући херојској борби, јединству, успео да одбрани земљу, да добије гаранције о територијалној целовитости, интегритету и суверенитету од УН и да настави решавање проблема који остају отворени у јужној српској покрајини под окриљем УН."

Кажу да је маса, углавном састављена од присталица Милошевићеве неокомунистичке партије, СПС-а, одговорила повицима, „Победа, победа" и „Слобо, Слобода".

Међутим, потезом који београдски аналитичари сматрају значајним, Српска православна црква је у уторак затражила од Милошевића да се повуче са дужности. Био је то један од великих знакова да слаби подршка Милошевићу на више места, од Цркве и тврдих националиста везаних за Српску радикалну странку Војислава Шешеља, која се у уторак повукла из владе, до југословенских официра који су огорчени поразом на Косову и косовских Срба који су приморани да напусте своје куће.

Многи косовски Срби одувек су сматрали да ће на крају платити за Милошевићеву антиалбанску политику на Косову. Милошевић је одбио да именује једног српског представника у српску делегацију која је ишла на разговоре о Косову у Рамбујеу раније у току године.

Бол и гнев косовских Срба, који се осећају превише несигурни да остану у покрајини после повлачења српских снага подељен је сада на НАТО, Косовску ослободилачку армију и српске политичаре далеко у Београду.

Једна Српкиња са Косова рекла је да окривљује тврдог националисту Шешеља, који је послао паравојне снаге на Косово да тероришу косовске Албанце и који се повукао из српске владе у знак протеста против Милошевићевог пристанка на захтеве НАТО-а.

Загорка Павловић, вођа Српске организације жена, која је живела у главном граду Косова, Приштини, позвала је Шешеља и друге београдске политичаре, у писму које је пренео „VIP News", да се ставе на место избеглих косовских Срба.

„Позивам вас и ваше породице да проведете годину дана у овој пространој кући као наши гости и да уживате све благодети онога што називате слободним и одбрањеним Косовом. Ни моја породица ни ја нећемо вам сметати у тој кући зато што одлазимо као избеглице."

Нису сви призори повлачења са Косова изазивали саосећање. Снаге НАТО-а извештавају да су виделе српске војнике како у уторак носе лименке гаса и потпаљују зграде које припадају косовским Албанцима у село Доње Љупше на североистоку Косова.

Часовник такве врсте пустошења – типичан за последња три месеца – откуцава. Према мировном споразуму који је потписан између НАТО-а и Милошевића, свих 40 000 српских војника, полиције и паравојних снага мора до недеље да буде ван Косова. **(Лаура Розен, www.salon.com news, 15. јуни 1999. године)**

Југославија: Владин званичник напада новинара

Српски ултранационалистички вођа и потпредседник владе Војислав Шешељ наговестио је да је можда у опасности живот једног независног новинара. Појављујући се 12. априла у емисији владине телевизије „Пета колона", о антимилошевићевској опозицији, Шешељ је именовао новинског извештача у Босни и Херцеговини који би могао да доживи судбину сличну судбини Славка Ћурувије, независног издавача који је убијен у Београду прошлог пролећа.

Ћурувија, уредник и издавач дневних новина „Дневни телеграф", убијен је 11. априла 1999. од непознатих убица за које се увелико веровало да су поступиле на подстицај Милошевићевог режима. Годину дана касније, Шешељ је за смрт овог новинара окривио Сједињене Државе, сугеришући да је Ћурувија убијен зато што „више није био ни од какве користи америчким тајним службама".

Шешељ је даље сугерисао да би други новинари могли да буду у опасности и именовао је Александра Тијанића, из „Независних новина" у Бањалуци, главном граду Републике Српске у Босни и Херцеговини. „Американци ће исто урадити и са другима, као што је Александар Тијанић, искористиће их и бацити као исцеђени лимун", рекао је Шешељ.

Тијанић је одговорио на Шешељеве примедбе следећег дана, 13. априла. У интервјуу независној новинској агенцији Бета, овај новинар је рекао да ако му се ишта деси, „Шешељ треба да зна да се то неће заборавити све док буде новинара у Србији, и сви ће знати кога треба окривити."

Званичници југословенске Владе често су оптуживали независне новинаре да су издајице које плаћају стране службе. Сам Шешељ у новије време отворено износи такве оптужбе. На конференцији за штампу у Београду 10. фебруара 2000, на пример, он је описао новинаре из више независних новинских агенција (укључујући Радио Б92 и новине „Глас јавности", „Блиц" и „Данас") као „издајнике српског народа" и „убице свог народа и своје земље".

Напади владе на независну српску штампу настављају се несмањеном жестином. У протекле две недеље изречене су казне по драконском Закону о информисању за четири независна медија. агенцију Бета, недељник „Време" и дневник „Блиц", као и за београдску телевизију Студио Б.

Координатор европског програма ЦПЈ, Ема Грај, осудила је Шешељев напад на штампу. „Ми осуђујемо запаљиве изјаве српских званичника против новинара", рекла је она. „Власти улажу све могуће напоре да упропасте и заплаше независне медије." **(CPJ „News alert", Њујорк, 21. април 2000. године)**

III

ДОСИЈЕ: ХАГ
У ПРЕДМЕТУ:
ШЕШЕЉ VS ПОЛИТИЧКИ ТРИБУНАЛ
НОВОГ СВЕТСКОГ ПОРЕТКА

Живимо у времену које ће дефинитивно носити печат америчког поробљавања света. Сједињене Америчке Државе осмислиле су целу међународну заједницу као свој посед који ће максимално искоришћавати и чије ће непослушне становнике најдрастичније кажњавати. Сви они који ће се са широким осмехом радовати новом дану проведеном у ропству, биће ослобођени гнева модерних поробљивача. Заузврат, биће само послушни робови.

Они други, који ће гласно говорити о правој природи инквизитора, већ су у почетку одабрали пут којим се ређе иде и којим су кренула нека друга светска и велика историјска имена давно пре њих. Из српске православне традиције можемо да поменемо Светог Саву... Премда бисмо у свакој области пронашли имена која ће заувек памтити слободарски свет, овде ћемо говорити управо о тој историјској репетицији скоро библијских мотива борбе светла и таме; анђела и демона; слободе и ропства. Намера јесте да покажемо да нисмо ми једини и први којима се десила оваква трагедија. Страдање српског народа је стара прича колико и страдање самога Христа. Све се ово у недоглед понавља само зато што генерације нису биле довољно освешћене да препознају подвалу и тако спрече трагична понављања...

О унијаћењу у неком класичном смислу не може бити говора. Међутим, то је унијаћење једног модерног типа. Наши простори се унијате преко секуларизованог начина мишљења и живљења, који имају своје извориште у савременом Западу, утемељеном на ономе што је Достојевски, још у прошлом веку, назвао „римском идејом". Суштина старе, паганске „римске идеје", па и савремене, секуларистичке, новог тзв. поретка, јесте империјално ширење, жеђ за господарење светом. То је стара римска империја имала, па су и све остале империје кроз историју грађене по њеном принципу. То је, нажалост, ушло и у структуре римског хришћанства и то је до данас остало његово својство, које се манифестује преко места и положаја које има универзалистичка римокатоличка идеја, инкарнирана у римском папи, римском примату.

То се манифестује и преко савременог евро-америчког двига за господарењем свијетом, преко проглашавања евро-америчког начина живљења за једини исправни и спасоносни у свијету. Гледано с духовне и социолошке стране, савремени војни савези, као што је НАТО, и понашање Америке, нијесу ништа друго него наставак средњовјековних крсташких ратова. У начелу, могло би се рећи да је и данашњи Хашки трибунал продужетак средњовјековне инквизиције. Дел Понтеова, по свом понашању, није нимало другачија од понашања

шпанских инквизитора у 16. и 17. вијеку." (Архиепископ Цетињски и митрополит Црногорско-приморски господин Амфилохије Радовић, о драми Црне Горе, Петар Пасић „Глас Јавности")

У намери да будемо што пластичнији у доказивању заједничког злочиначког подухвата демонократске Америке и Европе, користићемо се конкретним примерима. Један од тих је чувена игра бројки у случају Сребреница. Ево како је све почело...

„Тридесетог новембра 1999. године, „Асошијетед прес" је из Амстердама известио да је 1995. године у Сребреници масакрирано 8 000 муслимана – четири године након што се десио масакр. Дан касније, „Ројтерс" је известио да је Црвени крст проценио да је око 7300 муслимана убијено у малом граду у источној Босни, у граду који се чак није ни налазио на мапама. Не доводи се у питање да је неколико хиљада људи убијено – неки у ратним окршајима – убилачким оргијама.

Оно што је Међународни црвени крст рекао 13. септембра 1995. и поновио 8. фебруара 1996, јесте да је 5000 муслиманских трупа и цивила напустило Сребреницу и побегло у друге делове Босне пре и током српског напада.

Неки су извештаји указивали на то да су многи приступили босанској војсци. Неки су успели да се придруже паравојним јединицама. Неки су се крили у шумама..."

Медијски фокус је био на злочинима које су Срби „наводно" починили у Сребреници, скрећући тако пажњу са егзодуса Срба из Хрватске и размера откривених масовних гробница у којима су се налазили Срби. Амерички шпијунски сателити и неименована летелица „Предатор" инфрацрвеним осматрањем су, током ноћног извиђања, скенирали Сребреницу данима, тражећи убедљиве разлоге који су требали да послуже као доказ за масовно убијање и остале злочине после пада енклаве, средином јула 1995." (Paul Quinn Judge, Бостон глоуб, 26. јули 1995) Слично томе, ни државни секретар Ворен Кристофер, поред редовних обавештајних брифинга, није представио „ниједну обавештајну слику која би могла да потврди масакр 8 000 муслимана."

Игра бројки поводом Сребренице тек је један у низу примера удруженог злочина. Цела балканска драма јесте мозаик сличних примера...

„Оно што је почело у Вуковару 1991. године, није се завршило на Косову. Неки би рекли да ће једног дана да се све оконча. Једног ће се дана све и завршити на крвавом Балкану ...без обзира на периоде наметнутог „мира."

Али „домино теорија" ће још дуго бити на снази на Балкану. И „домино теорија" се увек показала исправном, предвидљивом и једином поузданом да би се заташкала катастрофална секвенца америчке и европске спољне политике..."

„...У ствари, Косово је било предвидива последица претходних седам година трагедије и катастрофе која је почела, од свих места, у Вуковару.

Уопште није важно, то што су уклете америчке санкције донеле сиромаштво трећег света и средњи век милионима недужних цивила у Србији и на Косову – и Србима и муслиманима.

„...Цивилизовано лицимерје је суђења ратним злочинцима, а такозвани Хашки трибунал, такође је нелегални трибунал који селективно процесуира тек групи трбухозбораца, док су политички умови који стоје иза свега, међународни капитал и дипломатски плаћеници, њихови поданички медијски оперативци и стратези у Вашингтону, Њујорку, Бону, Лондону, Паризу и Ватикану. Прави ратни злочинци су остали за незаинтересовану јавности нетакнути.

Ипак, постојали су ретки моменти новинарске савести:

„'Међународна заједница' је пролонгирала рат и тиме је број мртвих увећала за хиљаде. И уколико икада буде праведних суђења за ратне злочине, онда би људи попут немачког канцелара Кола, министра спољних послова Немачке Ханса Дитриха Геншера, који су извршили притисак за признање Словеније и Хрватске током лета и јесени 1991, требало да се нађу на клупи за оптуженике за ратне злочине. И мислим да имате Џорџа Буша и Џејмса Бејкера ту такође, јер су признали Босну и Херцеговину...Они су подједнако криви за смрт стотине хиљада муслимана, Срба и Хрвата," („Њујорк тајмс", Давид Биндер интервју у документарном филму: „Др Дове: Међународна умешаност у балканском конфликту": у режији Милке Станишић, 1997. године)

Званично: ово се никада није десило!

Лични став

После разговора с Хавијером Соланом у Бриселу, хашки тужилац Карла дел Понте злурадо је изјавила: „Коштуница више није председник, а Шешељ је у Шевенингену". Наша јавност, међутим, још не зна због чега је Војислав Шешељ у хашком затвору, па ћемо – колико то наше моћи разумевања хашких оптужница допуштају – покушати да то објаснимо. Шешељева, наводна кривица, је плод провидне и крхке конструкције. Посреди је такозвана формуларна оптужница којом се, по нахођењу Карле дел Понте и њених помоћника, може оптужити бар 10.000 наших сународника у Србији, Црној Гори и Републици Српској. Први део те пуке конструкције јесте некакав „заједнички криминални подухват" коме се приписују многобројни ратни злочини почињени на тлу Хрватске и БиХ. А потом се Шешељ – иако лично није извршио ни једно кривично дело – чини посредно одговорним за чак 14 ратних злочина (?!) који су, наводно, извршени тим „заједничким криминалним подухватом". Па у чему је Шешељева „кривица"? У томе што је, поред осталог:

– пропагирао политику уједињења „свих српских земаља" у хомогену српску државу;

– учествовао у регрутовању, финансирању, снабдевању и упућивању српских добровољаца;

– држао „запаљиве говоре";

– износио и охрабривао стварање хомогене „Велике Србије";

– држао јавне говоре којима је позивао на избацивање хрватских цивила и тиме подстицао своје следбенике и локалне власти да то чине;

– „регрутовао српске добровољце" и „индоктринирао их екстремном етничком реториком", а они су потом својом вољом вршили „злочине наведене у оптужници".

Једино чињење које се Шешељу ставља на терет јесте регрутовање добровољаца и њихово упућивање на фронт, где су се борили у саставу регуларних војних јединица под командом професионалних старешина. А потом је понеки од тих добровољаца извршио понеки од наводних злочина који се Шешељу, очигледно сходно начелу објективне одговорности, стављају на терет. Уколико би се тако превалиивала кривична одговорност, хашки тужилац би, поред осталих, требало да оптужи и све службенике у општинским војним одсецима који су регруте и друге војне обвезнике упућивали у регуларне војне јединице.

Па шта преостаје од Шешељевог наводног злочина? Само деликт мишљења, тј. његови „запаљиви говори", односно „језик мржње", како би то рекли добро плаћени званичници америчких и немачких (не)владиних организација у нашој земљи. А да бисмо сазнали „мерила" којима се хашки тужилац руководи када инкриминише Шешељеве „запаљиве говоре", ваља размотрити следећу исповест песника, издавача и новинара Зилхада Кључанина, објављену у „Љиљану" бр. 36, од 22. септембра 1993. под насловом „Да, ја презирем Србе": „Да ми се није указала Алахова милост, убио бих неколико душмана и скончао као човјек. Мој душман зове се Србин. Душман мога дида звао се Србин. Душман мога оца звао се Србин. Душман мога брата звао се Србин. Душман мога ђетета зваће се, посигурно, Србин... Халал им не могу дати. Србима ћу халалити кад њих нестане 200.000. Кад у смрти будемо једнаки. А заборавити им нећу никада. И презирати ћу их заувијек. Презир је сасма природан однос према Србима... Презир мора постати опна муслиманске човјечности... Онај муслиман који неће да презире Србина, заслужује сваки презир..." Хашки тужилац је оптужио Шешеља због његових „запаљивих говора", иако они, у поређењу с Кључаниновом провалом исконске мржње из тамног вилајета, делују јадно и бедно. А како тужилац, не само да није оптужио Кључанина, него га вероватно и неће оптужити, није искључено да је у његовим речима открио језик истинске љубави и муслиманског хуманизма. **(Пише: Коста Чавошки, www.glas–javnosti.co.yu**)

Зашто Војислав Шешељ иде добровољно у Хаг?

Морам да признам да ми није јасно зашто је др Војислав Шешељ одлучио да добровољно оде у Хаг, у затвор Шевенинген, на „процес" пред такозваним Међународним кривичним трибуналом за претходну Југославију. То ми није јасно ни након његовог данашњег (21.2) наступа на ТВ ЈУ инфо каналу, где је рекао да иде тамо да би се борио за српску ствар, односно истину. Морам да кажем да се слажем са онима који држе да је одлука ирационална, управо са становишта борбе против Трибунала јер се, мислим, човек ефикасније може борити против њега ако је ван његових казамата. Шешељ, као доктор права и политичар, одлично зна да није обавезан да се одазове позиву те институци-

је која је против њега подигла оптужницу за наводно почињена кривична дела против човечности и за ратне злочине, све док је на снази члан 39 Закона о сарадњи са том институцијом који је усвојила петооктобарска власт. Да подсетим, према том члану закона постоји обавеза Југославије да испоручи само оне држављане Југославије који су оптужени пре ступања на снагу тог закона.

Друго – и што је најбитније – није јасно да ли Шешељ признаје ту институцију за легалан међународни кривични суд. Као врстан правник, он сигурно зна – или би требало да зна – да тај трибунал не може да буде легалан међународни кривични суд, јер Савет безбедности УН, по Повељи УН, није имао право да оснива међународне кривичне судове. Као што је познато, то је чврст став и Слободана Милошевића. Вероватно ће Шешељево добровољно подвргавање јурисдикцији „трибунала" бити тумачено као признавање те институције као легалног суда за суђење за међународна кривична дела.

Треће, ако је „трибунал" нелегална институција – а јесте – ни њен Статут не може бити правно ваљани документ. А тај Статут – чак и да је сам трибунал легалан – је изругивање са међународним правом, а не извор савременог позитивног међународног хуманитарног права, каквим га се жели приказати.

Не улазећи овом приликом у детаљну анализу свих одредби тог статута, рећи ћемо само оно најбитније: материјалноправне одредбе, којима се дефинишу наводна међународна кривична дела – а то су чланови 2 до 5 Статута – не представљају савремено међународно кривично право јер Савет безбедности није, то је бар свакоме јасно, законодавни орган на међународном праву. Осим тога, свакоме осим Трибуналу, јасно је да су сви ратови на простору претходне Југославије били сецесионистичко-грађански које су изазвали крволочне сецесионистичке вође у четири бивше југословенске републике и њихови господари у Ватикану, Бону, Бечу, Будимпешти, Вашингтону и другде, а не међународни, како их третира и Статут и Трибунал у својој пракси. А за оружане сукобе немеђународног (унутрашњег) карактера вреде друга правила међународног права (а не она која се наводе у Статуту), а то су: заједнички члан 3 Женевских конвенција из 1949. године и Додатни протокол II из 1977. године. Али, када је реч о Шешељу, најрелевантнија је одредба члана 7, став 1 Статута Хашког суда. Ту се вели да није одговоран само извршилац кривичног дела, већ у истој мери и свако ко је планирао, подстицао, наређивао или на други начин помагао или наговарао у планирању, припремању или извршењу одређеног кривичног дела. У вези с овим треба истаћи да је формулација таква да се веома широки круг лица може подвести под њу, па ма колико били удаљени од извршења кривичног дела. Друго што треба истаћи, јесте да је ово битна одредба међународног кривичног права материјалне природе и да нема никакве сумње да Савет безбедности није надлежан да доноси материјалноправне одредбе међународног кривичног права.

Шешеља „оптужница" терети за тешка кривична дела против човечности у 11 тачака и за ратне злочине у три тачке. По свакој од ових тачака мо-

гао би од тог трибунала да добије доживотну робију и он је тога потпуно свестан, што је потврдио и на YU инфо ТВ, 21. фебруара 2003.

Свеједно, ето, одлучио је да добровољно иде тамо. Наравно, њега не оптужују да је директно починио те злочине, већ по основу наведене одредбе члана 7 став 1 Статута. Шешељ уверава јавност да да ће доказати своју невиност пред трибуналом, као да је трибуналу стало до тога да утврђује истину о ономе што се од 1. јануара 1991. године догодило на просторима претходне Југославије. Шешељ воли да много говори и да употребљава крупне речи, али као да заборавља да му, једноставно, „часни суд" неће ни дозволити да говори. Осим тога, свестан је да ће га средства информисања, и домаћа и страна, бојкотовати, јер су готово сва у рукама Сороша, Ције и сличних антисрпских завереника. Али, вели, иако је свестан тога, све ће ипак бити записано и остаће макар неким будућим, мало друкчијим Србима од ових данашњих, који су углавном равнодушни. **(др Милан Тепавац, www.miltep@eunet.yu, 23. фебруар 2003. године, Београд)**

Шешељ на путу за Шевенинген – од Карлобага до Хага

По тужилачком опису ратног „учинка" на просторима бивше Југославије, и то у процесу који се тренутно води против Милошевића, лидер СРС не може бити више сигуран да му амбасада Краљевине Холандије неће услишити стару жељу за шенгенском (читај: шевенингенском) визом.

Спреман сам да одем у Хаг у било ком својству и, уколико ми обезбеде визу, ја ћу сам платити авионску карту, изјавио је прошле недеље (21. новембар) лидер СРС и председнички кандидат Војислав Шешељ. ТВ „Пинк" је потом емитовао Шешељево шеретско(!) телефонско распитивање у београдској канцеларији Трибунала: „Да ли је стигла оптужница против мене".

Наравно, одговор је био негативан – званичници МКСЈ никада не саопштавају унапред да ли је оптужница подигнута – и све је изгледало као још један каламбур радикалског вође са Хагом, пошто су неки медији претходно, „из поузданих извора", сазнали да је један од разлога недавне посете Карле дел Понте Београду, поред потере за Ратком Младићем, и „ковертирана" оптужница против Шешеља.

Федерални званичници, премијер Драгиша Пешић и министар спољних послова Горан Свилановић, иначе председник државне комисије за сарадњу са Трибуналом, такође су демантовали да им је било шта познато о наводној оптужници. Шешељ је ликовао:

„Те дезинформације пласира Љиљана Недељковић, шеф кабинета Војислава Коштунице, и Александар Тијанић, Коштуничин саветник за медије ... То је доказ да је Коштуничин кабинет у паници пред наступајуће изборе, јер не успева да Србији представи Војислава Коштуницу као озбиљног кандидата на председничким изборима", казао је Шешељ, одбацивши уједно и „загонетну" изјаву потпредседника српске Владе Небојше Човића да ће лидер ра-

дикала „ускоро путовати", пошто „гравитира према затворима још од Зенице, где се добро осећао" (Шешељ је 1984. године осуђен на монтираном политичком процесу у Сарајеву на осам година затвора, од чега је две одлежао). **(www.sevetlost.co.yu, Љубица Обрадовић, бр. 375)**

Балкански ратни злочинци

Рат у Југославији толико је компликован да је понекад тешко разликовати играче без датог списка. Дакле, ево списка лоших момака Балкана.

Слободан Милошевић: Године, 1987. српски вођа Слободан Милошевић обећао је маси Срба у Приштини, главном граду Косова: „Нико неће моћи да поново бије Србе! Нико!" Затим се вратио у Београд и почео да води Југославију према страшном суду. Милошевић је господар ратова на Косову, у Босни и Хрватској. Српски вођа је помагао паравојне одреде и манипулисао вестима да би убедио Србе да ће се суочити с геноцидом, уколико не нападну превентивно. Сјајан тактичар и, по речима бившег америчког амбасадора у Југославији, „најлукавији преварант на Балкану", Милошевић уопште није заинтересован за добро Срба – њихова држава је у далеко горем стању него што је била пре његовог успона – него за опстанак на власти и за експлоатисање националне параноје. И његова мајка и отац извршили су самоубиство. Тренутни статус: још је на власти.

Војислав Шешељ: Године, 1984. српски политичар Војислав Шешељ осуђен је од комунистичких власти због писања националистичког трактата. У току издржавања двогодишње казне био је тучен и, наводно, силован. Шешељ је изашао из затвора као другачији човек, бесан и огорчен. Године 1991. фромирао је паравојну групу, четнике, по узору на истоимену групу из Другог светског рата, и придружио се лудилу етничког чишћења у бившим југословенским републикама, Хрватској и Босни. Такође је формирао крајње десничарску Српску радикалну странку и постао потпредседник Владе. „Поносан сам што су ме САД прогласиле ратним злочинцем", изјавио је. Тренутни статус: министар у Београду

Жељко Аркан Ражнатовић: Српски ратни војвода, Жељко Ражнатовић почео је живот криминалца као џепарош у Београду, дипломирао је на пљачки банке у Шведској, а затим је служио као плаћени убица Југословенске тајне службе, због чега га је ухапсио Интерпол. У Београду је отворио посластичарницу и преузео вођење клуба навијача фудбалског тима Црвена звезда, пуног хулигана. Када је избило насиље у Хрватској, 1991, Ражнатовић је регрутовао фудбалске другаре у паравојну групу, „Тигрове", који су пљачкали, силовали и убијали у рату. Када су почеле борбе у Босни, 1992, Аркан и његови „Тигрови" су се вратили у акцију, крваво. На Косову, поново на истом послу. Када се Ражнатовић, пре неколико година, кандидовао за посланика у српској Скупштини, рекао је Србима на Косову: „Нећу вам обећати нове цесте. Али се заклињем да ћу вас бранити истим оним фанатизмом који сам користио да спасим Србе у Босни и Хрватској." Тренутни статус: оптужен за ратне злочине; на слободи.

Мирјана Марковић: Као млада жена Мирјана Марковић је радила оно о чему сањају многе жене њених година: удала се за љубав из детињства. Међутим, Марковићева није била као друге жене, нити је њен драги, Слободан Милошевић, био као други људи. Њену мајку, комунистичку милитанткињу, ухапсили су пронацистички полицајци у току Другог светског рата и скончала је под мистериозним околностима. Марковићева, која је позната као „Црвена вештица", постала је професор марксизма и основала је малу политичку партију, али је је стварни утицај вршила као водећа снага иза свог мужа. Раширено је уверење да без њеног лукавства и немилосрдности Милошевић не би дуго опстао на власти. Тренутни статус: живи у Београду.

Френки Симатовић: Френки Симатовић је звезда у успону српских ратних злочинаца. Виши службеник у Министарству унутрашњих послова (за кога се верује да је шеф специјалних снага), Симатовић води одред смрти познат као „френкијевци" или „Црвене беретке", чији су припадници углавном бивши осуђеници и ветерани из етничког чишћења у Босни. „Френкијевци" сада сеју хаос на Косову, где им је главни подухват пражњење и пљачкање Пећи, другог по величини града на Косову. Њихов начин деловање је јендоставан: убијање албанских мушкараца и наређење свима осталима да иду. Тренутни стстус: активан на Косову.

Радован Караџић: Ово звучи као ружна шала: Шта добијете када спојите пропалог песника и осредњег психијатра и осуђеног злочинца? Одговор је, нажалост, Радован Караџић, некадашњи бард, психијатар (међу његовим пацијентима били су играчи фудбалског тима „Сарајево"), и проневерилац. Караџић је био политички вођа босанских Срба и приказивао је њихову опсаду и снајперске нападе као одбрамбене мере против исламистичких терориста. Страствени коцкар – у слободним часовима за време Женевских мировних преговора, могли сте га наћи у локалним касинима – Караџић је претворио ратовање у рекетирање руље и скидао је кајмак са пошиљки хране, горива и муниције на црном тржишту. Тренутни статус: оптужен за ратне злочине; на слободи

Ратко Младић: „Спалите га!" рекао је за Сарајево Ратко Младић, командант Војске босанских Срба. „Туците их лудачки!" Друге наредбе, издаване преко радија, које су пресретали новинари, биле су „Лупајте их" и „Пржите их!" Страствени шахиста, Младић је командовао нападом на енклаву Сребреница и, верује се, надгледао погубљење преко 6 000 људи у њој. За њега је рат био делимично сређивање старих рачуна: његовог оца су у Другом светском рату убили хрватски војници. Тренутни статус: оптужен за ратне злочине; на слободи.

Симо Дрљача: Када је избио рат у Босни, 1992, Симо Дрљача је имао велики проблем у рукама – шта да ради са мноштвом муслимана које је заробио. Дрљача, моћни српски официр безбедности у северној Босни, надгледао је, скупа са анестезиологом Миланом Ковачевићем, злогласне центре смрти у Омарској и Кератерму. Године 1997, војници НАТО-а су покушали да ухапсе Дрљачу, али су га убили када је отворио ватру из аутомата. Тренутни статус: сахрањен.

Фрањо Туђман: На једном митингу у изборној кампањи 1990. Фрањо Туђман је рекао: „Хвала Богу, моја жена није ни Српкиња ни Жидовка." Националистичка нетрпељивост такве врсте омогућила му је избор за председника Хрватске. Иако је српски национализам био доминантан фактор на југословенском путу у крвопролиће, хрватски национализам под Туђманом такође је одиграо кључну улогу. Пошто је Хрватска стекла независност, Туђман и његов министар одбране, покојни Гојко Шушак, бивши власник пицерије, дали су подршку ХВО, десничарској хрватској милицији у Босни. ХВО је извршио много зверстава у увелико успешном настојању ширења хрватске контроле над територијама у Босни. Како америчка и немачка влада сматрају Хрватску бедемом против Србије, Туђман је избегао изолацију и казну за које многи активисти за људска права кажу да их заслужује.

Анте Павелић: За време Другог светског рата један италијански новинар је посетио Анту Павелића, бруталног вођу хрватске пронацистичке марионетске државе и био је изненађен када му је Павелић показао корпу нечега што је личило на остриге. „Ово је поклон од мојих лојалних усташа", рекао је Павелић са смешком, мислећи на хрватске војнике који су побили неколико стотина хиљада Срба, Јевреја и цигана. „Двадесет килограма људских очију." Та давна убијања под Павелићем одиграла су кључну улогу у распаду Југославије деведесетих година XX века. Милошевић је немилосрдно упозоравао Србе у Хрватској да ће бити суочени с погромима попут оних које је организовао Павелић, уколико Хрватска стекне независност. Срби су се определили за борбу, отпочињући крвопролиће које се и данас наставља. Статус: умро у Мадриду 1959. **(Петер Мас, јуни 1999. године)**

Писање оптужнице

Ситуација, дакле, налик на Шешељево септембарско „паковање за Хаг", када је Карла дел Понте, тринаест дана пред председничке изборе, изјавила да је против лидера СРС као саучесника „удруженог злочиначког подухвата" (о томе доцније), отворена истрага, што је овде протумачено као настојање дела међународне заједнице да се дискредитује кандидат на кога Запад одавно, благо речено, попреко гледа. („Лидер паравојне групе знане као „Бели орлови", за коју се тврди да је учествовала у масовним убиствима и етничком чишћењу у великом броју градова у Босни и Херцеговини", каже се у Си-Ен-Еновом „профајлу" о Шешељу.)

Међународни кривични суд за бившу Југославију, наиме, раније није практиковао да саопштава против кога води истрагу, а једна таква слична најава од лета ове године, да је поступак отворен за Небојшу Павковића и Сретена Лукића, тумачена је из самог МКСЈ, гафом Грејма Блуита, заменика Дел Понтеове. Међутим, погрешно би било тим изговором објаснити и последњу хашку заврзламу око Шешеља, јер овог пута поред дима има много више и ватре – истина, за сада мање видљиве него у ранијим случајевима.

По ономе што се почетком октобра могло сазнати у Хагу, истрага против Шешеља била је завршена и у току је било „писање оптужнице". Такође,

одраније је познато да је дошло и до промене „возног реда" оптуживања осумњичених за ратне злочине у бившој Југославији. Америчка администрација је издејствовала да суд оконча свој рад до 2008. године и редифинише приоритете. Непосредни починиоци, по том сценарију, треба да буду препуштени националним судовима, а да се што хитније пред суд изведу „крупне рибе" (Карацић, Младић – отуда и нагла потера за њима после вишегодишње релативне незинтересованости). Лидери паравојних формација (а Шешељ је „систематизован" у ту групу) били су планирани за 2004. годину, али је због скраћивања активности МКСЈ – Трибунал је раније сам себи давао рок до 2016. године – изгледа и у Шешељевом случају дошло до промене „возног реда".

Успоравање или убрзавање

Дел Понтеова се, званично, прошле недеље није састала ни са једним српским или југословенским званичником у Београду, регистрован је једино њен сусрет у канцеларији Трибунала са генералним секретаром УН Кофијем Ананом, али је вероватно да неки неформални контакти, ипак, постоје. Илустрације ради, подсетимо да Хаг никада није инсистирао на хитном испоручењу садашњег председника Србије Милана Милутиновића и очигледно ту некакав дил постоји, мада га је Дел Понтеова официјелно увек, негирала.

На овај случај наслоњена је и најновија „теорија" о Шешељевом убрзаном или успореном путу у Хаг, по којој званичницима у Београду није одговарало да се питање његове оптужнице отвара у јеку избора. По једној верзији, тиме би се утро прилично лак пут за Коштуничину победу, а по сасвим супротној (верзији), ионако компликовану изборну математику не би требало додатно запетљавати фактором који се зове – српски инат.

Како било, посматрајући суђење Милошевићу у Хагу, поготово у делу који се односи на Босну и Хрватску, сам Шешељ и даље може збијати вицеве са тражењем холандске визе, али су сваким даном све већи изгледи да његов „захтев" буде озбиљно схваћен!

Истина, у медијима који претендују на озбиљност постоји доза уздржаности код прогнозирања датума Шешељевог сусрета са Дел Понтеовом, и то не само због политичке коректности која налаже да се не „извикују" имена потенцијалних становника Казненог завода „Шевенинген", већ и због једне раније професионалне „погибије" у сличном случају. Америчка ТВ звезда Кристијана Аманпур направила је, у јуну 1977. године, специјалну емисију (прва документарна емисија из властите продукције на Си-Ен-Ену!) о ратним злочинима Жељка Ражнатовића – Аркана. Емисија је била – накнадно се видело – синхронизована са истрагом и доцнијим подизањем хашке оптужнице против Ражнатовића (подигнута је 30. септембра 1997. године). Међутим, оптужница је стављена „под печат", па је њено постојање обелодањено тек две године доцније, 30. марта 1999. године, а садржај још касније, у јануару 2000, – после убиства Аркана у београдском хотелу „Интерконтинентал".

Неупућенима, а таквих је била огромна већина, остало је онда само да се чуде шта би Си-Ен-Ену и Аманпуровој да се баве Арканом „из чистог мира", усред постдејтонске идиле са Милошевићем.

Посебно поглавље о Српској радикалној странци

Аналогија, дакле, може постојати и у причи о оптуживању Шешеља, али у његовом случају неко пролонгирање, које се мери годинама, или одустајање Тужилаштва, могло би се сматрати правим чудом. Име Војислава Шешеља наводи се у оптужницама против Милошевића за Босну и Хрватску (у косовској оптужници се не помиње!), а његовој партији је у претпретресном поднеску (документ којим Тужилаштво објашњава како ће и које доказе изводити) чак посвећено посебно поглавље од 12 параграфа.

Шешељево име наводи се и у првој пресуди Хашког суда, која датира из 1997. године. У случају босанског Србина Душка Тадића, иначе првог шевенингенског затвореника (осуђен је на 20 година затвора), у пресуди се каже да је Шешељ заступао тезу „да Други светски рат није завршен", као и да је био лидер паравојних снага под називом „четници", због чије је „недисциплине и окрутности" муслиманско становништво посебно страховало.

Наводи, пак, у помињаним документима везаним за Милошевића, далеко су озбиљнији. У оптужницама за Босну и Хрватску, од 8. октобра, односно 22. новембра 2001. године, за Шешеља се каже да је био Милошевићев саучесник у „заједничком злочиначком подухвату" који је „осмишљен пре 1. августа 1991. године", а за циљ је имао „присилно уклањање хрватског (односно муслиманског) и другог несрпског становништва приближно с једне трећине територије Републике Хрватске (односно Босне и Херцеговине), за коју је он планирао да постане део нове државе под српском доминацијом".

Поред Шешеља, као Милошевићеви саизвршиоци злочина у Хрватској помињу се још 14 лица, док је у оптужници за Босну реч о 13 лица, такође бивших високих војних и политичких функционера о којима је НС детаљније писала у претходним бројевима.

Хашки „тајминг"

О лидеру Српске радикалне странке у обе оптужнице, у параграфу 22, стоји идентична одредница: „Војислав Шешељ, као председник Српске радикалне странке, најмање од фебруара 1991. године, па током целог временског периода на који се односи ова оптужница, снабдевао је или на други начин пружао значајну помоћ и подршку српским добровољцима, већином познатим под именом „четници", „шешељевци" или „Шешељеви људи", који су починили злочине који се наводе у овој оптужници. Поред тога, отворено је заговарао и подстицао стварање „Велике Србије" насиљем и другим противправним средствима и активно учествовао у ратној пропаганди и ширењу међунационалне мржње".

У оптужници против Милошевића за Босну не наводе се конкретни злочини које су починили „Шешељс мен" како то изговарају у Трибуналу, док је за Хрватску наведен случај села Вочин.

„Почев од августа 1991. године, српске снаге, међу којима и добровољачке јединице „шешељеваца" и „Белих орлова", имале су контролу над Вочином. Дана 13. децембра 1991. године, док су се српске снаге повлачиле из Во-

ћина и његове околине, они су ишли од куће до куће и убили велики број преосталих хрватских цивила. Пре него што су се повукли, 13. децембра 1991. године, припадници ове две јединице убили су укупно тридесет два цивила. Преживели су само они који су се сакрили, а које српске снаге нису пронашле", каже се у оптужници.

У поменутом претпретресном поднеску Тужилаштва у процесу против Милошевића који је доступан јавности, иначе појединачно најобимнијем документу – има 300 страница – „шешељевци" се помињу у 35 параграфа у којима се наводи да су умешани у дела кажњива по Статуту Трибунала. Поред Вочина и Вуковара у Хрватској, наведена су и босанска „места злочина": Братунац, Сарајево, Фоча, Требиње, Добој, Шипово, Сребреница. Српској радикалној странци у истом документу посвећен је и посебан део, као и Аркановим „Тигровима", и то у поглављу које носи наслов „Српско министарство унутрашњих послова". Дванаест параграфа који се односе на Српску радикалну странку и Шешеља дају кратак опис настанка странке, њеног националног програма, са чувеном „линијом Карлобаг – Огулин – Карловац – Вировитица", описују сарадњу радикала са социјалистима, а њихове повремене разлазе Тужилаштво веома вешто користи за навођење узајамних оптужби. „Ништа се није могло десити на српској страни без Милошевићевог наређења и знања", цитиране су Шешељеве речи, а потом се наводи изјава бившег председника Србије, који „оптужује снаге под Шешељевом командом за недела почињена у Хрватској и Босни". Наравно, овде је реч само о тзв. референтном материјалу, који се из Милошевићевог случаја односи на Шешеља, и може се претпоставити да ће оптужница против лидера Српске радикалне странке, ако буде подигнута, бити знатно шира. Милан Мартић је, рецимо, у Хаг стигао буквално са оптужницом која је исписана на страници и по папира формата А4 (ракетирање Загреба), али је Дел Понтеова одмах најавила знатно проширење оптужнице. Шешељевог имена нема у тзв. косовским оптужницама, међутим, низ сведока у процесу против Милошевића говорило је о његовој негативној улози у збивањима у тој покрајини. Наравно, када је реч о Трибуналу и динамици његовог рада, тешко је давати прецизне прогнозе – Тужилаштво је прилично затворено за питања сопственог, унутрашњег функционисања, као што је оптерећеност „ресурса" (око 700 људи) или способност да се истовремено води неколико „великих" процеса (Момчило Крајишник чека на почетак суђења већ две године и на његов случај је већ потрошено 800.000 долара), али када је реч о Војиславу Шешељу, очигледно је у питању само једна, и то енглеска реч: тајминг. У слободном преводу на српски, то значи: подешавање времена. И домаћег и хашког! **(Љубица Обрадовић, www.svetlost.co.yu – „Независна светлост", број 375 30. 11-2. 12. 2002. године)**

Шешељ и пред домаћим судовима?

Ако Хаг одустане од дела оптужнице против лидера радикала за прогон хрватског становништва почетком деведесетих, такав поступак би морао бити покренут пред домаћим правосуђем.

Председник Националног савета хрватске националне мањине у Србији и Црној Гори Јосип Ивановић оценио је да би, ако Хашки трибунал одустане од дела оптужнице који лидера Српске радикалне странке (СРС) Војислава Шешеља терети за злочине против Хрвата почетком деведесетих година, за то требало да му се суди у Србији. Судско веће Хашког трибунала наложило је Тужилаштву да разјасни и чвршће правно утемељи тачку оптужнице која Шешељу на терет ставља наводну одговорност за депортацију хрватског становништва из села Хртковци у пролеће 1992. године. Судије сматрају да тужиоци ту тачку морају нужно засновати на тврдњи да је у Војводини тада трајао оружани сукоб, што они у оптужници против Шешеља нису директно учинили, већ су навели да су збивања у покрајини била нераскидиво повезана са кампањом „етничког чишћења" несрба у ратовима у Хрватској и БиХ, за које је Шешељ такође оптужен. Ако тужиоци не буду пружили задовољавајућу доказну основу, судије би могле наложити да оптужба против Шешеља за наводне злочине у Војводини буде повучена. Шешељ је, између осталог, оптужен да је, у мају 1992. године, на састанку у Војводини наложио сарадницима из СРС да „контактирају несрбе и да им запрете смрћу ако не оду", а затим 6. маја „одржао хушкачки говор у Хртковцима у којем је позивао на протеривање Хрвата са тог подручја и прочитао списак са именима појединих мештана – Хрвата који би требало да оду у Хрватску". „Након тог говора, у Хртковцима је почела кампања етничког чишћења усмерена против несрба, а нарочито Хрвата. Током следећа три месеца, многи несрби били су шиканирани, претило им се смрћу и застрашивало, присиљавајући их на одлазак. Куће Хрвата су опљачкане и у њих су се уселили Срби. Често су се у куће несрба, који су били натерани на одлазак, усељавале српске породице расељене из других делова бивше Југославије", наводи се у оптужници. „Чињеница је да је у Војводини било злочина над припадницима хрватског народа. Најмање десетак их је убијено, у неколико случајева су бачене бомбе – кашикаре у куће, срушене су две цркве, а између 35 и 40.000 људи је прогнано по националној основи. Дакле, то су ипак злочини, без обзира да ли је ово било ратом захваћено подручје или не. И, ако претендујемо да будемо правна држава, морамо наћи механизме да санкционишемо то што је као злочин констатовано. Не може се оставити пред судом историје. Ако Шешељу у Хагу буде суђено и по том основу, онда у реду, не може му се судити два пута. Али, ако тај део оптужнице буде одбачен, онда му за то треба судити овде", поручује Јосип Ивановић. Док портпарол Тужилаштва Хашког трибунала, Флоренс Артман, најављује да ће одговорити на захтев судског већа, правни заступник Војислава Шешеља, новосадски адвокат и потпредседник Српске радикалне странке Маја Гојковић не крије да јој је драго што је Судско веће озбиљно размотрило приговор који су упутили она и њен колега Славко Јерковић: „Главни део приговора нам се односи на догађаје у Војводини, јер се заиста надлежност суда, одлуком Савета безбедности УН, не односи на ову територију. Ми смо и очекивали да ће тај део оптужнице први пасти, јер ратних сукоба у Војводини није било", тврди Гојковићева. А председница Комитета правника за људска права Биља-

на Ковачевић-Вучо упозорава да би, ако остане дефинитивна одлука да Шешељу не може да се суди за злочине зато што није било рата у Војводини, то представљало опасан преседан. „То ће значити да суд више неће прихватати надлежности за злочине, који су се евентуално догодили на подручју Србије, на чијој територији се нису дешавали оружани сукоби и да ће кривци за етничко протеривање становништва, које се дешавало у Србији, остати некажњени", упозорава Биљана Ковачевић-Вучо. Члан председништва Реформиста Војводине, некадашњи члан Покрета за мир и један од бројних интелектуалаца који је одлазио у Хртковце захтевајући прекид тортуре над несрпским живљем, оцењује да су такви процеси одавно требало да буду завршени пред домаћим правосуђем. „Тачно је да у Војводини није било ратних дејстава. Али, све то се одразило на Војводину и ако суд остане при својој одлуци, било би важно да се Шешељу суди овде, у домаћим судовима, без обзира што ће то бити у одсуству", закључује Суботић. **(Роберт Визи, www. aim-ng. com, 18. јун 2004. године, Нови Сад)**

Дисидент Новог светског поретка

Информација да се Шешељу стеже омча не изненађује, али је занимљива онима који памте његове јавне „понуде" да драговољно оде свједочити у Хаг. Шешељ се политикантски нудио у вријеме док му је његов патрон Милошевић могао чувати леђа.

Загреб, 17. рујна – Војислав Шешељ се, како говоре његови подређени у београдском сједишту Радикалне странке, сигурно неће сам предати Хашкоме суду на темељу оптужнице Слободану Милошевићу, у којој је наведен као судионик „заједничког злочиначког потхвата".

Међутим, без обзира на његово „расположење", неименовани српски извори тврде да хашко тужитељство, потпомогнуто спознајама српских невладиних организација, анализира улогу бившег четничког војводе и актуалног предсједничког кандидата у стварању и ангажирању паравојних постројби („Белих орлова") у рату у Хрватској – у Вуковару, Тењи и Борову Селу, у злочинима и протјеривању (хрватских) цивила с којим су „шешељевци" наставили и у Војводини. Тужитељство ICTY–ја штуро је обзнанило само да се и Шешељ налази „под истрагом" за почињене ратне злочине, но одбило је нагађања о подизању оптужнице.

Нагађа се да је у питању прикупљање доказа да је Шешељева паравојска након формирања стављена под заповједништво бивше ЈНА и Територијалне обране, што је и он сам јавно тврдио. Тако је у Глини 1995. рекао: „Ми, српски радикали, требали смо Слободана Милошевића 1991. и 1992. Он је тада помагао западне српске земље – Републику Српску Крајину и Републику Српску. Оне су створене уз његову помоћ. Нама, српским радикалима, дао је оружје за 30.000 добровољаца, аутобусе, униформе, цијелу београдску касарну у Бубањ потоку нам је дао. И кад смо послије Борова Села пребацивали оружје преко Дунава у источну Славонију, направили смо то на Милошеви-

ћеву наредбу. Ми му све то нисмо заборавили. Подржали смо га кад му је било најтеже".

Колики је био Шешељев допринос етничком чишћењу могу данас лако посвједочити и протјерани мјештани Хртковаца, војвођанског села које је особно Шешељ преименовао у Србиславце, или санџачки муслимани, или косовски Албанци који су га доживљавали као најаву помора...

Информација да се Шешељу стеже омча не изненађује, али је занимљива онима који памте његове јавне „понуде" да драговољно оде свједочити у Хаг, актуалне неколико година, као и објашњења да га у том науму онемогућавају једино низоземске власти, јер му наводно нису жељеле одобрити визу.

Шешељ се политикантски нудио у вријеме док му је његов патрон Слободан Милошевић, човјек који се (само) о њему изразио похвално, као о најквалитетнијем опорбењаку у држави, могао чувати леђа. Но, Милошевић је већ више од годину дана у Хагу и једино што је од тамо могао, учинио је: подржао је Шешеља, а не неког социјалисту, као кандидата на српским предсједничким изборима.

Мотиви такве одлуке анализирају се и још није јасно у којој је мјери Шешељ циљ, а у којој средство. Једна је теза да би Шешељ могао пакосно помрсити рачуне озбиљним предсједничким кандидатима, но прихватљивија је она да би Шешељ у Хагу могао врло „квалитетно" теретити Милошевића (а и себе) у процесу за злочине у Хрватској и БиХ који ће ускоро започети.

У том би случају све узајамне похвале биле само јалов покушај збуњивања јавности, налик онима које су Шешељ и Милошевић – укључујући и његову супругу Миру Марковић, о којој је Шешељ говорио као о „црвеној вјештици с Дедиња" – рабили као умјетни противници на политичкој сцени.

Шешељ (још?) није изравно оптужен, па је спомињање његова имена везано уз контекст запечаћених оптужница с којима хашко тужитељство рачуна као с фактором изненађења и успијева изненадити домаћа правосуђа на просторима бивше Југославије, не само кад је ријеч о одабиру имена, него и могућношћу да само „пробере" оне који иду у Хаг од оних који ће бити процесуирани код куће.

Милошевићу су се већ придружили и неки блиски сурадници, попут Николе Шаиновића и Драгољуба Оџданића; за који дан ће, послије избора крајем мјесеца, на пут у Scheweningen и предсједник Србије Милан Милутиновић. Тврди се да су готове оптужнице за југогенерале Небојшу Павковића и Владимира Лазаревића, те полицијског генерала Сретена Лукића, а енигму по хашкоме статусу још представљају тајни полицајци Јовица Станишић и Франко Симатовић, такођер дубоко инволвирани у рат у Хрватској и БиХ. **(Весна Фабрис Перуничић, „Вјесник", 18. септембар 2002. године)**

У претходним ратовима појављивала се извесна паравојна организација малог броја чланова под називом „Бели орлови", али Српска радикална странка апсолутно с њима никакве везе није имала. Ми смо се увек дистанцирали од таквих и сличних паравојних организација, сматрајући да оне наносе

највећу штету српском народу и да је њихов основни мотив у рату пљачка, лична и групна корист, а не борба за националне интересе и за слободу српског народа.

Дакле, апсолутно са њима није било никакве везе. Али, на Косову се никада нису ни појављивали. Било је тврдњи у западним медијима, једно време су нас бомбардовали таквим информацијама, да је на Косову Аркан са својом паравојном Српском добровољачком гардом. Међутим, Аркан је све време рата провео у хотелу „Хајат" у Београду, на очиглед огромног броја страних новинара који су били смештени у том истом хотелу. Апсолутно никаквих паравојних формација у то време, са српске стране, на Косову и Метохији није било.

Српска радикална странка никада, никакве своје јединице није имала. У време ратова за Српску Крајину и на почетку грађанског рата у Босни и Херцеговини, Српска радикална странка је имала своје добровољце, али искључиво у саставу Југословенске народне армије дакле, једине легалне војне силе на простору бивше Југославије.

На Косову и Метохији никада нисмо имали никакве добровољце Српске радикалне странке. Чланови Српске радикалне странке, као војни обвезници, мобилисани су у војне јединице, чак је један наш члан народни посланик погинуо, као капетан прве класе и резервиста Војске Југославије, у току рата на Косову и Метохији. Међутим, никаквих организација и никаквих добровољаца Српска радикална странка никада није имала.

Ако је било добровољаца на подручју Косова и Метохије, они су се директно самоиницијативно укључивали у одговарајуће војне јединице, односно јединице Војске Југославије.

Када је реч о мени лично, ја сам једно време носио униформу обилазећи ратне положаје у Српској Крајини, у време док је постојала СФРЈ. И по Уставу и закону бивше СФРЈ, сваки грађанин се сматрао припадником оружаних снага ако се организовано, с оружјем у рукама, борио против непријатеља.

Чим је дошло до распада Југославије, до међународног правног признања прво Словеније и Хрватске, потом Босне и Херцеговине, престао сам да носим униформу приликом обиласка српских снага на разним ратиштима, а веома често сам их обилазио.

Званично: ово се никад није десило!

Водич за специјалне операције бивших југословенских држава

„Бели орлови" су српска паравојна јединица која је деловала у Хрватској и Босни за време југословенских грађанских ратова почетком деведестих година. У почетку део Српске радикалне странке предвођене Војиславом Шешељем, док су касније бивши чланови СРС формирали разне странке, од којих је свака имала сопствене паравојне снаге. Српски покрет обнове пао је под вођство Мирка Јовића, чије су војно крило представљали „Бели орлови".

Прве активности које се приписују „Белим орловима" датирају из 1990. године, када су припадници ове јединице били умешани у демолирање просторија ТВ станице Јутел, где су разбијали опрему палицама за бејзбол. За време овог инцидента, јединица се још налазила под контролом Војислава Шешеља и састојала се од оригиналних чланова. Када је Шешељ напустио СПО да би формирао Српску радикалну странку (такође познату као Српски четнички покрет), вођство СПО припало је Јовићу, а вођство „Белих орлова" предато је дипломцу филозофије Драгославу Бокану.

Бокан је ову јединицу задојио снажним националистичким ставовима заснованим на четничкој идеологији и српској историји, миту и вери. Када је у Хрватској дошло до оружаног сукоба између бригада новоформиране Хрватске народне гарде и ЈНА, Боканови „Бели орлови" су послати на бојишта Хрватске, укључујући Кордун, Книн и Славонију. „Орлови" су стекли међународни публицитет пошто су били умешани у кршење људских права над цивилима у селу Вочин.

За време грађанског рата у Босни, „Орлови" су били углавном концентрисани у Сарајеву, иако има извештаја о њиховим активностима у Бијељини, Братунцу, Брчком, Приједору, Вишеграду и Зворнику. Сведоци казују да су осим неселективног убијања цивила, „Бели орлови" били укључени у масовну пљачку. Ову оптужбу, као и оптужбу за кршење људских права, негира Драгослав Бокан. По његовом мишљењу, „Орлови" нису имали подршку Милошевићеве Владе у мери у којој су је имали Аркановi „Тигрови" и нису имали одрешене руке за пљачку.

За разлику од изгледа и метода деловања својствених специјалним снагама, што је била карактеристика паравојних јединица какви су били „Тигрови", за Боканове „Орлове" је писало да су били аљкаво обучени, „дроњави, крезуби људи, углавном радници". Њихове униформе су биле неуједначне, углавном од старих залиха ЈНА и цивилна одећа. Једини трајни знак идентификације била је значка на капи, и на мишици или грудима, на којој се налазио двоглави орао. Кажу да су „Орлови" били из разних градова Србије – Београда, Лознице и Ваљева. Били су лако наоружани, највероватније југословенским пушкама М70/80 и ловачким пушкама, као и оружјем из Другог светског рата из залиха ЈНА.

Тактика „Белих орлова" следи уобичајени образац операција српских снага у Босни. Када би град или село били опкољени, тенкови и артиљерија ЈНА би наставили да бомбардују простор да омекшају сваки отпор, а онда би паравојне јединице кидисале у другом таласу напада. Најчешћи задатак „Белих орлова" био је да помажу у обезбеђивању стратешких положаја, у окупацији и патролирању градовима. Уз то, кажу да је њихова главна дужност била да обезбеђују цивилно становништво за депортацију.

После ратова у Хрватској и Босни, вође ових истакнутих паравојних формација доживеле су низ хапшења и убистава. Миљковић, Аркан, Баџа и други доживели су сличну судбину, а ни Драгослав Бокан није био изузетак. Он је ухапшен 1996. у вези с пљачком која се догодила четири године пре. **(www.hrw.org.yu)**

Српски екстремиста предаје се Хагу

Оптужени ратни злочинац лети у Хаг. Спој распиривача мржње Јозефа Гебелса и команданта есесоваца Хајнриха Химлера, Војислав Шешељ је био главни подстрекач српског ултранационализма који је одговоран за четири рата у Југославији деведесетих година XX века. Пошто је диктатор Слободан Милошевић изгубио председничке изборе, и пошто га је нова влада присилила да оде у Хаг да му се суди пред Међународним трибуналом за ратне злочине, Шешељ је постао незванични вођа Срба који бране Милошевићеву геноцидну политику. Дана, 24. фебруара, Шешељ, (48), се опростио од преко 10 000 присталица који су пркосили ниској температури на београдском Тргу Републике, и онда је, по сопственој вољи, одлетео у Низоземску да се суочи с Трибуналом.

Томислав Николић, његов заменик у Српској радикалној странци, која чини најјачу опозициону групу, рекао је окупљенима на Тргу Републике: „Вечерас Србија испраћа свог ратника у још једну битку, са страхом, али и с поносом", јавља Ројтерс. „Воја ће у Хагу војевати битку против непријатеља Србије." Према званичној бројци, Шешељ је освојио преко 36 одсто гласова народа – један милион – на председничким изборима прошлог децембра, заузевши друго место, иза актуелног председника Југославије Војислава Коштунице.

Током лета од Београда до Амстердама, Шешељ је рекао „Асошијетед пресу" да се предао „да би уништио опаки Трибунал, амерички инструмент против Срба". Он је изјавио: „Идем у Хаг да браним достојснство мојих 10000 бораца који су се витешки борили у ратовима."

Раније, у току месеца, Хашки трибунал је објавио оптужницу против Шешеља у шест тачака за ратне злочине и у осам тачака за злочине против човечности, укључујући прогон, мучење, убијање, рушење кућа и џамија, док је служио као командант паравојне јединице почетком деведесетих година. „Он носи злочиначку индивидуалну одговорност за злочине који су део широког или систематског напада усмереног против Хрвата, муслимана и других несрпских цивила", изјавио је Трибунал.

Награда је за Хашки суд, УН да се непокајни извршилац етничког чишћења, какав је Шешељ, предао добровољно. Иако се хвалисао да ће доказати своју невиност и да ће „извести пред суд Американце и НАТО", он је свестан да ће изгубити парницу и да ће провести велики део остатка живота у затвору, будући да се нико, осим његових фанатичних следбеника, неће сложити да су убиства која је наређивао представљала одбрану српског народа. Његов план је да надмаши хладног, нехаризматског Милошевића. Ватрени беседник, Шешељ ће сигурно величати славу своје марке српског национализма и свог вођства српске милиције која је сејала страх. Док је Милошевић стварао циркуску атмосферу у суду и изазивао презир и поругу, Шешељ, радикалнији од Милошевића и ватрени говорник, решен је да своје суђење претвори у реторичко бојиште.

Познато је да су Шешељ и његове кохорте гневни што је Милошевић дозволио, током године дана на оптуженичкој клупи, да се пажња света пре-

баци на друге кризе. Шешељ је решен да преотме светла позорнице и да се уживи у улогу последњег јунака неуспешних ратова Србије из деведесетих година.

Шешељ има и друге супарнике: вођу босанских Срба Радована Караџића и његовог војног команданта Ратка Младића, за које се зна да се крију у Србији. Међутим, за разлику од ове двојице оптужених, Шешељ је одлучио да не проведе остатак живота под заштитом телохранитеља и избегавајући правду. (Можда се уморио од тога да га чувају улизички следбеници или да га прате агенти међународног права – или и од једног и од другог). У исто време, Шешељ је позвао своје следбенике да спрече Владу да изручи Хашком трибуналу двојицу вођа босанских Срба. На београдском аеродрому је изјавио: „Најважније је да ја будем последњи Србин који одлази у Хаг."

Портпарол Тужилаштва, Флоренс Артман, рекла је да је Шешељева одлука да се преда била „добра и други оптужени на слободи треба да следе његов пример".

Као и Милошевић, Шешељ је одлучио да се сам брани. На његов захтев је оптужница прочитана у целости, 26. фебруара, што је трајало скоро три сата. Оптужени је слушао ћутке, очито равнодушан, приметио је „Њујорк тајмс", додајући да се жалио на неколико хрватских речи које су се појавиле у српском преводу. У овом и другим примерима Шешељ „игра за ТВ гледаоце код куће", навеле су ове новине. **(„Вести", „Монитор фанатизма", свезак 3, број 9, 28. фебруар 2003. године)**

Ратни злочинац или ратни хушкач

После убедљивог пораза његове странке на председничким изборима, Хашки трибунал је оптужио Шешеља за ратне злочине. Ово је зе њега било остварење сна – шанса да одигра улогу хероја и мученика. Шешељ је практично молио да га оптуже од 1994. године. У неколико наврата је покушавао да отпутује у Холандију о свом трошку, да се појави пред Трибуналом, али су холандске власти одбијале да му издају визу – што је парадоксално, будући да је Тужилаштво од самог почетка говорило о њему као о ратном злочинцу, а чекало је осам година да га оптужи, док им се он све време нудио.

Пре него што је отишао у Хаг, Шешељ је давао разне изјаве о разлозима због којих жели да се тамо добровољно појави. Једном новинару је рекао, „Обећао сам Карли", избацујући шалу на рачун тужитељке Карле дел Понте. У другом интервјуу изјавио је да завиди Слободану Милошевићу што се налази тамо. У интервјуу за „Блиц њуз" истакао је да нема шансе да се неће појавити пред Трибуналом, упоређујући себе с оптуженим председником Србије и опет глумећи „част и поштење": „То је немогуће. Какав човек бих ја био у очима народа овде, у очима пријатеља из странке? Какав човек мислите да сам ја? Цео живот упорно бирам најтеже путеве и на њима сам очврснуо и да сада побегнем од овога – нисам луд. Добио сам животну шансу да постанем чувен широм света и нећу од тога побећи или плакати около као Милан Милутиновић."

Изгледа да је Шешељ веома сигуран да ће одбацити све оптужбе. Он тврди да нема никакве везе с паравојним групама као што су „Бели орлови" или „Жути мрави" који су починили масакре у источној Босни, јер су команданти тих група били чланови друге (маргиналне) политичке странке – наиме Српске народне обнове (СНО) Мирка Јовића. Он је такође више пута изјавио да су се његови добровољци увек борили у регуларним војним јединицама, иако има примера да су се борили у другим паравојним јединицама.

Шешељ је изјавио да ће у Хагу бранити добровољце и своју странку, који су се „витешки" борили у Босни и Хрватској – иако има много примера невитешког ратовања. На пример, на суђењу за ратне злочине које је завршено у септембру 2003 у Београду, Ђорђе Шевић, један од оптужених припадника паравојне групе зване „Осветници", описао је како је он – члан Српске радикалне странке – отишао као добровољац у Босну. Остао је само два дана и уопште се није борио на линији фронта. Напротив – он и остали су вукли су се иза и пљачкали, док нису зауставили један аутобус, дубоко у српској територији, опљачкали и онда побили 17 муслиманских путника цивила.

С друге стране, Шешељ тврди да није био командант ниједне паравојне групе и зато каже да не може да буде сматранм одговорним чак и ако су добровољци његове странке починили ратне злочине. Упитан како би дефинисао своју улогу у рату, будући да га Трибунал оптужује за период од августа 1991. до септембра 1993, Шешељ је одговорио: „Не знам због чега су изоставили моје раније учешће у рату. Поносан сам на прву победу коју су добровољци СРС извојевали у Борову Селу 2. маја 1991. Поносан сам на своју улогу. Допринео сам ратним настојањима српског народа колико сам могао. У великој мери познајем војну стратегију, јер читам много књига из те области, али ја нисам официр, а у војсци сам био само каплар. Нисам способан да командујем у рату. Не бих могао да будем чак ни командир вода, ни батаљона или бригаде. Зато моја улога није могла да буде командна. Она је била морално-политичка."

По Шешељевим речима, оптужница против њега није о ратним злочинима, него је у питању оптужница за ратно хушкање и пропаганду. У том смислу је изјавио: „То је очито. Али је толико смешно, да ми је драго што сам оптужен. Ово мора да буде политичко суђење, јер је и ратна пропаганда политичка пропаганда, мени не могу да припишу ниједан злочин. Нисам никога убио. Никада нисам никоме наредио да некога убије, нити сам игде имао било какву командну одговорност, нити сам скривао ратне злочине ако бих сазнао за њих. Кад год бих сазнао за неки злочин, одмах бих директно оптужио кривце."

Он, међутим, не негира да је подстицао мржњу и нетолеранцију: „Чињеница да некога мрзим – било би беспримерно да неко може да ме осуди због тога. Знате, чак и у подстицању расне, верске и националне мржње може бити негативних последица, ако бих сада рекао – побијте оне и оне или их претуците, – а онда их неко претуче или убије. Без тога – ја само изражавам своје мишљење."

Иако је Шешељ одлучио да се својом вољом појави пред Трибуналом, он сматра да је овај суд нелегална исниституција зато што није основан међународним уговором као нови Међународни кривични суд, нити га је основала Генерална скупштина УН. Шешељ такође истиче да привремени карактер Трибунала доводи у питање његову независност и непристрасност.

Тројански коњ на суду кенгура

Легалан или илегалан, очито је да овај суд није ништа друго него оруђе земаља НАТО пакта у оправдавању њихове улоге у разбијању Југославије, као и улоге у злочинима који су почињени касније. Овај Трибунал служи сврси писања нове историје, најлепше историје коју новац може да купи, историје коју нико не може да оспори кад они заврше свој посао. Међутим, ствари нису баш ишле како су донедавно планирали, нарочито не на суђењу Милошевићу. Надаље, суђење Шешељу исписано катастрофом и изгледа да би оно – суђење отвореном фашисти – могло да потпуно уништи углед Трибунала.

У Шешељевом, а не у Милошевићевом случају, сасвим је очито да суд има политички програм. Можда би могли лако да га осуде за ратно хушкање и за подстицање људи да почине злочине, али њихове оптужбе за „заједнички злочиначки подухват" не само да откривају неспособност тужилаца, него и тешку манипулацију њихових спонзора.

Шешељ изводи кловновске сцене на суду и руга се Судском већу, а главни тужилац Карла дел Понте окарактерисала је његово понашање као комичан чин човека који не може да живи без стварања скандала. Међутим, Шешељ има много разлога да се смеје, јер не може да пожели ништа више од својих непријатеља него да га потцене. Чињенице стоје тако да суђење Шешељу није ни почело, а он је већ успео да издејствује одбацивање дела оптужнице против њега.

У мају 1992. Шешељ је присуствовао митингу у селу Хртковци у Војводини, где је прочитао списак Хрвата из села који су отишли да се као добровољци боре у хрватској војсци. Следећег дана разјарена руља је опљачкала куће које су припадале људима са списка и избацила њихове породице. По речима тужиоца, ово је био део „заједничког злочиначког подухвата" да се Војводина очисти од Хрвата, иако је ово једини доказ који о томе имају.

У својој одбрани Шешељ је поднео предлог да се овај део оптужнице одбаци, тврдећи:

1. Да у Војводини није било никаквог оружаног сукоба, па чак и ако га је било, сва непријатељства су обустављена Венсовим планом. Зато Трибунал нема никакву јурисдикцију над Војводином.

2. Да, чак и ако је било стање оружаног сукоба, цивилно становништво није убијено за време тих сукоба.

3. Да, ако је и било напада на цивилно становништво, они нису били систематске или колективне природе и није било везе између тих напада и оружаног сукоба како је наведено у оптужници.

У суштини, Шешељ је обухватио све правне циљеве и то проницљиво. Судском већу није преостало ништа друго него да одбаци тај део оптужнице.

Тужилаштво је задржало право да се жали, иако има показатеља да би могло да западне у још веће невоље ако то учини.

Од првог појављивања у судници Шешељ непрестано указује на то да тужиоци и истражитељи нису добро обавили домаћи задатак. Предао им је 80 књига које је написао и сугерисао им да ће читањем тих књига судије наћи доказе који га ослобађају кривице по оптужбама за „заједнички злочиначки подухват". Ове оптужбе је описао као „невероватне и нереалистичне". У другој прилици им је показао на своју књигу „Главни Милошевићев политички затвореник", која описује његове боравке у затвору током деведесетих година, али је судија Ејџис рекао да не разуме језик и да би му био потребан тумач да прочита књигу. Веома је лако видети на шта Шешељ циља, иако судијама то није јасно.

У оптужници против Милошевића, тужиоци тврде да је овај „заједнички злочиначки подухват" настао још 1986, али да је постојао и раније – када је Шешељ био једнако у затвору и на слободи. По оптужници, не само да су се Шешељ и Милошевић удружили у стварању Велике Србије, него су ту и Српска академија наука и уметности, Српска православна црква, високи српски официри у ЈНА, и у суштини, цео српски народ.

Главни злочинац и подстрекач у овом подухвату, нормално је Милошевић, а Шешељ је с њим раскинуо, према тужитељској канцеларији, само из следећег разлога: у септембру 1993. Војсилав Шешељ је имао сукоб с Милошевићем у току којег је оспоравао Милошевићево вођство и захтевао изгласавање „неповерења" влади Србије. Између октобра и новембра 1993. у Србији је ухапшено и оптужено за ратне злочине и друге преступе на десетине четничких добровољаца Војислава Шешеља.

Тужилаштво није поменуло у оптужници да су у октобру 1990. Шешеља ухапсиле Милошевићеве власти и осудиле га због покушаја демолирања Титове виле и организовања добровољаца за борбу у Хрватској. На ову другу ствар је Шешељ непрестано указивао тужиоцима на суду.

Ово је важна чињеница која покреће цео низ озбиљних питања. Ако су се Милошевић и Шешељ заиста удружили да створе Велику Србију, зашто би онда Милошевић – као наводни вођа овог „заједничког злочиначког подухвата" – стрпао свог партнера у затвор? А није га затворио за било какав злочин – стрпао га је у затвор зато што је покушао да шаље добровољце у Хрватску, то јест због покушаја остварења плана стварања Велике Србије!

Да ли онда њихове оптужнице имају икаквог смисла? Или су се удружили или се уопште нису удружили, између ове две ствари нема ничега више, а према овоме – нису.

Штавише, ако је Милошевић спречио Шешеља да шаље добровољце у Хрватску у октобру 1990, да ли је онда он био одговоран за избијање непријатељстава у Хрватској, и да ли је он био човек који је желео да започне сукоб у Хрватској? Како год да окренете, звучи као велика бламажа за тужитељску канцеларију.

Нарочито у вези са Шешељевим случајем, његова веза са затворима којима је руководио Милошевић толико је непријатна тужиоцима, да они при-

бегавају отвореним фабрикацијама да је сакрију. Џефри Најс, тужилац у случају Милошевић, констатовао је да су Срби у Хрватској патили од хроничне маничне депресије зато што су невероватно увеличавали своје патње у току Другог светског рата. Милошевић их је затим изманипулисао да су поново прогоњени, па су тако патили и од параноичних привиђања, која су помогла Милошевићу да почне сукоб у Хрватској у циљу стварања Велике Србије.

У овој теорији постоје два проблема. Сведоци самог господина Најса кажу да су Срби у Хрватској били прогоњени на све могуће начине чим је ХДЗ дошла на власт, пре било каквих оружаних сукоба. Други проблем представља чињеница да је Милошевић затворио Шешеља због покушаја помагања Србима у Хрватској у најкључнијем (и за његову теорију, најпогоднијем) тренутку – када су непријатељства између Срба и Хрвата била у току. Према Шешељевој оптужници: „У јуну 1990. Шешељ је основао „Странку српске народне обнове", која је касније преименована у „Српски четнички покрет". На изборима 1990. његова странка је добила скоро 1000000 гласова. Убрзо затим, власти СФРЈ су забраниле „Српски четнички покрет".

Готово све горе наведено је чиста лаж. Власти СФРЈ нису забраниле Српски четнички покрет после избора 1990 – у ствари, оне га нису уопште забраниле, јер та странка није никада регистрована, будући да су у јуну 1990. Милошевићеве власти констатовале да она „својим именом вређа јавни морал". Милошевићеве власти у Србији биле су директно одговорне за регистрацију странака, не власти Југославије. А опет – зашто би Милошвић одбио да региструје странку свог партнера у злочину? Надаље, Тужилаштво тврди да је Шешељева странка – која није била регистрована – изашла на изборе у децембру 1990, иако је, у ствари, Шешељ изашао сам тог месеца на председничке изборе, буквално из затвора, и добио 96 277 гласова. Тужитељска канцеларија не може чак да среди чињенице како треба, а жели да пише званичну историју.

Војислав Шешељ треба само да поднесе отпусницу из затвора из новембра 1990. и цела прича Тужилаштва о „заједничком злочиначком подухвату" пада у воду. Импликације овога су колосалне – без „заједничког злочиначког подухвата" оптужнице се руше и тужитељској канцеларији није много преостало, не само у Милошевићевом и Шешељевом случају, него и у још неколико случајева. На опроштају у Србији, Шешељ је навео следеће у вези са „заједничким злочиначким подухватом": „Они кажу да је Милошевић желео Велику Србију... Ја сам оригинални идеолог Велике Србије и нећу никоме дозволити да ми то одузме."

Британски медији су нарочито исмевали Шешељеве изјаве да иде у Хаг да разбије Трибунал у парампарчад. Они воле да мисле да је он рекао „Већ имам оно победничко осећање у себи" зато што је луд и прича глупости. Иако може да делује луцкасто, Шешељ је, у ствари, блистав правник и начин на који је издејствовао одбацивање оптужби за Војводину јасно показује да Ше-

шељ није само хвалисавац када каже да „У целом животу нисам срео већи правни ум од себе."

Према Судском већу, Шешељ се предао само зато што је знао да је његово хапшење неминовно. Шешељ се понудио Трибуналу као што су Грци понудили дрвеног коња Тројанцима. Тужилац га из неког разлога није оптужио преко осам година (и Тројанци су били сумњичави према коњу), иако се о њему стално говорило као о ратном злочинцу. На крају су, ипак, загризли мамац (а ови Тројанци су стварно наивчине). Сада је остало једино питање колико ће овај коњ бити деструктиван. Шешељ чак није много забринут у вези с питањем да ли ће бити ослобођен или не: „Ја мислим, с обзиром на аргументе које имам на располагању и с обзиром на чињеницу да је оптужница веома слаба, да би ослобађајућа пресуда била најнормалнија ствар. Међутим, спреман сам на све. За мене је много важније какав ћу утисак оставити, него каква ће ми бити судбина. Ја сам човек у зрелом добу. После 50 година, када сви ми из ове генерације будемо мртви, мислим да ће најважнија ствар бити какво је дело ко оставио иза себе, а не да ли ће неко умрети плачући у кревету или ће неко патити негде, борећи се за више националне интересе... Моја победа биће у разбијању лажне оптужнице у парампарчад и у доказивању да је све било намештено. Моја победа ће бити у доказивању и демаскирању завере против српског народа..."

Његов его има више везе с боравком тамо него што је борба за националне интересе, будући да он жели да остане записан у историји као човек који је срушио кредибилитет „Међународног" трибунала, демаскирајући га као инструмент НАТО-а и тако стичући чин великог правног ума у пракси. Међутим, ако успе да то учини и да издејствује ослобађање, можда ће имати неких других ствари да разјасни када се врати...

И Тито је имао проблема с ногом

Управо пред одлазак у Хаг, Шешељ је иза себе оставио једну спорну ствар. У интервјуу за „Блиц њуз" од 20. фебруара 2003. он је изрекао следеће „пророчанство" о ономе што ће се догодити кад он оде: „Већ две године Зоран Ђинђић, Горан Свилановић и Небојша Човић моле и преклињу западне политичаре да ме одведу одавде зато што сам неподношљив. У овом тренутку посебно је важно за њих да ја одем... У Србији се припремају велики сукоби. Вероватно и велико крвопролиће. Планира се да се ови сукоби десе пре 31. марта, да се ухапсе Ратко Младић, Веселин Шљиванчанин и Мирослав Радић, да се убију Милорад Луковић-Легија и Френки Симатовић, да се изруче Јовица Станишић, Сретен Лукић, затим Горан Радосављевић-Гури... Све то је спремно... Ја сам о томе добро обавештен. Моје информације долазе из дипломатских извора. О таквим стварима никада не лажем, нити сам лагао пре. Како сам овако пореметио овај план, излагањем многих чињеница, Американци желе Легију и Френкија живе, али Ђинђић жели да их убије. Они му највише сметају. Ђинђић је сада у тешком положају и сада се шепури пред Американцима зато што зна да им је Љубиша Буха Чуме рекао све

о њему... Циљ Американаца је да Јединицу за специјалне операције („Црвене беретке") прогласе злочиначком организацијом и да је униште..."

Овде је он предвидео да ће српски премијер Зоран Ђинђић убити Милорада Улемека-Легију, команданта „Црвених беретки", пре 31. марта 2003. и рекао је да је ову информацију добио из „дипломатских извора". Такође је предвидео да ће се нешто догодити 29. маја, пошто Ђинђић убије Легију. У одговору на питање о томе шта ће се догодити тог дана, на друга питања, Шешељ је одговорио: „То је велики дан у српској историји. То је годишњица убиства краља Александра и краљице Драге. Мислим да ће тај дан бити прослављен на неки начин."

•Хоћете ли ви учествовати у прослави?

– Не, ја ћу бити у Хагу.

• А Ваша странка?

– Па, ми нисмо странка која је слављенички расположена. Видећемо. Није то страначка свечаност. То је значајан датум у историји целокупног српског народа. Да Вас само подсетим – када је Никола Пашић чуо да се припрема 29. мај 1903, одмах је отпутовао у неку бању у Швајцарској. Да ли се сећате? Погледајте у уџбенике из историје.

• Ко би требало да отпутује у Швајцарску 29. маја?

– Не 29. маја, отишао је раније. Негде у ово време кад ја одлазим сада.

Наведене алузије се односе на убиство српског краља и краљице, Александра и Драге Обреновић, у ноћи 29. маја 1903, што је организовала група српских официра из завереничке организације Црна рука. Алузија је кристално јасна. Наиме, Александар Обреновић је био диктаторски краљ и заступник немачких интереса – „немачка лутка", како би данас рекли радикали. Због његове политике, Србија је заостајала у сваком смислу и увелико је зависила од Аустроугарске. Године 2003, „заступник немачких интереса" био је Зоран Ђинђић, што значи да је Шешељ алудирао на то да ће Ђинђић бити убијен као и Александар Обреновић, од групе српских официра. Раније у интервјуу је алудирао на које официре из које групе је мислио.

Овај интервју је дат само 20 дана пре Ђинђићевог убиства и Шешељ је промашио „пророчанством" за два месеца. Он је такође поменуо у интервјуу да је 1903. Никола Пашић био обавештен о завери (иако није био директно умешан) и повезао је Пашићев одлазак са собом и својим одласком за Хаг.

Такође је занимљив детаљ који је Шешељ саопштио, да је информацију добио из дипломатских извора. Логично питање би било – које земље? Ако би требало веровати његовој алузији на 1903, онда је те године одговор био – Француска, будући да је било индикација да су водећи кругови Француске били обавештени о завери Црне руке (али и индиректно умешани), а сигурно им је било у интересу да уклоне с пута Обреновиће и Немачку. Ово би тешко могло да се примени на Ђинђићев случај, иако је Легија био припадник француске Легије странаца (отуда му и надимак). Све ово је „рашомон коинциденција", али није једина.

На Шешељевој опроштајној забави, у Београду 23. фебруара 2003, његов заменик (и вечити председнички кандидат СРС) Томислав Николић нашалио

се у вези с Ђинђићевом ногом злослутним предвиђањем: „Ако ико од вас случајно види Зорана Ђинђића, реците му да је и Тито имао проблема с ногом пре него што је умро." 12. марта исте године, Ђинђић је стварно убијен. После убиства Николић је рекао, „Да сам знао да ће Ђинђић бити убијен, то никада не бих рекао." Такође се извинио Ђинђићевој супрузи због примедаба у вези с повредом ноге. У једном интервјуу за „Блиц" Николић је рекао: „Нисам знао да ће Ђинђић бити убијен, само сам слутио то, баш као што је велика већина грађана слутила исто." Дакле, према Николићу, Ђинђићево убиство је било само питање времена.

Недавно, у једној ТВ дебати председничких кандидата, Николић је рекао у одбрану своје странке да је 1997. Зоран Ђинђић рекао америчким медијима да би било добро да Милошевић одстрани Шешеља, да Милошевић сигурно има начина да то изведе, а осим тога – Шешељ ионако не би никоме недостајао. Ако је ово тачно, нема никакве сумње да је Ђинђић тако мислио, али то само показује врсту љубави коју су он и Шешељ осећали један према другоме. Николић је такође рекао да Шешељ није могао да буде умешан у заверу с Легијом, јер је баш он открио јавности да је Легија био умешан у покушај убиства Вука Драшковића, а да је Ђинђић касније штитио Легију. Упркос томе, сасвим је очито да је Шешељ добро знао да ће се нешто догодити, чак и ако није био директно умешан у то убиство.

Првоосумњичени у Ђинђићевом убиству, Милорад Улемек-Легија, покушао је да све друге умеша у убиство од предаје полицији почетком ове године, осим наравно себе. Он је навео да су он и Ђинђић имали заједничку прошлост, јер је он помогао Ђинђићу да сврге Милошевића, и потврдио је да је и он учествовао у хапшењу Милошевића. Једна од његових најсензационалнијих тврдњи односи се на то да му је Ђинђић наредио да прошверцује 600 килограма чистог хероина и да га прода у западној Европи. За Ђинђићево убиство је окривио неке појединце из његове странке и извесног Душана Спасојевића-Шиптара, кога је полиција убила после атентата (Легија тврди – и то изгледа веома вероватно – да је стварно стрељан). Легија је такође умешао Шешеља, говорећи да су Шиптар и Шешељ понекад играли шах, иако ово тешко може да буде доказ о завери. Легија је обећао да ће предочити материјалне доказе, иако то до сада није успео.

У своју одбрану радикали говоре, да када би постојали било какви докази против њих у овом смислу, Влада би их искористила одмах после Ђинђићевог убиства, што је апсолутно тачно. Међутим, Шешељ је и пре предвиђао убиства на исти незграпан начин. На пример, месец дана пре убиства новинара Славка Ћурувије, он је наговестио да би нешто заиста гадно могло да се деси – и то предвиђање је било исправно. Када је Томислав Николић упитан да ли се и он извињава због предвиђања, одговорио је да му „није жао" зато што „не може да му буде жао свакога".

За све ово постоји и још једно могуће објашњење, које индиректно увлачи Шешеља. Нова Влада Србије је недавно најавила чистке у Безбедносно-информативној агенцији (БИА), уз објашњење да је открила да радикали

имају доушнике унутар агенције, као и у полицији. Ово би могло да објасни како је Шешељ толико знао о толико криминалних афера које је редовно износио на конференцијама за штампу. Међутим, то не објашњава зашто би неко из агенције, ако је био умешан у политичка убиства, то рекао Шешељу, а још је чудније зашто би се Шешељ о томе изланuо штампи. Ова и друга питања још чекају одговор од српских судских власти – или од Шешеља – када и ако се икада врати.

Феномен радикала

Откад је Српска радикална странка добила релативну већину на парламентарним изборима у Србији, постоје разне спекулације у западним медијима у вези с разлозима за њихов изненадни успех. Неки тврде да радикали имају крајње дисциплиноване гласаче, док други кажу да су радикали толико напредовали захваљујући присталицама Социјалистичке партије Слободана Милошевића, који су прешли на њихову страну. А било је и коментара да луде Србе још привлачи пројекат Велике Србије.

Веома је тешко борити се против нечега што Си-Ен-Ен, Би-Би-Си или „Вашингтон пост" прогласе чињеницом, чак и ако она садржи много глупости и контрадикторних тврдњи. Ови медији једноставно зраче поштењем, објективношћу и жељом да пренесу истину, целу истину и ништа осим истине, у мери да је све што они кажу истина у одсуству друге истине.

Нећу губити време на анализу глупости које су написале или пренеле медијске империје, него ћу уместо тога прећи директно на голе чињенице. Чињеница да је коалиција ДОС која је збацила Милошевића обећала народу посао, виши животни стандард, безбедност, брз улазак у Европску унију, стабилну државу и другачији третман земаља НАТО пакта – све супротно Милошевићевој ери. Ни једну од наведених ствари нису остварили – штавише, понекад су сами премањивали мере које су веома много личиле онима које је примењивао Милошевић.

Према већини анкета велика већина људи који гласају (што је обично мањина – испод 50 одсто) руководи се економским разлозима – а неуспех у побољшању привреде био је искључиво одговорност владе ДОС-а. Већина људи који не гласају толико је разочарана свим политичким опцијама, нарочито коалицијом ДОС, да су потпуно равнодушни према политици. Ово несумњиво значи да је главни кривац за успех радикала и стања опште апатије међу Србима такозвани блок демократских партија у Србији, упркос разним оправдањима која налазе за себе. Ово је такође разлог за све глупости које се објављују у западним медијима о успеху радикала, јер када би извештавали објективно – онда би требало да пре свега критикују бившу коалицију ДОС, тј. миљенике својих Влада.

Радикали су жестоко критиковали економске реформе владе ДОС, говорећи да су оне уништиле српску привреду фаворизовањем увоза у односу на извоз, а радикали обећавају да ће тај процес обрнути. У овом смислу нарочито користе име Николе Пашића и Народне радикалне странке, представља-

јући себе као њихове наследнике будући да је њихова владавина од 1903. до 1914. окарактерисана као најлибералнији и најпросперитетнији период у српској историји, када је извоз био десет пута већи од увоза и када је Србија добила трговачки рат с Аустроугарском. Слично томе, Томислав Николић је обећао да ће преоријентисати српску привреду на Русију, Кину и Индију, а тражиће и политички савез у истом том троуглу. Онима којима је доста прича о реформама које не могу да подигну стандард или донесу нова радна места, ова стратегија радикала делује као једини излаз.

Паралелно с разочарењем у демократски блок, народ сада привлаче радикали и због свог новог имиџа умерених, десних патриота (овај стил у Хрватској назива се „модерна неоконзервативна партија"). Они су престали с вербалним нападима на националне мањине и уместо тога траже њихову подршку, тако да сада у својим редовима имају припаднике мањина као пропагаторе. Међутим, ова гандијевска јавна слика само је илузија за масе, што је очито по њиховом коришћењу примењене еугенике, налик нацистичкој приликом критиковања несрпских функционера у другим политичким странкама (за оне који би хтели расправу о овоме могу да поменем много примера).

Николић је такође, на неки начин озваничио њихове аспирације на Велику Србију правећи поређење са Републиком Ирском. Он је рекао да је у ирском Уставу записано да је Северна Ирска део Републике Ирске и да ће они тражити поновно уједињење мирним путем. Николић истиче да Ирска сада председава ЕУ и да се нико не жали на наводни ирски експанзионизам.

Да би све уверио да жели мир, он је предложио да балканске државе распусте војску истовремено, али наравно, нико га није узео озбиљно (ко би, онда, остао да се прикључи НАТО-у?). На приче да би Србија била међународно изолована ако би победили радикали, Николић је одговорио да се исто причало за ХДЗ у Хрватској и упоредио је своју странку са ХДЗ-ом („simlis simili gaudet"), који показује сличну „неоконзервативну" јавну слику. Не би требало да буде изненађење уколико ове две странке деле неке исте „неоконзервативне" пријатеље из Француске.

У страним медијима је било много приче да би, ако би Николић и радикали преузели Србију, природно уследили српски експанзионизам и рат. Чисто срање. Ништа се не би догодило ни једној суседној земљи. Једина земља која би тада имала проблема и територијалних смањења била би у том случају Србија. Радикали су одувек били најбољи изговор за све оне центре моћи који би хтели да сведу Србију на границе из 1875. Демократске власти у Србији, као и Срби у Босни и на Косову, тако су таоци радикала и њихових ксенофобичних идиотарија, али и оних који желе да елиминишу Србију као јаку независну земљу.

Ствари изгледају веома суморно и за Србе и за Србију, али нарочито за демократски блок странака у Србији. У Босни, Педи „Свевишњи" Ешдаун укида постепено Републику Српску, док на Косову Срби имају неизвесну будућност живећи у изолованим гетима и стрепећи за живот. А сада мирољуби-

ви амерички председнички кандидат Џон Кери објављује да ће Косову дати независност, без икакве децентрализације или гаранција за Србе и остале мањине тамо.

Међутим, српски председник Борис Тадић и премијер Војислав Коштуница нису без опција. Тадић је добио подршку српских политичких партија у Босни зато што оне из искуства знају да ће, уколико радикали преузму Србију, господари света имати алиби да нападну на све Србе у региону, политички или војно. Те силе не могу да оптуже радикале ни за шта, не могу да их представе као инкарнацију Хитлера, иако су то раније покушали с Коштуницом (кога су претходно хвалиле до неба) пошто је он критиковао Хашки трибунал. Уколико Кери победи (што изгледа веома вероватно) и испуни обећање дато албанским гласачима у Америци, онда Тадић неће имати другу опцију него да им јсно и гласно каже: ми не желимо кризу, не желимо конфронтације, али ви нас гурате пред зид и ми немамо другог избора него да се одупремо (без рата).

Са свим оним што прича о Бушу и Ираку и с том кризом у позадини, Кери себи неће моћи да приушти још једну. Ако демократски блок у Србији не покаже да има кичму, како у привреди, тако и у спољној политици, онда ће наставити да губи гласаче у корист радикала, а Србија може да очекује злу коб – у овом случају у стилу „радикално боље".

Постскриптум

Очекујем да ће један број присталица Радикалне странке на крају прочитати ово и не бих уопште био изненађен ако бих добио разне етикете у смислу „велеиздаје" и друге. Такође не бих био изненађен ако бих добио нешто другачије етикете од страних и домаћих сорошевских ругоба. Док не бих марио много за етикете које долазе од сорошевских интелектуалних проститутки, свакако сам забринут због утиска који ће овај чланак оставити на разочаране присталице Радикалне странке. Ако из овог чланка нису ништа научили што би променило њихово размишљање, онда таквима топло препоручујем да још једном прочитају цитат са почетка прилога и да се онда погледају у огледалу. Ако ни тада не схвате, онда ће вероватно схватити током следећих неколико дана, месеци или година – све индивидуално зависно од веродостојности речи њиховог вољеног вође. **(Синиша Ђурић, „Собака", 26. август 2004. године)**

Пред вратима Хага

Српски ултранационалистички вођа Војислав Шешељ предао се Суду УН за ратне злочине у понедељак, да би се суочио с оптужбама да су његове паравојне јединице починиле зверства у ратовима у Хрватској и Босни.

Близак сарадник бившег председника Слободана Милошевића, Шешељ је оптужен за етничко чишћење и друга зверства између 1991 и 1993. године. Милошевићу се већ суди у Хагу.

Шешељ је дошао комерцијалним летом JAT-а до Амстердама, где су га преузели полицајци у цивилној одећи и превезли необележеним колима.

На капији Амстердамског аеродорма су му прочитана права пре него што је превезен у притворску јединицу УН у приобалном предграђу Хага.

Портпарол Тужилаштва, Флоренс Артман, рекла је да је Шешељева одлука да се преда „добра и требало би да и други оптуженици следе његов пример".

Пред авионом у Београду Шешељ је рекао стотинама људи који су га поздрављали на аеродорму: „Разнећу их у парампарчад. Вратићу се из Хага као победник."

Маса је викала, „Војо, Србине". Шешељева супруга са четири сина, као и функционери Српске радикалне странке, били су међу окупљенима на аеродрому, од којих су неки плакали.

Шешељ, правник који намерава да води своју одбрану, рекао је да се предаје зато „да би уништио злочиначки Трибунал, амерички инструмент против Срба".

„Најважније је да ја будем последњи Србин који одлази у Хаг."

„Морам да вам кажем да сам ноћас добро спавао и да одлазим у Хаг да победим и могу рећи да већ имам оно победничко осећање у себи", рекао је 48-годишњи ултранационалиста.

Оптужница терети Шешеља за 14 злочина против хуманости и кршење закона и обичаја рата између августа 1991. и септембра 1993. у Хрватској, Босни и северној српској покрајини Војводини. У оптужбе против њега спадају убиства, истребљење, прогони и сурово понашање. Иако није директно повезан ни с једним убиством, оптужен је за формирање паравојне групе познате као „шешељевци", за које оптужница каже да је учествовала у убијањима и прогонима несрба у Хрватској 1991. и у Босни 1992.

„Он носи индивидуалну кривичну одговорност за злочине који су били део систематског напада усмереног на Хрватске, муслиманске и друге несрпске цивиле", каже се у резимеу оптужнице који је објављен 14. фебруара.

Шешељ је признао да је његова странка слала на хиљаде добровољаца, али је рекао да они нису криви за злочине.

Његова Српска радикална странка је највећа опозициона странка у Скупштини Србије. Добила је око милион гласова на децембарским изборима, заузевши друго место, иза југословенског председника Војислава Коштунице. То гласање је проглашено неважећим због ниске излазности. **(Си-Ен-Ен, 24. фебруар 2003. године, Београд)**

Српска радикална странка је изразито национална политичка организација патриотског карактера, која има свој национални, политички, економски, социјални и културни програм. У политичкој сфери, Српска радикална странка се залаже за Велику Србију и то је једина српска политичка партија која се залаже за Велику Србију, а концепт Велике Србије подразумева јединствену српску државу у коју ће бити укључене све српске земље и главнина

српског народа, без обзира на вероисповест. Што значи за братско јединство Срба православаца, Срба католика, Срба муслимана, Срба протестаната и Срба атеиста.

У политичкој сфери, Српска радикална странка је политичка партија изразито демократског карактера. Од почетка се залажемо за вишепартијски парламентарни демократски систем, за пуно поштовање свих грађанских права и слобода, за потпуно поштовање права националних мањина и за модеран правни поредак који ће бити заснован на владавини права и закона.

У економској сфери, Српска радикална странка је либералног карактера. Ми се залажемо за слободу приватне иницијативе и за слободну тржишну конкуренцију.

Све ово јесте довољан разлог да сви они који себе виде у овим оквирима могу слободно да се виде и у савременим казаматима...

Војислав Шешељ иде у Хаг да се бори

Вођа Српске радикалне странке Војислав Шешељ недавно је стављен у притвор у истражни затвор у Хагу. Одлуку о хапшењу донео је Међународни кривични суд за бившу Југославију.

Шешељ је заточен на међународном аеродрому у Хагу, одмах по доласку у Низоземску.

Пре неколико дана вођа српских патриота и друг по оружју бившег југословенског председника Слободана Милошевића обелоданио је намеру да се добровољно преда Трибуналу УН у Хагу. Он је рекао да је донео ту одлуку зато што се не осећа безбедним у Србији.

Вођа Српске радикалне странке Војислав Шешељ, (48), окривљен је за „злочине против човечности" (укупно има осам оптужби) за време грађанских ратова у Југославији почетком деведесетих година, за кршење конвенција и правила ратовања итд. Ове оптужбе се односе на период када је Војислав Шешељ био командант на бојишту.

На опроштајном митингу у центру Београда, на којем се окупило више хиљада људи, лидер Српске радикалне странке рекао је да је спреман за дуг судски процес и да у Хагу намерава да докаже невиност; он је додао да ће се борити за све Србе који су се борили против новог светског поретка, а које сада гони хашка „правда". Шешељ је рекао да се нада да ће бити „последњи Србин који ће се појавити пред Трибуналом". Он је такође спреман да буде сведок на суђењу бившем председнику Југославије Слободану Милошевићу, ако то Милошевић буде тражио.

Као што јавља руска телевизија ОРТ, Војиславу Шешељу је припремљен диван опроштај. **(Сергеј Стефанов, „Правда", 18. април 2003. године)**

Оптужница против Шешеља?

Потпредседник Владе Србије, Миодраг Исаков, изјавио је јуче београдским медијима да је у дипломатским круговима у Савету Европе у Стразбуру сазнао да је потписана хашка оптужница против Војислава Шешеља. „То

су незваничне информације, али из добро обавештених извора", рекао је Исаков.

Тврдња да је Шешељ оптужен за сада није потврђена из других извора, иако се о томе последњих недеља често спекулисало у београдским медијима. Портпарол Тужилаштва Хашког суда, Флоранс Артман, одбила је да за Би-Би-Си прокоментарише ову изјаву.

Огласила се зато Српска радикална странка, на чијем челу је господин Шешељ.

Радикали у саопштењу оптужују премијера Зорана Ђинђића, савезног министра иностраних послова Горана Свилановића и помоћника министра унутрашњих послова Србије Ненада Милића да знају да је оптужница подигнута и да су чак од главног тужиоца Карле дел Понте тражили да Шешељ буде оптужен.

Лидер радикала је претходно тврдио да су непозната лица у петак намеравала да га киднапују и предају Хашком трибуналу, али да до отмице није дошло захваљујући његовом обезбеђењу.

МУП Србије је те тврдње демантовао.

Премијер Србије, Зоран Ђинђић је Шешељеве наводе оценио као „глупости смишљене за изазивање нереда". Нагласивши да не зна зашто би лидер радикала могао да буде позван у Хаг, Ђинђић је подсетио да се „Шешељ већ дуже време нуди да сам оде у Трибунал", те да његов трансфер, у случају да јесте оптужен, неће бити проблем Владе Србије.

Поводом спекулација о оптужници против Шешеља, извештач агенције Сенсе из Хага, Мирко Кларин, објашњава за Би-Би-Си да је лидер радикала још од 2001. године под истрагом Хашког тужилаштва али да подизање оптужнице још увек није потврђено.

Он, међутим, додаје да постојање оптужнице не би било изненађење, јер је Шешељ још пре две године, у вези са злочинима на подручју Вуковара, био именован као једно од двадесетак лица која су заједно са Слободаном Милошевићем учествовала у тзв. „заједничком злочиначком подухвату". **(Би-Би-Си на српском)**

Шешељева последња одбрана

Низ жалби српског националисте против Хага, маскира озбиљност оптужби с којима се он суочава.

Војислав Шешељ је увек уживао да буде у центру пажње. Када је држао политичку функцију, бивши паравојни вођа и оснивач Српске радикалне странке, свађао се у Скупштини и барем једном је полио водом другог посланика. Зато није било изненађење да ће Шешељ направити представу када у Хагу буде оптужен по 14 тачака оптужнице за ратне злочине и злочине против хуманости.

Одмах је најавио намеру да путује у Холандију, говорећи: „Нећу дозволити да ме нико хапси. Ићи ћу кад ми буде воља." Неколико дана касније, после опроштајног митинга, на којем је било 10 000 присталица, купио је авионску

карту и укрцао се на авион за Низоземску, обећавши да ће „разнети Хаг у парампарчад".

Оптужница, која је саопштена 14. фебруара, терети Шешеља за командовање паравојним јединицама познатим као четници или шешељевци, који су мучили, тукли, сексуално злостављали, прогонили и убили на хиљаде Хрвата и муслимана у Хрватској и Босни. Пошто се изјаснио да није крив ни по једној тачки оптужнице, захтевао је да му се дозволи да себе представља пред, како је рекао, „нелегалним" судом, да би бранио „српски национализам пред целим светом".

Судије, које су председавале у његовом случају, сложиле су се да му дозволе да брани сам себе али, плашећи се да ће он покушати да опоноша бившег југословенског председника Слободана Милошевића исмевајући Трибунал и држећи Политичке говоре, они су за њега именовали „дежурног заступника" који може да преузме одбрану уколико оптужени постане – непослушан.

Шешељ је написао протестно писмо и запретио је да ће ступити у штрајк глађу.

Од тада бивши паравојни командант, који је доктор филозофије и некадашњи предавач политичких наука на Сарајевском универзитету, бомбардује суд стотинама страница писама у настојању да скрене пажњу на свој случај. Та писма дају слику узнемиреног човека.

Шешељ је сва писма написао руком, зато што каже да се боји лаптоп компјутера који му је дао суд, с намером да га подвргне електрошковима.

У једном од писама, он се зарекао да неће дозволити свом правозаступнику да му помаже на било који начин, чак ни да „пере мој веш или чисти моје ципеле". У другом писму је тврдио да не разуме оптужницу која му је прочитана зато што преводилац суда говори хрватски, не српски.

„У току оба моја појављивања пре судом, превод на српски је био лош и неразумљив, зато што је један од преводилаца користио превише вештачких израза, ових такозваних кроатизама, који не одговарају духу и смислу српског језика", рекао је он.

Као пример навео је реч „count" (каунт), коју Срби изговарају као „тачка", а Хрвати као „точка". Такође је поменуо реч „паган" (пејген). У српском је она „паганин", али је судски преводилац наводно употребио хрватски израз „поганин".

Шешељ је написао да се, присиљавањем да слуша такве преводе, на њега врши неподношљив притисак и да то показује „врло наглашен хрватски и муслимански утицај" на Трибунал.

Он је тражио да се сва документа, која се односе на његов случај, преведу на српски и оштро је критиковао суд зато што му даје документа на енглеском и француском, говорећи да то „представља кршење мојих грађанских и људских права". Он је такође захтевао да му се припадници судског обезбеђења обраћају само на српском – на језику који већина њих не говори.

У другим писмима се жалио на процедуру везану за обезбеђење, која захтева да оптужени носе панцир-кошуље приликом превожења до суда. Ше-

шељ је поново покренуо ово питање у марту, у писму дугом 13 страна, у којем је тврдио да, с обзиром на то да га панцир-кошуља неће заштитити од снајпера или ракетног напада, ова мера је „прилично ефикасно средство физичког мучења". У истом писму се такође пожалио да га методи припадника обезбеђења полно узбуђују, што га спречава да се концентрише на одбрану.

„Имам нарочит проблем са припадницима обезбеђења који, током претреса, додирују моје ерогене зоне у препонама, својим осетљивим прстима и зато се, када уђем у судницу, осврћем и погледом тражим жене, уместо да се концентришем на питања везана за суђење", написао је он.

Најновије је то да је Шешељ захтевао од Трибунала да отпусти судије који председавају његовом суђењу. Као разлог за уклањање судије Шомбурга, Шешељ је навео чињеницу да је он Немац, а та нација има предрасуде према Србима. „Кад год видим Волфганга Шомбурга, сетим се Аушвица, Маутхаузена и Јасеновца. Мирис крематоријума и гасних комора улази с њим у хашку судницу", написао је он.

Захтевао је да друга двојица судија, Флоренс Ндепеле Муачанде Мумба из Замбије и судија Кармел А. Егиус са Малте, буду уклоњени зато што су католици. У његовим очима католичка црква је једна од „најопаснијих злочиначких организација" и извршила је многе злочине против Срба.

Трибунал је одбио већину његових захтева, али је морао да потроши много времена и новца преводећи и одговарајући на писма – у чему Шешељ, несумњиво, ужива.

Међутим, ако Шешељ мисли да његова писма имају добар пријем код српске јавности код куће, анкете показују супротно. Пре шест месеци Шешељ је добио 36 одсто гласова на председничким изборима у Србији. Анкета коју је спровела Скен агенција показује да мање од 4,6 одсто српских гласача сада има повољно мишљење о бившем четничком вођи. **(Стејси Саливан, Институт за извештавање о рату и миру, 2-6. јуни 2003. године, Хаг)**

Хоће ли се правда извршити?

„Жељко Ражнатовић и Војислав Шешељ тешко би могли да се више разликују. Ражнатовић, познат као Аркан, оригинални је балкански паметњаковић, тражен у Европи због пљачке банака, убистава и бекства из затвора. Самопроглашени атентатор, Аркан је водио клуб навијача фудбалског тима и посластичарницу. У слободно време бави се шверцом нафте и друге робе. Арканов криминални заштитни знак био је букет ружа, које је поклањао благајницима банака које је пљачкао. Шешељ је нешто сасвим друго. Члан Скупштине Србије, он је интелектуалац, доктор марксистичких наука, који је био у затвору због критиковања комунистичке Владе Југославије и маршала Тита.

Невероватан пар, Аркан и Шешељ, имају једну заједничку црту. Обојица су командовала српским паравојним јединицама које су окривљене за покољ, силовање и патње више хиљада несрпског становништва у Хрватској и Босни. А њихове снаге нису могле да изврше крвопролиће без покровитељства Сло-

бодана Милошевића, председника Србије. „Захваљујући сарадњи и савезу са Слободаном Милошевићем, наш утицај на овај рат био је изузетно велик", хвалисао се Шешељ. „Од њега смо добијали оружје, униформе, аутобусе и касарне... где смо обучавали добровољце."

Прошле недеље у Паризу, Милошевић се руковао с председником Клинтоном и потписао споразум којим се окончава рат који је он, великим делом, започео и одржавао. Данас 20 000 америчких војника почињу да заузимају положаје преко врлетних планина Босне и Херцеговине да би покушали да учврсте примирје, суд за ратне злочине у Низоземској прикупља доказе да приведе правди одговорне за најтежа зверства. До сада су оптужнице поднете против 52 лица, у распону од команданата сабирних центара до Радована Караџића, председника босанских Срба, и његовог првог генерала, Ратка Младића. Четрдесет пет оптужених су Срби; седморица Хрвати. Истрага у вези с Босанцима је у току.

Запажени по одсуству са списка наводних ратних злочинаца су Аркан и Шешељ, као и њихов контролор у Београду, Милошевић, човек за кога амерички званичници кажу да је можда највећи ратни злочинац од свих. „Само је један човек задужен за целу ствар", каже један амерички званичник који изврсно познаје ствари.

Гоњење Милошевића неће бити лако. Судија Ричард Голдстон, главни тужилац за ратне злочине, каже да специјална правила о доказима којих суд мора да се држи представљају велику потешкоћу. „Мора се директно доказати да је постојала спознаја да ће из неког понашања проистећи злочиначка дела", рекао је Годлстон у једном интервјуу. „Није у питању Милошевићева умешаност у рат у бившој Југославији, него његова умешаност у ратне злочине. Морамо имати доказе који се пењу уз ланац (командовања)."

„Велика Србија". Иако је много посредних доказа, овај је заиста довољан. Хиљаде страница докумената које су прикупили истражитељи Уједињених нација показују да ратне бруталности у Босни и Хрватској нису биле дело крвожедних лудака, него резултат оркестриране кампање коју су вршиле ЈНА и паравојне силеџије у координацији с војском. Човек одговоран за то био је Милошевић.

На много начина рат је био Милошевићева творевина. Када је југословенска федерација почела да се распада, председник Србије је потпалио фитиљ дајући снажну подршку праву Срба у Хрватској и Босни да се придруже „Великој Србији". Милошевић је вешто развио и распоредио инструменте да оствари своју националистичку визију. Били су то ЈНА и паравојне јединице које су јој се прикључиле.

Регуларна војска и њени команданти су кородинирали нападе с паравојним групама као што су Арканове и Шешељеве, као и с локалним територијалним и полицијским снагама. Ове су групе заједно, не само освајале територију, него су стрељале, силовале и расељавале на хиљаде невиних цивила.

„Оне су успоставиле образац наизглед погодне порецивости", каже Шериф Басиуни, главни истражитељ комисије УН за ратне злочине која је пре-

тходила Трибуналу који сада ради у Низоземској. „Војска је користила паравојне групе за етничко чишћење, она би опколила неко подручје, пустила ове групе даураде ствари, а онда га остављала кризном штабу."

САД су све то пратиле. Америчка Одбрамбена обавештајна служба, Ција и Служба националне безбедности добијале су бројна електронска пресретања и сателитске и авионске слике концентрационих логора, које су водили Срби још од 1991. Међу пресретнутим порукама налазила су се директна наређења председника босанких Срба, Радована Караџића генералима на терену. Један извор упознат с тим материјалом каже да он јасно показује да је „Караџић у командно-контролној улози над војском". Извори кажу да могу да докажу да Милошевић лаже да није снабдевао Србе који су ратовали у Босни. „Веома добро је знао да су залихе свих врста долазиле босанким и крајишким Србима", каже амерички званичник у вези са обавештајним подацима. Други извор, који је био задужен за прегледање слика из логора смрти, каже да су сателити снимали „камионе који су улазили у логор с народом који је стајао, а напуштали су логор с народом који је лежао". Голдстон се пожалио да су Сједињене Државе и европске земље споро предавале обавештајне информације о потенцијалним ратним злочинцима. Формална процедура за достављање обавештајних података успостављена је прошлог маја, али тек прошлог месеца је Клинтонова администрација ставила обавештајну подршку Трибуналу на листу приоритета.

Команда и контрола. Пре четири године, када је Милошевић васкрсао шестогодишњи сан о Великој Србији покличем, „Сви Срби у једној држави", његови планери су се дали на посао. Према Норману Сигару, професору америчке Морнаричке школе за напредно ратовање и аутору нове књиге под насловом „Геноцид у Босни", српски план је био геостратешки. У ту сврху они су за циљ имали кључне саобраћајнице у Хрватској и Босни, скупа с мостовима, рударским и индустријским објектима и пољопривредним центрима и лукама. У свим тим подручјима несрби ће морати бити уклоњени „етничким чишћењем". „Они су знали шта хоће", каже Сигар, „и све је било добро испланирано."

Кључ је била ЈНА. Милошевић, на папиру, није био главнокомандујући. Међутим, извори кажу да да је на главне функције постављао своје људе, цементирајући своју контролу почетком 1992. Војска је имала јединице размештене по Словенији, Хрватској и Босни. Снаге територијалне одбране биле су слично распоређене. Године 1991, донет је закон којим је омогућено да се српске паравојне групе ставе под команду војске и територијалне одбране. „Други добровољци, не само Аркан, тако су постали саставни део војске или територијалне одбране", рекао је Радмило Богдановић, посланик у Скупштини Србије, једним београдским новинама.

Све ово је створило ланац командовања којим су се повезивали војска, територијална одбрана и паравојне снаге, до Милошевића на врху. Користећи модерни принцип ратовања, познат као „командантова одлука", Милошевић је могао да издаје широка наређења и да детаље препусти потчињенима. За-

тим је могао да негира било какво сазнање о делима својих војника, без обзира како гнусна она била. Као што Шешељ каже за документарац Дискавери канала Би-Би-Сија, који треба да почне да се приказује 26. децембра, „Милошевић и његови генерали нису нам издавали наређења, само „захтеве"... Ми их нисмо разочарали."

Проналажење образаца. Са утврђеном командом структуром, српски планови за „ослобађање" хрватске и босанске територије гардили су се око тријумвирата снага. Почетни артиљеријски напади, кажу сведоци, долазили су типично од топова ЈНА. После гранатирања, сведоци су идентификовали паравојне јединице, попут Арканових и Шешељевих, које су палиле и пљачкале муслиманску имовину, стрељали и мучили муслиманске вође и формирали сабирне логоре. Затим је долазила окупација, коју су често изводили локални Срби, полиција и паравојне јединице. „Кризни штабови" локалних Срба били су чак формирани да би упрли прстом у муслиманске политчке вође, интелектуалце, верске личности и богате грађане. Многи од тих људи су хапшени, силовани, убијани или депортовани у друга муслиманск подручја или ван Југославије. Образац етничког чишћења, како су га сами Срби звали, био је доследан широм Југославије.

Овај план је најпре откривен у Хрватској. 25. августа 1991. У јутарњим сатима, становници Вуковара, древног града на Дунаву, пробудили су се уз грмљавину артиљерије. Вуковар и неколико оближњих градова дошли су под удар топова ЈНА. Вуковар је одолевао нападу 86 дана. Када су припадници ЈНА почели да дезертирају, у акцију су као појачања ступиле паравојне снаге, укључујући Шешељеве. Град је пао 17. новембра, а завршни напад предводио је регионални командант ЈНА, Живота Панић. После неколико месеци Панић је унапређен у начелника Генералштаба ЈНА.

У побеђеном Вуковару почела је ноћна мора. Војници и припадници паравојних снага заробљавали су и испитивали муслиманске грађане. Притворени су добијали батине. Жене су силоване; у неким случајевима су биле сакаћене. Војници генерала Панића су покупили 300 мушкараца из Вуковарске болнице, од којих су неки били пацијенти, али и многе цивиле који су просто тражили склониште, и потрпали их у аутобусе. Одвезли су их на фарму удаљену неколико миља од Вуковара, где су их тукли. Следећег дана, када је пало вече, њих 260 одведено је до оближње јаруге, где су стрељани. Овај болнички масакр чини основу оптужнице Трибунала за три официра ЈНА. На хиљаде људи је погинуло у нападу на Вуковар. Многи други становници града пребачени су у сабирне логоре којима су руководили припадници паравојних јединица.

Ти логори су били језива места. Заточеници су били затворени у пекару, супермаркет, полицијску станицу и вуковарски затвор. У једном оближњем граду, центар за мучење била је пицерија „Абриза". „Велепромет" је био пословни комплекс, с једном управном зградом, складиштем и тапетарском радионицом. У тој радионици налазило се место звано „соба за егзекуцију". Убиства су се дешавала данонoћно. Заточеници су се сећали како су људи били

одвођени; убрзо затим чула би се паљба из аутоматског оружја. Један заточеник је рекао да су његови поробљивачи, Срби, узели дете од 2 или три месеца и просули му мозак о зид, а онда су одрезали сисе његовој мајци и оставили је да искрвари до смрти. Неколико заточеника препознало је припаднике Шешељевих јединица у том затвору.

Бивши високи официри ЈНА рекли су истражитељима ратних злочина да је сваки корпус имао сопствене јединице које су руководиле концентрационим логорима: ред је одржавала војна полиција; за ислеђивање, мучење и убијање је била задужена тајна полиција, а за хватање и претрес несрба „интервентне јединице". Ако би поједине војне јединице биле превише заузете, паравојне снаге су биле на располагању за помоћ.

После заузимања готово једне трећине хрватске територије, Срби су били приморани да прихвате прекид ватре, у јануару 1992. После неколико недеља, рат се преселио у Босну. Једно од првих подручја које је било мета био је округ звани Приједор. Пажљива реконструкција догађаја са тог пордучја, коју су извршили истражитељи ратних злочина, показује да је кључну улогу одиграла Војска Југославије у садејству с паравојним јединицама као што су биле Арканове. Аналитичар одбране Сигар запажа да су Срби имали два метода заузимања града. Један је био споља према унутра, као што је било код гранатирања Вуковара. Други, заузимање изнутра, виђен је у Приједору, 30. априла 1992. Житељи су у шоку посматрали како се по целом граду подижу српске заставе, а била је формирана и српска Влада у сенци.

Српски лидери су тамошње догађаји описали као спонтани устанак локалног становништва које су дуго малтретирали муслимани. Локално несрпско становништво није знало да је локалне Србе, шест месеци раније, наоружала Југословенска војска. Српски вођа у Приједору „толико добро је одрадио посао да је у 13 полицијских станица чекало 1 775 лица" да изврши удар, хвалисале су се једне српске новине. Пред само заузимање града, чета Арканових људи узела је собе у хотелу „Приједор" да би подржала локални „устанак".

Кореографија хаоса. Пре заузимања Приједора, Срби су продали неисправно оружје уплашеним муслиманима, а онда су пописали њихова имена. Касније су ти муслимани стрељани због поседовања „илегалног" оружја. Судбина Приједора била је запечаћена када је, после тихог заузимања, око 150 несрба покушало да врати центар града. Југословенска војска, паравојне и локалне јединице, напредовале су улицу по улицу тенковима и пешадијским наоружањем. Несрби који су преживели ухапшени су, одвезени у логоре или побијени. Куће су пљачкане и сравњиване са земљом. Ова кореографија хаоса понављаће се по целој Босни.

Чак је и силовање организовано. Док су нека силовања била ствар разврата, извештаји о ратним злочинима говоре да је већина силовања била резултат систематске кампање терора. Логор Лука, у близни града Бањалуке, имао је посебне „собе за силовање", рекли су сведоци. У касарни Југословенске војске „Виктор Бубањ", у близини Сарајева, собе су биле подељене за

орални и вагинални секс. По речима сведока, команданти логора, званичници локалне полиције и војске, па чак и политичари учествовали су у овим злостављањима или су знали за њих. Међу починиоцима који се помињу у извештајима Уједињених нација налазе се припадници Арканових јединица.

Као сви други елементи кампање, силовања су такође имала образац. Бројне Босанке су силоване да би родиле српску децу. У неким случајевима, лекари су рутински прегледали заточенице да виде да ли су трудне. Ако су биле трудне, имале су бољи третман. Неке жене је силовало 10 и више мушкараца, наводи се у извештајима о ратним злочинима, а неке док не би умрле од батина. Терор је био део метода. На Кули Бутмир, у Сарајеву, један отац је поломио обе ноге кад су га српски стражари приснили да гледа како му силују супругу и две кћери, од 8 и 13 година, и онда их убијају. Кћерима су пререзали грло пред оцем. Он је преживео и обесио се.

Сабирни логори у којима су се дешавала ова и друга зверства могу да пруже неке доказе корисне тужиоцима који су задужени да приводе ратне злочинце правди. Неки од најгорих логора били су код Приједора. Омарска, Кератерм и Трнопоље подсећају на холокауст, ако не по броју заточеника онда по ужасима који су се дешавали у њиховом простору ограђеном жицом. Истражитељи кажу да су Омарска и Кератерм били „дефакто логори смрти". Трнопоље је служило као прихватни центар за депортовање жена, деце и старијих. Истражитељи кажу да су силовање, батинања и друга мучења била уобичајена. Мушкарци су били присиљавани да силују жене или друге мушкарце; ако би одбили, што су многи чинили, били би стрељани, или мучени глађу. У Кератерму је дневни оброк хране било парче хлеба и кашика купуса или пасуља. Заточеници су постајали само кожа и кости. Само у ова три логора заточено је можда 13 500 лица, а сигурно их је на стотине умрло, пре него што су ови ужаси привукли пажњу света, у августу 1992.

„Деловати брзо". Од првих дана сукоба у Босни, Милошевић и његов тим су знали да ће се на савезну војску гледати као на агресорску силу, што би могло изазвати оштар одговор Запада. Међутим, Милошевић је имао друге идеје. Борислав Јовић, кључни Милошевићев саветник, рекао је за Дискавери канал Би-Би-Сија: „Знали смо да ћемо, кад Босна буде призната, бити посматрани као агресори зато што је тамо била наша војска. Милошевић и ја смо о томе разговарали. Нисмо се консултовали ни са ким другим. Схватли смо да морамо деловати брзо." То је подразумевало пребацивање свих босанских Срба из савезне војске у војску босанских Срба. Тако су босански Срби одмах добили 80 000 добро обучених војника. Јовић даље каже: „Обећали смо да ћемо сносити све њихове трошкове. Они нису имали никакав државни буџет. Нису чак могли да плаћају официре." Тако је војску босанских Срба потајно снабдевала Влада Србије.

Много је сведока ужаса југословенског сукоба. Многи од њих су жртве с којима су разговарали представници америчке, британске и француске Владе, организација за људска права и хуманитарних организација присутних у региону, као и истражитељ ратних злочина Шериф Басиуни и његови помо-

ћници. Басиунијева комисија је 1993. саставила извештај на 3 200 страна, а то је, каже он, само део доказа који стоје на располагању.

Међутим, Басиунови извештаји и документа нису ништа више од тога; тужиоцима ће бити потребни чврсти докази да би Аркана, Шешеља и друге разбојнике привели правди.

Тај процес је управо започео. Истражитељи су морали да пронађу и поново интервјуишу многе сведоке да би формирали парнице које могу да се одрже на суду. Трибунал је овлашћен да гони само четири врсте злочина: тешке повреде Женевских конванција, кршење закона рата, злочине против човечности и геноцид. Нема смртне казне и ником не може да се суди у одсуству. Тужиоци су се мучили, радећи без успостављене судске процедуре и по тајним правилима. У оптужници за председника босанских Срба Радована Караџића и његовог првог генерала, Младића, на пример, тужиоци који су радили за Голдстона, ослањали су се на „дела и пропусте" овог пара. По том стандарду злочин је не само извршење или планирање зверстава, него и пропуст да се она зауставе или одбијање кажњавања извршилаца. Да би се доказала дела нечињења, мора се „наћи" сведок који је знао за одлуке вођства у српском штабу, или још боље, пребег са торбом докумената у којима пише ко је шта наредио и када.

Караџић је, испоставља се, урадио добар посао што је успоставио сопствену командну одговорност. Упитан прошлог августа о нападу на заштићену зону Сребреницу, он је рекао: „Дао сам одобрење за извршење непосредног задатка директно Генералштабу...и био сам веома задовољан како је брзо заузео Сребреницу."

Милошевић није био тако несмотрен. Обавештајни аналитичари САД су убеђени да је Милошевић ратни злочинац. Међутим, они се такође слажу да ће то бити веома тешко доказати. Као и са другим српским вођама, овај случај ће зависити од „дела и пропуста". Званичници САД кажу да Милошевић није оставио много отисака које би обавештајне службе могле открити.

Међутим, у његовој одбрани има потенцијалних рупа. Аналитичар Сигар, на пример, тврди да Милошевић, не само да контролише Југословенску војску, него је финансира са 4 милијарде долара, што је 25 одсто од годишњег националног буџета. Други кажу да Милошевићева одлука да изврши чистку и замену официра лојалним националистима показује колико он контролише војску. „У пролеће 1992. дошло је до масовне чистке највишег војног руководства", каже Ворен Цимерман, бивши амерички амбасадор у Југославији. „Они који су себе сматрали Југословенима отишли су у пензију или на неки други начин. Тада је Милошевић поставио људе који су му били лично одани."

Паравојне везе. Милошевић категорички негира сваку одговорност за ратне злочине, понављајући да он није имао директну контролу над одлукама које су доносили његови команданти, који технички одговарају цивилном сектору. Из тог разлога, неки стручњаци сматрају да би било најбоље теретити Милошевића, не због командовања регуларном војском, него због веза с паравојним јединицама као што су Шешељеве и Арканове. Један такав стру-

чњак је Пол Вилијамс, експерт за међународно право, који покушава да докаже баш то. Аркан је, примећује Вилијамс, формирао политичку странку 1993. године; у томе му је помогао Милошевић и чак му је обезбедио наступе на државној телевизији. Арканове снаге су смештене у Србији; његови људи су обучавани у центрима државне полиције, а опрему су добили од Југословенске војске. Лица блиска Аркану признала су: „Ми смо део оружаних снага и под њиховом смо командом", рекао је потпредсеник Арканове Странке српског јединства, у месецу октобру.

Ако такве везе могу да се докажу, онда оне повезују Милошевића с најтежим ратним злочинима у Босни. 5. маја 1992, на пример, кажу истражитељи, Арканове и Шешељеве трупе су протерале 10 000 муслимана из села на реци Дрини. Убијено је барем 50 муслимана, њихова тела су остављена на обалама реке; 2 000 их је ухапшено. „Арканови и Шешељеви војници и локалне (паравојне јединице) мучили су и побили на десетине њих", каже се у једном извештају о ратним злочинима. Негде у исто време, у округу Брчко, 500 грађана, из једног другог града, довезено је у гарнизон у којем су се налазиле Арканове и Шешељеве јединице. Они су били опљачкани и раздвојени; касније је њих 474 било наводно натерано да се међусобно туку до смрти.

Да би се водила парница која се може добити, Голдстоновим тужиоцима ће вероватно бити потребна сведочења појединаца који директно знају за Милошевићеве акције. Мало је таквих кандидата. Шешељ је раскинуо с Милошевићем, а председник босанских Срба, Караџић је чврсто наговестио да ће, ако буде ухапшен, укључити друге. Један амерички званичник каже да постоје чврсти докази против генерала Панића, који је командовао нападом на Вуковар, као и против Панићевог наследника на место начелника Генералштаба Југословенске војске, Момчила Перишића. Вероватно и Панић и Перишић знају о Милошевићевим акцијама за време рата.

Како чврсти правни докази против Милошевића тек треба да се открију, генерали би могли да буду од велике користи за тужиоце. „Шта треба да радите?" пита се амерички званичник који је добро обавештен о српским лидерима. „Узмете Панића и затим Перишића.... Веза између Перишића и Младића је сасвим добра. То је апсолутно јасно." Голдстон је већ подигао оптужнице против три висока југословенска официра. Ако Панић и Перишић на крају буду такође именовани, Трибунал ће бити корак ближи вратима Слободана Милошевића.

Језиви списак (где припада)

У бившој Југославији је постојало скоро 1 000 сабирних логора. Нека од најтежих зверстава догодила су се у овим логорима:

Фоча КП Дом (април, средина 1993). Овај бивши затвор коришћен је као центар за ислеђивања. Они који су умрли од батина наводно су бацани у реку Дрину. Овај затвор је имао скоро 600 заточеника.

Кератерм (мај-август 1992). Бивша фабрика керамике претворена је у иследни логор за 3 500 заточеника. Једна жена тврди да ју је силовао логорски службеник.

Лука (мај-јули 1992). Смештен у објектима луке на реци Сави, овај логор је имао до 5 000 заточеника. Силовања, мучења и убијања обављана су у малим канцеларијама унутар два складишта. У једном је била запослена медицинска сестра која је смиривала младе жене пре него што су злостављане.

Мањача (лето 1991-децембар 1992). Овај затворски логор је имао скоро 4 000 заточеника, углавном мушких босанских муслимана и нешто Хрвата, који су били цивили. Заточенице су наводно биле силоване и мучене усијаним гвожђем.

Омарска (мај-август 1992). У овом бившем руднику гвожђа држано је око 4 000 муслиманских мушкараца и нешто жена. Босански Србин Душко Тадић очекује суђење пред Међународним судом за ратне злочине по 132 тачке које се односе на силовање, убиства и мучење. Већина ових злодела је наводно овде извршена.

Трнопоље (мај-децембар 1992). Овде су према заточеницима боље поступали због тога што је био дозвољен ограничен приступ Међународном црвеном крсту и медијима. Ипак, неки од око 6 000 заточеника пријавили су силовања, убиства и премлаћивања.

Сушица (јуни-септембар 1992). Међународни суд за ратне злочине тереши Драгана Николића, наводног српског команданта овог логора, за убиство осам заточеника и за мучење 10 других. **(Стивен Ц. Хецис, Питер Кери; Робин Најт, Пол Гластрис, Дана Хокинс, Даглас Пастернак, Us News, i Word report, 25 децембар 1995 – 1. јануар 1996. године)**

Ултранационалистички вођа одбацује оптужницу УН за ратне злочине

Београд, Србија и Црна Гора (АП) – Ултранационалистички вођа оптужен за улогу у ратовима у Хрватској и Босни одбацио је све оптужбе изнете против њега на суду УН за ратне злчине као смешне.

Војислав Шешељ, познат по ратоборној реторици и радикалном просрпском ставу, рекао је за београдске „Вечерње новости" да је оптужница против њега заснована на „пуким фабрикацијама".

„То је смешно", рекао је Шешељ за недељно издање ових новина.

Вођа српске десничарске Српске радикалне странке и кључни савезник бившег председника Слободана Милошевића, Шешељ је поновио намеру да отпутује у Хаг 24. фебруара и да се добровољно преда суду УН, а не да се суочава с хапшењем и изручењем.

Шешељ, који је за оптужницу знао пре више недеља, рекао је да је купио авионску карту за Амстердам. Међутим, он је обећао да ће оборити оптужбе када се суочи с Трибуналом. „Са својим глупим оптужбама против мене они су ударили на највећи правни српски ум", рекао је Шешељ, који је и сам правни научник. „Разнећу их у парампарчад."

Гостујући у недељу, на приватној БК телевизији, Шешељ је тврдио да се не плаши могуће затворске казне у Хагу, наводећи више затворских казни које је одслужио под бившим комунистичким режимом.

„Ја сам стара затворска птичица, за мене нема изненађења", рекао је Шешељ. „Добро ћу искористити време у затвору, читајући, пишући."

У петак је Суд УН, са седиштем у Низоземској, отворио оптужницу против Шешеља, која га терети по осам тачака злочина против човечности и шест тачака кршање закона или обичаја рата.

Према тим оптужбама, Шешељ, (48), је подстицао етничку мржњу у јавним говорима и подстрекивао своје војнике на насилна акта против несрба на целом Балкану у првој половини деведесетих година XX века.

„Ја нисам никада починио никакав злочин, нити сам помагао или скривао злочине које су чинили други", рекао је Шешељ у интервјуу за новине. „Никада нисам никога подстицао на убиство, малтретирање, прогон или силовање. Против мене немају никаквиох доказа", рекао је он. „Само сам чуо за ратне логоре када се рат завршио."

На БК телевизији, Шешељ се заклео да нико од чланова његове странке није починио никакве злочине, али је признао да је било злочина у балканским ратовима „свих страна, укључујући Србе".

Тужиоци УН тврде да је Шешељ учествовао у „удруженом злочиначком подухвату" протерујући муслимане и Хрвате из великих делова Хрватске, Босне и чак из северне Србије, у току балканских ратова деведесетих година. Међутим, Шешељ је негирао тврдње да је водио било какве војнике да чине злочине, тврдећи да су добровољци били под командом војске.

„Они ме у суштини оптужују за пропаганду", рекао је Шешељ. „Ја и сада водим пропаганду и водићу је и на Хашком суду."

„Они (званичници Трибунала) ће лоше проћи ако све за што желе да ми суде јесу моја политичка уверења", закључио је он.

Шешељ је остао непоколебљиви присталица Милошевића, коме се суди пред Хашким трибуналом већ годину дана. Шешељ је преузео улогу незваничног вође српског националистичког покрета после збацивања и изручења Милошевића. **(ТВ Б92)**

Лично учешће у злочиначком подухвату

Хаг – Након што је Ричард Голдстон у јулу 1995. оптужио Радована Караџића и Ратка Младића, питање на које су у наредне четири године најчешће морали да одговарају он и његова наследница на положају главног тужиоца Хашког трибунала Луиз Арбур гласило је:

„Зашто још нисте подигли оптужнице против Жељка Ражнатовића Аркана и Војислава Шешеља? Сви знају каква је била њихова улога у ратовима у Хрватској и Босни."

На такво питање Луиз Арбур је, почетком 1997. овако одговорила аутору ових редова:

„Наш највећи непријатељ је наводно опште знање. Стално ми говоре: 'Зашто нисте оптужили овог или оног? Па сви знају да је крив.' Е, па, трансформација оног што, наводно, сви знају у оптужницу која ће издржати пробу пред судом и за дела која су у оквирима постављеним Статутом овог

трибунала, поприличан је пут који треба прећи. У случајевима када осумњичени нису познате личности, нико нас не пита: 'Зашто их још нисте оптужили?' А у тим, наводно ноторним случајевима, постоји стално сумња да нешто није у реду ако Трибунал не поступа у складу са општом перцепцијом. Наш посао је да истражујемо, прикупљамо доказе и подижемо оптужнице које ће издржати проверу по стандардима овог Трибунала, дакле изван сваке разумне сумње."

Лидер српских радикала и „четнички војвода" се, у укупно 14 тачака, терети за злочине против човечности и кршења закона и обичаја ратовања, почињене између августа 1991. и септембра 1993. у Хрватској, БиХ и Војводини.

Прво што пада у очи је да се Шешељ терети искључиво по основу индивидуалне, дакле личне, а не и такозване командне одговорности. Тужилаштво му, дакле, не приписује одговорност зато што није спречио злочине које су починили „четници" или „шешељевци", или што није казнио починиоце тих злочина. Шешељ се терети да је лично, са знањем, намером и пуном свешћу о последицама, учествовао у „заједничком злочиначком подухвату", чији је циљ био насилно и трајно уклањање несрпског становништва са трећине територије Хрватске, из већег дела БиХ и из делова Војводине.

Шешељев допринос том злочиначком подухвату је, према оптужници, био вишеструк.

Прво, учествовао је у регрутовању, наоружавању, опремању и „усмеравању" добровољачких паравојних формација познатих као „четници" или „Шешељевци."

Друго, учествовао је у „планирању и припреми" освајања села у источној и западној Славонији и у општинама Зворник и Босански Шамац, као и у присилном трансферу несрпских становника тих села или њиховом затварању у заточеничке објекте, где су били подвргнути мучењима, убиствима и нељудским условима живота.

Трећи и рекло би се најзначајнији Шешељев допринос заједничком злочиначком подухвату је, према оптужници, његова „запаљива" и „екстремно националистичка реторика" и „ратна пропаганда".

Шешељева „запаљива и екстремно националистичка реторика", којом је ширио мржњу према другим етничким групама, према оптужници је директно подстицала његове следбенике на ратне злочине: убиства, силовања, мучења, пљачкања, разарања, протеривања. У оптужници се наводи низ примера када су, непосредно након Шешељевих посета и говора „добровољцима" у Вуковару, Вочину, Зворнику и другим местима, уследили напади „четника" или „шешељеваца" на Хрвате и Бошњаке, упади у њихове куће, убиства, премлаћивања, пљачке, силовања и протеривања.

Слично се, у мају 1992, догодило у војвођанском селу Хртковци. У оптужници се наводи да је Војислав Шешељ, 6. маја 1992. одржао „запаљив говор" у Хртковцима, у којем је позвао на протеривање Хрвата и прочитао је списак хрватских становника који треба да напусте село. Својим локалним следбеницима је, наводи се даље, издао упутства како да притиском и смр-

тним претњама натерају на одлазак оне који не желе да оду добровољно. Одмах након те посете и говора је, према оптужници, почела кампања етничког чишћења, злостављања, напада и претњи локалним Хрватима да ће бити убијени уколико не оду. У наредна три месеца Хрвати су напустили село, а њихове куће су опљачкане и окупиране.

Сви ти злочини би се, језиком оптужнице, могли описати као „природне и предвидљиве последице" Шешељеве пропаганде мржње и директног подстицања насиља, чиме је његова реторика прешла праг који такозвани вербални деликт дели од ратног злочина. **(Мирко Кларин, Сенсе, Хаг, „Како је у Хашком тужилаштву сазрела одлука да се подигне оптужница против Војислава Шешеља")**

Србија, мањине под ударом

Недавни напад вођен на страницама једног београдског дневног листа против Соње Бисерко, директорке Хелсиншког одбора за људска права у Београду, избацује у први план питање поштовања мањина.

Ако би историја морала да суди Србима према њиховом доприносу култури других народа, онда би тај суд отворио у уџбеницима историје једно ново мрачно поглавље на њихов рачун. „Треба да будемо реални и да се запитамо какви су стандарди у Србији и да ли се стандарди сигурности на Косово могу узети као услов за статус Косова. И да ли су такви стандарди потребни и за Србију", рекла је Латинка Перовић, историчарка по професији, у вези са недавним нападом против директорке Хелсиншког одбора за људска права у Србији, Соње Бисерко, која је исто тако кандидат за Нобелову награду за мир у оквиру пројекта 100 жена за мир. Соњу Бисерко је 8. септембра лист „Таблоид" назвао хрватским шпијуном. Упркос томе што није реч ни о чему новом када је у питању Милован Бркић, главни и одговорни уредник наведених новина, међу мрачним изразима убаченим у текст, које не желимо да наводимо из етичких разлога, налази се неколико података који, према адвокату који заступа Соњу Бисерко, не само да представљају напад на приватност, него и кршење члана 67. Кривичног закона Србије који се односи на угрожавање сигурности једне особе. „Таблоид" је објавио адресу (улицу, број и број стана) Соње Бисерко, која је више пута вређана и физички нападана, баш у свом пребивалишту. Према речима адвоката Николе Баровића, на основу члана 67. кривични поступак може да се води по приватној тужби, али може и да се службено покрене. Или, „онај ко почини такав кривични акт према више особа, или је изазвао узнемирење грађана, или је довео до тешких последица", може да буде службено гоњен. За ову врсту кривичног дела предвиђена је казна од шест месеци до пет година затвора.

У сваком случају, Бисерко је тужила аутора текста и одговорног уредника. „Ја и моја породица смо поднели тужбу за објављени текст који је, што се мене тиче, један од најгорих које сам икад видела. Наслов је мање важан, али се под оптужбу стављају моје „криминалне радње", „слање Срба у Хр-

ватску". И то се приписује целој мојој породици", потврђује Бисерко. „Све то показује њихову слабост и страх од оних који мисле другачије. Индикативна је њихова намера да нас криминализују, демонизују и дехуманизују. Очекујемо реакцију судских власти, али се зна да то чине када је њихова страна у ситуацији да мора да се брани од оптужби које долазе од нас. Одговорна је држава зато што не води активну политику у борби против позива на линч и против говора мржње. Кад поднесемо тужбу, тужилаштво и судске власти се противе", додаје Соња Бисерко. Ово је само један у низу јавних позива на линч једног грађанина Србије хрватске националности. У децембру прошле године новине „Интернационал" објавиле су текст под насловом „Бранка Прпа одобрава амнестију НАТО убицама" у којем су именовани грађани Србије хрватске националности који обављају важне државне функције, међу којима и министарка пољопривреде Ивана Дулић-Марковић. Државно министарство није покренуло никакву истрагу против новинара и одговорног уредника „Интернационала". Бранка Прпа каже да је потврђено да новинар који је потписао чланак није никада постојао.

За време Милошевићевог режима, лидер радикала Војислав Шешељ је предњачио у нападима на грађане Србије који припадају мањинским заједницама. Шешељ је на основу оптужби Хашког трибунала од 14. фебруара 2003. оптужен за злочине против човечности и кршење закона и обичаја рата. Оптужница у 15 тачака окривљује Шешеља за злочине почињене у Хрватској, Босни и Херцеговини и Војводини. Тужилаштво оптужује Шешеља да је кривично одговоран за „регрутовање, формирање, финансирање, снабдевање, подршку и усмеравање српских добровољаца који су били у вези са Српском радикалном странком, познати као четници или шешељевци". Тако су и његови говори са медија, у јавним сусретима и за време посета добровољцима и другим српским јединицама у Хрватској и Босни и Херцеговини, подстицали ове формације да чине ратне злочине. Међу разним оптужбама, Трибунал окривљује Шешеља и за подстицање стварања „Велике Србије" и да је после његове последње посете мултиетничком месту Хртковци у Војводини, дошло до прогона становника хрватске националности. У таквој оптици недавни напад на Соњу Бисерко подсећа изблиза на акције које су изводиле полуге Милошевићевог режима. „Верујем да су претње организоване и да долазе из једног центра који руководи разним службама. У тексту из „Таблоида" се каже да смо против повратка избеглица, али је Хелсиншки одбор покренуо иницијативу „Хоћу кући", која је једина те врсте. Вероватно је да ови напади стоје у вези с неким злочиначким лобијем избеглица", тврди Соња Бисерко. Директорка Хелсиншког одбора за Србију каже да је забринута за свој живот, али није ништа урадила да би се заштитила, нити то може. Укинуто је, како тврди сама Бисерко, полицијско обезбеђење које је стајало пред улазом у њен стан, активирано у јулу, пошто је неко био ушао у њен стан. „Ово је покушај да се покаже да у Србији не постоји нико него они, да не постоји друга опција. Милошевић нас се није плашио, колико нас се плаши актуелна Влада. То је њихова слабост. За такав начин владања одговорна је једино српска Вла-

да", закључује Бисерко и додаје да подаци наведени у тексту потичу из досијеа Службе безбедности или неке друге службе која њима располаже. **(Јелена Бјелица, 23. септембар 2005. године, Београда)**

За последњи чин злочиначког подухвата проведеног над Србима, а који се игра у Хагу, савремени инквизитори су од старта припремали грађу за многобројне хашке процесе. Та грађа је потпуни фалсификат, дакле, хрпа обмана и лажи. Овде ћемо показати како су савремени инквизитори, од самога почетка, припремали све светске и домаће институције, такозване експерте, наручивали такозване експертизе како би спрали крв са својих руку; како би себе прогласили херојима, а жртву злочинцем.

Лице и наличје Хага, макар у овој слици, изгледа овако...

Уколико није било правних чињеница које би требало применити у југословенском случају, постојали су докази – Трибуналу представљени од стране Де Пол универзитета – „база података" ратних злочина сачињена 1993. године, ауторизована, коју нису финансирале Уједињене нације већ Сорошев Комитет експерата о бившој Југославији.

„На несрећу, показало се да су ад хок трибунали често формирани да се њима манипулише, да би служили у политичке сврхе одређених држава. Ад хок трибунали имају тенденцију одсуства праве независности и делимичности и постоји озбиљан ризик да ће пасти на основном тесту правде и правичности, која је у међународном праву иначе добро установљена..."

Врло је уочљива журба да се донесу пресуде кроз незамисливе пречице у поређењу са америчким правосудним системом, као што су:

– недовољно време за одбрану да унакрсно испита сведоке;

– недопуштање да се оптужени суочи са тужиоцима;

– врло либерално коришћење рекла-казала доказа и минимизирање захтева за продукцију форензичких доказа, чак и њихово потпуно одсуство.

„Хашки трибунал је, заједно са западним медијима, игнорисао неколико различитих процеса који су се водили у Србији против босанских Срба оптужених за ратне злочине. Примера ради, некадашњи припадник српске паравојне јединице, Душан Вучковић, процесуиран је у Шапцу, током новембра 1994, проглашен кривим и осуђен на смрт за убиство шеснаесторо муслиманских цивила у Зворнику 1992. године („Асошијетед прес")

Лажно сведочио о томе да је силовао десет муслиманки и убио двадесет цивила. Борислав Херакова прича фокус је добитника пакета прича које су добиле Пулицерову награду. Он је касније признао да су батинама извукли лажно сведочење из њега и тражио је ново суђење у Хагу. Ово је било игнорисано, чак и када су се неке жртве касније појавиле живе у Сарајеву. (Олсен)

Иако је Хаг, у оквиру својих надлежности, одбио да истражи заверу Беле куће и Сауди Арабије у кријумчарењу оружја вредног 300 милиона долара, којим су наоружавали босанску владу у трогодишњем периоду. Трговина оружјем била је директно кршење ембарга који су УН увеле, и то још под надлежношћу мировњака УН стационираних у Босни. Трибунал и истражитељи су

остали „слепи" за доказе о ратним злочинима, који су били у УН, (Центар за људска права у Загребу, 12. јануара 1996. године): „Није било фајлова који би подржали базу података која се налазила у два компјутера, скоро ексклузивне оптужбе широм распрострањених кршења људских права против хрватских трупа током офанзиве против побуњених Срба прошлог лета." (Јасминка Кузмановић, „Асошијетед прес" 1. јануар 1996) Побуњени Срби су, у ствари, били стотине хиљада становника региона Крајина која је бескрупулозно очишћена, јер је 22 000 домова било опљачкано и запаљено и најмање 230, углавном старијих Срба „нађено је пресечених вратова или са метком у задњем делу главе." („Асошијетед прес", 31. јануар 1996. године) Украдени подаци су вероватно говорили о масовним гробницама за које су званичници УН рекли да садрже 750 српских лешева. („Асошијетед прес", 31. јануар 1996. године) Хрвати су одбили да се изврши.

„Средином јула 1997, британски војници су опколили ресторан у Приједору, у северној Босни, убили шефа полиције који је био осумњичени за ратне злочине и чије се име налазило на запечаћеној оптужници за наводне ратне злочине. Британски војници, глумећи доставу пакета помоћи Међународног црвеног крста, киднаповали су српског лекара, који се такође налазио на запечаћеној оптужници за ратне злочине у Хагу. Мисија је била планирана, у великој мери, уз упутства из Беле куће и то је коинцидирало са продужењем мандата НАТО-а..." („АП", 30. март 1996. године)

Изненађујуће, виши тужилац Хашког трибунала рекао је, пре три месеца, да истражитељи у Хагу нису имали доказа да оптуже руководство босанских Срба!

Али, за тридесет дана, Караџић је и званично постао осумњичен за ратне злочине - стигма која је успешно спречила Караџића да се појави на месту на којем су се одвијали мировни преговори, где би га, да се појавио, ухапсили одмах. Новинари су „намирисали" игру и рекли да је то „правни маневар који даље може да штети мировним и другим напорима УН у Босни."

До средине лета 1996. године, форензичари Трибунала почели су ископавања масовних гробница које су требале да открију убијене муслимане у Сребреници, док су масовне гробнице, за које се веровало да су садржале српске лешеве остале нетакнуте.... (Државни документи, С. Јарчевић)

Званично: ово се никада није десило!

Превођење правде

Прецизност и брзина су преводилачки императиви – али се често показује да није мање важна ни политичка свијест.

„Висок ступањ концентрације, тренутна прецизност, јасан изговор, способност за рад под сталним стресом", само су неке од особина које се наводе у актуелном огласу за преводиоце у Хашком трибуналу. Тражи се и „способ-

ност превођења не само комплицираних судских расправа, него и потресних свједочења жртава рата".

За сваког судионика у хашким процесима – свеједно ради ли се о суцу, адвокату, окривљеном, свједоку или проматрачу – улога преводиоца је по много чему кључна. Осим уколико и сами течно не говоре четири или пет језика, сви они су принуђени ослонити се на преводиоце, који им омогућују стјецање увида у доказе, аргументе, унакрсна испитивања и, напокон, пресуде.

У Трибуналу је тренутно ангажирано више од 150 преводилаца с пет језика – енглеског, француског, босанско-хрватско-српског, албанског и (тек од вељаче/фебруара ове године) македонског. Притом су бивши преводиоци и стручњаци за језик углавном сугласни да најзахтјевнији вид преводилачког ангажмана – симултано превођење у судници – није нимало лак. „Тај посао је психички врло напоран", изјавила је за IWPR Сузан Берк-Селигсон (Susan Berk-Seligson), професорица лингвистике на Свеучилишту Вандербилт. „Он захтијева највиши ступањ концентрације." Заправо је тај посао толико тежак, да је тек мали број оних који су се њиме бавили (чак и накнадно) спреман говорити о томе. Преводиоци имају увид у оно што се у Трибуналу дешава иза кулиса и врло су свјесни да је та материја повјерљива и осјетљива.

Неке од дилема с којима се преводилац суочава могле су се недавно наслутити и у холивудском филму Преводитељка (The Interpreter), са Никол Кидмен (Nicole Kidman) у главној улози. Ријеч је о трилеру у којем један од преводилаца у самом средишту Уједињених народа, у Њујорку, случајно чује договор о припреми атентата. Но, независно од тога, филм посредно говори и о природи преводилачког посла. У једном тренутку, лик којег игра Никол Кидмен изговара: „Уколико би 'нестао' – превела као 'мртав' – остала бих без посла."

И у хашким судницама разлика у пријеводу поједине ријечи или фразе може довести до разлике у разумијевању.

Узмимо, на примјер, суптилну разлику која постоји између босанско-хрватско-српских речи „склонити" (енгл. „move aside") и „уклонити" (енгл. „remove"). Прошлог мјесеца је, на суђењу бившем начелнику генералштаба босанске војске Сеферу Халиловићу, током свједоковог исказа који се тицао оптуженикова наређења о измјештању двоје дјеце, која су била очевици убојства – та ријеч била адекватно преведена. Да је, међутим, преводилац погријешио, читав би случај изгледао сасвим другачије, јер би оптуженикови поступци били приказани у другачијем свјетлу.

Прије избијања рата, у већем дијелу Југославије говорило се „српско-хрватским" језиком. Будући да је потоњи термин постао политички неприхватљив, и Трибунал је био принуђен прибјећи мјешавини елемената из различитих верзија тог језика, па је тако настао босанско/хрватско/српски, или скраћено: БХС). Иако су лингвисти сугласни да се ради о језицима који заправо нису различити, Трибунал је из политичких разлога обавезан да их третира као равноправне.

На претпроцесном саслушању одржаном 2003, Војислав Шешељ – радикални српски политичар који је пред Трибуналом оптужен за злочине против

човјечности и кршење закона и обичаја ратовања – тврдио је да није разумио оптужницу од 30 страница која је у судници прочитана, и то због тога што је судски преводилац говорио хрватским, умјесто српским језиком.

У писму које је потом упутио суду, Шешељ је навео да је преводилац користио „такозване кроатизме, који нису у складу с духом и смислом српског језика". Том приликом је као примјер навео српску ријеч „тачка" (енгл. „count"), која у хрватском облику гласи незнатно другачије („точка"), а позвао се и на разлику између српског „паганин" (енгл. „pagan") и хрватског „поганин".

У контексту Шешељевих непрестаних критика рада Трибунала – па и чињенице да је тај оптуженик отишао толико далеко да је чак стражаре оптужио да га при рутинским претресима сексуално узнемирују – његови се ставови о језику не доимају нарочито смислено. Међутим, Шешељ је као политичар првенствено настојао преко језичке проблематике показати како Трибунал „држи страну Хрватима и муслиманима", што је већ тврдња која наилази на изузетно снажну подршку у једном дијелу србијанског јавног мњења.

Један од дужносника из одјељења конференцијских и језичких служби Трибунала изјавио је за IWPR како разлике у дијалектима – између, на примјер, српског и хрватског – ипак не представљају озбиљнији проблем, пошто су преводиоци упознати с материјом и спремни на узајамне консултације, како би преводи били што адекватнији.

Смјештени у мале стаклене кабине на висини од око један метар изнад суднице, преводиоци су опремљени прецизним мапама Балкана, рјечницима, биљешкама. Покрај сваког од њих је још један преводилац, који послије пола сата – колико траје смјена – преузима дужност.

Сваки преводилац има свој стил. Тако се једна преводитељица користи и рукама како би што прецизније изразила значење ријечи и осјећања самих говорника. Други откуцајима оловке о стол наглашавају поједине ријечи.

Преводилачки радни тједан траје четири дана. Из разлога континуитета, преводиоци обично настављају пратити исто суђење, мада повремено и мијењају једни друге.

Преводиоцима у Хагу нужни су факултетска диплома и вишегодишње искуство. „Прецизност је најважнија", каже један дужносник Трибунала. „Ријеч је о захтјевном послу – они (преводиоци) раде пуном паром."

Истраживање Берк-Селигсонове показало је да већина судских преводилаца преводи на матерњи језик или са њега. „Најбољи преводиоци су они који су одрасли говорећи један језик код куће, а други изван ње", тврди она. Берк-Селигсонова, која је судско превођење проучавала у импровизираним судницама у Сједињеним Државама, сматра да квалитета пријевода „понекад може утјецати и на то хоће ли оптужени бити проглашен кривим или невиним". Као примјер је навела неодлучне преводиоце, који свакако придоносе томе да особа која свједочи дјелује мање поуздано. Или оне који у пријеводе умећу додатне знаке учтивости, као што су „да, госпођо" или „да, господине", што ствара утисак да се ради о поузданијем и компетентнијем свједоку.

„Они углавном нису ни свјесни да то чине", каже она. „Али те наизглед безначајне ситнице се на крају могу показати као врло значајне." **(Самира Пушкар, www.iwpr.net, дневник Трибунала, Хаг, ТУ бр. 410, 10. јун 2005. године)**

Театрално суђење у Хагу – нова фаза

Такозвано „суђење Милошевићу" на Хашком трибуналу траје већ дуже од две године, али је тек прошло прву фазу. Крајем фебруара тужилаштво је завршило свој део. Сада је време за одбрану. У овој фази суђења Слободан Милошевић ће представити своје сведоке. Званично је први дан наступа одбране предвиђен за 5. јули. Међутим, важно је напоменути да је прошлог четвртка, 17. јуна, одржана конференција посвећена почетку одбране. На овој конференцији судско веће разматрало је стање припремљености случаја.

Слободан Милошевић је представио суду списак сведока на којем се налази преко 1.630 имена. Међу њима су имена Била Клинтона, Тонија Блера, Герхарда Шредера, Ханс-Дитриха Геншера и многих других. Милошевић је, такође, захтевао да суд изда обавезујуће наређење неким западним владама да предају релевантна обавештајна документа. Суд је тражио од Милошевића да скрати списак, али је он одговорио да има десетак хиљада сведока који желе да сведоче у његову одбрану и да ће бити веома тешко да смањи њихов број. Суд формално није затражио скраћивање списка, али је наметнуо нека неправична ограничења која ће довести до овог резултата. На пример, судско веће је ограничило трајање одбране на само 150 дана. То је тачно два пута мање него што је имало тужилаштво. Ова очито неправедна одлука објашњена је аргументом да је највећи део времена дат Милошевићу за унакрсно испитивање. Једина ствар коју су судије заборавиле јесте да је господин Милошевић морао да унакрсно испитује сведоке оптужбе! Они су били сведоци који су сведочили против њега! Дакле, Хашки трибунал је још једном показао да није у позицији да обезбеди елементарне норме правичног суђења, пре свега равноправност страна.

Слободан Милошевић је протестовао против ове одлуке. Он је рекао: „Ја сам овде да браним истину." И наравно, немогуће је наметати временска ограничења за одлучивање о истини. У исто време сасвим је логично због чега је суд свеједно наметнуо ова временска ограничења. Пуна истина, ако се до ње дође, ићи ће на штету овог суда.

Занимљиво је приметити да је за време претконференције Тужилаштво захтевало да Милошевић унапред представи резиме будућих сведочења сведока одбране. Овај захтев је био шокантан чак и за пријатеља суда, када је господин Кеј рекао да такав захтев значи откривање целокупне одбране. Ипак, судско веће је донело одлуку, иако с извесним резервама, у корист Тужилаштва.

Господин Милошевић још није ставио своје име на списак сведока. Вероватно ће то учинити у некој каснијој фази, да би се заиста појавио пред судом у улози сведока. Правила процедуре предвиђају да су сведочења сведока, у

ствари, једини докази. То значи да све изјаве које је господин Милошевић дао у току наступа тужилаштва, укључујући чувене наступне изјаве у фебруару и септембру 2002, само ствар за судско веће у смислу доказне вредности, уколико је уопште буду имале. То такође значи да се све што је господин Милошевић рекао да би оспорио изјаве сведока, не сматра доказима. Насупрот томе, све изјаве сведока сматрају се доказима. У том смислу веома је важно поменути дуго време чекања на одлуку судског већа о ослобађајућој пресуди, која је донета 16. јуна, дан пре претконференције. Правила Трибунала предвиђају да после завршетка фазе Тужилаштва оптужени може да тражи ослобађајућу пресуду уколико Тужилаштво није предочило довољно доказа да донесе пресуду, по једној или више оптужби. У „случају Милошевић" било је више него очито да Тужилаштво није предочило довољно доказа у највећем броју оптужби. У односу на неколико оптужби, Тужилаштво није предочило никакве доказе. Пре свега се то односи на оптужбе за геноцид и на неке оптужбе које се односе на оптужницу за Косово. Чак су и пријатељи суда тражили од суда да ослободи Милошевића, барем по питању ових апсолутно недоказаних оптужби!

Сви који прате ток суђења и који познају рад Хашког трибунала могу унапред да схвате опште значење одлуке суда. Међутим, чак су и они били изненађени! Судије су одлучиле да је Тужилаштво предочило довољно доказа за све тачке оптужнице (њих 66), укључујући и геноцид или (!!!) саучесништво у геноциду. Право значење такве одлуке може се схватити само ако добро познајете детаље наступа Тужилаштва. У ствари, Тужилаштво не само да није предочило довољно доказа, него уопште није предочило парницу. Чак су и неки западни адвокати признали да се таква парница не би могла прихватити ни на једном националном суду у Европи. И та дефиниција је превише блага. За време наступа Тужилаштва, господин Милошевић је предочио довољно доказа да је Тужилаштво користило лажне сведоке и да је, чак, фабриковало доказе! Ако се ствари назову правим именом, такво суђење не само да би пропало на сваком европском суду, него би чланови Тужилаштва морали да буду изведени пред суд! Ако су после таквог суђање, судије одлучиле да је Тужилаштво поднело довољно доказа по свим тачкама оптужнице и ако оптужени није могао да буде ослобођен у односу на те оптужбе, онда то значи само једну ствар. То значи да да је одлука суда већ донета и да нема никакве везе с доказима који ће бити предочени.

Ипак, Слободан Милошевић није поражен. Званично се „његов случај" назива *Тужилац против Милошевића*, али је чак и у току наступа Тужилаштва постало јасно да је у питању случај *Милошевић против Трибунала*. Сигуран сам да ће фаза одбране бити још успешнија и да ће лаж бити дефинитивно поражена.

Важно је рећи неколико речи о новом судији Судског већа. Као што је познато, одмах по завршетку фазе Тужилаштва, председавајући судија Ричард Меј је поднео оставку. У четвртак 17. јуна међународна јавност је могла да види новог судију, лорда Бономија. Он има 58 година, радио је као адвокат и ту-

жилац, а последњих седам година као судија Врховног суда Шкотске. Да би се разумела права улога новог судије Бономија, као и судије Робинсона, који је нови председавајући судског већа, важно је разумети праве разлоге повлачења судије Меја.

Нема сумње да је Ричард Мај нанео велику штету имиџу Трибунала. Један од главних циљева Хашког трибунала јесте да остави леп утисак на међународно јавно мњење. Да, да прогласи кривом само једну страну у грађанском рату. Да, да казни Србе. Да, нема сумње, да казни господина Милошевића. Међутим, све то треба учинити „на леп начин". Оставити леп утисак. Треба да се покажу формални атрибути правичног суђења. Не да се примене, него само да се покажу!

Да се још једном вратим на размишљања о чудном повлачењу судије Меја, да још једном кажем да прави разлог за то није било лоше здравље. Ричард Мај једноставно није био спреман да изврши задатак који му је наметнут. Он је постао проблем. Наравно, то не значи да је човек глуп. Ни случајно. Међутим, постојала је велика разлика између сукобљених личности. У борби Милошевић – Мај, овај последњи је поражен. И није могло да буде другачије. Сваки судија Трибунала био би поражен. Као што би то био случај са сваким судом. Разлика између ових личности је превелика. Судија Мај је био само кривични судија, човек који је имао искуство само са обичним криминалцима. Он није био спреман, ни интелектуално ни психолошки, да издржи висок ниво борбе који је држао Милошевић! Међутим, није Мај лично крив за свој пораз. Вероватно је исправније рећи да је „кривица" на бившем председнику Трибунала, Французу Клоду Жорди. Он је био обавезан да именује судије за суђење и притом је следио класично правило: „без ризика". Схватајући своју одговорност за главно суђење у Трибуналу, он је именовао Британца Ричарда Меја. Очито ни Жорда, ни Мај, ни било ко други нису схватали колико велике проблеме ће имати. Они су веровали да ће Милошевић бити поражен пре суђења, да ће бити сломљен. Да тачке оптужнице неће бити проведене до краја.

Важно је истаћи психолошку неприпремљеност судије Меја за улогу председавајућег судије у „случају Милошевић". Мај је био нервозан. Он је просто показао неприхватљиво понашање. Ако једног дана поверујем у његово лоше здравље, биће то само његова нервоза.

Својим понашањем судија Мај је компромитовао цео Трибунал. Под тим, наравно, мислим на политику Трибунала да злоупотреби правду на фин начин. Веома ужудно. Имао сам прилике да присуствујем разним суђењима код различитих судија Хашког трибунала. То, наравно, не значи да друге судије не извршавају сва наређења која добију. Међутим, они то не раде на тако увредљив начин као што је чинио Мај. Да закључим, сигуран сам да је судија Мај једноставно уклоњен са сцене, баш зато што није био „довољно професионалан". Било је вероватно сасвим неправично што су за време састанка у његову част сви говорили о његовом професионализму! Мај је натеран да се повуче зато што је отворено демонстрирао своје ставове, што је отворено радио за Тужилаштво.

Хашки трибунал зна да суђење и казну за Слободана Милошевића неће признати међународна заједница, уколико то буде резултат оваквог суђења. Зато је Мај морао да се повуче. То не значи да ће суђење и пресуда бити другачији. Судија Мај је просто постао опасан за имиџ суђења. Не за правичност поступка – него за његов међународни имиџ.

У ствари, не лорд Бономи, него Патрик Робинсон је заменио Ричарда Меја као председавајућег судију. Што се тиче новог судије, Бономија, он је само кривични судија и по томе није ништа бољи од Меја. Имати искуства у суђењу обичним криминалцима, не значи да је човек спреман да суди бившем шефу државе, признатом лидеру нације. Штавише, судити личности као што је Слободан Милошевић, који је много бистрији од свих хашких судија узетих заједно. Интелектуални ниво и карактер личности не могу се упоређивати. То је био проблем Ричарда Меја. Нема никаквих показатеља да ће судија Бономи бити способан да реши овај проблем. Зато повлачење судије Меја неће нимало променити ствари. Последња одлука „новог" судског већа најбољи је доказ за то.

Поред суђења Милошевићу веома је важно пратити друга суђења пред Трибуналом. Није претерано рећи да се код других суђења припрема оправдање за пресуду Милошевићу.

Тако је, на пример, пре неколико недеља Жалбено веће донело пресуду у случају Крстић. Веће је закључило да је у Сребреници почињен геноцид. Значи да је то постала историјска и судска чињеница. Узимајући у обзир да је Сребреница једна од тачака оптужнице против Милошевића и да Тужилаштво није успело да предочи довољно доказа по овој тачки, право значење ове одлуке Жалбеног већа постаје сасвим јасно. Сада није потребно доказивати да је Милошевић починио геноцид, треба само успоставити везу између њега и осталих, на пример између њега и Крстића, или његових претпостављених. Штавише, судско веће треба да следи одлуку највишег (Жалбеног) већа. То, наравно, није једноставно, али је таква шема.

Нешто раније, исто Жалбено веће је донело пресуду у случају Брђанин. Променило је претходну одлуку Судског већа у вези са ослобађајућом пресудом оптуженог у вези с геноцидом. Суд је закључио да није потребна „специјална намера" у околностима оваквог случаја. Међутим, сви адвокати света знају да је то обавезан захтев. Суд је дошао до закључка поново користећи, не само погрешну теорију такозваног удруженог злочиначког подухвата (која се користи само код Суда за бившу Југославију и која је измишљена да се поједностави доказивање кривице), него и „развијени" облик ове теорије – „трећи степен удруженог злочиначког подухвата". Погрешност ове теорије признаје не само већина светских адвоката него и неке судије Хашког трибунала! Последња одлука судског већа у „случају Милошевић" мора се размотрити у светлу ове одлуке. Два стара суца овог већа имали су подељено мишљење у односу на то да ли је Слободан Милошевић био члан удруженог злочиначког подухвата, па је тек глас новог судије Бономија одлучио – у корист Тужилаштва. Сасвим је очито да је Жалбено веће донело одлуку у „случају Брђанин" да би спасло главну оптужбу у „случају Милошевић".

Треба такође истаћи дуго чекање на суђење бившем председнику Скупштине Републике Српске, Момчилу Крајишнику. Коришћење тајних сведока постало је уобичајена ствар у Хашком трибуналу, тако да то више никога не изненађује. Међутим, тајно суђење у целини представља нешто ново чак и за овај Трибунал. Практично је око 30 одсто претреса до сада вођено на такозваним затвореним седницама. То значи да јавност не може да добије никакве информације о поступку. Штавише, претреси се све време одлажу, без икаквог објашњења.

Сличне чудне ствари дешавале су се и у случају Бабић. Као што је познато, у децембру 2003. бивши председник Републике Српске Крајине Милан Бабић потписао је специјални споразум са Тужилаштвом. Према том споразуму, Бабић је прихватио кривицу по једној тачки оптужнице и преузео је обавезу да сведочи против свих људи за које Тужилаштво нађе за сходно. Таква „сарадња" с Тужилаштвом обично доводи до краће казне (као што је било у случају Ердемовић, који је убио преко 100 људи и осуђен је на пет година затвора). Милан Бабић је већ као и Ердемовић сведочио против Милошевића. Важно је запамтити: Тужилаштво је одустало од 14 других сведока у замену за продужење Бабићевог сведочења! Успут да кажемо, у току његовог сведочења Слободан Милошевић је доказао да су докази лажни и исфабриковани.

Пре неколико дана најављено је изрицање пресуде Милану Бабићу. Међутим, изненада је оно одложено, без икаквог објашњења. Била је, такође, Статусна конференција у случају Шешељ, 14. јуна. Прошло је више од годину дана како се господин Шешељ налази у притвору Хашког суда, али његов случај још није спреман за суђење. Тужилаштво се налази у великим проблемима. Суђење није ни почело, а Шешељ је већ освојио један поен. Судско веће је искључило из оптужнице тачке које су везане за Војводину. Трибунал има надлежност само над злочинима који су извршени за време оружаног сукоба. Позната је чињеница да у Војводини није било оружаног сукоба. Занимљиво је приметити да Тужилаштво намерава да се жали на ову одлуку судског већа!

У исто време регистратура суда је продужила забрану господина Шешељу било какве комуникације са спољним светом, изузев са заступником одбране, којег господин Шешељ нема – он се брани лично; и са ужом породицом (под присмотром затворских чувара). Ово је, у ствари, потпуна изолација. Ова одлука је усвојена прошлог децембра и рутински се продужава свих ових месеци. Главни разлог за ову изолацију били су парламентарни и председнички избори у Србији. На парламентарним изборима, Шешељева странка је добила највећи број гласова. У првом кругу председничких избора, који је одржан 13. јуна, кандидат Шешељеве странке, Томислав Николић добио је такође највећи број гласова. Други круг избора предвиђен је за 27. јун. Зато је трибунал опет продужио режим изолације за господина Шешеља. Занимљиво је приметити како се „слободни" Запад и Хашки трибунал плаше Шешеља и његовог утицаја на народ у Србији. Будуће „суђење Шешељу" може постати за Хашки трибунал не мањи проблем од „суђења Ми-

лошевићу". Прошле јесени сам присуствовао статусној конференцији господина Шешеља у трибуналу. Господин Шешељ је деловао исцрпљено и очито је имао неких здравствених проблема. Међутим, на питање судије да ли има здравствених проблема, он је одговорио: „Да, имам. Ментално патим док гледам Вас. Ваша одежда ме подсећа на Инквизицију католичке цркве." Чак и ако господин Шешељ стварно има здравствених проблема, он је спреман за битку на суду. Да ли је суд спреман за то?

Први дан одбране Слободана Милошевића ће бити 5. јул. Да пожелимо све најбоље овом истакнутом човеку, овом признатом вођи српског народа и свих других слободољубивих народа. Из древне и модерне историје знамо веома добро да се српски народ није предавао! Верујемо у Вас, друже председниче!

28. октобар 2005. – Да би се извршиле припреме за оно што активисти одбране називају „завршном фазом" суђења бившем југословенском председнику, америчка секција Међународног комитета за одбрану Слободана Милошевића одржала је 16. октобра стратешки састанак с представницима Комитета из Немачке и Србије.

Главна тема састанка укључивала је: 1) најновија догађања на суђењу; 2) пројекат објављивања енглеске верзије Милошевићеве наступне беседе пред почетак одбране на Међународном суду за ратне злочине за бившу Југославију у Хагу, Низоземска.

Међународни суд за бившу Југославију, основан почетком деведесетих година XX века, по директиви државног секретара САД Медлин Олбрајт оптужио је Милошевића за ратне злочине који су наводно почињени док је он бранио бившу Југославију од распада којим је руководио НАТО.

Катрин Шуец, асистент правног тима у Хагу и члан немачког комитета поднела је извештај о току суђења, које редовно прати, било у самој судници или иза сцене. Шуецова је концентрисала пажњу на недавно сведочење лидера Српске радикалне странке Војислава Шешеља.

Владимир Кршљанин, бивши Милошевићев саветник који ради са Српским комитетом „Слобода", такође је поднео извештај, телефоном из Београда. Кршљанин је, између осталога, говорио о суровим условима живота за многе у Србији, пет година после изборног државног удара који је збацио Милошевића и омогућио страно заузимање земље.

Шуецова је рекла да је јасно да је „суђење" у завршној фази, али да ни она ни било ко други не зна тачно колико дуго ће та фаза потрајати. „Рекли су да Милошевић има 150 дана за представљање своје одбране, у поређењу са 300 дана колико је имало тужилаштво, али су касније објаснили да рачунају само Милошевићево време, а не унакрсно испитивање сведока одбране."

Каснији увид је показао да је око две трећине Милошевићевог времена већ потрошено, што указује на то да би суђење требало да заврши негде у пролеће 2006.

„Расправа о Косовском рату скоро да је завршена", додала је Шуецова, „али ће још бити говора о Босни и Хрватској", будући да су по тим оптужбама изнети и докази Тужилаштва.

Милошевић није био оптужен ни за какве наводне злочине до маја 1999, када су САД и силе НАТО пакта искористиле Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију да би извршиле додатни притисак на југословенског вођу док су се налазиле сред 78-дневне кампање бомбардовања Србије. **(„Совјетска Русија", 28. јуни 2004. године)**

Убиство демократије

Председнику суда,
судији Т. Мерону, Карли дел Понте,
Авенија Вилсон 968, Торонто, Онтарио, Канада
Г. Ханс Холцијус
12. децембар 2003. године
Бележник
Међ. суда за ратне злочине за Југославију
2517 JW, Хаг, Низоземска

Предмет: Тужилац против Милошевића и Војислава Шешеља

Поштовани господине,

Одлука заменика главног бележника донета 11. децембра, којом се забрањују сви контакти, осим ограничених, између председника СлободанаМилошевића и Војислава Шешеља и спољног света открила је пред целим светом политички карактер и циљеве овог Трибунала. Ова одлука је арогантно мешање у изборе у Србији од стране Сједињених Држава и њихових сателита, укључујући Трибунал. То је у најмању руку покушај саботаже ових избора, да би се воља САД наметнула народу Србије, да би се српском народу негирало право да одлучује о својој судбини, о праву на самоопредељење. Реч је о потпуном негирању грађанских и политичких права Слободана Милошевића, а у ствари, свих нас.

„Правни" разлог који је понуђен за ово убиство демократије био би смешан, да није тако трагичан и опасан по светску заједницу. Кажете да је Резолуција Савета безбедности 827 од 25. маја 1993. донета у складу с Поглављем VII Повеље УН. Није тачно. Савет безбедности нема овлашћења ни по тој, ни по било којој другој повељи УН да формира суд. Трибунал у стварности постоји. Али он нема правно постојање и нема законску јурисдикцију. Они који су подложни његовој контроли нису затвореници судског система. Они су политички таоци, који се држе силом оружја и који су подложни присилним процесима.

Ова реалност је успостављена подизањем оптужнице против председника Слободана Милошевића за време нелегалне агресије НАТО снага против Југославије у мају 1999. да би се оправдао тај ратни злочин пред народима НАТО земаља. Она је потврђена када су тужиоци, Луис Арбур и њена наследница Карла дел Понте, такође одлучиле да не гоне „лица одго-

ворна за тешка кршења међународног хуманитарног права која су почињена на територији бивше Југославије", што су биле обавезне да ураде према Статуту трибунала. Оне су одбиле да гоне вође НАТО-а, официре и званичнике, укључујући генерала Веслија Кларка, упркос необоривим доказима у рукама да су ове вође, официри и званичници починили такве злочине у масовним размерама.

Дакле, нисте могли да се ослањате на Резолуцију 827 када сте донели ову одлуку.

Наводите да сте се ослањали на „Правила притвора". И та правила су сама по себи без правног ефекта и у сваком случају су подложна промени у зависности од расположења Трибунала. Ваша тврдња, да сте узели у обзир „индивидуална" права притвореника, збуњујућа је зато што се од почетка притвора њихова права, како су она изражена у неколико међународних конвенција, упорно крше. Упркос чињеници да се претпоставља да су они невини, с њима се поступа као да су осуђени. Упркос чињеници да су грађани Србије с пуним грађанским и политичким правима, с њима се поступа као да су у изгнанству.

Ова забрана представља негирање претпоставке о невиности, потпуно негирање права на поштен поступак и, нарочито, негирање наведеног разлога за формирање овог суда, с циљем да допринесе враћању и одржавању мира у бившој Југославији. Наравно, прави мандат Трибунала није био нити јесте враћање мира, него елиминација демократије, како се и испоставило. Само због овог разлога је наређена забрана комуникације. Прави мандат суда јесте да дискредитује Социјалистичку и Радикалну странку у Србији и њихове вође.

Међутим, Ви грешите у својој процени ових затвореника и народа Србије, уколико верујете да ће то проћи. Народ Србије и свет схватају право значење ове забране – нечувено и отворено мешање у израз народне воље. Они ће реаговати и даће већу подршку онима који верују у суверену и прогресивну Србију.

Зато Међународни комитет за одбрану Слободана Милошевића захтева хитно враћање комуникације између Слобидана Милошевића и Војислава Шешеља и спољног света, укључујући право на комуникацију са штампом, чије неиспуњење ће изискивати одговарајућу правну акцију.

Поздрав. **(Кристофер К. Блек – адвокат, потпредседник Међународног комитета за одбрану Слободана Милошевића)**

Међународни суд за бившу Југославију је нелегалан, јер га је успоставио нелегалан орган Савет безбедности, који, по повељи Уједињених нација, на то није имао право. Овај суд није формиран да успостави правду, него да успостави мир и то је први суд у историји човечанства који има задатак да успоставља мир, а не да установљава правду. Као правник, као професор Уставног права, теоријски доводим у питање легалност овог суда и тврдим да суд није легалан.

Овај суд није правосудни орган, овај суд је антисрпски усмерена политичка институција и овај суд је оријентисан против интереса српског народа.

Извори финансирања дубоко компромитују овај суд. Њега нису финансирале само Уједињене нације, него Сорош и многи други приватници и државе који су имали лични интерес у томе.

У процесу који се против мене води, ја ћу демаскирати ту антисрпску заверу, доказујући да су све оптужбе против мене лажне, засноване на лажним сведоцима, засноване на лажним доказима и изразито политички мотивисане. Мотив Тужилаштва је да ме уклоните из српског политичког живота, због опасности да Српска радикална странка не преузме власт у Србији и то је једини разлог дизања оптужнице против мене. Тужилаштво је прво подигло оптужницу, па је тек онда почело да скупља доказе против мене.

Тужилаштво нема ниједан конкретан доказ против мене за оно зашта ме оптужује, из простог разлога јер је реч о лажној оптужници и потпуном фалсификовању чињеница. То је оно што је једино релевантно.

С обзиром на природу Хашког трибунала, користићу сваку прилику да се политички борим против овога суда. Мој став је апсолутно негативан и ја ћу га до краја живота заступати. Овај суд оспоравам правним и политичким аргументима...

Српски чврсторукаш одбија да се изјасни

Српски ултранационалистички вођа, Војислав Шешељ, одбио је да се изјасни у Хагу за оптужбе за ратне злочине, понављајући пркос свог бившег савезника Слободана Милошевића.

Прксони Шешељ је одбио да устане док се обраћао суду.

Шешељ, кршни националиста, који је био други на српским председничким изборима прошлог децембра, рекао је да жели да искористи право да одложи изјашњавање за 30 дана да би могао да разјасни термине у оптужници за које је рекао да их не разуме.

„Мени се уопште не жури на овом процесу", рекао је бивши паравојни командант трибуналу УН за ратне злочине након инсистирања да се дуга оптужница прочита у целости, укључујући дуги списак жртава које су наводно побиле трупе под његовом влашћу у Хрватској и Босни.

У свом почетном појављивању пред судом Шешељ је показао свој познати пркос, одбијајући да устане док се обраћао суду. „Одлучио сам да браним сам себе... и то искључиво на српском језику."

Шешељ, (48), који је одбацио 14 оптужби за ратне злочине и злочине против човечности у Хрватској, Босни и Србији између 1991. и 1993. против њега као „лажне", кренуо је стопама бившег југословенског председника Милошевића опредељујући се да сам води одбрану. Ако буде осуђен, требало би да добије доживотну робију.

Судија Волфганг Шомбург, из Немачке, рекао је да ће се определити да Шешељ „није крив" ако овај буде настављао да одбија да се изјасни о оптужбама.

Док је оптужница читана у суду, Шешељ је уложио приговор на хрватске термине, тврдећи да их он не разуме, иако су српски и хрватски језик практично истоветни.

„Ја не разумем овај језик", тврдио је Шешељ у очито театралној пози српског националисте код куће. Суђење из Хага се преноси на телевизији у Србији.

Шешељ је у понедељак дошао из Београда комерцијалним летом и предао се суду. Пре укрцавања на авион у Београду, рекао је стотинама људи који су га поздрављали на аеродрому: „Разнећу их у парампарчад. Вратићу се из Хага као победник."

Овај ултранационалиста је бивши савезник Милошевића, који се такође брани од оптужби за ратне злочине који проистичу из деценије братоубилачког крвопролића. Милошевићево суђење траје већ дуже од годину дана.

Шешељ, познат по плаховитом темпераменту и по увредљивим антизападним примедбама, оптужен је за одговорност за зверства која су починиле његове паравојне трупе у Хрватској, Босни и у северној српској покрајини Војводини, у периоду између августа 1991. и септембра 1993.

Оптужница терети Шешеља за одговроност за убиства и присилно премештање Хрвата и муслимана из отприлике једне трећине Хрватске, великих делова Босне и из делова Војводине „да би се ова подручја учинила делом нове државе под српском доминацијом".

Иако није лично оптужен за зверства, његове снаге, познате као „четници" или „шешељевци" биле су оптужене за убиства, истребљење, мучење, прогон, затварање и сурово поступање" према несрбима из ових подручја бивше Југославије.

Међу најтежим случајевима у оптужници било је премештање 400 људи који су се склонили у болницу хрватског града Вуковара у новембру 1991. Преко 250 њих одведено је на оближњу фарму свиња, стрељано и сахрањено у масовној гробници.

Шешељ, који је изазвао узбуну када је 2001. посетио ирачког председника Садама Хусеина, рекао је да се предао „да би уништио опаки Трибунал, амерички инструмент против Срба".

Југославија је прошлог месеца укинута и замењена је Србијом и Црном Гором, лабавом коалицијом две преостале државе. **(Си-Ен-Ен, 8. март 2003. године, Хаг, Холандија)**

Суђење српском слободарском духу

Велика група професора права, политичара и уметника окупила се, 22. јануара 2005. у београдском Центру „Сава" у циљу давања подршке Војиславу Шешељу, кога је оптужио Међународни кривични суд за ратне злочине за бившу Југославију. Један број учесника понављао је два правна аргумента који, будући да потичу од познатих правника, својом садржином представљају ауторитативну критику Трибунала. Међутим, оба аргумента су очито лажна.

Војислав Шешељ, по мишљењу правника који га подржавају, оптужен је за „злочин мишљења". Уз то, Међународни кривични суд за ратне злочине, наводно га је оптужио за преступ који није познат ни у једној државној јурис-

дикцији, па чак ни у Статуту Трибунала – учествовање у удруженом злочиначком подухвату.

Не треба много напора да би се схватила ништавност прве тврдње. Чак и просечно обавештени лаик мора да посумња да је Шешељ оптужен за нешто озбиљније од изражавања мишљења. У ствари, овај преступ се назива „подстицање на чињење (ратног) злочина" и прописан је и у српском праву.

У марту 1992, према оптужници, Шешељ је на митингу у Малом Зворнику рекао следеће речи: „Драга браћо четници, посебно ви преко реке Дрине, ...очистићемо Босну од пагана и показати им пут који ће их одвести на исток, где припадају." Оптужница такође наводи да је Шешељ одржао говор у Хртковцима (Војводина) позивајући на прогон хрватских цивила. Снага доказа Тужилаштва који би требало да поткрепе ове оптужбе остаје да се види, али заиста треба много храбрости да се ове оптужбе назову криминализацијом „слободног говора".

Друга тврдња изречена у Центру „Сава" јесте да су тужиоци Трибунала измислили ново начело удруженог злочиначког подухвата. Да би се демонстрирала заблуда ове тврдње потребно је мало дуже објашњење, јер је концепт удруженог злочиначког подухвата још неразумљив многим посматрачима.

По међународном обичајном праву, лице учествује у удруженом злочиначком подухвату када свесно присуствује злочиначкој активности других, дели с њима заједнички план или циљ и доприноси постизању тог циља. Што је најважније, то лице је одговорно не само за главни преступ који је одобравало, него и за све илегалне чинове који се догађају као природна и предвидљива последица те активности – чак и када их није експлицитно одобрило.

На пример, ако у току оружане пљачке један члан групе чека напољу у колима, а други члан убије особу у банци, лице које се налази напољу биће одговорно не само за пљачку (на коју је пристало) него и за убиство (на које, можда, није пристало, али које се могло предвидети његовим учествовањем у пљачки банке). Други пример: група људи има заједничку намеру да силом уклони припаднике једне етничности из свог града, села или краја (да би довела до „етничког чишћења"); приликом извођења овог чина, буде убијена једна или више жртава. Они међу учесницима у удруженом злочиначком подухвату, који су се сложили само са етничким чишћењем, биће одговорни и за убиства, будући да су она природна и предвидљива последица „чишћења".

За ово потоње је, наравно, Шешељ оптужен. Други оптуженици Хашког трибунала који се терете за учешће у удруженом злочиначком подухвату, чија ја сврха етничко чишћење, јесу Слободан Милошевић, Небојша Павковић и Милан Бабић, а са хрватске стране Анте Готовина и Иван Чермак. Циљ удруженог злочиначког подухвата у случају Хашког трибунала против Фатмира Лимаја, Харадина Бале и Исака Муслијуа био је другачији: напад на српске цивиле и албанске колаборационисте ради застрашивања, затварања, насиља и убиства.

Дакле, јесу ли тужиоци Хашког трибунала измислили ово начело? Тешко. Одлука Жалбеног већа Хашког трибунала, од 15. јула 1999, у случају

Тадић, даје детаљан опис случајева после Другог светског рата у којима је коришћено ово начело, иако под другим називом (начело заједничког циља) или без посебног назива. Веће је такође прегледало право националних законодавстава која су познавала ово начело пре него што је основан Хашки трибунал.

После Другог светског рата, судови које су основале британске и америчке окупационе власти у Немачкој примењивали су ово начело на суђењима немачким нацистима. Тако је поступао и Италијански врховни суд на суђењима фашистима. Што се тиче случајева који се не односе на Други светски рат, Жалбено веће Хашког суда цитирало је многе одлуке италијанских судова између шездесетих и деведесетих година XX века, одлуке Француског касационог суда од 1947. до 1984, као и право Енглеске, Велса, Канаде, САД, Аустралије и Замбије.

Најзад, иако је тачно да Статут Међународног кривичног суда за бившу Југославију не употребљава експлицитно термин „удружени злочиначки подухват", Жалбено веће овог суда је објаснило да је учествовање у удруженом злочиначком подухвату обухваћено експлицитно поменутим „извршењем" из Члана 7(1) Статута.

Изгледа да је група у Центру „Сава" заборавила оно што зна сваки студент права: да пре примене закона на чињенице, човек мора да зна шта закон каже. **(www.hrw.org.yu, Богдан Иванишевић, истраживач Human rights watch за бившу Југославију)**

Бура због Шешељевог адвоката

Српски радикал грди суд после именовања адвоката да га представља.

Лидер Српске радикалне странке, Војислав Шешељ, појавио се ове недеље пред судом и избацио је свој уобичајени отров на Трибунал, говорећи судијама да крше његова „најосновнија људска права" тиме што га присиљавају да прихвати адвоката одбране и што траже да му омогуће да га представља.

Судије су, међутим, остале при својој одлуци, иако је Шешељ одбацио првог заступника одбране којега је суд именовао да га представља.

„Ово смо већ апсолвирали", рекао је очито разјарени судија Кармел А. Агиус. „Немојте ни на тренутак да помислите да ћемо променити мишљење у вези са овим."

Суд је именовао холандског адвоката Тјерда ван дер Спула да буде дежурни правозаступник и рекао је оптуженом да ће његов заступник бити овлашћен да преузме одбрану када Шешељ постане непослушан на суду.

Када се први пут појавио пред судом, у фебруару 2003, Шешељ је, као и бивши српски председник Слободан Милошевић, обавестио суд да планира да представља сам себе.

„Ни под каквим условима нећу прихватити да ми ви одредите браниоца. То бих сматрао ограничавањем мојих грађанских права и спречавањем моје одбране. У овој судници нико осим мене не може да говори у моје име или да ме брани од садржине оптужнице. То би онда било намештено суђење, а моје присуство овде било би равно глупости", рекао је он.

Судије, наводно уплашене да ће Шешељ направити спрдњу од судског процеса, као што је често чинио Милошевић, именовале су београдског адвоката Александра Лазаревића да представља Шешеља и констатовале да ће, у случају да понашање оптуженог постане рушилачко, он бити одстрањен из суднице и да ће одбрану преузети Лазаревић.

Међутим, односи су се брзо покварили. Шешељ је одмах почео да пише протестна писма суду.

На више стотина ручно исписаних страница, он је тврдио да лаптоп компјутер, који му је додељен у притворској јединици, има улогу да му даје електрошокове и зарекао се, између осталога, да ће забранити заступнику одбране да му помаже на било који начин, да му чак, „пере веш или чисти ципеле".

У једном другом писму тражио је контакт с православним свештеником „да исповеди грехове". За ову сврху је тражио да га посети владика Филарет из Милешеве, националистички екстремиста, који је поносно позирао пред камерама док је носио митраљез.

Такође је тражио да судија Волфганг Шомбург, који је надгледао претпроцесну фазу, буде отпуштен зато што је немачке националности – Шешељ тврди да та нација има предрасуде према Србима.

„Кад год видим Волфганга Шомбурга, сетим се Аушвица, Маутхаузена и Јасеновца. Мирис крематоријума и гасних комора улази с њим у хашку судницу", написао је Шешељ.

Он је захтевао да друга двојица судија, Флоренс Ндепеле Муачанде Мумба из Замбије и судија Кармел А. Агиус са Малте, буду одстрањени зато што су католици. Катличке црква, тврдио је он, једна је од „најопаснијих злочиначких организација" и извршила је многе злочине против Срба.

У јулу је Шешељ затражио психијатријску помоћ да би могао да се бори са „веома озбиљном менталном патњом":

„Ваша судска одећа и тоге које носе тужиоци и судије мене веома узнемиравају", рекао је он. „Инсистирам да одаберете тим психијатријских стручњака који ће испитати да ли ваше тоге, које подсећају на инквизицију Римокатоличке цркве, стварно узрокују патњу."

У октобру је Шешељ оптужио Лазаревића да не поштује суд. Судије су закључиле да оптужени није „дао ни трунке доказа који би поткрепили ове веома тешке тврдње" и упозориле су га да ће бити санкционисан ако буде даље износио неосноване оптужбе.

Затим је, у децембру, Шешељ оштро напао Лазаревића у суду, наводно клевећући адвокатову породицу. Згађен својим непослушним клијентом, заступник одбране запретио је да ће оптуженога тужити за увреду пред српским судом, што га је дисквалификовало као браниоца.

Суд се нада да би Ван дер Спул могао да прође мало боље од свог претходника. **(Стејси Саливан и Карен Мајрик, Институт за извештавање о рату и миру, 20. фебруар 2004. године, Хаг)**

Нема мира без правде

Хроника првог појављивања господин Шешеља на Суду УН у Хагу, под оптужбама да је предводио банду добровољаца који су убијали и пљачкали несрбе за време балканских ратова деведесетих година XX века.

Војислав Шешељ, један од најтвдокорнијих и најотворенијих националиста, појавио се јуче на Суду УН у Хагу да одговори на оптужбе да је водио банду добровољаца који су убијали и пљачкали несрбе за време балканских ратова деведесетих година XX века.

У сировом стилу, какав је био у затвору под комунистима у Југославији, господин Шешељ, који је привукао хиљаде присталица на улице Београда, пре него што се ове недеље предао Трибуналу, представио је себе као жртву ратова пре него као извршиоца, и изрекао је неколико примедаба.

Прво, рекао је судији: „Јутрос су ме мучили физички и малтретирали", зато што је био приморан да носи панцир-кошуљу тешку 20 килограма на путу од ћелије до суда.

„Морао сам да пузећи улазим у возило", рекао је он. „То сматрам неподношљивим."

Даље је рекао, очито играјући за националистичку публику код куће, која може да прати суђење преко телевизије, да не може да се изјасни о кривици зато што у српској верзији оптужнице има неколико хрватских речи које не разуме. Ова два језика су практично истоветна, али су Хрвати уложили свесне напоре да мењају речи после проглашења независности 1991. године.

Најнеобичнија примедба се односила на гађење према црвеним тогама и црним капутима који су нормална одећа у Суду УН за ратне злочине.

Он је рекао да у Србији људи у суду носе цивилну одећу. „Осећам се фрустрираним кад видим судије у чудној одећи", рекао је он. „Подсећају ме на инквизицију католичке цркве."

Ово је била још једна индиректна игра за публику у Србији, где је главна вера православље, насупрот римокатолицизму који преовлађује у Хрватској.

Судија Волфганг Шомбург, Немац, мирно је објаснио обичаје и правила Трибунала и саветовао је Господин Шешељу, који је и сам адвокат, да именује браниоца. Господин Шешељ, (48), који је био други на децембарским председничким изборима у Србији, са трећином гласова бирача, рекао је да ће бити сам свој адвокат.

Репортер „Асошијетед преса" путовао је из Београда са Господин Шешељем, који је рекао новинару да путује у Хаг да сруши Трибунал. **(Марлиз Сајмонс, „New York Times", 27. фебруар 2003. године)**

Србин на суду у Хагу
игра за ТВ публику код куће

Војислав Шешељ, један од најжешћих и најотворенијих националиста, појавио се јуче на Трибуналу УН у Хагу да одговори на оптужбе да је водио банду добровољаца која је убијала и пљачкала несрбе за време балканских ратова деведесетих година XX века.

У иритирајућем стилу, у каквом је био затваран у комунистичкој Југославији, господин Шешељ, који је привукао на хиљаде присталица на београдске улице пре него што се пре недељу дана предао Трибуналу, представио је себе као жртву, а не као виновника ратова, износећи притом неколико приговора.

Прво, рекао је судији, „јутрос су ме физички мучили и малтретирали" зато што је био приморан да, на путу од ћелије до суднице, носи панцир-кошуљу тешку 20 килограма.

„Морао сам да пузећи улазим у возило", рекао је он. „Сматрам да је то недопустиво."

Даље је рекао, играјући јасно за националистичку публику код куће која може да прати суђење на телевизији, да не може да се изјасни о кривици зато што у српској верзији оптужнице има неколико хрватских речи које он не разуме. Ова два језика се сматрају готово истоветним, али су Хрвати учинили свестан напор да измене речи после проглашавања независности 1991.

Најнеобичнији приговор било је његово гађење према црвеним тогама и црним капутима, који су нормална одора Суда за ратне злочине УН. Он је рекао да у Србији људи на суду носе цивилну одећу. „Сметају ми судије у чудној одећи", рекао је он. „Подсећају ме на инквизицију Римокатоличке цркве."

Ово је био још један индиректан потез за гледаоце у Србији, где је главна вера православље, насупрот католицизму који превладава у Хрватској.

Судија Волфганг Шомбург мирно је објаснио обичаје и правила Трибунала и предложио је да господин Шешељ, који је адвокат, именује браниоца. Господин Шешељ, (48), који је био други на председничким изборима у децембру са једном трећином гласова, рекао је да ће бити сам свој адвокат.

Један новинар „Асошијетед преса" путовао је из Београда с господином Шешељем, који му је рекао да се предаје суду да „брани достојанство својих 10 000 бораца који су се витешки борили у ратовима". Рекао је да иде добровољно да би „доказао невиност свог народа" и да би „уништио опаки Трибунал, амерички инструмент против Срба".

Паравојне трупе господина Шешеља постале су познате почетком деведесетих година по насилној улози у протеривању несрба са њихове земље, најпре у Хрватској и потом у Босни, коју су он и друге српске вође као што је бивши председник Слободан Милошевић, који се такође налази на суђењу пред овим трибуналом, желели да припоје српском етничком простору.

Оптужница терети господина Шешеља по осам тачака злочина против хуманости и шест тачака ратних злочина, укључујући прогон, мучење, убијање и рушење кућа и џамија.

На захтев господина Шешеља оптужница је данас на суду прочитана у целости. Читање је трајало скоро три сата. На крају је судски чиновник прочитао наизглед бескрајан списак појединачних имена, за која је речено да су жртве Шешељевих бораца. Оптужени је слушао ћутке, очито непотресен. **(Марлиз Сајмонс, Њујорк тајмс компани, 27. фебруар 2003. године)**

САД одлажу одлуку о помоћи Србији и Црној Гори

Београд – недеља – Америка је одложила дан за одобрење помоћи Србији и Црној Гори до 15. јуна. Први рок за одобравање финансијске помоћи био је предвиђен за 31. март. Београд сада има додатних два и по месеца да испуни своје циљеве, после чега ће председник САД званично потврдити доделу средстава, даљу финансијску помоћ и подршку.

По Закону о помоћи страним државама, укупан финансијски пакет резервисан за Србију и Црну Гору износи 140 милиона долара.

Главни услови који се постављају за одобравање помоћи САД укључују: сарадњу с Хашким трибуналом, дозвољавање приступа документима за истражитеље, изручење осумњичених и пружање пуне помоћи у хапшењу осумњичених.

Председник Већа грађана Скупштине Југославије, Драгољуб Мићуновић, који је прошле недеље разговарао с представницима администрације САД у Вашингтону, рекао је за Б92 да „има више разлога за одлагање потврде рока".

„Последице овог одлагања треба узети у обзир. Ја сам истакао проблеме који ће се појавити због суспензије америчке помоћи", рекао је Мићуновић. Не верујем да сам битно утицао на њихову одлуку, али у сваком случају, разговори су вођени о овом питању", рекао је он. „Једва чекам да искористим ово додатно време да отклоним све могуће неспоразуме, тако да у јуну можемо да се суочимо са много јаснијом ситуацијом."

Мићуновић верује да ће Србија и Црна Гора испунити све услове до 15. јуна, укључујући и потребну сарадњу с Хагом.

„Треба да будемо реални у вези са ситуацијом, која није фантастична из међународне перспективе, као ни из економске перспективе унутар наших граница, али на крају морамо да урадимо све што можемо да испунимо амерички приоритет пружања помоћи неким земљама", додао је Мићуновић.

„Ово је временски рок који су нам дали да стабилизујемо нашу земљу и наше нове институције, и као такав, он стоји у вези са захтевима за развој цивилне и парламентарне контроле војске", закључио је Мићуновић. **(Катарина Кратовац, ТВ Б92)**

Правичност суђења, као и презумпација невиности, категорије су које су у Хагу доживеле потпуно нове димензије. Нема ниједног правног експерта који тежи да сачува основе своје професије и ничим не укаља своју професионалну част и достојанство, који ће моћи да одбрани оно што се чини током процесуирања у Трибуналу у Хагу.

Све наручене (читај: добро плаћене) студије и анализе такозваних експерата падају у воду пред правном науком.

Најпластичнији пример права на сопствену одбрану и на избор браниоца, чини се, дат је уочи почетка одбране Слободана Милошевића. То је, на врло

прихватљив начин, целој профилисаној међународној јавности приредио један од пријатеља суда Стивен Кеј и ево како је то изгледало...

Кад се оптужени први пут појавио пред овим судом, 3. јула 2001. године, конзистентно је изјавио да је његово право да се сам брани пред овим судом.

Он никада није одступио од тог става током целог досадашњег поступка. Будући да је судија, нажалост, морао прекинути рад у овом суђењу, Расправно веће, у новом саставу, донело је налог, 2. септембра, којим се фундаментално променила структура и основа овог суђења.

Чим је издат налог којим се више не допушта господину Милошевићу да се сам заступа овде, и налог којим му се додељује адвокат, господин Милошевић је одмах, усмено, изразио жељу да се жали и то у складу са својим правима како их је он раније захтевао.

Ми смо, као додељени адвокати, поднели жалбу у његово име, јер он није доставио никакве поднеске у своје име, него ће он, данас, усмено изнети своје аргументе. Оптужба се противи овој жалби. Они су су се, такође, и раније противили фундаменталном праву оптуженог да се сам заступа и то од самог почетка суђења. Ради се о једном усредсређеном нападу, који траје већ три године, усмереном на овог оптуженог, а чији је циљ да се спречи да износи своје тезе сам и да сам суделује у поступку. Изнесени су разни аргументи против тога да се он послужи правом за које он сматра, а и други сматрају, да је фундаментално право.

Ти аргументи ишли су од комплексности овог предмета, а тај проблем је створен њиховом одлуком, односно захтевом који су упутили Расправном већу, да се споје три оптужнице. Ту су, затим, и тврдње да је дошло до опструкције, Расправно веће се са тиме није сложило. Затим ту су аргументи да овде има ирационални ствари. А ми питамо, шта је ирационално у томе да желите да се послужити правом које имате на суђењу, суђењу које ће имати последице по вашу репутацију и вашу слободу. Ми сматрамо да прво треба говорити о три ствари. У одговору оптужбе, од 11. октобра, оптужба наводи и додатне разлоге којима сег противи овој жалби. Међутим, то су аргументи које је изричито одбило Расправно веће током самог поступка. Оптужба није само изјавила жалбу на одлуку Расправног већа, него сада покушава да прошири основу на темељу које је Расправно веће донело своју одлуку и они сада покушају да уведу у овај жалбени поступак оне основе за које они кажу да имају више аргумената за одлуку да се оптуженом ускрати право на самоодбрану.

Али, наравно, те основе не творе дио резонирања Расправног већа, а у овој жалби се бавимо одлуком Расправног већа и разлозима наведеним у одлуци, а не разлозима које Расправно веће, приликом доношења своје одлуке није применуло. Након што су ти додатни основи оптужбе одбијени, оптужба сада њих поново цитира, по нашем мишљењу, у покушају да нанесу штету оптуженом пред Жалбеним већем и у покушају да замагли аргументацију Расправног већа, и да на тај начин помакне више у њихову корист.

Оно што је оптужба рекла о опструкцији у овом жалбеном поступку стоји у супротности ономе што су они рекли раније током поступка. Када су ре-

кли да понашање оптуженог не достиже ниво опструкције. Током расправе, коју је Расправно веће обавило по том питању, оно је тај аргументат одбацило и није сматрало да се ради о ваљаној основи.

Ми сматрамо да се овде ради о покушају да се нанесе штета оптуженом и да се спречи да се послужи својим фундаменталним правом – да се сам брани. Ми сматрамо да нема никакве правне основе на којој би оптужба поново могла извући аргументе које је првостепено Расправно веће већ размотрило и одбацило и сада их увести у жалбени поступак. Ми се питамо, може ли нам овде суд дати неку индикацију о свом ставу у вези са тим аргументом јер ће, наравно, утицати на нашу презентацију овде данас.

Ми сматрамо да се овде ради о сасвим погрешној примени дискреционог права Расправног већа.

Јер, то је ствар која се тиче фундаменталног права у вези са извођењем доказа одбране. И у контексту овог суђења и овог оптуженог, тешко се може замислити нешто друго што би било више фундаментално, што би се више тицало интереса правде и што би се више тицало правичности овог суђења, него права да се ви браните на начин на који сами то желите, а не онако како то неко други жели. Када је реч о понашању оптуженог тврди се, односно утврђено је да он није опструирао поступак.

Тужилаштво је у својим подносцима само рекло да се он није приближио опструкционизму. Ја ћу поновити оно што сам рекао раније. Навођење додатних основа, као што је случај сада јасан је покушај да се утиче на ово Жалбено веће у правцу у којем они желе да иде овај предмет од самог почетка. Уважени судија Меј, рекао је у раном поступку, да не може да помисли на било шта што би било суштинскије од права да се сам заступа у одбрани. То је одлука која је прихваћена и никада није оспоравана. А докази на којима се заснива ова одлука Претресног већа, по нашем мишљењу, су неправични покушаји да се умањи таква одлука ранијег већа, већа које је водило тај поступак и свакодневно сарађивало са господином Милошевићем, већа које је пратило комплетан поступак, чак ни то веће, у вези са тим питањем, није се сложило са таквим приступом.

А када је реч о томе да је и Тужилаштво признало ту чињеницу, може се било ком спољном посматрачу чинити потпуно ирационалним да, након што се таква врста признања да се покуша покренути такво једно фундаментално питање у овој фази, и због тога ми сматрамо да та основа жалбе треба бити одбачена. А када је реч о сугестијама за убудуће, можда бих тиме могао да се бавим на крају изношења својих аргументат, јер то се тиче именовања заступника у припреми. И, у вези са тим, хтео бих да изнесем нека наша искуства у последњих шест седмица, која могу бити врло вредна Претресном већу да би схватило ситуацију.

Има једно друго питање у вези са којима је потребна једна врста прелиминарне одлуке или индикације, а то је пропуст Тужилаштва да тражи дозволу да поднесе поднесак у вези са својим одговором, а реч је о документу који је дужи од онога што је прописано, дакле дужи од 30 страница односно 9000 речи.

Реч је о једној суштинској основи ове структуре, која је битна за правичност суђења. Реч је о темељном елементу правичног суђења које се мора поштовати. Због тога то и јесте утемељено у Статут.

Не може се игнорисати да су они проценили да ли је оно што се дешава правично или није. Питање правичности мора се разматрати не само са становишта тужиоца, не само са становишта оних који воде овај суд, већ и са становништва оптуженог. Да ли је он сигуран да се његово суђење одвија на правичан начин. Могу постојати околности у којима је добродошло додељивање адвоката оптуженом, онда оптужени то радо прихвата и ту онда нема никакве неправде. Може бити околности у којима, по мишљењу суда, постоји опструкционизам у том судском поступку па су забринути због тога, могу постојати и околности када се додјељује заступник у приправности као правни лек, да би се видело шта ће се десити уколико је он потребан да може да се делује.

Међутим, то није оно што се десило овде, јер Тужилаштво зна да је најбољи начин да дођу до одлуке коју су хтели, управо да не делују у оквиру тих категорија предмета. Суђење се одвија неправично против оптуженог. Он мора да буде уверен да је одбрана коју има његова одбрана и ничија друга, његова лична одбрана и да онда води процес на адекватан начин и адекватно износи пред судије чињенице које они треба да разматрају. Додељени адвокат као што сам ја, без инструкција, никада није у могућности да каже да је изнео његове аргументе. Јер његови аргументи мени никада нису предочени, а није мој посао да измишљам одбрану или да верујем да ја знам више од њега.

Он је особа која је суштински учествовала у тим догађајима о којима је реч. Историјска природа овог суђења, коју цитира Тужилаштво и наводи као подршку својим разлозима за донесену одлуку, није нешто што би омогућило да се у историји на ово суђење гледа са сигурношћу и одобрењем, јер ће они који буду читали о овом суђењу рећи, али то је била одбрана коју је водио додељени адвокат, њега никада нисмо чули. То ће бити пресуда историје у односу на ове околности.

Управо због тога што је оптуженом наметнут адвокат са којим се он није сложио. Становиште Претресног већа било је да овај принцип да уступа право правичном суђењу, у односу на једно друго право, а то је да се не сме пореметити поступак, да се овај поступак мора довести до краја. Нигде у члановима Статута овог Међународног суда не постоји никакакав концепт уступања повлачења једног права пред другим правом.

Напротив, управо је супротно. Право којим се ми овде бавимо говори о минималним гаранцијама, апсолутно минималним гаранцијама које добијате када долазите на суђење. Увођење концепта да се једно право повлачи пред другим и даје предност другом праву, да је то друго право толико суштинско за правично суђење, по нашем мишљењу, супротно је свим принципима судске праксе.

Претресно веће, по члану 20, има дужност да се побрине да суђење буде правично и експидитивно и да следи поступак правилник о поступку и дока-

зима. Али, под условом да се у целости поштују права оптуженог и да се води рачуна о заштити сведока и жртава. Дакле, уз пуно поштовање права оптуженог, да би се остварила правичност. То је једна конститутивна компонента коју судије морају да следе. Није на судијама да преформулишу принципе правичности који већ постоје у Статуту.

Права оптуженог су посебно утемељена у чл. 21. И као што суд зна, ту пише да се све особе морају третирати једнако, да имају право на правично и јавно суђење. Затим, ту је претпоставка невиности и минималне гаранције пуне једнакости. Нигде се не спомиње давање предности другом праву. Нигде се не помиње потчињавање једног права другом праву и нигде ништа не указује на то да судије могу да не поштују та права. Напротив.

Ви можете да балансирате та права у процесу доношења одлука, али морате да примењујете право и правилник, а право је утемељено овде и ту се не каже да се могу балансирати у односу на друга питања. Оно што се каже то је да се морају поштовати минималне гаранције, а гаранција не значи да могу постојати услови који се онда могу променити. Гаранција, као што сви знамо је гаранција. Купите нешто са гаранцијом и онда имате право да се ослањате на ту гаранцију.

Дакле, судије морају да поштују Статут на којем је заснована њихова јурисдикција. Њихова јурисдикцијска надлежност захтева од њих да приме к знању одређене принципе и права која су утемељена у овом Статуту. Оно што они могу даураде је, у ствари, да успостављају равнотежу између права жртава и сведока, са правима оптуженог у односу на питање заштите жртава и сведока. На пример, да ли ће оптужени знати имена сведока или не и у смислу неких практичних ствари. Али, ово је право које је суштински утемељено у принципе који омогућаавају да ова суђења буду правична.

Према томе, ми смо указали на грешку у примени дискреционог права Претресног већа које је, са једне стране, утврдило да није у стању да се сам брани и тврди да је у том смислу примена дискреционог права разумна и примењива, а није отишло корак даље да утврди да ли је способан да присуствује свом суђењу, да изиђе пред суд. Ако Претресно веће сматра да је тако разматрање валидно, онда је морало да направи једну ширу аналаизу. Према нашем мишљењу, Претресно веће се руководило принципом експедитивности и потребе да се заврши ово суђење, јер је временски ограничено до 15. октобра 2005, желели су да се одбрана заврши за 150 дана.

И то им је било главно, а не значај и поштовање његових права, а пре свега права да може да изнесе своје аргументе у овом предмету. Ми смо се бавили питањем здравственог извештаја и питањем уводне речи. Једна од основа жалбе наше је разматрање измењеног режима рада, дакле, то је поново повезано са оним да му је дозвољено да држи уводну реч. Ако је било такво суштинско питање пред њима онда су требали да размотре могућност промене радног режима или нашег радног режима. То је било много важније и по схватању одбране, то би било много примереније него само водити рачуна о завршењу овог предмета.

Сви ови проблеми, који су наведени у припреми ове одлуке, по нашем мишљењу, засновани су на правилу 2 Е, у коме се каже да оптужени није спреман на сарадњу. Оптужени тврди да ја не износим адекватну одбрану, да ја не износим његове аргументе, и један пристојан однос међу нама, који је био у време када сам ја био амикус кури, сада више не постоји, сада је то један однос антагонизма и то није у интересу правде.

Основа онога што се сада дешава, у ствари је конфликт између додељеног заступника и оптуженог, и то је много горе, јер не доноси било какве разумне инструкције заступнику и сасвим је очигледно да више неће бити никаквог пристојног односа између оптуженог и заступника, па ја нисам у могућности да изнесем било какву разумну одбрану. Додељени заступник, у оваквим околностима, не може на адекватан начин изнети аргументе у овом предмету. Мислим да сте господине преседавајући покренули питање шта треба да се деси.

То зависи од ваше одлуке. Ја као додељени заступник, могу рећи да сматрам да постоји толики сукоб између оптуженог, мене и мог тима, да смо ми неефикасни у овом суђењу и нисмо у могућности да кажемо да делујемо у најбољем интересу правде. Велики број сведока, одбија да сарађује, постоји антагонизам тих сведока према мени, јер они не одобравају моју функцију, и оптужују ме да ја у ствари кривично гоним, а да не браним оптуженог. Сва та питања у целости не задовољавају заступника који би овде стајао и рекао да брани оптуженог. Ако би се одржао овај налог, одговорност одбране не би требало да се стави на некога ко није у могућности да се тиме бави. Одговорност треба ставити на оптуженог да ли ће он сарађивати или ће он именовати свог властитог адвоката. Одговорност треба да буде на судијама, да они именују заступника који би саслушао доказе који њих интересују. Али, свести овај предмет на то да се каже да је одговорност моја, мене ставља у етички, и професионално тешку ситуацију коју сам покушао да решим са својим тимом током протеклих шест недеља. Сви су они врло напорно радили али, нисмо били у могућности, по својој процени, да кажемо да смо изнели на један значајан начин одбрану овог оптуженог. Ми смо покушали са њим да разговарамо. Покушали смо да успоставимо односе преко службеника за везу, међутим све то сада више није могуће и ми нисмо у могућности да на адекватан начин испуњавамо своју функцију. Моје време је истекло.

Ми смо увек сматрали да ће ово допринети стресу оптуженог, јер је он врло емотиван. Ја сам његове емоције имао прилику да видим овде у судници. Ја знам да је то тек један пример у коме се један ризик замењује другим ризиком, ми смо то управо тако формулисали у документу који смо вам доставили.

Он ће и сам моћи да вам се обратити у вези са тим. А друго питање се тиче фундаменталне поставе теза одбране, извођење доказа одбране. Будући да ми имамо, већ имамо искуство у овом суђењу, искуство из протекле три године, познајемо тезе оптужбе, а нисмо, након што смо именовани за додељене адвокате, сматрали да би требало видети да ли такав аранжман може функционисати у интересу правде, да видимо да ли господин Милошевић жели, да ли то може добро функционисати.

Ми смо покушали позивати сведоке и изводити доказе и то управо у том духу. И ово што сте ви сада рекли је са свим исправно, ако ми допустите да то кажем. Кад немате упутстава онда сте ништа, само погађате, и то никако не помаже остваривању правде, већ може бити управо супротно интересима правде. А то, исто тако, намеће особну одговорност која је узрок великим потешкоћама. Да се још вратим на оно што је рекао судија Гунејн. Ми смо као тим, до сада доживели нешто што нас наводи на закључак да стенд-бај адвокат више не би могао функционисати.

Можда 2. септембра, када је ситуација била другачија, можда је тада такав аранжман онда могао функционисати у интересу одбране. Но налог који је донесен је најекстремнији од свих могућих налога који су могли бити донесени. Јер у, ствари, није се ишло у фазама, није се ишло од амикуса на стендбај адвоката, па да се настави у духу сарадње, па онда уколико је оптужени болестан, он би могао рећи, хајде ви узмите овог сведока или можете ли ми помоћи у вези са неким конкретним стварима.

Налог који је донесен је један екстреман налог и њиме су спаљени многи мостови. И ми, као адвокати, за које сви сматрају да су у најбољој позицији и да се баве тим питањем осим, наравно, особних саветника и сарадника оптуженога, сматрамо, а наравно господин Милошевић се са тиме може сложити или не сложити, да то доноси велике потешкоће.

Кад је реч о решењу које би требало применити, можда би он требао предузети све консеквенце на себе, не да ми овде трошимо ресурсе улудо и да се заваравамо и да уверавамо људе да оно што се овде дешава јесте извођење... одбране. Ми смо то покушали учинити, ми смо од самог почетка били вољни да се то учини међутим ушли смо у живи песак.

Слободан Милошевић: ...Говорим овде увек када ми омогућите, зато што користим прилику да кажем истину. То је мој једини мотив. А претпостављам да би истина требало да буде, ваљда, такође мотив и циљ сваког поступка; или сваке расправе, или чак сваке академске дискусије. Према томе, не видим да би мој мотив да говорим истину био у колизији са било каквим часним мотивом, било које друге стране, уколико се претпостави да та друга страна жели да сазна истину и жели да је сазна што темељитије у интересу правде.

Господин Најс говори о правилима, а нису ваша правила предвладала, да ја немам право на одбрану. Сви међународни прописи, све конвенције и пактови о људским правима дају ми право да се сам браним. Уосталом, и покојни судија Меј, када је то прошли пут покретано, посебно је нагласио, тога се добро сећам, да се не сме доводити у питање моје право на одбрану.

Ми имамо овде једну апсурдну ситуацију, говорим сада о објашњењима које смо чули од господина Најса. Дакле, ја сам био способан да испитујем сведоке друге стране, дакле непријатељске стране, а она је настојала да доведе што је више могуће што јачих сведока против мене.

Дакле, био сам способан да испитујем сведоке непријатељске стране. Е, сада одједном ја нисам способан да испитујем своје сведоке. А видите овај апсурд који је овде цитирао господин Најс...

Једна од многобројних наручених студија, која би требало да оправда рад нелегалног суда, изгледа овако...

Тежину и објективност аргумената просудите сами.

Испитивање параметара међународног права на браниоца

Злочини против човечности, ратни злочини и геноцид су међународни злочини. Силовање, мучење, масовно истребљење, сакаћење, отмица и прогон само су неки елементи злочина зверства које признаје међународна заједница. Уз изузетак Међународног војног суда у Нирнбергу и Међународног војног суда за Далеки исток, функционери влада одговорни за злочине зверства у прошлости, често су избегавали гоњење. Одговорни за злочине против човечности, ратне злочине и геноцид, све више се приводе правди последњих година. Године 1993, међународна заједница је сачинила Статут за Међународни кривични суд за гоњење лица одговорних за кршења међународног права на територији бивше Југославије, формирајући први међународни суд после Другог светског рата, да би се судило бившим лидерима режима Југославије за злочине против човечности и за ратне злочине. После оснивања Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију, међународна заједница је такође основала Међународни суд за Руанду, Специјалну пороту за тешке злочине у Источном Тимору и Специјални суд за Сијера Леоне, да би одговорне за злочине зверства привели правди. Ад хок формирани судови су битни за обнову држава опустошених репресивним режимима и представљају прилику за прелазак на владавину права.

Кад међународна заједница оптужује одговорне за злочине зверства, суђења морају бити поштена. Ови судови треба да представљају образац правде која је независна од манипулације председавајуће Владе. Право на поштен судски поступак основно је људско право. Члан 10 Универзалне декларације о људским правима гарантује да „свако има право у потпуној једнакости на поштен јавни претрес на независном и непристрасном суду." Једно од главних средстава за обезбеђивање права на поштено суђење јесте право на браниоца. Традиционално, системи противничке странке у обичајном праву сматрали су право на браниоца „уставном заштитом људског живота и слободе". На пример, Сједињене Државе су унеле у Устав право на „помоћ браниоца" Шестим амандманом. Међународне конвенције такође признају право на браниоца. Члан 6 Европске конвенције за заштиту људских права гарантује право на браниоца „када то захтевају интереси правде". Члан 14(д) Међународног уговора о цивилним и политичким правима констатује да лице има право да се брани лично или преко правне помоћи по свом избору; да буде информисано, уколико нема правне помоћи, о овом праву; и да има додељену правну помоћ у сваком случају, где то захтевају интереси правде, и без плаћања у сваком од таквих случајева, ако нема довољно средстава да плати.

Иако конвенција и уговор нису прави водич за параметре права на браниоца, они успостављају то право као норму међународног права. Бранилац оптуженог амортизује агресивну акцију државног тужиоца у систему противничке странке у циљу обезбеђивања поштеног суђења. Само гарантујући свим грађанима, чак и онима који се терете за најгрозније злочине, право на поштено суђење држава може да стварно каже да ће поштовати владавину права.

Право на браниоца, које се гарантује националним уставима и међународним конвенцијама, значи више него право на адвоката у судници. Периферна права играју интегралну улогу у заштити суштинског права на браниоца. Делови II и III ове белешке истражују како се право на браниоца развило да укључи скуп права која заједно гарантују ефикасно право на браниоца на Међународном суду за бивши Југославију, за Руанду и Сијера Леоне. Део IV сагледава како недостатак процедуралне заштите утиче на процесе код Специјалне пороте за Источни Тимор. Најзад, Део В предочава да нови међународни судови имају обавезу да задовоље минимум стандарда за заштиту права на браниоца и да морају да следе стандард изражен код Међународног суда за бившу Југославију, за Руанду и за Сијера Леоне.

II. Право на браниоца на међународним ад хок судовима

Почев од 1993, Савет безбедности УН, користећи своја овлашћења из Поглавља VII, основао је ад хок судове за суђење оптуженима за ратне злочине, злочине против човечности и геноцид у Југославији и Руанди. Интернационализација суђења преко нових, независних и ад хок сдуова обезбедила је довођење извршилаца међународних злочина на суд и вршење правде у корист жртава. Ови судови су комбиновали поступке обичајног права из земаља као што су Сједињене Државе, Енглеска, Аустралија и Канада, са поступцима грађанског права из земаља као што су Француска, Немачка и Италија. Како су међународни судови били планирани да буду увелико судови противничке стране, сматрало се да је право на браниоца битно за гаранцију поштеног судског поступка. Статути ових судова, прописи о доказима и поступку и Закон о парници истичу право на браниоца.

Члан 21 (4) (д) Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију гарантује оптуженом право на „правну помоћ по сопственом избору; да буде обавештен о овом праву, ако нема правне помоћи и да му се правна помоћ додели у сваком случају где то инетереси правде захтевају." Члан 20 (4) (д) Статута Суда за бившу Југославију понавља то исто. Током деценије рада, ови судови су успоставили параметре узорног права на браниоца: (1) подразумевајте да се право на браниоца и право да се буде обавештен о овом праву остварује по уласку у јурисдикцију овог суда, искључите доказе који су прикупљени директним кршењем овог права и ревидирајте одустајање од овог права по објективном стандарду; (2) дозволите оптуженима да бирају браниоца у оквиру ограничења; (3) обезбедите адекватан приступ браниоцу, али не и једнака средства и (4) дозволите квалификовано право на самопредстављање.

Ови параметри морају представљати основни стандард међународног поимања права на браниоца.

А. Право на браниоца и одустајање од браниоца

Ад хок судови штите и право на браниоца и обавештавање оптуженог о овом праву. Право на браниоца остварује се када осумњиченог испитују службеници суда или када се осумњичени пребацује на јурисдикцију суда. У случају Тужилац против Кацелицелија, Судско веће је констатовало да се „право на браниоца остварује по пребацивању у Арушу, како је предвиђено правилима 40 и 42".

Тужилаштво мора да докаже да је оптужени јасно обавештен о праву на браниоца. Надаље, ако Тужилаштво тврди да је оптужени одустао од браниоца, онда Тужилаштво носи терет да докаже одустајање. У случају Тужилац потив Кабилиђија, Судско веће је закључило да Тужилаштво није задовољило своју обавезу да покаже да је оптужени одустао од права на браниоца зато што је оптужени, у току испитивања, „навео три пута да ће, чим буде обавештен о случају против њега, онда „искористити" право на помоћ браниоца". Веће је констатовало да је „неумесно од истражитеља што су објаснили да је „стандардна процедура" да се то открива касније, притом вероватно подразумевајући да је и право на браниоца такође било на располагању касније". Будући да су истражитељи могли обманути оптуженог и пропустити да узму у обзир збуњеност осумњиченог, Веће је закључило да су притворске изјаве узете уз кршење права на браниоца и да се зато искључују на суђењу. Веће је даље утврдило да је тешко замислити да се изјава узима кршећи основно право на помоћ браниоца, која не би захтевала искључење по Правилу 95 као „антиетичка у односу на ваљаност поступка који би озбиљно оштетила".... Тужилаштво није истакло никакве околности које би сугерисале да искључење није прикладан одговор на кршење овог права.

Иако тужилац сноси одговорност да докаже ваљано одустајање, он мора само да задовољи објективни стандардни тест. У случају Тужилац против Делалића, Трибунал је одбио да усвоји аргументацију да докази, које је тужилац прикупио у току испитивања, буду искључени зато што Муцић није субјективно разумео значење одустајања од права на браниоца. Трибунал је брзо одбацио тврдњу да Муцић није био способан да „свесно одустане", услед његове културне позадине. Трибунал је закључио да је тужилац једино морао да оптуженом прочита права и да узме изјаву о одустајању. Објективни доказ потписане изјаве о одустајању задовољава тест. Слично томе, код Суда за Руанду, у случају Тужилац против Нтахобалија, одбрана је покушала да докаже, као бранилац код Делалића, да изјаве које је оптужени дао без адвоката треба да се искључе зато што оптужени „1) није имао претходног искуства с полицијом, 2) што је лако падао под утицај овлашћених лица и 3) што је био збуњен језиком оптужнице и правним језиком који је користио иследник". Одбрана је такође тврдила да оптуженом није речено да разговара с представником канцеларије тужиоца. Трибунал је оставио ово питање за сам процес. Није вероватно, с обзиром на преседан Суда за Ју-

гославију, да ће Трибунал искључити ваљано одустајање зато што је Нтахобали био субјективно под утицајем овлашћених лица.

Испоставља се да су трибунали спремни да искључе доказе који су прикупљени уз кршење права на браниоца. У случају Тужилац против Делалића, оптужени Муцић је ухапшен у Аустрији и тамо је испитан 18. марта 1996. од стране аустријске полиције. Муцић није био обавештен о праву на браниоца, нити му је бранилац одобрен зато што по аустријском закону, Муцић није имао ово право у прелиминарној истрази. Судско веће Међународног суда за Југославију сматрало је да се „аустријска права осумњиченог толико суштински разликују од права по Статуту и Правилима Међународног суда да чине изјаву дату по њима неприхватљивом". Судско веће је искористило правило о искључењу као лек да би сачувало право на браниоца. Тужилац Суда за Југосалвију разговарао је с Муцићем када је овај стигао у Аустрију 19-21. марта 1996. Пре него што је тужилац започео испитивање, он је од Муцића добио изјаву о одустајању. Овај разговор, с обзиром да није кршио Муцићева права, прихваћен је на Суду за Југославију. Овај суд подржава правила да сви осумњичени и оптужени имају право на браниоца и право да буду обавештени о овом праву; заиста, Трибунал ће искључити доказе који су узети уз кршење ових права.

Б. Додељивање браниоца

Оптужени има право да изабере браниоца, или да му се бранилац именује ако је оптужени сиромашан. Уз то, оптужени има право да изабере браниоца, али је ово право ограничено када Трибунал мора да плаћа браниоца. Члан 20 (4) Статута Суда за Руанду даје право оптуженом да „се брани...преко правне помоћи по сопственом...избору". „Оптужени који сами плаћају оне који их представљају, могу да ангажују колико год хоће адвоката и често узимају два или више." Правило 44 и Упутство о додељивању браниоца ограничавају право на избор браниоца. Према правилу 44 и Упутству, бележник мора да провери да ли изабрани адвокат задовољава стандарде компетентности. Адвокат мора да говори један од језика Трибунала, мора да буде компетентан у кривичном или међународном праву, да има праксу у некој држави и не сме да има сукоб интереса.

По правилу 44, бележник може да одустане од неких поменутих захтева. У случају Тужилац против Шљиванчанина, Трибунал се сложио с одлуком бележника да је право на избор браниоца ограничено када суд мора да плаћа браниоца. У мишљењу је констатовано да „ма који да је циљ права на браниоца по сопственом избору, када оптужени ангажује сопственог браниоца, право на јавно плаћеног браниоца по сопственом избору је ограничено". Када се оптужени, међутим, жалио да је бележник одбацио његов избор браниоца, суд није био задовољан бележниковим одговором. Трибунал је открио да оптуженом треба дати шансу да покаже да бранилац кога је изабрао, задовољава захтеве Трибунала и бележник мора да објасни основ по којем није прихватио браниоца.

У случају Тужилац против Акајесија, оптужени је тврдио да је бележник ускратио његово право на браниоца када је одбио његов захтев за промену

браниоца између судског процеса и доношења пресуде. Иако је био у поступку добијања новог браниоца, Акајеси није био задовољан с додељеним браниоцем зато што је најпре тражио браниоца који није задовољавао стандарде Трибунала. Жалбено веће је открило да је Акајесију понуђен бранилац и одбило је жалбу зато што он није желео адвоката којег је одредио бележник. Жалбено веће је сматрало да „се право на бесплатну правну помоћ...не преноси на право на избор сопственог браниоца". Право на избор браниоца ограничено је када Трибунал плаћа адвоката.

Ц. Равноправност подршке

Равноправност подршке код Међународног суда за Југославију и код Суда за Руанду значи да ће оптужени добити адекватног браниоца, али не и једнака средства. Трибунали обезбеђују адекватна средства за тим одбране, али одбијају да дају једнака средства за Тужилаштво и одбрану. Суд за Југославију и Суд за Руанду у члановима 21(4), односно 20(4), гарантују „правну помоћ која се додељује (оптуженом) у свим случајевима у којима то захтевају интерси правде". Бележник одређује сиротињски статус оптуженог. Већина оптужених на Суду за Југославију и на Суду за Руанду су сиромашни и зато им бележник одређује браниоца.

Када је основан Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију, бележник није доделио довољна средства за браниоца. У случају Тужилац против Тадића, првом случају који је водио Суд за Југославију, бележник је плаћао браниоца само 26 долара по сату. Пошто се Тадићев „бранилац (успешно) жалио Регистратури Суда за Југославију ради повишице", бележник је повећао хонорар на 835 долара дневно (110 на сат), зависно од искуства адвоката, и додао је упутство „да се да могућност додељивања другог браниоца оптуженом „под изузетним околностима"." Бележник сада редовно одређује кобраниоца, истражитеље и преводиоце тиму одбране.

Током 2002-2003, године Суд за Југославију је променио систем надокнаде за одбрану. Сада, Кодекс понашања, Дисциплинска порота, финансијски истражитељ и Удружење бранилаца предлажу, договарају и надгледају адвокате одбране и њима додељену надокнаду. Бележник Суда за Југославију такође је прешао на систем укупног плаћања на име надокнаде адвокатима одбране. Спремност регистратуре да допуни оригиналну касу одбране одражава признање важности додељивања довољно средстава за одбрану.

Иако су Суд за Југославију и Суд за Руанду повећали износ средстава која се додељују одбрани, трибунали су јасно открили да „једнакост подршке" не значи „једнакост средстава". У случају Тужилац против Кејишема, оптужени је тврдио да „равноправност подршке", о којој се говори у члановима 20(2) и 20(4) Статута Суда за Руанду, значи да је „у интересу правде" да Трибунал обезбеди равноправне истражитеље, адвокате и консултанте за одбрану као што је то урадио за Тужилаштво. Оптужени је тврдио да се од тужиоца очекује да открије колико је сати радио на случају и колико је средстава искористио. Судско веће је одбацило ову аргументацију и утврдило да „права оптуженог не би требало тумачити тако, да значи, да одбрана има право на иста средства

као и оптужба". Судско веће је даље тврдило да би „свака друга позиција била супротна статус кво који постоји унутар јурисдикције широм света". Жалбено веће је подржало овај аргумент, запажајући да је равноправност гаранција равноправности права, а не равноправности средстава. Често ће износ новца који се додељује тиму одбране бити једнак отприлике једној трећини износа који се даје Тужилаштву.

Д. Право на самопредстављање

Право на самопредстављање настало је у традицији обичајног права, али се признаје као међународно право. Члан 14(3)(д) Међународног кривичног суда, члан 8(2) Америчких конвенција о људским правима и Члан 6(3)(б) Европске конвенције о људским правима признају право на самопредстављање. Члан 21(4)(д) Статута Суда за бившу Југославију утврђује право на самопредстављање, на које су се позвали Слободан Милошевић и Војислав Шешељ. Милошевић је формално објавио своју намеру да представља сам себе у јулу 2001. У одлуци да поштује Милошевићев захтев, Судско веће је поменуло да је било под утицајем изјаве генералног секретара да „Међународни трибунал мора до краја поштовати међународно признате стандарде у вези с правима оптужених...нарочито са онима која су садржана у члану 14" Међународног кривичног суда, што подразумева право на браниоца. Међутим, Судско веће је резервисало ограничења на ово право, сматрајући да „право да се неко брани лично није апсолутно...да може бити околности ...у којима је у интересу правде да именује браниоца".

Поред поштовања Милошевићевог права да представља сам себе, Веће је даље заштитило Милошевићево право на поштено суђење додељујући му „два адвоката као пријатеље суда" и удовољавајући неким другим његовим потребама. Пријатељи суда би могли да преузму случај ако Милошевић не би поштовао процедуру Већа. Судско веће тренутно дозвољава Милошевићу да се ослања на „целу дружину правних саветника који му помажу иза сцене, укључујући...адвоката који је бранио шефа Гестапоа Клауса Барбија". Судско веће такође штити Милошевићево право на поштено суђење дајући му једнако време за представљање свог случаја и води рачуна о Милошевићевом здрављу, ограничавајући број дана у недељи, и часова у дану, за процес.

Милошевић злоупотребљава процес и користи суђење као политичку говорницу. Он критикује легитимност суда и честитост поступка. Одбио је да га представља тим добране Трибунала зато што „сматра Трибунал лажним судом, а оптужницу лажном оптужницом". Одбио је да прочита оптужницу против њега, тврдећи да он „одлично зна за шта је оптужен и да се с тим не слаже зато што је он само играо на „право на самоопредељење које припада свакој нацији". Он је правдао своје акције критикујући друге владе, тврдећи да је морао да „брани (свој) народ од тероризма с којим је Клинтонова администрација сарађивала". У току једанаесточасовног првог наступа он је представио „низ слајдова који су показивали разарања која је донело НАТО бомбардовање 1999. године". Тврдио је да је НАТО једнако крив зато што „НАТО није бирао жртве". Током последње две године судије су поштовале Милошевиће-

во право да представља самог себе, упркос његовим лакрдијањима. Сада суд почиње да преиспитује Милошевићеву способност да настави одбрану како је предвиђено. Тужиоци су захтевали „(наметање) браниоца".

У септембру 2004, Судско веће је сматрало, а у новембру 2004. Жалбено веће потврдило, да ће Милошевићу бити додељен бранилац у „интересу правде". Оба већа су открила да Милошевићево здравље успорава процес. У ствари, захваљујући Милошевићевој болести, Тужилаштво је прекорачило своје време за 66 дана. Међутим, оба већа су открила да ће додељени бранилац наступати када је Милошевић физички неспособан да води случај и када каже да може у потпуности да контролише његов ток. Овом одлуком Суд за бившу Југославију је коначно потврдио да је право на самопредстављање квалификовано право и да не може да се користи на штету права суда на „поштен и експедитиван" поступак.

Суд за бившу Југославију такође дозвољава Војиславу Шешељу да представља себе. Као и Милошевић, Шешељ је високи политичар. Судско веће односи се према Шешељу са истим поштовањем као и према Милошевићу и доделило му је дежурног браниоца. Шешељ, као и Милошевић, злоупотребљава судски процес. Из Хага је водио кампању за председничке изборе и остаје и даље вођа Српске радикалне странке. Шешељ и Милошевић продужавају судски процес и користе привилегије новог закона који је сачинила Шешељева странка а „одобрила Милошевићева Социјалистичка партија" који „даје плате, плаћа судске трошкове и друге споредне финансијске трошкове бившем председнику Слободану Милошевићу и ... другим осумњиченим Србима којима се суди". Суд за Југославију још није ограничио Шешељево право на самопредстављање.

Током деценије расправа, Суд за бившу Југославију и Суд за Руанду су дефинисали параметре права на браниоца, укључујући одређивање тренутка у којем се право браниоца активира, стандард за одустајање оптуженог од браниоца, лек за примену доказа који су узети кршењем права на браниоца, стандарде које бранилац мора да задовољи да би радио у овим судовима, количину средстава која треба да се доделе одбрани и ограничења права на самопредстављање.

III. Право на браниоца на специјалном суду за Сијера Леоне

Специјални суд за Сијера Леоне је хибридни суд. За разлику од ад хок судова које је формирао Савет безбедности, Специјални суд за Сијера Леоне основан је споразумом који је постигнут између Владе Сијера Леонеа и Уједињаних нација. За разлику од Суда за бившу Југославију и Суда за Руанду, који процесуирају међународне злочине с међународним адвокатима у градовима удаљеним од места злочина, Специјални суд за Сијера Леоне комбинује међународно с националним правом, ослања се на локалне и међународне адвокате и обавља суђења у земљи у којој су се злочини догодили. Јурисдикција

овог суда се такође разликује од јурисдикције ад хок Трибунала зато што Специјални суд за Сијера Леоне води процесе само против оних који „сносе највећу одговорност" за злочине зверства у Сијера Леонеу. По јединственом обрасцу „највећа одговорност", Специјални суд за Сијера Леоне подигао је оптужницу само против 13 лица. Такође, за разлику од Суда за Југославију и од Суда за Руанду, Специјални суд за Сијера Леоне циљао је на осумњичене свих страна у конфликту, чак и победничке. Сем Хинга Норман је оптужен и ухапшен за ратне злочине када је био министар Државне безбедности Сијера Леонеа. Чарлс Тејлор, бивши либеријски диктатор, оптужен је када је био шеф државе.

Као ад хок трибунали, Специјални суд за Сијера Леоне користи међународне стандарде права и норми правичности у току вођења процеса. Иако је суд себе признао као „хибридни", Специјални суд је инсистирао на томе да је „ван структуре националних судова". У ствари, суд је констатовао да је он „међународни суд" са „јурисдикцијом у потпуно међународној сфери" и зато се држи „међународног права".

Право на браниоца, како се оно тумачи на Суду за Југославију и Суду за Руанду, такође се гарантује на Специјалном суду за Сијера Леоне. Члан 17(4)(д) Статута Специјалног суда за Сијера Леоне гарантује лицу да „буде обавештено, уколико нема правну помоћ, о овом праву; и да му се додели правна помоћ, ...без наплате ...уколико нема довољно средстава да плати". Језик у вези с правом на на браниоца код Специјалног суда за Сијера Леоне сличан је стандардима који су успостављени код Суда за Југославију и Суда за Руанду. Уз то, одустајање од браниоца је јасније артикулисано у Правилима о поступку и доказима Специјалног суда за Сијера Леоне. Друго, као и ад хок судови, Специјални суд за Сијера Леоне захтева да адвокати оптуженог задовољавају одређене стандарде. Адвокати који задовољавају ове стандарде биће додељени уколико Канцеларија одбране не докаже да је бранилац неподобан. Треће, Специјални суд за Сијера Леоне предузео је корак без преседана да прошири клаузулу „равноправност подршке" тако да она значи одредбу равноправних средстава за одбрану. Најзад, Специјални суд за Сијера Леоне признаје право на самопредстављање, али инсистира да то право буде квалификовано.

А. Право на браниоца и стандарад одустајања

Правила о поступку и доказима појачавају право на браниоца које је артикулисано Статутом Специјалног суда за Сијера Леоне. Правило 42(А) јасно констатује да одговорност тужиоца подразумева обавештавање осумњиченог о његовим правима пре подвргавања испитивању. Осумњичени има „право на правну помоћ по сопственом избору, укључујући право на обезбеђену правну помоћ" тамо где „захтевају интереси правде", или када је осумњичени сиромашан. Уз то, осумњичени има „право да има бесплатну помоћ преводиоца" у току вођења поступка, укључујући почетно испитивање које се води на непознатом језику. Исто тако, осумњичени мора бити обавештен да има право „да ћути" и да буде обавештен да ће „свака изјава коју да, бити забележена и да може да буде искоришћена као доказ".

Правила указују на параметре одустајања од права на браниоца. На пример, правило 42(Б) констатује да се испитивање може обављати само у присуству браниоца осумњиченог. Међутим, много налик Мирандином праву у Сједињеним Државама, осумњичени на Специјалном суду за Сијера Леоне могу да одустану од права на браниоца. Ако у било којем тренутку у току испитивања осумњичени изрази „жељу" за браниоцем, испитивање мора да се заврши и може да се настави тек у присуству браниоца. Истражитељи снимају звучно или визуелно разговоре са осумњиченима са, или без браниоца.

Б. Додељивање браниоца

Баш као што бранилац мора да задовољи неке захтеве које је поставила Регистратура Суда за Југославију и Суда за Руанду, адвокати морају да задовоље захтеве Канцеларије и Регистартуре Специјалног суда за Сијера Леоне. Правило 44 наводи већину захтева за браниоца. Сви адвокати који су заинтересовани за рад на Специјалном суду за Сијера Леоне морају бити „примљени у адвокатску праксу у некој држави" и морају имати „праксу у кривичном праву најмање пет година". Упутство о додељивању браниоца поставља додатне захтеве за браниоца. На пример, адвокат мора да течно говори енглески језик, не сме да има досије о професионално лошем понашању, мора да буде вишегодишњи бранилац и мора да поседује радно познавање кривичног или међународног права. Ако адвокат задовољава ове захтеве, биће стављен на списак квалификованих адвоката и додељен на захтев оптуженог. Канцеларија одбране не може да одбије адвоката који задовољава ове захтеве без разлога. На пример, у случају Тужилац против Брима, главни бранилац из Канцеларије одбране покушао је да одбије додељивање Бримовог привременог адвоката за стално место, када је бранилац одбио да се подвргне лекарском прегледу и када је постојао доказ сукоба интереса. Суд је одбацио разлоге Канцеларије одбране, налазећи да Правила о поступку и доказима, Упутство о додељивању браниоца и Кодекс о понашању не захтевају да потенцијални адвокати буду подвргнути лекарским прегледима. Надаље, није било сукоба интереса зато што Бримин адвокат није представљао активног суоптуженог. Суд је нашао да не постоји сукоб интереса ако је адвокат представљао некога ко је био оптужен, али није могао да буде ухапшен или изведен пред суд.

Ц. Равноправност подршке

Специјални суд за Сијера Леоне покушао је да створи судски систем у којем „равноправност подршке" значи равноправност средстава за Тужилаштво и одбрану. За разлику од Суда за Југославију и од Суда за Руанду, где на основу случаја Тужилац против Кајишиме, судије сматрају да равноправност подршке не значи равноправност материјалних средстава, Специјални суд за Сијера Леоне је уложио напоре да обезбеди једнака материјална средства за браниоца оптуженог. Специјални суд за Сијера Леоне основао је Канцеларију одбране и покушао је да обезбеди канцеларијски простор за одбрану који је једнак канцеларијском простору Тужилаштва, једнак износ новца за средства и једнаке могућности обуке у Сијера Леонеу.

Канцеларија је применила мере да привуче само искусне, компетентне и поштене браниоце, тако да би се усагласила с принципом људских права, по којем процеси са противничком странком треба да манифестују „равноправност подршке", што је разумна једнакост могућности тужилаштва и одбране.

Канцеларија одбране је обавезна да обезбеди почетно истраживање, правну помоћ по наређењу суда о координацију при додељивању адвоката. И Регистратура и Канцеларија одбране врше увид у потенцијалне браниоце одбране и утврђују оне који су способни да бране сложене случајеве. Канцеларија одбране подстиче коришћење тимова одбране „који имају домаћу и међународну компоненту и доказану стручност у разним областима, које се односе на одбрану осумњиченог или оптуженог". Канцеларија мора да одреди правна питања која се морају покренути пред судијама Специјалног суда, истражити та питања, припремити извештаје и онда поделити плодове тог истраживања с браниоцем оптуженог". Поред одговорности према Суду, Канцеларија одбране такође „упознаје Сијералеонце у вези с одбраном, с претпоставком о невиности, теретом и стандардима доказа и с правима оптуженог" да би се борили с перцепцијом да су оптужени криви онако како су оптужени пре суђења.

Специјални суд за Сијера Леоне такође је успоставио иновативан начин адекватне надокнаде за одбрану уз истовремено избегавање замки које су имали Суд за Југославију и Суд за Руанду. Уместо да обезбеди плаћање по сату, или укупан износ као што су учинили ад хок судови, Специјални суд за за Сијера Леоне направио је Уговор о правним услугама између главног браниоца, додељеног браниоца и бележника. Уговор о правним услугама подразумева уговор о броју чланова одбране, о обухватном плану суђења, очекиваном трајању суђења, очекиваним путовањима и о трошковима за разне задатке. Тим одбране затим добија 50 одсто средстава за одређену фазу на њеном почетку.

Иако је Специјални суд за Сијера Леоне сачинио иновативан план за адекватно обезбеђивање одбране, последњи извештаји говоре да он можда неће успети да снабде одбрану средствима која би била једнака средствима Тужилаштва. Хјумен рајтс воч пише да је Специјални суд за Сијера Леоне дозначио недовољна средства за одбрану. На пример, одбрана је имала мало просторија за вођење разговора, мало или нимало места за похрањивање поверљивих информација или доказа, ограничен приступ компјутерима у деску, недовољан број истражитеља, неадекватан приступ возилима за истраживања, недовољан број преводилаца и недовољно новца. Девет тимова одбране, са двадесет адвоката, имали су само три просторије за рад. Од марта 2004, тимови одбране су делили један фотокопирни апарат, један факс, девет компјутера и једно возило. Од марта 2004, адвокати одбране имали су само једну седницу за обуку на суду.

Упркос проблемима финансирања, суд и регистратура примају захтеве за додатна средства која тражи одбрана. У јуну 2004, Сем Хинга Норман, један

од оптужених, захтевао је додатна средства, укључујући телефон, папир, компјутерску гарнитуру, асистента и истражитеља. У знак одговора на овај захтев, Норман је добио папир, компјутер и штампач, телефон који може да користи у одређеним часовима, али није добио приступ интернету. Како је Норману био додељен дежурни бранилац, Судско веће је закључило да му није потребан асистент. Суд је показао спремност да покуша да обезбеди једнака, или у најмању руку довољна средства за одбрану. Институционалне структуре као Канцеларија одбране представљају корак напред у обезбеђивању адекватног представљања, координације и подршке.

Д. Право на самопредстављање

Члан 17(4)(д) Статута Специјалног суда за Сијера Леоне и правило 45 бис (Б) гарантују право на самопредстављање. Дана 3. јуна, Семјуел Хинга Норман, бивши министар Државне безбедности, послао је писмо главном браниоцу указујући на намеру да представља сам себе. После увида у члан 17(4)(б) и (д) Статута, члана 14 Међународног суда правде и правила 26 бис Правилника о поступку и доказима, суд је закључио да оптужени има квалификовано право на самопредстављање, али не апсолутно право. По мишљењу суда, Статут је захтевао од суда да ревидира све захтеве за самопредстављање веома пажљиво зато што право нарочитог оптуженог није било једино право за расправу. На пример, право оптуженог на представљање није могло да наруши право на „поштен и експедитиван" судски поступак за њега, суоптужене или суд. Суд је такође приметио да је право на самопредстављање ограничено у оквиру језика Статута, зато што може да буде превладано у „интересу правде". Ако Норман не би могао да поднесе релевантне чињенице и правна питања суду, остварење његовог права на самопредстављање би нарушило институционално право суда. Најзад, суд је направио разлику између Норманов и Милошевићевог случаја, зато што је Норманов захтев закаснио. Норман је тражио право на самопредстављање првог дана суђења после годину дана предрадњи док се налазио у притвору, док је Милошевић утврдио своје право после читања оптужнице. Међутим, 8. јуна 2004, суд је одобрио Норманов захтев. Суд је упозорио да је Норманово право квалификовано и да ће бити толерисано, само ако се не буде сударало с другим правима. Суд је такође констатовао да ће доделити браниоца да служи у одређеном својству. У каснијем поступку Судско веће је доделило дежурног браниоца за помоћ Норману.

Судско и Жалбено веће сматрали су да се право на самопредстављање не може користити за избегавање гоњења од стране суда или за претварање суда у говорницу у политичке сврхе. У случају Тужилац против Гбао, Гбао је покушао да докаже да му је ускраћено право на самопредстављање када му је Судско веће ускратило захтев за повлачењем браниоца. На почетку суђења Гбаоу, он је утврдио право да да наступну изјаву уз помоћ браниоца, у складу с правилом 84. Његова наступна изјава осуђивала је суд и оспоравала његову легитимност. После поновљених упозорења да су такви коментари ван домена правила 84, Гбао је ућуткан. По правилу 17, Гбао је још једном говорио и одбацио је браниоца или легитимност суда док се „Афричка унија, Европска

унија и Комонвелт народа не умешају у ову ствар". Суд је протумачио ову изјаву као захтев за повлачењем браниоца и одбио га је зато што Гбао не може да успостави „изузетне околности".

У својој жалби Гбао је доказивао да је Судско веће погрешно одлучило о случају као о питању повлачења одбране, а не као о захтеву за самопредстављање. Он је тврдио да његов случај треба тумачити као Аороанов, али је Апелационо веће одбацило ову аргументацију. Као и Судско веће, Апелационо веће је схватило Гбаову аргументацију као лукавство да се избегне гоњење и да се суд искористи као политичка говорница. Веће је сматрало да „тамо где је оптужени присутан...али одбија да учествује ...суд треба да сматра оптуженог као одсутног и да спроводи своја овлашћења, као да се примањује правило 60 ...да се обезбеди представљање оптуженог". Гбао је на крају прихватио актуелног браниоца да би процес могао да се настави. Ова одлука суда показује да право на самопредстављање не може да се користи као алиби за одбацивање легитимности институције и за расправу о политици ван домена злочина.

IV. Право на браниоца пред специјалном поротом за тешке злочине у Источном Тимору

Уједињене нације су радиле са Источним Тимором на оснивању хибридног суда, Специјалне пороте за тешке злочине, да би привеле правди извршиоце ратних злочина, злочина против хуманости и геноцида. Уз то су стране основале суд, у нади да он може да донесе мир народу и да почне да развија владавину права у земљи, у којој је судство била уништила тиранија. Међутим, источнотиморски хибридни суд није испунио своје циљеве. Специјална порота за тешке злочине од почетка је имала проблема с неодговарајућим средствима и кадровима.

Почетком 2003, радила је само једна порота; почетком априла, одлазак једног од међународних судија значио је да ниједна порота не може више да ради.... Апелациони суд је коначно реактивиран у јулу 2003. именовањем двојице међународних судија, пошто није био у функцији од новембра 2001. Судије су почеле да раде суочене са барем 60 заосталих жалби.

Уједињене нације планирају да повуку своја средства, „остављајући неразрешено више стотина убистава и завештање некажњености".

Недостатак финансијске подршке, само је један од начина на који међународна заједница није успела да пружи подршку Специјалној пороти. Иако је Савет безбедности дао мандат Прелазној администрацији УН у Источном Тимору да успостави Специјалну пороту, и упркос чињеници да Специјалну пороту „предводе и попуњавају тужиоци УН", Уједињене нације јој нису дале политичку подршку. На пример, Уједињене нације нису извршиле притисак на земље као што је Индонезија да се повинују захтевима Специјалне пороте. „До децембра 2003, Специјална порота је поднела 81 оптужницу којима се терети укупно 369 лица за тешке злочине почињене током 1999. Међутим, 281

оптужени остао је на слободи у Индонезији....” Влада Источног Тимора, такође, није дала подршку раду Специјалне пороте за тешке злочине. У мају 2004, „Парламент Источног Тимора донео је у принципу Закон о амнестији... који ће обухватити многе који су осуђени за тешке злочине”.

А. Право на браниоца и стандард одустајања

У недостатку локалне и међународне подршке није изненађујуће да је право на браниоца за оптужене такође било неадекватно. Поглавље 27 Статута Специјалне пороте за Источни Тимор утврђује да појединац „има право на правног заступника”, али невладине организације критикују неадекватну заштиту овог права од стране Специјалне пороте. Многи оптужени су се жалили да се не састају често са својим адвокатима, а Специјална порота за Источни Тимор је дозволила прикупљање доказа под сумњивим околностима и снизила је захтев за одустајањем од браниоца у односу на међународне стандарде.

Оглушивање о право на браниоца нарочито је очито у првом случају, Главни тужилац против Џонија Маркеса и друге деветорице (случај Лос Палос), у којем је суд прихватио доказе који су узети током сумњивог поступка. У овом случају, један од адвоката одбране послао је стандардизовано писмо свим истражитељима објашњавајући, „услед временских ограничења... испитивање је могло да се обави без његовог присуства” дотле, докле су оптуженима била прочитана њихова права. Оптужени су дали изјаве тужиоцу као и цивилној полицији које су касније употребљене у овом случају. Оптужени су се жалили да изјаве, које је „узела цивилна полиција нису коректно записане или преведене, а било је и честих разлика између њихових сведочења пред судом и оних која су била садржана у изјавама датим цивилној полицији”. Суд је дозволио коришћење доказа који су узети на овим веома сумњивим саслушањима, сматрајући да је оптужени одустао од права на браниоца када је одговарао на питања истражитеља. Међународни истраживачи су критиковали кршење права на браниоца и низак стандард за одустајање и тврдили су да „нису задовољени минимални међународни стандарди”.

Б. Равноправност подршке

Специјална порота за Источни Тимор, такође трпи критике зато што није обезбедила оптуженима довољан приступ адвокатима и што није довољно финансирала или обучавала браниоце оптужених. „Како је Канцеларија јавног правобраниоца одговорна за целокупно правосуђе Источног Тимора, поред одговорности за пороте за тешке злочине, она се суочава с болним недостатком кадрова... За разлику од Тужилаштва, она нема никаквог буџета који би покривао трошкове довођења сведока на суђење у Дајли.” Критичари тврде да недостатак обучених адвоката, са довољно средстава у Специјалној пороти за тешке злочине у Источном Тимору, нарушава Основне принципе Уједињених нација за адвокате и Прописе администрације УН 2000/11 и 2000/30. Према Члану 6 Основних принципа УН за адвокате, адвокат мора да има „искуство и компетентност” који су довољни да води сложене и тешке

злочине. У случају Лос Палос била су „три именована адвоката одбране из Источног Тимора... за укупно пет клијената... Три међународна адвоката представљали су другу петорицу оптужених." Додељени адвокати из Источног Тимора тек „бејаху завршили студије у Индонезији и ниједан од њих није имао никакву праксу пре именовања 2000. године". Ни међународни адвокати нису имали много искуства. Према једном извештају, један од међународних адвоката није имао никаквог искуства у кривичном праву, а један је помало познавао међународно кривично право.

Одговарајући на критике међународних организација, „Уједињене нације су (2003) значајно повећале финансијску подршку за компоненту одбране овог суда (и биле су донатор) ...шесторице бранилаца на суду, ...три асистента одбране, три истражитеља одбране и три административна асистента". Иако су међународни адвокати основали Адвокатску јединицу одбране, посматрачке групе су и даље забринуте зато што „они који су укључени у Адвокатску јединицу одбране (можда) немају довољно судског или практичног искуства у одбрани случајева који подразумевају кршење међународних закона хуманитарног права или људских права".

Случајеви после Лос Палоса, као што је Лолото, показују нека побољшања у овом систему зато што су обезбеђени адвокати. Међутим, посматрачке групе тврде да „периоди одсуствовања" адвоката или судија, промена бранилаца, коришћење адвоката са сукобом интереса и недостатак преводилаца још увек ускраћују одбрани право на браниоца. Један извештај је показао да су „међународни јавни браниоци, који су представљали оптужене у случају Лолото, морали да раде под крајње тешким условима са минималним средствима... Још од новембра 2002, водећи бранилац Хозеа Карлоса била је у Америци и суд није био сигуран када ће се и да ли ће се вратити". Остаје да се види да ли ће повећање буџета знатно поправити вођење процеса код Специјалне пороте за Источни Тимор, с обзиром да је реч оптужбе скоро завршена.

Услед недостатка међународне подршке, сарадање, средстава и надзора, Специјална порота за Источни Тимор бори се да би могла да испуни своје циљеве привођења извршилаца правди, доношење мира жртвама и владавине права држави. Ови процеси показују шта се дешава када суд не успе да задовољи основне стандарде правичности и права, као што је право на браниоца, како га дефинише међународна заједница. Уместо да развијају владавину права, процеси постају мета критике међународних посматрача.

V. Право на браниоца на будућим судовима

Међународна заједница је одредила да је поштено суђење основно људско право и да је право оптуженог на браниоца неопходно за обезбеђивање поштеног судског поступка. Параметри права на браниоца остају и даље тема расправе, како унутар правосудних система држава, тако и унутар међународне заједнице у целини. Међутим, параметри овог права у међународним кривичним поступцима почињу се развијати преко правне филозофије међународних суђања за ратне злочине. Искуство ад хок трибунала, хибридних су-

дова и развој случајва везаних за право на браниоца, поучно је за идентификацију, шта право на браниоца значи у међународним судским поступцима.

А. Право на браниоца по дефиницији међународних судских процеса за ратне злочине

Будући трибунали или хибридни судови треба да користе упутства за заштиту права на браниоца како је оно артикулисано код Суда за бившу Југославију, Суда за Руанду и Специјалне пороте за Сијера Леоне. Укратко, параметри права на браниоца су као што следи: прво, по Кајелиџелију, право на браниоца веже се за тренутак када се оптужени уводи у јурисдикцију Трибунала. По Муцићевом стандарду, оптужени има право на браниоца и право да буде обавештен о том праву. Ако оптужени није обавештен, докази који су узети уз кршење овог права биће искључени из процеса. Оптужени може да одустане од права на браниоца. Иако ће се одустајање објективно третирати по Муцићевом стандарду, тужилац је дужан да докаже да је оптужени одустао од овог права према случају Кабилици. Ако оптужени не може да себи приушти браниоца, он ће му бити бесплатно обезбеђен. Оптужени има право да одабере браниоца који задовољава станарде Трибунала и кога је Трибунал одобрио према случају Шљиванчанин. Сиромашним заточеницима ће бити додељен бранилац који је финансијски адекватно награђен. Суд није обавезан да обезбеди једнака средства за одбрану као за Тужилаштво, али према случају Норман, разумним захтевима ће бити удовољено. Најзад, преседан из случаја Милошевић, показује да оптужени може да одустане од права на браниоца уопште, да би представљао самог себе. Међутим, и код Милошевића и код Нормана ово право је квалификовано и биће жртвовано ако иде на штету суоптужених или на штету суда. Ови случајеви успостављају основне контуре заштите права на браниоца, на начин да оно задовољава међународна очекивања и да треба да се користи као полазиште за даље дефинисање права у новим међународним процесима за ратне злочине.

Б. Оправдање за придржавање права на преседан браниоца

Будући трибунали и хибридни судови треба да се придржавају основног стандарда за заштиту права на браниоца које је успостављено код Суда за бившу Југославију, Суда за Руанду и Специјалног суда за Сијера Леоне. Прво, међународна заједница је основала међународне трибунале, почевши с Нирнбергом, да би судила онима који су оптужени за међународне злочине. Путем сарадње и преговора, међународна заједница је колективно прописала услове ових међународних злочина. Како ови злочини могу, али и не морају, да буду вођени на домаћим судовима, међународна заједница је развила кривичне судове да би водила ове случајеве и, као резултат тога, заинтересована је да учествује и да надгледа одвијање процеса. Било би тешко помирити чињеницу да је међународна заједница створила систем међународних закона и судова за ратне злочине за гоњење оптужених за такве злочине, с предлогом да индивидуални судови немају никакву одговорност да следе основне стандарде правичности при заштити права као што је право на браниоца. Суд за

бившу Југославију, Суд за Руадну и Специјални суд за Сијера Леоне с напором су тумачили параметре права на браниоца темељитим проучавањем међународног и националног права. Парнично право, које су развили ови судови, представља међународни консензус по питању основног стандарда заштите права оптужених и не би смело да се компромитује слабијом заштитом код нових судова.

Друго, иако будући судови можда неће бити идентични структури ад хох трибунала, или чак хибридног суда какав је Специјални суд за Сијера Леоне, разлика у структури не оправдава различит третман права на браниоца. Специјални суд за Сијера Леоне већ је успоставио преседан да, иако је хибридни суд, не може да буде ослобођен обавезе да се држи међународног права. Специјални суд за Сијера Леоне је схватио да ће се, иако је хибридни суд, придржавати међународних станадарда кривичног поступка зато што делује у сфери међународног права. Баш као што је Специјални суд за Сијера Леоне схватио да мора да се придржава међународних стандарда, заштита које су успоставили Суд за бившу Југославију и Суд за Руанду, будући судови морају да се придржавају основног стандарда.

Искуство са Специјалном поротом за Источни Тимор показује шта се дешава када хибридни суд не успе да задовољи основне стандарде правичности. Када је Специјална порота за Источни Тимор пропустила да испоштује међународне стандарде као што је право на браниоца онако како га тумаче Суд за бившу Југославију, Суд за Руанду и Специјални суд за Сијера Леоне, међународна заједница је критиковала и довела у питање поступке Специјалне поротe. Када судове формирају међународне организације, када воде случајеве међународних ратних злочина и када се ослањају на међународна средства, они су по свом карактеру суштински међународни и зато морају да гарантују основни стандард права на браниоца који су успоставили Суд за бившу Југославију, Суд за Руанду и Специјални суд за Сијера Леоне.

VI. Закључак

Да кажемо у закључку да је право на браниоца основно људско право и да служи као средство за очување легитимности суда тиме што штити право оптуженог на правичан поступак. Суд за бившу Југославију, Суд за Руанду и Суд за Сијера Леоне почели су да успостављају параметре за право на браниоца код суђења за међународне ратне злочине, па нови судови који се баве гоњењем међународних ратних злочина, формирани по узору на Суд за бившу Југославију, Суд за Руадну и Специјални суд за Сијера Леоне, имају обавезу према међународној заједници да се држе основних стандарда правичности. Да би то учинили, треба да следе модел који су успоставили Суд за бившу Југославију, Суд за Руанду и Специјални суд за Сијера Леоне у заштити права на браниоца. **(Кер Кејт, „Џорџтаунске новине међународног права", лето 2005. године)**

Унутрашњи против спољних фактора гуше напредак владавине права у Србији

Оптужени ратни злочинци водили су барем три политичке странке које су се надметале на парламентарним изборима у Србији у децембру 2003, првим који су одржани после пада бившег лидера Слободана Милошевића. Док је Милошевићева странка, СПС, добила седам одсто гласова, Српска радикална странка, оптуженог ратног злочинца Војислава Шешеља, добила је 28 одсто укупног броја гласова. Тако је преко четвртине гласача формално дало свој глас странци која захтева окончање реформи западног стила и повратак српских војника на Косово. Штавише, они су тако прихватили Шешеља, индивидуу која очекује суђење у Хагу под оптужбом за убиства, етничко чишћење и друге злочине против човечности. Шешељ је такође осумњичен за везе са убицама бившег премијера Ђинђића, појединцима из организоване криминалне групе, земунски клан, која је организовала заверу, захтевала „Стоп Хагу", надајући се да ће убиством премијера преузети контролу над Србијом. Штавише, српска светина је поново потврдила подршку Шешељевој странци на председничким изборима у јуну 2004. и на локалним изборима у септембру 2004. На овим изборима СРС је била друга, одмах иза Демократске странке председника Бориса Тадића.

У сагледавању ових резултата, српски политички лидери одмах указују на међународни притисак који се врши у вези са сарадњом с Међународним судом за ратне злочине у Хагу као главни разлог за националистички успон и за проблеме који муче Владу. Они тврде да је „Хашки трибунал оформљен на неправичан начин, служећи интересима моћних западних држава и међународних организација на рачун локалних (српских) интереса". Међутим, други одговарају да последњи обрасци гласања у Србији и успон национализма одражавају незадовољство српских грађана животним стандардом и неспособношћу актуелне Владе да сузбије моћну корупцију и организовани криминал у Србији. Ови нарочито истичу трајну улогу политичко-криминалних мрежа, остатака Милошевићеве ере, који су зауставили успостављање владавине права и демократске реформе у Србији. Ова веза између мафије и Владе, и све већа снага организованих криминалних група као резултат политичких веза, довели су до неколико негативних последица за демократску консолидацију Србије. Негативна реакција је „укључила застрашивање и уцену реформистичких политичара и судија, заштиту ратних злочинаца и опструкцију напора на сакупљању доказа" о ратним злочинима. Надаље, пропагатори Хашког трибунала тврде да су проблеми овог суда ограничени на питања извршења и процедуре.

Сукоб између оних који пребацују борбу Србије с национализмом на спољне силе, које траже сагласност с Хагом, са онима који истичу неспособност Владе Србије да заустави корупцију и примени владавину права, зауставио је реформе у Србији и ослабило транзицију државе ка демократији. Овај чланак ће се бавити истраживањем актуелног политичког статуса Србије, ме-

ђусобном повезаношћу Владе, организованог криминала и корупције, доприносом Хашког трибунала демократској слабости државе и даће препоруке за унапређење владавине права у Србији. Све у свему, овај чланак ће доказивати да је застој реформи у Србији резултат и унутрашњих и спољних фактора: прво, немогућности Београда да се суочи с унутрашњим проблемима, укључујући владавину у корумпираним службама безбедности и организованим криминалним групама; и друго, неуспеху међународне заједнице да обезбеди подршку народа Хашком трибуналу и да се супротстави идеји да је сарадња с Трибуналом нужна првенствено због међународне помоћи, а не због правде.

Код ове аргументације, чланак ће најпре истраживати недавну политичку историју, концентришући се на трајне ефекте Милошевићеве ере. С обзиром на такву позадину, у чланку ће се затим расправљати о јединственом ефекту који имају судови у обликовању владавине права у друштвима у транзицији, као што је Србија. Затим ће се окренути специфичној анализи Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију и текућих питања с којима се суочава овај суд и недавно основани домаћи суд за ратне злочине. Најзад, биће препоручене нужне промене код Хашког трибунала и домаћег форума.

II. Српска политика

A. Остаци Милошевићеве ере

Многи актуелни проблеми Србије с корупцијом, организованим криминалом и другим препрекама, проистичу из режима бившег председника Слободана Милошевића. Велики део економске беде, која је потхрањивана за Милошевићеве владавине, може се сагледавати као резултат и спољних притисака, преко међународних економских санкција, и унутрашњег притиска, који је бивши лидер наметнуо привреди манипулишући овим санкцијама. Деценија санкција које је наметнула међународна заједница оставила је привреду Србије у рушевинама. Током деведесетих година привреда је падала у просеку од седам одсто годишње, а држава је претрпела две рунде хиперинфлације, после чега је следило замрзавање девизне штедње. Године 1997. индустријска производња је износила 47 одсто у односу на 1989, извоз је пао на трећину у односу на предратни, многи радници нису плаћани месецима, а велики број припадника образоване средње класе је напустио земљу. Као што рече један бивши припадник средње класе: „Под Милошевићевим режимом, ако се не налазите у ужем кругу, неће вам ништа помоћи што сте образовани, креативни и инвентивни. Морате имати везе."

Нису, међутим, само спољне санкције допринеле економској беди Србије. Милошевићева манипулација овим санкцијама и привредом служила је као погонска снага која је стајала иза еконосмке пропасти Србије. Када су санкције почеле да узимају данак, Милошевићева Влада је почела да прекомерно штампа новчанице, доводећи до инфлације која је 1993. износила чак 113 трилиона одсто. Милошевић је приграбио све девизне рачуне, додатно уништава-

јући југословенске породице које су се ослањале на средства из иностранства и напунио је џепове људи из Владе са приближно 3,8 милијарди долара.

Међутим, потезом који је вероватно највише подрио југословенску привреду, Милошевић је попунио Владу и партијске функције људима који су водили државна предузећа и банке. Санкције и рат су створили огромне подземне економске могућности за све оне који су били повезани с Милошевићем, а вођа је омогућио присталицама да контролишу секторе привреде, укључујући и људе из Државне безбедности и обавештајне службе који су штитили режим бившег лидера: „Ратови у Хрватској, Босни и на Косову изнедрили су насилну криминалну класу широм бивше Југославије, а нарочито у Србији. Пљачка, шверц оружја и дроге, проституција и касније злоупотреба санкција, створили су огромно богатство овим људима. Они су заузврат обезбеђивали Милошевићу новац и сигурност." Црно тржиште је погађало готово све нивое српског друштва, од шверцера бензина на граници с Босном, до ситних трговаца који су препродавали цигарете богатим предузетницима које је штитио Милошевић. Влада је под Милошевићем „била претворена у клептократију посвећену манипулисању монетарним системом, отимању капитала државних предузећа, монополисању уносних шверцерских мрежа и ратном профитерству".

Жељко Ражнатовић, познатији као „Аркан", у потпуности је илустровао везу између политике, организованог криминала и паравојних група. Овај оптужени ратни злочинац, вођа злогласне групе „Тигрови" и учесник мафије на црном тржишту, која је окруживала Милошевића, такође је био члан парламента и председник политичке странке: „Све је било у једној кући. Политика је била криминализована, криминал политизован.... Они су одређивали вредности српског друштва."

Међутим, Аркан, који је убијен у јануару 2000, представљао је чак и више. Он је нарочито симболизовао два феномена који су повезани с организованим криминалом: прво, везу између ратних злочинаца, снага безебдности и мафије, и друго, имплицитно прихватање ових индивидуа од стране српске светине. Бивши ратни злочинци, као што је Аркан, често су имали директне везе с мафијашким организацијама. Ову везу је схватио високи представник за Босну, списком који је одређеним ратним злочинцима и припадницима балканске мафије ускраћивао издавање виза ЕУ: „Као што смо видели из догађаја у Србији, ови појединци су повезани не само с ратним злочинима, него су и дубоко укорењени у...организовани криминал." Припадници организованог криминала и ратни злочинци, који су често били припадници Милошевићеве Службе безбедности, кретали су се у истим круговима, са типовима попут Аркана, често испољавајући обе врсте криминалног понашања.

Иако је био оптужени ратни злочинац, Аркан је постао муж најпопуларније звезде турбофолка у Србији, Цеце. Тако је Аркан илустровао прихватање и тихо одобравање ових ратних злочинаца и мафије од стране српског становништва. Није било снажног осећања неслагања с Аркановим ратним злочинима, нити осећања националне кривице док, је Цецина популарност расла

у Србији деведесетих година. Током целе Милошевићеве владавине, Цецина врста турбофолка, спој техно музике и национализма, величала је живот гангстерске елите у Србији: „За младе људе, нарочито на селу, иконе турбофолка постале су узор за постизање успеха у Србији." Цеца, која је све донедавно могла лако да испуни стадион са 100 000 фанова, ухапшена је у вези с убиством српског премијера Зорана Ђинђића. Када је полиција дошла да је ухапси, нашли су запечаћени бункер у њеној кући са 21 пушком, 5 000 оквира муниције, лисице, пендреке и један лук и стрелу.

Тако је Милошевићев пад оставио тешко завештање за бившег југословенског председника Војислава Коштуницу, који је 2000. поразио Милошевића. Уништена привреда, организовани криминал, осокољени припадници тајне полиције и друштво жељно побољшања мучили су Србију. Министар финансија Србије Божидар Ђелић дао је следећи опис државне привреде у априлу 2001: „Спољни дуг износи 12,2 милијарде долара, што је једнако приближно 150 одсто бруто-националног дохотка, чинећи Југославију једном од најзадуженијих држава на свету. Незапосленост је приближно 50 одсто .... Стварни бруто-национални доходак износи око 40 одсто у односу на 1989. годину. Међутим, права величина црног тржишта чини све калкулације бесмисленим; процене сугеришу да оно износи 50 одсто актуелног бруто-производа од 8 милијарди долара."

Ови фактори су сами по себи представљали значајан изазов за сваку нову владу, а камоли за владу која се суочавала с јаким спољним притиском у вези са сарадњом са непопуларним Међународним трибуналом.

Б. После Милошевића: 2001 – 2002.

Криминални елементи и Службе безбедности које су их штитиле и сачињавале, били су још нетакнути октобра 2000, када је Слободан Милошевић изгубио председничке изборе у трци с Војиславом Коштуницом. Забрана ових корумпираних снага безбедности, нарочито групе познате као „Црвене беретке", постала је немогућа пошто је Коштуничина политичка странка (ДСС) сковала пакт с њима да би омогућила миран пренос власти. „Црвене беретке", група основана за време сукоба у Хрватској, састојале су се од „бивших полицајаца, бивших кажњеника и других самопрокламованих добровољаца, који ће одговарати само српској тајној полицији". Ове „Црвене беретке" „допринеле су изуму верзије „етничког чишћења" из деведесетих година и постале су најстрашнија јединица у балканским ратовима". Зоран Ђинђић, који ће ускоро постати премијер, састао се с командантом „Црвених беретки", „Легијом", октобра месеца 2000, и наводно је склопио пакт, по којем је пристао да демонстранти неће нападати полицију ако те снаге не буду помогле Милошевићу да остане на власти. Други тврде да је Ђинђић на овом састанку обећао даље компромисе. Без обзира на све, овај пакт је на крају резултирао заштитом снаге безбедности од стране нове Владе и довео је до борбе за власт која ће увелико блокирати демократске реформе у Србији.

Дакле, док је током прве две године Коштуничине владавине економска реформа текла, судство, полиција и војска су углавном остали онакви какви

су били под Милошевићем. После избора Коштунице, „полицијски и апарат Државне безбедности остали су нетакнути пуних пет месеци, делимично због споја страха и захвалности за њихову уздржаност" током Милошевићевог пада. Међутим, главни разлог што су ове снаге остављене на миру „био је недостатак слоге унутар ДОС-а о томе како поступити с овим најмоћнијим" делом Милошевићевог режима. Иако су неки највиши полицајци смењени, професионално језгро је остало, омогућујући овим појединцима да униште доказе о везама с организованим криминалом. Уз то, „Црвене беретке" Министарства унутрашњих послова остале су нереформисане. Дакле, завештање ових безбедносних снага и њихове везе с организованим криминалом и корупцијом, постали су главна сила против покушаја новог режима да крене напред ка демократији. По доласку на власт, српска Влада је брзо схватила степен и озбиљност криминалног наслеђа Милошевићевог режима. Криминална пирамида, на чијем врху су се налазили појединци из државне администрације, имала је два лица. Једно је било лице ратних зверстава, а друго организованог криминала.

Завештање криминала и корупције из Милошевићеве ере такође је допринело непријатном партнерству између Коштунице и премијера Зорана Ђинђића, будући да су се нашли у сукобу поводом карактера и ритма владиних реформи.

Ово политичко гложење и битка између Владе и снага безбедности пренели су се на питање сарадње с Хашким судом и на то да ли изручити Милошевића. Док је Коштуница, као умерени националиста, захтевао да Влада строго поштује Устав и законе Србије и да Милошевићу суди код куће, прагматични Ђинђић је желео да изручи Милошевића Хагу да би Србија добила међународну подршку за економске и демократске реформе. Лидери Владе су коначно наредили хапшење Милошевића, иако се Коштуница „није трудио да сакрије своје неслагање" овим потезом. Реагујући на ову сагласност с Хашким трибуналом, припадници „Црвених беретки" су одржали велике демонстрације у Београду и зауставиле саобраћај у главном граду:

Припадници Јединице за специјалне операције показали су да нису лојални демократској Влади и народу којем наводно служе. Они себе сматрају последњим судијама у одређивању шта је право и како они треба да се понашају.

Реагујући на овај протест, Ђинђић се састао с „Црвеним береткама" у њиховој касарни, у наводно помирљивом тону". Касније, међутим, „он је отпустио директора Државне безбедности и његовог заменика и именовао је свог шефа кабинета на место заменика министра унутрашњих послова".

Политичко стање лидера и њихова борба са снагама безбедности наставили су се током целе 2002. године док су реформске иницијативе биле у застоју. Ова блокада на савезном и на нивоу Србије спречавала је дијалог с међународним агенцијама, блокирала приступ неким средствима Светске банке и донатора, и повећавала је разочарење народа у Владу. После почетне еуфорије због смене Милошевића, српски народ, реагујући на ово политичко ма-

неврисање, „клизио је у апатију и разочарење у водеће политичаре средином 2002. године".

Ц. Актуелна политичка ситуација: 2002 – 2003.

Владавина права може се дефинисати као систем у којем су закони познати јавности, јасни по свом значењу, једнако се примењују на све и доносе се поштено. Спор ритам реформе владавине права у Србији током 2001–2002. увелико је био узрокован наставком политичких гложења изнутра, што је са своје стране довело до застоја у развијању кључних правних институција, нарочито полицијских и безбедносних снага. Година 2003. потпуно је оголела последице овог почетног неуспеха да се уведе владавина права и обуздају ванзаконске акције институција које доносе законе.

Као последица распада Југославије, Ђинђић је постао лидер Србије на самом почетку 2003. године. Охрабрен овом новом снагом, Ђинђић је почео да напада корупцију и организовани криминал. Једна од првих мета био је Легија и његове „Црвене беретке", које су, после почетног компромиса са Ђинђићем, после Милошевићевог пораза, „максимално искористиле свој привилегован статус". Легија се беше прикључио земунском клану, банди ратних злочинаца и припадника тајне полиције под Милошевићем, који су трговали дрогом и шверцованим цигаретама и развијали бујан посао изнуде, киднаповања и политичких убистава: „Уз помоћ савезника из полиције, они су ликвидирали чак 50 супарничких криминалаца и елиминисали све мафијашке породице које су им се супротставиле. Клан од 200 чланова зарађивао је на стотине милиона евра годишње, док су власти окретале поглед на другу страну." Легија се жалио на Ђинђићев напад у отвореном писму које је у јануару 2003. објављено у једном локалном листу, наводећи: „Ми смо српском народу обезбедили чист пут 5. октобра 2000.... После веома кратког времена они су све заборавили." Ђинђић је убијен три месеца касније, 12. марта 2003, а припадници земунског клана, укључујући неколико команданата, били су главни осумњичени. Ова група је вероватно била планирала да удари још једном после Ђинђићеве смрти и да убије министра спољних послова Горана Свилановића. Онда су, како се паника ширила, намеравали да „Црвене беретке" „ступе напред, постављајући се као чувари мира", подстичући на смиреност, нудећи помоћ и на крају избацујући актуелну Владу и омогућавајући Милошевићевим савезницима да попуне вакуум. Ђинђићево убиство штрчи као најеклатантнији знак негативних последица које су проистекле из почетног компромиса српске Владе с „Црвеним береткама" и каснијег неуспеха Владе да обузда ову силу и организоване криминалне активности с којима су били повезани.

После атентата, Влада је предузела „напад на организовани криминал без преседана, који је довео до хапшења преко 4 000 људи". 25. марта 2003, нови премијер Зоран Живковић најавио је хапшење једног од наводних атентатора и двојице високих официра „Црвених беретки". „Влада је истог дана донела одлуку о распуштању тог тела." Званичници полиције и Владе наставили су да редовно извештавају медије о хапшењима осумњичених криминалаца и разрешили су убиство бившег председника Србије Ивана Стамболића.

Исто тако, политички лидери су почели да говоре да разумеју везу између сарадње с Хагом и придруживања програму НАТО Партнерство за мир.

Упркос овим почетним акцијама, неки српски лидери су наставили да верују да Ђинђићево убиство није резултат улоге организованог криминала у Србији. Председник Скупштине и вршилац дужности председника Србије Наташа Мићић „рекла је после Ђинђићеве смрти да је притисак међународне заједнице на Србију и на Ђинђића да сарађују с Хагом" допринео његовом убиству. Други политичари су потврђивали њене изјаве, укључујући министра спољних послова Горана Свилановића, који је дао до знања главном тужиоцу УН Карли дел Понте да не може присуствовати Ђинђићевој сахрани. Тако је, на крају, Ђинђићево убиство осветлило тензије између тешког процеса гледања према унутра ради анализе неспособности Србије да усвоји владавину закона и да се суочи с организованим криминалом, и настојања политичких лидера да гледају напоље и окривљују међународну заједницу и Хаг за потешкоће које и даље муче Србију.

Жар за реформама нестао је после Ђинђићеве смрти. Искрене реформе су биле „ометане снажним силама опструкције унутар војске, полиције и Служби безбедности, као и саме Владе". „Политичари који су отворено оспоравали ове снаге излагали су се опасности да доживе Ђинђићеву судбину." Даљи проблеми у вези са способношћу Владе да усвоји демократске реформе открили су се током 2003, укључујући Владино наметање цензуре медијима и овлашћење полиције за вансудски притвор.

Политички избори одржани крајем 2003. поново су осветлили овај сукоб између унутрашњег сагледавања и спољне кривице. У новембру је 46 одсто од 6,5 милиона регистрованих гласача, гласало за Српску радикалну странку осумњиченог ратног злочинца. Поред веза с ратним злочинима, Шешељ је близак сарадник једног од завереника за Ђинђићево убиство и оптужен је за „подстицање" на убиство после упозорења на крваво пролеће у Србији. Иако ови председнички избори нису били важећи због ниске излазности гласача, српско становништво је још једном исказало подршку Српској радикалној странци на парламентарним изборима 30. децембра 2003. СРС је узела нешто преко 27 одсто гласова, док је на другом месту била Коштуничина Демократска странка Србије, са око 17 одсто гласова. Ови избори су појачали расправу између Коштунице и других српских лидера, који за исход гласања окривљују страни притисак за сарадњу с Хагом и оних који резултате приписују нади Срба у бољи животни стандард и потреби за владавином права. Потврђујући овај конфликт, актуелни председник Тадић је добио други круг српских председничких избора, одржаних 27. јуна 2004, са 53,61 одсто гласова, док га је у стопу пратио кандидат СРС, Томислав Николић, са 45,03 одсто гласова. У октобру 2004, гласачи су још једном потврдили јунски изборни тренд, при чему је Демократска странка добила 24 одсто општина, док су радикали узели 19 општина. Погоршавајући ову унутрашњу-спољну игру кривице, главни тужилац УН Карла дел Понте непрестано понавља да се бегунци Радован Караџић и Ратко Младић крију у Београду. Међутим, српски лидери стално негирају да се оптужени налазе у Србији.

Ови најновији догађаји појачали су тензије између противника и присталица сагласности са Судом за ратне злочине. Они који се противе сагласности с Хагом јавно тврде да међународни притисак ограничава српски суверенитет и подстиче националистичку реакцију против владе. Најзад, ови појединци играју на популарно национално осећање да би задржали подршку јавности и политичку контролу.

Заговорници сарадње узвраћају да је отпор Хашком трибуналу жртвено јаре за стварну неспособност Владе и недостатак жеље да се рве са криминалом и корупцијом који муче Србију. Присталице Хашког суда тврде да ће овај Међународни суд омогућити Србима да схвате злоупотребе почињене у њихово име и да разумеју везу између ратних злочинаца и организованог криминала – што ће на крају довести до владавине права у Србији.

III. Улога судова у остваривању владавине права у друштвима у транзицији

А. Домаћи насупрот међународним судовима у друштвима у транзицији

Утицај међународних судова на обликовање владавине права унутар друштва мора се истраживати да бисмо у потпуности анализирали овај сукоб између унутрашњег сагледавања и спољног притиска и примену ове дилеме на актуелну борбу у вези са сагласношћу са Међународним судом за ратне злочине за бившу Југославију. Међународни судови имају нарочите последице на друштва у транзицији, посебно у вези с развојем владавине права у њима. Иако се ови судови често оправдавају због користи за међународну заједницу, те предности не морају да се одразе на индивидуалне потребе настајућих демократија. Често се нуде два главна аргумента за универзално правосуђе. Прво, „постоје суштинске вредности и виши интереси међународне заједнице који могу да надилазе суверенитет." Друго, „међународној заједници може да затреба систем присиле који може да ...надиђе суверенитет." Међутим, међународна заједница често манипулише са ова два суштинска разлога да би заштитила нарочите интересе заједнице или да би омогућила међународну акцију у одсуству домаће: „Ове основе не морају да у први план стављају интересе државе или друштва." Дакле, нагласак на међународној правди може да иде на штету локалних потреба.

Б. Домаћи судови

Домаће судство нуди неколико предности за државе у транзицији. Домаћи суд може да помогне учвршћење владавине права у друштву демонстрирајући светини да ће злочини бити кажњени. Најважнији аспект одговорности јесте да се покаже да се правила цивилизованог друштва не могу исмевати. Поред заштите владавине права у новом друштву, судско гоњење може да помогне миру у друштву спречавањем потенцијалног циклуса насиља које врше они који траже освету за пређашња зла.

„Насупрот томе, ако држава нема потребе да се суочава с овим питањима" преко домаћег суда и ако је способна да донесе одлуку у корист странаца,

„онда ће ово искуство можда мање допринети трајном миру и учвршћивању владавине права". Штавише, локални лидери ће моћи да се дистанцирају од овог страног суда „ако то постане политички корисно". Уз то, домаћи судови могу да допринесу успостављању, обучавању и реформисању судства. Домаћи процеси такође могу да допринесу исцељујућем процесу за жртве, с обзиром на то да оне могу осећати блискију везу са судским поступком који се води у њиховој држави.

Спољни судови обезбеђују признавање злочина, али то признање долази од оних споља, уместо од државе или страна које су умешане у злочине. Штавише, с обзиром на даљину судског поступка, жртве ће имати мање осећање задовољства и можда чак неће бити ни свесне тог поступка, а камоли да учествују у њему.

Овај исцељујући процес може такође да послужи као значајна снага у оспособљавању друштва да процени и да се суочи са недавном прошлошћу. Процеси у иностранству могу да имају „још ограниченије дејство у смислу друштвеног наука, где велики број грађана можда ни не зна за суђења, или где злочинци могу да тврде да ти процеси представљају напад на државу због мешања странаца".

Све у свему, ако суђење може да се одвија у складу са заштитом коју нуди владавина права, „суђење пред домаћим судовима може да појача легитимност нове постконфликтне владе и судства" и да учврсти уверење „да ће држава од сада гонити све појединце који су одговорни за злочине". Уз то, држава и грађани ће „вероватније научити ове лекције правде, одговорности и помирења после катарзичног домаћег суђења које подразумева представнике свих страна". Дакле, иако терање правде ван домаћег друштва може да боље задовољи неке међународне циљеве, „мање је јасно да ће суђења у иностранству имати позитивно дејство на потребе самог друштва". Међутим, упркос користи, мало друштава у транзицији има потребне правне капацитете да успоставе и примене непристрасан домаћи судски систем. Понекад се ови домаћи процеси девалвирају у наставак етничког конфликта који их је започео. Исто тако, локални судови ће вероватније имати више предрасуда или ће бити политички мотивисанији од међународних судова: „Сама близина злочина, написи у локалној штампи и тежак бол познавања жртава и преживелих могу да подрију правичност поступка." Дакле, постојаће потреба да се убеде и домаћи и међународни актери у „правичност поступка и у легитимност остварене правде". Осим тога, квалитет правде у домаћим судовима драматично се разликује, при чему су неке државе унапредиле правни систем, а другима недостају „основна правна средства". У постконфликтним ситуацијама оштећена је физичка инфраструктура, а преостали расположиви кадар вероватно је компромитован везом с пређашњим режимом или му недостају основне вештине. „Судије и тужиоци из пређашњег режима – који су пропустили да осуде убице, мучитеље или етничке чистаче – могу да задрже своја места, или је нови режим можда сасвим заменио стари кадар, што за последицу има огроман дефицит у вештинама и искуству, као и опасност да се суђења претворе у

представе и претерано ревносно гоњење за прошле злочине". Укупно узев, друштво у транзицији, као што је Србија, често није у стању судског развоја и друштвене кохезије који су потребни за вођење процеса за ратне злочине на правичан и поуздан начин, барем не без међународне помоћи.

Ц. Међународни судови

Дакле, под одређеним околностима, спољни судови служе као боља алтернатива за привођење злочинаца правди и ослобађање домаћих система овог терета. Прво, Међународни суд може да буде ефикаснији од домаћег система ако би казна по домаћем поступку „испровоцирала одговор елемената старог режима, који подрива демократију у настајању, слабећи њен легитимитет или подривајући њен ауторитет у односу на снаге безбедности". У овом случају спољни суд би заштитио друштво у транзицији од претње да буде присиљено да прихвати амнестију или друге компромисе и да никада не доведе неке извршиоце на суђење. Ови спољни системи могу да буду ефикаснији у привођењу правди извршилаца који постоје ван нарочите државе, остављајући тим појединцима мало простора за скривање. Друго, међународни судови могу имати већи, ваннационални одвраћајући ефекат зато што лидери широм света размишљају о томе да ли би могли бити изведени пред суд због својих поступака. „Докази сугеришу да је вођство босанских Срба, спроводећи кампању чишћења и геноцида деведесетих година, било охрабрено чињеницом да вођство „Црвених Кмера" није никад процесуирано или кажњено за зверства почињена у Камбоџи седамдесетих година XX века." Треће, ако је мало вероватно да ће домаћи судови бити правични и непристрасни, спољни суд је потребан да обезбеди равномерну примену правде.

Међутим, упркос овим предностима, напори међународних судова који се баве јогунастим Владама или друштвима, каква је Србија, могу бити ометени. Исти „узрочни домаћи сукоби и неспособности" који су навели међународну заједницу да захтева спољни суд могу негативно утицати на рад ових институција. Штавише, с обзиром на политичка сврставања која су нужна, и на трошкове формирања додатних ад хок судова, вероватније је да ће се Савет безбедности у будућности ослањати на Међународни суд правде него што ће формирати нове судове сличне Суду за бившу Југославију и Суду за Руанду. Оснивање ад хок трибунала строго је ограничено политиком Савета безбедности, а како се такви судови оснивају по поглављу VII, све сталне чланице морају се сложити да неће уложити вето на доношење одлуке: „С обзиром на отворено непријатељство које је Бушова администрација показала према међународној правди и на ...сведочење амбасадора САД за ратне злочине да ад хок судови треба да заврше рад до 2008. године, изгледа мало вероватно да ће САД подржати њихово умножавање." Дакле, преношењем великих међународних ратних злочина на Међународни суд правде, међународна заједница ће вероватно тражити ограниченије судове, смештене у постконфликтним државама, да се баве специфичним злочинима и изграђују домаће судске капацитете.

Д. Мешовити судови

Модел хибридног суда покушава да „споји снагу ад хок међународних трибунала са предностима домаћих судских процеса". Потреба за међународним укључењем често је јасна од почетка, будући да држави недостају адекватни ресурси за спровођење легитимног суђења оптуженима за ратне злочине. На пример, у Сијера Леонеу, „Влада једноставно није имала финансијских средстава да формира суд за ратне злочине". Међутим, „због значајаних финансијских и кадровских захтева, ни једна од чланица Савета безбедности није подржала оснивање још једног суда УН поред Суда за Југославију и Суда за Руанду". Хибридни модел је послужио као мање скупа опција међународних судова, а ипак је обезбедио држави спољна финансијска средства и кадрове. Исто тако, „као део већ постојећег државног судства, ови судови могу да се ослоне на постојеће ресурсе без потребе да стварају потпуно нов судски механизам".

Улога спољних међународних актера такође даје овим судовима известан степен легитимности, истовремено доприносећи јачању домаћих судских капацитета и служећи као средство помирења за жртве: „Довођењем правде кући, мешовити судови могу ефикасније да допринесу националним процесима признавања масовних зверстава него далека правда која се врши у Хагу и Аруши, или коју спроводе домаћи судови задужени за опште ствари. Исто тако, укључивањем домаћих судија, тужилаца и пратећег особља, мешовити судови могу да подупру владавину права у земљама чији судски систем је десеткован." У Сијера Леонеу, влади, која је радила без међународног укључења, недостајао је кредибилитет, а без међународног учешћа сваки суд би био посматран као правда победника. Међународно учешће је такође подстакло радне аранжмане с домаћим правницима у Сијера Леонеу, омогућујући им практичну обуку која се може показати ефикаснијом од апстрактних предавања у учионици везаних за правне прописе и принципе. Овај тимски рад од користи је и за домаће и за међународне правнике: „Међународни актери имају прилику да стекну већу осетљивост према локалним питањима, локалној култури и локалним приступима правди, а у исто време локални актери могу да уче од међународних актера."

Најзад, смештај суда у некој земљи представља велики капитал, омогућујући грађанима да прате судске процесе. „Домаћи новинари ће моћи да дају извештаје на језицима које разуме локално становништво." Исто тако, хибридни суд не „помаже исцељењу нације, људи ...су присутни да „суде" о процесу и да обезбеде да Специјални суд не скрене од свог мандата, или се не заглиби у политичка питања, или рђаво вођење. Ово може да се најефикасније уради када су жртве у близини суда". Смештај суда унутар земље такође омогућава лакши приступ релевантним доказима и сведоцима, а „жртве могу да се осећају лагодније зато што сведоче у својој земљи".

Иако су ови судски системи показали неколико предности које су оличене и у међународним и у домаћим судовима, они су такође жртва неких недостатака и једног и другог система. „Највећа опасност (хибридног модела) на-

лази се у томе што ће он пре одражавати најгоре одлике међународног и домаћег судског система, а не њихове најбоље карактеристике." На пример, упркос међународној укључености, суд за Источни Тимор је критикован „због неефикасности, минимизирања учешћа домаћина и због непридржавања правих стандарда". Уз то, недостатак средстава и пропуст да се предност да програмима изградње капацитета, упропастили су напоре суда за Источни Тимор.

Остали хибридни судови суочили су се са сличним финансијским проблемима, јер за разлику од међународних судова које је основао Савет безбедности, њих не оснивају директно УН и често се финансирају преко добровољних прилога. На пример, Специјални суд за Сијера Леоне није „формално везан за УН". „Иако је основан уговором између УН и владе Сијера Леонеа, он не добија средства од УН и његов међународни кадар није запослен код УН." Међутим, иако се „суочава с финансијским ограничењима, његов годишњи буџет од 20 милиона долара можда сведочи о свести страних влада о потреби за адекватним финансирањем".

Осим тога, служећи у некој земљи, међународни правници се суочавају с тежим теретом. Они морају да буду осетљиви на локалне обичаје и законе и морају их познавати, истовремено правично и доследно тумачећи међународне стандарде људских права. Дакле, у хибридним судовима „међународне судије имају још већу одговорност обезбеђивања непристрасности и сагласја са међународним стандардима правичности и доследног тумачења међународног права; сходно томе, њихов избор захтева још већу пажњу у погледу искуства у судници и угледа јаких и независних правника". Домаће становништво може да процени опредељеност међународне заједнице за стандарде људских права преко рада међународних правника који служе у хибридним судовима.

Ипак, вероватно највећи изазов за хибридне судове представља чињеница да је овај систем отворен оспоравањима и критици присталица и међународних и домаћих судова.

Присталице међународне правде „плаше се да хибридни судови могу да се користе као алтернатива потпуно развијеним међународним кривичним судовима или можда као средство њиховог подривања.... Са супротне стране политичког спектра, они који уопште избегавају механизме међународне правде – као што је случај са званичницима Бушове администрације који се противе Међународном суду правде – могу да сагледавају хибридне судове као нешто што скрива много замки међународних судова". Обе стране међународно-домаћег спектра мораће да буду убеђене у снагу хибридних судова да би се они форсирали као перспективна алтернатива.

IV. Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију

A. Опис суда

25. маја 1993, Резолуцијом Савета безбедности бр. 827 основан је Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију. Овај суд се налази у Хагу, Низоземска, и има четвороструки задатак: „да приведе правди лица која су на-

водно одговорна за тешка кршења међународног хуманитарног права; да донесе правду жртвама; да одврати од даљих злочина; да допринесе успостављању мира подстицањем помирења у бившој Југославији." Правна надлежност овог суда покрива четири категорије преступа: тешка кршења Женевских конвенција из 1949, кршења закона и обичаја рата, геноцид и злочине против човечности. Географска и временска надлежност овог суда покрива све ове злочине који су почињени на територији бивше Југославије од 1991. године. Иако Међународни суд за ратне злочине и домаћи судови имају заједничку надлежност у вези с кршењима међународног хуманитарног права до којих је дошло у бившој Југославији, Хашки трибунал има предност у односу на националне судове и може да преузме домаћу истрагу и поступак у свакој фази, уколико се покаже да је то у интересу међународне правде.

Од септембра 2001, овај суд има стални кадар који се састоји од 1 248 лица из укупно 82 земље. Буџет суда за 2002. и 2003. годину био је 223 169 800 долара. До краја 2003, тужилац је подигао оптужнице против 139 лица, од чега је 35 процеса завршено, 57 у току, а коначна персуда је донета за 20 лица.

Б. Разлози који стоје иза опредељења за Међународни суд за Југославију

У почетку је било неколико фактора који су ишли у прилог оснивању Међународног суда за бившу Југославију. Међу њима су били језив карактер злочина, потреба за правдом у постизању помирења, недостаци домаћег правосудног система и актуелни сукоб на Балкану у време оснивања Међународног суда за Југославију. Исто тако, Међународни суд је имао нарочите предности зато што се веровало да је он у бољој позицији од домаћих судова у погледу преношења поруке да „међународна заједница неће толерисати таква зверства"; „у њему раде стручњаци који су способни да примењују и тумаче стандарде међународног права"; „има на располагању људске и материјалне ресурсе"; може да функционише независно; може да „унапређује развој и наметање међународних кривичних норми"; и у бољој је позицији да „изврши правду над многим од најтежих злочинаца који се више нису налазили у земљи".

Без обзира на политичку потребу за међународним судом, творци Међународног суда за Југославију схватали су извесна ограничења међународних трибунала, укључујући неминован проблем да ће Међународни суд за Југославију бити „у могућности да суди само малом делу ратних злочинаца који би могли да се процесуирају". Штавише, иако је опредељеност за Међународни суд у почетку деловала као нужда, с обзиром на ограничења српског правосуђа и политичку реалност која је постојала у време оснивања овог суда, биле су јасне предности које може имати домаћи судски систем. Прво, суђење пред домаћим судом може да директније покаже јавности колика је тежина злочина почињених у име народа, што је значајан проблем у Србији, где многи и даље сумњају да су ратни злочини почињени. Друго, домаћи систем може да допринесе успостављању владавине права од стране Владе, дајући сигнал становништву да ће сви злочини бити кажњени и да ће ванзаконске силе бити обуздане. Ова предност би могла нарочито да буде благородна за борбу Владе Ср-

бије против организованог криминала и снага безбедности. Треће, домаћи суд би могао да представља одличну прилику за обуку српских судија.

У покушају балансирања предности и недостатака међународног судског гоњења, творци суда су закључили да ће Трибунал имати „главну, али не и искључиву надлежност". Зато, „по Статуту Међународног суда за Југославију, национални судови бивших југословенских република могу да суде осумњиченима за ратне злочине; међутим, Међународни суд за Југославију задржава право да у „свакој фази поступка може захтевати да се случај пребаци на Трибунал". Најзначајнији корак према постизању унутрашњоспољне равнотеже направљен је у јуну 2003, када је Влада Србије донела Закон о организацији и надлежности власти за суђење извршиоцима ратних злочина. Овим Законом је основано двојно веће унутар Београдског окружног суда концентрисано на ратне злочине и организовани криминал. Овај суд има надлежност за ратне злочине који су се десили у бившој Југославији које покривају Женевска конвенција и кривично законодавство Србије. Он се бави нижим злочиницма, углавном извршиоцима злочина, а не онима на командним положајима.

Од септембра 2004, Специјални суд се приближавао окончању првог случаја, суђења седамнаесторици појединаца, који су оптужени за злочине почињене на имању Овчара код Вуковара, Хрватска, у новембру 1991. Против ових појединаца, припадника Територијалне одбране Вуковара, подигнута је оптужница за кршење међународног права, укључујући малтретирање и смрт 200 ратних заробљеника и цивила у току оружаног сукоба у овом подручју.

Ц. Текућа питања с којима се суочава Суд за Југославију

Постоје два централна питања која муче Међународни суд за Југославију и која служе као одраз борбе између домаћег и спољног која је горе описана. Ови главни проблеми подразумевају: прво, правне и процедуралне недостатке, укључујући некомпетентну истрагу, слабо давање приоритета случајевима и недостатак регионалне сарадње, и друго, недостатак подршке јавности и осећања легитимности. Иако међународни актери истичу да Суд за Југославију испуњава свој циљ и да му само „треба фино подешавање" правног и процедуралног оквира, велики део српске јавности сматра да „овај суд није никада успоставио легитимност" и да не испуњава главне циљеве. Уопште, присталице Суда за Југославију тврде да је Трибунал „добра идеја лоше спроведена", док критичари сматрају да је овај суд „формиран на пристрасан и неправичан начин, служећи интересима моћних западних држава и међународних организација на штету локалних интереса". Иако је Суд за Југославију успео да лепо оконча много случајева, упркос правним и процедуралним недостацима, показао се мање способним за решавање централног проблема – подршке јавности.

Од формирања, Суд за Југославију се суочава с проблемима недостатка подршке и упућености у његове напоре од стране политичара и српске јавности. Недостатак приступа јавности представља централни проблем за придобијање подршке народа и супротстављање политичком отпору, како међуна-

родним, тако и домаћим судовима. Под Милошевићевом владавином, штампа која је била под контролом Владе, бомбардовала је српско становништво пропагандом против Суда за бившу Југославију:

Сталним ниподаштавањем Суда за бившу Југославију и оспоравањем његове легитимности у медијима, режим Слободана Милошевића је сасекао поверење у ову институцију на занемарљив ниво и сам концепт међународне правде свео на пуку неправду према српском народу у служби „доминације западних сила и успостављања новог светског поретка".

Суд за бившу Југославију није успео да поништи ову негативну слику прилажењем Србима и објашњавањем потребе за овим Трибуналом. Овај суд је почео да се посматра као „нешто чиме странци управљају против нас". Актуелни српски политичари, такође су пропустили да дају подршку овом суду: „Заједно с Косовом, Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију је политичка табу – тема тако да се ни један политичар не усуђује ...да каже да је овај суд добра ствар." У најбољем случају, српски лидери ће се залагати за сарадњу засновану на практичним условима – да ће несарадња резултирати санкцијама.

Главни фактори који су допринели формирању овако негативне перцепције Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију су следећи: српска опредељеност за Југославију, поимање Европе у српском народу, присилна демократизација и осиромашење Србије. Прво, многи Срби су повезивали губитак Босне и Хрватске 1995. с најавом првих оптужница Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију исте године: „Под овим околностима Трибунал је заузео место у општој слици непријатељског међународног окружења, коју је створило српско вођство, делимично да би објаснило ову војну и политичку пропаст". Друго, многи Срби су стекли осећај амбивалентности према Европи, делимично захваљујући демонизацији Срба у западним медијима и извесној културној традицији која одваја Србе од Западне Европе. Треће, „присилна демократизација" Србије ограничила је опредељеност народа за овај идеал и његово разумевање. Најзад, као што смо већ расправљали, економске неприлике већине Срба ограничиле су њихово интересовање на обезбеђивање средстава за преживљавање. Ови економски услови су учинили неизвесним свакодневни живот, појачавајући контролу режима над јавном сфером: „Зато су у периоду Милошевићеве доминације грађани Србије имали мало разлога да оспоравају званични приказ Суда за Југославију као подвале коју „међународна заједница" практикује у односу на њихову земљу."

Ови фактори, комбиновани с неприступачношћу јавности, резултирали су озбиљним недостатком подршке српског народа Суду за Југославију. Народ је углавном лоше обавештен о основним чињеницама везаним за овај суд, тако да се у једној анкети, вођеној 2003. године, 64 одсто испитаника изјаснило да мало знају о Трибуналу. Упркос недостатку информација, многи Срби имају чврст став у вези с Међународним судом за бившу Југославију, при чему њих 57 одсто има негативан став према њему. Од оних који изражавају не-

гативан став, 81 одсто су људи који подржавају СПС, СРС и ЈУЛ. Штавише, „скоро 70 одсто испитаника је изразило неповерење према Међународном суду за бившу Југославију". Нарочито је значајно да је 50 одсто испитаника рекло да је „оптужено више Срба него припадника других националности, 16 одсто је рекло да је важност оптужених Срба већа, 13 одсто верује да су суђање Србима пристрасније, а 9,7 одсто рекло је да Срби добијају строже пресуде".

Веома је значајно да се 70 одсто испитаника изјаснило да је сарадња са Хашким трибуналом потребна да би се избегле штетне последице по Србију, укључујући санкције и одбијање реинтеграције. Само 15 одсто верује да је сарадња потребна ради задовољења правде. Уопште, грађани Србије не посматрају Хашки трибунал међународним судом, чији је задатак привођење правди појединаца који су кршили међународно право, или организацијом која ради на помирењу народа бивше Југославије. Уместо тога, „већина народа верује да је Хашки трибунал неизбежан и наметнути предуслов за потпуни повратак Србије у светску заједницу и једноставно цена коју Србија мора да плати". Многи Срби гледају на сарадњу с Хашким трибуналом као на потребу за новцем и међународном подршком, не за правдом. А ово није довољно да обезбеди сарадњу и успешан исход за Хашки трибунал. „На крају, неће новац натерати Србију да нешто уради или не уради", рекао је један службеник Министарства правде САД, додајући да ће земља морати да сама одлучи да ли жели да буде део међународне заједнице.

Д. Текућа питања с којима се суочава домаћи суд

Насупрот Хашком трибуналу, домаћи суд се више бори с правним и процедуралним недостацима него с недостатком подршке у народу. Да би се исправно водили процеси за ратне злочине, правосуђе мора да има прави законодавни оквир, укључујући програме заштите сведока, јасна правила која владају коришћењем доказа које Међународни суд доставља домаћим судовима и доследну дефиницију командне одговорности. Актуелне одредбе о заштити сведока за домаћи суд су нејасне, наводећи да ће суд обезбедити све потребне мере за заштиту појединаца пред судом. Док Влада Србије тренутно разматра Нацрт закона о заштити сведока, овај програм ће бити скуп и мораће се финансирати добровољним прилозима. У многим парницама за ратне злочине, сведочења су једини докази и зато ће битно да се створе повољни услови за што је могуће више сведочења. Слично томе, тренутно постоји нацрт закона који омогућује српским судијама да користе доказе које је прикупио Хашки трибунал; међутим, законодавство мора да се усвоји и финализује.

Мора се разјаснити начело командне одговорности. Основ овог начела је једноставан: „Војни команданти су одговорни за поступке потчињених. Ако потчињени крше законе рата, а њихови команданти који су знали или је требало да знају за те поступке, не спрече или не казне починиоце злочина, онда се и команданти могу сматрати одговорним." Иако је Хашки трибунал радио на разјашњењу и проширењу дефиниције командне одговорности, Влада Ср-

бије је пропустила да се бави овим питањем у Закону о организацији и надлежности државних власти у судском гоњењу извршилаца ратних злочина. Овај Закон је такође пропустио да призна да међународне обавезе Србије подразумевају директну примену командне одговорности. Исто тако, полиција и други судски актери морају се више укључивати у обављање рада домаћег суда. Домаћи тужиоци су присиљени да обављају највећи део истраге, а полиција одбија да активно помаже. Део овог опирања проистиче из чињенице да полицајци који раде за Истражну јединицу за ратне злочине често морају да истражују наводне злочине својих бивших колега.

Најзад, побољшање процедуре за регионалну сарадњу између Влада Србије и Црне Горе, Хрватске и Босне и Херцеговине мора да се унапреди. „Устави и закони ових држава забранили су изручење њихових грађана" домаћим судовима. „Или ће ови устави и закони добити амандмане који ће омогућити изручење, или ће свака држава бити барем вољна да преда досијее другим државама, да би тако олакшала суђења." Регионална сарадња мора да буде двострука, концентришући се на међународну правну помоћ и заштиту сведока. Прво, поменуте државе „треба да инсистирају на примени Европске конвенције о узајамној помоћи по кривичним питањима и Европске конвенције о изручењу". Истовремено, државе „морају да обезбеде потписивање билатералних споразума за дефинисање специфичних правила правне помоћи у поступцима везаним за ратне злочине".

V. Међународни притисак за сарадњу с Хагом насупрот унутрашњем неуспеху у суочавању с кроупцијом и организованим криминалом

A. Поглед напоље: међународни притисак за сарадњу с Хагом

Српски политичари, као Коштуница, успели су да манипулишу отпором народа Хашком трибуналу да би ојачали покушаје блокаде сарадње с овим судом. Коштуничино претходно понашање на месту председника Југославије показало је његову способност да „успорава и критикује" када се дође на питање Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију. Коштуница је био непоколебљив у ставу да „сарадња с Хашким трибуналом неће бити приоритет ни једне Владе коју он буде састављао и да нико од оптужених за ратне злочине неће бити изручен Хагу" под његовом присмотром. Супротстављајући се сарадњи, овај лидер је истакао да Трибунал нарушава суверенитет Србије: „Мешајући се у односе унутар странака, самовољно уклањајући људе из политичког и јавног живота, озбиљно крши људска права и угрожава демократске односе", стајало је у саопштењу (Коштуничине) странке."

Оснивање домаћег суда послужило је као подстицај Коштуничином отпору сарадњи с Хашким трибуналом, јер он и даље тврди да појединцима треба судити у Србији, а не у Хагу.

Коштуница се ослања на два главна извора да би оправдао свој антихашки став: зависност његове странке од Милошевићеве Социјалистичке пар-

тије Србије у вези с парламентарном већином и успон српског национализма. Прво, без подршке СПС, који заговара потпуно одбијање изручења Срба Хагу, постоји реална опасност да Влада падне и да Српска радикална странка добије још више места у Скупштини.

Све политичке странке које се тренутно налазе у Влади, као и опозициона Демократска странка, одлично знају да би главни добитник била Српска радикална странка уколико би пала Влада и дошло до нових избора. Коалиција СПС и СРС могла би да буде у игри. Био би то кошмарни сценарио.

Дакле, Коштуница може да буде у позицији у којој ће да пристане на неке захтеве СПС да не сарађује с Хагом, или да користи ову претњу као средство несарадње. „Господин Коштуница ће настојати да прошири простор за маневар са Западом представљајући се као једина алтернатива екстремном национализму, а већ је рекао да изручење Срба осумњичених за ратне злочине Хагу неће бити приоритет." Међутим, у истицању овог најгорег сценарија у којем би дошло до коалиције СРС-СПС, уколико Србија буде присиљена на сарадњу са судом за ратне злочине, Коштуница и његови симпатизери као да не размишљају о алтернативи коју подржава Запад, да СПС и договори се с бившом Ђинђићевом странком, ДС, која подржава Трибунал.

Коштуница такође указује на подршку народа и наводни успон национализма који условљавају његова антихашка настојања. Председник је искористио преовлађујуће осећање жртвовања које постоји у народу. Иако је Милошевић изручен Хагу у јуну 2001, многи Срби и даље игноришу претходне акције своје државе на Косову, у Босни и Хрватској. Осећање доминације међународне заједнице преовлађујуће је с обзиром на то да већина Срба, чак и интелектуалаца, сматра себе највећим жртвама балканских ратова.

Српска политика се још води у атмосфери која одражава завештање радикалног национализма и изолације, чији је важан елемент неповерење у све што је страно. Хашки трибунал се посматра у суштини као антисрпска институција. Притисак међународне заједнице у пролеће 2001. окренуо је јавно мњење тако да је било благонаклоно према изручењу Милошевића, али се та промена заснивала на очекивањима да ће изручење бити богато награђено финансијском помоћи.

Зато већина Срба повезује сарадњу с Хагом с добијањем међународне финансијске подршке, а не с вршењем правде. Овај неспоразум у име народа између Трибунала и осећања правде проистиче из неверице да су почињени тешки ратни злочини. „Док је већина анкетираних Срба (у јуну 2003) веровала да Милошевићу треба судити за злоупотребу власти и корупцију, само 2 одсто је сматрало да је он одговоран за ратне злочине." Штавише, иако су на телевизији приказане масовне гробнице са лешевима допремљеним са Косова у Србију, те гробнице медији и јавност у Србији нису доводили у чврсту везу с Милошевићем. Додатни неспоразум у вези с Трибуналом представља осећање да је овај суд једностран, искључујући српске жртве из адекватног представљања. Коштуница је изразио скептицизам који деле многи демократски опредељени Срби у вези с правичношћу Трибунала: „Иако може и мора да се

објасни да је Трибунал имао проблема да подигне оптужнице у име српских жртава зато што је Србија ускраћивала приступ информацијама, Срби не прихватају увек ово објашњење."

Б. Поглед унутра: потреба за владавином права и реформама

Док Коштуница и друге српске политичке вође указују на међународни притисак за сарадњу с Хагом, као на најјачи фактор који стоји иза тешке политичке ситуације у Србији, други указују на унутрашње политичке разлоге. Они тврде да исход парламентарних избора и подршка народа националистичкој партији, проистичу из неуспеха ДОС-а да задовољи жеље већине Срба за бољим животним стандардом и за друштвом у којем влада владавина права.

Многи стручњаци се слажу да исход гласања није био резултат бујања национализма, будући да су странке лојалне Милошевићевом режиму добиле у ствари мање гласова 2003. него 2000. године.... Коштуница је окривио стране притиске на Београд у вези са сарадњом са Хашким трибуналом за велики успех Српске радиклалне странке, али његова аргументација не делује уверљиво, будући да „питање ратних злочина...није приоритет у нашем друштву", како је то рекла водећа активисткиња у борби за људска права Наташа Кандић.

Присталице Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију такође указују на неспособност прећашње Владе да рашчисти криминал и корупцију после убиства Ђинђића. „Многи Срби остају убеђени да су криминалне структуре остале на месту, са блиским везама са светом политике, бизниса и снага безбедности."

Признајући ову везу, неке присталице Хашког трибунала тврде да би сарадња с Трибуналом најзад разоткрила ову везу између мафије, политичара и ратних злочинаца: „Ратни злочинци и њихове присталице неодвојив су део ових структура и немилосрдно излагање ратних злочинаца допринеће искорењивању саме мафије." Штавише, концентрисање на унутрашње проблеме, као што су корупција и организовани криминал и веза с ратним злочинцима, могло би да започне процес суочавања државе с прошлошћу. Ова врста интроспекције, тврде присталице Хашког трибунала, помогла би актуелним лидерима и народу да прихвате одговорност за садашње стање ствари и да се посвете променама. Ови појединци верују да „данашња Србија има много проблема којима треба да се бави, али она увелико негира кривицу када је у питању одговорност за уништење бивше Југославије и ратови настали у вези с тим."

Ц. Политика ЕУ и САД према Србији

Међународна заједница се ослонила на политику штапа и шаргарепе да би натерала Србију на сарадњу с Хагом. У марту 2004, „Влада САД је суспендовала билатералну помоћ због непотпуне сарадње Владе Србије са судом за ратне злочине у Хагу". Иако је износ од 26 милиона долара релативно мали, будући да „Србија очекује 1,3 милијарде...из других извора", улог постаје

виши када се, поред помоћи, на сто стави интеграција са Западом. Штавише, сарадња Србије с Хагом одлучиће о томе да ли ће држава бити примљена у програм НАТО-а Партнерство за мир.

Лоши сигнали који се шаљу међународној заједници поводом сарадње с Хагом и могућим разговорима о статусу Косова значе да будућност сада изгледа помало мрачна за државу која још зависи од међународне помоћи и добре воље, а да не помињамо перспективу интеграције у Европску унију као замајац реформи.

Међутим, „коришћење чланства у ЕУ као шаргарепе за промену понашања Србије је предимензионирано." Да би овај метод био потпуно ефикасан, мора постојати веће „разумевање у Србији шта са собом носи чланство у ЕУ, мимо либералног режима виза и неограниченог пословања". Уз то, мора да постоји већа координација између Србије и међународне заједнице у вези са изручењем оптужених ратних злочинаца. Тужилац Карла дел Понте је показала недостатак те сарадње подизањем нових оптужница сред кампање за председничке изборе у новембру 2003, „повећавајући шансе ултранационалистичких радикала и изазивајући горку досетку неколико политичара из Владе да је она „вероватно члан радикалског тима у кампањи."

VI. Закључак и препоруке: разрешење унутрашњо-спољне борбе

Противници Хашког трибунала тврде да међународни притисак слаби снагу актуелне Владе у борби против националистичких снага и тиме транзицију државе ка демократији. Заговорници Трибунала, међутим, узвраћају да је противљење Међународном суду за бившу Југославију погодан политички алиби за неуспех Владе да се посвети питању решавања криминала и корупције. Ови појединци сагледавају Међународни суд као потребу да се Србија натера да преузме одговорност за акције које су предузимане у њено име као државе током претходне деценије и да истакне везе између ратних злочинаца, организованог криминала и застоја демократских реформи у Србији.

Одговор на ову унутрашњо-спољну заврзламу лежи негде између ове две реалности. Иако Србија стварно треба да изнутра сагледа проблеме које има с корупцијом и организованим криминалом, и с улогом коју оптужени ратни злочинци играју у нерешавању ових питања, већа овлашћења судског система би помогла јачање ове интроспекције и вероватно би ојачала актуелну Владу. Већа улога домаћих судова повећала би подршку јавности Хашком трибуналу и омогућила би српском народу да схвати зверства која су почињена у његово име и да подржи актуелну Владу у привођењу злочинаца правди. Међутим, ово ће се испунити само ако јавност буде свесна и ако схвати акције Хашког трибунала и домаћег суда. Штавише, међусобна повезаност ових судова мора се боље објаснити српском народу да би се добила легитимност обе институције.

Пропуст да се предочи улога Хашког трибунала и домаћег суда и међусобна повезаност ових форума, проистиче из почетног мандата Трибунала.

„Иако је Трибунал основан као механизам за враћање мира и безбедности у региону, он није добио никакву специфичну улогу у изградњи или побољшању домаћег правосуђа или у пружању помоћи локалним судовима за ратне злочине." Тако Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију није чак ни сачинио Програм приближавања до 1999, шест година по свом оснивању. Као што смо већ поменули, пре инаугурације овог програма југословенска Влада је увелико криво представила рад Хашког трибунала: „Последица тога била је да су многи погрешно схватили Трибунал и његов рад, па је Трибунал постао политичка фудбалска игра за неке безобзирне политичаре у региону који су цинички манипулисали овим неспоразумима." „Упркос важности Програма приближавања, његова намера је била да служи само ограниченој сврси и улози средства јавног информисања." Било је мало „систематских напора Трибунала или међународне заједнице да учини рад Трибунала релевантним за националне правосудне системе у региону". Било је мало озбиљних напора да се „искуство тужилаца Трибунала пренесе на локалне тужиоце".

Међународне организације, нарочито ОЕБС, покренуле су иницијативе за исправљање овог почетног пропуста, укључујући рад са српским правосуђем на повећању способности да води процесе за ратне злочине. ОЕБС се усредсређује на вишестепену стратегију оспособљавања српског правосуђа да темељито води суђења за ратне злочине, укључујући стварање правног и институционалног оквира, успостављање јаке мреже регионалне сарадње, обезбеђивање програма образовања и обуке кадрова, изградњу јавног мњења у вези с процедуром и олакшавање сарадње и размене информација с Хашким трибуналом. Иако је ОЕБС активан учесник у свакој од фаза, коначан успех овог програма зависи од подршке и акција Владе Србије. Влада мора да обезбеди адекватне и безбедне објекте за притворске јединице, више плате за судско особље задужено за вођење процеса за ратне злочине и да створи буџет који ће покривати оперативне трошкове истраге и суђења за ратне злочине. Штавише, Влада Србије мора усвојити прави правни оквир за заштиту сведока и доказа. Најзад, као што рекосмо раније, Влада мора да призна командну одговорност и да ради на уклапању овог основног начела у свој правни систем.

Ипак, обезбеђивање подршке јавности Хашком трибуналу и домаћем суду намеће се као неопходност. Јавност, која је потпуно свесна оба суда и потреба за домаћим и међународним играчима у привођењу ратних злочинаца правди, ослободила би Коштуницу и друге српске лидере империјализма Хашког трибунала као жртвеног јарца. Програми за приближавање јавности, који се крећу од обуке новинара у вези с праћењем ратних злочина до преношења информација путем радија и телевизије, морају се форсирати ради информисања српске јавности о злочинима почињеним у њено име. Штавише, политичке вође морају да подрже ове напоре и да допринесу обавештавању јавности о Хашком трибуналу и о домаћем судском систему. Иако додатна међународна помоћ може да допринесе обуци судских кадрова и оснивању ефикаснијег домаћег суда за вођење процеса за ратне злочине, никаква спо-

ња средства не могу да савладају јогунасту Владу или друштво. Актуелно српско руководство мора да почне да интерно признаје злочине које су починили његови претходници и да ради на томе да омогући највећем делу српског друштва да такође призна ова зверства. Штавише, српски лидери не смеју да се и даље ослањају на политичку нестабилност као на алиби за правдање своје несарадње с Хагом. Уместо тога, Влада Србије мора да почне да преузима одговорност за ове унутрашње проблеме, а међународна заједница мора да допринесе објашњењу у српском друштву везе између судског гоњења ратних злочина и правде. **(Симпсон Ејлин, „Џорџтаунске новине за међународно право", лето 2005. године)**

Последња фаза заједничког злочиначког подухвата проводи се у Хагу. Хашки трибунал, као политички суд новог светског поретка, мора, према категоричком императиву који су поставили архитекти новога света, да оправда и опере злочине и злочинце, тако што ће жртве прогласити монструмима; ставити их у давно осмишљени оквир „геноцидног народа" – дакле, стигматизовати и према томе написати и скројити потпуно нову историју српског народа.

Истине ради, ретроспектива пошасти која је заувек променила изглед и односе у делу света, који је некада био познат као Југославија, би могла да изгледа и овако...

Галијев извештај је тадашњи председник Савета безбедности, Аустријанац Петер Хуен Телнер задржао и прикрио док Савет безбедности не усвоји санкције према Савезној Републици Југославији. Мада је стање описано у извештају стварало основ за увођење евентуалних санкција Хрватској, а никако Савезној Републици Југославији.

На другој страни, постоје докази да су Срби ти који су били најзаслужнији и најупорнији фактор постизања мира; који су успели да реше масовно спасавање милион избеглица на принципу недсикриминације, јер је 70 хиљада муслиманских избеглица нашло склониште у Србији. Срби су ослобађали стотине талаца, ослобађали француске пилоте, то постоји у пресретнутим разговорима до којих је Тужилаштво дошло. Ту је могло да се види шта се све чинило да се то постигне.

Тужилаштво има доказе о улози хрватског политичког врха у етничком чишћењу, о плану и остваривању плана и пре 1990. године; Тужилаштво има и стенограме из којих се види фабриковање изговора за злочине операцији „Бљесак" □ Тужилаштво има доказе о операцији „Олуја," укључујући и доказе о улози Клинтонове администрације у томе; поред тога, Тужилаштво има доказе о злочинима против Срба на основу одлука муслиманског врха, када је пред Трибуналом сведочио Кљајић, бивши члан председништва БиХ.

Тужилаштво има доказ из сведочења њиховог заштићеног сведока, али важног функционера, да је тачно оно што је мени Милан Мартић говорио, да у Крајини, укључујући и сам Книн, Хрвати који су остали третирају потпуно равноправно, као равноправни грађани и да апсолутно нема никакве дискриминације.

Посебна прича су сведоци који су у поступцима склопили погодбу са овим тзв. тужилаштвом о признању кривице, што представља пример производње лажних сведока.

У анале примера производње лажних сведока, без преседана, може да уђе одговор заштићеног сведока Тужилаштва који на питање како је могао да потпише да је у Сребреници стрељано седам хиљада муслимана, објашњава да је његова одбрана упутила писмо у коме се обавезала да неће оспоравати цифре, а могли сте да напишете и седамдесет хиљада.

Генерал Морион, који је сведочиио пред Трибуналом да је Сребреница била клопка за Младића и потврдио да, по његовом мишљењу, а познавао је Младића добро, Младић никада не би могао да донесе такву наредбу!

Тај двоструки злочин врећа и мртве и живе људе, и сви треба да буду заинтересовани да се утврди истина о Сребреници, да би они који су починили злочине били кажњени, а они који су невини били ослобођени сумњи и оптужби за једну тако прљаву ствар за коју су оптужени.

Мирослав Дероњић, такође, с којим ни рођена мајка не би требало да разговара, с обзиром на оно што је урадио и написао да је урадио, да је побио цело село пошто му је гарантована безбедност.

Прво му је гарантована безбедност, па је онда побио цело село. Све му је то опроштено само да би лагао против Карацића.

Суд има у рукама Карацићеву наредбу трупама у Сребреници да брину о цивилима, да се држе Женевске конвенције, то је упућено и прослеђено трупама, а онда некакав Дероњић сведочи како му је ето, наводно, Карацић на уво да нико не чује, како их треба све побити. То не може да схвати ниједан нормалан човек. Поготово онај део у коме се тврди и потписује изјава о стрељању седам хиљада људи.

Постоје званичне изјаве представника САД и НАТО, који данас сасвим отворено говоре да су им игре око Косова биле потребне да би НАТО проширио своју активност ван граница зацртаних у уговору о оснивању ове алијансе.

Оптужнице за БиХ, подигнуте за геноцид над муслиманима и Хрватима у БиХ, такође је једна бескрајна дрскост, када се добро зна да је Београд био управо политички центар, у ово зло време, једини у Југославији и југословенској кризи из које се доследно водила политика мира; у коме је доследно вођена политика националне равноправности захваљујући којој није било никаквих појава дискриминације и никаквих појава злочина и захваљујући којој је током читаве деценије сачувана непромењена национална етничка структура у Србији.

Илузорно је тражити логику у једном монтираном процесу. Било је у историји таквих случајева, на пример, Дрејфусов или онај Димитрова, око паљења Рајхстага. Овај процес, по дубини трагичних последица, надмашује те. Не желим да кажем било шта што вуче личну ноту, али по дубини трагичних последица, по свет у целини, јер је разорен универзални правни поредак до нивоа који представља цивилизацијски колапс.

Срећом, у прошлости су се нашли часни писци који су истину уклесали у историју како би се поколења постидела и како не би поновила грешке. Уве-

рен сам да ће се то исто догодити. У истинитој историји овог времена, ова ад хок правда биће стављена као илустрација наказних појава на прелому два века. Не може се ни замислити колика је привилегија, макар и у овим условима које су наметнули творци новог поретка света, имати истину и правду за савезника.

Ворен Цимерман, у својој књизи „Извори једне катастрофе", говори о томе да су у Туђмановој Хрватској „оштро нарушавана права Срба, Србе су избацивали са посла, од њих је захтевано потписивање изјаве лојалности," да ироничја буде већа, овде су мени покушали да импутирају да сам ја тражио некакве изјаве лојалности...нападао на њихове домове и имовину. Даље Цимерман говори да су Туђманови министри називали Србе најпогрднијим именима, он им се није придружио, али их није прекидао.

На 215. страни те књиге, он каже да је „Туђман одиграо велику улогу у насилној смрти Југославије и рату у Хрватској и Босни", истакавши Туђманов расистички однос према Србима због чега се, по њему, „Хрватска претворила у недемократску и експлозивну републику."

То су његове речи.

Један антисрпски пут нове Хрватске власти повезан је за Нервалску групу, Нервал је место у Канади где су били концентрисани усташки усмерени западнохерцеговачки фрањевци.

Неоусташке организације у Канади биле су оцењене, од стране Министарства спољних послова те земље, као екстремније од саме пронацистичке усташке организације у Хитлеровој НДХ. О свему томе сада пише слободно Хрватска штампа, а због времена ја не могу да вам ово показујем, али суштина је у томе да је тада, 1987. године направљен приступ будућој независној држави Хрватској који садржи четири главне тачке. Прво Хрватска по сваку цену мора бити неовисна самостална држава, друго ваља радити на томе да Хрватска буде етнички што хомогенија и чистија држава, другим речима српску националну заједницу у Хрватској треба свести на минималну мањину, како Срби не би даље били реметилачки фактор.

„Борбу у Хрватској треба водити на једној фронти, главни противник су Срби. Да би се Србе поразило ваља се удружити са комунистима и партизанима и тако, у чврстом савезу са њима, извојевати коначну победу. Према Босни и Херцеговини треба водити такву политику која ће прије или касније довести до припајања Западне Херцеговине, то јест чистих хрватских подручја", Мартин Шпегељ, његов министар одбране у време када се ово дешавало, у „Дневнику", 28. октобра 2001. године, говори да је Гојко Шушак изјавио „ако Србину изгори кућа неће имати где да се врати." Шпегељ поново, у „Новом листу" од 29. октобра 2001. године, изјављује да су Туђман и Шушак у бити створили концепцију чисте националне државе по узору на независну државу Хрватску из Другог светског рата. А „Њујорк тајмс", 8. децембра 1993, говори о „10 хиљада кућа које су дигнуте у ваздух динамитом. Нећу да цитирам да не бих губио време."

Поред притисака, шикане, физичких напада, дакле једне укупне деградације како на индивидуалном тако и на колективном плану, српски народ на те-

риторији Хрватске изложен је и колективној деградацији на правном плану. Познат је Божићни устав, којим су Срби лишени статуса конститутивног народа, који су до тада имали у свим уставима Хрватске. У „Балканској одисеји", Лорд Овен, на страни 61, каже слично су се опирали укључивању у Хрватску и подручја настањена Србима у Северној Далмацији, Лици, Банији, Славонији и Барањи, која су заједнички између хабзбуршког и отоманског царства образовала војну границу Крајину којом се владало из Беча, а не из Загреба. Тај отпор се нарочито јако осећао после 45, јер су становници за време Другог светског рата били изложени геноциду од стране хрватских усташа.

„Врло мали број коментатора је, 1995. године, схватио или признавао да хрватска влада, нападајући Крајину, није ослобађала ову земљу, пошто су је Срби насељавали преко три века." То пише Лорд Овен.

Већ половином 1990. године, тече низ акција напада и убистава, а Срби реагују постављањем барикада на прилазима њиховим местима и тај њихов револт је назван балван револуцијом. Хрватске власти су ове реакције Срба, преплашених због оживљавања усташке идеологије и терор, сматрале агресијом на Хрватску државу. А како то напад на државу може да буде извршен балванима постављеним на путеве пред властитим кућама, тешко је објаснити. Шпегељ, каже следеће: „А Книн ћемо решити на начин такав да ћемо их покасапити, онда ћемо да их покасапимо, зато имамо међународно признање." Безброј доказа постоји о томе, да није реч о празним речима већ о мртвим људима.

У својој књизи „(Division of Serbian Krajina) Подела Српске Крајине", Грегори Ерих наводи Туђманов говор 1990: „Драго ми је што моја жена није ни Српкиња ни Јеврејка." Написао је да су приче о холокаусту биле претеране и једностране. „Током своје насилне сецесије од Југославије, 1991. године, Хрватска је протерала више од 300 хиљада Срба. И Срби су били уклоњени из 10 градова и 183 села."

Даље каже: „Томислав Мерчеп, донедавно саветник министра унутрашњих послова и члан парламента, предводи вод смрти. Његов вод смрти је побио 2,5 хиљаде Срба у западној Славонији 1991. и 1992. године, а о томе се говори као о херојским делима."

О томе постоји сведочење Мира Марјановића, члана тог одреда смрти а ја га имам на тракама али немам времена да вам га приказујем. Даље Грегори Ерих каже: „Клинтонова администрација и њихово прихватање Хрватске одговара ономе што се десило историјски са фашистима, када је то одговарало њиховим геополитичким интересима.

Хрватска влада је учинила јако мало да би заштитила своје грађане од испада антиспрског тероризма, који се одвијао у неким заједницама у Далмацији и у унутрашњости током летњих месеци 1989. године, када су Хрвати разбијали излоге српских продавница, дизали у ваздух куће и малтретирали евентуално потенцијалне српске вође. Срби су губили послове због своје националности.

Све се то дешавало 1989, и тај злочиначки подухват који приписујете Србима је зато што су се они бранили." Крис у „Њујорк Тајмсу", 16. јуна

1997. „...у том поступку господин Туђман је очистио 600 хиљада Срба из те земље и извео...” Говори се о „кристалној ноћи у Задру, говори се о избацивању десетина хиљада из станова.” У хрватским новинама у „Фералу” у „Тједнику”, налазе се нови прилози о злочинима у Вуковару и пре почетка сукоба још 1990. Цитирам: „Када су лешеви убијаних Срба пливали Дунавом, па у Госпићу и у хрватском приморју” и тако даље. Часопис „Идентитет”, исто тако хрватски, каже да је „најмање урађено на расветљавању злочина у Осијеку. У том граду је 1991. и 1992. убијено неколико десетина цивила српске националности. И објашњава како су одвођени и како убијани.”

А када је реч о Госпићу, тројица официра хрватске војске су се овде пријавила да сведоче о злочинима, али им није пружена заштита па је сведок Милан Левар, који је требало да сведочи против извршилаца госпићког масакра, ликвидиран. Ердемовићу, који је признао да је убио 100 људи у Сребреници, кога су српске власти ухапсиле, који је овде дошао зато што је сам тражио да буде изручен Хагу, а није био наш држављанин, па је изручен на свој сопствени захтев, ви сте пружили заштиту, и пустили сте га после 4 године да живи некажњено.

Ове сведоке нисте заштитили, њега сте заштитили да се врати на посао.”

На страни 182. своје књиге, Дејвид Овен дотиче и следеће. Каже: „Они, махом Срби, који су остали у ЈНА уопште нису имали слободу, а многе је по касарнама опколила и блокирала хрватска војска, што је био један од разлога зашто је ЈНА онако снажно реаговала у местима попут Вуковара. Он каже да је Вуковар, једино место где је заиста ЈНА снажно реаговала.” Објашњава зашто је то било. А објашњење је ваљда и ово што сада пише и хрватска штампа, колико је српских лешева пливало Дунавом много пре него што се то догодило у Вуковару. Вуковар је био једини изузетак и једина тачка где је ЈНА, на опкољавање својих припадника и нападе на њих, као и на нападе на цивилно становништво, снажно реаговала,” како каже Овен.

Дакле, недвосмислено је да су рат у Хрватској изазвале и покренуле хрватске власти, у циљу остварења насилне и противправне сецесије, а како ће се касније показати у наредним годинама етнички чисте хрватске државе. Из свега проистиче недвосмислено да су Срби били приморани да се бране, практично да бране свој голи опстанак. Притом, нико не оспорава постојање појединачних злочина, који су били резултат насталог хаоса, а које ова такозвана тужба покушава да представи као резултат некаквог удруженог злочиначког подухвата, иако све чињенице и историјске, и правне, и војне говоре супротно. (Слободан Милошевић, одбрана)

Примера је много...

Мање од недељу дана после ужасне хрватске офанзиве у Крајини и западној Славонији, која је донела одијум широм Америке и Европе у односу на хрватску владу, тадашњи амбасадор у Уједињеним нацијама је подигла за степен више своју мржњу према Србима, машући са осам фотографија блата и прашине добијених путем сателита, које су како је она рекла, показивале масовне гробнице у којима су били муслимани из Сребренице. (Loise Meixler, „Асошијетед прес”, 10. август 1995. године)

– 7. марта 1994, „Торонто Глоб" и „Маил" су објавили фотографије остатка светски познатог културног споменика, моста у Мостару, са објашњењем да су га Срби ракетирали, иако су хрватски званичници из Загреба признали кривицу и обећали да ће поново изградити мост.

„Ментори косовских Албанаца били су дискретни званичници Албанаца у Београду и широм Западне Европе, који су проследили имена и трагове анонимних контаката:

„Упркос српским тврдњама о провокацијама и 'политичком насиљу' од стране Албанаца, дипломате су истражиле места са Албанцима." (Watson)

„У ствари, амбасадори су ...или врло селективно, или врло мало истражили, али су били врло захвални када су, неколико дана касније, добили повратну информацију од новинара који су постали преко ноћи експерти и поверовали гласинама и сумњама дипломата у Београду. Прави су људи чекали новинаре у Приштини..." (Lance Gay, Scripps Howard News Service, 27. јул 1990. године)

Западни медији су пређутали словеначко напуштање демократије. Једна разочаравајућа прогноза се појавила после десетодневног рата у Словенији само пет месеци касније:

„Словеначко друштво је милитаризовано. Полицијска репресија је једва видљива. Ставови имиграната се бележе са игнорисањем и расистички. Демократски дух цивилног друштва рапидно нестаје. Ово је ирониј пост-комунистичке Словеније..." (Али Зердин, „После слободних избора, без демократије" ЈУГОФАКС, 16 . новембар 1991. године)

Социолог из Љубљане је захтевао ургентно:

„Фашизам је већ нарастајућа сила унутар Словеније и треба предузети мере како бисмо се према њему односили ефикасно." (Гога Флакер, „Губитак оријентације" ЈУГОФАКС, 3. фебруар 1991. године)

„Анонимни извори, анонимне жртве, говоркања, говоркања из треће-четврте руке, неименовани запани новинари који су „потврдили" убијања, бајонетирања...клања, масовна киднаповања, спорадична убијања и силовања?! Нити једно име као именовани извор, или било какв допринос целој причи."

До октобра 1991. Jack McKinney, колумниста „Филаделфија њуз" сумирао је очигледно:

„Западни репортери су Хрватима изражавали много више симпатија у извештавању него Србима."

„Јасноћа је постала прва жртва рата у Југославији а релност се полако али сигурно замотавала у ћебе од магле..." (Anne McElvoy, „Тајмс оф Лондон")

Званично: ово се никада није десило!

Сваки пут када бих са балканске осматрачнице викао о удруженим злочинцима и њиховим намерама у односу на српски народ, био бих под најжешћим могућим ударима најмоћнијих сила света. И то ми је било прихватљиво... Они су моћни, ја сам мали и то је некако, ишло једно с другим. Међу-

тим, оно што никада нисам могао да прихватим јесте наивност и успаваност српског народа. Никада, у ствари, нисам могао да прихватим чињеницу да ћемо и овај пут плати цену сопствене наивности. Ево како изгледа још један од доказа удруженог злочиначког подухвата Америке, Ватикана, Немачке и свих њихових сателита против српског народа. Врло је занимљиво сада пратити развој догађаја међу посвађаним дојучерашњим савезницима...

Карла дел Понте, својим је изравним оптужбама против Ватикана и католичке цркве показала да јој у лову на потенцијалне ратне злочинце ништа неће бити свето, баш као што то није било преминулом Симону Визенталу који је за живота 1.100 нациста привео правди.

Тврдње главне хашке тужитељице да се одбјегли генерал Анте Готовина скрива у једном хрватском фрањевачком самостану, те да би црквене власти за неколико дана могле открити гдје је, али одбијају сурадњу, гласноговорник Каптола Антон Шуљић одбацио је, налазећи разумијевања за њезину „фрустрираност". Тешко је повјеровати да би Карла дел Понте, ако није сасвим „пролупала", иступила тако бритко против тако моћне институције, само зато што су њезине амбиције незадовољене, а да нема чврстих индиција. Осим тога, она је упорно тврдила да Готовини у бијегу не помажу само пријатељи већ и људи блиски хрватским властима, што се показало точним. Покаже ли се истинитим и њезино инзистирање да се генерал налази у Хрватској, односно Херцеговини, и невјешта правдања премијера Санадера да он таквих сазнања нема, показат ће се тек као параван за прикривање властите умијешаности у цијели случај.

Швицарка, која у својој каријери није устукнула нити пред мафијом, најављујући свој радни посјет Београду, таксативно је набројала гдје се крију тамошња лица с тјералица, па изгледа и није баш толико фрустрирана као што мисле хрватски бискупи. Најмилитантнији већ одавно урби ет орби поручују „Не дамо наше генерале!" те никога не би зачудило да, осим вербалне и моралне подршке, неки од њих нису одлучили „дати руку" и логистику Готовини у бијегу. Ако је то чинила свјетовна, зашто не би и црквена власт, које су прст и нокат када је „хрватски национални пројект" у питању. Своједобно су неки од његових главних актера, попут Гојка Шушка, припадали тзв. норвалској скупини, чији је ментор у Канади био фра Љубо Красић.

Његовог брата, Стјепана фра Петра Красића, из фрањевачког дома у Масној Луци код Блидиња, Европска унија је, прије двије године ставила на листу непожељних, јер је у тим митским мјестима на Вран планини и Чврсници, у којима су по легенди обитавали хајдуци и дјевице, попут Мијата Томића и Диве Грабовчеве, наводно крио Готовину и Норца. Дакле, оптужбе о умијешаности католичке цркве нису нове и нису од јучер. Када свијет прозива црногорског митрополита Амфилохија Радовића, као главног јатака Радована Караџића по тамошњим шумама и манастирима, онда нам је све логично, нормално и савршено се уклапа у великосрпски мит који не би био могућ без повампиреног православља.

Стога остаје нејасно зашто ватиканска хијерархија не увјери хашку тужитељицу да је на погрешном трагу и скине сумњу за некооперативност чак

и са самога папе, на најједноставнији могући начин: да јој отвори врата тих осамдесетак хрватских самостана? (Карла за релаксацију, Аутор Звонимир Деспот)

Главна хашка тужитељица Карла дел Понте до сада је свашта говорила, оптуживала све и свакога, без обзира на то о коме је ријеч, а да уопће није сматрала потребним да своје оптужбе и докаже. Но, у случају оптуживања Ватикана и католичке цркве не само да је претјерала него је и изашла изван сваке мјере добра укуса, али и показала да не познаје или не жели познавати одређене процесе и надлежности.

Њезине оптужбе имају само један циљ, а то је развући притисак кад је ријеч о одбјеглом генералу Готовини на што више адреса, у Хрватској или вани, само како би постигла свој циљ, који је, дакако, легитиман. Али, колико год то био њезин начин рада и понашања, колико год њезин „гард" био познат већ десетљећима, Цркву је оптужила као готово никога до сада. Само још недостаје да затражи увођење међународних санкција за Ватикан.

Колико је само цинизма у њезиним ријечима кад каже да Ватикан има најбољу обавјештајну службу на свијету. А свима је знано да та најмања држава на свијету нема никакав репресивни апарат, а обавјештајну службу би ваљда требала чинити њезина дипломатска представништва. Можда су се тужитељици свидјели швицарски гардисти, њезини земљаци, па си је замислила како би Ватикан њих с копљима могао послати у Хрватску да по самостанима пробају набости Готовину.

Смијешно и бесмислено. Јер, ако хашка тужитељица има информацију да се Готовина скрива у неком црквеном објекту у Хрватској, онда је адреса на коју се треба обратити искључиво хрватска власт. Црквени објекти нису екстериторијално подручје као што су дипломатска представништва, па полиција увијек и у сваком тренутку може на темељу судског налога провјерити било што. Но, то и није први пут да се у политички ринг око Готовине увлачи цЦрква. Но, она при томе чак спори и то да неки бискуп може уствrдити да је Хашки суд политички суд.

И тако се, с једне стране, бори за поштовање закона, а, с друге, прије чи основно начело демократије, а то је слобода говора.

А што каже наша власт на то? Каже премијер Санадер да на њезине изјаве треба гледати „релаксирано"! Све вријеме је наша власт и била релаксирана у односу на њу, и садашња и бивша, те је сурадњу с Хагом подвела под беспоговорно удовољавање њезиним апетитима. Жртве су мање важне, без обзира на то што је ријеч и о људским главама.

Суд у Хагу могао би имати смисла да у међународним односима не влада право јачега. Овако се кривце који су закухали рат на Балкану нити не жели казнити.

Опет је град подијељен на два дијела. Стигла је Велика Она, коју само у Хрватској дочекују као краљицу, иако се ради само о чиновници тужитељства којем ионако ускоро истјече мандат. „Разочарана сам", изјавила је јер се, ето, њене жеље не испуњавају. Није ухапшен и изручен суду онај који се ионако неће дати ухапсити. Да је имао ту намјеру, већ би то одавно учинио.

Помало је, ипак, нејасно зашто је тек сада разочарана! Ради ли се о разочарању у властиту способност и могућност при притискању неважних, периферних земаља које ионако може притискати тко хоће и коме се прохтије? Или је разочарана пролазношћу властите мисије, тако да ће се, кад за коју годину као путник намјерник сврати у Хрватску, увалити у гужву, неће бити ротиртки и стотина полицајаца који јој отварају коридор? Разочарана је, можда, и због тога што након проласка сапунице зване Хашки суд Драгица Мостић више никада неће бити на насловницама и, што је још горе, никога неће занимати је ли добре, лоше или било какве воље. Још мање ће кога занимати је ли разочарана и због чега. Неће више око ње трчати новинари нити јој се стављати микрофони, нити ће зујати камере. Као и сваки чиновник, Драгица Мостић бит ће један у низу безначајних котачића које било тко у било којем тренутку може замијенити. Слиједом времена завршит ће у заслуженој мировини и нитко се неће сјећати ни ње ни Хашког суда. Чак ће и унуцима, ако их има, бити досадна ако им покуша причати да је једном давно на неком тамо Балкану и мало западније од тога покушавала тјерати, утјеривати правду... а то никоме није успјело ни у њеној земљи.

Хашки суд је карикатура цјелокупног међународног судства. Он би могао имати смисла кад би у међународним односима функционирала равноправност међу међународним субјектима. Но, докле год у међународним односима влада право јачега, не може се очекивати да један парцијални суд придонесе било каквом бољитку, до доброг хонорара чиновницима суда. Неважно, па био то суд у Нирнбергу, Хагу, Госпићу или било гдје другдје.

Кад би суд у Хаагу желио стварно казнити кривце (наравно, не само оне који су судјеловали у рату на простору бивше Југославије, већ поглавито оне који су га и закухали), онда би се о Хагу могло говорити као о релевантном суду који је спреман ући у меритум ствари. Но, као што видимо, тамо има дилетаната из разних држава насталих распадом Југославије. Нема нити једног Британца, Американца, Француза, Низоземца... (испричавам се онима које сам заборавио или их једноставно нисам споменуо). Један од оптуженика Хашког суда – Слободан Милошевић – никада се не би усудио кренути у рат против свих да није имао зелено свјетло послано са Запада. Уосталом, он се с налогодавцима и разишао кад је на рушевинама Југославије покушао склепати Велику Србију. Како није слушао, а потом није ни успио, завршио је на начин како завршавају сви непослушни губитници – у затвору.

Ако се није могло привести Лоренса Иглбергера (чувеног увозника Југа у САД) нити се могао привести британски и француски генерал, онда се, барем, морао низоземски – због Сребренице. Али, није – нити ће бити. Покоља не би ни било да је икоме од свјетских моћника било стало да се рат заустави на почетку. Милошевић се чак, ако се и био отео с узице (а није), могао пацифицирати бомбардирањем 1991, а не пуно касније. Прецизније, прекасно – јер је упропаштено неколико милијуна људи. На овај или онај начин. Трагове носе скоро сви држављани бивше државе. О погаженом поносу узалудно је говорити. Да је Милошевић пацифициран на вријеме, народи

бивше државе могли су се разићи на цивилизиран начин. Онако како су се разишли Чеси и Словаци. Можда не баш тако цивилизирано, али у сваком случају не тако крваво како је испао расплет изведен уз асистенцију безгрешног Запада. Наравно, Запад је одмах интервенирао кад је видио да се рат разлијева по републикама. Тако што је увео ембарго на увоз оружја, а гле случајности – Милошевић и Србија имали су га у неограниченим количинама. Утолико није само Драгица Мостић разочарана, већ и сви они који су од ње очекивали било што. А тих није било мало кад се Хрватска ломила у лобирању да се такав суд оснује. Али овдје је све, па и тај суд – карикатура!

Осим пуковника Р. Брауна, новинара Р. Гутмана, најјаче свједочанство о савезништву и војној чистоћи операције „Олуја" даје Патрик Мекли, бивши амерички савјетник за националну сигурност. Први је пут рекао да су Хрвати заслужни за крај рата.

Након 6. коловоза, Готовина одлази из Книна и ратује против српских снага у БиХ. Убрзо долази на 20-ак километара од Бања Луке и припрема хрватске снаге за улазак у град. Холбрук и Милошевић преговарају у Београду. Министар Шушак јавља да је Готовина пред Бањом Луком. Милошевић зове Младића, који каже: „Нема ту хрватских војника." Шушак и Американци траже од Готовине доказ. Он искључује струју. Младић јавља Милошевићу да су Хрвати ипак пред градом.

На то му Милошевић узвраћа: „Ти си ме стајао рата, сада морам у Дејтон и потписати мир"... У филму Мекли јасно наводи како су Американци с Хрватима припремали Олују, дали допуштење за напад и данонoћно надзирали акцију. „Сигурно би реагирали да су видјели да хрватска војска ради злочине". **(www. antegotovina.com, Хашки суд је карикатура, Павле Калинић)**

Југословенска историја под оптужбом

Какав парадокс за тужитељку Дел Понте: спектакуларан процес монтиран против екс-југословенског председника Слободана Милошевића, уместо да открије његове злочине, нуди му изненадну прилику да стекне нову популарност. Од 12. фебруара његова агресивна одбрана дестабилизовала је свједоке оптужбе и подвукла контрадикторности и ограничења Међународног трибунала за екс-Југославију и његове ингеренције за суђење о кривичној одговорности (ТПИЈ).

Поред овога, посебно место има разматрање тужбе за ратне злочине НАТО-а над цивилним објектима бомбардованим на Косову 1999. године. Из целе ове приче произлази ипак један позитиван елемент: одбрана је обезбедила да се поново отвори расправа о историји крвавог распарчавања Југославије и на предуго ћутање о одговорности Запада.

Пише: „У међувремену, у Трибуналу за кривична дела пише се историја. А ми морамо свом снагом да утичемо на начин како ће бити написана." У часу у коме нова Унија Србије и Црне Горе потписују крај треће Југосла-

вије, оваква изјава њиховог председника Војислава Коштунице означава један заокрет.

Тужитељка Карла дел Понте је намеравала да изолује оптуженике од српског народа и била се заузела да се не прича о „учињеним злочинима него о свим злочинима које су оптужени учинили".

Парадоксално, чињеница да је тужба против председника Милошевића била најављена још док је трајало бомбардовање НАТО-а, у 1999, а не 1993, када је Трибунал за ратне злочине за бившу Југославију формиран, не дозвољава да се третирају сви ратни злочини.

Ово суђење неће моћи да истакне реалну Милошевићеву одговорност за учињене злочине од Вуковара до Сребренице, пролазећи кроз Крајину. Занемарујући одговорност других криваца, Трибунал ће се суочити са недоследношћу једне тужбе „распоређене" у времену које може да занемари неколико „црних тачака". Од 1993. до 1995. године, оптуженик је био један од стубова у свим западним мировним плановима, који су потврдили етничко чишћење и окупили око стола све ратне вође: од 1996. до 1998. године западне владе су озакониле репресије против УЧК, тада називане „терористичком". За Махумата Бакалија, првог сведока у Хагу, криза је започела после говора Милошевића одржаног на Косову 1989. године. Ако је ова хронологија погрешна, истина је да је промена статуса те регије означила почетак разбијања титоистичке равнотеже. Али, Милошевић је био подржан (и што се тиче слања трупа) од Савезне владе.

И Срби, и Албанци траже права на Косово. Регија је сачувала трагове једне далеке, али престижне Србије. Не случајно, у Србији је зову „Српски Јерусалим". Али, опет, већ дуго је земља албанске народности које Владе великих сила нису хтеле да припоје Албанији 1912. године – тада, када се та држава формирала. Свака фаза разне доминације праћена је колонизацијом и истеривањем.

Југословенски Устав из 1974. године увео је као решење за Косово један компромис: са једне стране регија је остала српска провинција, без права на сецесију дату другим републикама и народима. Са друге стране, била је дотирана од Савезне владе и имала је право на вето на одлуке Србије, без икаквог реципроцитета.

Албанизација је подстакнута великим егзодусом српске мањине (која се у року од 20 година свела са 40 одсто на 10 одсто Срба), и чије земље су биле куповане од стране Албанаца.

А у Београду се почело говорити о „геноциду".

Већ од 1987. године, Милошевић је први комунистички лидер који није поштовао дисциплину партије у вези са питањем националних мањина, евоцирајући српске епске митове на Косову, у својим говорима одржаним српској популацији у тој провинцији. (Али, да ли је то предмет компетенције Трибунала?).

Иако је у својим свечаним говорима увек користио титоистичке пароле о братству и јединству међу југословенским народима, њихов ефекат је ипак

био катастрофалан. Штавише, 1989. године пола популације Албанаца било је млађре од 20 година и није упознало од Југославије ништа друго осим репресије, која је почела већ 1981. године и рађања национализма у поститово време.

Право на вето, признато Косову Уставом из 1974, године увело је Србију у уставни сукоб, пошто су одлуке те провинције имале велики утицај на одлуке Републике, али је такође означило и корак напред ка једнакости права између југословенских Албанаца и осталих словенских народа у федерацији.

По мишљењу Александра Ђиласа, историчара, сина Милована Ђиласа, блиског Титовог сарадника који постао дисидент почетком 50-тих година, „чињеница што Албанци захтевају независност је трагедија за себе; али још трагичнија је била воља да се њима наметне уоквирење у Србију". По његовом мишљењу, „дефинитивно има више потребе за добросуседским односима, него за државним и општинским институцијама."

Ако је 1987. године, после говора о заштити Срба на Косову, означен Милошевићев успон, врло брзо се то проширило и на српске мањине у Хрватској и Босни. „Они имају право да одлазе, а ми право да останемо, и да се нама придружују сви који се осећају угрожени од новонастале државе". То је начин како се презентирала и како је од народа схваћена порука и која је допринела сукобима у тој деценији.

Испоставило се да је игра нарастање национализама 1980. године, са огледалима, која је пратила развитак нових демократија, које су озваничавале своје привилегије, а такође и своје пројекте, приватизације у име нације. Титоистичка криза је омогућила препород националних антикомунизама, вреднованих као демократски од стране западњачких влада, 80-тих година. Сваки од тих национализама хранио се пропагандом оног другог.

Пројект либерализације економског система приватизације Анте Марковића 1989, на југословенској сцени је миниран, не само у Србији, већ и у Словенији и Хрватској.

Словенија се удружила са Албанцима против Београда, али нису хтели да плаћају за Косово. Са своје стране, хрватски председник Фрањо Туђман је одбијао свако југословенство, сматрајући Косово интерном ствари Србије, а намеравао је да се на свој односи начин према питању Срба из Хрватске. А, што се тиче УЈДИ, (Југословенске демократске иницијативе), створене од извесног броја интелектуалаца који су захтевали демократску дебату о статусу Косова на југословенском нивоу, била је брзо угушена.

Милошевићеви говори на Косову имали су свој пандан у босанском председнику Алији Изетбеговићу, који је пре говора, или других интервенција, увек одржавао религиозне церемоније, због чега није могао бити прихваћен као бранилац свих босанских грађана, већ као претња, иако је официјелно проглашавао Босну мултиетничком.

Када је председник Туђман честитао својој жени што није ни Јеврејка ни Српкиња, када је мењао име Тргу жртава фашизма у Загребу крстећи га у Трг великих Хрвата, или када је прихватио усташку заставу, сејао је страх међу хрватске Србе.

Криза Титоизма је свуда праћена препородом старих националистичких струја са традицијом антикомунизма. У поређењу са тим, Милошевићева социјалистичка партија је била мање националистичка, а више друштвено заштитничка, што објашњава његов успех у сакупљању гласова људи који су били против тезе органског национализма, доминантног у Србији.

У исто време, иако је предлагао један југословенски пројекат, он ће се поставити као бранилац Срба, користећи у својим говорима делове туђих стремљења.

Александар Ђилас је мишљења да је Милошевићев режим једна врста „политичког канибализма": „Хранио се од других упијајући њихов програм", али додаје „бесмислено је дефинисати овај режим као нацистички, јер је био још демократскији од Титовог, под којим је било немогуће цртати свуда карикатуре шефа државе, а да се не заврши у затвору. То ипак не значи да је изузет од сваког злочина и да нема одговорности за југословенску кризу".

Савезништво Милошевића са националистичком десницом која се позива на четничку традицију, део је политичког канибализма кроз који је СПС могао да прогласи континуитет са Титовом Југославијом, посебно на социјалном плану, и у односу на Југословенску војску, да критикује титоизам као „антисрпски" и врати раније вредности четничког отпора.

Владимир Кршљанин, бивши министар и садашњи секретар међународног округа СПС прецизира: „За време Другог светског рата, постојале су две четничке струје; са првом, у односу на окупатора, партизани и комунисти могли су да створе савезништво."

Према мишљењу Владимира Кршљанина, вођа СПС, еквивалент ове разлике преноси у садашњост, супротставља патриоте Војислава Шешеља и Вука Драшковића, склоног сарадњи са Западом. У почетку 1990, ове две компоненте подржавају заједно „пројекат Велике Србије".

„Ко је наоружао Арканове, Драшковићеве и Шешељеве трупе у Хрватској?" пита Ђилас који и овде налази главну одговорност у Милошевићевом режиму. Ипак, прецизира: „Постоје и други кривци, чак и међународни", посебно се позивајући на подршку Немачке и Ватикана Туђмановој Хрватској, чија независност је била спремно прихваћена од других западних Влада онда када је проблем Срба у Хрватској био још нерешен.

Професор Јакшић, чији је отац, православни свештеник, био ликвидиран од стране фашистичких усташа 1941. године, познаје добро „разлоге страха хрватских Срба" већ после прве мере предузете од стране Туђмановог режима. „Али, због овога да се изврши злочини на суседе Хрвате", – такво насиље провоцирале су парамилитантне скупине које су дошле из Београда, везане за Вука Драшковића, Војислава Шешеља или агенте Милошевићеве полиције, које нису биле ни спонтане ни неизбежне. Поред тога, Савез Срба из Загреба, под вођством Милорада Пуповца, био се изјаснио у корист једне „српске аутономије у Хрватској" зато је јасно да су постојале алтернативе.

Наглашавајући етнички фактор („Срби, Хрвати итд") на начин како су приказани сукоби, настале су политике самоодређивања најрадикалнијег на-

ционализама. У ствари, детерминатну улогу су одиграле парамилитантне скупине, које су проузроковале страх и увукле у зла дела и Хрватску и Босну. Али, према мишљењу Ђиласа, експерта за национална питања Средње и Источне Европе, „није правилно говорити о генералисаном насиљу на Балкану". Он сматра: „Насиље на данашњој ратној територији прати карту насиља у Другом светском рату. Свуда се ствара параноичан страх од нестајања после територијалних промена". Историјска злодела из прошлости, јасно је, не озакоњују садашња злодела, али помажу да се схвати како је, комбиновањем и настанком посттитоистичких покрета, уз националистичку кампању, могло да дође до таквих злочина на подручју сукоба из прошлости, нарочито у Крајини и у Босни..."

Захваљујући националним сукобима и рату, било је могуће ставити у други план питања о старим правима на својину.

У Југославији, више него на другим местима, приватизација није могла да настане без превентивног подржављења, другим речима, требало је најпре изградити државну власт, која би била у стању да понуди друштвену заштиту уместо социјалистичког самоуправљања. То стање је поспешило стварање страха код мањине да ће постати грађани другог реда.

Таква „чисто српска", логика, није уопште била у интересу Милошевића, ако је хтео да контролише што већу територију, са обухватањем Црне Горе и Србије, са несрпском популацијом од 40 одсто (и поред тога једно Косово са 80 одсто Албанаца).

И његов режим, као и други који су кренули у приватизацију, није био изузет од фаворизације и корупције. За Нину Удовички, удовицу једног бившег комунистичког лидера, који је био и шпански борац, али и за многе грађане Србије „највећа злодела Слободана Милошевића и његове супруге Мире, на челу уједињене левице је дискредитирање исте те левице".

Али, некажњавање масакра отежава живот у заједници. Један југословенски трибунал са потпуним компетенцијама који се базира на јурисдикцији нових држава и држи своја заседања „in loco", зар не би поседовао инструменте валидније за извршење правде? **(„Le Mond", „Значај суђења Милошевићу", април 2002-2004)**

Победа националиста Војислава Шешеља

На изборима одржаним 28. децембра у Србији, национална партија Војислава Шешеља је добила 28 одсто гласова, а Социјалистичка 7 одсто, што је социјалистима довољно да добију једно место у парламенту. Резултат је, према неким аналитичарима, био већ предвиђен, због тога што су очекивања грађана била неостварена, највише на економском и социјалном плану.

Осећај национализма, који још увек постоји код Срба, храњен је негодовањем према Европи и САД, који су претерано захтевни према аспирацијама Србије, која опет жели да заузме своје место у међународном друштву.

Резултат није толико скандалозан, два затвореника који чекају суђење за ратне злочине у Хагу, Шешељ и Милошевић, имају наклоност народа, што се

видело на изборима, пошто није било жалбе на регуларност. Али, у случају да ова два затвореника буду проглашена кривим, губе место у парламенту. Овај догађај је, ако се правилно посматра, симбол демократије са њеним гаранцијама и њеним контрадикторностима.

„Ворлд стрит журнал" из Европе отворено критикује ОУН, изјављујући, оно што вероватно размишља и Америка: због своје мањкавости ОУН нису много ефикасне да обезбеде правду. Исти журнал не пропушта прилику да коментарише будући процес против Садама: „Сви који траже да се Садаму суди у међународном суду или у Уједињеним нацијама, требало би да посете Београд и да се увере да процеси који се воде у националном суду неки пут дају боље резултате."

Другачија је позиција „Фајненшл тајмса", који у ствари позива Европу и Америку „да прихвате Коштуницу, који, иако није сматран као идеалан, ипак је онај партнер који има могућност да формира једну Владу која је у стању да функционише." Коштуница, лидер Демократске партије Србије, први је српски председник после Милошевића и још је упамћен по ометању предаје злочинаца Међународном трибуналу у Хагу. Али, ипак треба запушити нос и прихватити једног релативно умереног председника, радије него рескирати један већи талас национализма.

Запад, САД, и НАТО не могу себи да дозволе да им један банални инцидент, поквари политичку и војну победу на Балкану. Нарочито, НАТО. За стабилизацију у екс-Југославији је добио поене престижа, па је с тим поенима могао да се упусти у рат у Ираку, почетком 2003. године. За Америку се још може додати и жеља да се ослободи Балкана и да пребаци одговорност на Европску заједницу.

Теже је дати конотацију држања Европе, која ће ипак покушати да разуме проблеме Србије, чији су кораци за улазак у Европску унију, до сада резултирали само добрим намерама. Иста уједињена Европа требало би да помисли на своје аномалије, – што је изабрана Аустрија, домовина политичког лидера Хајдера, као база агенције против расизма и ксенофобије.

Србија треба да одлучује о својој судбини. Између националистичке тежње и негодовања према Западу, неће рескирати да изгуби прилику, која јој је пре неколико дана била надомак руке, као могућност да њене оружане снаге већ од следећег октобра учествују у мисији у Авганистану, раме уз раме са Американцима. Од овога до уласка у НАТО, под програмом Партнерство за мир, остао би само један корак.

Србија може да поставља приговоре што се тиче Трибунала у Хагу, пошто је кредибилитет такве институције под знаком питања, а може бити коначно потврђен само ако Садам Хусеин иде истим путем као Милошевић. Треба обратити пажњу на аномалију да суди један трибунал који нема ни једно међународно уставно тело на које би могао да се позове. Ова ствар, јасно, не плаши оне који од права праве посао, али оставља збуњеним људе кад виде да постоји идеја да се води једна тако озбиљна игра, пре но што су постављена нека правила. **(Franko Apicella, „Странице одбране", 2. јануар 2004. године)**

Милошевић покреће медијску расправу

Пет година после пада бившег председника Слободана Милошевића, изгледа да се он враћа, са својим ратним савезником Војиславом Шешељем и са свим старим говорима.

Београд, 21. септембар – Реторика из деведесетих година, када је Милошевић повео Србе у рат против Хрвата и Бошњака, вратила се у српске куће преко одбране Милошевића коју је предузео Шешељ на Међународном суду УН за ратне злочине за бившу Југославију у Хагу.

Сва Србија као да се прилепила за екране, пратећи пренос уживо са суђења Милошевићу, који је оптужен за геноцид и ратне злочине. Ово суђење се прати у кућама, продавницама, кафићима, ресторанима, практично свуда.

„Био сам срећан да пуцам у муслимане (у опседнутом Сарајеву)", изјављује Шешељ у одбрану Милошевића. Ултранационалиста Шешељ и сам очекује суђење пред Хашким судом.

„Сребреницу (где су Срби стрељали 8 000 муслиманских мушкараца) су режирале западне обавештајне службе да би приказале лошу слику мог народа", каже он у једној другој прилици.

Шешељ одбија да призна легитимност Међународног суда за ратне злочине за бившу Југославију. Он је главног тужиоца Карлу дел Понте назвао „правном курвом", Суд је упоредио са „средњовековном шпанском инквизицијом", а тужиоце и судије назвао је „нацистичким истребитељима".

Анкете јавног мњења у Србији показују да су Милошевић и Шешељ постали популарнији захваљујући преносу њихових тирада. Када би се избори сада одржали, Српска радикална странка предвођена Шешељем добила би 34 одсто гласова, каже анкета коју је спровела агенција Фактор Плус. „Шешељ је својим аргументима уништио Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију", хвалисао се виши функционер СРС Александар Вучић српским медијима. Подршка јавности Милошевићу је порасла.

Реформски оријентисан део српског јавног мњења звони на узбуну после таквог вишенедељног сведочења и онога што показују анкете. Независни Радио Б92 и ТВ станица који имају ексклузивно право на преносе из Хага, посебна су мета.

„Веран Матић (главни уредник Б92) пропушта последњу шансу да прекине преносе за добро свих", написао је у уводнику дневни лист „Данас". „Ако је циљ био да се Срби натерају да се суоче с ратним злочинима, он је промашен. Суђење је само вратило у наше куће Милошевића, Шешеља и сву ону злобну реторику која је уништила ову земљу."

Босански и хрватски медији говоре да Шешељево сведочење представља директан пренос српске прошлости. „Суд за ратне злочине за бившу Југославију се злоупотребљава (од Милошевића и Шешеља) као политичка трибина, с говорима који су намењени Србији, независно од суђења", написало је сарајевско „Ослобођење".

Неки извештаји у медијима поменули су да борци за људска права желе да се преноси прекину.

Међутим, водеће активисткиње за људска права Соња Бисерко, из Хелсиншког одбора, и Наташа, Кандић из Центра за хуманитарно право, негирале су извештаје у српским медијима да оне захтевају обустављање преноса:

„Ја подржавам наставак", рекла је Бисерко за ИПС. „Међутим, требало би да Б92 позове у студио људе који могу да помогну да се објасни због чега је трибунал тако драгоцена институција за будућност Србије – људе од знања, достојанства и моралног става."

„За Б92 би финансијски било профитабилније да преноси неку латиноамеричку сапуницу уместо суђења из Хага", рекао је Веран Матић за ИПС. „Али би то сигурно штетило крхком процесу успостављања одговорности и служења правди за жртве рата." Ратови из деведесетих година довели су до смрти преко 200 000 људи, од чега су већина несрби.

Професионалне медијске организације као што је НУНС и Удружење новинара изразиле су забринутост због било којег потеза на обустављању преноса: „То би довело до кршења слободе медија, онога за што смо се борили последњих година", пише у изјави НУНС-а.

Шешељево сведочење изазвало је и другу врсту забринутости. „Поред популистичке реторике коју познајемо из ратних година, Шешељево сведочење је опасно на правном нивоу", рекао је за ИПС професор Радослав Стојановић. „Он укључује одговорност државе Србије и свих нас у општу слику ратова", рекао је он. „Поред чињенице да нису сви Срби били за ратове, ово може да угрози Србију у парници коју су започеле Хрватска и Босна пред Међународним судом правде, а којом траже плаћање ратне штете и наводе геноцид као наводне српске злочине". **(Весна Перић Зимоњић, „Интер-прес сервис", 21. септембар 2005. године)**

Невоље са Хагом

Последња балканска турнеја Карле дел Понте, главног тужиоца Међународног трибунала за бившу Југославију, оставила је забринуте власти у Београду. Дошла је са штапом и отишла је бесна, као и раније. Чак је није орасположило ни добијање још једног сигурног путника за Хаг, вође СРС Војислава Шешеља, који је био један од најјачих председничких кандидата прошле јесени, са преко 20 одсто гласова.

Слично томе, београдске власти не могу да буду задовољне малом хашком шаргарепом – хапшењима и подизањем оптужница против косовских Албанаца. Та акција може само привремено да умири српску јавност која је веома незадовољна Трибуналом, убеђена да су Срби једина његова „стварна мета".

Карла дел Понте је грубо изјавила да није задовољна сарадњом Београда с Трибуналом, нарочито тиме што државне власти не дозвољавају приступ архивима и документима бившег југословенског председника Слободана Милошевића. Дел Понтеова не крије да се под истрагом налази још између 30 и 40 лица из Србије и да је њен главни циљ да убеди владу Србије да ухапси бившег команданта босанских Срба, генерала Ратка Младића (који је, између

осталог, оптужен за најстрашније злочине у Сребреници, где је побијено више хиљада Бошњака). За њега кажу да се крије на српској територији. Дел Понтеова, такође тражи пуковника Веселина Шљиванчанина и подофицира Мирослава Радића, који су оптужени за масакре хрватских цивила после српске окупације Вуковара 1991. године. Уз то, Трибунал тражи од Београда још шест оптужених официра српских војних и паравојних јединица.

Власти у Београду, сада под потпуном контролом српског премијера Зорана Ђинђића, не теше се много чињеницом што су САД дале сигнал да ће притисак престати кад Младић, Шљиванчанин и Радић буду ухапшени. Према западним дипломатским изворима, ову поруку је Србији у јануару пренео Пјер Ришар Проспер, обележавајући тако „излазну стратегију" САД из хашког пројекта.

Међутим, тврдоглава Дел Понтеова захтева и приступ архивама и хапшење оптужених. Београдске власти добиле су мало слободног простора до јуна, када морају да се повинују америчким захтевима да би добиле овогодишњу помоћ у износу од 110 милиона долара. Амерички конгрес, је такође одлучио да помогне Косово са 85 милиона и Црну Гору са 25 милиона долара. У оба случаја нема условљавања.

Остаје утисак да је Београд био мало збуњен неслагањем изјава Дел Понтеове и Проспера. Има аналитичара који истичу да недавно хапшење четворице припадника Косовске ослободилачке армије представља последњи покушај главног тужиоца Трибунала да убеди београдску Владу на сарадњу.

Дел Понтеова је поздравила најаву радикалског вође Војислава Шешеља да ће добровољно отићи у Хаг. То је најављивао цео месец пре него што је оптужница објављена 14. фебруара. Међутим, овај екстремни десни националиста не жели да београдске власти „зараде" било шта његовим одласком. Шешељ је запретио да никоме није дозвољено да га хапси и да ће ићи добровољно, не тражећи никакве гаранције од актуелне Владе. Он је такође одредио да 23. фебруара буде одржан његов опроштајни митинг у Београду, пре полетања наредног дана.

Шешељ је оптужен за организовање паравојних српских јединица које су починиле ратне злочине у Хрватској, Босни и на Косову. Он је такође оптужен за етничко чишћење унутар саме Србије, не само на ратним подручјима.

Међутим, сред свих бомбастичних најава, Шешељ је дао и неколико озбиљних изјава, нарочито у вези с тим ко ће га следити на листи оптужених. Неки од тих људи сада су део Владе Србије. Ако се његове тврдње покажу тачним, демократске власти у Србији наћи ће се пред озбиљним проблемима.

Има такође проблема са сведоцима у процесу против Милошевића, нарочито са бившим шефом бивше војне Контраобавештајне службе (КОС), генералом Александром Васиљевићем. Његово сведочење, које је трајало неколико дана, отворило је многа нова питања, многа од имена која је Шешељ већ био поменуо изнета су на суду. Шешељ и Васиљевић се разликују у процени улоге тих лица у ратовима, али београдски аналитичари их већ виде као хашке оптуженике.

Међу поменутима, било је и име бившег шефа тајне полиције, Јовице Станишића, личности која се пре пет година разишла с Милошевићем и која је успоставила добре односе с делом бивше опозиције, сада српске Владе. Ту је и Милорад Луковић Легија, донедавно командант јединица тајне полиције који је, према сведоцима у суђењу Милошевићу, водио рат у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову. После промена у Србији 2000. године, Легију је Ђинђић поздрављао као хероја, зато што је одбио да пуца у демонстранте у Београду. Сада има знакова да ће те радње бити заборављене. Френки Симатовић, бивши командант специјалних полицијских снага, такође се налази под истрагом. Сведоци Трибунала тврде да је он учествовао у свим ратовима у бившој Југославији.

Недавно пензионисани главнокомандујући Југословенске војске, генерал Небојша Павковић, већ је четири пута позиван на разговоре у канцеларије Трибунала у Београду. Извори блиски његовом тиму одбране кажу да ће бити још испитивања. Генерал Павковић тражи од српског премијера „политичку заштиту" од 2002, покушавајући да се заштити од Хага у замену за подршку Ђинђићевој политичкој борби с југословенским председником Војиславом Коштуницом. Као резултат тога, подршка Коштуници се умањила за неколико поена.

Два полицијска официра, Сретен Лукић и Зоран Радисављевић Гури, све више се помињу као кандидати за суђење у Хагу. Обојица су функционери у администрацији премијера Ђинђића. Ако неки буду оптужени за ратне злочине, биће то тежак ударац за Ђинђића, који има много проблема са одржавањем већине у Скупштини. Обавештени извори у Београду кажу да би се то још могло некако средити, али прави проблем је захтев за хапшење Младића, за кога Дел Понтеова тврди да се крије у Србији. Међутим, власти то негирају говорећи да не знају где се он налази.

Ђинђић ради на реструктурирању српске тајне полиције, која је месецима стајала иза српских паравојних снага у току ратова у бившој Југославији. Он је уклонио неке високе официре да би, како тврди, спречио цурење осетљивих информација у вези са акцијама које је припремала или обављала тајна полиција. Премијер је посебно незадовољан чињеницом да БИА, иако под његовом непосредном контролом, није способна да обезбеди корисне информације о кретању и скривању оптужених за ратне злочине.

Када Ђинђић и црногорски премијер Мило Ђукановић преузму власт у новоформираној заједници Србије и Црне Горе, Ђинђић ће бити у позицији да буде једини који званично одговара за изручења. То ће омогућити Трибуналу и међународној заједници да лакше врши притисак на власти у Београду. Премијер не може више да користи аргумент да се југословенски председник Коштуница супротставља изручењу. **(Милош Јефтовић, Србија и Црна Гора)**

Шаргарепе су на Балкану битне као и штапови

У колективном испољавању мудрости и воље на Балкану, САД и Европа су наметнули неспокојан мир ратом измученом региону у другој половини деведесетих година XX века.

Дејтонски споразум, резолуција СБ УН која је окончала косовски конфликт и демократско свргавање Милошевићеве диктатуре, све су то били продукти западног државничког умећа највишег реда. Такви су били и договорено помирење између Србије и Црне Горе и договорно решење грађанског сукоба у Македонији.

Неколико година Американци теже да спавају на балканским ловорикама, док су се Европљани припремили за дан када ће морати да преузму терет стабилизације региона без помоћи. Вашингтон сматра Балкан јучерашњим послом, док га Брисел сматра тестом нових безбедносних и одбрамбених институција Европе. У том духу је НАТО одлучио прошле године да крајем 2004. преда обавезе одржавања мира у Босни Европској унији.

Контакт–група, састављена од САД, ЕУ и Русије, такође је покренула још једно тешко питање за овај временски оквир, да почетком 2005. отвори процес за доношење одлуке о коначном статусу Косова.

Балкански пејзаж је постао знатно немирнији после ових одлука. Прошле недеље су ултранационалисти много учарили на парламентарним изборима у Србији. У припремама за ово гласање четири странке су именовале оптужене ратне злочинце као кандидате. Две странке, социјалисте и радикале, предводе хашки затвореници Слободан Милошевић и Војислав Шешељ, који чекају суђење за ратне злочине и геноцид. Странка господина Шешеља утростручила је гласове на изборима, добивши скоро 28 одсто од укупног броја гласова и сада је највећа странка у новом парламенту.

Националистичке странке су такође напредовале на прошлогодишњим изборима у Босни и Хрватској, смениви Владе које су водили демократски оријентисани реформисти. Иако Хрватском и Босном поново владају странке, које су их пре једне деценије увеле у грађански рат, народ може да се промени. Не показују сви данашњи националисти у Босни, Хрватској и Србији исте позиције које су бранили пре једне деценије. Ипак, не примећује се кајање код господина Милошевића и господина Шешеља и морамо се запитати да ли је став њихових странака и оних који су гласали за њих еволуирао.

У светлу недавних назадовања проевропских партија и демократских реформиста на западном Балкану, Вашингтон и ЕУ би требало да преиспитају своје планове за овај регион. Само спој америчке тврде силе, у облику ваздушних удара и сурове окупације, и европске меке силе, у облику економске помоћи и обећања за коначан пријем у чланство ЕУ, били су довољни да деведесетих година стабилизују овај регион. Што се тиче будућности, треба обазриво тестирати тезу да само европски напори могу да очувају мир.

Пропагатори Међународног трибунала у Хагу такође морају да добро размисле у вези с тим процесом. Тврди се да ће међународно гоњење ратних злочина унапредити ствар правде и помирења. Они који су највише криви биће кажњени, а њихови многи следбеници образовани и реформисани. Много публиковано суђење Милошевићу као да није имало тај ефекат, ако је већа подршка српских гласача ултранационалистичким странкама неки показатељ.

Није у питању само равнотежа између правде и помирења у Србији, него и између шаргарепа и штапова које је међународна заједница користила да би тамо убрзала реформе. Демократски режим који је пре три године збацио Милошевића нашао се одмах под притиском да изручи оптужене Хашком трибуналу. Учинивши то, Србија није добила помоћ какву су САД и Европа обезбедили за Босну или Косово после конфликата, а камоли количине које се данас издашно дају Ираку.

Слаба је вајда од тога што међународна заједница намеће правду у Хагу, уколико она не чини сразмерне напоре да унапреди демократске реформе у Београду. Издашна помоћ за послератну обнову не би смела да буде резервисана за земље које најпре треба напасти да би се трансформисале. **(Џејмс Добинс, „Фајненшел тајмс", 6. јануара 2004. године)**

У Србији је постојала активност помагања избеглицама. Почетком 1991. године формиран је тзв. Кризни штаб у Српској радикалној странци, чији је циљ био да се помогне избеглицама да се траже празни, некоришћени станови, да се избеглице усељавају у напуштене куће, таквих је било доста по Србији, наравно уз сагласност власника. Тај Кризни штаб, након избијања рата, преформулисан је у ратни штаб, а онда се бавио прикупљањем добровољаца.

Кризни штаб се искључиво бавио хуманитарним пословима, прикупљањем хране, одеће за избеглице, проналажењем смештаја, најчешће колективног смештаја. Проналазили смо разна одмаралишта која су била запуштена, годинама нису радила. Некада су синдикална права у бившој комунистичкој Југославији, какав год да је био режим, била прилично велика и било је много тих радничких одмаралишта.

Кризни штаб Српске радикалне странке је то проналазио и организовао смештај. Често смо наилазили и на сарадњу локалних власти по том питању. Цела Србија је стала на ноге да се помогне тим српским избеглицама, колико је ко могао.

Добровољци Српске радикалне странке, у оквиру регуларних јединица ЈНА, на терену су стицали велики углед. Српска победа у Борову Селу силно је одјекнула у целом српском народу. И добровољци Српске радикалне странке су стекли велики углед. Иако у борбама нису учествовали сви који су се тамо затекли, неки су се затекли, без оружја, по кафићима у селу. Само су гледали да се склоне. Али, већина је постигла ту велики углед, и током тог лета, када је већ дошло до директних сукоба између ЈНА и Туђманових паравојних формација кроз нападе на касарне ЈНА, кроз убиства официра, отимање оружја из војних складишта итд.

Неколико виших официра ЈНА долазило је у седиште Српске радикалне странке и са мном су разговарали о даљем окупљању добровољаца и њиховом слању у јединце ЈНА, која је имала великих проблема са мобилизацијом резервног састава, јер су прозападне политичке партије водиле кампању против мобилизације, под изговором да је то комунистичка војска, а нажалост, ЈНА је још задржавала, наредбом министра одбране Вељка Кадијевића, црвене петокраке на својим униформама, што је целом српском народу страшно

сметало. Онда је у седишту Удружења Срба из Хрватске, у Цвијићевој улици, одржан састанак коме су присуствовали неки официри и представници скоро свих опозиционих политичких партија. Испред Српске радикалне странке био сам ја, испред Српског покрета обнове, колико ме сећање служио, Милан Комненић, испред Демократске странке тада је био председник Мићуновић, а касније Ђинђић, био је Гојко Ђого, испред Српске народне обнове био је Мирко Јовић.

Све странке су биле категорички за то да се помогне угроженим Србима на простору бивше Хрватске федералне јединце и да се помогне Југословенској народној армији.

Добровољци Српске радикалне странке су били сви војници ЈНА, имали су војне књижице, у те војне књижице њима је уписиван ратни стаж. Добијали су војничке плате. Колико год да су биле мале те плате, оне су дељене, делила их су од ЈНА. Када би погинуо добровољац сахрањиван је по церемонијалу ЈНА.

Долазила је почасна јединица месног гарнизона, вршила почасну паљбу, преко ковчега је ишла југословенска застава, а не српска или радикалска, ЈНА је сносила комплетне трошкове сахране, породице свих погинулих добровољаца су право на пензије регулисале преко ЈНА, добровољци, који су остајали ратни војни инвалиди, регулисали су своја инвалидска права преко ЈНА.

То су, нажалост, биле мале накнаде, али је све то регулисано, ниједан случај није остао нерегулисан.

Према свим информацијама које су стизале са терена у седиште Српске радикалне странке, од надлежних команди ЈНА и официра, добровољци Српске радикалне странке су спадали у најдисциплинованије и најхрабрије.

Појављивале су се инцидентне ситуације, али је ЈНА тада реаговала, ти добровољци су били одстрањивани из јединица, а Српска радикална странка је из свог чланства искључивала све оне који би се огрешили о законе и прописе.

Не може се рећи искључиво, али на пример, командант гардијске бригаде је наредио да одред Територијалне одбране Лева Суподерица, који је подређен првој гардијској бригади, претпочињен, то је војни термин који је употребљаван, буде место где ће се примати добровољци Српске радикалне странке. Дакле, ту је била већина добровољаца Српске радикалне странке, али је командант био капетан прве класе Милан Ланчужанин Камени, који је био у Територијалној одбрани Вуковара, и он је мештанин Вуковара.

Он је кроз тај рат постао и члан Српске радикалне странке. Рат га није затекао као члана, али њему се тада свидела Српска радикална странка па се и учланио.

Званично: ово се никада није десило!

Случај Шешељ

У чистој позоришној представи, српски ултранационалистички вођа Војислав Шешељ окончао је вишенедељне спекулације долетевши у Холандију 24. фебруара и предајући се Хашком трибуналу.

За разлику од многих важних оптуженика који су хапшени и довожени у Хаг војним авионима, овај је стигао о сопственом трошку. Укрцао се на редовни лет ЈАТ-а из Београда за Амстердам, аеродром који је најближи седишту Трибунала.

Шешељ, бивши вођа паравојне јединице, најавио је да намерава да добровољно оде у Хаг, неколико недеља пре него што су обнародоване оптужбе против њега.

Оптужница, која га терети за ратне злочине у Босни и Хрватској, потврђена је 14. фебруара.

Преко 10 000 људи присуствовало је његовом опроштајном митингу 23. фебруара у Београду, где је напрасити Шешељ – који води Српску радикалну странку – говорио о свом пркосу.

Своје путовање у Хаг описао је као мисију да брани не само себе, него цео српски народ. По доласку на аеродром Београд следећег дана, рекао је медијима да ће се борити против хашких судија с намером да их „разнесе у парампарчад".

Званичници су желели да Шешељев долазак у Хаг буде практично неприметан. Дочекала га је јединица холандске полиције у цивилној одећи и одвезла га је необележеним возилом у притворски центар Трибунала. **(Крис Стивен, Хаг, 17 – 21. фебруар 2003. године)**

Једна недеља на суђењу Слободану Милошевићу

(У уводном делу текста новинар описује атмосферу у судници.)

Данас Милошевић напада суштину теорије тужилаштва о његовом циљу у току распада Југославије, успостављању Велике Србије. Нико није изненађен да се Шешељ упушта у дугу расправу о историјским изворима српске националне свести, говорећи о „отоманском јарму", „аустријском јарму" и „млетачком јарму" и ватрено износећи детаље о махинацијама европске политике XV века. Када се све зброи и одузме, испоставља се да Шешељева теорија трпа целу бившу Југославију (изузев Словеније и неколико округа у Хрватској) у Велику Србију. Како Шешељ објашњава, прави проблем Југославије била је неспособност њених народа да препознају да су сви у основи Срби: „Велика већина Хрвата су католички Срби. Сви муслимани у Босни и Херцеговини су муслимански Срби." (Ово језиво подсећа на инсистирање Кемала Ататурка да не постоји курдски народ, само „планински Турци".) Међутим, Шешељ свима даје до знања да је његова Српска радикална странка била једини заговорник ове амбициозне визије. Као што он каже Милошевићу, „Ви никада нисте били на тврдој линији. Увек сте желели разум. Увек сте желели компромис. Били сте за дијалог, а ја сам редовно имао много тврђи став."

Сред ове етно-историјске збрке, судије изненада мучи очита конфузија. Теорија на којој се заснива став Тужилаштва – који омогућује Тужилаштву да повеже диспаратне догађаје у Хрватској, Босни и на Косову у јединствено суђење – јесте да су Милошевићеве акције биле руковођене жељом за

стварањем Велике Србије. Да ли је она била дефинисана прецизним географским границама на које наводи Шешељева аргументација? Или је Милошевићев циљ просто била „Велика Србија" у смислу веће територије него што је била југословенска држава Србија, тако да би територије са довољном српском популацијом постале циљ анексије?

Судије су због овога веома забринуте. Али чак и да коришћење термина „Велика Србија" од стране Тужилаштва није окарактерисано Шешељевом прецизношћу, не видим у чему је овде поента. Важно је шта је Милошевић радио у сврху постизања овог циља, а не прецизан распон његових територија-лних амбиција. Поента је етничко чишћење, масовна убиства и насилни прогони за које је оптужен. Међутим, судије се не слажу и шеф тужилачког тима у великом делу данашњег претреса стоји више на ногама од Милошевића.

Време споро пролази. Један од представника канцеларије суда прегледа своје нокте, пажљиво скидајући покожицу око њих. Шешељ се врти у столици док пролази 20, затим 30, па 40 минута. Окреће се да се насмеши и климне главом у правцу две жена у галерији, које се пригушено смеју, узвраћају осмехом и машу.

Водећи тужилац Џефри Најс је култивисани врх Оксбричке отмености. Његов тон је спор и одмерен. Његова тамна коса припијена уз главу подсећа на Цезарову фризуру. Он се добро држи. Упркос једном ђачком тренутку где покушава да разреши неку недоследност говорећи, наравно, да није он лично писао тај извештај, Најсово опуштено објашњење судијских невоља изгледа савршено разумно. Милошевићев циљ био је „прагматичан, да обезбеди да свим Србима који су живели у бившој Југославији буде омогућено ... да живе у истој (територијалној) јединици". Тек када је постало јасно да бивша Југославија више није од овога света, Милошевић је настојао да постигне исти циљ калемећи све територије са довољно великом српском популацијом на нуклеус српске државе. Али судије су још незадовољне и долази до додатних питања.

Милошевић коначно користи прилику да да одушка својој реторици. Почиње да бесни о „небулозној" теорији Тужилаштва. „Мислим да би требало да се господин Најс сабере пре него што настави и да се сети због чега ме оптужује... . Ја нисам организовао ова три сепаратистичка покрета у Хрватској, Босни и на Косову да бих створио Југославију у којој сви Срби могу да живе у једној држави, кад је Југославија постојала 70 година! Има ли у томе икакве логике? Ово је увредљиво за просечну интелигенцију просечног човека!" Он готово да тутњи по судници, коначно спуштајући поглед у драматичној тишини са комично претераном мргодном гримасом на лицу. Неколико људи у галерији, који су изгледа словенског порекла, кикоће се поводом овог разметања.

Крајем дана Милошевићево супериорно, намргођено, лукаво држање потпуно је нестало. Он сада грми о хрватској агресији на етничке Србе, о „злочиначком плану да се Срби побију и протерају" из Хрватске. „Које је ва-

ше објашњење да је само један (хрватски) генерал оптужен за ово? Господин Најс би сигурно могао да нам да одговор, а мораће га дати у једном тренутку. Нису сви идиоти који ово слушају... Г. Најс ради под илузијом да он неће бити сматран кривично одговорним за злочин који овде врши. Не на вашој оптуженичкој клупи, наравно, али ће бити. Зато што је он један од злочинаца."

Судија Робинсон га коначно прекида, док преводиоци хватају ритам. „Тај коментар је сасвим непримерен и без икаквог основа или функције." И јесте. Али то стварно није важно. Упркос свим напорима савесног тима Трибунала да овај случај уклопи у нормалан ритам обичне кривичне суднице, Милошевић проводи своје. Безобразан и срдит, разметљив и набусит, он је ово суђење учинио својим у сваком смислу. И докле год он буде провлачио ту успешну нит између политичког позоришта и легитимне самоодбране, нико у вези с тим не може много да учини. **(Џулијан Дејвис Мортенсон, Хаг, 16. септембар 2005. године)**

Троструки циркус у Хагу

Шешељ није ментално болестан, само је опседнут говнима

Војислав Шешељ наставља сведочење на суђењу Милошевићу у Хагу. На почетку унакрсног испитивања од стране Тужилаштва, Шешељ је достигао врхунац театарског наступа.

Већ на почетку сведочења, пре две недеље, Шешеља је председавајући судија неколико пута упозорио да спусти тон, да подеси децибеле нивоу децибела преводилаца. Он је игнорисао судију и наставио је да виче. Шешељ је објаснио да је то његов „нормалан" начин говора, да он тако говори „од рођења". Када се тужилац, господин Џефри Најс, такође пожалио на Шешељеву галаму, Шешељ је одговорио да би га супруга вероватно напустила када би говорио тоном господина Најса. Касније, у току суђења, судија Робинсон је приметио да Шешељ виче вероватно због тога што има психолошких проблема, на шта је Шешељ протестовао понављајући да он није ментално болестан.

Првог дана унакрсног испитивања тужилац је дао још једно објашњење за Шешељев наступ – да је његова театралност намењена полуписменој маси код куће. Тужилац је цитирао изјаву Вука Драшковића, коме је Шешељ наводно једном рекао да је његова политичка каријера у Србији загарантована док буде милион неписмених људи. Шешељ је на то узвратио да је Драшковић лажов. Међутим, без обзира на то да ли је Драшковић лажов или није, Шешељ је стварно рекао нешто слично једном другом приликом, као што се види на почетку мог чланка „Зла коб радикално боље" – „Све док буде будала у Србији, не морам да бринем за своју политичку каријеру." Речено ми је да сам ту изјаву извукао из контекста, али како је реченица прилично јасна, ко-нтекст је ту небитан.

Тужилац је даље покушао да покаже да је Шешељ крајње вулгаран човек који уопште не поштује Трибунал, да би га дискредитовао као сведока. То ни-

је било тешко постићи. Тужилац је навео Шешељеву изјаву у којој је главног тужиоца Трибунала, Карлу дел Понте, назвао проститутком, или у дословном преводу „курвом". Такође је председника суда Теодора Мерона назвао „геноцидним израелским дипломатом" (неке Шешељеве присталице негирају да је он антисемита). Шешељ је потврдио све ове изјаве. Додао је да није цртао карикатуру Карле дел Понте као вештице која стоји пред затвором у Шевенингену с натписом који каже „Arbeit Macht Frei (Рад ослобађа – што је писало у Хитлеровим концентрационом логорима, прим. прев.), зато што „не уме да црта тако лепе карикатуре".

Кулминација сведочења дошла је када је тужилац упитао Шешеља у вези с неким вулгарним речима у писму, које је он упутио Секретаријату Хашког трибунала. Шешељ је замолио тужиоца да прочита писмо у целости, а када је овај то одбио, Шешељ га је сам прочитао. Доносимо текст писма, које осликава Шешељев карактер, прилично сликовитим изразима и прилично помаже тужиоцу да аргументује свој став.

„Обавештавам вас да сам поново одредио посету мог правног саветника Александра Вучића, овај пут за 8, 9, 10. и 11. март 2005. и да можете поново да му забраните да ме посети и да опет покажете какви сте криминалци и говна у људском облику.

„Упркос томе, пре или касније мораћете да дозволите Александру Вучићу да ме посети, јер без њега не могу да припремим почетни део своје одбране, узимајући у обзир чињеницу да ће, по мојим упутствима, Вучић направити трочасовни документарни филм заснован на видео снимцима које имам на располагању.

„Александар Вучић не долази да ме посети у фунцкији члана Српске радикалне странке, него као мој правни саветник, а ви, чланови Секретаријата Хашког трибунала, можете само да ми пушите курац.

„Моји правни саветници нису моји адвокати и зато не морају да задовоље правне захтеве који су потребни за адвокате. Они једино морају да задовоље моје захтеве, а ви да наставите да ометате моју одбрану и на крају ћете морати да поједете сва говна која сте изасрали.

„Јебаћу вам мајку, почевши с Хансом Холцијусом, укључујући и хуљу Тјарда ван дер Спула."

Можда би Шешељ, ако икада изађе из затвора, могао да се посвети каријери ТВ комедијанта, или ако то није опција – циркус увек прима. **(Синиша Ђурић, Собака, 7. септембар 2005. године)**

Милошевић и Шешељ још нису историја

Резултати недељних (28. децембар) парламентарних избора у Србији привлаче данас пажњу већег броја западних новина.

„Тајмс"

Ванора Бенет, пишући у британском „Тајмсу", резимира ово питање у четири кратке речи: „Они још нису историја."

Ту мисли на бившег југословенског председника Слободана Милошевића и његовог другара, оптуженика за ратне злочине, Војислава Шешеља. Бенетова пише: „Јуче су два најстравичнија зла духа Србије најавили повратак из политичких покојника. Упркос томе што им се суди на Хашком суду за ра-тне злочине, они ће се много радовати кад виде да њихови екстремистички следбеници добијају скоро трећину гласова на парламентарним изборима код куће у Србији. Тај резултат даје овом пару да у облику духова буду и даље присутни у унутрашњој политици. Док се господин Милошевић и господина Шешељ не прогласе кривим, могу да постану посланици у београдској Скупштини ако тако одлуче њихови следбеници и да потврде свој утицај на спољне догађаје, барем издалека."

Коментар се овако завршава: „Осуђени злочинци не могу да држе места у парламенту. Иако су званичници Трибунала решени да спрече господина Милошевића и господина Шешеља да врше власт из својих ћелија, још боље би било да се заврше суђења свим осумњиченим ратним злочинцима. То значи убрзавање преосталих хапшења и изручење Хагу – нешто од чега је демократским владарима Србије до сада било мука из страха да би могли проузроковати реакцију ултранационалиста.

„За такво понашање више нема времена. Ако реформисти Србије желе да иду напред, морају да се позабаве демонима и да се суоче с тим питањем. Ако нека комбинација реформиста буде успела да формира још једну Владу, последњи осумњичени за ратне злочине морају се спаковати за Хаг. Силе мрака још прете Балкану; време је да се заувек протерају."

„Дејли телеграф"

Британски „Дејли телеграф" ставља резултате српских избора у контекст онога што ове новине називају „подстрек националистима у бившој Југославији". Лист наставља, „Почело је у Босни и Херцеговини у октобру 2002. и наставило се прошлог месеца у Хрватској."

Уводник закључује: „Кривица за скретање удесно лежи у (српском) прореформском табору, који је виђен као корумпиран и који се распао после убиства његовог вође Зорана Ђинђића, премијера, у месецу марту. Ти промашаји и безнадежна носталгија екстремних националиста гурају Србију према суморној изолацији потпаљеној очито безграничном способношћу за самосажаљење. Ово је мрачан врхунац низа отрежњујућих изборних резултата током прошлих 14 месеци."

„Индипендент"

Маркус Танер је аутор прилога „Хрватска – држава скована у рату". „Индипендент" објављује коментар под насловом, „Србија би могла још једном да створи раздор на Балкану".

Танер песимистички коментарише позиве реформистима да преузму контролу Србије. „Изборни тријумф ултранационалиста Србије, предвођених Војиславом Шешељем, руши западну стратегију на Балкану. Одоше наде о интеграцији бивших југословенских република у Европску унију. Исто

тако и наде Хашког трибунала да ће се дочепати двојице најтраженијих ратних злочинаца из деведесетих година, Радована Караџића и Ратка Младића."

Аутор пише: „Сада можемо да очекујемо да европске канцеларије изврше притисак на мање странке да формирају коалицију да избаце Шешеља. Чак и ако успеју, биће то Влада састављена од многих, чији су инстинкти ближи Шешељу него његовим противницима. Из своје хашке ћелије, Шешељ ће користити своју контролу над гласовима у Скупштини да би блокирао сваку корисну реформу, обезбеђујући тако нове изборе за неколико месеци у горем стању.

„До тада ће реформисти бити још више дискредитовани, Шешељеви радикали могу да победе и Балкан би могао да поново узаври. Србија, предвођена Шешељем, могла би да нађе мноштво (разлога) да се позабави Косовом, Македонијом и Босном. Хашки трибунал би у таквој ситуацији могао да заборави на екстрадицију годподе Младића и Караџића."

Танер закључује: „Западни лидери се могу запитати, зар време и вероватноћа власти нису стишали Шешељеву мржњу, али нема никаквих доказа да је војни дебакл Србије из 1995. њега шокирао; напротив, дао му је нови разлог – освету. „Француска је чекала 47 година да врати Алзас-Лорен", хвалисао се 1996. београдском недељнику „Време", „али историја иде све брже и брже. Ми нећемо чекати толико дуго као Французи"."

„Интернешенел хералд трибјун"

„Интернешенел хералд трибјун" објављује данас два уводника из „Њујорк тајмса" о политичком развоју догађаја у Авганистану и Пакистану. **(Дон Хил, Радио Слободна Европа, 30. децембар, Праг)**

Ратни злочинци

Шешељ изјавио како су његови добровољци убили хрватске полицајце у Борову Селу.

На суђењу бившем предсједнику Србије и Југославије пред Хашким судом у сриједу, челник српских радикала и хашки оптуженик Војислав Шешељ у својству свједока, изјавио да су добровољци његове странке 2. свибња (маја) 1991. године у Борову Селу убили 30 хрватских полицајаца и плаћеника. Иако је Шешељ у процесу против Милошевића свједок обране, својим свједочењем које понекад личи на узвикивање бесмислених парола, компромитира оптуженика, а Милошевића су чак и суци упозорили да је свједок који сам износи одговоре обично опасан за онога ко га је позвао. Шешељ је рекао да је у травњу (априлу) 1991. године на позив заповједника (команданта) тадашње Територијалне обране упутио 16 својих добровољаца који су поразили хрватске нападаче. „На хрватској страни је било 30 погинулих, иако су Хрвати признали 15. Остали су били Курди код којих су пронађене старе новчанице из доба НДХ и Хитлерове рајхсмарке", рекао је Шешељ. Нагласио је да је Српска радикална странка имала 10 000 добровољаца који су упућивани на захтјев ЈНА и били у њезину саставу под непосре-

дним заповједништвом (командом). Рекао је како је одред ТО Лева Суподерица био углавном састављен од добровољаца СРС. Иначе, заповједнику (команаднту) те постројбе (јединице) у Београду се суди за убиство 264 хрватаска заробљеника на Овчари. Изјавивши како је за ЈНА била надлежна тадашња Савезна Влада Анте Марковића покушао је негирати Милошевићев утицај на војску. За садашњег министра ванъских (спољних) послова СРЈ Вука Драшковића навео је како је почетком деведесетих година водио ратоборну политику, док је садашњег српског премијера Војислава Коштуницу и бившега Зорана Ђинђића, описао као пријатеље Радована Караџића. Црногорског премијера Мила Ђукановића је, пак оптужио да је послао пун аутобус Бошњака у Братунац како би их се ликвидирало. На тражење Милошевића изјавио је како власти СРЈ нису хтјеле заташкати покољ у Сребреници, оптуживши за тај злочин француску тајну службу, рекавши да је јединица „Паук" која је вршила стријељања и која је била састављена од Срба, Хрвата, Словенаца и странаца била под њеном контролом. Бит ће занимљиво хоће ли у својим свједочењима изравно (директно) споменути потпредсједника своје странке Томислава Николића за којега постоје индиције да је боравећи у хрватском селу Антин починио ратни злочин. У четвртак се наставља свједочење Војислава Шешеља. **(Анте Павић, „Национал" – Неовисни News Magazin, 24. август 2005. године)**

Судбину Балкана, посебно српског народа који је, као већински народ, вековима живео у овом делу света, одувек је одређивала геостратешка позиционираност... Неко би рекао да су Срби „чувари Источне капије", како год било, Срби су увек били на путу, али западних освајача и ширења Запада ка Истоку. Због те своје позиције, српски народ је, нажалост, увек плаћао високу цену. Све ово радимо с намером да овај пут извучемо поуку и спречимо историју да нам се по злу понавља...

...Треба прецизирати сам појам Запад. Да ли је то географски, политички или економски појам? Спада ли ту Јапан?

Условно речено, може се рећи да се мисли на Сједињене Америчке Државе и земље Европске уније. Често се дешава да се овај појам свесно или несвесно проширује на појам међународна заједница. Та појава говори сама по себи. Ради се о неких 371 милион становника Евроске уније и 284 милиона Американаца. За разлику од ЕУ, САД су и војна суперсила. Војни буџет САД је 331 милијарда долара, а имају и триста хиљада војника у иностранству (НИН, 25. јули 2003)

Интересантно је, да их је највећи број у Јапану и Немачкој. У нашем непосредном окружењу имају велики број војника, око 12 000 у Босни, Македонији, на Космету. („Политика" 4. јули 2003. године, На Космету је изграђена војна база „Бондстил")

„Иза леђа ММФ и Светске банке потајно је стајала Америка" каже Јевгениј Примаков, човек који је годинама са највишег места преговарао са међународним финансијским институцијама."

Бивша председница немачке комисије за усељавање Р. Зисмут (и високи функционер Хришћанско-демократске уније) изјавила је поводом расправе о новом закону о усељавању да, „један странац може добити радно место само ако за то радно место нема Немаца на располагању." („Привремени преглед", 30. јуни 2003.)

Велика Британија намерава да повећа увоз енергената из Руске Федерације због неминовног смањења производње у Северном мору („Привредни преглед", 27. јуни, 2003).

Турска увози руски гас, преко новог гасовода „Блу Стрим"... целокупна ЕУ подмирује једну четвртину потреба за енергентима из Руске Федерације...

А највеће ће изненађење на међународној политичкој сцени ипак представљати Русија...

Верујемо, дакле, да се за Нову 2000. годину у Русији догодио „тихи војни пуч". На то указују и поједине смене, као и последице које су из ње проистекле (Интересантно, Јељцин је новогодишњу честитку снимио 27. децембра, а у њој није поменуо оставку. Нову честитку снима тридесетог децембра по сведочењу камермана – узбуђен и на ивици плача који, у паузама снимања, није могао да контролише...)

Нова елита, која је 2000. године дошла на власт, има другачији начин деловања, интересе и мотиве од претходне. Она се разликује и од опозиције (КП Русије) која не уважава реалност и потребу за технологијом из иностранства, као и дела опозиције (Жириновски) која својим кловновским наступима доноси више штете него користи.

Поводом Запада и његове, елите Лушков каже: „Они више верују у снагу новца, пиар-технологије и других инструмената масовног зомбирања, него у идеале демократског друштва. Такође се труде да одреде исходе председничких и парламентарних избора, да поткупе чланове владе да продру у државне структуре и приватизују власт. Лишени старомодног патриотизма и осећања одговорности, ови нови власници света желе да се користе услугама државе као установе којој сами одређују циљеве и задатке." Ј. Лушков „Обнављање историје."

Међу мноштвом савремених околности, као најопаснија остаје изазивање међуконфесионалних конфликата. Заједничким снагама ми се можемо супротставити развоју догађаја у свету по неповољним сценаријима." (В. Путин)

Ако су нам, међутим, наши мотиви и историја донекле помогли у прошлости да издржимо турски мрак, њихову моћ не треба потцењивати ни данас, када нам је помоћ заиста потребана. Данашњи освајач није само војно и економски јачи од нас, он напада и онај део националног бића који је под Турцима остао компактан. То је наше порекло, вера, историја, самопоштовање и храброст која из тога проистиче. Ако погрешимо и прихватимо западну тезу о „подљудима" десиће нам се губитак... остаћемо без вере и државе. Нико и ништа нам не гарантује да ћемо се и овог пута извући и стати на ноге." (Дејан Мировић , „Запад или Русија")

Последња одбрана (не)званичне српске истине

Сусрет Слободана Милошевића и Војислава Шешеља у судници Међународног кривичног суда у Хагу вероватно је завршна епизода у причи о односима, који су одувек бурни, између два српска политичка лидера из деведесетих година XX века. Времена која су била сведок идиличне сарадње и оштрих сукоба одавно су прошла. Резултат у Хагу је савез између два саучесника.

Преводи Карло дел Аста, „Време"

Један (са осмехом задовољства) каже: „Добар дан, господине Шешељ", други му (помало хладно) одговара: „Добар дан, господине Милошевић" и шоу може да почне. Две главне ведете политичке сцене из деведесетих година поново су засјале, овог пута у Хашком трибуналу, где би хепенинг, започет 19. августа 2005, требало да траје више недеља. Иако се морају сачекати анализе Шешељевог сведочења у току суђења Милошевићу, једна ствар је сигурна: неће бити досадно ни учесницима ни публици. У ствари, искуство показује да бивши председник Југославије и председник, још увек на дужности, Српске радикалне странке, чине незамењиви дуо који гарантује велики број драматичних преокрета, безброј удараца у леђа и других сликовитих примера који показују колико је крхка линија која раздваја љубав и мржњу.

Хармоничан брак и бурни разводи

Срели су се 1992. посредством Михаља Кертеса, потврђујући да желе да разговарају о парламентарним изборима. Међутим, према другим изворима предмет њиховог разговора било је нешто озбиљније: јачање Српске радикалне странке. У то време Милошевић је говорио да је Шешељ његов најдражи политички противник, јер није добијао никакву финансијску помоћ из иностранства и „зато што је био доследан у изражавању сопстваних мишљења", док Шешељ није уопште размишљао о томе да доведе у питање ауторитет тадашњег председника Србије.

Захваљујући Шешељу, Милошевић је на локалном плану деловао као вођа који је склон радикалном национализму, тада много популарном, док је према иностранству деловао као шеф државе најгоре врсте који је могао да се деси Србији. А захваљујући Милошевићу, Шешељ је могао мирно да јача своју странку, остављајући у исто време слику човека који је гласно изражавао оно што Милошевић није могао да каже, а што су „обични људи" мислили.

Мањинска социјалистичка влада, која је потом формирана, могла је да функционише великим делом захваљујући подршци радикала, који су одиграли велику улогу у обарању Добрице Ћосића, тадашњег југословенског председника, на начин да је Шешељ могао да по вољи настави да игра улогу народног трибуна који презире власт. И идила се наставила...

Наставак идиле

Вођа радикала поново показује даровитост за психологију и политику после општинских избора 1996, када почињу студентски немири коалиције „Заједно" поводом изборне преваре. Док је Милошевић постајао све нервознији и ирационалнији, Шешељеве реакције су биле апсолутно мирне; док је Милошевић слао кордоне полиције против демонстраната и док је урлао против њих преко особља РТС-а, Шешељ је показивао неслагање с лидерима опозиције, критиковао је „студентске вође плаћене из иностранства„ и заставе страних држава које су се појављивале на протестним скуповима. Укратко, све оно што је одговарало изборном телу оних који нису били ни за Милошевића ни за „оне са улице". Све то је донело плодове: на септембарским изборима 1997, које је бојкотовало 12 опозиционих странака, Шешељ је добио милион гласова и 82 посланичка места.

Црни облаци

Упитан у једном интервјуу, у новембру 2000. године, како је могао да уђе у Владу са личностима које су га стрпале у затвор, Шешељ је објаснио: „Ја не учествујем у Влади Србије зато што ми се свиђа Милошевић, него зато што сматрам да је то у интересу српског народа и српске државе." Додао је да су се „над Србију наднели црни облаци 1998." и да је „проамеричка штампа" почела да га кади силом и да му је дала до знања о чему се ради.

Било како било, Шешељ и Милошевић, сада службено удружени, сијали су у пуном сјају после формирања владе националног јединства. У ствари, њихова кохабитација је била историјска, и ретки су они који ће моћи икада заборавити (не)прихватање учешћа страних представника у решавању питања Косова, Закон о информисању који је избацио многа поглавља, Закон о правима и дужностима изабраних лица (који је гарантовао материјалну безбедност у животу посланика)...

У току овог периода улоге су биле лепо подељене: Милошевић је водио важне преговоре са „међународним актерима" (Ричард Холбрук, на пример), док се Шешељ бавио прљавим пословима који нису били од мањег значаја. Нападајући медије, професоре, опозицију и друге, вођа радикала је омогућавао Милошевићу да мирно води земљу у рат, будући први пут ослобођен локалних проблема.

У међувремену, после потписивања Кумановског споразума у јуну 1999, Шешељ је настојао (али безуспешно) да одржи барем два обећања: у случају уласка трупа НАТО пакта на Косово, радикали би морали изаћи из владе. Ово се није могло извести зато што је премијер Марјановић био увео концепт „радне обавезе" за радикалске министре због „потребе да се има континуитет формирања и рада Владе". Ако је Шешељ желео да напусти Владу, то му није било дозвољено. Осим тога, 12. августа 1999, док није могао да напусти Владу Србије, упао је и у Савезну Владу, добивши и пет министарских места.

Корпа воћа као поклон за добродошлицу

Баш као што „обична" љубав дозрева годинама, односи између Милошевића и Шешеља су ушли у завршни облик после одласка Милошевића у Хаг. Непрестано подвлачећи да је Милошевић отет, Шешељ је често обећавао да ће са задовољством одговорити на захтев Милошевића да сведочи у његову корист и да му помогне да победи на суђењу, док му је Милошевић искрено узвраћао. Иако је његова странка, Социјалистичка партија Србије, учествовала на изборима 2002, бивши председник Савезне Републике Југославије упутио је тада апел бирачима да гласају за Шешеља, јер је он био човек који може да „сруши наметнути режим".

На исти начин, када се Шешељ нашао у Хагу, Милошевић је подржао радикалског кандидата Томислава Николића на председничким изборима 2003. Овог пута ништа није могло да доведе у опасност хармонију између ове двојице људи: Милошевић је више пута телефонирао свом вољеном противнику, док је Шешељ наставио да призива тезу „лажних сведока" на суђењу Милошевићу. Међутим, скоро поетски врхунац настао је приликом доласка Шешеља у ћелију Хашког трибунала, када га је чекало „велико изненађење" у облику корпе воћа коју му је послао Милошевић „да се освежи после путовања".

Они који нису упознати с домаћом ситуацијом сигурно ће питати како је могуће да, после свега што су рекли један о другоме, ова два човека могу да се нађу у условима сарадње и одбране, наизменично, у Хашком трибуналу.

Како је могуће да Шешељ, после тако честих увреда упућених Милошевићу, буде подржан од овог потоњег на председничким изборима? На који начин, после изласка из затвора и после жестоких напада на социјалисте, Шешељ постаје последње одбрамбено оружје Милошевића на домаћем и спољном плану? Најзад, како је могао да траје политички савез, прећутни или јавни, између човека који се сам прогласио левичарем и радикалног десничара?

Мржња и љубав

Практично објашњење овог феномена дао је сам Шешељ у једном интервјуу: „У политици не мора постојати мржња. Онај кога покреће мржња нема перспактиве, пропада...Што се мене тиче, ја сам неостељив на мржњу." Имајући на уму неспорну чињеницу да су Шешељ и Милошевић интелигентни и прагматични, ова теорија може да опстане. Пронашавши на другим странама испусни вентил за мржњу, обично према одговорним политичарима који мисле другачије, ни један ни други нису имали мотива за мржњу, а њихови сукоби су могли да се тумаче као једноставне политичке комбинације или намештаљке, које су у одређеним тренуцима доносиле политичке поене.

С друге стране, за време периода љубави, они су један другом много користили. Милошевић је, због једноставне чињенице да постоји, обезбеђи-

вао Шешељу статус вечитог противника, вечитог патриоте и вечитог непријатеља светских сила. Шешељ је понекад обезбеђивао Милошевићу скупштинску већину, понекад јавну или прећутну подршку у кључним тренуцима, а понекад је говорио оно што је требало да се каже (ствар која је доста тешка).

Упркос томе, исто тако је неспорно да, као што се није радило о правој мржњи, међу њима није било ни праве љубави. Покретани политичким интересима, у времену када је било мало моћних вођа, били су на неки начин осуђени на то да се слажу.

Данас, у условима потпуно другачијим, природа њиховог савеза је много једноставнија. У оптужници против Милошевића, Шешељево име се помиње у 35 параграфа, а циљ обојице је да раскринкају „лажни трибунал" и „лажне сведоке„. Хашки суд је за обојицу једини начин продужења медијског живота на овај или онај начин. Зато није изненађујуће да после другог дана Шешељевог сведочења (23. август), цела ствар више личи на миран дијалог који се води између две личности које једнако размишљају, прекидан понекад од судије или суда. Када се све сабере, тренуци у којима Шешељ замера Милошевићу на неким политичким потезима, на пример на сарадњи с Вуком Драшковићем или на сукобима између социјалиста и радикала у Скупштини, веома су ретки и наводе једино на закључак да Шешељ лако опрашта, али зато не заборавља.

Што се тиче Милошевића, нестрпљење које понекад показује према другим Шешељевим објашњењима не би се могло тумачити као знак било какве нетрпељивости. Човеку се једноставно много жури да још једном докаже своју невиност у целој ствари, као и да покаже да Србија познаје много горе националисте од њега и да његова теза о лажним сведоцима и лажним судовима има и друге присталице осим њега. Шешељ ће му, у том смислу, сигурно пружити задовољство. Уосталом, све до данас, он је увек пружао задовољство свом саучеснику. **(„Осматрачница на Балкану", 5. септембар 2005. године)**

Милошевић и Шешељ, не баш савршен дуо

Потпуни приступ овом чланку резервисан је за идентификоване претплатнике који узимају обрасце „Архива" или „Писма + архива", али може и да се засебно купи. Укратко:

Последњих пет недеља, на позив Слободана Милошевића, ултранационалиста Војислав Шешељ, бивши опозициони лидер и потпредседник Владе Србије у току рата у бившој Југославији, сведочио је у његову одбрану. Од 23. августа, Шешељ, који је такође оптужен од Међународног кривичног суда за бившу Југославију је представио као чињенице мишљења која је раније изразио Милошевић. Када су судије питале за доказе, Шешељ је одговорио да они постоје, али их он не поседује.

Милошевић је неколико дана вероватно мислио да њих двојица чине савршен дуо. Међутим, врло брзо су почеле да се појављују пукотине у одно-

сима између оптуженог и сведока. Шешељу никад није било дозвољено да заборави да је и он оптуженик Хашког суда или да многе чињенице између његовог случаја и Милошевића... **(Хајкелина Веријн Стјуарт, 26. септембар 2005. године, Хаг)**

Није било завере

Војислав Шешељ је у уторак наставио сведочење на суђењу Слободану Милошевићу. Лидер Српске радикалне странке почео је сведочење говорећи кратко о историји Косова.

Др Шешељ је објаснио да су пронацистички албански фашисти очистили Косово од великог дела српског становништва за време Другог светског рата и да је комунистички режим Јосипа Тита забранио расељеном српском становништву да се врати после Другог светског рата.

Шешељ је објаснио да су седамдесетих и осамдесетих година XX века косовско-албански националисти били марксисти-лењинисти који су били верни комунистичком режиму Енвера Хоџе. Њихов циљ је био одвајање Косова од Србије и његово повезивање с Албанијом.

Др Шешељ је рекао да је косовско-албански национализам била табу – тема у Југославији, док нереди у Приштини 1981. нису избацили ово питање у центар пажње.

Милошевић је прочитао чланак, који је написао сведок оптужбе Иван Кристан, објављен у југословенском часопису „Социјализам" 1981. године. Иван Кристан је у чланку предочио податке који показују да су неалбанци, посебно Срби и Црногорци, бежали са Косова услед притиска албанског национализма. Ти подаци су показали да су неалбанци напуштали Косово у огромном броју током седамдесетих и осамдесетих година, док су Албанци радикално повећавали свој број.

Главна сврха Шешељевог данашњег сведочења била је да покаже шта је Влада Србије знала и када је знала. Шешељ је био потпредседник Владе Србије у току косовског рата и знао је шта Влада зна. Шешељ је упорно понављао да није било завере с циљем протеривања Албанаца са Косова. Напротив, он је рекао да су војска и полиција покушавале да убеде косовске Албанце да остану у својим кућама. Он је рекао да су их ОВК и НАТО бомбардовање натерали да беже.

Цела оптужница зависи од постојања завере. Милошевић није оптужен за учествовање или за наређивање ни једног јединог злочина. Оптужница тврди да је он био главни планер велике завере или „удруженог злочиначког подухвата" и да је зато кривично одговоран за све злочине који су почињени у циљу спровођења те завере.

Војислав Шешељ је био потпредседник Владе Србије у време за које се тврди да је завера постојала. Не постоји начин да је тако крупна завера могла да постоји, а да он не зна за њу. Његово порицање постојања завере осваја кључни поен за одбрану.

Командна одговорност је друго начело оптужнице. Шешељ је додао своје име дугом списку пређашњих сведока који су сведочили да никада ни-

су знали ни за једну прилику у којој је југословенски правни систем пропустио да делује када би се сазнало да је злочин почињен.

Шешељ је сведочио о акцијама Владе Србије. Он је рекао да је Влада Србије очајнички желела да нађе политичко решење за проблем Косова и да је чинила све што је могла да се приближи албанској страни. Такође је рекао да су преговори пропали зато што албанска страна није хтела да преговара откад им је Вашингтон обећао независност и војну помоћ.

Шешељ је упитан за премештање лешева са Косова у централну Србију. Тужилаштво тврди да је око 800 лешева ископано са Косова, пребачено камионима у централну Србију и поново закопано да би се скрили докази о злочинима. Шешељ је објаснио да се ова прича први пут појавила у часопису званом „Тимочка крими ревија„. Овај часопис, обајснио је Шешељ, био је власништво осрамоћеног припадника Српске државне безбедности који је истеран са посла зато што је био лопов. Додао је да аљкав метод пребацивања лешева показује да држава није била умешана. Држава је имала приступ крематоријумима и могла је да кремира те лешеве, уместо да ради трапаве ствари као што је њихово пребацивање камионима и бацање у реку Дунав код румунске границе.

Неколико стотина лешева било је закопано на терену који припада специјалним полицијским снагама (САЈ) у Батајници код Београда. Шешељ је случајно живео на подручју Батајнице. Он је објаснио да је подручје Батајнице било жестоко бомбардовано и да је погођено неколико цивилних циљева. Он је рекао да је прилично чудо да НАТО није никада бомбардовао тамошње објекте САЈ-а.

Такође је указао на чињеницу да су неки закопани лешеви већ имали исписану посмртну документацију. Била је извршена аутопсија и сачињена су документа у вези са смрћу тих људи, а та документа стоје на располагању. Зашто би, питао је Шешељ, држава покушала да сакрије доказе о убијању оних за које је пре више година објавила да су убијени?

Шешељ је објаснио да су тела могла да буду пребачена у централну Србију после рата или од стране оперативаца Ције који су се инфилтрирали у владу Србије. Такође је рекао да има информацију да су генерал Перишић и бивши шеф обавештајне службе Србије Јовица Станишић били умешани у заверу Циje за збацивање Милошевића. Он је рекао да је Џон Дојч био одговоран за ову операцију, и да је теренска канцеларија Циje била смештена у Бечу.

Шешељ је негирао да је Србија под Милошевићем била полицијска држава. Он каже да је прозападни режим Зорана Ђинђића био далеко корумпиранији и ауторитарнији по свом карактеру.

Године 2001, после свргавања Милошевића, Шешељ је био део скупштинске истражне комисије поводом убиства бившег министра одбране Југославије Павла Булатовића. Један од званичника који је сведочио пред овом комисијом био је бивши шеф РДБ-а Раде Марковић.

Марковић је рекао члановима комисије да је њега полиција нелегално одвела из затвора на састанак с министром унутрашњих послова Србије, Ду-

шаном Михајловићем. Он је рекао, да му је Михајловић понудио новац, нов идентитет и нову кућу у било којој земљи на свету, уколико пристане да лажно оптужи Милошевића за покушај убиства Вука Драшковића.

Шешељ је изрекао спекулације да је иза покушаја убиства Вука Драшковића стајао Зоран Ђинђић, јер је Ђинђић имао везе у мафији, а Драшковић му је одузимао гласове.

Шешељ је рекао да је Славко Ћурувија, као и Зоран Ђинђић, имао послове с организованим криминалом и вероватно је тако зарадио сопствену смрт.

Претрес је данас завршен Шешељевим објашњењем да је Српска радикална странка слала добровољце у војску и да није никада била повезана с паравојном групом која се зове „Бели орлови". Суђење ће се наставити у среду. **(Енди Вилкоксон, www.slobodan-milosevic.com, 23. август 2005. године)**

Битка за велику Србију

Суђење Слободану Милошевићу траје већ три и по године, а судије још не могу да схвате на шта се своди оптужница.

Господин Најс је данас признао да Слободан Милошевић није никада прихватио или заговарао идеју „Велике Србије". Ово признање Тужилаштва дошло је за све као шок, укључујући судије, који већ дуго раде под лажним утиском да је Милошевић оптужен за вођење завере за стварање Велике Србије.

Судија Робинсон је истакао да су оптужнице за Косово, Босну и Хрватску само припојене зато што је владало уверење да је све те ратове изазвала наводна Милошевићева завера да створи „Велику Србију". Та завера, или како је оптужница назива „удружени злочиначки подухват", по речима господина Најса је много мутнији концепт. Према господину Најсу, Милошевић није желео Велику Србију – он је само желео да сви Срби остану да живе скупа у једној држави, што су чинили 70 година у Југославији.

Господин Најс каже да Милошевићев тајни план није никада био потпуно артикулисан и да се он мењао у зависности од околности. Очито, господин Најс не разуме шта је план – ако није артикулисан и ако се мења, онда није план.

Господин Најс је провео више од сат времена покушавајући да објасни судијама шта је његов случај и шта је циљ наводне Милошевићеве завере. Завера је очито имала за циљ очување Југославије, а ако то не буде могуће, онда је задржавање српског народа у једној држави био план Б. Ако је то оно због чега је Милошевић сада оптужен, онда ништа није погрешно.

Устав Југославије је гарантовао југословенским државама право на самоопредељење. То значи да је шест југословенских народа (Срби, Хрвати, муслимани, Македонци, Црногорци и Словенци) имало право да напусте Југославију и да оснују своје државе.

Југословенске социјалистичке републике (Словенија, Хрватска, Босна, Црна Гора, Србија и Македонија) нису имале право да се отцепе зато што

југословенске социјалистичке републике нису припадале појединим југословенским народима. На пример, Босна је по Уставу била дефинисана као као држава Срба, Хрвата и муслимана, а Хрватска као држава Хрвата и Срба.

Члан 5 Устава Југославије регулисао је државне границе и он је јасно предвиђао да се границе не могу мењати уколико све републике и аутономне покрајине на пристану на те промене. То значи да нико не би могао да напусти федерацију уколико на то не пристану сви други у земљи.

Једини начин за неки југословенски народ да оствари право на самоопредељење и да се отцепи од земље био би променом републичких граница по члану 5 Устава. Очито муслимани нису могли да законито остваре право на самоопредељење претварањем Босне у независну државу зато што Босна није била њихова, па да је узму, будући да је правно припадала свим трима народима.

Ако је, како Тужилаштво наводи, Милошевић имао план да сви Срби живе у једној држави и ако је тај план значио да делови СР Хрватске и делови СР Босне постану део нове државе Србије, онда ту нема ничег незаконитог. Срби су били уставотворни народ у Босни и Хрватској и имали су уставно право на отцепљење.

Чак и ако би било савршено легално за Милошевића да се борио за уједињену српску државу, он то није чинио. Он је подржао Венсов план и план З-4 за Хрватску. Подржао је Лисабонски споразум, Венс-Овенов план, Овен-Столтенбергов план, Акациони план ЕУ и потписао је Дејтонски споразум за Босну. Сви ти планови, које је Милошевић подржавао од самог почетка, онемогућавали су остварење јединствене српске државе.

Милошевић је чак подржао Београдску иницијативу, која је имала намеру да спречи отцепљење Босне и Херцеговине постављањем Алије Изетбеговића за председника Југославије. Шешељ је рекао да је Изетбеговић изгубио интересовање за овај споразум, пошто су му Американци рекли да може да има целу Босну за себе.

Надаље, СР Југославија (Србија и Црна Гора) објавила је свој устав 1992. у којем је недвосмислено стајало да она нема територијалних претензија на било коју од бивших социјалистичких република. Милошевић, се, ни речима ни делима, није залагао за јединствену српску државу. У ствари, има Срба који критикују Милошевића зато што верују да су његове акције уништиле наду у уједињену српску државу, што је по њиховом осећају довело српски народ у слабу позицију.

Војислав Шешељ је данас дао суштинско сведочење о томе шта значи „Велика Србија". Он је рекао да су Хрвати и муслимани етнички исто што и Срби. Рекао је да је једина разлика што су Хрвати католици, а муслимани исламске вероисповести. Рекао је да је Ватикан подстицао католичке Србе да себе сматрају одвојеним етницитетом од православних Срба и тако су настали Хрвати, а да је Турско царство исто урадило са српским муслиманима.

Др Шешељ је објаснио да Велика Србија значи да муслимански Срби (то јест, муслимани), католички Срби (то јест, Хрвати) и православни Срби

(то јест, Срби) треба да чине једну државу. То би значило да би српска држава покривала цео простор на којем се говори српским језиком, што значи да би Црна Гора, Србија, Босна и Хрватска постале део Велике Србије.

Истакао је да је Српска радикална странка сада, и да је одувек била, једина странка у Србији која се залаже за Велику Србију. Рекао је да се Милошевићева Социјалистичка партија Србије није никад залагала за идеју Велике Србије.

Оптужница против Милошевића је најглупља ствар која је икад написана. Према тој оптужници, Милошевић и Шешељ су обојица учесници наводне завере од 1991. Шешељ је рекао да се диви ономе ко може да буде у завери с Милошевићем 1991, јер се њих двојица нису никада ни срели пре 1992.

Милошевић је прочитао имена неколико људи за које оптужница сматра да су козавереници такозваног „удруженог злочиначког подухвата". Шешељ, који је и сам наведен као члан, рекао је да су многи људи који су наведени у оптужници његови политички противници, а неке је оптужио да су прави криминалци. Додао је и да су многи наводни козавереници и Милошевићеви противници. Дао је пример Милана Бабића, који се жестоко сукобио с Милошевићем поводом прихватања Венсовог плана по којем су крајишки Срби предали оружје УН у замену за обећану заштиту УН. За заштиту, која, истакао је Шешељ, није никада дошла.

Логика оптужнице је суштински погрешна. Теза господина Најса да је Милошевић имао злочиначку заверу о стварању проширене уједињене Србије, уколико се Југославија распадне, смешна је. Почетак оптужнице за Косово признаје да је сецесија Словеније, Хрватске и Босне покренула ратове у бившој Југославији. Како је Милошевић могао да планира заверу која ће зависити од рата који започиње неко други? Цела идеја је глупа.

Милошевћ је данас с великим задовољством приметио да „нису сви који прате суђење идиоти". Он је рекао да ће студенти права проучавати ово суђење на универзитетима и да ће се господин Најс наћи као мета кривичног гоњења.

Суђење се наставља следећег уторка. **(Енди Вилкоксон, www.slobodan-milosevic.com, 25. август 2005. године)**

Нема завере за „Велику Србију"

Шешељево сведочење избацило је у први план неке важније политичке моменте током последњих месеци, наставила је она, и на неки начин оне најинтересантније. „Једна од главних оптужби против председника била је да је он био део „злочиначке завере" чији је циљ био стварање „Велике Србије", то јест ширење граница југословенске републике Србије. „Шешељ је био изричит у томе да је његова странка и само она, Радикална странка, подржавала овај програм. Он је понављао да се Милошевић супротстављао политици стварања Велике Србије."

„Шешељево сведочење било је скоро забавно", рекла је Шуецова, „зато што је описао све српске политичаре за које се претпостављало да су део за-

вере, а било је очито да су они били политички непријатељи који су се ретко састајали, ако су то уопште чинили, и који су стално били у свађи."

Шуецова се такође осврнула на свађу до које је дошло када је суд наметнуо заступника Милошевићу у септембру 2004. Толико је сведока одбило да сарађује под тим околностима да су се повукла и два адвоката. Председник инсистира на праву да се сам брани и одбија да званично призна суд.

Иако је остао при решењу да настави процес без Милошевића ако би он био болестан, Међународни суд за ратне злочине за бившу Југославију био је присиљен да дозволи председнику да брани себе. Адвокати које је именовао суд повукли су се касније, у јесен 2004.

Висок степен сиромаштва у Србији

„Њујорк тајмс" од 16. октобра, у рубрици о путовањима, објавио је насловну страну и велики чланак о томе како је Београд постао „забаван град" за посетиоце и како је ноћни живот веома жив. Ова туристичка верзија оштро се разликовала од Кршљаниновог описа дневног живота за многе становнике Србије. „Све главне индустријске гране су потпуно затворене или их је преузео страни капитал с радном снагом која је преполовљена или чак још више смањена. Скоро половина становника налази се на ивици очаја.

„Можда је мало спољних демонстрација све веће озлојеђености", наставио је он, „иако ће бити штрајкова и демонстрација радника који покушавају да задрже радна места, али то не значи да је народ задовољан. Ово може да се заврши променом политичког процеса на следећим изборима, који ће се одржати следећег пролећа, или експлозијом."

Координатор Међународног акционог центра Сара Флаундерс, која је председавала састанку, скренула је разговор на нову књигу која се ускоро завршава. Она се захвалила Радмили Милентијевић за „страшан посао који је урадила превођењем текста са српског оригинала" и филмском стваралоцу Милу Јелисијевићу који је уредио енглески превод.

Говори одбрана – за историју и за будућност

Присутни који су радили на књизи, сложили су се да је Милошевић добро искористио своју наступну беседу за фазу одбране, дајући доследну, прецизну и сажету историју најновијег периода Југославије и излажући улогу САД и Немачке у разбијању његове земље.

Учесници су расправљали како да се разбије пропагандна офанзива из деведесетих година која је успела да убеди толико људи, чак и међу онима који се обично сврставају међу левичаре, да нарочито демонизује Милошевића и Србе уопште. Неки сматрају да низак ниво кредибилитета после Бушових лажи о Ираку може да отвори пут за преиспитивање југословенског питања.

Расправа се наставила о начинима промоције, продаје и дистрибуције књиге, чији ће наслов бити: Говори одбрана – за историју и будућност. Рече-

но је да ће ово бити начин којим ће започети супротстављање свим лажима о Балкану.

Скуп је одао признање Харолду Пинтеру, драмском писцу и недавном добитнику Нобелове награде за књижевност, који је био ватрени противник рата НАТО пакта против Југославије.

Међу присутнима, поред већ поменутих, били су професор Бери Литучи, организатор Истраживачког института за Јасеновац; политички новинари Heder Kotin i Xorx Semjueli и српско-амерички композитор Милош Раичковић. Политички новинар Грег Елич и списатељица Леонора Ферстел прикључили су се расправи телефоном. **(Александар Мезајев, доктор међународног права, заменик шефа Катедре за уставно и међународно право, Пословна академија, Међународни комитет за одбрану Слободана Милошевића, Казан, Русија)**

Шешељ сведочи у одбрану Милошевића

Бивши председник Српске радикалне странке Војислав Шешељ сведочио је недавно у одбрану бившег југословенског председника Слободана Милошевића на суду УН за ратне злочине у Хагу. Шешељ је искористио сведочење да би доказао да је рат за Косово, крајем деведсетих година, био само завера западних држава, укључујући САД, да „послужи као изговор" за стационирање америчких трупа на југословенској територији. Негирао је да су Срби урадили ишта лоше што би довело до конфликта. Он је, такође, искористио прилику да осуди актуелну српску Владу и политичке странке које су се дигле после Милошевићевог пада са власти као издајничке, повлачећи паралеле између Коштуничине владе и мафије. За Шешеља, који је и сам учествовао у оснивању разних српских паравојних група, верује се да је одговоран за извршење зверстава у Хрватској, на Косову и у Босни. Он је рекао да је његова Српска радикална странка једина политичка група у Србији која се залагала за „Велику Србију" после Другог светског рата. Милошевићев правни саветник, Бранко Ракић, рекао је новинарима да Шешељ, с обзиром на дуг мандат у влади Србије и Југославије, може да пружи много информација у вези с догађајима који се помињу у оптужници. Шешељ, који је у једном тренутку предавао као професор на Универзитету Мичиген, такође је оптужен за ратне злочине пред овим трибуналом.

Притворски центар УН у Хагу чудна је одскочна даска за политички повратак. Ипак, два оптужена српска ратна злочинца – бивши југословенски председник, Слободан Милошевић и његов ултранационалистички савезник, Војислав Шешељ – претворили су свој притвор због геноцида у значајан политички капитал код куће.

Из својих ћелија, обојица су сада добила место у Скупштини Србије, на изборима који су екстремистичкој Српској радикалној странци донели готово трећину места и највећи појединачни проценат гласова.

Господин Шешељ, бивши ратни војвода, оптужен је за лично руковођење суровим кампањама етничког чишћења у Хрватској и Босни почетком

деведесетих година. Господин Милошевић је измислио посланичко место господина Шешеља 1991, очито препознавши корист од ватреног ратног хушкача у кампањи за Велику Србију. Господин Шешељ је унео лукави политички ум у националистички покрет – неоптерећен коришћењем насиља и отворених лажи.

Ни Милошевић ни Шешељ не могу да заузму функцију док им траје суђење, а њихове партије немају већину која им је потребна да би владале. Међутим, повратак националном екстремизму је најзначајнији аспект ових избора. То је мера дубоког понижења и гнева који многи Срби осећају због суђења за ратне злочине УН и због пресуде странаца. Ово осећање, које су лукаво искористили следбеници господина Милошевића и господина Шешеља, било је довољно јако да гурне у страну хитна питања економске стагнације, корупције и назапослености и стварно је ослободило супарничке странке потребе да представе јаку и јасну економску политику.

Спор, несигуран корак политичких и економских реформи под Владом убијеног премијера Зорана Ђинђића и његовог наследника, Зорана Живковића, обесхрабрио је ЕУ и САД, које су биле спремне да награде српски народ зато што је истерао господин Милошевића са функције у октобру 2000. Господин Ђинђић, пре убиства од стране припадника специјалне полицијске јединице у марту, био је више преокупиран борбом да одржи на окупу своју коалицију од 18 странака, него неопходним економским реформама. Ни господин Живковић није прошао ништа боље и у октобру је био присиљен да распише изборе када је коалиција почела да се распада.

Резултати се лоше одражавају на одлазећу коалицију. Екстремистички табор је лепо профитирао од гложења, од огорчених личних ривалстава и корупције у коалиционим странкама. Упркос њиховим папирнатим уверавањима, и реалистичном сагледавању императива у измењеним приликама српске привреде, три главне реформистичке странке добиле су мање од половине места.

Да би се супротставиле српском национализму, ЕУ и САД су много уложиле у реформисте, и сада ће извршити притисак на своје штићенике да искључе екстремисте помирењем сопствених разлика и стварањем нове коалиције. Међутим, како су избори показали, спољни играчи имају ограничен утицај на нацију која је рањена сопственом историјом и која се, великим делом, не мири с губитком некадашње доминације у старој Југославији. Уистину, превише притиска са Запада сада може просто да потпали реакцију екстремиста и да продужи агонију Србије. **(Yon Sanar, Balkan watch, „Српски глас о ратним злочинима", 22. август 2005. године)**

Шешељ ужива у театралности на суду

Српски националиста је осмислио специјалну улогу у Трибуналу, изазивајући, наизглед, што је могуће више проблема.

Војислав Шешељ, лидер Српске радикалне странке, одувек јасно говори коју улогу има у Хашком суду, претећи непрестнао да ће га „уништити".

„Лично, ја не признајем овај хашки суд", рекао је Шешељ у јуну 1994. „Али ако ме позову у Хаг, радо ћу одмах поћи тамо. Никада не бих пропустио такву шансу."

Међутим, његово појављивање и „шоуу" током последње две године у притвору били су крајње ограничени.

То јест, до пре две недеље, када је Шешељ добио шансу да ужива пред светлима позорнице, сведочећи на суђењу бившем југословенском председнику Слободану Милошевићу.

Искористио је ову прилику да пружи подршку СРС, највећој партији у Скупштини Србије – иако у опозицији – настављајући да промовише снове српских националиста о Великој Србији.

Међутим, до краја својеглав, он је такође уживао у томе да каже суду да је већина његових изјава током деведесетих година била „бомбастична" због „политичке пропаганде, и ништа више".

Шешељ тврди да његове присталице не заваравају „неистине" које говори, јер „цео свет зна да нису тачне, него само забавне и изговорене у посебним приликама".

Дакле, он наставља семантичку игру пред Хашким судом, придобијајући подршку у Београду.

Ипак, Шешељ ће на крају имати сопствени наступ на суду, где ће морати да одговори на осам тачака везаних за злочине против човечности и шест тачака у вези с кршењем закона и обичаја рата између 1991. и 1993, у току сукоба у Хрватској и Босни. Ове оптужбе укључују истребљење, убиства, мучење и депортацију, присилно премештање становништва и развратно уништавања и пљачку приватне и државне имовине.

Шешељ није оптужен за физичко извршење наведених злочина. Нити је оптужен као други у Хагу, за командну одговорност за злочине које су починили потчињени, него за улогу као паравојни вођа и пропагатор српског национализма. **(Адријен Кичен, Медил – факултет журналистике – Програм глобалног новинарства, 4. новембар 2005. године)**

Проблеми са језиком

„Не разумем речи: „хотимице", „точка", „обрана", „опће", „Западни Сријем". Никада за њих нисам чуо", тако је прије више од двије године, зато што му оптужница није прочитана на чистом српском језику, вођа српских радикала, Војислав Шешељ, аргументирао одбијање очитовања (изјашњавања) о оптужници пред Хашким судом.

Након што је широко бојно поље, које је требало постати стратиштем хрватских и бошњачких трупла (лешева), замијенио с пар квадратних метара хашке ћелије, Шешељ је – само другим средствима – наставио борбу против вируса који нагризају свето српско биће. Јер националистичком идеологијом претворени у нечист, етнички-други, баш као и „њихове" ријечи, стална су погибељ (опасност) сваком шовену (шовинисти): они су извор заразе која води у кобну болест српског бића. Стога, када су изван домашаја него-

ва танатоса остали Хрвати и Бошњаци, Шешељ је учинио један од посљедњих трзаја своје накарадне каријере, трпајући несрпске ријечи под симболичне хумке Хашког трибунала.

И више од тога: од разорног се дјеловања хрватских вируса-ријечи Шешељ бранио поричући икакав дотицај (додир) с њима, гарантирајући тиме властиту, неокаљану српскост: не само да не разумије што ријечи „точка" или „обрана" значе, он никада за њих није чуо – чинећи их потпуно страним, он повећава страх пред њима, али и жељу да их се, једнако као и њихове говорнике, напокон упокоји.

Ових се дана Анте Готовина нашао у сличној ситуацији као Шешељ. За разлику од њега, Готовина је пред Хашким трибуналом разумио и дионице (делове) на српском, али је умјесто њега Мирјана Хрга, констернирана оним што су Готовинине, али и наше уши морале чути, на њих реагирала драматичношћу каквом је недавно извјештавала о појави вируса птичје грипе.

Повијест страха од клицоносних ријечи дуља је од хашких епизода; старија од времена када су неки хинили (претварали се) да разумију Драгојевићеве Ране, па у њима, међу осталим, тобоже српску „пичку" стали преводити хрватскијом, некако нобл, „пиздом"; старије од времена када је гримом гестаповског епидемиолога Вице Вукојевић зазивао оснивање језичне полиције.

Данас се све увјерљивијим чини да је негдашње усклично чишћење од вируса-ријечи било предзнаком онога што ће се кратко иза тога почети догађати и с људима; оно као да је било, нажалост непрепозната, антиципација Сребренице, Вуковара или Ступног Дола, мишљених као обични дератизацијски поступак нужан да би, све ускогруднији балкански колективитети и у блату националних брлога, несметано могли утварати властиту етничку чистоћу. **(Санди Благонић, 15. децембар 2005. године)**

„Суђење" Милошевићу – синопсис за 4. јун 2003. године

Мени се чини да је господин „Ц-47" тајни сведок просто зато што није оно за кога се и и за шта се представља. Он је један од многих лажних сведока који су сведочили против Милошевића. Као што рекох јуче, овај тајни сведок је тврдио да је члан Српске радикалне странке и четнички добровољац.

Прва ствар коју је Слободан Милошевић урадио у унакрсном испитивању била је да се одмах рашчисти како је Социјалистичка партија Србије поступала према Хрватима и Мађарима. Ово лице „Ц-47" покушало је да каже да је СПС сарађивао са СРС на застрашивању Хрвата и Мађара у Војводини. Милошевић је објаснио да је то глупост зато што је СПС имао на стотине Хрвата и Мађара у својим редовима у Војводини и да је председник СПС за Војводину била Мађарица. Сасвим је нелогично да би СПС желео да прети сопственим члановима.

Као члан СРС, изгледало је да овај „Ц-47" зна веома мало о својој партији. На пример, такозвани „Ц-47" је тврдио да се учланио у СРС 1990. и да је у јесен 1990. чак разговарао с Војиславом Шешељем о питањима у вези са странком, када је господин Шешељ дошао у његово село.

Као што је истакао Слободан Милошевић, овде постоје два проблема. Први проблем је да СРС није основана пре 1991, тако да сведок није могао да се 1990. учлани у Српску радикалну странку. Други проблем је да је Војислав Шешељ био у затвору у време за које тајни сведок тврди да је разговарао с њим о још непостојећој СРС.

Када је председник Милошевић суочио сведока с овим питањима, тајни сведок је затражио затворено суђење.

Следећа ствар је да је сведок говорио о председништву СРС у Војводини. Председник Милошевић је истакао да ту постоји проблем што не постоји никакво Председништво СРС у Војводини, јер (за разлику од СПС) СРС се противи постојању покрајина и залаже се за јединствану Србију без икаквих покрајина. Зато СРС има једно Председништво за целу Србију. Немогуће је, дакле, да је овај сведок имао било шта с Председништвом СРС у Војводини, зато што нешто такво не постоји.

Још једна лажна тврдња овог тајног сведока била је да је СУП контролисао СРС. Сведок је дошао до овог закључка зато што су, по његовим речима, неки припадници СУП-а били чланови СРС. Милошевић је истакао да је овде проблем што нико од људи које је тајни сведок набројао није уопште био члан СРС. Други проблем је да није важно која је била оријентација неких припадника СУП-а. Чињеница, да неко држи одређену позицију и да истовремено има неку политичку наклоност, не значи да контролише дотичну политичку странку. То је апсурд. Када се суочио са овом информацијом, тајни сведок је поново затражио да претрес буде затворен.

Још једна лаж била је када је сведок тврдио да је видео Војислава Шешеља на митингу одржаном 13. септембра 1991, на којем је било 5 000 људи, када је господин Шешељ, наводно, претио да ће „вадити очи Хрватима зарђалим кашикама".

Милошевић је почео да објашњава да то Шешељ није никада рекао. Објаснио је да тај такозвани „Шешељев навод" долази од пародије у Минимаксовој забавној емисији – у том тренутку, из неког непознатог разлога, Трибунал је прекинуо снимање.

Што се тиче четника, „Ц-47" је рекао да је један од њихових циљева био збацивање Милошевића. Овде је занимљиво приметити да су многи сведоци на Милошевићевом суђењу сведочили о злочинима које су извршили такозвани „четници". Да ли делује логично да би Слободан Милошевић командовао групом чији је циљ био његово збацивање?

У ствари, што се тиче командовања добровољцима, све су то обављали локални команданти на бојишту. Ако је, на пример, била потребна помоћ Војсци Републике Српске или Војсци Републике Српске Крајине, или неким јединицама Територијалне одбране, оне би позвале ове групе добровољаца, који би дошли тамо да се боре, добијајући оружје и наређења од локалних команданата на терену.

Ма шта да је радила или да није радила нека добровољачка јединица, то нема никакве везе са Слободаном Милошевићем. Он с тим није имао ника-

кве везе, није издавао наређења, нити је делио наоружање. Добровољци су својевољно одлазили и помагали локалним српским јединицама на терену.

Чак је и овај тајни сведок посведочио да је он, као и сви остали добровољци, био претресен на граници од стране српских власти у Босни и Хрватској да случајно не носи оружје које је добио.

Данас је Трибунал извршио неколико манипулација. Коришћење затвореног претреса било је злоупотребљено. Највећи део унакрсног испитивања био је затворен за јавност упркос протестима председника Милошевића.

Како је председник Милошевић невин и како нема шта да крије, он жели да се ово такозвано „суђење" држи отворено за јавност. Трибунал, с друге стране, одлично зна да је у питању представа и зато жели да „суђење" буде тајно.

Тужилац је и данас променио ред појављивања сведока, што Милошевићу отежава припрему унакрсног испитивања. Затим је тужилац затражио да се претрес за сутра продужи. Овде се појављује проблем за председника Милошевића зато што он може да се састаје са сарадницима само између 3 и 4:45 часова поподне, после претреса, а како сада ствари стоје чак и са одлагањем претреса за 1:45 он не може увек да стигне у затвор до 3 часа поподне. Његови сарадници обављају истраживање за њега и када му је приступ њима ограничен, његова одбрана је спутана. **(www.slobodan-milosevic.com. – 4. јуни 2003. године, Endi Vilkokson)**

Судија Хашког трибунала прекинуо Шешељево сведочење, назвавши га бесмисленим

Загреб, 20. септембар (Хина) – Двонедељно сведочење лидера Српске радикалне странке Војислава Шешеља на суђењу бившем југословенском председнику Слободану Милошевићу пред судом УН за ратне злочине у Хагу завршено је у уторак пошто је председавајући судија одлучио да прекине претрес.

На крају првог дела данашњег претреса, судија Патрик Робинсон прекинуо је суђење, говорећи да неће бити додатног испитивања сведока зато што је оно постало бесмислено и зато што Милошевић више нема релевантних питања.

Шешељ, који је и сам оптужен од овог суда, наставио је да негира постојање удруженог злочиначког подухвата политичког и војног вођства Србије, Црне Горе и самопрокламованих српских државица у Хрватској и Босни и Херцеговини деведесетих година XX века. Он је непрестано понављао да добровољци из његове странке нису починили злочине у Хрватској и Босни и Херцеговини.

Тужилац Џефри Најс одбацио је Шешељеве наводе, цитирајући делове из књиге коју је написао Шешељ, који показују да је 1992. Милошевић тражио од Шешеља да шаље још добровољаца у ратне зоне у Хрватској.

Најс је такође навео тврдњу сведока оптужбе идентификованог као Ц-057, који је ратовао као припадник ЈНА, скупа са Шешељевим људима у

Хрватској. Сведок је описао Шешељеве добровољце као групу бандита који су одсецали прсте и вадили зубе лешевима у Вуковару због накита и злата.

Шешељево маратонско сведочење, које је почело 17. августа, било је много корисније Милошевићевим тужиоцима него одбрани. Поред доказа против оптуженог, сведок је такође предочио много самооптужујућих доказа, упркос упозорењима судија да се то од њега не тражи.

После Шешеља сведочио је пензионисани српски генерал Божидар Делић, који је почео сведочење пре летње паузе трибунала. Делић је говорио о систему командовања у Приштинском корпусу Војске Југославије за време њене војне интервенције на Косову у пролеће 1999. **(Хина, 20. септембар 2005. године, Загреб)**

Ово није крај, нити почетак краја, већ само крај једног почетка...од ваше пресуде после извођења свих доказа који су се ређали пред вама, зависиће којим ће путем да крене један мали народ, којег је историја толико пута стављала на исту прекретницу са које су одлазили у ропство или постајали лучоноше новог слободарског поретка света!

Како сада будете пресудили тако ће нас памтити време и потомци, стазе и врлети, горе и долине, и Пећка Бистрица, и Сава и Дунав (који вековима перу лица у Срба) и Дрина која нам кроз сама плућа пролази и храни срце и душу. Ако одлучите у корист еуропејске лепљиве стигме, тада је (онда) боље да се сви испишемо из људи, јер смо откинули само своје биће и продали душу.

Ако ваша одлука буде у корист истине и слободе, одбране мајчице Србије, онда за нас има наде, онда ми имамо права на потомке за које ћемо изборити и одбранити оно што смо од самог Неба добили на чување! Тада ће литија страдалника из Јасеновца, Сребренице, Сарајева, Лике, Баније, Кордуна, Далмације, Братунца коначно наћи свој спокој знајући да њихова жртва није била узалуд; да су својом крвљу купили бољу будућност за оне који су наставили стазама поноса и пркоса, слободе и истине, али и части и достојанства, стазама које пре свих почињу оним стазама на које се увек враћамо, јер на њима поново постајемо чисти и лепи, млади и здрави, поносни и срећни, јер корачамо одлучно својим стазама, које као конци и гајтани шарају врлети колевке одакле је потекла жила која подједнако куца у грудима свих Срба. То је она жила на коју смо се ослањали и добијали сваки пут када су сви остали губили, управо због тог семена нас је и само Небо закрилило! Уколико бисмо допустили да нас убеде да заборавимо било те жиле било би исто као да смо издали само Небо!

Рекох поново и спасих своју душу, у времену када се свако појединачно налази (управо) под оним истим дрветом из детињства под којим смо се одмарали од тешког хода врлетима, следећи идеју толико јаку и велику да нам је чак и суровост крша изгледала као најлепши призор, који нам је заувек обојио визир бескрајним небеским плаветнилом!

Под крошњама тог ретког растиња смо и покушавали да видимо промисао, која нас је још и пре рођења затекла: неки су видели добро и јасно...они други нису били те среће.

Тако и сада, нема изговора да нисмо знали, већ само тумачења: Нисмо умели и нисмо успели!

Како год било, све оно што јесте Србија или макар идеја о њој, биће ту и сутра и увек дан после...надам се само да у онима, који долазе после нас то српско семе расте на бољи начин, него што је био случај са нама. Да ће они успети да науче ... да ће успети да спрече тако охоло понављање историје на овим српским просторима...

Садржај

Предговор 3

I Заједнички злочиначки подухват 5

Милошевић vs Југославија 9

Ренад де ла Брос: Политичка пропаганда и пројект „Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе 17

Избеглице – жртве етничког инжењеринга 101

Сценарио за Босну и Херцеговину – оквир за Хашке оптужнице 138

Министарство унутрашњих послова босанских Срба: Генеза, учинак, команда и контрола 1990-1992. 156

Република Српска - експеримент „in vivo" 275

Извештај – Фоча 283

Косово избија у први план 363

Стратегија нове власти у односу на медије 431

Европа нам није крива 503

Заштита националних интереса – императив Владе народног јединства 515

II Буђење националне свести и савести – основ политичке акције 555

Велика Србија: Концепт буђења националне свести 565

Прогон српског национализма 586

Шешељ би „ослобађање" Крајине и Босне 618

Кловновски ратни хушкач вођен „Мајн кампфом" 628

Политика и дипломатија 642

Избори у Босни, рат на Косову 654

Избори: Демо(но)кратија или Велика Србија 675

Дуг пут до промена 734

Нова рунда, стара пат позиција 746

Убијање лажи, прогон превара запаљивим говорима о српској истини 801

Борац за слободу медија 828

III Досије: Хаг у предмету: Шешељ vs политички трибунал Новог светског поретка 841

Шешељ и пред домаћим судовима? 852

Дисидент Новог светског поретка 854

Ултранационалистички вођа одбацује оптужницу УН за ратне злочине 882

Убиство демократије 897

Суђење српском слободарском духу 900

Испитивање параметара међународног права на браниоца 913

Југословенска историја под оптужбом 959

Последња одбрана (не)званичне српске истине 980

Сабрана дела
проф. др Војислава Шешеља

1. Време преиспитивања
2. Хајка на јеретика
3. Феноменологија балканског деспотизма
4. Велеиздајнички процес
5. Наркоманија Вука манитога
6. Политика као изазов савести
7. Милан Панић мора пасти
8. На међународној сцени
9. Сучељавање са седмом силом
10. Народни трибун
11. Посланичке беседе
12. Филипике четничког војводе
13. Пали, жари, дедињски диздаре
14. Црвени тиранин са Дедиња
15. Да све српско буде као земунско
16. Промене по вољи народа
17. Без длаке на језику
18. Моћ аргумената
19. Фалсификована воља народа
20. Влада националног јединства
21. Србија под америчким бомбама
22. Док патриоте обнављају издајници разарају
23. Радикали се нису обрукали
24. Паклени планови Запада
25. Контрареволуционар у булдожер револуцији
26. Досманлијски зулум над Србијом
27. Континуитет радикалске доследности
28. Главни Милошевићев политички робијаш
29. Убиство министра одбране Павла Булатовића
30. Досманлијски сејмени на Правном факултету
31. Глогов колац у досовском срцу
32. Досманлије као нови јањичари
33. Четничка сабља над досманлијском главом
34. На јуначким рукама кроз српску Боку
35. Кора од банане
36. Српски четнички покрет
37. Српска радикална странка
38. Пети отаџбински конгрес
39. Суданије непокорног војводе

40. Идеологија српског национализма
41. Афирмација парламентаризма
42. Слом савезне државе
43. Жигосање досманлијског бешчашћа
44. Челични војвода
45. Стазом славе, у служби отаџбине
46. Храброст и савесност у историјским ломовима
47. Упорна одбрана Српства
48. Станко Суботић – Цане Жабац, краљ дуванске мафије
49. Мафијашка пудлица Небојша Човић
50. Цијин мајор Грујица Спасовић
51. Четнички војвода пред Хашким трибуналом
52. Суочавање са хашким инквизиторима
53. Хашки досије набеђеног ратног злочинца
54. Поцепана хашка инквизиторска одежда
55. У чељустима Курве дел Понте
56. Геноцидни израелски дипломата Теодор Мерон
57. Ђаволов шегрт злочиначки римски папа Јован Павле Други
58. Вашингтонски сексуални манијак Бил Клинтон
59. Хашко бајрамско прасе
60. Лажљива хашка педерчина Џефри Најс
61. Сведок одбране Слободана Милошевића у хашком процесу
62. Енглески педерски испрдак Тони Блер
63. Криминалац и ратни злочинац Хавијер Солана
64. Подмукли галски пицопевац Жак Ширак
65. Хитлерови највернији следбеници Хелмут Кол и Ханс Геншер
66. Крваве ручерде Мадлен Олбрајт
67. Понтифекс максимус сатанистичке цркве Јован Павле Други
68. Антихристов намесник зликовачки римски папа Бенедикт Шеснаести
69. Највећи издајник Русије Борис Јељцин
70. Борис Тадић нови Синан Паша Коџа
71. Мило Ђукановић нови Скендербег Црнојевић
72. Издајнички акредитиви усташког конзула Вука Драшковић
73. Политички ортаклук Курве дел Понте и Курве дел Коштунице
74. Ватикан главно Сатанино гнездо
75. Римска курија вечито жедна српске крви
76. Европска унија сатанистичка творевина
77. Ватикански антисрпски инструмент Фрањо Туђман
78. Амерички антисрпски инструмент Алија Изетбеговић
79. Питомац Минхенске пивнице Волфганг Шомбург
80. Подмукли малтешки пацов Кармел Агијус